

University of Groningen

Verkiezingsprogramma's 1981

Lipschits, Isaac

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1981

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Lipschits, I. (editor) (1981). *Verkiezingsprogramma's 1981: bijeengebracht en van een register voorzien door prof. dr. I. Lipschits*. Staatsuitgeverij.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

CDA PSP
CPN PvdA
D'66 R'81
DS'70 RKPN
EVP RPF
GPV RVP
IKB SGP
PPR SP
VVD

Verkiezingen voor de Tweede Kamer
der Staten-Generaal 1981

Verkiezingsprogramma's 1981

Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1981

Bijengebracht en van een register voorzien door Prof. Dr. I. Lipschits

**DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN**

Omslagontwerp en vormgeving:
Staatsdrukkerij (Hans Kentie)

Het auteursrecht is voorbehouden ten
aanzien van het Woord vooraf, de Ver-
antwoording, het artikel: 'Hoe zit dat
met die verkiezingen?' en de Registers.

ISBN 90 12 03426 4

Politieke partijen hebben vele gezichten:

1 dat van hun aanhang (leden en kiezers).

Volgens een recente enquête is de PvdA het sterkst van uiterst links tot links van het midden, de VVD rechts, het CDA rechts van het midden maar ook uiterst rechts.

2 dat van het verleden.

De heldendaden en fouten van horen zeggen zijn niet te loochenen.

3 dat van de laatste vier jaar.

Welk beleid hebben regering en oppositie gevoerd, met welk succes?

4 dat van de partnervoorkeur.

Lijft men trouw, wil men ruilen, wenst men alleen te staan?

5 dat van de kandidaten.

Wie zijn de lijsttrekkers, de ministers? Hoeveel vrouwen en jongeren zijn verkiesbaar?

6 dat van het program.

Hier en daar kan men het verwijt horen, dat verkiezingen dreigen te ontgaten in populariteitsslagen tussen mannetjes en een enkel vrouwtje. Gezichten zouden belangrijker worden dan beginselen. Nu is het de vraag, of men daarin een tegenstelling moet zien. Een gezicht kan bij uitstek symbool staan voor een beginsel.

Maar de werkelijkheid is ingewikkelder. Gezichten en beginselen mogen handhaven, programs duren slechts vier jaar. Problemen verschuiven. Krachtverhoudingen veranderen. Gezichten verschijnen. Van de aanvoerder worden vindingrijkheid en aanpassingsvermogen gevergd.

Het kiezen van kandidaten en het opstellen van programs zijn wel afzonderlijke, maar geen gescheiden processen. Zowel lijsttrekkers als volgers ge-

ven schoten voor de boeg, vechten meningsverschillen uit met hun congres, melden voorbehouden aan. En zelfs van hooggeplaatsten wordt niet ieder voorbehoud aanvaard. Het belang van het program groeit.

Partijen — congressen, gewesten, afdelingen, deskundigen, gewone leden — zijn er maanden mee bezig. Hobbyisme en lobbyisme tieren. Voorkeuren worden gerangschikt. Onderlinge samenwerking en uitvoerbaarheid worden ernstig getoetst. Zo zijn programs een lokroep aan de kiezers en een uitroep van partijgangers. Daarnaast zijn ze een beroep op regeringsmacht en een oproep tot uitvoering. Geen loze kreten, geen vage beloften, maar vrucht van inspiratie en transpiratie.

Aan het gehele Nederlandse volk de opdracht de tegenstrijdigheden te vinden, de zwakke plekken op te sporen, het gegeven woord te beproeven: vóór en na de stembusdag.

Inhoud

Verantwoording	VII
Hoe zit dat met die verkiezingen?	IX
CDA	1
CPN	57
D'66	71
DS'70	119
EVP	145
GPV	157
IKB	191
PPR	211
PSP	271
PvdA	303
R'81	341
RKPN	349
RPF	355
RVP	385
SGP	389
SP	409
VVD	415

Registers

1 Rubricering van trefwoorden in groepen en sub-groepen	453
2 Trefwoordenregister met verwijzing naar de verkiezingsprogramma's	459

Bij de verkiezingen in 1977 voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal heb ik de verkiezingsprogramma's verzameld en van vergelijkende registers voorzien. In dit boek is hetzelfde gedaan voor de verkiezingen in 1981. In 1977 werden de programma's opgenomen van de politieke partijen die reeds in de Tweede Kamer vertegenwoordigd waren. In 1981 is dat ruimer genomen. Alle politieke partijen — ongeacht of ze wel of niet in de Tweede Kamer zijn vertegenwoordigd — werden in de gelegenheid gesteld hun verkiezingsprogramma's in te sturen als zij verklaarden in alle achttien kiesdistricten aan de verkiezingen te zullen deelnemen. Hiervan hebben zeventien partijen gebruik gemaakt, waaronder de elf partijen die reeds in de Tweede Kamer vertegenwoordigd zijn: CDA, CPN, D'66, DS'70, GPV, PPR, PSP, PvdA, SGP en VVD. De Boeren-Partij neemt aan de verkiezingen deel onder een nieuwe naam: Rechtse Volkspartij (RVP). Daarnaast zijn de programma's van de volgende partijen opgenomen: Evangelische Volkspartij (EVP), Internationale Kommunisten Bond (IKB), Realisten '81 (R'81), Rooms Katholieke Partij Nederland (RKPN), Reformatorische Politieke Federatie (RPF) en Socialistische Partij (SP).

De teksten van de verkiezingsprogramma's zijn integraal opgenomen. Enkele partijen hebben pas in een vrij laat stadium de definitieve tekst van het programma vastgesteld. Omdat de kopij voor een bepaalde datum bij de Staatsuitgeverij binnen moest zijn, heb ik niet altijd gebruik kunnen maken van een definitieve tekst. Voor de VVD kon ik slechts het ontwerp-verkiezingsprogramma opnemen. Voor D'66 is

voor het grootste deel het definitieve programma opgenomen, maar voor enkele hoofdstukken moest ik me beperken tot het ontwerp-programma. Het programma van D'66 bestaat uit zes hoofdstukken en een aanhangsel. Voor de hoofdstukken I (inleiding) en V (educatie en welzijn) heb ik gebruik moeten maken van het ontwerp-programma; voor de overige hoofdstukken en voor het aanhangsel kon ik dank zij het bestuur van die partij werken uit een getypt definitief programma.

Voor de overige vijftien partijen beschikte ik over de definitieve programma's, maar niet altijd in gedrukte vorm. Voor het CDA moest ik werken uit de 'vuile' drukproeven en voor de PvdA uit de kopij zoals die door deze partij aan de zetters werd gestuurd.

Om een vergelijking tussen de verkiezingsprogramma's mogelijk te maken zijn achter in dit boek twee registers opgenomen. Uitgaande van de programma's zelf heb ik een lijst van ruim 600 trefwoorden opgesteld. In register I zijn die trefwoorden gerubriceerd in de volgende groepen van beleidsgebieden:

- I buitenlandse beleid, defensiebeleid, ontwikkelingssamenwerking en veiligheidsbeleid;
- II cultuurbeleid, mediabeleid, recreatie en sportbeleid;
- III economisch, financieel en sociaal beleid;
- IV energiebeleid, grondstoffenbeleid en milieubeleid;
- V grondpolitiek en landbouwbeleid (incl. tuinbouw, veehouderij en visserij);
- VI inrichting van de staat;
- VII onderwijs en wetenschap;
- VIII verkeer en waterstaat (incl. pos-

terijen);

IX volksgezondheid (geestelijke en lichamelijke gezondheid);

X volkshuisvesting en ruimtelijke ordening

XI welzijnsbeleid en vormingswerk, vrouwenemancipatie en minderheids-groepen;

XII wetshandhaving en politiebeleid (Justitie);

XIII diversen (waaronder slechts twee trefwoorden zijn geplaatst: financiële verantwoording van het verkiezingsprogramma en kabinetsformatie 1981).

Het merendeel van deze groepen is onderverdeeld in sub-groepen, waarbinnen de trefwoorden alfabetisch zijn geordend. Register II is een algemeen trefwoordenregister waar de trefwoorden alfabetisch zijn gerangschikt. Wil men op een bepaald onderdeel van beleid (bijvoorbeeld Hoger Beroepsonderwijs) de verkiezingsprogramma's vergelijken, dan kan gebruik worden gemaakt van register II. Wil men weten welke trefwoorden zijn ondergebracht bij een bepaald beleidsgebied (bijvoorbeeld onderwijs en wetenschap) dan kan gebruik worden gemaakt van register I. Bovendien zijn de sub-groepen (buitenlands beleid, defensiebeleid, ontwikkelingssamenwerking, veiligheidsbeleid, cultuurbeleid, mediabeleid enz.) als trefwoorden in register II opgenomen.

Voor de vergelijking tussen de verkiezingsprogramma's heb ik die programma's onderverdeeld in genummerde paragrafen. In register II wordt naar deze nummering verwezen. Voor het gemak van de gebruiker wordt in dit boek onderaan de bladzijden de nummering van de paragrafen vermeld. Bij de onderverdeling van de

programma's is zoveel mogelijk de samenhang van de afzonderlijke programma's gehandhaafd.

Bij het opstellen van de lijst van trefwoorden heb ik gestreefd naar een zo groot mogelijke mate van objectiviteit. Er is zoveel mogelijk rekening gehouden met de terminologie in de verschillende verkiezingsprogramma's. Daarnaast heb ik getracht me een voorstelling te maken naar welk soort trefwoorden een gebruiker van de registers zou kunnen zoeken. Vandaar dat er vrij veel verwijzingen voorkomen.

In het algemeen heb ik alleen dan een trefwoord opgenomen wanneer over het betrokken onderwerp in de verkiezingsprogramma's van drie of meer politieke partijen iets vermeld werd. Inleidingen op de verkiezingsprogramma's zijn wel in de tekst opgenomen, maar niet in de registers verwerkt.

Ik heb geprobeerd trefwoorden te groeperen om het register niet al te omvangrijk te maken. Ook dit is een oorzaak van de vele verwijzingen. Zo wordt, om een voorbeeld te geven, de gebruiker voor de trefwoorden alimentatie, concubinaat, echtscheiding, onvolledige gezinnen en samenlevingsvormen anders dan huwelijk verwezen naar het trefwoord huwelijk. Ook bij dit groeperen van de trefwoorden heb ik getracht de samenhang van de afzonderlijke verkiezingsprogramma's zo min mogelijk aan te tasten. Door de veelheid en verscheidenheid van de programma's zal dit niet altijd gelukt zijn.

Begin 1977 kwam in ons land een merkwaardige postzegel uit, met een waarde van 45 cent, filatelistisch bezien stellig een buitenbeentje. Want op die postzegel staat afgedrukt een klein stukje stembiljet, niet meer dan drie stemvakjes hoog, met links van boven naar beneden drie witte stipjes, geplaatst in een zwart vierkantje, en dan van rechts onder naar midden links een fraai aangepunt rood potlood, dat kennelijk juist het middelste stipje heeft roodgemaakt. Rechtsboven in kleine letters: Tweede Kamer der Staten-Generaal. Een herinnering aan, zo u wilt een aanbeveling voor de Tweede-Kamerverkiezing van 1977.

Het roodmaken van dat kleine witte stipje kost in werkelijkheid maar een enkele seconde. En het in de bus stoppen van het stembiljet niet meer. Maar alles wat daaraan voorafgegaan is en alles wat daarna komt, dat heeft enorm veel tijd, kennis en inspanning gevergd. Laten wij dat eens nader gaan bekijken.

De bron van al onze kennis op dit gebied ligt in de Kieswet. De gehele verkiezingsprocedure is namelijk, op één klein onderdeel na, tot in de kleinste details in die wet geregeld, een lijwig staatsstuk met niet minder dan 320 artikelen. Dat ontbrekende onderdeel betreft slechts één aanduiding, maar zonder welke geen verkiezing denkbaar is: het woord 'partij'. De politieke partij bestaat als zodanig voor de Kieswet niet. Het lijkt vreemd, maar de verklaring is eenvoudig. In ons stelsel kan namelijk iedereen die stemmen mag — die het 'actief' kiesrecht bezit — zich ook verkiesbaar stellen — dus gebruik maken van zijn 'passief' kiesrecht. Dat kan hij alléén doen, of met

enkele geestverwanten, of in een al dan niet in reglementen vastgelegd groeps- of partijverband. Evenwel kan de kandidaatstelling bij ons formeel niet door enige groepering geschieden, maar dient door individuele kiezers plaats te vinden. Die natuurlijk wel in partijverband zullen optreden, maar de kandidatenlijsten toch als particulier persoon indienen. Bij de Tweede-Kamerverkiezing geschiedt dit indienen vrijwel altijd vanuit een partij. Maar bij de gemeenteraadsverkiezingen gebeurt het herhaaldelijk, dat een of meer personen buiten partijverband een gooi naar de raadszetels doen. Vooral in de kleine gemeenten nogal eens met succes.

De Kieswet heeft in 1956 op het stringente negeren van de politieke partijen wel een zekere concessie gedaan. Toen werd de bevoegdheid aan 'politieke groeperingen' gegeven om boven de kandidatenlijsten de naam of de aanduiding van die groepering te plaatsen. Deze worden op verzoek van de politieke groepering opgetekend in een door de Kiesraad bij te houden register. Staan zij daarin eenmaal vermeld, dan mogen die naam en aanduiding of iets wat daarop lijkt niet meer door een andere groepering gebruikt worden. Van deze registratie kan een politieke enthousiasteling, die op zijn eentje een kamerzetel wil verwerven, geen gebruik maken, omdat de Kiesraad er vanuit gaat, dat een politieke groepering ten minste uit twee personen, niet zijnde een echtpaar, moet bestaan. Zo'n enkeling komt daarom zonder nadere aanduiding op het stembiljet.

De voorbereiding voor de verkiezing begint, wat de namenregistratie be-

treft, dus al lang vóór het moment, waarop de rode stip geplaatst wordt. De registratie is aan tijd gebonden wanneer de verkiezing op komst is en dient uiterlijk zes weken vóór de kandidaatstelling plaats te vinden.

De datum van de kandidaatstelling staat van te voren vast. De Kieswet regelt precies in welk jaar en op welke dag de kandidaatstelling en de verkiezing vallen. Dat geldt voor alle verkiezingen, maar kan voor de Tweede Kamer wel eens anders uitvallen, namelijk wanneer de Kamer na politieke strubbelingen ontbonden wordt. Bij Koninklijk Besluit wordt dan de dag van kandidaatstelling bepaald. Niet die voor de verkiezing. Want de Kieswet bepaalt, dat tussen de dag van kandidaatstelling en die der stemming 43 dagen moeten liggen. En omdat de kandidaatstelling altijd op een dinsdag valt, stemmen wij ook altijd op een woensdag. Dan zijn er meer schoollokalen beschikbaar voor de inrichting van de stemlokalen.

Aan zo'n kandidaatstelling gaat een hele procedure vooraf. De partijen, die jarenlang bestaan en in de Tweede Kamer vertegenwoordigd zijn, hebben dat precies in hun reglementen geregeld. Een voorbereidingsperiode van een half jaar is niets bijzonders. Daarin worden voorlopige lijsten van kandidaten opgesteld, vóór-stemmingen in de afdelingen van de partij gehouden, nader beraad kan plaatsvinden en uiteindelijk wordt dan op een congres al dan niet middels afgevaardigden over de namen van de kandidaten en hun plaats op de lijst beslist. Bij politieke groeperingen, waar dat alles niet zo geregeld is, gaat het vaak heel wat eenvoudiger. Bij kleine splintergroepjes

wordt het dikwijls een onder-onsje.

Op de dag van kandidaatstelling moeten die lijsten van kandidaten ingeleverd worden bij de officiële instantie, die krachtens de Kieswet met dit deel van de voorbereiding voor de verkiezing belast is: het hoofdstembureau. Daarbij komen wij bij de openbare organen, die zich met de verkiezing bezighouden. Om dit verhaal niet te ingewikkeld te maken beperken wij ons verder tot de Tweede-Kamerverkiezing.

Ons land is voor deze verkiezing ingedeeld in 18 kieskringen met elk een hoofdstembureau. De gemeenten Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage vormen elk een eigen kieskring. De provincies Noord-Brabant, Gelderland, Noord- en Zuid-Holland tellen ieder twee kieskringen, terwijl de zeven overige provincies elk uit één kieskring bestaan.

Iedere partij mag in elke kieskring één kandidatenlijst indienen. Die lijsten mogen allemaal gelijk of verschillend zijn, maar ook voor bepaalde groepen kieskringen gelijk en voor andere weer verschillend. Daar op iedere lijst ten hoogste 30 kandidaten mogen voorkomen, ligt het minimum aantal kandidaten bij gelijkkluidende lijsten derhalve op 30, het maximum bij verschillende lijsten op $18 \times 30 = 540$. Dat laatste komt evenwel nooit voor, omdat bepaalde kandidaten op meer dan één lijst worden geplaatst, ook wanneer die onderling verschillend zijn.

Aan de kandidaatstelling voor de Tweede Kamer is een belangrijke voorwaarde verbonden. Voor iedere ingediende lijst moet namelijk een waarborgsom van f 1000 worden gestort, die terugbetaald wordt, wanneer de politieke groepering ten minste 75% van de kiesdeler heeft behaald. De kiesdeler is het totaal uitgebrachte aantal geldige stemmen, gedeeld door 150 (het aantal kamerzetels), en ligt rond de 50.000. Voor lijsten, waarop kamerleden voorkomen, behoeft dit bedrag niet betaald te worden. De nieuwe groeperingen, die in alle 18 kieskringen kandidatenlijsten indienen, moeten dus een waarborgsom van f 18.000 stellen, die verloren gaat, wanneer niet rond 37.500 stemmen verkregen worden. Dat is een groot aantal en het blijkt dan ook in vele gevallen niet te gelukken om zo hoog te komen, ten detrimente van de groepering maar ten voordele van de staatskas.

Het hoofdstembureau onderzoekt de ingeleverde kandidatenlijsten en brengt eventuele fouten ter kennis van

de inleveraars. Er zijn enkele dagen voor het herstel van gebreken en dan worden de lijsten doorgezonden naar het centraal stembureau in Den Haag.

Als zodanig fungeert de al eerder genoemde Kiesraad, een permanent orgaan van vijf leden met een even permanent secretariaat, zetelend op het Ministerie van Binnenlandse Zaken.

Bij dit centraal stembureau vinden nu nog enkele handelingen plaats. In de eerste plaats wordt beslist over de lijstverbindingen. Het is namelijk zo, dat bij het vaststellen van de uitslag der verkiezing gekeken wordt, of de in de 18 kieskringen ingediende lijsten gelijkkluidend of onderling verbonden zijn. Want is dat het geval, dan worden de stemcijfers van die gelijkkluidende en van die verbonden lijsten bij elkaar geteld, hetgeen natuurlijk tot een hoger stemgetal leidt en meer kans op zetels geeft.

De regeling luidt aldus, dat een politieke groepering, die onderling verschillende lijsten heeft ingediend, die lijsten tot een lijstengroep kan verbinden. Dat kunnen er dus 18 zijn of, wanneer niet in alle kieskringen aan de verkiezing wordt deelgenomen, minder.

Kortgeleden is dit systeem van verbindingen nog uitgebreid. Nu kan ook een politieke groepering, die in alle kieskringen een lijst heeft ingediend, met een andere politieke groepering, die in dezelfde omstandigheden verkeert, nog een tweede verbinding aangaan, namelijk tussen de wederzijdse lijsten, dus ook binnen de kieskring. De Kieswet noemt dit een lijstencombinatie.

Op het stembiljet valt niet te constateren, of een lijst is verbonden met een lijst uit een andere kieskring. Wel, of een lijstencombinatie is gevormd. Dan staat boven de kandidatenlijst en onder de naam van de politieke groepering tussen haakjes, voorafgegaan door de woorden 'gecombineerd met', het (de) nummer(s) van de lijst(en), waarmee de lijstencombinatie is aangegaan.

Heeft het centraal stembureau de lijstverbindingen juist bevonden, dan komt een volgende handeling: het nummeren van de kandidatenlijsten.

Het is voor elke partij van groot belang, dat zij zo gunstig mogelijk op het stembiljet vermeld wordt. De lage nummers zijn daarom favoriet. Bepaald is, dat een of meer zitting hebbende leden van de Tweede Kamer een lijst bij het centraal stembureau voor een voorkeurnummer mogen aanbevelen.

De lijst met de meeste aanbevelingen krijgt nummer 1, met de op één na meeste aanbevelingen 2 enzovoorts.

De nummers voor de niet aanbevolen lijsten worden door het centraal stembureau in openbare zitting daarna in volgorde door het lot aangewezen.

Het centraal stembureau is nu klaar en zorgt voor plaatsing van de genummerde lijsten in de Nederlandse Staatscourant.

De voorbereiding voor de stemming is op gemeentelijk niveau nu nog niet afgerond. Allereerst moeten de stembiljetten gedrukt worden. Daarvoor zorgt de burgemeester van de gemeente, waar het hoofdstembureau is gevestigd. De stembiljetten worden, nadat zij gedrukt zijn, aan de burgemeesters van elke tot de kieskring behorende gemeente toegezonden. De burgemeester van die gemeente ziet er op toe, dat elk stembureau genoeg stembiljetten ontvangt. Inmiddels heeft de burgemeester ervoor gezorgd, dat de stemlokalen worden ingericht en dat voor elk stemlokaal drie leden van het stembureau zijn aangewezen, die voor de goede gang van zaken tijdens de stemming en voor het tellen van de stemmen na afloop moeten zorg dragen.

De kiezer heeft inmiddels een oproepingskaart ontvangen, waarop het adres van zijn stemlokaal is vermeld en tevens de uren — 8—19.00 uur — waarop dat open is. Die oproepingskaart kan hij ook gebruiken om een gemachtigde aan te wijzen, die bij verhindering voor hem kan stemmen. Die gemachtigde moet wel een oproeping voor hetzelfde stembureau hebben ontvangen als de kiezer. Wil hij een gemachtigde van elders aanwijzen, dan moet hij dat op de gemeentesecretarie regelen. Wil de kiezer in een andere gemeente stemmen, omdat hij op de dag der stemming niet in zijn eigen gemeente is, dan kan hij dat eveneens via de gemeentesecretarie regelen.

Nu zijn wij eindelijk zover, dat de kiezer de handeling kan verrichten, die op de postzegel staat aangegeven. Tegen inlevering van zijn oproepingskaart krijgt hij een stembiljet, gaat daarmee in een stemhokje, maakt één wit stipje rood — meer dan één maakt het stembiljet ongeldig — en deponeert het biljet in de bus. Na 19.00 uur zal het stembureau de bus ledigen, de stemmen tellen en de resultaten daarvan in de vorm van een proces-verbaal doorgeven aan de burgemeester van de gemeente. Die geeft de processen-verbaal uit zijn gemeente terstond door aan de burgemeester van de gemeen-

te, waar het hoofdstembureau is gevestigd. Deze burgemeester is tevens voorzitter van het hoofdstembureau, dat nu in actie treedt. De taak van dit bureau is niet al te moeilijk. Het houdt op de tweede dag na de stemming een zitting, waar de uitslag van de stemming in de kieskring wordt vastgesteld. Ook deze uitslag wordt in een proces-verbaal vastgelegd en op dezelfde dag bij het centraal stembureau — de Kiesraad — ingeleverd. Daar worden dus op die dag de uitslagen van de 18 kieskringen ontvangen.

Voordat de Kiesraad nu gaat rekenen, willen wij eerst een ogenblik stilstaan bij ons kiesstelsel, omdat dit mede de basis voor deze berekeningen vormt.

In grote lijnen kennen wij twee soorten kiesstelsels. Het ene, dat vooral in de angelsaksische landen wordt gebezigd, noemt men wel meerderheids- of districtenstelsel. Dat werkt heel eenvoudig. Het land wordt in evenveel districten verdeeld als er zetels in het parlement zijn; ieder district levert één parlamentslid. Als kandidaat worden in ieder district maar enkele adspirant-kamerleden gesteld, omdat dit kiesstelsel leidt tot beperking van het aantal partijen. Dat is een voordeel, maar een nadeel is, dat veel stemmen verloren gaan, zodat de samenstelling van het parlement nogal kan afwijken van de politieke verhoudingen bij de kiezers. Het stelsel werkt nu zo. Er zijn in een district bijvoorbeeld drie kandidaten, die — in vereenvoudigde cijfers — de volgende aantallen stemmen krijgen: A 6, B 7 en C 8. Nu geldt C als gekozen, hoewel A en B samen meer stemmen hebben dan C. Deze heeft dus een relatieve meerderheid. Theoretisch is het mogelijk, dat een partij A in alle districten de relatieve meerderheid verwerft: zij krijgt dan bijvoorbeeld met 40% van de stemmen alle parlementszetels; de andere partijen met 60% geen enkele! Zo zwart-wit zal een verkiezing natuurlijk nooit lopen, maar het voorbeeld toont wel aan, dat dit stelsel bij de zetelverdeling geen evenredig beeld vertoont van de stemmenverhouding tussen de politieke partijen.

Dit stelsel is iets verfijnd bij bijvoorbeeld de Franse verkiezingen. Daar moet men de absolute meerderheid hebben om een zetel binnen een district te verwerven. Is de uitslag zoals hierboven weergegeven, dan komt er een herstemming in tweede ronde tussen de beide kandidaten met de meeste stemmen, dus tussen B en C. Eén van hen krijgt bij die tweede stemming

dus altijd de absolute meerderheid. Maar ook hier blijft een evenredigheid ver te zoeken, omdat de stemmen van de in de tweede ronde niet deelnemende partijen alsmede die van de in die ronde verliezende partijen verloren gaan.

Het andere kiesstelsel is dat van de evenredige vertegenwoordiging, of afgekort: E.V. Daarbij krijgt in principe iedere partij een percentage van de zetels dat overeenstemt met het percentage stemmen dat zij van het totaal aantal stemmen heeft verkregen. Dus 20% van de stemmen: 20% van de zetels.

Er bestaan nog talloze variaties op en tussen deze beide kiesstelsels, die zowel voor- als tegenstanders hebben. Het oordeel daarover laten wij aan de wetenschap, om zelf verder te gaan met een nadere uiteenzetting van het stelsel van E.V., zoals wij dat in ons land kennen.

Ons stelsel werkt aldus, dat eerst van iedere partij alle stemmen in het gehele land worden samengeteld. Men noemt het aldus verkregen totaalcijfer het stemcijfer van de lijst. Daarna worden de stemcijfers van alle lijsten samengeteld, met als resultaat het totaal van alle in het land uitgebrachte geldige stemmen. Dat totaal wordt nu gedeeld door 150, zijnde het aantal kamerzetels, waarna als quotiënt een getal wordt verkregen, dat 'de kiesdeler' wordt genoemd. Een magisch getal, want het dient als basis voor de verdeling van het kamerzetels. In 1977 bedroeg dat getal — om de gedachten te bepalen — $55.471\frac{1}{2}$.

Iedere partij, die minstens dit aantal stemmen heeft verkregen, doet mee aan de zetelverdeling voor de Kamer. Is dat niet het geval, dan is men verder uitgeschakeld.

De Kiesraad gaat nu verder rekenen. Even zoveel malen als de kiesdeler is begrepen in het stemcijfer van de lijst (= de partij), wordt aan die lijst één der te vervullen plaatsen toegekend. Bij de genoemde kiesdeler krijgt men dus met 555.000 stemmen in eerste instantie 10 zetels.

Wanneer aan alle partijen aldus hun zetels zijn toebedeeld, blijken er altijd zetels over te blijven, de zogenaamde restzetels. Dat is ook logisch, want er is geen lijst, die precies het aantal stemmen heeft, dat voor de toegewezen zetels nodig is. Er zijn altijd stemmen over.

Over de wijze, waarop die restzetels verdeeld moeten worden, zijn velerlei theorieën ontwikkeld en oplossingen aangedragen. In ons land heeft men

voor de Tweede-Kamerverkiezingen gekozen voor wat genoemd wordt het stelsel der grootste gemiddelden. Dat klinkt erg ingewikkeld, maar is het in wezen niet. Men gaat eenvoudig na wat er gebeurt, indien iedere partij één of meer zetels erbij krijgt. Hoeveel 'betaalt' zij dan voor die zetels. Heeft een partij met andere woorden in eerste instantie 10 zetels gekregen, dan deelt men nu het stemcijfer van 555.000 door 11, vervolgens door 12, door 13 enzovoorts. De quotiënten, die aldus gevonden worden, zet men op een rijtje na het reeds verkregen aantal zetels van iedere partij. Heeft men nu bijvoorbeeld 8 restzetels, dan gaan die zetels achtereenvolgens naar de partij, wier quotiënt het hoogste is, die dus voor die restzetels het meeste betaalt. Het kan daarbij voorkomen, dat een partij twee, soms wel drie restzetels krijgt. Maar dan is voor die restzetel altijd nog meer betaald dan voor een eerste of tweede restzetel betaald zou worden door een partij, die zo'n zetel niet krijgt.

Heeft de Kiesraad alle restzetels verdeeld, dan wordt voor elke partij vastgesteld, hoeveel zetels die in totaal heeft verkregen. Maar daarmee is men nog niet klaar. Want nu moet nog worden aangegeven, op welke van de 18 lijsten, dus in welke kieskring, de partijzetels zijn gevallen. Voor een partij, die 18 gelijklopende lijsten heeft ingediend, ligt hier geen probleem. Zijn er acht gekozenen, dan zijn dat de nummers 1 tot en met 8 van alle lijsten. Bij de niet gelijklopende lijsten van een partij, die zoals de Kieswet dat noemt een lijstengroep vormen, moet weer gerekend worden. Want nu moet nog worden aangegeven op welke van die ongelijklopende lijsten de partijzetels zijn gevallen. Dit is van belang, omdat later, bij plaatsvervangende, de aan de beurt zijnde kandidaat in iedere kieskring een andere kan zijn.

Het verdelen van de zetels ener partij over de 18 kieskringen gaat in principe op gelijke manier als bij de eerste verdeling van alle zetels over de partijen. De partijzetels worden over de 18 kieskringen verdeeld naar verhouding van de aantallen daar verkregen stemmen. Daartoe wordt een groepskiesdeler gebruikt, die gevonden wordt door het aantal op de partij uitgebrachte stemmen te delen door het aantal door die partij verkregen zetels. Na de eerste toedeling van zetels op basis van die groepskiesdeler komen er ook nu weer enkele restzetels. Bij de verdeling van deze restzetels komen twee afwijkingen voor in de procedure, die hier-

boven is behandeld. Lijsten, die in eerste instantie niet de groepskiesdeler hebben behaald, doen nu wel mee. En er wordt niet gewerkt met een stelsel van grootste gemiddelden, maar de restzetels worden toegekend aan de lijsten, die de grootste overschotten hebben; dat zijn de stemmen, die na de eerste toedeling zijn overgebleven. Dit, omdat er altijd maar enkele restzetels zijn, waarbij het stelsel der grootste gemiddelden niet goed zou werken.

Wanneer het aantal zetels per lijst in iedere kieskring is vastgesteld, moeten als volgende handeling op iedere lijst de kandidaten worden aangewezen, die benoemd verklaard worden. Omdat, zoals wij reeds zagen, dit bij gelijklopende lijsten reeds terstond vaststaat, vindt deze laatste handeling alleen plaats bij niet gelijklopende lijsten. Eerst wordt daartoe de lijstkiesdeler vastgesteld door het aantal op een lijst binnen de kieskring uitgebrachte stemmen te delen door het aantal aan een partij in die kieskring toebedeelde aantal zetels. Iedere kandidaat, die de lijstkiesdeler heeft behaald, is gekozen, al staat hij ook onderaan de lijst. Heeft de kandidaat meer stemmen dan de kiesdeler, dan gaan die stemmen naar de hoogst geplaatste kandidaat, die de kiesdeler nog niet heeft en komt deze daarmee boven de kiesdeler, dan gaat het overschot weer een trapje lager naar de volgende kandidaat.

Heeft geen enkele kandidaat de kiesdeler behaald, dan worden benoemd verklaard degenen, die de meeste stemmen hebben verkregen, voorzover hun aantal stemmen groter is dan de helft van de lijstkiesdeler. Zijn er dan nog plaatsen over, dan worden die toegekend aan de in volgorde hoogst geplaatste nog niet gekozen kandidaten.

Er blijkt bij sommige kiezers het misverstand te bestaan, dat een stem welke is uitgebracht op een kandidaat die de kiesdeler niet behaalt, verloren gaat. Dat is niet juist. Alle op een kandidaat uitgebrachte stemmen tellen mee voor het vaststellen van de kiesdelers en vervullen dus volledig hun functie bij het verdelen van de zetels.

Nadat de aanwijzing van de benoemde kandidaten heeft plaatsgevonden, komt er nog een laatste handeling. Sommige kandidaten blijken namelijk op meer dan één lijst gekozen te zijn. Bij eenzelfde lijstaanvoerder in de 18 kieskringen kan dat zelfs 18 keer gebeuren. Dan stelt de Kiesraad bij het lot vast, in welke kieskring betrouwbare wordt geacht gekozen te zijn.

In de andere kieskringen worden dan benoemd verklaard de kandidaten, die bovenaan de lijst van niet gekozenen staan.

Uiteindelijk zijn na deze lange en ingewikkelde procedure 150 namen uit de bus gekomen. Alle benoemden krijgen daarvan bericht en moeten aan de Kiesraad meedelen of zij de benoeming aannemen. Is dit het geval, dan meldt de Kiesraad zulks aan de Tweede Kamer. Neemt een benoemd lid zijn benoeming niet aan, dan wijst de voorzitter van de Kiesraad op grond van de verkiezingsuitslag diens opvolger aan. Ook nu moet deze meedelen of hij zijn benoeming aanneemt en komt er weer een bericht aan de Tweede Kamer. Zo worden binnen één tot twee weken de namen van 150 nieuwe kamerleden ter kennis van de Tweede Kamer gebracht. De Kamer onderzoekt nu nog eerst of de benoemingen terecht hebben plaatsgevonden, maar dan kan zij met haar werk beginnen. Alles dank zij de rode stip, die binnen enkele seconden in het stemhokje werd aangebracht, maar maanden van voorbereiding heeft gevergd en eerst dank zij vele tellingen en berekeningen haar doel heeft bereikt.

Christen Democratisch Appèl

Om een zinvol bestaan

CDA

Christen Democratisch Appèl
Dr. Kuiperstraat 5
2514 BA 's-Gravenhage
Tel.: 070-92 44 61

Er zijn veel problemen, die om een oplossing vragen. De veelheid daarvan en de moeilijkheid van de vraagstukken in onze samenleving benaauwen vele mensen. Hoewel de welvaart in ons land enorm gestegen is, blijkt thans niet alleen de groei veel minder te zijn dan voorheen, maar we zien tevens, dat die groei verschijnselen met zich meegebracht heeft, die een averechts effect hebben.

Velen zien de problemen als onafwendbaar en onoplosbaar: werkloosheid, bovendien geen werk voor jongeren die nog aan het begin van hun leven staan; bedreiging van het milieu; energietekorten; overvloed voor sommige groepen en daartegenover gebrek bij andere, zowel in ons eigen land als elders in de wereld; oorlog, onderdrukking, vervolging, voortdurende bewapening en bedreiging van de wereldvrede.

Het is teveel, niet alleen om op te noemen, maar vooral om te verwerken. Het leidt tot een pessimistische visie, tot matheid en vooral bij jongeren tot een gebrek aan zicht op een zinvolle toekomst.

Het zou van overmoed getuigen wanneer men stelt deze problemen op korte termijn te kunnen oplossen. Toch moet christen-democratische politiek hier een perspectief bieden. Het Evangelie van Christus geeft immers de inspiratie om dingen anders te doen. Dat is geen hoogmoed, maar een opdracht. Pas als wij beseffen, dat de mensen er zijn voor God en voor elkaar, zullen wij erin slagen om de nadruk te leggen op de relatie met de ander. De ander, die van ons een antwoord verwacht en mag verwachten. Dat is de diepere betekenis van 'ver-

antwoordelijkheid'.

Dit betekent dat de samenleving zo moet zijn ingericht, dat de mensen zich verantwoordelijk weten voor elkaar. Mede-leven vormt de zin van het bestaan: contact, waaruit blijkt van respect, verdraagzaamheid en zo nodig hulp. Dat is voor het CDA uitgangspunt.

De overheid heeft daarbij in onze visie een uitdrukkelijke taak. Zij moet voorwaarden scheppen die het mensen mogelijk maakt samen te leven. Dit met erkenning van het feit, dat een samenleving een veelkleurig geheel is van groepen met eigen waarde-opvattingen en overtuigingen.

In dit program geeft het CDA aan hoe vanuit deze basis concreet dient te worden gehandeld. De politieke wensen en ideeën zijn gebaseerd op de grondslag van het CDA zoals beschreven in het rapport 'Grondslag en Politiek Handelen'. Vanuit die grondslag heeft het CDA getracht de politieke overtuiging te omschrijven als antwoord op de oproep van het Evangelie. Deze politieke overtuiging is neergelegd in het 'Program van Uitgangspunten van het Christen-Democratisch Appèl'. Hierin wordt de christen-democratische benadering onder woorden gebracht voor de politieke vraagstukken die in de komende jaren op ons afkomen.

Vanuit die benadering kiezen wij voor een concrete stellingname op veel terreinen. Voor wat betreft de komende regeringsperiode zijn deze in dit actieprogramma verwoord. Dit program zegt dus niet zo zeer wat wij van iets denken, maar wat wij eraan willen doen. Hoe wij willen bereiken dat men zijn bestaan als zinvol kan ervaren en waarderen.

Inleiding

Het CDA ziet als zin van zijn politiek het streven naar een maatschappij, waarin de Bijbelse gerechtigheid meer gestalte krijgt. Dit streven werken wij uit aan de hand van de begrippen:

- solidariteit en rechtvaardigheid
- rentmeesterschap
- gespreide verantwoordelijkheid.

Het gaat om beginselen, waarbij steeds de relatie met de ander centraal staat. Deze beginselen zijn bij alle onderwerpen bepalend voor de gezindheid, van waaruit doelen en middelen in dit program zijn aangegeven. Op grond hiervan kiest het CDA voor een beleid, waarin:

- de verantwoordelijkheid van alle mensen wordt erkend;
- de macht wordt gespreid en verantwoordelijkheden worden gedeeld;
- het milieu wordt beschermd en energie zorgvuldig wordt gebruikt;
- er zinvol werk is voor iedereen, die wil en kan werken;
- onze sociale zekerheid fundamenteel behouden blijft;
- het ontstaan en voortbestaan van bedrijven in het kader van een georiënteerde markteconomie wordt bevorderd;
- een ruime plaats is voor het verbeteren van het woon- en leefklimaat van groepen in achterstandsituaties;
- het waarborgen van de veiligheid van de individuele burger en van de democratische rechtsstaat geschiedt zonder het primaat van macht of geweld;
- de Europese en mondiale dimensie wordt erkend;

— wordt gewerkt aan een meer rechtvaardige internationale arbeidsverdeling.

Willen wij deze doelen bereiken dan moet er wel het één en ander gebeuren. Er zal een werkelijke ombuiging nodig zijn, omdat de geijkte middelen, die in de jaren zeventig zijn gehanteerd niet meer blijken te voldoen. Met een simpele bezuinigingspolitiek — hoe noodzakelijk ook op zichzelf — komen wij er niet. Er zal iets in de structuur van onze maatschappelijke orde moeten veranderen. Wij moeten een duidelijke keuze voorleggen. Het staat immers in feite al een paar jaar vast: werk voor iedereen, groei van onze inkomens en van de collectieve uitgaven, het op peil houden van onze bijdrage aan de arme landen, al deze wensen zijn niet langer tegelijkertijd te vervullen. De vraag is wat wij overeind willen houden en zo mogelijk nog extra willen steunen, nu er naar onze taxatie jaarlijks slechts 1% extra te verdelen is terwijl een gemiddelde jaarlijkse productiegroei van $1\frac{3}{4}\%$ mogelijk moet zijn wanneer een beleid wordt gevoerd zoals in dit program uiteengezet.

Het verschil van $\frac{3}{4}\%$ moet gereserveerd worden voor ruilvoetverlies en verruiming van investeringsmogelijkheden.

Het CDA kiest de komende jaren voor:

- behouden en voor velen verschaffen van werkgelegenheid
- nieuwe impulsen aan de woningbouw en stadsvernieuwing
- het waarmaken van onze financiële hulp aan de opbouw van de arme landen
- het fundamenteel behouden van ons stelsel van sociale zekerheid.

Met deze keuze is impliciet aangegeven wat in onze benadering de komende jaren minder prioriteit zal krijgen: de groei van onze inkomens.

De hoge inkomensgroepen zullen, omdat zij de sterkste schouders hebben, de grootste bijdrage moeten leveren. Voor hen met name geldt de 'economie van het genoeg', maar ook de laagste inkomensgroepen zullen met een inkomensdaling, zij het een geringere, rekening moeten houden. Dit is een harde boodschap; dat realiseert het CDA zich terdege. Ons land is stellig een welvaartsland, maar mensen met de laagste inkomens zullen dat niet altijd kunnen nazeggen. Toch wil het CDA op allen een dringend beroep doen om de komende jaren een offer te brengen, omdat wij vinden dat werk, huisvesting, de armoede elders

in de wereld en het belang van een goede sociale zekerheid thans de voorrang verdienen boven de ontwikkelingen van onze eigen inkomens.

Natuurlijk hebben wij nagegaan of deze harde boodschap nu wel echt nodig is. De verleiding om het tekort op de overheidsbegroting op te voeren wordt dan erg groot. Of wij kunnen jaarlijks meer aardgas uit de grond halen en dat tegen een goede prijs verkopen. Maar toch willen wij niet onze toevlucht nemen tot dit soort vluchtwegen, die in het verleden al te dikwijls zijn beproefd, maar thans naar onze volle overtuiging niet langer meer verantwoord zijn. Want daarmee zouden wij in feite de problemen van nu naar de toekomst verschuiven.

Het CDA wil de komende jaren een kleine 300.000 mensen extra aan werk helpen, waarvan een groot aantal in deeltijdbanen. Het gaat om het inschakelen van schoolverlaters, jongeren, vrouwen en om het herinschakelen van arbeidsongeschikten en werklozen.

Dat moet en dat kan ook lukken. Door een krachtig sociaal-economisch beleid te voeren met een zwaar accent op het ruimte geven aan nieuwe investeringen, een krachtig arbeidsmarktbeleid dat onverantwoordelijke situaties met tienduizenden openstaande aanvragen naast grote werkloosheid met terdaad aanpakt. En daarbij een beleid dat de medezeggenschap en de medeverantwoordelijkheid van de werknemers verdiept en verruimt, binnen ondernemingen, binnen bedrijfstakken en in regionaal verband. Zo'n beleid kan echter slechts succesvol zijn, als het niet van overheidswege wordt afgekondigd, maar wanneer grote groepen van de Nederlandse bevolking het willen dragen.

Een 'economie van het genoeg' betekent niet dat het nationale inkomen niet meer zou kunnen of mogen stijgen, maar wil zeggen, dat de consumptiemogelijkheden, met name van de hogere en modale groepen, zullen verminderen. Het is een noodzakelijke investering in de toekomst, gebaseerd op solidariteit en goed rentmeesterschap. Dit kan alleen worden verwezenlijkt als de verantwoordelijkheden ook werkelijk worden gedeeld. Voor het bedrijfsleven zijn de instrumenten daarvoor: medezeggenschap, bedrijfstakoverleg, verkiezing van de raden van commissarissen door werknemers en kapitaalverschaffers gezamenlijk en verwezenlijking van een vermogensaanwasdeling.

Ook in het welzijnsbeleid zullen wij ons bewust moeten zijn, dat iedereen recht heeft op een zinvol bestaan. Dit betekent, dat solidariteit, rentmeesterschap en gespreide verantwoordelijkheid ook hier leidende beginselen zijn. Concreet gezegd: wij streven onder meer naar zeggenschap van alle betrokkenen bij het bestuur van organisaties, medeverantwoordelijkheid van de ouders voor de school — de vorming tot verantwoordelijkheid —, en waardering van het werk door vrijwilligers. Wat dit laatste betreft: niet alleen betaald werk verdient erkenning. In de medische zorg willen wij een verschuiving die ertoe moet leiden, dat de burger ook de verantwoordelijkheid voor zijn gezondheid zelf kan dragen, dat wil zeggen meer nadruk op de zgn. eerste lijn en zelfzorg. Dit alles opdat de mens niet meer geleefd wordt, maar zelf bepaalt hoe hij leven zal.

Meer geld voor meer voorzieningen blijkt niet meer mogelijk. Daarom moeten wij behalve het veranderen van de inkomensverhoudingen ook op andere terreinen noodzakelijke prioriteiten stellen. Deze prioriteiten zullen ten gunste zijn van de groepen, die niet voldoende voor zichzelf kunnen opkomen, zoals gehandicapten, bejaarden, kinderen en culturele minderheden.

Omdat wonen een belangrijk element van de welzijnsbeleving vormt, zullen de stadsvernieuwing en de woningbouw grote aandacht krijgen. De overheid moet de mensen, die maatschappelijk zijn achtergebleven of geraakt, aan betere woonomstandigheden helpen. De burger moet ook zelf een inbreng kunnen hebben bij de vormgeving daarvan. Bewonersverenigingen, verschillende vormen van eigendom en individuele huursubsidies geven de mogelijkheid tot een kleinschalige benadering.

Het 'genoeg' geldt ook ten aanzien van het gebruik van energie en de belasting van het milieu. Men moet daarom de particuliere auto meer selectief gebruiken. Het op diverse wijzen besparen van energie heeft aandacht, maar daarnaast is grotere voorzichtigheid dan voorheen geboden bij het gebruik van energiebronnen. Om een concreet punt te noemen: verdere bouw van kerncentrales achten wij thans niet toelaatbaar.

Solidariteit houdt niet op bij onze landsgrenzen. Een hechtere, besluitvaardiger en democratische Europese gemeenschap heeft een wezenlijke betekenis voor vrede en welzijn en voor de ontwikkeling van de arme landen. De Nederlandse overheid heeft een

taak, Europees en direct, bij de bevordering van de totstandkoming van een rechtvaardiger internationale economische orde en van de erkenning van de elementaire mensenrechten. Bestrijding van honger en onrecht in de wereld is voor miljoenen mensen een kwestie van leven of dood en tevens een belangrijke voorwaarde voor de vestiging van vreedzame internationale verhoudingen.

In het veiligheidsbeleid zitten we met een voortdurende spanning tussen de plicht om de waarden van onze westerse democratie te beschermen en de weerzin, die de moderne bewapening oproept. Wij pleiten ervoor om initiatieven te nemen die tot vermindering van de bewapening leiden en beklemtonen het defensieve karakter van het NAVO-bondgenootschap. Daarbij richt ons beleid zich op een terugdringen van de afhankelijkheid van nucleaire wapens.

Openbaarheid van bestuur en decentralisatie vormen mogelijkheden om de verantwoordelijkheid direct te spreiden. Dit is geen dode letter.

Verder komt de verdeling van verantwoordelijkheden tussen man en vrouw voor verandering in aanmerking. Ook in de praktijk moet immers tot uiting komen, dat zij in het maatschappelijk leven fundamenteel gelijkwaardig kunnen functioneren. Dit heeft niet alleen tot gevolg, dat de ontplooiingsmogelijkheden voor de vrouw toenemen, maar ook dat vrouw en man beiden de verantwoordelijkheid voor de gezinstaken en voor hun kinderen beter kunnen dragen. Samenwerken zal tot een meer verantwoorde samenleving, tot een meer zinvol bestaan voor alle groepen leiden.

In deze inleiding zijn enkele van de belangrijke punten aangegeven, die in het programma nader zijn uitgewerkt. In dit programma worden de actiepunten voorafgegaan door een analyse en een benadering. In de analyse beschrijven wij de situatie, zoals wij die thans zien.

De benadering geeft dan vervolgens — dicht op het spoor van het Program van Uitgangspunten — aan, in welke zin wij ons voorstellen te handelen. Handelen, dat wil zeggen: daden stellen om beleidsdoelen en maatregelen te verwezenlijken, die nodig zijn om in het huidige tijdsbestek een nieuw elan te geven aan de burger, die zinvol wil leven.

I Internationale solidariteit

1 Analyse

De huidige sociaal-economische toestand en de vooruitzichten die in dit opzicht bestaan, zijn van dien aard, dat wij de in ons land bestaande nood niet meer kunnen wegpraten als van slechts tijdelijke aard. Langzaam beginnen wij te beseffen hoe kwetsbaar mensen zijn en hoe veel er nog in de knel zitten als gevolg van fysieke, economische of sociale oorzaken. Toch beginnen wij dit program niet met de problemen in ons eigen land, omdat wij weten hoeveel schrijnender het leed elders in de wereld is. Te veel zijn wij geneigd om allereerst op onszelf te letten. Daarom beginnen wij dit program met de nood van de ander. Al was het alleen maar om onze eigen problemen in de juiste verhoudingen te zien. Maar vooral met het doel hen niet te vergeten.

Op allerlei manieren zijn in het kader van internationale organisaties, zoals de VN, de normen vastgelegd, die in de politiek richtinggevend zouden moeten zijn.

In verdragen en handvesten worden de vrijheidsrechten en de sociale grondrechten van de mens omschreven. Voor de betrekkingen tussen staten zijn regels opgesteld. Wij weten in de politiek heel goed hoe het hoort, maar er wordt lang niet altijd naar gehandeld. Solidariteit met de verre naaste is geen eenvoudige zaak. Wij moeten in veel opzichten nog leren hoe wij die solidariteit goed in de praktijk kunnen brengen. Maar intussen laten de media ons niet met rust. Dankzij krant, radio en tv weten wij dat de samenleving in de derde wereld vaak niet in staat is om zelfs maar aan de

meest noodzakelijke behoeften van de mensen te voldoen. 800 miljoen mensen leven nog onder de armoedegrens en dat aantal stijgt nog steeds. Veel anderen zijn er nauwelijks beter aan toe. De wijze waarop de betrekkingen tussen ontwikkelde en onderontwikkelde landen geregeld zijn, is nog steeds in het voordeel van de eersten. Veel arme landen gaan gebukt onder een schuldenlast die de grenzen van het aanvaardbare ver overschrijdt.

Onderontwikkelde is een toestand die gevolgen heeft voor vrijwel de gehele samenleving. Het raakt zowel de sociaal-economische en financiële mogelijkheden van een land, als de mate waarin het bestuur daadwerkelijk in staat en bereid is om de rechten van de bevolking te beschermen. Onderontwikkelde tekent een gehele cultuur. Zij houdt het op gang komen van de ontwikkeling zelf tegen en ondergraaft de mogelijkheden van burgers, organisaties en overheden om de eigen zaken te behartigen. In een onderontwikkelde land is het zelfs vaak moeilijk om sociale grondrechten en klassieke mensenrechten werkelijk als normbepalend te ervaren. Dit blijkt steeds schrijnender in veel ontwikkelingslanden. Onze zorg gaat daarbij met name uit naar Latijns Amerika.

In talloze landen heersen dictaturen die vervolgen, ontvoeren, martelen en moorden. Kranten worden verboden, godsdienstige gemeenschappen vervolgd, politieke partijen en vakbonden opgeheven of onder overheidscontrole geplaatst. Daarnaast is discriminatie op grond van ras en religieuze of politieke overtuiging nog een wijd verbreid verschijnsel. Wij vinden dat dat voor de betrokken landen niet alleen een bin-

nenlandse aangelegenheid is. Vandaar dat in dit verband het middel van de sanctie aan de orde komt. Gebrek aan respect voor de mensenrechten brengt de internationale rechtsorde in gevaar. Waar de geestelijke, religieuze, culturele, politieke of sociaal-economische ontplooiingsmogelijkheden van een volk omstreden zijn of in het gedrang komen, dreigt het gewelddadig conflict.

2 Benadering

a Bij het ontwikkelingsbeleid gaat het niet alleen om de problemen van de derde wereld, maar ook om onze problemen. Namelijk om de barrières te slechten die wij zelf bewust of onbewust opwerpen tegen een hervorming, gericht op rechtvaardiger internationale betrekkingen op economisch, sociaal, cultureel en politiek gebied. Nederland moet doorgaan met het nemen van initiatieven op dit gebied, zowel binnen als buiten de EEG.

b Ook de Nederlandse overheid heeft een belangrijke taak bij de bevordering van het tot stand komen van een rechtvaardiger internationale economische orde, en bij het regelen van de verhoudingen tussen ontwikkelde en onderontwikkelde landen op een meer rechtvaardige en billijke manier.

c Het ontwikkelingsbeleid moet zich kenmerken door respect voor de medemens en wederkerigheid in de zorg voor het belang van de ander; daarbij moet het recht van de armen voorop staan. Zo'n beleid kan de in ons land bestaande verhoudingen niet ongemoeid laten.

d De ontwikkeling, die wij voor de landen van de derde wereld noodzake-

lijk vinden, vraagt om het tot stand brengen van rechtvaardige sociaal-economische verhoudingen, om het bevorderen van tenminste de elementaire mensenrechten en om de deelname van bij ontwikkelingsprojecten en programma's betrokken groepen bij de voorbereiding en uitvoering van het voor hen gevoerde beleid.

e De door ons noodzakelijk geachte politieke, culturele en economische gelijkwaardigheid van de landen van de derde wereld vraagt om structurele veranderingen in de bestaande internationale economische orde en de daarmee samenhangende onevenwichtige en onrechtvaardige verdeling van produktie, consumptie, energie, arbeid en welvaart in de wereld op dit moment.

f Wij willen samen met de mensen in de derde wereld een brede ontwikkeling op gang brengen, zodat de voorwaarden worden geschapen, waaronder het mogelijk wordt dat mensen zichzelf voor de ontwikkeling van hun land gaan inzetten. Daarbij moeten wij ons zo weinig mogelijk laten beïnvloeden door korte termijn belangen van politieke of economische aard.

g In het buitenlandse beleid staat de solidariteit met de zwakke en armste landen, volkeren of groepen binnen die volkeren voorop. Bestrijding van honger, armoede en onrecht in de wereld is niet alleen een kwestie van leven of dood voor miljoenen mensen, maar bovendien een belangrijke voorwaarde voor het bereiken van vreedzame internationale verhoudingen. In het beleid wordt aandacht besteed aan de positie van de vrouw in de maatschappij. De wijze waarop het ontwikkelingsbeleid de positie van de vrouw beïnvloedt, wordt met zorg begeleid.

h Bij schendingen van de internationale rechtsorde kunnen sancties nodig zijn om langs vreedzame weg het recht te herstellen. Economische sancties moeten alleen in extreme situaties worden toegepast en bij voorkeur in internationaal verband. De ontwikkeling van een doeltreffend systeem van internationale controle op het naleven van de mensenrechten en sancties, in VN-verband, op de schending daarvan hebben voorrang.

i Het Israëlisch-Arabisch conflict kan alleen worden opgelost door in het kader van de internationale rechtsorde te streven naar een rechtvaardige vrede. Daarbij dienen het bestaansrecht en de bestaansmogelijkheden van de staat Israël en de staatkundige rechten van de Palestijnen uitgangspunt te zijn, ook voor het vervolg op de Camp David-accoorden.

Daarnaast is het noodzakelijk om door een intensieve dialoog met zowel Israël als de Arabische landen te pogen de tegenstellingen te overbruggen.

j Nederland bevordert de politieke zelfstandigheid van volkeren.

k Het beleid blijft gericht op het te gelegener tijd tot stand komen van de staatkundige onafhankelijkheid van de Nederlandse Antillen.

3 Artikelen

a Nederland zet zich in voor een wereldhandel, die, zowel wat vorm als inhoud betreft, zodanig is georganiseerd dat op rechtvaardige wijze rekening wordt gehouden met de belangen van met name de arme landen. Dit betekent: een zo groot mogelijke toegankelijkheid voor de produkten uit ontwikkelingslanden tot de markten van de ontwikkelde landen en een uitbreiding van het systeem van algemene tariefpreferenties.

b De ontwikkelde landen moeten een actief beleid voeren, gericht op het tot stand komen van een betere internationale arbeidsverdeling tussen ontwikkelde en ontwikkelingslanden. De Nederlandse regering neemt hierbij initiatieven. De Nederlandse regering bevordert, dat de binnenlandse lasten daarvan niet op één groep gaan drukken, maar gemeenschappelijk door de gehele Nederlandse bevolking worden gedragen. Regelingen moeten worden getroffen waardoor grondstoffenproducerende ontwikkelingslanden verzekerd kunnen worden van billijke opbrengsten van hun uitvoer. Zij moeten in staat worden gesteld deze grondstoffen in belangrijke mate zelf te bewerken alvorens deze te exporteren.

c Het internationale geldstelsel moet zodanig worden hervormd dat zowel naar inhoud als naar beheersvorm tegemoet wordt gekomen aan rechtvaardige verlangens van de ontwikkelingslanden. Nederland draagt bij aan het opheffen van het probleem van de schuldenlast van arme landen. De hulp moet in toenemende mate in de vorm van giften worden verleend.

d Nederland streeft ernaar dat de ontwikkelde landen maatregelen nemen, die de particuliere kapitaalstromen, de overdracht van wetenschappelijke kennis en technologie en de particuliere investeringen naar en in ontwikkelingslanden bevorderen. De wensen van de betrokken ontwikkelingslanden moeten daarbij voorop staan.

e Door een evenwichtig samenstel van maatregelen op het gebied van de

internationale verdeling van de voedselproduktie, de handel in voedselprodukten en de opbrengst daarvan, voedselhulp en door rechtstreekse bevordering van voedselproduktie in ontwikkelingslanden moet een bijdrage worden geleverd aan de vermindering van de voedselproblematiek van ontwikkelingslanden.

f Bij het door ontwikkelde landen veiligstellen van de binnenlandse energievoorziening moet de medeverantwoordelijkheid van de internationale gemeenschap met name voor de toenevende en blijvende beschikbaarheid van energie voor ontwikkelingslanden in aanmerking worden genomen. Projecten die de ontwikkelingslanden op langere termijn minder afhankelijk maken van energie-import worden gestimuleerd.

g Voor een werkelijk samenhangend ontwikkelingssamenwerkingsbeleid is het nodig dat de activiteiten van overheden en van het bedrijfsleven elkaar niet doorkruisen. Hun samenspel wordt erop gericht dat de eigen ontwikkelingswensen ten aanzien van sociale, economische en culturele ontplooiing van het betrokken land bevorderd worden. De brede maatschappelijke verantwoordelijkheid van het bedrijfsleven zal vorm moeten krijgen in internationaal aanvaarde gedragsregels. Dit mede op het gebied van investeringen en overdracht van technologie en ten aanzien van activiteiten van ondernemingen (ongeacht eigendoms- en beheersvorm), die belangrijke sociale gevolgen kunnen hebben. Deze ondernemingen zullen aan een openbare toetsing onderworpen moet kunnen worden, indien het vermoeden bestaat dat zij de gedragsregels niet zijn nagekomen. Anderzijds zullen de regeringen in de ontwikkelingslanden aan ondernemingen een passende rechtszekerheid moeten verschaffen d.m.v. afspraken over gedragsnormen die hunnerzijds worden nageleefd, zodat hun verantwoordelijkheid voor het bedrijfsleven tot haar recht komt.

h Op internationale bijeenkomsten en in het kader van de multilaterale hulpverlening zal Nederland steeds de nadruk leggen op de noodzaak de rol van de vrouw in het ontwikkelingsproces te onderzoeken en te laten meewegen bij de keuze van projecten en programma's. Er zal op worden toegezien dat vrouwen in de voorbereidende fase worden ingeschakeld en deel uitmaken van delegaties, waarin de uitvoering van het beleid wordt besproken.

i Naast het streven naar structurele verbetering van de positie van ontwik-

kelingslanden voert Nederland een actief beleid om de acute noden van arme volkeren en groepen te kunnen lenigen. Dit beleid blijft gericht op de armste landen, volkeren en groepen. Bij keuze, beschrijving, uitvoering en evaluatie van projecten van ontwikkelingssamenwerking dient rekening gehouden te worden met de uitwerking van het beleid op het maatschappelijk functioneren van de vrouw.

De beoordelingslijst 'vrouwen en ontwikkeling' zal gehanteerd worden als integraal onderdeel bij de voorbereiding, uitvoering en evaluatie van programma's en projecten. De ontwikkelingsprojecten moeten worden getoetst op de structurele gevolgen (sociale, economische, ecologische) op de langere termijn. Met kracht zal moeten worden gestreefd naar het vormen van een effectieve internationale samenwerking, waardoor deze hulp kan worden gecoördineerd en snel kan worden verleend.

j De ontwikkelingslanden moeten ook in sociaal en cultureel opzicht inhoud kunnen geven aan hun politieke onafhankelijkheid. De ontwikkelingssamenwerking moet zich, mede daarom, niet alleen op financiële en economische aspecten toespitsen, maar zal zich breder op mens en samenleving moeten richten. Daarom moet tegemoet worden gekomen aan wensen op het terrein van onderwijs, gezondheidszorg, maatschappelijke zorg, gezinsplanning, huisvesting, bevordering van de eigen cultuur, kadertraining, versterking van de bestuurscapaciteit, democratisering en aan de positie van het gezin, de vrouw, de familie en de leefgemeenschap. Alle mogelijkheden, die kunnen bijdragen tot een evenwichtig opgroeien van kinderen, speciaal in de arme landen, zullen worden benut.

k Het uitzenden van goed opgeleid Nederlands personeel, o.a. van vrijwilligers, naar derde wereldlanden is van groot belang voor een succesvol ontwikkelingsbeleid. Daarbij zal de nadruk moeten vallen op een goede kennis van taal en cultuur van het betreffende gebied. Vrijwilligers worden daarom bij voorkeur voor langere termijn aan een project verbonden. De aantrekkelijkheid van de uitzending moet worden bevorderd door hulp bij het zoeken van een passende functie bij terugkeer.

l De rol van particuliere organisaties op het gebied van de ontwikkelingssamenwerking, zoals die van missie en zending, (mede-financieringsorganisaties), moet worden gehandhaafd en waar nodig versterkt. De mede-finan-

ciering kan ook ten goede komen aan sociaal-maatschappelijke en — eventueel — politieke instellingen. Voorlichting en bewustwording die rechtstreeks ten goede komen aan de ontwikkelingssamenwerking, wordt bevorderd; gemeentelijke ondersteuning van deze aard aan ontwikkelingsprojecten vanuit burgerinitiatieven moet worden gestimuleerd.

m Gezien de groeiende kloof tussen voedselproductie en verdeling enerzijds en de behoeften anderzijds en in het licht van de ongewenste gevolgen van de toenemende verstedelijking, moet ons beleid een geïntegreerde plattelandsontwikkeling sterker ondersteunen. Bij het verlenen van hulp ziet Nederland erop toe, dat de betreffende projecten het natuurlijk evenwicht in het milieu niet schaden en bevordert projecten, die woestijnvorming, ontbossing en erosie tegen gaan.

n De Nederlandse ontwikkelingsinspanning bedraagt minimaal 1½% van het netto nationaal inkomen. Eventueel noodzakelijke bezuinigingen in het totale budget van de overheid mogen hierin geen verandering brengen.

o Voor de soliede financiering is het noodzakelijk dat het aandeel kapitaal-marktmiddelen wordt omgezet in begrotingsmiddelen. Telkenjare zal hiertoe f 100 miljoen cumulatief worden bestemd, waardoor het bedrag binnen het hulpplafond voor rente-subsidies binnen een periode van circa 8 jaar zal zijn gestabiliseerd.

p De bestaande oneigenlijke toerekeningen aan het ontwikkelingssamenwerkings-budget, d.w.z. de posten die niet voldoen aan de in internationaal verband gestelde normen voor ontwikkelingshulp¹ worden in de komende kabinetsperiode gefinancierd ten laste van de daarvoor in aanmerking komende begrotingen. Er worden geen nieuwe oneigenlijke toerekeningen onder het ontwikkelingssamenwerkingsplafond gebracht.

q Het gebruik van hulp gelden ter verwezenlijking van ontwikkelings-gerichte exporttransacties wordt aan concrete ontwikkelingsbeoordelingsnormen gebonden. In internationaal verband wordt ernaar gestreefd om de hulp minder te binden aan besteding in het gevende land, voorzover hierdoor de bestedingen in ontwikkelingslanden worden bevorderd.

r Het beleid van de verschillende Nederlandse departementen moet regel-

matig worden getoetst aan de ontwikkelingsdoelstelling van de Nederlandse regering. Om dat te bereiken moeten de coördinerende bevoegdheden van de minister van ontwikkelingssamenwerking versterkt en uitgebreid worden.

s Het Nederlandse ontwikkelingsbeleid moet regelmatig worden getoetst op zijn effect m.b.t. de dienstbaarheid aan doelgroepen en t.a.v. de structurele gevolgen (sociale, economische en ecologische) op langere termijn. Bij deze toetsing moeten de betrokkenen zo goed mogelijk worden ingeschakeld. De belangrijke rol van de vrouw in het ontwikkelingsproces zal meer accent moeten krijgen in het beleid. De minister zal jaarlijks verslag moeten uitbrengen over de wijze waarop dit is gebeurd en zijn rapport zal vergezeld dienen te gaan van een evaluatie en verdere beleidsvoornemens.

t Nederland zal moeten blijven streven naar een krachtig ontwikkelingsbeleid van de EG dat gebaseerd is op in internationaal overleg tot stand gekomen uitgangspunten en dat de internationaal tot stand gekomen afspraken onverkort nakomt. Dit beleid zal zich sterker moeten richten op de echte noodgebieden. Daarnaast blijven de speciale relaties die de EG met een aantal ontwikkelingslanden is aangegaan in het verdrag van Lomé van belang. Bij de Lomé-verdragen moeten voorrechten primair aan de armste landen toegekend worden.

4 Mensenrechten

a Nederland bevordert, samen met de Europese partners, de ontwikkeling van een doeltreffend systeem van internationale controle op de naleving van de mensenrechten en sancties tegen schendingen. Dit geldt zowel in Europees verband, waar m.n. de positie van de Oostblok-landen zorgen baart, als voor de situatie in de rest van de wereld. Met het oog daarop ondersteunt het initiatieven tot oprichting van een VN-Raad of Commissariaat voor de mensenrechten. De oprichting van nieuwe en versterking van bestaande rechterlijke instanties, die toezien op de naleving van de mensenrechten, ook in gevangenissen en strakampen, in het kader van de regionale organisaties, worden aangemoedigd.

b Zolang een doeltreffend systeem van internationale controle en sancties ontbreekt, moeten landen waarin de mensenrechten stelselmatig worden geschonden op doeltreffende wijze worden geconfronteerd met stappen

¹ N.B.: Engelse benaming is O.D.A., hetgeen betekent Official Development Aid.

waaruit afwijzing blijkt. Economische sancties worden alleen toegepast bij schendingen die een bedreiging voor de internationale vrede en veiligheid vormen of bij systematische bedreiging, c.q. aantasting van fundamentele mensenrechten. Dergelijke sancties worden in VN- of Europees verband nagestreefd. Nederland werkt in beginsel mee aan sancties in VN-Europees verband teneinde schendingen van de internationale rechtsorde, langs vreedzame weg tegen te gaan. Het beleid van humanitaire steunverlening aan bevrijdingsbewegingen, die zich keren tegen schending van de mensenrechten, wordt voortgezet.

c Nederland streeft, zo mogelijk samen met de Europese partners, naar afschaffing van de doodstraf.

d Aan democratische groeperingen die zich verzetten tegen de onrechtvaardige structuren en de schendingen van de rechten van de mens dient actieve steun te worden verleend. Bij de steunverlening aan bevrijdingsbewegingen dient geweldloze doorbreking van onderdrukkende structuren en machten voorop te staan. Met inachtneming van de voorschriften van het volkenrecht dienen de volgende criteria voor steunverlening te gelden:

- de mate waarin een bevrijdingsbeweging als burgerinitiatief steun en sympathie geniet van de betrokken bevolking;
  - de selectiviteit van het gebruik van geweld; geweld van de kant van de bevrijdingsbeweging kan soms worden gezien als niet meer dan de laatste mogelijkheid om het geweld van het bestreden regime te keren;
  - de bevrijdingsbeweging dient het zelfbeschikkingsrecht en de naleving van de fundamentele rechten van de mens voor de bevolking te garanderen;
  - de bevrijdingsbeweging dient controle op het gebruik van de beschikbaar gestelde goederen en gelden en op de behandeling van krijgsgevangenen toe te staan.
- e De apartheid in Zuid-Afrika en het bewind over Namibië vormen bestanddelen van een situatie die een wezenlijke bedreiging is voor de internationale vrede en veiligheid. Daarom wordt onverkort vastgehouden aan het door de VN afgekondigde wapenembargo en wordt bij voorkeur met andere westerse landen, gestreefd naar economische sancties tegen Zuid-Afrika.

Doel daarvan is:

- afschaffing van het apartheidsbeleid;
- onafhankelijkheidsverlening aan en democratische verkiezingen in Namibië

onder toezicht van de Verenigde Naties.

De toepassing van de gedragscode voor het Europees bedrijfsleven in Zuid-Afrika dient te worden versterkt.

f Nederland blijft met Zuid-Afrika contacten onderhouden die een reële mogelijkheid bieden om de apartheid aan de orde te stellen. Maatschappelijke organisaties in Nederland worden in staat gesteld contact te zoeken met en steun te verlenen aan overeenkomstige groepen, die zich verzetten tegen het apartheids-regime in Zuid-Afrika. De Nederlandse regering dient actief te zijn in de contacten met deze organisaties. Dit om aan hun mening bij het vaststellen van het beleid m.b.t. Zuidelijk Afrika een belangrijk gewicht toe te kennen.

5 Midden-Oosten

a De regering ondersteunt elke serieuze poging om tot vrede in het Midden-Oosten te komen. Zij draagt op respectvolle wijze bij aan de verzoening van onderliggende tegenstellingen. Daartoe onderhoudt Nederland intensieve contacten met betrokken partijen. Echter geen officiële contacten met de PLO, zolang deze zich de vernietiging van de staat Israël ten doel stelt.

b Nederland zet zich in voor het recht van Israël en zijn Arabische buurlanden op veilige en gegarandeerde grenzen. Behalve het veilig voortbestaan van de staat Israël, moeten ook de staatkundige rechten van de Palestijnen worden verzekerd. De Palestijnen moeten betrokken worden in het verloop op de Camp David-akkoorden.

6 Nederlandse Antillen

a Het tempo waarin, de wijze waarop en de weg waarlangs de staatkundige onafhankelijkheid haar beslag zal krijgen, is in de eerste plaats een verantwoordelijkheid van de Nederlandse Antillen zelf. Nederland verleent desgevraagd hulp en steun, gericht op de verwezenlijking van de staatkundige onafhankelijkheid.

Indien en voorzover op de Nederlandse Antillen overeenstemming wordt bereikt over het verwezenlijken van staatkundige onafhankelijkheid door één of meer eilanden afzonderlijk, dan zal daaraan ook door Nederland medewerking worden verleend, waarbij de wenselijkheid van de handhaving van enigerlei vorm van samenwerking tussen de zes thans tot de Nederlandse Antillen behorende eilanden met nadruk naar voren zal worden gebracht.

b In het kader van de ontwikkelings-samenwerking tussen de Nederlandse Antillen en Nederland is het beleid gericht op overschakeling van projecthulp op programmahulp, alsmede op een eigen plaats en positie t.b.v. particuliere mede-financieringsorganisaties.

7 Analyse

Ons land staat voor een tweesprong. De economische ontwikkeling van de jaren '60 met groei-percentages van 4 à 6% per jaar is al enige jaren voorbij, maar wij hebben de afgelopen jaren net gedaan alsof dat niet zo was. Dit houdt geen enkele samenleving lang vol. Vroeg of laat worden de onbetaalde rekeningen gepresenteerd. En nu is het dan zover:

— Mensen hebben recht op zinvol werk. Het is dan ook onaanvaardbaar dat in ons land toenemende aantallen mensen, verborgen in de WAO en zichtbaar in werkloosheidsregelingen, zonder baan zijn.

— Het stelsel van sociale zekerheid, dat ons dierbaar is omdat daarmee diegenen die niet kunnen werken toch van een inkomen verzekerd zijn, loopt gevaar. Wij plegen roofbouw door de inkomens van actieven en inactieven te laten groeien ten koste van de mogelijkheden om in de bedrijven te investeren. Dit is de afgelopen jaren gebeurd. Feitelijk zaten wij in ons land de afgelopen jaren op de nullijn voor onze gezamenlijke mogelijkheden. Niettemin hebben we gedaan alsof er nog groei te verdelen viel. En dat terwijl — als die groei er al geweest zou zijn — het aantal inkomensgerechtigden dat uit die groei zijn inkomen moest vinden toenam en toeneemt.

— De pijn is ergens anders geleden, maar dat dreigt als een boemerang terug te slaan naar zowel de actieven als inactieven. Want werkgelegenheid en sociale zekerheid komen verder op de tocht te staan als wij niets doen aan het verruimen van de investeringsmogelijkheden in het bedrijfsleven. Van

elke gulden die in het bedrijfsleven wordt verdiend, is thans meer dan 95 cent nodig voor arbeidskosten.

— Er is een voortgaande snelle groei in het verbruik van energie en grondstoffen. Een samenleving met onevenwichtigheden als hierboven beschreven komt niet toe aan een zorgvuldig gebruik van schaarse en dure energie en grondstoffen. Dit omdat men voorrang geeft aan het opvoeren van de economische groei ter verlichting van de verdelingsproblemen. Ook meer rechtvaardige internationale arbeidsverhoudingen zullen op die manier niet bereikt worden.

Wij kunnen geen andere conclusie trekken dan dat in onze samenleving een aantal zaken te lang op hun beloop zijn gelaten en onvermijdelijke keuzen zijn ontlopen. Dat breekt ons nu op. Want wat in de jaren '60 nog tegelijk verwezenlijkt kon worden, dat kan al enige jaren niet meer: meer inkomen, meer werk, meer sociale zekerheid, meer vrije tijd, meer overheidsuitgaven. Natuurlijk hebben opeenvolgende kabinetten geprobeerd iets te doen aan deze veranderingen in de sociaal-economische ontwikkeling. Maar het lijkt erop alsof het overheidsbeleid van de afgelopen jaren is gestuit op de grenzen van wat men binnen het bestaande politieke en maatschappelijke bestel bereid is te aanvaarden. Daar komt bij dat er twijfels rijzen over het resultaat van de hervormingen in het ondernemingsrecht, die in het begin van de jaren '70 zijn ingevoerd. Het blijkt dat een grote betrokkenheid en verantwoordelijkheid van de werknemers vooralsnog niet echt uit de verf zijn gekomen.

Wij staan inmiddels met de rug te-

gen de muur; zeker wanneer wij ons realiseren dat een aantal beproefde vluchtwegen om de keuzen nog langer te ontlopen, inmiddels onbegaanbaar is geworden: een nog hoger financieringstekort van de overheid (nu reeds ruim 6% van het nationaal inkomen) of nog meer tijdelijke aardgasinkomsten gebruiken voor blijvende uitgaven.

Vertrouwde oplossingen blijken dus op de tocht te staan. Deze ontoereikendheid blijkt eens te meer wanneer wij ons een voorstelling maken van de internationale ontwikkelingen die ons de komende periode te wachten staan, de starheid die wij in de verdelingsvragen zullen moeten overwinnen, en de grenzen van het overheidsbeleid.

8 Internationale ontwikkelingen

— Toenemende concurrentie van nieuwe industrielanden, o.m. de derde wereld; ons bedrijfsleven zal ingrijpende wijzigingen moeten ondergaan.

— Een blijvende stijging van energie- en grondstofprijzen.

— Kans op een minder groeiende wereldhandel als gevolg van inflatie, instabiele monetaire verhoudingen, een hang naar bescherming van nationale belangen en terugloop van de vraag als gevolg van olieprijsverhogingen.

— Het Nederlandse aandeel in de wereldhandel neemt af. De betalingsbalans (ons huishoudboekje met het buitenland) is inmiddels zwaar negatief. Wij kopen meer dan wij zelf maken en dat terwijl de aardgasexporten ons land enige miljarden gulden per jaar opleveren.

— Er is een grote druk die leidt tot een toenemend aandeel van de gemeenschappelijke (collectieve) voorzieningen in het nationaal inkomen en tot een toenemend aandeel van de lonen binnen de particuliere sector. Het probleem is, dat er binnen beide sectoren reeds zoveel blijkt te zijn vastgelegd en dat er sprake is van zoveel verkregen rechten, dat de feitelijke ruimte voor nieuw beleid in beide sectoren erg beperkt is. Op het terrein van de gemeenschappelijke voorzieningen vraagt een ongewijzigde voortzetting van het bestaand beleid de laatste jaren steeds meer dan er beschikbaar is. En in de particuliere sector blijkt dat net zo te gaan: foutieve beloningsverhoudingen en knelpunten op de arbeidsmarkt blijkt men dikwijls op te lossen door de één meer 'meer' te geven dan de ander, waardoor ook hier de beschikbare ruimte voortdurend wordt overschreden.

— Matiging van kostenontwikkelingen is absoluut noodzakelijk. Maar dit kan alleen als het ons tevens lukt de starheid van de arbeidsmarkt te verminderen, zeker wanneer wij ons realiseren dat zich de komende jaren jaarlijks ruim 50 000 mensen extra zullen aandienen op de arbeidsmarkt (waarvan een groot deel vrouwen). Het wettelijk kader waarbinnen de arbeidsmarkt functioneert, is opgezet in een tijd toen wij ons land economisch opbouwden in de jaren '50 en verder uitbouwden in de jaren '60. Nu staan wij echter voor geheel andere problemen: ingrijpende wijziging van onze bedrijvigheid, die wij zonder een grote flexibiliteit en veranderingsgezindheid niet echt de baas zullen worden.

— De starheid blijkt ook uit het feit dat op zoveel onderwerpen een soort taboe rust, waardoor men hierover, zo lijkt het, beter kan zwijgen. Maar dat is ten enenmale onaanvaardbaar. De huidige problemen kunnen niet opgelost worden als wij onze op de na-oorlogse welvaartsideologie gebaseerde verlangens onverkort wensen te handhaven; indien wij verkregen rechten als vanzelfsprekend en onaantastbaar zouden blijven beschouwen; indien wij van mening blijven dat door het verschaffen van een uitkering het probleem van werkloosheid is opgelost; indien wij slechts bereid zijn een stapje terug te doen nadat onze buurman het voorbeeld heeft gegeven. Het zijn deze verstarde verhoudingen die leiden tot welhaast 'besmet verklaarde' discussies in

de vaderlandse politiek, waardoor we — wat de grote vraagstukken betreft — geen stap verder komen.

Wij doelen bijv. op het systeem van prijscompensatie, het beleid gericht op koopkrachthandhaving, eigen risico in de sociale zekerheid, het begrip 'passende arbeid' in de werkloosheidsregeling, maar wij doelen evenzeer op het misbruik en oneigenlijk gebruik van belastingwetgeving, de noodzaak verstarde zeggenschapsverhoudingen te doorbreken en de relatie winst-rendement-werk.

10 *De grenzen van het overheidsbeleid*

De problemen waarvoor wij de komende jaren staan, laten zich niet alleen aflezen uit een rekensom. Macro-sociaal-economisch beleid is nodig, maar op zichzelf natuurlijk ontoereikend. De problemen liggen dikwijls op een dieper niveau en vragen dus ook meer dan een cijfermatige aanpak. Hier blijkt in feite hoe beperkt het gezag en de macht van de overheid zijn. Er zijn duidelijke signalen die wijzen op een ondermijning van het overheidsbeleid: zwartgeldcircuit, belasting ontgaan en ontduiken, misbruik en oneigenlijk gebruik van sociale zekerheid. De vraag is, wat de overheid in onze tijd nog kan 'trekken'. Wat dreigt is bijvoorbeeld, dat de overheid speelbal wordt van machtige belangengroepen, waardoor haar rechtstaak geblokkeerd kan worden, bijv. ten aanzien van al diegenen die in ons land tot de georganiseerde belangengroepen behoren. De grenzen van het overheidsoptreden kunnen niet los worden gezien van het geestelijk klimaat van onze tijd. Een overheid richt niet veel uit wanneer een samenleving wordt beheerst door een roep om individualisering en neigt tot een consumptief 'hier en nu'-levensgevoel, groepsegoïsme en wegvuchten voor verantwoordelijkheden. Een analyse van wat er thans op sociaal-economisch terrein aan de gang is kan het daarom niet stellen zonder een verband te leggen met datgene wat mensen ten diepste beweegt.

11 *Benadering*

De analyse laat zien dat de traditionele benadering van de sociaal-economische vraagstukken in een impasse is terecht gekomen, waaruit met een simpele bezuinigingspolitiek alleen — hoe noodzakelijk op zichzelf ook — niet meer valt te ontsnappen. Wij zullen de vraagstukken op een breder front moeten aanpakken.

a Het CDA wil zich de komende periode inzetten voor een 'economie van het genoeg' teneinde hiermede de ruimte te scheppen voor een 'economie om het anders te doen'. Andere accenten dan groei van de inkomens en consumptie vragen de komende jaren om voorrang.

b Nodig is een consequent maatschappelijk hervormingsbeleid gericht op een economische orde waarin:

- de organisatie van produktie, distributie en consumptie maatschappelijk aanvaardbaar is, zoals dat tot uitdrukking komt in een georiënteerde markt-economie

- de verantwoordelijkheid en zeggenschap zodanig zijn gespreid en worden gedeeld dat iedereen werkelijk bij de grote problemen waarvoor wij staan wordt betrokken

- er de nodige regelingen komen op verschillende niveaus om conflicten en knelpunten te kunnen oplossen.

c Nodig is verder een sociaal-economisch en financieel beleid met de volgende accenten:

- zinvol werk voor iedereen die wil en kan werken;

- de zorg voor voldoende werk en de juiste verdeling daarvan, hieronder begrepen het zgn. vrijwilligerswerk;

- de verkregen welvaart zorgvuldig gebruiken;

- het milieu beschermen en zorgvuldig omgaan met schaarse energie en grondstoffen;

- de sociale zekerheid fundamenteel behouden;

- ruimte geven aan het bedrijfsleven, zodat het zich in het kader van een georiënteerde markt-economie krachtig kan ontwikkelen;

- alle groepen in de Nederlandse samenleving een gelijkwaardige behandeling geven;

- actief deelnemen aan een rechtvaardiger internationale arbeidsverdeling;

- meer kansen voor de klein-schaligheid, voor de zelfstandigen in het kleinbedrijf in het bijzonder.

d Deze benadering betekent dat op tal van manieren de herinschakeling van nu uitgerangeerde mensen (als gevolg van werkloosheid of gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid) in het arbeidsproces wordt bevorderd. Zo mag sociale zekerheid niet beperkt blijven tot het verstrekken van een uitkering. Mensen hebben recht op zonnig aangepast zinvol werk. Een actief herinschakelingsbeleid zal tevens kunnen leiden tot geringe gemeenschappelijke lasten (premies sociale zekerheid).

e Deze accenten in het beleid houden

in dat volgens het CDA de inkomensontwikkeling daaraan ondergeschikt is. Wij zullen dan ook een forse wijziging moeten aanbrengen in de groei van de gemiddelde inkomensniveaus tot nu toe. Een min-lijn voor een reeks van jaren voor alle inkomensgroepen is onontkoombaar, hetgeen, gelet op het streven naar rechtvaardige inkomensverhoudingen, voor de groepen boven de minimale inkomens van meerpersoons huishoudens een extra teruggang zal inhouden.

f Het CDA wil in het bijzonder die krachten in het Nederlandse bedrijfsleven ondersteunen, die streven naar een verdieping van de taak van vakbeweging en van werkgevers-organisaties, naar het meer inhoud geven aan de medezeggenschap en medeverantwoordelijkheid, naar het verwezenlijken van andere inkomensverhoudingen, naar het verbreden van de functie van ondernemingen met doelstellingen als zinvolle werkgelegenheid en behoud van het natuurlijk milieu, i.p.v. uitsluitend op loonsverhogingen of winstverbeteringen de nadruk te leggen.

g Wij kunnen in het CDA evenwel niet volstaan met een hervormingsbeleid. Want de politiek zal onmachtig blijken te zijn als het haar niet lukt een gezaghebbend beroep te doen op de mentaliteit, de gezindheid van de bevolking. Daarom komt onze politiek alleen tot haar recht als het ons lukt een klemmend nationaal appèl te doen om de inkomensconsequenties te aanvaarden, teneinde ruimte vrij te maken voor al die zaken die thans dringend om voorrang vragen. Waar het nu om gaat is: een dringend beroep te doen op de Nederlandse bevolking en met name ook op de sociale partners, dat onze politiek niet geïsoleerd wordt 'afgekondigd', maar resulteert in een bondgenootschap met grote groepen in de Nederlandse bevolking.

Artikelen

12 Hoofddlijnen

A De komende periode zal voorrang gegeven worden aan:

a De inschakeling van de mens in het werk; dat betekent een systematische verbetering van de verhouding actieven-inactieven en het bieden van zinvol werk aan degenen die zich op de arbeidsmarkt melden.

Het beleid is erop gericht aldus ongeveer 75.000 mensen per jaar meer in het arbeidsproces in hele- en

deeltijdbanen op te nemen, waaronder een groot aantal mensen uit de arbeidsongeschiktheidsverzekeringen, zowel bij de overheid als in het particuliere bedrijfsleven.

Hiermee wil het CDA de toename van de werkloosheid de komende jaren tot staan brengen.

b De marktsector zal veel meer dan tot nu toe kansen moeten krijgen om bij te dragen aan dit banenbeleid.

c Verbeteren van de kwaliteit van de te verrichten arbeid, onder meer door maatregelen gericht op humaniseren van het werk; tot uiting komend ook in het bewust verminderen van geestdodende, vuile en onaangename arbeid.

d Intensiveren van de betrokkenheid en medeverantwoordelijkheid van werknemers bij de ontwikkelingen in ondernemingen, bedrijfstakken en regio's.

e Het scheppen van faciliteiten (o.a. scholingsmogelijkheden) om deze verantwoordelijkheid daadwerkelijk gestalte te kunnen geven.

B Teneinde deze doeleinden te verwezenlijken zijn van het grootste belang:

a Een halt toeroepen aan de groei van het gemiddeld consumptie-niveau voor alle inkomensgroepen en daartoe zelfs een zekere inkomensdaling te realiseren, voor de hogere inkomensgroepen het meest. 'Echte' minimum-inkomens worden zoveel mogelijk ontzien.

b Gezondmaking van de nationale economie, tot uiting komend in strakke beheersing van inflatie en een evenwichtige betalingsbalans; daartoe dient het concurrentievermogen van het Nederlandse bedrijfsleven op binnen- en buitenlandse markten versterkt te worden.

c Verbetering van de structuur van het productieapparaat en van de veerkracht van het bedrijfsleven met inachtneming van de eisen van een zorgvuldiger omgaan met energie, van milieubehoud en een meer rechtvaardige internationale arbeidsverdeling; daartoe is verbetering van het innovatieproces, de rendementspositie en de financieringsmogelijkheden van het bedrijfsleven noodzakelijk.

d Aanpak van de knelpunten op de arbeidsmarkt teneinde de (her)inschakeling daadwerkelijk te doen gelukken. Het beleid is erop gericht de komende periode toe te groeien naar een selectieve economische groei van 2 à 2,5% per jaar; dit betekent een gemiddelde economische groei van 1,75% per jaar. Hiervan zal evenwel 0,75% gereserveerd moeten worden voor verbetering van onze concurrentiepositie en

extra ruimte voor investeringen. Juist die beide factoren moeten de inschakeling van enige tienduizenden mensen meer per jaar mogelijk maken.

e Het verder ontwikkelen van overleg- en besluitvormingsprocedures in de ondernemingsraad, raad van commissarissen, bedrijfstakken en regio's.

C In het kader van een 'economie van het genoeg' wordt het aandeel van de maatschappelijke sector in het nationale inkomen — uitgaande van de in de financiële verantwoording vermelde groei — op het huidige percentage gehandhaafd, hoe moeilijk dat ook zal zijn; d.w.z. dat de gemeenschappelijke lasten met inbegrip van de niet-belastingopbrengsten (w.o. de aardgasbaten) qua aandeel in het nationale inkomen niet stijgen.

Hierbij geldt dat:

a het slagen van de (her)inschakeling van arbeidskrachten in het productieproces — gezien de bestaande groei van de totale overdrachtsuitgaven — van essentiële betekenis is.

b produktieve investeringen voorrang krijgen boven particuliere en publieke consumptieve bestedingen;

c De extra binnenlandse aardgasbaten moeten zoveel mogelijk als lastenverlaging gebruikt worden t.b.v. de particuliere sector als tegemoetkoming voor de energieprijsstijgingen. De extra aardgasopbrengsten uit het buitenland worden gebruikt voor de versterking van de werkgelegenheid en de economische structuur (incl. energiebesparing).

D Het beleid wordt gericht op het verminderen van het financieringstekort en het verbeteren van de lopende rekening van de betalingsbalans. Een eerste doelstelling is het financieringstekort aanzienlijk terug te brengen, teneinde een niveau te kunnen bereiken dat verantwoord is vanuit een oogpunt van evenwicht tussen tekort en het structurele besparingsoverschot van de particuliere sector, wat overigens verhoogd moet worden. Op de lopende rekening van de betalingsbalans dient een overschot te worden bereikt, teneinde via de kapitaalrekening een bijdrage aan de ontwikkelingssamenwerking te blijven leveren. Dit te bereiken overschot kan geraamd worden op 0,75% van het netto nationaal inkomen.

13 Economische orde

a De georiënteerde markteconomie kan in de huidige omstandigheden een goede basis bieden voor de verwezenlijking van de gespreide verantwoorde-

lijkheid op sociaal-economisch terrein, waarin naast de te verkrijgen spreiding van macht in alle delen van de samenleving de overheid naar haar aard geïmponeerd is daar — waar nodig — stimulerend, corrigerend en sturend op te treden, zonder de grenzen van het overheidsoptreden uit het oog te verliezen. De sociaal-economische ordening en het te voeren sociaal-economisch beleid dienen gezamenlijk afgesteld te worden op de hiervoor beschreven punten die voorrang verdienen.

b De overheid draagt de eerste verantwoordelijkheid voor het algemene macro-economische beleid, zowel het conjuncturele als het structurele, aangevuld met het functionele en het facettenbeleid. De doeltreffendheid van het algemene macro-economische beleid wordt versterkt door consultatieve planning. Het structuur-beleid kent eigen instrumenten op micro-, meso- en macroniveau en houdt rekening met specifieke omstandigheden.

c Nauwkeurig wordt gevolgd hoe het functioneren van de Ondernemingsraad zich op basis van de huidige wetgeving ontwikkelt. In dit kader zijn ook experimenten met afwijkende vennootschaps-structuren van belang. Zo verdient het bijvoorbeeld in het bijzonder overweging t.a.v. zeer belangrijke ondernemingsbeslissingen, zoals dreigend massaal ontslag, overplaatsing van het bedrijf, algehele verandering van produktiewijze, het bestaande adviesrecht van de Ondernemingsraad om te zetten in mede-beslissingsrecht.

d Om de gezamenlijke verantwoordelijkheid voor de onderneming te onderstrepen, dient de samenstelling van de Raad van Commissarissen van NV's en BV's met meer dan 100 werknemers plaats te vinden door directe verkiezing. Eén derde van het aantal commissarissen wordt gekozen door de werknemers van de betrokken onderneming, één derde door de kapitaalverschaffers, waarna de aldus gekozen commissarissen gezamenlijk het resterende één derde deel kiezen. Dit voorstel zal worden getoetst aan het binnenkort hierover te verwachten SER-advies.

Hierop vooruitlopend dient de benoeming van nieuwe commissarissen te worden voorbereid in een gestructureerd overleg van Ondernemingsraad en Raad van Commissarissen, met advies van de Directie, waarbij de aandeelhouders eigen voorstellen kunnen doen. Een beslissing wordt door de Raad van Commissarissen slechts genomen indien zowel de Ondernemingsraad als de aandeelhouders-vertegen-

woordigers zich hebben uitgesproken. Bij ontbreken van overeenstemming is er een mogelijkheid van beroep bij de SER.

e Om de onderneming voor alle deelgenoten mede een zinvolle draagster van werkgelegenheid te doen zijn, bevordert de overheid dat, meer dan nu, binnen de onderneming alle betrokkenen verantwoordelijkheid kunnen dragen voor vraagstukken van werkgelegenheid, technologie, investeringsbeleid, inkomensvorming en inkomensverhoudingen, alsmede arbeidsomstandigheden in hun onderlinge samenhang. Deze verantwoordelijkheden worden nader vastgelegd binnen de onderneming via taakstellingen en procedures, rekeninghoudend met de eigen aard van elke onderneming c.q. bedrijfstak.

f De overheid bevordert de mededinging. Bij misbruik van economische machtsposities is de overheid gerechtigd in te grijpen. Het kartelregister wordt openbaar.

g De regels, waaronder het bedrijfstakoverleg tussen werkgevers en werknemers (verder) gestalte krijgt, worden wettelijk vastgesteld. Deze wet geeft aan onder welke voorwaarden de in dit overleg gemaakte afspraken door de overheid bindend kunnen worden verklaard en geeft regels met betrekking tot het verschaffen van de benodigde informatie.

Bij de vormgeving van het bedrijfstakoverleg wordt rekening gehouden met de verschillen in structuur en omstandigheden binnen de diverse bedrijfstakken, met speciale aandacht voor de internationale aspecten. Onderwerpen van overleg kunnen zijn: ontwikkeling van de werkgelegenheid, technologie, arbeidsomstandigheden, vakopleiding en onderwijs, milieu-vraagstukken alsook de voorgenomen investeringen.

h Indien een beroep op overheidsmiddelen wordt gedaan zullen herstructureringsprocessen in bedrijfstakken, waarbij ingrijpende sanering plaatsvindt, moeten zijn gebaseerd op een concreet plan dat door de betrokken representatieve werkgevers- en werknemersgroeperingen is vastgesteld en de instemming van de overheid heeft verkregen.

Bepaalde delen van zo een plan — bijvoorbeeld afspraken waarvan in het overleg tussen werkgevers en werknemers wordt vastgesteld dat nakoming absoluut vereist is voor het bereiken van de gestelde doeleinden — kunnen voor de looptijd van het plan algemeen verbindend worden verklaard. Hierbij

wordt in het bijzonder gedacht aan het melden van voorgenomen investeringen aan een college van vertrouwensmannen.

De overheid moet in afwachting van de totstandkoming van zo een plan voor de vastgestelde periode de bevoegdheid verkrijgen — als het algemeen belang dit rechtvaardigt — uitbreiding van productiecapaciteit aan beperkende bepalingen te onderwerpen. Bij het gebruik maken van deze bevoegdheden houdt de overheid rekening met de regelingen terzake van mededingings- en herstructureringsbeleid op Gemeenschapsniveau; zij bevordert het tot stand komen van een Europees beleid terzake.

Binnen de overheid wordt de (administratieve) coördinatie verbeterd.

i Het regionaal beleid dient ertoe om vanuit de (rijks)overheid een meer evenwichtige en rechtvaardige spreiding van werkgelegenheid te bewerkstelligen. Ook wordt rekening gehouden met de kwetsbaarheid van zwakke en grensregio's.

j Deze zwakke positie kan tevens verbeterd worden door provincies en gemeenten te belasten met voorbereiden- en uitvoerende taken en bevoegdheden, die tot op heden tot de taken en bevoegdheden van de rijksoverheid behoren, met dienovereenkomstige financiële regelingen. Instrumenten daartoe zijn o.m.:

- de spreiding van rijksdiensten;
- verdere regionalisering en decentralisatie van het arbeidsmarktbeleid en aanverwante terreinen;
- organisatie en taakstelling van de Kamers van Koophandel worden daartoe aangepast, opdat bedrijven en bedrijfsgenoten zich daarbij beter betrokken weten;
- verbeterde en meer toegesneden regionale statistieken;
- het toepassen van criteria aan de hand waarvan overheidsorganen, w.o. departementen, tot regionale prioriteitstelling kunnen komen;
- het toedelen aan regionale ontwikkelingsmaatschappijen van zelfstandige bevoegdheden en middelen die noodzakelijk zijn voor een slagvaardig optreden.

k Voor overheidssteun aan individuele bedrijven op langere termijn is een uitzicht op herstel van rentabiliteit vereist. De steun wordt afgewezen indien de noodzakelijke herstructurering van het bedrijfsleven wordt belemmerd of de concurrentie wordt verstoord. Deze beperking wordt ook in acht genomen wanneer overheidsdeelneming bij nieuwe projecten van algemeen of regio-

naal belang wordt overwogen. Slechts bij grote sociale of regionale problemen kan hiervan d.m.v. korte-termijnsteunverlening worden afgeweken.

Deze steun blijft gebonden aan beperkende bepalingen, waarvan slechts kan worden afgeweken in bijzondere en nader te motiveren gevallen. Er dient een goede controle op zo'n steunverlening te bestaan. Daaraan worden voorwaarden verbonden.

l De prijszetting van goederen en diensten verstrekt vanwege de overheid wordt regelmatig geëvalueerd.

Nagegaan wordt of de afbakening tussen overheids- en particulier aanbod van goederen en diensten nog overeenkomt met hetgeen op dit moment gewenst wordt. Daarbij wordt met name gelet op de gewenste spreiding van verantwoordelijkheden.

m Stroomlijning van de door de overheid voorgeschreven vergunningsprocedures en bekorting van de behandelingsdij is dringend geboden.

n De totstandkoming van een betere internationale arbeidsverdeling tussen ontwikkelde en ontwikkelingslanden wordt actief bevorderd.

De gevolgen daarvan in eigen land mogen niet op één groep worden gelegd, maar worden in solidariteit door de gehele bevolking gedragen.

o Nederland bevordert krachtig het tot stand komen en het naleven van internationale gedragsregels ter zake van multi-nationale ondernemingen. E.e.a. zowel in het verband van de EG als de in OESO en de VN.

p De mogelijkheden van fondsvorming ter stimulering van de werkgelegenheid en de industriële structuur moeten worden onderzocht en bevorderd; zo'n fonds moet o.m. worden gevoed door de extra aardgasbaten.

14 *Werkgelegenheid*

A De overheid aanvaardt haar verantwoordelijkheid als werkgeefster voor de arbeidsvoorwaarden van de ambtenaren, resp. voor de trendvolgers. Zij voert daartoe jaarlijks vroegtijdig overleg met de ambtenarencentrales, opdat in het daarop volgende overleg tussen werkgevers- en werknemersorganisaties over de arbeidsvoorwaarden van werknemers in de particuliere sector met het resultaat van het overleg van de overheid met de ambtenarencentrales rekening kan worden gehouden.

Het overleg met de ambtenarencentrales moet zodanig zijn dat, indien uit het overleg daarna tussen werkgevers en werknemers in de particuliere sector een niet in de beleidsvoornemens

passende ontwikkeling van de arbeidskosten in de particuliere sector voortkomt, toch de met de ambtenarencentrales gemaakte afspraken kunnen worden gehandhaafd.

B In het vervolg te voeren overleg met werkgevers en werknemers zullen de beleidsvoornemens aan de orde moeten komen ter zake van de loonontwikkeling, het te voeren prijs- en inkomensbeleid met betrekking tot de niet-looninkomens en de maatregelen op het vlak van export-bevordering, energie en innovatiebeleid. De overheid maakt zichtbaar welk effect het aldus voorgestane beleid voor de werkgelegenheid kan hebben.

C Inschakeling en her-inschakeling worden sterk bevorderd. Daartoe zal m.n. het stimuleren van deeltijdbanen een krachtig accent krijgen. Wettelijke regelingen zijn nodig om deeltijdbanen zowel voor werknemers als werkgevers aantrekkelijk te maken. De overheid zal daarbij het voorbeeld geven. Gedacht wordt daarbij aan het wegnemen van barrières die invoering van deeltijdbanen op grote schaal in de weg staan (b.v. in de sfeer van de premies en uitkeringen in de sociale zekerheid).

D In de jaren '80 zal in vele gevallen moeten worden overgegaan tot vormen van arbeidstijdverkorting. Daarbij kunnen zowel verkorting van de arbeidsdag als bredere toepassing van ploegdiensten overwogen worden. Hierbij moet het streven naar vrijwilligheid voorrang hebben en moet een naar beroep en bedrijfstak gedifferentieerd aanpak mogelijk zijn. In beginsel zal hierbij sprake moeten zijn van evenredige verlaging van het looninkomen.

E Knelpunten op de arbeidsmarkt worden weggenomen door o.m. de volgende maatregelen:

a Het voorbereiden van een wet op de inschakeling van arbeid. Hoe zijn de werkgelegenheidskansen van zwakke groepen in de samenleving te vergroten? Werkgevers kunnen verplicht worden onder bepaalde voorwaarden en afhankelijk van de arbeidsmarktsituatie in de betreffende regio, deze groepen bij voorrang boven anderen in dienst te nemen. Deze verplichting geldt ook voor de overheid als werkgeefster.

Er komen verzwaarde ontslagprocedures m.b.t. ontslag wegens arbeidsongeschiktheid.

b Het bevorderen (c.q. verplichten) dat jeugdige werklozen voor een beperkte periode (een half jaar of een jaar) worden ingeschakeld in het be-

drijfsleven, particuliere instellingen of overheidsinstellingen, met opleidings-elementen en een met de te verrichten arbeid verbandhoudende beperkte extra tegemoetkoming boven de basiswerkloosheidsuitkering. Eén en ander onder begeleiding van organisaties van werkende jongeren en sociale partners.

c Van jongeren mag een grotere bereidheid tot aanvaarden van ander werk gevraagd worden dan van ouderen. Ander werk, zowel naar aard, beloning en plaats. In samenhang daarmee worden de faciliteiten versterkt die mobiliteit vergemakkelijken. Het tot stand komen van (om)scholingsfaciliteiten is hiertoe voorwaarde.

d Na drie maanden werkloosheid begint in beginsel een (om)scholingsperiode, bij voorkeur in onderneming of instelling (met afnemende uitkeringen, toenemend loonbestanddeel voor rekening van de werkgever). Passende arbeid wordt aldus gekoppeld aan een omscholing, gericht op een beroep dat meer perspectief biedt.

e Ter bestrijding van langdurige werkloosheid worden werkgevers verplicht werklozen die langer dan 1 jaar buiten het arbeidsproces staan bij voorrang boven andere werklozen aan te stellen. Er worden maatregelen getroffen om de GAB's in staat te stellen terzake de nodige begeleiding te realiseren. Dit beleid wordt verantwoord tegenover de adviescommissies van de gewestelijke arbeidsbureaus.

f Het onderlinge verband tussen arbeidsbemiddeling en uitvoeringsorganisaties van de sociale zekerheid wordt versterkt ten behoeve van de begeleidende, activerende taak ten aanzien van uitkeringsgerechtigden en bedrijfsleven.

g Het educatief verlof wordt bevorderd.

h Een doeltreffende verplichte vacature (af)melding en overleg over selectiecriteria tussen GAB's en ondernemingen wordt geregeld.

i Mede met het oog op de inschakeling van de vrouw in de arbeid wordt verkorting van de arbeidsdag overwogen.

j Zowel bij overheid als bij bedrijfsleven bevorderen van een gelijkwaardige positie van parttimers t.o.v. fulltimers, zowel in rechten als in plichten, uitgaande van het beginsel van evenredigheid.

k Op provinciaal niveau zal het beleid gericht op volkshuisvesting, bedrijfsvestiging en arbeidsmarkt onderling beter moeten worden afgestemd. Deze regionalisering van beleid wordt mede in het kader van de decentralisatie van

rijkstaken bevorderd.

I Het vergroten van de verantwoordelijkheid van de regionale sociale partners voor het arbeidsmarktbeleid in samenhang met een decentralisatie van belangrijke elementen in het arbeidsmarktbeleid naar het provinciaal (regionaal) niveau.

m Onderzoek in te stellen naar de verborgen werkloosheid van vrouwen.

n Voor in-actieven kan ook vrijwilligerswerk bijdragen tot een zinvol bestaan. Aan de mogelijkheden tot vrijwilligerswerk zal dan ook voldoende bekendheid worden gegeven.

F Spanningen op de arbeidsmarkt moeten niet opgelost worden door het aantrekken of wegzenden van werknemers van buiten de EG-lidstaten. Er wordt daarom toegewerkt naar een stopzetten van de toelating van deze buitenlandse werknemers. De tekorten die hierdoor op de arbeidsmarkt ontstaan, worden tegengegaan door het bewust verminderen en uitschakelen van geestdodend en onaangenaam werk en voorzover dit onvoldoende is door een betere beloning van dit werk en door een aanpassing van het begrip passende arbeid in het bijzonder voor jongdigen.

De buitenlandse werknemers die leegaal in ons land zijn, krijgen een behandeling, die volledig gelijk is aan die van Nederlandse werknemers.

G Nieuwe kansen worden geboden aan kleinschalige bedrijfsprojecten met een daarbij passende sociale rechtsvorm (produktie-coöperatie of -maatschap, eventueel in handen van de werknemers zelf).

Gedacht wordt bijvoorbeeld aan projecten gericht op stadsvernieuwing, alternatieve energiewinning en milieuschone vormen van produceren. Deze projecten komen in aanmerking voor een startsubsidie.

H Naast het algemene voorwaarden scheppende beleid, zoals tot uitdrukking komt in bijv. het conjunctuurbeleid, het inkomens(kosten)beleid en het algemene (sector)structuurbeleid en naast het beleid gericht op het wegnemen van meer specifieke knelpunten, zoals bijv. het arbeidsmarktbeleid, het spaar- en financieringsbeleid, het sectorbeleid en vormen van het functionele beleid, draagt de overheid bij aan de verbetering van het produktieapparaat door:

- het doen verzamelen van tijdige informatie omtrent economische en technologische ontwikkelingen;
- krachtige voortzetting van het innovatiebeleid;
- deelneming in risicovolle projecten;

- zo groot mogelijke benutting van het overheidsaankopenbeleid;
- het bevorderen van een beter samenspel tussen onderwijs en bedrijfsleven;
- het bevorderen van betere doorstroming van de kennis bij wetenschappelijke instituten naar het bedrijfsleven.

15 *Inkomens*

A Voorrang in het te voeren inkomensbeleid, dat alle groepen in de Nederlandse samenleving omvat, krijgt:

- het versterken van de structuur van het bedrijfsleven;
- de herinschakeling van inactieven;
- het wegnemen van de knelpunten op de arbeidsmarkt.

Daarbij wordt met name gelet op de verhouding tussen arbeidsinkomens en overige inkomen en op de mate waarin herwaardering van functies en soorten van werk moet leiden tot aanpassing van bestaande inkomensverhoudingen.

B Een raad voor het inkomensbeleid wordt ingesteld voor onderzoek en advies naar de bestaande beloningsverhoudingen.

De raad richt zich in het bijzonder op:

- a* het verkrijgen van inzicht in de bestaande beloningsverhoudingen van man en vrouw;
- b* het verkrijgen van inzicht in de elementen die het inkomen van meerpersoons huishoudens bepalen. Op basis daarvan kunnen maatregelen aangegeven worden, opdat in het beleid (echte) minimuminkomens onderscheiden kunnen worden van de andere minima, zodat de (echte) minima bij voorrang ontzien kunnen worden;
- c* het ontwikkelen van criteria en regelingen aan de hand waarvan bijvoorbeeld voor beoefenaars van vrije beroepen concrete tariefvoorstellen worden uitgewerkt;
- d* de verhouding tussen arbeidsinkomen en overige inkomen;
- e* de mate waarin herwaardering van functies en soorten van werk moet leiden tot aanpassing van bestaande inkomensverhoudingen met inbegrip van de beloning van vuil en onaangenaam werk;
- f* de ontwikkeling van de zgn. incidentele looncomponent. Er zullen procedures ontwikkeld moeten worden om aan de gezamenlijke verantwoordelijkheid van werkgevers en werknemers binnen de onderneming hiervoor meer inhoud te geven.

C Vermogensaanwasdeling beoogt de bezitsvorming bij de individuele werk-

nemers en het delen van de werknemers in het in de ondernemingen aanwezige risicodragende vermogen te bevorderen. Dit gebeurt door het laten delen van alle werknemers in de vermogensgroei van de ondernemingen, die over-winst maken. Het aan de werknemers toekomende deel van de over-winst wordt zoveel mogelijk in vermogenstitels uitgekeerd. De door de ondernemingen uitgekeerde vermogenstitels kunnen via een fonds worden omgezet in andere waarde-papieren. De zeggenschap, die uit de door de ondernemingen aan een fonds uitgekeerde vermogenstitels voortvloeit, zal worden uitgeoefend door de ondernemingsraad van de onderneming, waarna vermogenstitels in het bezit van een dergelijk fonds zijn.

16 *Het sociale zekerheidsstelsel*

A Het sociale zekerheidsstelsel is mede gericht op het via wetgeving scheppen van voorwaarden voor een actief volumebeleid (het terugdringen van de groei van het aantal uitkeringsgerechtigden) door het beperken van het risico van ziekte, arbeidsongeschiktheid en werkloosheid.

B De regering ontwikkelt in samenwerking met de sociale partners een samenhangend beleid gericht op het beperken van de toename van het aantal mensen dat niet in het arbeidsproces is ingeschakeld door:

- het arbeidsverzuim te bestrijden en zo mogelijk te voorkomen;
- het wegnemen van knelpunten op de arbeidsmarkt;
- het doeltreffend aanpakken van misbruik en oneigenlijk gebruik.

Van het sociale zekerheidsstelsel moet een appèl uitgaan op de verantwoordelijkheidsbeleving van uitkeringsgerechtigden en bedrijfsleven.

In beginsel moet ieder die daartoe in staat is in eigen levensonderhoud voorzien.

C Het stelsel en de financiering van de sociale zekerheid worden doorgeleucht op het functioneren van de beginselen van solidariteit, equivalentie (verhouding premie-uitkering) en draagkracht. Daarbij zullen alle draagkrachtbepalende elementen (belastingen, premies, subsidies, dubbele inkomens etc.) in onderlinge samenhang moeten worden beoordeeld.

D Vanwege de nauwe verwevenheid van het sociale zekerheidsbeleid met andere terreinen van sociaal beleid, zal een doeltreffende afstemming en coördinatie noodzakelijk zijn met in het bijzonder het beleid gericht op arbeids-

voorzieningen, de bedrijfsgezondheidszorg en de welzijnszorg.

E Het arbeidsverzuim wordt bestreden door:

a het zodanig organiseren van het werk (medezeggenschap, werkoverleg) dat de betrokkenheid bij het werk wordt vergroot;

b het variëren binnen zekere wettelijke grenzen van de premiebetaling voor de arbeidsongeschiktheidswet per onderneming en/of bedrijfstak, zodat een beleid gericht op voorkomen van arbeidsongeschiktheid wordt gestimuleerd door een lagere premiebetaling.

Aldus kan een meer systematische aanpak van de bestrijding van arbeidsongeschiktheid worden uitgelokt, waartoe vooral verbetering van de preventie en het humaniseren van de arbeid moeten bijdragen. De mate van differentiatie is afhankelijk van de mate waarin men op het niveau van de onderneming en/of bedrijfstak arbeidsongeschiktheid (deels) kan voorkomen;

c het nagaan of sociale zekerheidsfondsen een bijdrage kunnen leveren ten behoeve van verbetering van arbeidsomstandigheden, die voorkoming van ziekten en arbeidsongeschiktheid kunnen bevorderen.

F Teneinde de koppeling van de sociale minima aan het wettelijk minimumloon te kunnen handhaven wordt bij de ontwikkeling van het wettelijk minimumloon terughoudendheid betracht.

Voor de bovenminimale uitkeringen wordt de bestaande 100/80 verhouding aan de top vervangen door een 100/70 verhouding.

Het wordt onmogelijk gemaakt dat jongeren na beëindiging van hun studie/scholingsperiode zichzelf in aanmerking brengen voor een bovenminimale uitkering door middel van een incidenteel kort dienstverband of zelfs voor zodanige uitkering in aanmerking komen zonder enig dienstverband.

G Van uitkeringsgerechtigden, die langdurig werkloos of arbeidsongeschikt zijn, dient de rechtspositie zodanig te worden dat zij meer dan tot nu toe op eigen wijze zin en inhoud aan hun bestaan kunnen geven. Daartoe wordt onderzocht welke uitkeringsvoorwaarden belemmeringen opwerpen voor (het ontwikkelen) van een zinvolle levensvulling d.m.v. onbetaalde activiteiten.

Daar waar deze voorwaarden niet meer in verhouding staan tot het doel van de wetgeving, dienen deze te worden aangepast of verwijderd. Werklozen en arbeidsgeschikten worden meer betrokken in overlegorganen, commis-

sies e.d., die zich met hun problemen bezighouden.

H Mannen en vrouwen dienen ook in het sociale zekerheidsstelsel gelijk gerecht te worden.

I Het stelsel van sociale zekerheid zal worden herzien overeenkomstig de volgende hoofdlijnen:

a Integratie van de WWV, WVV en RWV in één wettelijke regeling met — een basisvoorziening voor iedereen overeenkomstig het systeem van de volksverzekeringen;

— een aanvullende verzekering overeenkomstig de opzet van de werknemersverzekeringen;

— een verzwaren van de drempel voor deze aanvullende verzekering, met daarin een differentiatie in de duur van de uitkering al naar gelang de duur van het dienstverband.

b Integratie van de ZW, WAO/AWW. Daarbij moet de mogelijkheid worden ingebouwd dat, nadat gebleken is dat terugkeer naar de oude functie om medisch-arbeidskundige redenen niet mogelijk is, al reeds na een half jaar de GMD's kunnen worden ingeschakeld om andere arbeidsmogelijkheden te onderzoeken (inbouwen van het criterium 'passende arbeid' in de Ziektewet na een half jaar in plaats van na een heel jaar 'eigen arbeid').

De vaststelling van de mate van arbeidsongeschiktheid in de WAO behoort uitsluitend op medische gronden te geschieden. Dit betreft met name degenen die niet voor meer dan 50% arbeidsongeschikt zijn.

c Nagegaan wordt op welke wijze bij de financiering van het stelsel van sociale zekerheid minder de loonsom en meer de draagkracht van ondernemingen en instellingen kan worden aangesproken.

d Ongewenste opeenstapeling van sociale uitkeringen wordt voorkomen.

J Uitgangspunt is, dat ook in de uitvoeringsorganisatie werkgevers en werknemers op zo direct mogelijke wijze worden aangesproken op hun mede-verantwoordelijkheid voor de sociale zekerheid. Door een reorganisatie van de uitvoeringsorganen wordt een optimale coördinatie in de uitvoering tot stand gebracht. Voor een betere beheersbaarheid van het uitvoeringsproces is het noodzakelijk dat toezicht door een zelfstandige orgaan plaatsvindt.

Bij het ter hand nemen van de vereenvoudiging van de uitvoering van de sociale zekerheid wordt aandacht besteed aan:

a recht doen aan de samenhang tussen sociale zekerheid, arbeidsbemide-

ling en arbeidsomstandigheden;

b de cliënt-gerichtheid;

waarbij a en b tezamen leiden tot wenselijkheid over te gaan tot een gevalsbehandeling van alle sociale zekerheidsregelingen (met uitzondering van de ziektekostenverzekeringen) die geleidelijk wordt overgeheveld naar regionale uitvoeringsorganen met voldoende bestuurlijke bevoegdheden en voldoende lokale vestigingen.

K De kinderbijslag wordt verder gedifferentieerd naar de leeftijd van het kind, waarbij uitgangspunt is dat met de leeftijd de 'kosten' toenemen; de differentiatie mag niet leiden tot onevenredige toeneming van lasten voor de grotere gezinnen.

L Terzake van de wettelijk te regelen pensioenvoorziening wordt gestreefd naar de mogelijkheid om in het verlengde van het bevorderen van de werkgelegenheid voor vrouwen, afhankelijk van de mogelijkheden op de arbeidsmarkt, de leeftijdsgrens voor een recht op blijvend weduwpensioen te verhogen van 40 tot 45 of 50 jaar.

Tevens wordt nagegaan of het mogelijk is een pensioen voor weduwnaars, in het bijzonder die met minderjarige kinderen, in te voeren.

M Bezien wordt of een vereenvoudigd en geharmoniseerd stelsel van een verplichte aanvullende pensioenvoorziening voor alle werknemers mogelijk is.

Vooruitlopend hierop wordt een regeling ontworpen die in geval van wiseling van werkkring een breuk in de opbouw van pensioenrechten vermijdt.

De leeftijd waarop de werknemer begint met het opbouwen van pensioenrechten wordt vervroegd, wanneer zulks leidt tot betere spreiding van de lasten van de betoogde pensioenvoorziening over de betrokken werknemers.

N Misbruik en oneigenlijk gebruik worden doeltreffend aangepakt. Oneigenlijk gebruik wordt bestreden door wetswijziging.

Uitvoeringsorganen blijven belast met begeleiding en controle. Omdat een combinatie van begeleiden en opsporen minder gewenst is, verwijst het uitvoeringsorgaan duidelijke fraudegevallen naar een op te richten Sociale Inlichtingen- en Opsporings Dienst (SIOD). Een goede coördinatie tussen gegevens van deze dienst en de Fiscale Inlichtingen- en Opsporings Dienst wordt gewaarborgd.

17 Belastingen

A Het vergroten van de aanvaarding van het Nederlandse belastingstelsel

door de samenleving vraagt om toenemende aandacht. Solidariteit en burgerzin mogen niet worden ondermijnd. Dit stelt eisen aan de zwaarte van de belastingdruk en de rechtvaardige verdeling over de bevolking, alsmede aan wetgeving, uitvoering en controle.

Tevens zal een appèl op de burgers gedaan worden om de lasten die voortvloeien uit een verantwoord niveau van gemeenschappelijke uitgaven, metterdaad te dragen.

B De vraag hoe de belastingmoraal kan worden verbeterd en hoe het stelsel kan worden vereenvoudigd, moet worden bestudeerd. Daartoe zal in onderlinge samenhang worden nagegaan op welke wijze de sterk progressieve tarieven in de inkomstenbelasting over de hele linie verminderd kunnen worden, tezamen met het stroomlijnen en verminderen van de aftrekposten. Ter bestrijding van oneigenlijk gebruik van de aftrekposten moet ook de reparatiewetgeving voortgang vinden.

Er dient ruimte te blijven tot het aftrekken van giften en bijdragen aan instellingen; het gaat hier immers om gelden ten bate van anderen.

C Belastingontduiking, belastingvlucht en oneigenlijk gebruik van de bestaande wetgeving worden doeltreffend aangepakt bij alle belastingplichtigen. Daartoe wordt de wetgeving herzien, de controle geïntensiveerd en worden sancties verzaaid. Mede op deze manier moet het zgn. zwarte-circuit worden ingedamd. Banken dienen bij de uitkering van rente op spaarbrieven aan toonder een inhouding van belasting toe te passen. Daarbij zullen de internationale aspecten van deze regeling nauwkeurig in beschouwing worden genomen.

D Het streven is gericht op inflatie-neutrale belastingheffing.

Eigen woningbezit voor brede lagen van de bevolking mag niet in gevaar komen. Daarom wordt rente-aftrek voor eigen (eerste) woningen tot een geïndexeerd hypotheekbedrag van f 400.000,— (op basis 1980) volledig gehandhaafd.

Zolang de inflatie-neutrale belastingheffing niet is gerealiseerd blijven de zelfstandigenaftrek en de bijzondere winstaftrek gehandhaafd.

E Ook in de belastingwetgeving wordt gestreefd naar een gelijke behandeling van mannen en vrouwen. Dit overigens op een wijze, waarbij het beginsel van de gezinsdraagkracht uitdrukkelijk tot uitdrukking komt. Daarom zal als beide partners een inkomen verdienen, daarmee bij de belasting-

heffing op evenwichtige wijze rekening worden gehouden. Duurzaam niet-gehuwd samenlevenden worden in beginsel gelijk gesteld aan gehuwd-samenlevenden.

F De vermogensbelasting kent zodanige vrijstellingen dat rekening wordt gehouden met de bijzondere positie van zelfstandige ondernemers en van degenen met onvoldoende pensioenrechten. Voorkomen wordt dat bijvoorbeeld personen wier nagenoeg enig vermogen bestaat uit een eenvoudige eigen woning zonder hypotheeklasten, in de vermogensbelasting worden betrokken.

G Verhoging van de successierechten bij vererving naar echtgenoten en kinderen blijft achterwege.

H Verhoging van de accijns op motorbrandstof verdient voorkeur boven verzwarend van de motorrijtuigenbelasting.

I Ter bevordering van het kleinschalige ambacht wordt nagegaan of in de sfeer van de BTW-heffing in de eindschakel vereenvoudigende maatregelen mogelijk zijn. Zulks mede uit een oogpunt van administratieve vereenvoudiging en fraudebestrijding.

J Een zekere verschuiving van directe naar indirecte belastingen is gewenst in verband met het bevorderen van een selectief productie- en consumptiepatroon. Zo een verschuiving past ook in het kader van de Europese ontwikkeling.

K Een nationaal spaarbeleid wordt ontwikkeld:

- het particuliere sparen wordt bevorderd door een verder opvoeren van de fiscale vrijstelling van rente-inkomsten;
- een nader vast te stellen deel van het gespaarde persoonlijke inkomen mag op het belastbaar inkomen in mindering worden gebracht;
- knelpunten in de regeling fiscale ouderdaysreserve voor zelfstandigen in midden- en kleinbedrijf worden aangepakt;
- er wordt rekening gehouden met de speciale functie van het vermogen en inkomen van de zelfstandigen;
- nagegaan wordt op welke wijze de EG-voorstellen terzake van de afschaffing van zogenaamde dubbele heffing over uitgekeerd dividend in het Nederlandse belastingstelsel verwerkt kunnen worden.
- het beschikbaar komen van risicodragend kapitaal ter financiering van het bedrijfsleven wordt bevorderd; in dit verband wordt een beleid voorgestaan dat er op is gericht particuliere (institutionele) beleggers te bewegen

meer risicodragend kapitaal ter beschikking te stellen voor in Nederland werkende ondernemingen.

L De WIR als structureel instrument ter bevordering van de investeringen blijft gehandhaafd. Het hoofdaccent blijft gericht op globale premies. Naast de bestaande toeslagen komen er ook bijzondere toeslagen voor investeringen op het terrein van innovatie, research en arbeidsplaatsen.

18 *Energie*

A Het overheidsbeleid is gericht op een blijvend zorgvuldig en doelmatig gebruik van energie vanwege de schaarste en de nadelige effecten op het milieu. Er dient een wettelijke basis te komen voor energiebesparingsmaatregelen. Niet verspild gebruik wordt krachtig bevorderd o.m. via het prijsbeleid, voorlichting, stimuleren of steunen van technische vernieuwingen en het zonodig verplichten tot woningisolatie. Alle vormen van energie moeten tot een maximum nuttig effect worden gebruikt.

B Als belangrijke voorbeelden van vormen van energiebesparing, die onverwijld worden nagestreefd en geïntensiveerd moeten worden, zijn te noemen:

- warmte-krachtcombinatie;
- versterking van isolatie-inspanningen;
- sterker bevordering van stadsverwarming met individuele bemetering;
- het verbeteren van het rendement van gebruiksapparaten, m.n. die van huishoudelijke en het vervangen van bestaande apparaten door substituten die voor hetzelfde gebruiksdoel minder energie verbruiken.

C Op grond van de ervaringen met het huidige energiebeleid moet toegewerkt worden naar een meer gestroomlijnde structuur, waarin tot stand komen:

- a* een programma gericht op coördinatie van de inspanningen op het terrein van voorlichting, stimulering, regulering en controle terzake van energiebesparing;
- b* een programma tot het verkrijgen en toepassen van alternatieve vormen van energie;
- c* een meerjarenprogramma, waarin het totale energiebeleid gestalte krijgt.

Er wordt van meet af aan tegen gewaakt dat bestaande energiebedrijven of instellingen deze opzet in de weg staan.

D Als producent van energie zal Nederland prijzen moeten bedingen, die in het kader van de wereldmarktsituatie

tie verantwoord zijn. De prijs van aardgas zal in overeenstemming moeten zijn met de bijzonder aantrekkelijke eigenschappen van dit produkt. De Nederlandse afnemer zal ten opzichte van de buitenlandse kopers niet in een nadelige positie mogen verkeren.

E Exploratie en produktie van olie en gas moeten krachtig worden gestimuleerd. Hierbij wordt ook gedacht aan het grote belang om de uiteindelijke, totale produktie van gevonden voorraden zo volledig mogelijk te doen zijn, zelfs als deze van bescheiden omvang zijn. Het hiervoor noodzakelijke particuliere initiatief moet door een duidelijk en samenhangend overheidsbeleid, dat in geval van succes een redelijke beloning in het vooruitzicht stelt, zoveel mogelijk worden ingeschakeld. Het is ongewenst korte-termijn-produktiestijgingen te bewerkstelligen wanneer dat gaat ten koste van de uiteindelijk totaal te verkrijgen hoeveelheden uit een reservoir.

F Met het onderzoek naar de mogelijkheid van economische winning van Nederlandse kolen met nieuwe technieken wordt ernst gemaakt.

G In ons dichtbevolkte land vindt nu geen verdere bouw van kerncentrales plaats, gelet op de nog onopgeloste problemen van produktie en opslag van afval, mede in afwachting van de resultaten van de maatschappelijke discussie. Wel zal Nederland zijn kennis en kunde t.a.v. mogelijkheden van kernenergie en de eventueel daarmee gepaard gaande risico's moeten vergroten. Over openblijven of sluiten van de bestaande twee kerncentrales wordt in het licht van het bovenstaande eerst besloten na afloop van de brede maatschappelijke discussie. In samenwerking met onze partners moet een integrale Europese benadering van het vraagstuk worden bevorderd.

H Speur- en ontwikkelingswerk t.a.v. nieuwe vormen en toepassingen van energie, daarbij inbegrepen de milieu-beheersingsaspecten, moeten sterk worden bevorderd, m.n. ten aanzien van wind-, water-, getijde-, bodem- en zonne-energie, alsmede warmte-/kracht-koppeling en biogas en het aanvaardbaar gebruik op grote schaal, direct en indirect van kolen. Naast de eigen taak van de overheid op dit terrein is stimulering van ondernemingsactiviteiten langs fiscale wegen of door subsidie gewenst.

I Het omschreven beleid zal de vraag naar ingevoerde energie beperken, maar Nederland zal daar toch mede van afhankelijk blijven. Ons land moet daarom bij voortdurend een actieve rol

spelen bij het internationale overleg dat ten doel heeft in geval van stagnatie van de invoer de schade te beperken. Nederland zal eveneens tezamen met andere landen constructief overleg met de belangrijkste olie-exporterende landen moeten plegen, dat tot grotere zekerheid en stabielere prijzen kan leiden.

Een spreiding van energie-dragers naar plaatsen van herkomst is van groot belang.

J Een gemeenschappelijk energiebeleid van de EG, zowel intern als extern, wordt steeds meer noodzakelijk. Nederland bevordert met name Europees onderzoek naar:

veilig gebruik van kernenergie, alternatieve energie, nieuwe en milieuvriendelijke toepassingen van kolen, doelmatig en zuinig gebruik van energie, besparing en hergebruik van grondstoffen.

De EG coördineert het onderzoek van de lid-staten en zo mogelijk van ondernemingen, instellingen en particulieren teneinde tot een doeltreffend en kostenbesparend beleid te komen.

K De energieprijzontwikkeling in de lidstaten wordt beter op elkaar afgestemd. Nederland doet voorstellen tot oprichting van een Europese Energiedatabank. De mogelijkheden tot oprichting van een Europees Energiefonds worden onderzocht. In Europees verband wordt het verplicht stellen van maximum verbruiksnormen voor met name auto's, huishoudelijke apparaten en verwarmingsinstallaties bevorderd.

19 Consumptiebeleid

A Het consumptiebeleid is gericht op de consument en de consumptie. De positie van de consument wordt verbeterd door voorlichting, vorming en bescherming en door vergroting van de juridische mogelijkheden van de consument en de consumentenorganisaties die hem vertegenwoordigen.

Het beleid bevordert daarnaast een verantwoorde consumptie, zodat individu en samenleving worden gevrijwaard van directe of indirecte schade-lijke gevolgen nu, dan wel later.

Bij de produktie dient men te streven naar meer duurzaamheid van de produkten.

B Versterking van het apparaat dat de vormgeving van dit beleid ten dienste staat, is gewenst.

De erkende consumentenorganisaties krijgen een volwaardige plaats in de SER of zij worden in de gelegenheid gesteld om vanuit een specifiek op het consumptiebeleid gericht over-

leggaan de overheid rechtstreeks van advies te dienen.

C De positie van de consument wordt verbeterd door:

a een wettelijke regeling van de consumenten-koop en van de bij levering en betaling te hanteren standaardvoorwaarden tot stand te brengen. De thans geldende verspreide deelregelingen op het gebied van het consumentencrediet worden vervangen door één regeling;

b een (internationale) regeling voor produktaansprakelijkheid tot stand te brengen;

c aan de inhoud van reclameboodschappen minimum eisen te stellen m.b.t. de gebruikaspecten. Er komt een wetgeving tegen misleidende reclame;

d de warenwet te herzien, zodat het mogelijk wordt via verplichte etikettering de consument te informeren over gebruikaspecten (energieverbruik, voedingswaarde, vervuulende werking, duurzaamheid bij een normaal gebruik etc.). Misleidende prijsaanduiding wordt bestreden.

D De harmonisatie van wetgeving op het gebied van de consumentenbescherming wordt in Europees verband afgestemd op de wetgeving van de lidstaat die het verst is gevorderd.

20 Zelfstandigen

A Uitgangspunt van het zelfstandigenbeleid is de erkenning dat het zelfstandig ondernemen bijdraagt tot spreiding van macht, risico en verantwoordelijkheid.

B Het beleid is gericht op een inkomensontwikkeling van zelfstandigen en een in de onderneming meewerkende partner, werkzaam in levensvatbare ondernemingen, die vergelijkbaar is met andere werkzame bevolkingsgroepen (incl. voorzieningen voor lichamelijke ongeschiktheid en oude-dag). De zelfstandige moet zijn bedrijf of het door hem uitgeoefende beroep door investeringen in stand kunnen houden en eventueel uitbreiden.

De zelfstandige moet kunnen reserveren om risico's te kunnen opvangen.

C Bij de afrekening van de fiscale claim in de regeling van de fiscale oudedagsreserve worden bestaande knelpunten weggenomen. Ook wordt de vermogensvrijstelling voor de Algemene Bijstandswet opgetrokken.

21 Midden- en kleinbedrijf

A Het midden- en kleinbedrijf is vanwege de flexibiliteit en kleinschaligheid

bij uitstek geschikt om een belangrijk deel van de groeiende beroepsbevolking zinvolle werkgelegenheid te bieden.

De inkomenspositie van de zelfstandige ondernemers in het midden- en kleinbedrijf verdient bij voortduring bijzondere aandacht mede met het oog op de gewenste groei van de werkgelegenheid.

B Het midden- en kleinbedrijf wordt gesteund door:

a een actief mededingingsbeleid, gericht op het verwezenlijken van gelijke voorwaarden voor het midden- en kleinbedrijf als voor het overige bedrijfsleven. Prijsdiscriminatie en het verkopen van goederen als lokartikel beneden de integrale kostprijs worden tegengegaan. Bepaalde samenwerkingsvormen van kleine ondernemingen worden bevorderd.

Bij kernen moet een renderende minimale dienstverlening mogelijk zijn; *b* export door het midden- en kleinbedrijf naar andere landen van de EG en landen buiten de EG worden gestimuleerd;

c er komt voor de detailhandel een samenhangend geheel van cursorisch onderwijs en dagonderwijs. Accent valt op het verbeteren van het vakmanschap in de ambachtelijke en dienstverlenende sectoren. Voortdurende bijscholing wordt bevorderd. Het bedrijfsleven brengt zijn praktijkervaring in via adviseurs en leraren. Regionale onderwijscentra worden bij voorkeur rond de bestaande middelbare detailhandelscholen opgebouwd;

d de werkzaamheden van bestaande advies- en voorlichtingsinstellingen ten behoeve van het midden- en kleinbedrijf worden gecoördineerd. De bedrijfseconomische, technische, juridische en sociale voorlichting wordt verbeterd. Bijzondere aandacht is nodig voor nieuwe vormen, zoals het landelijke project bedrijfsvoorlichting. Uitbouw van regionale dienstencentra is gewenst.

C Verbetering van de bestaande financieringssystemen in het midden- en kleinbedrijf is gewenst. Er komt een onderzoek naar de mogelijkheid van vormen van participatiekrediet, waarbij rente en aflossing afhankelijk zijn van het bedrijfsresultaat.

D Planning, gronduitgifte en vergunningenbeleid van (lokale) overheden moeten er op gericht zijn de lokaal of regionaal in dezelfde sector werkzame ondernemingen gelijkwaardige mededingingsmogelijkheden te geven.

22 Landbouw en Visserij: Agrarisch grondbeleid

A Hoeksteen van het in Nederland te voeren beleid ten behoeve van land- en tuinbouw is het EG-landbouwbeleid. De basisprincipes van dit beleid — het vrije verkeer van goederen binnen de EG, de gemeenschappelijke preferentie en de gemeenschappelijke financiële verantwoordelijkheid — moeten dan ook met kracht worden verdedigd. Evenzeer worden binnen dit kader te hanteren instrumenten — waar mogelijk — versterkt en verbeterd.

B Het mede in EG-verband te voeren structuurbeleid ten behoeve van de land- en tuinbouw is gericht op:

a het bevorderen van de concurrentiekracht van de Nederlandse agrarische bedrijven binnen het Europese kader en daarmee samenhangende activiteiten op het gebied van de afzet en de verwerking van land- en tuinbouwproducten;

b het behoud van werkgelegenheid in zelfstandige goed ontwikkelde gezinsbedrijven;

c een actief landinrichtingsbeleid, ook in landelijke gebieden, met een zorgvuldige afweging van de agrarische en natuur-, milieu- en landschapsbelangen;

d toereikende, op basis van vrijwilligheid te realiseren, beheersregelingen in bepaalde gebieden, die qua natuur en landschapswaarde van bijzonder belang geacht worden; buiten deze gebieden moet de agrarische bedrijfsuitoefening niet wezenlijk worden belemmerd;

e het bevorderen van nieuwe gebruiksmogelijkheden (biochemie, landbouw-voedingsmiddelen industrie e.a.) en het stimuleren van de omschakeling op nieuwe producten, met inachtneming van noodzakelijke zorgvuldigheid i.v.m. volksgezondheid en milieu.

C Daar waar structurele productieoverschotten leiden tot onevenwichtige financiële lasten voor de EG, zal onder meer het instrument van een beperkte medeverantwoordelijkheidsheffing voor de betrokken producten gedurende een bepaalde tijd kunnen worden gehanteerd in het EG-landbouwbeleid, zonder dat de algemene inkomensdoelstelling van dat beleid in het gedrang komt.

D De middelen van de WIR moeten binnen de land- en tuinbouw gericht blijven op versterking van de concurrentiekracht van de land- en tuinbouwsector en de inkomensvorming van degenen die er in werkzaam zijn.

E De toetreding van nieuwe lid-staten

tot de EG, alsmede de aanhoudende stijging van de energieprijzen, maken specifieke maatregelen noodzakelijk voor produktie, afzet en prijsvorming van de tuinbouwproducten, alsmede voor onderzoek naar energiebesparende produktiemethoden en voorlichting over daarmee reeds behaalde resultaten.

F Ingrijpen op de agrarische grondmarkt is noodzakelijk ten behoeve van een redelijke verdeling van de gronden en een redelijke prijsvorming. Daartoe moet de agrarische grondmarkt worden gereguleerd met behulp van een landbouwkundige toetsing, van de vervreemding en de verpachting, om zo de vraag te beperken. In bepaalde gebieden en ten behoeve van een welomschreven doel, krijgt het Bureau Beheer Landbouwgronden een voorkeursrecht.

De criteria voor de landbouwkundige toetsing zullen, afhankelijk van de prijsontwikkeling, de vraag in meerdere of mindere mate en op verschillende punten moeten beperken.

Bij een niet functioneren van de in dit artikel genoemde maatregelen zal nog sterker ingrijpen moeten worden overwogen, eventueel met behulp van inschakeling van de grondkamer.

G Bijzondere maatregelen moeten worden getroffen ter verbetering van de overnameproblematiek van jonge agrarische ondernemers. Terwille van het behoud van het agrarische gezinsbedrijf verdient het aanbeveling het wetsontwerp Agrarisch Grondverkeer aan te vullen met een regeling voor de bedrijfsopvolging in de landbouw. Op verzoek van de aspirant-opvolger moet de Grondkamer het bedrijf aan hem kunnen toewijzen in pacht of in eigendom tegen verpachte waarde.

H Voor het herstel van pachtverhoudingen die door de hoge grondprijzen ernstig zijn verstoord, moeten in samenhang met de in art. 2.86. genoemde prijsdrukkende maatregelen, de nodige wettelijke maatregelen worden opgenomen, zodat verpachting weer aantrekkelijk wordt en het pachtareaal niet verder achteruit gaat.

I Het structuurbeleid in de visserij is — mede in EG-verband — gericht op het behoud van de concurrentiekracht van de Nederlandse visserij en de aanverwante visbedrijven.

Daarbij is de vrije toegang tot visserijwateren binnen en buiten het grondgebied van de EG onmisbaar, terwijl concurrentievervalsing tussen de EG-lidstaten moet worden tegengegaan.

23 Analyse

Het Evangelie roept op tot ontplooiing in verantwoordelijkheid en tot dienst aan de medemens. Vanuit deze en ook andere overtuigingen zijn tal van Nederlanders beroepshalve of vrijwillig actief in allerlei vormen van welzijns-werk. Men kan denken aan ouderparticipatie in het onderwijs, bejaardenhulp, het begeleiden van jeugd in een sportvereniging of het zich vormen in het kader van bijvoorbeeld vrouwen- of jeugdorganisaties, dan wel het besturen van instellingen. In hetzelfde licht zien wij het toenemend aantal mensen dat aandacht besteedt aan de zorg voor de eigen gezondheid en het milieu in verband met hun manier van leven.

Een beleid dat meer uitgaat van deze bereidheid van mensen om verantwoordelijkheid te dragen voor het eigen welzijn en dat van anderen is thans geboden. Dat geeft méér voldoening dan de verwachtingen vooral te richten op meer geld of meer voorzieningen. De mensen worden er niet gelukkiger door en de kosten zijn niet meer op te brengen.

24 Benadering

a Het welzijnsbeleid moet er op gericht zijn dat burgers verantwoordelijkheid kunnen dragen voor bestaande welzijnsvoorzieningen, en dat de ruimte voor initiatieven van burgers en hun organisaties optimaal aanwezig is. Een bijzondere zorg heeft de overheid voor mensen die niet of moeilijk voor zichzelf kunnen opkomen, vooral als de samenleving in aandacht te kort schiet. Wij denken daarbij aan eenzame hoog-

bejaarden in zieken- en verpleeghuizen, aan kinderen uit culturele minderheidsgroepen en aan geestelijk en lichamelijk gehandicapten.

b In het geheel van maatschappelijke belangenafweging en politieke prioriteitenstelling moet aan de instandhouding en ontwikkeling van natuur en landschap een belangrijke rol worden toegekend. Dit komt mede tot uitdrukking in een toereikende wetgeving en in een zo goed mogelijk georganiseerd overheidsbeleid. Het particulier initiatief op het gebied van de natuur- en landschaps- en de milieubescherming wordt zoveel mogelijk bevorderd.

c Vrijtijdsbesteding en recreatie vragen, o.m. vanwege een toenemend beslag op de beschikbare ruimte in ons land, om een voorwaardenscheppend overheidsbeleid. Recreatie is daarin geen compensatie voor het arbeidsproces; dit moet in zichzelf bevredigend zijn en de mens mogelijkheden tot ontplooiing bieden. Voor de besteding van vrije tijd moeten deelname aan onderwijs en vorming, actieve kunstbeoefening, sport, vrijwilligerswerk enz. mogelijkheden bieden. Een samenhangend beleid moet deze mogelijkheden beschermen.

d Cultuur is, in al zijn verscheidenheid, achtergrond van ons denken en handelen, bron van informatie en inspiratie. Zonder zich in te laten met de inhoud van de kunstbeoefening zal de overheid zich inzetten om de actieve deelname aan de cultuurvorming te bevorderen. Prioriteit in het beleid hebben de kunstzinnige vorming, de actieve kunstbeoefening door brede lagen van de bevolking en de toegankelijkheid van het cultuurbezit.

Artikelen

25 De totstandkoming van vrijwilligerscentrales wordt bevorderd. Een tegemoetkoming in de kosten van vrijwilligers zal bestudeerd worden. Ook de mogelijkheden van een maatschappelijke dienstplicht worden nader onderzocht.

In de opleiding van beroepskrachten wordt meer aandacht geschonken aan het samenwerken met vrijwilligers.

Om de bestuurskracht van organisaties van burgers te versterken, moeten de beheers- en bestuurskosten subsidiabel zijn. Deze omvatten bijvoorbeeld faciliteiten voor (bij)scholing van bestuursleden, voor het inhuren van externe deskundigheid door besturen, voor het oprichten en instandhouden van eigen samenwerkingsverbanden, alsmede een billijke onkostenvergoeding voor bestuurders.

De plicht tot het toestaan van onbetaald verlof voor een aantal met name genoemde, vrijwillig verrichte bestuurstaken wordt wettelijk vastgelegd. Gedacht wordt o.a. aan het onderwijs, kerkelijke arbeid, de maatschappelijke dienstverlening, de gezondheids- en de jeugdzorg.

26 Er komt een kaderwet Specifiek Welzijn, die een wettelijke regeling geeft aan tot nu toe niet bij wet geregelde welzijnssectoren. De kaderwet Specifiek Welzijn moet tot een samenhangend welzijnsbeleid op gemeentelijk en provinciaal niveau leiden, dat binnen de volgende randvoorwaarden gestalte krijgt:

a voorrang voor burgers en hun organisaties bij het oprichten en uitvoeren van welzijnsactiviteiten;

b prioriteit voor activiteiten die ge-

richt zijn op mensen die niet of moeilijk voor zichzelf kunnen opkomen, en op achterstandsgroepen;
c wel-omschreven garantie voor ruimte, voor vanuit levens- of wereldbeschouwing geïnspireerde activiteiten;
d zorgvuldige betrokkenheid van de uitvoerende organisaties bij de voorbereiding van het beleid.

27 Door middel van een wettelijke regeling moet het voor de groeperingen van leden of donateurs, medewerkers (werknemers en vrijwilligers) en cliënten/gebruikers mogelijk worden gemaakt zeggenschap te krijgen in de bestuurscolleges van particuliere instellingen.

Het aantal bestuursleden, dat gekozen of benoemd wordt door de groeperingen leden/donateurs en/of gebruikers/cliënten en/of medewerkers, zal zijn afgestemd op de aard van de instelling en tevens op de eisen die een doelmatig functioneren stelt.

De instellingen kunnen instemming met de aard van de instelling (levensbeschouwelijke grondslag, regionale functie, methodisch principe) als benoemingsvoorwaarde stellen aan kandidaat-bestuursleden. Tevens kunnen zij voor verandering van identiteit van de instelling statutair een verzwaarde meerderheid vereist stellen.

28 In door de overheid bestuurde instellingen ligt vaak een barrière voor democratisering. Voor zover deze instellingen een gelijkvormige zelfstandigheid hebben als particuliere organisaties worden zij daartoe omgevormd, zodat de betrokkenen op volwaardige wijze verantwoordelijkheid kunnen dragen voor het instellingsbeleid.

29 Voor de medezeggenschap van werknemers binnen de instellingen blijft de Wet op de Ondernemingsraden van kracht. Nadere studie naar voor de welzijnssector toepasbare modellen van betrokkenheid boven of in plaats van de bedrijfseconomische gedachtenwereld, die aan de wet ten grondslag ligt, is nodig.

30 De stagnerende welvaart dwingt meer dan ooit tot een streven naar een doelmatig gebruik van de beschikbare voorzieningen. Van gesubsidieerde instellingen en overheidsinstellingen, besturen zowel als medewerkers, mag in deze een maximale bijdrage worden gevraagd en verwacht. Voor zover dat nog niet het geval is, worden, zoals in het onderwijs gebruikelijk is, in overleg met de betrokken organisaties normen ontwikkeld (bijv. terzake van de aantallen cliënten en de daaraan te besteden tijd), die als subsidievoorwaarden worden vastgesteld en gecontroleerd. Na-

gegaan wordt tevens waar subsidies gekoppeld kunnen worden aan eigen financiële bijdragen en de resultaten van fondswerving door de instelling zelf.

31 Volwasseneneducatie levert een grote bijdrage aan het functioneren als volwaardig staatsburger in onze democratische maatschappij. Daarom – en mede uit een oogpunt van het beter functioneren van de arbeidsmarkt – ontwerpen de ministeries van CRM, Onderwijs en Wetenschappen en Sociale Zaken een samenhangend beleid voor de volwasseneneducatie met het oog op een stelsel van wederkerend onderwijs. Vormen van dit onderwijs, die opleiden voor officiële diploma's, die een equivalent hebben in het dag-onderwijs, worden ondergebracht bij de Wet Voortgezet Onderwijs; open vormen van volwasseneneducatie worden ondergebracht bij de Kaderwet Specifiek Welzijn. De didactische verworvenheden van de Open School worden daarbij gewaarborgd. Nader wordt onderzocht of een algemeen leerrecht kan worden vastgelegd; in ieder geval dient een op achterstandsgroepen gericht voorzieningenbeleid gevoerd. Rekening wordt gehouden met wensen van levens- en wereldbeschouwelijke aard der betrokken groepen.

32 Voor de noodzakelijke verschuiving van tweede- en derdelijns naar eerstelijns- en thuiszorg bevorderen de ministeries van CRM, Justitie en Volksgezondheid een samenhangend beleid in de zorgsector. De betrokken lagere overheden en particuliere organisaties worden op een doeltreffende manier op hun verantwoordelijkheid, ook voor de afweging van kosten en baten, aangesproken. Experimenten met regionale of plaatselijke budgettering moeten een ontwikkeling in die richting in gang zetten.

33 Gezien hun opvoedend karakter en hun sluisfunctie naar de kleuterscholen worden peuterspeelzalen zodanig opgezet dat zij ook kwantitatief kunnen aansluiten bij de door de ouders gewenste levens- of wereldbeschouwelijke richting van het onderwijs.

34 Ouderen hebben recht op hulp in eigen omgeving, die hen respecteert in hun ouder-zijn. Uitgangspunt van beleid is het zo lang mogelijk zelfstandig blijven. Hiertoe dienen de huisvestingsvormen te worden uitgebreid en meer gericht te worden op onderlinge hulpverlening en sociaal contact.

Voor gezinsverzorging en ouderenhulp wordt voldoende geld beschik-

baar gesteld om de noodzakelijke ombuiging in de tweede- en derdelijnszorg tot stand te brengen zonder dat dit ten koste gaat van de kwaliteit van de zorg.

Het toenemend aantal (hoog)bejaarden vraagt in de komende jaren om de aanwezigheid van voldoende mogelijkheden tot verlening van adequate zorg. De capaciteit van voorzieningen, inclusief extramurale, wordt op de behoefte afgestemd. Een gedifferentieerde normstelling is noodzakelijk.

Er komt een raad voor het ouderenbeleid waar ook ouderen deel van uitmaken. Ook bij de beleidsvorming op lokaal en provinciaal niveau moeten ouderen meer nadrukkelijk worden betrokken.

Onderwijs en onderzoek in de geriatrie worden uitgebreid. De regering dient op de universiteit een leerstoel voor geriatrie in te stellen.

Onderzocht dient te worden, of er een financiële gelijkstelling is tussen ouderen die opgenomen zijn in een bejaardentehuis en een verpleeghuis. Tevens dient onderzocht te worden of het vermogen van ouderen die opgenomen zijn in verpleeghuizen, beheerd dient te worden door onafhankelijke vertrouwenspersonen, als zij, of door hen gekozen personen daartoe zelf niet meer in staat zijn.

35 Gehandicapten moeten kunnen deelnemen aan het gewone dagelijkse leven.

De toegankelijkheid van openbare gebouwen en verkeersvoorzieningen verdient blijvende aandacht, met name bij het ontwerpen van nieuwe gebouwen.

Bouw van zelfstandige woonvormen door middel van aanpasbare woningen in kleine eenheden en geïntegreerd in woonwijken, zo nodig rond een centrale hulppost, wordt bevorderd.

Sportverenigingen en club- en buurt-huizen, die voorzieningen treffen om gehandicapten aan activiteiten te laten deelnemen, moeten financieel worden gestimuleerd.

36 Jongeren moeten hun identiteit kunnen ontwikkelen in relatie tot de hen omringende omgeving. Opvang en begeleiding van de jeugd door de jeugdorganisaties en organisaties die met jeugdigen werken moeten gericht op verantwoordelijkheidsvorming, worden bevorderd, onverlet de eigen taak van het gezin.

Het jeugdbeleid wordt voorts gekenmerkt door speciale aandacht voor hen, die zich door welke omstandigheden dan ook in een achterstandssituatie bevinden. Tussen de diverse departementen wordt een samenhangend beleid ontwikkeld.

tementen vindt meer dan voorheen integratie van het jeugd-welzijnsbeleid plaats. De jeugd zelf moet een inbreng kunnen hebben bij de beleidsontwikkeling op dit terrein.

Voorrang moeten activiteiten krijgen, die het accent leggen op de ontmoeting van verschillende culturen. M.n. in het jeugdbeleid moet de wederzijdse acceptatie van jongeren uit de verschillende culturen in ons land bevorderd worden. Dit moet ook door subsidieverlening tot uiting komen.

37 Groeperingen, en in het bijzonder de zgn. 'tweede-generatie', met een eigen cultuur zijn onderwerp van bijzondere zorg, waarbij o.m. te denken is aan de aanwezigheid van eigen literatuur in bibliotheken, van multi-culturele kinderopvangmogelijkheden, versterking van deskundigheid van hulpverleners, jeugdbegeleiders enz. door middel van opleiding en omscholing.

Het beleid, dat erop gericht is dat deze groepen ten behoeve van hun specifieke behoeften van algemene voorzieningen gebruik kunnen maken, wordt voortgezet.

De voorlichting aan Nederlanders over in ons land aanwezige groepen en hun cultuur wordt versterkt.

38 De mogelijkheden voor therapie ter zake van gezins- en relatieproblemen worden gehandhaafd en waar nodig uitgebreid. Vroegtijdige signalering en preventie worden bevorderd.

Opvoeding is in eerste instantie een zaak van de ouders. De positie van alleenstaande ouders vraagt extra aandacht. Vooral voor de opvang van kinderen van alleenstaande ouders en van kinderen voor wie de opvang om andere redenen dringend noodzakelijk is, worden kinderdagverblijven opgericht. In verband met de aandacht en zorg die deze kinderen nodig hebben, moet de begeleiding pedagogisch verantwoord zijn. Een draagkracht-regeling zonder plafond moet worden ingevoerd, waar beide inkomens van ouders in worden betrokken, ook indien niet gehuwd. De gevolgen van gezinsontwrichting voor kinderen worden zoveel mogelijk voorkomen, c.q. opgevangen door de deskundigheid van leerkrachten, jeugdbegeleiders etc. terzake te versterken en hen in staat te stellen tot bijzondere hulpverlening. Vertrouwensartsen terzake van kindermishandeling moeten meer gespreid over het land gevestigd zijn. Het beleid met betrekking tot de opvang en preventie terzake van vrouwenmishandeling wordt voortgezet. De mogelijkheden worden onderzocht om een registratie in te stellen voor samenlevings-

vormen die aanspraak maken op met het gezin vergelijkbare rechten en plichten.

39 De openbare informatievoorziening door middel van de massamedia is een voorwerp van publieke zorg vanwege de toenemende mogelijkheden voor commerciële exploitatie. Nieuwe technieken op mediagebied worden benut om de veelkleurigheid in de informatievoorziening en de uitingsmogelijkheden voor culturele en geestelijke stromingen te versterken. De regering bevordert de deelname van de erkende stromingen aan deze vernieuwingen.

Het aandeel van Nederlandse programma's in het totaal van het media-aanbod moet worden beschermd. Zonodig wordt de zendtijd uitgebreid om Nederlandse omroepen te kunnen laten concurreren met van satelliet-televisie afkomstige uitzendingen. Het kan daartoe nodig zijn de positie van de STER te herwaarderen. De Nederlandse overheid neemt op korte termijn het initiatief om in internationaal overleg te komen tot regeling van uitzendingen via satellieten. Speciaal op Nederland gerichte uitzendingen dienen overeen te stemmen met de doelstellingen van de omroepwet. Het Bedrijfsfonds voor de pers blijft het beste middel om een veelkleurig aanbod in de krantenwereld in stand te houden.

40 Sportbeoefening dient de geestelijke en lichamelijke gezondheid, biedt mogelijkheden tot jeugdvorming en is voor talloze vrijwilligers een bron van verantwoordelijkheidsbeleving. De overheid houdt voorwaarden in stand waardoor de sportbeoefening deze functies kan blijven vervullen. Het beleid terzake van de verruiming van de sport en de verzekering van de sport door geld blijft een belangrijk aandachtspunt. De regering voert daarvoor overleg met de desbetreffende sportorganisaties. De regering komt met een actieprogramma voor de middellange termijn, waarin aandacht gegeven wordt aan de financiering van en de tariefstelling in de sportbeoefening, de versterking van de sportorganisaties en het vrijwillig kader. In dit actieprogramma wordt uitgegaan van gedecentraliseerde beleidsvoering.

Het beleid met betrekking tot de stimulering van sportieve recreatie wordt voortgezet.

41 Het emancipatiebeleid dat erop gericht is dat mensen in relatie met anderen en passend in de eigen levenssituatie zoveel mogelijk tot eigen keuzen kunnen komen, wordt krachtig voortgezet. Het is een facet dat op andere

beleidsterreinen doorwerkt. CRM moet dit beleid coördineren.

In het beleid wordt voorrang gegeven aan mensen in kwetsbare posities. Er komt een financiële regeling voor taakverlichting van alleenstaanden met een gering inkomen. Het stimulerend beleid voor uit het buitenland afkomstige vrouwen o.a. via zuigelingen- en gezinszorg, sociaal-cultureel werk etc., wordt voortgezet. Voortgaande studie vindt plaats naar de mogelijkheden om een vrije keuze van kostwinnerschap dan wel een gedeeltelijk kostwinnerschap, te verwezenlijken. Ten behoeve van het doel van het emancipatiebeleid wordt zo ver mogelijk gegaan met individualisering. De grens hiervoor ligt in het draagkrachtbeginsel van de belastingwetgeving en het solidariteitsbeginsel van de sociale zekerheidswetgeving.

Gelijkberechtiging wordt in alle wetten en regelingen verwezenlijkt.

Er komt een wet tegen sexe-discriminatie. Het beleid ter zake van de stimulering van emancipatie-activiteiten wordt voortgezet. Het op gang gebrachte beleid m.b.t. emancipatie-bureaus en emancipatie-werkers wordt geëvalueerd en zonodig bijgesteld. Per departement wordt een interne emancipatie-commissie ingesteld.

42 Het uitzuiverend beleid in het kader van de indirecte financiering van dienstverlening met gelden uit hoofde van de Algemene Bijstands Wet (ABW) wordt voortgezet. De materiële uitvoering van de ABW moet een taak van de gemeenten blijven. De immateriële taken worden bij voorkeur uitgevoerd door burgers en hun organisaties. De rechtsgelijkheid op het terrein van het verhaal van bijstand moet bevorderd worden. De ABW wordt geëvalueerd in het licht van de oorspronkelijke doelstellingen. De aandacht gaat daarbij uit naar de mate waarin mensen door bijstand afhankelijk i.p.v. zelfstandig worden. Tevens zal gewaakt worden tegen het toenemend centraliserend karakter van het beleid door middel van circulaire.

43 De inspanningen ten behoeve van de instandhouding van milieu en landschap zullen met name gericht zijn op: a) het vantevoren zichtbaar maken van de gevolgen van voorgenomen ontwikkelingen of ruimtelijke ingrepen op de kwaliteit van natuur en landschap, het zorgvuldig afwegen van deze voornemens tegen het belang van het natuur- en landschapsbehoud, waarbij ook alternatieven in de beschouwing worden betrokken; b) blijvende aandacht voor de veilig-

stelling, door middel van toereikende bescherming en beheer, van in beginsel alle nog aanwezige natuurgebieden; gefaseerde totstandbrenging van nationale parken;

c verhoging van de natuurfunctie van de bestaande bossen door middel van daarop afgestemde beheersplanning;

d de noodzakelijkheid, gezien de dreigende houttekorten in de wereld, om in EG-verband te komen tot een integraal bosbouw-beleid, waarin de produktiefunctie van bos gelijkwaardig is aan de functies op het gebied van landschap, natuur en recreatie;

e toereikende bescherming en beheer van historische buitenplaatsen alsmede van Natuurschoonwet-landgoederen;

f instandhouding van waardevolle agrarische cultuurlandschappen, deels door het aangaan van beheersregelingen met de agrarische ondernemer, deels door instelling van reservaten, één en ander conform de Nota betreffende de relatie landbouw en natuur- en landschapsbehoud (Relatienota); hierbij de inspanningen richten op uiteindelijke daadwerkelijke verwezenlijking van de in de Nota landelijke gebieden genoemde totaalomvang van 200.000 ha.

g voorzien in het beheer van kleine landschapselementen door het aangaan van onderhoudsovereenkomsten met grondeigenaren/gebruikers dan wel door het met het oog hierop scheppen van werkgelegenheid en van mogelijkheden van beheer van natuur en landschap door vrijwilligers;

h handhaving en beheer als zodanig van de in de Structuurschets landelijke gebieden met name genoemde grote landschapseenheden met belangrijke ecologische cultuurhistorische en landschappelijke waarden; gefaseerde totstandbrenging van nationale landschapsparken;

i instandhouding van natuurlijke systemen en rijkdommen van Noordzee en riviermonden, handhaving van de internationale betekenis van het IJsselmeer voor watervogels, instandhouding van de Waddenzee als natuurgebied van internationale betekenis, totstandkoming van een internationaal beheersstatuut voor de gehele Waddenzee;

j doeltreffende wettelijke bescherming van de inheemse wilde planten- en diersoorten;

k totstandkoming van bindende internationale regelingen op het gebied van de natuur- en landschapsbescherming, o.m. voor behoud en beheer van wilde planten- en diersoorten;

l het streven naar een versterking en

uitbreiding van de verdragen, gericht op de beheersing van de jacht op bepaalde met ondergang bedreigde diersoorten;

m stimulering van activiteiten op het gebied van natuur- en milieu-educatie en voorlichting zowel in het kader van het onderwijs als daarbuiten.

44 Het moet voor ieder mogelijk zijn om deel te nemen aan een verscheidenheid van vormen van openlucht-recreatie. Vanuit de ruimtelijke ordening moet de overheid deze vormen mogelijk houden en waar nodig mogelijk maken. In het bijzonder gaat de zorg van de regering uit naar:

- de mogelijkheden van openlucht-recreatie in de stedelijke sfeer. De afstand tussen recreatiegebieden en de woonplaats dient zo kort mogelijk te zijn. Bereikbaarheid met de fiets en het openbaar vervoer staat daarbij voorop;
- beheer en onderhoud van deze gebieden. Financiële ondersteuning zal soms nodig zijn. Waar mogelijk wordt de bevolking zelf, in de vorm van vrijwilligersorganisaties voor natuur- en landschapbescherming, hierbij betrokken;
- de nationale landschapsparken als gebieden van hoogwaardige kwaliteit ook uit een oogpunt van recreatie;
- de toegankelijkheid van deze voorzieningen voor gehandicapten.

45 Het recht op een actieve cultuurbeleving voor en door minderheden moet in het ondersteuningsbeleid voor culturele activiteiten tot uiting komen. Voorrang moeten activiteiten krijgen, die het accent leggen op de ontmoeting van verschillende culturen.

Regionale culturen worden door de overheid in hun eigenheid erkend en gesteund, waarbij de Friese cultuur m.n. door de eigen taal een bijzondere plaats inneemt.

Het beleid terzake van toneel, muziek en andere kunstvormen wordt verder gedecentraliseerd. Het Rijk behoudt met name zorg voor de kwaliteit, de veelvormigheid en de vernieuwing binnen het kunst-aanbod. De samenhang met de amateuristische en educatieve sector, wordt bevorderd.

De overcapaciteit aan symfonische orkesten wordt teruggedrongen ten gunste van een meer divers concert-aanbod van muziekvormen en een groter accent op ondersteuning van muziekbeoefening door amateurs en kunstzinnige vorming.

Er moet een onderhoudsregeling voor monumenten en voor voorwerpen van kunst en/of historische waarden komen.

46 De Europese culturele betrekkin-

gen worden verstevigd door uitwisseling van jongeren, jumelages tussen gemeenten in verschillende lid-staten e.d. en door een gerichte aanpak in onderwijs en vormingswerk.

Uitbouw van het internationale jongerenwerk.

De totstandkoming van een Europees sociaal Cultureel Handvest onderzoeken.

47 Het museumbeleid, dat erop gericht is, dat het cultuurbezit toeganke-lijk gemaakt wordt voor brede lagen van de bevolking en voor het nageslacht bewaard blijft, wordt voortgezet.

48 Analyse

Het recht op gezondheidszorg, dat bestaat uit verkrijgbaarheid van voor iedereen betaalbare en bereikbare hulp, is een uiterst belangrijke zaak. Dit recht, dat overigens financiële grenzen heeft, omdat geen verruiming van de beschikbare middelen mogelijk is, kent als tegenhanger de plicht tot gezond leven. Dit laatste komt onvoldoende tot zijn recht en is er de oorzaak van dat de vooruitgang, die bijvoorbeeld is geboekt bij bestrijding van infectieziekten, wordt teniet gedaan door verkeerde voeding, onverantwoord verkeersgedrag, misbruik van geneesmiddelen, alcohol, roken en spanningen.

De volksgezondheid kan door de verdere ontwikkeling van de curatieve geneeskunde, hoe belangrijk deze ook is voor de individuele zieke, slechts in beperkte mate worden verbeterd. Veel aandacht moet daarom worden besteed aan het voorkomen van ziekten en het aanmoedigen van gezondheidsbevorderend gedrag.

De sterke ontwikkeling van medische technologie leidt tot een groot aanbod van kostbare methoden. Geconstateerd kan worden, dat in een aantal gevallen de kwalitatieve meerwaarde hiervan achterblijft bij de enorme kostenstijging. Behalve dat hier de grenzen van de kwalitatieve groei in zicht komen, stellen wij dat, gezien de wereldwijde behoefte aan primaire medische hulpverlening, bezinning nodig is over de wijze waarop wij onze middelen gebruiken.

49 Benadering

a De verantwoordelijkheid voor een gezond bestaan ligt allereerst bij de burger en zijn directe omgeving. Om die verantwoordelijkheid vorm te kunnen geven, moet het primaat van beslissen op het terrein van de volksgezondheid worden verlegd van organisaties en deskundigen naar de gebruiker en zijn relaties. Meer dan voorheen moet de burger in staat worden gesteld zich toe te rusten om die verantwoordelijkheid te dragen.

b Naast het sociale recht op gezondheidszorg staat de plicht verantwoordelijkheid te aanvaarden voor de persoonlijke bijdrage in die zorg, zowel door medewerking aan een beleid dat op voorkomen is gericht als door actieve deelname in zelfzorg en mantelzorg. Dit laatste is de zorg voor anderen in de naaste omgeving, al dan niet met steun van professionele hulpverleners. Het wegvallen van sociale hulpstructuren als bijstand uit de familie, burenhulp en pastorale zorg brengt velen ongewild en onbedoeld in het vangnet van de medische sector. De toenemende medicalisering van de samenleving willen we tegengaan.

c De overheid heeft een eigen verantwoordelijkheid als in geding zijn: de aard en de kwaliteit van de zorg, de opleiding van de beroepsbeoefenaars en de financiering van de gezondheidszorg. De overheid stimuleert een verschuiving van de interveniërende zorg naar zelfzorg en mantelzorg en binnen de interveniërende zorg van de intramurale sector naar de extramurale sector.

d Belangrijk is daarbij, dat een structuur tot stand komt waarbij de moge-

lijkheden van alle betrokkenen, om bij de vormgeving van het beleid medeverantwoordelijkheid te dragen, worden vergroot.

Artikelen

50 Zelfzorg en mantelzorg

a Kennis en kunde om schadelijke factoren voor de gezondheid te elimineren en begunstigende elementen in te bouwen, worden vergroot door gezondheidsvoorlichting en opvoeding. Daartoe moet aansluiting worden gezocht bij bestaande structuren van onderwijs en vorming. Opname in het lesprogramma van de basisschool verdient overweging, evenals invoeging in de volwasseneneducatie. De aandacht zal daarbij gericht zijn op:

- informatieverstrekking over het veiligheidsbeleid thuis, onderweg en in de werksituatie;
- de invloed van de voeding op de gezondheidstoestand;
- de schade veroorzaakt door roken, alcohol, drugs en overmatig geneesmiddelengebruik.

b De adviserende en ondersteunende thuishulp, zoals wijkverpleging, gezins- en ouderenzorg, alsmede kraamzorg, moet voor een ieder bereikbaar blijven en zo mogelijk worden uitgebouwd.

De mogelijkheid voor het verlenen van onbetaald verlof voor verpleging van zieke huisgenoten wordt bestudeerd.

c Het stimuleren van zelfzorg en mantelzorg, met ondersteuning door vrijwilligers, moet deel gaan uitmaken van het beroepsmatig handelen. Beroepsbeoefenaars in de gezondheidszorg moeten hiermee in opleiding en

nascholing vertrouwd worden gemaakt.

d Georganiseerde mantelzorg o.m. via categorale patiëntenverenigingen moet worden gestimuleerd door het ter beschikking stellen van deskundigen en een tegemoetkoming in de apparaatskosten.

e Wettelijke erkenning van elementaire rechten van gebruikers in de sector gezondheidszorg is noodzakelijk. Onderscheid moet worden gemaakt tussen recht op inspraak, informatie, bescherming van de persoonlijke levenssfeer enerzijds en het recht op een optimale medische behandeling anderzijds. In de structuur van de gezondheidszorg dienen mogelijkheden ter realisering van deze rechten ontwikkeld te worden. Het medisch tuchtrecht vraagt om bijstelling.

f Het beleid ter voorkoming van ziekten krijgt meer aandacht. De overheid bevordert de totstandkoming van een samenhangend preventiebeleid op lokaal en regionaal niveau. Het werk van randdiensten, zoals de schoolartsendiensten en de consultatiebureaus, moet daarbij worden gecoördineerd.

g Gezondheidszorg gericht op het voorkomen van ziekte wordt voorts bevorderd door:

- doelgericht milieubeleid in woon- en werkomgeving;
- humanisering van arbeidsomstandigheden;
- verbetering van de toerusting tot het leren omgaan met en het verminderen van spanningen en het oplossen van conflicten;
- een actief beleid inzake de sportbeoefening;
- controle van de kwaliteit van ons voedsel, speciaal toxicologisch onderzoek op toegevoegde stoffen. Controlemethoden moeten daartoe worden ontwikkeld;
- fundamenteel onderzoek naar voedingsfactoren die gezondheidsvraagstukken veroorzaken.

h Een vroegtijdige onderkenning van aangeboren afwijkingen, ontwikkelingsstoornissen en ziekten wordt bevorderd door een goed onderbouwde en verantwoordde systematiek van het onderzoek, waarbij de eerstelijnszorg een sleutelfunctie vervult.

Bevolkingsonderzoeken, waarvan gebleken is dat een belangrijke verbetering voor de volksgezondheid mag worden verwacht, moeten landelijk op basis van wetgeving worden gerealiseerd. Bevolkingsonderzoeken, waarvan dit niet is gebleken, dienen te worden beëindigd. Medisch handelen met als oogmerk beïnvloeding van erfelijke

eigenschappen en van de menselijke geest behoort het voorwerp te zijn van een wetgeving, die in principe stoelt op het verbieden daarvan. Voorkomen moet worden dat het medisch-kunnen zich gaat richten tegen de mens en diens waardigheid.

51 *Interveniërende zorg*

a De eerstelijnszorg wordt versterkt, o.a. door een meer centrale positie van de huisarts, te verwezenlijken door:

- een gerichte praktijkverkleining, zonder materiële compensatie, door middel van een vestigingsbeleid. Afschaffing van goodwill-betalingen bij praktijkoverdracht;

- een zorgvuldige functieomschrijving, mogelijkheden van consultatie van specialisten in de eerste lijn;
- kwaliteitsbewaking via — bij voorkeur — intercollegiale toetsing dan wel via de inspecties;

- wetenschappelijke ondersteuning en serviceverlening vanuit het Nederlands Huisartsen Instituut;

- bevordering van de totstandkoming van diagnostische centra, inclusief laboratoriumfaciliteiten voor de huisartsen.

b Samenwerking in de eerste lijn wordt zoveel mogelijk gestimuleerd. Exclusiviteit in een verzorgingsgebied wordt vermeden, zodat in beginsel een vrije keuze voor de patiënt mogelijk blijft.

Verder wordt onderzocht, aan welke type samenwerkingsverband bij welke omvang de voorkeur dient te worden gegeven (huisarts, maatschappelijk werk, wijkverpleging, fysiotherapeut, apotheker, verloskundige, tandarts, psycholoog). Beroepsbeoefenaars of samenwerkingsverbanden in de eerste lijn blijven verantwoordelijk voor de gehele zorg van de bij hen ingeschreven gebruikers.

c Er wordt onderzocht of de zogenaamde thuisverpleging, dat wil zeggen vervroegd ontslag uit het ziekenhuis of een andere instelling, en beroepsmatige ondersteuning van de thuiszorg, een grotere rol kan gaan vervullen.

d Gestreefd wordt naar een behandelingsplan voor de individuele patiënt, op te stellen in overleg tussen hulpvrager en hulpverlener(s); voorlichting en voortgangscntrole moeten door de hulpverlener(s) verzorgd worden.

e De functie van de poliklinieken wordt versterkt, o.m. door decentralisatie.

Binnen de ziekenhuizen en verpleeghuizen wordt dagbehandeling waar

mogelijk bevorderd.

Er worden geriatrieische steunpunten opgericht, o.m. in verpleeghuizen, teneinde de kennis over de oudere patiënt toegankelijk te maken.

f De kwaliteit van de zorg in ziekenhuizen en andere instellingen wordt bevorderd en gecontroleerd door intercollegiale en interinstitutionele toetsing, en waar nodig ook door nog uit te werken vormen van externe toetsing.

g Medische specialisten moeten zoveel mogelijk in dienstverband werkzaam zijn. Good-will betalingen in de gezondheidszorg dienen te worden beëindigd. Het dienstverband voor werken in de zgn. tweede lijn dient te worden bevorderd.

h De bestaande over- en ondercapaciteit in ziekenhuis-bedden moet worden weggewerkt. Naar gelang de mogelijkheden van de eerste lijn en de poliklinische hulp toenemen, wordt het aantal bedden verder verminderd.

Het wegwerken van de overcapaciteit aan ziekenhuisbedden mag niet betekenen dat de noodzakelijke voorzieningen in dunbevolkte gebieden in gevaar komen. Nagegaan moet worden of de financiering van ziekenhuizen kan worden losgekoppeld van de gerealiseerde verpleegdagen.

52 *Kostenbeheersing*

a De kostenbeheersing in de gezondheidszorg, met name in de intramurale sector, wordt bevorderd door:

- vermindering van de bestaande overcapaciteit aan bedden met behulp van de Wet Ziekenhuisvoorzieningen, waardoor het bezettingspercentage kan worden verhoogd;

- een in overleg met de beroepsbeoefenaars op te stellen normering van behandelwijzen en verrichtingen, waardoor toepassing van diverse onderzoeksmethodieken wordt beperkt.

De vrijkomende arbeidsplaatsen in de intramurale sector worden benut door inzet in de eerstelijns gezondheidszorg, in de bevordering van het poliklinisch behandelen, alsmede in een verbetering van de verpleegkundige zorg.

b Er moeten experimenten plaatsvinden met de vaststelling van één prijs voor een omschreven ingreep of behandeling.

c Gestreefd wordt naar vormen van budgettering in de gezondheidszorg, o.m. in regionaal verband, in samenwerking tussen aanbieders van gezondheidszorg, verzekeraars en patiënten-organisaties.

d Door een gefaseerde uitbouw van de bestaande volksverzekering AWBZ kan een aanzet worden gegeven tot oplossing, respectievelijk vermindering van de bestaande verschillen in premiedruk, in het bijzonder voor de groep vrijwillig en oudere verzekerden. Onderzocht wordt de mogelijkheid van het onderbrengen van de huisartsenhulp in de AWBZ onder gelijktijdige inkringing van het ziekenfondspakket.

De weg naar de eerstelijns gezondheidszorg moet vrij blijven van financiële belemmeringen in de zin van eigen bijdragen. Nagegaan moet worden of differentiatie van tarieven van hulpverleners het doelmatig functioneren van de gezondheidszorgvoorzieningen kan bevorderen.

e Criteria voor de toepassing van dure en slechts voor een beperkte groep beschikbare behandelwijzen moeten in samenspraak tussen overheid en organisaties van medische beroepsbeoefenaars worden vastgesteld.

f De opleiding van medische en paramedische beroepsbeoefenaars wordt kwalitatief en kwantitatief afgestemd op de te vervullen taken. Vergroting van het aantal opleidingsplaatsen voor jeugdartsen, bedrijfsartsen, sociaal-geneeskundigen, gerieters en revalidatieartsen is gewenst. De financieringsregelingen voor deze opleidingen worden in dit licht geëvalueerd.

g Een regionale jeugdtandheelkundige dienst moet verantwoording gaan dragen voor preventie, sanering en gebitsregulering van alle 0- tot 18-jarige inwoners van ons land. Landelijke richtlijnen worden hiervoor vastgesteld. Subsidiegevers als ziekenfondsen en lagere overheden moeten naleving van de richtlijnen doeltreffend controleren.

h Het beleid wordt gericht op spreiding van voldoende tandartsen, ook voor ziekenfonds-patiënten.

53 Geneesmiddelenvoorziening

a De gewijzigde Regeling en Klapper wordt verplicht gesteld. Toelating van nieuwe geneesmiddelen blijft aan strenge voorwaarden gebonden. Voor deze middelen wordt een proeftijd ingebouwd.

b Het huidige pakket van toegelaten middelen wordt kritisch doorgelicht. Daarbij wordt ook de prijsstelling integraal bezien.

c Er moet een analyse plaatsvinden van het voorschrijfgedrag van artsen, waarbij gegevens van ziekenfondssorganisaties en apotheken kunnen worden gebruikt met het oog op een optimale

medische zorg.

d Vermelding van een houdbaarheidsdatum op het etiket van te verstrekken geneesmiddelen wordt verplicht gesteld.

54 Geestelijke gezondheidszorg

a Teneinde een geestelijk gehandicapt kind in staat te stellen zo lang mogelijk de zorg van de ouders te genieten, verdienen thuishulp, ouderbegeleiding en hometraining prioriteit, naast de aanwezigheid van voldoende dagverblijven, alsmede kort-verblijf-tehuizen, die naast opvang een gezinsondersteunende functie vervullen.

b Het accent in de keuze van voorzieningen moet in de eerste plaats liggen op de mogelijkheid tot het bieden van die omgeving, waarin de geestelijk gehandicapte zelf de meeste geborgenheidervaart en zich het best kan ontplooiën.

c Initiatieven inzake kleinschaligheid en aparte woonvormen tussen inrichting en maatschappij worden gestimuleerd. Het tekort aan plaatsingsmogelijkheden in gezinsvervangende tehuizen moet worden weggewerkt.

d Het streven naar gezinsparticipatie moet zowel wettelijk als in de praktijk gestalte krijgen. Het verdient daarbij aanbeveling een vertrouwensman/vrouw ten behoeve van de ouders aan te stellen.

e Inrichtingen voor geestelijk gehandicapten moeten een zodanige personeelsbezetting hebben, dat de kwaliteit van de zorg niet in gedrang komt. Bij inrichtingen, die opvang van moeilijk plaatsbare gehandicapten mogelijk maken, zal in de personeelsbezetting een tegemoetkoming plaatsvinden.

f Omdat veel geestelijk gehandicapten levenslang afhankelijk zijn van de zorg van anderen, moet de levensbeschouwelijke signatuur van voor hen bestemde voorzieningen worden gerespecteerd en gewaarborgd.

g Rechten van psychiatrische patiënten, of zij nu vrijwillig of niet vrijwillig zijn opgenomen, moeten worden gewaarborgd. T.b.v. deze patiënten worden vertrouwenspersonen aangesteld, die onafhankelijk van de instellingen functioneren.

h Het opheffen van de achterstand in nieuwbouw en de modernisering van bestaande psychiatrische ziekenhuizen verdient voorrang. Daarbij gaat de voorkeur uit naar kleinschalige voorzieningen verspreid over het land.

i Bij de regionalisatie van de ambulante geestelijke gezondheidszorg moet de spreiding van de intramurale voor-

zieningen tevens opnieuw worden bekeken. Opname dient zoveel mogelijk te worden voorkomen, overgangsvormen tussen ambulante en intramurale zorg moeten worden bevorderd, evenals de preventieve zorg. Streven naar de vestiging van regionale crisisinterventiecentra, waar hulpverleners 24 uur per dag, 7 dagen per week bereikbaar zijn.

j Voor psychotherapeuten komt er een omschreven opleiding en registratie.

k De behandelingsmogelijkheden van langdurig opgenomen psychiatrische patiënten moeten periodiek worden geëvalueerd. Experimenten, gericht op terugkeer in de maatschappij, bijvoorbeeld in de beschermde woonvormen of pensionatehuizen, verdienen steun.

l Naast de nodige aandacht voor de aanpak van psycho-sociale problemen van jeugdigen, dient ook met nadruk aandacht te worden besteed aan het voorkomen van deze problemen.

m Tabak, alcohol en drugsverslaving vinden hun oorzaak ten diepste in een vlucht uit de verantwoordelijkheid. Een harde aanpak neemt deze oorzaak niet weg en biedt dus geen oplossing. Goede methodes voor het bestrijden van deze verslaving dienen te worden ontwikkeld. Primair lijken deze te liggen in de vrijwillige hulpverlening; waar deze onvoldoende aanwezig is, draagt de overheid zorg voor voldoende beroepsmatige hulp.

T.a.v. drugsverslaafden, die zich vrijwillig in een inrichting ter verpleging laten opnemen, dient het mogelijk te zijn, dat de intramurale behandeling pas wordt beëindigd na een beperkte periode die therapeutisch verantwoord is. Een actief beleid inzake het voorkomen, c.q. terugdringen van het roken, m.n. door jeugdigen, wordt gevoerd (zie ook punt 85 hieronder).

n De Warenwet dient te worden gewijzigd, zodat naast aspecten zoals eerlijkheid in de handel, volksgezondheid en veiligheid ook het milieu-aspect (incl. de behandeling van dieren) bij de beoordeling van waren en producten in aanmerking wordt genomen.

55 Analyse

Het onderwijs staat onder druk. Voor het kleuter- en lager onderwijs kan de invoering van de nieuwe Wet op het Basisonderwijs, waarin beide schoolvormen worden samengevoegd, in de komende jaren worden verwacht.

Het voortgezet onderwijs is nog zoekende. Voor de eerste fase woedt de discussie thans volop, ook over de tweede bestaat nog veel onduidelijkheid. Enerzijds zijn deze discussies noodzakelijk omdat de maatschappelijke veranderingen nopen tot bezinning op de onderwijsdoelstellingen en de afstemming van het onderwijs daarop. Anderzijds ervaren de scholen dat zij dikwijls onvoldoende zijn toegerust om deze vragen en problemen tot een oplossing te brengen.

Bovendien staan onderwijsgegenden in deze tijd extra onder spanning vanwege dreigende werkloosheid door dalende leerlingenaantallen, de behoefte aan extra aandacht van leerlingen die vanwege anderstaligheid, gezinssituatie of anderszins in persoonlijke moeilijkheden verkeren en de demotiverende werking die de sombere arbeidsmarktperspectieven op de leerling hebben. Aan het rustig kunnen werken aan een eigen invulling van algemene onderwijsdoelstellingen, een constructieve samspraak met de ouders en leerlingenbegeleiding, komen veel schoolbesturen niet toe. Met name in het voortgezet onderwijs is de onrust groot. Dat heeft een nadelige uitwerking op de vorming van de leerlingen tot verantwoordelijke leden van de samenleving en op de afstemming van het onderwijs op de arbeidsmarkt.

Ontwikkeling van chips, medische

technologie ter verlenging van het leven en de noodzaak van nieuwe veilige energiebronnen zijn enkele voorbeelden die aantonen hoe belangrijk wetenschap is voor de samenleving. Alom komt men echter tot de conclusie dat een vrije ontwikkeling van het onderzoek risico's met zich meebrengt. De toepassing van de resultaten lijkt immers vaak niet meer te stuiten, zelfs niet als de gevolgen niet gewenst zijn.

56 Benadering

a Het onderwijsbeleid gaat uit van artikel 208 van de Grondwet, dat de vrijheid van onderwijs (richting, inrichting en stichting) en de zorg van de overheid voor het onderwijs regelt. De zorg betreft voor het bijzonder onderwijs specifiek de vaststelling van deugdelijkheidseisen en bekostigingsvoorwaarden. De vaststelling daarvan kan alleen door de centrale overheid bij wet geschieden.

b Ter uitvoering van de zorg voor het onderwijs voert de overheid een beleid, dat gekenmerkt wordt door:

- het stellen van algemene doelen met betrekking tot de richting waarin het onderwijs zich moet ontwikkelen; i.c. het toerusten tot vakbekwaamheid en tot verantwoordelijkheid ten behoeve van medemens en samenleving;
- het inspelen op de knelpunten en problemen van het onderwijs, al of niet in relatie met andere maatschappelijke sectoren; i.c. het realiseren van gelijke kansen op een bij de persoon passende opleiding;
- het scheppen van algemene voorwaarden ter verwezenlijking van de algemene doelen en het scheppen van ruimte voor de betrokkenen in het on-

derwijs om de eigen verantwoordelijkheden binnen dit kader te kunnen uitoefenen.

Hiertoe behoren een goed gestructureerd overleg met de belangrijkste landelijke betrokkenen in het onderwijs en het verwerven van een redelijke mate van ondersteuning van overheidsvoorstellen door die betrokkenen als voorwaarden voor wetgeving en uitvoering.

c Scholen zijn verantwoordelijk voor de verwezenlijking van het onderwijs binnen hun school en voor de zorg voor de aan hen toevertrouwde leerlingen. Dit vindt plaats binnen de in de grondwet gegeven kaders voor het openbaar onderwijs en voor het bijzonder onderwijs. Binnen deze kaders hebben scholen voor bijzonder onderwijs de ruimte om zelf invulling te geven aan de algemene hoofddoelstellingen van het onderwijs en moeten zij zelf een beleid kunnen formuleren en uitvoeren met betrekking tot tal van zaken als: personeelsbeleid, schoolwerkplan, toelatingsbeleid, buitenschoolse activiteiten, groepering van de leerlingen, etc.

Bevorderd moet worden dat de scholen zowel op bestuurs- als uitvoerend niveau ook werkelijk zijn toegerust om deze activiteiten te verrichten. Als uitgangspunt voor het vernieuwingsbeleid van het onderwijs wordt de individuele school gekozen. De tendens bij de overheid om gedetailleerde voorzieningen te treffen met betrekking tot het onderwijs moet worden omgeboogen.

Eén en ander maakt het des te meer noodzakelijk dat binnen de bijzondere school voor de gemaakte keuzen verantwoording wordt afgelegd aan de

maatschappelijke groeperingen waar- van de school uitgaat en dat bij het openbaar onderwijs de verantwoorde- lijkheid van de ouders wordt versterkt.

d Onder erkenning van de beperkte mogelijkheden die een klein land als Nederland heeft om de wereldomvat- tende wetenschappelijke en technologi- sche ontwikkeling te beïnvloeden is een nationaal beleid vereist. De over- heid heeft een bijzondere verantwoor- delijkheid wanneer het gaat om de in- voering van belangrijke nieuwe techno- logieën, die naast grote voordelen ook potentiële risico's inhouden voor de samenleving (kernenergie, micro-elek- tronika, biotechnologie). In dergelijke gevallen moet de overheid in het alge- meen belang voorwaarden kunnen stellen waaraan de uitvoering van on- derzoek of het gebruik van nieuwe technologieën is gebonden.

Overheidsbeslissingen moeten wor- den voorbereid via menings- en be- sluitvormingsprocedures die een brede maatschappelijke aanvaarding van de besluiten bevorderen.

Artikelen

57 De zorg van de overheid gaat de komende jaren in sterke mate naar de vergroting van de mogelijkheden die scholen hebben voor de opvang van leerlingen met moeilijkheden, als ge- volg van persoonlijke of maatschappe- lijke (culturele) omstandigheden.

a Ten aanzien van het onderwijs aan minderheden brengt de overheid — re- kenend houdend met een geleidelijke groei naar een multi-culturele samenle- ving — deze zorg naast een gericht fa- ciliteitenbeleid tot uitdrukking in onder meer:

- stimulering van het tot stand ko- men van aangepaste leerplannen en opvangmiddelen;
- scholing van buitenlandse docen- ten voor een Nederlandse onderwijsbe- voegdheid;
- uitbreiding van het aantal contact- personen tussen school en ouders van leerlingen uit minderheidsgroepen;
- goede voorlichting over het Neder- lands onderwijs en met name ook over het recht van de ouders om volgens de bepalingen van de wet eigen scholen op levensbeschouwelijke grondslag op te richten;
- vergroting van de aandacht bij scholing en nascholing voor het geven van onderwijs aan een multi-culturele schoolbevolking;
- aanpassing van de examens zonder aantasting van het niveau, o.a. door de mogelijkheid te openen de moeder-

taal als examenvak te kiezen;

— meer mogelijkheden voor de Ne- derlandse leerling om kennis te nemen van de culturen van minderheidsgroe- pen;

— speciale aandacht binnen het vol- wassenenonderwijs voor deelname van personen uit culturele minderheids- groeperingen;

— de mogelijkheid van verkleining van de klassen.

b Voor het stimuleringsbeleid in het basisonderwijs wordt het beschikbare faciliteitsniveau tenminste gehand- haafd. Ter verhoging van de doelm- atigheid zullen de toetsingseisen voor toewijzing van deze faciliteiten worden verscherpt en zullen de in de scholen opgedane ervaringen via de onderwijs- begeleidingsdiensten, de landelijke pe- dagogische centra en de instellingen voor scholing en nascholing voor uit- wisseling beschikbaar moeten komen.

Vanwege het grote belang van een goede relatie tussen school en gezin, zal, met inachtneming van de eigen verantwoordelijkheid van de school, de relatie tussen onderwijs en welzijns- werk moeten worden versterkt.

c In het kader van de begeleiding van leerlingen in het voortgezet onder- wijs zullen algemene en specifieke maatregelen worden getroffen. De al- gemene maatregelen bestaan met name uit het bieden van mogelijkhe- den aan scholen om enkele docenten, waaronder de schooldecaan, in de ge- legenheid te stellen zich ook op het terrein van de leerlingenbegeleiding verder te bekwamen. De opleiding tot schooldecaan zal hiertoe worden aan- gepast. De specifieke maatregelen wor- den gevormd door een gedifferentieerd faciliteitenbeleid, dat extra voorzienin- gen biedt ten behoeve van scholen die bijzondere aandacht behoeven. Deze maatregelen zijn mede de basis voor een gericht stimuleringsbeleid.

58 Met voortvarendheid wordt ge- werkt aan de invoering van een bij de Kamer ingediende gewijzigde Wet op het Basisonderwijs en aan de totstand- koming van nieuwe opleidingen voor onderwijsgegenden aan 4—12-jarigen. Spreiding van scholen naar levensbe- schouwing wordt gewaarborgd. De be- lang van betrokken onderwijsgeven- den in het integratieproces nopen enerzijds tot het snel geven van duide- lijkheid in het rechtspositionele vlak, anderzijds tot soepelheid bij de invoer- ing en mogelijkheden tot bijscholing. Bij de vormgeving van de nieuwe ba- sisschool moeten de verworvenheden van het kleuteronderwijs door de schoolbesturen zelf worden veilig ge-

steld. Voor het openbaar onderwijs zijn de betrokken overheden hiervoor ver- antwoordelijk.

Bij de begeleiding van de invoering van het nieuwe basisonderwijs wordt de eigen aard van het bijzonder en openbaar onderwijs mede als uitgangs- punt genomen. Aan de relevante loka- le, regionale en daarmede verbonden landelijke organisaties worden, zo mo- gelijk in de vorm van doelsubsidies aan scholen, middelen ter beschikking gesteld teneinde hun medeverantwoor- delijkheid voor de invoering tot gel- ding te brengen.

Bijzondere aandacht, tot uitdrukking komend in aangepaste ontheffings- maatregelen, zal worden besteed aan het behoud van de kleine basisscho- len, mede i.v.m. hun sociaal-culturele functie.

Bij de begeleiding van de invoering van het nieuwe basisonderwijs wordt de eigen aard van het bijzonder en openbaar onderwijs als een voornaam uitgangspunt genomen.

Teneinde het buitengewoon onder- wijs in zijn eigen geaardheid ten volle tot zijn recht te laten komen, zal voor deze vorm van onderwijs een afzonder- lijke wettelijke regeling worden ont- worpen. Deze regeling en de nieuwe Wet op het Basisonderwijs zullen nauw op elkaar aansluiten.

De mogelijkheid van dubbeltellingen wordt gezien als een goed instrument ter bevordering van een soepele sa- menwerking tussen basisscholen en scholen voor buitengewoon onderwijs, met name op het terrein van het plaat- sen van leerlingen.

In het kader van een aanvullend fa- ciliteitenbeleid kunnen gemeentebestu- ren slechts gelden ter beschikking stel- len voor speciale doeleinden, indien de besturen van de gemeenten en van de scholen voor bijzonder onderwijs over het gebruik hiervan overeenstemming hebben bereikt.

59 Voor de eerste fase van het voort- gezet onderwijs zijn de doelstellingen:

- uitstel van verplichte studie- en be- roepskeuze;
- voortzetten van het streven van de basisschool om door middel van aan- bieding van gedifferentieerd onderwijs alle leerlingen gelijkwaardige mogelijk- heden te bieden hun talenten te ont- plooiën;
- verbreding van het onderwijs en vormingsaanbod; naast de ontwikke- ling van bekwaamheden op het gebied van de kennisverwerving ook aandacht voor de ontwikkeling van creatief-arti- stieke, technische huishoudkundige en sociale vaardigheden;

— aanbieden van passende onderwijsleersituaties voor zowel individuele als sociale ontwikkeling.

Ter verwezenlijking van deze doelstellingen zullen in een evenwichtige verhouding naast overheidsprojecten, zoals het MAVO-project en de experimenten middenschool, ook door scholen gestarte projecten worden uitgevoerd.

Voorts zal veel aandacht worden gegeven aan een brede en intensieve nascholing, waarbij zoveel mogelijk wordt aangesloten bij de behoefte van de afzonderlijke scholen.

De overheids- en schoolprojecten alsmede de nascholing zijn, naast andere instrumenten tevens belangrijke middelen tot het vergroten van de interne deskundigheid van de school.

Omstreeks 1985 zal worden besloten over de toekomstige structuur en inhoud van de eerste fase van het voortgezet onderwijs. Hierbij zal ook worden bezien wat de gevolgen zijn van de projecten en de nascholing; daarbij zullen de noodzakelijke voorwaarden voor het verwezenlijken van de nieuwe gewenste structuur en inhoud worden betrokken.

Het beleid zal gericht zijn op het voor de beslissing onder dit noodzakelijk draagvlak in het onderwijs. Daartoe zal:

- in het bijzonder aandacht worden gegeven aan de opzet en uitbouw van een evenwichtige informatievoorziening met betrekking tot de uitkomsten van de projecten;
- mede op basis daarvan een intensief overleg worden gevoerd met het georganiseerde onderwijs terzake van de uitwerking van het onderwijsbeleid als boven aangegeven;
- voor de beleidsadvisering ten behoeve van de eerste fase van het voortgezet onderwijs zal een van de overheid onafhankelijk adviesorgaan in het leven worden geroepen.

In afwachting van de totstandkoming van een voortgezet onderwijs, ingericht volgens de doelstellingen hierboven genoemd, worden aansluitingsprojecten bevorderd, gericht op de verzoepeling van de overgang tussen het basis- en voortgezet onderwijs en zal de positie van de kleine MAVO-scholen, alsmede de kleine scholen voor LBO, door het toekennen van extra faciliteiten worden verbeterd.

60 Voor de tweede fase wordt naast het huidige HAVO-VWO gestreefd naar een vernieuwd 2- tot 4-jarig MBO met een volle tijd en een deeltijd variant. Naast toelating tot het HBO geeft dit MBO met name een voorbereiding op

beroepsuitoefening. Als eindonderwijs zal het moeten aansluiten op de maatschappij en het beroepsleven. Dit laatste komt met name tot uitdrukking in de toepassing van het beginsel participierend leren en in een grotere betrokkenheid van de beroepswereld bij de programma-opstelling.

Stichting en opheffing van scholen MBO geschieden volgens de planprocedure VWO.

Teneinde MBO-leerlingen in de gelegenheid te stellen tot een aan hun verlangen aangepast examenpakket, wordt de mogelijkheid geopend dat meerdere scholen in een onderlinge samenwerking dit pakket aanbieden.

61 Bij schoolbegeleidingsdiensten zijn de verantwoordelijkheid, behoeften en richting van de individuele school van zodanig belang dat bij een rijks-subsidieregeling en/of in een Wet op de Verzorgingsstructuur met name wordt uitgegaan van contracten tussen scholen en diensten, en van de noodzaak dat de invloed van de school of groepen van scholen duidelijk herkenbaar is in bestuursstructuur, programma en subsidiëring. Bij de contractsluiting zijn keuzemogelijkheden, zij het beperkte, voorhanden. De taak van de schoolbegeleidingsdiensten wordt in beginsel beperkt tot het kleuter-, lager- en buitengewoon onderwijs.

Bij de begeleiding van het voortgezet onderwijs is in eerste instantie versterking van de interne capaciteit van de scholen van deze soort van onderwijs voorwerp van zorg. Daarvoor moeten gerichte maatregelen komen. Voor de verschillende vormen van externe begeleiding, zoals de begeleiding van de school als geheel en de ondersteuning van de leerlingenbegeleiding in de school, zullen keuzemogelijkheden aanwezig moeten zijn.

Naast begeleiding zijn met name nascholing en de uitvoering van schoolprojecten belangrijke instrumenten tot versterking van de deskundigheid binnen de school.

62 Een wet op de verzorgingsstructuur wordt voorbereid. Daarin moet rekening worden gehouden met een geleidelijke toename van het aandeel van de Rijksoverheid in de financiering van de schoolbegeleidingsdiensten tot 100%.

In deze wet zal in het bijzonder rekening worden gehouden met de richtinggebonden positie van de Landelijke Pedagogische Centra; daarin worden voorts opgenomen de Stichting voor Leerplanontwikkeling, het Centraal Instituut voor Toetsontwikkeling en de Stichting voor Onderzoek van het on-

derwijs.

Een kritische evaluatie van de structuur en doeltreffendheid van de Stichting voor Leerplanontwikkeling is daarbij in verband met verdere vormgeving en wetgeving in het bijzonder gewenst; met name op de vraag of de rol van dit instituut niet moet worden beperkt tot het modelleren van onderwijsplannen op nationaal niveau en de relatie ervan tot schoolbegeleidingsdiensten en Landelijke Pedagogische Centra.

63 De overleg- en adviesstructuur tussen overheid en onderwijsorganisaties wordt wettelijk geregeld.

64 De vervanging van lessen vanwege afwezigheid van docenten in verband met ziekte of deelname aan vernieuwingsactiviteiten of anderszins moet afdoende worden geregeld, mede in het licht van het grote aanbod op de arbeidsmarkt. Met de ervaringen opgedaan bij vervangingspools wordt rekening gehouden.

Het overleg om tussen verschillende schoolsoorten regionaal de vakanties en vrije dagen op elkaar af te stemmen moet worden bevorderd.

65 Bij de begeleiding bij school-, vakkenpakket- en beroepskeuze, alsmede in de opleiding tot onderwijsgeven, wordt extra zorg besteed aan de doelmatigheid van de keuze, met behoud van de vrijheid om de gewenste richting te kiezen. Speciale zorg wordt besteed aan objectieve voorlichting over beroepen en studies die traditioneel gekoppeld werden aan een bepaalde sexe.

Steun wordt gegeven aan projecten in het onderwijs, die leiden tot afschaffing van rolverstarrende programma's.

66 Bij de invoering van een tweefasenstructuur in het universitaire onderwijs moet het wetenschappelijk karakter van de eerste fase worden behouden.

In een planningswet op het wetenschappelijk onderwijs en onderzoek worden de onderscheiden rechten en plichten duidelijk vastgelegd. De universiteiten zijn in de eerste plaats zelf verantwoordelijk voor de taakverdeling en het tegengaan van doublures. De levensbeschouwelijke veelkleurigheid in het W.O. wordt gegarandeerd. De accenten in het systeem worden gelegd op: decentrale verantwoordelijkheidsbeleving, informatieplicht en correctie achteraf; de overheidstaak spitst zich toe op kwaliteitsbevordering, globale bijsturing en stimulering.

Op grond van verrichte studie wordt overwogen hoe van de WUB een beter gebruik kan worden gemaakt.

In de kaderwet Hoger Onderwijs wordt de afstemming van hoger beroeps- en wetenschappelijk onderwijs geregeld. De overheid mag bijzondere instellingen niet verplichten tot vormen van samenwerking die hun identiteit aantasten.

Voor de opleidingen van onderwijsgeevenden zal een afzonderlijke wettelijke regeling tot stand worden gebracht, waarin de vrijheid van onderwijs wordt gehandhaafd.

De studiefinanciering voor het wetenschappelijk onderwijs wordt gelijk getrokken met die voor het hoger beroepsonderwijs. Het collegegeld wordt bijgesteld en geïndexeerd. Overvogen wordt of het mogelijk is om ook m.b.t. sommige gespecialiseerde MBO-opleidingen voor noodgedwongen uitwonende studenten studiebeurzen te verstrekken.

67 Wettelijke raamregelingen inzake de medezeggenschap van de geledingen houden rekening met de eigen aard van het openbaar en bijzonder onderwijs. De bevoegdheden van medezeggenschapsorganen worden in reglementen uitgewerkt met inachtneming van wettelijke bepalingen inzake de bevoegdheid van die medezeggenschapsorganen. Indien het medezeggenschapsreglement erin voorziet dat het bevoegd gezag gehouden is ten aanzien van nader aan te geven aangelegenheden, te besluiten in overeenstemming met het medezeggenschapsorgaan, dan voorziet het reglement tevens in een regeling ter beslissing voor eventuele meningsverschillen. Ten behoeve van het openbaar gemeentelijk onderwijs worden geschillen van deze aard zo mogelijk ter beslissing voorgelegd aan Gedeputeerde Staten. Voorchriften inzake de democratisering mogen de eigen aard van bijzondere onderwijsinstellingen niet aantasten.

Wanneer een nader te bepalen deel van de ouders van de leerlingen van een openbare school de wens daartoe te kennen geeft, dient de betrokken overheid de school over te dragen aan een door deze ouders te vormen vereniging of stichting tenzij direct tot stichting van een nieuwe openbare school zou moeten worden overgegaan.

68 De daling van het aantal leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs veroorzaakt een toenemende werkloosheid in het onderwijs. Deze werkloosheid zal moeten worden tegengegaan, o.a. door uitbouw van het volwassenen-onderwijs, versterking van de interne deskundigheid van de scholen en bijzondere maatregelen voor

personen en groepen leerlingen die extra zorg behoeven.

Er dienen prognoses van de werkgelegenheid in het onderwijs voor de komende 10 jaar te komen. Bij het beleid dat de overheid in goed overleg met de bijzondere commissie van het georganiseerd overleg op deze prognoses ontwikkelt, zal ook aandacht worden besteed aan het bevorderen van een meervoudige inzetbaarheid van onderwijsgeevenden.

Bij de beleidsbepaling zullen ook de resultaten van de studies naar de taakbelasting van onderwijsgeevenden worden betrokken.

69 Nederland blijft zich in de EG sterk maken voor de wederzijdse erkenning van diploma's door de lidstaten. In het onderwijs rekening houden met de aard en opzet van opleidingen in het buitenland.

70 Wetenschapsbeleid

a De overheid stelt middelen ter beschikking voor het verrichten van fundamenteel onderzoek, zodat ons land deel kan hebben aan en bijdraagt tot de vergroting van onze kennis omtrent mens en samenleving en over de natuur waarin wij leven. Uitgangspunt is de eigen verantwoordelijkheid van onderzoekers en instellingen voor thema-keuze en uitvoeringswijze. Wel moet de overheid erop toezien dat de kwaliteit van het onderzoek zo goed mogelijk wordt bevorderd door doorzichtige procedures voor intercollegiale toetsing en dat op basis van landelijk overleg (interuniversitair of in ZWO-verband) een goede taakverdeling, eventueel zwaartepuntvorming tot stand komt. Informatie over de hoofdlijnen van het onderzoek en over de mogelijke toepassing van onderzoekresultaten moet voor geïnteresseerden in passende vorm ter beschikking zijn: in deze zin is er een verantwoordingsplicht van onderzoekers en instellingen

b Wat betreft het door de overheid gefinancierde op toepassingen gericht onderzoek moet het beleid erop gericht zijn dat de vaststelling van onderzoekdoeleinden en de toewijzing van middelen steeds meer geschiedt op basis van overleg tussen overheid, onderzoekers en belanghebbenden. In de komende kabinetsperiode moeten de reeds op een aantal gebieden bestaande sectorraden — waarin het genoemde tripartite overleg wordt gevoerd — worden geëvalueerd terzake van hun bijdrage aan de beoogde maatschappelijke oriëntatie van het onderzoek.

c In de komende kabinetsperiode zal

een ontwerp voor een kaderwet op de wetenschapsbeoefening moeten worden gemaakt, waarin wordt geregeld dat de overheid voorwaarden kan stellen, waaraan de uitvoering van onderzoek of het gebruik van nieuwe technologieën wordt getoetst. Daarin kan ook de mogelijkheid om van particuliere onderzoekinstellingen een onderzoekeffectrapportage in hoofdlijnen te verlangen, wettelijk worden vastgelegd.

d Teneinde steeds meer inhoud te geven aan het wetenschapsbeleid dient het wetenschapsbudget zich te ontwikkelen tot een voortschrijdend meerjarenplan voor de wetenschapsbeoefening.

e De intensivering van de internationale samenwerking, zowel in het verband van EG, OECD, ESA (European Space Agency) als op bilaterale basis, krijgt aandacht.

Naast het financiële voordeel van dergelijke samenwerking geeft actieve participatie in de genoemde organen de mogelijkheid het beleid en de internationale ontwikkeling te beïnvloeden in de richting die wij voorstaan.

f Een verantwoorde meningsvorming over de sociale, economische en culturele gevolgen van nieuwe technologieën kan worden ondersteund door aspectenonderzoek (technology assessment). Er moet worden gestreefd naar een onafhankelijke instantie, die opdrachten voor aspectenonderzoek gaat verlenen en die daarbij de veelkleurigheid van de Nederlandse samenleving in acht neemt.

g Onder zorgvuldige afweging van de sociale en culturele gevolgen van technologische innovatie moet deze met kracht worden bevorderd zowel in het openbaar bestuur, als in bedrijfsleven en dienstensector.

h De ontwikkelingen in de informatietechnologie, waardoor vele nieuwe vormen van communicatie, informatievoorziening en gegevensverwerking zich aandienen, vragen om een samenhangend informatie-beleid.

i Nederland moet met kracht meewerken aan de uitvoering van het actieprogramma waartoe in 1979 in Wenen besloten is door de United Nations Conference on Science and Technology for Development (UNCSTD).

Zwaartepunten in dat actieprogramma zijn de versterking van de eigen capaciteit van ontwikkelingslanden op wetenschappelijk en technologisch gebied en de herziening van de bestaande mechanismen voor de overdracht van kennis.

Daarbij moet in het bijzonder aan-

dacht worden gegeven aan het effect van nieuwe technologieën, zoals micro-electronica, op de internationale arbeidsverdeling, zodat voorkomen wordt dat de kloof tussen ontwikkelde en ontwikkelingslanden daardoor wordt vergroot.

/ Een hoge prioriteit moet worden toegekend aan de volgende gebieden van onderzoek, inclusief de daadwerkelijke toepassing van de resultaten van dat onderzoek:

- hergebruik van grondstoffen;
- energiebesparing, ontwikkeling van niet-uitputbare energiebronnen, vergroting van het rendement van (bestaande) systemen voor energieopwekking, veilige toepassing van kernenergie;
- milieutechnologie op het gebied van lucht, water en bodem en op het terrein van lawaaibestrijding;
- biowetenschappen en biotechnologie: voedingsmiddelen en geneesmiddelen;
- demografisch onderzoek in relatie tot vraagstukken van huisvesting, ruimtelijke ordening, arbeidsmarkt, recreatie, onderwijsvoorzieningen, ouderenzorg;
- gedragswetenschappelijk onderzoek ten dienste van de oplossing van maatschappelijke knelpunten, zoals onderzoek naar de oorzaken van de maatschappelijke achterstand van vrouwen en meisjes;
- informatica en informatietechnologie, in het bijzonder micro-electronica.

71 Analyse

Sterk gegroeide welvaart en hoge bevolkingsdichtheid brengen nog steeds een toenemende behoefte aan ruimte mee. Daarom is ruimte een schaars goed. Veranderingen in bestemming en gebruik daarvan kunnen niet op hun beloop worden gelaten. De overheid heeft hier een ordenende taak. Die heeft zij ook ter hand genomen. Uiteraard is die ordening gebaseerd op de verwachtingen die er ten aanzien van welvaart en bevolkingsgroei leven. Bovendien zijn de functie en de mogelijkheden die het bestuur heeft, medebepalend voor de ruimtelijke planning.

Nu welvaarts- en bevolkingsgroei heel anders verlopen dan destijds werd verwacht, vallen de accenten in het ruimtelijke orderingsbeleid ook heel anders uit. Intussen weten wij bovendien, dat de ontwikkelingen op dit gebied minder gemakkelijk te 'regelen' zijn dan men vroeger dacht.

Spreiding van de bevolking over het hele land is geen belangrijk beleidsdoel meer. De steden lopen toch al leeg, hetgeen hun sociaal-economische en culturele functie bedreigt. En de ontvangende regio's hebben hun belangstelling voor een bevolkingstoeleefloop verloren. Spreiding van bevolking is onvoldoende met spreiding van duurzame werkgelegenheid gepaard gegaan. De scheiding tussen wonen en werken en de daarmee samenhangende spectaculaire toename van verkeersdrukte is mede daardoor veroorzaakt. Dat heeft een onnodig groot gebruik van energie tot gevolg. Ook bij de huidige stagnerende economische ontwikkeling neemt de behoefte aan ruimte nog toe vanwege de meer ruim-

te vergende bedrijvigheid, de recreatievoorzieningen en de hogere eisen ten aanzien van woning en woonomgeving. Wij wensen immers dat steeds bredere lagen van de bevolking de vruchten van de gestegen welvaart kunnen plukken. De algemene achteruitgang van het woon- en leefklimaat in de oudere stadsdelen en in de 19e eeuwse wijken rond de centra vragen onze aandacht. De daarin gelegen woningen voldoen noch qua grootte noch qua uitrusting aan de huidige eisen, terwijl ook de onderhoudstoestand veel te wensen overlaat. Daardoor wordt het proces van ontvolking versterkt, zodat vooral de financieel en maatschappelijk draagkrachtigen en de jongere gezinnen zich elders vestigen. Zij worden vervangen door sociaal-economisch zwakkere groepen, waaronder met name etnische minderheden.

Door verkeers- en parkeerproblemen en door gebrek aan uitbreidingsmogelijkheden dreigen de binnensteden te verstikken. Daardoor verliezen de steden hun functies voor het omringende verzorgingsgebied. De druk op de woningmarkt van de landelijke gebieden blijft groot. Daardoor komt de woningvoorziening van de oorspronkelijke bevolking in de knel. Daarnaast zijn er ook streken waar de woonkernen een kwijnend bestaan leiden. Het verzorgingsniveau van het platteland wordt aldaar aangetast.

De overheid heeft gezien dat zij zich steeds sterker met de ontwikkeling van de ruimtelijke problemen moet bezighouden. Het accent verschuift van passieve controle naar het actief tot stand brengen van gewenste ontwikkelingen. Daarnaast krijgt de bevolking meer kans om bij belangrijke planologische

beslissingen haar stem te laten horen. Dit leidt in een aantal gevallen tot vertraging van de besluitvorming, maar anderzijds draagt het bij aan de kwaliteit van het bestuur. Algemeen wordt ingezien dat ruimtelijke ordening niet via louter technische ingrepen te regelen is. Ook hier gaat het helemaal om mensen en om een ontwikkeling die slechts ten dele voorspelbaar is.

72 Benadering

a In het ruimtelijke orderingsbeleid moet gestalte worden gegeven aan de tweeledige Bijbelse opdracht de aarde te bewerken en te bewaren. Dit actieve rentmeesterschap houdt in dat niet alleen de menselijke behoeften het gebruik van de ruimte mogen bepalen, maar dat ook andere aspecten van de schepping waarden vertegenwoordigen, die evenzeer gerespecteerd, beschermd en ontwikkeld moeten worden.

b Allerlei maatschappelijke factoren vergroten de behoefte aan ruimte. Om een dam te kunnen opwerpen tegen de aantasting van de nog resterende waarden van landschap, natuur en milieu zal de overheid de aanvaardbaarheid van die ruimtewensen steeds kritisch moeten toetsen. De overheid ontwerpt een grenzenstellend, taakgericht en gecoördineerd milieubeleid.

c Het ruimtelijk beleid moet mede dienstbaar zijn en blijven aan het verminderen van de regionale achterstanden en ongelijkheden op het gebied van de sociaal-economische ontwikkeling en het voorzieningenniveau. De eigen aard van de verschillende landsdelen en het elkaar aanvullend karakter van stad en ommeland dienen gehand-

haafd.

d De functie van de steden moet voor de bevolking in al haar maatschappelijke geledingen veilig gesteld worden. Voorwaarde daartoe is dat de omvang van de bevolking die direct op de stedelijke voorzieningen is georiënteerd, niet afneemt. De stadsvernieuwing heeft daarom hoge prioriteit. Het herstel van de woonfunctie en het bereiken van een evenwichtige bevolkingssamenstelling staan daarbij voorop.

e Het beleid van de gebundelde deconcentratie moet worden voortgezet in die zin dat meer sprake is van concentratie door het uitbreiden van het stedelijk areaal (met groengeledingen). Met name voor het westen moet dit gepaard gaan met een actief inrichtingsbeleid ten aanzien van infrastructuur en recreatieve, natuur- en landschapsbeschermende bufferzones.

f Het beleid voor de landelijke gebieden moet erop gericht zijn de belangen van de agrarische bedrijfsvoering en de waarden van het daar aanwezige milieu, landschap en natuur veilig te stellen. De kleine kernen moeten in de gelegenheid zijn voor hen die economisch en sociaal gebonden zijn voldoende woningen te bouwen, zo nodig enigermate in hoofdkernen geconcentreerd, om de regionale verzorging van de bevolking veilig te stellen.

g Het ruimtelijk beleid moet op alle niveaus slagvaardig kunnen worden gevoerd en moet in alle fasen van voorbereiding, uitvoering en beheer de bevolking gelegenheid bieden daarin deel te nemen. Daarbij moet voor particuliere en gemeenschappelijke belangen voldoende en gelijkwaardige rechtsbescherming zijn.

h Ruimtelijke ordening, opgevat als een wederkerige aanpassing van ruimte en samenleving, is door een werking in twee richtingen zo belangrijk dat de overheid deze beleidstaak niet mag opvatten als ruimtelijke begeleiding van de maatschappelijke ontwikkelingen, maar zich zal moeten richten op ruimtelijke geleiding daarvan.

i Ook internationaal moeten initiatieven worden ontwikkeld — allereerst in Europese verbanden — om het ruimtelijk facetbeleid mede maatgevend te maken voor het totale beleid. Internationale contacten moeten dienstbaar worden gemaakt aan de behartiging van de belangen van milieu, natuur en landschap.

j Het rentmeesterschap verplicht tot een grenzen stellend, voorwaarden-scheppend en taakgericht milieuhygiënebeleid. Beheer van de schepping en

ontplooiing van de economische bedrijvigheid worden daarin niet als elkaar uitsluitende tegenstellingen gezien, maar als tegelijkertijd uit te voeren opdrachten voor de mens. Dit vraagt om coördinatie van het milieuhygiënebeleid over de grenzen van de departementen heen. Het taakstellend beleid krijgt gestalte in meerjarenprogramma's.

73 Artikelen

a De groei van het ruimtebeslag voor volkshuisvesting, werkgelegenheid, recreatie en verkeers- en vervoersvoorzieningen wordt beperkt.

Het ruimtelijk beleid blijft gericht op een zodanige rangschikking van de functies wonen, werken, verzorging en recreatie, dat het gebruik van de verworven mobiliteit beperkt kan zijn en gericht wordt op het openbaar vervoer en langzaam verkeer (zie ook 77X).

b In de grote steden wordt met kracht een herinrichtingsbeleid gevoerd, bestaande uit:

a een krachtige bevordering van de stadsvernieuwing, mede gericht op versterking van de woonfunctie van de binnensteden voor alle bevolkingscategorieën.

b de uitbouw van het openbaar vervoerssysteem en aanleg van daarop afgestemde parkeervoorzieningen. Stringent doorvoeren van een daarbij passend verkeerscirculatiebeleid, dat enerzijds de bereikbaarheid van de binnenstad met de sociaal-culturele voorzieningen en de werkgelegenheidsobjecten waarborgt en anderzijds de woonwijken vrijwaart van verkeersoverlast;

c een zorgvuldige (her)schikking van de werkgelegenheids- en verzorgingsobjecten, zodanig dat de bereikbaarheid ervan is gewaarborgd en de functie van de stad wordt veilig gesteld.

Dit beleid moet worden uitgevoerd door de lokale overheid, maar zal ook financieel door het rijk moeten worden bevorderd.

c De hoge dichtheid van de bebouwing in de binnensteden wordt zo mogelijk gehandhaafd. Integratie dan wel menging van diverse typen van activiteiten, waardoor mede een efficiënter grondgebruik bewerkstelligd wordt, moet daartoe worden bevorderd, zolang met financiële steun van het rijk.

d Het bestaande groeikern- en groei-stadbeleid wordt voortgezet. Nieuwe, grootschalige bouwmogelijkheden voor volkshuisvesting en werkgelegenheid worden slechts daar gepland waar de infrastructuur reeds aanwezig is of op korte termijn kan worden gerealiseerd.

Hierbij gaat het vooral om openbaar vervoersvoorzieningen en infrastructuur voor het langzame verkeer. Vanaf de aanvang van de bewoning van nieuwe wijken zullen voorzieningen in de dienstverlenende sfeer, desnoods van voorlopige aard, moeten worden aangeboden. Overigens zal de locatiekeuze erop gericht moeten zijn dat een blijvende ondersteuning van de centrumfuncties van de stad is gewaarborgd.

e Ingrijpen in de niet-agrarische grondmarkt is noodzakelijk ten behoeve van de redelijke verdeling van de gronden tegen een redelijke prijs. Daartoe behoort:

a) de niet-agrarische grondmarkt te worden geregeld met behulp van een voorkeursrecht van de gemeente met behoud van een redelijke onteigeningsvergoeding;

b) verruiming van onteigeningsmogelijkheden van gronden in handen van projectontwikkelaars, bouwondernemingen, etc. tot stand te worden gebracht.

f Het gemeentelijk grondbeleid moet, in het bijzonder wat de verkoop en de uitgifte in erfpacht betreft, in publiekrechtelijke zin worden geregeld, ten einde aan behoorlijke rechtswaarborgen te voldoen.

g De overloop van de bevolking naar verderaf gelegen groeigemeenten wordt beperkt en moet gepaard gaan met opvoering van de werkgelegenheid in deze gemeenten, voornamelijk onttrokken aan niet typisch stedelijke activiteiten van de centrum-gemeente.

h Het stedelijke herinrichtingsbeleid en het groeikern- en groei-stadbeleid moet in de sterk verstedelijkte gebieden van West-Nederland gepaard gaan met een actief inrichtingsbeleid gericht op versterking van de infrastructuur en de inrichting van recreatief te gebruiken bufferzones, die tevens dienstbaar zijn aan natuur- en landschapsbescherming.

Voorzieningen voor de openlucht-(dag)-recreatie worden bij voorkeur in of in de directe nabijheid van de woongebieden en/of in de bufferzones aangelegd. Mede met het oog op de wenselijkheid dat de vakantie meer in eigen land wordt doorgebracht, wordt milieu-vriendelijke recreatie bevorderd door ontsluiting van de landelijke gebieden, door de aanleg van fiets- en wandelpaden en eenvoudige verblijfsvoorzieningen, zoals picknickplaatsen, kampeerterreinen e.d. Bijzondere voorzieningen worden aangebracht om te zorgen dat de recreatiegebieden ook voor gehandicapten toegankelijk zijn.

i Een beperking van die vormen van recreatie, die relatief veel ruimte vergen, zoals tweede woningen, is noodzakelijk. De groei van m.n. gemotoriseerde watersportrecreatie moet in de reeds overvolle watersportgebieden worden beperkt, teneinde de aanwezige natuurwaarden te beschermen. De randmeren langs het IJsselmeer dienen de groeiende watersportrecreatie mede op te vangen en reeds van het begin af aan hiertoe geschikt gemaakt te worden. Ook de toename van het aantal amusementsparken zal met het oog op natuur en milieu beperkt moeten blijven. Terreinen en voorzieningen voor lawaai veroorzakende recreatie moeten worden geconcentreerd en wel op een zodanige wijze, dat uit een oogpunt van natuur en milieu kwetsbare gebieden worden ontzien. Niettemin zal er ruimte moeten blijven voor 'slecht weer voorzieningen' in ons regenachtige land.

j Het beleid voor de landelijke gebieden, gericht op veiligstelling van de agrarische belangen en de waarden van natuur en landschap, wordt voortgezet.

k De kleine kernen moeten in staat gesteld worden voor sociaal en/of economisch gebonden in de woningbehoefte te voorzien. Een planologische vestigingsregeling moet de kleine kernen beschermen tegen de vestigingsdruk van buiten.

l De veiligstelling van de verzorging van de plattelandsbevolking verdient bijzondere aandacht. Zonodig moet deze veiligstelling gerealiseerd worden door speciale sectorale maatregelen op sociaal-economisch en sociaal-cultureel gebied.

m Regionale achterstanden en ongelijkheden op het gebied van de sociaal-economische ontwikkeling en het voorzieningenniveau moeten worden opgeheven. In dit kader wordt de spreiding van rijksdiensten voortgezet, waarbij de nadruk valt op de vestiging van nieuwe afdelingen of diensten en op onderdelen van snel groeiende activiteiten.

n De coördinatie van het beleid ten behoeve van het gebied van de Waddenzee wordt verzekerd door de opstelling van de 'Waddenwet', waarin de wijze van behoud van de Waddenzee en de daarvoor benodigde bestuurs- en beheersstructuur (en de procedures van de in te stellen organen) worden vastgelegd.

o De snelle totstandkoming van een algemene beheerswet landelijke gebieden wordt bevorderd.

p Voor de verwezenlijking van het

nationaal ruimtelijk beleid wordt een aantal verschuivende meerjarenplannen opgesteld, waarin planning, financiering en budgettering van de te nemen sectormaatregelen zijn opgenomen.

De minister van Ruimtelijke Ordening moet voor deze meerjarenplanning medeverantwoordelijk zijn.

In de begroting van het ministerie van VRO wordt jaarlijks een evaluatie van de Structuurschetsen voor de Verstedelijking en de Landelijke Gebieden opgenomen, waarin ook de samenhang met de eerdergenoemde meerjarenplannen wordt verantwoord.

q De Wet op de Ruimtelijke Ordening moet worden aangepast teneinde de horizontale en verticale coördinatie beter te regelen, het recht van inspraak vast te leggen en de rechtsbescherming evenwichtiger te maken. In plaats van het huidige Kroonberoep dient beleidstoetsing door het naast hogere orgaan mogelijk te zijn, waarbij de afhandeling aan een termijn is gebonden. Daarnaast moeten beslissingen kunnen worden onderworpen aan een rechtmatigheidsbeleid overeenkomstig de beroepsprocedure van de Wet AROB.

Ook verbetering van artikel 49 WRO verdient op gronden van de rechtvaardigheid en ter voorkoming van beroepsprocedures ernstige overweging.

r Een wijziging van de Wet op de Ruimtelijke Ordening, teneinde deze wet meer uitvoeringsgericht te maken, wordt voorbereid. De uitvoering van het in streekplannen neergelegde provinciale beleid zal wettelijk beter moeten worden gewaarborgd.

s Onderlinge afstemming van de Wet op de Ruimtelijke Ordening en de Ontgrondingenwet is noodzakelijk, evenals de opstelling van een structuurschema ontgrondingen. Dit kan als voorbeeld gelden voor veel terreinen waar sector- en ruimtelijk facetbeleid/wetgeving op elkaar moeten worden afgestemd.

t Ten behoeve van de nationale ruimtelijke ordeningen in grensgebieden worden in Europees verband consultatieprocedures afgesproken met buurlanden, met name bij vestiging van kerncentrales, opslagplaatsen voor radio-actief afval, grote kolengestookte elektriciteitscentrales, industrieparken of grootschalige aanplantingen van gevaarlijke stoffen.

74 Milieubeleid

a De Wet algemene bepalingen milieuhygiëne wordt omgevormd en uitgebouwd tot een algemene milieuka-

derwet. Daartoe moeten zo spoedig mogelijk de milieu-effectenrapportage, het vergunningenbeleid, de heffingenproblematiek, het stellen van milieunormen en het subsidie- en sanctiebeleid worden geregeld in een samenhangende wetgeving.

Tevens moet worden nagegaan in hoeverre de sectorale wetten betreffende de lucht-, bodem- en waterverontreiniging verder kunnen worden afgestemd met de algemene milieukaderwet.

b Taakstellend milieuhygiënebeleid moet gestalte krijgen via indicatieve meerjarenprogramma's. Daarbij worden prioriteiten vastgesteld in samenhang met andere beleidsvelden en duidelijke doelstellingen in de tijd geformuleerd. In de eerste plaats moet thans uit een oogpunt van preventie in de gezondheidszorg worden gezorgd voor het terugdringen van carcinogene en mutagene stoffen. Ten tweede moet de wetgeving inzake milieugevaarlijke stoffen spoedig tot stand komen. Nieuwe chemische stoffen worden niet toegelaten alvorens de toxicologische gegevens bekend zijn. Het totale bestand aan stoffen moet worden onderzocht en gesaneerd. Voorts moet een integrale beoordeling van industriële activiteiten op veiligheid voor mens en milieu in en om het bedrijf plaatsvinden. In de taakstelling voor de komende kabinetperiode zal de uitworp van SO₂ worden teruggebracht en moeten grenzen worden gesteld naar gelang de concentratie op leefniveau.

c Om te komen tot een integraal milieubeleid en tot een doelmatiger uitvoering van gemeentelijke milieutaken wordt de oprichting van regionale milieudiensten — als instrumenten van verlengd lokaal bestuur — met kracht bevorderd.

d Het onderzoek naar milieunormen wordt voortgezet, zowel waar het de normen zelf betreft in samenhang met risicoanalyses en beroepssituaties, als waar het gaat om de normstelling als toetsingscriterium in de milieuwetgeving. Harmonisatie van meet- en rekenmethodes in internationaal verband is nodig.

Onderzoek moet niet beperkt worden tot bepaling van risico's van de enkele stof, ook wisselwerkingen en cumulaties van stoffen moeten worden bekeken.

e Normstelling moet afgestemd worden op de zwakste elementen in de schepping. Bij mensen betreft dit kwetsbare groepen als kinderen, ouderen, zwangeren en lijdende aan chronische aandoeningen van de luchtweg-

gen. Het behoud van de planten- en dierenwereld moet mede uitgangspunt voor de milieunormering zijn. Vivisectie ten behoeve van niet-medische doeleinden wordt teruggedrongen.

f Een systematisch beleid terzake van huishoudelijk, industrieel en chemisch afval is vereist. Prioriteit heeft de beperking van afvalstoffen via hergebruik en terugwinning van bruikbare stoffen. Verder moet het beleid gericht zijn op: scheiding aan de bron, bouw van scheidingsinstallaties, energieopwekking uit afval en gecontroleerd storten.

g De wet op de bodembescherming moet op korte termijn tot stand komen, voor wat de uitvoering betreft onder verantwoordelijkheid van de met het milieuhygiënebeleid belaste minister. Dit teneinde het mogelijk te maken dat alle bodembedreigende activiteiten worden getoetst.

h De metingen op het gebied van de luchtverontreinigingen moeten worden geïntensiveerd, en het op beperking van luchtverontreiniging (onder meer SO₂ en NO_x) gerichte meerjarenbeleid, zoals vastgelegd in het indicatief meerjarenprogramma, versneld; dit in relatie tot het te voeren energiebeleid (brandstofinzetplan centrales).

i Het milieuhygiënebeleid wordt nadrukkelijk betrokken bij de planning op ruimtelijk ordeningsgebied. In streek- en bestemmingsplannen wordt een milieuhygiëneparagraaf geëist. In de Hindewet wordt, waar sprake is van te verwachten ontwikkelingen in de toekomst die meetellen bij de verguningsbeslissingen, een verwijzing naar streek- en bestemmingsplannen opgenomen.

j Er bestaat een achterstand in het ontwikkelen van technologieën die het milieu minder belasten. Innovatiebeleid en selectieve steun voor deze sector zijn noodzakelijk.

k Hoewel symptoom-behandeling door middel van geluidswerende systemen en andere voorzieningen vooralsnog noodzakelijk is, moet geluidshinder meer en meer bij de bron worden aangepakt. De uitvoering van de wet geluidshinder dient krachtig te worden voortgezet. Belangrijk is dat de uitvoeringsbepalingen inzake de stilte-gebieden spoedig van kracht worden.

l Het heffingenbeleid moet zijn afgestemd op de norm dat de vervuiler betaalt. Algemene heffingen passen in principe niet in dit beleid.

m Een nadere afbakening van taken tussen de drie bestuurslagen terzake van het milieuhygiënebeleid is noodzakelijk. Vanuit het oogpunt van internationale harmonisatie moeten de norm-

stellingen op lagere overheidsniveaus niet al te zeer uiteenlopen.

n In het kader van het milieu-beleid is een Europese aanpak van grote vervuilingsproblemen, b.v. op zee als gevolg van ongelukken met olie-tankers, dringend geboden.

Daartoe een Europees-rampenplan ontwikkelen. Nederland geeft hoge prioriteit aan een doeltreffende en snelle Europese oplossing van de Rijnproblematiek en van de vervuiling van de Maas.

De regering blijft ook overigens met kracht zoeken naar mogelijkheden om de vervuiling van de Rijn tegen te gaan.

75 Analyse

In de gehele na-oorlogse periode heeft de Nederlandse bevolking geworsteld met een getalsmatig woningtekort. Dit heeft ertoe geleid dat tot 1973 een vrijwel voortdurend stijgende woningproductie is gerealiseerd. Toen omstreeks 1973 gemeend werd dat spoedig het woningtekort — althans getalsmatig — zou zijn ingelopen, daalde de politieke belangstelling voor de volkshuisvesting en de woningproductie.

Nu wordt beseft dat de woningnood een hardnekkig verschijnsel is. Er bestaan beduidende, hoewel regionaal vrij sterk verschillende, getalsmatige tekorten. Deze zijn ontstaan door de grotere, onvoorziene behoeftenontwikkeling in de jaren zeventig, met name vanwege de gestegen welvaart. Bovendien deden zich enkele nieuwe ontwikkelingen voor: wij werden ons bewust van het recht op eigen huisvesting van de buitenlandse arbeidskrachten en hun gezinnen; er was een aanzienlijke immigratie uit Suriname en de Antillen; het aantal alleenstaanden en onvolledige gezinnen is toegenomen; het recht op zelfstandige woonruimte voor jongeren vond meer erkenning, hetgeen vanwege de grotere mate van arbeidsmobiliteit en het langdurig buiten de ouderlijke woonplaats studeren een belangrijk effect heeft; door middel van o.m. individuele huursubsidies werden latente behoeften in actieve vraag omgezet.

De tekorten blijken in de stedelijke gebieden het sterkst, de mogelijkheden om de bouwproductie op te voeren zijn juist daar het moeilijkst te verwezenlijken.

Door de inmiddels gerealiseerde

kwaliteitsverbetering zijn de prijzen voor nieuwe woningen sterk gestegen. Gelijktijdig werd ingezien dat de grote kwalitatieve tekorten in de binnensteden een ernstige aantasting voor de woningvoorraad betekenen. De sindsdien langzaam op gang gekomen stadsvernieuwing heeft aangetoond dat deze problemen slechts op langere termijn en met grote financiële offers kunnen worden opgelost. Toch zal in de komende jaren juist op dit terrein een sterk vergrote inspanning moeten worden geleverd om te vermijden dat het kwaliteitsniveau van de volkshuisvesting in de nieuwbouwwijken van steden en dorpen enerzijds en in de oudere dorps- en stadsgedeelten anderzijds te zeer uiteen blijft lopen. Bedacht moet daarbij worden, dat die oudere stadsgedeelten de concentratiepunten zijn van maatschappelijke achterstand. Stadsvernieuwing kan gemakkelijk tot gevolg hebben dat de nieuwe of verbeterde woningen uiteindelijk niet voor de zittende bevolking bereikbaar zijn. De vrees voor dit gevaar heeft het begrijpelijke en terecht streven naar 'bouwen voor de buurt' opgeroepen. Consequente doorvoering van dit streven bergt evenwel het gevaar in zich dat de ghettovorming blijft voortbestaan.

Volkshuisvesting is meer dan nieuwbouw en stadsvernieuwing. Daardoor wordt immers niet veel meer dan 2% per jaar aan de woningvoorraad toegevoegd. Zeer belangrijke beleidsaspecten zijn: de verdeling van de woonruimte; de afstemming van de huurprijs op de kwaliteit van de woning; behoud en aanpassing of herstel van de kwaliteit; eigendoms- en zeggenschapsverhoudingen.

De woningbouw heeft belangrijke financiële aspecten en is als zodanig sterk conjunctuur-gevoelig. In een periode van afnemende financiële mogelijkheden zullen de woningbouw en de stadsvernieuwing schade kunnen lijden. Niet alleen het volkshuisvestingsbudget voor de woningwet- en premiesector staat onder druk, maar ook de afzetmogelijkheid voor de premiesector. De budgettaire financiering van de woningwetwoningen beperkt de flexibiliteit van het beleid.

De conjunctuur-gevoeligheid veroorzaakt ook een vrij grote discontinuïteit in de bouwmarkt. Dit werkt kostenverhogend. Immers bij werkgevers bestaat dan groot wantrouwen in de blijvende werkgelegenheid in de bouw en jonge werknemers aarzelen om tot het bouwvak toe te treden. Naast nadelen in de sfeer van de kosten treden daarom in delen van het land ook tekorten aan bouwvakarbeiders op.

76 Benadering

a Een goede volkshuisvesting wordt als een eerste levensbehoefte en dus als een sociaal grondrecht erkend. Uit deze algemene erkenning als eerste levensbehoefte moet ook de consequentie worden getrokken dat iedere recht-hebbende een op dat prismaat afgestemd deel van zijn inkomen daarvoor afzondert. De volkshuisvesting behoeft voortdurende zorg van de overheid, in het bijzonder voor die groepen die deze niet op eigen kracht kunnen bereiken.

b Het aanbod van huisvestingsvoorzieningen moet zowel kwantitatief als kwalitatief zo goed mogelijk op de werkelijke behoeften van de bevolking

zijn afgestemd. De overheid betoont zich hierbij allereerst actief voor de noden van de maatschappelijk minst-draagkrachtigen en concentreert zich op die gebieden waar de nood het grootst is en waar de kwalitatieve en kwantitatieve tekorten het omvangrijkst zijn, dan wel dreigen te worden.

c De huurquote kan niet voor alle inkomenscategorieën gelijk zijn. Het subsidiestelsel zal steeds weer moeten worden getoetst aan de vraag of het inderdaad ten goede komt aan diegenen waarvoor de overheid allereerst verantwoording draagt.

d Uit een oogpunt van rechtvaardigheid moet de bestaande voorraad optimaal voor het voorzien in de werkelijke volkshuisvestingsbehoefte worden ingezet. Als daartoe een versterking van het overheidsinstrumentarium nodig is, moet daarin worden voorzien. De erkenning van het wonen als sociaal grondrecht rechtvaardigt ook in een economisch moeilijke periode een hoge prioriteit — ook financieel — voor dit beleidsterrein. Een rechtvaardige en effectieve inzet van de middelen is juist dan vereist.

e Nadrukkelijke beheersing en kritisch herzien van de kwaliteitseisen en van de woonrechten, maar ook zorgvuldig beheer van de voorraad en prioriteitsstelling binnen het behoeftenpatroon moeten worden nagestreefd. Ook uit een oogpunt van goed rentmeesterschap is een zorgvuldig kwaliteitsbeheer van de bestaande voorraad noodzakelijk om kwaliteitsverlies en veroudering te voorkomen. Uiteraard moet hieronder ook het aanpassen van de kwaliteit aan de thans geldende normen worden begrepen. Uit het oogpunt van energiebesparing en bestrijding van milieu-overlast moet aan deze normen zowel in nieuwbouw als bij voorraad-beheer een doeltreffende warmte- en geluidsisolatie worden toegevoegd.

f De keuze voor een verantwoordelijke maatschappij leidt tot een zo groot mogelijke inschakeling van de bevolking bij het beheer van de voorraad en bij de nieuwbouw. Verplichte instelling van bewonerscommissies met reële bevoegdheden ten aanzien van het beheer zal de betrokkenheid van de bewoners bij hun woning en woonomgeving recht doen en bijdragen aan de stabiliteit van het woonklimaat. Wel moet hierbij gewaakt worden tegen discriminatoire aspecten bij de woning-toewijzing.

De sociale functie van de woningbouwcorporaties mag niet ondergeschikt gemaakt worden aan de belan-

genbehartiging van haar leden en de wens van zorgvuldige bewoning van haar bezit. Bij de particuliere en institutionele verhuurder is de zeggenschap van de bewoner het geringst. Ook bij de institutionele belegger zal het verplicht instellen van bewonerscommissies positieve effecten kunnen hebben.

Voor de particuliere huurwoning kan de betrokkenheid van de bewoner slechts gestalte krijgen door inschakeling van buurt- of wijkorganisaties en door te bevorderen dat de bewoners ook eigenaar van hun woning kunnen worden; wellicht in een corporatieve vorm.

g In het kader van de inschakeling van de bevolking past ook de bevordering van het eigen woningbezit. Dit past tevens in de rechtvaardige verdeling van woonlasten en een daarop afgesteld subsidiëerings- en huurstelsel, dat recht doet aan het sociale karakter van het volkshuisvestingsbeleid.

h De decentralisatie van de volkshuisvesting staat de laatste tijd sterk in de belangstelling. Hiermee kan het beleid dichter bij de consument worden gebracht en worden betere voorwaarden geschapen voor de medezeggenschap van (toekomstige) bewoners. Door concentratie van de verantwoordelijkheid, met inbegrip van de bevoegdheden en middelen, bij de gemeente wordt hieraan recht gedaan.

Woningmarktgebieden zijn evenals arbeidsmarktgebieden evenwel sterk bovengemeentelijke of regionaal van aard. Mede in verband met de ruimtelijke planning, waarvan het zwaartepunt bij de provincies ligt en waar het ook moet blijven liggen, zal qua programmering en ruimtelijke spreiding een belangrijke rol aan de provincies moeten worden toebedeeld.

i In de bouwrijverheid moet, zowel uit een oogpunt van werkgelegenheid als van prijsbeheersing, de continuïteit met kracht worden bevorderd.

77 Artikelen

A Een jaarlijkse netto uitbreiding van de woningvoorraad met 100.000 eenheden (woningen en wooneenheden voor één- en tweepersoons huishoudens) is noodzakelijk. Dit komt neer op een bouwproductie van 120.000 eenheden.

B Gezien de ongelijke spreiding van het woningtekort over het land, moeten de activiteiten en de verdeling van het budget zich richten op de relatief grootste tekort-gebieden, met name de grote en middelgrote steden en het westen van het land.

C Gelet op de concentratie van de woonnood bij de lagere inkomensgroepen, blijft de sociale woningbouw de hoeksteen van het volkshuisvestingsbeleid. Bijzondere aandacht is vereist voor de huisvesting van één- en tweepersoons-huishoudens, alsmede voor buitenlandse werknemers, gehandicapten en andere specifieke groepen.

D Een verdere opvoering van de kwaliteit van nieuwe woningen is niet nodig en uit budgettair oogpunt ook ongewenst. Er moet een norm-kwaliteit voor nieuwe woningen worden ontwikkeld. De subsidiëring zal louter op de norm-kwaliteit afgestemd moeten zijn. Het rijk bevordert beperking van zowel de stichtingskosten als de gebruikskosten door het verrichten van onderzoek, het geven van voorlichting e.d. Ook de huidige eisen dienen kritisch te worden bezien.

E De bevordering van het eigen woningbezit, zowel bij nieuwbouw als stadsvernieuwing, blijft uitgangspunt van het beleid. Teneinde de eigen woning voor een groter deel van de bevolking bereikbaar te maken, wordt bevorderd dat een (groter) deel van de koopwoningen niet op een hoger kwaliteitsniveau dan de norm-kwaliteit wordt aangeboden. De mogelijkheden voor de bouw van huurwoningen, waarvan de huurder het recht van koop heeft (optiewoningen) worden onderzocht en zo mogelijk bevorderd.

F Het jaarlijks woningbouwprogramma moet qua omvang, spreiding over het land en verdeling over de sectoren worden afgestemd op een doorlopend, regionaal opgezet woningbehoefte-onderzoek, dat rekening houdt met een optimale verdeling van de woonruimte in de bestaande voorraad met behulp van de bestaande en nieuw te scheppen instrumenten.

G De stadsvernieuwing, gericht op het opheffen van het kwaliteitstekort in de kernen van dorpen en steden met behoud van de diversiteit van functies in de kernen, met name die van het midden- en kleinbedrijf, moet versneld worden uitgevoerd. In de periode 1981—1985 moet verdubbeling van het volume van het stadsvernieuwingdeel van het budget 1980 stapsgewijze en aansluitend bij de reële behoefte en uitvoeringscapaciteit worden bereikt. Financiële medeverantwoordelijkheid van de gemeente — ook door het beschikbaar stellen van eigen financiële middelen — is daarbij uitgangspunt.

H Door in het kader van het gehele volkshuisvestingsbeleid de bewoners van de stadsvernieuwinggebieden meer reële keuzemogelijkheden te bie-

den, kan het zogenaamde 'bouwen voor de buurt' geleidelijk plaats gaan maken voor een beleid dat een meer gemêleerd woningbestand en een meer gevarieerde bevolkingssamenstelling in de binnensteden mogelijk maakt. De sociaal-culturele infrastructuur moet worden versterkt.

I Het wensen- en kostenniveau in de stadsvernieuwing moet zoveel mogelijk worden beheerst. Met name de kostbare verplaatsing van bedrijven moet zoveel mogelijk worden beperkt. De combinatie van woon- en werkfuncties dient te worden gehandhaafd, tenzij er sprake is van ernstige milieu- en/of verkeersoverlast.

J Het kwaliteitsbeheer van de gehele bestaande voorraad moet worden verbeterd, teneinde onnodige veroudering en verslechtering van de voorraad te voorkomen. In dit verband moeten de volgende maatregelen worden genomen:

a het budget voor de woningverbetering, voorzover niet direct gekoppeld aan het stadsvernieuwingsbudget, moet tenminste op het niveau van 1980 worden gehandhaafd;

b het gemeentelijk instrumentarium, om een voldoende onderhoud en aanpassing van de woningvoorraad aan de geldende eisen af te dwingen, moet worden versterkt;

c bij weigerachtigheid van of onvermogen voor de eigenaar moet een snelle onteigening mogelijk zijn.

K Onderzocht dient te worden of de fiscale aftrekbaarheid van de onderhoudskosten van de eerste woning, tot een bepaald maximum, budgettair neutraal kan worden ingevoerd.

L Teneinde een betere overeenstemming te bereiken tussen het gebruik van de woningvoorraad en een rechtvaardige verdeling van de woonruimte, waardoor een doeltreffende doorstroming kan worden bevorderd, is een samenhangend pakket van maatregelen noodzakelijk, o.m. bestaande uit:

a een versnelde doorvoering van de huurharmonisatie, waardoor op korte termijn verschillen in huurprijzen die op grond van kwaliteitsvergelijking van woningen niet gerechtvaardigd zijn, rechtgetrokken worden;

b toetsing van de werking van het puntenstelsel op doelmatigheid en rechtsgeldigheid;

c verbetering van het juridisch instrumentarium m.b.t. de woonruimteverdeling, mede ter bestrijding van de leegstand en ter bevordering van de doorstroming.

M Een volkshuisvestingswet moet in voorbereiding worden genomen, waar-

in alle beheers- en verdelingsaspecten, die thans verspreid zijn over de woningwet, de woonruimtetwet en de leegstandswet, worden samengevoegd en waarin ook de planologische aanwijzingen voor de woningtoewijzing zijn opgenomen.

N Bij verkoop van een huurwoning, ook buiten de stadsvernieuwingsgebieden, zal een wettelijk voorkeursrecht voor de zittende huurder gelden. Indien deze niet tot aankoop overgaat, dient de woning aan de gemeente te koop aangeboden te worden, welke de woning vervolgens aanbiedt aan een toegelaten instelling.

O Teneinde een zo rechtvaardige mogelijke verdeling van de woonlasten te verzekeren wordt het subsidiebeleid zo ver mogelijk in de richting van de subjectsubsidie verschoven. Objectsubsidies worden beperkt tot wegnemen van het verschil tussen kostprijshuur en de huurprijs, vastgesteld op basis van de kwaliteit.

De individuele huursubsidie moet een wettelijke basis krijgen.

P Er wordt een samenhangend woonlastenbeleid voor de huur- en koopsector gevoerd. Voor wat betreft de huursector wordt uitgegaan van een huurbelief dat is afgestemd op de kwaliteit van de woning enerzijds, en anderzijds van een systeem van individuele huursubsidie op het inkomen van de huurder. De ten laste van de huurder komende huurkosten mogen noch de kwaliteit, gebaseerd op de huurprijs, noch de normhuur overschrijden.

Financiering van woningbouw en stadsvernieuwing zal — met een beroep op bewonerssolidariteit — m.n. steunen op:

a een jaarlijkse, trendmatige huurverhoging, die nauw aansluit bij de ontwikkeling van de bouw- en exploitatiekosten;

b extra huurverhogingen die het algemene huurniveau verhogen;

c een inlopen van de in het verleden opgelopen achterstand in huurniveau, m.n. door versnelde harmonisatie en doorstromingsbeleid;

d in samenhang met het bovenstaande een geleidelijke verhoging van de normhuur-quote met een half procent per jaar;

e een, met het gestelde onder a, b, c en d van dit artikel overeenkomende verhoging van het huurwaarde-forfait,

rekening houdend met de ontwikkeling van de kosten van het eigen woningbezit;

f een actief beleid ter beperking van de stichtingskosten.

Nauwlettend wordt erop toegezien

dat de extra baten ten goede komen van de volkshuisvesting.

Q Teneinde het volkshuisvestingsbeleid minder afhankelijk te maken van de rijksbegroting en ook de uitwisselbaarheid van de woningbouwsectoren te bevorderen, wordt de kapitaalmarktfinanciering van de woningwetsector hersteld.

R De bouw van huurwoningen in Nederland door institutionele beleggers moet krachtig worden bevorderd. Bezien wordt of belemmeringen kunnen worden weggenomen teneinde het investeren in woningen in Nederland te doen plaatsvinden.

S Bij heroverweging van de rente-af trek van schulden wordt de rente van hypotheek voor de eigen, eerste woning tot een geïndexeerd hypotheekbedrag van f 400.000,— alsmede de voorfinanciering van overheidsbijdragen ter zake van monumentenzorg buiten beschouwing gelaten.

T Het verdient aanbeveling het volkshuisvestings- en stadsvernieuwingsbeleid zoveel mogelijk te decentraliseren. Het zwaartepunt van het beleid, inhoudende zowel de planning, de voorbereiding en uitvoering als de financiële en technische toetsing, moet bij de gemeenten worden gelegd, uiteraard binnen de door het rijk te bepalen financiële kaders en onder toezicht van de provincie ter zake van het nakomen van de regionale taakstelling, het ruimtelijk en financieel beleid; daarbij kan bij zogenaamde overloop-gemeenten tot regionale samenwerking m.b.t. planontwikkeling en woningtoewijzing worden verplicht. De gemeenten moeten daartoe ook over eigen budgetten beschikken, afgeleid van gemeentelijke meerjarige volkshuisvestings- en stadsvernieuwingsplannen, geconcretiseerd in voor enkele jaren geldende uitvoeringsprogramma's, waarin de noodzaak voor het verkrijgen van rijkssteun wordt aangetoond. Deze decentralisatie moet leiden tot grotere doorzichtigheid en verkorting van de procedures om tot woningbouw te komen.

U Het bereiken en handhaven van de continuïteit op de bouwmarkt moet ondermeer door het vastleggen van meerjarige rijksbudgetten en meerjarenafspraken met de gemeentebesturen worden nagestreefd.

V Mede op basis van die continuïteit moet de toetreding van werknemers tot het bouwvak worden bevorderd. Scholing, her- en bijscholing zijn belangrijk om de vereiste vakbekwaamheid te bereiken.

W Wettelijke maatregelen worden getroffen om de bevolking directer bij het

volkshuisvestingsbeleid te betrekken:

- a* inspraak van toekomstige bewoners in nieuwbouw- en verbeteringsprojecten;
- b* bevordering van totstandkoming van bewonerscomité's voor huurwoningcomplexen.

X Het ruimtelijk-orderingsbeleid moet recht doen aan de sociale prioriteit die de volkshuisvesting vertegenwoordigt en daartoe voldoende ruimte en infrastructuur bieden (zie ook 73a).

Y Mede om de kamernood onder jongeren, m.n. in de grote steden, zoveel mogelijk te beperken, wordt kamerverhuur gestimuleerd door een aangepast beleid t.a.v. individuele huursubsidie, fiscale vrijstelling tot een genormeed bedrag, b.v. voor mensen die in hun eigen (huur)huis over willen gaan tot het verhuren van één of twee kamers, en huurbescherming. Ook zullen de mogelijkheden en gevolgen van het verstrekken van financiële bijdragen in de kosten van aanpassing van (te) grote woningen om deze voor kamerhuurders meer geschikt te maken (eigen ingang, eigen toilet, keuken, enz. enz.) worden onderzocht.

Z De provinciale plannen ter zake van kleine kampen voor woonwagen-bewoners worden uitgevoerd. De Rijksoverheid verleent de daartoe benodigde steun.

AA Het in rekening brengen van de zgn. tweezijdige makelaarscourtage dient verboden te worden.

78 Analyse

De ontwikkeling van onze samenleving heeft een enorme toename van het verkeer in de hand gewerkt. Er is een wederzijds versterkend effect tussen verkeer en vervoer enerzijds en de ontwikkeling van de welvaart anderzijds. Deze wisselwerking heeft niet alleen een grote positieve betekenis, maar vertoont ook schaduwzijden, die de laatste jaren sterk de aandacht hebben getrokken. De verkeersontwikkeling vormt een bedreiging voor bepaalde waarden in de samenleving: de veiligheid op de weg, de leefbaarheid van de steden, de bescherming van natuur en milieu, een verantwoord gebruik van grondstoffen. Inmiddels worden de mogelijkheden om door middel van het verkeersbeleid de welvaartsbesteding te sturen, nog te weinig onder ogen gezien en benut.

Het aandeel van het openbaar vervoer in het totaal van het verkeer is verhoudingsgewijs nog te gering.

Nog steeds vallen in Nederland jaarlijks duizenden slachtoffers van het verkeer. Wel blijkt dat verkeersveiligheidsbeleid het aantal verkeersslachtoffers kan doen afnemen.

Het goederenvervoer heeft als economische bedrijfstak een eigen betekenis. Het vormt een onmisbare schakel tussen productie en consumptie. De ruimelike ontwikkeling binnen en ook over onze grenzen (EG) heeft sterk tot een groeiende betekenis van de mobiliteit bijgedragen. Deze sector omvat trouwens diverse vervoerstechnieken; over de weg, via zee- en waterwegen, door de lucht en per rail. Nederland heeft internationaal gezien een knooppuntfunctie.

Uiteraard bieden een aantal vormen van goederenvervoer dezelfde problemen voor natuur en milieu en het gebruik van energie en voor de veiligheid, als het personenvervoer.

79 Benadering

a Het verkeer- en vervoersbeleid mag niet eenzijdig door technische en zakelijke aspecten worden bepaald. De aspecten van veiligheid, leefbaarheid, en energiegebruik moeten tenminste even zwaar wegen.

b Dit dwingt tot een ombuiging van het vervoersbeleid.

Structurele maatregelen en beïnvloeding van de gangbare mentaliteit ten opzichte van het verkeer moeten hand in hand gaan. Het gaat erom dat vastgeroeste gewoonten veranderen.

c Gezien de sociale en economische betekenis van verkeer en vervoer zullen positieve maatregelen moeten worden genomen om het publiek tot een selectief autogebruik te bewegen. Het particulier autogebruik zal bewust moeten worden teruggedrongen.

d Faciliteiten voor verkeer en vervoer zullen aan het openbaar vervoer, de fietsers en de voetgangers ten goede moeten komen, in het bijzonder in de verstedelijkte gebieden.

e Door middel van een zo volledig mogelijke benutting van de bestaande capaciteit kan het aandeel van het openbaar vervoer in het totaal van het verkeer worden verhoogd. Werkelijk forse verbeteringen kunnen echter slechts met behulp van ingrijpende infrastructuurle maatregelen worden bereikt.

f Het verkeersveiligheidsbeleid verdient naast het verkeersbeleid een ei-

gen positie. Bij alle daarvoor in aanmerking komende onderdelen van beleid, moet het aspect van de bevordering van de verkeersveiligheid mede worden betrokken.

g Gezien de grote publieke belangstelling voor de verkeersveiligheid zal de overheid haar beleid kunnen afstemmen op de daadwerkelijke medewerking van de bevolking.

80 Artikelen

A Teneinde de samenhang in het beleid te versterken wordt het gehele openbare personenvervoer in één wet geregeld. Bij de voorbereiding van structuur-, streek- en bestemmingsplannen moeten de mogelijkheden voor het openbaar vervoer medebepalend zijn. In streekplannen worden ook de hoofdlijnen van een provinciaal verkeers- en vervoersbeleid opgenomen.

B Het beleid richt zich op een verschuiving van het particuliere autovervoer naar het openbaar vervoer en het vervoer per fiets. Derhalve wordt het particulier autogebruik in het woon/werkverkeer ten gunste van het openbaar vervoer ontmoedigd.

Het overstappen van een particuliere auto op het openbaar vervoer wordt bevorderd door het aanleggen van parkeergelegenheden voor lang-parkeers aan de rand van de steden bij knooppunten van openbaar vervoer.

In de financiële bestedingen worden verschuivingen aangebracht naar het openbaar en niet-gemotoriseerd vervoer ten gunste van fietsroutes en voetgangersgebieden. Kwaliteit, frequentie en toegankelijkheid van het openbaar vervoer worden opgevoerd.

C Door regeling van de aanvang van

werktijden, rekening houdend met de schooltijden, wordt het piekverkeer gespreid.

D Ter bevordering van het openbaar vervoer wordt de toegankelijkheid van stations vergroot, onder andere door middel van bewegwijzering en waar mogelijk door middel van achtertellingen en voetgangerstunnels. Het aanleggen van treinhaltes in de voorsteden wordt bevorderd. Op druk bereiden trajecten van het openbaar vervoer worden, zoveel mogelijk, vrije banen aangelegd.

Het gebruik van de taxi zal veel meer in het openbaar vervoersbeleid worden betrokken, onder andere door ruime toepassing van verhuur per zitplaats.

E Het parkeerbeleid wordt dienstbaar gemaakt aan de gewenste verschuiving van particulier naar openbaar vervoer. Daarom worden de parkeerlasten afgestemd op de beschikbaarheid van openbaar vervoer.

Evenwel worden ter wille van het behoud van de economische functie van de binnenstad, voor kort-parkeersparkeer garages rond de binnenstad geprojecteerd, waarvoor een sterk oplopend parkeertarief geldt.

Voor diegenen, die door invaliditeit afhankelijk zijn van het gebruik van een auto worden speciale parkeervoorzieningen getroffen bij winkelcentra en bij openbare gebouwen.

F Om een selectief autogebruik te bewerkstelligen, worden car-pooling-experimenten gesteund, o.a. door het aanleggen van parkeergelegenheden bij op- en afritten. De woon-werkpen-del mag niet in de hand worden gewerkt door te gunstige reiskostenregelingen. Ook het Belgische systeem van 'stoplift' verdient de aandacht.

G Ten aanzien van de belastingheffing moet het accent vallen op het gebruik en niet op het bezit van de auto.

De mogelijkheid van vermindering of afschaffing van een motorrijtuigenbelasting met een gelijktijdige verhoging van de brandstof-accijns wordt in studie genomen.

H Met de aanleg van nieuwe wegen wordt terughoudendheid betracht; bevordering van openbaar vervoer en verbetering van bestaande wegen verdienen de voorkeur.

Onderzocht moet worden hoe daarbij het recreatieve particuliere vervoer uit de verstedelijkte gebieden zoveel mogelijk ontzien kan worden.

De aanleg van de zgn. "Zuiderzeespoorlijn" dient snel te worden gerealiseerd. De voorbereiding van de doortrekking van de Zuiderzeespoorweg

wordt ter hand genomen.

I Nieuwe grote waterstaatkundige werken worden pas aangevat na een zorgvuldige inspraakprocedure en een afweging van baten en lasten. Mede gezien de belangen voor het ruimtelijke beleid moet de besluitvormingsprocedure t.a.v. de voorgenomen inpoldering van de Markerwaard spoedig worden voltooid. De studie hierover wordt voortgezet.

J De regering legt bij de jaarlijkse begroting een voortschrijdend meerjarenplan aan het parlement voor betreffende de voortgang en de voornemens met betrekking tot de verkeersveiligheid.

Hierbij wordt zowel aandacht besteed aan de mens (verkeersopvoeding, rijgedrag, betere controle), de auto (de verplichte keuring) als aan de weg (scheiding van verkeerssoorten).

K Bij de voorbereiding van verkeerscirculatieplannen wordt, naast de inbreng van alle andere betrokkenen, met nadruk ook die van organisaties op het gebied van de verkeersveiligheid gevraagd. Nagegaan wordt hoe aan de planvorming een wettelijke basis kan worden gegeven, die het inschakelen van andere dan technische en economische deskundigen waarborgt. Er wordt zoveel mogelijk bevorderd, dat het doorgaand verkeer om de woonkernen wordt geleid.

L Omdat de beperking van de snelheid een instrument is voor de bevordering van de verkeersveiligheid, wordt de maximum snelheid van 80 en 100 km buiten de bebouwde kom gehandhaafd.

De wettelijke mogelijkheden voor het terugbrengen van de maximum snelheid in de bebouwde kom of delen ervan tot 30 km moeten worden verruimd. Ter beperking van de rijnsnelheid wordt de aanleg van wegaanpassen bevorderd.

Bij het treffen van verkeersvoorzieningen wordt steeds in het bijzonder aangegeven hoe deze zich verhouden tot de veiligheid van kinderen, ouderen en gehandicapten.

M Deelname van gehandicapten (w.o. rolstoelgebruikers) aan bestaand of nieuw te stichten openbaar vervoer moet mogelijk zijn. Onderzocht dient te worden of de financiering mede kan geschieden uit vergoedingen die gehandicapten nu op individuele basis ontvangen. Vooruitlopend hierop dienen op enkele plaatsen experimenten met vervoerssystemen te worden uitgevoerd.

N Het beleid richt zich tevens op bevordering van een verantwoord ver-

keersgedrag. Derhalve dient het beleid t.a.v. de verkeersopvoeding in basis en voortgezet onderwijs sterk te worden bevorderd.

Anderzijds wordt ook de effectiviteit van de bestraffing bij overtreding vergroot door de invoering van een stelsel van strafpunten dat kan uitmonden in een ontzegging van de rijbevoegdheid.

O Bijzondere aandacht krijgen maatregelen ter beveiliging van taxi-chauffeurs en bus-chauffeurs.

P Onderzocht wordt hoe bij overbelasting van doorgaande internationale wegen maatregelen kunnen worden genomen (bijv. tolheffing) die het goederenvervoer ontzien. Routes voor het vervoer van gevaarlijke stoffen zullen zorgvuldiger worden vastgesteld, waarbij voor sommige stoffen een verbod kan gelden, wat betreft één of meer vervoerstechnieken, dan wel bepaalde trajecten en bepaalde tijden.

Q In Europees verband wordt nagegaan hoe het energieverbruik in de vervoerstechniek kan worden beheerst, zonder dat de Nederlandse positie in het internationaal vervoer wordt geschaad. Gebruik van aanvullende vervoerstechnieken wordt ook op het gebied van het goederenvervoer bevorderd, o.m. uit oogpunt van energiegebruik en milieubeheer.

R Op internationaal en nationaal niveau zal in het goederenvervoer te water, over de weg en per spoor in overleg met de desbetreffende organisaties een beheersing van de vervoerscapaciteit tot stand moeten komen. E.e.a. met inachtneming van zoveel mogelijk gelijke start- en concurrentievoorwaarden, zowel binnen als tussen de verschillende technieken.

b Zolang er in de binnenvaart geen effectief capaciteitsbeleid kan worden gerealiseerd, worden de thans werken de tourbeurstelsels gehandhaafd en waar nodig verbeterd.

c Om evenwichtige marktverhoudingen te bereiken dient te worden gewerkt aan een internationaal vervoersbeleid. Een meerjarenplan goederenvervoer wordt opgesteld om een samenhangend beleid totstand te brengen;

d Bij het treffen van sociale regelingen in de binnenvaart dient ook te worden gelet op nationale en internationale concurrentieverhoudingen en mede rekening te worden gehouden met het eigen karakter van de bedrijfstak.

S Goed internationaal overleg is nodig t.a.v.:

— heffingen voor transitoverkeer voor het wegvervoer;

- de verhouding met Oostbloklanden voor het vervoer over de weg en te water (o.a. Rijn-Main-Donaukanaal);
- de uitwerking van de UNCTAD-code voor de zeevaart;
- de definitieve opzet van Euro-control.

T Een samenhangend beleid wordt gevoerd voor de nationale en regionale luchthavens. Wijzigingen in het banenstelsel van Schiphol mogen geen vermeerdering van de geluidsbelasting opleveren. Een tweede nationale luchthaven wordt niet aangelegd.

Een meerjarenplan goederenvervoer wordt opgesteld om een samenhangend beleid tot stand te brengen.

V Het Zeehavengebied is gericht op een voortgaande ontwikkeling en op behoud van de eigen functie in het nationaal en internationaal transport en de daarop gerichte industriële bedrijvigheid.

81 Analyse

Mensen leven samen. Zij hebben elkaar daarbij nodig. Een samenleving die bestaat uit mensen met verschillende overtuigingen, inzichten, normen en waarden, kan alleen bestaan als er een overheid is, die bijstuurt en regels geeft. Willen de mensen immers de verantwoordelijkheid voor zichzelf en voor hun medemensen kunnen beleven, dan zal de overheid moeten bijsturen waar deze mogelijkheid door macht van de een over de ander wordt gefrustreerd of waar mensen anderszins worden belemmerd om hun verantwoordelijkheid te dragen. De overheid heeft dus een uitdrukkelijke opdracht om voorwaarden te scheppen voor ontplooiing van de mens. Daarom heeft zij een eigen verantwoordelijkheid om gerechtigheid, solidariteit en goed rentmeesterschap te bevorderen.

Het is duidelijk, dat het vervullen van deze taak niet probleemloos kan geschieden. De ingewikkeldheid van de huidige samenleving, de tijdsdruk waaronder beslissingen moeten worden genomen en de schaarste aan middelen voor het ter hand nemen van diverse taken, vereisen het maken van keuzen en het stellen van prioriteiten. De overheid bevindt zich vaak in een spanningsveld: kunnen de gekozen normatieve uitgangspunten ook werkelijk leiden tot toe te passen maatregelen? Tevens speelt een rol, dat opvattingen met betrekking tot normen en waarden veranderen. Veel van wat goed en vertrouwd was, komt onder druk te staan, terwijl nieuwe mogelijkheden en perspectieven vragen met zich mee te brengen, waarop traditionele antwoorden niet passen. Bovendien

zijn er steeds weer nieuwe mensen en groepen, voor wie bescherming nodig is en worden bepaalde achterstandssituaties eerst nu als zodanig onderkend.

Ondanks de verworvenheden van de sociale rechtsstaat, die is uitgegroeid tot verzorgingsstaat, blijken veel individuen eenzaam en bepaalde groepen geïsoleerd te zijn. Daarnaast blijkt meer en meer, dat er te weinig wordt voldaan aan de behoefte van de mensen, zelf verantwoordelijkheid te dragen. Centralisatie en grootschaligheid — vaak nodig om doeltreffende en doelmatige maatregelen te nemen — komen in strijd met de erkenning van de mondigheid van de mens. "Vadertje Staat" kan soms een moloch zijn, tegen wie de burger rechtens moet kunnen worden beschermd. Toch zal het "welbegrepen eigenbelang" van de individuen tot ongewenste machtsconcentratie leiden, dus tot meer ongelijkheid en grotere onvrijheid.

82 Benadering

a De mensen moeten individueel en in hun leefgemeenschappen of organisaties van kleine of grote schaal hun eigen **verantwoordelijkheid** tegenover God en de naaste kunnen beleven. Verantwoordelijkheid beleven wil zeggen: **antwoord** geven, **verantwoord** **d**ing afleggen. De overheid ondersteunt en bevordert deze mogelijkheid. Orde en recht zijn daarbij geen statische begrippen, die elkaar dekken. In een samenleving waar orde heerst, kan groot onrecht ten opzichte van bepaalde groepen bestaan.

b Het is de taak van de overheid om **ordenend** op te treden bij de verdeling

van schaarse ruimte en middelen en om in te grijpen waar tegengestelde opvattingen van waarden en/of belangen bij individuen of groepen met elkaar botsen. Daarbij zal veeleer overreding dan dwang moeten worden gebruikt. Bij conflicten zowel tussen individuele personen of groepen onderling als tussen deze en de overheid zal de onafhankelijke rechter deze geschillen moeten beslechten of in ieder geval beheersen. De overheid heeft daartoe een verscheidenheid aan sanctiemogelijkheden nodig, die steeds meer gericht moeten zijn op resocialisatie van de delinquent. Het voorkomen van strafbaar gedrag verdient de voorkeur boven de bestrijding daarvan.

c Voorts zal de overheid **normerend** (regelend) moeten optreden vanuit de beginselen van gerechtigheid, solidariteit en rentmeesterschap. Het kan zijn, dat dan traditionele vormen of sinds lang vertrouwde begrippen voor herijking in aanmerking komen. Dit vraagt om een voortdurende bezinning op de uitwerking van onze beginselen en een kritisch staan ten opzichte van de bestaande vormen en instituten. Gerechtigheid is geen gegeven, maar een opdracht. De rechtsstaat is geen statisch begrip, maar een dynamisch proces.

d De overheid moet verder in voldoende mate zijn toegerust om beslissingen, die rechtsgeldig tot stand zijn gekomen, daadwerkelijk ten uitvoer te brengen. Deze beslissingen staan — evenals de andere daden van de overheid — onder democratische controle op landelijk, regionaal of plaatselijk niveau. Om het democratisch gebeuren beter te laten functioneren moet de besluitvorming zoveel mogelijk worden gedecentraliseerd. Overzichtelijkheid

en openbaarheid staan daarbij voorop. **e** De parlementaire democratie is het regeringsstelsel, dat bij onze beginse-len past: het systeem van representatie is hiervan een wezenlijk onderdeel. Voor de gekozen bestuurders heeft in-spraak een belangrijke signaalfunctie. Daarbij zal moeten worden gezien hoe en op welke terreinen directe participa-tie meer nadruk kan krijgen.

f Overigens geldt dat de taak van de overheid ten opzichte van de burger begrensd is. Verder moet de burger zich steeds in het bestuur kunnen her-kennen. Hier komt bij, dat vermenging van verantwoordelijkheden van over-heid en specifieke belangengroeperin-gen uit den boze is.

g Gelijkwaardigheid van alle mensen staat voorop, ongeacht geslacht, ras, geaardheid, afkomst, religieuze of poli-tieke overtuiging, economische positie of het deeluitmaken van een minder-heidsgroepering. Minderheidsgroep-ingen in onze samenleving moeten zich ook zelf in eigen kring houden aan de Nederlandse rechtsorde.

h Kenmerk van de rechtsstaat is, dat voor ieder dezelfde fundamentele rech-ten gelden, terwijl de overheid ook zelf is onderworpen aan democratisch tot stand gekomen regels.

Artikelen

83 Het kind heeft voor een even-wichtige vorming en opvoeding de zorg en de verantwoordelijkheid nodig van zijn beide ouders. Onderzocht moet worden in hoeverre de ouder/kostwinner in de gelegenheid kan wor-den gesteld — al of niet door middel van een deeltijdbetrekking — meer bij de vorming van het kind betrokken te zijn. Daarbij krijgt de positie van de ouder, die tijdelijk haar/zijn beroep opgeeft voor de verzorging en opvoe-ding van jonge kinderen, bijzondere aandacht. Ieder kind dient dezelfde fundamentele rechten te hebben. Daar-om wordt gestreefd naar herziening van de wetgeving, waarbij thans nog een onderscheid in rechtspositie be-staat tussen wettige en onwettige kin-deren en kinderen uit één- en twee ou-der-gezinnen.

In het belang van het kind blijven ook na echtscheiding in beginsel beide ouders voor hun minderjarige kinderen verantwoordelijk. Dit betekent, dat in plaats van de toekenning van de voog-dij aan één van de ouders, de ouderlij-ke macht bij beiden kan blijven berus-ten. Wanneer zulks niet in het belang van het kind blijkt te zijn, dan wel één of beide ouders of de rechter dit in een

speciaal geval bezwaarlijk vindt, moet aan één van de ouders een doorslag-gevende stem worden toegekend. Ook bij vaststelling van de omgang van het kind met de ouder bij wie het niet zijn hoofdverblijf heeft, is het belang van het kind doorslaggevend.

Nader dient te worden gezien in hoeverre het mogelijk is naamgeving en nationaliteit niet alleen afhankelijk te doen zijn van de vader, doch ook van de moeder, met eventueel de keu-ze voor het ontlennen van deze rechten aan één van hen beiden. Kinderen vanaf de leeftijd van 12 jaar kunnen worden gehoord.

Een gelijke rechtspositie voor zowel binnen- als buitenechtelijke kinderen m.n. bij erfrecht, naamgeving en ou-derlijk gezag is van toepassing.

Kinderbescherming is een onderdeel van het jeugdwelzijnsbeleid. Justitiële kinderbeschermings-maatregelen wor-den alleen toegepast als andere moge-lijkheden van begeleiding of hulp heb-ben gefaald. Daarbij verdient ambulan-te hulp en plaatsing in pleeggezinnen de voorkeur boven residentiële hulp.

Voor de oplegging van een kinderbe-schermingsmaatregel zijn de ontwikke-lingsmogelijkheden van het kind bepa-lend. In verband met de bijzondere aandacht die de aan de kinderbe-schermingsinstellingen toevertrouwde kinde-ren vragen, moet het aantal pupillen per maatschappelijk werker verder nauwkeurig worden afgewogen tegen-over het gewicht dat de behandeling van bepaalde pupillen op de maat-schappelijk werker legt. De rechtsposi-tie van minderjarigen in de instellingen en pleeggezinnen krijgt aandacht.

Jeugdigen groeien geleidelijk toe naar mondigheid. Een abrupte meer-derjarigheidsgrens kan daarom een be-lemmering vormen voor de ontwikke-ling van de jeugdige. In verband daar-mede moet worden nagegaan welke rechten met het opklimmen van de leeftijd aan minderjarigen kunnen wor-den toegekend.

84 De rechtspositie van patiënten in ziekenhuizen en van bewoners van be-jaardentehuizen wordt geregeld. Via een onafhankelijke buitenstaander moeten de bewoners zich tegen beslis-singen van de leiding van het huis kunnen voorzien.

Met het oog op een betere beharti-ging van de belangen van cliënten of patiënten komt het medisch tuchtrecht voor herziening in aanmerking. Het moet gericht zijn op het waarborgen van een behoorlijke beroepsuitoefening door de medicus. Als het de instem-ming heeft van de klager en een be-

hoorlijke beroepsuitoefening dat toe-laait, vindt de medische tuchtrecht-spraak in het openbaar plaats.

Niemand kan worden gedwongen een medische of psychologische be-handeling te ondergaan, die hij niet wenst, behoudens de uitzonderingen, die alleen bij de wet kunnen worden gegeven.

85 Alcohol- en drugverslaving vor-men in toenemende mate een voor-werp van zorg. Meer voorlichting aan het publiek en tegengaan van reclame voor alcoholgebruik zijn nodig. De op-vang van verslaafden in de medische en sociale sfeer wordt geëvalueerd en nader uitgewerkt. Ook aan de omge-ving van de verslaafden, hieronder te noemen de thuis- of familie-situatie, wordt aandacht besteed. De opsporing van handelaars in drugs krijgt hoge prioriteit bij het te voeren justitiële be-leid (zie ook art. 53m).

86 De oorzaken van criminaliteit, een gericht preventiebeleid en de doeltref-fendheid van de bestrijdingsmethoden van misdadig gedrag vormen voorwerp van onderzoek.

Voor de bestrijding van criminaliteit stelt het Openbaar Minister — onder verantwoordelijkheid van de minister van Justitie — prioriteiten voor het op-sporings- en vervolgingsbeleid.

Hoge prioriteit krijgt de bestrijding van geweldsdelicten en van de handel in verdovende middelen, alsmede het tegengaan van gedragingen in strijd met milieuvorschriften.

87 Het is wenselijk de mogelijkheden tot reactie op strafbare feiten te verrui-men. Deze reactie dient in eerste in-stantie niet in de strafrechtelijke sfeer te liggen. Voor reacties in de strafrech-telijke sfeer kunnen diverse vormen van maatschappelijke dienstverlening ertoe bijdragen, dat voorwaardelijk niet wordt vervolgd, of voorwaardelijk niet wordt gestraft. De in de diverse arron-dissementen in te stellen Raden voor Strafrechtstoepassing dienen deze mo-gelijkheden uit te werken.

Met name ter bestrijding van vanda-lisme bij sportwedstrijden kunnen — naar Engels voorbeeld — speciale sanc-ties dienen, die niet tot de criminele sfeer behoren.

Voor slachtoffers van delicten hoort meer zorg te zijn dan voorheen aan deze groep is besteed. Aan de medi-sche en psychische begeleiding van verkrachtingsslachtoffers wordt meer aandacht besteed.

Voor delicten op economisch en fis-caal terrein moeten de maxima van de boeten worden verhoogd.

Zogenaamde snelrechtprocedures

mogen op geen enkele wijze de rechten beknotten, die een verdachte in een normale strafrechtelijke procedure heeft. Toepassing geschiedt uitsluitend wanneer het belang van de verdachte zich daar niet tegen verzet.

De begeleiding van gevangenen wordt verder verbeterd. De resocialisatie van de gevangene vereist, dat hij/zij ook tijdens de detentieperiode als een mondig mens wordt beschouwd en contact kan onderhouden met zijn/haar partner en/of gezinsleden. Dit in het kader mede van zijn/haar actieve deelname aan de voorbereiding van de terugkeer in de maatschappij. Ten aanzien van het gevangenispersoneel wordt het personeelsbeleid aangepast aan een gewijzigde taakinhoud waarin het accent voornamelijk op begeleiding van de gevangenen is gericht. Het aantal plaatsingsmogelijkheden in strafinrichtingen moet zodanig zijn, dat de tenuitvoerlegging van een vrijheidsstraf zonder wachttijd van betekenis kan plaatsvinden.

88 Het beleid van politie en justitie moet beter worden gecoördineerd. Voor verbetering van de criminaliteitsbestrijding moet de nadruk allereerst liggen op de vergroting van de doeltreffendheid van het politieapparaat en niet zozeer op de uitbreiding daarvan. De politie moet voornamelijk als hulp voor de burger een gevoel van veiligheid bewerkstelligen. Het instituut van de wijkagent moet worden uitgebreid, waarbij de promotiekansen van deze functionarissen voor verbetering in aanmerking komen. De mogelijkheid tot het indienen van klachten over politie-optreden dient wettelijk geregeld.

Het optreden van particuliere bewakingsdiensten wordt aan strakke voorwaarden gebonden.

89 De onafhankelijke rechter moet de mogelijkheid hebben — als executierechter — de tenuitvoerlegging van een straf gedurende de looptijd ervan te evalueren en eventueel te wijzigen. In samengang daarmee kan het gratierecht van de Kroon worden afgeschaft. De opbouw van de rechterlijke organisatie en de structuur van de rechtshulpverlening moeten zodanig zijn, dat het voor iedere ingezetene mogelijk is rechtsbescherming te krijgen zowel tegen andere individuele personen of groepen als tegen de overheid.

90 Het opdringen van pornografie dan wel afbeeldingen en geschreven of gesproken (radio, t.v.) tekst met voor één der sexen vernederende inhoud behoren bij de wet verboden te zijn c.q. te blijven.

91 Kunstmatige levensverlenging

noch actieve levensbeëindiging behoren tot de stervensbegeleiding die de mens, als beelddrager Gods, toekomt.

De eerbied voor het menselijk leven behoort ook in de laatste levensfase te worden erkend. Stervenshulp zal daarom vooral levenshulp moeten zijn, d.w.z. hulp om draaglijk te leven. Wetswijziging op dit gebied is niet noodzakelijk.

92 Persoonlijkheidsveranderende ingrepen mogen alleen gebeuren na overeenstemming in het behandelende team en zo mogelijk met de patiënt en/of zonedig zijn familie.

Wettelijke bescherming van de persoonlijke levenssfeer moet snel tot stand komen. Tevens moet een sluitend stelsel van antidiscriminatiewetgeving worden ontworpen.

93 Wanneer een vrouw/man, tijdens haar/zijn huwelijk en in overleg met haar/zijn echtgeno(o)t(e) niet aan het arbeidsproces heeft deelgenomen, dan is het denkbaar dat zij/hij na beëindiging van het huwelijk nog niet of niet voldoende inkomsten voor haar/zijn levensonderhoud kan verwerven.

In dat geval moet de kostwinner aan zijn voormalige echtgenote/echtgenoot alimentatie betalen. In het algemeen is geen termijn aan te geven, waarin dit moet gebeuren.

Bepalend voor de toekenning van alimentatie door de onafhankelijke rechter zijn naast de financiële positie en de arbeidsmogelijkheden van de vrouw en de man de vraag bij wie de minderjarige kinderen verblijven en de huwelijksduur.

94 Het instituut van de rechtspersoon wordt misbruikt door personen die belastingschulden en sociale premies willen ontduiken of ontgaan. Ten einde dit te voorkomen moet het mogelijk worden bestuurders van deze rechtspersonen voor deze schulden persoonlijk aansprakelijk te stellen.

95 In verband met de rechtsonzekerheid op het terrein van het stakingsrecht moet er een stakingscode komen. Uitgangspunten daarbij zijn:

a De sociale partners stellen zelf in collectieve arbeidsovereenkomsten spelregels vast.

b Door de sociale partners ingestelde commissies van onderzoek verrichten bemiddelingspogingen als een conflict dreigt.

c De rechtmatigheid van stakingsdoeleinden kan het beste worden beoordeeld door de onafhankelijke rechter. Hierbij is te denken aan een gespecialiseerd rechterlijk college, dat de uitsluitende bevoegdheid heeft om van stakingskwesaties kennis te nemen.

d In geval van een wilde staking moeten werkwilligen worden doorbetaald.

e Aan ambtenaren wordt het recht van staking toegekend met dien verstande, dat dit niet geldt wanneer bepaalde in de wet opgesomde vitale publieke belangen worden geschaad.

f Stemmingen bij stakingen dienen schriftelijk te geschieden.

96 De Nederlandse Staat verleent een ruimhartige toelating aan vluchtelingen die vanwege discriminatie in welke zin dan ook in hun land aan vervolging bloot staan. Voor groepsgewijs toe te laten vluchtelingen stelt Nederland een jaarlijkse limiet. Daarnaast worden voor de behartiging van de belangen van groepen vluchtelingen financiële middelen ter beschikking gesteld aan de Hoge Commissaris voor de Vluchtelingen van de Verenigde Naties. Beslissingen omtrent toelating dienen aan een termijn te worden gebonden.

97 Het aantal buitenlandse werknemers in Nederland wordt niet verder uitgebreid. De aanwezigheid van grote groepen buitenlandse werknemers in ons land heeft gevolgen voor het ter beschikking stellen van huisvesting, het toelatingsbeleid voor gezinshereniging en het bieden van mogelijkheden om — indien door buitenlandse werknemers gewenst — opname in het Nederlandse maatschappelijke leven te bewerkstelligen. Hiervoor moeten voorzieningen worden getroffen, waartoe het beleid moet worden gecoördineerd. Bij de uitvoering van de Wet Arbeid Buitenlandse Werknemers moet de nadruk meer liggen op de vervolging en bestraffing van de werkgevers die illegaal in Nederland verblijvenden te werk stellen dan op de eventuele uitzetting uit Nederland van de betreffende vreemdeling. Nederland neemt opnieuw initiatieven om in Europees verband te komen tot oplossingen van de problemen van statenloze zigeuners. Voor remigratie moet steun geboden worden.

De coördinerende taak van de minister van Justitie ten aanzien van de wetgeving wordt benadrukt.

98 Binnenlandse bestuur

a Het bestuurlijke systeem van ons land moet bestaan uit drie volwaardige bestuurslagen. De gemeenten vormen de bestuurslaag die de meest directe relatie tot de burger heeft; zij moet in staat worden gesteld tot het voeren van een samenhangend beleid. Daarvoor is versterking van het lokale be-

stuur, zonodig door middel van gemeentelijke herindeling, noodzakelijk.

Opheffing en instelling van provincies en gemeenten, alsmede wijziging van hun grenzen, moeten bij de wet geregeld blijven. Bij de reorganisatie van het bestuurlijk systeem dient ook een samenhangende decentralisatie vanuit de verschillende departementen naar provincies te worden verwezenlijkt.

b Door middel van wijk- en dorpsraden, maar daarnaast ook door de instelling van functionele commissies op de diverse beleidsterreinen, zoals sport en welzijnsplanning, zullen mogelijkheden tot participatie moeten worden geboden.

De overheid zal met name ruimte en stimulansen moeten geven aan de eigen initiatieven van burgers tot participatie.

c De provincies moeten voldoende draagvlak hebben teneinde uitbreiding van hun taak, door decentralisatie van rijkstaken alsmede door het benadrukken van coördinerende, plannende en toezichthoudende taken ten opzichte van de gemeente, te kunnen realiseren. De veranderingen van taken in de provincies dient gefaseerd te worden verwezenlijkt. Parallel daaraan is een provinciale herindeling in een beperkt aantal gevallen noodzakelijk om de omvang van de provincie aan de veranderende aard van het takenpakket aan te passen. De provinciale herindeling Zuid-Holland moet spoedig tot stand worden gebracht. Het ontstaan van een vierde bestuurslaag moet worden voorkomen.

d In verband met de noodzaak van een doorzichtig bestuur, zal aan het proces van reorganisatie van het binnenlands bestuur worden bijgedragen door het verminderen van het aantal gemeenschappelijke regelingen. Voor zover deze als hulpstructuren noodzakelijk blijven, moet er een wet op de gemeenschappelijke regelingen komen, die de uit democratisch oogpunt nadelige aspecten daarvan inperkt. De provincie krijgt het goedkeuringsrecht van deze samenwerkingsvormen. Deelname van de provincies in deze samenwerkingsvormen is slechts als overgangmaatregel aanvaardbaar. Voor de instandhouding van gemeenschappelijke regelingen worden geen geldmiddelen van de zijde van provincie of rijk meer beschikbaar gesteld.

e Ten behoeve van de zelfstandige uitoefening van taken door de drie bestuurslagen behoren zij elk een eigen belastinggebied te behouden als aanvulling op de algemene uitkeringen uit

het provincie resp. het gemeentefonds en de doeluitkeringen van het rijk. Bij decentralisatie van bevoegdheden naar provincie en/of gemeente zal gelijktijdig de decentralisatie van de financiële middelen moeten plaatsvinden.

f De totstandkoming van een onderling afgestemde wetgeving op het gebied van brandweer, politie en hulpverlening bij ongevallen en rampen moet worden bespoedigd. De verwevenheid van deze taken met de overige taken van het lokale bestuur vergt een organisatie die daar recht aan doet en daarop is afgestemd.

De politietaak past bij de functie die de gemeenten in ons bestuursstelsel hebben; de betrokkenheid van de burger, een goede democratische controle en integratie in het totale gemeentelijk beleid pleiten voor een in beginsel éénsoortige, lokaal georganiseerde politie.

Locale maatschappelijke integratie zal de dienstverlening aan de burger ten goede komen en vervreemding voorkomen van de gemeenschap, waarin de politie werkt. Gemeenten met meer dan 25.000 inwoners beschikken in beginsel over een eigen politiekorps. Kleinere gemeenten vormen tezamen met andere gemeenten een gemeenschappelijk politiekorps.

In 30 à 40 grotere gemeenten is personeel en materiaal beschikbaar ter ondersteuning van kleinere korpsen. Bij deze herziening van de politieorganisatie wordt de rechtspositie van het betrokken personeel gerespecteerd.

g De politieorganisatie wordt dusdanig in bestuurlijke kaders verankerd, dat politieke verantwoordelijkheid gedragen kan worden voor het politieoptreden. De opstelling van beleidsplannen waarop bevoegd gezag en politie kunnen worden aangesproken wordt bevorderd, opdat democratische controle mogelijk is.

h Bestrijding van rellen behoort tot de taak van gewoon politiepersoneel dat in voorkomende gevallen in Mobiele Eenheden wordt georganiseerd. Voor de bescherming van dit personeel worden passende maatregelen getroffen. In de opleiding, en daarna vanuit de korpsleiding, wordt ruime aandacht besteed aan maatschappelijke ontwikkelingen.

De instelling van een aparte oproerpolitie wordt afgewezen.

i Gegevensverzameling t.b.v. de bestuurlijke informatievoorziening wordt zo enigszins mogelijk in direct contact met de burger uitgevoerd en omvat niet meer gegevens dan strikt nodig is voor het doel waarvoor de gegevens

zullen worden gebruikt. Tevens moet wettelijk worden geregeld, dat de burger inzicht kan krijgen in op hem betrekking hebbende gegevens.

Bescherming en beveiliging van persoonsgegevens tegen verkeerd en onbevoegd gebruik wordt eveneens wettelijk geregeld.

j Onderzoek gericht op verhoging van de weerbaarheid van onze rechtsstaat is geboden. Daarbij moet met name de organisatie van onze samenleving aan de orde komen, zodat de basis voor eventuele vormen van sociale verdediging wordt versterkt.

k In de sfeer van de primaire arbeidsvoorwaarden voor ambtenaren zal het beleid meer richtinggevend dan volgend moeten worden. Het totale pakket arbeidsvoorwaarden van ambtenaren en van de nu als trendvolgers aangeduiden zal vergelijkbaar moeten zijn met dat van werknemers in de particuliere sector. Afwijkende regelingen die dit pakket te boven gaan, zullen moeten worden teruggedrongen.

l Naast een regeling voor de beperking van de topinkomens van ambtenaren en politieke ambtsdragers, zulks op basis van een deugdelijke vergelijking met de particuliere sector, zal moeten worden gezien welke maatregelen in de pensioensfeer kunnen worden genomen. Daarbij valt met name te denken aan een pensioenplafond, dan wel aan een hogere eigen bijdrage voor hoger-betaalden.

m Voor die gevallen waarin ambtenaren en politieke ambtsdragers nog inkomsten ontvangen door het vervullen van nevenfuncties in de tijd van de werkgever, wordt een regeling ontworpen voor het verrekenen daarvan met het salaris, verdiend in de hoofdbetrekking. Aan de toepassing van redelijke onkosten- en emolumentenregelingen zal strikt de hand worden gehouden.

n De verhoudingen tussen de deelnemers aan het Centraal Georganiseerd Overleg zullen vergelijkbaar moeten zijn met verhoudingen tussen de sociale partners in de particuliere sector.

o Door de vergroting van de bevoegdheden van de dienstcommissies worden de zeggenschapsverhoudingen verbeterd. Aan de verkiezingen en de kandidaatstelling van de dienstcommissies kan door alle ambtenaren van de betreffende dienst rechtstreeks worden deelgenomen.

Nieuwe minderheden

99 Analyse

Door een sterk toegenomen immigratie is de Nederlandse samenleving geconfronteerd met de aanwezigheid van enkele honderdduizenden mensen van buiten ons land: buitenlandse werknemers, Surinamers, Antillianen, vluchtelingen enz.

Gezinshereniging en een hoog geboortecijfer doen verwachten, dat de omvang van de zogeheten culturele minderheden tot 1990–1995 nog zeer sterk zal toenemen. De positie van deze minderheidsgroepen is alles behalve benijdenswaardig. Op de arbeidsmarkt, bij de huisvesting, in het onderwijs, bij de toegankelijkheid van welzijnsvoorzieningen, op al deze terreinen bevinden zij zich min of meer ontheemd, en gevreesd wordt, dat de eigen cultuur en leefwijze langzaam maar zeker verloren gaan. Dit zou kunnen leiden tot een isolatie van deze nieuwe minderheden van de hen omringende samenleving door ghettovorming.

Vooral voor de jongeren uit de minderheden (de 2e generatie) en in het bijzonder voor de vrouwen is zo'n ontwikkeling fnuikend. Wezenlijk is dat de culturele minderheden in staat worden gesteld hun eigen identiteit te beleven. Een duidelijk respect voor hun eigen aard, gepaard gaande met een straf optreden tegen discriminatie, is een essentiële voorwaarde voor een gelijkwaardige positie van de minderheden en met wie wij immers tezamen de Nederlandse samenleving vormen.

100 Benadering

a Respect voor de verscheidenheid in de Nederlandse samenleving is een onmisbare voorwaarde voor de culturele, sociale en economische emancipatie van minderheden. Van dit inzicht dienen op hun beurt ook de nieuwe minderheden te profiteren. Vanuit de politiek dient eraan te worden bijgedragen dat de vergroting van de culturele pluriformiteit als een positief feit wordt gewaardeerd. De structuur van de Nederlandse samenleving zal zich derhalve verder in pluriforme zin moeten ontwikkelen om aan de emancipatie van minderheden ruimte te geven.

b Het overheidsbeleid dient zich te richten op een wederzijds proces van toegroeien naar een multiculturele samenleving, een acculturatie met respect voor elkaars identiteit.

Daarom moeten zowel de sociaal-economische achterstandssituatie als de sociaal-culturele beperkingen in samenhang worden aangepakt.

c Dit vereist een goede coördinatie van het beleid door een intensivering van de al in gang gezette initiatieven. Het overheidsbeleid dient echter niet eenvormig te worden opgezet, maar juist als een differentiatie naar de onderscheiden minderheden toe. Dit om te voorkomen, dat de 'minderheden' als één enkele categorie worden beschouwd en een stigmatiserende werking op de mensen uit deze groepen zal uitgaan.

101 Artikelen

In het kader van het program en de daaruit voortvloeiende visie op de (nieuwe) minderheden zijn de beleids-

artikelen welke (mede) op genoemde materie betrekking hebben, geheel geïntegreerd in diverse andere hoofdstukken van dit program (zie o.a. de hoofdstukken II, III, V, VI, VII, IX.A).

102 Analyse

Sinds de oprichting van de Europese Gemeenschap is er in de richting van de hoofddoelstellingen — verzoening tussen de volken, versterking van West-Europa, economische wederopbouw — veel vooruitgang geboekt. Door wetgevende arbeid op Europees niveau, wordt op belangrijke terreinen het onderlinge verkeer tussen staten, ondernemingen en personen geregeld. De structuur in de besluitvorming in de Europese Gemeenschap maakt de EG tot een rechtsorde van geheel eigen aard. De oude doelstellingen worden ten dele vervangen door nieuwe: versterking van de politieke samenhang op uiteenlopende terreinen, het realiseren van verantwoordelijkheden naar de zijde van de derde wereld, verdere democratisering van de besluitvorming. Inmiddels wordt het echter steeds moeilijker om deze doelstellingen te verwezenlijken. De economische recessie maakt bepaalde belangtengentegengstellingen meer acuut. De uitbreiding van de gemeenschap dreigt tegelijkertijd de interne samenhang te verminderen. Mede daardoor wordt tevens de besluitvorming bemoeilijkt. Het Europees Parlement bevindt zich op de moeilijke weg naar vergroting der bevoegdheden. De Europese Commissie fungeert minder als motor voor de gemeenschap. De verdieping en verbreding van de Europese politiek komen onvoldoende uit de verf. Voor deze verbreding en verdieping van de Europese Gemeenschap ontbreekt de noodzakelijke politieke en maatschappelijke overeenstemming. Het Europees Parlement heeft nog te weinig bevoegdheden om deze overeenstem-

ming tot stand te brengen. Op dit punt speelt de vorming van Europese partijen een belangrijke rol. Zij kunnen de positie van het parlement helpen versterken en via geestverwante fracties bijdragen aan de vorming van een gemeenschappelijke Europese aanpak, teneinde bij te dragen aan de oplossing van de huidige problemen.

103 Benadering

a Terecht wordt van de Europese Gemeenschap verwacht dat deze een belangrijke rol speelt bij de ontwikkeling van de derde wereld, dit o.a. door de bevordering van een rechtvaardiger economische orde. De problemen op het gebied van de werkloosheid en de inflatie en betreffende de milieubescherming en de energie- en grondstoffenschaarste vereisen een Europese benadering. Voorts zal de Europese Gemeenschap een stabiliserende factor moeten zijn in de politieke verhoudingen in de wereld.

b Europese samenwerking is niet alleen een politieke of economische zaak. Het mag ook geen technocratische aangelegenheid worden. Het gaat erom de mensen in Europa nader tot elkaar te brengen, vooroordelen af te breken, begrip te kweken voor elkaars taal, levensstijl, cultuur, etc. De bevordering van gemeenschappelijke waarden, zoals democratie, rechtsstaat, rentmeesterschap, solidariteit en emancipatie, moet daarbij voorop staan.

c Behoud van datgene wat reeds is bereikt en uitbouw van de Europese Gemeenschap verdienen in de komende periode alle aandacht. Democratisering van de besluitvorming is daarbij een eerste vereiste.

d Gestreefd wordt naar een verenigd Europa dat zijn politieke en economische verantwoordelijkheid in de wereld wil en kan dragen. De externe relaties van de Europese Gemeenschap en de buitenlandse politieke samenwerking van de Europese partners zijn gericht op versterking van de Verenigde Naties en andere internationale ordeningen.

e Het externe beleid van Europa blijft in het teken staan van verbondenheid met de Verenigde Staten. In de relaties met de VS worden de doelstellingen van het Europese beleid benadrukt.

104 Artikelen

a De verbreding van de EG naar het terrein van de sociale politiek, de milieupolitiek, de consumentenbescherming, het energiebeleid, het monetaire beleid, de industriepolitiek en ontwikkelingsamenwerking is een onmisbare voorwaarde voor de consolidatie van de Gemeenschappelijke markt. Dit standpunt dient bij de Nederlandse opstelling in de EG uitdrukkelijk naar voren te komen.

b Daarnaast blijft voor de instandhouding van de Gemeenschappelijke markt een krachtige bestrijding van handelsbelemmeringen aan de binnengrenzen noodzakelijk. Krachtige bevordering van de sociaal-economische ordening door harmonisatie van wetgeving en concurrentie-politiek, verdere ontwikkeling van vervoerspolitiek. Er moet een gemeenschappelijk energiebeleid komen, waarvan belangrijke elementen zijn: het beleid tot onafhankelijker maken van Europa van energieimport, betere coördinatie van research-inspanningen gericht op alter-

natieve energiebronnen, coördinatie van de besparingsprogramma's, waaronder maximum verbruiksnormen en afspraken over de inzet van energiedragers, een onderlinge afstemming van de prijspolitiek.

c Nederland steunt de oprichting van een Europees Monetair Fonds. Daarom wordt gestreefd naar coördinatie van het monetaire, budgettaire en sociaal-economisch beleid van de lidstaten. Op Gemeenschapsniveau moeten indicatieve taakstellingen worden vastgesteld t.a.v. de omvang en financiering van nationale begrotingstekorten, de omvang van de nationale geldhoeveelheid, de nationale conjunctuurpolitiek en inflatiebestrijding. Het Europees Bureau voor de statistiek wordt uitgebouwd tot een Bureau voor statistiek en Planning.

d In het kader van de industriepolitiek van de Europese Gemeenschap wordt gestreefd naar een sectorstructuurbeleid teneinde de aanpassing van de Europese industriële structuur aan de internationale ontwikkelingen op sociaal verantwoorde wijze te begeleiden. Het Regionaal en Sociaal Fonds wordt daarbij doelgericht ingezet. Het beleid laat ruimte voor bedrijfstakoverleg tussen werkgevers en werknemers. De Gemeenschap verleent actieve medewerking aan dit overleg.

e Het sociale en regionale beleid van de EG is voorts gericht op het behoud en scheppen van zinnvolle arbeid. In dat kader past een streven naar overeenstemming over herverdeling van arbeid, humanisering van arbeidsomstandigheden en vormen van medezeggenschap en werkoverleg. Het tripartite overleg tussen overheid (nationale regeringen en Europese Commissie), werkgevers en werknemers is hierbij van grote betekenis.

f Het ontwikkelingsbeleid van de EG is gericht op het verwezenlijken van de VN-doelstellingen voor het Derde Ontwikkelingsdecennium. Nederland bevordert Europese initiatieven in de Noord-Zuid-dialoog. De EG schenkt speciale aandacht aan de energieproblematiek, de schuldenlast en de voedselsituatie van de armste landen.

g Nederland bevordert de relatie van de EG met internationale organisaties van ontwikkelingslanden (ASEAN, Andespact, etc.) en afzonderlijke landen in de Derde Wereld die niet zijn aangesloten bij het Verdrag van Lomé. Daartoe worden handelsrelaties en -verdragen uitgebouwd tot een basisformule voor de benadering van de arme landen. Het Verdrag van Lomé wordt te zijner tijd omgebogen in de richting

van algemene tariefpreferenties.

h Spanje en Portugal hebben traditioneel nauwe banden met Latijns-Amerika. De toetreding van deze twee landen tot de Gemeenschap wordt aangegrepen om de politieke, culturele en economische relaties van de EG met dat werelddeel te verdiepen, met name om dan doeltreffender te kunnen optreden op het gebied van de mensenrechten.

i De Gemeenschap stelt zichzelf constructief op in het ontspanningsproces tussen Oost en West. Nederland bevordert Europese initiatieven om de economische, culturele en technologische samenwerking, met name op energie-gebied, uit te breiden. In de betrekkingen met de COMECON-landen moet echter de concurrentievervalsing door deze landen, met name in de vervoerssector, worden tegengegaan.

j De EG bevordert zoveel mogelijk een open economie met toegang voor produkten uit derde landen onder toepassing van de GATT-overeenkomsten. In de betrekkingen met de andere geïndustrialiseerde landen wordt protectionisme krachtig bestreden. Nederland doet voorstellen tot oprichting van een Europese Exportbank, daarbij rekening houdend met de belangen van de Derde Wereld.

k De consolidatie van de Gemeenschappelijke markt, de verdieping en verbreding van de Europese samenwerking, alsmede de uitbreiding van het aantal lidstaten vereisen een doeltreffende besluitvorming. Nederland steunt voorstellen tot verbetering van de communautaire besluitvormingsprocedures. In dat kader wordt de rol van de Europese Commissie benadrukt. Zij moet door middel van haar initiatiefrecht de verschillende nationale standpunten en visies onder de noemer van het Gemeenschapsbelang brengen.

l Verdere democratisering van de besluitvorming blijft geboden. Daarom wordt steun verleend aan voorstellen tot vergroting van de bevoegdheden van het Europees Parlement. Bij de behandeling van Commissievoorstellen tot wetgeving van algemene strekking in de Raad van Ministers houdt Nederland rekening met de adviezen van het Europees Parlement t.a.v. die Commissievoorstellen.

m Nederland streeft naar het nemen van meerderheidsbesluiten in de Raad van Ministers, conform de bepalingen van de Europese verdragen. De Europese Raad van Regeringsleiders vergadert zoveel mogelijk met inachtneming van de communautaire besluitvor-

mingsregels. De directoriumgedachte wordt afgewezen.

n De feitelijke integratie van de Europese buitenlandpolitieke samenwerking (EPS) in de EG en haar instellingen wordt bevorderd. Bij eventuele institutionalisering van de ambtelijke begeleiding van de EPS moet de Europese Commissie worden betrokken.

o Nederland stelt zich positief op tegenover de toetreding van Spanje en Portugal tot de EG. De uitbreiding van het aantal lidstaten mag echter niet leiden tot een verwatering van de Gemeenschappelijke samenwerking of een meer in zichzelf gekeerd zijn van de Gemeenschap, met name t.o.v. de Derde Wereld.

p De begroting van de Europese Gemeenschap blijft gebaseerd op het beginsel van financiële solidariteit tussen de lidstaten. Het Europees Ontwikkelingsfonds en communautaire leningen behoren in de begroting te worden opgenomen, teneinde het Parlement daarover medezeggenschap te verschaffen.

q De verbreding en verdieping van de Europese samenwerking moet tot uitdrukking komen in de begroting. Daartoe worden de eigen middelen van de Gemeenschap uitgebreid door verhoging van de BTW-afdracht door de lidstaten, voorzover nationaal beleid wordt vervangen door Europees beleid.

r De Gemeenschap dient een specifiek beleid uit te stippelen op het terrein van de bestrijding van armoede in de meest ruime zin, waarbij aldus concreet gestalte wordt gegeven aan de Europese solidariteit bij uitstek, namelijk een blijvende zorg voor het daadwerkelijk steunverlenen aan zwakke, kansarme en aan de vergeten groepen uit onze samenleving.

s De Europese Gemeenschap dient te streven naar een efficiënte werkwijze en een goede kostenbewaking. De efficiëntie van de Commissie en van het ambtenarenapparaat van de EG moet verhoogd worden conform het rapport Spierenburg. Een eerste stap moet zijn het concentreren van de werkzaamheden van het parlement en de Commissie op één plaats.

105 Analyse

De spanning tussen oost en west, mede tot uitdrukking komend in een militaire confrontatie in Europa, is ondanks de ontspanningspolitiek beslist onvoldoende afgenomen. Omdat deze spanning tevens een tegenstelling tussen politieke systemen betreft, gaat het ook om de bescherming van een democratisch gefundeerde rechtsorde in de westerse staten. Anderzijds kunnen de inspanningen om die rechtsorde te beveiligen op zichzelf bepaalde fundamentele waarden in het geding brengen. Wij noemen hierbij: het betrokken zijn in een bewapeningswedloop, de technologische ontwikkelingen van het wapentuig die mede tot een verkorting van de zgn. waarschuwingstijd leidt, waardoor de risico's toenemen.

106 Benadering

- a* Het CDA wil streven naar het behoud van de westerse democratieën, mede door middel van de ter beschikking staande politieke organisaties, zoals de VN en de NAVO. Uiteraard dienen wij er ons voor te blijven inzetten, dat daarin de klassieke en sociale mensenrechten zodanig centraal staan, dat de westerse samenleving ook naar buiten toe een hoopgevend perspectief vormt voor die volken, die leven onder systemen, waarin de menselijke waardigheid geweld wordt aangedaan.
- b* Het streven naar veiligheid moet onderworpen zijn aan normen welke verhinderen dat de politieke en militaire middelen die daarbij worden toegepast, op zichzelf de menselijke waardigheid in gevaar brengen. Beheersing

en vermindering van de (kern)bewapening staat daarbij centraal. De mate waarin en de wijze waarop zulks dient te geschieden, dient voortdurend aandacht te krijgen. Het CDA erkent ook het zgn. atoompacificisme als een legitieme opvatting binnen de partij en verwacht daarvan ook een waardevolle inbreng in de gedachtenvorming.

c Het veiligheidsbeleid richt zich op terugdringing van onze afhankelijkheid van nucleaire wapens. De verhoging van de atoomdrempel is daartoe de aangewezen weg. Er moeten gedragsregels worden ontwikkeld, die ertoe strekken het risico van onbedoelde conflicten te verkleinen.

d Nederland moet een creatieve en kritische bijdrage leveren aan de vorming van het NAVO-beleid.

107 Artikelen

a Internationale vrede en veiligheid is een centrale doelstelling van het buitenlandse- en het defensiebeleid. In het kader hiervan moet een internationale rechtsorde, met rechtvaardiger internationale verhoudingen ook op sociaal en economisch gebied, met alle kracht worden nagestreefd. Ten dienste van dit streven moet een verdedigingspotentieel in stand worden gehouden, voldoende om oorlog te voorkomen en dreiging te weerstaan. Dit potentieel dient voortdurend aan deze doelstellingen te worden getoetst.

b Ontspanning, wapenbeheersing en wapenvermindering zijn belangrijke hulpmiddelen tot het bereiken en bewaren van vrede en veiligheid.

Vanuit dit besef neemt Nederland actief deel aan pogingen het internationaal overleg terzake — in het bijzonder

binnen de NAVO en de VN — te stimuleren en van constructieve denkbeelden te voorzien. De regering brengt in haar beleid (zowel in het algemeen regeringsbeleid als in het specifieke beleid van de ministers van buitenlandse zaken en defensie) tot uitdrukking, dat bewapening en wapenbeheersing afgeleiden zijn van één en hetzelfde streven naar vrede en veiligheid.

c De grondbeginselen, vervat in de slotakte van Helsinki, terzake van de verhoudingen tussen de staten, hun samenwerking op economisch, sociaal, milieu- en cultureel gebied, en met name terzake van de bevordering van de mensenrechten, de uitwisseling van informatie en de contacten tussen mensen, blijven, naast het wapenbeheersingsoverleg, onverkort van kracht. Binnen het kader van het overleg over veiligheid en samenwerking in Europa wordt de naleving van deze akte bevorderd en wordt gestreefd naar versterking en uitbreiding van vertrouwenwekkende maatregelen op politiek en militair terrein, zoals:

- uitbreiding van het aantal waarnemers voor, tijdens en na militaire manoeuvres;
- uitwerking van nadere regels ter verhoging van de effectiviteit van de waarneming bij manoeuvres;
- aanmelding ook van kleinere manoeuvres;
- verlenging van de aanmeldingstijd ten aanzien van militaire manoeuvres en troepenverplaatsingen, mede om het risico van onbedoelde conflicten te verkleinen;
- grotere openbaarheid ten aanzien van de betekenis van belangrijke economische en andere politiek-strategische maatregelen die op oorlogsvoor-

bereiding zouden kunnen duiden.

d De verspreiding van kernwapens naar landen die deze niet bezitten, wordt krachtig tegengegaan. Er wordt naar gestreefd dat landen die het non-proliferatieverdrag hebben ondertekend, van de grote mogelijkheden de garantie te krijgen, dat kernwapens nimmer tegen hen worden gebruikt en dat zij er nooit mee worden bedreigd.

Nederland streeft naar uitbreiding van de controlerende bevoegdheden van het internationaal agentschap voor atoomenergie. De voor de aanmaak van kernwapens bruikbare produkten, welke bij de vreedzame toepassing van kernenergie vrijkomen, worden onder beheer van dit agentschap geplaatst.

Striktere controle op de Nederlandse proliferatie-gevoelige nucleaire export, met name naar die landen die het non-proliferatieverdrag niet hebben geratificeerd. Gestreefd wordt naar een volledig mondiaal verbod op proeven met kernwapens. Een Westeuropese kernmacht moet worden afgewezen.

108 *Het internationale kader*

a In het licht van de internationale verhoudingen blijft de NAVO voor de voorzienbare toekomst hoofdinstrument van beleid ter voorkoming van oorlog ten dienste van de beheersing van crises en voor het bevorderen van vrede en veiligheid, alsmede voor de bescherming van democratische en maatschappelijke waarden die in onze samenleving gelden. Tegelijkertijd gaat van de bestaande nucleaire bewapening een ernstige bedreiging uit voor onze samenleving. Meer dan voorheen dient daarom de NAVO zich ook in te zetten voor de vermindering van nucleaire wapens. Initiatieven en besluiten binnen de NAVO worden voortdurend getoetst aan bovengenoemde doelstellingen.

De NAVO-strategie is gebaseerd op een hechte band tussen Noord-Amerika en West-Europa. Een intensivering van de politieke en militaire consultaties tussen West-Europa en Noord-Amerika is noodzakelijk voor het welslagen van pogingen ter verzekering van de internationale vrede en veiligheid.

De planvoorbereiding en de besluitvorming binnen de NAVO worden, met name ook voor zover het de eigen Nederlandse inbreng betreft, duidelijk door politieke controles en initiatieven beheerst. Een tijdig parlementair overleg is noodzakelijk om aan het regeringsbeleid in dezen de onmisbare rugsteun te verzekeren.

b In de NAVO behoort in goed overleg te worden vastgesteld, welke militaire middelen nodig zijn. Elke lidstaat moet daaraan een redelijk aandeel leveren, dat past bij de specifieke mogelijkheden en belangen en bij zijn geografische situatie.

De NAVO benadrukt haar eigen taak op het gebied van wapenbeheersing en vermindering door de gecoördineerde aanpak daarvan te bevorderen.

109 *De militaire middelen*

a De Nederlandse defensie-inspanning wordt bepaald door dezelfde motieven als die welke ten grondslag liggen aan het lidmaatschap van de NAVO.

Omvang en doeltreffendheid van de Nederlandse defensie-inspanning blijven op een binnen het NAVO-bondgenootschap overeengekomen peil. De regering verschaft aan het parlement een duidelijk inzicht in de besluitvorming over ieders aandeel in de totale NAVO-inspanning.

b Zolang de functie van de kernwapens door de vestiging van een doelmatige internationale staatkundige orde niet is vervallen, moet in het veiligheidsbeleid de afhankelijkheid van de kernwapens worden teruggedrongen. Daarom moet de atoomdrempel zo hoog mogelijk worden opgevoerd en streeft Nederland naar vermindering van de soorten en aantallen kernwapens voor de korte afstand en naar terugtrekking van deze wapens uit de voorste posities. De invoering van nieuwe nucleaire gevechtswapens (zoals de neutronengranaat), alsmede van wapens die de grens tussen nucleaire en conventionele bewapening vervagen, wordt afgewezen.

Kernwapens waarvan de taken door conventionele wapens kunnen worden overgenomen, worden vervangen. Zegenschap over de inzet van nucleaire wapens blijft strikt voorbehouden aan de hoogste politieke leiding.

Het principe van het aangepaste antwoord (flexibele response) wordt aanvaard. Het wordt zodanig toegepast dat het hiermee beoogde veiligheidsstreven niet ten koste van de wapenbeheersing gaat.

c Ten aanzien van de nucleaire middellange afstandswapens houdt Nederland vast aan zijn binnen de NAVO gemaakt voorbehoud, inhoudende dat het eerst in december 1981 een beslissing zal nemen over het al dan niet stationeren van deze wapens op zijn grondgebied. Daarbij geldt dat Nederland niet heeft geparticipeerd in de

productie-beslissing van de nucleaire middellange afstandswapens, welke een Amerikaanse aangelegenheid is.

Deze beslissing zal worden genomen in bondgenootschappelijk overleg, onverlet de eigen verantwoordelijkheid en autonomie van Nederland terzake.

Deze beslissing dient met name te worden bepaald door de volgende factoren:

- de mate waarin eind 1981 concrete en duidelijke resultaten zullen zijn bereikt in het wapenbeheersingsoverleg met de Sowjet-Unie terzake van de vermindering van de Euro-strategische kernwapens, of althans daarop een betrouwbaar uitzicht is verkregen;
- de mate waarin tevens in onderhandelingen resultaten zijn bereikt terzake van het daadwerkelijk verminderen van het aantal in Europa opgeslagen tactische kernwapens;
- of eventuele plaatsing van nieuwe wapensystemen op Nederlands grondgebied zal leiden tot een vermindering van de bestaande Nederlandse nucleaire taken.

Teneinde het wapenbeheersings- en verminderingproces daadwerkelijk te helpen bevorderen, zet Nederland zich krachtig in voor ratificatie van het SALT-II Verdrag in niet wezenlijk gehavende vorm, alsmede voor een voortzetting van het SALT-proces met optimale inschakeling van de Europese bondgenoten.

d De strategische kernwapens, alsmede de middellange-afstand-wapens moeten door hun aantal en doeltreffendheid een minimaal noodzakelijke afschrikking garanderen. Nederland streeft ernaar om het aan beide zijden te hoge niveau van deze bewapening volgens wederzijdse en gecontroleerde afspraken tussen NAVO en Warschaupact te doen terugbrengen. Dit sluit eventuele, ook door Nederland te initiëren, éézijdige stappen van de NAVO niet uit.

Uitbreiding van kernwapen-vrije zones in de wereld wordt krachtig bevorderd. Een fasegewijze totstandkoming van kernwapen-vrij gebied op het territorium van landen van het Warschaupact en van de NAVO wordt bepleit, onder voorwaarde van de totstandkoming van een redelijk evenwicht in de conventionele bewapening.

e Nederland neemt het initiatief tot het sluiten van een verdrag om niet-nucleaire massa-vernietigingswapens en wapens met een langdurige nawerking op mens en milieu of welke buitensporig lijden veroorzaken te verbieden. Er moet een aanvang worden gemaakt met een doeltreffende controle

op naleving van de betreffende afspraken.

f De accentverschuiving naar conventionele defensie komt mede tot uitdrukking in de versterking van de territoriale verdediging en in het waarborgen van een snelle en doelmatige inzetbaarheid van de strijdkrachten. Nederland voert een actieve politiek teneinde de krachtverhoudingen die een adequate verdediging mogelijk maken op een lager niveau in evenwicht te brengen. MBFR (= Mutual Balanced Force Reductions) onderhandelingen blijven een zeer belangrijk middel om een conventionele bewapeningsspiraal tegen te gaan.

g Nederland beijvert zich ervoor dat binnen en buiten het gebied van de NAVO-landen de overtuiging wordt versterkt, resp. gevestigd, dat aan alle internationaal overeengekomen bepalingen omtrent het gebruik van geweld de hand zal worden gehouden. Nederland moet tegen deze achtergrond ook van zijn kant waakzaam blijven, opdat de verbintenis dat van NAVO-zijde nimmer in strijd met de doelstellingen van de VN als eerste wapengeweld zal worden ingezet, geen dode letter wordt.

h Nederland heeft een blijvende taak binnen de vredespolitiek van de VN. De in het kader van de vredesmacht van de VN optredende eenheden worden voor hun taak doeltreffend opgeleid. De samenstelling van deze eenheden geschiedt zoveel mogelijk op basis van vrijwilligheid. Beschikbaarstelling van eenheden voor zover dit geen onaanvaardbare gevolgen heeft voor de uitvoering van gemeenschappelijke (NAVO) en territoriale taken. De volkenrechtelijke status van de Nederlandse strijdkrachten, door Nederland bijgedragen aan de Vredesmacht van de VN, moet in internationale overeenkomsten worden geregeld.

110 *Personeel, materieel en beheer*

a Een systeem waarbij de krijgsmacht uitsluitend uit vrijwilligers bestaat, wordt afgewezen. In principe worden alle functies in de krijgsmacht ook voor vrouwen opengesteld. De daadwerkelijke invulling hiervan dient met voortvarendheid nagestreefd te worden. De mogelijkheid tot vrijstelling van militaire dienst op grond van kostwinnerschap dient niet alleen te gelden voor het kostwinnerschap binnen het huwelijk.

b Interne regelingen binnen de krijgsmacht, de rechtspositie van militairen en dergelijke mogen slechts af-

wijken van datgene wat in de rest van de maatschappij gebruikelijk is, voor zover het belang van de dienst dit eist. Een eigentijds straf- en tuchtrecht blijft hierin een belangrijk element. Het beleid richt zich op het beschikbaar hebben van getraind, vakbekwaam, inzetbaar en gemotiveerd personeel.

c Door een optimale bedrijfsvoering en door stroomlijning van de organisatiestructuur van de krijgsmacht, wordt een doelmatig gebruik van financiële middelen verzekerd. In dit kader wordt gepleit voor meer samenwerking tussen, onderlinge dienstverlening, en waar nodig samenvoeging van krijgsmachtonderdelen.

d Ten behoeve van rationalisatie en standaardisatie wordt gestreefd naar samenwerking en zo mogelijk integratie van de Westeuropese wapenproductie, onder voorwaarde dat de beheersing van de wapenexporten niet verder verslechtert. Gestreefd wordt naar een internationale registratie van alle wapenexporten, als eerste stap in het tegengaan van exporten die de legitieme behoefte aan zelfverdediging te boven gaan.

Nederland zet zich in tegen wapenleveranties naar zogenaamde derde landen, om mede daardoor een ontwikkeling naar daadwerkelijke neutraliteit van de derde wereld landen te respecteren.

e De continuïteit van de Nederlandse bijdrage in de bondgenootschappelijke strijdkrachten vereist, naast een goede planning, ook een op die continuïteit gerichte financiële basis voor dat beleid. Een eenmaal aan de NAVO toegezegde financiële inspanning blijft gehandhaafd.

f Teneinde een gefundeerde inbreng vanuit de samenleving op het veiligheidsbeleid mogelijk te maken, is een verdere stimulering en samenbundeling van de studie en de daarop gebaseerde voorlichting op het gebied van vrede en veiligheid, ook buiten de krijgsmacht, gewenst.

g Vrijstelling van dienstplicht wegens het bekleden van of in opleiding zijn voor een geestelijk ambt wordt afgeschaft.

111 *Keuze van prioriteiten*

Geen enkele politieke partij ontkomt eraan de kiezer voor de komende moeilijke jaren een aantal duidelijke keuzen voor te leggen. Want het staat in feite al een paar jaar vast: werk voor iedereen, groei van onze inkomens, van de collectieve uitgaven, het op peil houden van onze bijdragen aan arme landen, zijn niet langer meer tegelijkertijd te realiseren.

Het CDA kiest de komende jaren voor:

- behouden en voor velen verschaffen van werkgelegenheid
- nieuwe impulsen aan de woningbouw en de stadsvernieuwing
- het waarmaken van onze financiële hulp aan de opbouw van de arme landen
- het fundamenteel behouden van ons stelsel van sociale zekerheid

Met deze keuzen is tegelijk aangegeven wat in onze benadering de komende jaren minder prioriteit zal krijgen: de groei van onze inkomens.

112 *Beleidskader*

Het realiseren van deze prioriteiten is niet mogelijk zonder een versterking van onze economische bedrijvigheid, met name ook gelet op de uitdagingen die uitgaan van de internationale ontwikkelingen. Wij willen de toename van de werkloosheid tot staan brengen. Daartoe wil het CDA in de komende kabinetsperiode zo'n 300.000 mensen extra aan werk helpen.

De sombere vooruitzichten voor 1981 geven aan voor welke opgaven wij staan: de groei zal in 1981 ergens tussen de 0 en 1% uitkomen. Onder

de beleidsvoorwaarden, zoals in dit program uiteengezet, achten wij het echter mogelijk daarna uit te komen op een groei van 2 à 2,5%, een ruwe schatting van de gemiddelde economische groei voor de komende kabinetsperiode komt dan uit op 1,75% per jaar. Hiervan is echter slechts 1% beschikbaar voor de totale consumptieve uitgaven van overheid en burgers, omdat wij vinden dat van deze 1,75%, 0,75% gereserveerd moet worden voor verbetering van onze concurrentiepositie en voor extra investeringsstimulansen. De resterende 1% betekent bovendien niet dat ieder van ons er de komende jaren met 1% op vooruit zal gaan, omdat het aantal inkomenstrekkers de komende periode per jaar met 1,25% zal toenemen en in ons program bijvoorbeeld in de volkshuisvestingsparagraaf, lastenverzwaringen zijn opgenomen.

113 *Werkgelegenheid*

Het CDA wil, zoals gezegd, de komende jaren zo'n 300.000 mensen extra aan werk helpen, waarvan een zeer groot aantal in deeltijdbanen. Het gaat om het inschakelen van schoolverlaters, vrouwen en om het herinschakelen van arbeidsongeschikten en werklozen. De overheid zal hierin het voorbeeld moeten geven. Wettelijke maatregelen zijn tevens nodig. Een deeltijdbaan zal voor werkgevers en werknemers aantrekkelijk gemaakt moeten worden, zo nodig ook financieel.

Wij moeten er rekening mee houden dat 200.000 mensen zich tussen 1981 en 1985 voor het eerst op de arbeidsmarkt zullen aandienen, waaronder een groeiend aantal vrouwen.

Niet allen kunnen een volledige dagtaak krijgen, velen, wij schatten 50.000, zullen ook een deeltijdbaan willen. Dit betekent dat voor deze 200.000 mensen 175.000 volledige dagbanen gerealiseerd moeten worden.

Naast dit inschakelen van mensen, die voor het eerst een baan zoeken, wil het CDA het uitschakelen van mensen tegengaan en het herinschakelingsbeleid krachtig aanpakken. Het is immers sociaal niet te accepteren, dat zo velen die niet meer volledig arbeidsgeschikt zijn, veelal helemaal niet meer in aanmerking komen voor een baan, ook als zij zeer goed aan het arbeidsproces kunnen bijdragen in aangepaste omstandigheden, in deeltijdbanen, in een andere minder eisende functie na een zekere omscholing etc. Daar komt bij, dat de toename van het aantal uitkeringsgerechtigden ook in financieel opzicht ons voor enorme problemen stelt, die bij ongewijzigd beleid onoplosbaar dreigen te worden, anders dan door een rigoureuze verlaging van de sociale uitkeringen over de gehele linie. Maar dat acht het CDA evenzeer onverantwoord.

Onze schattingen wijzen uit, dat met een krachtig arbeidsmarktbeleid en een verdiepen van de doelstelling van sociale zekerheid over vier jaar 120.000 mensen, die arbeidsongeschikt verklaard dreigen te worden, ingeschakeld kunnen blijven, veelal in deeltijdbanen. Dat zijn over de periode van vier jaar 60.000 volledige dagbanen. Met een verdieping van de doelstelling van sociale zekerheid, bedoelen wij dat het beleid zich niet alleen richt op het verschaffen van uitkeringen maar ook en vooral een verbetering van arbeidsom-

standigheden stimuleert, waardoor veel meer dan nu het arbeidsongeschikt, werkloos of ziek worden, voorkomen kan worden. Tenslotte gaan steeds meer mensen met vervroegd pensioen: de VUT-regeling. Wij verwachten de komende vier jaar 25.000 mensen.

Aldus komen wij op 295.000 mensen (200.000 nieuw), 120.000 gedeeltelijk arbeidsongeschikten min 25.000 vervroegde uittreeders, waarvoor het CDA werk wil realiseren in 210.000 hele dagbanen (150.000 volledige dagbanen voor even zoveel 'nieuwelingen', 25.000 dagbanen voor 50.000 'nieuwelingen' die een deeltijdbaan willen, 60.000 voor 120.000 gedeeltelijk arbeidsongeschikten in deeltijdbanen, min de 25.000 VUT-banen).

De vraag is natuurlijk wel: hoe realiseren wij dat?

Het CDA wil deze werkgelegenheidsdoelstelling realiseren door:

1 een algemeen sociaal-economisch beleid met extra impulsen voor nieuwe investeringen, te financieren uit de verkoop van ons aardgas aan het buitenland en effecten van energiebesparing. Levert op: 100.000 extra banen.

2 een impuls van 3 miljard gulden in de bouw, waardoor directe en indirecte werkgelegenheidseffecten ontstaan: 35.000 banen.

3 het beter op elkaar afstemmen van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt door het opvullen van bestaande vacatures: 25.000 banen.

4 tenslotte is voorzien in een groei van het aantal banen in de collectieve sector met 50.000 in de komende vier jaar.

Totaal zal in 1985 het CDA-beleid kunnen uitkomen op 210.000 extra banen.

Resumerend:

Totaaleffecten 1981-1985

Aanwas

- 200.000 mensen, waarvan 50.000 in deeltijdbanen
- 120.000 mensen uit WAO/AAW worden opnieuw in deeltijdbanen ingeschakeld
- min 25.000 mensen verlaten het arbeidsproces via VUT

* (voor 295.000 mensen)

Aanbod

- collectieve sector
- directe en indirecte effecten van bouw- en stadsvernieuwingsimpuls ad 3 miljard
- effecten algemeen sociaal-economisch beleid en effecten van de energiebesparing plus cumulatief investeren van opbrengsttoename exportgas
- opvullen van bestaande vacatures en indirecte effecten daarvan

Totaal realiseren extra arbeidsplaatsen

Het beleid kan derhalve

1 de aanwas van nieuwe werzoekenden, waaronder ook veel vrouwen, in het arbeidsproces opvangen

2 de groei van het aantal arbeidsongeschikten stoppen en mogelijk zelfs het aantal arbeidsongeschikten terugdringen door een actief herinschakelingsbeleid

3 de noodzakelijke voorwaarden scheppen dat althans aan het eind van de komende kabinetsperiode uitzicht wordt geboden dat het huidige aantal werklozen verminderd zal worden.

114 Offers

Maar dit beleid vraagt offers, van iedereen. Want de komende jaren zullen wij met minder inkomen genoeg moeten nemen dan waaraan wij de laatste jaren gewend zijn geraakt.

Wanneer in lijn met dit program een slagvaardig sociaal-economisch beleid wordt gevoerd, waarbij alle kansen en mogelijkheden van land en volk worden benut — en wordt uitgezet in vruchtbaar overleg met de sociale partners — dan is een groei van het nationaal inkomen van vrijwel 0 oplopend tot 2,5% mogelijk, hetgeen gemiddeld uitkomt op 1,75% per jaar.

Wij hebben reeds uiteengezet dat van deze 1,75% gemiddelde groei er 1% voor consumptieve bestedingen overblijft in verband met een reservering ten behoeve van het versterken van onze concurrentiepositie en van investeringsstimulansen.

Het aantal inkomenstrekkers groeit met 1,25% per jaar. Dit betekent dat per inkomenstrekker van die 1% er een inkomensdaling van 0,25% overblijft, een minlijn dus. Gebleken is

voorts dat de uitvoering van dit beleidsprogram naast extra ombuigingen van de collectieve uitgaven (zie volgende paragraaf) nog een extra inkomensmatiging van een 0,5% per jaar boven de reeds genoemde inkomensdaling van 0,25% noodzakelijk maakt. Vervolgens moeten wij er rekening mee houden dat als gevolg van promoties, periodieken (de zgn. incidentele looncomponent) jaarlijks de inkomens netto stijgen met gemiddeld 1%. De ruimte die beschikbaar is voor de algemene inkomensontwikkeling (de zgn. algemene loonronden, de initiële loonverbeteringen) is derhalve nog negatiever: min 1,75%. Het beleid komt er derhalve op neer dat er absoluut geen ruimte is voor algemene loonsverhogingen, een reële teruggang in koopkracht is zelfs onvermijdelijk. En dat voor alle groepen. Slechts op deze manier kan de concurrentiepositie van ons bedrijfsleven versterkt worden, wat onmisbaar is voor het op peil houden van onze werkgelegenheid.

Het CDA vindt dat uit oogpunt van rechtvaardige inkomensverhoudingen en uit oogpunt van het bevorderen van de werking van de arbeidsmarkt, de inkomensmatiging in een bepaalde verhouding gedragen zal moeten worden. De hogere inkomensgroepen zullen naar verhouding meer moeten bijdragen dan de lagere, waarbij evenwel aan de onderkant van het loongebouw de nodige voorzichtigheid in acht genomen zal moeten worden.

Exclusief incidentele loonverbeteringen en afgezien ook van de met het woningbouwbeleid samenhangende lastenontwikkeling, komen onze bereke-

volledige dagbanen

175.000
60.000
25.000

210.000*

50.000
35.000
100.000
25.000

210.000

ningen uit op een inkomensontwikkeling per jaar van min 1 voor de minima, min 1,5 voor de modale inkomens, min 2 voor de tweemaal modale tot min 4 voor de viermaal modale inkomens. Uit deze cijfers blijkt eens te meer hoe noodzakelijk het is voor de komende jaren de echte minima, dat betreft dus degenen die niet alleen voor zichzelf, maar in een huishouden ook voor anderen moeten opkomen, te onderscheiden van de andere minima. Het beleid is erop gericht metterdaad voor echte minima de koopkracht te handhaven.

Daarbij zien wij af van aanzienlijke externe tegenvallers en meevallers, omdat deze niet zijn te voorzien. Te denken valt bijvoorbeeld aan de ontwikkeling van de wereldhandel, prijsveranderingen van de grondstoffen en mogelijk extra lasten in het kader van de Europese Gemeenschap. Indien deze tegenvallers zich voordoen, dan zullen deze inkomenscijfers uiteraard naar beneden bijgesteld moeten worden.

115 *Overheidsuitgaven*

Bij deze sombere cijfers zijn wij uitgegaan van een gelijkblijvend aandeel van de gemeenschappelijke (collectieve) uitgaven in het nationaal inkomen. Er is dus eigenlijk geen ruimte voor nieuwe taken. Bovendien: de omvang van het financieringstekort moet fors teruggebracht worden naar een structureel aanvaardbaar niveau. Wij moeten er evenwel van uitgaan dat het in de komende kabinetsperiode waarschijnlijk niet mogelijk zal zijn het tekort verder terug te brengen dan tot 5%.

Toch wil het CDA een aantal prioriteiten realiseren, zoals woningbouw, ontwikkelingssamenwerking en diverse accenten in de onderwijsparagraaf.

Het CDA denkt aan een aanzienlijke vergroting van de woningbouwinspanning, door een extra impuls van 3 miljard gulden. Dit bedrag kan als volgt worden gefinancierd: allereerst zullen de stichtingskosten van nieuw te bouwen woningen minder mogen stijgen, hetgeen tot soberder woningen leidt. Daarnaast zal het algemeen huurpeil per jaar met enkele procenten effectief meer moeten stijgen dan zonder dit extra bouwprogramma mogelijk zou zijn geweest. Een gemiddeld effect op de prijsstijgingen van 0,5% per jaar zou daartoe uit de algemene inkomensontwikkeling opgebracht moeten worden. Deze beleidsaanpak leidt er ook toe dat

de werkgelegenheid in deze belangrijke sector zich kan herstellen. De particuliere sector zou hieraan overigens ook een bijdrage moeten leveren.

De voorgestelde maatregelen ten aanzien van het huurbeleid moeten in onlosmakelijke samenhang worden gezien met de extra inspanningen ten behoeve van woningbouw en stadsvernieuwing. Anders gezegd: de door de eerstgenoemde maatregelen ontstane financiële ruimte zal gerechtvaardigd moeten worden door een extra financiële inspanning van tenminste dezelfde omvang ten behoeve van woningbouw en stadvernieuwing.

Voor de overige prioriteiten en doelstellingen in het overheidsbeleid zal binnen de bestaande uitgaven-ontwikkeling ruimte gemaakt moeten worden. Dit lijkt binnen de collectieve sector mogelijk door betrekkelijk overzienbare verschuivingen aan te brengen, welke uit de programartikelen blijken. Daarbij gaat het CDA ervan uit dat in dit programma zowel de rijksbegroting als de sociale zekerheid de komende periode in procenten van het nationaal inkomen gestabiliseerd zijn. De prioriteiten uit dit programma bedragen 1600 mln gulden. Niet alle artikelen zijn financieel 'vertaald'. De helft van de 1600 mln gulden zal op het overheidsbudget gekort moeten worden door midden van algemene ombuigingen. Van het andere deel wordt 700 mln gericht omgebogen (zie m.n. de punten 16F, 16Ib, 30 en 66). De in punt 114 gememoreerde extra ombuigingen in de collectieve uitgaven (noodzakelijk i.v.m. de financiering van dit programma), die, naast die in de sector volkshuisvesting, rond de 3 miljard gulden bedragen, zullen vooral gevonden moeten worden in een verdere aanpassing van arbeidsvoorwaarden van ambtenaren aan die van de werknemers in het particuliere bedrijfsleven en voorts in de sfeer van het krachtig bestrijden van ziekteverzuimen, arbeidsongeschiktheid en een beperking van de kosten van volksgezondheidsvoorzieningen.

Indien zich bij de uitvoering van dit programma tegenvallers voordoen, dan zullen deze, naast de al genoemde inkomensconsequenties, worden opgevangen door het gefaseerd uitvoeren van nieuwe beleidspunten en zo nodig verscherpte ombuigingen.

116 *Tenslotte*

De offers die het CDA met dit programma vraagt zijn fors. Naarmate het beleid dat wij voorstaan ingrijpender is, des

te meer raken wij ervan overtuigd dat de 'politiek' alléén de oplossingen van de vraagstukken van nu niet kan aandraagen. Het beleid dat in dit programma is uiteengezet, komt niet tot zijn recht wanneer het niet gedragen wordt door grote groepen in onze samenleving. Eens te meer blijkt hoe noodzakelijk het is dat een spreiding en een verdieping van de zeggenschapsverhoudingen in het sociaal-economisch leven krachtig worden bevorderd, omdat dit onlosmakelijk verbonden moet worden geacht aan de ingrijpende beleidsmaatregelen die wij in dit programma moeten voorstellen.

Niettemin, een minlijn blijft een minlijn. Deze niet gemakkelijke boodschap moeten wij brengen. Toch durven wij voor dit beleid steun te vragen omdat wij ervan overtuigd zijn dat grote groepen in onze samenleving met ons bereid zijn voorrang te blijven verlenen aan werk, wonen, ontwikkelingshulp en sociale zekerheid, hoe sterk de tegenwind ook zal zijn om dit beleid te realiseren.

Communistische Partij van Nederland

Verkiezingsprogramma 1981

CPN

Communistische Partij van Nederland
Keizersgracht 324
1016 EZ Amsterdam
Tel.: 020-23 97 04

De CPN draagt bij aan de meningsvorming over de vele grote vraagstukken die in het geding zijn, zij ontwikkelt tegelijkertijd haar eigen alternatieven voor oplossingen die mogelijk en vereist zijn en stelt ze ter discussie.

Wie vorm wil geven aan het verlangen naar een vooruitstrevende politiek kan dit bij de verkiezingen het meest doelmatig doen door te stemmen op de CPN.

Want:

- Iedere stem op de CPN versterkt de mogelijkheid om een progressief beleid te verwezenlijken.
- Iedere stem op de CPN wordt aangewend om de samenwerking tussen progressieve krachten uit te bouwen.
- Iedere stem op de CPN is een uitspraak voor nieuwe prioriteiten in de landspolitiek en voor een richtingsverandering in progressieve zin in de Nederlandse politiek.

II Voor een actieve bestrijding van de crisis

1 Opnieuw wordt de bevolking geïstudeerd door een crisis van het kapitalistische systeem. In vele landen en ook bij ons groeit de werkloosheid. In de derde wereld-landen valt de bevolking ten prooi aan honger en ontbering.

Het hoog opgeven over de welvaartsstaat is omgeslagen in gejammer.

Terzelfdertijd worden miljarden uitgegeven voor militaire doeleinden, aan de atoombewapening en aan het ontwerpen en produceren van nieuwe wapensystemen.

Concerns en banken houden huis zonder enige maatschappelijke controle en zijn onderling in een moordende concurrentie verwickeld. Zij trachten de gevolgen van de crisis op de bevolking af te wentelen en hebben daarbij de volle steun van de CDA/VVD-regering. Zij ontslaan mensen, sluiten bedrijven, soms hele bedrijfstakken. Zij zetten het mes in lonen en uitkeringen.

2 *Falend regeringsbeleid*

Het CDA/VVD-kabinet heeft op de crisis maar één antwoord: Vergroot de winsten, ten koste van lonen en salarissen, ten koste van onderwijs, gezondheidszorg en andere voorzieningen, dan volgt later het werk wel. Voor dat doel werd het regeringsprogramma 'Bestek '81' gelanceerd. De regering belooft de werkloosheid daarmee terug te dringen tot beneden de 150.000.

Nu is het 1981.

De matiging werkt op volle toeren, afgedwongen met autoritaire loonmaatregelen. Maar de werkelijkheid is dat de werkgelegenheid snel daalt: meer

dan 342.000 geregistreerde werklozen. Voortgaande massa-ontslagen. Bij voortzetting van het huidige beleid zal dat leiden tot een werkloosheid van meer dan 400.000 in dit jaar. Het volstreekte bankroet van het regeringsoptreden is overduidelijk aangetoond.

3 *Een progressief antwoord*

De CPN stelt tegenover deze afbraakpolitiek een onderbouwd en samenhangend programma, voor instandhouding en schepping van werkgelegenheid, voor handhaving van de koopkracht voor de lage en middeninkomens en voor een richtingsverandering in de staatsuitgaven, ter verkrijging van de nodige financiële middelen om een actieve en effectieve crisisbestrijding ter hand te kunnen nemen.

4 *Matiging brengt werkloosheid*

De ervaring van de afgelopen jaren bevestigt dat aantasting van lonen, uitkeringen en collectieve voorzieningen alleen maar meer werkloosheid oplevert.

De winsten van de grote multinationale ondernemingen, extra gevoed door overheidssubsidies, worden omgezet in kapitaalexport of benut om arbeidsbesparende investeringen te doen. Minder koopkracht en dus minder afzet van goederen en een stijgende werkloosheid, leiden op zich weer tot minder belastingopbrengst voor de rijksoverheid en minder premie-opbrengst voor de sociale verzekeringsorganen, zoals de ziekenfondsen e.d.

Dat is dan weer voor het kabinet aanleiding om nog meer te bezuinigen op voorzieningen en op ambtenarsalarissen. De bewering dat koopkracht-

daling dankzij vergrote export de werkgelegenheid zou bevorderen wordt ook op geen enkele manier waargemaakt. Integendeel.

Hoewel de Nederlandse loonkosten al jarenlang minder stijgen dan elders, vallen bij de export-firma's talrijke ontslagen. Ook als de winsten hoog zijn. Als de koopkracht daalt, neemt de neiging bovendien toe om goedkope producten in te voeren, hetgeen een extra bedreiging oproept voor de huidige werkgelegenheid in ons land.

Desondanks heeft het CDA/VVD-kabinet voorbereidingen getroffen om tot 1985 nog eens 16 miljard op sociale uitkeringen, overheidssalarissen en het inkomen van trendvolgers te bezuinigen. Dit voornemen wordt als basispolitiek voor de nieuw te vormen regering gepresenteerd.

Jarenlang moest er gematigd worden uit solidariteit met de zwaksten in de samenleving. Nu is plotseling de afstand tussen het inkomen van werken en uitkeringstrekkers te gering en moet het mes diep in de sociale voorzieningen. De gevolgen van de crisis dreigen op de zwakste schouders afgewenteld te worden. Ook deze a-sociale plannen zouden een verdere koopkrachtdaling tot gevolg hebben en daarmee een verdere verscherping van de crisis en het werkloosheidsvraagstuk.

Een actieve, brede en duidelijke afwijzing van dit voornemen acht de CPN noodzakelijk.

5 *Koopkracht en werk*

Om de uitwerking van de crisis in ons land tegen te gaan dient in de eerste plaats de koopkracht voor de lage en

middeninkomens op peil gehouden te worden. Die koopkracht is immers beslissend voor de werkgelegenheid bij het gehele klein- en middenbedrijf en bij alle ondernemingen die in hoofdzaak werken voor de binnenlandse afzet. Een stabiele afzet zal het vertrouwen in de toekomst doen toenemen en een positieve uitwerking hebben op de bedrijvigheid elders in de Nederlandse industrie.

Essentieel voor de handhaving van de koopkracht van de massa van de bevolking is het opkomen voor het herstel en behoud van de volledige en automatische prijscompensatie. Voorts acht de CPN van grote betekenis:

- het teruggedraaien van de verlaging van de uitkeringen;
- het ongedaan maken van de rigoureuze korting op het inkomen van jongeren en studenten;
- handhaving van het sociale verzekeringsstelsel, geen ont koppeling van uitkeringen en lonen;
- verlenging van de duur van de WWV tot de gehele periode van de werkloosheid, ook voor vrouwen;
- verhoging van de WWV tot 90% en de WWV tot 80% van het werkelijk verdiende loon.

Verschillende vakbonden, talrijke economen, middenstands- en consumentenorganisaties zijn door eigen onderzoek ook tot de conclusie gekomen, dat de koopkracht beschermd moet worden.

Op bedrijven en instellingen en bij velen die werken of uitkeringsgerechtigd zijn, stuit de matigingspolitiek en de 'winst-is-werk'-theorie op steeds meer weerstand. Dit steeds toenemende verzet wordt door de regering van CDA en VVD tegemoet getreden met loonwetten, ingrepen en dwangmaatregelen. Zij breekt naast de koopkracht, ook wezenlijke rechten van de werkers en van hun organisaties af.

Op haar programma staat het door-drijven van de geleide loonpolitiek, die het vakbondsrecht van vrije CAO-onderhandelingen voor jaren aan banden wil leggen en de regering vergaande bevoegdheden wil toekennen om in overeenkomsten met betrekking tot loon- en arbeidsvoorwaarden in te grijpen. De strijd voor werk en voor het levenspeil van miljoenen mensen in ons land en de verdediging van verworven, democratische rechten stelt de CPN centraal in haar optreden voor een effectieve bestrijding van de crisis.

6 Voorzieningen

Naast de koopkracht is handhaving en

uitbreiding van belangrijke voorzieningen van grote betekenis voor het tegengaan van de crisis. Handhaving van de koopkracht en behoud en uitbreiding van de collectieve voorzieningen zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Op tal van terreinen bestaan ernstige tekorten, die door de bezuinigingen alleen nog maar toenemen. Het gaat daarbij vooral om zaken die voor ons leven en voor onze toekomst van groot gewicht zijn, zoals volkswoningbouw, onderwijs, gezondheidszorg, welzijns- en culturele voorzieningen.

7 Weg met het profijtbegin-sel

De CPN is een verklaard tegenstander van het zogenaamde profijtbegin-sel. Plannen van de regering om allerlei vormen van dienstverlening in particuliere handen te laten brengen of de kosten volledig of gedeeltelijk door middel van 'eigen bijdragen' of 'eigen risico' te verhalen op de gebruikers (onderwijs, openbaar vervoer, culturele voorzieningen) wijst de CPN met grote beslistheid van de hand, omdat hiermee onaanvaardbare drempels worden opgeworpen en de kosten van het levensonderhoud worden verzwaaard.

8 Wonen is een recht

Terwijl er tienduizenden bouwvakkers geen werk hebben en de woningnood — liefst 36 jaar na de oorlog — nog toeneemt, is de volkswoningbouw ingezakt. De leegstand van onbetaalbare huizen in de particuliere sector neemt toe en de woningnood groeit, speciaal onder jongeren.

Verzet tegen leegstand en speculatie, tot uitdrukking komend in een grote kraakbeweging, tegen horizontale verkoop en tegen het opjagen van de woonkosten, neemt een grote omvang aan.

De bedragen die huurders moeten betalen voor gas, licht en huur plus bijkomende kosten slaan een steeds groter gat in het huishoudbudget.

De regering, die geen enkele effectieve maatregel neemt om de woningnood en de verkrotting in de steden op te lossen, schroeft wel het jaarlijkse percentage huurverhoging steeds verder op.

Het is noodzakelijk de volkswoningbouw te onttrekken aan het door banken en speculanten beheerste marktmechanisme.

Nieuwe initiatieven zijn nodig voor het ontwerpen, plannen en financieren van een fors programma voor nieuw-

bouw en stadsvernieuwing, waarbij de functie van de grote steden wordt hersteld.

Dringend noodzakelijk is het versneld ter beschikking komen van grote aantallen woningwetwoningen, waarvoor de huurder met een laag inkomen niet meer dan 10% van het netto-inkomen aan huur hoeft te besteden, door het ontwerpen van een nieuw huurbeleid.

De individuele huursubsidie dient volledig te worden gehandhaafd. Ook tegen de opdrijving van woonkosten voor bezitters van eigen woningen dient te worden opgetreden door het aan banden leggen van de hypotheekrenten.

Een geconcentreerde aanpak van de woningnood, waaronder verhoging van de produktie van wooneenheden voor jongeren en voor één- en tweepersoonshuishoudens, zal ook een sterke impuls geven aan de werkgelegenheid in de bouw, bij de toeleveringsbedrijven en de omvangrijke bedrijvigheid rond de woninginrichting.

Een soortgelijk program is nodig voor een intensieve aanpak van de woningisolatie en de uitvoering van achterstallig onderhoud.

9 Elk kind alle kans op elk onderwijs

De vernieuwingsbeweging in het onderwijs staat onder hevige druk van de crisispolitiek.

Op de uitgaven voor gebouwen, leermiddelen, personeel en ondersteunende instellingen, alsmede op het wetenschappelijk onderzoek, wordt zwaar bezuinigd.

De invoering van de middenschool is vertraagd.

De twee-fasenstructuur voor het wetenschappelijk onderwijs, die in universitaire kringen nauwelijks voorstanders kent, dreigt nu te worden opgelegd aan universiteiten en hogescholen.

Tegenover de afbraakpolitiek steunt de CPN de vernieuwingsbeweging in het onderwijs, die de richting wijst van democratisering en inhoudelijke verbetering.

Naar haar mening moet het uitgangspunt 'Elk kind alle kans op elk onderwijs' met kracht worden doorgezet in het onderwijsbeleid.

Daartoe dient een einde te komen aan het huidige onderwijsstelsel, waarin leerlingen geselecteerd worden naar niveau. Ze moeten zich kunnen ontwikkelen, gebruikmakend van elkaars mogelijkheden. Aansluitend op de nieuwe basisschool moet de middenschool ge-

stalte krijgen voor alle leerlingen van 12 tot 16 jaar. Daarna dient minimaal een volwaardige beroepsopleiding te zijn gegarandeerd.

Verhoging van collegegelden voor universiteiten en HBO-instellingen wijst de CPN af, evenals studentenstops.

De CPN steunt de ontwikkeling van het onderwijs aan volwassenen, waarbij het uitgangspunt is dat onderwijs en vorming geïntegreerd worden en inhoud en werkwijze aan de doelgroep zijn aangepast.

Een brede beweging in het onderwijs probeert de bestaande scheiding tussen doe- en verstandsonderwijs op te heffen. Er wordt ervaring opgedaan met samenwerking tussen buurten en scholen. Onderwijsinhoud uit de ervaringswereld van een kleine bovenlaag wordt langzamerhand vervangen door leeractiviteiten die aansluiten op het dagelijkse leven.

Op universiteiten en hogescholen weerspiegelen talrijke initiatieven tot projectonderwijs, wetenschapswinkels en theoretische discussies het streven naar vernieuwing. Zij dragen naar de opvattingen van de CPN bij tot het, op progressieve wijze, doorbreken van het maatschappelijk isolement van het wetenschappelijk onderwijs op vele gebieden.

Vredesonderwijs dient in het onderwijsbeleid te zijn opgenomen en moet een plaats krijgen in het schoolwerkplan. Het dient gerealiseerd te worden in het kader van de daarvoor in aanmerking komende bestaande vakken en door projecten.

Zo dient ook het sterk wordende verzet tegen rolbevestigende normen en waarden in de verhouding tussen mannen en vrouwen tot uitdrukking te komen in het onderwijs.

Er moeten extra stimulansen en ontlooiingskansen komen voor meisjes en vrouwen in het onderwijs.

Op grondslag van het arbeidsplaatsenplan van de onderwijsbonden en universitaire vakbonden, moeten meer onderwijsgevenden aan het werk kunnen.

Dit is onder meer nodig om de grote problemen op te lossen op scholen met veel buitenlandse leerlingen en kinderen bij wie een slechte woon- en leefomgeving de ontwikkelingsmogelijkheden beperken. Het stimuleringsbeleid, dat daarop is gericht, moet worden uitgebouwd.

Investeren in onderwijs draagt bij aan het bestrijden van de economische crisis en voorkomt dat toekomstige generaties de gevolgen ervan moeten dragen.

10 Welzijnsbeleid oriënteren op behoeften

Tegenover bezuinigingen op welzijnswerk staat een groeiende behoefte aan welzijnsvoorzieningen, die grofweg in twee hoofdelementen te onderscheiden zijn.

Aan de ene kant de problemen die woningnood, verval van stadswijken en toename van werklozen, WAO-ers, bejaarden en buitenlandse arbeiders met zich brengen. Anderzijds staat het welzijnswerk voor de opgave aan te sluiten bij de behoeften die door de strijd voor gelijkberechtiging, voor vrouwenbevrijding zijn ontstaan aan educatie, vooral ook bij volwassenen en aan tal van voorzieningen als kinderopvang enz. Al deze toenemende behoeften dienen zich in eerste instantie aan bij de primaire welzijnsvoorzieningen zoals buurthuizen, bibliotheken, maatschappelijk werk, bejaardenhulp, gezinsverzorging, jongerencentra enz. Er is een groot tekort aan ruimten, personeel en ondersteuning van activiteiten.

Een welzijnsbeleid dat zich oriënteert op de behoeften van de bevolking zal naar de opvatting van de CPN ook een groot aantal arbeidsplaatsen in deze sector scheppen. Ook kadervorming in de sport en de bouw van veelsoortige sportaccommodaties kan hiertoe bijdragen.

Daarom dient het welzijnswerk snel een wettelijk kader te krijgen en dient decentralisatie van dit werk gepaard te gaan met voldoende financiële armslag voor gemeenten en extra steun voor gemeenten met achterstanden.

11 Om de kwaliteit van de gezondheidszorg

Het recht op medische en sociale hulpverlening voor iedereen moet onaangestast blijven.

Goede gezondheid vereist een gezond leefmilieu. Veel lichamelijke en psychische klachten houden verband met of worden veroorzaakt door slechte woonomstandigheden, onveilig werk, opvoering van het arbeidstempo, werkloosheid, een vergiftigd milieu en sociale onzekerheid.

Voor de CPN is het opkomen voor een goede gezondheidszorg direct gekoppeld aan maatschappelijke verbeteringen op deze gebieden. Binnen de voorzieningen op het terrein van de gezondheidszorg zal de nadruk meer gelegd moeten worden bij preventieve en op de thuishulp. Voor dat laatste is uitbreiding nodig van het aantal huis-

artsen, wijkverpleegkundigen, fysiotherapeuten en voorts van gezinsverzorging en de ambulante geestelijke gezondheidszorg.

Ziekenhuisopnamen moeten zoveel mogelijk beperkt worden, maar vermindering van ziekenhuisbedden kan niet worden geaccepteerd zolang de garantie niet bestaat dat de thuiszorg en de poliklinische voorzieningen op basis van een verantwoorde kwaliteit, een vermindering kunnen opvangen.

De kwaliteit kan verbeterd worden door nieuwe behandelingsvormen, menselijker verzorging en betere samenwerking tussen verschillende hulpverleners. Daar moet dan ook ruimte voor gecreëerd worden. Patiënten moeten zoveel mogelijk betrokken kunnen blijven bij het maatschappelijk leven. Speciale aandacht en voorzieningen zijn nodig voor de behandeling en verzorging van vrouwen, ouderen en buitenlandse arbeiders en hun gezinnen.

Het is noodzakelijk dat de rechten van gebruikers vastgelegd en uitgebreid worden. Uitgangspunt hierbij dient te zijn, dat de gebruiker zelf zeggenschap over behandeling en verzorging heeft en zelf voor de wijze van hulpverlening kan kiezen. Er mag geen enkele inperking van iemands rechten zijn (psychiatrie).

Voor de CPN is de democratisering van voorzieningen een belangrijk vraagstuk. Afgeslotenheid in het particulier initiatief moet door vermaatschappelijking worden tegengegaan. De gebruikers en de werkers in de gezondheidszorg dienen meer zeggenschap over het beleid in de gezondheidszorg en in de instellingen te krijgen. Een te grote invloed van de centrale overheid op de gezondheidszorg draagt het gevaar in zich, dat de gezondheidszorg een politieke en financiële sluitpost wordt. Planning van de voorzieningen is vereist, maar dan van onderaf.

De positie van de meeste werkers in de gezondheidszorg is achtergesteld bij andere sectoren. Er mag geen overheidsingrijpen plaats vinden op verbeteringen en de uitvoering van de CAO. De inkomensverschillen in de gezondheidszorg kunnen verkleind worden door het verlagen van top-inkomens en het optrekken van de lager-betaalden. Er mogen geen financiële of sociale drempels zijn om van voorzieningen gebruik te maken. De CPN treedt op voor afschaffing van het eigen risico en uitbreiding van het ziekenfondspakket met o.a. volledige tandheelkundige hulp, abortus en meer medische hulp-

middelen.

De ziekenfondsgrens moet opgetrokken worden en ook zelfstandigen en bejaarden moeten in de verplichte verzekering worden opgenomen. De financiering van de gezondheidszorg kan zo gewijzigd worden, dat met behoud van kwaliteit onnodige kosten worden tegengegaan.

Er dient een prijsstop en vervolgens prijsverlaging ingevoerd te worden op geneesmiddelen, medische apparatuur en hulpmiddelen. Onderzoek naar nieuwe geneesmiddelen mag niet afhankelijk zijn van het winststreven van de farmaceutische industrie.

12 Een economisch plan in het belang van de bevolking

Voor de bestrijding van crisis en werkloosheid is het naar de mening van de CPN essentieel dat — naast de handhaving van koopkracht en behoud en verbetering van voor de bevolking noodzakelijke voorzieningen — door de overheid een economisch plan wordt ontwikkeld.

Bij een dergelijk plan dient voorop te staan dat de produktie ook op langere termijn beter wordt afgestemd op de behoeften en dat de economische groei wordt verbonden aan maatschappelijk aanvaarde maatstaven ten aanzien van de richting van de groei.

Het miljardenbedrag aan rijkssteun, dat nu naar de bedrijven vloeit en dat door de belastingbetalers bijeen gebracht wordt, komt hoofdzakelijk ten goede aan de grootste en sterkste ondernemingen, die het niet nodig hebben. Deze subsidiestroom moet deels omgebogen worden naar bedrijven die getroffen worden door de matigingspolitiek en gebukt gaan onder buitenlandse concurrentie. Hierdoor kunnen vele bedrijven en zelfs bedrijfstakken door een moeilijke periode heen gehopen worden en behoeft er geen vakmanschap en technische kennis verloren te gaan.

Bijzondere aandacht dienen in dit verband de kleinere ondernemingen te krijgen, die zich oriënteren op technische vernieuwingen, op onderzoek in de richting van milieuverbetering en energiebesparing.

Het openbaar vervoer moet sterk worden bevorderd, zowel door de uitbreiding van het railvervoer en buslijnen, de bouw van nieuwe stations als de opvoering van de frequentie in het streekvervoer. De bouw van een vaste oeververbinding over de Westerschelde mag niet langer worden uitgesteld.

Het Nederlandse aankoopbeleid

dient op de eigen industrie te zijn gericht.

Om een efficiënt en nuttig gebruik van de overheidssubsidies te verzekeren en er op toe te zien dat deze gelden inderdaad arbeidsplaatsen in stand houden en scheppen, is controle van de zijde van de werknemers absolute voorwaarde.

De CPN wijst alle verschijnselen van militarisering van de economie en dus ook van oriëntatie op militaire orders af. De bewering dat die extra werk opleveren is overigens een leugen gebleken.

De ervaring in de scheepsbouw toont aan, dat eenzijdige concentratie op oorlogsvaartuigen ten koste is gegaan van de bouw van alle andere soorten schepen en in laatste instantie zeer ernstige nadelen heeft opgeleverd voor de werkgelegenheid in deze industrietak. Ook de militarisering van sommige regio's heeft tot vernietiging van arbeidsplaatsen geleid.

13 Voor ontslagverbod en arbeids-tijdverkortung

De CPN treedt op voor een verbod op massa-ontslagen. Geleidelijke verkorting van de werktijd met behoud van loon door middel van verkorting van de arbeidsdag, verlenging van de vakanties en verlaging van de pensioengerechtigde leeftijd kunnen op langere termijn belangrijk bijdragen tot uitbreiding van de werkgelegenheid.

Ook de realisering van de al lang levende eis tot invoering van de vijfplouwendienst in de volcontinu-bedrijven — een eis die zoals berekeningen hebben uitgewezen, nauwelijks kostenverhogend werkt — zal de werkgelegenheid versterken.

Verkortung van de arbeidsdag bevordert eveneens de mogelijkheid tot combinatie van huishoudelijke taken en ouderschap met een werkkring buitenshuis en komt daarmee ook tegemoet aan de noodzaak van een democratische arbeidsverdeling.

14 Keert de inflatie

De CPN stelt dat de beteugeling van de inflatie een belangrijk element is in crisisbestrijding.

De ongebreidelde prijsopdrijving door de overheid zelf, met name geldt dat voor het aardgas, de forse verhoging van tal van tarieven, de snel stijgende huren voor woningen en bedrijfspanden, slaan een steeds groter gat in het gezinsbudget. Maar het werkt ook een sterke stijging van de

bedrijfskosten in de hand.

Een scherpe beheersing van de aardgasprijs, huren, overheidstarieven, alsmede de verlaging van de rente kunnen aan de bestrijding van de inflatie een belangrijke bijdrage leveren. Dan zullen ook de bedrijfskosten zich kunnen stabiliseren en dat zal de economische positie van ons land verbeteren en heilzaam uitwerken op de werkgelegenheid.

15 Wie zal dat betalen?

Crisisbestrijding zoals de CPN voorstaat draagt onmiddellijk vruchten.

Zij zal direct voelbaar zijn in de bouw, de industrie van consumptie-artikelen, bij het midden- en kleinbedrijf, in horeca en recreatie. Daar zal tenslotte ook de investeringsindustrie van profiteren. Gelden die snel nodig zijn, kunnen gevonden worden door een wijziging van de nu op grote en sterke ondernemingen gerichte geldstromen, door een drastische vermindering van de bewapeningsuitgaven en EEG-kosten, door het aanpakken van winsten, topvermogens en hoge inkomens, door het afkomen van de aardgaswinsten van de oliemaatschappijen, door gedwongen leningen tegen lage rente bij banken, verzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen, door een heffing op de kapitaalexport en door invoering van een eenvoudig, van weinig of geen uitzonderingen voorzien belastingstelsel, waardoor een einde gemaakt wordt aan de 'legale' en illegale belastingontduiking door kapitaalbezitters.

Door het terugdringen van de werkloosheid en het scheppen van betere sociale arbeidsomstandigheden zal een geringer beroep gedaan worden op de sociale uitkeringen, hetgeen weer een gunstig effect op de financiële positie van de overheid zal hebben.

III Voor een actieve vredespolitiek

16 Anno 1981 staat Nederland voor grote en belangrijke beslissingen op het gebied van de internationale politiek en de defensie. Beslissingen die ook voor de toestand in Europa van groot belang zijn.

De vredesbeweging in ons land, waarin de communisten een initiatiefnemende en verenigende rol vervullen, heeft aanzienlijke successen geboekt, die onder een nieuwe regering moeten worden vastgelegd en uitgebreid.

De omslag in het denken over atoombewapening, kerncentrales en atoompolitiek, moet in het parlement volop tot uitdrukking komen.

17 Kernwapens weg

De CPN ontwikkelt een duidelijke, eigen internationale politiek, gericht op vrede en veiligheid en op het tot stand brengen van een zelfstandige Nederlandse bijdrage gericht op ontspanning in de internationale toestand.

Zij steunt de eisen van de vredesbewegingen Stop de neutronenbom — stop de kernwapenwedloop, het IKV, Pax Christi en de vredesbeweging in de verschillende onderdelen van de krijgsmacht.

Naar de overtuiging van de CPN zijn allereerst Nederlandse stappen nodig in het proces tot uitbanning van het atoomwapen. Veiligheid vereist vooral de uitbanning van kernwapens op wereldschaal. Daarbij wijst de eis 'Kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland' op de noodzaak van een eigen Nederlandse bijdrage.

Dat zal ook de grootst mogelijke druk uitoefenen op de grote mogendheden om in die richting concrete stappen te doen.

In de strijd tegen het atoomgevaar spreekt de CPN zich onomwonden uit voor de afschaffing van alle kerntaken van de Nederlandse strijdkrachten, voor verwijdering van alle atoomwapens van ons grondgebied, voor het verhinderen van de plaatsing van Amerikaanse raketten.

De CPN treedt op voor sluiting van de bestaande atoomcentrales.

18 Niet afwachten

De internationale verhoudingen dreigen zich te verscherpen, de ontspanning staat onder druk en steeds nieuwe verschrikkelijke wapensystemen worden ontwikkeld. Juist in deze periode is het noodzakelijk, dat bestaande problemen langs politieke weg worden opgelost en dat het zelfbeschikingsrecht van ieder volk wordt gerespecteerd.

De verkiezing van Reagan tot de nieuwe Amerikaanse president en zijn uitspraken nopen tot grote waakzaamheid. Gepoogd wordt de sfeer van het koude oorlogsdenken op te roepen, het Amerikaanse 'leiderschap' te herstellen, bondgenoten aan zich ondergeschikt te maken en de bewapeningswedloop nieuwe impulsen te geven.

Opnieuw wordt getracht wegen te vinden om de introductie van het neutronenwapen mogelijk te maken, worden delen van het Midden-Oosten, Azië, Afrika, Midden- en Zuid-Amerika tot confrontatiegebieden uitgeroepen.

Openlijke inmenging vindt plaats in landen als El Salvador tegen de voor hun vrijheid strijdende volksmassa's. De CPN zet zich in voor de versterking van de solidariteit met de bevrijdingsstrijd van de volkeren in die landen.

19 Een eigen Nederlandse bijdrage

Onder al deze omstandigheden kan naar de mening van de CPN een land als Nederland geen afwachtcende houding aannemen. De risico's zijn te groot.

Ons volk heeft in het verzet tegen de neutronenbom en de Amerikaanse atoomraketten aangetoond, dit te bevestigen. Het is er zich van bewust geworden dat strijd voor de vrede en strijd tegen de atoomdreiging tot duidelijke resultaten kan leiden.

Nu zijn verdere stappen voor onze veiligheid aan de orde. Voor Nederland betekent dit volgens de CPN een keuze voor een eigen opstelling in de wereld en in Europa.

In samenwerking met andere kleine en middelgrote landen en met de ongebonden staten, moet gestreefd worden naar het doorbreken van de wapenwedloop en van de opdeling van de wereld in blokken.

20 Waarop steunt een vredespolitiek?

Als doeleinden van een Nederlandse vredespolitiek bepleit de CPN de volgende uitgangspunten:

- geen produktie, maar een internationaal verbod van de neutronenbom;
- nu geen nieuwe Amerikaanse raketten, maar ook in de toekomst niet;
- verhindering van de uitvoering van de NAVO-beslissing van december 1979 inzake de Cruise- en Pershing II-raketten;
- geen nieuwe atoomwapens in de Duitse Bondsrepubliek, waar revanchistische krachten streven naar een zogenaamde Europese kernmacht;

- kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland;
- het voortzetten van de ontspanning in Europa, die voor de gehele wereld van belang is en die nodig is op het politieke zowel als op het militaire vlak;
- het stopzetten van de militaristische verspilling van grondstoffen en kapitaal, die de problemen van de ontwikkelingslanden onoplosbaar maakt en de economische crisis in de kapitalistische landen verscherpt;
- een einde maken aan de militarisering in de verschillende regio's van ons land, waarbij de strijd in Limburg, Brabant, Twente en de noordelijke provincies, maar ook het optreden tegen het leggen van een raketten gordel rond Rotterdam, van het grootste belang zijn;
- drastische verlaging van de Nederlandse defensiebegroting;
- geen nieuwe F-16 straaljagers;
- eensgezinde weerstand tegen een NAVO-politiek die steeds duidelijker in tegenstelling komt te staan tot de belangen van de volkeren van de NAVO-lid-staten en die dezen zelfs dreigt mee te slepen in conflicten buiten het NAVO-verdragsgebied (Midden-Oosten, Zuid-Oost-Azië);
- stappen om Nederland vrij te maken van de NAVO, met als uiteindelijk doel de opheffing van militaire blokken;
- het ontwikkelen van de Oost-West dialoog, waarbij de kleine en middelgrote staten, in het bijzonder de niet-gebonden landen, een belangrijke positieve rol kunnen spelen;
- onmiddellijke ratificatie van het SALT-II-verdrag tussen de Verenigde Staten en Sowjet-Unie;
- het tegengaan van een verdere proliferatie van atoomwapens die in het bijzonder voor de volkeren in de derde wereld een groot gevaar kunnen gaan vormen;
- uitbanning van bacteriologische en chemische wapens.

21 *Stop het spekken van de wapenfabrikanten*

Door het inslaan van een duidelijke vredeskoers, die breekt met de atoombewapening, zal Nederland bovendien de beschikking krijgen over geldmiddelen, die zowel voor verweer tegen de crisis kunnen worden aangewend als voor nuttige hulp aan ontwikkelingslanden.

Een deel van de kapitalistische machthebbers zoekt echter volgens oud recept zijn bescherming tegen de crisis

in een vergroting van de wapenproductie.

Via de belastinggelden van de 'inleverende' en 'matigende' burger, worden de wapenfabrikanten gespekt. Via dreigementen, het aanstoken van conflicten en het opvoeren van internationale spanning wordt getracht het vergroten van de wapenproductie 'verkoopbaar' te maken.

In de huidige tijdsomstandigheden, met zijn alles-vernietigende atoomwapens, is zulk gedrag nog minder toelaatbaar dan het in het verleden al was.

Er moet radicaal mee gebroken worden.

Er moet en kan een proces in gang gezet worden van omschakeling van de wapenindustrie naar de productie van maatschappelijk noodzakelijke goederen.

22 *Steun aan de derde wereld*

De CPN pleit voor een heroriëntering van de Nederlandse ontwikkelingshulp, die dient te worden gericht op solidariteit met de volkeren van de derde wereld, die achterstand, armoede en honger willen overwinnen en voor hun vrijheid vechten.

De Nederlandse ontwikkelingshulp mag niet ten goede komen aan multinationale ondernemingen, aan rijke bovenlagen en terreurregimes, maar moet volledig worden besteed in overeenstemming met de noden en ontwikkelingsbehoeften van de derde wereld-landen.

- Daarom moet alle hulp voor het Suharto-regime worden stopgezet.
- Daarom treedt de CPN op voor een economische boycot van het apartheidregime in Zuid-Afrika, met als eerste aanzet een olie-embargo.

Gezamenlijk proberen de derde wereldlanden, o.a. in de Beweging van de niet-gebonden landen, een grotere onafhankelijkheid te verwerven van de westerse wereld.

De politiek van een nieuwe regering dient daaraan tegemoet te komen en zich onverkort op te stellen achter de eisen van de ontwikkelingslanden, die een onafhankelijke positie beogen.

De eisen, gericht op democratisering van de internationale economische betrekkingen verdienen alle steun.

De CPN bepleit een buitenlandse politiek die het perspectief opent van een Nederlandse waarnemersstatus bij de beweging van de niet-gebonden landen. De Nederlandse regering dient ook het Cubaanse voorstel in de UNO (300 miljard dollar extra ontwikke-

lingsgelden te beheren door de Verenigde Naties) met alle kracht te ondersteunen.

23 *Voor een veilig energiebeleid*

Een van de meest brandende vraagstukken van deze tijd is het energie-vraagstuk.

De CPN komt op voor een democratische en anti-monopolistische politiek, die uitgaat van de belangen van de werkers, overeenstemt met de mogelijkheden van technische en wetenschappelijke vooruitgang en zich niet laat begrenzen door verhoudingen, zoals die geschapen zijn door olieconcerns, grote energieproducenten en de atoomlobby.

Een democratische en vooruitstrevende energiepolitiek gaat verder van de noodzaak uit dat groeiende kennis en wetenschap in dienst gesteld wordt van de mensen en van ons land en niet van geprivilegieerde groepen en economische machtsconcentraties.

Het gebruik van bestaande kennis en de richting van nieuw onderzoek mag niet langer bepaald en gestuurd worden door het als 'algemeen belang' vermomde winstmotief van concerns.

24 *Kerncentrales dicht*

In het debat en in de actuele strijd rond de energiepolitiek spreekt de CPN zich uit tegen de oriëntatie op kern-energie, wijst de bouw van nieuwe kerncentrales onvoorwaardelijk af en treedt op voor de sluiting van de centrales in Borssele en Dodewaard.

Bovendien spreekt de CPN zich uit voor stopzetting van een aantal internationale projecten rond kernenergie, met name de UCN-Almelo en de snelle kweekreactor in Kalkar.

De CPN is tegen verspilling van grondstoffen en energie. Als startpunt voor een democratische en vooruitstrevende energiepolitiek ijvert de CPN voor een urgentieprogramma met betrekking tot de controle op olieconcerns.

Allereerst zijn wettelijke maatregelen nodig om de manipulaties met voorraden, de woeker, de paniekzaaijerij rond al dan niet bestaande schaarste, onmogelijk te maken.

Ook dient scherp opgetreden te worden tegen de stelselmatige prijsopdrijving en het opleggen van prijsdictaten door de olieconcerns, die sterk ingrijpen in de kosten van levensonderhoud van de bevolking en die de productie-kosten van kleine bedrijven, onder andere in land- en tuinbouw, steeds meer doen stijgen.

Naast een urgentieprogram voor controle op de oliemaatschappijen, kan voor het ontwikkelen van een democratische energiepolitiek gebruik gemaakt worden van de mogelijkheden op nationale schaal.

Voor de voorziening in de Nederlandse energiebehoefte moet aardgas allereerst voor binnenlands gebruik worden aangewend. Er dient intensief onderzoek plaats te vinden naar heropening van mijnen; daarnaast ontwikkeling van nieuwe ontginnings- en verbrandingstechnieken, opdat geen schade aan mens en milieu wordt toegebracht.

De CPN steunt verder de ideeën die de afgelopen tijd zijn voortgekomen, met name uit de anti-kernenergie- en milieubewegingen. De massa-acties tegen de op winstbejag, onzekerheid en onveiligheid gebaseerde energiepolitiek van de regering (UCN, Kalkar, kerncentrales, opslag en dumping van afval enz.) tonen aan hoe diep de energieproblemen en milieuvraagstukken ingrijpen in het denken van onze bevolking. Het bewijst ook dat er een democratisch potentieel tot ontwikkeling komt, dat in staat is een andere richting aan te wijzen en een democratisch alternatief in de energiepolitiek tot stand kan brengen.

25 Voor een schoon milieu

De CPN kent aan de bescherming van het milieu een hoge prioriteit toe.

Het keren van de vervuiling van lucht, bodem, water en de geluidsoverlast, vereist in de eerste plaats dat bij de industrie, in de landbouw en ook bij dienstverlenende sectoren, een produktie tot stand komt die geen overlast veroorzaakt.

De CPN strijdt er voor dat de milieuwetgeving zodanig wordt aangepast en verbeterd, dat de vervuiling aan de bron wordt bestreden en teniet wordt gedaan op kosten van de werkelijke vervuilers.

Het is noodzakelijk dat in industriële bedrijven werknemers en vakbeweging de mogelijkheid krijgen om controle uit te oefenen op afdoende maatregelen tegen vervuiling door de produktie en voor de veiligheid van de omgeving. Zij dienen daarbij te kunnen beschikken over alle benodigde gegevens van het bedrijf en ook over uitvoerende bevoegdheden.

Met zeer grote kracht moet worden opgetreden tegen de ontoelaatbare vervuiling van de Rijn (een van de bronnen voor ons drinkwater) zoals die veroorzaakt wordt door industrieën in de

Bondsrepubliek, Frankrijk, Zwitserland en Nederland.

De levering van aardgas aan een aantal van deze landen dient gebonden te worden aan te nemen maatregelen tegen de Rijnvervuiling.

Het storten van chemisch en kernafval in de bodem, de binnenwateren en de Noordzee dient verboden te worden. Voor een verantwoorde vernietiging van het chemische afval dienen bestaande installaties te worden verbeterd en nieuwe gebouwd.

Er moet met grote voortvarendheid worden gehandeld om Nederland schoon te maken van de gifbelten. Het schandaal van de illegale gifstortingen onderstreept dat er geen onduidelijkheid mag bestaan over de verantwoordelijkheid en de aansprakelijkheid. Die liggen bij de grote chemische bedrijven!

Zij dienen niet alleen aangeslagen te worden voor de kosten van de concrete maatregelen tot verwijdering en opruiming van het gif, maar zijn ook verantwoordelijk voor mogelijke gevolgen daarvan, nu en in de toekomst.

De CPN is tegen de aanleg van nieuwe militaire oefenterreinen, komt op voor bescherming en het herstel van het Waddengebied en is voor handhaving en bescherming van bestaande natuurgebieden. De CPN spreekt zich uit tegen de door de regering voorgenomen inpoldering van de Markerwaard, nu de behoefte aan een tweede nationale luchthaven is weggefallen.

26 Eén van de voorwaarden voor uitvoering van een program dat zekerheid biedt tegen crisis en oorlogsgevaar, is democratie.

Alleen door democratische machtsvorming kan naar de overtuiging van de CPN tot een progressieve politiek gekomen worden.

Sterke democratische bewegingen hebben zich in de afgelopen jaren gevormd. Daar zijn, in al hun verscheidenheid, de acties tegen bedrijfs-sluitingen, bezuinigingen en daling van de koopkracht; de diep ingrijpende vrouwenbevrijdingsstrijd; de vredesbewegingen; de beweging tegen kern-centrales; die tegen discriminatie en rassenhaat; de homobevrijdingsbeweging; de solidariteitsbeweging met de derde wereld; de bewegingen voor onderwijsvernieuwing; de kraak- en woonkostenacties enz.

Al deze bewegingen zijn democratische bewegingen. Deze bewegingen verzetten zich tegen ongelijkheid, onrecht, achterstand en autoritair optreden en komen op voor vernieuwing van bestaande maatschappelijke verhoudingen.

Zij verlangen uitbreiding van de democratie, zowel op parlementair niveau als aan de basis, op de plek van wonen, leven en werken.

27 Tegen autoritair optreden

De regerende kringen hebben geen antwoord op de door die massabewegingen aan de orde gestelde oplossingen, maar zij wenden zich daarvan af.

Daarom treden zij de acties in toeneemende mate tegemoet met geweld, intimidatie en dreigementen. Zij hantieren ondemocratische methodes tegen

de democratische acties van de bevolking.

De CPN bestrijdt deze handelswijze met alle kracht.

Zij beoordeelt de ontplooiing van democratische bewegingen niet alleen als een noodzakelijke correctie op bestaande misstanden en van wezenlijk belang voor het uitvoeren van een anders gerichte koers. Maar tegelijkertijd wordt daarmee de eis aan de orde gesteld, dat de grote maatschappelijke vraagstukken een oplossing moeten vinden in volledige democratisering.

Steeds duidelijker wordt dat democratisering van structuren en het ontplooiën van zeggenschap op het terrein waarop actie wordt gevoerd, noodzakelijk is om vooruit te komen. Zowel een tegen het atoomgevaar gericht beleid als een anti-crisisbeleid vereisen democratische massasteun en controle door de samenleving.

Zonder de machtsvorming door vakbonden, actiecomités, organisaties in bedrijven, instellingen, buurten en gemeenten kan van een werkelijke richtingsverandering in de politiek geen sprake zijn.

Daarom gaat de CPN bij haar strijd voor progressieve machtsvorming uit van de grote betekenis en waarde van de massabewegingen.

Zij laat zich door de creatieve ideeën, die mensen in de strijd ontwikkelen, inspireren en verwerkt de nieuwe ervaringen in haar eigen politieke standpunten. Omgekeerd stelt de CPN haar ervaring, ideeën en alternatieven ter discussie en biedt met haar politieke denkbeelden en perspectieven nieuwe kracht en zekerheid in de strijd.

28 Democratie en vrijheid

De CPN komt op voor de individuele rechten van de burger, en wel in het bijzonder voor het recht op een waardig en zelfstandig bestaan in politiek, economisch, sociaal, cultureel en seksueel opzicht.

De CPN strijdt voor het recht op vrije meningsuiting, tegen elke vorm van rassendiscriminatie en tegen politieke discriminatie met name in de uitoefening van beroep en politiek ambt.

Tegenover achterlijke vormen van paternalisme en bevoogding steunt de CPN de strijd voor zeggenschap over eigen lijf en leden en voor het recht op de volledige maatschappelijke en individuele ontplooiing volgens eigen seksuele voorkeur.

De CPN treedt er voor op dat de overheid in plaats van betuttelend en vrijheidsbeperkend te zijn, zoals nu vaak het geval is, de voorwaarden creëert voor grotere persoonlijke vrijheid en waarborgen schept voor bescherming van het individu. Dat schept ook nieuwe taken, vooral daar waar een toenemende bureaucratie in het maatschappelijk leven zichtbaar wordt en nu al een ernstige bedreiging gaat vormen voor de persoonlijke levenssfeer.

Waar een progressieve politiek ongetwijfeld aan de overheid op verschillende niveaus grotere verantwoordelijkheden toekent, is dat absoluut niet identiek aan toenemende bureaucratisering of afnemende persoonlijke vrijheid. Integendeel.

De huidige ontwikkeling in vele overheidsorganen en de regelingen die daar besloten worden, beperken de zeggenschap, scheppen onduidelijk-

heid over wie waar beslist en maken het individu tot een registratienummer. Tegenover het ongecontroleerde optreden van de grootste ondernemingen blijkt deze bureaucratie geenszins effectief te kunnen optreden.

Bescherming van de privacy en bestrijding van bureaucratische misstanden moeten daarom uitgangspunten en maatstaven zijn bij het ontwerpen van regelingen door de overheid en de inrichting van haar diensten en instellingen.

29 *Voor een democratisch en samenhangend cultuurbeleid*

De CPN acht het werk van kunstenaars van groot belang in het geheel van het sociale en culturele leven. Het geeft daar kleur aan, letterlijk en figuurlijk. Het vormt een creatieve uitdrukking ervan. De confrontatie die daaruit tot stand komt, is een verrijking van het leven.

Naar de mening van de CPN moet een kunstbeleid van de overheid daarvoor de voorwaarden en voorzieningen scheppen, zonder dat groepen kunstenaars of delen van het publiek worden uitgesloten.

Dat betekent onder andere het waarborgen van de artistieke vrijheid van de kunstenaar. Het beklemtoont de noodzaak van een democratisch en samenhangend cultuurbeleid. Paternalisme van de overheid en commercialisering van de kunst moeten worden bestreden.

De CPN verzet zich tegen zedepreken en beperkende politieke vooringenomenheid. De inhoud van de kunst moet worden bepaald door de confrontatie van de kunstenaars met hun collega's en het publiek. De overheid moet daartoe voorwaarden scheppen, ook op financieel gebied, door 1% van haar middelen te bestemmen voor vervaardiging en verspreiding van kunst.

30 *Abortus uit het strafrecht - voor vrouwenbevrijding*

De strijd tegen alle vormen van discriminatie en onderdrukking is niet denkbaar zonder strijd tegen onderdrukking van vrouwen.

Verandering van maatschappelijke verhoudingen is slechts mogelijk als de opheffing van de onderdrukking van de vrouw daarvan een wezenlijk bestanddeel is.

Het feminisme, de strijd voor vrouwenbevrijding, richt zich op verandering van de machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen op alle terrei-

nen van het maatschappelijk leven, dat wil zeggen, ook in het privéleven en binnen maatschappelijke en politieke organisaties.

Fundamenteel is de erkenning van het zelfbeslissingsrecht van vrouwen: het recht dat de vrouw zelf kan beslissen over haar lichaam, de inrichting van haar leven, haar toekomst.

Voorwaarde hiervoor is, dat vrouwen het recht kunnen realiseren op een zelfstandige economische en juridische positie, op het voorzien in hun eigen levensonderhoud. Dat betekent het recht op betaald werk, op alle beroepsmogelijkheden, op elk onderwijs.

Zelfbeschikkingsrecht betekent ook dat de vrouw beslist over haar seksualiteit en over zwangerschap en abortus. De abortus moet nu uit het wetboek van strafrecht verdwijnen. Wetgeving moet uitgaan van het zelfbeslissingsrecht van de vrouw.

Strijd voor zelfbeschikkingsrecht is ook strijd tegen alle uitingen van seksisme en seksueel geweld. Inzet en initiatieven van vrouwen hebben geleid tot vrouwenhuizen, blijf-van-mijn-lijfhuizen, scholen voor volwassenen, tot roldoorbrekende onderwijsprogramma's, meer kinderopvang en een verantwoorde abortuspraktijk. Vrouwen eisen het recht op betaalde arbeid en verkorting van de arbeidsdag.

Zij voeren strijd tegen bedrijfssluitingen en tegen het rechtse regeringsbeleid dat pas verworven voorzieningen dreigt af te breken, de arbeidspositie van de vrouwen verslechtert, vrijwilligers tracht in te zetten ter vervanging van betaalde krachten en door koopkrachtaantasting het huishoudelijk werk verzwakt.

Daarom zegt de CPN dat een progressief beleid alleen mogelijk is wanneer dat wordt bepaald samen met vrouwengroepen, vrouwenorganisaties en instanties die bij de hulpverlening aan vrouwen betrokken zijn.

31 *Tegen racisme en vreemdelingenhaat*

Elementair in de democratische strijd is het optreden tegen discriminatie, tegen racisme en vreemdelingenhaat.

Het hele bestaan van de CPN is daarvan doortrokken — communisten zijn in de eerste rijen te vinden van het verzet daartegen. De economische crisis, het falend werkgelegenheids- en woningbouwbeleid bevordert en oprispingen van antisemitisme, racisme en vreemdelingenhaat.

Neo-fascistische groepjes bedienen zich daarvan. Dit soort uitingen moet

in de kiem worden gesmoord. Racistische en neo-fascistische organisaties dienen ontbonden te worden.

Reële problemen, die ontstaan door het samenwonen van mensen met verschillende herkomst en cultuur, mogen niet worden genegeerd, maar dienen te worden benaderd vanuit de wens om tot een harmonisch samengaan te komen. Dit is het uitgangspunt waarmee de CPN de vraagstukken benadert van de Surinamers en de buitenlanders.

Zij, die voor een groot deel door het bedrijfsleven tijdens de hoogconjunctuur naar ons land zijn gehaald, komen nu bij de huidige economische moeilijkheden, vaak als eersten in de kou te staan.

Samen met de Surinamers en buitenlandse arbeiders moet opgetreden worden voor werk en betaalbaar wonen, voor gelijkberechtiging en tegen discriminatie, voor extra voorzieningen, tegen passiviteit tegenover uitingen van racisme en vreemdelingenhaat. De vakbonden zouden daarin een actieve rol moeten spelen.

Niet de Surinamers en de buitenlanders zijn verantwoordelijk voor de economische crisis, voor werkloosheid en woningtekort, maar het kapitalisme, de rechtse politici, waartegen de gemeenschappelijke strijd nodig is. Het verde-len van de bevolking op basis van ras of herkomst heeft in de geschiedenis tot politieke catastrofes geleid. Daarom is in de huidige situatie brede strijd tegen antisemitisme, racisme en buitenlandershaat nodig. In de CPN zijn de meest waardevolle tradities van de Nederlandse arbeidersbeweging in dit opzicht belichaamd.

32 *Voor progressieve samenwerking*

De invloed die de massabewegingen uitoefenen op de politiek, de discussie over de noodzaak van progressieve samenwerking en de vele vormen daarvan die tot stand worden gebracht, openen het perspectief, dat zich tegenover het CDA/VVD-beleid een nieuwe meerderheid kan vormen voor een vooruitstrevend beleid. Deze progressieve meerderheidsvorming is het enige en reële alternatief.

Daarop richt zich alle activiteit van de CPN in en buiten het parlement.

Daarom zijn de verkiezingen van grote betekenis in die strijd voor een progressieve richtingsverandering in de Nederlandse politiek.

Versterking van de CPN is daarbij een voorwaarde.

Politieke Partij Democraten '66

Verkiezingsprogramma
Democraten '66 1981-1985

*(De hoofdstukken I en V zijn overgenomen
uit het concept-verkiezingsprogramma)*

D'66

Politieke Partij Democraten '66
Bezuidenhoutseweg 195
2594 AJ Den Haag
Tel. 070-85 83 03

I Inleiding

(Concept-verkiezingsprogramma)

Definitief verkiezingsprogramma

Tussen betonnen administratietorens en kerncentrales die niet alleen de horizon vervuilen, verdwalen we steeds dieper in de slagschaduwen van bureaucratie en techniek. We laten een spoor na van registratienummers en ponskaarten. Onze wereld wordt steeds smeriger, giftiger en explosiever.

Natuurlijk, arm zijn wij niet. Zelfs de minstbesteden in ons land hebben, ondanks toenemende onzekerheid, meer dan ooit tevoren.

Maar met ons geld kopen we voedsel zonder smaak, status zonder diepgang, vakantie aan vervuilde zeeën, vluchtmiddelen uit de werkelijkheid. We kunnen zo doorgaan, maar steeds meer zullen we dan slaven worden van onze eigen drift tot produceren en organiseren, en steeds meer zullen we merken dat de dingen, waar het werkelijk om gaat, ons tussen de vingers doorglippen. We kunnen ook uit de tredmolen stappen en met nieuwe ogen om ons heen kijken. Waar willen we naartoe, hoe kunnen we daar dan komen, wat staat ons daarbij in de weg? We kunnen ons technisch vernuft, ons organisatietalent, dat we nu laten doldraaien in reusachtige, onbestuurbaar geworden structuren, weer proberen dienstbaar te maken aan een samenleving op menselijke maat. Dat vergt radicale beslissingen. Willen we zoals gebruikelijk eigenlijk wel iets anders, maar tegelijk meer van hetzelfde? Dan schuiven we die beslissingen voor ons uit, in de hoop dat de problemen vanzelf wel weer overgaan. En dat doen ze niet. In feite proberen we twee wegen tegelijk te gaan en zo dragen we zelf steeds meer bij tot het ont-

staan van een *gespleten maatschappij*, waarin voor tallozen alleen nog een gespleten bestaan is weggelegd.

En de politiek faalt

De politieke partijen, het parlement, de ministeries, maar ook de lagere overheden, lijken vaak bezig te zijn aan een spiegelgevecht, aan water putten met een vergiet.

Nieuwe problemen worden met oude middelen te lijf gegaan. Het gaat al lang niet meer alleen om 'verbreding van het maatschappelijk draagvlak' of om 'herstel van het economische draagvlak' en zelfs niet om een overigens broodnodige combinatie van beide. Het gaat om veel meer en wanneer de politiek hijgend zo'n tien jaar en meer achter de werkelijke problemen blijft aanhollen en, sterker nog, niet eens meer de tijd vindt om de problemen duidelijk te stellen, dan brengt ze de democratie in gevaar. En niemand kan ontkennen dat de signalen daarvan in de maatschappij van nu al duidelijk aanwezig zijn.

Geen sinterklaaslijstjes

D'66 wil met dit besef de Tweede-Kamerverkiezingen ingaan. Het behoort tot de verkiezingsfolklore om een programma vooral te laten bestaan uit een lekkermakende verlanglijst en de kiezer niet te vervelen met een teveel aan maatschappijfilosofie, of te irriteren met de onverbloemde aankondiging van mogelijk noodzakelijke, maar niet populaire maatregelen.

Maar D'66 wil ook voor die versleten folklore een redelijk alternatief bie-

den en de eigen slagzin *niet meer, maar beter* in dit programma onderbouwen, door niet alleen aan te geven *waar het waarschijnlijk met de wel-VAART wel minder moet*, maar tegelijk *waar het met het welZIJN veel beter kan en moet*.

Geen magiërs

In deze inleiding treft u daarom een aantal probleemstellingen aan, meestal zonder directe oplossingen. Voor veel van de huidige problemen bestaan op dit moment helemaal geen panklare oplossingen en wij willen politiek bedrijven in het besef geen magiërs te zijn.

In de op deze inleiding volgende hoofdstukken over de diverse maatschappelijke deelgebieden leest u over de wegen die naar onze mening bewandeld moeten worden, de oplossingen die wij al wel voor ogen hebben, de koers die op het kompas moet staan. Maar al deze hoofdstukken dienen gelezen te worden binnen het kader van de filosofie die in deze inleiding globaal wordt uitgewerkt. En in het besef dat wie voor D'66 kiest, kiest voor een *mentaliteit* en een *methodiek* die de vaste gereedschappen van onze volksvertegenwoordigers zijn. Een mentaliteit, die ons niet in de steek zal laten, wanneer problemen opdoemen die nu nog niet te voorspellen zijn. En dan hebben we het over de mentaliteit en de methodiek van de *menselijke maat*, want dat is het enige doeltreffende wapen tegen de bureaucratie en technologie, die wij de baas moeten blijven. Daarbij moeten we niet de symptomen bestrijden, maar ons baseren op de toekomst die wij

wensen, vooral ook voor degenen, aan wie wij die toekomst aanbieden. Terugredenerend vanuit dit toekomstbeeld moeten wij dan een analyse maken van de hervormingen die nu nodig zijn om straks zover te komen, en van de middelen om ze tot stand te brengen.

Een plaatsbepaling

Deze principiële en permanente hervormingsgezindheid, waarbij elke zekerheid van vandaag morgen weer ter discussie kan staan als de omstandigheden zich wijzigen, is het duidelijke kenmerk van D'66. Het politieke krachtenveld heeft veel van zijn wortels nog altijd in de 19de eeuw. D'66 is natuurlijk ook niet 'uit de lucht komen vallen'. Aanwijsbaar zijn onze verbindingslijnen naar vrijzinnig democraten, naar zuiver liberalisme. Wij geven daaraan een radicale en *hedendaagse* interpretatie: ons spoor loopt nu van vandaag naar overmorgen.

Fundamentele veranderingen in onze maatschappij

Geestelijke en politieke vrijheid, menselijke gelijkwaardigheid, individuele ontplooiingskansen en de broeder- (en zuster)schap die in een ander jargon 'solidariteit' heet, zijn de uitgangspunten naar de realisering, waarnaar wij blijven streven.

Daarnaast willen wij fundamentele maatschappelijke veranderingen bewerkstelligen ten aanzien van de hardvochtige egoïsmen in de samenleving.

Zonder uitputtend te willen of kunnen zijn, noemen wij een aantal zaken die ons in verzet brengen.

Het verkwistend gebruik van mensen: het opleiden van jongeren tot werkloosheid, het uitstoten van boven 40-jarigen uit het arbeidsproces, het als nutteloos beschouwen van 65-plussers, het achterstellen van de vrouw.

Het verkwistend gebruik van de natuur: het tomeloos misbruik van energie, de productie van wegwerpartikelen, het vergiftigen van bodem, lucht en water, het verstoren van biologische evenwichten, van voedselketens, de mensonterende bio-industrie, de overproducerende grootschalige landbouw en veeteelt.

Het verkwistend gebruik van de gebouwde omgeving: het verwaarlozen van de herkenningswaarden, de menselijke betrekkingen en de cultuurhistorische betekenis van en in oude stadswijken en dorpen, ten bate van meestal weinig duurzame, verbeteringen

voor het autoverkeer en de vestiging van bedrijven.

Het materialisme als norm: de jacht op (weinig duurzame) gebruiksgoederen, die al te vaak leidt tot geestelijke onvrede, onzekerheid en agressie en die de mens tot onvrije maakt i.p.v. tot meester over zichzelf en de materie.

De overdreven nadruk op 'slagen': het moeten boeken van resultaten, het moeten scoren.

De competitie en de hokjesgeest: de wedloop en de polarisatie, het voortdurend trekken van scheidingslijnen tussen jong en oud, vrouw en man, kunst en zakelijkheid, verstand en gevoel.

De devaluatie van de arbeid: het zo zeer degraderen van de mens tot een machineonderdeel, dat arbeidsvreugde een onbekend begrip wordt en werk alleen nog een nare manier om in je bestaan te voorzien.

Overvloed en schaarste

De dagelijkse politiek van 1980/81 is eigenlijk nog steeds bezig met het touwtrekken over de verdeling van de overvloed. In brede kringen is nog niet echt het besef doorgedrongen dat er een einde is gekomen (en alleen al uit solidariteit met de derde wereld ook móést komen) aan onze o.m. op neokolonialisme gebaseerde groei-economie. De problemen waar onze samenleving nú voor staat, zijn *de venijnige problemen van de verdeling van de nieuwe schaarsten in een tijd van betrekkelijke overvloed*. De nieuwe schaarsten heten o.m. werkgelegenheid, woonruimte, levensruimte en energie (zie hoofdst. II). Rechtvaardige verdeling daarvan is bepalend voor de kwaliteit van de toekomst. Veel meer in elk geval dan het touwtrekken om de inkomensnivellering. Want dat wordt meer en meer een schijngevecht in de schijnwerpers. Immers, bij vergelijking van bruto-inkomens verdient slechts 4% van de mannelijke beroepsbevolking meer dan tweemaal modaal. Bij vergelijking van netto-inkomens daalt dat percentage nog aanzienlijk en als we tertiaire factoren (huursubsidies, kortingen, faciliteiten) erbij betrekken, zou kunnen blijken dat de strijd aan het verkeerde front gevoerd wordt. Want we laten wel honderdduizenden vrouwen geheel buiten die inkomensverdeling en elke verder noodzakelijke inkomensregulering roept in de huidige verhoudingen verdere ontduiking op: *de burgerlijke ongehoorzaamheid van de overbedeelden*.

We hebben veel gedaan aan een betere spreiding van kennis, maar een

betere verdeling van kansen is daar nauwelijks het gevolg van geweest; wel een verdunning van de kwaliteit van het onderwijs, niet een (ook materiële) her-ijsing van het oude polarisatiemodel van witte versus blauwe boord.

Echte democratie

Echte democratie kan niet bestaan zonder oppositie, maar evenmin zonder overeenstemming over de spelregels. Een overeenstemming die nu dreigt zoek te raken.

De oude zuilen mogen grotendeels omgevallen zijn, ze zijn vervangen door groepen die soms alleen in eigen recht geloven, voorbij gaan aan het belang van anderen, voor wie saamhorigheid een vergeten begrip lijkt te zijn en die ten opzichte van andere groepen onverdraagzaam zijn.

En dan doelen we bepaald niet alleen (en zelfs niet voornamelijk) op spectaculaire kraak- of bezettingsacties, maar evenzeer op de al genoemde *ongehoorzaamheid van de overbedeelden*: de kapitaalvlucht en belastingontduiking.

Maar ook op een materieel lager niveau is 'zwart' gemeengoed geworden. En een overheid die ondanks een gigantisch eigen apparaat de zelfstandige (en zeldzaam wordende) ambachtsman en diens burgercliënt, plaagt met een fiks stuk belastingincasso (BTW) stimuleert zo'n ontwikkeling. Psychologisch inzicht is bij onze regelaars meestal ver te zoeken. Het oneigenlijk gebruik van sociale regelingen, het wegduwen (en wegvluichten) van mensen in de arbeidsongeschiktheid, heeft in de kern dezelfde oorzaak als bezettingen, blokkades, kraakacties, protesten, demonstraties e.a. buitenparlementaire activiteiten.

Er zijn conservatieve Nederlanders die fiscaal en economisch net zo buitenparlementair en antidemocratisch actief zijn als de vandalisten die 'het niet meer zien zitten.'

De macht is onmacht geworden

Zolang de politiek zich blijft bepalen tot boompje verwisselen, zullen we steeds weer komen tot nieuwe machtsverhoudingen. Onmacht tegenover de, het gemiddelde denken ver vooruit zijnde, technologische ontwikkelingen (en onmacht voert tot de angst die een slechte raadgever is); onmacht tegenover de in procedures verstarde bureaucratie; onmacht die zich alleen maar demonstreert in nóg meer 'on-

machtsvertoon': meer politie, meer mobiele eenheden, meer inspecteurs, controleurs en deurwaarders, meer ambtenaren om nóg meer ontdoken regelingen uit te voeren. Die onmacht verscherpt de conflicten, versterkt de onvrede, lost niets op en brengt ons in versneld tempo 'op weg naar het einde', óók van waarden die wij nu juist wel behouden willen.

De onherbergzame verzorgingsstaat

Onze overreglementering maakt dat zorg en verzorging te vaak uitmonden in bevoogding en controle en dat we onze medeburgers afhankelijk maken in plaats van vrij en zelfstandig.

We zien dan ook dat steeds meer mensen van bepaalde gevestigde vormen overstappen op alternatieve, bijvoorbeeld van geneeswijzen en religies. Helaas moeten we in dit sociologisch kader constateren dat er ook een toenemende vlucht bestaat in b.v. conservatieve (alcohol) en nieuwere (hasj enz.) roesmiddelen.

Meerdeling en tweedeling

De zuilenmaatschappij is groepen- of zelfs groepjesmaatschappij geworden. De gezamenlijke noemer ontbreekt en als we daar niet naar op zoek gaan, als we niet een gezamenlijk toekomstperspectief weten te vinden en oprecht na te streven, zal de maatschappelijke verpulvering zich alleen maar verder voortzetten. Dat toekomstperspectief, die noemer, kan alleen gevonden worden als we weten waar we mee bezig zijn, als we een duidelijke maatschappijanalyse opstellen. Naast de culturele meerdeling in groepjes, is er in onze huidige maatschappij sprake van een scherpe tweedeling: die tussen de formele en de *informele economie*. Aan de formele kant staat alles wat we als vanouds tot de directe economie gerekend hebben: het bedrijfsleven, de overheid, de werkgelegenheid, de officiële vaste betrekking met salaris en sociale zekerheden. Het aantal daarin actieve mensen neemt door tal van oorzaken steeds meer af.

De informele economie omvat al diegenen, die uiterst nuttig voor anderen en/of voor zichzelf actief zijn, maar daarvoor niet in klinkende munt worden uitbetaald. De partners, die thuis het nodige werk verrichten, de doehet-zelvers, de vrijwilligers in sociaal-cultureel werk, de verenigingsbestuurders, de gemeenteraadsleden, de oversteek-ouders. Zonder de onschatbare bijdrage uit deze informele economie

sche sector zou onze formele economie al veel eerder zijn vastgelopen.

Maar helaas is het zo, dat onze maatschappij waardering het liefst in klinkende munt ziet uitgedrukt en dat bijdragen van de formele economie als 'waardevoller' beschouwd worden dan die van de informele. Sterker nog, het is zelfs zo dat men veel al in de informele sector meer kansen tot ontplooiing heeft naarmate men in de formele ook al succesvoller is.

Enerzijds zien we de betekenis van de informele economie in hoog tempo toenemen, niet alleen omdat de stijgende kosten in de formele sector verschuivingen veroorzaken, maar ook omdat steeds meer mensen óf de formele sector uit tegenzin de rug toekeren, ofwel de poort ertoe gesloten vinden.

De klassieke verhoging van de materiële welvaart, betekent vooral meer welvaart voor allen in de formele sector.

In plaats daarvan, en zeker bij een geringe groei, staan wij een eerlijker verdeling over formele en informele sector voor, waarbij vooral de kostbare factor 'eigen tijd' een grote rol moet spelen: wie zelf zijn tijd kan indelen is aanzienlijk 'rijker' dan wie dat, bij gelijk inkomen, niet kan.

Realiteit erkennen

De politiek zal om te beginnen de dubbele dualiteit van onze huidige maatschappij moeten erkennen. Zowel de gespletenheid in zich verhardende groepjes, als die andere gespletenheid van formeel en informeel circuit. Die erkenning moet het inzicht inhouden dat de actiegroepen, de pressiegroepen en zelfs de ontduikers en profiteurs, zich meer conformeren aan de 'menselijke maat', dan de gigantische robot van het vaak harteloos lijkende overheidsapparaat. Wanneer de overheid blijft weigeren meer naar de burger toe te komen, zal de burger zeker weigeren die overheid als een deel van zichzelf te beschouwen en is de *dualistische maatschappij* een jammerlijk feit. D'66 wil het abstracte karakter van de robot 'overheid' ombuigen naar kleinschaligheid, naar een overheid met menselijke trekken, waaraan elke burger deel heeft en waardoor mensen zich niet buitengesloten voelen.

De technologie, die nu als een bedreiging ervaren wordt, stelt ons juist in staat tot een zodanige ombuigingsoperatie: *computer en chip zijn de enige knechten die wij als mensen ongenadig mogen uitbuiten, waar dit zinvol is.*

Effectief beleid in de komende jaren

D'66 wil met man en macht streven naar herstel van het maatschappelijk evenwicht. *Niet* met impotent machtsvertoon van de overheid tegenover de ongerusten, de onwelwillenden, de onzekeren of zelfs de onbeschaamdmen. Wel door de realiteit van de huidige ontwikkelingen onder ogen te zien en te beseffen dat het de burger (ook en juist de ontevredene) allang niet meer gaat om X of Y procent prijscompensatie, maar dat de materiële eisen maar al te vaak het vlagvertoon zijn van de onuitgesproken immateriële eisen.

D'66 wil het effectieve beleid daarom richten op vergroting van de immateriële keuzevrijheid voor iedereen, in het besef dat alleen daarmee *het materialisme uit onbehagen* bestreden kan worden.

Daartoe zullen wij:

- de bureaucratische voorschriften en regelingen zoveel mogelijk moeten beperken, doorzichtiger en hanteerbaarder moeten maken;
- de burger minder moeten opzadelen met het onbezoldigd uitvoeren van administratieve overheidstaken;
- helderheid moeten brengen in de huidige wirwar van elkaar deels overlappende sociale regels;
- deze sociale regelingen moeten vervangen door één enkele algemene inkomensdervingsverzekering;
- de nieuwe schaarsten tot ieders bevrediging moeten verdelen;
- de mens meer verantwoordelijk moeten maken voor eigen werk- en leefmilieu.

We zullen moeten beseffen dat het aantal arbeidsplaatsen in de formele sector niet voldoende zal toenemen en dat toename van activiteiten in de informele sector verkorting van arbeidsduur, financiering van toenemende vrijetijdsbesteding, bevordering van arbeidskansen voor nu nog maatschappelijk zwakke groepen, alleen tot stand kan worden gebracht met gemeenschapsgeld, oftewel ieders bijdrage.

We zullen weer moeten leren inzien dat 'schoon loon' alleen de directe, eigen behoeften dekt, maar dat we met het aanmerkelijk verschil tussen 'schoon' en 'vuil', tussen netto en bruto, nu juist onze bijdrage leveren aan een gezonde, democratische maatschappij, waarin ook jongeren aan de slag kunnen, kunnen wonen, vrouwen zinvol kunnen werken, minderheden aan hun trekken komen en de *menselijkheid aan het langste eind trekt*.

We zitten niet op een eiland en worden niet in 'splendid isolation' met deze nieuwe problemen geconfronteerd. Ook in de landen om ons heen zien we de gespleten samenleving, de topzwaar geworden verzorgingsstaat. Als we denken aan de problemen van energie en milieu, dan krimpt de wereld tot een angstwekkende kleine bol. Op wereldschaal is het gevecht om de verdeling van de 'welvaart' eerder een strijd om het naakte bestaan, met tot nu toe de arme landen als eeuwige (?) verliezers, ondanks mooie woorden en fraaie resoluties.

En het wapenarsenaal dat de mogendheden tegenover elkaar hebben opgesteld, is een gruwelijk monument voor het uit de hand lopen van ons technisch vernuft en organisatietalent; hier rust de wereld op de uiterste rand van de vernietiging.

Voorhoede

Dit programma is geen star draaiboek voor de toekomst.

Het onveranderlijke doel is een menswaardiger samenleving — dat heeft D'66 gelukkig met andere partijen gemeen. Wat D'66 vooral onderscheidt, is een manier van denken en een manier van doen, een mentaliteit en een methode. Die brengen mee dat we een duidelijke, praktische koers uitzetten, zoals in dit programma ook is gebeurd, maar dat we vervolgens niet koersen op de automatische piloot van een dogmatisch politiek wereldbeeld. Het proces van het peilen van de problemen en het op grond daarvan bijstellen van de koers, dient telkens te worden herhaald met inzet van alle beschikbare kennis en verbeeldingskracht, en onderworpen aan open, democratische discussies. Het feit, dat we maar één partij zijn in een klein land, maakt ons niet moedeloos. We zijn ervan overtuigd, dat de analyse van de problemen en de aanpak ervan die D'66 voorstaat, ook bij anderen begint te leven, in eigen land, maar zeker ook daarbuiten. Traditionele politieke scheidingslijnen verhullen nu nog hoe sterk dat al in heel Europa het geval is. D'66 voelt zich de voorhoede van een politieke beweging, die zich losmaakt uit de oudere politieke leerstellingen om de nationale en internationale problemen van vandaag aan te vatten met sociale bewogenheid, humane ethiek, democratische gezindheid, vrijheidsliefde en onorthodoxe inspiratie. Daarop berust het zelf-

II Naar een open samenleving

(Definitief verkiezingsprogramma)

1 Gezagsverhoudingen

Democratisering van onze samenleving is de voornaamste bestaansredenen voor D'66 als partij. Alleen een gedemocratiseerde samenleving is voor iedereen ook een open samenleving, waarin geen slagbomen zijn die bepaalde gebieden voor bepaalde groepen burgers gesloten houden. Op weg naar die open samenleving zijn er nog tal van obstakels op te ruimen. Taken, rechten en plichten vragen een hervorming van gezagsverhoudingen en de bereidheid tot een gevecht tegen nog altijd als vanzelfsprekend aangenomen gezagsstructuren. Machtsverhoudingen zijn ten onrechte nog vaak gebaseerd op verschillen naar leeftijd en sexe, overerving, religie, rijkdom en kennis.

Democratisering is een ontwikkelingsproces. Wij pretenderen niet dat wij het droombeeld van een maatschappij zonder onrechtvaardigheden kunnen realiseren. De menselijke maatschappij zal nooit foutloos zijn. Maar we willen en kunnen wel sturen in een betere richting en daar zetten we ons ook voor in. Dat onder de noemer 'Open samenleving' onderwerpen als democratisering, arbeidsdemocratie, woondemocratie en emancipatie aan bod komen, ligt voor de hand. Dat de binnenlandse organisatie er een grote rol bij speelt, wekt ook geen verwondering. Maar dat wij Justitie, Informatie en Media beleid eronder geplaatst hebben, vereist wellicht enige toelichting. Welnu, de vrijheid van het individu in een open samenleving, hangt ten nauwste samen met zijn rechtspositie en met de wijze waarop zijn grondwettelijk recht op informatie over

alles wat er om hem heen gebeurt (zowel als op het uiten van zijn eigen mening over alles), gewaarborgd is. Vandaar.

2 Democratisering

Wij vinden dat alle mensen zich moeten kunnen ontplooiën. Dat betekent dan ook dat zij medeverantwoordelijk moeten dragen voor zaken, waarmee zij in hun levenssfeer rechtstreeks te maken hebben. Daarvoor moeten mensen beschikken over de juiste informatie, maar die is voor bepaalde groepen moeilijk te krijgen.

De drempels die die groepen onder vinden door bv. hun opleiding, sociale klasse, werkzaamheden (huishouding) moeten daarom worden opgeheven. Voor democratische beslissingen is het bovendien nodig dat de juiste mensen op het juiste moment bij de besluitvorming betrokken worden. Maar met die inspraak gaat het nog vaak fout.

Naspraak onder het mom van inspraak leidt tot inspraakverwarring en ondemocratische beslissingen. Ook pressiegroepen kunnen de democratische besluitvorming geweld aandoen. Alleen een goede democratische organisatie kan dat alles in juiste banen leiden. Sinds de zestiger jaren is een democratiseringsgolf over ons land gespoeld. Prachtig. Maar ook die ontwikkeling moet kritisch worden gezien. Wat is tot stand gebracht en welke verbeteringen zijn nu gewenst? Dit hoofdstuk gaat in op een aantal democratiseringsaspecten. Dat wil niet zeggen dat alle andere hoofdstukken niet mede in het teken van kritische beschouwing van de samenlevingsdemo-

cratisering staan.

Democratisering arbeidsverhoudingen

Ons streven is gericht op de totstandkoming van een democratische markteconomie en democratische arbeidsverhoudingen. Hier ontbreekt nog veel aan. Wij vinden dan ook dat de productie plaats dient te vinden in gedemocratiseerde bedrijven, waarin gelijkwaardige mensen op basis van medeverantwoordelijkheid hun bijdrage leveren aan de arbeidsgemeenschap. Ook in vrijwilligers- en onbetaald werk behoort de medezeggenschap te zijn geregeld. In dit verband willen wij extra aandacht besteden aan de vaak onzorgvuldig verlopende personeelsselectie. Wij willen daarom dat er snel een algemeen geldende sollicitatiecode wordt ingevoerd.

Democratisering in middelgrote en grote ondernemingen

Om dat te bereiken moet de arbeidsgemeenschap in het algemeen het beslissingsrecht of het medebeslissingsrecht krijgen over alle ingrijpende besluiten m.b.t. ondernemingsbeleid en benoeming van directeuren. Bij medebeslissingsrecht voor de werknemersgroep kunnen essentiële beleidsbeslissingen in principe alleen worden genomen met instemming van het personeel en van de aandeelhouders. Beide groepen dienen daarbij dan een even grote invloed uit te oefenen op de samenstelling van de Raad van Commissarissen.

Democratisering kleine bedrijven

De bedrijfsdemocratie in kleine bedrij-

ven dient aangepaste vormen te krijgen. We denken daarbij aan instelling van een personeelsvergadering, of aan de aanwijzing door het personeel van een vertrouwensman of vakorganisatie.

Overheidsdiensten en -bedrijven

Deze moeten hun personeelsvertegenwoordigingen via verkiezingen samenstellen.

Beslissingsrecht werknemers

De totstandkoming van bedrijfsvormen met beslissingsrecht van de werknemers dient bevorderd te worden door het wegnemen van nog bestaande belemmeringen in de juridische, fiscale, financiële en sociale verzekeringssfeer. Het gaat daarbij met name om productiecoöperaties, vormen van werknemerszelfbestuur zoals bijv. al is gerealiseerd in de 'Bremar-bedrijven' (een voorbeeld van de weinige bedrijven die in ons land met werknemerszelfbestuur functioneren) en om sociocratische organisaties.

Inspraak derden

Rechtstreekse inspraak van organisaties van belanghebbenden zoals consumenten, gehandicapten en gepensioneerden, moet gewaarborgd zijn in alle voor hen van belang zijnde advies-, overleg-, en bestuursorganen op het gebied van de overheid en de sociale voorzieningen.

Democratisering en ruimtelijke ordening

Bij inspraak op het gebied van de ruimtelijke ordening gaat het om onze directe leefomgeving. Dat betekent dat besluiten met zorg moeten worden genomen en tijd vragen. Dit kan leiden tot ergernis over tijdrovende inspraak en lange procedures. Bestuurders voelen zich daardoor gehinderd en vragen om afschaffing van het Kroonberoep. Betrokken klagers verliezen door de lengte van procedures de moed. Wij vinden dat het Kroonberoep desondanks gehandhaafd dient te blijven, maar dat de procedures doorgelicht en verkort moeten worden. Het huidige instrumentarium kenmerkt zich door een teveel aan regels, betrokken instanties en procedures. We dienen het mes te zetten in de r.o.-bureaucratie, juist om effectieve inspraak een betere kans te geven.

Democratisering woningbeheer

Wonen is zo'n belangrijk onderdeel van het menselijk welzijn, dat mensen zoveel mogelijk betrokken moeten kunnen zijn bij het beheer van hun woning. Dat is natuurlijk het geval bij persoonlijk woningbezit en wij zijn dan ook voorstanders van stimulering van de bouw van betaalbare koopwoningen. (Zie 17). Daarnaast denken wij aan actieve woningbouwverenigingen 'nieuwe stijl' en aan gemeenschappelijk bezit van woningen. Dat vraagt de volgende maatregelen:

— Oprichting van bewoners-coöperaties.

Er moeten kleinschalige coöperatieve verenigingen van eigenaar-bewoners, of vergelijkbare organisaties met gebonden eigendom worden opgericht. De hierbinnen te beheren woningen kunnen door nieuwbouw tot stand komen, maar ook door overdracht van reeds bestaande huurwoningen.

— Waarborgen bewonersinvloed in woningbouwverenigingen. Woningbouwverenigingen moeten, waar nodig, tot meer leven worden gebracht, door vergaande bewonersinvloed in de statuten vast te leggen en door decentralisatie van het woningbeheer via instelling van gekozen bewonersraden met duidelijke bevoegdheden.

— Recht op lidmaatschap woningbouwvereniging.

Huurders van een door een woningbouwvereniging beheerde woning dienen een wettelijk recht te krijgen op het lidmaatschap van die woningbouwvereniging.

— Omzetting stichtingen in verenigingen. Er dient een wettelijke regeling te komen, waardoor woningstichtingen ertoe verplicht worden zich om te zetten in een vereniging, wanneer de meerderheid van de huurders zich bij stemming daarvoor uitspreekt.

— Voorkeursrecht huurder-bewoner. Bij verkoop van een huurwoning moet de huurder-bewoner een voorkeurrecht op de koop krijgen. Hij/zij kan dit recht overdragen aan een instelling zonder winst oogmerk (bijv. een woningbouwcorporatie of een coöperatieve vereniging). Wanneer er geen gebruik van wordt gemaakt gaat het voorkeursrecht over op de gemeente. Invoering van een wettelijke taxatiegrondslag is daarbij geboden.

3 Parlementaire democratie

D'66 heeft steeds geijverd voor het beter functioneren van het parlement en

het meer betekenis toekennen aan parlamentsverkiezingen. Twee zaken vormen daarbij ook nu weer een bedreiging voor het goed functioneren van onze parlementaire democratie: — Duidelijkheid vóór de verkiezingen. Bepaalde Nederlandse partijen gaan met grote vrijblijvendheid de verkiezingen in. Dan kunnen ze daarna de duidelijke uitspraken van de kiezers nog aan hun laars lappen. Wij vinden het een kwestie van democratisch fatsoen dat partijen vóór de verkiezingen uitspraken doen over de coalitie die zij daarna willen vormen. Alleen dan zijn verkiezingen ook echt verkiezingen. — Functioneren van het parlement.

Wij maken ons zorgen over de wijze waarop de regering in de afgelopen periode de wensen van het parlement genegeerd heeft. Het parlement kan bovendien zich vaak al moeilijk staande houden tegenover de hoge en steeds specialistischer papierberg, die de bureaucratie over de 225 parlementariërs uitstort. Verzanding van de besluitvorming en discussie over niet-essentiële punten ligt op de loer. Tenminste op de volgende punten moet daar verbetering in worden gebracht:

1 De parlementaire invloed op het buitenlands beleid hoeft niet beperkt te blijven tot beoordeling achteraf. De Tweede Kamer moet zich te allen tijde kunnen uitspreken over de gewenste beleidsrichting. Zulks onverkort een zekere onderhandelingsvrijheid voor de regering, omdat uitwisseling van concessies bij internationale onderhandelingen vaak onvermijdelijk is. Er bestaat een spanningsveld tussen onderhandelingsvrijheid en democratische controle. De afweging daarvan is in laatste instantie een taak voor het parlement.

2 De regering moet in haar nota's de functie (informatieve-, wetsvoorbereidende- of beleidsnota's) aangeven. Onderscheid moet per nota worden gemaakt tussen toelichting en beslispunten, en de regering moet het parlement aangeven op welke wijze zij het parlement op de hoogte wil houden van het proces van uitvoering.

Ontwerp-wetgeving en nota's moeten het parlement uitnodigen om zich primair te richten op de hoofdlijnen van het beleid en het beleid op langere termijn. Gezocht moet worden naar middelen ter effectuering van de mede-beleidsbepalende rol van het parlement.

3 Parlementariërs dienen te beschikken over meer en hoger gekwalificeerde assistentie en werkruimte. Departementen en externe regeringsadviesor-

ganen zullen meer informatie en ondersteuning direct aan parlementariërs moeten verstrekken.

4 D'66 blijft streven naar afschaffing van de Eerste Kamer. Zolang deze kamer nog bestaat, zou de invloed ervan als 'kamer van revisie' beperkt moeten worden, door te bevorderen, dat een 'veto' van deze kamer alleen uitgesproken kan worden door een gekwalificeerde meerderheid.

5 Het consultatief referendum zal als aanvullende mogelijkheid voor democratische besluitvorming nader worden onderzocht.

4 Binnenlands bestuur

Onze visie op het binnenlands bestuur komt uiteraard in vrijwel elk hoofdstuk van dit programma aan de orde. In deze paragraaf hebben we dan ook alleen die punten opgenomen, die naar onze mening het belangrijkste zijn voor de komende verkiezingen en de daarop volgende regeerperiode.

Organisatie departementen

De departementale organisatie is gebaseerd op een bepaalde situatie. Verandert deze, dan moet de organisatie zich aanpassen. Ontstaan er, zoals gebeurt, meer overlegverbanden tussen ministeries, dan is dat een teken dat de departementale indeling en organisatie herzien moet worden. Dit is tot nu toe onvoldoende gebeurd. Ook het afstoten van taken naar lagere overheden kan leiden tot herverkaveling van het departementale landschap. Niet denkbeeldig is dan, dat het aantal ministers en staatssecretarissen vermindert zou kunnen worden.

Anderzijds doen zich nieuwe inzichten of zich verhevigende problematieken voor, die om nieuwe bewindsleden kunnen vragen. Vooral op de gebieden van Innovatie, Emancipatie en Informatie voorzien wij zulke noodzakelijke verschuivingen, maar ook in de nu nog tot 'welzijn' gerekende gebieden als Kunsten, Media en Educatie zullen organieke wijzigingen noodzakelijk blijken.

Wij zullen er daarom op aandringen in de komende kabinetsperiode tot besluitvorming en eventuele uitvoering te komen met betrekking tot een reorganisatie: herindeling van departementen. Bij onze concrete voorstellen zal steeds uitgangspunt zijn dat het totale huidige aantal departementen in elk geval geen uitbreiding verdraagt. Voorstellen op dit terrein dienen reeds bij

de eerstvolgende kabinetsformatie besproken, als ook t.z.t. in de volksverteenwoordiging behandeld te worden. D'66 zal hierbij een herbeschikking nastreven van departementale taken naar de 5 beleidsgebieden: bestuurlijke-, sociaal-economische-, ruimtelijke-, sociaal culturele- en internationale zaken.

Decentralisatie

De samenleving wordt steeds ingewikkelder. Onze belangrijkste uitgangspunten zijn dat het bestuur doorzichtig en controleerbaar moet zijn voor de burgers.

Daarom moeten zoveel mogelijke bestuurlijke verantwoordelijkheden naar zo laag mogelijke bestuurlijke niveaus worden gebracht, met bijbehorende financiën en zonder detailistische voorwaarden voor besteding daarvan. Ook als er bezuinigd moet worden is dit de aangewezen weg, omdat op het laagste niveau de beste keuzes voor de besteding van schaars geld gemaakt kunnen worden.

Reorganisatie binnenlands bestuur

Er wordt al jaren zonder resultaat over dit onderwerp gepraat. De huidige regering heeft het er helemaal bij laten zitten. Wezenlijke uitgangspunten zijn:

1 Overzicht van de bestuursorganisatie voor de burger, die moet weten wie waarvoor verantwoordelijk is.

2 Besluiten moeten door democratisch gekozen organen worden genomen op een voor ieder controleerbare wijze. Het hoofddoel is het totstandbrengen van een democratisch, doorzichtig, doelmatig en bovenal menselijk bestuur. Daarom zullen de diverse beleidsvoornemens op het gebied van het binnenlands bestuur vanuit één geïntegreerd kader tot stand moeten komen. We denken dan aan de noodzakelijke samenhang tussen gemeentelijke herindelingen, gemeenschappelijke regelingen, financiële verhoudingen, functionele decentralisatie van rijkstaken en daarbij passende (her)indeling van provincies. Voor de regionale problematiek willen wij de samenwerking tussen gemeenten alle kansen geven, waarbij de organisatie van de samenwerking aan de genoemde uitgangspunten moet voldoen. D'66 wil de positie van direct gekozen organen (Gemeenteraad, Provinciale Staten) ten opzichte van de indirect gekozen en benoemde organen (College van B & W, College van Gedeputeerde Staten, Burgemeester, Commissaris van de Koningin) versterken.

Wetgeving

De wetgeving is een zaak van 14 ministeries. Dat heeft geleid tot 14 afzonderlijke wetssystemen.

Dit heeft weer geleid tot onnodige verschillen tussen de wetten, waardoor het geheel voor niemand is te overzien. Bovendien moet er minder en detail in wetgeving worden geregeld. Ter bevordering van een eenduidige opbouw en systematiek van de wetten dient de inmiddels ter hand genomen harmonisatie krachtig te worden gestimuleerd. Deze moet ook leiden tot algemene criteria voor de vraag wanneer wetgeving nodig is.

Veel wetgeving heeft een stroom nadere regels in Algemene Maatregelen van Bestuur en ministeriële regelingen tot gevolg. Deze zijn moeilijk controleerbaar, soms willekeurig en vaak onoverzichtelijk. Voorzover de nadere detaillering beslist nodig is, dient deze zoveel mogelijk een zaak te zijn van gemeenten en provincies, die hun eigen democratische controlemogelijkheden kennen.

5 Emancipatie

Emancipatie is een persoonlijk en maatschappelijk proces van verandering en groei, gericht op grotere keuzevrijheid voor mannen en vrouwen. Wij beschouwen de totstandkoming van een geëmancipeerde samenleving als essentieel. De overheid heeft in dit proces een stimulerende en voorwaardenscheppende taak. De overheidsmaatregelen moeten gericht zijn op een eerlijke verdeling tussen de beide sexen op het gebied van onderwijskansen, werk en deelname aan de besluitvorming. Hoewel het bij emancipatie om mensen gaat en dus gelijkelijk om vrouwen én mannen, heeft de vrouw maatschappelijk nog een zoveel ongunstiger startpositie, dat overheidsmaatregelen gericht op het opheffen van die achterstand hoge prioriteiten moeten hebben.

Emancipatie en wetgeving

Er moet een wet tegen de discriminatie naar sexe komen. De uitvoering van deze wet dient in handen gelegd te worden van een commissie met verregaande bevoegdheden en met het recht om gevraagd en ongevraagd onderzoeken in te stellen en initiatieven te nemen. In het algemeen dient de wetgeving uit te gaan van het individu en niet van het gezin als eenheid.

Wettelijk onderscheid naar geslacht dient te vervallen. In het bijzonder de sociale- en belastingwetten vragen bijstelling in die zin (zie ook 21). De Europese Richtlijn voor gelijke behandeling van mannen en vrouwen moet — inclusief de pensioenaanspraken — worden toegepast op de arbeidsvoorwaarden bij bedrijfsleven en overheid.

Organisatie van de emancipatie

Emancipatie is geen welzijnsvoorziening, maar betreft de hele samenleving. Het emancipatiebeleid behoort dan ook niet thuis onder de Minister van CRM. Het directoraat-generaal voor emancipatie moet bij het Ministerie van Algemene Zaken of Sociale Zaken worden ondergebracht, als instrument voor een bewindspersoon voor Emancipatiezaken (zie § 5) die het beleid coördineert en de bevoegdheid krijgt beleidsvoornemens van alle ministers te toetsen op emancipatie-effecten. Regionaal of plaatselijk moeten ombudsliden aangesteld kunnen worden, die op emancipatoir gebied een flexibel beleid moeten kunnen voeren en daar ook de instrumenten voor krijgen: consultatiebus, emancipatieafdeling op arbeidsbureau, emancipatiedienst op het gemeentehuis e.d. Daarbij dient er veel ruimte te zijn voor experimenten. Voor zich emanciperende vrijwilligersgroepen dienen middelen voor administratieve en/of organisatorische steun aangeboden te worden. Het emancipatiewerk dient voorlopig via een aparte Rijksbijdrageregeling te worden gefinancierd, terwijl ook voor landelijke experimenten op emancipatiegebied ruimte moet bestaan. Daarnaast dient er een centraal coördinatiepunt voor emancipatieonderzoek te komen, dat onderzoek moet stimuleren naar o.m. rolpatronen, beroepskeuze, arbeidsverdeling, deeltijdarbeid.

Voorlichting

Voorlichting, gericht op docenten, schooldekanen, beroepskeuzevoorlichters, maatschappelijk werkers, voorlichters en beleidsmedewerkers in de ruimste zin, over emancipatievraagstukken, sexerolpatronen en doorbreking daarvan, dient te worden gestimuleerd en gesteund.

Door middel van voorlichting en informatie aan degenen die bij de media zijn betrokken, wordt er naar gestreefd het stereo-type man/vrouwbeeld en de stereo-type onderwerpkeuze die nog steeds door de media worden uitgestraald, om te buigen.

Tijdelijke voorkeursbehandeling

In die sectoren en op die niveau's van betaalde arbeid, waar een ernstige ondervertegenwoordiging van vrouwen blijkt, dient tijdelijk een voorkeursbehandeling voor vrouwen toegepast te worden. Hiertoe moet ook onderzoek verricht worden naar de noodzaak van het vast stellen van quota.

Algemene arbeidstijdverkorting

Op langere termijn dient een algemene arbeidstijdverkorting ingevoerd te worden, met gelijktijdige verlenging van de bedrijfstijd. Voortvarend onderzoek naar de vorm daarvan en naar de bijbehorende arbeidsomstandigheden inclusief de positie van alleenstaanden is noodzaak.

Arbeidsbemiddeling

Bemiddelaars van de arbeidsbureaus dienen getraind te worden in het weg-nemen van de functie- en beroeps-scheiding naar geslacht bij bedrijven en werkzoekenden.

Werkloosheidsbestrijding

Werkloosheidsbestrijdingsprojecten van de overheid moeten vooral ook gericht worden op vrouwen en meisjes.

Cursussen

Voor mensen die op latere leeftijd hun (her)intrede doen op de arbeidsmarkt, dienen voldoende cursussen en trainingen voor her- en bijscholing voorhanden te zijn.

Onderwijs

In opleidingen voor onderwijsgeven-den dient de doorbreking van rolpatronen in de maatschappij en het vak emancipatie de aandacht te krijgen. Projecten 'roldoorbrekend onderwijs' dienen m.n. ook in het basisonderwijs een plaats te krijgen.

Vrijwilligerswerk

Vrijwilligers moeten meer gewaardeerd worden. Dit dient tot uiting te komen in medezeggenschap over de werksituatie en in onkostenvergoedingen. Als de vrijwilliger weer betaalde arbeid gaat verrichten dient zijn in niet betaalde arbeid opgedane ervaring mee te tellen als selectiecriteria, bij promotie en in de bepaling van de salarishoogte.

Voorzieningen t.b.v. ouders

Er dienen meer materiële voorzieningen te komen voor al dan niet werkende (alleenstaande) ouders, zoals goede kinderopvangcentra en flexibeler openingstijden van instellingen en winkels. Gelijkschakeling van school- en vakantietijden, tussenschoolse opvang en continu-schoolroosters moeten worden bevorderd. Het belang van het kind mag hierbij natuurlijk niet uit het oog worden verloren.

Verlof voor beide ouders

Het moet voor beide ouders mogelijk worden ouderschapsverlof te krijgen bij geboorte van kinderen of ziekte van gezinsleden.

6 Justitie

Wetgeving en rechtspraak beïnvloeden in hoge mate de vrijheid en zekerheid van de mens. Wetgeving en rechtspraak kunnen bovendien solidariteit en menselijke gelijkwaardigheid bevorderen. In dit kader streven wij een aantal veranderingen in de bestaande wetgeving en tevens nieuwe wetgeving na.

Zedelijkheidswetgeving

De wet dient uit te gaan van de vrijheid van ieder mens op seksueel gebied. De huidige zedelijkheidswetgeving beoogt een beknotting van de seksuele vrijheid en dient geschrapt te worden. Wanneer er sprake is van schadeberokkenend gedrag, is dit gedrag al op grond van andere bepalingen strafbaar.

Tijdelijke alimentatieplicht

Het recht op alimentatie en de plicht tot betaling ervan na echtscheiding berust op een vaak door het huwelijk ontstane economische afhankelijkheid van de ene partner t.o.v. de andere. Deze economische afhankelijkheid moet niet kunstmatig in stand gehouden worden, maar snel worden omgezet in economische zelfstandigheid. Het tempo daarvan hangt af van de leeftijd van de kinderen (als deze worden opgevoed door de alimentatiegerechtigde), van toekomstmogelijkheden en leeftijd van de alimentatiegerechtigde, en van de duur van het huwelijk. Wij streven naar een wettelijke *tijdelijke* alimentatieplicht, waarvan de duur gerelateerd is aan concrete factoren.

Stakingsrecht

Nederland heeft het Europees Sociaal Handvest bekrachtigd, en daardoor is het recht op staking d.m.v. collectieve actie officieel erkend. Onjuist is echter dat er nog steeds een uitzondering wordt gemaakt voor o.a. ambtenaren. Ook voor deze grote groep werknemers dient het stakingsrecht snel geregeld te worden. Er is nog geen regeling voor de vraag wanneer er terecht dan wel onterecht van het stakingsrecht gebruik gemaakt wordt. Het antwoord daarop moet in eerste instantie van de sociale of contractpartners komen. Indien deze over zo'n stakingsconflicte geen overeenstemming bereiken, zal de wetgever tot een stakingsregeling moeten komen, inclusief een gedragslijn t.a.v. werkwilligen.

Rechtspositie vreemdelingen

De rechtspositie van in Nederland verblijvende vreemdelingen vraagt versterking. Met name dienen afhankelijke verblijfstitels te verdwijnen. Een verblijfsvergunning moet na 3 jaar omgezet kunnen worden in een vestigingsvergunning.

Het vluchtelingenbeleid dient te voldoen aan duidelijke criteria, zodat een consistent beleid gevoerd kan worden. De beroepsprocedures terzake dienen aanzienlijk te worden versneld. Werkgelegenheid, huisvesting en bevolkingsdichtheid beperken de Nederlandse opnamecapaciteit van vreemdelingen. In het algemeen staan wij daarom een restrictief toelatingsbeleid voor, met uitzondering van het beleid t.a.v.:

- vluchtelingen
- buitenlandse pleegkinderen
- gezinsleden t.w. de partner en de minderjarige kinderen
- vreemdelingen die een beroep doen op onze gastvrijheid op grond van zeer dringende humanitaire redenen.

Rechtspositie minderjarigen

Ter versterking van de rechtspositie van minderjarigen, met name ook t.o.v. de verhouding met de opvoeder(s), dient het Burgerlijk Wetboek gewijzigd te worden. Dit in die zin, dat er voorwaarden geschapen moeten worden om individuele ontplooiing van minderjarigen optimaal te waarborgen, gericht op het dragen van eigen verantwoordelijkheden. Uiteraard is de opvoeder hiervoor eerst verantwoordelijk. Maar naarmate de minderjarige

meer in staat is zelf keuzes te maken, moet dat ook kunnen, vooral m.b.t. vervolgonderwijs, beroep, hulpverlening en (voor oudere minderjarigen) keuze van verblijfplaats. Een beperkte handelingsbekwaamheid van minderjarigen m.b.t. rechtshandelingen, dient wettelijk geregeld te worden. Ook in de financiële zelfstandigheid van de minderjarigen moet voorzien worden.

Consumentenrecht

Consumenten moeten zich via een snelle en eenvoudige rechtsgang tot de kantonrechter kunnen wenden. Vorderingen m.b.t. de levering van goederen of diensten ter waarde van een (geïndexeerd) maximum van f 3000,— moeten door het insturen van een eenvoudig formulier aanhangig gemaakt kunnen worden. Gerechtelijke behandeling moet ook 's avonds mogelijk zijn.

Rechtshulp

Rechtshulp is een sociaal grondrecht. De overheid dient te zorgen voor een uit de algemene middelen gefinancierd netwerk van gespreide en veelzijdige rechtshulp. De hulp zal zal zowel preventief (voorlichting) als concreet moeten zijn. Experimenten met juridische zelfhulp moeten gestimuleerd worden. In geval van maatschappelijke ongelijkheid moet structurele hulp geboden kunnen worden. Hierbij is samenwerking tussen justitiële hulpverlening en andere eerstelijns hulpverlening nodig. Daarnaast moet er een doorzichtig en snel doorverwijzingssysteem zijn naar de tweedelijns rechtshulp, waarin de procesrechtelijke begeleiding kan worden gerealiseerd. Voor deze rechtsbijstand zal een eigen bijdrage naar draagkracht betaald moeten worden. De wetgever moet in de inkomensgrens voor kosteloze of gedeeltelijk betaalde rechtshulp vaststellen. Ook in de tweedelijnsrechtshulp moeten desgewenst collectieve knelpunten en structurele problemen aangepakt kunnen worden.

Adoptie

Twee samenwonende personen moeten ook in aanmerking kunnen komen voor adoptie, onafhankelijk van hun burgerlijke staat en onafhankelijk van hun seksuele geaardheid. De bemiddeling bij buitenlandse adoptiefkinderen dient te geschieden door daartoe van overheidswege erkende instanties. Adoptie van deze kinderen moet vooral

gebeuren met het oog op het belang van het kind in nood.

7 Culturele minderheden

Binnen onze samenleving bevinden zich grote groepen mensen van niet-Nederlandse afkomst. Tussen, maar ook binnen die groepen bestaan grote verschillen. Die verschillen daargelaten is er voor hen één zwaarwegend punt van overeenkomst met de Nederlandse ingezetenen: ze vormen een integrerend bestanddeel van de cultureel-pluriforme Nederlandse samenleving. Wij richten ons beleidsvoornemen op de opvatting dat iedere ingezetene een volwaardig lid is van de samenleving. Kunstmatige verdeeldheid naar herkomst wijzen wij af. Culturele verschillen zijn een waardevolle verrijking. Het bewaren van minderheidsculturen dient dan ook te worden gesteund en bevorderd.

Erkend moet echter ook worden dat door de komst van vele migranten structurele problemen (zijn) ontstaan. Woning- en arbeidsmarkt staan onder extra druk. Maar daarbij hebben we te maken met een 'vreemdelingenprobleem'. Het op bovenstaande principes gegrondveste beleid dient zich verder te ontwikkelen en te verbeteren. Zulks uiteraard op basis van inspraak en zeggenschap.

Tot nu toe werd het beleid vooral bepaald door Nederlandse belangen, hetgeen de minderheden frustreert en schade oplevert voor de samenleving. Om daaraan een halt toe te roepen, moet het beleid omgebogen worden volgens de volgende lijnen:

Verschil in rechtspositie

Tussen verschillende groepen ingezetenen bestaan grote verschillen in rechtspositie, deze moeten opgeheven worden (zie ook 6)

Wijzigen 1-novemberwet

De discriminerende bepalingen in de 1-novemberwet dienen gewijzigd of geschrapt te worden.

Zelforganisaties

Organisatorische activiteiten vanuit de minderheidsgroepen zelf, verdienen overheidssteun en moeten bij het beleid betrokken worden. Zowel op gemeentelijk, provinciaal als landelijk niveau.

De vreemdelingenpolitie dient als instituut te verdwijnen.

Onafhankelijkheid

Elke burger heeft, ongeacht zijn herkomst, recht op economische, politieke en justitiële onafhankelijkheid.

Nationale adviesraad

Er moet een nationale adviesraad geïnstalleerd worden, die bestaande organen overkoepelt en gevraagd of ongevraagd adviezen uitbrengt aan de regering. Inspraak en medezeggenschap moeten in dialoogvorm worden opgezet zoals bij het Molukse inspraakorgaan. Adviesorganen moeten ongemengd zijn en zich verzekerd weten van aansluiting bij personen die krachtens cultuur en gewoonterecht namens de betrokken gemeenschappen kunnen spreken.

Wonen

Een onderzoek naar de woonwensen van de diverse minderheidsgroepen moet gestart worden. Gedwongen en tot isolement leidende spreiding van groepen, moet ook met het oog op multicultureel onderwijs en godsdienstbeleving vermeden worden (zie verder 17: Wonen).

Onderwijs

Een onderzoek naar taalachterstanden en de opheffing daarvan moet snel begonnen worden. Pedagogische Academies moeten daar in hun programma rekening mee houden.

Arbeid

Actieve werving van buitenlandse arbeiders dient zoveel mogelijk achterwege te blijven. Achterstelling van buitenlandse werknemers, zowel in de werksfeer als bij werkloosheid, moet fel bestreden worden (zie 13: Werk, 23: Innovatie en 50: Ontwikkelingssamenwerking).

Voorlichting

Studie en voorlichting over de cultuur van in Nederland wonende minderheden dient op allerlei niveaus gestimuleerd te worden.

Het verblijf in ons land van duizenden illegalen leidt tot onaanvaardbare toestanden. Het huidige beleid — voor zover aanwezig — faalt en is vaak inhumaan. Wij pleiten voor een veel strenger vervolgen van werkgevers die illegalen in dienst hebben.

Mediabeleid

De moderne communicatietechnieken dienen te worden benut om het isolement, waarin velen zich bevinden, te doorbreken. Representanten van culturele minderheden dienen zoveel mogelijk te worden betrokken bij het samenstellen en presenteren van televisie- en radiouitzendingen.

8 Politie

Er is een fundamentele discussie gaande over taak en rol van de politie in onze samenleving. Binnen zowel als buiten de politiemacht dringt het besef door dat we af moeten van het geijkte recept van meer mankracht en meer middelen. Wij vinden dat de gemeenschap meer gebaat is bij betere, dan bij meer politie. Gebleken is immers dat 'meer van hetzelfde' in de afgelopen 15 jaar de problemen niet kon oplossen.

Integratie in de lokale gemeenschap

In onze visie moet de oplossing voor de problemen gezocht worden in verkleining van de afstand politie—burger. Dat vraagt hervormingen. De politie met sterk gedecentraliseerd worden. Het beleid moet in beginsel op gemeentelijk niveau inhoud krijgen en gecontroleerd worden. Ook de justitiële taak van de politie moet in de gemeenteraad besproken worden. Daarom moet het Openbaar Ministerie uit de besloten sfeer gehaald worden, waar het tot op heden in zit.

Interne democratisering

De politie moet zich ook intern aanpassen aan de lokale integratie. Dat betekent: democratisering, afbraak van overmatige hiërarchie en van te sterke specialisatie, open en flexibele organisatievormen. Het moet mogelijk zijn dat de individuele man/vrouw een enkele keer een beroep doet op gewetensnood.

Sluitstuk van democratische controle op de politie moet een goede en van de politie onafhankelijke klachtenbehandeling zijn. Daarbij moet het gaan om opsporing van structurele tekorten en niet primair om het 'straffen van schuldigen'. Daarbij is dan ook een stevige rechtspositie voor politiefunctionarissen van groot belang.

Opleiding van vorming

Een welzijnstaak voor de politie, gericht op oplossing van problemen vraagt aanpassing van opleiding en vorming. Hulpverlening moet daarbij als gelijkwaardig gezien worden aan ordehandhaving en strafrechtelijke aanpak.

De organisatie van de politie

De herziening van de Politiewet moet geënt worden op de hierboven geschetste uitgangspunten. Verdergaande centralisatie en schaalvergroting moeten worden afgewezen. Het streven moet gericht zijn op gemeentelijke korpsen. Op grond van een norm voor minimale korpsgrootte moeten kleinere gemeenten gecombineerd bediend worden, waarbij de democratische controle door de diverse gemeenteraden moet zijn gewaarborgd. In grotere gemeenten moeten korpsen op wijkniveau functioneren. Het huidige voorontwerp Politiewet laat niet de mogelijkheid tot functioneren op lokaal niveau en legt controle op zo'n hoog niveau, dat de democratische aspecten ervan verloren gaan. Dat wijzen wij af. Wel zien we in, dat het nodig kan zijn bepaalde specialistische diensten op regionaal of landelijk niveau ondersteunend werk te laten verrichten.

Ook dit mag zich dan echter niet aan democratische controle onttrekken.

9 Naar een informatiebeleid

Onze samenleving ontwikkelt zich van een industriële maatschappij naar een steeds meer op informatie gebaseerde samenleving.

De privacy is een onderwerp dat al sinds 1971 terecht centraal staat. De laatste jaren is echter gebleken, dat informatiebeleid veel meer onderwerpen omvat dan alleen privacy. Een samenhangende informatie-economie moet worden ontwikkeld. Voor verlangde informatie zal een realistische prijs moeten worden betaald, maar door subsidi-

die moet de overheid basisvoorzieningen, zoals bibliotheken, garanderen. De uitdaging van een nieuwe samenleving moet worden opgepakt.

Beleidsuitgangspunten

Het informatiebeleid moet zich toespitsen op o.m. openbaarheid, rechtsbescherming t.a.v. vertrouwelijke informatie, democratische controle op de informatiekkanalen, het voorkomen van monopolievorming, het beschermen van de rechten van minderheden, het scheppen van beroeps- en arbitrage-mogelijkheden en het verzekeren van de toegankelijkheid van de informatiekkanalen voor alle maatschappelijke groeperingen, zowel aan de verzend- als aan de ontvangstkant. Het informatiebeleid moet vorm krijgen in samenspel van overheid, wetenschap en techniek, bedrijfsleven en consument. Omdat deze sector groeiend is, dient het werkgelegenheidsbeleid op dit punt zorg te worden gegeven. Gedacht moet worden aan wetgeving (dataten, auteursrecht, privacy), financiële hulp (onderzoek, innovatie) en snelle besluitvorming (bijv. over de toegang tot en exploitatie van nieuwe media).

Informatie en werkgelegenheid

De kwaliteit en kwantiteit van de werkgelegenheid op het informatieterrein moet in het werkgelegenheidsbeleid van de overheid veel aandacht krijgen. Over het totaal gezien is dit een duidelijk groeiende sector (vooral in de automatisering van informatiesystemen). Het zo goed mogelijk benutten van nieuwe mogelijkheden moet een hoge prioriteit hebben. Nauwe samenwerking is nodig tussen de overheid, de zgn. informatie-industrie en de onderzoeksector, terwijl al het mogelijke gedaan moet worden om ook de consument bij het invullen van het beleid te betrekken. De overheid moet bevorderen dat het bedrijfsleven op nieuwe ontwikkelingen tijdig kan inspelen (bijv. door voortvarend te beslissen wie een nieuw medium mag exploiteren en onder welke voorwaarden).

Informatie en macht

Geconcentreerd bezit van informatie is een instrument van macht. Nieuwe technische middelen enerzijds en toenemende ingewikkeldheid van organisaties anderzijds, leiden ertoe dat de neiging ontstaat steeds meer informatie centraal te gaan beheren. Dit dreigt te leiden tot ongewenste machtscon-

centraties, ook bij de overheid zelf. De zelfde technische middelen bieden evenwel ook mogelijkheden tot decentralisatie. Hier moeten politieke keuzes gemaakt worden. D'66 kiest in principe voor decentralisatie.

Organisatie van het informatiebeleid

Voorzover de overheid zich met informatiezaken bezighoudt gebeurt dat versnipperd over vele departementen en wetten. Dat betreft ook de informatieoverdracht door de overheid zelf. De opzet van een *samenhangend informatiebeleid* is een noodzakelijke voorwaarde voor het uitbouwen van een open samenleving en het bevorderen van het economisch en maatschappelijk welzijn van zowel groepen als individuen. Het beleid dient gedecentraliseerd te zijn.

Bescherming van de privacy

Wij hechten veel waarde aan de bescherming van de privésfeer van de burger. Er moet snel een kaderwet komen, die, mede gelet op de technische ontwikkelingen, centraal of decentraal ingevuld kan worden. Regelingen zijn nodig t.a.v. openbare registers en gegevensbanken, recht van inzage, van afschrift en van wijziging van eigen persoonsgegevens, tegengaan van bepaalde koppelingen van gegevensbestanden en toezicht (inclusief behandeling van klachten) door een onafhankelijk lichaam, dat op democratische wijze samengesteld en gecontroleerd wordt.

P. T. T.

De toevloed van nieuwe technische mogelijkheden op informatieterrein stelt o.m. de vraag aan de orde of de monopoliepositie van de PTT onverkort gehandhaafd moet worden. Het moet worden tegengegaan, dat de beschikking over informatiebestanden in dezelfde handen raakt als het beheer van de informatiekkanalen (zie ook 28: Economische Orde).

Informatie en onderwijs

Het onderwijs moet snel en beter gaan inspelen op het feit dat nieuwe informatietechnieken de wereld, waarin de leerlingen straks gaan functioneren, ingrijpend veranderen. Scholing, ook aan de onderwijsgegenden, in het opsporen, vormgeven en gebruiken van informatie moet geïntegreerd worden in alle vormen van onderwijs, vooral

ook in nascholingsprojecten en het tweede-kans-onderwijs. Alleen dan bestrijden wij de ongelijkheid van kansen die anders voortvloeit uit het verschil in vaardigheid bij gebruik van informatiekkanalen.

Nationale inventarisatie

Veel beeld- en geluidsmateriaal is door versnippering van archivering verloren gegaan, veel ook is voor de meeste mensen onbereikbaar, omdat er geen goed overzicht bestaat van nationaal totaal aanwezige informatie. Wij bepleiten daarom instelling van een *wettelijk depot* van Nederlandse publicaties, van een *nationale bibliografie* en van een nationaal *beeld- en geluidarchief*. Ook inventarisatie van alle in computergeheugens opgeslagen gegevensbestanden is vereist.

Internationaal informatiebeleid

Uitgangspunt bij internationale — waaronder Europese — samenwerking moet zijn, dat internationaal geregeld wordt wat landelijk niet goed te regelen is. Dat geldt bijv. voor besluiten over satellieten, bepaalde overdrachtstarieven, aspecten van privaatswetgeving en harmonisatie, zowel als uitbouw van de auteursrecht-wetgeving. Consequenties voor de Derde Wereld moeten worden onderzocht.

10 Mediabeleid

Ten aanzien van alle media moet de overheid de grondwettelijke vrijheid van meningsuiting, de verscheidenheid van informatievoorziening en die van opinievorming waarborgen. Inzake de vrijheid van meningsuiting heeft de overheid een dubbele taak: waarborgen en realiseren; waarborgen van de uitingsmogelijkheden en bevorderen van de verspreiding ervan. Met de inhoudelijke kant van de media heeft de overheid principieel geen bemoeienis. (Zie hierover de SWB-Nota 'Landelijke en Regionale Omroep'.)

Televisie

Invoering van een *derde net* is nu zonder veel problemen mogelijk. Dit derde net moet in handen komen van een stichting die ressorteert onder een 'NOS nieuwe stijl', die programma's afwisselt met reclameblokken. Zogenaamde 'underwritten' uitzendingen (gesponsorde programma's zonder sponsorinvloed op de inhoud) worden

op dit net toegestaan. De opbrengsten van dit derde net vormen dan met de omroepbijdragen, de reclameinkomsten van het 1e en 2e net, en de 'merchandisinginkomsten' (opbrengsten uit de commerciële exploitatie van door de televisie populair geworden thema's, personen en onderwerpen of figuren), de financiering van de gehele omroep. Een nader te bepalen percentage van de totale opbrengsten moet gestort worden in een *productiefonds* voor kostbare, cultureel waardevolle programma's. Het eigen Nederlands aandeel in de producties (vooral ook de dramatische) verdient drastische uitbreiding. (Zie ook de SWB-nota 'Landelijke en Regionale Omroep'.) Binnen het door ons voorgestane omroepbestel is geen ruimte voor verdeling van zendtijd op basis van het aantal abonnees van de omroepbladen.

Radio

De radiozendtijd behoeft niet per sé in handen te blijven van omroeporganisaties met ook een televisie-machtiging. Het streven moet gericht zijn op *horizontale programmering* (dagelijks dezelfde programmatypes op dezelfde vaste tijden), als service aan de luisteraar, en op *zenderredacties* (voor Hilversum III en IV) die het programma-patroon centraal stellen.

Regionale radio en televisie

Een landelijke bedekking met regio-radio is van groot informatief belang. Deze dient niet-commercieel te zijn, maar kan wel reclameblokken bevatten waarvoor primair de niet-landelijke, regionale en lokale adverteerders in aanmerking komen. De financiering moet niet de verantwoordelijkheid zijn van de lagere overheid. Binnen het kader van de technische en financiële mogelijkheden staan wij positief tegenover het idee van regionale/lokale kabeltelevisie. Koppeling met regio-radio mag geen automatisme zijn.

Organisatie

Wij zijn voorstanders van een gewijzigde structuur van de NOS. Voor uitwerking van onze ideeën daarvan verwijzen wij naar ons Beleidsprogramma Hoofdstuk Media.

Pers

Er dient een Wet Persvoorzieningen tot stand te komen, waarin ook het Bedrijfsfonds voor de Pers moet worden

ondergebracht. Dag-, Nieuws- en opinieweekbladen en bepaalde tijdschriften, die een bijdrage leveren aan de veelvormigheid van het aanbod en die in financiële moeilijkheden verkeren, moeten in principe via het Bedrijfsfonds in aanmerking kunnen komen voor tijdelijke steun. Op die manier kan ongewenste verschraling van het aanbod, monopolievorming en aantasting van de redactionele onafhankelijkheid worden voorkomen. Bij verdere uitgeversconcentraties moet angstvallig gewaakt worden voor behoud van het veelvormig aanbod.

Film

Een eigen *scenariocultuur* moet bevorderd worden door het, in samenwerking met het Fonds voor de Letteren uitwerken van een stelsel van gerichte opdrachten en evenredige beloningen.

Fotografie

Een goede wettelijke regeling m.b.t. het auteursrecht en vooral de controle daarop en de incasso daarvan heeft (ook sociaal) een hoge urgentie.

Geluidsdragers

Herstel van het pluriforme aanbod in deze sector vraagt overheidsmaatregelen terzake van BTW, prijsbindingsafspraken, ratificatie van de Conventie van Rome, leenrecht op geluidsdragers, compenserende bestemmingsheffing op geluidscopiematerialen, effectiever justitieel optreden tegen vervaardigers en verkopers van 'witte platen' (= diefstal van auteursrechten) en het scheppen van gunstiger financieringsmogelijkheden voor kleinschalige producenten van minderheidsrepertoires. Soortgelijke regels dienen ook te gelden voor videobanden.

Het boek

Bindende prijsafspraken voor eenvoudige producten zijn strijdig met het consumentenbelang (zie 28: Economische Orde). Een uitzondering moet hierbij gemaakt worden voor veelvorige culturele media als het boek. Loslaten van de prijsbinding betekent daarbij aanbodverschraling, teloorgang van verkooppunten en stijgende prijzen voor minderheidsboeken. Voor ons beleid t.a.v. het boek verwijzen wij naar de SWB-publicatie 'Het (bedreigde) boek in de samenleving', waarin de volgende beleidsuitgangspunten uitgewerkt zijn:

- handhaving verticale prijsbinding
- invoering leenrecht voor auteur (in de ruimste zin) en uitgever, binnen het kader van de auteurswet
- beter wettelijk kader voor een effectief reprorecht
- oprichting van een Fonds voor de Lezer ter medefinanciering (op refundbasis) van kwaliteitsboeken voor minder omvangrijke publiekssectoren
- garantiesubsidies voor assortimentshandhaving bij de detailhandel (garantie voor rente op in assortiment geïnvesteerd vermogen)
- samenwerkingsvormen bibliotheek—boekhandel
- meer formatieplaatsen bibliotheekwerk
- stichting Productiefonds Wetenschappelijke publicaties
- coördinatie van de Universitaire Pers

11 Kunsten

In de keuze tussen een kunstenaarsbeleid en een kunstenbeleid, kiezen wij voor het laatste. Een kunstenaarsbeleid houdt zich voor alles bezig met de sociaal-economische positie van de kunstenaar. Deze dient echter als alle burgers onder het totale sociaal-economische beleid te vallen en in die zin geen uitzonderingspositie in te nemen. Voor iedereen dient er één sociale inkomensverzekering te komen (Zie IV), het krappe kunstenbudget dient dan ook voor een beter kunstenbeleid aangevuld te worden.

Herverdeling

Het huidige kunstenbeleid is verward in een patroon dat herscheppende kunsten bevoordeelt boven de scheppende. Dat is een gevolg van een rechtlijnige politiek, die werkgelegenheid bij de kunstinstututen centraal stelt en de kunstmatige tegenstelling herscheppende werknemers tegenover scheppende zelfstandigen aanscherpt. Juist als de rek uit het kunstenbudget is, verdient herverkaveling serieuze overweging. Er moet en kan meer gedaan worden met de huidige middelen.

Horizontale en verticale spreiding: decentralisatie

Samenwerking tussen beroeps- en amateurkunstenaars (niet alleen artistiek maar ook wat betreft hulpmiddelen e.d.) moet worden bevorderd. Spreiding en amateuristische kunstbe-

oefening zijn gediend met decentralisatie van het kunstenbeleid. Vergroting van de provinciale en gemeentelijke autonomie mag evenwel niet betekenen dat kwetsbare en experimentele initiatieven daardoor in de knel komen: garanties daarvoor moeten ingebouwd worden.

Beleid

De budgettaire ruimte die kan ontstaan door betere kostenbewaking, jaarlijkse groei (hoe gering ook) en herverkaveling, dient geheel besteed te worden aan het inhalen van de achterstand van de scheppende kunsten. Instrument hiervoor dient de *Raamwet Fondsen Scheppende Kunsten* te zijn. Aan een actief opdrachtenbeleid geeft D'66 de voorkeur boven een statisch subsidiebeleid. Subsidievoorwaarden zijn daarvoor aangewezen. Daarmee kunnen zowel doublures als leemten in een aanbod voorkomen, als een groter Nederlands aandeel in de repertoires verzekerd worden. Zulks om de eigen identiteit te bevorderen en als bijproduct de inkomenspositie van onze eigen scheppende kunstenaars buiten direct bezwaar van de schatkist te stabiliseren. Dezelfde eis mag gesteld worden aan radio en televisie, vooral als daar het productiefonds tot stand is gekomen (zie onder Media).

Financiering

De subsidiëring op jaarbasis laat vaak een verhoogde uitgave-activiteit tegen het eind van het speeljaar zien. Wij geven bij kunstensubsidiëring dan ook de voorkeur aan een financieringssysteem in rekening courant, gekoppeld aan een verplichting tot 'refunding' in de — zeldzame — gevallen van gunstige eigen opbrengsten. Het spreekt vanzelf dat betere spreiding en dus langere series hierin een gunstig element kunnen vormen. Alternatieve financieringsbronnen voor het kunstenbeleid moeten gevonden worden in samenwerking met het Ministerie van Justitie: erkenning van leenrecht aan betere regeling reprorecht (zie onder Media) en het uitvoering geven aan de Conventie van Rome, inzake de nabuurrechten van uitvoerende kunstenaars. Auteurs en kunstenaars moeten beschermd worden in hun economisch zwakke positie tegenover opdrachtgevers, door een wettelijke regeling van hun meest gangbare contracten met de exploitanten van hun werken, die veelal de media zijn. Beeldende kunstenaars zouden gebaat zijn met het bindend ma-

ken van de zgn. 1%-regeling bij aanbesteding van openbare gebouwen en bij de controle op kunstzinnige besteding daarvan. De mogelijkheid van kunstensponsoring door het bedrijfsleven (hoe marginaal ook) verdient nader onderzoek. Met name speciale manifestaties en festivals kunnen hiervan — naar buitenlands voorbeeld — profiteren.

Kunstenonderwijs

Het kunstenonderwijs dient beter te gaan aansluiten op de terecht hoge eisen van de kunstinstellingen. Voor toelating tot die opleidingen dient daarom het Mammoetwet-getalscriterium verlaten en de drempel verhoogd te worden. Kunstenonderwijs moet gericht zijn op kwaliteit, niet op kwantiteit en mag in die zin elitair zijn. Immers, de beoefening van een artistiek beroep vereist eenzelfde professionaliteit en soms excellentie, die de samenleving ook van andere beroepen verwacht. Daarom dient men bij de toelating van deze opleidingen in de tweede cyclus van het voortgezet onderwijs zodanig te differentiëren ook binnen de vakken, dat de opleiding relevant geacht kan worden voor de keuze van de kunstopleidingen.

B.K.R.

De onder Sociale Zaken ressorterende Beeldende Kunstenaars Regeling is, hoe noodzakelijk op dit moment ook, een ongelukkige, frustrerende zaak. Aan het sociale principe ervan mag pas getornd worden als er een betere regeling in zicht is. Wij streven ook hier naar duidelijkheid in structuren en verantwoordelijkheden: in een kunstenbeleid behoren geen vertroebelende sociale normen gehanteerd te worden, evenmin als andersom. In een kunstenbeleid past wel een actief aankoop- en opdrachtenbeleid. Het geven van stipendia en reisbeurzen en het mogelijk maken van experimenten e.d. Er dient een beter systeem te komen voor het verspreiden van BKR-werken, naar openbare gebouwen, bedrijven en particulieren. BKR-werken dienen in de kunstuitlen gebracht te worden, waarbij leners het recht van koop hebben.

Organisatie

Zie onder 4, Organisatie Departementen.

Buitenland

Het kunstenbeleid dient zich met meer zelfvertrouwen te richten op exportbevordering van scheppende en herscheppende kunst. Nederlandse diplomaten moeten beter voorbereid worden op hun promotionele taak t.a.v. met name eigentijdse kunst. Uitzending van tijdelijke culturele attachés uit de kunstenwereld verdient aanbeveling. Met Vlaams België moet samenwerking gezocht worden. Het is een Europees belang de diversiteit van de culturen te handhaven, waarbij van Europees Parlement en E.G. gevraagd mag worden vooral de kwetsbare, kleinere culturen te steunen.

III De nieuwe schaarsten

(Definitief verkiezingsprogramma)

12 Na de betrekkelijke welvaartseuforie waarin de Nederlanders zich de laatste twintig jaar gekoesterd hebben, is vrij plotseling bij velen het besef doorgedrongen dat het daarbij ging om een welvaart op basis van potvertieren, om het afzagen van de dikke tak waarop we zo comfortabel zaten. De weinigen die reeds eerder waarschuwend dat er grenzen aan de groei zijn en dat we die gevaarlijk dicht naderden, bleven roependen in de op het oog zo groene weide. De tachtiger jaren zullen de lasten dragen van de periode zestig—zeventig, de nieuwe schaarsten dragen namen waarachter we kort geleden nog overvloed aannamen. Vooral door een achteruitgang van het concurrentievermogen van het bedrijfsleven is *werk* schaarser geworden. Door een zorgeloos en spilziek gebruik van natuurlijke bronnen, brachten we een schaarste aan *energie* dichterbij. Door onbekommerd te geloven in het oneindig incasseringsvermogen van aarde, lucht en water, werd een gezond *milieu* schaars. *Ruimte* is eigenlijk geen nieuwe schaarste, een klein land zijn we al heel lang, maar met de beschikbare ruimte sprongen we wel onnadenkend om. En ten slotte hebben we met zo weinig vooruitziende blik op veranderende sociale omstandigheden huizen gebouwd, dat nog steeds de meest kwetsbare medeburgers met de gruwel van de woningnood kampen. *Wonen* is dan ook een selectieve schaarste, die daardoor bovendien maatschappelijke tegenstellingen verscherpt. De politiek kan niet al die schaarsten opheffen, maar in elk geval wel doelbewust streven naar een betere verdeling en een zuiniger beheer, in het belang van deze en ko-

mende generaties. Wij geven daaraan de allerhoogste prioriteit.

13 De schaarste aan betaald werk

De officiële, geregistreerde werkloosheid in ons land bedraagt in het voorjaar '81 ruim 300.000 arbeidsplaatsen. Maar het feitelijke werkloosheidsprobleem is nog veel groter.

Zeer grote groepen ex-werknemers zitten tegen hun zin en tegen de bedoeling van die wetten in de AAW of WAO. Naar schatting zijn er daarnaast nog eens ruim 100.000 vrouwen die zouden willen werken, maar geen kans hebben op een baan. De komende jaren zal de beroepsbevolking bovendien jaarlijks met zo'n 40.000 manjaren toenemen, omdat meer nieuwe arbeidskrachten op de markt komen, dan er gepensioneerd uittraden. Juist de jeugdwerkloosheid zal daarom krachtig moeten worden bestreden. Naast een tekort aan werk is er dan bovendien nog een teveel aan kwalitatief weinig aanvaardbaar werk: zware fysieke arbeid, of arbeid die zó geestloos en uitzichtloos is, dat werknemers gedemotiveerd raken. Dat leidt dan weer tot onaanvaardbaar menselijk ongeluk en produktiviteitsverlagend en geldverslindend ziekteverzuim. Ons beleid zal gericht zijn op het streven iedereen in onze samenleving zinvol te laten meedoen. Daartoe zal het beschikbare werk in de 'formele sector' (zie hoofdstuk 1) zo eerlijk mogelijk verdeeld moeten worden. Maar daarnaast zullen meer mensen de kans moeten krijgen tot zelfontplooiing in de 'informele sector' (zie hoofdstuk 1) In dit verband streeft D'66 naar gelijke kansen voor

mannen en vrouwen op deelname aan alle sectoren en alle niveaus van betaalde arbeid en naar een gelijke verdeling van de overige taken in de samenleving. Daartoe dient het sociaal-economisch beleid in de komende jaren in het teken te staan van:

- Het scheppen van nieuwe arbeidsplaatsen door versterking van het bedrijfsleven (zie ook hoofdstuk IV onder Vernieuwend structuurbeleid).
- Het humaniseren van de arbeid.
- Verdeling van het werk over mannen en vrouwen, jongeren en ouderen, vooral door het invoeren van meer deeltijdbanen.
- Arbeidsplaatsen. Om te bezien hoeveel arbeidsplaatsen in de komende vier jaar moeten worden geschapen, gaan we uit van de volgende veronderstellingen:

Geregistreerde werkloosheid 1981	300.000
Netto groei beroepsbevolking	+ 160.000
Totaal:	460.000
Structurele arbeidsreserve	— 150.000
Te creëren arbeidsplaatsen	310.000

Het is intussen een deel van de politieke cultuur geworden om 'exact' aan te geven waar en wanneer deze arbeidsplaatsen tot stand zullen komen. D'66 is zich te bewust van de huidige economische onzekerheden om nu met beloften te komen. We willen wél aangeven wat we met de huidige kennis mogelijk en wenselijk achten op het gebied van scheppen en verdelen van werk. Via het in Hoofdstuk IV te schetsen sociaal-economisch beleid zouden er t/m 1985 40.000 banen in het bedrijfsleven bij moeten kunnen komen. Daarnaast kan via verhoging

van het woningbouwprogramma de werkgelegenheid in de bouw met 30.000 toenemen. We doen ook een aantal voorstellen om het aantal overvulde vacatures te verminderen. Op die manier kan een beperkt aantal mensen aan werk geholpen worden. De werkgelegenheid in de kwartaire sector (overheid en semi-collectieve sector) kan met maximaal 60.000 toenemen in de komende regeringsperiode. Verdere groei lijkt daar niet mogelijk. De ± 175.000 arbeidsplaatsen die we volgens deze berekening tekort komen kunnen alleen gevonden worden door te kiezen voor deeltijdarbeid hetgeen mede de beoogde verdeling van werk in de 'informele sector' bevordert en het mensen mogelijk maakt werk in beide sectoren te combineren. Te stellen valt dat tot 1985 in de overheidsfeer plm. 200.000 deeltijdarbeidsplaatsen tot stand moeten komen door tijdens de formatie duidelijke afspraken te maken over het percentage in te voeren deeltijdarbeid per departement en door aan subsidies voor de semi-overheidsactiviteiten voorwaarden voor deeltijdarbeid te verbinden. Tegelijkertijd zou door afspraken binnen het 'sociaal contract' (zie IV) het bedrijfsleven gebracht moeten worden tot het scheppen van ± 200.000 deeltijdbanen. We hebben bewust hogere aantallen deeltijdbanen aangenomen dan volgens bovenstaande berekeningen nodig is, omdat door de grootscheepse creatie van deeltijdbanen weer nieuwe mensen zich op de arbeidsmarkt zullen aanbieden, en daarnaast gedeeltelijk arbeidsongeschikten zullen blijven werken. Bij deze berekening zijn we steeds uitgegaan van deeltijdbanen als halve banen. Wij vinden het echter van het grootste belang, dat er in de praktijk allerlei soorten deeltijdbanen ontstaan (van vier dagen tot één dag per week). Een flexibel aanbod van deeltijdbanen is ons inziens wenselijk en mogelijk. Wezenlijk voor deeltijdarbeid is dat zij wordt ingevoerd op alle niveaus, in alle sectoren en in dezelfde mate voor mannen en vrouwen. Qua rechtspositie en loopbaanmogelijkheden moeten deeltijdwerkers gelijke rechten hebben als volle-tijdwerkers.

14 De energieschaarste

De westerse economie en onze huidige levensstijl zijn nog steeds gebaseerd op de achterhaalde veronderstelling van onbeperkte beschikbaarheid van goedkope energie. Daartegenover staat de nu langzamerhand in bredere kring

gen doordringende realiteit van de schaarste en eindigheid van energiebronnen die kunnen worden aangeboord zonder ernstige gevolgen voor milieu en maatschappij. In Nederland is het energieprobleem lang verdoezeld en door grote groepen zelfs weggevuurd, door de beschikbaarheid van aardgas.

Mede daardoor bevinden we ons in de situatie dat acute tekorten en abrupte wijzigingen in het voorzieningspatroon van energie zouden kunnen leiden tot ernstige maatschappelijke schade. Bovendien is de gehele energiesituatie vol onzekerheden. Zowel t.a.v. de feitelijke voorraden winbare fossiele brandstoffen, als t.a.v. de prijsontwikkeling daarvan, waarin veel externe effecten (de explosieve situatie in het Midden Oosten b.v.) een overgrote rol spelen.

Door een te conservatief beleid en te weinig geloof in de kracht van innovatie zijn we achtergebleven in de ontwikkeling van alternatieve energiebronnen, zodat we de mogelijkheden hiervan nog onvoldoende hebben verkend. En de grootst mogelijke onzekerheid bestaat er dan tenslotte over de gevolgen voor het milieu en voor onze veiligheid, over vooral het gebruik van kernenergie. We willen het energiebeleid daarom baseren op de volgende overwegingen.

- Het meeste effect voor het op peil houden van onze energievoorziening kan bereikt worden door een doelgericht en strak beleid van energiebesparing.

- Voor de komende 25 jaar blijven olie en gas onze belangrijkste energiebronnen.

- Daarnaast is er, mits onder goede milieucondities, een toenemende inzet van steenkool mogelijk. Vanwege de diverse aan kernenergie verbonden problemen wordt, zolang daarvoor geen verantwoorde oplossing in zicht is, kernenergie door ons als onaanvaardbaar beschouwd.

- Eveneens op middellange termijn kunnen wel resultaten verwacht worden van alternatieve energiebronnen, die in het kader van het 'Vernieuwend structuurbeleid' voortvarend ontwikkeld moeten worden.

Besparing

Uitgangspunt van ons beleid zal voor de komende jaren de bezuiniging op energie moeten zijn. Daarbij streven wij naar het handhaven of vermindere van het huidige niveau van energieconsumptie gedurende de komende

20 jaar. We gaan er hierbij van uit dat de huidige groei van de vraag naar energie zal worden afgeremd door de stijgende prijzen en, mede als gevolg daarvan, het ontwikkelen van nieuwe besparingstechnieken.

De industrie zal hierbij een bijdrage moeten leveren door toepassing en fabricage van producten, die minder energie intensief zijn als ook door toepassing van energiearmere productieprocessen.

Het bewuste zuinigheidsbeleid zal vorm dienen te krijgen in de tarieven, in een bewustmakingsproces o.m. door proef- en demonstratieprojecten t.a.v. de toepassing van passieve zonne-energie en door energie-informatieve etikettering, verdere bevordering van isolatie en van de toepassing van warmtekraftkoppeling, en door een daadwerkelijk uit te voeren verschuiving van particulier naar openbaar vervoer. Wij zijn van mening dat deze doelstelling te combineren valt met de door ons verwachte economische groei van ca. $1\frac{1}{2}\%$ (zie hoofdstuk IV). Bij een voldoende actief besparingsbeleid en een daaraan gerelateerd investeringsbeleid en het ontwikkelen van alternatieve energiebronnen. De besparing met betrekking tot het energieverbruik zien we als taakstellend. De overheid zal ook zelf het voorbeeld moeten geven.

Alternatieve energiebronnen

Voorals indien prioriteit wordt gegeven aan het ontwikkelen van goede opslagmethoden kan van zgn. stromingsenergie (niet oprakende bronnen als zon, wind, waterkracht) en aardwarmte, e.d. op de langere duur een betekenisvolle bijdrage aan de energievoorziening worden verwacht. De reeds aanwezige mogelijkheden moeten met voortvarendheid worden toegepast. Industriële warmte/kraft koppeling moet op korte termijn op zo ruim mogelijke schaal worden gerealiseerd.

Olie en gas

De in Nederlandse bodem aanwezige hoeveelheid aardgas moet in een langzamer tempo gewonnen worden. In dit streven past ook import van aardgas. Grootverbruikers zullen daarbij moeten overschakelen op de schone verbranding of vergassing van steenkolen.

Steenkool

Met kracht moet de ontwikkeling op gang worden gebracht van nieuwe

processen voor de schone overslag en verbranding van steenkool.

Kernenergie

De aan de toepassing van kernenergie verbonden problemen zijn nog verre van opgelost. Niet alleen Harisburg doet weldenkende mensen grote vraagtekens zetten bij de veiligheid ervan. Weinig is bekend van de effecten op langere termijn van de zgn. 'lagere stralingsdoses', waaraan werkers in en de omwonenden van kerncentrales blootstaan. Voor verwerking en opslag van radioactief afval zijn nog geen deugdelijke oplossingen aangedragen.

Verspreiding van splijtbaar materiaal, zowel als vergroting van het proliferatiegevaar door verspreiding van kennis over- en beschikbaarheid van gevoelige technologie, ook naar landen met weinig democratische en al even weinig vredelievende doelstellingen, blijkt moeilijk tegen te houden.

(zie hoofdstuk VI 'Niet verspreiding'). Harde bescherming van de kwetsbare centrales kan voeren tot het afglijden naar een politie-staat. Dat alles in overweging genomen, zijn wij van mening dat voor Nederland aan verdere toepassing van kernenergie en uitbreiding daarvan niet gedacht kan worden. Ook op Europees gebied moeten we onze buurlanden in de ruimste zin tot de grootst mogelijke terughoudendheid trachten te bewegen. Op grond van het feit dat voor het thans geproduceerde afval geen afdoende oplossing bestaat, daarbij in overweging nemend dat D'66 de huidige opwerkingscontracten met Cogema en BNFC afkeurt, dienen de bestaande Kernenergiecentrales te Borssele en Dodewaard zo spoedig mogelijk stil gelegd te worden. D'66 zal in de BMD als haar mening uitdragen dat de kerncentrales gesloten dienen te blijven, tenzij er voor de aan deze centrales verbonden afval- en veiligheidsproblematiek toereikende oplossingen te vinden zouden zijn.

Met betrekking tot de kosten van sluiting dient een objectieve kostenafweging te worden ontworpen op macro-economische grondslag, waarbij alle relevante factoren, zoals de bestaande overcapaciteit in de electriciteitssector evenals de lange termijn opslag van afval, de kosten van bewegen en de kosten verbonden aan de opwerkingscontracten worden meegenomen. De kosten van sluiting dienen voor rekening van de nationale overheid te worden gebracht, evenals de gevolgen van lopende contracten, die

op basis van kernenergie zijn afgesloten. De aan het gebruik van plutonium verbonden gevaren en te grote onzekerheden t.a.v. de 'haalbaarheid' van snelle kweekreactoren zijn zodanig dat Nederland van verdere medewerking aan de ontwikkeling van snelle reactoren en van opwerking dient af te zien. Nederland moet er naar streven dat de opwerkingsfabrieken in Cap-la Hague en Windscale onder controle van het IAEA komen. Verrijkt uranium kan vanuit Almelo naar onze opvatting alleen uitgevoerd worden naar landen die het 'Non-proliferatieverdrag' en het 'Verdrag van Londen' ondertekend hebben (zie hoofdstuk VI). De betekenis van kernfusie als eventuele toekomstige optie op de lange termijn zal uit voortgezet onderzoek, waarin ook Nederland actief moeten blijven, moeten blijken.

15 Het schaarse gezonde milieu

Doelstellingen

'Het milieu' is een ingeburgerde term geworden. Maar dat wil allerm minst zeggen dat het nu wel goed komt met het milieu. Integendeel: alleen al op het punt van milieuhygiëne — het 'schoon' maken van bodem, water en lucht — zijn de bedreigingen nog steeds veelvuldig. En dat is nog maar een deel van het totale probleem. Want het gaat D'66 om milieubeheer in ruime zin: heel wat meer dan zuiveringstechnieken en misschien een hekje om het laatste groene plekje, heel wat meer dan correcties aan de rand van het economisch gebeuren. Milieubeheer en natuur- en landschapsbescherming omvatten volgens D'66 gezamenlijk de kardinale taak van het leefbaar maken en houden van de wereld om ons heen.

Daarbij gelden drie doelstellingen: — het waarborgen van een goede leefomgevingskwaliteit, als voorwaarde voor ieders individuele gezondheid en welzijn; — verantwoordelijkheid voor het instandhouden van ecosystemen, natuurgebieden en landschappelijke waarden, niet alleen vanwege ons aller belang daarbij maar ook uit respect voor de omgeving als waarde in zichzelf; — het veiligstellen van de kans op menswaardig overleven ook voor toekomstige generaties.

Vanuit deze doelstellingen heeft de zorg om en de zorg voor het milieu steeds als een groene draad door de

beleidsbepaling D'66 gelopen; het is nu meer dan ooit geboden die lijn met kracht door te zetten. Want onder de druk van de problemen van vandaag taant de bereidheid om mooie woorden voor het milieu ook in daden om te zetten. D'66 wil die bereidheid hoog houden omdat een verantwoord milieubeleid niet alleen telt als het voor de wind gaat maar een voortdurende noodzaak is.

Milieubeheer is investeren in de toekomst, ook in economisch opzicht: milieu- en landschapsaantasting nu komt ons straks duur te staan, met op de rekening naast onherstelbare schade en verlies een hoge post voor dan onvermijdelijke maatregelen om te redden wat er te redden valt.

Effectief milieubeleid vergt het toetsen van alle activiteiten — ook die van de overheid zelf — op hun gevolgen voor de omgeving. Dat geeft een breed scala aan beleidspunten op velerlei gebied, variërend van binnensteden tot natuurgebieden, van consumptiegedrag tot industriebeleid. Te veel om hier allemaal te noemen! Steeds is het uitgangspunt: de noodzaak om de bewakende en bijsturende functies van het milieubeheer tot zijn recht te laten komen op alle terreinen van overheidsbeleid. D'66 stelt die noodzaak centraal.

Milieu en werkgelegenheid

Het overheidsbeleid moet niet uitgaan van een schijntegenstelling 'milieu of werkgelegenheid' maar gericht zijn op werk in en ten behoeve van een schoon milieu en een veilige en leefbare omgeving.

Milieu en industriebeleid

Het vernieuwend structuurbeleid (zie hoofdstuk IV) zal gericht dienen te zijn op selectie van hoogwaardige schone specialismen, waarbij de overheid met name de 'milieu-industrie' — die moet inspelen op de markt voor schone processen, zuiveringsmethoden, recycling etc. — moet stimuleren.

De vervuiler betaalt

Er moet een algemeen milieuschadefonds komen voor vergoedingen aan door vervuiling gedupeerden. Het principe 'de vervuiler betaalt' moet blijven gelden als een grondslag voor heffingen ter medefinanciering van milieu-maatregelen, naast een behoorlijke bijdrage uit de algemene middelen. Dit principe houdt ook in: geen doorbere-

kening van milieukosten in de prijscompensatie.

Geen onevenredige risico's

Milieu- en gezondheidsbescherming, veiligheid en arbeidsomstandigheden moeten beter op elkaar worden afgestemd. Daarbij gelden productieprocessen en producten pas als aanvaardbaar wanneer het ontbreken van onevenredige risico's of schadelijke effecten aannemelijk is gemaakt.

Zuinigheid

Het beleid moet gericht zijn op doeltreffend en zo spaarzaam mogelijk omgaan met energie, grondstoffen en delfstoffen, drink- en industriewater.

Oppervlaktedelfstoffen

Er moet een landelijk plan komen voor beperking van winning van oppervlaktedelfstoffen (zand, grind, mergel) tot de minst kwetsbare gebieden, in samenhang met terugdringing van het verbruik door hergebruik en productie van alternatieve materialen (havenslib, vlieg-as van centrales).

Afvalverwerking

Eerste doel van het afvalbeleid is terugdringen van verspilling en voorkomen dat afval ontstaat. Daarvoor is o.a. nodig: tegengaan van wegwerpartikelen en overtollige verpakkingen, opnieuw invoeren van statiegeld, inzamelen van glasverpakking, gebruik van kringlooppapier, een langere levensduur van duurzame consumptiegoederen (met steun van reparatiebedrijven, zie ook hoofdstuk IV), allerlei vormen van hergebruik, sterke uitbouw van recyclingsmogelijkheden en warmtebenutting bij afvalverbranding. Stedelijk afval moet zo min mogelijk gestort worden, chemisch afval helemaal niet. Het ontstaan en de verwerking van *chemisch afval* dienen geregistreerd te worden en onder streng toezicht te staan. Niet-verwerkbaar chemisch afval moet onder een preventief beleid vallen er op gericht dat processen waarbij dit afval ontstaat gewijzigd of stopgezet worden. Ook wanneer het economisch (nog) niet interessant is moet terugwinning van herwinbare stoffen ter hand genomen worden.

Bodemverontreiniging

De vele meldingen van bodemverontreiniging door chemische stoffen ma-

ken een actieplan plus extra financiële middelen voor het schoonmaken van de verontreinigde bodem noodzakelijk. Strikte bescherming van bodem en grondwater, onder meer door snelle totstandkoming en uitvoering van een wet bodembescherming, is geboden om nieuwe ellende te voorkomen. Er moet een toelatingsbeleid voor milieuvreemde chemische stoffen komen, schadelijke bestrijdingsmiddelen en onnodige additieven moeten worden teruggedrongen.

Oppervlaktewater

Al het kwalitatieve waterbeheer moet een zaak van milieubeleid zijn. Verontreiniging van het oppervlaktewater moet consequent tegengegaan worden, o.a. door strenge lozingsvoorschriften, preventieve zuivering, versnelde bouw van zuiveringsinstallaties met derde trap, en fosfaatloze wasmiddelen.

Luchtverontreiniging

Ook de luchtverontreiniging vereist dringend maatregelen: bijsturing van verontreinigende activiteiten (industrie, energie, verkeer); voorschriften voor zuivering volgens 'best bestaande technieken' en het ontwikkelen en verplicht stellen van schonere processen; snel terugdringen van de zwaveldioxydeverontreiniging tot onder het plafond van 500.000 ton/jaar, verdere verlaging van het maximum zwavelgehalte voor brandstoffen; voorrang voor het ontwikkelen van schone kolentech-nologie en betere verbrandingstechnieken; koleninzet en omschakeling van gas op olie alleen met toepassing van maximale reinigingstechniek; tegengaan van spuitbussen met schadelijke drijfgassen.

Geluidshinder

Alle geluidshinder, ook die van vliegtuigen, dient onder de Geluidshinderwet te vallen. Bij burger- en militaire luchthavens moeten vluchtschema's, aantal vliegbewegingen en toelating van het soort vliegtuigen aangepast worden aan de geluidshindereisen. Alle natuurgebieden dienen als stiltegebieden actief beschermd te worden. Auto's, apparaten etc. moeten aan strengere geluidsvoorschriften gaan voldoen. De uit een oogpunt van energiebesparing gewenste isolatie in de bouw dient gecombineerd te worden met geluidisolatie.

Ruimtelijke ordening, landbouw

Zorgvuldig omgevingsbeheer vraagt om precieze afstemming van het R.O.-beleid en het landbouwbeleid op het milieubeleid (zie § 16 en § 25).

Behoud kostbare gebieden

D'66 wijst verdere aantasting van waardevolle, onvervangbare gebieden af. Het gaat daarbij onder meer om: Markermeer (geen inpoldering tot Markerwaard), Naardermeer, Oosterschelde (liefst open — minstens grootste opening in de dam, zorgvuldig beheer), Waddengebied en Eems-Dollardgebied (wettelijke vastlegging onverkorte bescherming, geen gas- of olieboringen, geen inpolderingen), Veluwe (beheer als één gebied), plateau van Margraten (geen afgraving voor mergelwinning), Biesbosch, Lauwersmeer (geen militair oefenterrein).

Milieu en verkeer

Het totaalbeleid voor verkeer en vervoer dient milieuvriendelijk te zijn (zie § 16, De schaarse ruimte).

Milieu en energie

Het energiebeleid moet worden afgestemd op de draagkracht van het milieu (zie § 14, De energieschaarste).

Bestuur en wetgeving

Op het punt van bestuur en wetgeving wil D'66 onder meer:

— Er moet gestreefd worden naar één versterkt Ministerie van Milieuzaken en Volksgezondheid, dat de primaire verantwoordelijkheid zal dragen. Diverse milieutaken die nu onder andere departementen vallen, moeten naar dit ministerie worden overgeheveld, zoals bijv. kwalitatief waterbeheer en natuur- en landschapsbescherming; het laatste op voorwaarde dat beheer en beleid in één hand zullen zijn.

— Het is noodzakelijk dat op alle terreinen van overheidsbeleid het milieubeheer tot zijn recht komt door toetsing, bewaking en vooral bijsturing van activiteiten. Daartoe moeten de coördinerende bevoegdheden van de minister van Milieuzaken en Volksgezondheid zodanig worden versterkt dat ze reële inhoud krijgen.

Voor wat de beleidsinstrumenten betreft wil D'66 onder meer:

— milieu-effectrapportage voor alle potentiële aantastingen van natuur, mi-

lieu en landschap, met onafhankelijke toetsing;

- sanering van het vergunningenstelsel tot één 'milieuvergunning'
- overkoepeling van gemeentelijke en provinciale milieuplannen door een gecoördineerd landelijk milieuplan;
- verbetering van de nalevingscontrole;
- versterking van hinderwetbeleid en sanering van milieuhinderlijke bedrijven.

Betrokkenheid van de burger bij het milieubeleid brengt voor D'66 onder meer met zich mee: mogelijkheid van inspraak in een vroeg voorbereidend stadium van de besluitvorming; ruime beroepsmogelijkheid, gekoppeld aan sterke vereenvoudiging en versnelling van beroepsprocedures; meer mogelijkheden voor de consument (beleid in samenwerking met bewust consumentengedrag), o.a. door informatieve etikettering en bevorderen verkrijgbaarheid van milieuvriendelijke producten; versterking van milieu-educatie in de ruimste zin, zowel als van gericht vakonderwijs en onderzoek op het gebied van milieubeheer.

Internationaal milieubeleid

Milieu-aantasting stoort zich niet aan grenzen — dus moet milieubeheer ook internationaal meetellen. Zie daarvoor het Europees Programma. Enkele belangrijke onderdelen van het milieubeleid in internationaal verband zijn: *instemming met de World Conservation Strategy*: rekening houden met ecologische criteria bij ontwikkelingsprojecten; een beheersplan voor de Noordzee en krachtig bestrijden van zeeverontreiniging; geen dumping in of verbranding op zee van schadelijk afval; tegengaan van illegale olielozingen; preventie en rampenorganisatie m.b.t. tanker-ongelukken; terugdringing van lozingen via rivieren; tijdiger uitwerking in het nationale beleid van verplichtingen uit EG-milieurichtlijnen; prioriteit voor uitvoering van de Rijnverdragen in eigen land; het instellen van internationale autoriteiten voor kwalitatief waterbeheer; aanwijzing van beschermde Europese natuurgebieden; betere regelingen voor grensgebieden, met harmonisatie van inspraak, *milieu-effectrapportage* en vestigingsvoorschriften.

16 De schaarse ruimte

In een klein land met een hoge bevolkingsdichtheid is de ordening van het

gebruik van de beperkte ruimte een levensbelang. De daarbij onvermijdelijke belangenconflicten moeten door weloverwogen keuzes worden opgelost. Dit moet gebeuren op basis van democratische procedures: duidelijk, openbaar, controleerbaar. Alleen een r.o.-beleid dat milieuvriendelijk is en zuinig omspringt met open ruimte (zie § 15), dat gericht is op energiebesparing (zie § 14) en de eisen die een optimaal gebruik van het openbaar vervoer stelt (bereikbaarheid!), kan de burgers goede ontplooiingsmogelijkheden bieden, en heeft toekomstwaarde. Het huidige beleid terzake voldoet geenszins aan de eisen en het dient dan ook omgebogen te worden via een nieuwe (echte) *verstedelijingsnota*, inclusief het scheppen en/of versterken van de instrumenten om de beleidsombuigingen ook te kunnen realiseren. Hoofdpunten van deze nota zullen moeten zijn:

Concentratie en integratie van wonen, werken en voorzieningen:

Dit komt het voorzieningenpeil ten goede en maakt reisafstanden korter. Bovendien worden hierdoor de mogelijkheden voor ouders met huishoudelijke en verzorgende taken om werk thuis en buitenshuis te combineren vergroot. Tegelijkertijd worden het langzaam verkeer en het openbaar vervoer bevorderd, waardoor het ruimte-vretend en milieubelastend particulier vervoer wordt teruggedrongen.

— Herstel van de steden. Voorkeur voor verdichten boven uitbreiden van het stedelijk gebied. Liever kleine uitbreidingsplannen aansluitend op het bestaande stadsgebied dan nieuwe grote bouwlocaties; bouwen in hogere dichtheden dan nu in het algemeen het geval is.

— Tegengaan van suburbanisatie en terugdringen van de overloop, aangezien die teveel ruimte, energie en geld kosten en zeer ongunstige sociale effecten met zich meebrengen.

— De ontwikkeling van Almere en Lelystad als nieuwe steden op nieuw land, zal voorlopig nog een zekere overloop rechtvaardigen. Binnen het vernieuwend structuurbeleid (zie IV) dient er ook naar gestreefd te worden, deze nieuwe steden passende eigen werkgelegenheid te geven.

— Hogere prioriteit voor stadsvernieuwing, waarbij aantrekkelijk en in hoge dichtheden gebouwd dient te worden.

— Handhaving en vergroting van het eigen voorzieningenniveau in kleine steden en dorpen. Dit mag geen aanleiding zijn voor nieuwe suburbanisatie.

— Zorgvuldige inrichting van stedelijk

ke randzones, als buffers tussen bebouwde kom en landelijk gebied.

— Versterking van de historische structuur van binnensteden, door aanwijzing van beschermde stadsgezichten en een ruimer monumentenbeleid.

R.O.-Procedures

In het huidige r.o.-beleid zijn er teveel regels, waarbij teveel instanties betrokken zijn. Er is weinig coördinatie en de procedures zijn te lang. Daardoor is het beleid niet helder en ineffectief en wordt veel creativiteit in de kiem gesmoord. Er is een overvloed aan ontoereikende, verkeerde of zelfs niet gebruikte instrumenten en herbezinning en reorganisatie zijn dan ook dringend geboden. Dit geldt vooral voor het ruimtelijk beleid ten aanzien van de volkshuisvesting.

Schaarse ruimte en vervoer

Verkeer en vervoer van personen en goederen zijn mede bepalend voor de welvaart van het land en de individuele vrijheid van de bewoners. Een goed vervoersbeleid moet dit voordeel afwegen tegen de nadelen als: ruimtebeslag, energieverbruik en milieubelasting. Wij menen dat de conclusie daaruit is, dat er prioriteit gegeven dient te worden aan de minst belastende transportmiddelen, openbaar vervoer en langzaam verkeer. Dat vergt de volgende maatregelen:

— Grote terughoudendheid inzake aanleg van nieuwe snelwegen.

— Onaantrekkelijk maken van lang parkeren in de binnensteden.

— Afremmen van het overmatig auto-gebruik door indirecte wegenbelasting als heffing op motorbrandstof bij gelijktijdige vermindering van de heffing op de auto, met nader uit te werken compensatieregelingen voor het beroepsvervoer.

— Bevordering van het langzaam verkeer, door aanleg van fietspaden in en buiten de steden, oversteekplaatsen, voetgangers- en fietstunnels en dergelijke.

— Verbeteren Openbaar vervoer door:

— het oplossen van knelpunten en aanleggen nieuwe voorzieningen.

— stimuleren OV-gebruik in woon-werkverkeer,

— de uitbreiding van de mogelijkheden tot het meenemen van de fiets (als belangrijk verlengstuk van de openbare vervoersmogelijkheden) in treinen en streekbussen,

— het stimuleren en financieren door centrale overheid van doorstromings-

maatregelen voor tram- en busverkeer, Public Relations faciliteiten bij stations en veilige fiets- en looproutes naar stations en tenslotte door organisatorische, tarifaire en wettelijke aanpassingen van het taxivervoer.

— In de steden, moet behalve op doorgaande routes, het langzaam verkeer erkend worden als verkeerssoort met de meeste/eerste rechten. Dit moet tot uitdrukking komen in bijv. routing, verkeerslichtafstelling, voorangsregeling, etc. Dit kan middels het landelijk beleid worden bevorderd.

— Een beleid ten aanzien van het goederenvervoer sterk mede bepaald door het economische belang ervan. Een dergelijk beleid moet zijn gebaseerd op het voeren van een sturend beleid dat, ook in Europees verband, een duidelijke samenhang vertoont tussen de verschillende vervoerstakken.

Voorts moet gezorgd worden voor gelijke basisvoorwaarden waaronder de verschillende vervoerstakken kunnen functioneren (beloningssystemen, financiering en doorberekening infrastructuur). D'66 wil ook met aanloop-subsidies het gecombineerd vervoer stimuleren.

— Voorts is er dringend behoefte aan een nationaal (zee)havenbeleid ter voorkoming van maatschappelijke verspilling; uitbreiding van de massa-goedoverslag-mogelijkheden in de IJmond wijst D'66 af, maar wel dient het sluisencomplex in het Noordzeekanaal te worden verbeterd.

Verkeersveiligheid

De onveiligheid van het verkeer is een permanente bedreiging voor iedereen en daarnaast ook nog een negatieve economische factor van belang. Vergroting van de verkeersveiligheid dient dus een continue beleidsprioriteit te blijven. Instrumenten voor dit beleid zijn voortdurende verkeerseducatie, periodieke autokeuring, scheiding van verkeerssoorten en dus grotere veiligheid voor het langzaam verkeer, en een snelheidsregime dat niet dogmatisch is, maar effectvol aangepast aan plaatselijke situaties.

Vaarwegen

Stimulering van het vervoer te water heeft ook consequenties voor het vaarwegenbeleid. De Nederlandse vaarwegen hebben niet alleen een vervoersfunctie, maar ook een recreatieve, terwijl hun belang voor de waterhuishouding onschatbaar is. Het beleid moet

dan ook op deze drievoudige functie afgestemd worden. Vaarwegenbeleid is een onderdeel van de ruimtelijke ordening. Zo dient voorkomen te worden dat min of meer in onbruik geraakte waterverbindingen onbevaarbaar gemaakt worden door aanleg van lage, vaste bruggen, zodat heropening ervan in het kader van een vernieuwend vaarwegenbeleid geblokkeerd raakt.

Met name in Brabant en Limburg moet de verbetering van vaarwegen kordaat ter hand genomen worden. Gezocht moet ook worden naar een snelle oplossing van de problemen op de scheepvaartverbindingen tussen de grote steden. Het tekort aan ligplaatsen met bijbehorende voorzieningen is zowel voor de beroeps- als voor de recreatieve vaart groot. Het beleid dient hierin te voorzien. Het vervoer over water van gevaarlijke stoffen neemt nog steeds toe, een hieraan aangepaste wetgeving blijft uit, het risico is onaanvaardbaar geworden. Binnen het milieubeleid (zie § 15) moet wetsherziening hier snel ter hand genomen worden.

Schaarse grond

Grond is schaars, beheersing van de grondprijzen is noodzakelijk om te voorkomen dat alleen de financieel meest draagkrachtigen nog grond in handen krijgen. Het door de Tweede Kamer aangenomen wetsontwerp Agrarisch Grondverkeer is hiertoe ontoereikend, omdat ontduiking mogelijk blijft. Er zal slechts sprake kunnen zijn van een werkelijke beheersing, als er geen directe band tussen verkoper en koper van de grond bestaat.

Om dat te bereiken zullen vrijkomende gronden door een onafhankelijke instantie moeten worden toegewezen. Voorrang zal daarbij verleend moeten worden aan die landbouwbedrijven, die voor hun voortbestaan vrijkomende grond het dringendst nodig hebben. Zowel toewijzingsgronden als prijsvaststelling dienen te berusten op objectieve en controleerbare normen.

Bij onteigening van gronden dient de prijs bepaald te worden op basis van de vervangingswaarde. D.w.z. de prijs die geldt voor vergelijkbare grond elders, met dezelfde gebruiksmogelijkheden. Bedoelde interventie-instantie dient aan deskundige en democratische eisen te voldoen. Soortgelijke interventie achten wij onnodig bij de verkoop van niet-landbouwgronden. Wel is ook daar prijsbeheersing gewenst, vooral voor gronden binnen de bebouwde kom, die de gemeenten willen

verwerven. We denken hierbij eveneens aan prijsvaststelling op basis van vervangingswaarde. De onteigeningswet zal in die zin gewijzigd moeten worden. Ook zal de vereenvoudiging van de onteigeningsprocedure hierbij moeten worden geregeld, terwille van de uitvoerbaarheid van het ruimtelijk ordeningsbeleid.

Erfpacht

Harmonisatie van het gemeentelijk gronduitgiftebeleid is van groot belang. In de meeste gevallen zal erfpacht de voorkeur moeten hebben boven verkoop. De voordelen van erfpacht moeten nog vergroot worden door tenminste regionale afstemming van gemeentelijke erfpachtvoorwaarden. Onze voorkeur gaat uit naar de zgn. 'eeuwigdurende erfpacht' in plaats van de nu nog vaak voor beperkte tijd aangegane overeenkomsten. Tussentijdse beëindiging van erfpacht-overeenkomsten, voor wettig vastgestelde bestemmingswijziging moet altijd aan de gemeenten voorbehouden blijven, waartegenover de plicht van de gemeenten dient te staan om bij beëindiging schadevergoeding te betalen voor de op de grond aanwezige opstallen.

Raamwet erfpachtvoorwaarden

In een nieuwe Raamwet Erfpacht dienen de volgende spelregels vastgelegd te worden:

- duur erfpacht (onbeperkt als regel)
- opstalvergoeding bij beëindiging door de gemeente
- vaststellen periodieke herziening
- regeling afkoop erfpachtcanon
- overige vergoedingen bij beëindiging
- geschillenregeling.

Daarnaast dient de wet regels te stellen die oneigenlijk gebruik van erfpachtovereenkomsten (het opnemen van oneigenlijke voorwaarden), onmogelijk maken.

Monumentenzorg

Herstel en bescherming van de nog overgebleven historische bebouwing en stedenbouwkundige structuren die het meest toegankelijke nationale cultuurbezit vormen is niet alleen van essentieel belang om de stads- en dorpskernen kleinschalig en voor de bewoners aantrekkelijk te houden maar is ook economisch belangrijk i.v.m. toerisme.

Hierbij is niet alleen een rijksbeleid,

maar ook een gemeente- en provinciaal beleid aan de orde. Dit leidt er o.a. toe, dat D'66 de fiscale aftrekmogelijkheden van onderhoudskosten voor rijksmonumenten ook wil bieden voor door de gemeente of provincie aangewezen monumenten.

17 De schaarste aan woningen

Iedereen vanaf 18 jaar heeft recht op zelfstandige woonruimte. Een behoorlijke woning vormt voor iedereen een eerste levensbehoefte. Nederland kent een onaanvaardbare, selectieve woningnood: voor de meest kwetsbaren, de minst draagkrachtigen en de jongeren zijn er onvoldoende woningen. Het beleid zal daarom gericht moeten worden op effectieve bestrijding van die woningnood en verbetering van de woonomgeving.

Democratisch beheer

Wij staan een democratisering van het woningbeheer voor, door invoering van verschillende vormen van bewonerszelfbestuur. Een uitwerking daarvan vindt U in Hoofdstuk II onder Democratisering.

Afgestemd bouwprogramma

Er moet gestreefd worden naar verhoging van het bouwprogramma over een periode van ongeveer 5 jaar met 20.000 nieuwe woningen of een gelijkwaardig aantal te verbeteren woningen. Het bouwprogramma dient zich te richten op de tekorten in de woningvoorraad en deze tekorten terug te dringen. Dat betekent: extra inspanningen in de grote bevolkingscentra, meer bejaardenwoningen en woningen voor alleenstaanden, gehandicapten, onvolledige gezinnen en personen of groepen met bijzondere woonbehoeften. Bijzondere woonvormen (woonschepen, woonwagens) behoren daarbij aanvaard te worden. De eigen creativiteit in het wonen moet bevorderd worden, evenals experimenten die gericht zijn op een grotere variatie in woonvormen en woonmilieu.

Stadsvernieuwing

In het beleid dient stadsvernieuwing voorrang te krijgen (zie ook § 16). In steden en dorpen moet de verscheidenheid van functies behouden of hersteld worden. De woonruimte behoort gerealiseerd te worden in een milieu dat wonen in de stad weer aantrekkelijk maakt (zgn. 'werwend woon-

milieu'). Verbetering van de gebouwde omgeving dient gepaard te gaan met verbetering van de sociale voorzieningen ter plaatse. Omzetting van niet meer gebruikte bedrijfsruimte in woonruimte dient gestimuleerd te worden, onttrekking van woonruimte tegengegaan. Reeds onttrokken woonruimte dient zoveel mogelijk in de woonsfeer teruggebracht te worden.

Bij stadsvernieuwing moet woningverlies zoveel mogelijk voorkomen worden, door bouwverdichting en opvullen van open gaten. Er dient spoedig een Wet op de stadsvernieuwing ingevoerd te worden, waarin decentralisatie en inspraak centraal staan. De gemeenten moeten binnen een gedecentraliseerd beleid financieel en organisatorisch in staat gesteld worden om zelf, te zamen met bewoners en andere belanghebbenden stadsvernieuwingsplannen op te stellen en uit te voeren. Op gemeentelijk niveau moet beslist worden over de keuze verbetering of vervanging en over het verbeteringspeil van woningen, bedrijfsruimten e.d. Invoering van een verplichting tot bevolkingsinspraak bij de beleidsvoorbereiding van stadsvernieuwingsplannen, is vereist. Wijkbewoners moeten daarbij het recht en de middelen krijgen om zich daarin te laten bijstaan door onafhankelijke deskundigen.

Woningbouwfinanciering

De financiering dient veiliggesteld te worden en zoveel mogelijk te geschieden door pensioenfondsen en andere beleggers. Deze moeten ertoe gestimuleerd worden door garanties voor een maatschappelijk en economisch verantwoorde exploitatie (zie ook IV onder Pensioenplan D'66). Aanvullende financiering met rijksleningen behoort zonodig mogelijk te blijven.

Bouwkosten

De subsidieafhankelijkheid in de woningbouw moet beperkt worden, om stagnatie in de nieuw- en vernieuwbouw door geldgebrek bij de overheid te voorkomen. De kostenstijging moet teruggedrongen worden tot onder de stijging van de huurprijzen, door:

- verlaging van de BTW (tot een bepaalde stichtingskostengrens) van 18 naar 4%;
- onderzoek naar, en voortvarende toepassing van kostenbesparende bouwmethoden;
- intensief grondgebruik;
- uitvoering van sobere nieuwbouw- en renovatieplannen, waarbij een deel

van de voorzieningen eventueel gespreid over een aantal jaren, (door de bewoners) aangebracht of verbeterd kan worden;

- beperking minder urgente eisen in de voorschriften;
- financiering van huur- en koopwoningen met aangepaste leningen, waardoor de (aanvangs)kosten lager zullen zijn (bijv. waardevaste leningen, langere looptijd, rente-egalisatie).

Woonlasten

Woonkwaliteit en woonkosten moeten duidelijker in de huren tot uiting komen. De jaarlijkse trendmatige huurverhoging dient gelijk te zijn aan het inflatiepercentage. Versnelling van de huurharmonisatie is onvermijdelijk. De woonlasten zullen hierdoor verhoogd worden, hetgeen d.m.v. individuele huursubsidies alleen volledig gecompenseerd kan worden voor huurders met minimuminkomens. De doorstroming van huurders met een relatief hoog inkomen in goedkope woningen zal moeten worden aangemoedigd door invoering van een huurdersheffing.

Het huidige systeem van hypotheek-renteaf trek voor eigenaar-bewoners, zal geheel of gedeeltelijk vervangen moeten worden door een systeem van individuele woonsubsidies. Daartoe zal de volledige renteaf trek in ieder geval beperkt worden tot hypotheeken van maximaal f 300.000,—.

Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen woningen op erfpacht en woningen op eigen grond. Boven deze grens, die bevroren blijft, zal alleen de rente verminderd met het inflatiepercentage aftrekbaar zijn. Per saldo zullen deze maatregelen voor de middeninkomens een gelijkblijvend en voor de lagere inkomens een gunstig effect hebben, zodat voor deze groepen een reële keuze tussen huren en kopen behouden blijft, of verkregen wordt. Om verwaarlozing en/of 'zwart' werk tegen te gaan, moeten bepaalde onderhoudskosten voor eigenaar-bewoners weer fiscaal aftrekbaar worden, zij het dan met een beperkte herwaardering van het huurwaarde-forfait.

Woningtoewijzingsbeleid

De gemeenten dienen een woonruimtebeleid te voeren, dat de beschikbare en nieuw te bouwen woonruimte beter verdeeld en gelijke kansen biedt aan alle woningzoekenden. Met name moet de achterstand weggewonnen worden voor grote en kleine huishou-

dens, jongeren, bejaarden, etnische minderheden, gehandicapten, woongroepen en alternatieve samenlevingsvormen. Het woonruimtebeleid van de gemeente binnen één regionale woningmarkt behoort gecoördineerd te worden. Spoedig moet een leegstandswet tot stand komen, die de positieve functie van het kraken overneemt; door deze wet krijgen de gemeenten een effectief vorderingsinstrument. Zolang deze wet niet in werking is, kan kraken aanvaardbaar zijn, als dit het gemeentelijk toewijzingsbeleid niet doorkruist. Tevens behoort voor bijzondere gevallen (sloopwoningen, onverkochte koopwoningen) en voor kamerbewoning, tijdelijke verhuur met een beperkte huurbescherming mogelijk te zijn. Woningplitsing dient eveneens wettelijk geregeld te worden, om ongewenste onttrekking van huurwoningen aan de distributiesfeer te kunnen voorkomen.

IV Sociaal-economisch beleid

(Definitief verkiezingsprogramma)

18 Ontplooiing

Menselijke ontplooiing is voor D'66 een sleutelwoord. Dat de mens een groot deel van z'n leven werkend doorbrengt, betekent niet dat wij niet kritisch staan tegenover de centrale rol van de betaalde arbeid in onze samenleving. Blijft staan, dat voldoende werk moet zijn, dat voldoende ontplooiingsmogelijkheden biedt. Op het ogenblik is daar geen sprake van en bij ongewijzigd beleid zal de toekomst er wat dat betreft nog somberder uitzien. Niet alleen is er de grote en groeiende werkloosheid, bovendien is de kwaliteit van de arbeid op veel gebieden verslechterd, door verregaande arbeidsverdeling en door schaalvergroting van de productieprocessen. Het sociaal-economisch beleid zal er de komende jaren dan ook primair op gericht moeten zijn, *voldoende volwaardige arbeidsplaatsen te scheppen*. Maar de speelruimte voor zo'n beleid is gering. Het mag niet leiden tot verdere aantasting van het milieu of de ruimtelijke ordening. De energiesituatie dwingt bovendien tot zeer selectieve stimulering van het productieproces. En tenslotte hebben we te maken met de internationale economische ontwikkelingen, waarop Nederland nauwelijks invloed kan uitoefenen, maar die wel in hoge mate onze situatie beïnvloeden. Deze maken het onmogelijk om tussen nu en 1985 de tenminste benodigde 300.000 'volledige' arbeidsplaatsen te realiseren. Daarom en omdat wij van mening zijn dat het werk in de 'informele sector' niet uitsluitend ten laste mag komen van bepaalde groepen burgers (vrouwen, jongeren, arbeidsongeschikten) en het bovendien moge-

lijkheden tot zelfontplooiing biedt, streven wij naar een eerlijker verdeling van alle beschikbare werk (zowel in de formele als in de informele sector). Het gaat daarbij om (gelijke) verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid en (gelijke) kansen op zelfontplooiing.

Een samenhangend beleid

Om Nederland selectief te herindustrialiseren en tegelijkertijd tot een eerlijke en efficiënte verdeling van het werk te komen zijn ingrijpende maatregelen op tal van beleidsterreinen noodzakelijk. Voor het herstel van onze industrie is zowel een globaal kostenmatigend beleid als een gericht, vernieuwend structuurbeleid nodig. Dit beleid kan alleen gerealiseerd worden als een meerjarige inkomensmatiging plaatsvindt en daarom is het des te meer nodig, dat de bestaande inkomensverdeling kritisch wordt doorgelicht en veranderd. Om er voor te zorgen, dat de schaarse arbeidsplaatsen ook daadwerkelijk worden bezet dient er een arbeidsmarktbeleid ontwikkeld te worden om de aansluiting op de arbeidsmarkt te verbeteren. Natuurlijk moeten er ook allerlei maatregelen genomen worden om het werk te verdelen.

Reorganisatie van de sociale voorzieningen, renovatie van het fiscaal beleid, landbouw en consumentenbeleid komen in dit hoofdstuk vanzelfsprekend ook aan de orde en wij besluiten met een beschouwing over de economische orde zoals wij die zien.

19 Het globale kostenmatigende beleid

Wanneer er de komende jaren niet opnieuw belangrijke internationale verstoringen optreden, zal de groei van ons nationale inkomen ca 1 1/2% kunnen bedragen. Deze geringe groei zal gerealiseerd moeten worden door:

- via investeringen van bedrijfsleven en overheid, nieuwe en betere werkgelegenheid te scheppen;
- op grote schaal energie te besparen;
- de woningvoorraad te verbeteren en uit te breiden.

Noodzakelijke voorwaarde voor vergroting van de investeringen van het bedrijfsleven, is een duurzame verhoging van de rendementen. Die verbetering kan optreden wanneer een meerjarige minlijn voor de loon- en salariscomponent van het nationale inkomen wordt gerealiseerd en daarnaast de collectieve lastendruk wordt gestabiliseerd. Ook is het wenselijk de omvang van het financieringstekort omlaag te brengen.

Ingrijpende en voor niemand aangename maatregelen zijn dan helaas onontkoombaar om de toekomst niet nog veel onaangener te maken.

Binnen de in dit programma gehanteerde veronderstellingen kan voor geen enkele inkomenscategorie handhaving van de koopkracht gegarandeerd worden. Wel willen wij ernaar streven de werkelijke minima zoveel mogelijk te ontzien. Bij de inkomensbeheersing dient waar mogelijk het principe gehanteerd te worden dat de sterkste vogels de grootste veren moeten laten. Het spreekt vanzelf dat wij daarbij voor een aantal inkomensgroe-

pen een verkleining van de verschillen blijven nastreven, waarbij vooral ook gelet zal moeten worden op het uitwissen van zaken als het nog steeds bestaande sociale en economische beloningsverschil tussen 'witte' en 'blauwe' boorden.

Beheersing van de inkomens in het bedrijfsleven

Wij hebben een absolute voorkeur voor de democratische beheersing van lonen en salarissen in nauwe aanspraak met het bedrijfsleven. De regering dient daartoe in overleg te treden met het georganiseerde bedrijfsleven, om gezamenlijk te komen tot een *social contract*. In zo'n contract moeten afspraken gemaakt worden over de in alle opzichten gewenste ontwikkeling van inkomens en prijzen, de realisering van investeringen, en het arbeidsplaatsenbeleid (zie ook hoofdstuk III Nieuwe Schaarsten: arbeid), waaronder het scheppen van deeltijdbanen en een beleid gericht op arbeidstijdverkorting bij overheid en bedrijfsleven, begrepen dient te zijn. Eerst als de onmogelijkheid van het afsluiten van een sociaal contract klaarblijkelijk is, zal de regering gerechtigd zijn zelfstandig in de inkomensontwikkeling bij het bedrijfsleven in te grijpen. Ook t.a.v. de ambtenaren en overige trendvolgers dient zij in dat geval een eigen beleid te voeren.

In principe zijn wij voorstander van het systeem van automatische prijscompensatie. De praktische effecten van dit systeem dienen echter binnen het arbeidsvoorwaardenbeleid te worden afgewogen tegen de gevolgen voor de werkgelegenheid.

Dat zou er dan toe kunnen leiden dat incidenteel de prijscompensatie gedeeltelijk wordt vervangen door lastenverlichtende maatregelen. Het is in elk geval noodzakelijk om kostenveranderingen die per saldo uit het buitenland op ons afkomen, niet langer op de bedrijven af te wentelen. Dat betekent correctie achteraf van de loonvorming inzake ruilvoetontwikkelingen. Bij deze correctie dienen de prijsverhogingen van het geëxporteerde aardgas, die op zichzelf tot een ruilvoetverbetering leiden maar die niet aan het bedrijfsleven ten goede komen, buiten beschouwing gelaten te worden.

Beheersing van de inkomens in de collectieve sector

Weliswaar zal inkomensmatiging in het bedrijfsleven door de verschillende

koppelingsmechanismen automatisch leiden tot een zekere beperking van de via de collectieve sector uitbetaalde inkomens: maar omdat de trendbepalende groep inkomensstrekkers (loontrekken in het bedrijfsleven) nu al kleiner is dan de trendvolgende groep (ambtenaren, trendvolgers en sociale uitkeringstrekkers), ontstaat het effect van de vallende dominanten: kleine inkomensverbeteringen in het bedrijfsleven hebben zeer grote consequenties voor de collectieve uitgaven.

Vervanging trendsysteem voor inkomensbepaling trendvolgers bij voorkeur door CAO's

Het gaat ons daarbij om een beter beheersinstrument dan het huidige. Hoewel dit bezuinigingen zou kunnen opleveren, is dat niet primair de bedoeling van deze maatregel. Het streven dient te blijven, dat een globaal evenwicht in arbeidsbeloningen voor vergelijkbare functies bij overheid en bedrijfsleven bereikt wordt. De regering dient dit onderwerp in te brengen bij onderhandelingen over een sociaal contract (zie hierboven).

Handhaving bestaande netto-netto-koppeling tussen sociale uitkeringen en overige inkomens

Wel moet verder onderzocht worden of er in de sociale wetten niet onbedoelde elementen zijn geslopen.

Intensivering van het beleid gericht op beperking van het totale volume van de sociale verzekeringen

Ook hierbij gaat het niet om vermindering van de sociale zekerheid, wel b.v. om het scheppen van werkgelegenheid, humanisering van werk, en beperking van oneigenlijk gebruik, door werkgevers zowel als werknemers, zodat het aantal mensen dat een beroep moet doen op de sociale verzekering zoveel mogelijk wordt teruggebracht (zie ook onder § 24 onder arbeidsmarktbeleid en aansluiting vraag en aanbod).

Verhoging van efficiency en effectiviteit in de overheidssector

Vergroting van de productiviteit van de publieke sector, door ontwikkeling van nieuwe producten en processen, als speerpunt van het vernieuwend structuurbeleid (zie § 23).

Inflatiebestrijding via prijsbeleid en monetair beleid

Een laag inflatiepercentage kan het concurrentievermogen van de bedrijven verbeteren. Maar inflatiebestrijding is geen doel op zich: het moet uiteindelijk de werkgelegenheid ten goede komen. Daarom moet het beleid van de Nederlandse Bank kritisch op de werkgelegenheidseffecten getoetst worden.

20 Een redelijker inkomensverdeling

Wij gaan uit van de realiteit dat er de komende jaren geen ruimte zal zijn voor algehele inkomensverbetering, dat — zoals gezegd — herstel van onze economie offers van iedereen vraagt. Het accepteren van de minlijn is alleen aanvaardbaar bij een rechtvaardiger inkomensverdeling dan de huidige, zowel wat betreft primaire als secundaire arbeidsvoorwaarden (incl. pensioenrechten). Om daartoe te komen moeten alle inkomensverhoudingen getoetst worden aan een systeem van functiewaardering, zeer in het bijzonder ook t.a.v. het verschil tussen ambtelijke en niet-ambtelijke functies en de beloning daarvan. Wij zijn wel van mening dat inkomensverschillen gerechtvaardigd kunnen zijn, maar dan wanneer ze gebaseerd zijn op verschillen van offers in tijd en/of inspanningen en/of (on)gunstiger omstandigheden.

Ook kunnen verschillen op grond van aanleg en opleiding gerechtvaardigd zijn, maar dan alleen wanneer zulks voor een goede werking van de arbeidsmarkt noodzakelijk is. Verschillen, voortvloeiende uit tradities, relaties en macht (dus ook die tussen man en vrouw) zijn onaanvaardbaar.

Mannen en vrouwen behoren een individueel recht te verkrijgen op arbeidsinkomens en uitkeringen. Maatregelen moeten daartoe worden getroffen tot gelijkberechtiging van mannen en vrouwen in de sociale voorzieningen en de pensioenen (ook ingeval van niet-traditionele samenlevingsvormen). Indien hierdoor onbillijkheden ontstaan in de inkomensverhoudingen (bijv. dubbele inkomens en één samenlevingsvorm), dienen deze door belastingmaatregelen te worden tegengegaan, waarbij het streven naar individualisering in de fiscale wetgeving als principe gehandhaafd blijft. Deze geïntegreerde visie op een geëmancipeerd inkomensbeleid zal in de komende kabinetperiode nader uitgewerkt dienen

te worden. De inkomenspolitiek die ons voor ogen staat, is onuitvoerbaar zonder *openbaarheid van alle inkomens*. Belangrijk onderdeel van de door ons voorgestane politiek ter zake, is het loonbeleid. Wij menen dat alle in de toekomst af te sluiten CAO's (ook degene die — zie hiervoor — in de plaats dienen te komen van het huidige trendvolgerssysteem) beoordeeld dienen te worden door een nieuw te vormen en door de regering te benoemen *College van Rijksbemiddelaars Nieuwe Stijl*, dat alle CAO's toetst aan de hiervoor genoemde normen van rechtvaardiger inkomensverdeling. CAO's die een negatieve bijdrage leveren tot rationalisering van de inkomensverdeling, kunnen door dit College dan onverbindend verklaard worden. Wij willen voor dit nieuwe inkomensbeleid de term *begeleide inkomenspolitiek* introduceren.

21 Renovatie van het fiscaal beleid

Wij zijn van mening, dat loon- en inkomstenbelasting nauwelijks een rol zullen kunnen spelen bij het inkomensverdelingsbeleid, aangezien verhoging van de progressie alleen zal leiden tot vergrote afwentelings- en ontduikingsmechanismen.

Wel dienen die mechanismen beteugeld te worden door beperking van fiscale aftrekposten met een consumptief karakter (in de ruimste zin). Zo dit mocht leiden tot sterk verhoogde belastingopbrengsten, dient verlaging van de tarieven overwogen te worden. Heffing van inkomstenbelasting dient zoveel mogelijk inflatieneutraal te zijn. Plannen in de richting zoals voorgesteld door prof. Hofstra verdienen daarom serieuze heroverweging, zowel voor wat betreft de privé als ondernemingsfeer. In principe zijn wij voorstander van vermogenswinstbelasting. De redelijkheid vergt dan dat ook vermogensverliezen daarbij betrokken worden. Rationalisering van de belastingheffing kan tot niet onaanzienlijke besparingen leiden.

22 Sociale zekerheid

Wij zijn van mening dat de nu in ons land naast elkaar bestaande pensioenstelsels dringende herziening behoeven, om zeer grote ongelijkheden weg te nemen. Daarnaast dient het stelsel van sociale verzekeringen gereorganiseerd te worden, met als uitgangspunten:

een groter besef van persoonlijke verantwoordelijkheid bij de verzekerden, meer aandacht voor emancipatoire uitgangspunten, een billijker verdeling van rechten en lasten, een scherpere kostenbeheersing, en administratieve vereenvoudigingen. Hierdoor zal tevens misbruik of oneigenlijk gebruik kunnen worden tegengegaan. De volgende maatregelen moeten daarvoor genomen worden:

Voorbereiding pensioenplan D'66

Dit plan voorziet in een wettelijke regeling voor waarde- of welvaartsvast pensioen, naast de AOW, waaraan ook zelfstandigen kunnen deelnemen. De hoogte van de pensioenuitkeringen zal d.m.v. een puntensysteem worden gekoppeld aan de individueel betaalde premies, zonder de huidige mogelijkheid van inkomensoverheveling van b.v. laag naar hoog. De koopkrachthandhaving vindt plaats via door de overheid voor dit doel uit te geven of te garanderen waarde- of welvaartsvaste leningen. Deze zullen in de eerste plaats dienen voor financiering van de volkshuisvesting. (zie § 17: Woningbouwfinanciering).

Noodwet behoud pensioenaanspraken

Vooruitlopend op realisering van dit plan moet snel een noodwet ingevoerd worden, die de uitholling van opgebouwde pensioenaanspraken door inflatie, bij verandering van werkkring, werkloosheid, arbeidsongeschiktheid en na pensionering, beperkt. De Pensioeninstellingen dienen bij wet (zoals de initiatiefwet van onze Tweede Kamer fractie voorstelt) verplicht te worden de beleggingsopbrengst van de pensioenspaargelden aan te wenden voor deze inflatiecorrectie.

Noodwet minimumpensioen

Eveneens dient met bekwame spoed een noodwet tot stand te komen, die een vloer legt in de particuliere pensioenvoorzieningen, op basis van een minimumpremie, zonder de mogelijkheid van inkomensoverheveling.

Ziektekostenverzekeringsplan D'66

Dit plan is gericht op de totstandkoming van één verplichte volksverzekering, waarin AWBZ en Ziekenfondswet opgaan. Premieheffing zal naar inkomens plaatsvinden. Het onderscheid tussen fonds- en particuliere patiënten verdwijnt. De uitvoering zal geschieden

door daartoe, op bepaalde voorwaarden, toegelaten verzekeringsinstellingen, waartussen men een vrije keuze zal hebben.

Voorbereiding van één inkomensderivingsverzekering

De bestaande wetten inzake ziekte, arbeidsongeschiktheid en werkloosheid, dienen samengevoegd te worden tot één sociale inkomensverzekering met regionale uitvoeringsorganen. In principe dient daarbij de verzekeringsplicht tot basisniveau gehandhaafd te blijven, met daarnaast de mogelijkheid van vrijwillige verzekering daarboven. Nader moet bezien worden in hoeverre deze opzet toepasbaar is voor de werkloosheidsvoorziening. Uiteindelijk moeten de uitkeringsrechten voor zelfstandigen en werknemers gelijk getrokken worden. In een overgangperiode dient het maximum verplicht verzekerd inkomen in de bestaande werknemersverzekeringen hiertoe bevroren te worden. Bestaande uitkeringen mogen niet worden aangetast.

Wijziging kinderbijslagregeling

De 'gezinssubsidie' per kind dient afhankelijk te worden van de leeftijd en niet van het rangnummer in het gezin.

Arbeidsintensieve bedrijven

Er dient een onderzoek verricht te worden naar een nieuwe heffingsgrondslag, waardoor voor arbeidsintensieve bedrijven verlichting van sociale lasten gerealiseerd zal kunnen worden.

Vereenvoudigde aanslagen

Premies voor de volksverzekeringen moeten op een neutrale wijze opgenomen worden in de tarieven van loon-, inkomsten-, en bedrijfsbelastingen. (Zie ook onder § 21).

23 Een gericht, vernieuwend structuurbeleid

Onze welvaart is voor meer dan 50% afhankelijk van export. Zowel in prijs- als in kwaliteitsconcurrentie verliezen wij terrein aan andere exporterende naties. Die bedreiging van onze welvaart wordt nog groter, als wij in de komende periode minder baten uit aardgasexporten krijgen en meer dure energie moeten gaan importeren; als de, overigens zeer gewenste, wijzigingen in de internationale verdeling van werk en

welvaart zich gaan aftekenen; en als de negatieve effecten van onze activiteiten uit het verleden (vervuiling, schaarste van grondstoffen en energie, werkverdelingsproblemen), verder gaan doorwegen. Met alleen maar kostenmatiging komen we er niet, onze gehele economische structuur dient verbeterd te worden. Belangrijke sleutel daartoe is de innovatie, zowel op het gebied van voortbrenging, afzet en distributie, als op dat van arbeidsverhoudingen, werkomstandigheden en besluitvorming. D'66 is van mening dat bij elk tot nu toe gevoerd structuurbeleid dat op innovatie gericht was, steeds werd uitgegaan van het vergroten van bestaande geldstromen binnen ongewijzigde structuren. Wezenlijk effect valt daarvan niet te verwachten.

Toch hebben wij wel de middelen om een effectief industriebeleid te voeren: de inkomsten uit het aardgas, ons relatief hoge opleidingsniveau, onze omvangrijke en goed ontwikkelde infrastructuurle voorzieningen. Een zodanig beleid dient gericht te zijn op kennisintensieve productie.

Het kan alleen slagen als het gevoerd wordt op basis van een goede samenwerking van werkgevers, werknemers, overheid, onderwijs- en onderzoekinstellingen. De overheid heeft in deze samenwerking zowel een sturende als een bevorderende taak. Veel minder dan in het verleden dient steun te gaan naar noodlijdende, uitzichtloze objecten; veel meer ondersteuning is nodig voor ontwikkelingen die op langere termijn gunstige effecten sorteren. Overbesturing en bureaucratie bedreigen in ons land vaak de broodnodige initiatieven. Om een innovatief structuurbeleid een kans te geven, dienen creativiteit en initiatief van zoveel mogelijk mensen gestimuleerd te worden. Dat kan alleen wanneer de overheid daartoe het kader aangeeft, maar niet betuttelt.

Inzet en vindingrijkheid van de mens is onze belangrijkste welvaartsbron, die bovendien door gebruik niet opraakt, maar juist krachtiger gaat stromen. Voor de ontwikkeling van die bron moeten dan ook de best mogelijke voorwaarden geschapen worden. Dat vereist een samenleving van goedopgeleide, mondige mensen, die verantwoordelijkheid dragen; daarnaast is een voldoende hoog niveau van sociale zekerheid onontbeerlijk.

Maatregelen

Wij zijn van mening dat een innovatief

structuurbeleid in eerste instantie in elk geval de volgende maatregelen vergt:

N.I.V.M.

Aan het gehele innovatie structuurbeleid dient bestuurlijk vorm en leiding gegeven te worden door een op te richten *Nederlandse Industriële Vernieuwingsmaatschappij*.

Deze dient het karakter te krijgen van een zelfstandig bestuursorgaan. De NIVM moet kennis verzamelen over technologische en behoeftenontwikkelingen op binnen- en buitenlandse markten. Op basis van deze informatie dient dan een beperkt aantal perspectiefrijke activiteiten uitgekozen te worden en in een sectorstructuurschema ondergebracht. Dit schema moet door regering en parlement regelmatig goetstet worden aan de uitgangspunten van het geschetste innovatiebeleid. De NIVM krijgt de beschikking over een eigen fonds waaruit deelgenomen wordt aan projecten die passen binnen het schema. Het fonds wordt gevoed uit de in de toekomst te verwachten stijging van de aardgasopbrengsten, een beperkt — wettelijk vast te stellen — deel van de algemene pensioenfondsen, en uit een aantal reeds bestaande, op hetzelfde doel gerichte begrotingsposten (speerpunten, ontwikkelingscredieten). Samen met de Regionale Ontwikkelingsmaatschappijen onderzoekt de NIVM geschikte vestigingsplaatsen voor perspectiefrijke activiteiten.

Ontwikkelingsprogramma's

Voor bepaalde gebieden van technologische ontwikkeling (bijv. micro-elektronica, bio-technologie en productietechnologie) dienen ontwikkelingsprogramma's te starten, gericht op de toekomstige behoefte van het bedrijfsleven.

Humanisering van de arbeid

Belangrijke vernieuwingen zijn noodzakelijk op het gebied van de arbeidsomstandigheden, niet alleen op direct lichamelijk gebied, maar ook op dat van organisatie en werknemers (mede) zeggenschap. Een omvangrijk programma dient op dit terrein van start te gaan.

Innovatie en 'Nieuwe Schaarsten'

Bij het opstellen van programma's met betrekking tot het milieubeleid, energiebeleid e.d., dient steeds ook te wor-

den uitgegaan van de mogelijkheden die innovatie biedt voor oplossing van de problemen van nieuwe schaarste. We denken daarbij aan systemen van zonne- en windenergie, warmtepompen, schone technologie etc.

Goederen voor de publieke sector

Voor de ontwikkeling van goederen t.b.v. de publieke sector, dient een op innovatie gericht aankoopbeleid te worden gevoerd. Dit houdt in dat de publieke sector (centrale en regionale overheid en andere publieke instellingen) z'n behoeften aan producten en diensten zo vroegtijdig kenbaar maakt, dat het bedrijfsleven er op kan inspelen. Wij willen daarom publieke instellingen verplichten hun behoeften terzake voor een komende periode van 5 jaar te formuleren.

Midden- en kleinbedrijf

Het staat voor ons vast dat juist de geringe omvang van de bedrijven in deze sector grote voordelen t.o.v. grotere bedrijven kan geven, zoals vaak relatief gunstige werkomstandigheden, flexibiliteit door kleinschaligheid, ruimtelijke spreiding, productdifferentiatie en goede communicatie.

Belangrijk is vooral dat kleinschaligheid niet sowieso beschouwd wordt als tussenfase naar grootschaligheid. Er is dan ook een mentaliteitsverandering t.a.v. het ondernemen in het algemeen en de ongelimiteerde groei als belangrijkste ondernemersdoel nodig. Naast zo'n mentaliteitsverandering moeten er volgens ons de volgende maatregelen genomen worden:

Particuliere participatiemaatschappijen

Naast door de overheid te creëren participatiemogelijkheden (ombouw respectievelijk uitbouw van reeds bestaande gesubsidieerde instellingen: aandacht van de Regionale Ontwikkelingsmaatschappijen juist ook voor het midden- en kleinbedrijf), staan wij de totstandkoming van particuliere participatiemaatschappijen voor het midden- en kleinbedrijf voor. Vermogensverschaffers uit de particuliere sector, institutionele beleggers e.d. kunnen in dergelijke, commercieel zelfstandige maatschappijen deelnemen.

Wel zullen zij met betrekking tot oprichting, inrichting en functioneren moeten voldoen aan bepalingen van een te ontwerpen wet. De overheid moet gunstige voorwaarden voor de maatschappijen scheppen, zowel in de

fiscale sfeer als d.m.v. het geven van garanties. Tussen overheid en maatschappijen kan een gezonde wedijver ontstaan, die aldus bijdraagt tot de door ons gewenste vernieuwingsactiviteiten.

Informatie aan midden- en kleinbedrijf

Als nadeel van de kleinschaligheid kan men de moeilijker toegang tot informatiestromen zien. Wij zijn daarom voorstander van de oprichting van een centrale gegevensbank voor het midden- en kleinbedrijf, waarin alle informatie over subsidiemogelijkheden, technologische ontwikkelingen, nationale en internationale marktkennis, is opgeslagen. De gegevens hieruit dienen op regionale punten gemakkelijk verkregen te kunnen worden.

Opleiding en begeleiding

Er zijn nu weinig opleidingen die zijn afgestemd op de (potentiële) midden- en kleinbedrijf-ondernemer. Die dienen er te komen, zowel gericht op de traditionele (maar zich snel ontwikkelende) ondernemerstaken, als op toekomstgerichte activiteiten. Ook werknemers in het midden- en kleinbedrijf dienen een meer beroepsgerichte opleiding te kunnen volgen. Bij grote bedrijven is dat intern mogelijk, voor kleine bedrijven denken wij eerder aan begeleiding van de werknemers, maar dan wel binnen het bedrijf zelf.

Vermindering bureaucratie

Voor al in kleinere bedrijven wordt veel kostbare tijd verloren met de door diverse overheidsinstanties verplicht gestelde administratie. Betere coördinatie en doeltreffende vereenvoudiging binnen de overheid moet voor verlichting van de administratieve eisen zorgen.

Opzet sectororganen

Het is wenselijk dat voor een aantal (niet noodzakelijk traditionele) industrie sectoren, bedrijfstakorganen opgericht worden, waarin bedrijfsleven, onderzoekinstellingen en overheid participeren. Deze organen moeten een belangrijke rol spelen bij de opzet van informatiesystemen, marktverkenningen, exportplannen en nieuwe technologieën. Vooral bedrijfstakken met veel kleine en middelgrote bedrijven kunnen hier baat bij hebben. Deze sectororganen dienen een zeer beperkte publiekrechtelijke bevoegdheid te krijgen, aangezien ze anders een gezonde me-

dediging zouden kunnen blokkeren.

Het hiervoor geschetste vernieuwen-de structuurbeleid raakt de competentie van een groot aantal departementen. D'66 acht de realisering van dit beleid van zo groot maatschappelijk belang, dat het uiteindelijk voor de politieke verantwoordelijkheid van één minister dient te komen. Wij zijn voor integratie van technologie- en industriebeleid (zie ook § 10). Er dient een wettelijke regeling te worden ingevoerd van een eenvoudig niet-kostbaar en snel te verkrijgen 'kleinootrooi'.

24 Arbeidsmarktbeleid en arbeidsverdelingsbeleid

Het functioneren van de arbeidsmarkt laat zeer veel te wensen over. Terwijl meer dan een kwart miljoen Nederlanders (de grote, niet geregistreerde vooral vrouwelijke arbeidsreserve nog buiten beschouwing gelaten) naar een baan zoeken, zitten tegelijkertijd bedrijven in een aantal sectoren om mensen te springen. In de komende jaren zal bovendien het aanbod op de arbeidsmarkt zo snel toenemen, dat het helaas zeker is dat, bij ongewijzigd beleid, vele nieuwkomers geen werk zullen kunnen vinden. Extra aandacht behoeven kwetsbare categorieën onder deze nieuwkomers (grote groepen jongeren met geringe of niet afgemaakte opleidingen en vrouwen met geringe of verouderde opleidingen).

Het arbeidsmarktbeleid moet zowel gericht zijn op verbetering van de aansluiting van vraag op aanbod als op een eerlijker verdeling van het beschikbare werk. De aansluiting kan in elk geval verbeterd worden door:

- uitbreiding van de bestaande faciliteiten voor om-, her- en bijscholing en stimulering (met tijdelijke, aflopende subsidies) van de (her)oprichting van bedrijfsscholen. Langdurig werklozen moeten verplicht worden deel te nemen aan omscholingscursussen.

- Verbetering van het functioneren van de arbeidsbureaus, door automatisering van de informatiesystemen en door personeelsuitbreiding.

- Verbetering van de kwaliteit van de arbeidsplaatsen (zie Innovatief Structuurbeleid, Humanisering van de arbeid).

- Het bevorderen van een gespreider beroepskeuze door betere voorlichting over bedrijven en beroepen, in de vorm van lessen beroeps- en bedrijfskennis bij middelbaar- en beroepsonderwijs. Wanneer een werkloze bereid is om buiten zijn oorspronkelijke be-

roep ander werk te aanvaarden, mag dit er nooit toe leiden dat zijn oorspronkelijke beroep niet langer wordt erkend en dat het andere werk als zijn (nieuwe) beroep wordt beschouwd.

Eerlijker verdeling van de arbeid

Ten aanzien van de eerlijker verdeling van het werk, moet worden aangesloten bij de veelvormigheid van het bedrijfsleven. Mogelijkheden van verdeling van werk dienen per bedrijf of bedrijfstak gezien te worden. De rol van de overheid moet hierbij een stimulerende en voorbeeldgevende zijn; het bedrijfsleven zelf zal voor de financiering moeten zorgdragen, waarbij als principe geldt dat het werknemersinkomen gekoppeld wordt aan het aantal gewerkte uren. De volgende maatregelen dienen voor realisering van een eerlijker werkverdeling genomen te worden:

- Het onderwerp werkverdeling dient bij het overleg over sociaal contract (zie onder § 28 Economische Orde) door de regering ter tafel gebracht te worden, waarbij ze aan dient te geven hoe en in welke omvang binnen de overheidssector het werk verdeeld zal worden.

- Binnen de departementen en de andere delen van de kwartaire sector wordt geleidelijk een nader vast te stellen percentage van de werkgelegenheid bestemd voor deeltijd- of duobanen op zoveel mogelijk niveaus. De overheid dient de totstandkoming van soortgelijke regelingen bij het bedrijfsleven te stimuleren.

- Ook moet de regering er naar streven om, in het kader van het sociaal contract afspraken tussen werkgevers- en werknemersorganisaties tot stand te brengen, die betrekking hebben op andere vormen van arbeidstijdverkorting (verkorting van de individuele werktijd per dag/week/jaar met gelijktijdige verlenging van de bedrijfstijd). Daarbij moeten ook de mogelijkheden van educatief/creatief verlof onder ogen worden gezien.

- Zelfstandige bedrijfjes opzetten.

Initiatieven dienen te worden ondersteund die werklozen in de gelegenheid stellen om zelfstandig of in samenwerking met andere werklozen een onderneming te stichten.

25 Regionaal beleid

De gevolgen van de huidige economische teruggang worden het sterkst gevoeld in de zwakke regio's. De finan-

cieel-economische problemen van de overheid mogen dan ook geen aanleiding geven voor verwatering van het regionale beleid, maar vergen juist een verhoogde prioriteit.

Verdunning van het regionale beleid moet worden vermeden: geconcentreerde aandacht voor een beperkt aantal zeer zwakke regio's wordt als uitgangspunt bij de verdeling van Rijksmiddelen gehanteerd. De zeggenschap van provinciale besturen op de aanwending van deze middelen dient te worden vergroot, zodat het regionale beleid zo goed mogelijk aansluit bij de beste ontwikkelingskansen van het betreffende gebied.

Regionale componenten dienen de beslissingen van sectorbeleid in belangrijke mate mede te bepalen. Hetzelfde geldt voor de samenhang tussen regionaal en innovatiebeleid (het voorrang geven aan zwakke regio's bij de opzet of ondersteuning van innoverende activiteiten).

Naast het bovenstaande kan de overheid als werkgever bijdragen aan de ontwikkeling van zwakke regio's door:

- onverkorte handhaving van de taakstelling van de spreiding rijksdiensten (wbt aantallen, kwaliteit, tempo van de arbeidsplaatsen)
- het zwaar mee laten wegen van regionale aspecten bij beslissingen omtrent vestiging van overheidsdiensten en -instellingen. Als opdrachtgever dient de overheid het aankoopbeleid te vervlechten in het regionale beleid.

Tenslotte dient de overheid het regionale beleid vorm te geven door het scheppen en verbeteren van randvoorwaarden voor de ontwikkeling van de regionale werkgelegenheid, onder andere middels

- versterking van de positie van de regionale ontwikkelingsmaatschappijen (meer mogelijkheden om met risicodragend kapitaal deel te nemen, uiteraard met de daarbij behorende mogelijkheden tot zeggenschap en controle);
- het aanbieden van pakketten van geïntegreerde dienstverlening aan zich nieuw vestigende industrieën (op het gebied van bedrijfsruimten, administratie, marketing enz.);
- het bij voorkeur in de zwakke regio's nemen van maatregelen ter verbetering van de arbeidsmarkt en het opzetten van experimenten op dat gebied;
- het verzorgen van een goede ontsluiting per openbaar vervoer (handhaving en uitbreiding van railverbindingen) ook voor grensoverschrijdend verkeer, toereikende faciliteiten voor rede-

lijke vliegverbindingen die aansluiten op het internationale net.

26 Consumenten- en consumptiebeleid

Wij achten het van belang dat de goederen en diensten die aan de gemeenschap worden aangeboden, naar hoeveelheid, samenstelling en productiewijze zoveel mogelijk aansluiten bij de behoeften en wensen van de burgers. Dat kan alleen als de wensen van de consumenten niet slechts duidelijk tot uiting komen, maar dan ook daadwerkelijk van invloed zijn op het wat en hoe van de consumptie. Tegen deze achtergrond ondersteunen wij vanzelfsprekend de 5 rechten van de consument te weten het recht op bescherming van veiligheid en gezondheid, het recht op voorlichting en vorming, het recht op bescherming van economische belangen, het recht op medezeggenschap en vertegenwoordiging, het recht op schadevergoeding. De positie van de consument moet daarom versterkt worden.

Informatieve etikettering

Deze moet wettelijk verplicht worden; niet alleen voor levensmiddelen maar ook voor alle andere producten. De informatie moet o.a. in de Nederlandse taal gesteld zijn. Dit kan gerealiseerd worden door bijv. wijziging (aanvulling) van de Warenwet in die zin.

Een energielabel

Wettelijk dient een label, waarop het energieverbruik van het betreffende product is aangegeven, verplicht gesteld te worden.

Juridische positie

Productaansprakelijkheid dient bij wet geregeld te worden, waarbij de bewijslast dient te berusten bij producent/importeur. De consument moet verzekerd worden van bereikbare juridische hulp en een vereenvoudigde kantongerechtsprocedure moet voor consumentenzaken mogelijk gemaakt worden.

Consumentenonderwijs

Dit moet worden geïntegreerd in het lespakket bij het onderwijs.

Milieu en gezondheidseffecten

Deze effecten van het consumeren die

nen permanent onderzocht te worden, met financiële overheidssteun. Ook heeft de overheid een taak bij het aanbevelen en eventueel sturen van verantwoorde consumptie in het licht van de nieuwe schaarsten. (zie hoofdstuk III).

27 Landbouw

Landbouw is mede dankzij de gemeenschappelijke Europese landbouwmarkt van groot belang voor onze economie. Immers, zij draagt niet alleen in belangrijke mate bij tot de eigen voedselvoorziening, maar ook voor 25% in onze export.

Instandhouding van de gemeenschappelijke markt is dan ook een absolute noodzaak. Op essentiële onderdelen is echter een fundamentele herziening van het EEG-landbouwbeleid vereist: Door prijs- en structuurbeleid afgedwongen rationalisatie en productiviteitsverhoging heeft geleid tot overschotten, intensivering (bio-industrie), verarming van natuur en landschap en inkomensachterstand van een groot deel van de agrarische bevolking. D'66 acht een beleid noodzakelijk dat meer gericht is op verbetering van de sociaal-economische positie van een groot aantal boeren, op handhaving van werkgelegenheid en op een harmonischer relatie tussen landbouw en natuur en landschap. Het mag daarbij niet in strijd zijn met gerechtvaardigde belangen van ontwikkelingslanden.

Het doel van de landbouw is voor alles de productie van voedsel. Zoals vele activiteiten van de mens heeft het landbouwbedrijf een ingrijpende invloed op het milieu.

Het landbouwbeleid zal mede tot taak moeten hebben de schade zo veel mogelijk te beperken; het zal meer dan tot nu toe aandacht moeten besteden aan milieu-aspecten. Hierbij kunnen de landbouwers zelf een belangrijke rol vervullen. Het spreekt vanzelf dat zij voor het verwezenlijken van dit doel, dat van algemeen belang is, de beschikking moeten hebben over de nodige mogelijkheden en middelen.

Wegwerken structurele landbouwoverschotten

Voor doeltreffender productiebeheersing zal binnen de E.G. contingentering vaak onvermijdelijk zijn.

Behoud van arbeidsplaatsen

Het snel voortgaande verlies aan ar-

bedsplaatsen in de landbouw wordt door de overheid tot nog toe niet alleen lijdzaam aanvaard, maar door het gevoerde beleid zelfs bevorderd. Wij zijn van mening dat het behouden van zoveel mogelijk arbeidsplaatsen mede een belangrijke doelstelling in het beleid zal moeten zijn.

Inkomensverbetering

De beloning van veel boeren moet in overeenstemming gebracht worden met tijdsinvestering en prestaties. D'66 vindt het aanvaardbaar als dat zo nodig wat hogere voedselprijzen tot gevolg heeft. Ook landbouwers met wat kleinere bedrijven moeten zich een inkomen kunnen verwerven dat naast een redelijke welvaart ook nog de mogelijkheid biedt tot bedrijfsvoering die bijdraagt aan natuur- en landschapsbehoud.

Dit inkomen hoeft dan niet geheel uit de landbouw in strikte zin te komen. Kleine bedrijven die geen volledige dagtaak kunnen geven en daardoor een onvoldoend inkomen leveren moeten, indien de boer dit wenst, worden begeleid tot afbouw naar een extensief grondgebonden nevenbedrijf. Overeenkomsten gesloten tot het voeren van een bepaald landbouwkundig beheer in kwetsbare landschappen dienen als wettelijke basis een beheerswet voor landbouwgronden te krijgen. Schadevergoedingen tengevolge van beperking van gebruiks- en eigendomsrechten door ruimtelijke ordeningsmaatregelen dienen een betere wettelijke grondslag te krijgen.

Fiscale maatregelen

Om de continuïteit van het landbouwbedrijf te garanderen, is het treffen van fiscale maatregelen noodzakelijk. Gedacht kan daarbij worden aan afschrijving van inventaris op basis van de vervangingswaarde en aan de mogelijkheid om eigen kapitaal dat als bedrijfsvermogen wordt gebruikt, vrij te stellen van vermogensbelasting.

Bio-industrie

De zeer ver doorgevoerde rationalisatie roept steeds meer bedenkingen op: de uiterst beperkte bewegingsruimte voor het vee, dat de mogelijkheden mist voor de aan het dier eigen gedragingen, zowel als de toediening van antibiotica, hormoonpreparaten, koperbindingen e.d., dienen als uitwassen te worden bestempeld. Deze moeten bestreden worden. Lukt dit niet spoed-

dig in E.G.-verband, dan moet op nationale schaal reeds begonnen worden.

Harmonisatie van gezondheidsmaatregelen voor dieren binnen de E.G. is een voorwaarde voor een in- en uitvoerbeleid waarbij belemmeringen op grond van afwijkende nationale veterinaire bepalingen uitgesloten zijn.

Dierenbescherming

De bescherming van het dier is in de wet onvoldoende geregeld. Dit dient met spoed te veranderen. Tevens moet het toezicht op de nakoming van deze wetgeving worden versterkt.

Landinrichting

De aanwijzing van landinrichtingsgebieden zal in eerste instantie moeten plaatsvinden in provinciale streekplannen. Eenvoudige kavelruil kan vaak al tot aanzienlijke verbeteringen voeren. In de landinrichtingswet dient o.m. een nieuwe stemprocedure voor ruilverkaveling geregeld te worden, waarin zowel oppervlakte van de grond als het aantal betrokken boeren een evenwichtige rol spelen.

Naast de wet op de Ruimtelijke Ordening en de Landinrichtingswet is op korte termijn een kaderwet Beheer Landelijke Gebieden nodig.

Landbouwkundige innovatie

In de landbouw moet worden gestreefd naar een zo doelmatig mogelijk gebruik van brandstof, kunstmest en veevoer en naar een verdere beperking van het gebruik van chemicaliën.

In het belang van de gezondheid van mens en dier, bodem, lucht en water moet gebruik van niet snel of niet volledig afbreekbare landbouwstoffen op korte termijn worden teruggedrongen en op den duur worden verboden. Uit het oogpunt van de gewasbeschermingsproblematiek moet het onderzoek naar en de toepassing van de zogenaamde 'geïntegreerde bestrijding' krachtig worden gestimuleerd. Het landbouwkundig onderzoek moet zich meer richten op kwaliteitsverbetering, energiebesparing, verbetering van leef- en werkomstandigheden van mens en dier en het voorkomen van de versmalling van de genetische basis.

Ook moet het onderzoek naar de toepassing van alternatieve landbouwmethoden gestimuleerd worden. Er dienen wettelijke maatregelen te komen die kwaliteit en herkomst van alternatieve producten garanderen.

Bosbouw

Uitbreiding van het bosareaal, juist nabij de grote bevolkingscentra moet gestimuleerd worden. De verschillende functies van het bos dienen in het beheer tot uitdrukking te worden gebracht.

Visserij

Voor een doelmatige exploitatie van de vis in de N.O Atlantische oceaan zijn internationale beheersmaatregelen noodzakelijk, niet alleen tussen de landen van de E.E.G.

28 De economische orde

Wij streven naar een democratische markteconomie, waarbinnen de productie verzorgd wordt door gedemocratiseerde bedrijven. In een dergelijk stelsel bepaalt de overheid een aantal randvoorwaarden, waarbinnen de bedrijven dienen te functioneren. Die voorwaarden betreffen o.a. milieu, ruimtelijke ordening, energieverbruik, arbeidsomstandigheden, medezeggenschap en eerlijke mededinging. De consument dient meer invloed te hebben op het karakter van de productie, om de werking van de markteconomie te verbeteren (zie ook § 26).

Het door ons voorgestane stelsel kan alleen dan goed functioneren, wanneer het bedrijven onmogelijk gemaakt wordt het principe van vrije economische mededinging te schenden. Daartoe moet de bestaande wetgeving (economische mededinging) stringenter gehandhaafd worden, hetgeen nog niet wil zeggen dat geen enkele uitzondering mogelijk zou zijn, waarbij wij denken aan beperkingen van mededinging ter handhaving van culturele pluriformiteit (zie hoofdstuk II Open Samenleving, Informatiebeleid en media, het boek/tijdschrift). In bepaalde gevallen kan de overheid zelf gaan deelnemen aan het economisch proces (postbank). Aan de andere kant achten wij het denkbaar dat op terreinen waarop de overheid nu het monopolie heeft, concurrentie vanuit de marktsector wordt toegestaan (telecommunicatie; zie ook hoofdstuk II Open Samenleving, Informatiebeleid en media). Daarnaast dient de openheid van het mededingingsbeleid bevorderd te worden door snelle openstelling van het kartelregister. Daar de grote bedrijven zich in toenemende mate over de grenzen heen georganiseerd hebben, wordt het ook steeds gemakkelijker voor ze, de

ationale wetgeving te ontlopen. Daarom dient er zowel op Europese als op mondiale schaal met kracht gestreefd te worden naar strenge gedragsregels voor multinationale ondernemingen.

Wij vinden dat het sociaal-economisch beleid gevoerd dient te worden op basis van een meerjarenplan. Hoofdpijnen van een dergelijk plan dienen aan het begin van een regeringsperiode vastgelegd te worden door regering en parlement. Op basis daarvan onderhandelt de regering met werknemers- en werkgeversorganisaties over een meerjarig *sociaal contract* (zie § 19). Concretisering van dit contract wordt dan zoveel mogelijk overgelaten aan overleg op bedrijfstak- of ondernemingsniveau en aan de N.I.V.M. (zie § 23).

Van alle instellingen die pensioengelden beheren, dient het bestuur gedemocratiseerd te zijn. Er moeten mogelijkheden geschapen worden om een (beperkt) deel van de pensioenbesparingen dienstbaar te maken aan de verbetering van de economische structuur (zie ook § 22 Pensioenplan en hoofdstuk III Nieuwe Schaarsten: volkshuisvesting). Onderdeel van de door ons voorgestane economische orde, vormen ook nog de op te richten sectororganen, waarover reeds in § 23 werd bericht.

29 Onderwijs

Onderwijs dient gericht te zijn op het bieden van volledige ontplooiingskansen aan iedereen. Het begrip onderwijs dient ook daarom breed opgevat te worden. Het gaat niet om loutere kennisoverdracht, maar om educatie; om scholing en vorming. Het stimuleren van inventiviteit, het leren samenwerken en het leren hanteren van gevoelens en conflicten, zijn evenzovele onderwijstaken. Vooral ook omdat de maatschappij van morgen een ander gezicht zal hebben, zal de scholing zich minder dan voorheen moeten richten op voorbereiding tot louter beroepsarbeid. Mensen maken samen hun samenleving. Daarbij wordt nooit ieders ideaal bereikt, maar juist het onderwijs kan de jonge mens wel op weg helpen, door hem te leren hoe hij positief kan bijdragen aan ook zijn maatschappij. Individuen hebben het recht hun talenten te ontwikkelen, het onderwijs moet ze de mogelijkheden daartoe aanreiken. Creativiteit is een oneindige grondstof, die we in humaan belang hard nodig hebben. De bronnen daarvan dient het onderwijs aan te boren. Dat vraagt om een ononderbroken proces van democratisering, bezinning, vernieuwing, bijstelling en het afstoten van wat veroudert. Te vaak ligt in ons onderwijs nog de nadruk op de prestatiedwang, op het scheppen van een overgeschoold en gefrustreerd bolwerk van betweters, ervoor geknipt om de conflicten van morgen te veroorzaken.

Leerplicht en leerrecht

De leerplicht beschermt het nog wei-

nig zelfstandige individu tegen beperking van zijn kansen. Maar zodra het op een leeftijd komt dichtbij de volwassenheid, is het nemen van zelfstandige beslissingen gewenst. Dan kan de leerplicht terecht als dwang ervaren worden. Juist omdat de 'zelfstandige beslisleeftijd' dalende is, moet naar onze mening niet gedacht worden aan verhoging van de leerplichtige leeftijd, maar aan de invoering van een leerrecht. Dit dient in het overheidsbeleid vorm te krijgen door:

- Beëindiging volledige leerplicht met 16 jr. en invoering leerrecht voor daarna;
- Uitwerking van een leerrecht voor volwassenen in een stelsel van volwasseneneducatie;
- Toekenning aan iedereen van het recht om telkens na een aantal jaren van (betaalde of onbetaalde) arbeid weer onderwijs te genieten.

Tweefasenstructuur

Het onderwijs wordt nog steeds gekenmerkt door verticale scheidslijnen uit het verleden. Deze veroorzaken negatieve selectie en te vroege, nauwelijks bijstelbare opleidingskeuzen. Voor het voortgezet onderwijs streven wij daarom naar een structuur in twee fasen:

- een eerste cyclus van geïntegreerd voortgezet onderwijs met een duur van 3 jaar. Daarin dient een breed pakket aangeboden te worden, alsook voorlichting over verdere mogelijkheden;
- een tweede cyclus met een duur van tenminste 2 jaar, waarin via een versmald studiepakket voorbereid wordt op het tertiair onderwijs of wel op (voorlopige) afronding van de opleiding.

Toegankelijkheid

Deelneming aan het onderwijs dient geen belemmering, van welke aard dan ook te ondervinden. De startkansen van jeugdigen uit bepaalde groepen in de samenleving zijn nu echter vaak nog onvoldoende. Stimuleringsprojecten met lange looptijd, waarin het onderwijs nauw samenwerkt met andere welzijnsvoorzieningen, moeten deze achterstand wegnemen. De permanente aanwezigheid in ons land van anderstalige, culturele minderheden, eist bijzondere aandacht. De achterstand van meisjes, ontstaan door verouderde rolpatronen, dient al in het basisonderwijs aangepakt te worden. Gehandicapten moeten meer dan nu kan, zoveel en zo lang mogelijk aan het onderwijs kunnen deelnemen. Bij selectie voor voortgezet en hoger onderwijs mag niet de capaciteit van de instelling het motief zijn om alleen de 'knapste koppen' te selecteren. De grote toeloop naar opleidingen tot beroepen met hoge revenuën moet omgeboogen worden door functieherwaardering en goede voorlichting. (Zie ook II en III en § 35)

Kleinschaligheid

De educatie die ons voor ogen staat is niet te realiseren in grote lesfabrieken. De school heeft, juist ook in wijken en kleinere kernen, mede een sociaal-culturele betekenis. Eigen scholen moeten daar, ook bij teruglopen van het leerlingental zo lang mogelijk gehandhaafd blijven. Het onderwijsbeleid dient gedecentraliseerd te zijn, de verantwoordelijkheid voor goed onderwijs ligt voor een belangrijk deel bij de

school en de daarbij direct betrokkenen.

Democratisering

Ten aanzien van gesubsidieerde scholen dient de overheid de eis te stellen dat de betrokkenen bij de school zelf de gang van zaken kunnen bepalen. Onder betrokkenen verstaan we dan de ouders/verzorgers en/of de leerlingen (afhankelijk van leeftijd), het onderwijzend en niet-onderwijzend personeel. Meervoudig gebruik van onderwijsvoorzieningen voor sociaal-culturele en educatieve doelen moet bevorderd worden.

Financiering

Door daling van het aantal geboorten daalt het leerlingenaanbod. Daardoor zal het aandeel van de onderwijsuitgaven in de rijksbegroting dalen. Het dalend leerlingenaantal betekent evenwel niet dat er dan ook minder behoefte aan onderwijs zou zijn. Daarom moet tenminste een deel van de ontstane financiële ruimte worden aangewend voor realisering van een stelsel van volwasseneneducatie, voor een onderwijsstimuleringsbeleid en voor het opheffen van achterstanden. Wel zijn wij van mening dat bij overgang van leerplicht naar leerrecht (vanaf 16 jaar dus) een eigen bijdrage aan het onderwijs juist is, daar waar de leerling over eigen inkomen beschikt. Deze bijdrage zal gekoppeld moeten worden aan een systeem van studiefinanciering, in samenhang met opleidingskosten en latere opbrengsten.

Vereenvoudigde regelgeving

Het onderwijsbeleid is gebaseerd op een onoverzichtelijk web van nota's en circulaires. Het wordt tijd om de ragebol te hanteren: grote schoonmaak, beleid op basis van wetgeving. De vrijheid van inrichting dient daarbij meer nadruk en mogelijkheden te krijgen.

Basisonderwijs

Basisonderwijs is al het onderwijs tot ca. 12 jaar. De peuteropvang beschouwen we evenwel niet direct als zodanig, daarbij blijft de ouderverantwoordelijkheid primair. Wel dient gestreefd te worden naar een integraal peuteropvangsysteem. Het basisonderwijs moet zo breed opgezet worden, dat ook kinderen die nu door ontwikkelingsstoornissen in het speciaal onderwijs terecht komen, zoveel mogelijk uit hun stig-

matiserende positie verlost worden. Integratie van kleuter-, basis- en speciaal onderwijs is een van de voornaamste beleidstaken voor de komende jaren.

Voortgezet onderwijs

Ook het voortgezet onderwijs dient los te breken uit de boeien van oude maatschappelijke dogma's en vooroordelen. Verbeteringen van startkansen is niet alleen een zaak van het basisonderwijs. Rolpatroondoorbekering is bij uitstek een taak voor het voortgezet onderwijs. Wat de eerste cyclus van het reeds genoemde tweefasenonderwijs betreft, moeten de middenschool-experimenten uitgebreid worden, waarbij een experiment met variabele studieduur betrokken moet zijn, opdat over enkele jaren een verantwoorde uitspraak gedaan kan worden over vorm, cursusduur en inhoud van de middenschool. Een driejarige cursus is daarbij de ondergrens. Verlenging van de brugperiode als 'quasi-middenschool' wijzen wij af. De middenschool dient geen lbo/mavo-onderbouw te zijn voor havo/vwo, dat zou de ouderwetse verticale scheidslijnen alleen maar opnieuw bevestigen. Het streven moet daarentegen gericht zijn op integratie van mavo, lbo en de onderbouw van havo en vwo, met keuze uit gedifferentieerde pakketten. Deze integratie kan het tijdstip van de beroeps-/vervolgopleidingskeuze in positieve zin verleggen. Daarmee samenhangend zal de bovenbouw van havo en vwo zich samen met het mbo kunnen ontwikkelen tot een stelsel (2e cyclus) waarin een aantal stromingen leiden tot eind-onderwijs of voorbereiding op hoger onderwijs. Veel aandacht dient daarbij de nu nog onvoldoende opleidingsmogelijkheid voor meisjes en jonge vrouwen te krijgen. Ook dient in de 2e cyclus ruimte geschapen te worden voor parttime 2e kans en 2e wegonderwijs voor 16-18 jarigen. Stages die in feite neerkomen op het verrichten van arbeid, moeten voorkomen worden. Zolang dat nog niet mogelijk blijkt, moeten ze onder de cao's vallen.

Opleiding onderwijsgeevenden

Onderwijsvernieuwing begint bij vernieuwing van de opleidingen van onderwijsgeevenden. Wij vinden dat de scholing primair gericht dient te zijn (worden) op de pedagogische taak. Het beleid moet gericht zijn op eenheid van opleiding, inclusief de noodzakelijke nascholing. Opleidingsinstellingen moeten minder diversiteit gaan

vertonen en relatie hebben met de onderwijsvernieuwing in de praktijk. Bijzondere aandacht moet geschonken worden aan opleidingsmogelijkheden voor hen die zich willen gaan bezighouden met volwasseneneducatie, speciaal ook gericht op de (her)intreding van vrouwen in het arbeidsproces en op rol doorbreking.

Verzorgingsstructuur

Het ten dienste van het onderwijs opgebouwde serviceapparaat functioneert niet naar behoren. Er dient een wet op de onderwijsverzorgingsstructuur tot stand te komen, op basis van de volgende beleidspunten:

- tot op zekere hoogte toestaan van vrijheid van inrichting
- respectering van de professionele maatstaven van de deskundigen bij de verzorgingsinstellingen
- herverkaveling taakverdeling tussen landelijke en regionale verzorgingsinstellingen in het licht van de decentralisatie
- ontwikkeling van Onderwijsbegeleidingsdiensten tot regionale servicecentra voor scholen met leerlingen tot 16 jaar en voor volwasseneneducatie.

Volwasseneneducatie

Het verdient aanbeveling om voor de volwasseneneducatie een apart directoraat-generaal te creëren, waarin onderdelen kunnen worden ondergebracht die nu nog versnipperd over andere ministeries dan O en W worden beheerd. Er moet een systeem van studiekostenfinanciering voor de volwasseneneducatie ontwikkeld worden.

N.B. In dit concept ontbreekt tertiair en quartair onderwijs (WO en HBO). De PC heeft besloten te wachten met het tekstvoorstel daarover tot na de behandeling van deze onderwerpen op het congres van jan. '81. Zo snel mogelijk daarna volgt het voorstel.

30 Welzijn algemeen

Het individuele welzijn is moeilijk te definiëren, omdat het door elke mens anders ervaren wordt. Collectief kunnen we het welzijn van alle medeburgers wel bevorderen, door goede voorzieningen op o.m. de gebieden van geestelijke en lichamelijke zorg, onderwijs en recreatie.

Natuurlijk is de mens vooral verantwoordelijk voor zijn eigen welzijn. Maar achterstelling en opgedrongen rolpatronen brengen aanzienlijke minderheden in onze samenleving in een

klemsituatie. Dan moet het beleid gericht zijn op bevrijding daaruit: het wegnemen van schotjes en hokjes, niet het optrekken van nieuwe. Het welzijnsbeleid dient gebaseerd te zijn op handhaving van wat waardevolle verworvenheden zijn: minimuminkomen, primaire gezondheidszorg, basisscholing, recreatieve en kunstzinnige voorzieningen, kortom de ontplooiingsbasis.

Het spreekt vanzelf dat wij daarbij decentralisatie en democratisering voorstaan, volgens in hfdst. II, Open Samenleving, reeds geschetste lijnen. Het huidige welzijnsbeleid is een lap-pendeken. De verdeling van de beschikbare geldmiddelen is ondoorzichtig. Prioriteiten zullen beter afgewogen moeten worden, vooral in die zin dat noodzakelijke bezuinigingen niet a priori de zwakst geregelde voorzieningen treffen, aangezien dit lang niet altijd ook de minst belangrijke zijn.

De kaderwet specifiek welzijn dient de handhaving van noodzakelijke voorzieningen te garanderen. Daarnaast moet deze wet duidelijkheid verschaffen over rechtsbescherming voor de burgers, inspraak c.q. medezeggenschap voor betrokkenen, toezicht op kwaliteit, spreiding en toegankelijkheid van de voorzieningen. Wij vinden niet dat welzijnsvoorzieningen zonder meer gratis moeten zijn, voor bepaalde voorzieningen is een beperkte financiële bijdrage naar draagkracht gewenst, juist ook om de individuele verantwoordelijkheid te onderstrepen. Juist in het welzijnswerk spelen vrijwilligers vaak een belangrijke rol. Over dit tot de zgn. 'informele sector' te rekenen vrijwilligerswerk en het gewicht dat wij eraan toekennen, spreekt dit programma zich op tal van plaatsen uit. We volstaan er hier dus mee, te benadrukken dat het vrijwilligerswerk goede coördinatie en organisatie behoeft in de vorm van een nationaal vrijwilligersbureau en regionale vrijwilligerscentrales, waarvoor middelen beschikbaar dienen te komen. Inschakeling van werkloze beroepskrachten, met behoud van sociale uitkering en aanvulling daarvan, is daarbij van groot belang.

31 Volksgezondheid

Gezondheid als keuze

Ieder mens moet in eigen verantwoordelijkheid de keuze kunnen maken voor een gezond bestaan. Dat kan alleen wanneer de besluitvorming in de

gezondheidszorg gedemocratiseerd wordt, zodat bewuste patiënten in goede relatie met hun hulpverleners kunnen samenwerken. De afstand tussen degene die hulp vraagt en de hulpverlener, moet verkleind worden door verantwoorde hulpverlening direct aan de basis en minder snelle doorverwijzing naar hooggezetten specialisten. Vergroting van de eigen verantwoordelijkheid kan in deze bereikt worden door gezondheidsvoorlichting en gezondheidsopvoeding. Zorg voor eigen gezondheid (vakterm: 'zelfzorg'), goed nabuurschap en hulp van vrijwilligers in geval van ziekte (vakterm: 'mantelzorg') spelen bij gezondheid als keuze een voorname rol. Regionalisering en decentralisering sluiten daar op bestuurlijk niveau bij aan. Het voorkomen van ziekten moet in het gehele beleid centraal staan.

Versterking eerste lijn

In de laatste decennia heeft de gezondheidszorg zich steeds meer verwijderd van de 'eerste lijn' (huisarts, thuisverpleging) naar de 'tweede lijn' (specialisten, ziekenhuizen). Om die onzalige ontwikkeling te keren, dient het beleid zich op versterking van de eerste lijn te richten. Herstel van de zelfverzorging moet gestimuleerd worden met voorlichting die inzicht geeft in gezondheid en ziekte en de mens weer leert zijn eigen mogelijkheden te hanteren. Beroepsopleidingen van huisartsen, maatschappelijk werkenden en wijkverpleegkundigen moeten hierop worden toegespitst. Samenwerkingsverbanden tussen deze vaklieden moeten aangemoedigd worden. Daarbij moet vooral veel aandacht besteed worden aan betere toegang tot de besluitvorming, voor allen die om hulp vragen.

Andere optiek ziekenhuisbouw

Bij nieuwbouw en vernieuwbouw moet het concept van het traditionele ziekenhuis verlaten worden. De voorrang moet gegeven worden aan het creëren van afdelingen waar lopende patiënten meer zelfstandigheid hebben (zgn. 'ambulatoria'), poliklinieken, centra voor diagnose, logiesvoorzieningen voor onderzoekcliënten en hun familieleden (zgn. 'zotels') en aan het stimuleren van dagverpleging voor hen die in een verpleegtehuis wonen en daarop niet geheel aangewezen zouden hoeven te zijn.

Verpleegtehuizen

In de huidige verpleegtehuizen is het beleid te weinig gericht op revalidatie en doorstroming. De privacy in de verpleegtehuizen dient bevorderd te worden. Er dienen niet langer verschillende financieringsstromen te bestaan voor verpleegtehuizen en bejaarden-oorden.

Regionalisering en decentralisatie

Voor decentralisatie van de gezondheidszorg gelden de uitgangspunten als reeds gegeven in hfdst. II, Open Samenleving, par. 7 Regionalisering dient gestimuleerd te worden door centralisatie van de budgettering.

Technologie

Stimulering en financiering van medisch-technologische vernieuwing, voorzover gericht op kwaliteitsverbetering bij de zelfverzorging is noodzakelijk en dient aan te sluiten op het gehele door ons voorgestane innovatiebeleid (zie hfdst. IV).

Opvang arbeidsongeschiktheid

Veel persoonlijk leed is het gevolg van onvoldoende en/of te late opvang van mensen die arbeidsongeschikt verklaard worden. Al tijdens de ziekteperiode moet deze opvang beginnen, hetgeen vooral vraagt om veel nauwere samenwerking van bedrijfsverenigingen, artsen van GAK en GMD en de Geestelijke Gezondheidszorg. Voorkomen moet zeker worden dat mensen in feite ten onrechte in de WAO terecht komen (zie ook hfdst. III, de nieuwe schaarsten: werk).

Onderwijs

Het onderwijs in de gezondheidszorg moet beter afgestemd worden op de gewenste, nieuwe structuren van accentverlegging naar de eerste lijn. Daartoe dienen de selectiecriteria herzien te worden: niet alleen studieresultaten, maar ook sociale vaardigheden moeten daarbij gewogen worden. Het huidige selectiesysteem van gewogen loting dient in die zin te worden omgebogen, waarbij wel herkansingsmogelijkheden moeten blijven bestaan. De werkomstandigheden en de rechtspositie van arts-assistenten en stagiairs in de gezondheidszorg eisen spoedige verbetering.

Academische Ziekenhuizen

Verdere integratie van Academische Ziekenhuizen in de gehele gezondheidszorg moet worden bevorderd. De patiëntenzorg dient in ieder geval onder het Min. v. Volksgezondheid gebracht te worden.

Arbeidsomstandigheden

Humanisering van de Arbeid (zie § 13 en § 23) vergt ook dringend verbetering van de arbeidsomstandigheden van verplegend en verzorgend personeel. Daarbij dient ten minste rekening gehouden te worden met: het invoeren van andere vormen van verpleging, o.a. teamverpleging, de bijscholing van verpleegkundigen en verzorgenden die geruime tijd niet als zodanig werkzaam zijn geweest, versterking van de verpleegkundige zorg die zich uitstrekt tot buiten de muren van kliniek of ziekenhuis (zgn. extra-murale zorg), studie naar de huidige werkbelasting van verpleegkundigen en verzorgenden in hun diverse werksituaties en verwerking van de studieresultaten in de praktijk, onder het motto dat goede verpleging en verzorging niet verwacht kan worden van oververkte en overspannen krachten.

Inkomsten vrije beroepen

Handel in volksgezondheid is ethisch onaanvaardbaar. Het 'handelsaspect' moet daarom aan het medische vrije beroep ontnomen worden, door ont koppeling van inkomen en aantal ver richtingen. Nu er voor medici goede pensioenvoorzieningen mogelijk zijn, is er geen enkele ratio meer voor hoge goodwill-betalingen bij overname van praktijken. Deze dienen afgeschaft te worden.

Samenhangend gezondheidsbeleid

Gezondheidsvoorlichting en -opvoeding is een zaak die niet alleen ressorteert onder het Min. v. Volkshuisvesting. De ministeries van Onderwijs en Wetenschap en van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, zijn hierbij even sterk betrokken. Het beleid terzake dient daarom toespitst te worden op meer coördinatie teneinde optimale resultaten te bereiken.

Volksverzekering

AWBZ en Ziekenfondswet dienen op te gaan in één verplichte volksverzekering. Zie hiervoor § 22 Ziektekostenverzekeringsplan D'66.

Wetgeving

Het patiëntenrecht dient gestalte te krijgen in nieuwe wetgeving die het recht op informatie en privacy garandeert (zie ook § 9 Informatiebeleid). Daarnaast dient de wetgeving te voorzien in het recht op zelfbeschikking, op vrije keuze van hulpverleners, op klachtenbehandeling en op persoonsbescherming bij research.

Alternatieve geneeswijzen

Ook al in het kader van de zelfverzorging dienen alternatieve geneeswijzen tenminste serieuze aandacht te krijgen. Onderzoek naar het effect van alternatieve geneeswijzen is geboden.

Abortus

Abortus dient uit de strafwet gehaald te worden en opgenomen te worden in het verstrekkingspakket van de volksverzekering. Het beslissingsrecht dient bij de vrouw te liggen: abortus is een medische ingreep.

Euthanasie

Zowel het nalaten van levensrekkende behandeling als het levensverkortend handelen t.a.v. een ongeneeslijke patiënt in diens eigen belang, dient niet langer strafbaar gesteld te worden, wanneer de patiënt zich in de laatste levensfase bevindt en het zijn uitdrukkelijk verzoek is. De bij zulke vormen van zelfdoding hulp verlenende arts, dient niet langer strafbaar te zijn.

32 Sport

Hoewel de passieve recreatieaspecten van de sport in de publiciteit over het algemeen de meeste aandacht krijgen, is de actieve rol van de sport in de recreatie van nog steeds groeiend algemeen belang. Sport levert niet alleen een waardevolle bijdrage aan het samenbindend verenigingsleven, maar speelt bovendien een grote rol in de 'informele sector' (zie hfdst. I). Immers, het bestuurs- en sporttechnisch kader bestaat merendeels uit vrijwilligers.

In het beleid dienen topsport, algemene wedstrijd sport en recreatiesport evenredig aandacht te krijgen. De taak van de overheid kan daarbij alleen voorwaardenscheppend zijn. Het particulier initiatief op sportgebied is goed georganiseerd en het vrijwillig kader funktioneert het best wanneer het zelf

verantwoordelijk blijft voor vorming en uitvoering van het beleid. Wel moet het mogelijk zijn waar nodig beroepskrachten ter ondersteuning aan te stellen. Deze hebben dan recht op dezelfde rechtspositie als werknemers in de sociaal-culturele sector.

Sponsoring

Ter verruiming van financiële mogelijkheden moet onder zekere voorwaarden aan gesubsidieerde sportverenigingen toegestaan worden, overeenkomsten met sponsors aan te gaan.

Welzijn, gezondheid

De associatie van sport met welzijn en gezondheid lijkt voor de hand te liggen. Toch overschrijdt de sport soms de het welzijn bedreigende grenzen, niet alleen als het gaat om gebruik van ongewenste stimulerende middelen, maar ook op het gebied van eenzijdig lichamelijke ontwikkeling, eenzijdige gerichtheid en ongewenste mentale druk. Overheid en sportorganisaties hebben hier een gezamenlijke taak bij het vaststellen van de grenzen van het aanvaardbare.

Accommodaties

Het sterk toenemend belang van de recreatiesport (gedwongen vrije tijd, jeugdwerkloosheid) legt de overheid de taak op te zorgen voor voldoende accommodaties van goede kwaliteit, opdat wie wil ook kan sporten.

33 Jeugdbeleid

In de samenleving die ons voor ogen staat, moeten mensen niet in categorieën, dus ook niet in leeftijdscategorieën, gedwongen worden gezet. Vandaar dat in dit programma in vele hoofdstukken het beleid t.a.v. jongeren aan de orde komt, zodat een aparte jongerenparagraaf kort kan blijven. Dat jongeren desondanks nog extra beleidsaandacht nodig hebben, vloeit voort uit hun nog steeds zwakke positie van juridische onzelfstandigheid tot 18 en financiële afhankelijkheid tot 21 jaar. De lage organisatiegraad van de jeugd is mede oorzaak van de geringe aandacht van de politiek voor hun problemen. Juist de huidige economische ontwikkelingen zullen ook hun terugslag hebben op de positie van de jeugd. Extra probleem daarbij zal zijn dat de jongeren van vandaag opgegroeid zijn in een verspillende wel-

vaartseconomie en weerloos staan als het er om gaat het nut van zuinigheid in te zien.

De volgende beleidsontwikkelingen zijn noodzakelijk:

Coördinatie

Hoewel instelling van de onafhankelijke Raad voor Jeugdbeleid een goede stap was, geeft deze slechts advies. Er moet daarnaast een veel betere coördinatie tot stand komen tussen de diverse departementen die dagelijks met jeugdbeleid te maken hebben en die nu maar al te vaak tegen elkaar inwerken. Daartoe moet o.m. de Interdepartementale Stuurgroep Jeugdfragen versterkt en verbreed worden met leden van gezaghebbend ambtelijk niveau. Er dient een vaste kamercommissie jeugdbeleid te komen en in de organisatie van de begroting moeten alle ministeries hun beleidsvoornemens m.b.t. jongeren apart specificeren, zodat overzicht en inzicht mogelijk wordt.

Onderzoek

Het op jongeregebied reeds verrichte onderzoek moet geïnventariseerd worden, mede met het oog op de noodzakelijke coördinatie van voorgenomen en voor te nemen onderzoek.

34 Ouderen

Mensen die geen deel (meer) hebben aan de zgn. 'formele economie' (zie hfdst. I) dreigen ook t.a.v. het sociale leven sneller in een isolement te geraken. Wij willen ouderen in elk opzicht volwaardig aan het sociale en culturele leven doen deelnemen als gelijkwaardige medeburgers. Daarom vinden wij het noodzakelijk de persoonlijke zelfstandigheid van ouderen beter recht te doen en zolang mogelijk te garanderen. Uitsluiting van ouderen van bestuurlijke functies, alleen op basis van hun leeftijd, dient uitgebannen te worden. Speciale ouderenvoorzieningen moeten uitgaan van: **MET** ouderen **VOOR** ouderen. Wij willen dit o.m. trachten te bereiken door:

Pensioenen

Opheffing van de zgn. 'pensioenbreuk' en een verplichte pensioenverzekering voor alle werknemers, zijn belangrijk voor de ouderen van morgen. (zie § 22: Soc. Verzekeringen)

Keuze pensioenleeftijd

Werknemers dienen binnen bepaalde grenzen zelf het moment van hun pensionering te kunnen kiezen, waarbij ruime overgangsregelingen terzake van geleidelijke afbouw van verantwoordelijkheden en werktijden, tot stand moeten komen.

Vorming

Bestaande mogelijkheden voor vorming en scholing (open school, Teleac) dienen verruimd en door actieve voorlichting beter onder de aandacht van ouderen gebracht te worden.

Ruimtelijke ordening

Naast de door ons reeds bepleite concentratie van wonen, werken en voorzieningen (zie § 16) dient nog gesteld te worden dat in bestemmingsplannen en stadsvernieuwingprojecten voldoende aangepaste huisvestingsvormen voor ouderen tot stand moeten komen. Bejaardenwoningen of -complexen mogen niet geïsoleerd liggen en moeten dichtbij de voorzieningen gesitueerd worden. Experimenten met een 'ouderlaag' in gezinswoningen moeten uitgebreid te worden.

Vervoersmogelijkheden

Bestaande vervoersmogelijkheden moeten beter aangepast worden aan ouderen die zich slecht kunnen verplaatsen. Voor deze categorie moeten gereduceerde tarieven het vervoer betaalbaar houden.

Betere dienstverlening

De diverse vormen van dienstverlening moeten beter op elkaar worden afgestemd, o.a. door aan het gecoördineerde ouderenwerk een bredere basis te geven en meer bevoegdheden over te dragen. Bij de coördinatie worden de ouderenorganisaties ten nauwste betrokken. De zgn. indicatiecommissies dienen hun takenpakket te kunnen uitbreiden met meerdere vormen van maatschappelijke dienstverlening.

Wijkhoven

Ouderen die tijdelijk of langdurig verzorging behoeven, moeten kunnen worden opgevangen in een 'wijkhof'. Deze dient naast permanente zorg ook dagverzorging en -verpleging te kunnen bieden. Ook moeten zelfstandig wonende ouderen er een bepaalde ser-

vice (warme maaltijden e.d.) kunnen genieten.

Rechten en rechtsbescherming

Bewoners van tehuizen en cliënten van de bejaardenzorg moeten een betere rechtsbescherming krijgen; subsidies moeten mede aangewend worden ter aanmoediging van vrijwillige toepassing van zo'n regeling. Het recht op inspraak en op goede klachtenbehandeling ook voor ouderen, dient wettelijk geregeld te worden.

Gezondheidszorg

Geriatricie dient als geneeskundig specialisme erkend te worden, het preventieve onderzoek moet daarbij prioriteit krijgen. Voorts dient er een wettelijke regeling te komen voor het testen van medicijnen op hun gevolgen voor ouderen.

35 Gehandicaptenbeleid

In ons beleid staat de mens centraal. Daaruit volgt dat in het gehandicaptenbeleid dat wij voorstaan, de nadruk nooit op de handicap zal liggen, maar altijd op de mens die zich, wat ook zijn handicap is, dient te kunnen ontplooiën en zelf moet kunnen kiezen in vrijheid. Daarom is het gehandicaptenbeleid ook een emancipatievraagstuk. De overheid dient in haar gehele beleid rekening te houden met het gegeven dat het een normale zaak is dat een samenleving ook gehandicapten kent. In het huidige beleid ontbreekt op dit punt de integrale aanpak. Wij willen het beleid op de volgende punten bijstellen en wijzigen:

Decentralisatie

Het door het Rijk aangegeven beleidskader dient ingevuld te worden door de lagere overheden. Belangrijk daarbij dienen de Provinciale Overlegorganen Revalidatie en Zwakzinnigenzorg te zijn, die op provinciaal niveau coördineren en controleren en zodanig samengesteld moeten zijn, dat alle bij het gehandicaptenbeleid betrokkenen zich vertegenwoordigd weten. De P.O.R.'s en de P.O.Z.'s moeten onder controle van de Staten vallen.

Nationale raad

In een op te richten Nationale Raad Gehandicaptenbeleid, waarin alle betrokkenen vertegenwoordigd zijn, dient het gehele veld overzien te worden. De

Raad moet gevraagd of ongevraagd advies geven, leemten signaleren en initiatief nemen tot noodzakelijk onderzoek.

Functieconsulent

Het vrijwilligerswerk t.b.v. gehandicapten is een typisch voorbeeld van het functioneren van de zgn. 'informele sector' (zie hfdst. I en § 5 Emancipatie/Vrijwilligerswerk). Om te bevorderen dat mensen die een bepaald dagdeel actief willen zijn, in contact komen met degenen die aan die deelactiviteit behoefte hebben, dienen op provinciaal of regionaal niveau functieconsulenten aangesteld te worden.

Basisuitkering/toeslagen

Gehandicapten waarvan bewezen is dat ze permanent voor moeilijk kwantificeerbare extra kosten staan, moeten aanspraak kunnen maken op een vaste basisuitkering voor die kosten. Gehandicapten die voor hun vakantie op speciale hulp of voorzieningen zijn aangewezen, moeten een toeslag op hun vakantieuitkering ontvangen.

Bedrijfsleven

De huidige Plaatsingswet Mindervaliden behoeft niet alleen een meer eigentijdse naam, maar dient ook aan nieuwe inzichten aangepast te worden. Hoewel verhoging van de wettelijke plaatsingsnorm van 2% naar 5% uiteraard de arbeidskansen van gehandicapten kan bevorderen, schuilt in zo'n maatregel het gevaar van voor gehandicapten schadelijke economische afwegingen, alsook van verzet tegen opgelegde dwang, die dan tot uiting kan komen in non-acceptatie van gehandicapten. Een zodanige maatregel dient dan ook tijdelijk te zijn en kan in elk geval niet los gezien worden van het door ons voorgestane deeltijdbanenbeleid (zie § 13). Aanpassing van de wetgeving zal zich o.m. moeten richten op goede definitie van het begrip 'handicap', betere inventarisatie van plaatsingsmogelijkheden bij overheid en bedrijven op basis van goede functieomschrijvingen, financiering van hulpmiddelen en aanpassingen van de werkteams, beroepsrecht van gehandicapten inzake afgewezen sollicitaties en de positie van gehandicapten bij collectieve ontslagen.

Intrekken loondispensatiewet

Vernieuwing van de Plaatsingswet

Mindervaliden dient gepaard te gaan met intrekking van de loondispensatiewet. In de vernieuwde wet moet bepaald worden dat werkgevers loonsuppletie voor gehandicapte werknemers toegekend kan worden. De werknemer ontvangt daarbij dan in elk geval zelf het minimumloon. Loonsuppletie moet het karakter van een overbrugging hebben. Loonsuppletie voor de gehandicapte werknemer mag niet langer vanuit de AAW/WAO plaatsvinden, maar dient ook onder de vernieuwde wet te vallen, zodat bevordering werkgelegenheid gehandicapten in één wet geconcentreerd is.

Herstructurering W.S.W.

De huidige Wet Sociale Werkvoorziening is verouderd en werkt stigmatiserend voor gehandicapten. Wie er eenmaal onder valt, komt er nauwelijks meer onderuit. Er bestaat een negatief spanningsveld tussen de welzijnsbevorderende en revaliderende functie van de sociale werkvoorzieningen en de economische maatstaven die men daar hanteert. In feite zijn de sociale werkvoorzieningen een noodzakelijke bedrijfstak geworden, waarin werk verricht wordt waarin het vrije bedrijf niet meer voorziet. Daarom moet de W.S.W.-structuur opgebroken worden, in die zin dat de sociale bedrijven zelfstandig moeten kunnen functioneren en kunnen fungeren als doorgangsvormen naar overheid en bedrijf, zonder hun taak als opvangcentrum te verliezen. In de werkteams moet een scheiding worden aangebracht tussen geestelijk en lichamelijk gehandicapten. Sociale werkvoorzieningen moeten ook een ruimer toelatingsbeleid kunnen hanteren en (deel)-banen kunnen bieden aan langdurig werklozen, door leeftijd gehandicapten en andere minderheidsgroeperingen. (zie ook § 13 m.b.t. de 'oneigenlijke WAO-ers')

Provinciaal/Regionaal bestuur

De structuur van sociale werkvoorzieningen in 'bedrijftjes' vergt een nieuwe bestuurlijke regeling. Het huidige gemeentelijke bestuur staat vaak te ver van de praktijk. Wij denken daarom aan oprichting van provinciale en regionale bestuurscommissies, multidisciplinair samengesteld uit personen die dicht bij de praktijk staan. De politieke controle hierover zou in handen van Provinciale Staten kunnen liggen.

Wijziging criteria

Het nu in de sociale wetgeving gehanteerde criterium van 'arbeidsongeschiktheid' werkt stigmatiserend. Beter is het om dit te vervangen door het positieve criterium 'in staat een (deel-)inkomen te verwerven'. Uitkeringen dienen dan gerelateerd te zijn aan het zelf verworven inkomensdeel, zonder dat het recht op uitkering hierdoor verloren gaat. Dit vergroot de individuele keuzevrijheid.

Algemene voorzieningen

Gehandicapten moeten volledig kunnen deelnemen aan het maatschappelijk leven. Daar ontbreekt op tal van plaatsen nog veel aan. Het openbaar vervoer is voor hen vaak nog een onneembare barrière: meer trein-, bus- en tramstations moeten aangepast worden, meer aangepaste treinstellen, bussen en trams ingezet. Alle publieke ruimten in overheidsgebouwen dienen voor hen toegankelijk gemaakt te worden, voor aanpassing van publieke gebouwen van bedrijven en instellingen dient overheidssubsidie beschikbaar te zijn. Subsidies aan welzijnsinstellingen moeten gebonden worden aan voorwaarden m.b.t. de toegankelijkheid van hun gebouwen voor gehandicapten.

Onderwijs

Het onderwijs moet meer bewust gemaakt worden van z'n functie inzake het bewustwordingsproces van niet-gehandicapten t.o.v. gehandicapten. Gehandicapten dienen niet automatisch naar speciaal onderwijs verwezen te worden maar, waar mogelijk, opgevangen te worden door het reguliere onderwijs. Voor jonge gehandicapten moet bij het voortgezet onderwijs betere begeleiding komen. In de opleiding van peuter- en kleuterleidsters moet meer aandacht besteed worden aan vroegtijdige onderkenning van geringe afwijkingen. Juist ook in applicatiecursussen moet hiervoor plaats worden ingeruimd. Niet alleen in het onderwijs maar in de gehele sector van maatschappelijke dienstverlening dient hoge prioriteit gegeven te worden aan vroegtijdige onderkenning van ontwikkelingsstoornissen.

Sport en recreatie

Ten onrechte valt in Nederland de nadruk in voorlichting en publiciteit op de topsport voor gehandicapten. In te-

genstelling daarmee is de grootste behoefte die aan recreatiesport. Het beleid moet in die zin omgebogen worden. Dag- en verblijfsrecreatievoorzieningen zijn nog in volstrekt onvoldoende mate aangepast aan de eisen van gehandicapten. Subsidiemogelijkheden dienen aanpassing te stimuleren. De recreatiemogelijkheden voor mensen in verpleegtehuizen vereisen verbetering, hetgeen mogelijk moet worden door o.m. aanpassing van het recreatiebudget in de verpleegtarieven.

VI Een vreedzame en rechtvaardige wereld

(Definitief verkiezingsprogramma)

36 Een werkelijk vreedzame en rechtvaardige wereld behoort, misschien, tot het rijk der illusies en utopiën, maar dat betekent niet dat we daar niet naar moeten streven.

Het buitenlands beleid dient daarom gericht te zijn op de opbouw van een internationale rechtsorde, op vermindering van de welvaartsverschillen in de wereld, stimulering van het respect voor de mensenrechten en het bevorderen van begrip en het bereiken van vertrouwen.

Het meest geëigende kader hiervoor blijft de Organisatie van Verenigde Naties. Nederland dient het werk hiervan met kracht te ondersteunen evenals dat van de ermee verbonden Geneefse Ontwapenings Commissie. Pogingen tot verbetering van het functioneren van deze organen dienen te worden aangemoedigd en gesteund.

In de huidige wereld is echter ook een negatief veiligheidsbeleid d.w.z. handhaving van een verdedigingsapparaat nog wel noodzakelijk.

37 Niet verspreiden van kernwapens (= Non-prolifерatie, zie § 3)

De verspreiding van kernwapens over de wereld is één van de ernstigste bedreigingen voor de mensheid. Deze dient tegengegaan te worden door:

- Beëindiging van de kernwapenwedloop tussen Oost en West. Dat is niet alleen een zaak van de twee supermachten, maar ook van hun bondgenoten.
- Verhoging van de kernwapendrempeel zowel in politiek als in technisch opzicht. Dat kan door een uiterste beperking van het gebruik van kernener-

gie, alsook door universele toepassing van het controlesysteem van de Internationale Organisatie voor Atoomenergie. Door o.m. af te zien van het gebruik van plutonium, dienen de industrielanden hier het voorbeeld te geven.

38 Vrede en veiligheid in de derde wereld

Het streven naar het opdelen van de Derde Wereld in invloedssferen is een potentieel gevaar voor de wereldvrede, vooral in die gebieden waar een directe confrontatie van de supermogendheden tot de mogelijkheden behoort.

Zeer gevaarlijk in dit verband is een politiek welke zich ten doel stelt d.m.v. militaire interventies nieuwe situaties te creëren, in de hoop deze als voldongen feiten te doen accepteren. Bestaande conflicten moeten dan ook zoveel mogelijk door internationale arbitrage worden opgelost. De rol van de Verenigde Naties is hierbij onmisbaar. Daarom dienen de volgende maatregelen genomen te worden:

- Uitbreiding van de VN-vredesmacht en van Nederlandse deelname daaraan;
- steun voor jongere samenwerkingsverbanden, die buiten de traditionele machtsblokken staan en die een stabiliserende rol kunnen spelen (Organisatie van Afrikaanse Eenheid, Arabische Liga, Beweging van Niet-gebonden Landen e.a.);
- beperking wapenexport naar de Derde Wereld. Nederland moet internationaal initiatieven nemen voor beperking van de wapenhandel.

39 De Oost-West-tegenstelling

Het beleid van Nederland en zijn bondgenoten moet in de Oost-West-tegenstelling het vermijden van gewapende conflicten tot doel hebben en gericht zijn op het bereiken van een stabiele verhouding, door geleidelijke vermindering van de tegenstellingen. Daarbij dient juist in tijden van crisis de dialoog tussen Oost en West gaande te blijven. Het regelmatig voorkomen van incidenten mag er niet toe leiden, dat in een harde confrontatiepolitiek de bereikte resultaten uit de voorbije jaren van ontspanning, weer over boord gezet worden. De rol van de Europese landen is hierbij onmisbaar.

Opbouw Europees veiligheidssysteem

De Oost-West-tegenstelling heeft geleid tot een ongeëvenaarde opeenhoping van militaire macht in Europa en tot een onnatuurlijke scheiding van het Europese continent, langs de grenzen van de invloedssferen van de twee supermachten.

Doelstelling op lange termijn dient de beëindiging van deze situatie te zijn, en daarom bepleiten wij de opbouw van een Europees Veiligheidssysteem (E.V.S.). Aan een zodanig collectief veiligheidssysteem moet ook door de VS en de USSR worden deelgenomen.

Het zou moeten bestaan uit bindende afspraken over:

- politiek overleg en vreedzame bijlegging van geschillen
- vergroting van de militaire veiligheid
- samenwerking op het gebied van economie, wetenschap, technologie en

milieu

— samenwerking op humanitair gebied, vrijer verkeer van personen, ideeën en informatie.

Nu het E.V.S. nog niet tot stand gekomen is, vereist het Nederlandse veiligheidsbelang vooralsnog voortzetting van het NAVO-lidmaatschap.

40 Europese defensiesamenwerking

Uitgaande van het NAVO-lidmaatschap bepleiten wij binnen het Atlantische Bondgenootschap een evenwichtiger verhouding tussen de VS en de Europese partners. Een minder sterk overheersende positie van Amerika valt vooral te bereiken door verdergaande Europese samenwerking op het gebied van de veiligheid. Deze samenwerking zal niet alleen gericht moeten zijn op zaken betreffende militair materieel maar ook op het bespreken van de Europese dimensie van de Atlantische veiligheid.

Geen Europese kernmacht

Een zelfstandige Europese kernmacht wijzen wij af. Europese defensiesamenwerking mag niet leiden tot een Europese kernmacht.

41 Ontwapening en wapenbeheersing

De behoefte aan beveiliging d.m.v. wapens en in het bijzonder kernwapens, dient zo spoedig mogelijk en zoveel mogelijk weggenomen te worden, door internationale verdragen over conflictbeheersing en ontwapening (zie ook § 38).

Europese medezeggenschap bij Salt II

Gezien de lopende of voorgenomen uitbreiding van het arsenaal tactische kernwapens voor de lange afstand (de Russische SS-20 raket en de Backfire bommenwerper resp. de Amerikaanse Pershing-II en Tomahawk-raket) is de totstandkoming van het (SALT-III) wapenbeheersingsverdrag zeer urgent. Aangezien de veiligheid van de Europese landen hierbij rechtstreeks in het geding is, dienen deze medezeggenschap en inbreng in de onderhandelingen te krijgen.

Evenwichtige wederzijdse troepenvermindering

Een positiever instelling van Nederland en zijn partners bij de Weense besprekingen over evenwichtige wederzijdse troepenvermindering (MBFR) is mede noodzakelijk om tot een accoord te komen.

Europese ontwapeningsconferentie

Daarnaast dient een Europese Ontwapenings Conferentie opgezet te worden, met deelname van alle West- en Oosteuropese landen, de VS, en Canada. De totale bewapeningspolitiek in Europa dient daarbij ter tafel te komen. Ook afspraken over tactische kernwapens met korte dracht, kunnen hierbij aan de orde komen. De EOC moet zich ontwikkelen tot een permanent forum voor ontwapening en wapenbeheersing in Europa, als onderdeel van een EVS.

Herziening NAVO-planning

De basis van de huidige NAVO-planning is te sterk gericht op 'draaiboeken voor het ergste geval'. Het beleid terzake dient omgebogen te worden door oprichting van een ontwapeningscomité, dat in alle fasen van het planningsproces aandacht opeist voor de wapenbeheersingsaspecten.

Geen wedloop op gebied van de chemische wapens

Militaire en politieke kringen binnen de NAVO menen in de slechter wordende internationale verhoudingen een aanleiding te vinden voor het streven naar een groter NAVO-tegenwicht — tegenover het Sowjetoverwicht — m.b.t. chemische wapens. Wij keren ons daar ondubbelzinnig tegen.

42 Nederlandse ontwapeningsinspanning

Een hoofdtaak voor Nederland is binnen de NAVO een succesvol verloop van de wapenbeheersingsonderhandelingen tussen Oost en West te bevorderen. Nederland moet er niet voor terugschrikken ook buiten NAVO-verband tezamen met gelijkgezinde landen in West en Oost tot vergaande en creatieve voorstellen te komen.

Reorganisatie ministerie van Buitenlandse Zaken

Het Ministerie van Buitenlandse Zaken dient meer aandacht te gaan schenken aan ontwapeningszaken door een aparte directie te vormen voor behandeling van alle wapenbeheersings- en ontwapeningskwesties.

43 Anti-kernwapenbeleid

Nederland moet een actief anti-kernwapenbeleid voeren. Kernwapens voegen aan de toch al onaanvaardbare moderne oorlog nog eens de dreiging van totale vernietiging toe. Het door ons bepleite antikernwapenbeleid is wel onderhevig aan de beperking dat het niet mag leiden tot een situatie waarin de kans op gebruik van nog niet afgeschafte kernwapens toeneemt. Voor het nemen van op zichzelf noodzakelijke, eenzijdige stappen, heeft dit consequenties.

Vermindering kernwapentaken

Binnen de NAVO heeft Nederland nu nog zes kernwapentaken. Deze dienen voor 1985 teruggebracht te worden tot twee of drie. Nederland moet binnen de NAVO een pleidooi voeren voor het afstoten c.q. conventioneel vervangen van de nucleaire luchtafweer (NIKE), de nucleaire landmijnen en de nucleaire bommen voor onderzeebootbestrijding. Valt daarover binnen de NAVO géén overeenstemming te bereiken, dan moet Nederland hiertoe eenzijdig overgaan. Ook afschaffing van de nucleaire artillerie is hoogst noodzakelijk. Dat betekent allereerst dat Nederland definitief moet besluiten het 155-mm geschut niet te nucleariseren. Anders dan bij voornoemde wapens is een eenzijdig besluit tot afschaffing door Nederland van de '8-inch'-artillerie echter minder wijs. Daardoor zou immers een gat in de verdediging ontstaan, dat onmiddellijk door de bondgenoten opgevuld zou worden, terwijl de gehele Nederlandse deelname aan de gemeenschappelijke verdediging in het geding zou komen. Daarom kunnen we ons beter erop richten de bondgenoten te overtuigen van de noodzaak van afschaffing van deze gevechtswapens. Of de F-16 evenals de Starfighter nu, deels ook een nucleaire taak moet krijgen, staat voor ons nog niet vast.

Geen neutronenbom

Nederland moet zich blijvend verzetten tegen de invoering van nieuwe gevechtswapens of wapens met een zogeheten 'atoomdrempelverlagende' werking als de neutronenbom, die in militaire zin 'makkelijk inzetbaar' is. Dat verzet zou kunnen leiden tot een zekere versterking van de conventionele bewapening aan onze kant. Militaire noodzaak en gewenste wapenbeheersing moeten evenwel tegen elkaar afgewogen worden, alvorens tot een zodanige conventionele versterking besloten wordt.

Atoomvrije zone

Geleidelijke afschaffing c.q. niet-invoering van gevechtswapens moet gepaard gaan met onderhandelingen met de USSR, ter voorkoming van invoering door dit land van nucleaire kortere-afstandswapens in Centraal Europa. Doelstelling daarbij is invoering van een atoomvrije zone in een zo groot mogelijk Europees gebied.

No First Use Verklaring

Nederland moet binnen de NAVO pleiten voor het afgeven van een verklaring om niet als eerste kernwapens te zullen gebruiken in een gewapend conflict.

44 Nieuwe lange-afstandsraketten

De NAVO-landen hebben besloten 572 nieuwe middellange afstandswapens te produceren en in Europa te stationeren. Dit betekent een kwalitatieve vergroting van de binnen de NAVO beschikbare vernietigingskracht door middel van kernwapens. Weliswaar werd dit besluit mede gemotiveerd door de modernisering van vergelijkbare Sovjet-systemen gericht op West-Europa, doch de NAVO-reactie was overduidelijk en draagt daardoor bij aan een dreigende nucleaire wapenwedloop in Europa. D'66 is daarom van mening dat plaatsing op Nederlandse bodem van middellange-afstandsraketten in de huidige omstandigheden niet aanvaard kan worden. Nederland heeft over de opstelling in ons land nog niet besloten. Hiervan moet gebruik gemaakt worden om de rol en het aantal van de kernwapens terug te dringen. Nederland dient daarom te trachten met concrete en geloofwaardige voorstellen de NAVO-bondgenoten te overtuigen dat een beperkte bewapeningsachterstand

van de NAVO kan worden geaccepteerd, onder meer teneinde optimale condities te scheppen voor wapenbeperkende overeenkomsten met het Warschau-Pact. Nederland zoekt ook naar andere wegen om de kernbewapening serieus aan de orde te stellen, zoals in de VN en in nieuwe overlegkaders met bepaalde landen in Europa (zoals de Scandinavische landen, Polen en Roemenië). Aangezien er onzekerheid bestaat zowel over de bereidheid van de USSR en de VS hun bewapening kwalitatief en kwantitatief terug te brengen, als over de ontwikkeling van de militair-strategische situatie, is het noodzakelijk dat D'66 zich regelmatig beraadt over de totale veiligheidssituatie. Bij de beoordeling hiervan kunnen de Nederlandse atoombelangen, de plaatsing van middellange-afstandssystemen in Nederland en het niveau van de conventionele bewapening opnieuw overwogen worden. Dit geschiedt in het licht van onder meer de resultaten van de onderhandelingen tussen NAVO en Warschau-Pact, de stappen die gezet zijn op weg naar een de-nuclearisatie van Centraal Europa en de vermindering van het aantal kernwapens.

45 Aanpassing navo-strategie

Het door ons bepleite anti-kernwapenbeleid heeft uiteraard consequenties voor de NAVO-strategie. Daarom is het noodzakelijk meer onderzoek te verrichten naar geloofwaardige, conventionele defensieve strategieën, die wellicht door de technologische ontwikkelingen in zicht komen. In het militaire apparaat zal daarbij meer de nadruk moeten komen te liggen op een defensief concept en op defensieve wapens (bijv. anti-tankwapens). Meer aandacht verdient zeker ook het onderzoek naar niet-militaire verdedigingsvormen zoals sociale verdediging (voorbereid niet-gewelddadig burgerlijk verzet).

46 Aanpassing defensie inspanning

Hoogte defensieuitgaven

De defensieuitgaven dienen niet in de eerste plaats gebaseerd te zijn op een gefixeerd percentage van overheidsuitgaven of nationaal inkomen. Nuchtere, zakelijke beoordeling van de veiligheidssituatie dient maatstaf te zijn. Bij noodzakelijke algemene bezuinigingen zal Defensie niet bij voorbaat uitgeslo-

ten kunnen worden. De in het kader van het Lange Termijn Defensie Programma (LTDP) overeengekomen reële stijging van ca. 3% per jaar, moet dan ook jaarlijks opnieuw worden gezien.

Onderlinge afhankelijkheid Europese NAVO-landen

Instandhouding van een functionele defensie zal, voor de kleinere landen steeds meer financiële problemen opleveren. Rationalisatie (o.m. door gezamenlijkheid), specialisatie (door takenruil onderling) en standaardisatie moeten hierop het antwoord leveren. Dat leidt dan tot onderlinge afhankelijkheid van de NAVO-landen, waarbij wij de nadruk willen leggen op samenwerking tussen de Europese landen van de NAVO.

Politieke controle op materiaal-exploitatie

Onvoldoende is nu de politieke informatie over en controle op de materieel-exploitatie. Aansluitend op de bestaande investeringsplannen dienen daarom exploitatieplannen opgesteld te worden. Besparing op energie- en grondstoffengebruik is hierbij eerste prioriteit.

Politieke controle op ontwikkeling nieuwe wapens

Wetenschappelijk onderzoek naar ontwikkeling van vooral defensieve, conventionele wapensystemen achten wij van belang (zie ook § 45). Een gevaar daarbij is, dat zulk onderzoek kan leiden tot nieuwe stappen in de bewapeningswedloop. Politieke controle op onderzoek en ontwikkeling is daarom onontbeerlijk.

Defensie, ruimtelijke ordening en milieu

Het defensiebeleid legt soms een zware belasting op de r.o. en het milieu. Daarom dient zoveel mogelijk gestreefd te worden naar:

- het weren van militaire activiteiten in verstedelijkte gebieden
- het ontruimen van militaire complexen in binnensteden
- het weren van militaire activiteiten uit recreatiegebieden, indien zij het recreatief gebruik ervan verhinderen.
- het weren van militaire activiteiten uit natuurgebieden, indien ze de natuur ernstig belasten

Georganiseerd overleg militair personeel

Het Georganiseerd Overleg dient een forum van daadwerkelijke medezeggenschap te worden.

Burgerlijk recht voor gewetensbezwaarden

Gewetensbezwaarden die vervangende dienst verrichten, dienen niet onder het militaire (tucht)recht, maar onder het burgerlijk recht te vallen. De vervangende dienst, of, bij totaal weigering, gevangenisstraf, mag niet langer duren dan de normale dienstplichtperiode.

Leger op maatschappelijke leest geschoeid

Voorzover niet strijdig met het bijzondere karakter van de krijgsmacht, dient deze zoveel mogelijk geordend te zijn volgens geldende maatschappelijke normen. De vrouw moet in de krijgsmacht volledig geïntegreerd worden. Verdere vermaatschappelijking van het leger kan bereikt worden door aanpassing van de regeling voor functioneel leeftijdsontslag, door normalisering van de bedrijfsrestaurants tot toegang voor alle rangen, en door alternatieven voor het coöptatiesysteem bij benoemingen.

Rechtvaardiger dienstplicht

Slechts één derde van alle dienstplichtigen vervult nu daadwerkelijk de dienstplicht. Hoewel wij het dienstplichtsysteem op zichzelf juist achten, kent het grote onrechtvaardigheden. Eerlijker, en maatschappelijk voordelen biedend, komt het ons voor een maatschappelijke dienstplicht in te stellen, waarvan de militaire een onderdeel zou moeten zijn. Op korte termijn zal een interdepartementale studie moeten worden gestart over de mogelijkheden van en behoefte aan een systeem van maatschappelijke diensplicht.

47 Europese samenwerking

Een progressief beleid zoals D'66 zich dat voorstelt is niet mogelijk zonder een op democratische leest geschoeide Europese integratie. Op binnenlands gebied is dit nodig om gezamenlijk de vele gemeenschappelijke en grensoverschrijdende problemen (werkloosheid, milieuverontreiniging, enz.) aan te pakken. Op buitenlands gebied, om Euro-

pa een constructieve bijdrage te laten leveren aan de oplossing van de Noord-Zuid en de Oost-West problemen.

Versterking positie Europees Parlement

De eenzijdige macht van de Raad van Ministers is te groot. Daarom moeten de positie en bevoegdheden van Europees Parlement en Commissie versterkt en uitgebreid worden. Het Parlement moet inspraak krijgen in de benoeming van de Commissievoorzitter, waarna deze op zijn beurt dient in te stemmen met de aanstelling van de overige Commissieleden. Jaarlijks dient de Commissie een beleidsprogramma op te stellen, dat dan aan het Europese Parlement moet worden voorgelegd.

Europese werkloosheidsbestrijding

Het niveau van de werkloosheid in de tien Europese lidstaten is volstrekt onaanvaardbaar. Oplossingen daarvoor kunnen niet alleen op nationaal niveau gevonden worden, maar moeten gepaard gaan met een krachtige ontwikkeling van het industriële en sociale beleid van de Europese Gemeenschap (zie hiervoor ons Europees Programma).

Europees milieubeleid

Onder geen beding mogen de economische omstandigheden gebruikt worden als alibi voor aantasting van de gemeenschappelijke aanpak van milieuproblemen. Zo zal Nederland druk moeten blijven uitoefenen op de Rijn-oeverstaten en met name Frankrijk, om tot echte sanering van de Rijn te komen, zoals Nederland ook bij andere grensoverschrijdende problemen op het gebied van milieu- en natuurbescherming moet doen.

Europees landbouwbeleid

Zie § 27 en ons Europees Programma.

Europees energiebeleid

Een Europees energiebeleid dient ontwikkeld te worden, in eerste instantie gericht op energiebesparing. Toepassing van kernenergie dient, zolang daaraan verbonden problemen niet zijn opgelost, geen deel uit te maken van het Europees energiebeleid.

Ontwikkelingssamenwerking

Europa zal zijn inspanningen op dit gebied moeten vergroten, o.m. door verruiming van de handelsmogelijkheden van de Derde Wereld (zie ook § 50).

Uitbreiding Europese samenwerking

Toetreding van democratische landen tot de EG dient alle mogelijkheden te worden geboden. De reeds bereikte integratie mag hierdoor echter niet weer teruggedraaid worden.

Emancipatie binnen Europa

Een emancipatiebeleid zoals wij dat voorstaan (zie § 5) moet ook in Europees verband krachtig worden nagestreefd en in de samenstelling van de vertegenwoordigende en bestuurlijke lichamen zijn afspiegeling vinden.

48 Zuidelijk Afrika

Zuid Afrika

De apartheid in Zuid Afrika is aanleiding voor gewapende conflicten, waarbij de supermachten in gevaarlijke mate betrokken raken. Om deze redenen bepleiten wij een politiek van druk op de Zuidafrikaanse regering, om te bevorderen dat het apartheidsstelsel wordt afgebroken. Nederland moet actiever worden bij het streven naar internationale afspraken, en desnoods de volgende eenzijdige maatregelen nemen:

- een olieëmbargo op strategische goederen;
- een embargo op strategische goederen;
- stopzetting van elke samenwerking op nucleair gebied;
- stop op leningen door Nederlandse banken aan Zuidafrikaanse regeringsinstellingen;
- extra steun voor zgn. 'frontlijnstaten', die door de vluchtelingenstroom en door economische dwangmaatregelen in problemen komen.

In internationaal verband dient daarnaast gestreefd te worden naar:

- internationale maatregelen t.a.v. olieëmbargo, strategisch goederenembargo en staken nucleaire samenwerking;
- een investeringsstop
- beëindiging van de leningen van het Internationaal Monetair Fonds.

Er zal druk uitgeoefend moeten worden op de regering van Zuid Afrika, om een internationaal erkende overgang naar volwaardige onafhankelijkheid van Namibië tot stand te brengen. Tot deze druk behoort o.m. het niet langer verrijken van Namibisch uranium.

49 Het Israëliisch-Arabisch conflict

Het Nederlandse beleid inzake het Israëliisch-Arabisch conflict, dient als uitgangspunt te hebben dat zowel de Israëli als de Palestijnen rechten kunnen doen gelden en dat daarom bij de oplossing van het conflict recht gedaan dient te worden aan beide partijen. Daarom dient Nederland ook ondubbelzinnig het recht van de Palestijnen te erkennen, op vestiging van een eigen staat, die de Westoever van de Jordaan en de Gaza-strook omvat. Daarbij behoort ook het recht van de Palestijnen, zelf hun staatkundige verhouding tot Israël en Jordanië te bepalen. De uiteindelijk vast te stellen grenzen moeten het resultaat zijn van de onderhandelingen tussen de partijen in het conflict. Eenzijdige wijzigingen van de status en de volkenrechtelijke positie van de sedert 1967 bezette gebieden, incl. Jeruzalem, dienen te worden veroordeeld.

De PLO is de voornaamste organisatie ter vertegenwoordiging van de Palestijnen, zowel in bezet gebied als daarbuiten. Daarom kan de PLO niet buiten het onderhandelingsproces gelaten worden. Wij veroordelen iedere vorm van terreur als pressiemiddel tot het oplossen van het conflict.

Bij haar op een vreedzame oplossing van het conflict gerichte politiek, dient de Nederlandse regering politieke contacten met de PLO niet uit de weg te gaan.

50 Ontwikkelingssamenwerking

Uitgangspunt

Het is onduidelijk dat bijna 800 miljoen mensen niet van een bestaanminimum zijn verzekerd en vele andere miljoenen geen mogelijkheid hebben tot een menselijke ontplooiing, o.a. als gevolg van onderdrukking. Uit humanitaire overwegingen en uit gemeenschappelijk lange-termijn belang is een dergelijke explosieve situatie onge-

wenst. Daarbij komt dat het huidige internationale economische stelsel op vele punten in het nadeel van de armste landen werkt. Het is daarom een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid van alle rijkere landen, inclusief Nederland, deze situatie zoveel mogelijk op te heffen. De nadruk zal daarom zoveel mogelijk moeten komen te liggen op de volgende prioriteiten:

Speciale maatregelen t.b.v. de armste landen en groepen

Aangezien vaak juist de armste ontwikkelingslanden sterk afhankelijk zijn van de uitvoer van één of enkele grondstoffen, dienen bestaande internationale maatregelen ter stabilisering van grondstoffenmarkten uitgebouwd en versterkt te worden. Voorts dienen die minst ontwikkelde landen, welke door de recente olieprijsstijgingen en de inflatie in het Westen in grote moeilijkheden zijn gekomen, een groter aandeel te krijgen van de totale internationale hulpstromen. Daarnaast moet speciale aandacht worden gegeven aan het structureel verbeteren van de voedsituatie in ernstig door terugkerende natuurrampen getroffen streken.

Wereldwijde economische arbeidsverdeling

De rekening van de huidige economische recessie moet niet door ons aan de ontwikkelingslanden worden gepresenteerd. Noord noch Zuid zijn uiteindelijk gebaat bij afsluiting en protectionisme. Daarom is een doortastende aanpak van het Nederlandse en Europese landbouw-, industrie- en handelsbeleid nodig, gericht op een internationale arbeidsverdeling. Hiertoe moeten in de eerste plaats regeringen afspraken maken. Gestreefd moet daarbij worden naar afbouw van verouderde industrieën en naar verdere openstelling van de Europese markt (zie § 23). Het streven naar een betere internationale arbeidsverdeling kan en zal soms botsen met het specifiek Westerse belang op korte termijn. In dat soort gevallen moet het recht van de allerarmsten op betere levensomstandigheden voorrang krijgen.

D'66 erkent dat in bepaalde bijzondere omstandigheden tijdelijke protectie gerechtvaardigd kan zijn. Ontwikkelingslanden kunnen bijvoorbeeld tijdelijke beschermende maatregelen nemen om het ontstaan van nieuwe bedrijfstakken mogelijk te maken, terwijl in ontwikkelde landen tijdelijke protectie gerechtvaardigd kan zijn om een

bedrijfstak tijd en gelegenheid te geven zich aan een veranderende situatie op de markt aan te passen. In het laatstgenoemde geval zullen de beschermende maatregelen uitdrukkelijk gekoppeld moeten zijn aan herstructureringsmaatregelen en dient een stringente tijdslimiet gesteld te worden aan de bescherming.

Internationaal overleg

In het kader van het streven naar een Nieuwe Internationale Economische Orde (NIEO) zijn wij voorstander van een meer gedifferentieerde en zakelijke aanpak van het internationale overleg en van een grotere participatie van de ontwikkelingslanden in de besluitvorming van het IMF, de Wereldbank, en het GATT, teneinde inhoud te geven aan de politieke gelijkwaardigheid van de ontwikkelingslanden. Wij achten het gewenst dat er een wereldwijd energieforum in het leven geroepen wordt, waar alle facetten van de energieproblematiek besproken kunnen worden.

Internationale belasting

Wij zijn van mening dat de Nederlandse regering dient aan te dringen op het starten van een internationaal onderzoek naar de wenselijkheid en mogelijkheid van internationale belastingheffing ten behoeve van fondsen voor ontwikkelingssamenwerking, waarbij gedacht kan worden aan belasting op luchtvervoer. Ook moeten de voor- en nadelen van belasting op wapenhandel onderzocht worden.

Culturele dialoog

Wederzijds begrip en vertrouwen tussen Noord en Zuid kunnen bevorderd worden door een culturele dialoog, die noodzakelijk is als aanvulling op de vaak onvolledige benadering van de westerse journalistiek. Daarbij denken wij aan culturele verdragen, uitwisseling op het gebied van literatuur, beeldende kunst, muziek en religie en evenwichtige voorlichting op scholen.

Toetsing van het ontwikkelingsbeleid

Niet alleen tussen de staten, maar ook binnen de staten moet sprake zijn van een rechtvaardige orde en een doelmatig beleid. D'66 is voorstander van een mondiale toetsing in VN-verband van het ontwikkelingsbeleid van zowel de geïndustrialiseerde landen als van de ontwikkelingslanden. Eén van de toet-

singscriteria dient te zijn: de mogelijke effecten van het ontwikkelingsbeleid voor de rol en positie van de vrouwen in de betreffende landen. Onze bilaterale ontwikkelingssamenwerking moet zich richten op dié (concentratie-)landen, die aantoonbaar een rechtvaardige inkomensverdeling nastreven.

Niet bezuinigen op ontwikkelingsbijdragen

Het streefcijfer van 1,5% van het netto nationaalinkomen t.b.v. ontwikkelings-samenwerking moet gehandhaafd worden. Daarbij moet dit ontwikkelingsbudget zo spoedig mogelijk worden gezuiverd van oneigenlijke uitgaven (rente-subsidies als gevolg van kapitaalmarkt middelen, en bepaalde non-ODA posten). Bij besteding van de ontwikkelingsgeldten zullen de belangen van de ontvangende landen moeten prevaleren boven de belangen van het westerse bedrijfsleven. Wij onderschrijven het internationaal aanvaarde uitgangspunt dat de officiële ontwikkelingshulp in principe ontbonden moet worden, d.w.z. dat de besteding door het ontvangende land van deze hulp niet per sé in Nederland hoeft te gebeuren. Een belangrijk deel van deze hulp is inmiddels reeds ontbonden. Dit geldt m.n. voor Nederland.

Verdergaande ontbinding dient plaats te vinden in samenwerking met de andere donorlanden op basis van gelijke lastenverdeling. Zolang dat niet gerealiseerd is, dient Nederland gepaste terughoudendheid te betrachten.

Particuliere investeringen in ontwikkelingslanden moeten gestimuleerd worden, voorzover ze ingepast kunnen worden in het streven naar een Nieuwe Internationale Economische Orde.

Kwaliteitsverbetering van de hulp

Ter verhoging van de kwaliteit van de Nederlandse hulpverlening, zal het overheidsapparaat voor de ontwikkelingssamenwerking gereorganiseerd en gedecentraliseerd moeten worden.

Met name kan gedacht worden aan:

- de installatie van veld-kantoren in de ontwikkelingslanden, waarbij deze kantoren een ruime mate van beslissingsbevoegdheid moeten krijgen;
- het creëren van een adviesstructuur, die een optimaal gebruik maakt van de in Nederland bestaande ervaring op het gebied van ontwikkelings-samenwerking;
- zorgvuldige selectie en opleiding van deskundigen;
- actievere werving van inheemse

deskundigen voor uitvoering van projecten;

- meer aandacht voor en training in management, zowel bij hulpgevers als ontvangers.

51 Aanhangsel

Het navolgende stuk maakt géén deel uit van het programma. Het maakt dan ook geen deel uit van de beraadslaging op de ALV.

Globale becijfering van enige hoofdpunten

In dit verkiezingsprogramma wordt op sociaal-economisch gebied prioriteit gegeven aan een betere verdeling van de werkgelegenheid en versterking van onze economie. De consequentie daarvan is dat we de komende jaren de gehele economische groei zullen moeten gebruiken om die doelstellingen te realiseren. In dit aanhangsel willen we aangeven, wat bij benadering de financieel-economische gevolgen van deze uitgangspunten zouden kunnen zijn.

De cijfers die we daartoe in dit aanhangsel presenteren vormen noch een belofte, noch een exacte voorspelling. Het is namelijk voor iedereen onmogelijk om met harde cijfers te komen. Nederland is erg afhankelijk van internationale economische ontwikkelingen: relatief kleine verstoringen in het buitenland hebben grote gevolgen voor de centrale economische gegevens, waarop het beleid de komende jaren gebaseerd moet worden. Om toch enige duidelijkheid te scheppen, zullen we hier aangeven hoe in de komende regeringsperiode een aantal belangrijke financieel-economische variabelen zich bij benadering zouden kunnen ontwikkelen, als het door ons voorgestane beleid wordt uitgevoerd.

1 1/2% groei van het nationale inkomen

Het centrale uitgangspunt is, dat, als geen nieuwe internationale economische verstoringen optreden, de komende jaren een gemiddelde groei van het nationale inkomen gerealiseerd kan worden van 1 1/2%. Daartoe dient de via inkomensmatiging vrijkomende ruimte geheel te worden bestemd voor investeringen door het bedrijfsleven en de overheid.

Aandeel collectieve sector stabiliseren

Om het bedrijfsleven de ruimte te ge-

ven die investeringen te financieren, mag het aandeel van de collectieve sector in het nationale inkomen (momenteel ruim 65%) de komende regeringsperiode niet verder oplopen. Daarnaast moet het financieringstekort van de overheid geleidelijk aan teruggebracht worden tot maximaal 4,5% van het nationale inkomen in 1985.

Vrijwel alle inkomens op de minlijn

Willen we ernst maken met de prioriteiten die in dit verkiezingsprogramma gesteld zijn, dan zal vrijwel iedereen offers moeten brengen in de inkomenssfeer. Als de som van alle inkomens de komende jaren gelijk moet blijven en we houden rekening met een groei van 1% per jaar van het aantal inkomensstrekkers en we gaan verder uit van een incidentele loonontwikkeling (door bevorderingen, periodieke loonstijgingen e.d.) van 1 á 1 1/2% per jaar, dan moet rekening worden gehouden met een gemiddelde daling van de particuliere inkomens met bruto 2 á 2 1/2% per jaar.

Geen koopkrachtgaranties

D'66 hanteert het principe dat de sterksten in onze samenleving de grootste offers zullen moeten brengen. Daarom zal de koopkracht van de sterksten ook meer naar beneden moeten dan die van de mensen met een betrekkelijk laag inkomen. Daarnaast zullen de ambtenaren door het gelijk-trekken van hun inkomens met die van de andere werknemers waarschijnlijk ook wat meer moeten bijdragen. (Via de zgn. pakketvergelijking, d.w.z. de vergelijking van de inkomens inclusief secundaire inkomensbestanddelen, zie verder IV-A).

Maar dit neemt niet weg, dat vrijwel iedereen iets zal moeten bijdragen. Plusminus 95% van de Nederlandse inkomensstrekkers heeft namelijk een inkomen tussen het minimumniveau (bijna 24.000 bruto per jaar) en twee keer het modale inkomen (67.000 bruto per jaar). Bovendien verdient bijna 60% een inkomen tussen het minimumniveau en modaal (33.500 bruto per jaar). Daarom is het niet realistisch alleen offers te vragen van de mensen met een hoger inkomen. Hoewel de gedachte ons lief is moeten we ons realiseren dat de opbrengst te gering zou zijn om het broodnodige beleid te financieren. Het is onder de door ons gekozen voorwaarden zelfs niet mogelijk om alle mensen met een minimuminkomen m.b.t. de koopkracht

te ontzien, omdat verdere nivellering tussen minimum en modaal voor gezonde economische verhoudingen onwenselijk is. Immers, momenteel is het verschil tussen het modale inkomen en het minimuminkomen netto slechts zo'n f 400,— per maand. Daarnaast komen mensen met de laagste inkomens voor allerlei financiële regelingen (huursubsidies, schoolgeld e.d.) in aanmerking, waardoor het feitelijke verschil vaak nog kleiner is. Pogingen om alleen het minimumniveau in koopkracht te handhaven zouden tot gevolg hebben dat mensen iets boven dat minimumniveau om begrijpelijke redenen ook handhaving zouden eisen, enz., waardoor uiteindelijk onvoldoende matiging zou plaatsvinden.

Al met al zou hieruit voor de komende jaren de volgende koopkrachtvermindering resulteren:

minimuminkomens t/m modale inkomens	— 1/2 à — 1 %
modale inkomens t/m 2× modaal	— 1 à — 2 %
vanaf 2× modaal	— 2 à — 4 %

We tekenen hierbij aan, dat we — afhankelijk van de uitvoerbaarheid van de daarop gerichte regelingen — ernaar zullen streven de koopkracht van diegenen die alleen van een werkelijk minimuminkomen moeten rondkomen, in stand te houden.

Globale kwantificering van de kosten van het verkiezingsprogramma van D'66

Uit de in september 1980 gepresenteerde Miljoenennota valt, uitgaande van de in het concept-verkiezingsprogramma gemaakte veronderstellingen, de volgende conclusie te trekken ten aanzien van de beschikbare ruimte voor de collectieve sector. Bij een jaarlijkse reële groei van 1½% van het nationaal inkomen zal, wanneer tevens wordt uitgegaan van stabilisatie van het aandeel van de collectieve sector in het nationaal inkomen, de totale ruimte voor de collectieve sector in het laatste jaar van de komende kabinetsperiode (1985) 12 miljard gulden bedragen. Uit diezelfde Miljoenennota valt af te leiden dat deze ruimte juist voldoende is om, opnieuw uitgaande van de veronderstellingen uit het concept-verkiezingsprogramma, het ongewijzigd beleid te kunnen financieren en het financieringstekort terug te dringen tot 4,5% van het nationaal inkomen in 1985. Met de terugdringing van het financieringstekort is namelijk 4 miljard gulden gemoeid, terwijl de kosten van ongewijzigd beleid bij een jaarlijkse reële loonontwikkeling van -2 à 2½% bruto in 1985 8 miljard gulden bedragen.

Dit betekent dat er geen financiële ruimte meer beschikbaar is voor nieuw beleid. Met andere woorden: voor zover uitvoering van het nieuwe beleid uit het D'66-verkiezingsprogramma tot extra uitgaven leidt, zal de financiering daarvan gevonden moeten worden hetzij door bezuinigingen in het bestaande, ongewijzigd beleid hetzij door extra inkomsten. Aangezien het verkiezingsprogramma uitgaat van stabilisatie van de collectieve lastendruk (belastingen en premies) in de komende kabinetsperiode, dient de financiering van het nieuwe beleid voor het leeuwendeel te worden gevonden via bezuinigingen in het bestaande beleid.

In de onderstaande presentatie is dit nader uitgewerkt. Voor de overzichtelijkheid zijn daarbij uitsluitend de extra uitgaven, de extra bezuinigingen, de extra inkomsten, resp. belastingopbrengsten in het jaar 1985, het laatste jaar van de komende kabinetsperiode, opgenomen.

Financiële consequenties van het verkiezingsprogramma

I Samenvattende tabel

UITGAVENKANT

Begrotingshoofdstuk	
Binnenlandse Zaken	105
Onderwijs en Wetenschappen	1280
Buitenlandse Zaken	10
Defensie	- 615
Huisvesting en Ruimtelijke Ordening	350
Verkeer en Waterstaat	60
Economische Zaken	930
Landbouw en Visserij	15
Sociale Zaken	845
Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk	420
Volksgesondheid en Milieuhygiëne	300
Ontwikkelingssamenwerking	400
Totaal	4100
Overheidspersoneelsbeleid	- 1000
Gezondheidszorg	- 1200

TOTAAL UITGAVEN

1900

INKOMSTENKANT

Minder belastingopbrengst a.g.v. invoering inflatie-neutrale belastingheffing	- 600
Invoering doorstromingsheffing	p.m.
Extra aardgasopbrengsten	2000
Verhoging staatsaandeel in de gaswinning	500
TOTAAL INKOMSTEN	+ 1900

II Afzonderlijke begrotingshoofdstukken

Binnenlandse Zaken

Aanloopkosten reorganisatie binnenlands bestuur	25
Reorganisatie politie (samensmelting rijks- en gemeentepolitie, instelling wijkteams in grote gemeenten)	80

Onderwijs en Wetenschappen

Afschaffing partiële leerplicht	- 250
Vernieuwing voortgezet onderwijs	250
Uitbreiding middenschoolexperimenten	10
Behoud van kleine scholen	60
Kleinschaligheid	10
Integraal peuteropvangsysteem	300
Stimuleringsbeleid en culturele minderheden	250
Volwasseneneducatie	400
Educatief verlof	250

Buitenlandse Zaken

Extra uitgaven (+)
Resp. extra ombuigingen van het bestaande beleid (-) in het jaar 1985 (in miljoenen gulden)

Verbetering organisatorische en financiële structuur	10
<i>Defensie</i>	
Aantasting 3%-groeinorm defensie-uitgaven	— 400
Evenwichtige wederzijdse troepenvermindering	— 225
Uitbreiding VN-vredesmacht en Nederlandse deelname daaraan	10
<i>Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening</i>	
Verhoging bouwprogramma met 20.000 woningen ¹	p.m.
Verhoging subsidies woningbouw, woningverbetering, en infrastructuur stadsvernieuwing	250
Verlaging BTW-tarief van 18% naar 4% voor de woningbouw tot een stichtingskostengrens van f 125.000,— onder gelijktijdige verlaging van subsidies	200
Terugdringing bouwkosten door versobering in nieuwbouw en renovatie	— 100
¹ Zie hiervoor de aparte financiering zoals aangegeven in het 100.000 extra woningenplan van D'66.	
<i>Verkeer en Waterstaat</i>	
Bevordering openbaar vervoer	300
Bevordering langzaam verkeer (o.a. aanleg fietspaden)	10
Verbetering Brabantse en Limburgse kanalen	50
Minder aanleg nieuwe snelwegen	— 200
Andere bezuinigingen	— 100
<i>Economische Zaken</i>	
Gerichte steun voor industriële vernieuwing	1500
Verlaging basispremie WIR	— 500
Verlaging sectorbeleid	— 750
Regionaal beleid	150
Energiebesparing	400
Sluiting kerncentrales Borssele en Dodewaard	150
Vermindering bijdrage Kalkar-project	— 60
Vermindering kernenergie-onderzoek	— 50
Programma's voor technische ontwikkeling	30
Participatiemaatschappijen	42
Centrale gegevensbank en regionale informatieversterving midden- en kleinbedrijf	5
Ondernemersopleiding midden- en kleinbedrijf	3
Consumentenbeleid	10
<i>Landbouw en Visserij</i>	
Uitbreiding bosareaal	4
Beheersmaatregelen	30
Landinrichting (kavelruil i.p.v. ruilverkaveling)	— 19
<i>Sociale Zaken</i>	

Werkloosheidsbestrijdingsprojecten voor vrouwen en meisjes	50
Cursussen t.b.v. toetreding tot de arbeidsmarkt op latere leeftijd	100
Uitbreiding en verbetering scholingspakket	70
Humanisering van de arbeid	50
Gelijkberechtiging van mannen en vrouwen in de sociale verzekeringen	500
Bijzondere voorzieningen gehandicapten	50
Algemene voorzieningen gehandicapten	25

C.R.M.

Vrijwilligersbeleid	90
Emancipatiebeleid	20
Kinderopvang	175
Bevordering kwaliteitsboeken en bibliotheken	10
Intensivering kunstbeleid	25
Reservaatsaankopen	80
Minderhedenbeleid	20

Volksgezondheid en Milieuhygiëne

Sanering chemisch afval	248
Reparatiestimulering van duurzame consumptiegoederen	10
Versnelde uitvoering Wet Bodembescherming	40
Strengere geluidsvoorschriften voor auto's en installaties	2

Ontwikkelingssamenwerking

Zuivering budget van oneigenlijke uitgaven	400
--	-----

III Overheidspersoneelsbeleid

— Inbouw van de resterende 20% AOW in de ambtelijke pensioenen naar het voorbeeld van de bij de particuliere pensioenen vrijwel algemeen gevolgde praktijk	— 400
— Fiscalisering interim-regeling ziektekosten conform aan de regelingen in het bedrijfsleven	— 350
— Beperking van de effecten van het carrièreverloop op ambtelijke pensioenaanspraken volgens de standaard final-pay formule, die aanvankelijk ook bepleit is door de pensioencommissie van de Stichting van de Arbeid	— 250

IV Gezondheidszorg

— Verkorting van de gemiddelde verpleegduur in ziekenhuizen van 13 naar 11 dagen	— 1000
— Verlaging bouwplafond ziekenhuizen	— 300
— Investerings in alternatieve voorzieningen	100

's-Gravenhage, 26 maart 1981.

Democratisch Socialisten '70
Verkiezingsprogramma 1981
Morgen is nu

DS'70

Democratisch Socialisten '70
Postbus 3889
1001 AR Amsterdam
Tel.: 020-64 40 40

Inleiding

In het verleden ligt het heden, in het nu, wat worden zal.

Morgen is Nu

DS'70 streeft naar een Sociale Democratie. Dat is een maatschappijvorm, die is gegrondvest op persoonlijke verantwoordelijkheid, verdraagzaamheid en gemeenschapsgevoel.

DS'70 is een toekomstgerichte partij, die het algemeen belang en de toekomst stelt boven groepsbelang en successen van korte duur.

In de naamgeving van ons programma 'Morgen is Nu' wil DS'70 tot uitdrukking brengen, dat onze toekomst en die van onze kinderen, afhangt van beslissingen, die nu genomen worden.

Geen beslissingen — geen toekomst

Sinds de oprichting heeft DS'70 zich sterk gemaakt voor een op de toekomst gericht beleid:

Beteugeling van inflatie, kritische bezinning op overheidsuitgaven, fundamentele wijziging van het subsidiebeleid en belastingen, krachtige verdediging van onze democratie en een energiebeleid, dat ons minder afhankelijk maakt van de olie(landen).

Dit laatste onder meer door een beleid, dat gericht is op besparing van de schaars wordende energie.

Om te kunnen 'overleven' is versterking van de economische basis nodig. Dit betekent meer investeringen, meer ruimte voor ontwikkeling van nieuwe initiatieven en het scheppen van arbeidsplaatsen.

Hiertoe is een combinatie van maatregelen nodig, zoals:

— een voortdurende kritische bezinning op overheidsuitgaven gepaard aan

— een krachtige aanpak van de inkomens- en prijzenspiraal. Dit moet leiden tot een gezond bedrijfsleven, daar dat de kurk is waarop we drijven. Daarbij zullen we de concurrentie recht in de ogen moeten zien. Reeële inkomensverbeteringen zitten er in de nabije toekomst niet in.

We kunnen concurreren — als we willen

In het eerste jaar, waarin een kabinet optreedt, werkt het nog met de begroting van het vorige kabinet. In het laatste jaar gebeurt niet veel meer, omdat de verkiezingen dan weer voor de deur staan. Een veelgehoorde klacht is, dat de tijd te kort is om een eigen beleid uit te voeren. DS'70 is van mening, dat de grondwet de mogelijkheid open dient te houden om over te schakelen op een twee-jarige begroting. Evenzo moet de zittingsduur van Kabinet en Tweede Kamer tot 6 jaar worden verlengd. Dit om het mogelijk te maken, dat een Kabinet een eigen beleid kan uitvoeren.

Er komt dan meer tijd beschikbaar om de doelmatigheid van alle overheidsuitgaven te toetsen en de Tweede Kamer kan het begrotingsbeleid meer diepgaand behandelen.*

Regeren is vooruitzien en vooruitzien is zien in de toekomst

DS'70 in grote lijnen

Matiging over de gehele linie

Het is een illusie dat alleen de hoogst-betaalden een stapje terug moeten. Partijen die dit suggereren ontwijken het probleem.

Ter illustratie moge dienen, dat alle inkomensstrekkers er iets meer dan f 250.— per jaar 'beter' van worden als alle inkomens boven 3 x modaal (thans f 100 000.— bruto) zouden worden afgeroomd en dit afgeroomde deel zou worden verdeeld over alle inkomensstrekkers.

Het zal duidelijk zijn, dat zo de economische problemen niet zijn op te lossen. Iedereen zal moeten matigen, en zeker ook de overheid.

Matiging naar draagkracht is en blijft echter een eis van sociale rechtvaardigheid. Politici dienen daarbij het voorbeeld te geven. DS'70 heeft daarvoor in de Tweede Kamer regelmatig gepleit.

Beperking Overheidsuitgaven

Ook de overheid dient te matigen. Elke nieuwe overheidstaak dient in principe te worden gecompenseerd door het afkappen van oude, inmiddels minder urgent geworden taken.

DS'70 kiest noodgedwongen voor de versoberingsstaat: de overheid op de nullijn, in ons aller belang.

Werkgelegenheid

De werkgelegenheid is mede afhankelijk van onze concurrentiepositie. Ons exportpakket in de huidige samenstelling is kwetsbaar en dient snel te worden aangepast aan de veranderende omstandigheden.

Grote aandacht dient te worden besteed aan de ontwikkelingen van nieu-

we technieken en produkten. Heffingen op deze nieuwe technieken verslechteren onze concurrentiepositie en dienen dan ook te worden afgewezen. Arbeidstijdverkortung is mogelijk, indien men bereid is hiervoor een inkomensoffer te brengen. Er dient een duidelijke arbeidsmarktpolitiek te worden gevoerd, waarbij o.m. het begrip passende arbeid verruimd moet worden, zodat het weigeren van passend werk minder gemakkelijk wordt. Het sociale gevaar van langdurige werkloosheid willen wij zoveel mogelijk bestrijden door van overheidswege aan uitkeringsgerechtigden sociaal of maatschappelijk zinvolle arbeid aan te bieden.

De wenselijkheid van invoering van Sociale Dienstplicht dient te worden overwogen.

Profijtbeginself

De overheid dient de burger in staat te stellen zoveel mogelijk zijn eigen voorkeur te kunnen uitspreken: hoeveel heb ik over voor autorijden, hoeveel voor wonen, voor ontspanning, voor vakantie, voor luxe enz.? Het normale verband tussen ergens van genieten en er zelf voor betalen dient hersteld te worden.

Belastingen

De burger is alleen dan in staat om zelf te kiezen waaraan hij zijn geld wil besteden, als de overheid hem daartoe de gelegenheid biedt. Dat betekent, dat de overheid minder voor zichzelf opeist. In principe moet de belasting voor iedereen omlaag middels een verhoging van de belastingvrije som. In ruil hiervoor zullen bepaalde aftrekposten en subsidies moeten verdwijnen. Vooral omdat langzamerhand bekend mag worden verondersteld, dat een groot deel van de voordelen hiervan terecht komt bij de hoogstbetaalden (zie ook 'Profijt van de Overheid' — uitgave van het Sociaal Cultureel Planbureau).

In een overgangperiode dienen fiscale aftrekposten niet meer progressief te zijn, maar aftrekbaar met een voor iedereen gelijk percentage.

Wonen

Toepassing van aftrek van hypotheekrente via een vast percentage, maakt het kopen van een eigen woning voor lager betaalden en voor de midden-groepen aantrekkelijker. Dat heeft meer effect dan hoge subsidies op en-

kele huizen. De BTW op de stichtings- en onderhoudskosten van huizen dient verlaagd te worden van 18% (luxe tarief) tot 4% (noodzakelijke levensbehoeften).

Moderne bouwmethoden dienen te worden bevorderd, mede in verband met de hoge kosten van oudere methoden. Dat kan zonder verlies van kwaliteit. Noodzakelijk is, dat de rentevoet omlaag gaat. Daartoe dient de overheid een zodanig beleid te voeren, dat een kleiner beroep op de kapitaalmarkt behoeft te worden gedaan door de overheid zelf.

Handhaving van de Democratie

Het is toe te juichen, dat de burger inspraak wil hebben bij het nemen van overheidsmaatregelen, die zijn levenssfeer beïnvloeden.

Het is echter ontoelaatbaar, dat bestuurders zich laten overheersen door belangengroepen en aktievoerders en onwettige akties belonen.

De overheid is verplicht, er op toe te zien, dat de op democratische wijze tot stand gekomen wetten worden nageleefd.

Nederland is vol

Nederland is één van de dichtstbevolkte landen ter wereld en derhalve geen immigratieland. Zowel door gebrek aan ruimte als door gebrek aan werkgelegenheid op middellange termijn, dient er een immigratiestop te worden ingesteld voor niet E.G.-ingezetenen. Nagaan moet worden hoe remigratie kan worden bevorderd. Mensen, afkomstig uit Suriname, die werk zoeken in Suriname, dienen zoveel mogelijk te worden geholpen. Binnen het kader van de ontwikkelingssamenwerking dient, in overleg met de Surinaamse autoriteiten, bijgedragen te worden aan het verwezenlijken van het urgentieprogramma van de Surinaamse regering. Dit urgentieprogramma heeft onder meer betrekking op werkgelegenheid, huisvesting en sociale zekerheid in Suriname.

Bonboekje

De huidige discriminatie van niet-studerenden ten opzichte van studerenden dient te worden beëindigd. Voor alle studerenden van 18 jaar en ouder wordt de kinderbijslag afgeschaft en vervangen door een rechtstreekse financiering.

De overheid verstrekt de middelen voor studiefinanciering rechtstreeks

aan de studerende dan wel via het garanderen van een lening. De studerende wordt hierdoor onafhankelijk van zijn ouders.

Aan niet-studerenden worden vergelijkbare faciliteiten verleend om hun mogelijkheden tot volle ontwikkeling te brengen. Dit kan in de vorm van het verstrekken van waardepapieren (bonboekje) bij het bereiken van de 18-jarige leeftijd, aan zoveel studenten als werkende jongeren (zie punt 37).

Consultatief Referendum

Een referendum, dat een bindende uitspraak oplevert, past niet in onze democratie. Onze democratie is namelijk een representatieve democratie. Daarmee wordt bedoeld, dat burgers iemand kiezen, aan wie zij een zeker mandaat toevertrouwen. Dat moet zo blijven.

De situatie op dit moment is echter zo, dat het partijkader een grote invloed uitoefent op kamerleden en de kiezer veel minder. Er zijn redenen om aan te nemen, dat de mening van de kiezer niet overeenstemt met die van het partijkader. Dit houdt het gevaar in, dat kiezer en kamerlid van elkaar vervreemden.

Een adviserend referendum, waarbij de eigen verantwoordelijkheid van de politicus gerespecteerd blijft, kan de communicatie tussen kiezer en gekozen verbeteren.

* Deze voorstellen zijn niet ingebracht bij de lopende herziening van de Grondwet, omdat de voorstellen te fundamenteel werden geacht en niet in het DS '70-verkiezingsprogramma van 1977-1981 waren opgenomen.

Economische Zaken

1 Inleiding:

De situatie in ons land is, economisch gezien, niet rooskleurig.

— Van onze beroepsbevolking van bijna 5 miljoen burgers zijn er ongeveer 1 miljoen (20%) werkloos, arbeidsongeschikt of om enige andere reden niet ingeschakeld bij het arbeidsproces.

— De betalingsbalans is negatief, hetgeen wil zeggen, dat wij bij voortdurend meer invoeren dan uitvoeren. En dit ondanks de enorme aardgasopbrengsten, ook uit het buitenland.

— De inflatie neemt weer toe.

— De groei van de wereldhandel stagneert.

We mogen dan ook niet rekenen op een verdere economische groei. Maar zelfs als er nog wel sprake zou zijn van een geringe groei van 1 of 2% per jaar, dan nog blijft er niets over voor verdeling. Dit omdat ons inwonersaantal nog steeds stijgt (immigratie), ondanks een dalend geboortecijfer. Onder deze omstandigheden achten wij een pas op de plaats, voor wat het reële inkomen betreft, geboden.

Bij tegenslagen (misoogst, oliecrisis, stagnatie wereldhandel etc.) kan trouwens geen enkele regering het behoud van koopkracht en werkgelegenheid garanderen.

Het is ook niet juist, dat de problemen met een herverdeling van inkomens zijn op te lossen.

Slechts een klein deel van de bevolking verdient meer dan tweemaal het modale inkomen, thans ongeveer f 68.000,—. Een nog veel kleiner deel

van de beroepsbevolking verdient 3 of 4 maal het modale inkomen. Als alle inkomens boven 3 maal modaal geheel zouden worden afgeroomd, dan levert dit een netto verhoging per inkomensstrekker op van iets meer dan f 250,— per jaar. Afroaming van de inkomens boven 4 maal modaal resulteert in een verhoging van nog geen f 120,— per jaar per inkomensstrekker. Hoeveel wij van mening zijn, dat de sterkste schouders de zwaarste lasten moeten dragen, moeten wij er toch voor uit durven komen, dat dit slechts psychologische betekenis heeft en geen wezenlijke oplossing biedt voor de problemen, die wij thans met elkaar dienen op te lossen.

Nivellering (iedereen aan de onderkant wat meer en aan de bovenkant wat minder) lost de problemen op de arbeidsmarkt niet op. Wat moet gebeuren is een dusdanige herstructurering van de inkomensverhoudingen, dat schaarste op de arbeidsmarkt beter beloond gaat worden, bijv. vuil, zwaar en risicodragend werk moet beter beloond worden, terwijl hogere inkomens met minder genoegen zullen moeten nemen.

Nederlanders moeten hun eigen boontjes gaan doppen: dus een stop op de immigratie van niet-EEG-werknemers.

Bij gebrek aan een breed economisch draagvlak is een voortdurende uitbreiding van de werkgelegenheid in de sector van de niet-commerciële dienstverlening (de vierde sector) niet mogelijk. Tengevolge van de ontwikkelingen op het gebied van de micro-electronica zullen we bovendien rekening moeten houden met een vermindering van het arbeidsintensieve karakter

in deze sector.

Groei zonder uitbreiding van de werkgelegenheid (hetgeen tot nu toe typerend was voor de industriële sector) zal ook voor deze sector kenmerkend worden. En om budgettaire redenen ook hoogst noodzakelijk. Het bedrijfsleven is de kurk, waarop wij drijven en er dient dan ook alles aan gedaan te worden om dit weer rendabel te maken en een betere vermogensstructuur te geven. Dit is ook een noodzakelijke voorwaarde om in te kunnen spelen op nieuwe ontwikkelingen, die vooral op technisch gebied liggen en met beide handen moeten worden aangepakt.

Er bestaat bij het bedrijfsleven behoefte aan gekwalificeerd personeel waaraan niet voldaan kan worden. Dit betekent, dat vraag en aanbod niet op elkaar zijn afgestemd of dat door verstarring de nodige flexibiliteit is verdwenen. Aan de oplossing van dit probleem moet snel worden gewerkt.

Doelstellingen:

2 Werkgelegenheid

a Het fiscaal beleid moet er op gericht zijn, dat een redelijk rendement op het geïnvesteerde vermogen behaald kan worden. Dit mede om kapitaalvlucht naar het buitenland te voorkomen.

b De werkgelegenheid is mede afhankelijk van onze concurrentiepositie. Derhalve moet de kostenontwikkeling in de hand gehouden worden. De ontwikkeling van de loonkosten dient in principe te worden afgestemd op de gemiddelde arbeidsproductiviteit en mag deze niet overtreffen. Dit is tevens

een doeltreffend middel om de inflatie te bestrijden.

c Bedrijven met een lagere groei van de productiviteit mogen de stijging van de arbeidskosten doorberekenen. Bedrijven met een stijging van de productiviteit, die de gemiddelde stijging overtreft, moeten dat voordeel gedeeltelijk teruggeven door prijsverlaging.

Hier ligt derhalve een taak voor een prijs- en inkomensbeleid. Bij bedrijven met een monopoliepositie, waar de concurrentie niet tot efficiency dwingt, dient een eventuele vergunning tot prijsverhoging kritisch te worden bekeken.

d De regering is verantwoordelijk voor het algemeen belang en moet zo nodig ingrijpen als dit algemeen belang naar haar mening in gevaar komt. Ook indien het gaat om afspraken in het bedrijfsleven. Echter, afspraken tussen werkgevers- en werknemersorganisaties komen veelal na moeizaam onderhandelen tot stand. Het is nauwelijks reëel te noemen, indien de zo moeizaam tot stand gekomen overeenkomst achteraf te niet zou worden gedaan.

Daarom zijn wij van mening, dat in de benarde omstandigheden, waarin wij thans verkeren, de regering vooraf randvoorwaarden heeft op te stellen, waarmee de sociale partners de onderhandelingen over lonen en andere arbeidsvoorwaarden tegemoet kunnen gaan. Indien in strijd met deze randvoorwaarden wordt gehandeld, moet de regering door middel van een loonwet haar verantwoordelijkheid, als hoedster van het algemeen belang, waar maken.

e Aan de ontwikkelingen van nieuwe technieken en dergelijke moet grote aandacht worden besteed. Nauwe samenwerking tussen universiteiten, hogescholen, researchinstituten en bedrijfsleven moet worden nagestreefd. Bijvoorbeeld door researchcontracten, die het bedrijfsleven verstrekt. Gedeeltelijke risicodekking bij belangrijke innovaties door de overheid kan nodig zijn. Vooral in de bouwnijverheid kan men tot goedkopere bouwwijzen komen zonder dat dit de kwaliteit aantast.

f Heffingen op invoering van nieuwe technieken (bijv. chips) worden afgewezen. Dit verslechtert onze concurrentiepositie en is derhalve in strijd met de bevordering van de werkgelegenheid.

g De gewestelijke arbeidsbureaus moeten meer samenwerking zoeken met het bedrijfsleven om actiever te kunnen zijn bij het tot elkaar brengen

van werkgevers en werkzoekenden. De laatste moeten zo nodig ook bij de sollicitatieprocedure worden geholpen.

h Er behoort een krachtige arbeidsmarktpolitiek gevoerd te worden. Het begrip passende arbeid moet worden verruimd, zodat werklozen eerder geplaatst worden. Een immigratiestop voor arbeidskrachten van buiten het E.G.-gebied is noodzakelijk.

i Bij regelingen voor pensionering behoort voor de vaststelling van de ingangsdatum in de eerste plaats rekening te worden gehouden met het aantal arbeidsjaren.

j Bij regelingen voor vrijwillige vervroegde uittreding (VUT) dient voor de vaststelling van de ingangsdatum in de eerste plaats rekening gehouden te worden met het aantal dienstjaren (40) en in de tweede plaats met de leeftijd.

3 Regionale werkgelegenheid

Inleiding:

In de economisch zwakkere landsdelen, t.w. het Noorden m.n. het Noord-oosten, het Oosten en het Zuiden zijn extra economische impulsen nodig ten einde de relatieve achterstand in werkgelegenheid en hoogte van het inkomen weg te werken.

Ter versterking van het regionaal sociaal-economisch beleid dient met name t.a.v. de zwakste regio's een urgentieplan de grootste aandacht van de rijksoverheid te hebben. Hierin dienen uitgangspunten zowel op korte als op langere termijn te worden opgenomen met betrekking tot:

- uitvoering geven aan infrastructuurele projecten
- het stichten van fondsen met betrekking tot het oplossen van knelpunten en projecten, die leiden tot het beter functioneren van de arbeidsmarkt
- het samenstellen van herstructurerings- en overlevingsplannen voor die bedrijfstakken, die tot de categorie van de eerste levensbehoeften gerekend mogen worden
- een samenhangend beleid van compenserende ontwikkelingen aangaande deze herstructurering

Doelstellingen:

a Het beleid dient te worden gericht op het wegwerken van de achterstanden in de economisch zwakkere landsdelen

b Het spreidingsbeleid t.a.v. de rijksdiensten moet onverkort worden gehandhaafd; de in de afgelopen jaren opgelopen achterstanden ten opzichte van de doelstellingen van dit beleid dienen met een vergrote inspanning te

worden ingelopen

c Tot de maatregelen, die kunnen leiden tot een versterking van de werkgelegenheid in het Noorden worden gerekend:

- het nemen van de initiatieven c.q. ondersteunen van initiatieven tot het vestigen van bedrijven op basis van de in het Noorden gevonden bodemschatten, zoals aardgas, natrium, kalium- en magnesiumzouten

- de aanleg van een ethyleenleiding naar het Eemsmondgebied (te beschouwen als een noodzakelijk stuk infrastructuur, gelijk wegen en spoorwegen)

- de beschikbaarstelling van energie voor de verwerking tot eindproduct van de halffabricaten zout, soda, chloor en magnesiumoxyde in de streek zelf; zonodig worden daarvoor een groter aandeel uit de aardgasbaten zowel als het aardgas zelf beschikbaar gesteld

- indien alsnog wordt overgegaan tot invoer van L.N.G., dient de aanlanding in de Eemshaven plaats te vinden

- bij import van kolen voor vergas-sing, dienen de installaties daarvoor in het Eemshavengebied te worden gesticht

4 Micro-electronica

Inleiding:

De ontwikkeling van de micro-electronica biedt ons nieuwe kansen. Nederland heeft een goede uitgangspositie. We beschikken over technische kennis, vakbekwame mensen en een prima onderwijsstelsel.

Wij delen de mening van de rege-ringsadviesgroep Rathenau, dat wij ons niet kunnen veroorloven achter te blijven bij datgene, wat in de ons omringende landen gebeurt.

Wel is het zaak, naast de voordelen van de micro-electronica ook de nadelen te onderkennen.

Voordelen: de chip is goed voor het milieu, zuinig met energie, klein en goedkoop, we kunnen er mee inspelen op de selectieve groei, de kwaliteit van de arbeid wordt verhoogd, de arbeid is stiller, schoner en veiliger.

Nadelen: afnemen van sociale contacten binnen het werk, vermindering van de creativiteit en verantwoordelijkheidsgevoel behoren tot de mogelijkheden, toename van de werkloosheid op middellange termijn dreigt (ook als we niet zouden meewerken aan technologische ontwikkelingen trouwens), bedreiging van de privacy en een snellere waardevermindering van eerder opgedane kennis. Vooral voor het mid-

den- en kleinbedrijf is het belangrijk, dat de nieuwe mogelijkheden tijdig worden erkend.

Doelstellingen:

- a Het onderzoek naar de micro-electronica zal door een centraal geleide organisatie worden gestimuleerd en gecoördineerd. Deze organisatie wordt door de overheid geïnstalleerd en financieel gesteund, maar moet na enige jaren zichzelf financieel kunnen bedruipen.
- b Het bedrijfsleven zal door deze organisatie worden geholpen bij het praktisch toepasbaar maken van de chips.
- c Veel aandacht moet geschonken worden aan een goede voorlichting aan het publiek via de media en informatiemateriaal.
- d Deeltijdbanen moeten worden bevorderd, zodat het beschikbare werk zo eerlijk mogelijk wordt verdeeld. Betaling naar evenredigheid van het ge-presteerde werk en werktijd.
- e Voor de vakbeweging ligt er een belangrijke taak om te komen tot internationale afspraken, bijv. t.a.v. de arbeidstijdverkorting.
- f Meer dan ooit zullen verschillen in opleiding en geaardheid tot spanningen leiden. Daarbij denken we aan de zg. beta- en alfa-gerichte mensen; mensen gericht op de exacte wetenschap en techniek derhalve en de anders gerichte mens. Voor de toekomst is daarom nodig:
  - dat er — te beginnen in het onderwijs — een integratie plaats vindt in het programma van alfa- en beta-elementen. Dit kan onder meer bereikt worden door het gebruik van computers op middelbare scholen in het onderwijspakket op te nemen.
  - dat er een aanzienlijke inspanning geleverd zal worden op het gebied van de humanisering van de arbeid (verbetering van arbeidsomstandigheden en beloningsstructuren).

5 Bedrijfsleven

Doelstellingen:

- a Er bestaat grote twijfel aan het stimulerings-effect van de investeringspremieregeling (WIR). Het vermoeden bestaat, dat vele met een premie beloonde investeringen ook zonder WIR zouden zijn gedaan. De WIR bedraagt ongeveer 15% van de totale belasting, die door ondernemers wordt opgebracht. Het verdient ernstige overweging de WIR te vervangen door een belangrijke verlaging van de vennootschapsbelasting en soortgelijke regelin-

gen voor bedrijven met een andere juridische vorm.

- b Subsidies aan bedrijven, die geen toekomst hebben, vormen geen bijdrage tot de oplossing van het werkgelegenheidsprobleem en dienen dan ook achterwege te blijven.

Subsidies zijn slechts zinvol indien er sprake is van moeilijkheden van tijdelijke aard of bij omschakeling op andere producten en/of productiemethoden.

- c De Nederlandse markt is een onderdeel van de Europese markt, zodat de Europese samenwerking in het Nederlandse overheidsbeleid met kracht moet worden bevorderd.

d Een stroomlijning en verkorting van de procedures om vergunningen te verkrijgen, moeten worden nagestreefd. Betere voorlichting aan veront-ruste groepen of personen omtrent het belang van vestigingen of nieuwe projecten is nodig. Dit kan onnodige onrust wegnemen en vertragingen voorkomen.

- e De inkomsten uit aardgas moeten zoveel mogelijk worden aangewend voor spuurwerk en versterking van het bedrijfsleven, ook in het belang van de jonge generatie. Tevens dienen deze inkomsten gebruikt te worden voor het ontwikkelen (en veiliger maken) van nieuwe energiebronnen mede in verband met de noodzakelijkheid, dat wij minder afhankelijk worden van de olie leverende landen.

f De verhoging van de aardgasprijs heeft geleid tot een winststijging. Het is noodzakelijk, dat het winstaandeel van de staat in de aardgasopbrengsten wordt vergroot of anderszins bindende afspraken worden gemaakt met het bedrijfsleven (oliemaatschappijen), dat hun extra winst zal worden gebruikt voor langdurige investeringen in Nederland.

- g Internationale afspraken zijn noodzakelijk om te komen tot een code voor goed gedrag voor multinationale ondernemingen.

6 Midden- en Kleinbedrijf

- a Voor de toekomst van Nederland is de bevordering van Midden- en Kleinbedrijf als broeikas van een nieuwe generatie van trekpaarden van de economie van groot belang.

b Daar de toepassing van de micro-electronische techniek en de biochemie zich ook leent voor kleine bedrijven, moet de overheid, samen met de universiteiten, de helpende hand bieden met voorlichting en technische hulp. Hier zullen contracten, zoals vermeld

onder A/e, veelal niet zonder financiële hulp mogelijk zijn.

- c De overheid moet het Midden- en Kleinbedrijf stimuleren o.a. tot vorming van exportcoöperaties of andere samenwerkingsvormen. Begeleiding op exportmarkten moet worden uitgebreid.

d Met name in de grote steden lijdt de middenstand onder stadsreconstructie, die de bereikbaarheid van hun zaken (tijdelijk) aantast. De gemeenten zullen hier financiële hulp moeten verlenen en zondig behulpzaam moeten zijn bij het vinden van mogelijke voortzetting van het bedrijf en vervangende bedrijfsruimte.

- e Nieuwe verkoopsvormen (bijv. wel-landwinkels) mogen geen vergunning krijgen als ze het Midden- en Kleinbedrijf in hun ontwikkeling remmen en/of uit oogpunt van ruimtelijke ordening verwerpelijk zijn.

Landbouw en Visserij

7 Inleiding:

Structuurhervormingen in de landbouw vereisen een beleid, waarbij rekening wordt gehouden met de instandhouding van natuurlijk milieu en landschap. Hierbij dienen zowel de ontwikkeling en stimulering van nieuwe producten en productiemethoden als wel samenwerkingsverbanden tussen producenten onderling en handel en industrie een belangrijke plaats in te nemen. Kleinschalige landbouw-bedrijfsvormen kunnen een middel vormen tot instandhouding van natuurlijk milieu en landschap en dienen daarom een reële kans geboden te worden. Tot instandhouding van de visserij dient een herstructureringsplan uitzicht te geven op een ontwikkeling op lange termijn, waarbij in internationaal verband op evenwichtige wijze belangen worden afgewogen.

Doelstellingen:

8 Landbouw

- a Het huidige landbouwbeleid van de E.G. voldoet niet aan de eisen en zal daarom moeten worden omgebogen. Om levenskrachtige bedrijven in stand te houden is een gezonde landbouw van essentieel belang. De blijvende beschermende maatregelen, die thans voor de landbouw gelden, moeten geleidelijk worden afgeschaft. Vanzelfsprekend moeten regelingen worden

ingevoerd, die de agrarische ondernemers die hierdoor in moeilijkheden zouden komen, een redelijk inkomen waarborgen. Daartoe dient een beleid van structurele hervorming bij te dragen o.a. door intensieve samenwerking, voortbrenging van nieuwe kwaliteitsproducten en nieuwe werkmethoden.

b Beperking van het ruilverkavelingsprogramma is gewenst. De rente op voor-gefinancierde bedragen dient te worden aangepast.

c Nadere studie en voorlichting omtrent gebruik en toepassing van chemische middelen in landbouw en veeteelt en het gebruik maken van natuurlijke methoden dienen te worden gestimuleerd. Toepassing van chemische bestrijdingsmiddelen nabij waterwingebieden dient aan banden te worden gelegd.

d Beperkende bepalingen voor de bio-industrie, waarbij verbetering van leefomstandigheden van het dier en milieubelastende omstandigheden dienen te worden geregeld in samenwerking met één of meer instanties van de dierenbescherming.

e Het toepassen van nieuwe energie opwekkende systemen als windkracht en biogas dient door de overheid te worden gestimuleerd en ondersteund.

f Bij overdracht van bedrijven worden jonge boeren financiële mogelijkheden geboden om levenskrachtige bedrijven in stand te houden.

g Kleinschalige landbouwvormen dienen in ruilverkavelings- en landinrichtingsplannen als gelijkwaardig aan bedrijfseconomische verbeteringen door middel van schaalvergroting te worden aangemerkt.

9 Visserij

a Op Europees niveau zal regelmatig overleg dienen te leiden tot herstructurering van de visserij in breed verband. Internationaal toezicht is vereist.

b Bij inperking van de visserijvloot zullen schadeloosstelling en goede opvangmogelijkheden voor de bemanningen noodzakelijk zijn.

c Vormen van samenwerking en onderzoek naar gebruik van nieuwe visgronden zal worden gestimuleerd.

d Internationaal gemaakte afspraken dienen te worden nageleefd. Internationale concurrentievervalsing moet worden voorkomen door een sluitend toezicht.

Verkeer en Waterstaat

10 Inleiding:

Wij nemen in ons land nog steeds een toenemende behoefte waar om zich te verplaatsen. De beperkte ruimte en het behoud van de natuur vereisen een zorgvuldige keuze van de plaats van bebouwing, rekening houdend met de mogelijkheden van vervoer.

Het beleid dient gericht te zijn op vermindering van de behoefte om zich te verplaatsen. Bijvoorbeeld door het stimuleren van het gebruik van moderne communicatiemiddelen (telefoon, teletext etc.). Veiligheid, milieu en energiebesparing zullen een belangrijke rol spelen bij de vaststelling van het beleid.

Doelstellingen:

11 Vervoer te land

a De afstand tussen de plaats van wonen, werken en recreëren dient zo klein mogelijk te zijn teneinde de behoefte aan vervoer te beperken. Het beleid ten aanzien van de ruimtelijke ordening dient hierop gericht te zijn. Waar dit niet mogelijk is dient het openbaar vervoer gestimuleerd te worden.

b De bestrijding van geluidshinder en luchtverontreiniging veroorzaakt door het verkeer, zal grote aandacht krijgen.

c Ten behoeve van voetgangers, fietsers en gehandicapten zullen goede voorzieningen worden getroffen, zowel in de natuur als bij drukke verkeersaders.

d Bij aanleg van nieuwe verkeersvoorzieningen zal aantasting van landschap en binnenstad zoveel mogelijk worden beperkt.

e Het openbaar vervoer zal worden bevorderd onder meer door aanleg van nieuwe spoor- en sneltramlijnen, het inleggen van intercity bussen en verhoging van snelheid en frequentie. Dienstregelingen dienen deugdelijk op elkander te worden afgestemd. In gebieden met weinig openbaar vervoer wordt het gebruik van minibus en taxi-vervoer gestimuleerd. Er dient in de komende jaren een uitgebreide spoorwegbouw, stationsbouw en sneltram-bouw te geschieden, waarbij o.a. de belangrijkste hoofdspoorlijnen worden verbreed tot 4 sporen.

f Een afgewogen beoordeling bij de besteding van gemeenschapsgelden voor alle vormen van vervoer en verkeer is gebaat bij één nationale vervoerrekening.

g De overheidsbijdragen aan de ver-

schillende openbare vervoersbedrijven dienen gebonden te zijn aan een duidelijke taakstelling betreffende het optimaal functioneren tussen verschillende vormen van openbaar vervoer.

h Het openbaar vervoer kan een aantrekkelijk alternatief zijn ten opzichte van het particulier autogebruik. Mede daarom moet het openbaar vervoer zodanig worden gesubsidieerd, dat de tarieven niet sterker stijgen dan het algemeen prijspeil.

i Bevordering van het openbaar vervoer dient te worden nagestreefd, onder meer door:

- versnelde aanleg spoorwegwerken aan westzijde van Amsterdam

- aanleg Zuiderzeespoorweg naar Friesland en Groningen

- Oost-West verbinding in Zuid Nederland (België en Nederland)

- modernisering en/of uitbreiding van het spoorwegverkeer c.q. streekvervoer in het Noorden en Oosten van het land

- versnelde aanschaf van nieuw spoorwegmateriaal (z.g. confectiemodellen)

- voortgezette internationale samenwerking en normalisering in het openbaar vervoer

- bouw vrije kruisingen spoorwegen, wegverkeer en waterwegen (minder opening van bruggen nodig)

- meer voorstandshalten

- meer parkeergelegenheid en stallingsmogelijkheden voor fietsen bij stations, overdekte perrons en bus- en tramhaltes en dergelijke voorzieningen.

j Goede voorlichting van overheidswege betreffende het selectieve auto-gebruik. Daar waar goed openbaar vervoer aanwezig is, zal een tegemoetkoming in de reiskosten door de overheid worden beperkt tot een vergoeding op basis van de prijs van het openbaar vervoer.

k Bevordering van de werkgelegenheid en de veiligheid door het streven naar continuïteit in de wegenbouw, met voorkeur voor onderhoud en verbetering boven aanleg van nieuwe wegen.

l Strenge bepalingen en controle inzake het vervoer van gevaarlijke en explosieve stoffen, zowel wat betreft het vervoermiddel als de wegen.

m Voor de optimale beheersing van het verkeers- en vervoersproces in Nederland, dienen taken en bevoegdheden van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat enerzijds en Economische Zaken anderzijds te worden herzien.

n Het particulier initiatief dient meer ruimte te krijgen bij gebruik en dienstverlening van de telecommunicatie.

- a Het stichten van een nieuwe internationale luchthaven wordt afgewezen. De luchthaven bij Rotterdam zal worden gehandhaafd. Bij de ontwikkeling van de luchthaven Eelde dient in verband met de grote kwetsbaarheid van het woonmilieu in de omringende dorpen, van de natuur en de recreatieve waarde in de omgeving, het zogenaamde standstill-beginsel (basis 1980) te worden gehandhaafd. Verlenging van de startbaan is ongewenst en onnodig; het gebruik van de luchthaven dient te worden beperkt tot het binnenlands en Europees luchtverkeer.
- b Bestrijding van geluidshinder, als gevolg van het luchtverkeer, onder meer door het niet geven van landingsrechten aan vliegtuigtypen, die niet aan gestelde normen voldoen. Voor de luchthaven Eelde betekent dit onder meer dat er alleen vliegtuigen worden toegelaten met een geluidsbelasting, die niet uitgaat boven die van het type Fokker-Friendship.
- c Een koopvaardijvloot van behoorlijke omvang onder Nederlandse vlag moet worden gehandhaafd. Dit zal geschieden in combinatie met handhaving van de werkgelegenheid in Nederlandse scheepsbouw. Een aan internationale omstandigheden aangepaste fiscale behandeling is nodig. Research op het gebied van zee- en luchtvaart dient te worden bevorderd.
- d Bescherming van zee- en binnenvaart tegen oneigenlijke concurrentie van Oostbloklanden door wettelijke maatregelen in EG-verband. Strengere veiligheidseisen bij het vervoer van gevaarlijke stoffen.
- e Handhaving van het hospitaal-kerkschip 'De Hoop' door middel van subsidie zonder verlies van eigen karakter.

Financiën

13 Inleiding:

De overheidsheffingen (belastingen, sociale premies en dergelijke) zijn in de zeventiger jaren snel gestegen en bedragen thans zo'n 65% van het nationale inkomen, het bedrag, dat wij met zijn allen verdienen. In 1960 was het percentage nog 35.

DS'70 blijft zich inzetten voor een drastische verlaging van de overheidsuitgaven, ook al omdat een belangrijk deel van die overheidsuitgaven terecht komt bij personen, waarvoor dit niet bedoeld is.

Ook voor overheidsuitgaven is een kosten- en baten-analyse noodzakelijk, zoals dat in het bedrijfsleven gebeurt en feitelijk in elke huishouding. De hoge overheidsheffingen leiden tot afwending en inflatie.

Dat leidt weer tot verlaging van het rendement van het bedrijfsleven, tot werkloosheid, en tot ongewenste inkomens- en vermogensveranderingen. Met name kleine spaarders en rechthebbers op verzekeringsuitkeringen en pensioenen zijn hierdoor zwaar getroffen.

Daarnaast dient ook gestreefd te worden naar een vermindering van het financieringstekort. De veel te hoge rentestand, waarmee wij momenteel te maken hebben is mede een gevolg van dit grote financieringstekort.

Het bedrijfsleven, de woningbouw maar ook de overheid zelf lijden ernstig nadeel van deze hoge rentestand.

14 Doelstellingen:

a Elke nieuwe overheidstaak dient in principe gecompenseerd te worden door het afkappen van oude, inmiddels minder urgent geworden taken.

b De overheidsuitgaven mogen slechts in dezelfde mate stijgen als het algemene prijspeil. Op langere termijn, als er weer enige groei optreedt zal hierdoor het eerder genoemde percentage van 65, dalen.

c Subsidies moeten regelmatig worden getoetst op nut en rechtvaardigheid. Bestaande subsidies moeten regelmatig kritisch worden bekeken of zij voldoen aan de oorspronkelijke doelstelling.

d Onder de huidige omstandigheden wordt, mede in het belang van de toekomst, grote waarde toegekend aan inkomensmatiging. Desnoods dient de overheid strenge prijs- en inkomensmaatregelen zelf te nemen.

e Gebleken is, dat mensen met lagere inkomens soms (belasting) betalen voor producten of diensten, waarvan mensen met hoge inkomens profiteren (zie ook 'Profijt van de Overheid', een uitgave van het Sociaal Cultureel Planbureau, december 1977). Door de vele subsidies is het niemand meer duidelijk wie nu eigenlijk voor wie betaalt. Deze subsidies dienen vervangen te worden door belastingverlaging. In principe dient degene die ergens van profiteert daarvoor zelf te betalen (profijtbeginsel), tenzij er gegronde redenen zijn dat de overheid betaalt.

Wil men de laagst betaalden steunen, dan dient dit met geld te geschieden en niet met diensten of producten,

die zij wellicht helemaal niet wensen en waardoor anderen van deze hulp profiteren.

f In het eerste jaar, waarin een kabinet optreedt, werkt het nog met de begroting van het voorgaande kabinet. Pas in het tweede jaar komt men met een eigen begroting en een aanzet tot een eigen beleid. Het eigen beleid kan dan pas in het derde en vierde jaar worden uitgevoerd. In het laatste halfjaar voor de verkiezingen gebeurt echter niet veel meer.

De algemene klacht is dan ook, dat vier jaar te kort is voor het doorvoeren van een eigen beleid. Wij zijn van mening, dat deze klacht juist is.

In verband met het hiervoor gesignaleerde is DS'70 van mening, dat de zittingsduur van Kabinet en Tweede Kamer moet worden verlengd tot zes jaar in plaats van de huidige periode van vier jaar.

g Gelijktijdig met de verlenging van de zittingsperiode van het Kabinet dient de jaarlijkse begroting te worden omgezet in een twee-jarige. Hierdoor komt meer tijd beschikbaar om de doelmatigheid van alle overheidsuitgaven te toetsen in de ambtelijke sfeer en kan de Tweede Kamer meer diepgaand het begrotingsbeleid behandelen.

DS'70 is van mening, dat drastische maatregelen als hier aangegeven thans nog de enige mogelijkheid zijn om de overheidsfinanciën weer beheersbaar te maken.

Fiscale stelsel

15 Inleiding:

Ons fiscale stelsel moet belangrijk vereenvoudigd worden. De huidige situatie is onbevredigend, zowel voor lager als voor hoger betaalden. Beide groepen menen te kort gedaan te worden, hetgeen moeilijk kan worden weerlegd door de versluiierende ingewikkeldheid van ons stelsel.

Het volgende is aan de hand:

- de belastingheffing begint bij te lage inkomens. Vervolgens is de belasting in eerste instantie voor iedereen te hoog.
- zo hoog, dat allerlei subsidies en fiscale aftrekposten noodzakelijk zijn. Juist die subsidies en aftrekposten maken een rechtvaardige verdeling van lasten en lusten moeilijk. Niet iedereen is in de gelegenheid van alle mogelijkheden te profiteren.
- het meest bevoordeeld lijken:
  - geluksvogels (bijv. zij die een

zwaar gesubsidieerde woning hebben weten te bemachtigen)

- slimmerds (zij die raad weten met subsidies en fiscale aftrekmogelijkheden)
- rijkards (die slimmerds kunnen huren)
- fraudeurs en dergelijke

Onze conclusie is, dat de lasten momenteel niet eerlijk verdeeld zijn en onevenredig zwaar drukken op de doorsnee burger. Dit ondermijnt de belastingmoraal. Ons fiscale stelsel en de subsidies moeten eenvoudiger worden, zodat een eerlijke verdeling van lasten en lusten controleerbaar is. Met onze kritiek op het huidige stelsel wordt al enigszins duidelijk in welke richting, naar de mening van DS'70 de oplossing moet worden gezocht.

Wij zien de oplossing in grote lijnen op langere termijn als volgt:

- de belastingvrije voet moet omhoog, zodat iedereen in principe minder loon- en/of inkomstenbelasting betaalt.
- algemene aftrekposten moeten successievelijk verdwijnen in ruil voor die lagere belasting. Alleen die aftrekposten zijn aanvaardbaar, die ontstaan zijn door hoge lasten als gevolg van bijzondere omstandigheden voor één persoon of een groep personen (kosten als gevolg van invaliditeit, hoge verwervingskosten e.d.)
- de overheidsuitgaven kunnen dan vervolgens tot een aanvaardbaar niveau worden teruggebracht door afschaffing van overbodige subsidies. Deze subsidies zijn bij een belangrijke belastingverlaging ook niet meer nodig. De burger kan dan zelf financieren en bovendien zelf een keuze maken waaraan hij zijn geld wil besteden.
- indien verhoging van de indirecte belasting noodzakelijk is (bijv. door gelijkschakeling binnen de EG) dan kan dit alleen plaats vinden onder gelijktijdige verlaging van de directe belastingen bij voorkeur door vergroting van de belastingvrije som.

Vooruitlopend op een fundamentele wijziging van ons stelsel moet worden overwogen een algemene belastingverlaging in te voeren, die gecompenseerd wordt door aftrekposten niet meer progressief te doen zijn.

Dit laatste is te verwezenlijken door een aftrek toe te passen op de te betalen belasting in plaats van zoals tot nu toe op het onzuivere inkomen. En deze aftrek procentueel voor iedereen gelijk te doen zijn.

Eventueel kan gewerkt worden met een ondergrens (bijv. 32%) en een bovengrens (bijv. 50%), zodat nog enige

progressie overblijft.

Toepassing van deze gedachte op bijv. de aftrek van hypotheekrente zal tot gevolg hebben, dat het kopen van een huis ook voor minder draagkrachtigen aantrekkelijk en mogelijk wordt.

16 Doelstellingen:

a Loon- en inkomstenbelasting moeten op termijn worden verlaagd voor iedereen door optrekking van de belastingvrije som tot het minimumloon. Aftrekposten, die voor hoger betaalden belangrijk voordeliger uitvallen dan voor lager betaalden, dienen in etappes te worden afgeschaft. Slechts aftrekposten tengevolge van bijzondere omstandigheden mogen worden gehandhaafd.

b Vooruitlopend op een sterke vereenvoudiging van ons fiscale stelsel dienen bestaande aftrekposten via een vast (voor iedereen gelijk) percentage te worden toegepast, zodat lager betaalden dezelfde voordelen ervan hebben als hoger betaalden.

c Inflatiecorrectie dient voor 100% te worden toegepast. Indien een regering inkomens wil nivelleren, dan dient zij dat bewust en voor iedereen herkenbaar te doen, maar niet via ongewilde omstandigheden als tempo en omvang van de inflatie.

d De belasting voor jonge ongehuwden beneden 35 jaar, die hoger is dan voor oudere ongehuwden, moet verlaagd worden tot hetzelfde bedrag als dat voor de oudere ongehuwden.

e De fiscale en sociale wetgeving moet zodanig worden aangepast, dat er meer wordt uitgegaan van de individuele mens en minder van een gezin. Daarbij dient men behoedzaam te werk te gaan om onrechtvaardigheden te vermijden.

f Ons economisch herstel hangt mede af van het weer gezond worden van het bedrijfsleven. Het fiscale beleid dient er op gericht te zijn, dat een redelijk rendement op het geïnvesteerde vermogen mogelijk is.

g Heffingen op invoering van nieuwe technologische ontwikkeling (bijv. chips) verslechteren onze concurrentiepositie en dienen dan ook te worden afgewezene.

h Daar er redenen zijn om aan te nemen, dat de WIR een weinig stimulerend effect heeft op investeringen, verdient een forse verlaging van de vennootschapsbelasting (ondernemersbelasting) de voorkeur boven handhaving van de WIR.

i In het belang van de werkgelegenheid in de scheepsbouw dient de fisca-

le behandeling aldaar te worden aangepast aan internationale omstandigheden.

j In het kader van bestrijding van belastingontduiking past een heffing op de verkregen rente bij spaarbrieven aan toonder e.d. direct bij de bron (zodra de rente betaald wordt derhalve). Dit zou ook de eindheffing moeten zijn en ook voor andere beleggingsvormen zo moeten worden opgelost. Ter bevordering van de kleine spaarder wordt voorgesteld de belastingvrije som van ontvangen rente te verhogen tot f 1500,— en dit jaarlijks aan te passen.

k Het komt voor, dat mensen met een laag inkomen en geen spaargelden toch in de vermogensbelasting worden aangeslagen omdat zij een eigen huis bezitten, dat in waarde is gestegen. DS'70 is van mening, dat in deze gevallen pas vermogensbelasting geheven dient te worden als de vermogenswinst gerealiseerd is. In vele gevallen zal dit zijn in het successierecht of bij het schenkingsrecht.

l Gestreefd moet worden naar een gelijke behandeling voor samenlevingsvormen anders dan in gezinsverband.

Vooruitlopend hierop kan worden overgegaan tot een vrijwillige registratie door gemeenten van deze andere samenlevingsvormen.

m De BTW op de stichtings- en onderhoudskosten van huizen dient teruggebracht te worden van het hoge tarief (18%) naar het lage (nu 4%). De overdrachtsbelasting bij de verkoop van bestaande huizen dient te worden teruggebracht van 6 naar 4%.

n Huurbelasting dient te worden afgewezen. Eén van de redenen is, dat deze maatregel de doorstroming niet bevordert, omdat bewoners van een goedkope huurwoning geen vrije keus hebben om een duurdere woning te huren, die meer gerief biedt. Deze keus is er niet. Bovendien zijn er ook mensen met een hoog inkomen, die een goedkope eigen woning bewonen, die dan bevoordeeld worden boven huurders.

Huurbelasting bevordert geen doorstroming, maar verhoogt wel de belasting en DS'70 is van mening, dat belastingverhoging nou niet bepaald de oplossing is van de problemen, waarvoor wij ons gesteld zien.

o Voorzichtigheid moet betracht worden met de invoering van maatregelen, die op het eerste gezicht alleen extreem hoog betaalden lijken te treffen, doch op langere termijn juist de laagst-betaalden treffen.

Dit gevaar schuilt bijv. in de beperking van hypotheekrenteaftrek tot f 300 000,— of f 400 000,— Als mensen, die dure woningen kunnen kopen dit dan niet meer doen om fiscale redenen wordt de doorschuiving opnieuw belemmerd. Dit werkt door tot beneden toe, dat wil zeggen voor huurders en kopers van goedkope woningen.

p Onderzocht moet worden of, naar analogie van de motorvoertuigenbelasting ook een belasting op pleziervoertuigen mogelijk is.

Inkomens en vermogen

17 Inleiding:

Netto verschillen in inkomen en vermogen, die door brede lagen van de bevolking als onrechtvaardig worden ervaren, moeten worden afgezwakt. Hierbij gaat het dan veelal om inkomensverschillen, die alleen maar op traditie berusten. Er zijn echter ook rechtvaardige inkomensverschillen. Rechtvaardige inkomensverschillen berusten op normen als inspanning, vakbekwaamheid, onregelmatige werktijd, het dragen van verantwoordelijkheid, vuil of zwaar werk etc. Rechtvaardige inkomens vallen voor DS'70 binnen redelijke grenzen.

In de laatste jaren is de kreet 'een rechtvaardiger inkomensverdeling' door enkele politieke partijen vertaald als verhoging van alle lagere inkomens en verlaging van alle hogere inkomens. Naar de mening van DS'70 heeft dit niets te maken met een rechtvaardiger inkomensverdeling. Niet alle hogere inkomens zijn terecht, maar ook niet alle lagere inkomens zijn onterecht.

Een herbezinning op de billijkheid van bestaande inkomensverschillen is noodzakelijk, waarvoor een goede functieclassificatie moet worden opgezet.

18 Doelstellingen:

a Ongunstige werkomstandigheden zoals vuil en zwaar werk moeten groter gewicht krijgen bij de vaststelling van beloning van arbeid.

b Indien men sociaal zwakkeren wil helpen dan dient dit te geschieden met financiële middelen (geld) en niet door subsidiëring van allerlei goederen en diensten.

Van die goederen en diensten profiteren alleen diegenen, die dat willen en dat zijn veelal niet degenen, waar-

voor men die diensten en producten subsidieert. Integendeel, het zijn dan juist deze burgers die via reinigingsrechten en dergelijke heffingen die diensten en producten betalen voor anderen.

c Het inkomens- en prijsbeleid, dat gericht moet zijn op alle groepen van de bevolking, dient een streven naar vermindering van ongelijkheid in inkomen (waarbij het gaat om het netto inkomen over de gehele levensperiode) in te sluiten, echter niet zodanig dat daardoor de bereidheid tot werken en het dragen van verantwoordelijkheid afneemt.

d Werknemers hebben evenals kapitaalverstrekkers recht op een deel van de winst van bedrijven. Er moet een wettelijke winstdelingsregeling komen.

e Nu de economische toestand verslechtert gaan er stemmen op de welvaartsvastheid van ambtenarenpensioenen aan te tasten. DS'70 acht dit onjuist. De inflatie moet worden bestreden aangezien deze de koopkracht van de pensioenen doet verminderen. Daarnaast moet een begin gemaakt worden met het vormen van fondsen, waarmede straks de pensioenplicht gefinancierd kan worden, zodat zowel loontrekkenden als zelfstandigen een pensioen krijgen boven de AOW. De fondsen kunnen gevormd worden uit een eventuele VAD, de ruimte, die ontstaat door de verlaging van de vennootschapsbelasting bij afschaffing van de WIR etc.

f Pensioenverlies bij verandering van werkkring dient te worden tegengegaan door nieuwe werkgevers te bewegen in hun pensioenregelingen voorzieningen te treffen op basis van een beperkt levensjarenbeginsel. Hiermede wordt bedoeld, dat een werkgever voor salarisverhogingen ook een pensioen toekent voor elders doorgebrachte dienstjaren na de 25ste verjaardag. De bedoeling is, dat op lange termijn een pensioen verzekerd is van ongeveer 70% van het laatst verdiende salaris (inclusief de AOW en tot een bepaald maximum).

Sociale Zekerheid

19 Inleiding:

Het in Nederland opgebouwde stelsel van Sociale Zekerheid is een groot goed. Het stelsel kan echter alleen blijven functioneren, indien de lasten draagbaar blijven.

Daarom moeten oneigenlijk gebruik en misbruik zoveel mogelijk worden

voorkomen en de efficiëntie van het systeem worden verhoogd. Er is thans een situatie ontstaan, waarin duidelijke tegenstellingen tot spanningen leiden.

Voor sommigen blijkt de uitkering zo hoog te zijn, dat de financiële prikkel ontbreekt om serieus te trachten weer in het arbeidsproces te worden opgenomen. En dit wekt dan weer afgunst bij werkenden, die met een weinig hoger netto inkomen (of zelfs een lager netto inkomen) wel aan arbeidsdiscipline zijn onderworpen.

Die afgunst is bijzonder frustrerend voor degenen, die door een handicap of door gebrek aan arbeidsmogelijkheden inactief zijn geworden en zich nutteloos voelen en daardoor sociale contacten missen. Dat missen van sociale contacten maakt een eventuele terugkeer in het arbeidsproces nog moeilijker.

20 Doelstellingen:

a Aan deze situatie kan worden tegemoet gekomen door van overheidswege aan uitkeringsgerechtigden sociaal of maatschappelijk zinvolle arbeid aan te bieden.

Veel aandacht dient te worden besteed aan omscholing etc.

b Vereenvoudiging van de sociale verzekeringen is noodzakelijk, zoals het samenvoegen van de verschillende regelingen voor werkloosheid (WW, WWV en RWW).

c Ook een samenvoeging van Ziektewet en WAO moet worden overwogen. Hierdoor wordt het mogelijk langdurig zieken eerder te benaderen om bij een dreigende gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid in het belang van betrokkene passende maatregelen te nemen.

d In de wetgeving moet het begrip 'passende arbeid' worden verruimd als middel om de mobiliteit of flexibiliteit te bevorderen. De toelating tot sociale werkplaatsen en de bestaande subsidieregelingen zoals loonsubsidies, vakopleiding volwassenen en schoolverlaters, verplaatsingskostenregelingen en dergelijke moeten regelmatig op hun doelmatigheid worden gecontroleerd en zonodig aangepast.

e De medezeggenschap van de sociale partners in de besturen van bedrijfsverenigingen beperkt zich tot de professionele bestuurders, terwijl het grote aantal bedrijfsverenigingen onnodige versnippering met zich brengt. Uit doelmatigheidsoverwegingen moet grotere concentratie worden nagestreefd.

f Part-time werk van werknemers boven een nader vast te stellen aantal

uren moet recht geven op pensioen.

g Noodzakelijk is een krachtige bestrijding van misbruik en invoering van maatregelen om 'oneigenlijk gebruik' van de sociale voorzieningen tegen te gaan.

h Bij langdurige verpleging in een inrichting krachtens de A.W.B.Z. (Algemene Wet Bijzonder Ziektekosten) dient een bijdrage naar draagkracht te worden gevraagd.

i Wanneer een uitkering wordt gebaseerd op een verondersteld inkomen (in het geval van schoolverlaters bijv. die nog geen echt inkomen hadden) moet de uitkering gebaseerd worden op maximaal het minimum-inkomen.

j Uitkeringen behoren niet te worden gebaseerd op een kortstondig hoog inkomen. Dit hoge inkomen moet dan eerst herleid worden tot een normaal inkomen.

Democratie in Staat en Onderleving

21 Inleiding:

DS'70 staat voor de verdediging en de bevordering van de waarden van de parlementaire democratie. Onze partij zal deze waarden handhaven, ook onder zich wijzigende omstandigheden en onder een veranderend normbesef, omdat zij deze de beste waarborg acht, voor een samenleving, waarin de rechten van de mens geëerbiedigd worden.

Doelstellingen:

22 In de Staat

- a De overheid dient in woord en daad uit te dragen dat in een democratie eisen aan de burger worden gesteld inzake verdraagzaamheid, eerbiediging van het recht en sociale verantwoordelijkheid.
- b Op democratische wijze tot stand gekomen wetten dienen te worden nageleefd; dan onwettige acties of intimidatie mag niet worden toegegeven.
- c Democratische vormen van inspraak worden nog verder ontwikkeld echter met behoud van voldoende besluitvaardigheid in het bestuur.
- d In een sterk geschakeerde bevolking dient de bereidheid van een partij tot samenwerking met andere democratische partijen het hart van de democratie te zijn.
- e Polarisation wordt beschouwd als een ondermijning van de democratie, tegenstellingen moeten worden overbrugd volgens het overlegmodel.
- f Erkenning van de gelijkgerechtigheid van de Nederlandse slachtoffers

van de oorlog in Z.O.-Azië met die van de oorlog in Europa; de vereffening van de ten deze nog openstaande ereschulden aan eerstgenoemden dient plaats te vinden.

23 In de Onderneming

- a In een veelvormige samenleving past een gemengde economische structuur met naast elkaar ondernemingen volgens het kapitalistische en coöperatieve model alswel bedrijven met arbeiders zelfbestuur; overheidsbedrijven en mengvormen daarvan.
- b Medezeggenschap en medeverantwoordelijkheid in ondernemingen dienen gedragen te worden door werknemer, directie en kapitaalverschaffer gezamenlijk.
- c De publicatieplicht, zoals voor naamloze vennootschappen, zal worden uitgebreid tot andere vennootschapsvormen.

Binnenlands Bestuur

24 Inleiding:

DS'70 is van mening dat door de voortschrijdende uitbreiding van de bestuurlijke zaken de bestuursstructuur veel ingewikkelder is geworden. Het is noodzakelijk dat de doorzichtigheid en doelmatigheid van het bestuur worden verbeterd door verkleining van de afstand tussen burger en bestuursapparaat. In de vele beheers- en uitvoeringstaken van de overheid dient zoveel mogelijk gebruik gemaakt te worden van de deskundigheid van de burgers en van organisaties, waarbij echter duidelijke afspraken en effectieve controle

zijn vereist.

25 Doelstellingen:

- a Ter bevordering van een doelmatige controle op alle rijksmiddelen dienen de bevoegdheden van de Algemene Rekenkamer te worden uitgebreid. Te denken is daarbij aan publiekrechtelijke en particuliere organen die met rijksmiddelen werken.
- b De rechtsbescherming van de burger op toegankelijkheid en correctie van persoonlijke gegevens in administratieve systemen wordt bij de wet geregeld.
- c Toekenning van actief en passief kiesrecht voor publiekrechtelijke vertegenwoordigende lichamen wordt aan Nederlandse staatsburgers voorbehouden; buitenlanders kunnen in wijkraden worden opgenomen.
- d Bij gewesten ingesteld op grond van de wet 'Gemeenschappelijke Regelingen' dienen rechtstreekse verkiezingen te worden ingevoerd.
- e Overdracht van taken van gemeenten naar provincie is slechts aanvaardbaar, wanneer dit de efficiëntie verhoogt en de afstand tussen burger en overheid hierdoor niet wordt vergroot. Bij decentralisatie van rijksstaken dienen de financiële middelen hiertoe eveneens te worden overgedragen.
- f Het subsidiestelsel wordt vereenvoudigd, b.v. door subsidies in beginsel door één overheidsorgaan te doen verstrekken en in elk geval de beslissing over subsidie op één plaats te doen nemen.
- g De benoeming van commissarissen der Koningin en van burgemeester blijft geschieden door de Kroon.
- h De zittingsduur van de Staten-Ge-

neraal en de Regering wordt 6 jaar.

i De rijksbegroting wordt van een jaarlijkse begroting omgezet in een tweejaarlijkse.

j Een gedegen zakelijke bestudering van de optimale departementale indelingen, van de interdepartementale taakverdeling en coördinatie moet leiden tot het vaststellen van een doeltreffende regeringsstructuur. Deze mag niet bij de kabinetsformatie worden veranderd terwille van partijbelangen.

k Er wordt de mogelijkheid gescha- pen voor een consultatief referendum.

Emancipatie

26 Inleiding:

DS'70 wil dat alle burgers hun democratische rechten en vrijheden kunnen beleven en daarvoor moet alle ruimte worden geschapen. De overheid schenkt daarom aandacht aan groepen zoals jongeren, vrouwen en alleenstaanden, zodat ook deze groepen in het wettelijk bestel of in het cultuurpatroon zo veel mogelijk tot hun recht komen.

27 Doelstellingen:

a Er zal een aanvang moeten worden gemaakt de fiscale en sociale wetgeving zo in te richten dat deze meer uitgaat van de individuele mens en minder van het echtpaar.

Uiteraard dient hierbij behoedzaamheid in acht te worden genomen en dienen onrechtvaardige verhoudingen te worden voorkomen.

b Voor zover wettelijke bepalingen nog in strijd zijn met de juridische gelijkheid van man en vrouw, dienen deze te worden gewijzigd.

c Bij sollicitaties dient bij gelijkwaardige kandidaten de ondervertegenwoordigde categorie de voorkeur te hebben.

d Beperking van de alimentatieplicht van gescheiden mensen jegens elkaar door limitering naar hoogte en duur.

e In verband met wijziging in het traditionele rollenpatroon bij een deel van de echtparen en samenwonenden, dienen zowel overheid als bedrijfsleven te zorgen voor een genoegzaam aantal deeltijdbanen. Voor zover zulks nog niet is geschied, dient bij de sociale verzekeringswetten 'rolwisseling' te worden mogelijk gemaakt.

f De meerderjarigheidsgrens wordt verlaagd tot 18 jaar, waarbij de financiële aansprakelijkheid van de ouders voor hun meerderjarige kinderen komt

te vervallen. Voor minderjarigen wordt wettelijk een geleidelijk groeiende zeggenschap over hun eigen leven verwezenlijkt.

Justitie

28 Inleiding:

DS'70 is van mening dat de snelle ontwikkelingen en daarmee gepaard gaande ontsporingen in onze maatschappij vragen om een weloverwogen beleid inzake preventie, opsporing en bestrijding van misdaad. De oorzaken van de bestaande gevoelens van onvrede in de samenleving moeten zoveel mogelijk worden weggenomen. Daartoe is noodzakelijk dat de wetgeving tijdig wordt aangepast aan de onder de bij brede lagen van de bevolking levende rechtsnormen.

Hierdoor wordt de verdraagzaamheid bevorderd.

29 Doelstellingen:

a Voor de doelmatigheid van het politieapparaat is het noodzakelijk dat er onder de verantwoordelijkheid van de Minister van Justitie één Nederlands politiekorps wordt gevormd, bestaande uit territoriale eenheden (districten) voor uitvoerende taken en diensten op terreinen van opsporing, verkeer en handhaving openbare orde en uit landelijke speciale eenheden. Er dient gestreefd te worden naar een vermaatschappelijking van het politiekorps.

b Onwettige acties dienen door een efficiënt optreden van de overheid snel te worden beëindigd.

c Het justitieel apparaat dient optimaal te zijn voorbereid op het voorkomen en bestrijden van terreuracties. Niet alleen het deelnemen aan, maar ook het aanzetten tot en het voorbereiden van terreuracties dient strafbaar te worden gesteld. Het vervolgingsbeleid dient voor het gehele land zo uniform mogelijk te zijn.

d De bescherming van de veiligheid en de individuele vrijheid van de burgers moet worden opgevoerd. Zwaar-criminelen en psychopaten mogen niet opnieuw een gevaar vormen voor de samenleving. Meer aandacht dient te worden geschonken aan de bestrijding van de kleine criminaliteit zodat de burger zich weer veilig op straat kan bewegen.

e Er dient een doeltreffende begeleiding te komen voor slachtoffers van geweldsmisdrijven. Meer bekendheid van de mogelijkheid tot beroep op het

fonds geweldsdelicten is noodzakelijk.

f Het gebruik van alcohol, tabak en drugs dient te worden tegengegaan, o.a. door intensieve voorlichting op scholen. De handel in hard drugs dient krachtig te worden bestreden. Het bij de wet verplichten tot verpleging van drugsverslaafden die met Justitie in aanraking zijn gekomen is gewenst.

g De kinderbescherming wordt opgenomen in het totale jeugdwelzijnsbeleid. De kinderbescherming dient zodanig te worden toegerust, dat zij in staat is jongeren met ernstige problemen daadwerkelijk te helpen door deskundige hulp en begeleiding. Tesamen met de erkende particuliere kinderbescherming dient er een beleidsplan voor de komende jaren te worden opgesteld.

h De adoptiemogelijkheden dienen te worden verruimd en het gezinsonderzoek versneld.

i De rechtspositie van gedetineerden, m.n. in jeugdgevangenissen dient te worden verbeterd. Daar de tewerkstelling in de gevangenissen vaak geestdodend en saai werk betreft moet een heroverweging van het nuttig effect van dit werk en een herziening van de aard van het werk plaats vinden.

j Er dient een stakingscode te worden ontwikkeld waarin rechten en plichten voor zowel werkgevers, werknemers, overheid, ambtenaren, stakers en werkwilligen zijn geregeld.

Massamedia

30 Inleiding:

DS'70 staat op het standpunt dat het voor de democratie van levensbelang is dat de bevolking een veelzijdige voorlichting krijgt door een vrije pers, radio en televisie van voldoende verscheidenheid ook ten aanzien van minderheden. De regering dient hiervoor de voorwaarden te scheppen. Gezien de toekomstige ontwikkelingen binnen de massamedia (ontvangst commerciële televisie via de satelliet) dient de concurrentiepositie van de nationale televisie te worden versterkt.

31 Doelstellingen:

a Voor dagbladen en periodieken geldt het lage BTW-tarief (thans 4%).

b Een verdere uitbreiding van de ster-reclame wordt afhankelijk gesteld van een verdere uitbreiding van de zendtijd. Geen reclame door energieverspillende producten. Indien het reclameblok rond 7 uur terugkeert dan

- dient reclame gericht op jonge kinderen te worden geweerd.
- c Ruimte voor onafhankelijke regionale en plaatselijke omroepen.
- d Betere controle op de bestedingen bij radio en televisie zodat verhoging van kijk- en luistergeld kan worden voorkomen.
- e De vrijheid in pers, radio en televisie geldt ook voor de burgers, wiens naam en eer in een publicatie of uitzending wordt aangetast. Het recht van hoor en wederhoor dient bij de wet te worden geregeld.
- f Ontkoppeling lidmaatschap en abonnement op radio- tv-gids van de omroepverenigingen.
- g De NOS beperkt zijn programma's tot duidelijk omschreven algemene programma's.
- h De NOS verzorgt centrale technische dienstverlening tegen kostprijs aan de omroepgebruikers, inclusief beheer van de studio's en verdere hulpmiddelen.
- i Buitenlandse tv-programma's dienen onbeperkt door het kabelnet te kunnen worden gedistribueerd, tenzij deze buitenlandse zenders op het Nederlandse publiek gericht reclame uitzenden die niet aan onze eisen voldoen, zoals die zijn vastgelegd in de reclamecode.
- j Consequenter doorvoering van de zenderkleuring, d.w.z. lichte muziek op Hilversum 1, informatie op 2, popmuziek op 3 en klassiek op 4.
- k Naast Hilversum 1 moet er nog een zender komen, die 24 uur per dag uitzendt.

Onderwijs

32 Inleiding:

DS'70 onderscheidt drie functies in het onderwijs. In de eerste plaats het zo goed mogelijk voorbereiden van de jonge mens op de veranderende wereld, het bevorderen van zijn vermogen om daarin goede beslissingen te nemen en het ontwikkelen van zijn dienstbaarheid aan mens en maatschappij: de ontwikkelingsfunctie.

Ten tweede het opheffen van de achterstandpositie van kansarme groepen: de emancipatiefunctie.

Ten derde het soepel inspelen op vragen en behoeften van de arbeidsmarkt: de economische functie.

Voortdurende bewaking en toetsing van de kwaliteit van het onderwijsproces is essentieel. De verantwoordelijkheid voor het onderwijs is een aangelegenheid van leerkrachten, leerlingen, ouders en overheid tezamen.

Doelstellingen:

33 Algemeen

a De drie functies van het onderwijs dienen in een veranderende maatschappij regelmatig op de actualiteit van hun inhoud en onderlinge afstemming getoetst te worden.

b Veranderingen in de onderwijsstructuur dienen pas algemeen te worden ingevoerd of voorgeschreven, nadat zorgvuldig voorbereide en uitgevoerde experimenten, alsmede nauwkeurige kostenanalyse de wenselijkheid hebben aangetoond en nadat de zekerheid is verkregen dat de resultaten van deze experimenten overdraagbaar zijn.

c De kwaliteitsbewaking van het onderwijs verdient meer aandacht. De samenstelling en het niveau van examenpakketten worden hiertoe aan een kritische herwaardering onderworpen. De inspectie dient waar nodig verscherpt te worden. De mogelijkheid dient te bestaan om facultatief vakken aan het examenpakket toe te voegen. Periodieke bij- resp. herscholing van leerkrachten is noodzakelijk.

d Ouders of voogden dragen in de eerste plaats de verantwoordelijkheid voor de opvoeding van minderjarigen. Daarnaast moet onderkend worden, dat naast haar specifieke functies, de school een deel van de (sociale) opvoeding voor haar rekening neemt. Opvoeders moeten daarom voorgelicht worden om een bewuste keuze in schooltype te maken en er dient ruimte voor hen te zijn om mede invloed uit te oefenen op de invulling van onderwijs.

e Bij scholing en vorming op het terrein van de maatschappijleer dient de diversiteit aan maatschappelijke stromingen tot haar recht te komen.

f Periodiek overleg tussen onderwijsgevers over de inhoud van het leerplan, de onderlinge afstemming van vakken alsmede de toetsing van studieresultaten is noodzakelijk.

g Binnen het onderwijs moet ook aandacht besteed worden aan de wijze waarop leerlingen op zinvolle wijze hun vrije tijd kunnen inrichten.

34 Het nieuwe basisonderwijs

a Daar het kleuteronderwijs meer uitgaat van de ervaringswereld van het kind moet het nieuwe geïntegreerde basisonderwijs de essentiële elementen

van het kleuteronderwijs handhaven voor 4- tot 6-jarigen. Gewaakt moet worden voor een te vroeg beginnen met onderwijs in engere zin waardoor het kind belast wordt boven zijn mogelijkheden.

b De opleidingsinstituten voor onderwijsgevers en de schoolbegeleidingsdiensten dienen nauw bij de integratie te worden betrokken. Een optimale samenwerking is daartoe noodzakelijk. De inspectie moet hierop toezien.

c Kwaliteitsverbetering van het onderwijs en aanpassing aan de ontwikkelingen moeten worden begeleid door onderwijsbegeleidingsdiensten, die de scholen tevens helpen extra zorgen te besteden aan individuele kinderen en groepen van kinderen, die op enigerlei wijze in een achterstandsituatie verkeren.

d De onderwijsstimuleringsprojecten dienen te worden gehandhaafd en uitgebreid. Het stimuleringsbeleid dient zich ook uit te strekken over het onderwijs aan etnische minderheden. Samenwerking met welzijnsinstellingen moet worden bevorderd. Daarbij moeten waarborgen worden geschapen tegen eenzijdige beïnvloeding vanuit bepaalde maatschappelijke en politieke opvattingen.

e Vooral de gemeentebesturen dienen een goede samenwerking te bevorderen tussen het openbaar onderwijs en verschillende richtingen van het bijzonder onderwijs, o.m. in het kader van onderwijsbegeleiding, onderwijsstimulering en onderwijs aan etnische minderheden.

f Overleg tussen het gewoon lager onderwijs en het buitengewoon of speciaal onderwijs dient bevorderd te wor-

den. Wederzijdse doorverwijzing moet steeds de aandacht krijgen. Wachtlijsten bij het buitengewoon of speciaal onderwijs moeten zo snel mogelijk weggewerkt worden. Er dient verbetering te komen in de opleiding van onderwijsgeveinden in het buitengewoon of speciaal onderwijs.

35 *Het voortgezet onderwijs*

a De middenschool als enige mogelijkheid voor kinderen van 12 tot 15 of 16 jaar wordt afgewezen, omdat de in Nederland traditionele vrijheid van onderwijs hierdoor te sterk zou worden aangetast. Individualisering en differentiatie enerzijds onder het gelijktijdig bijeen brengen in een schooltype van leerlingen die in aanleg variëren van 'lager beroeps onderwijs' tot 'gymnasium' anderzijds dient te voldoen aan de voorwaarden, die genoemd worden onder paragraaf A-Algemeen, punt 33b, indien men wil besluiten tot meer dan experimenten.

b In algemene zin dient de verdere ontwikkeling van de brugperiode aan te sluiten bij de huidige praktijk, dat wil zeggen verruiming van het aantal projecten is mogelijk onder versterking van de band tussen de projecten en de situatie in het overige onderwijsveld.

c Bij de keuze van richting in het voortgezet onderwijs door de leerling dient betere voorlichting te worden verstrekt over de toekomst-mogelijkheden van de te kiezen richting (w.o. ook vakkenkeuze), zowel ten aanzien van verdere studie als van de arbeidsmarkt.

d Het beroepsonderwijs moet voldoende ruimte bieden voor algemene vorming en persoonlijke ontplooiing, zij dient daarnaast voldoende afgestemd te zijn op de eisen van de praktijk. Te sterke 'veralgemeinering' is onwenselijk. Het beroepsonderwijs moet in het beleid een zwaardere waardering krijgen.

e Stimulering van voortgezette studie boven 16 jaar, op basis van vrijwilligheid; dus geen leerplichtverlenging.

f De 'open school' dient verder te worden ontwikkeld. Daarvoor is meer coördinatie nodig van de maatregelen op dit terrein welke uitgaan van O&W, SoZa en CRM.

g Meer ruimte voor her-, bij- en omscholing via het beroepsonderwijs en de 'moeder-MAVO', in het bijzonder ook voor werklozen is noodzakelijk. De volwasseneneducatie dient in zijn algemeenheid een hoge prioriteit te krijgen.

h De criteria voor toelating tot het M.B.O. en het H.B.O. dienen zodanig

te worden vastgesteld, dat de toegelaten leerlingen ook inderdaad een redelijke kans hebben het onderwijs met succes te volgen. De uitval percentages moeten derhalve omlaag en het studierendement omhoog.

i Voor etnische minderheden zijn ook in het voortgezet onderwijs extra faciliteiten wenselijk willen zij met perspectief aan de Nederlandse samenleving kunnen deelnemen.

36 *Het Hoger beroeps- en Wetenschappelijk Onderwijs*

a Gestreefd wordt naar een stelsel van Hoger Onderwijs met een nominale cursusduur van 4 jaar, die zowel het huidige hoger beroeps (exclusief eventueel stagejaar) als de eerste fase van het wetenschappelijk onderwijs omvat.

De tweede fase van het W.O. is gericht op de opleiding van hoog gekwalificeerde onderzoekers en omvat die beroepsopleidingen waarvoor een voortgezette opleiding een absolute vereiste is. In een kaderwet H.O. zullen hoger beroeps- en wetenschappelijk onderwijs nader op elkaar moeten worden afgestemd. Er dienen daarbij meer mogelijkheden te komen voor horizontale en verticale differentiatie tussen HBO en WO.

HBO-studenten hebben recht op dezelfde faciliteiten in het kader van hun studie, levensonderhoud en huisvesting als beschikbaar zijn voor WO-studenten.

b De huidige wetgeving inzake de bestuurlijke structuur van het wetenschappelijk onderwijs, de WUB, wordt aan een kritische herbezinning onderworpen.

c Spoedige realisatie van een zelfstandige Open Universiteit in het bijzonder gericht op het bieden van volwaardig tweede kans onderwijs, waarbij hulpmiddelen als schriftelijk onderwijs, radio en televisie intensief worden gebruikt, naast persoonlijk contact tussen docent en student.

d Gepaard gaande met een adequate studiefinanciering moet de eigen bijdrage van de student aan zijn studie worden verhoogd. Indien studentstops onvermijdelijk zijn, verdient verzwaring van de eisen voor toelating de voorkeur boven loting.

37 *Financiering van het Onderwijs*

a DS'70 acht een groter kostenbesef en een redelijke kostenverdeling bij financiering van het onderwijs in en buiten de school dringend noodzakelijk. Daarbij dient een relatie te worden ge-

legd tussen profijt dat de gemeenschap resp. het individu van deelneming aan een onderwijssoort heeft alsmede de mate waarin de gemeenschap resp. het individu aan de kosten daarvan bijdraagt.

b Zo dient het leerplichtig onderwijs geheel door de overheid, d.w.z. door alle belastingbetalers te worden bekostigd; het hierop aansluitend onderwijs, waarbij de algemene vorming voorop staat, grotendeels. Bij het hoger beroeps- en wetenschappelijk onderwijs dient de eigen bijdrage groter te zijn. Onderwijs tenslotte, dat uitsluitend of nagenoeg uitsluitend persoonlijk belang heeft voor de betrokkenen dient nagenoeg geheel door de betrokkenen te worden bekostigd.

c Door invoering van een modern kostenmanagement zal de interne efficiëntie worden verhoogd. De relatieve kosten van het onderwijs in Nederland zullen moeten dalen, terwijl de prestatie en doeltreffendheid moeten worden verhoogd.

d Het dient te worden gestimuleerd, dat schoolgebouwen buiten schooltijd ter beschikking worden gesteld voor buitenschoolse vormingsbehoeften, waarbij een goede regeling moet worden getroffen voor verrekening van de hierdoor gemaakte additionele kosten.

e Er dient te worden gestreefd naar gezamenlijke bouw en gezamenlijk gebruik van daarvoor in aanmerking komende gemeenschapsruimten, zoals gymnastieklokalen, aula's e.d. voor bijzonder en openbaar onderwijs.

f Voor alle studerenden van 18 jaar en ouder wordt de kinderbijslag afgeschaft. De middelen voor de kinderbijslag en voor het huidige stelsel van studiefinanciering worden tesamen genomen en omgezet in waardepapieren op naam ('bonboekje'). Deze worden rechtstreeks door de overheid, waar nodig aangevuld met een door overheid gegarandeerde lening, ter beschikking van de studerende gesteld. Hierdoor wordt de student onafhankelijk van zijn ouders. Teneinde de huidige discriminatie van niet-studerenden te beëindigen, zullen ook hen faciliteiten worden geboden. Dit bij het bereiken van de 18-jarige leeftijd eveneens in de vorm van waardepapieren op naam ('bonboekje'). Dit kan derhalve door studerenden gebruikt worden voor betaling van hun studie (schoolgeld, collegegeld, levensonderhoud e.d.) en door niet-studerenden voor een eerste aanbetaling van een eigen woning, bedrijf of anderszins duurzame zaken. Dit voorstel is nader uitgewerkt en gekwantificeerd in de publi-

catie 'Ruimte en Inkomen', 1977, pag. 42 t/m 63 van het Wetenschappelijk Instituut van DS'70. De consequentie van dit voorstel is dat de eigen onderwijsbijdrage van studerenden hoger zal komen te liggen terwijl werken de jongeren zullen gaan ontvangen wat hun nu ten onrechte onthouden wordt.

Wetenschapsbeleid

38 Inleiding:

DS'70 erkent de betekenis van de wetenschap voor de cultuur en voor het oplossen van de problemen waarvoor de mensheid zich nu en in de toekomst ziet geplaatst.

DS'70 wil, dat Nederland zijn eervolle plaats in het wetenschappelijk onderzoek blijft bezetten, maar beseft dat de zeer hoge kosten ervan dwingen tot het stellen van prioriteiten. De eigen verantwoordelijkheid van onderzoekers en instellingen voor onderzoek-keuze en uitvoeringswijze is van groot belang.

39 Doelstellingen:

- a Met behoud van fundamenteel onderzoek over een breed scala van onderwerpen wordt in het bijzonder het speurwerk bevorderd naar voor de maatschappij belangrijke problemen.
- b Het blijven toekennen van een centrale plaats bij vooral het fundamentele onderzoek aan de universiteiten en hogescholen. Dit onder een selectieve toewijzing van kostbare onderzoekuitrustingen aan één of enkele instellingen, zodat voor een diepgaand onderzoek een specialisatie kan worden ontwikkeld. Hierdoor ontstaat kwaliteitsverhoging en kostenbesparing.
- c Het wetenschapsbeleid dient zich te ontwikkelen tot een duidelijk meerjarenbeleid; het wetenschapsbudget dient op soepele wijze hierop te worden afgestemd.
- d Het functioneren op een aantal wetenschapsgebieden van sectorraden dient getoetst te worden op hun efficiëntie en hun bijdrage aan de beoogde maatschappelijke oriëntatie van het wetenschappelijk onderzoek.
- e Internationale samenwerking verbreedt de reikwijdte van het onderzoek en zal om deze reden worden gestimuleerd.

Ruimtelijke ordening

40 Inleiding:

Nederland heeft slechts een beperkte ruimte voor wonen, werken, recreatie, natuur en voedselproductie. De bestemming van deze ruimte is bepalend voor ons leefmilieu van de toekomst. Bij herziening van het ruimtelijk beleid zal men hier steeds rekening mee moeten houden. Daarom dienen overheden in samenwerking met de burger plannen op langere termijn te maken. Deelneming door burgers aan streekplannen zal worden bevorderd.

41 Doelstellingen:

- a In ons ruimtelijk beperkte land dient de overheid zeggenschap te hebben over het gebruik en beheer van grond. Particulier eigendom van grond mag geen gelegenheid bieden tot speculatie winsten.
- b Onteigening geschiedt in beginsel op basis van gebruikswaarde.
- c Gemeenschapseigendom van de grond wordt bevorderd. Bij verkoop van grond dienen gemeenten voor de verwezenlijking van bestemmingsplannen e.d. een voorkeursrecht tot aankoop tegen actuele taxatiewaarden van de grond te bezitten. Aler landbouwgrond te bestemmen voor niet-agrarische doeleinden, moet binnen het gemeentelijk (niet-agrarisch) gebied naar oplossingen worden gezocht.
- d Het algemeen landelijk ruimtelijk beleid wordt gericht op bundeling met regionaal beleid.
- e De centrale open ruimte wordt gespaard.
- f Natuurgebieden (nationale parken) moeten in stand blijven en waar mogelijk worden uitgebreid. Het instellen van landschapsparken dient voortgang te vinden waarbij een goed samengaan tussen agrarisch gebruik, recreatie en natuurgebied grote aandacht verdient.
- g De leefbaarheid van kleine kernen wordt bevorderd. Kleinschalige industrie, goede verbindingen, sociale woningbouw en het verzorgingsniveau dienen dit te bewerkstelligen.
- h Stadsvernieuwing is een nationale zaak waarvoor offers grotendeels nationaal worden gedragen.
- i Ervaring met stadsvernieuwing in alle steden wordt bestudeerd en centraal verwerkt. Voorshands zal de nadruk vallen op kleinschalige aangepaste nieuwbouw volgens bestaand stratenplan met buurt en wijkverbetering door groenvoorziening en woonerven met speelgelegenheid. Voor steden met omvangrijke negentiende-eeuwse

wijken zal een meer ingrijpende aanpak nodig zijn. Bij renovaties dient het karakter van de wijk zoveel mogelijk in tact te worden gelaten.

j Stadsverval wordt voorkomen door kosten van onderhoud, rente en afschrijving, in de huuropbrengst, c.q. de belastingaftrek te verwerken.

Milieuhygiëne

42 Inleiding:

Ter bescherming van de natuur en de mens dienen op korte termijn dringend beleidsmaatregelen getroffen te worden om zowel het toenemende gebruik van milieuverontreinigende stoffen in industrie, landbouw als de door de burger gevoelde behoefte tot vermindering van geluidshinder aan banden te leggen. De vervuiler betaalt. Zowel voor industrie, landbouw als bij regionale politiek dient bij investering en ruimtelijk beleid het milieu als essentiële factor in de besluitvorming te worden opgenomen.

43 Doelstellingen:

- a Afvalstoffen mogen alleen gestort worden op gecontroleerde stortplaatsen als zij onschadelijk zijn (gemaakt) voor mens, dier en plant in de onmiddellijke omgeving. Schadelijke afvalstoffen moeten in gecontroleerde bergplaatsen worden opgeslagen voor eventueel toekomstige behandeling c.q. hergebruik; dit geldt ook voor radioactief afval.
- b Ter signalering van milieuverontreiniging en geluidshinder zullen door de overheid het aantal regionale meldpunten voor burgers en organisaties worden aangewezen en uitgebreid.
- c Milieuverontreiniging dient internationaal te worden aangepakt door in Europees overleg tot beleid te komen inzake het tegengaan van verontreiniging in het gehele stroomgebied, met name van rivieren als Rijn en Maas waar het betreft vervoer en storten van afvalproducten van over de grenzen en verspreiding via de atmosfeer.
- d De Waddenzee zal onder één beheer worden gesteld om als natuurgebied te worden beschermd. Gezien het grote belang van de Noordzee voor ons land zal een duidelijk beleid gevoerd dienen te worden hetgeen eveneens geldt voor de grote rivieren t.a.v. dumping afvalstoffen, bescherming scheepvaartverkeer, veiligheidsmaatregelen rampen en inzake conflicten onder gebruikers van deze wateren.

e Het behoud en uitbreiding van natuurgebieden o.a. door instellen van bestuurslichamen, zal krachtig worden begeleid.

f Stadsvervuiling zal door gemeenten bestreden dienen te worden door een intensieve campagne waarna gerechtelijk optreden kan volgen.

g Tot verdere plaatsing van kernreactoren t.b.v. elektriciteitscentrales mag eerst dan worden overgegaan indien aan de volgende voorwaarden is voldaan:

- een maatschappelijk verantwoord, door het parlement aanvaard veiligheidssysteem is ingebouwd, zodat een optimale veiligheid voor de omringende bevolking als eis wordt gesteld

- proefboringen in verband met het noodzakelijk zoeken naar bergplaatsen ook worden uitgevoerd

h Onderzoek naar nieuwe technieken en methoden ter bestrijding van milieuverontreiniging en geluidshinder dienen door de overheid te worden bevorderd.

i Ter stimulering voor het toepassen van nieuwe methoden ter voorkoming of vermindering van milieuverontreiniging en geluidshinder zal de rijksoverheid mogelijkheden bieden bij te dragen in de vaak aanzienlijke kosten. Tevens zal goede voorlichting omtrent nieuwe ontwikkelingen worden bevorderd.

j Persoonlijke verantwoordelijkheid voor een goed milieugebruik zullen via onderwijs en massamedia krachtig dienen te worden uitgedragen, gekoppeld aan een publieke verslaglegging.

k Bestrijding van geluidshinder zal door het stellen van normen aan geluid voortbrengende apparatuur moeten worden bevorderd.

l De lokale overheden in de Nederlandse grensprovincies moeten een gecoördineerd milieubeleid met hun aangrenzende buurtprovincies nastreven.

Energie

44 Inleiding:

Onze welvaart is afhankelijk van energie. De staatshuishouding komt in gevaar door de groeiende import van energie en de vermindering van de export van gas. Onze economie is afhankelijk geworden van politieke druk van de OPEC.

DS'70 acht deze afhankelijkheid onaanvaardbaar, gezien het grote gevaar daarvan voor onze economie, onze vrijheid en integriteit. Een beheersing van vraag en aanbod op nationaal, provin-

ciaal en gemeentelijk bestuursniveau is noodzakelijk, passend in een kader van Europese samenwerking. De EG moet streven naar een zo groot mogelijke mate van onafhankelijkheid op de korte en op de lange termijn. Aangezien de EG arm is aan energie-grondstoffen zal de nadruk moeten worden gelegd op een betere benutting daarvan en op aanvulling uit vernieuwbare bronnen.

45 Doelstellingen:

a Door de verschillende bestuurslagen worden plannen voor het sturen en beheersen van vraag en aanbod van energie opgesteld voor de korte (5 jaar) en de lange (meer dan 10 jaar) termijn, waarbij:

- normen voor energiegebruik worden gesteld ter bevordering van een juiste benutting van energie bij industrie, vervoer en ruimteverwarming
- het benutten van afvalwarmte en van afvalstoffen, die energie kunnen leveren, verplicht gesteld zal worden
- het benutten van vernieuwbare bronnen: o.a. wind, zon, aardwarmte wordt bevorderd op kortere termijnen dan momenteel wordt voorzien.

- door toepassing van andere energiebronnen wordt er naar gestreefd het gebruik van olie slechts daar toe te passen waar strategische doeleinden dit zonder bezwaar mogelijk maken.

- de toepassing van kernsplitsingsenergie is gegrond op de begin '77 door het Kabinet Den Uyl genomen beslissing. Indien niet te vermijden dan zal deze met maximale zorgvuldigheid dienen te geschieden. Dit betekent o.m. dat het afval optimaal wordt gezuiverd t.b.v. de terugwinning van zoveel mogelijk nieuwe 'brandstof' zodat de omvang van het echte afval zoveel mogelijk wordt teruggebracht
- aanvulling van het energiepakket met kolenenergie als tijdelijke oplossing moet worden gezien, in verband met de afhankelijkheid van buitenlandse leveranciers. Bovengrondse kolenvergassing wordt bevorderd

- bij noodzakelijke herstructurering van de energiehuishouding de daarbij te verwachten werkgelegenheid veel aandacht krijgt

- gestreefd wordt naar decentralisatie en horizontale bundeling van distributiesystemen.

b Het energiebeleid wordt gecoördineerd in EG-verband en is gericht op een veilige mate van zelfverzorging en op krachtige vermindering van onze afhankelijkheid van energieleveranciers vanuit het Midden Oosten dan wel van elders, buiten de EG. Met name het

onderzoek naar kernfusie, een welhaast onuitputtelijke energiebron voor de komende eeuw, dient in internationaal verband te worden bevorderd.

De eigen olie- en aardgasvoorraad wordt beschouwd als een strategische reserve tegenover de geïmporteerde energie hoeveelheid.

c Inkomsten uit energielevering worden besteed aan energiebesparing, nieuw onderzoek en aan de ombuiging van de huidige structuur van de energiehuishouding, alsmede de verbetering van de economische structuur van de samenleving. De voor lagere bestuursorganen en particulieren economisch onaanvaardbare kosten van nationaal wenselijke projecten worden door de rijksoverheid gedragen.

d Onderzoek en ontwikkeling van nieuwe energiebronnen en systemen van energieverbruik worden landelijk gestimuleerd en gecoördineerd door een centraal orgaan.

Deze activiteiten dienen tevens gericht te worden op de oplossing van de energieproblemen in de ontwikkelingslanden en worden als zodanig beschouwd als een belangrijke bijdrage in de ontwikkelingshulp.

e Voor een gecoördineerd energiebeleid is het noodzakelijk dat er een staatssecretaris voor energiezaken in de regering wordt opgenomen.

Bevolkings- en toelatingsbeleid

46 Inleiding:

Nederland is een dichtbevolkt land. Het leefmilieu wordt beïnvloed door een aantal van elkaar afwijkende culturen van immigranten. DS'70 kiest voor een bewuste aanpassing van mensen met een andere cultuur in de Nederlandse samenleving. Daarnaast dient immigratie te worden bevorderd. Nederland is verantwoordelijk voor alle door het bedrijfsleven via de arbeidsburo's hier naar toe gehaalde buitenlanders.

47 Doelstellingen:

a Het telkens weer aantrekken van buitenlandse werknemers is geen structurele oplossing voor het tekort aan ongeschoolde werknemers op de Nederlandse arbeidsmarkt, maar schept alleen nieuwe maatschappelijke problemen. Om dit beleid te doorbreken moet zwaar en vuil werk financieel aantrekkelijker worden gemaakt, zodat de aanwezige beroepsbevolking bereid is dit werk te verrichten.

b Voor rijksgenoten (Antillianen) dient een toelatingsregeling te worden gehanteerd op basis van wederkerigheid.

c Invoering visumplicht bij verblijf in Nederland voor inwoners uit de niet-EEG-landen.

d Bevordering van remigratie, met inachtneming van de door Nederland aangegane verdragsverplichtingen, zal dienen te berusten op een beroepsbegeleiding in Nederland, gericht op een plaats in het arbeidsproces in het land van herkomst. Hieraan verbonden een éénmalige financiële steun bij blijvende terugkeer.

e Strengere maatregelen tegen het in dienst nemen van en/of onderdak verlenen aan illegaal in ons land verblijvende personen.

f Een asielrecht voor vluchtelingen, die worden vervolgd of zwaar gediscrimineerd in landen, die in strijd handelen met de regels van de rechten van de mens volgens duidelijke beleidslijnen.

g Bevordering van een verantwoorde gezinsvorming onder meer door voorlichting op ruime schaal, ook aan buitenlanders, ook in het onderwijs.

h Door begeleiding, overbruggingsonderwijs en onderwijs op Nederlandse scholen dient integratie van minderheden in de Nederlandse samenleving te worden bevorderd.

i De verborgen en openlijke rassendiscriminatie dient krachtig te worden bestreden. Een voorlichtingscampagne moet de heersende vooroordelen ontkrachten.

48 Suriname

De leegloop van Suriname plaatst Nederland voor problemen op het terrein van huisvesting, werkgelegenheid, onderwijs, sociale zekerheid en dergelijke en Suriname zelf voor nog veel grotere problemen. Het economisch en politieke voortbestaan van Suriname is in het geding. In overleg met de Surinaamse autoriteiten dient een aanpak bevorderd te worden, die de oorzaken van emigratie vanuit Suriname bestrijdt.

49 Doelstellingen:

a onderzoek of langlopende uitkeringsregelingen, die hier aan inwoners van Suriname worden gegeven bij blijvende vestiging in Suriname ook daar kunnen worden gegarandeerd. (arbeidsongeschiktheid, pensioen e.d.)

b het ontwerpen van een aanvaardbare terugkeerregeling voor Surinamers in Nederland zonder geldende

verblijfstitel.

c verbetering van kostenvergoedingen bij terugkeer en blijvende vestiging in Suriname.

d binnen het kader van de ontwikkelingssamenwerking bijdragen aan de realisering van het urgentieprogramma van de Surinaamse regering op het terrein van de werkgelegenheid, huisvesting en sociale zekerheid.

e De ontwikkelingshulp van Nederland aan Suriname mede koppelen aan de omvang van de in Suriname woonachtige bevolking, waardoor een voorwaarde scheppend beleid gecreëerd wordt, hetwelk terugkeer van Surinamers naar Suriname bevordert.

f er dient een coördinerend bewindspersoon te worden aangewezen, die rechtstreeks voor alle zaken Suriname betreffend, aanspreekbaar is.

Welzijnzorg

50 Inleiding:

DS'70 is er van overtuigd dat de grote meerderheid van de Nederlanders op basis van hun inkomen uit arbeid, pensioen of sociale voorzieningen in staat is zelfstandig te leven en daarbij geen persoonlijke hulp of begeleiding behoeft. Voor hen die daaraan wel behoefte hebben dient de overheid een wettelijk kader te scheppen.

Het welzijnswerk moet zoveel mogelijk worden gerealiseerd in de directe omgeving van de betrokkenen. Daarbij zullen beroepskrachten en vrijwilligers nauw moeten samenwerken: het is een taak van de overheid de bereidheid om vrijwillige hulp te bieden te stimuleren. Succes daarbij is slechts mogelijk als het subsidiesysteem wordt ontdaan van bevoogdende trekken.

Er dient zo spoedig mogelijk een onderzoek te komen naar de mogelijkheid tot invoering van de sociale dienstplicht.

51 Doelstellingen:

- a Jongeren
  - algemene rechtsbescherming voor de jeugd
  - meer samenwerking tussen onderwijs, buurt- en clubhuis
- b Gehandicapten
  - recht op deelneming aan onderwijs en arbeidsproces voorzover mogelijk
  - er dienen zodanige bouwvoorschriften te komen dat alle openbare gebouwen en dienstverlenende instellingen verplicht zijn aangepaste voorzieningen te treffen
  - bij opname in verpleegtehuizen

voorzieningen treffen waardoor regelmatig bezoek voor gescheiden paren of samenwonenden mogelijk is

c Minderheden

- alle toegelaten minderheden gelijke rechten op welzijnzorg
- bij blijvende vestiging bevordering van een sociaal cultureel beleid gericht op integratie in Nederlandse samenleving
- begeleiding van de remigrant naar toekomstig leefklimaat.

Bejaardenbeleid

52 Inleiding:

De bejaarde dient in onze maatschappij de hem toekomende ruimte geboden te worden. Ook de bejaarde moet zijn eigen keuze hebben m.b.t. leven en wonen.

53 Doelstellingen:

- a Koppeling van de AOW aan het minimumloon dient te worden gehandhaafd.
- b Geen verlaging van de fiscale bejaardenaftrek.
- c Voor hulp behoevende bejaarden verdient hulpverlening thuis voorkeur boven verpleging in een bejaardentehuis.
- d Stimulering van burenhulp, wijkverpleging en gezinshulp is dringend noodzakelijk.
- e Bejaardentehuizen en woningen moeten meer in de stad worden gebouwd en niet er buiten, zodat een aanpassing aan de natuurlijk maatschappelijke omgeving ontstaat.
- f Boven bouw van bejaardentehuizen

en woningen verdient aanpassing van normale huizen aan de behoeften van bejaarden de voorkeur.

g Bejaardenhuisstichtingen moeten in principe worden omgezet in verenigingen, waarvan alle bewoners lid zijn en dus een grotere stem in het kapittel hebben.

h Bewonerscommissies in bejaardenhuizen moeten meer zeggenschap krijgen, waardoor medezeggenschap en medeverantwoordelijkheid ontstaat.

i De leefruimte van bejaarden in tehuizen moet worden vergroot en garanties voor voldoende privacy moeten aanwezig zijn.

j Het toezicht op het beheer van bejaardentehuizen door de overheid moet worden verscherpt, zodat eventuele misstanden direct kunnen worden opgeruimd.

k Toegankelijkheid van openbaar vervoer en openbare gebouwen moet worden bevorderd.

Volksgezondheid

54 Inleiding:

DS'70 meent dat de centrale overheid er voor dient zorg te dragen, dat de mogelijkheden om de gezondheid van het individu te bevorderen ook door elke burger kunnen worden genoten. Daarom dienen er geen financiële barrières te zijn tussen de burger die recht heeft op een zo goed mogelijke gezondheid en de mogelijkheden om deze ook te bereiken.

De overheid erkent de rechten van de patiënt en zal hiervoor contractuele regelingen dienen te treffen. Een passende eigen bijdrage van de burger

mag gevraagd worden teneinde de uitgaven voor de volksgezondheid binnen verantwoorde grenzen te houden. De mogelijkheden van genezing, door het kuren in een bronnenbadplaats dienen te worden onderzocht, evenals de opnemings van de kosten daarvan in het ziekenfondspakket.

55 Doelstellingen:

a Bevordering van het werken in dienstverband door huisartsen en specialisten waarbij huisartsen in wijkgezondheidscentra en specialisten in ziekenhuizen kunnen dienst nemen.

b Het zorgvuldiger op elkaar afstemmen van de bouw van ziekenhuizen, verpleegtehuizen, verzorgingstehuizen en van bijzondere specialisatie (ter voorkoming van doublures van kostbare apparatuur).

c De huisarts zal de centrale figuur in de zorg voor de volksgezondheid dienen te zijn. Door maatschappelijk werkers in zijn wijk, wordt de huisarts gerapporteerd over woon- en werkomstandigheden van de patiënt. Door inschakeling van gezondheidswerkers en geschoolde vrijwilligers kan vroegtijdige opname van ouderen in bejaarden- en verpleegtehuizen worden voorkomen.

d De voorlichting omtrent de schadelijke gevolgen van tabak, alcohol en drugs zal in het onderwijs en de massa media dienen te worden uitgebreid.

e De mondige burger heeft recht op informatie en op een open systeem van medische rechtspraak.

f Verbetering van de rechtspositie van de psychiatrisch patiënt.

g De relatie arts-patiënt vereist een contractuele regeling op wettelijk voorgeschreven basis.

56 Volkshuisvesting

Inleiding:

Via hoge belastingen en blijvende subsidies heeft de overheid gemeend invloed te moeten uitoefenen op de wijze, waarop mensen mogen wonen. De gevolgen van dit betuttelende beleid zijn voor iedereen waarneembaar: enerzijds gebrek aan woonruimte, anderzijds een nog steeds toenemende werkloosheid in de bouw. Waar de overheid wel op zou behoren toe te zien, te weten een eerlijke verdeling van de beschikbare woonruimte, daar laat zij verstek gaan.

In sommige streken van ons land is het ene sociale onrecht (langdurige leegstand uit speculatieve overwegin-

gen) vervangen door een ander sociaal onrecht (het kraken van huizen voor eigen gebruik of om sleutelgeld te kunnen eisen).

Het recht op wonen is een eerste levensbehoefte. DS'70 erkent dat en constateert, dat om hieraan inhoud te geven drastische beleidsombuigingen noodzakelijk zijn.

57 Doelstellingen:

a De bouw en het onderhoud van huizen dient niet meer belast te worden met 18% BTW, maar met 4%, zijnde het tarief voor noodzakelijke levensbehoeften.

b In principe dienen mensen zelf te bepalen hoe zij willen wonen en wat zij er voor over hebben. Om goed te kunnen wonen zijn individuele subsidies aan minder draagkrachtigen aanvaardbaar, echter alleen voor zover en zolang zij die subsidies echt nodig hebben.

c Vele subsidies kunnen worden afgeschaft in ruil voor belangrijke belastingverlaging. Bijvoorbeeld de extra hoge belasting voor ongehuwden beneden 35 jaar moet worden afgeschaft, waar tegenover subsidie aan 18-jarigen indien zij kiezen voor zelfstandige woonruimte kan vervallen. Ook al, omdat deze woonruimte schaars is.

d Subsidies op huizen in plaats van aan mensen (objectsubsidies) moeten geleidelijk worden afgeschaft, behalve voor bijzondere woonsoorten zoals voor gehandicapten en experimentele bouw.

e Onderzoek naar goedkopere bouwmethoden is noodzakelijk, waarbij de kwaliteitseisen gehandhaafd blijven.

f Geen verkoop van gemeentewoningen aan particulieren, zolang de woningnood ter plaatse nog groot is. Bevorderd moet worden, dat gemeentelijke overheden gelijke normen hanteren bij het verstrekken van crediet-garanties voor hypothecaire leningen. Ook moet gemeentelijke willekeur bij anti-speculatiebedingen worden tegengegaan.

g Het beleggen in nieuwbouw (huur- en koopwoningen) door pensioenfondsen en dergelijke moet weer aantrekkelijk worden, onder meer door:

- een anti-kraakwet in combinatie met een anti-leegstandwet
- afschaffing van allerlei betuttelende en kostenverhogende overheidsvoorschriften
- het uitgeven van indexleningen door de overheid, zoals uitgewerkt in een uitgave van het Wetenschappelijk

Instituut van DS'70, getiteld 'Ruimte en Inkomen'. (Indexleningen zijn leningen met een lage rentevoet, die gecorrigeerd worden voor inflatie).

h Verschillen in huur tussen gelijkwaardige, maar op verschillende tijdstippen gebouwde woningen dienen te worden teruggebracht tot aanvaardbare verschillen.

i Eigen woningbezit moet worden bevorderd.

j Wijziging van de fiscale aftrek voor hypotheekrente zodanig, dat voor de lager betaalden de fiscale voordelen gelijk zijn aan die voor de hoger betaalden.

k Het verhuren van kamers dient aantrekkelijker te worden gemaakt door:

— verhuurders, meer dan thans het geval is, te beschermen tegen extreme overlast van onderhuurders

— de opbrengst van kamerhuur grotendeels belastingvrij te maken voor niet-professionele verhuurders

l Onderzocht moet worden in hoeverre de Nederlandse bevolking bereid is mede te werken aan het verstreken van een vrijwillige lening om zodoende bij te dragen tot oplossing van de woningnood. De overheid moet daarbij afzien van belastingheffing over deze lening, terwijl de burger genoeg moet nemen met een laag rentepercentage (te denken valt aan 3%).

Consumentenbeleid

58 Inleiding:

DS'70 acht het van groot belang dat de overheid maatregelen treft om de consument te beschermen tegen schadelijke en gevaarlijke producten, tegen valse voorspiegelingen bij reclame en tegen agressieve verkoopmethoden.

59 Doelstellingen:

a Verbetering in de rechtspositie van de consument. Procederen dient eenvoudiger en goedkoper te worden.

b De Warenwet wordt uitgebouwd tot een actief instrument van consumentenbeleid. De consumentenorganisaties worden bij de voorbereiding en toepassing van doeltreffende maatregelen betrokken.

c Voor alle industrieproducten die hiervoor in aanmerking komen wordt genormaliseerde etikettering verplicht gesteld. Daarmede worden in voor de consument begrijpelijke taal gegevens verstrekt over het gebruik, de veiligheid, het milieunadeel en het energieverbruik.

Op verpakte artikelen voor dagelijks gebruik moeten duidelijk zijn vermeld: *uiterste consumptiedatum*, prijs, hoeveelheid, samenstelling en prijs per eenheid, zodat de consument in één oogopslag prijs en kwaliteit bewust kan vergelijken.

d Het gebruik van chemische kleurstoffen en smaakstoffen in levensmiddelen wordt aan nauwe banden geliegd. Het moet mogelijk worden producten, waarbij de negatieve aspecten voor de gebruiker het milieu en de energievoorziening overwegen, de afzet door accijnzen te bemoeilijken of zelfs te verbieden.

e De overheid gaat misleidende en agressieve reclame en verkoopmethoden tegen.

f Meer bekendheid wordt gegeven aan de adressen van de officiële instanties waar klachten over overtredingen van de Warenwet, prijsmaatregelen e.d. ter bescherming van de consument kunnen worden ingediend.

g De bevoegdheden van de Interdepartementale Commissie voor Consumentenzaken worden uitgebreid.

h Sluikreclame in 'gewone' radio- en televisieprogramma's wordt tegen gegaan.

Kunst

60 Inleiding:

DS'70 acht de kunst belangrijk en wil, dat iedere burger de mogelijkheid krijgt, dit te ervaren. Zij ziet als taak van de overheid om de kostbare, uit het verleden stammende kunstuitingen door subsidiëring in stand te houden en deze zodoende door te geven aan het nageslacht. Dit dient echter in redelijke mate te geschieden, zodat er ruimte blijft voor een beleid, gericht op eigen activiteit en het ontvankelijk maken voor de kunst.

Een eigen bijdrage van de burger mag in dezen worden verlangd.

61 Doelstellingen:

a In en ook buiten leerplichtig onderwijs bevordering van de culturele vorming door onderwijs geven in en het actief beoefenen van muziek, dans, schilderen, toneel, architectuur etc.

b Voorkeur voor een democratisch opgebouwd verenigingsleven boven stichtingen en overheidsinstellingen.

c Door reorganisatie van het toneel- en orkestwezen meer ruimte scheppen voor een uitgebreider repertoire waardoor meer keuze voor de burgers ont-

staat. De toegangsprijs wordt in redelijke overeenstemming gebracht met de werkelijke kosten.

d Tijdelijke hulp bij introductie van kunstenaar in de samenleving boven automatische staatsverzorging.

e Rechtstreeks en vroegtijdig betrekken van kunstenaars bij vormgeving en zorg van omgeving, stadsvernieuwing, stedenbouw en ruimtelijk beleid.

f Uitbreiding rechtsbescherming voor scheppende kunstenaar in het licht van de voortschrijdende techniek.

g Onverwijld wetgeving ter bescherming van uitvoerende kunstenaars en hen die dit in welke vorm ook uitvoeren, tegen ongeoorloofd gebruik van deze artistieke prestaties.

Sport en recreatie

62 Inleiding:

DS'70 beseft dat meer vrije tijd, belangrijk voor het welzijn van de mens, meer vraag schept naar de behoefte aan sport en recreatie. De overheid dient stimulerend, doch tevens ruimte scheppend beleid te bevorderen om organisaties van sport- en recreatiebeoefenaars mogelijkheden te bieden om ook groepen, die anders hiervan verstoken zouden blijven, hierin te betrekken en mogelijkheden te geven.

63 Doelstellingen:

a Sterke bevordering van openlucht-recreatie, parken, bos, speeltuinen in en nabij woonkernen.

b Scheppen van gelegenheden tot recreatie in nationale parken en nationale landschapsparken met het in acht nemen van de eisen van natuurbehoud.

c Uitbreiding van mogelijkheden tot recreatieve sport, zoveel mogelijk in samenwerking met de georganiseerde sportwereld.

d De overheid bevordert de bouw van overdekte sportaccommodatie.

e Er wordt een betere overlegsituatie gezocht tussen overheid en georganiseerde sportwereld inzake deelneming aan sportevenementen in politiek gevoelige landen.

f Bij het verlenen van jaarlijkse subsidies aan de georganiseerde sport (bijv. KNVB) worden hogere eisen gesteld aan een sportieve mentaliteit bij de sportopvoeders.

g De overheid verleent de Nederlandse Sport Federatie meer bijstand in de sociaal-maatschappelijke begeleiding van de topsport.

h Controle op naleving van de afschaffing van de transfersommen voor beroepsspelers en voor de afkoopssommen van amateurs. Heffing van overdrachtsbelasting op vergoedingssommen voor beroepsspelers.

i Op basis van vrijwilligheid worden werklozen ingezet bij de bouw van sportaccommodaties en aanleg van recreatiegebieden.

j De overheid gaat verruwing in de sport tegen, in overleg met de betreffende sportorganisaties. De justitie moet de mogelijkheid hebben om 'voetbalvandalen' via snelrecht te kunnen straffen. Hierbij moet de nadruk liggen op geldboetes voor herstel van de schade in plaats van celstraffen.

k De overheid vraagt waarborgen voor medische begeleiding en de rechtspositie van functionarissen in recreatieve wedstrijd- en topsport.

l De overheid stelt in samenwerking met de overkoepelende lichamen regels voor ter bescherming van de recreant m.b.t. verblijfsaccommodatie, brandpreventie e.d.

m De overheid dient voorzieningen te treffen voor gehandicapten sport en een integratie van gehandicapten en niet-gehandicapten na te streven.

n De overheid voert een beleid gericht op vacatiebesteding in eigen land.

Buitenlands beleid

64 Inleiding:

DS'70 staat voor een buitenlands beleid, gebaseerd op realiteitszin. Een exclusief denken vanuit getuigenispolitiek zonder oog voor machtspolitiek, leidt enkel tot illusiepolitiek. Kern van het beleid dient te zijn vrede en veiligheid te dienen in een collectiviteit: het Atlantisch Bondgenootschap.

Het beleid moet gericht zijn op éénwording van Europa, de bevordering van de rechten van de mens waaronder sociale gerechtigheid op mondiaal niveau en verbetering van het functioneren van de Verenigde Naties.

Gestreefd dient te worden naar een versterking van de positie van de Benelux binnen de Europese Gemeenschap.

Doelstellingen:

65 Europese politiek

a Omdat vele problemen van politieke, sociale en economische aard steeds meer in Europees verband dienen te worden opgelost, is een spoedige uitbouw van de Europese gemeenschap tot een Europese politieke Unie gewenst.

b Een verder gaande verdieping van de economische integratie zal moeten samengaan met een duidelijk economisch structuurbeleid, gebaseerd op het verminderen van de structuurverschillen. Voor bedrijfstakken die daardoor in moeilijkheden komen te verkeren, zullen maatregelen moeten worden getroffen tot het scheppen van nieuwe werkgelegenheid, waarbij be-

trokken lidstaten dienen bij te dragen.

Het beleid dient gericht te zijn op versteviging van de onderlinge contacten om te komen tot bindende afspraken met betrekking tot integratie op het gebied van het milieu en op sociaal, economisch, budgettair, fiscaal en monetair terrein.

c Het technisch en wetenschappelijk onderzoek binnen de Europese gemeenschap moet meer op elkaar worden afgestemd met name op het gebied van industriële toepassing van de energievoorziening.

d In het kader van de bestaande machtsverhoudingen dient Europa door een gemeenschappelijke buitenlandse politiek meer gewicht te verkrijgen in de mondiale verhoudingen.

e Door uitbreiding van de bevoegdheden van het Europese Parlement en de Europese commissie zal een versneld proces tot éénwording in werking kunnen worden gesteld.

f Gestreefd moet worden naar verhoging van de efficiency van het E.G.-apparaat. Hieronder moet worden verstaan verlaging van kosten door het gebruik van enkele werktalen en de keuze van een vaste vergaderplaats van het Europese Parlement. Kritische doorlichting van de onkosten en vergoedingsregelingen en belastingheffing overeenkomstig het belastingstelsel in het thuisland voor Euro-ambtenaren en parlementariërs is noodzakelijk.

g Nederland moet binnen de Europese Gemeenschap pleiten voor de uitbouw van niet-politieke contacten met het Oostblok, zoals op cultureel, maatschappelijk en wetenschappelijk gebied.

66 Veiligheidsbeleid

a Een beleid gericht op ontspanning kan slechts dan effectief worden gevoerd indien rekening wordt gehouden met een politiek en strategisch evenwicht in de wereld. Bepalend hiervoor is voor Nederland een continuering van het lidmaatschap van de NAVO.

b Als toetsstenen voor de ontspanningspolitiek binnen Europa dienen regelmatig de uitvoering van de resultaten van de Conferentie voor Europese Veiligheid en Samenwerking alsmede de constructieve en evenwichtige opstelling van deelnemers aan de MBFR-onderhandelingen te worden beoordeeld en gewogen.

c De besluitvorming inzake de modernisering van de middellange afstandswapens (Pershing II, Cruisemissiele) dient in directe relatie te worden gebracht met het proces van wapenbeheersing tussen Oost en West. De verschillende fasen in de besluitvorming moeten daarbij benut worden als onderhandelingsruimten; gekozen wordt voor onderhandelen vanuit een zekere, ook categorale, machtsbasis.

d Om te komen tot betere interne Europese verhoudingen zal Nederland evenals de andere Europese landen directer moeten worden betrokken bij ontwapeningsbesprekingen met name de SALT-besprekingen.

67 Mondiale problemen

a Naast de handhaving van de wereldvrede dienen de fundamentele rechten van de mens uitgangspunt van beleid te zijn. Politieke machtsverschuivingen en daarmee gepaard gaande onderdrukking van de mens vragen

om een aangepast beleid in vele landen, waarbij uitspraken van de Verenigde Naties, in zonderheid de Veiligheidsraad, richtlijn zullen zijn. Onafhankelijke organisaties, zoals Amnesty International, ter behartiging van klachten moeten worden ondersteund.

b Apartheid en discriminatie van bevolkingsgroepen moeten in het kader van Europese politieke samenwerking worden bestreden, mede door het bevoorwaarden van een kritische dialoog in politieke, culturele en economische kwesties.

c Door meer bevoegdheden en een permanente vredesmacht dient de Verenigde Naties, onder auspiciën van de Veiligheidsraad, haar positie te versterken tot handhaving van de vrede in de wereld en tot vestiging van een wereldrechtsorde.

d Het beleid t.a.v. het Midden-Oosten dient gericht te zijn op een doorbraak in het economisch en politiek isolement van Israël. Alleen een eensgezind beleid van de Westerse landen kan een te grote afhankelijkheid van de OPEC-landen en het uitgroeien van het Midden-Oosten-conflict tot een confrontatie tussen Oost en West voorkomen.

Een vredesregeling zal gebaseerd moeten zijn op de uitgangspunten van de accorden van Camp David.

e Officiële contacten of enige erkenning van de PLO moet achterwege blijven, zolang de PLO haar handvest, dat nog steeds spreekt van vernietiging van de staat Israël, niet wijzigt, niet stopt met haar terreur, alsmede Resolutie 242 van de Veiligheidsraad niet erkent.

f Voortgaand streven naar ontspanning in de Oost-West verhoudingen. Dit streven dient te zijn gebaseerd op nuchter realisme: ontspanning zonder illusies. Linkse dictaturen zijn immers even verwerpelijk als rechtse.

g Speciale aandacht dient te worden besteed, en waar mogelijk hulp te worden geboden, aan het streven van de Papoea's van het voormalig Nederlands Nieuw Guinea om te komen tot de verwezenlijking van hun recht op zelfbeschikking.

h De instandhouding van de grote natuurgebieden, met name de tropische regenwouden, moet gezien worden als een mondiaal probleem.

68 Ontwikkelingssamenwerking

Inleiding:

Ontwikkelingssamenwerking is voor

DS'70 een kwestie van internationale solidariteit.

De omstandigheden van vlak na de tweede wereldoorlog, waaronder de Wereldbank en het Internationale Monetair Fonds ontstonden, zijn sterk gewijzigd. In de huidige economische recessie trekken de economieën van de ontwikkelde landen zich terug en nemen allerlei protectionistische maatregelen tegen de invoer van de goedkope producten uit de ontwikkelingslanden. De multinationals vormen een zeer belangrijke schakel bij de ontwikkeling van de derde wereld. Echter, de belangen van de regeringen van de ontwikkelingslanden en die van de multinationals lopen niet altijd parallel. De onderhandelingspositie van de armsten is niet gelijkwaardig aan hen die de wereldeconomie beheersen en dient daarom te worden verbeterd.

69 Doelstellingen:

a Bevorderd zal worden, dat naar aanleiding van het Brand-rapport discussie op alle niveau's op gang komt, met name een topconferentie van wereldleiders.

b Geen hulp dient te worden verleend aan regeringen of instanties die de rechten van de mens met voeten treden, of hulp gebruiken voor agressieve doeleinden.

De hulp wordt bij voorkeur verleend aan die landen welke een hoge prioriteit geven aan de sociale en economische ontwikkeling van hun eigen structuur en die tevens naar verhouding een laag inkomen per hoofd van de bevolking hebben, waarbij een hoge plaats wordt gegeven aan de verbetering van de positie van de armste groepen van de bevolking. Bevorderd moet worden dat ontwikkelingslanden prioriteit geven aan voorlichting, gericht op regulering van de bevolkingstoename.

c Er zal moeten worden aangedrongen op sanering van de ontwikkelingsinstanties, met het oog op fraude, inefficiëntie en veranderende omstandigheden.

d De ontwikkelingshulp moet vooral in E.G.-verband worden georganiseerd.

e De handel met de derde wereld dient te worden uitgebreid. Daartoe moeten protectionistische maatregelen worden voorkomen.

f Nederlandse ontwikkelingshulp dient mede gericht te worden op aanbidding van kennis en deskundigen om lokale werkgelegenheid te ontwikkelen en onderwijs te bevorderen.

g In de ontwikkelingssamenwerking

dient het accent te worden gelegd op kleinschalige projecten.

h Er moet naar worden gestreefd dat de ontwikkelingslanden steeds meer zelf hun productiemiddelen kunnen ontwikkelen, zodat zij niet in een afhankelijkheidspositie blijven verkeren ten opzichte van de rijke ontwikkelde landen.

i Er moet een internationaal wettelijk kader komen waaraan de bemoeienissen van allerlei instanties, vooral de internationals met de ontwikkelingslanden getoetst kunnen worden. De sancties dienen uitvoerbaar te zijn.

j De onderhandelingspositie van de armste landen dient te worden verbeterd, zowel internationaal (IMF en Wereldbank), als nationaal (opbouwen, countervailing power).

k Een betere internationale arbeidsverdeling is noodzakelijk. Internationale afspraken daarover zijn noodzakelijk.

l Particuliere organisaties op het gebied van de ontwikkelingssamenwerking dienen vaker te worden betrokken bij de uitvoering van projecten.

Nederlandse Antillen

70 Inleiding:

DS'70 wenst eerbiediging van de wensen van de Nederlandse Antillen inzake het voortzetten, wijzigen of beëindigen van de band tussen de Nederlandse Antillen en Nederland.

71 Doelstellingen:

a Indien de Nederlandse Antillen zulks wensen verleent Nederland alle medewerking aan het vervangen van de bestaande staatsrechtelijke band tussen Nederland en de Nederlandse Antillen door een volkenrechtelijke band.

b Zolang de Nederlandse Antillen aan samenwerking binnen het Koninkrijksverband de voorkeur geven — eventueel — met enige wijziging van de thans geldende bepalingen — dient aan deze wens te worden voldaan met dien verstande dat aan de Nederlandse Antillen de mogelijkheid moet worden gegeven hun eigen identiteit duidelijk te presenteren in de internationale verhoudingen en wel in het bijzonder op het Amerikaanse continent.

72 Defensie

Inleiding:

DS'70 aanvaardt de defensie als een

noodzaak zonder welke agressieve staten de wereld zouden beheersen en noch van vrijheid, noch van democratie sprake zou zijn. De Nederlandse defensie heeft slechts zin in samenwerking met andere staten, zoals in de NAVO gestalte heeft gekregen. Het veiligheidsbeleid is gericht op ontspanning tussen Oost en West. Gestreefd moet worden naar het terugdringen van het wederzijdse niveau aan bewapening, waarbij het terugdringen van de rol van kernwapens prioriteit heeft. Zie verder onder punt 66 'Veiligheidsbeleid'.

Herziening van het vrijstellingsbeleid en coördinatie met sociale dienstplicht — mogelijkheid tot het uitbrengen van advies van belangenorganisaties in het te voeren personeelsbeleid

73 Doelstellingen:

a De omvang van het defensiebudget dient in overeenstemming te zijn met de afspraken, die in NAVO-verband zijn gemaakt en dienen tevens afgestemd te zijn op de vereiste nationale inspanningen.

Een meerjarenplan moet wettelijk worden vastgesteld.

b De gemeenschappelijke inspanning van de NAVO-partners dient op peil te blijven. Modernisering kernwapens zie 25, B.c.

c Uitbreiding van de NAVO-afspraken ten aanzien van de bescherming van economisch belangrijke verbindingen en relaties met andere continenten.

d In NAVO-verband moet worden gestreefd naar standaardisatie.

e De Nederlandse defensie-organisatie dient te worden uitgerust voor taken in het kader van de internationale samenwerking en op nationaal terrein. Hieronder wordt verstaan:

- bijdrage aan vredesoperaties van de Verenigde Naties
- nakomen van verdragsverplichtingen, zoals opsporings- en reddingsdiensten en visserij-inspectie
- beveiligen van de Nederlandse Antillen
- beschermen van de Nederlandse belangen op zee
- militaire hulpverlening bij rampen

f In de organisatie van de Nederlandse krijgsmacht krijgen grote nadruk:

- het op peil houden van gevechtskracht door uitrusting met modern materieel en een voortdurende intensieve training onder realistische omstandigheden, waarbij het bevorderen van het persoonlijk- en het groepsverantwoordelijkheidsbesef grote aandacht krijgt
- het streven naar operationele flexibiliteit in groot en klein verband.
- beëindiging van de ongelijk verdeelde dienstplichtlast door invoering van algemene dienstplicht ook voor vrouwen

Evangelische Volkspartij

Verkiezingsprogramma 1981—1985

EVP

Evangelische Volkspartij
Postbus 1490
8001 BL Zwolle
Tel.: 05200-14 12 00

Inleiding

Uitgangspunten

De 'Evangelische Volkspartij' (EVP) is er van overtuigd, dat het luisteren naar en het handelen overeenkomstig de richtlijnen van het Evangelie van Jezus Christus de beste kansen biedt om de tegenstellingen in deze wereld te verzoenen, d.w.z. vrede en gerechtigheid te verwirkelijken.

De EVP pretendeert daarmee niet het alleenrecht te hebben op het vertalen van het Evangelie in een politiek beleid. Zij neemt het Evangelie als uitgangspunt en richtsnoer voor haar politiek beleid, omdat de bevrijdende boodschap van het Evangelie voor ieder mens persoonlijk, tevens de opdracht inhoudt de wereld te bevrijden van onrecht, haat, oorlog en geweld.

Daartoe is een politiek beleid nodig dat zich richten wil naar de norm van de bijbelse gerechtigheid. Alleen dan kunnen vrede, solidariteit en rentmeesterschap in de samenleving werkelijkheden worden.

Taak van de overheid

Gerechtigheid oefenen is naar bijbelse opvatting met name een taak voor de overheid. De overheid is er ten dienste van de burger. Daarmee is meteen de grens van de overheidstaak aangegeven. Als de eigen verantwoordelijkheid van de burgers in het gedrang dreigt te komen, zal de overheid halt moeten houden.

Geen almachtige staat dus, maar wel een politiek beleid dat onder erkenning van de eigen verantwoordelijkheid van de burger de kaders wil scheppen, waarbinnen die verantwoor-

delijkheid zich ook metterdaad ontplooiën kan. Dan kan in een samenspel van krachten de samenleving toegroeien naar een verantwoordelijke maatschappij.

Daarnaast zal er moeten worden toegezien dat inderdaad ieder de kans krijgt om verantwoordelijkheid te dragen. Met name tegen diskriminatie (om welke redenen dan ook) zal met kracht moeten worden opgetreden.

Men kan geen gerechtigheid oefenen zonder solidair te zijn met het zwakke en verdrukte. Maar solidariteit moet dan wel anders en meer zijn dan het zich beschermend neerbuigen tot de zwakkere. Solidariteit is het samen met die zwakkeren (personen of volkeren) zoeken naar een samenleving met betere verhoudingen en omstandigheden.

De meest ideale samenleving is die waar vrede en recht elkaar ontmoeten. Om die vruchten van het oefenen van gerechtigheid te plukken zal het politiek beleid er op gericht moeten zijn alles te weren wat de vrede bedreigt.

Dat betekent natuurlijk een voortdurende strijd tegen de huidige, op wantrouwen gebaseerde en miljarden verblindende bewapeningswedloop. Die begint bij het afwijzen van allerlei nucleaire, chemische of bakteriologische wapens, die de wereld met massavernietiging bedreigen.

Maar het betekent niet minder het bestrijden van alles wat haat en wantrouwen onder de volkeren veroorzaakt, zoals het ongebreidelde streven naar macht, steeds meer welvaart, meer bezit, meer grondstoffen enz.

Wil men vrede en solidariteit bevorderen, dan zal het politiek beleid gericht moeten zijn op het dienen van el-

kaar, als mensen die allen geschapen zijn naar het beeld van dezelfde Schepper. Niet het verwerven of het behouden van machtsposities mag het doel zijn, maar wel het samen bouwen, d.i. bewerken en bewaren van de schepping voor allen.

De schepping met al zijn rijkdommen is de mensen gegeven ten behoeve van allen. Daarom moet scherp worden opgetreden en daar ligt weer een taak voor de politiek en dus voor de overheid, tegen het eenzijdig profiteren van de schepping door de ene groep van volkeren, ten koste van de andere.

Als zo het rentmeesterschap door overheid en burger wordt beleefd zal er ook een eind komen aan de roofofbouw op de schepping voor eigen voordeel ten koste van na ons komende generaties.

We hebben dan ook geen technologische surrogaten nodig die de schepping, o.m. in bodem, water en lucht, verontreinigen en vergiftigen tot schade van de mensheid.

Gerechtigheid oefenen houdt ook in het handhaven van orde en recht. Zonder rechtsregels kan geen enkele samenleving bestaan; ze dienen ter bescherming en tot welzijn van allen. Het recht in eigen handen nemen of het minachten van rechtsregels of rechterlijke beslissingen ondermijnt de samenleving, tot schade van allen. Maar gerechtigheid vraagt meer dan het formeel hanteren van wetsartikelen. Rechtshandhaving kan in dat kader nooit los gezien worden van liefde en barmhartigheid.

Het voeren van een politiek met het Evangelie als uitgangspunt is geen gemakkelijke zaak. Het is feitelijk een waagstuk.

De Evangelische Volkspartij durft niettemin dat waagstuk te ondernemen, omdat zij dat ziet als opdracht voortvloeiend uit het Evangelie en omdat zij gelooft, dat in die weg telkens weer tekenen van hoop en verzoening kunnen worden opgericht, die leiden naar een verantwoordelijke maatschappij.

Om die reden zijn onze vertegenwoordigers in en voor hun politieke handelen op het Evangelie aanspreekbaar.

De Evangelische Volkspartij staat open voor iedereen (al of niet kerkelijk gebonden) die zich aangesproken voelt door de Evangelische opdracht mee te werken aan de tot standkoming en opbouw van een samenleving waarin, zowel nationaal als internationaal, gerechtigheid en dus vrede en solidariteit heersen kan.

1 Buitenlands beleid

Een internationale samenleving waarin gerechtigheid de norm is en waar dus vrede kan heersen tussen de volken en waar vertrouwen en solidariteit de plaats innemen van wantrouwen, machtsmisbruik en onderdrukking, vraagt om een duidelijke internationale rechtsorde, waarbij de VN de hoeksteen dient te zijn van een vreedzame wereldpolitiek, en niet de NAVO en het Warschaupact.

In zulk een rechtsorde dienen de volkeren elkaar te erkennen als gelijkberechtigde partners, de handhaving van de mensenrechten gewaarborgd te worden en het denken in machtsblokken (politiek, economisch en militair) te worden afgewezen.

In een dergelijke samenleving zal niet het zgn. militair evenwicht het buitenlandbeleid bepalen, maar zal, bij de groei van het wederzijds vertrouwen de rechtshandhaving steeds minder een militair karakter dragen en steeds meer politieel van aard worden.

Het buitenlands beleid zal daarom, ook met het oog op de positie van de Derde Wereldlanden, zich krachtig moeten inzetten voor de totstandkoming of versterking van een zodanige rechtsorde.

Nederland zal daarbij zelf een actieve rol moeten spelen door het ontwikkelen van initiatieven, zowel in internationaal verband via de VN (bijv. door het bepleiten van de instelling van een

'Hoog Commissariaat voor de mensenrechten') als ook op basis van eigen verantwoordelijkheid.

Het beleid van internationale organen als V.N. of E.G. zal voortdurend aan de internationale rechtsorde getoetst moeten worden, met name ook voor wat de Oost-West en de Noord-Zuid relaties betreft.

Bestaande overlegvormen, zoals de toetsingskonferenties over Europese samenwerking en veiligheid zullen structureel moeten worden gemaakt.

Kulturele uitwisseling van verschillende bevolkingsgroepen, met name ook van jongeren, moet sterk worden bevorderd om op die wijze het wederzijdse beeld van volken, bijv. in Oost- en West-Europa, te verbeteren.

2 Ontwikkelingssamenwerking

Gerechtigheid en vrede dienen te worden bevorderd door ieder mens te bevrijden van armoede en honger, rechteloosheid en uitbuiting. De EVP tracht de noodzakelijke veranderingen met democratische en vreedzame middelen te bereiken.

a Het weer op gang brengen van de echte dialoog met de Derde Wereld, o.m. door met initiatieven te komen t.a.v. een Internationale Economische orde;

b Het recht van die landen zich te ontwikkelen naar eigen aard en cultuur, uiteraard met eerbiediging van de mensenrechten;

c algehele afschaffing van belemmerende invoerrechten in de E.G. voor arme ontwikkelingslanden;

d kwijschelding van de groeiende schuldenlast van de armste ontwikkelingslanden. Verdere hulpverlening dient bij voorkeur te geschieden door bijdragen of renteloze leningen, zodat het profijt van bedrijfsresultaat niet weggaat aan de betaling van rentelasten, maar gebruikt kan worden voor eigen investeringen in die landen zelf;

e een zodanige ontwikkelingssamenwerking dat de betrokken landen, zeker voor wat de primaire levensbehoeften betreft, zoveel mogelijk onafhankelijk worden van hun externe relaties; voorwaarden aan het ontvangende land om de bijdrage te besteden in het land, dat de schenking doet (materiaal, productie, vervoer, verzekering, enz.) dienen te worden afgeschaft.

f een zodanige opvoering van het aantal projecten, dat de bijdrage voor de ontwikkelingssamenwerking ook volledig wordt gebruikt. Al naar gelang het aantal en de omvang van de projecten toeneemt, zal de bijdrage gelei-

delijk opgevoerd moeten worden tot bijvoorbeeld 2% van het netto nationaal inkomen.

g Produkt tegen marktprijzen. Projecten in het kader van de ontwikkelings-samenwerking zullen altijd in overleg met het betreffende land of groepen in dat land geregeld moeten worden. De geboden hulp dient ten goede te komen aan de bij voorkeur kleinschalige opbouw van het volk en het land als geheel, zodat met name de armsten er mee geholpen worden.

3 Europese gemeenschap

Nederland zal het initiatief moeten nemen tot het vaststellen van internationale rechtsregels t.a.v. de gedragingen van multinationale ondernemingen, met name ook in de ontwikkelingslanden. Gedragingen in strijd met deze rechtsregels moeten kunnen worden voorgelegd aan een hiervoor op te richten Internationaal Hof van Appél. De vonnissen van dit Hof moeten worden gepubliceerd.

Nederland moet zich inzetten voor een EG-beleid dat meewerkt aan de hoog nodige ontspanning in de wereld door zich te richten op verbetering van de economische groei door eigen ontwikkeling van de ontwikkelingslanden (zie 2) en niet op het veiligstellen van eigen economische groei en welvaart.

Indien een dergelijk beleid wordt gevoerd dient versterking van de EG, zowel in politiek als in bestuurlijk en structureel opzicht, aanbeveling. In zijn medewerking daaraan zal Nederland zich tevens inzetten voor democratisering van de EG.

Indien echter de EG zich blijft manifesteren als een machtsblok ter behartiging van het eigen belang, dan dient Nederland afstand te nemen van deze gemeenschap.

4 Mensenrechten

Bescherming van de mens behoort een belangrijk onderdeel van het buitenlands beleid te zijn. Aktief verzet tegen elke vorm van diskriminatie, racisme of geweldpleging, waar ook ter wereld, is een eerste vereiste. Wijken voor enige vorm van chantage kan daarbij niet worden gedoogd.

T.a.v. die landen waarmee wij bijzondere kulturele of economische betrekkingen onderhouden, zal een verhoogde aktiviteit moeten worden ontwikkeld.

Tegen landen, waar op grond van het daar heersende systeem stelselmatig mensenrechten worden geschon-

den, kan tot economische sankties worden overgegaan. Zo is t.a.v. de republiek Zuid-Afrika een onverwijd instellen van een verbod op nieuwe investeringen in dat land door Nederlandse bedrijven vereist, evenals het deelnemen aan olieboycotten, wapenembargo's e.d. Op naleving van wapenembargo, boycot e.d. moet nauwlettend worden toegezien. Waar mogelijk zal door overheid en volk steun verleend moeten worden aan bevrijdingsbewegingen in Zuidelijk Afrika.

5 Midden-Oosten

Voorzover Nederland invloed kan uitoefenen op een duurzame vredesregeling in het Midden-Oosten zal de regering in zijn kontakten met alle partijen in dat conflict uitgaan van de primaire voorwaarden dat zo'n regeling altijd gebaseerd zal moeten zijn op erkenning van het bestaansrecht van de staat Israël zowel als op erkenning van het recht op zelfbeschikking van het Palestijnse volk. Voorts zal zij er in die kontakten op aan kunnen dringen alles na te laten wat met die primaire voorwaarden in strijd is.

6 Vrede en veiligheid

Willen de volkeren in vrede en veiligheid met elkander kunnen leven in vertrouwen op de internationale rechtsorde, dan zal de naleving van die rechtsorde moeten worden gecontroleerd en zo nodig moeten kunnen worden afgedwongen.

Het daartoe nodige veiligheidsapparaat moet onder supervisie staan van de VN; alle staten zullen daarin hun aandeel moeten leveren.

Omdat de huidige situatie nog ver van die vredige veiligheid verwijderd is, zal Nederland, zowel in zijn buitenslands als in zijn defensiebeleid, door het nemen van de nodige initiatieven met kracht moeten streven naar het bereiken van zo'n situatie.

Het beleid zal in de komende jaren dan ook duidelijk gericht moeten zijn, niet op wapenbeheersing alleen, maar vooral op wapenvermindering, te beginnen met de massa-vernietigingswapens.

Het aanmaken of bezitten van dergelijke wapens, zgn. ter afschrikking, houdt de bewapeningswedloop en het daarmee gepaard gaande wantrouwen in stand en dient daarom te worden afgewezen.

Het sociaal-economisch beleid zal gericht moeten zijn op het terugdringen van de rol van de Nederlandse in-

dustrie in de internationale wapenhandel. Er zal tevens een actief en creatief reconversiebeleid (omschakelingsbeleid) gevoerd moeten worden.

Er zal een regeling moeten komen, waarbij bekend gemaakt zal moeten worden, wat de (vroegtijdige) betrokkenheid van Nederland en de Nederlandse industrie is in op stapel staande en lopende projecten m.b.t. vervanging van bestaande of nieuw aan te schaffen wapensystemen, teneinde een vroegtijdige inspraak en controle mogelijk te maken.

Nederland zal het initiatief moeten nemen om te komen tot een internationaal verbod van produktie, bezit, gebruik en uitvoer van massa-vernietigingswapens (nukleaire, chemische en biologische strijdmiddelen). Zolang dit verbod er nog niet is, zal Nederland krachtig verzet moeten aantekenen tegen de nieuwe, in augustus 1980 aanvaarde, nukleaire strategie van de V.S.

Nederland zal de plaatsing van de zgn. middellange afstandswapens in Nederland dienen af te wijzen en geen verantwoordelijkheid te aanvaarden, noch voor de produktie ervan noch voor de plaatsing elders in West-Europa, waarbij Nederland tevens met kracht zal moeten pogen de andere West-Europese landen op hun beslissing om tot plaatsing over te gaan te laten terugkomen. Voorts zullen in de komende vier jaar de in Nederland opgeslagen kernwapens verwijderd moeten worden. Bovendien zal direkt een begin gemaakt moeten worden met de afstoting van alle door Nederland op zich genomen kerntaken.

Het dogma dat het lidmaatschap van de NAVO de hoeksteen van het veiligheidsbeleid is, moet worden verworpen.

De NAVO is een organisatie die met het Warschaupakt gestalte geeft aan het blokkendenken en daardoor in tegenstelling tot de door haar gepropageerde doelstelling het streven naar een duurzame vrede en echte veiligheid eerder in de weg staat dan bevordert.

Doordat de NAVO tevens de Westerse machtspositie in stand houdt en versterkt en daardoor haaks staat op het Evangelische beginsel van gerechtigheid, is de EVP geen voorstander van het lidmaatschap van de huidige NAVO en zal de Nederlandse militaire bijdrage aan de bondgenootschappelijke verdediging beëindigd moeten worden, indien de Nederlandse initiatieven binnen het bondgenootschap geen steun ontvangen en indien het NAVO-beleid in de komende vier jaar niet leidt tot:

- Vermindering in aantal en capaciteit van de massavernietigingswapens;
- Zodanige vermindering van het te plannen gebruik dat een totaal afstand nemen van deze wapens kan worden verwacht;
- Afwijzing van nieuwe ontwikkelingen op het gebied van de nukleaire bewapening en de beproeving daarvan;
- Invoering van een sluitend controlestelsel binnen de NAVO-landen, waardoor de levering van essentiële grondstoffen en de overdracht van hoog ontwikkelde technologische kennis, nodig voor de vervaardiging van kernwapens, onmogelijk wordt;
- Het afleggen van No-First-Use-verklaring;
- Het overeenkomen, in samenwerking met het Warschaupakt, van kernwapenvrije zone's in Europa.

Een Europese kernmacht moet nadrukkelijk worden afgewezen.

Het NAVO-verdedigingsgebied dient niet verder te worden uitgebreid.

In het kader van de wapenvermindering dient het zgn. SALT-overleg te worden voortgezet, waarbij echter naast de Verenigde Staten en Sowjet Rusland ook de West-Europese en Oostbloklanden betrokken moeten worden.

Zolang Nederland nog beschikt over een krijgsmacht, dient de dienstplicht gehandhaafd te worden. Deze militaire dienstplicht behoort onderdeel te worden van een nog in te stellen sociale dienstplicht voor jongens en meisjes uit bepaalde leeftijdsgroepen.

Het huidige beleid t.a.v. gewetensbezwaarden dient zodanig veranderd te worden dat de duur van de vervangende dienstplicht even lang is als de duur van de militaire dienstplicht, inkl. de duur van de procedure vooraf.

Degenen die een opleiding volgen/hebben gevolgd tot een geestelijk ambt behoren ook onder de dienstplicht te vallen.

In het algemeen zal speciale aandacht en de daarvoor benodigde financiering moeten worden gegeven aan versterking van de geestelijke weerbaarheid en aan voorlichting over en de opbouw van en de uitwerking van mogelijke vormen van geweldloze konfliktoplossing en sociale verdediging.

7 Binnenlands bestuur

Handhaving en versterking van de parlementaire democratie is een eerste vereiste om de rechtsstaat goed te doen functioneren en verder te ontwikkelen.

Kenmerk van de rechtsstaat is:

De gelijkwaardigheid en gelijkberechtigtheid van alle personen en groepen, ongeacht godsdienstige, kulturele, ethnische of sociale verschillen;

Het zich houden aan de op democratische wijze tot stand gekomen rechtsgeldige besluiten en regelingen, zowel door de burgers als door de overheid zelf;

Het meespreken van de burgers in het bestuur allereerst door vrije en geheime verkiezingen.

Teneinde de betrokkenheid van de burger zo groot mogelijk te doen zijn, zal het bestuur binnen de bestaande drie bestuurslagen t.w. rijk, provincie en gemeente, zoveel mogelijk moeten worden gedecentraliseerd.

Daartoe zal het rijk in ieder geval die taken, welke verband houden met het toezicht op en de coördinatie van het beleid van de gemeenten, met name inzake planning e.d. aan de provincie moeten overdragen.

Met de tijd en geld verslindende plannen inzake gewestvorming dient na alle mislukte pogingen te worden gestopt. Om te grote concentratie te voorkomen zal overwogen moeten worden in hoeverre bestaande provincies kunnen worden gesplitst.

Het Openbaar Lichaam Rijnmond dient met grote spoed de status van provincie te verkrijgen. De vorming van een provincie Twente moet gezien worden.

In de gemeentelijke bestuurslaag, waar de parlementaire democratie het best kan functioneren omdat die het dichtst bij de burger staat is, om als gemeente een samenhangend beleid te kunnen voeren, een herindeling van de gemeenten, met name van kleine gemeenten, dringend vereist. De bestaande procedure op het gebied van de gemeentelijke herindeling dient te worden vereenvoudigd en ingekort.

Omdat provinciale of gemeentelijke autonomie niet goed kan functioneren zonder een zekere financiële zelfstandigheid, moeten de huidige financiële verhoudingsregelingen worden herzien.

Gemeenten met meer dan 25.000 inwoners dienen te beschikken over een eigen politie-apparaat. De overige gemeenten in de provincie dienen via een samenwerkingsregeling tot een goed hanteerbaar regionaal politiekorps te komen.

Salariëring en rechtspositie moeten in centraal overleg worden geregeld.

Het dragen van een politieke verantwoordelijkheid voor het politiebeleid moet nader en wettelijk worden gere-

geld.

Er dienen richtlijnen te komen hoe een bestuurs-ambtenaar en de politie zich dienen te houden bij een overheersing van een vreemde mogendheid.

8 Onderwijs

Het onderwijs dient gericht te zijn op een leren niet-konkurrerend samenleven en samenwerken, waarbij de leerlingen worden toegerust tot een zich op persoonlijke wijze inzetten voor een leefbare, vreedzame en rechtvaardige wereld.

- De overheid dient voorwaarden te scheppen om meer aandacht te geven in het onderwijs aan vrede en actieve geweldloosheid.

- Om aan een leefbare, vreedzame en rechtvaardige wereld optimaal dienstbaar te kunnen zijn, dient de overheid tevens voorwaarden te scheppen dat in het onderwijs gelijke kansen op ontwikkeling van veelsoortige talenten worden bevorderd.

- In dit verband vragen leerlingen in achterstandssituaties extra zorg.

De overheid dient voor het onderwijs aan deze extra financiële steun beschikbaar te stellen. Bij anderstaligen en/of kulturele minderheden dienen behoud van eigen cultuur of taal mogelijk te worden gemaakt.

In plaats van de leerplichtduur te verlengen tot achttien jaar verdient het aanbeveling de leerplichtleeftijd van zestien jaar te handhaven, maar het leerrecht vorm te geven door goede mogelijkheden te scheppen voor tweedekans-onderwijs. Recht op om-, her- en bijscholing moet kunnen worden gerealiseerd met behoud van rechtspositionele verworvenheden. Een financiële regeling m.b.t. langdurig studieverlof en omscholing is, gezien het recht op leren, alleszins gewenst.

Behalve de vrijheid van onderwijs inrichting achten wij ook de vrijheid van inrichting van grote waarde.

Het beleid zal er op gericht moeten zijn voor kinderen uit elk sociaal milieu de mogelijkheid te bevorderen dat zij, afhankelijk van hun aanleg, Nederlandstalig onderwijs kunnen volgen. Bijzondere aandacht moet worden gegeven aan het onderwijs voor kinderen met een niet-Nederlandse cultuur.

De democratisering van het onderwijs dient zodanig te worden bevorderd dat deze ten goede komt aan het functioneren van het onderwijs en zoveel mogelijk recht doet aan de mondigheid en gelijkwaardigheid van alle geleidingen die bij een bepaalde onder-

wijsinstelling zijn betrokken. De stichtingsvorm past in deze democratiseringsvorm niet.

Het onderwijs dient ruimte te bieden aan een experimenterend vooruitlopen op het volwassen leven, b.v. door middel van stages en anderssoortige contacten met maatschappelijke situaties.

Een verdere uitbouw van scholingsmogelijkheden op alle nivo's en voor alle leeftijden na de leerplichtige leeftijd, via b.v. open scholen, moet worden gestimuleerd.

9 Basisonderwijs

Integratie van kleuter- en lager onderwijs moet worden voortgezet. Waakzaamheid met betrekking tot het kleuter-eigene is hierbij geboden. Belangrijk is, dat aan het spelelement meer aandacht wordt gegeven binnen het onderwijs.

Invoering van de wet op het basisonderwijs moet krachtig worden bevorderd, tegelijk met de omvorming van de pedagogische akademie en de kleuterleidsteropleiding tot een geïntegreerde nieuwe opleiding.

Zorgvuldig zal moeten worden overwogen of een kind dat extra aandacht behoeft vanwege een mentale dan wel lichamelijke handicap gebaat is met een aparte school. Opvang binnen de gewone school moet zoveel mogelijk worden bevorderd.

Er moeten meer mogelijkheden komen voor deeltijdbanen in het basisonderwijs.

10 Sekundair onderwijs

Het groeiend tekort aan goed geschoolde werkskiedenerzijds en de toenemende werkloosheid onder 'afgestudeerde' Mavo-, Havo- en VWO-leerlingen anderzijds dwingt ertoe met spoed te zoeken naar mogelijkheden om meer aan te sluiten bij de aanleg en ambitie van het kind dan bij de status van de ouders. De behoefte van de maatschappij mag bij de voorlichting een duidelijke rol spelen.

Vanaf het achttiende jaar moet iedere student financieel onafhankelijk kunnen zijn van zijn ouders/opvoeders/voogden. M.b.t. de studiefinanciering zullen de resultaten van het reeds lopende onderzoek op korte termijn beschikbaar moeten zijn.

Bij de invoering van een zodanige onderwijsvorm voor geïntegreerd voortgezet onderwijs is het gewenst dat er rekening kan worden gehouden met de aanleg van elk kind.

Wetenschappelijk onderzoek moet worden gemeld aan een daartoe in het leven geroepen kontrôle- of kode-kommissie: eventuele gevolgen van een onderzoek mogen niet buiten de maatschappelijke kontrôle vallen.

12 *Sociaal economisch beleid*

De EVP streeft naar een economische orde, waarin de democratisch gekozen overheid de wettelijke middelen heeft om grote lijnen te trekken voor het sociaal-economisch beleid, en de algemene kaders te scheppen, waarbinnen individuen en organisaties hun eigen verantwoordelijkheid kunnen beleven.

Nederland zal moeten afzien van het streven naar steeds grotere economische groei, doch zich duurzaam moeten instellen op een economie van het 'genoeg'.

Op die wijze kan de grote welvaarts-kloof tussen de rijke landen en de derde wereld worden overbrugd, kan het milieu worden gespaard, de energiebehoefte worden ingetoomd, de kwaliteit van de arbeid worden verhoogd en daadwerkelijk steun worden gegeven aan de armste ontwikkelingslanden.

De huidige economische situatie, gekenmerkt door toenemende structurele werkloosheid, stijgende energieprijzen en teruglopende economische groei, dwingt zowel de overheid als particulieren tot matiging in de bestedingen om zodoende wezenlijke voorzieningen zoals het peil van de sociale zekerheid en voldoende werkgelegenheid te kunnen behouden.

Om dit te kunnen bereiken zal gerekend moeten worden met een eenmalige matiging van gemiddeld vier procent van het totale besteedbare inkomensbedrag ineens en voor een reeks van jaren met een stabilisatie op het dan bereikte nivo. Vanzelfsprekend moet dit gepaard gaan met een strak prijsbeleid.

De lasten die deze matiging met zich meebrengt, moeten zo eerlijk mogelijk naar draagkracht over de bevolking worden verdeeld. Daarvoor is een TO-TAALPLAN nodig, dat, na overleg met de sociale partners en zoveel mogelijk in overeenstemming met hun wensen, vastlegt hoe de lasten zullen worden verdeeld en hoe de daardoor beschikbaar komende ruimte konkreet zal worden besteed.

Tenminste één procent van het matigingspercentage zal in een te stichten werkgelegenheidsfonds moeten worden gestort. Het beheer over dit fonds

dient te berusten bij overheid en sociale partners.

Ingevolge de roeping die de overheid heeft om zich op te stellen aan de kant van de zwakken, zal bij de matiging in principe niet op het minimumloon voor kostwinners mogen worden gekort. De koppeling van sociale voorzieningen aan de lonen moet gehandhaafd blijven.

Gestreefd dient te worden naar een betere kontrôle op de naleving van de wettelijke regeling voor het weer opnemen van W.A.O.'ers en gehandicapten in het arbeidsproces.

13 *Inkomensbeleid*

Door een rechtvaardig inkomensbeleid moet gestreefd worden naar meer gelijkheid tussen de inkomens. Grote inkomensverschillen suggereren grote waardeverschillen tussen de mensen en bovendien bevorderen ze ontevredenheid en naijver.

Naast het wettelijk minimumloon zal daarom ook een wettelijk maximum inkomen moeten worden vastgesteld, om te beginnen ter grootte van vijf maal het bruto minimumloon. Openbaarheid van alle inkomens is hierbij vereist. Een onderzoek naar de mogelijkheid van de invoering van een bij de wet gegarandeerd basis-inkomen voor iedere Nederlander vanaf 18 jaar, dient te worden verricht.

Overwogen moet worden of de regeling van lonen en arbeidsvoorwaarden niet veel meer op bedrijfstaknivo en ondernemingsnivo zou moeten geschieden.

Naast het overleg op centraal nivo tussen overheid, werkgevers- en werknemersorganisaties, zouden op het nivo van de bedrijfstak raamovereenkomsten kunnen worden afgesloten, waarin bodemvoorzieningen als minimumloonhoogte, werktijden e.d. kunnen worden opgenomen.

Op ondernemingsnivo zouden overeenkomsten gesloten kunnen worden, die tegemoet komen aan het typische bedrijfseigene van de onderneming. Verdere invulling van primaire en sekundaire arbeidsvoorwaarden, alsmede winstbestemming e.d., zouden hierin kunnen worden opgenomen.

De spoedige inwerkingtreding van een vermogensaanwasdeling is dringend vereist.

Ter vergelijking met een aanpassing van de overheidssalarissen aan die in het vrije bedrijf, zullen ook bestaande rechten en/of emolumenten in een der groepen in rekening worden gebracht.

Bestrijding van de werkloosheid is niet alleen een economische zaak, maar heeft evenzeer een morele reden. Immers, ook als de beschikbare hoeveelheid werk b.v. door ontwikkeling van de automatisering vermindert, dient het recht op arbeid — ook voor de vrouw — onverkort te worden gehandhaafd.

De werkgelegenheid moet daarom zo eerlijk mogelijk over de bevolking — mannen zowel als vrouwen — verdeeld worden. Middelen daartoe zijn o.m.: verkorting van de arbeidstijd, bevordering van deeltijdbanen en vervroegde pensionering. Promotiekansen en doorstromingsmogelijkheden voor vrouwen moeten worden verbeterd. De overheid geeft bij dit alles het goede voorbeeld.

Verkorting van de arbeidstijd zal uiteraard gepaard gaan met matiging in de lonen.

Opvoering van het aantal arbeidsplaatsen zal allereerst binnen het bedrijfsleven moeten geschieden. Door het verlenen van steun door de overheid (goedkoper dan werkloosheidsuitkeringen) kan én het behoud én de uitbreiding van arbeidsplaatsen worden gestimuleerd.

Die steun zal vooral gericht dienen te zijn op middelgrote en kleine bedrijven. Strenge kontrôle op de besteding van die steun is dringend nodig. Werkgelegenheid kan ook bevorderd worden door het verlenen van steun aan kleine of ambachtelijke bedrijfjes die zich bezig houden met b.v. recycling op kleine schaal, alternatieve landbouw, grondverzorging e.a.

De overheid zelf zal eveneens actief moeten zijn in het scheppen van arbeidsplaatsen. Te denken valt hier aan:

Verkleining van klassen en groepen bij het onderwijs.

De welzijnssector, met name in de bejaardenzorg en de kinderbescherming.

Het aanstellen van werkrachten tot het opheffen van achterstandssituaties bij leerlingen uit bepaalde sociale milieus.

Prioriteit zal moeten worden gegeven aan het ontwikkelen van een goed georganiseerd arbeidsmarktbeleid. Via de arbeidsburo's dient de arbeidsbemiddeling voor onbetaald vrijwilligerswerk nader gestructureerd te worden.

Het vervangen van zinvolle arbeidsplaatsen door kapitaalsintensieve investeringen, al of niet in het kader van fusie of reorganisatie, vereist toestemming van de ondernemingsraad.

Toepassing van nieuwe produktie-

technologieën op het vlak van bio- en -engineering wordt aan een vergunningsstelsel gebonden.

Produktiesystemen of -technieken, die de arbeid tot een monotone of mensonwaardige bezigheid maken, moeten in het kader van de humanisering van de arbeid, verboden kunnen worden. De Arbeidsomstandighedenwet zal daartoe nader geredigeerd moeten worden.

Gezocht zal moeten worden naar mogelijkheden om ongeschoolde en routine-matige arbeid te combineren met meer inzicht en verantwoordelijkheid vragende werkzaamheden, of deze zodanig in te richten, dat de arbeid meer zinvol wordt.

Belemmeringen in de wetgeving (soc. verz. WIR) voor het tot stand komen van werknemerskoöperaties moeten worden weggenomen.

15 Medezeggenschap

De verantwoordelijkheid voor het bedrijfsleven moet zoveel mogelijk aan de bedrijfsgenoten zelf (werkgevers en werknemers) worden overgelaten. Daartoe moet de directe invloed van de werknemers op het bestuur van hun eigen onderneming worden vergroot. Bij fusie, verplaatsing, reorganisatie, voorgenomen bedrijfssluiting of invoering van nieuwe produktietechnieken, moeten zij medebeslissingsrecht hebben.

Verkiezing van tenminste de helft van de kommissarissen rechtsstreeks door de werknemers van het bedrijf, op voordracht van de ondernemingsraad, is vereist.

Een reglement voor het werkoverleg, waarin de rechten van alle werknemers om mee te beslissen over de eigen werksituatie binnen het bedrijfsgeheel zijn vastgelegd, dient verplicht te worden gesteld.

Elk bedrijf, koöperatie of instelling met meer dan 25 werknemers is verplicht een ondernemingsraad in te stellen. Bij minder dan 25 werknemers dient er een wettelijke regeling te komen, waarin het recht op inspraak in het beleid is vastgelegd.

Kommissariaten van ondernemingen zijn onverenigbaar met het lidmaatschap van de Tweede Kamer, van Kolleges van gedeputeerde staten en Kolleges van Burgemeester en Wethouders.

Invoering van een sociale dienstplicht voor jongeren (overeenkomstig de suggesties van de CNV-bond voor Werkende jongeren) moet zo snel mogelijk ter hand worden genomen.

De controle op eventueel misbruik van sociale voorzieningen, zowel bij werkgevers als werknemers, dient te worden verscherpt.

16 Belastingen

Het is noodzakelijk tot vereenvoudiging van het belastingstelsel over te gaan, met name door beperking van de veelheid aan ontheffingsmogelijkheden, o.m. verwervings- en representatiekosten. Ook het ongedaan maken van fiscale voordelen voor bezitters van tweede woningen, jachten e.d. is noodzakelijk.

Bestrijding van belastingfraude mag niet afhankelijk gesteld worden van economische overwegingen als kapitaalvlucht e.d.

Er dienen de volgende belastingmaatregelen genomen te worden:

- a Invoering van een vermogenswinstbelasting en een speculatiebelasting;
- b De vennootschapsbelasting wordt verhoogd met 2%;
- c Verhoging van de BTW voor de eerste levensbehoeften moet worden afgewezen.

De meeropbrengst van het aardgas als gevolg van de koppeling aan de olieprijs komt volledig ten goede aan de overheid.

In de belastingwetgeving wordt gestreefd naar een gelijke behandeling in rechten en plichten van mannen en vrouwen, van gehuwden en langdurig samenwonenden.

17 Konsumentenbeleid

Ter bescherming van de konsument dient een Konsumentenraad te worden ingesteld, bestaande uit vertegenwoordigers van de erkende konsumentenorganisaties.

De regering zal, bij regelen dan wel voorlichtend optreden in zaken als samenstelling en kwaliteit van voedingsmiddelen, geneesmiddelen, energieverbruik van apparaten, misleidende reclame, milieuvervuiling door konsumptiegoederen, prijsbeleid e.a. overleg dienen te plegen met deze Raad. De Raad kan ook ongevraagd advies aan de regering geven.

Herziening dan wel aanvulling van de Warenwet is daartoe vereist.

18 Midden- en kleinbedrijf

Het beleid zal duidelijker dan tot nu toe gericht dienen te zijn op het in stand houden van een levenskrachtig midden- en kleinbedrijf, zowel vanwege het bevorderen van de werkgele-

genheid als ook om tegenwicht te bieden tegen economische machtkonsentraties.

Ooneerlijke concurrentie, b.v. door verkoop van artikelen beneden de kostprijs, moet worden verboden.

Koöperatieve samenwerking van kleine bedrijven dient tot op zekere hoogte te worden gesteund, voorzover in overeenstemming met het gestelde in de eerste alinea.

Oudedagsvoorzieningen en voorzieningen bij invaliditeit dienen voor kleine zelfstandigen mogelijk te worden gemaakt overeenkomstig bestaande regelingen voor werknemers.

In uitbreidingsplannen zullen weerzgn. buurtwinkels moeten worden opgenomen.

19 Landbouw en visserij

Herziening van de WIR, in die zin dat ze vooral kan worden toegepast op middelgrote en kleine bedrijven, is met name voor de agrarische sektor gewenst. De positie van Land- en tuinbouwbedrijven t.o.v. de buitenlandse concurrentie kan er door worden versterkt.

In het belang van de zelfstandige agrarische gezinsbedrijven verdient het aanbeveling vorming van kleinschalige koöperaties te bevorderen, met name met het oog op het behoud en het efficiënt benutten van de werkgelegenheid alsmede het versterken van de onderhandelingspositie van die bedrijven.

Uitbreiding dan wel omvorming van de Stichting Beheer Landbouwgronden tot een GRONDBANK is gewenst. De Grondbank heeft tot taak het verwerven van agrarische gronden en het op sociaal-economische voorwaarden in pacht uitgeven van deze gronden voor gebruik als grond voor akkerbouw, tuinbouw of veeteelt.

Het beheer zal berusten bij een Stichting waarin overheid en landbouworganisaties participeren.

Het beleid t.a.v. de visserij dient er allereerst op gericht te zijn deze nationale bedrijfstak ook voor de toekomst voor ons land te behouden. Daarom zal binnen de EG het Nederlandse beleid met kracht stelling moeten nemen tegen territoriale belemmeringen voor het recht tot uitoefening van de visserij door de lidstaten.

Het waken tegen overbevissing is noodzakelijk. Dit dient te geschieden door internationale quotering en strenge controle daarop.

In EG-verband dienen bindende afspraken te worden gemaakt om kwalij-

ke ontwikkelingen bij de bio-industrie tegen te gaan.

20 Volkshuisvesting en ruimtelijke ordening

Een van de sociale grondrechten van onze tijd is het recht van de burger op een goede en betaalbare woning. Het is daarom de plicht van de overheid een zodanig volkshuisvestingsbeleid te voeren dat de burgers ook inderdaad van dit recht gebruik kunnen maken.

Ter bestrijding van de nog steeds heersende woningnood en mede ter bevordering van de continuïteit in de bouw en de daarmee verbonden werkgelegenheid, zal de overheid een vier-jarenplan voor de woningbouw moeten vaststellen (1982 t/m 1985) ter grootte van 120.000 wooneenheden per jaar.

Dit program zal, zowel wat aantal als aard van de woningen betreft, gebaseerd moeten zijn op de behoefte van nu en de komende jaren in de verschillende regio's. In de woningwetsektor, die prioriteit moet hebben, zal tevens goede aandacht moeten worden gegeven aan de huisvesting van één- en tweepersoonshuishoudens, van jongeren, gehandicapten enz.

Bevordering van het eigen woningbezit verdient steun, mits de totale tegemoetkoming van de overheid (premie, huurforfait, belastingaftrek e.d.) de subsidie voor de bouw van een woningwetwoning niet te boven gaat.

Subsidiëring van premiekoopwoningen dient gebonden te zijn aan de eis van tenminste tien jaar zelfbewoning.

Aangezien de woningwetwoning anno 1980 een redelijk goede woning is, dient gestopt te worden met het opvoeren van de eisen in de 'Wenken en Voorschriften'. Niet alleen werkt dit kostenverhogend doch vergroot dit de toch al te grote administratieve rompslomp.

Wel zal groter aandacht moeten worden besteed aan en dient financiering te worden gegeven voor geluids- en warmteisolatie, zowel bij nieuwbouw als bij de bestaande woningvoorraad.

Kwaliteitsaanpassing van de oude woningvoorraad is eveneens urgent uiteraard met gelijktijdige aanpassing van de huren op basis van woongenot.

Bij het huursubsidiebeleid dient er van te worden uitgegaan, dat een huur van 15% van het bruto-modale inkomen als normaal geldt. Huurders met lagere inkomens zullen via een Wet op de individuele huursubsidie een toeslag op die huur kunnen ontvangen. Huurders met hogere inkomens zullen

bij het huren van woningwetwoningen op overeenkomstige wijze een toeslag op de huur betalen. De uitvoering van deze regeling dient te geschieden door de gemeenten.

De rente-aftrek voor hypotheeklen op eerste woningen geldt slechts voor een hypotheekbedrag tot f 250.000,—.

Verlaging van het BTW-tarief voor woningen met een kostprijs tot f 100.000,— (een eerste levensbehoefte) tot 4% is zeer gewenst. De inkomstenderving voor de overheid wordt, althans gedeeltelijk, gekompenseerd door lagere stichtingskosten en dus lagere objectieve subsidies.

De positie van de huurder dient versterkt te worden o.m. door hem direkter te betrekken bij het volkshuisvestingsbeleid via inspraak in nieuwbouwplannen en sanerings- of vernieuwingsplannen.

De invoering van een uniform huurkontraakt is dringend gewenst.

Ter voorkoming van spekulatieve winsten op huizen, zullen door gemeenten op ruime schaal 'anti-spekulatie-bedingingen' worden toegepast. Deze dienen door de landelijke overheid te worden vastgesteld.

Ter bevordering van een rechtvaardiger en efficiënter woonruimte-distributie dient:

met spoed een leegstandswet tot stand te komen, die leegstand van woonruimte tegengaat en daarmee het zgn. kraken voorkomt; het eigendomsrecht dient daarin te worden geëerbiedigd, mits en voorzolang de woning metterdaad de bestemming van woning heeft en als zodanig gebruikt kan worden; snelle onteigening bij het weigeren van medewerking moet geregeld worden;

vereenvoudiging en stroomlijning van de bestaande distributieregelingen dienen met spoed ter hand te worden genomen.

De totstandkoming van een 'Volkshuisvestingswet', waarin nieuwbouw, stadsvernieuwing, leegstand en woonruimteverdeling in samenhang geregeld worden, is hoogst urgent. Daarmee wordt een eind gemaakt aan de onduidelijkheid die de veelheid van regelingen thans veroorzaakt.

Decentralisatie van het volkshuisvestingsbeleid en verkorting van de langdurige goedkeuringsprocedures is eveneens urgent.

Er zal een onderzoek gepleegd moeten worden naar de behoefte en naar de realisatiemogelijkheden van alternatieve woonvormen en leefgemeenschappen.

21 Stadsvernieuwing

Teneinde de leefbaarheid van de stad te verbeteren en daarmee verstedelijking van het platteland te voorkomen, dient de woon- en werkfunktie van de binnensteden te worden versterkt. Stadsvernieuwing in samenhang met woningverbetering is daartoe een belangrijk middel.

In de komende vier jaar zullen woningverbetering en stadsvernieuwing met kracht ter hand moeten worden genomen en de nodige financiering voor een vergroot programma ter beschikking moeten worden gesteld.

Een doelmatige planning door de gemeentebesturen (met inspraak van de bevolking) is noodzakelijk. Daarbij zal moeten worden gelet op:

- Tijdig ter beschikking zijn van vervangende woningen.
- Voorkomen van leegstand of sloop van woningen lang voordat met de vernieuwing werkelijk begonnen wordt.
- Vermijden van dure aankopen of onteigeningen van niet beslist noodzakelijke projecten (b.v. bedrijven).

22 Ruimtelijke ordening

Omdat de ruimte in ons land schaars is en het gebruik daarvan zoveel mogelijk geordend dient te worden, is ruimtelijke ordening een taak van de overheid. De ruimtelijke ordening dient richtinggevend te zijn en mag niet bestaan uit het achteraf vastleggen van de reeds plaats gehad hebbende ontwikkelingen. Daarom moet voor de ruimtelijke ordening een meerjarenplanning worden vastgesteld.

Verbetering van de Wet op de Ruimtelijke Ordening is nodig in verband met nadere regeling van het beroepsrecht ter vervanging van het beroep op de Kroon.

Zowel vanwege de kosten als het belang van de toekomstige bewoners dienen nieuwe woonsteden of kernen bij voorkeur daar gepland te worden waar aansluiting op wegen of spoorlijnen reeds aanwezig is of op eenvoudige wijze tot stand kan komen.

Ruimtelijke ordening is niet het spreiden van allerlei zaken (als werkgelegenheid, recreatie of wonen) over het gehele land, maar moet zijn het ordenen per regio van de behoeften in samenhang met het bewaren en beschermen van natuur en milieu.

De vorming van landelijke gebieden of landschapsparken, waarin het agrarisch bedrijfsleven bestaansmogelijkhe-

den houdt maar waarbij het behoud van het landschap, natuur en milieu verzekerd is, verdient aanbeveling. Het beheer over deze gebieden dient bij de wet geregeld te worden.

Grond zal als regel in erfpacht worden uitgegeven, echter met een looptijd van ten hoogste 50 jaar.

23 *Energiebeleid*

De overheid regelt de winning, opwekking en distributie van energie.

De overheid bevordert krachtig het onderzoek naar en het gebruik van alternatieve, niet eindige energiebronnen. Zoals:

- a energie uit waterkracht en wind.
- b golf- en getijdenenergie.
- c geothermische energie (is aardwarmte).
- d energie uit afval (produktie van methaan uit plantaardig en dierlijk afval).
- e zonne-energie.

Nederland trekt zich terug uit alle kernenergieprojecten. Nieuwe kerncentrales mogen niet worden gebouwd. Er moet spoedig tot sluiting van de bestaande kerncentrales worden overgegaan.

Warmte-verspillende bedrijven moeten worden verplicht tot hergebruik van warmte of afgifte van warmte aan stadsverwarming. Restwarmte, ontstaan bij elektriciteitsopwekking dient nuttig te worden gebruikt.

Het totale gebruik van de energie moet verminderd worden. De toepassing van energiebesparende technologieën, verbetering van verwarmingsinstallaties, isolatie van woningen en openbare gebouwen, het bouwen van zuiniger auto- en vliegtuigmotoren dienen sterk bevorderd te worden.

Het is noodzakelijk de steenkoolvoorraden in de Nederlandse bodem als energiebron aan te boren. Daarbij mag winning en verwerking uitsluitend plaatsvinden, als dit onder milieuaanvaardbare omstandigheden kan geschieden.

Aardgasbaten, zowel in partikuliere als overheidssector worden mede gebruikt voor fundamenteel wetenschappelijk onderzoek naar winning van schone energie t.a.v. energiewinning.

24 *Milieubeheer*

Gezien de grote samenhang tussen milieuhygiëne, natuurbehoud en volksgezondheid, moet het beleid hierover onder één (nieuw) ministerie gebracht worden.

Al het menselijk handelen moet gericht zijn op het voorkomen van milieu-

vervuiling ten gevolge van o.m. het vrijkomen van giftige stoffen, de warmte-afgifte aan oppervlaktewater, het veroorzaken van geluidshinder en van andere vormen van verstoring van het natuurlijk milieu.

Schone produktie, hergebruik van afvalprodukten, zinvol gebruik van grondstoffen en energie dienen in een aan het parlement voor te leggen produktieplan geregeld te worden.

Er dient een wet te komen, die enerzijds de belangen van de agrarische bedrijfsvoering en anderzijds de waarden van het daar aanwezige milieu, landschap en de natuur veilig stelt.

De bio-industrie dient aan strenge normen gebonden te zijn, waarbij welzijns- en welvaartsnormen zinvol getoetst worden.

Er komt een boetestelsel om verontreiniging van het milieu door rechtspersonen te voorkomen.

De vervuiler van lucht, water en bodem betaalt in principe de kosten van de zuivering. Gestreefd moet worden naar een produktie die niet vervuult.

Het gebruik van proefdieren, met name in industriële processen en bij wetenschappelijk onderzoek dient aanzienlijk te worden beperkt.

Het jagen voor plezier moet worden verboden. Het evenwicht van de natuur moet worden overgelaten aan beroepskrachten, zoals jachtopzieners e.d.

Chemische bestrijdingsmiddelen, toepasbaar in de landbouw, mogen uitsluitend beschikbaar zijn, als zij binnen 14 dagen biologisch afgebroken worden.

Natuurbeschoud en natuurbeheer worden bevorderd:

- a De Waddenzee wordt beschermd gebied.
- b De Lauwersmeerpolder blijft vrij van militaire activiteiten.
- c De Markerwaard wordt niet droog gemaakt.
- d Schiphol wordt niet verder uitgebreid.
- e Door herinplant van bossen van inheemse oorsprong.
- f Door ontstane unieke natuurgebieden als b.v. de Oostvaardersplassen volledige en afdoende bescherming te bieden.
- g Door edukatie t.a.v. natuur en milieu voor alle leeftijdsgroepen op diverse wijzen met kracht te bevorderen.

Nederland zal het initiatief moeten nemen om te komen tot een internationaal verdrag binnen het kader van de V.N. tegen milieuvervuiling. Ieder land krijgt daarbij de opdracht om het fysisch milieu in eigen land weer gezond

te maken. Vooral het in stand houden van tropische regenwouden als ook het bosbeheer in het algemeen verdienen extra aandacht.

Tevens dienen er initiatieven te worden genomen ter bescherming van de wereldzeeën.

Er moet gestreefd worden naar aanzienlijk kleinere produktie- en leefgemeenschappen en naar decentralisatie en zelfvoorziening.

Het vervoer van gevaarlijke stoffen door dicht bewoonde gebieden moet verboden worden.

Het gebruik van synthetisch vervaardigde milieubedreigende kunstmest moet worden teruggedrongen.

Milieu-vriendelijke, arbeidsintensieve ambachten dienen bevorderd te worden.

Alternatieve vormen van landbouw dienen door de overheid bevorderd te worden.

25 *Volksgezondheid*

Met spoed dient een plan te worden ontwikkeld, waarin gezondheidsvoorzieningen in de verschillende lijnen en de daarbij behorende tarieven worden geregeld.

De rechten van de patiënt en de eerbiediging daarvan dienen wettelijk te worden vastgelegd. De binnen de volksgezondheid werkenden (medici, tandartsen enz.) zullen zoveel mogelijk in dienstverband werkzaam moeten zijn.

De kosten van de gezondheidszorg zullen door naar draagkracht vast te stellen premies, dan wel via belastingheffing moeten worden gedekt.

Demokratisering van de gezondheidszorg is noodzakelijk. Patiënten hebben het recht op informatie t.a.v. medische gegevens. Gedwongen opname in een psychiatrische inrichting is alleen mogelijk nadat de patiënt(e) door de rechter is gehoord. Bij gedwongen opname in een psychiatrische inrichting dient de patiënt(e) zo spoedig mogelijk te worden gehoord en/of gezien door de rechter.

Er komt een wettelijk onderscheid tussen soft- en hard-drugs. Verslaafden aan deze middelen zijn patiënten en geen wetsovertreders. Soft-drugs uit het strafrecht. Er moet een effectieve controle op de handel in harddrugs komen.

Extra aandacht moet worden besteed aan de voorlichting voor jongeren inzake de gevaren van roken, alcohol en drugs-gebruik.

Alternatieve geneeswijzen – voorzover deze hun waarde hebben bewe-

zen — moeten gelijk gesteld worden met erkende geneeswijzen.

Met betrekking tot de abortus-provocatus moet voorschots de uitwerking van het thans door de Tweede Kamer aangenomen wetsontwerp 'Ginjaar-De Ruiter' worden afgewacht.

Om ongewenste zwangerschappen te voorkomen, zijn in de eerste plaats preventiemaatregelen nodig en goede opvoeding tot respect en verantwoordelijkheid voor elkaar en voor het leven. Daartoe dienen de volgende maatregelen te worden genomen:

- 1 Goede voorlichting aan jongeren aangaande zwangerschap.
- 2 Goede voorlichting over via het ziekenfonds te verstrekken veilige voorbehoedsmiddelen.

Roken in openbare ruimten dient verboden te worden.

26 *Maatschappelijk werk en welzijn*

Bewoners van bejaardentehuizen hebben recht op medezeggenschap bij beslissingen, die van invloed zijn op hun leefomstandigheden. De bejaarde moet geïntegreerd blijven in de samenleving en dit is alleen mogelijk door een kleinschalige opzet.

Openbare gebouwen en voorzieningen moeten aan bindende voorschriften gaan voldoen, nodig voor het gebruik er van ook door de gehandicapte. Voorzieningen van het openbaar vervoer moeten meer op de gehandicapte worden ingericht.

In het welzijnsbeleid moet speciale aandacht besteed worden aan de positie van de langdurig werklozen. De activiteiten zullen met name gericht zijn op het voorkomen van vervreemding via individuele begeleiding en sociaal culturele projecten.

De totstandkoming van een Kaderwet Specifiek Welzijn moet worden bevorderd, waardoor een samenhangend welzijnsbeleid op met name gemeentelijk en provinciaal nivo wordt nagestreefd.

Op de verschillende terreinen van het welzijnswerk (jeugdwerk, sport en recreatie, samenlevingsopbouw enz.) wordt de inzet van vrijwilligers aangemoedigd. Dit dient echter niet ten koste te gaan van arbeidsplaatsen van beroepskrachten.

27 *Kultuur en recreatie*

Nog steeds zijn delen van onze bevolking onvoldoende betrokken bij actieve of passieve cultuurbeleving. Hetzelfde kan opgemerkt worden t.a.v. de recreatie.

Het cultuurbeleid dient gericht te zijn op het scheppen van de mogelijkheden voor brede lagen van onze bevolking daadwerkelijk deel te nemen aan culturele activiteiten.

De bevolking dient meer inspraak te krijgen in de culturele voorzieningen van de woonomgeving.

De overheid dient de aanleg van recreatie- en sportakkommodaties te bevorderen.

De EVP streeft naar een Reklamewet, waarin geregeld dient te worden:

- a de functie van de reclame zal zijn: bekendheid te geven aan nieuwe en vernieuwde produkten en de kwaliteiten daarvan.

- b reclame-technieken, waarbij het informatieve element wordt verdrongen door het suggestieve, dienen verboden te worden.

- c het gebruik van slagzinnen, waarvan de juistheid niet kan worden aangetoond, dient strafbaar te worden gesteld.

- d konsumentenorganisaties behoren zendtijd te krijgen voor radio en televisie.

Nederland treedt in overleg met belanghebbende staten om te komen tot internationale afspraken met betrekking tot satelliet uitzendingen.

28 *Justitie*

Het justitionele beleid bij misdrijven dient in de eerste plaats gericht te zijn op hersocialisatie. Hierbij kan het inschakelen van de delinquent bij het herstellen van de door hem aangerichte schade overwogen worden.

Het justitioneel apparaat dient zodanig te worden ingericht, dat snel be rechten van kleine misdrijven en eenvoudige overtredingen regel wordt.

Slachtoffers van misdrijven krijgen het recht op smartegeld, zonodig uit de gemeenschappelijke middelen.

Gratieverlening dient gehandhaafd te worden.

Grotere variatie in op te leggen straffen in gewenst.

Alle beroepsgroepen dienen een wettelijk recht op staken te verkrijgen.

Er dient sprake te zijn van één behandeling voor alle samenlevingsvormen, waarin sprake is van een duurzame relatie en een gezamenlijk gevoerde huishouding.

Kinderen, vallend onder de kinderscherming, dienen bij voorkeur als pleegkind opgevoed te worden, zodat ook anderen dan gehuwden, hetzij alleenstaand dan wel samenwonend, een pleegkind kunnen opnemen.

Een herziening van de adoptiewet is

noodzakelijk; de regelingen t.a.v. oudere kinderen dienen verbeterd te worden.

Adoptie, ook door anderen dan gehuwden, moet mogelijk worden.

Het verstrekken door de overheid aan derden van persoonsgegevens, opgeslagen in databanken, mag alleen geschieden met uitdrukkelijke toestemming van de desbetreffende persoon. Betrokkene dient tevens inzage te kunnen krijgen in zijn gegevens. Recht op rektifikatie dient gegarandeerd te zijn.

In het civiele recht wordt de eigenaar van een B.V. ook in privé vermogen aansprakelijk gesteld bij het niet voldoen aan de verplichtingen van de B.V.

Een ruimhartig toelatingsbeleid t.a.v. al diegenen, die buiten onze grenzen worden behandeld in strijd met de rechten van de mens of worden vervolgd vanwege godsdienst, politieke overtuiging, geslacht of seksuele aardheid:

a Regularisatie:

- 1 In principe aanvaarding van degenen, die op 17 oktober 1978 in een overeenkomstige positie als die, waarin de 'Kerk Marokkanen' verkeerden.

- 2 Bijstelling van onrechtvaardige voorwaarden van de zogenaamde overgangsregeling voor de buitenlandse werknemers.

b Vluchtelingenbeleid

- 1 Inhoudelijke herziening van het vluchtelingenbeleid.

- 2 Actief uitnodigingsbeleid van de Ned. regering.

- 3 Actief internationaal overleg over de bijdrage, die de westelijke wereld aan de knelpunten zou kunnen leveren.

c Turkse Christenen

- 1 Instelling van een stuurgroep, die de regering moet adviseren over de hier te lande verblijvende chr. Turken. In die stuurgroep zitten vertegenwoordigers van de kerken en de Twentse gemeenten.

- 2 Opschorting van de uitzetting van alle chr. Turken die op dit moment in ons land verblijven tot de adviezen van de stuurgroep zijn gehoord.

d Nederland dient het initiatief te nemen tot een internationale regeling van de status van de zigeuners, in verband met de toelating tot de verschillende landen.

Faciliteiten m.b.t. het aanvragen c.q. verlengen van een verblijfsvergunning dienen, met name in de grote steden, te worden verruimd.

Uitwijzing van vreemdelingen kan alleen geschieden door middel van een gerechtelijke uitspraak. Daarbij is beroep mogelijk op een hogere rechtsinstantie. Pas na uitspraak in dit beroep kan tot uitwijzing worden overgegaan.

Nederland dient er bij de Europese Commissie op aan te dringen, dat de controle aan de buitengrenzen van de Europese Gemeenschap zodanig wordt opgezet, dat de toevloed van illegale gastarbeiders wordt ingedamd.

Het militaire strafrecht moet worden afgeschaft. Diverse vormen van tuchtrecht dienen ter discussie te worden gesteld.

29 *Verkeer en vervoer*

Met name de verkeersontwikkeling werd eenzijdig beïnvloed door de belangrijke toename van het partikulier autogebruik. De exponentiële groei hiervan werd bevorderd door het stichten van woongebieden zonder passend railvervoer. Op zichzelf goede beslissingen ten gunste van het openbaar vervoer worden vaak ten dele teniet gedaan door bevordering van het privéautoverkeer.

Het verzorgen en het goed doen functioneren van het openbaar vervoer is overheidstaak. Dit openbaar vervoer, met name het streekvervoer, dient krachtig te worden uitgebreid.

Onderzocht dient te worden of door bijstelling van de tarieven het gebruik van het openbaar vervoer sterk kan worden bevorderd.

De aanleg van nieuwe rijkswegen dient voorlopig achterwege te blijven.

Stads- en dorpsuitbreidingen dienen onmiddellijk te worden aangesloten op openbaar vervoer, zo mogelijk railvervoer. Er dient een spoorverbinding te komen van Amsterdam over Almere, Lelystad, Emmeloord, Drachten, Groningen.

Goederenvervoer dient als essentieel vervoer te worden aangemerkt. De belemmeringen, die het thans ondervindt, dienen derhalve zoveel mogelijk voorkomen te worden.

De overheid dient naast normen voor de veiligheid van de gemotoriseerde verkeersdeelnemers ook voorschriften te geven t.a.v. luchtvervuiling en geluidsoverlast door motorvoertuigen. Deze moeten hiertoe van een speciale installatie zijn voorzien.

De verkeersveiligheid dient te worden bevorderd door:

a De aanleg in versneld tempo van fietspaden en fietsroutes.

b Het inrichten van speelstraten en woonerven.

c Wijziging van voorrangsregels ten gunste van het langzame verkeer in woonwijken.

d Verbod voor bromfietsberijders gebruik te maken van de fietspaden binnen de bebouwde kom.

e Een strenger toezicht op de handhaving van snelheidsbeperkingen.

f Frequenter optreden tegen het alcoholgebruik door bestuurders.

g Het instellen van de mogelijkheid, dat een gemeentebestuur voor de gehele bebouwde kom — behoudens uitzonderingen — een maximum snelheid kan instellen van 30 km per uur.

Onderzoek naar de toepassingsmogelijkheden van het ombuigen van het sterk individualistische autogebruik naar een meer gemeenschappelijk en rendabeler gebruik dient sterk bevorderen en geïnitieerd te worden.

30 *Politieke opstelling*

Teneinde verwerkelijking van dit program te bevorderen is de Evangelische Volkspartij bereid samen te werken met andere politieke partijen, mits die eveneens de vorming van een samenleving nastreven, waarin gerechtigheid als norm geldt en de burger zijn verantwoordelijkheid kan beleven.

Een mogelijke samenwerking zal met name worden beoordeeld op grond van het standpunt dat wordt ingenomen t.a.v. het in dit program gestelde, vooral wat betreft buitenlands beleid (inklusief ontwikkelingssamenwerking), vrede en veiligheid, het sociaal-ekonomisch beleid, volkshuisvesting alsmede het spreiden van verantwoordelijkheid.

Op dezelfde gronden zal steun worden verleend aan een kabinet, dat zijn beleid daarop richten wil.

Gereformeerd Politiek Verbond

Opdat het u wèl ga

Verkiezingsprogramma 1981

GPV

Gereformeerd Politiek Verbond
Postbus 439
3800 AK Amersfoort
Tel.: 033-1 35 46

Inleiding

Onzekerheid

Verkiezingen in een situatie van grote onzekerheid. Zo mogen we de verkiezingen van 1981 wel kenschetsen. Bezuinigingen op de overheidsuitgaven en twee achtereenvolgende loonmaatregelen stijgen de werkloosheidscijfers onrustbarend. Nieuwe maatregelen zullen nodig zijn, maar zullen zij deze ontwikkelingen kunnen stuiten? Zullen de oliesjeiks geen grotere invloed uitoefenen op de ontwikkeling van onze economie dan de Nederlandse regering met haar beleid kan doen?

Onze staatkundige vrijheid hebben we behouden, maar het is een vrijheid onder een atoomparaplu, waarvan de vernietigingskracht voldoende is om alle leven op aarde onmogelijk te maken. Onder deze omstandigheden wordt van het Nederlandse volk een keuze gevraagd. Een stem bij de verkiezingen is het schenken van vertrouwen. Een keuze voor een goed programma is belangrijk. Maar nog belangrijker is wat een politieke partij doet met het vertrouwen dat de kiezers haar schenken. Dat kun je van tevoren niet precies bepalen. Maar je kunt wel een oordeel uitspreken over het beleid dat regering en politieke partijen de afgelopen jaren hebben gevoerd en voorgestaan.

Het effect van een stem

De vorige Tweede Kamerverkiezingen werden overheerst door de grote partijen. De PvdA suggereerde de kiezers, dat een stem op haar uitgebracht een stem was voor 'de nieuwe minister-president'. Maar de aspirant-minister-president zag kans een ongekend grote

verkiezingsoverwinning om te zetten in een verloren kabinetsformatie, gevolgd door een veelszins negatieve en vruchteloze oppositie.

Het CDA hield allen die een christelijke politiek in ons land begeerden voor, dat alleen met een stem op het grote CDA dat doel bereikt zou kunnen worden. Er kwam inderdaad een kabinet met een overwicht aan CDA-bewindslieden. Desondanks was een deel van de fractie vanaf het begin niet bereid het kabinet de steun te verzekeren die het van een regeringspartij verwachten mocht. Dit deel koos ook toen nog openlijk voor een tweede kabinet-Den Uyl. En keer op keer spraken de zgn. loyalisten zich uit tegen het beleid van hun eigen bewindslieden in het kabinet. In juni 1980 stemden zij zelfs voor een motie van afkeuring van de PvdA. Een onmiddellijke olieboycot tegen Zuid-Afrika zonder steun van bondgenoten was hen meer waard dan het voortbestaan van het kabinet op een moment waarop ingrijpende beslissingen nodig waren met het oog op de nationale economie. Alleen dankzij de stemmen van kleine fracties zoals die van het GPV kon voorkomen worden, dat een kabinetscrisis ontstond.

Een stem op de PvdA pakte in 1977 anders uit dan was gesuggereerd. Met een stem op het CDA konden de gekozenen kennelijk verschillende kanten uit. Het GPV, dat geen regeringsverantwoordelijkheid droeg, heeft terwille van de regeerbaarheid van ons land het kabinet gesteund, waar dat mogelijk was. Het heeft een andere koers gewezen waar dat nodig was.

Fataal neutralisme

Het kabinet-Van Agt stond voor een zware taak. Met een minimale parlementaire steun moest het een keer brengen in de snelle verslechtering van onze economie. Het kreeg te maken met een verharding in de internationale verhoudingen en met door anarchisten op touw gezette rellen in eigen land. Onder deze omstandigheden beschouwde het GPV het als zijn taak het kabinet zowel in de Eerste als in de Tweede kamer zoveel mogelijk steun te verlenen. Helaas maakte het beleid van het kabinet steunverlening dikwijls niet mogelijk. De diepste oorzaak hiervan bracht de minister-president zelf onder woorden tijdens de algemene beschouwingen over de Troonrede en miljoenennota 1981. Aan het adres van het GPV-kamerlid Verbrugh zei hij toen, dat hij in zijn hoedanigheid van minister-president niet kon en mocht wijzen op het Bijbelwoord dat we niet bezorgd moeten zijn over eten en drinken, maar eerst Gods Koninkrijk moeten zoeken.¹ Het kabinet, dat in meerderheid bestond uit leden van een christelijke partij, stelde zich dus formeel neutraal op ten opzichte van de Koning der koningen. Het levend makende Woord van God werd verlaagd tot een particuliere inspiratiebron.

Dit kwaad heeft zich op tal van punten in het kabinetsbeleid gewroken. Het kabinet zag de noodzaak van een matiging van de inkomens, maar kwam in het bieden van een toekomstperspectief niet verder dan een verbeterde versie van de welvaartsstaat van weleer. Ondanks de sterk toegenomen dreiging van het Oostblok realiseerde het kabinet de meerjarenafspraken

voor onze defensie niet. Minister de Ruiter van justitie zag het als zijn taak onze wetgeving aan te passen aan een praktijk die in verschillende opzichten tegen de geldende wetgeving inging. Dit gebeurde ook in zaken die duidelijk ingaan tegen de normen die God in de Bijbel geeft. Daardoor heeft zijn beleid er in sterke mate toe bijgedragen, dat de openbare christelijke zeden de afgelopen jaren steeds meer zijn teruggedrongen uit onze samenleving. Huwelijk en gezin moesten hun door God gegeven plaats delen met samenlevingsvormen die in de Bijbel schandelijk worden genoemd.²

Een huiveringswekkend dieptepunt vormde de aanvaarding door de Tweede Kamer van het regeringsvoorstel tot legalisering van de abortus provocatus. Alle procedureregels kunnen niet verhullen, dat gekozen is voor het beschikkingsrecht van een mens over het leven van een ander mens. De situatie die door de aanvaarding van dit wetsvoorstel is ontstaan, is ernstiger dan enkele jaren tevoren, toen een initiatiefvoorstel van PvdA en VVD door de Tweede Kamer werd aanvaard. Het ging nu immers om een regeringsvoorstel waarvoor het CDA als grootste christelijke partij verantwoordelijkheid heeft aanvaard. Hierdoor heeft het CDA zichzelf krachteloos gemaakt om verder te strijden tegen pogingen om ook andere vergrijpen tegen het menselijk leven wettelijk mogelijk te maken. *Christelijke hulpverlening*

Het kabinet-Van Agt meende zich neutraal te moeten opstellen tegenover de 'christelijke levensbeschouwing'. De praktijk bewees de onmogelijkheid hiervan.

De God van de Bijbel is de Schepper van hemel en aarde. Hij is de volstreckte Eigenaar van al het geschapene. Hij geeft de overheden hun ambt en stelt hen in Zijn dienst. Deze dienst laat geen neutraliteit toe. Daarom moest het GPV zich in de afgelopen jaren op belangrijke punten tegen het kabinetsbeleid keren. Het wees erop dat ook in een verbeterde versie van de welvaartsstaat het eigen belang en het materialisme ons volk afhouden van zijn roeping. De GPV-fractie volstond niet met het oefenen van kritiek, maar wees een betere weg. In de strijd om de bescherming van het ongebooren kind leidde dit — in samenwerking met de SGP-fractie — tot een initiatiefvoorstel van Wet levensbescherming menselijke vrucht. Dit voorstel zou, als het wet was geworden, een dam hebben opgeworpen tegen het doden van vele duizenden ongeboren kinderen

per jaar. De indieners waren, juist omdat zij zich van Godswege geroepen wisten tot levensbescherming van de menselijke vrucht, ook bereid en in staat daadwerkelijke hulp in het vooruitzicht te stellen aan vrouwen die door zwangerschap in moeite komen. Geen enkel lid van de CDA-fractie bleek echter bereid zijn stem aan het voorstel te geven.

Het kwade weerstaan

Een stem bij de verkiezingen is het schenken van vertrouwen. Het oordeel van de kiezer over het gevoerde beleid kan erin tot uitdrukking worden gebracht. Maar ook zijn antwoord op de vraag hoe we als volk van Nederland verder zullen moeten. Voor een afwachtende houding is daarbij geen plaats. De huidige ontwikkelingen zijn immers weinig hoopgevend.

Er is veel egoïsme. Er moet gematigd worden, maar eerst bij een ander. Materiële welvaart staat hoog aangeschreven. Van een zorgvuldig omgaan met Gods schepping is niet veel te bespeuren. Hulpverlening aan de naaste laat men bij voorkeur aan de overheid over. Verzet tegen de rechtmatige uitoefening van de overheidstaak wordt vergoelijkend burgerlijke ongehoorzaamheid genoemd. Als zieken of bejaarden een dodelijke spuit ontvangen, wordt er het zwijgen toegedaan.

Deze en andere zonden in de Nederlandse samenleving moeten worden onderkend. We mogen er niet in berusten, dat het kwaad voortvreet in onze samenleving. De overheid heeft als dienaar van God hierin een geheel eigen verantwoordelijkheid. Zij zal met de haar ten dienste staande middelen het kwaad dat zich in het openbaar manifesteert, moeten weerstaan. De Bijbel is er heel duidelijk over, dat zo'n overheidsbeleid van grote politieke betekenis is. In het Nieuwe Testament lezen we van toorn van God die zich van de hemel openbaart over alle goddeloosheid en ongerechtigheid van mensen.³ En in het Spreukenboek staan de bekende woorden, dat gerechtigheid een volk verhoogt, maar dat zonde een schandvlek van de naties is.⁴

Het goede voorstaan

De verkiezingen van 1981 kunnen een keerpunt betekenen voor ons land en volk. Onze democratische regeringsvorm geeft aan de verantwoordelijkheid van iedere burger een heel persoonlijk karakter. Het GPV wil daarop

appelleren, ook in de keuze van het thema voor zijn verkiezingsprogramma. De woorden 'Opdat het u wèl ga' zijn ontleend aan de Bijbel. Op veel plaatsen in de Bijbel wordt opgeroepen te leven overeenkomstig Gods geboden.⁵ Als onze Schepper heeft God recht op ons leven. Zijn geboden gelden voor alle mensen.⁶ Deze geboden zijn geen last voor mens en samenleving. Integendeel, in het onderhouden ervan ligt rijke beloning.⁷

We kunnen anders in Nederland. Aan de toestand van defaitisme en machteloosheid kan een einde komen. Maar de enige weg daartoe is het luisteren naar het Woord van God. Dan zal het ons volk weer wèl gaan.

Dat Woord is in twee regels samen te vatten: God liefhebben boven alles en de naaste als onszelf.⁸ Deze regels raken de samenleving in al haar gedeeltes. Dat wil het GPV ook in de uitwerking van zijn program laten zien.

... in dienst van God

God liefhebben is doen wat Hij vraagt, in Zijn dienst gebruiken wat Hij geeft. Daarom is de instandhouding van de welvaart niet het hoogste doel van de politiek. Overheid en volk hebben de opdracht mee te werken aan de ontwikkeling van de samenleving tot eer van God. Daaraan moet ieder zijn bijdrage leveren. Omdat hieraan nog zoveel ontbreekt in ons land en daarbuiten kunnen we niet berusten in een werkloosheidscijfer van 300.000 of meer. Om dezelfde reden moet onze overheid ook alles doen wat mogelijk is om te voorkomen, dat onze nationale zelfstandigheid verloren gaat onder druk van de anti-christelijke macht van het communisme.

Ieder mens heeft in Gods dienst een taak ontvangen. Hierbij is geen sprake van meer- of minderwaardige taken, maar wel van verschil in verantwoordelijkheid. Daarom komt het programma op voor de handhaving van het overheidsgezag. Het gaat uit van de verantwoordelijkheid van de ouders voor opvoeding en onderwijs van hun kin-

¹ Matth. 6:33

² Rom. 1:26, 27

³ Rom. 1:18

⁴ Spreuken 14:34

⁵ o.m. Deut. 5:16, 6:3, 24.

Psalm 128:1,2.

Efeze 6:3

⁶ Prediker 12:13

⁷ Psalm 19:12

⁸ Matth. 22:37-39

deren. Het verzet zich tegen een emancipatiedrang, die voorbijgaat aan de eigen taak en positie van man en vrouw. Verwarring van taken belemmert de ontplooiing van de samenleving.

... ten dienste van de naaste

De opdracht tot naastenliefde is direct verbonden met het gebod God lief te hebben. Daarom is het onmogelijk de toepassing van abortus provocatus of euthanasie als een vorm van naastenliefde te bestempelen. Integendeel, gehoorzaamheid aan Gods Woord maakt de bescherming van het ongeboren kind tevens tot een zaak van naastenliefde ten opzichte van moeder en kind.

In een samenleving waarin egoïsme en materialisme zo'n grote rol spelen, is de zorg voor de naaste brandend actueel. Tallozen in onze naaste omgeving hebben met moeite te kampen. Schrijnende problemen over onze grenzen nopen tot daadwerkelijke hulpverlening. Omdat het gebod tot naastenliefde tot ieder mens persoonlijk is gericht, zal de hulpverlening door de overheid niet de plaats van particuliere hulpverlening mogen innemen, maar deze juist moeten stimuleren.

... ten gunste van de schepping

Uit de liefde tot de Schepper vloeit de zorg voor hetgeen Hij geschapen heeft voort. De mens is, geschapen naar Gods beeld, de kroon van de schepping. Maar juist het optreden van de mens vormt dikwijls een bedreiging voor het leven van de mens en van andere schepselen.

Zorgvuldig omgaan met natuur en landschap en verantwoord gebruik van energie en grondstoffen zijn dan ook onmisbare doelstellingen in een nationaal-christelijke politiek.

... door de mens

Van een overheidsbeleid dat rekening houdt met het Woord van God, kan een voorbeeld en stimulans uitgaan voor het persoonlijke leven van de burgers. Dat laatste is onmisbaar. Het jarenlang gevoerde overheidsbeleid sloot goed aan bij de geest van materialisme bij velen onder ons volk en vormde op zijn beurt weer een stimulans voor die geest. Dit beleid is nu vastgelopen en gevoelens van defaitisme en machteloosheid dreigen zich van velen meester te maken. Het behoeft geen verarming te betekenen als — ook in finan-

ciële zin — meer de nadruk komt te liggen op de eigen verantwoordelijkheid van de burger. En het betekent winst als de roep om menselijke zelf-beschikking plaats maakt voor zelf-beheersing. Dan komt er ruimte voor de noodzakelijke matiging van verlangens. Dan groeit het besef dat de mens niet alleen van brood zal leven, maar van alle woord dat uit de mond van God uitgaat.⁹

Herstel en ontwikkeling

Het vastlopen van het gevoerde beleid manifesteert zich overduidelijk op sociaal-economisch gebied. Bezuinigingsronden en loonmaatregelen hebben niet kunnen voorkomen, dat de vooruitzichten steeds somberder werden. Het GPV heeft er steeds op gewezen, dat er een plan van nationale inspanning zou moeten komen om de problemen het hoofd te bieden. Een dergelijk plan is er niet gekomen. Daarom biedt het GPV in zijn verkiezingsprogramma een nationaal herstel- en ontwikkelingsplan aan. Daarin worden wegen gewezen om een doorbreking te bereiken van de geest van materialisme en van een leven zonder God en om nieuwe mogelijkheden te scheppen die bijdragen aan de ontwikkeling van de samenleving tot eer van God.

Verstrekkende verantwoordelijkheid

We hebben de belofte dat het ons zal wél gaan, ook als moeilijke jaren naderen.

Maar deze belofte verkeert in zijn tegendeel als we als volk doorgaan op de ingeslagen weg. Als we blijven doen alsof er geen God in de hemel is. Die Zijn wil duidelijk heeft bekend gemaakt.

De verkiezingen van 1981 kunnen een keerpunt betekenen. Dat gebeurt niet buiten ons volk om. Iedere burger van Nederland draagt hierin persoonlijk verantwoordelijkheid. Het GPV heeft het licht van Gods Woord willen laten schijnen over zijn programma.

Dat geeft vrijmoedigheid u op te wekken te kiezen voor de kandidaten die dit programma willen helpen uitvoeren.

⁹ Matth. 4 : 4

1 De Bijbel zegt van de overheid: 'Zij staat in dienst van God u ten goede' (Rom. 13 : 4). In de politieke praktijk laat de overheid hier niet veel van zien. Het kabinet Van Agt, dat voor het merendeel bestaat uit mensen die God kennen, vermijdt zorgvuldig elk gebruik van Zijn Naam in het publieke leven.

De kans die het had om de bede in de Troonrede, die onder het kabinet Den Uyl verwijderd werd, weer terug te krijgen liet het onbenut. Deze nalatigheid werd verdedigd met een beroep op de verhevenheid van Gods Naam. De rechteloosheid van het ongeboren kind werd in een wetsvoorstel van het kabinet Van Agt vastgelegd.

Terwijl in publikaties openlijk wordt meegedeeld dat euthanasie wordt toegepast en voorlichting wordt gegeven over de wijze waarop dit kan gebeuren, ziet onze overheid passief toe.

Eenzelfde passieve houding geeft krakers al jarenlang de gelegenheid niet alleen de eigendom van anderen bezet te houden, maar ook ernstige schade te berokkenen aan de eigenaren, omwonenden en de overheid zelf. Wil het ons volk wél gaan, dan is het noodzakelijk, dat overheid en volk met-terdaad de hoogheid van het overheidsambt erkennen. Haar zeggenschap ontleent de overheid niet aan eigen kwaliteiten of aan de instemming van de burgers. Het is God die gezag geeft en daarom ook verantwoordelijk stelt. In het besef van die verantwoordelijkheid moet de overheid het recht handhaven en het land en de burgers beschermen.

Het GPV staat daardoor het volgende voor:

Grondwetswijziging

2 Uit wetgeving en bestuur moet blijken dat de overheid beseft, dat zij in dienst van God staat. Erkenning van de geestelijke verscheidenheid van ons volk en van de geestelijke vrijheid van de burgers doet aan de verantwoordelijkheid van de overheid bij de uitoefening van haar taak niets af.

Het is dan ook een ernstige leemte in de nu aanhangige plannen tot Grondwetswijziging, dat deze niet voorzien in opnemng van een bepaling waarin de afhankelijkheid van God tot uitdrukking wordt gebracht. Hierdoor komen de politieke en sociale grondrechten die in de herziene Grondwet een centrale plaats zullen innemen in de lucht te hangen.

Het is van groot belang, dat overheid en volk worden herinnerd aan de opdracht de samenleving te ontwikkelen tot eer van God. Dit voorkomt, dat de samenleving steeds meer wordt gekenmerkt door het opkomen voor het eigen belang.

Positie van de koning

3 Dankbaarheid past voor het feit dat koningin Beatrix onder het uitspreken van haar vertrouwen op God haar ambt mocht aanvaarden.

Het was onze goede God, die ons dit gaf. De continuering van het koningschap is voor de eenheid van het Nederlandse volk van groot belang, mede vanwege de reeds eeuwen bestaande band tussen het Huis van Oranje en het Nederlandse volk.

Dit vormt een reden temeer om de positie van de koning in ons staatsleven te bevestigen. Daarom moet be-

treurd worden, dat in de komende Grondwetswijziging de vermelding van tal van koninklijke functies (b.v. het oppergezag over de krijgsmacht) wordt weggelaten, terwijl de minister-president als nieuwe centrale figuur in de grondwet opkomt. Hernieuwde aandacht is nodig voor de hoge roeping die de Koningin heeft om het beleid dat de minsters voeren te beoordelen door toetsing aan de geboden van God, door Wiens gratie de Koningin regeert en door toetsing aan de Grondwet die zij volgens haar inhuldigingseed zal bewaren en handhaven.

Het behoort tot de vrijheid van de Koningin zelf om de omvang van het Koninklijk Huis te bepalen. Aangezien voor de regeling van de ministeriële verantwoordelijkheid de medewerking van de regering en volksvertegenwoordiging nodig is behoort het evenwel tot de vrijheid van regering te bepalen hoe ver de ministeriële verantwoordelijkheid tot de niet-regerende leden van het Koninklijk Huis uitstrekt.

Vrijheid van godsdienstig belijden

4 De overheid, die weet in dienst van God te staan, zal de vrijheid van godsdienstig belijden en de daarmee samenhangende andere burgerlijke vrijheden moeten handhaven.

Ongelijke behandeling van burgers en instellingen, bv. bij de subsidiëpolitiek, alleen op grond van levensovertuiging of levensbeschouwelijk karakter is hiermee niet in overeenstemming.

Voor al door de komst van Islamitische werknemers naar ons land is ons volk geconfronteerd met vreemde godsdiensten. De belijders daarvan hebben aanspraak op gelegenheid om

hun religieuze gebruiken te beoefenen. Het verlenen van financiële steun door de overheid behoort echter evenmin als de subsidiëring van christelijke kerken tot de taak van de overheid.

Gewetensbezwaren

5 Serieuze gewetensbezwaren behoren te worden gerespecteerd, maar mogen niet tot een feitelijke bevoordeling leiden.

Vervangende dienstplicht voor gewetensbezwaarden tegen militaire dienst is dan ook een eis van billijkheid. Bezwaren tegen bepaalde middelen van geweld of tegen samenwerking in NAVO-verband moeten als politieke bezwaren worden beschouwd, wel te onderscheiden van gewetensbezwaren. Deze politieke bezwaren vormen geen grond voor vrijstelling.

Ambtenaren in burgerlijke of militaire overheidsdienst kunnen zich terwille van de continuïteit in de uitoefening van het overheidsambt alleen met recht beroepen op gewetensbezwaren tegen bepaalde diensten, als gezegd kan worden dat zij God meer moeten gehoorzamen dan de mensen. In alle andere gevallen van onoverkomelijke bezwaren rest hen slechts het verlaten van de overheidsdienst.

Persoonlijke levenssfeer

6 De snelle ontwikkelingen op het gebied van de automatisering maken nieuwe wetgeving ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer urgent. Deze wet zal waarborgen moeten bevatten voor een zorgvuldig gebruik van persoonsgegevens en ter voorkoming van misbruik.

Overheidsinvloed

7 De overheidsinvloed heeft zich in de loop der jaren uitgebreid tot nagenoeg alle terreinen van de samenleving. Daardoor komt de eigen, hem door God gegeven verantwoordelijkheid van de burger steeds meer in het gedrang. Om aan deze verantwoordelijkheid recht te doen moet de steun van de overheid aan het particulier initiatief erop zijn gericht haar medewerking op den duur overbodig te maken.

Openbaarheid van bestuur

8 De uitoefening van de overheids-taak moet beantwoorden aan hoge eisen van zorgvuldigheid en rechtsbescherming. Openbaarheid van bestuur, overleg met belanghebbenden en mo-

gelijkheden van beroep en bezwaar kunnen de kwaliteit van het bestuur ten goede komen. Bedacht dient echter te worden, dat God verschillende verantwoordelijkheden heeft gegeven aan de overheid en de burgers. De verantwoordelijkheid voor wetgeving en bestuur ligt bij de overheid en niet bij de al dan niet tot actie- of belangengroepen verenigde burgers. Waarborgen dienen te bestaan dat ook kleine groeperingen in vertegenwoordigende lichamen hun verantwoordelijkheid kunnen waarmaken.

Burgerlijke ongehoorzaamheid

9 In het belang van de handhaving van de rechtsstaat dienen geldende wetten te worden gehandhaafd zolang zij van kracht zijn.

Het vervolgingsbeleid van het openbaar ministerie dient hierbij aan te sluiten, opdat geen twijfel bestaat over de rechtskracht van de wet.

Het gaat niet aan dat personen of groepen op basis van hun eigen rechtsgevoel zelf uitmaken of zij zich aan de wetten zullen houden. De zgn. burgerlijke ongehoorzaamheid dient niet te leiden tot straffeloosheid.

Wetgeving

10 Het is de taak van de wetgever zorg te dragen voor het tijdig aanpassen van bestaande wetgeving, als deze ontoereikend of onduidelijk blijkt te zijn. Een beroep op maatschappelijke ontwikkelingen heeft er reeds te vaak toe geleid, dat de overheid, na het aannemen van een passieve houding, voor voldongen feiten werd geplaagd.

Openbare zedelijkheid

11 Gods geboden voor de openbare samenleving dienen in de wetgeving tot uitdrukking te komen. Aan de lagere overheden behoort niets in de weg te worden gelegd bij het stellen van aanvullende regels, als zij dit ter bevordering van de openbare zedelijkheid nodig achten.

Tegen openlijke prostitutie en pornografie moet overeenkomstig de bestaande wetgeving worden opgetreden.

Straffen

12 In overeenstemming met wat de Bijbel leert over straffen moet het doel van de door de rechter op te leggen straffen mede worden gezien als vergelding. Dit dient dan ook zowel in de

beslissing om al of niet een geconstateerd strafbaar feit te vervolgen als in de strafmaat tot uitdrukking te komen.

Kraak- en bezettingsacties

13 Snel en streng straffen is noodzakelijk bij anarchistische activiteiten zoals kraak- en bezettingsacties.

Bij het toebrengen van schade aan openbare eigendommen dienen de daders persoonlijk aansprakelijk te worden gesteld.

14 Het zoeken naar andere dan de bestaande straffen is een goede zaak. Mogelijk kan ook in meer gevallen een (aan slachtoffers te betalen) schadevergoedingsplicht worden opgelegd.

Ook het opleggen van bijzondere voorwaarden kan worden bevorderd.

Doodstraf

15 De aangekondigde plannen om de doodstraf ook uit het militaire strafrecht en het oorlogsstrafrecht te verwijderen moeten geen doorgang vinden. Integendeel, ook in het gewone strafrecht behoort de mogelijkheid te bestaan de doodstraf voor zeer ernstige geweldsdelicten, die de dood tot gevolg hebben, op te leggen.

Rechtshulp

16 Een verdere uitbreiding van de rechtshulp en duidelijke, eenvoudige voorlichting omtrent de rechten van burgers verdienen aanbeveling. Hierdoor kan tevens worden voorkomen dat het verlenen van eenvoudige rechtshulp een monopolie wordt van groepen en instellingen die werken vanuit een marxistische achtergrond. Een dergelijke voorlichting in de eigen taal is ook van belang voor de in ons land verblijvende etnische minderheden.

Politie

17 De politie is een onmisbaar instrument voor de uitoefening van het overheidsambt. Versterking van het politie-apparaat blijft noodzakelijk. Bij de vervulling van haar taak moet de politie kunnen rekenen op daadwerkelijke en morele steun van de verantwoordelijke overheid.

Het thans bestaande gat in de bewapening tussen de wapenstok en vuurwapens dient spoedig te worden opgevuld.

Door wijziging van de Politiewet en de regeling voor militaire bijstand moeten de mogelijkheden voor militai-

re hulp aan het politie-apparaat worden vergroot. De overheid moet van haar kant ook aankunnen op de loyale medewerking van de politie bij opgedragen taken. Afwijzing van een stelsel van een blind opvolgen van ontvangen orders mag niet leiden tot het selectief taxeren overeenkomstig eigen opvattingen van deze taken. Personen die het gezag van overheid en superieuren niet wensen te erkennen, behoren uit het politie-apparaat geweerd te worden. Stakingen moeten voor politiepersoneel steeds verboden blijven.

Bescherming bevolking

18 De organisatie van de beveiliging van de burgers tegen de gevolgen van rampen verkeert thans in een onduidelijke situatie. De aangekondigde opheffing van de organisatie Bescherming Bevolking dient gepaard te gaan met op elkaar afgestemde regelingen in onder meer de Brandweerwet en een nieuwe Rampenbestrijdingswet. Het behoort mede tot de verantwoordelijkheid van de centrale overheid erop toe te zien, dat de nodige voorzieningen worden getroffen voor de bescherming van de burgers en een zo goed mogelijke voortzetting van het bestuur in geval van oorlog of andere buitengewone omstandigheden.

Communisme

19 Communisme als regeringsstelsel is onverenigbaar met geestelijke vrijheid. De behandeling van zogenaamde dissidenten voor en ten tijde van de Olympische Spelen in Moskou vormde een opvallend voorbeeld van een jarenlange praktijk van vervolging van bijbelgetrouwe christenen en anderen. Een machtoverwicht in Europa van de Sovjet-Unie en haar partners in het Warschaupact vormt een voortdurende bedreiging voor onze vrijheid. De realiteit van deze bedreiging bleek recent uit de bezetting van Afghanistan en uit het opvoeren van de bewapening in offensieve zin.

Verdediging

20 Onder communistische overheersing wordt elk appèl om in de openbare samenleving de eer van God te zoeken in de kiem gesmoord. Ook om deze reden zou onze overheid ernstig te kort schieten in haar ambt, als zij de kennelijke bedreiging van onze vrijheid niet met passende tegenmaatregelen zou tegemoet treden. Daartoe behoort

nu het instandhouden van een verdedigingsstelsel, dat de Sovjet-Unie weerhoudt van agressie. Het tonen van de bereidheid tot zulk een verdediging kan ook voorkómen, dat Nederland onder druk van de Sovjet-Unie komt te staan zonder dat sprake is van militaire agressie.

Het uit zuinigheidsoverwegingen — al dan niet tijdelijk — accepteren van leemten in onze defensie getuigt dan ook van een kortzichtig en onverantwoord stellen van prioriteiten.

Lidmaatschap NAVO

21 Bij de geldende internationale machtsverhoudingen behoort een loyaal lidmaatschap van de NAVO — onder meer blijken uit het nakomen van financiële verplichtingen — te worden voortgezet en waar nodig opnieuw inhoud te worden gegeven.

Uiteraard betekent dit niet dat Nederland zonder meer zou moeten volgen wat het NAVO-hoofdkwartier voorschrijft; het betekent wel dat Nederland zich niet mag onttrekken aan de gezamenlijke verantwoordelijkheid. In de huidige situatie houdt dat ook in het plaatsen van nieuwe kernwapens op Nederlands grondgebied wanneer in de komende jaren de tijd daarvoor is aangebroken.

Kernwapens

22 De verschrikkingen die aan het gebruik van kernwapens zijn verbonden, moeten worden onderkend. De offensieve politiek van de anti-christelijke Sovjet-macht is echter in belangrijke mate op deze verschrikkelijke wapens gebaseerd. Het is de verantwoordelijkheid van de westerse landen naar vermogen te voorkomen dat deze wapens daadwerkelijk worden gebruikt.

Tegenover de Sovjet-Unie kan dit niet zonder afschrikkende werking van de NAVO-kernwapens. De overheid die zo haar verantwoordelijkheid betracht, mag haar vrouwen stellen op Jezus Christus, aan Wie gegeven is alle macht in de hemel en op de aarde.

Wapenbeheersing

23 Pogingen om de rol van de verschillende soorten kernwapens terug te dringen moeten onvermoeibaar worden voortgezet. Hierbij dient steeds te worden bedacht, dat dit niet bereikt zal worden door eenzijdige stappen te ondernemen. Vooral omdat het karakter van diverse kernwapens van dien aard is, dat ook schade en leed worden toe-

gebracht aan niet-militaire doelen dient Nederland ernaar te streven dat ook deze wapensoorten bespreekbaar worden in het overleg betreffende het humanitaire oorlogsrecht. Waar Nederland een stem kan laten horen in internationale ontwapeningsbesprekingen is het goed om met kracht te werken aan een wederzijds terugdringen van de bewapening, gepaard gaande met deugdelijke controle-afspraken en rekening houdende met de ongunstige ligging van West-Europa.

Het ontwikkelen van een 'eigen' Europees kernwapen moet worden afgevoerd, niet alleen omdat dit de NAVO zou ondergraven, maar ook omdat het een ongewenst Europeanisme zou bevorderen.

Uitbreiding NAVO

24 Een verdere uitbreiding van de NAVO, zowel wat betreft het aantal bondgenoten (bv. Spanje) als met betrekking tot het gebied waarbinnen geopereerd wordt, moet worden nagestreefd.

Een begrenzing door de Kreeftskerkring is — gelet op de uitbouw van de Sovjet-vloot en haar aanwezigheid op alle wereldzeeën — niet reëel meer.

Standaardisatie van wapens en uitrusting binnen NAVO-verband moet worden nagestreefd. Waar mogelijk dienen Nederlandse industrieën voor de leverantie te worden ingeschakeld. Bij voortgaande specialisatie van taken in NAVO-verband moet Nederland de beschikking blijven houden over elk van de bestaande krijgsmachtdelen, zeemacht, landmacht en luchtmacht.

Dienstplicht

25 Het handhaven van de dienstplicht verdient de voorkeur boven een krijgsmacht bestaande uit vrijwilligers. Ook de rapportage van de staatscommissie-Mommersteeg heeft niet geleid tot duidelijke argumenten voor het afschaffen van de dienstplicht.

Wel dient er met kracht naar gestreefd te worden de lasten die uit de dienstplicht voortvloeien zo gelijkmatig mogelijk te verdelen. De vrijstellingsgronden broederdienst en het bekleeden van (of studeren voor) geestelijk ambt zijn hiermee niet in overeenstemming. Op het gebied van studie- en belastingfaciliteiten moet aan dienstplichtigen zoveel mogelijk ruimte worden geschonken. De overheid moet alles doen wat in haar vermogen ligt om de gevaren voor de dienstplichtigen, zoals leegloop, vloeken en drankmis-

bruik, te bestrijden.

Bovendien is het haar taak het dikwijls negatieve beeld dat ons volk ten aanzien van de krijgsmacht heeft, in positieve zin te beïnvloeden. Stakingen moeten voor militairen steeds verboden blijven.

De inzet van Nederlandse militairen in VN-verband (UNIFIL) dient in principe te geschieden met gebruikmaking van vrijwilligers; dienstplichtigen dienen alleen vrijwillig ingezet te worden.

Europese Gemeenschappen

26 Economische samenwerking tussen de landen van de Europese Gemeenschappen is een goede zaak. Voor de vorming van een politieke eenheid is in Europa niet alleen een zekere historische en culturele eenheid nodig, maar ook een samenhang, die bestaat in een gezamenlijk erkennen van Jezus Christus als de Koning der koningen. Nu van een dergelijke samenhang in het geheel geen sprake is, is het noodzakelijk dat de nationale zelfstandigheid en eigen identiteit van Nederland ook bij de samenwerking in de Europese Gemeenschappen verzekerd blijven.

Daarbij past wel een confederatie van Europese staten, die bondgenootschappelijk samenwerken, maar niet een Europese federatie of een Europese superstaat.

Nu in Spanje en Portugal de geestelijke en persoonlijke vrijheden worden erkend is de weg vrij voor toetreding van deze landen tot de Europese Gemeenschappen. Het confederatieve karakter van de samenwerking kan hierdoor worden versterkt.

Economische argumenten mogen wel invloed hebben op de snelheid waarmee volledige toetreding gerealiseerd wordt, maar niet op de toetreding zelf.

De verkiezing van de leden van het Europees parlement dient blijvend plaats te vinden door middel van nationale kandidatenlijsten. De bevoegdheden van de nationale parlementen om de Raad van ministers in de lidstaten te controleren wordt benadrukt.

Overdracht van bevoegdheden van de nationale parlementen aan het Europees parlement wordt afgewezen.

Naast een Europese landbouwpolitiek dient ook de samenwerking op het gebied van de industriepolitiek, de regionale politiek, de milieuvervuiling en de energiepolitiek reële inhoud te krijgen.

Reorganisatie binnenlands bestuur

27 Een eventuele reorganisatie van het binnenlands bestuur is reeds te lang in discussie. De hierdoor geschapen onzekerheid heeft een gezonde ontwikkeling in verscheidene delen van ons land ernstig geremd. Het is dan ook zaak dat op korte termijn duidelijkheid ontstaat over het takenpakket van de lagere overheden, de provinciale en gemeentelijke indeling en de mogelijkheden voor samenwerking tussen lagere overheden.

Het toekomstige takenpakket van de overheid kan zonder diep ingrijpende reorganisatie worden uitgevoerd, als de centrale overheid daadwerkelijk ruimte wil laten voor de eigen verantwoordelijkheid van de lagere overheden en van de burgers. Decentralisatie van rijkstaken kan deze verantwoordelijkheid meer inhoud geven. Daarbij dienen wel waarborgen te bestaan, dat zij niet leidt tot aantasting van de eigen verantwoordelijkheid van de burgers, zoals het geval is als lagere overheden de verantwoordelijkheid van de schoolbesturen voor het schoolbegeleidingswerk niet respecteren. Schaalvergroting leidt in de praktijk vrijwel altijd tot een geringere betrokkenheid van de burgers en daarmee tot een afnemende bereidheid tot het verrichten van vrijwilligerswerk.

Provincies

28 Een spoedige splitsing van de provincie Zuid-Holland is gewenst nu het principe-besluit hiertoe genomen is. Overleg met betrokkenen over de toekomstige status van de agglomeratie Eindhoven, het gewest Twente en de indeling van de Zuidelijke IJsselmeerpolders zal op korte termijn tot conclusies moeten leiden. De regering dient kenbaar te maken, dat geen andere voorstellen tot provinciale herindeling — afgezien van eventuele incidentele correcties — zullen worden gedaan.

Gemeentelijke herindeling

29 Bij plannen tot gemeentelijke herindeling dienen de huidige en toekomstige functies van de betrokken streek de maatstaf te zijn. Het aantal inwoners van een gemeente is van minder belang. Gemeenten met een duidelijk eigen karakter dienen hun zelfstandigheid te behouden.

Gemeenschappelijke regelingen

30 Een nieuwe wet op de gemeenschappelijke regelingen behoort goede

mogelijkheden te bieden voor samenwerking van gemeenten bij het behartigen van gemeentelijke taken. Het feit dat hierbij ook regionale belangen in het geding kunnen zijn betekent nog niet, dat de behartiging ervan door de provincie zou moeten geschieden. Samenwerkingsverbanden van gemeenten moeten worden aangemerkt als verlengd plaatselijk bestuur. Er dienen dan ook nauwe relaties te bestaan tussen het samenwerkingsverband en de betrokken gemeenten. Dit geldt o.m. voor de aanwijzing van bestuurders van het samenwerkingsverband, hun verantwoordingsplicht en de betaling van de uit de regeling voortvloeiende kosten. Het is een goede zaak als bestaande gemeenschappelijke regelingen worden ondergebracht in één samenwerkingsverband.

Gemeentewet

31 Bij de voorgenomen algemene herziening van de gemeentewet is vooral aandacht noodzakelijk voor de positie van de gemeenteraad. Waarborgen zijn nodig, dat alle leden van de raad overeenkomstig hun verantwoordelijkheid als gemeentebestuurders kunnen functioneren.

Financiële verhouding

32 Nu ook de lagere overheden voor de noodzaak staan beleid te voeren met geringere financiële middelen, is het van belang, dat zij vrij zijn in het bepalen van hun uitgavenpatroon.

Daarom dienen specifieke uitkeringen zoveel mogelijk op te gaan in algemene uitkeringen aan provincies en gemeenten. Een herziening van de Wet Uitkeringen Wegen kan niet langer achterwege blijven, nu de lagere overheden vaak niet meer in staat zijn de lopende verplichtingen te voldoen uit de uitkeringen die zij ontvangen. Als geen extra middelen beschikbaar kunnen worden gesteld zal in ieder geval duidelijkheid moeten worden geschapen over de verantwoordelijkheid voor de aanleg en het onderhouden van wegen.

Nederlandse Antillen

33 Het is de taak van Nederland de regering van de Nederlandse Antillen krachtig te steunen in het realiseren van een ontwikkelingsplan, dat die facetten van de samenleving omvat, die een publiek karakter hebben. Het vaststellen van een tijdstip van een eventueel zelfstandig voortbestaan zal, zon-

der enige pressie van Nederlandse zijde, door de Antillen zelf moeten geschieden.

Wel zal van Nederlandse zijde erop moeten worden gewezen, dat het van weinig realiteitszin zou getuigen indien de zes eilanden elk hun eigen weg zouden kiezen. Een zo groot mogelijke autonomie per eiland, met evenwel een hechte samenwerkingsstructuur voor al die taken die de eilanden afzonderlijk niet naar behoren kunnen vervullen, zou een verantwoorde keuze kunnen zijn. Indien de eilanden op de een of andere wijze een staatsrechtelijke band met Nederland willen continueren zal Nederland moeten meewerken aan een verantwoorde vorm hiervoor.

34 In Zijn wijsheid heeft God aan ieder mens een eigen taak gegeven overeenkomstig zijn eigen mogelijkheden. Hierbij is geen sprake van meer- of minderwaardige taken, maar wel van onderscheid in taak en positie. De harmonie, die bij de schepping aanwezig was, kwam ook tot uitdrukking in de gave van het huwelijk van man en vrouw. Hieraan ontleent het gezin zijn unieke plaats in de samenleving.

De verstoring van de harmonie als gevolg van de doorwerking van de zonde is met name ook desastreus in het gezin. Vooral in de afgelopen jaren is de beschermende werking van overheidsbeleid en wetgeving steeds meer komen te vervallen. De gevolgen van de ontbinding van huwelijk en gezin blijven niet tot de kring van de direkt betrokkenen beperkt, maar stellen ook overheid en maatschappij voor grote problemen.

Wil het ons volk wèl gaan in gezin en huis, dan is het noodzakelijk, dat overheid en volk weer oog krijgen voor de samenbindende kracht van huwelijk en gezin, die ook in onze tijd mogelijk is dankzij de overwinning van Jezus Christus over zonde en dood. Het GPV staat daarom het volgende voor:

Alternatieve samenlevingsvormen

35 De unieke plaats van het huwelijk dient in wetgeving en bestuur te worden gehonoreerd. Zogenaamde alternatieve samenlevingsvormen, waarbij de goddelijke instelling van het huwelijk wordt genegeerd, behoren niet als zodanig te worden erkend, laat staan met het huwelijk op één lijn te worden gesteld.

Dit laat onverlet, dat aan hen die niet of niet meer gehuwd zijn alle mogelijkheden moeten worden geboden om hun plaats in de maatschappij te kunnen vervullen.

Echtscheidingswetgeving

36 De huidige echtscheidingswetgeving miskent het karakter van het huwelijk als een heilzame instelling van God. Deze miskenning heeft in belangrijke mate bijgedragen tot de sterke toeneming van het aantal echtscheidingen, met alle gevolgen daarvan voor het persoonlijke en openbare leven. Het is zaak te trachten in deze ontwikkeling een keer te brengen door de eigen plaats van het huwelijk in wetgeving en bestuur tot uitdrukking te brengen.

Daartoe is onder meer herziening nodig van het Burgerlijk Wetboek met als uitgangspunt, dat het huwelijk een blijvende eenheid is.

Gehandicapten- en bejaardenzorg

37 Voor langdurig zieken, gehandicapten en bejaarden kan het leven in gezinsverband van extra belang zijn. Het zelfstandig blijven wonen met verzorging door particulieren of vanuit een verzorgingscentrum dient zolang mogelijk te worden nagestreefd. Voorzorg moet worden, dat opnemings van een gehuwde zieke in feite leidt tot een gedwongen duurzaam gescheiden leven van de echtgenoten.

Emancipatiebeleid

38 Het huidige emancipatiebeleid gaat voorbij aan de eigen taken en mo-

gelijkheden van man en vrouw. Bovendien komt door het centraal stellen van de rechten van man en vrouw de verantwoordelijkheid van de ouders voor de opvoeding van hun kinderen gemakkelijk op het tweede plan te staan.

Verschillen in behandeling tussen mannen en vrouwen, die niet uit de eigen taak van beiden voortvloeien, behoren ongedaan te worden gemaakt. Ook is het een goede zaak als aan vrouwen en mannen mogelijkheden worden geboden tot het volgen van onderwijs, dat zij in hun jeugd hebben gemist.

De gehuwde vrouw heeft in de eerste plaats een taak in het gezin. Daarmee is niet in strijd dat een vrouw voor wie geen dagtaak in het gezin is weggelegd, een maatschappelijke betrekking bekleedt, of dat vrouwen in bepaalde omstandigheden naast hun gezinstak een nevenfunctie vervullen. In de sociale en de belastingwetgeving dient het gezin als een eenheid te worden beschouwd, ook als man en vrouw beiden beroepsarbeid (willen) verrichten, met dien verstande dat ongehuwd samenleven niet fiscaal voordeliger mag zijn dan het samenleven in gezinsverband.

Geboortenbeperking

39 De overheid behoort elke steun aan propaganda voor geboortenbeperking achterwege te laten. De jarenlang gevoerde propaganda heeft ertoe bijgedragen, dat velen geen oog meer hebben voor de zegen van het ouderschap. De schadelijke gevolgen daarvan manifesteren zich in een vergrijzing van ons volk. Nu reeds staan scholen leeg en zijn onderwijzers werk-

loos. Voor opnemings in bejaardencentra bestaan lange wachtlijsten. Daarnaast kunnen deze centra niet voldoende personeel aantrekken. Ook de bekostiging van pensioenvoorzieningen zal op steeds grotere problemen stuiten.

Abortus provocatus

40 Het leven is een gave van God, die het leven geeft en het na volbrachte taak op Zijn tijd weer neemt.

Regering en volk mogen daarom niet berusten in feitelijke legalisering van het kwaad van abortus provocatus. De tienduizenden slachtoffers, die jaarlijks in ons land worden geteld, vormen een voortdurende aanklacht.

Een wetswijziging, gericht op levensbescherming van de menselijke vrucht, is dan ook een eerste taak van de overheid. Zolang deze wijziging niet tot stand gekomen is zal alles moeten worden gedaan om de toepassing van dit kwaad te voorkomen.

Als toepassing toch plaatsvindt, zullen de kosten op generlei wijze uit de algemene middelen of uit de opbrengst van sociale premies mogen worden betaald.

De hulpverlening aan aanstaande moeders die als gevolg van haar zwangerschap in moeilijkheden verkeren of dreigen te geraken, behoort te worden uitgebreid. De Vereniging ter Bescherming van het Ongeboren Kind en andere instellingen die zich met deze taak belasten hebben aanspraak op overheidssteun zonder voorwaarden die deze instellingen belemmeren in hun streven het ongeboren kind te beschermen.

Euthanasie

41 Het ontbreken van de bereidheid bij achtereenvolgende kabinetten om het leven van het ongeboren kind daadwerkelijk te beschermen heeft er in belangrijke mate toe bijgedragen, dat ook niet meer de hand gehouden wordt aan de bepalingen in het Wetboek van Strafrecht, waarbij het doden op verzoek en het verlenen van hulp bij zelfdoding strafbaar worden gesteld.

Toelating van de toepassing van euthanasie is een heilloze weg. Het komt aan de mens niet toe te oordelen over de zin van een verder leven. Het betrachten van liefde ten opzichte van een mens in nood kan bestaan in het verzachten van zijn lijden en het verlenen van hulp om te kunnen sterven als God daartoe roept. De overheid mag

er daarom geen enkele twijfel meer over laten bestaan, dat de geldende wet zal worden gehandhaafd. Daaronder valt ook, dat opgetreden wordt tegen het geven van voorlichting over methoden van euthanasie.

Minderjarigen

42 De opvoeding van kinderen behoort tot de verantwoordelijkheid van de ouders. Deze verantwoordelijkheid strekt zich ook uit tot de zorg voor hun gezondheid en voor de keuze van het te ontvangen onderwijs. Om de ouders in staat te stellen hun taak ten opzichte van hun kinderen te verrichten dient het ouderlijk gezag te worden erkend.

Minderjarigen mogen niet tegen de wil van hun ouders door zogenaamde alternatieve hulpverleners aan het ouderlijk gezag worden onttrokken. Naar mate de kinderen ouder worden zal de erkenning van het ouderlijk gezag gepaard moeten gaan met het geven van eigen verantwoordelijkheden aan kinderen.

In plaats van één meerderjarigheids-grens is het beter de meerderjarigheid geleidelijk te verlenen naar de mate van volwassenheid die nodig is. Voor kinderen die de ouderlijke zorg moeten missen en voor kinderen die niet aan de ouderlijke zorg overgelaten kunnen worden zal de verzorging in de eerste plaats in de familiesfeer moeten worden gezocht. Andere opvangmogelijkheden dienen in nauw overleg met de ouders of naaste familie te worden gekozen.

Jeugdwerk

43 Veel jongeren zien in onze samenleving weinig perspectief. Zij komen daardoor gemakkelijk onder invloed van extreme — al dan niet commerciële — groeperingen of raken verslaafd aan alcohol of verdovende middelen. De beste waarborg tegen een dergelijke ontwikkeling is te wijzen op het perspectief van een leven naar Gods Woord. In samenhang daarmee is het van belang, dat het door de overheid gesubsidieerde jeugdwerk de uitoefening van de oudertaak ondersteunt. Ook gerichte maatregelen ter voorkoming van jeugdwerkloosheid zijn noodzakelijk.

III Door het beheer en de ontwikkeling van de schepping

44 God heeft de aarde met alles wat daarop leeft geschapen. Hij gaf de mens opdracht de aarde in Zijn dienst te beheren en te ontwikkelen.

Tot het uitoefenen van deze verantwoordelijke taak is de mens door God zelf in staat gesteld. God geeft steeds weer nieuwe mogelijkheden om de schepping verder te ontplooiën. In het geloof in Christus' verlossingswerk kan de mens ook nu nog, ondanks de doorwerking van de zonde in de samenleving, deze taak aan.

In de na-oorlogse jaren ontvingen we in Nederland een ongekende welvaart.

Nagenoeg ons hele volk kan zich een weelde veroorloven als nooit tevoren. In het grootste deel van de wereld wordt deze welvaart ook nu niet gevonden.

Toch moeten we constateren, dat 35 jaar na de bevrijding van Nederland de woningnood niet overal is opgelost en het woon- en leefklimaat in veel binnensteden en dorpen slecht is. In het beheer van het natuurlijk milieu zijn we tekort geschoten. De strijd tegen de verontreiniging van water en lucht begint enig resultaat op te leveren. Maar we worden nu geconfronteerd met ernstige verontreinigingen van de bodem. De opdracht om de schepping tot eer van God te ontplooiën komt met vernieuwde kracht op overheid en volk af. Deze opdracht is ongedeeld: christelijke ontwikkelingspolitiek houdt tevens in het als goede rentmeesters beheren van de schepping. In deze politiek zal de harmonie tussen cultuur en natuur het uitgangspunt zijn. Weliswaar wordt deze harmonie door de zonde steeds weer geschonden, maar de opdracht is ge-

bleven en mag uitgeoefend worden in het perspectief van een nieuwe hemel en een nieuwe aarde, waar gerechtigheid woont.

Realisatie van deze opdracht vraagt een ander bestedingspatroon van overheid en burger. De overheid heeft hierin een eigen taak. Zij dient door haar beleid in alle openbare aangelegenheden de voorzieningen te treffen die nodig zijn om de taken van beheer en ontwikkeling, die de burgers ontvingen, mogelijk te maken.

Een op consumptie gerichte politiek moet worden omgebogen naar een beleid, waarin de goddelijke opdracht aan de mens centraal staat. Zo ontvangt God de eer die Hem toekomt en zal het ons volk wel gaan.

Natuur

45 Het is van belang, dat de overheid aansluitend aan de landelijke milieukartering beschikt over een meer gedetailleerde inventarisatie van de aanwezige natuurlijke waarden met onder meer gegevens over potentiële mogelijkheden van deze waarden, en de vervangbaarheid van bestaande levensgemeenschappen.

Indien de uitvoering van een ontwikkelingsstaak van de overheid zal leiden tot aantasting van natuurlijke waarden zal deze aantasting tenminste moeten worden gecompenseerd. Heeft de aantasting betrekking op waardevolle onvervangbare levensgemeenschappen, dan brengt de verantwoordelijkheid tegenover de Schepper met zich mee, dat ernstig overwogen moet worden de voorgenen maatregelen niet te realiseren.

Landschap

46 De landschappelijke waarde van ons land wordt vooral bepaald door de verscheidenheid van landschappen. Deze verscheidenheid dient gehandhaafd en waar mogelijk versterkt te worden, zonder dat dit tot een verstarring moet leiden.

Als de uitvoering van werken tot aantasting van landschappelijke waarden leidt moet een zorgvuldig besluit ook maatregelen inhouden tot inpasning van het werk in het landschap of zonodig tot aanpassing van het landschap door middel van landschapsbouw.

Het karakter van veel landschappelijke waardevolle gebieden wordt bedreigd door het achterwege laten van voldoende onderhoudswerk. Voor zover de hoge kosten hiervan de oorzaak vormen verdient een bijdrage in de kosten in het kader van het werkgelegenheidsbeleid aanbeveling. Ook inschakeling van vrijwilligers onder deskundige leiding kan die problemen verlichten.

Grondstoffen

47 Een zuinig gebruik van grondstoffen is een voorwaarde voor een goed milieubeleid. Mogelijkheden tot hergebruik moeten zoveel mogelijk worden benut, waarbij gedacht kan worden aan bouw- en sloopafval, hoogovenslakken en vliegas.

Leefmilieu

48 De instandhouding en bevordering van een goed leefmilieu behoort een integrerend element te zijn in het

overheidsbeleid. Bij de afweging van voorgenomen maatregelen dienen de mogelijke gevolgen voor het leefmilieu steeds te worden betrokken. Bij alle maatregelen die belangrijke gevolgen voor het milieu kunnen hebben behoort een milieu-effect-rapport te worden uitgebracht. Wettelijke regeling van dit instrument en de spoedige totstandkoming van een milieukaderwet zullen een geïntegreerd milieubeleid kunnen bevorderen.

Milieu-verontreiniging

49 Bestrijding van verontreiniging van water, lucht en bodem blijft noodzakelijk. Een wet op de bodemverontreiniging is dringend nodig. Daarnaast dient aan de bestaande milieuwetgeving nauwlettend de hand te worden gehouden, terwijl afdoende straffen op overtreding ervan moeten worden gesteld. De export van milieu-gevaarlijke stoffen waarvan het gebruik in Nederland verboden is, moet bij de overheid aangemeld worden.

In het kader van de Europese Gemeenschappen dient overleg over eenheid van milieunormen te worden gevoerd. Internationale arbitrage in geval van geschillen op het punt van grensoverschrijdende milieuvervuiling moet worden bevorderd.

Milieu-kosten

50 Ter bekostiging van maatregelen in het belang van het milieu moet worden uitgegaan van de regel, dat de vervuiler betaalt. De overheid moet, indien toepassing van deze regel tot onbillijkheden zou leiden of tot onaantoonbare gevolgen voor de werkgelegenheid of de Nederlandse exportpositie, nagaan of het verlenen van speciale faciliteiten verantwoord is. Ook maatregelen ter stimulering van de verplaatsing van milieuhinderlijke bedrijven passen in dit kader.

Waddenzee

51 De Waddenzee vormt een gebied met voor Nederland uitzonderlijke natuurlijke waarden. Het beleid dient er dan ook op te zijn gericht deze waarden te beschermen en te versterken. Het natuurlijke gebruik van dit gebied voor b.v. visserij en recreatie zal mogelijk blijven binnen deze doelstelling. De eventuele winning van energie-grondstoffen zal met veel waarborgen moeten worden omgeven.

Energiebronnen

52 Mèt de opdracht werkzaam te zijn in de ontplooiing van de schepping heeft God ook de mogelijkheden daartoe gegeven. De energiebronnen zijn ruimschoots voldoende voor nu en de toekomst. De benutting van deze bronnen stuit echter op grote problemen en veroorzaakt schadelijke neveneffecten. Stimulering van onderzoek ter oplossing van deze problemen en ter voorkoming van schade voor huidige en toekomstige generaties, zowel in ons land als bv. in de ontwikkelingslanden, is een belangrijke taak voor de overheid.

Besparing

53 Met het oog op een verantwoorde benutting van de energiegrondstoffen dient besparing op het verbruik van energie een eerste doelstelling van het energiebeleid te zijn. Gedacht kan worden aan isolatie van gebouwen, gebruikmaking van afvalwarmte en toepassing van warmtekraftkoppeling. Van overheidsvoorlichting en het voorbeeld van de overheid in haar eigen diensten kan een stimulerende werking uitgaan.

Energie-voorziening

54 Ook bij een zorgvuldig verbruik van energie zou aan de ontwikkeling van de samenleving tekort worden gedaan als uitsluitend over fossiele brandstoffen beschikt zou kunnen worden.

Bovendien is het niet verantwoord, dat Nederland in belangrijke mate voor zijn energievoorziening afhankelijk is van een beperkt aantal olieproducerende landen, nu de olie steeds meer gebruikt wordt als een politiek drukmiddel.

Spreiding in het gebruik van energiebronnen is dan ook noodzakelijk. Tevens is het van groot belang onderzoek naar bruikbaarheid op grotere schaal van steenkool en van alternatieve energiebronnen alsmede van de kernfusie (energie uit waterstof, zonder uranium of plutonium) te intensiveren.

Het opstellen van een energieprogramma voor de lange termijn dat na elke vijf jaren wordt gecontroleerd en bijgesteld, is noodzakelijk. Dit programma zal in samenhang moeten worden gezien met het nationaal herstel- en ontwikkelingsplan, zoals hierna bedoeld in hoofdstuk IV. Spreiding van energiebronnen is ook van belang bij de opwekking van elektriciteit. Vooralsnog brengen zowel een verhoogde in-

zet van steenkool als van kernsplijting grote milieuproblemen met zich mee. Daarom moet de overheid het beleid richten op besparingen in het verbruik en daarnaast op het gebruik van restwarmte door het stimuleren van de toepassing van warmte-kraftkoppeling te stimuleren. Omdat alternatieve energiebronnen en kernfusie op korte termijn geen rol van betekenis kunnen vervullen, dient intensief onderzocht te worden op welke wijze de afvalproducten van steenkoolverbranding en kernsplijting opgeslagen en verwerkt kunnen worden. De relatief kleine centrales in Borssele en Dodewaard moeten in productie blijven.

De maatschappelijke discussie over deze materie dient zo spoedig mogelijk te worden afgerond, waarna moet worden beslist over de bouw van nieuwe kerncentrales. Als tot deze bouw wordt besloten is tevens de totstandkoming van een nationaal kernafval-opwerkcentrum van belang, waarbij het verkregen plutonium weer in de Nederlandse energiereactoren wordt omgezet in energie.

Zolang de veiligheid van ondergrondse opslag van kernafval niet verzekerd is, dient deze opslag niet te geschieden. Voorbereidende boringen dienen slechts na goede voorlichting in de desbetreffende streek te worden uitgevoerd.

Aardgas

55 De aanwezigheid van aardgas in onze bodem legt ons land bijzondere verplichtingen op. De opbrengsten uit het aardgas dienen in de eerste plaats te worden aangewend voor energiebesparingsmaatregelen en voor de ontwikkeling van vervangende energiebronnen.

Ruimtelijke ordening

56 De ruimtelijke ordening vormt een belangrijk instrument voor de overheid voor het voeren van een christelijke ontwikkelingspolitiek. Hierin worden de volgende prioriteiten gesteld:

- de verbetering van het woon- en leefklimaat in de binnensteden en de dorpen;
- de bescherming van natuur en landschap, in samenhang met de ontwikkelingsmogelijkheden voor het bedrijfsleven en de landbouw;
- het stimuleren van de werkgelegenheid in regio's, die economisch sterk achterblijven.

57 Wonen, werken en recreëren moeten niet nodeloos van elkaar wor-

den gescheiden. Werkgelegenheidscentra en recreatiegebieden dienen daarom zo dicht mogelijk bij bevolkingsconcentraties te worden gesitueerd. Hierdoor kunnen forensisme en recreatieverkeer worden beperkt. Ook kan worden voorkomen, dat slaapstedent ontstaan en dat de nog aanwezige open ruimte wordt versnipperd.

Verstedelijking en stadsvernieuwing

58 De stadsvernieuwing en de leefbaarheid van de bestaande kernen dienen centraal te staan in het verstedelijkingsbeleid. Het beleid t.a.v. groeikernen en groeisteden dient daarvan een afgeleide te zijn. De bepaling van het beleid ten aanzien van de stadsvernieuwing dient in sterke mate plaats te vinden op gemeentelijk en provinciaal niveau, opdat zo goed mogelijk kan worden ingespeeld op plaatselijke omstandigheden, waarin zich snelle wijzigingen kunnen voltrekken.

Het is niet vanzelfsprekend, dat stadsvernieuwingactiviteiten via de collectieve sector verlopen. Particuliere projectontwikkelingsmaatschappijen en huiseigenaren dienen onder stringente voorwaarden bij de stadsvernieuwing te worden betrokken.

59 Bij de herinrichting van verouderde stedelijke gebieden dient de bestaande stedelijke structuur zoveel mogelijk gehandhaafd te blijven. Bestaande bedrijfstjes en winkels moeten zoveel mogelijk ingepast worden, zonodig in bedrijfsverzamelgebouwen. Door stadsvernieuwing te richten op kleinschaligheid en verscheidenheid worden de herkenbaarheid en het onderlinge contact tussen de bewoners bevorderd, hetgeen het woon- en leefklimaat gunstig kan beïnvloeden.

Volkshuisvesting

60 De weg die sinds 1945 in de Volkshuisvesting is gevolgd leidt tot een vastlopen van de overheidsfinanciën. De talloze subsidies vormen een zo grote last voor de overheid, dat het gevaar reëel is dat de woningnood langer duurt dan nodig is.

Ook het stagneren van de aanpak van de stadsvernieuwing is voor een deel een gevolg van het gevoerde financiële beleid.

Een ander heeft bijgedragen tot een consumptiepatroon, waarbij het deel van het inkomen dat aan het wonen wordt besteed, in vergelijking met andere landen abnormaal laag is. In de jaren tachtig zal getracht moeten worden deze nadelige ontwikkeling om te

buigen. Dit kan onder meer door:

- de huren geleidelijk aan te passen aan de werkelijke stichtings- en exploitatiekosten;
- de individuele huursubsidies niet evenredig aan de huurverhoging aan te passen;
- de stichtingskosten voor de goedkopere huur- en koopwoningen te verlagen door:
  - a verlaging van het b.t.w.-tarief,
  - b het door de bewoners zelf laten verzorgen van een gedeelte van de binnenafwerking,
  - c bevordering van verdere vereenvoudiging van bouwvoorschriften.

Leegstand

61 Het bevorderen van een meer normale verhouding tussen de kosten en de baten van het verhuren van woningen is de beste remedie tegen langdurige leegstand van woningen. Zolang deze situatie niet bereikt is en de woningnood voortduurt kan een Leegstandswet de overheid mogelijkheden bieden om onredelijke leegstand tegen te gaan. Het kraken van woningen en andere panden moet worden aangemerkt als een eigenmachtig zich vergrijpen aan de eigendom van een ander. Dit kan dan ook onder geen beding worden aanvaard. In het belang van de handhaving van de rechtsorde dient op korte termijn een nieuwe wettelijke regeling tot stand te komen om tegen kraakacties te kunnen optreden.

De nalatigheid van de overheid om tegen dergelijke acties op te treden heeft reeds vele malen geleid tot andere inbreuken op de rechtsorde (zoals de rellen tijdens de inhuldiging van koningin Beatrix). Het is de taak van de overheid dit soort anarchistische acties vanaf het begin te weerstaan.

Eigen woningbezit

62 In het belang van een goed woon- en leefklimaat dient te worden bevorderd, dat de bewoners zich betrokken voelen bij de toestand van hun woning en van de woonomgeving. Stimulering van het eigen woningbezit, onder meer door gerichte verkoop van woningen van gemeenten en woningcorporaties, vormt daartoe een goede mogelijkheid. Hierbij kan worden gedacht aan verkoop zowel aan de bewoners die op grond van hun inkomen in aanmerking komen voor zo'n woning, als aan particuliere organisaties van bewoners. Door deze overdracht komen bovendien financiële middelen vrij om nieuwe woningbouwprojecten

te financieren. Er bestaat voor de overheid in het kader van de bevordering van het eigen woningbezit onvoldoende aanleiding de rente voor hypotheken op zeer dure woningen volledig aftrekbaar te doen zijn voor de inkomstenbelasting. Met het oog op de rechtszekerheid dient de wet de grenzen te stellen binnen welke de rente aftrekbaar is. Daarentegen verdient het aanbeveling bepaalde onderhoudskosten opnieuw aftrekbaar te maken. Dit zal de kwaliteit van het woningbestand en de werkgelegenheid ten goede komen alsmede het zwart werken in de bouw tegengaan.

Woonruimte

63 Het volkshuisvestingsbeleid zal erop gericht moeten zijn, dat er voor alle burgers passende woonruimte is. De verantwoordelijkheid van de overheid bestaat in het algemeen in het scheppen van mogelijkheden voor de burgers om zich deze woonruimte te verschaffen. De woningwetwoningen dienen te worden bestemd voor de mensen met de laagste inkomens. Daarnaast kan door premietoekenning hulp verleend worden aan andere burgers die zich zonder overheidssteun geen passende woonruimte kunnen verschaffen.

Bijzondere aandacht van de overheid verdienen enkele categorieën die aangewezen zijn op bepaalde woningen, zoals bejaarden, grote gezinnen en gehandicapten alsmede zij die vanwege hun lage inkomen op overheidsbemiddeling aangewezen zijn. De formele toekenning van een recht op zelfstandige woonruimte aan jongeren vanaf 18 jaar heeft geleid tot een onverantwoorde toename van de druk op de woningmarkt. In plaats hiervan dient de overheid prioriteit toe te kennen aan de huisvesting van gezinnen en oudere alleenstaanden alsmede van die jongeren, die door hun werk of studie zelfstandig moeten wonen. Woningcorporaties mogen niet gedwongen worden hun woningen te verhuren aan ongetrouwd samenlevende paren of aan mensen die een homofiele relatie hebben aangegaan.

Grondpolitiek

64 Met het oog op de vrijheid en eigen verantwoordelijkheid van de burgers bij de uitoefening van hun taak in de samenleving moet de particuliere eigendom van de grond uitgangspunt zijn bij de grondpolitiek.

Daarom verdient grondverkoop als

regel de voorkeur boven uitgifte in erfpacht en grondruil boven grondverwerving door de overheid. Ook toekenning van een beheersvergoeding aan eigenaren van grond in gebieden met beperkende bepalingen uit een oogpunt van natuurbescherming is als regel een betere weg dan aankoop van grond door de overheid. Wel is het een taak van de overheid grondspeculatie zoveel mogelijk tegen te gaan. Voor zover publiekrechtelijke bepalingen daarvoor onvoldoende mogelijkheden bieden, kan gebruik gemaakt worden van verkoop regulerende bepalingen in contracten tussen de overheid en particulieren. Vervanging door publiekrechtelijke regelingen in het belang van de uitvoering van de taak van de overheid moet echter worden nagestreefd.

Verkeersveiligheid

65 De veiligheid van de weggebruikers behoort centraal te staan in het verkeersbeleid. Verdere uitbreiding van het autowegennet verdient over het algemeen geen aanbeveling. Wel dienen bestaande knelpunten die gevaren opleveren voor de veiligheid van de weggebruikers, uit de weg te worden geruimd. Het stelsel van maximum snelheden moet verder worden gedifferentieerd, zodat binnen woonwijken en woonbuurten lagere snelheden gelden dan op doorgaande wegen binnen de bebouwde kom.

De voetganger en de fietser moeten beter beschermd worden onder meer door stelsels van voet- en fietspaden. Beperking van het autoverkeer in binnensteden dient gelijk op te gaan met het goed bereikbaar maken ervan door middel van openbaar vervoer, parkeervoorzieningen aan de rand van de binnenstad en veilige voetgangers- en fietsroutes.

Openbaar vervoer

66 De laatste jaren is sprake van een toenemende belangstelling voor openbaar personenvervoer. Dit is een extra reden om de kwaliteit van dit vervoer te verbeteren en de kostenstijging beperkt te houden. In nauwe samenwerking tussen de verschillende overheden en vervoersmaatschappijen dienen plannen tot verbetering van het openbaar vervoer in de regio te worden ontworpen. Onder meer door afstemming van de vervoersvoorzieningen op elkaar, het bevorderen van een vlotte doorstroming van het bus- en tramverkeer en de aanleg van parkeervoorzieningen bij stations.

Goederenvervoer

67 Het beroepsgoederenvervoer vervult vanouds een belangrijke functie voor de nationale economie. De gunstige geografische ligging van Nederland moet worden benut om deze functie ook voor de toekomst te behouden. Waar mogelijk dient transport per spoor of over water te worden bevorderd.

Recreatie

68 De bekendheid van Nederland als vakantieland dient te worden vergroot. Goede voorlichting in binnen- en buitenland blijft hiertoe noodzakelijk. Kleinschalige recreatievoorzieningen, zoals het kamperen op de boerderij, kunnen een welkome aanvulling op bestaande grote objecten betekenen, met name voor het houden van vakantie in gezins- of groepsverband. Dergelijke voorzieningen stellen voorts minder hoge eisen aan het natuurlijke milieu en leiden ook niet tot een inbreuk op de rust in de omgeving.

De overheid kan stimulerend werkzaam zijn, onder meer door de aanleg van toeristische fietspaden en de ontsluiting van landschappelijk aantrekkelijke gebieden voor voetgangers.

Consumptie

69 Ook de consumptie van goederen en diensten staat onder de werking van Gods geboden. De consumptie kan daarom niet zonder meer aan de werking van vraag en aanbod worden overgelaten. De overheid heeft in het licht van Gods geboden een taak op het gebied van de consumptievoorlichting. Zij behoort verkoop van schadelijke produkten tegen te gaan, b.v. door een reclameverbod, door accijns of door verplichte informatie over de risico's bij gebruik dan wel door verbodsbepalingen.

Bij het sociaal-economisch overleg worden vertegenwoordigers van consumentenorganisaties zoveel mogelijk betrokken.

De consumptieve kredietverlening moet worden beperkt, onder meer door de betaalde rente slechts in beperkte mate aftrekbaar te doen zijn van het belastbaar inkomen.

70 In het licht van de opdracht van God om de schepping in Zijn dienst te beheren en tot Zijn eer te ontwikkelen vertoont onze samenleving fundamentele tekorten.

Terwijl er handen tekort zijn om de taken waarvoor overheid en burgers staan te verrichten, is er voor honderdduizenden Nederlanders geen werk.

Ieder is ervan overtuigd, dat de slechte economische situatie om ingrijpende maatregelen vraagt, maar elke maatregel die voorgesteld wordt leidt tot zoveel verzet, dat doorvoering ervan moeilijk is en dikwijls achterwege blijft. De overheid heeft steeds meer taken van de burgers en van het bedrijfsleven aan zich getrokken, maar nu gebleken is dat zij niet bij machte is al deze taken zo te vervullen als de burgers wensen, leidt dit tot onvrede en defaitisme.

Het fundamentele probleem van onze samenleving is, dat overheid en volk niet erkennen dat God het is die materiële en geestelijke goederen schenkt. Het achterwege blijven van deze erkenning vormt een voedingsbodem voor materialisme en horizontalisme.

Het GPV wil in deze situatie niet berusten.

Er ligt een grote taak voor iedere Nederlander. God die de opdracht gaf is Dezelfde die ook de mogelijkheden schenken wil om de opdracht uit te voeren.

Daarom roept het GPV overheid en volk op zich gezamenlijk in te zetten voor een nationaal herstel- en ontwikkelingsplan, dat uitzicht biedt op een situatie waarin God de eer ontvangt van Zijn schepselen en het ons volk zal wél gaan. Het behoort tot de taak van

de overheid een dergelijk plan op te stellen en met daden te tonen dat het haar ernst is met de uitvoering van het plan. De tekorten van onze samenleving kunnen met een dergelijk plan alleen bestreden worden, als onderkend wordt dat het ons volk alleen zal wél gaan als het zich laat leiden door het Woord van God. Daaruit weten we hoe de Koning der koningen gediend wil zijn. Als we daarnaar handelen, maken materialisme en horizontalisme plaats voor het beleven van de eigen verantwoordelijkheid van iedere burger ten opzichte van God en van de medemens.

Het GPV staat daarom het volgende voor:

A In het sociaal-economisch leven

Herstel- en ontwikkelingsplan

71 De regering dient een nationaal herstel- en ontwikkelingsplan voor de jaren 1982–1985 aan het parlement aan te bieden, gericht op een structurele verbetering van onze nationale economie. Daartoe zullen hernieuwde mogelijkheden voor het bedrijfsleven moeten worden geschapen gericht op werkgelegenheid voor ieder;

Het plan zal moeten uitgaan van het beperken van het financieringstekort van de overheid tot maximaal 4% van de overheidsuitgaven en van het voorkomen van een verdere groei van de belasting- en premiedruk.

Deze maatregelen zullen alleen tot een wezenlijke verbetering kunnen leiden, als de geest van materialisme en horizontalisme plaats maakt voor het besef, dat zowel de overheid als iedere

Nederlander de taak en de mogelijkheid heeft bij te dragen aan een zodanige ontwikkeling van land en volk, dat God de eer ontvangt en het de naaste – in binnen- en buitenland – wél gaat.

Een concreet voorstel voor een dergelijk herstel- en ontwikkelingsplan biedt het GPV bij dit verkiezingsprogramma aan.

Activiteitenplan

72 Tegelijk met de vaststelling van het plan zal de regering maatregelen moeten treffen tot realisering van die activiteiten die al op korte termijn zichtbaar maken welke doelstellingen met het nationaal herstel- en ontwikkelingsplan worden beoogd, zodat het voor ieder duidelijk kan zijn, dat het de regering ernst is. Voorstellen voor zo'n activiteitenplan zijn eveneens opgenomen in het aangeboden herstel- en ontwikkelingsplan van het GPV. Het is van groot belang dat de regering het activiteitenplan lanceert met het oogmerk God publiek te eren. Zij zal het plan met overtuigingskracht moeten presenteren en verklaren als mede politieke en maatschappelijke organisaties moeten opwekken zich vanuit hun verantwoordelijkheid mede in te zetten voor de realisering van het plan.

Arbeid

73 Het verrichten van arbeid is nodig met het oog op het levensonderhoud en op de ontplooiing van de mens en de samenleving. Deze arbeid is opdracht, die de mens uit dank voor Christus' verlossing, in Zijn dienst, tot eer van God en tot hulp van de naaste

mag uitvoeren. Tot deze arbeid is ieder mens geroepen, ook als men niet (meer) kan deelnemen aan beroepsarbeid. Vanwege deze opdracht mag er niet in berust worden, dat gezonde mensen niet zelf voor het levensonderhoud van zichzelf en hun gezin kunnen zorgen.

Het is een belangrijke taak voor bedrijfsleven en overheid te bevorderen, dat er werk is voor ieder.

Voor iedere burger die daartoe in staat is, houdt dit de roeping in zijn capaciteiten in dienst van God en tot zegen voor de naaste ter beschikking te stellen voor het verrichten van arbeid.

Werkgelegenheid

74 Teneinde te bevorderen, dat er ook in de toekomst voldoende mogelijkheden zullen zijn om beroepsarbeid te verrichten, moet het nationaal herstel- en ontwikkelingsplan voorzien in maatregelen die gericht zijn op een structurele verbetering van de werkgelegenheid. De kern van deze maatregelen moet gevormd worden door de volgende elementen:

- het opstellen van een industrieel herstructureringsprogramma;
- het stimuleren van de ontwikkeling van die bedrijfstakken waar voor Nederland goede kansen liggen, waaronder handel, transport en zakelijke dienstverlening;
- het scheppen van een goed klimaat voor het bedrijfsleven;
- het verstrekken van gerichte overheidsopdrachten voor de uitvoering van ontwikkelingswerken.

Deze maatregelen dienen gepaard te gaan met maatregelen die bevorderen, dat de beschikbare arbeidsplaatsen door Nederlands personeel worden ingenomen.

Regionale politiek

75 De ongunstige economische ontwikkeling treft een aantal regio's onevenredig zwaar. Een politiek gericht op ontwikkeling van ons land zal zich dan ook in het bijzonder op deze regio's moeten toespitsen door het treffen van structurele verbeteringen. Gedacht kan worden aan het bevorderen van een goede industriële structuur en vestiging van rijksdiensten. Speciale aandacht wordt gevraagd voor:

- het gebruik van de Noordnederlandse Eemshaven;
- de aanleg van de vaste oeververbinding over de Westerschelde;
- de realisering van de spoorlijn Am-

sterdam-Almere-Lelystad, waarbij door trekking van de lijn via Drachten naar Groningen ernstig overwogen moet worden;

- de aanwending van een deel van de aardgasbaten voor verbetering van de economische structuur van Oost-Groningen.

Bij de beslissing omtrent de inpoldering van de Markerwaard dienen zowel de ruimtewinst voor een aantal urgente functies (zoals woningbouw, tuinbouw, bosbouw en recreatie) als de gevolgen voor de fauna en de energievoorziening te worden afgewogen.

Industrie

76 Met het oog op de toekomst van de Nederlandse industrie zal het beleid van de overheid vooral gericht moeten zijn op:

- het stimuleren van een grotere betrokkenheid van de industrie bij de totstandkoming en uitvoering van het beleid;
- het bevorderen van innovatie door het bedrijfsleven;
- het bevorderen van sanering waar dit nodig is, met name in relatie tot de internationale arbeidsverdeling met ontwikkelingslanden;
- het bevorderen van de afzet van Nederlandse industriële producten in het buitenland, onder meer door het verstrekken van kredietgaranties;
- het beschermen van de Nederlandse industrie tegen dumpingspraktijken uit het buitenland.

Midden- en kleinbedrijf

77 In een tijd van economische stagnatie vraagt de positie van zelfstandige ondernemingen in het midden- en kleinbedrijf extra aandacht. De belangrijke maatschappelijke functie die zij vervullen kan gemakkelijk in het gedrang komen, als het beleid zich vooral richt op de situatie bij een aantal grote ondernemingen. Meer dan bij incidentele maatregelen is ook het midden- en kleinbedrijf gebaat bij een structurele verbetering van de positie van het bedrijfsleven. Bedacht dient te worden dat het midden- en kleinbedrijf over het geheel genomen al arbeidsintensief is, en dat bovendien de stijging van de personeelskosten in de afgelopen jaren in deze sector verhoudingsgewijs belangrijk is uitgegaan boven de toename van de omzet.

Er dient op te worden toegezien, dat het grootbedrijf niet door stuntacties met een beperkt aantal artikelen de reeds zwakke positie van veel kleine

bedrijven die van de verkoop van deze artikelen afhankelijk zijn, ondermijnt. Gerichte overheidsmaatregelen om deze positie te versterken in overeenstemming met de functie van het midden- en kleinbedrijf zijn noodzakelijk. In het bijzonder verdient de scholing van voldoende personeel voor ambachtelijk werk de aandacht. Algemene regels voor het bedrijfsleven (bijv. in planologische voorschriften) mogen het midden- en kleinbedrijf niet onnodig belemmeren in zijn mogelijkheden voor de aanpassing aan nieuwe ontwikkelingen.

Landbouw

78 De Nederlandse land- en tuinbouw is zowel nationaal als internationaal van grote betekenis. Het signaleren van overschotten bij bepaalde producten mag de aandacht hiervan niet afleiden. In veel goed geleide bedrijven zet het hele gezin zich in voor een goede bedrijfsuitoefening. Als dan niettemin de inkomens tot beneden een sociaal minimum dreigen te dalen wordt het steeds moeilijker in de bedrijfsuitoefening normatief te handelen en komt de nadruk gemakkelijk eenzijdig op produktieverhoging te liggen. Een geleidelijke aanpassing van de landbouwprijzen aan de kostenontwikkeling is dan ook niet alleen een zaak van rechtvaardigheid ten opzichte van de landbouwers, maar ook in het belang van een verantwoorde bedrijfsuitoefening.

Het verstrekken van specifieke inkomensstoeslagen voor bedrijven met een inkomen beneden het bestaansminimum bevordert een gezond ondernemerschap niet en verdoezelt de werkelijke problemen van de landbouw.

Europees landbouwbeleid

79 Aangezien het Nederlandse landbouwbeleid in belangrijke mate afhankelijk is van het Europese beleid, dient Nederland mee te werken aan een verantwoord volume- en prijsbeleid in Europa. In Europees verband moet ook aandacht worden geschonken aan het gebruik van energie en van kunstmest bij de produktie. Besparing van schaarse energie kan in Europees verband beter bereikt worden dan met uitsluitend nationale maatregelen, aangezien deze laatste veelal direct de concurrentiepositie raken. Bij de toelating van Zuid Europese landen tot de Europese Gemeenschappen moet er rekening mee gehouden worden, dat dit met name voor de land- en tuinbouw ingrijp-

pende gevolgen kan hebben vanwege de veel lagere produktiekosten in die landen. Ruime overgangsregelingen zijn daarom noodzakelijk.

Voedselvoorziening

80 Samenwerking in Europees verband mag er niet toe leiden dat Nederland voor zijn voedselvoorziening afhankelijk wordt van andere landen. Een kwalitatief goede en in assortiment gevarieerde land- en tuinbouw blijft in Nederland nodig. Een goed en rechtvaardig ontwikkelingsgebied voor de landbouw kan niet zonder een vrijwillige saneringsregeling. De mogelijkheden voor omscholing dienen daarbij te worden betrokken.

Overheidssteun aan voorlichting, research en onderwijs ten behoeve van de landbouw kan niet worden gemist.

In de landbouw komen nog steeds praktijken en verordeningen voor, die bedrijfsgenoten achterstellen op grond van het feit dat zij niet aangesloten zijn bij een bepaalde organisatie.

Aan deze praktijk, die tekort doet aan de geestelijke vrijheid, dient ten spoedigste een einde te worden gemaakt.

Bedrijfsuitoefening

81 Voor een goede bedrijfsuitoefening in de landbouw is duidelijkheid over de toekomstige positie noodzakelijk. Deze ontbreekt nu nog te vaak. Er wordt reeds lang gesproken over de aanwijzing van nationale landschaps-parken. Daaruit vloeien voor de landbouw nu reeds beperkingen voort, dikwijls zonder dat er sprake is van een tegemoetkoming in de kosten.

Van de overheid wordt gevraagd spoedig duidelijkheid te verschaffen over de positie van de landbouw in relatie tot andere functies, zoals de verstedelijking, de recreatie en de bescherming van natuur en landschap. Als uit beschermende maatregelen van de overheid terwille van deze andere functies beperkingen voortvloeien voor een normale bedrijfsuitoefening, moet de landbouwer een vergoeding worden toegekend die overeenkomt met de kostenverhogende werking van deze beperkingen. Van de agrariërs die grootschalige landbouw of veeteelt toepassen, wordt gevraagd mee te werken aan het wegnemen van bezwaren die tegen deze wijze van bedrijfsuitoefening kunnen bestaan. Ook bij de bedrijfsuitoefening is de mens beheerder van gaven die God heeft toevertrouwd.

Ruilverkaveling

82 Ten behoeve van een moderne bedrijfsvoering zullen ruilverkavelingen en boerderijverplaatsingen op ruimere schaal moeten worden toegepast.

Ruilverkavelingsplannen moeten een goed doordacht programma van landschapsbouw omvatten om zo de bestaande kwaliteit van het landschap te behouden of te verbeteren.

De huidige praktijk, waardoor een ruilverkavelingsplan soms 20 jaar op volledige realisering moet wachten, vormt een belemmering voor de goede bedrijfsvoering. Beperking van de realiseringsduur tot maximaal 10 jaar moet mogelijk zijn. Onderlinge kavelruil dient in versterkte mate gestimuleerd te worden.

Tuinbouw

83 De tuinbouw wordt extra getroffen door de stijgende energieprijzen. Doorberekening van deze prijzen aan de tuinbouw is onvermijdelijk maar dient geleidelijk plaats te vinden om gelegenheid te geven produktiesystemen aan de hogere kosten aan te passen.

Energiebesparingsonderzoek en investeringen dienen te worden gestimuleerd. Premiëring van de afbraak van glasopstanden in het kader van algehele bedrijfsbeëindiging kan ertoe bijdragen, dat de inkomenspositie van gezonde bedrijven wordt verbeterd.

Voor een oplossing van de personeelsproblemen in de tuinbouw moet in de eerste plaats gedacht worden aan tewerkstelling van Nederlanders. Maatregelen ter bijscholing van werklozen kunnen hieraan bijdragen. Gebieden in Nederland waar de tuinbouw geconcentreerd is, dienen — zo dit enigszins mogelijk is — niet te worden aangetast door andere functies i.v.m. de hoge kosten van verplaatsing en de geringe mogelijkheden daartoe.

Overheidsuitgaven

84 De omvang van de overheidsuitgaven is de laatste 20 jaar in versneld tempo gestegen. Dat dit nog niet direct tot grote problemen leidde, hing met name samen met de voortgaande economische groei en de belangrijke aardgasbaten, die aan de overheid ten goede kwamen. Nu een economische groei van betekenis voorlopig niet meer te verwachten is en de opbrengsten van het aardgas binnenkort gaan dalen, is een ombuiging van de overheidsuitgaven noodzakelijk. Dit geldt

te meer, omdat ook het financierings-tekort van de overheid belangrijk hoger is dan verantwoord is.

Bij de beperking van de overheidsuitgaven dient onderscheidend te werk te worden gegaan. Uitgaven die niet direct voortvloeien uit de eerste taak van de overheid, zullen beperkt of zelfs geheel beëindigd moeten worden. Als eerste overheidstaken gelden in dit verband de zorg voor de binnen- en buitenlandse veiligheid, de handhaving van de rechtsorde en de realisering van het nationaal herstel- en ontwikkelingsplan.

Sociale zekerheid

85 De uitgaven wegens sociale zekerheid in Nederland zijn de hoogste van de tot de Europese Gemeenschap behorende landen en stijgen nog steeds.

Nu het onvermijdelijk is dat de overheidsuitgaven worden beperkt moet ook aan de groei van deze uitgaven een einde komen. Gezien de relatief gunstige situatie op dit gebied in Nederland moet dit mogelijk zijn. Om dit te bereiken zal meer inhoud gegeven moeten worden aan de eigen verantwoordelijkheid van de mens in de zorg voor de gezondheid en het levensonderhoud van zichzelf en de leden van zijn gezin. Behalve aan het invoeren van een beperkt eigen risico in geval van ziekte moet hierbij vooral worden gedacht aan het beperken van de verplichte sociale verzekeringen tot onevenredige risico's en tot de minimaal noodzakelijke bedragen. Daarnaast kan dan vrijwillige verzekering plaatsvinden tegen min of meer normale risico's en tot bedragen die boven de minima uitgaan. De resterende sociale verzekeringen zullen geleidelijk hun verzekeringskarakter moeten terugkrijgen door de bijdragen uit de algemene middelen te laten vervallen. Uit het ziekenfondspakket dienen in ieder geval alle verstrekkingen te worden verwijderd die niet behoren tot de directe ziektekosten.

Belastingen

86 Belasting moet worden geheven naar draagkracht.

Bij de loon- en inkomstenbelasting dient een stelsel van kinderaftrek te gelden, waarin in het bijzonder rekening wordt gehouden met de kinderrijke gezinnen.

Een verdere verhoging van de belastingdruk in Nederland is niet verantwoord. Tegenover incidentele verho-

gingen voor wat betreft luxe goederen, goederen en diensten waarvan nadelige gevolgen voor de ontwikkeling van mens en samenleving kunnen worden verwacht en energieverspillende apparatuur, dient een verlaging te staan van de belasting op de bouw van woningen.

De aftrekbaarheid van betaalde rente en de belastbaarheid van ontvangen rente dienen op evenwichtige wijze te worden verminderd. Door de geldontwaarding wordt de bedoeling van de belastingwetgever doorkruist. Indexering van vrijstellingsbedragen is daarom noodzakelijk. Om belastingfraude tegen te gaan kan worden gedacht aan een verlaging van de tarieven onder gelijktijdige afschaffing van een aantal aftrekposten.

Inkomens

87 In het kader van een op herstel van onze economie gericht beleid is een aanmerkelijke matiging van alle inkomens onontkoombaar. De inkomensontwikkeling is al jaren de ruimte die geschapen is door de groei van het nationale inkomen, te boven gegaan. Als nu geen inkomensmatiging gerealiseerd wordt, zal Nederland op korte termijn in een uitzichtloze situatie terecht komen van bedrijfssluitingen, werkloosheid, kostenstijgingen en inflatie. In een dergelijke situatie zullen de economisch zwaksten het meest worden getroffen. De uitvoering van Gods opdracht om tot Zijn eer werkzaam te zijn zal steeds meer in het gedrang komen.

De regering zal ons volk dan ook met klem moeten wijzen op de noodzaak, dat iedere Nederlander bijdraagt aan de realisering van het herstel- en ontwikkelingsplan. Zij behoort er daarbij aan te herinneren, dat God Zijn zegen geeft aan allen die de eer van Zijn Naam zoeken.

Loonvorming

88 De loonvorming behoort in de eerste plaats tot de verantwoordelijkheid van werkgevers en werknemers. Gelet op de verstrekende gevolgen van het niet bereiken van overeenstemming of van het bereiken van overeenstemming met voorbijgaan aan de noodzakelijke inkomensmatiging, kan de overheid in deze gevallen niet afzijdig blijven. Zij zou een college van arbiters kunnen benoemen, dat op basis van de nationale produktiestijging aan geeft hoeveel de loonkosten kunnen stijgen of moeten dalen.

De lonen en salarissen van het overheidspersoneel oefenen een grote invloed uit op het totaal van de overheidsuitgaven. Het is onder de huidige economische omstandigheden niet verantwoord de ontwikkeling hiervan geheel te laten afhangen van de loonontwikkeling bij het bedrijfsleven. Anderszins is het ook onjuist de ambtenarensalarissen geheel los te koppelen van deze ontwikkeling. Daarom verdient het aanbeveling dat de overheid — op basis van een rapport van het college van arbiters of van andere onafhankelijke deskundigen — een eigen loonbeleid voor haar personeel voert. Dit beleid zal dan moeten dienen als toetsingskader voor de leerontwikkeling bij het bedrijfsleven. Zonodig kan de overheid gebruik maken van de bepalingen van de Loonwet om de noodzakelijke loonmatiging te realiseren. Als van de werknemers een reële inkomensmatiging wordt gevergd, dient een vergelijkbare matiging van de inkomens van hen die een vrij beroep uitoefenen niet achterwege te blijven. Als goed overleg met hun organisaties hiertoe niet mocht leiden, zijn wettelijke maatregelen verantwoord.

Matiging

89 Bij de noodzakelijke inkomensmatiging dient ervan te worden uitgegaan, dat matiging naar draagkracht geschiedt, waarbij de laagste inkomens zoveel mogelijk worden ontzien. De meest voor de hand liggende vormen van inkomensmatiging zijn het afzien van een volledige compensatie van gestegen prijzen en het beperken van de vakantie-uitkering. Daarnaast is het noodzakelijk dat prijsstijgingen die veroorzaakt zijn door schaarstemaatregelen (b.v. van energie), en die dan ook tot besparing behoren te leiden, niet in de prijscompensatie worden opgenomen.

Een stringent inkomensbeleid moet ruimte laten voor stimulans en tot positieverbetering gevolg van vakstudie of bekwaamheid. Dergelijke stimulansen zullen de bereidheid om zich in te zetten voor de ontwikkeling van de samenleving ten goede komen.

Inflatie

90 Het is van grote nationale betekenis, dat de regering de geldontwaarding tegengaat. De terugdringing van het financieringstekort van de overheid levert hiertoe een belangrijke bijdrage. Ook overigens zal uitvoering van het herstel- en ontwikkelingsplan uiteinde-

lijk leiden tot een beperking van de inflatie.

Ontduiking

91 Allerlei vormen van ontduiking van wettelijke regels moeten als in strijd met het uitdrukkelijke gebod van God worden afgewezen en bestreden. In dit verband kan gedacht worden aan belastingontduiking, misbruik van sociale voorzieningen, uitbetalen en ontvangen van zwart geld en in het algemeen aan malafide praktijken van koppelbazen.

Opsporing en bestraffing ervan zijn ook noodzakelijk ten opzichte van de landgenoten die normaal hun burgerplicht vervullen. Het is een taak van de overheid er steeds op uit te zijn te voorkomen dat door haar uitgevaardigde regels ontduiking vergemakkelijken.

Ondernemingen

92 Binnen de ondernemingen dragen de directie, de aandeelhouders, de commissarissen en de ondernemingsraad elk eigen verantwoordelijkheid. De overheid behoort in het particuliere bedrijfsleven geen bevoegdheden van de leiding tegen haar wil over te dragen aan de ondernemingsraad. Zij moet bevorderen dat de ondernemingsraad een werkelijke vertegenwoordiging van alle medewerkers van de onderneming is.

De wetgever dient waarborgen te scheppen, dat aan de verschillende organisaties van werkgevers of werknemers recht wordt gedaan. Het is onaanvaardbaar als criterium voor representativiteit van een organisatie uitsluitend de landelijke organisatiegraad te hanteren. Per niveau (regio, bedrijf, branche, e.d.) moet de situatie afzonderlijk worden beoordeeld. De overheid moet als werkgeefster hierin een voorbeeld geven. Zij moet ook door goede voorlichting aan het personeel in haar eigen diensten en bedrijven laten zien, dat de persoonlijke arbeidsbijdrage van ieder zo goed mogelijk wordt gericht op de ontwikkeling en beveiliging van het land.

Stakingen

93 Werkstaking is in een rechtsstaat zoals Nederland alleen geoorloofd als doorwerken in strijd zou zijn met Gods gebod. Dit houdt in dat goede regels tot stand moeten komen voor de oplossing van arbeidsconflicten door middel van arbitrage of rechterlijke uitspraken.

Politieke stakingen moeten als onwettige acties tegen de wettige overheid scherp worden veroordeeld en tegengegaan.

Wie van het wapen van de staking gebruik maakt behoort hiervoor persoonlijk verantwoordelijk te zijn, ongeacht of hij het doet op advies of met instemming van een organisatie.

Het stakingsrecht van ambtenaren behoort niet te worden toegekend. Het is een taak van de overheid erop toe te zien, dat bij stakingsacties werkwilligen in staat gesteld worden om te werken. Zij dienen van de acties geen financieel nadeel te ondervinden.

B In het onderwijs

Vrijheid van onderwijs

94 Op de ouders rust de volle verantwoordelijkheid voor de opvoeding en het onderwijs van hun kinderen. Onderwijs gegeven aan van de ouders uitgaande scholen is dan ook normaal; openbaar onderwijs zou uitzondering moeten zijn.

De vrijheid van onderwijs, sinds 1917 niet alleen formeel maar ook materieel verzekerd, dient zo ruim mogelijk gehandhaafd te worden. Deze vrijheid komt tot uitdrukking zowel in de stichting en instandhouding van scholen als in de inrichting van het onderwijs.

Het is in overeenstemming met de vrijheid van onderwijs het gereformeerd onderwijs aan te merken als een aparte richting van het onderwijs, die een eigen plaats op het terrein van het onderwijs inneemt. De daaraan verbonden organisaties dienen dan ook door de overheid in het centraal overleg betrokken te worden.

Schoolstichting

95 Schoolstichting dient niet afhankelijk te zijn van het oordeel van de gemeenteraad over de behoefte aan onderwijs in een bepaalde richting. Afwijking van de getalscriteria door de Minister zal niet op verzoek van het gemeentebestuur geschieden. Zo'n verzoek gaat uit van het bevoegd gezag van een op te richten bijzondere school. In geval van zo'n afwijking dient een zekere levensvatbaarheid aangetoond te worden via prognoses. Gewaakt dient te worden tegen het ontstaan van zo grote scholen, dat het persoonlijk contact tussen de schoolleiding en de leerlingen verloren gaat. Voor kleine door de ouders gedragen

scholen met een eigen signatuur behoort in ons onderwijsbestel een plaats verzekerd te blijven.

De verantwoordelijkheid van de overheid voor het particulier onderwijs verschilt principieel van die voor het openbaar onderwijs. Eisen van deugdelijkheid, aan het bijzonder onderwijs te stellen, dienen dan ook geen afspiegeling te zijn van de eisen die aan het openbaar onderwijs worden gesteld. Deze eisen hebben de vorm van voorwaarden waaraan de door het bestuur bepaalde inrichting van de school, met het oog op de kwaliteit van het onderwijs, wordt getoetst. Voorschriften omtrent de samenstelling van de schoolbesturen en de bestuursvorm komen in strijd met de grondwettelijke vrijheid van inrichting van het onderwijs.

De leden van de schoolvereniging behoren in eigen verantwoordelijkheid te bepalen hoe de bestuursvorm en de samenstelling van het bestuur zullen zijn.

Schoolbegeleiding

96 Schoolbegeleiding is geen neutrale aangelegenheid, maar heeft alles te maken met de levensbeschouwelijke grondslag van de school.

Daarom behoort er tussen de school en de schoolbegeleidingsdienst een gemeenschappelijke basis te bestaan wat betreft de doelstelling die wordt nagestreefd. De bestuursvorm dient te worden overgelaten aan de (organisaties van) scholen die dit bestuur zullen vormen. Er moet van worden uitgegaan, dat een school vrij kan beslissen van welke schoolbegeleidingsdienst gebruik zal worden gemaakt. Daarbij dient subsidiëring te geschieden op basis van het aantal leerlingen dat de deelnemende scholen bezoekt alsmede van het aantal scholen dat wordt begeleid. De totstandkoming van een wet op de verzorgingsstructuur is noodzakelijk.

Vernieuwing

97 Uitgangspunt bij vernieuwingen moet zijn, dat het onderwijs op school aansluit bij de opvoeding thuis. Persoonlijke ontplooiing, maatschappelijke voorbereiding en opleiding voor een beroep behoren in het verlengde te liggen van de opvoeding tot mensen die — gehoorzaam aan God — hun maatschappelijke verantwoordelijkheden zullen vervullen. Actief en democratisch staatsburgerschap, maatschappelijke en economische weerbaarheid

kunnen en mogen door de overheid dan ook niet als doelstellingen op zichzelf aan het onderwijs worden voorgeschreven en als normen voor kwaliteit en deugdelijkheid van het onderwijs gehanteerd.

Levensbeschouwelijke uitgangspunten kunnen en mogen ook niet verplicht gesteld worden bij deelname aan experimenten, innovatieprojecten e.d. en evenmin als verplichtingen voorkomen in nota's en beleidsnotities.

Het onderwijs moet degelijke kennis van onze moedertaal bijbrengen. Het historisch besef dient op een veel hoger niveau te worden gebracht door adequaat onderwijs van de (Nederlandse) geschiedenis. Hierdoor worden fundamentele tekorten van onze samenleving bestreden.

Inrichting

98 Bij het onderwijs zal meer aandacht moeten worden besteed aan de individuele leerling. Het onderwijs dient zodanig te worden ingericht dat afstemming mogelijk is op zijn ontwikkeling, die ononderbroken moet kunnen voortgaan. Een te vroege beroeps- en studiekeuze moet worden voorkomen, maar aan de andere kant kan ze ook niet te lang worden uitgesteld. Plannen die ontwikkeld worden om hieraan tegemoet te komen, dienen uit te gaan van de bestaande onderwijsstructuur en daarop voort te bouwen. Begaafdheden en vaardigheden van de leerlingen zijn evenzo verscheiden als hun toekomstige taken. Deze laatste dienen te bepalen hoe het onderwijs en de keuze van de leermiddelen moeten zijn en niet zaken als b.v. de doorbreking van de zgn. rolverdeling man en vrouw.

Voor verbetering van het onderwijs moet algemene regel zijn, dat het peil van inzicht en vaardigheden bij onderwijs-vragende groepen met een achterstand wordt omhoog gebracht, zonder dat als gevolg van een proces van nivellering dit peil bij andere groepen wordt gedrukt.

Het onderwijs ten behoeve van culturele minderheden dient ruime aandacht te krijgen, opdat integratie zo goed mogelijk plaatsvindt.

Regionalisatie

99 Mede met het oog op de kostenbeheersing dienen noodzakelijke vernieuwingen in het onderwijs geleidelijk te worden doorgevoerd. Prioriteit moet worden verleend aan verbeteringen binnen de scholen — zoals verlaging

van de leerlingenschaal, taakverlichting van de schoolhoofden en nascholing — boven een verdere uitbouw van de verzorgingsstructuur ten behoeve van het onderwijs in het algemeen.

In het algemeen dient de wet ruime mogelijkheden te bieden als school bepaalde projecten uit te voeren, die afwijken van de gangbare mogelijkheden. Daarmee kan de onderwijs vernieuwing vanuit de basis bevorderd worden. Regionalisatie van het onderwijsbeleid moet worden afgewezen, omdat die ertoe zal leiden dat provinciale en vooral gemeentelijke overheden willen gaan optreden als hoedster van het algemeen belang, terwijl de overheid — gezien de verantwoordelijkheid van de ouders voor het onderwijs — alleen voorwaardenscheppend en aanvullend mag optreden. De samenwerkingsschool wordt als een miskenning van de verworven vrijheid van onderwijs gezien. Op geen enkele wijze mag de overheid bij schoolstichting deze vorm verplichtend voorschrijven.

Basisschool

100 Integratie van de kleuter- en lagere school is in beginsel een goede zaak. Op de basisschool zal voldoende aandacht besteed moeten worden aan de eigen identiteit van de kleuter en het schoolkind.

In voorkomende gevallen zal externe hulp (onder meer van een schoolbegeleidingsdienst) verkregen moeten kunnen worden om onderzoek en hulp bij leer- en/of ontwikkelingsstagnaties te verschaffen. Uitbreiding van de leerplicht tot kleuterleeftijd wordt als onnodig en in strijd met de verantwoordelijkheid van de ouders voor hun jonge kind afgewezen.

Het einde van de basisschoolleeftijd zal zo bepaald moeten worden, dat er voldoende ruimte is voor experimenten met o.a. elementair onderwijs.

Er dienen geen verdergaande eisen gesteld te worden aan de behandeling van de leerstof per jaarklas.

Het schoolwerkplan dient als instrument om de school zelf in de gelegenheid te stellen haar onderwijs volgens de eigen opvattingen en inzichten naar inhoud en vorm te organiseren. Het invullen van de verschillende schoolwerkplanonderdelen voor het bijzonder onderwijs komt uitdrukkelijk aan de bijzondere school zelf toe. Er mag geen druk van de overheid zijn om een bepaalde visie op het onderwijs via het schoolwerkplan gestalte te geven.

Zowel uit het oogpunt van de vrijheid van onderwijs als op grond van

praktische nadelen handhaven wij onze bezwaren tegen de invoering van een planprocedure voor het basisonderwijs.

Het blijft onjuist dat openbare scholen nog steeds zoveel gemakkelijker dan bijzondere scholen op kosten van de overheid gesticht en in stand gehouden kunnen worden.

Het uitdrukkelijk in de wet opnemen, dat de minister in bijzondere gevallen het benodigde aantal leerlingen voor schoolstichting lager kan stellen, betekent een belangrijke verbetering in de bestaande plannen.

Voortgezet onderwijs

101 Het integreren — ook bij het voortgezet onderwijs — van onderwijsvoorzieningen kan voor sommige onderdelen positief worden beoordeeld. Voortgebouwd dient daar bij te worden op de bestaande onderwijsstructuur.

Zo kan het onderscheiden van twee fasen in het voortgezet onderwijs methodisch en organisatorisch verduidelijkend werken.

De twee fasen moeten daarbij wel op elkaar aansluiten. Wil men in de eerste fase (de tweejarige brugperiode) bepaalde vormen van differentiatie binnen klasseverband invoeren ter individualisering van de leerweg, dan zal eerst door experimenten moeten blijken wat het in de praktijk betekent.

Voorkomen moet worden, dat zij die wel reeds op jonge leeftijd goed weten te kiezen, de dupe worden van het algemeen en breed houden van de brugperiode. Het samenvoegen in de tweede fase van de mbo-soorten tot één geïntegreerde opleiding zal leiden tot zeer brede scholengemeenschappen, die grote organisatorische ingrepen vereisen. Voordat tot een dergelijke reorganisatie wordt besloten zal moeten worden aangetoond dat binnen de bestaande onderwijsstructuur de nodige verbeteringen niet kunnen worden aangebracht. De invoering van een kortmbo lijkt zinrijk en kan waarschijnlijk wel binnen die structuur worden gerealiseerd.

Integratie van de havo/vwo-opleidingen wordt niet gewenst geacht, gezien de onderscheiden leerlingenbevolking van beide schooltypen trekken.

Er wordt de voorkeur aan gegeven dat havo en vwo met onderling verschillende eindniveaus in de eerste plaats opleidingsscholen zijn voor het hoger onderwijs: hoger beroepsonderwijs of wetenschappelijke onderwijs.

De eventuele invoering van een nieuw onderwijsbestel voor het voortgezet onderwijs zal zowel onderwijs-

kundig als financieel een *drastische ingreep* betekenen.

De belangen van de scholen en de toekomst van de leerlingen kunnen gedurende een reeks van jaren op het spel staan.

Bovendien wordt de onrust in de onderwijswereld, die daar al jaren heerst, door wéér nieuwe plannen bestendigd. De invoering van een nieuw bestel dient dan ook via de inbreng van een discussie binnen het gehele onderwijs te worden overwogen en zo nodig tot stand gebracht.

Hoger onderwijs

102 Het hoger beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs vertonen in toenemende mate tekenen van verwantschap. Een meer op elkaar afgestemde wettelijke regeling van beide ligt dan ook voor de hand. Anderzijds moet in aanmerking genomen worden, dat er geen sprake is van gelijkheid. Daarnaast moet ook niet gestreefd worden. Duidelijke verschillen in traditie tussen beide komen ook nu nog tot uitdrukking in een verschil in functie.

Dit functieverschil, waarbij het hoger beroepsonderwijs meer beroepsgericht is dan het wetenschappelijk onderwijs is ook nu gerechtvaardigd. God heeft de mensen onderscheiden taken gegeven in de ontplooiing van Zijn schepping.

Hierbij is geen sprake van meerdere of minderwaardige taken. Een gedifferentieerd stelsel van hoger onderwijs kan rekening houden met verschillen in talenten aan de mens verleend.

Met kracht moet worden gestreefd naar verruiming van de mogelijkheid tot wederzijdse doorstroming tussen wetenschappelijk onderwijs en hoger beroepsonderwijs. De pogingen het hoger beroepsonderwijs uit de mammoetwet te lichten verdienen, als eerste stap naar één wettelijk stelsel van hoger onderwijs, ondersteuning. Per onderwijssoort moet worden nagegaan in hoeverre — na invoering van de tweefasestructuur in het wetenschappelijk onderwijs — doorstroming vanuit het hoger beroepsonderwijs naar de tweede fase van de universitaire opleiding overwogen kan worden.

H.B.O.

103 De vrijheid van de instelling voor hoger beroepsonderwijs om gestalte te geven aan het te voeren ontwikkelingsbeleid dient volledig te worden gerespecteerd. Ter bewaking van de kwaliteit van dit onderwijs kan een

h.b.o.-statuut worden opgesteld, waar-
aan de instellingen zich hebben te
houden. Het aantal vakken dat in een
dergelijk statuut wordt voorgeschre-
ven, dient tot een minimum beperkt te
blijven. Zodoende is er voldoende
ruimte gestalte te geven aan de eigen
identiteit, niet alleen door een eigen
invulling van de leerstof, maar ook
door het programmeren van identiteits-
bepalende vakken.

Structuur universitair onderwijs

104 Aan de reeds te lang durende
onzekerheid over de structuur van het
universitair onderwijs moet zo spoedig
mogelijk een einde komen. Dit kan
worden bereikt door een snelle en
zorgvuldige invoering van de tweefa-
senstructuur. Hierdoor kan enerzijds
worden tegemoet gekomen aan de be-
hoefte aan hoger onderwijs van velen,
anderzijds de klassieke functie van de
universiteit als centrum van weten-
schappelijk onderzoek worden veilig
gesteld. Een gescheiden budgettering
van beide fasen en een zodanige be-
sluitvormingsprocedure dat de tweede
fase niet onevenredig in het gedrang
komt, verdienen aanbeveling. Ter wille
van een efficiënte aanwending van
middelen dient bij de toewijzing van
tweedefase-opleidingen een zwaarte-
puntbeleid te worden gevoerd. De ei-
gen aard van de bijzondere universitei-
ten moet daarbij mede in beschouwing
worden genomen. De Academische
Raad kan bij dit alles een belangrijke
rol spelen.

Bestuur

105 Bij de bestuurlijke organisatie
van de universiteit dienen (herstel van)
doelmatigheid en handhaving van het
wetenschappelijk niveau centraal te
staan. Het eigen karakter van de uni-
versitaire gemeenschap, waarin veel
voor het bestuur relevante kennis
slechts in het uitvoerende vlak aanwe-
zig is, vraagt erom dat structuren aan-
wezig zijn, waarin de inbreng van alle
participanten tot zijn recht kan komen.
De aanpassing van de Wet Universitai-
re Bestuurshervorming, zoals voorge-
steld in het voorontwerp Wet Weten-
schappelijk Onderwijs 1981, komt te-
gemoet aan gerechtvaardigde gevoe-
lens, dat de universiteiten de laatste
tien jaar tezeer aan bestuurskracht heb-
ben ingeboet. Versterking van de posi-
tie van het college van bestuur en het
faculteitsbestuur dient een aantal cen-
trale bevoegdheden van de universi-
teits- en faculteitsraad onverlet te la-

ten. De vrijheid van bestuursstructuur
van de bijzondere universiteiten dient
beter gegarandeerd te worden dan in
de WUB het geval is.

Het bedenkelijke feit dat deze uni-
versiteiten de bestuurshervorming kre-
gen opgedrongen, mag nimmer als
precedent gelden ook in andere vor-
men van bijzonder onderwijs de be-
stuurlijke organisatie bij wet te rege-
len.

Planning

106 Het systeem van planning van
het wetenschappelijk onderwijs (de
meerjaren afspraken en het algemeen
financieel schema) verdient voortdu-
rende evaluatie, met als belangrijkste
oogmerk dat niet alleen de overheid,
maar ook de universiteiten een beleid
in meerjaren-perspectief kunnen voe-
ren. In het licht van de explosieve
groei van de uitgaven ten behoeve van
het wetenschappelijk onderwijs gedu-
rende de laatste decennia moet het als
redelijk worden beschouwd dat de uni-
versiteiten tot de allerwegen noodzake-
lijke bezuinigingen meer dan evenredig
bijdragen.

Mede ter wille van de handhaving
van het onderwijsniveau moet er ech-
ter wel voor gewacht worden, dat het
onderzoek niet al te zeer in de knel
komt.

Numerus fixus

107 Mocht het universitaire niveau
door de grote toeloop van studenten
zichtbaar bedreigd worden, dan moet
niet geschroomd worden voor de des-
betreffende studierichtingen een nume-
rus fixus in te stellen. In overleg met
de instellingen en met verenigingen
van beroepsbeoefenaren moet vastge-
steld worden welke studierichtingen in
aanmerking komen voor een numerus
fixus op grond van arbeidsmarkt over-
wegingen. Het recht op onderwijs hier-
tegen in stelling brengen is onjuist,
aangezien er nog vele andere mogelijk-
heden zijn om te ontvangen talenten te
ontwikkelen ten behoeve van het uit-
voeren van de cultuuroopdracht. Selec-
tie voor numerus fixus richtingen moet
zoveel mogelijk gebaseerd zijn op in-
houdelijke criteria; het huidige systeem
van gewogen loting voldoet hieraan
onvoldoende.

Studiefinanciering

108 Er dient een deugdelijk en door-
zichtig studiefinancieringsstelsel tot
stand te komen, waarin de ongelijk-

heid tussen de verschillende catego-
riën studenten in het tertiair onder-
wijs is opgeheven. Het plan dat ont-
vouwd is in de nota-Klein (1974), be-
vat hiertoe goede aanzetten, zoals een
basisbeurs voor alle studenten (met
voldoende studieprestaties) en een ex-
tra beurs voor studenten met minder
draagkrachtige ouders. De financiële
positie mag niet bepalend zijn voor de
keuze van de opleiding. Zonodig moet
een afgestudeerden-bijdrage worden
geïntroduceerd als dit uitgangspunt
onder de huidige financieel-economi-
sche omstandigheden onvoldoende
kan worden gehonoreerd.

Open universiteit

109 De stichting van een Open Uni-
versiteit moet worden nagestreefd,
maar niet ten koste van het reguliere
onderwijs.

Onderzoek

110 De wijze van financiering van
het universitaire onderzoek, zoals uit-
eengezet in de beleidsnota universitair
onderzoek van minister Pais, verdient
de volle aandacht. Een nationaal on-
derzoekbeleid, nodig voor een verant-
woorde besteding van de beschikbare
middelen, dient zodanig te worden in-
gevoerd dat de universiteiten voldoen-
de ruimte wordt gelaten voor een vrije
ontplooiing van het wetenschappelijk
denken. De voorwaardelijke financie-
ring moet daarom een niet al te strin-
gent gehanteerd instrument worden.

C In de gezondheidszorg en het welzijnswerk

Gezondheidszorg

111 God heeft de mens naar Zijn
beeld geschapen. Het is dan ook een
eerste taak van de mens aan dit beeld
te beantwoorden. Daarom is hij verant-
woordelijk voor een leefwijze die de
gezondheid van hemzelf en zijn naaste
ten goede komt.

De overheid heeft hierbij een stimu-
lerende en voorwaarden scheppende
taak. Ook bij regionalisatie in de ge-
zondheidszorg dient er ruimte te blij-
ven voor een vrije artskeuze en voor
het functioneren van particuliere instel-
lingen voor gezondheidszorg, even-
tueel met overschrijding van de regio-
grenzen.

Wijkgezondheidscentra als vorm van
vrijwillige samenwerking binnen de ge-
zondheidszorg kunnen een nuttige

functie vervullen, maar mogen geen monopoliepositie in de wijk bezitten. Een versterking van de eerstelijns gezondheidszorg is van belang. Gezondheidsvoorlichting en -opvoeding is een goede vorm van preventie. Deze taak dient echter te worden verricht door particuliere instellingen. Als de overheid in de kosten ervan bijdraagt, moeten garanties bestaan dat niet onder de naam van objectieve voorlichting particuliere meningen aan de burgers worden opgedrongen b.v. op seksueel gebied. Het is van belang dat alternatieve geneeswijzen, in zoverre zij door bevoegde artsen worden toegepast, officieel worden erkend.

De overheid behoort er zorg voor te dragen dat artsen en verplegend personeel, die het als hun roeping zien het leven te beschermen zodra en zolang God het geeft, hun functie onbelemmerd kunnen uitoefenen. Van hen mag op generlei wijze worden verlangd mee te werken aan de toepassing van abortus provocatus of euthanasie. Voor een volksverzekering tegen ziektekosten is om praktische en principiële redenen geen plaats. Afgezien van de stijging van de kosten van sociale zekerheid betreft het hier min of meer normale risico's die via particuliere verzekeringen kunnen worden opgevangen.

Wel is het goed een wettelijk recht te creëren om zich tegen deze kosten te verzekeren en een verplichting voor de ziektekostenverzekeraars een verzekeringsovereenkomst aan te gaan.

Alcohol

112 Het toenemende alcoholisme in ons land noopt tot gerichte voorlichting over de gevaren hiervan in het bijzonder ook aan de jeugd. Hier ligt een belangrijk project van gezondheidsvoorlichting. Beperking van het aantal gelegenheden waar alcoholhoudende dranken worden verstrekt, moet worden nagestreefd.

Drugs

113 Steeds duidelijker blijkt dat het overheidsbeleid in Nederland m.b.t. de verdovende middelen faalt. Vele duizenden vaak jonge mensen zijn verslaafd.

Aan de gevolgen daarvan sterven jaarlijks velen, terwijl op grote schaal criminaliteit en prostitutie voorkomen, teneinde aan geld te komen voor de aankoop van verdovende middelen.

De overheid mag niet langer toezien hoe jonge mensen ten onder gaan. Be-

halve een krachtdadige aanpak van de handel in verdovende middelen moet ook hulp worden geboden aan de gebruikers. Waar dit niet gebeurt op basis van vrijwilligheid, zal zonodig — om huns levenswil — gedwongen behandeling moeten plaatsvinden.

Instellingen die zich hiervoor inzetten, verdienen overheidssteun.

Welzijn

114 Uit de Bijbel weten we dat het een mens zal wél gaan, als hij handelt naar Gods Woord en de lof van Gods Naam als hoogste doelstelling van zijn leven ziet. Het wél zijn is voor de mens dus geen doel in zichzelf maar een gave van God voor hen die naar Zijn Woord willen leven.

Hoewel in onze samenleving weinig blijkt van een dergelijke begeerte, wordt het welzijn van de mens toch veelal als uiteindelijk doel van het handelen van overheid en burgers beschouwd. Hieruit is te verklaren, dat velen in de samenleving teleurgesteld zijn en zich ondanks een goede materiële positie niet gelukkig voelen.

Het welzijnsbeleid van de overheid zal erop gericht moeten zijn te bevorderen dat iedere burger de voorzieningen kan treffen, die hij nodig heeft om zijn taak te vervullen.

De eerste verantwoordelijkheid voor het welzijn ligt niet bij de overheid, maar bij de burgers zelf. Deze verantwoordelijkheid kunnen zij niet afstaan of overdoen aan de overheid. De overheid kan wel voorwaarden scheppen, waardoor iedere burger deze verantwoordelijkheid beter inhoud kan geven.

Christelijke instellingen

115 Omdat welzijn geen neutraal begrip is, maar altijd verband houdt met het vervullen van de goddelijke opdracht is het van belang dat instellingen die zich met een vorm van welzijnsbehartiging bezig houden, eveneens dienstbaar willen zijn aan het vervullen van deze opdracht. Vervanging van christelijke instellingen door zgn. algemene instellingen leidt daarom tot een vermindering van de kwaliteit van het welzijnswerk en behoort door de overheid niet te worden nagestreefd. Ook zgn. gevulde algemene instellingen kunnen de kwaliteitsvermindering niet ongedaan maken, omdat dergelijke instellingen uitgaan van de veronderstelling, dat alle levensovertuigingen het welzijn van de mens gelijkelijk kunnen dienen.

Subsidies

116 Vele vormen van welzijnswerk worden verricht dankzij subsidiëring op grote schaal door de overheid. Het voortbestaan en de inrichting van dit werk zijn daardoor in steeds sterker mate afhankelijk geworden van de politiek die de overheid voorstaat.

Deze situatie kan een directe bedreiging voor het werk vormen. Het is daarom van groot belang, dat gesubsidieerde instellingen minder van overheidssubsidie afhankelijk worden. Particuliere instellingen dienen gedragen te worden door een ruime kring van belanghebbenden en sympathisanten, die bereid zijn zich in te zetten voor het werk van de instelling. Als dat gebeurt kan met recht bezwaar aangetekend worden tegen overheidsvoornemens om zich in te laten met het functioneren van gesubsidieerde instellingen.

Normen

117 Gesubsidieerde instellingen dienen hun middelen niet aan te wenden in strijd met de roeping van de samenleving. Intrekking of weigering van subsidie zal dan ook moeten plaatsvinden als een instelling activiteiten ontplooit die niet in overeenstemming zijn met Nederlandse recht of met de normen van Gods Woord voor het publieke leven. Dit is bijv. het geval bij het onttrekken van kinderen aan de ouderlijke macht, het kraken van panden, het tolereren van gebruik van verdovende middelen, enz.

Openbare betekenissen

118 De overheidssubsidiëring heeft zich in de loop der jaren steeds meer uitgebreid tot activiteiten die niet of nauwelijks van openbare betekenis zijn, maar veeleer een particulier karakter dragen. Ter versterking van de eigen verantwoordelijkheid van betrokkenen en met het oog op de noodzaak van vermindering van overheidsuitgaven dienen deze subsidies — waar nodig met inachtneming van een overgangsregeling — te worden beëindigd. In dit verband kan onder meer gedacht worden aan subsidies voor emancipatiewerk, sport- en ontspanningsdagen, cursussen voor het op peil houden van kennis en kinderopvang waaraan geen medische of sociale indicatie is verbonden.

119 Subsidiëring van de overheid houdt een zekere verantwoordelijkheid van de overheid in voor de aanwending van de subsidiegelden. Deze verantwoordelijkheid richt zich op de rechtmatigheid en de doelmatigheid van de besteding van het overheids-geld.

De subsidiëring mag niet worden aangegrepen om eisen te stellen inzake het zgn. democratische functioneren van de instellingen. De roep om democratisering is veelal een rechtstreeks uitvloeisel van revolutionaire opvattingen, waarin geen plaats is voor een onderscheid in verantwoordelijkheid tussen bestuurders en bestuurden. Door democratiseringseisen aan subsidiëring te verbinden maakt de overheid misbruik van haar bevoegdheid.

Voor zover eisen moeten worden gesteld aan de bestuurssamenstelling en de wijze van besturen van particuliere instellingen, dient dit te gebeuren in het Burgerlijk Wetboek. De regerings-plannen om deze eisen te stellen als subsidievoorwaarden ondergraven de verantwoordelijkheid van de besturen. Opneming van personeelsvertegenwoordigers in besturen leidt tot een wermenging van verantwoordelijkheden, die aanleiding kan geven tot conflictsituaties. Dit soort democratiseringseisen kan bovendien een bedreiging vormen voor het eigen karakter van levensbeschouwelijke organisaties.

Decentralisatie

120 De in gang gezette decentralisatie van het welzijnsbeleid moet worden woortgezet.

Daarbij dienen garanties te bestaan voor de positie van minderheden, wier organisaties een groter gebied moeten bestrijken dan de andere grotere organisaties.

Planning

121 Welzijnsplanning vormt een nuttig instrument om de belangen van welzijnsvoorzieningen tegen elkaar af te wegen. Bedacht dient te worden, dat deze vorm van planning zich naar haar aard onderscheidt van planning in het kader van de ruimtelijke ordening. Zij regelt de wijze van bekostiging van een deel van de welzijnsvoorzieningen en niet de welzijnszorg zelf. De uitvoering van welzijnsvoorzieningen dient daarom in beginsel plaats te vinden door particuliere instellingen. Ook de planning is een verantwoordelijkheid

van de instellingen, met dien verstande dat de overheid grenzen kan stellen waarbinnen de planning moet plaatsvinden.

Kunst

122 De kunst kan een belangrijke bijdrage leveren aan de ontwikkeling van de samenleving. De ontwikkeling van de kunst is in de eerste plaats een particuliere aangelegenheid. Het behoort tot de taak van de overheid de burgers te stimuleren tot het ontplooiën van artistieke capaciteiten in dienst van God. Daartoe kan zij zelf opdrachten geven voor het vervaardigen van kunstwerken en aandacht schenken aan de artistieke vormgeving van openbare gebouwen. Door subsidiëring kan zij bevorderen, dat kunstuitingen bereikbaar worden voor een breder publiek. Er dient echter een behoorlijke relatie te bestaan tussen de door de overheid beschikbaar gestelde bijdragen en de behoefte aan bepaalde kunstuitingen bij de bevolking. Deelname aan kunstvormen kan de overheid bevorderen door bij te dragen in de kosten van kunstzinnige vorming, muziekonderwijs enz. In het algemeen gesteld is het een goede zaak als de kunst meer in de maatschappij wordt geïntegreerd. Naar mate de overheid nauwer betrokken is bij het kunstbeleid zal haar verantwoordelijkheid voor de door haar bevorderde kunstuitingen groter zijn.

Voor kunstuitingen die duidelijk ingaan tegen de normen van Gods Woord, zal zij generlei verantwoordelijkheid mogen aanvaarden.

Sport

123 Sportbeoefening als middel om de mens beter in staat te stellen zijn taak te verrichten komt in aanmerking voor financiële overheidssteun. Hierbij kan worden gedacht aan bijdragen in de kosten van stichting van accommodaties en in de kosten van sportbeoefening door de jeugd.

In de praktijk blijkt de sportbeoefening steeds meer een doel in zichzelf te zijn geworden, terwijl ook commerciële instellingen er voor hun eigen doelen gebruik van maken. In die gevallen ligt er voor de overheid geen taak in de kosten bij te dragen. Voor subsidiëring van beroepssport is daarom geen plaats. Als sportorganisaties menen vergaande eisen te moeten stellen aan accommodaties teneinde de sportprestaties op te voeren dienen de meerkosten door de organisaties zelf te

worden opgebracht.

De overheid dient alle middelen aan te wenden tot verplaatsing van de zondagssport naar andere dagen.

Door een wijziging van de Zondagswet behoren de gemeentebesturen de bevoegdheid te krijgen hiertoe regelen te stellen.

Pers en omroep

124 De vrijheid van meningsuiting wordt in ons land terecht als een groot goed aangemerkt. Een vrije pers — werkzaam met inachtneming van haar verantwoordelijkheid volgens de wet — vormt daarbinnen een onmisbare factor. Het behoort niet tot de taak van de overheid persorganen met overheidssteun kunstmatig in stand te houden. Met het oog op de mogelijkheden die door kabeltelevisie en door omroepsatellieten worden geboden, zal er steeds minder aanleiding bestaan het aantal zendmachtingen beperkt te houden. Daarbij moet er voor worden zorg gedragen, dat ook minderheids-groeperingen gebruik kunnen maken van de massa-media.

Het specifieke karakter van radio en televisie kan gemakkelijk leiden tot misbruik van deze media. Zo zijn de huidige strafbepalingen ter handhaving van de openbare orde niet toegesneden op de specifieke mogelijkheden van de massa-media om de rechtsorde te verstoren. Het behoort tot de verantwoordelijkheid van de overheid door wetswijziging in dit manco te voorzien.

125 Jezus Christus heeft Gods geboden eens samengevat in het dubbelgebod van de liefde: God liefhebben boven alles en de naaste als uzelf.

Deze geboden gelden voor alle mensen (Prediker 12 : 13). Ze zijn ook onlosmakelijk aan elkaar verbonden. Naastenliefde als een soort medemenselijkheid, los van de liefde tot God, helpt de naaste niet werkelijk. In de Nederlandse politiek zien we daarvan vele voorbeelden. Ieder wil dat de zwaksten in de samenleving worden geholpen, maar men verwacht de hulp in de eerste plaats van de overheid. Toch leert de Bijbel, dat liefde tot de naaste een plicht is van de mens. Velen willen dat er een einde komt aan de ongelijke behandeling van de verschillende rassen in zuidelijk Afrika. Maar onze overheid meent dit te moeten nastreven door het verlenen van steun aan opstandelingen, die zich met geweld verzetten tegen hun wettige overheid. De Bijbel leert echter het gezag van de overheid te erkennen, ook al zou zij een verkeerde politiek voeren (1 Petrus 2 : 13 e.v.).

Wil het ons volk wél gaan, ook in de zorg voor de naaste, dan is het noodzakelijk, dat de overheid uitgaat van het dubbelgebod van de liefde. Dan dient ook haar zorg uit te gaan naar hen die in moeilijke omstandigheden verkeren. Dit geldt in het bijzonder ten opzichte van hen die wegens hun liefde tot God in moeilijkheden zijn gekomen. Een speciale verantwoordelijkheid bestaat tegenover mensen, die in de loop der historie op de weg van het Nederlandse volk zijn geplaatst.

De overheid dient de zorg voor de naaste te bevorderen en te ondersteunen, maar kan de taak van de burgers

hierin niet overnemen.

Het GPV staat daarom het volgende voor:

Bijstand

126 Door de werking van de Algemene Bijstandswet is de indruk gevestigd, dat de overheid de eerst aangegeven instantie zou zijn om te voorzien in financiële hulpverlening. Het besef dat ieder mens verantwoordelijkheid draagt om te voorzien in de middelen van het bestaan voor zichzelf en de leden van zijn gezin of familieleden, wordt hierdoor steeds verder teruggedrongen. Bovendien hebben steeds meer mensen een beroep op deze wet moeten doen, omdat zij de bijzonder hoge kosten van speciale voorzieningen, zoals die van opnemings in een verzorgingstehuis voor bejaarden, niet konden betalen. De overheid dient na te gaan welke kosten beter door middel van een verzekering dan via een bijstand kunnen worden opgevangen. Voorts dient de wet zo te worden gewijzigd, dat er meer ruimte komt voor bijdragen van particulieren in de kosten van financiële hulpverlening.

Dienstverlening

127 De maatschappelijke dienstverlening en de gezinsverzorging vervullen een onmisbare functie in de samenleving. De verantwoordelijkheid voor deze werkvormen dient te berusten bij particuliere instellingen.

Daarbij is het van groot belang, dat de identiteit van deze instellingen aansluit bij de levensbeschouwing van de persoon of het gezin waaraan hulp verleend wordt. De overheid dient dan

ook alles na te laten wat zou neerkomen op een beperking van de rol van de levensbeschouwing in dit werk.

Het streven om het takenpakket van de gemeentelijke sociale diensten uit te breiden met vormen van maatschappelijke dienstverlening dient te worden afgewezen. De overheid is niet de aangewezen instantie voor het verlenen van deze hulp.

Bovendien kan zij gemakkelijk in een conflictsituatie geraken als zij tot daadwerkelijke hulpverlening overgaat. Wel is het noodzakelijk, dat er goede regels bestaan voor de verwijzing van hulpvragers naar particuliere instellingen.

In de maatschappelijke dienstverlening is behalve voor professionele hulpverlening ook een ruime plaats voor vrijwilligershulp. Mits goede regelingen worden getroffen inzake de taakverdeling en rechtspositie van beide categorieën kan door inschakeling van vrijwilligers recht worden gedaan aan de verantwoordelijkheid van de burgers ten opzichte van hun naasten.

Bejaarden

128 Door de vergrijzing van ons volk zal de zorg voor bejaarden steeds meer vergen van de jongere generatie.

Gestimuleerd moet worden, dat deze taak ook door de jongeren met name ten opzichte van hun ouders wordt verricht. Een mogelijkheid hiertoe is het verlenen van belastingfaciliteiten aan hen die materiële steun verlenen aan bejaarden, die anders een beroep op bijstand van de overheid zouden kunnen doen.

Het is een goede zaak als bejaarden zo lang mogelijk in een voor hen vertrouwd omgeving kunnen blijven wo-

nen. Stimulering van hulpverlening aan deze bejaarden behoort tot de taak van de overheid.

Ook bij opnemings in een verzorgingstehuis dient erop te worden toegezien, dat zij zoveel mogelijk zelfstandig kunnen blijven functioneren.

Gehandicapten

1129 Een naar verhouding groot deel van ons volk heeft direct of indirect te maken met de gehandicapte mens. In het overheidsbeleid dient rekening gehouden te worden met de zeer uiteenlopende aard en mate van de handicaps.

In het algemeen dient ernaar te worden gestreefd de handicaps waar mogelijk een normale plaats in onze samenleving te laten innemen. Omdat nagenoeg alle beleidsterreinen van de overheid voor een of meer categorieën handicaps van belang kunnen zijn, dient grote aandacht te worden geschonken aan een gecoördineerd handicapbeleid. Daarbij dient een goed overleg te bestaan met de organisaties die zich bezighouden met werk voor of de behartiging van de belangen van gehandicapten. Voor veel gehandicapten is de band met het gezin van extra betekenis. Om het gezin in staat te stellen deze extra functie te vervullen dienen goede mogelijkheden voor hulp te worden geboden, onder meer in de vorm van gezinsbegeleiding, onderwijs en dagvoorzieningen voor gehandicapten.

Bij plannen tot regionalisatie van de zorg voor gehandicapten moet rekening worden gehouden met voldoende spreiding naar levensbeschouwelijke richting van de instellingen en tehuizen. Ook voor minderheden, die waarde hechten aan een band tussen levensbeschouwing en de zorg voor gehandicapten, dienen hiertoe mogelijkheden te bestaan.

Vluchtelingen

1130 Nederland heeft door de eeuwen heen in ruime mate gastvrijheid geboden aan vreemdelingen, in het bijzonder als zij in hun eigen land wegens hun geloof achtervolgd werden. Nu opnieuw in grote delen van de wereld christenen vervolgd of gediscrimineerd worden, behoort Nederland zich hun lot aan te trekken. Waar mogelijk dient de overheid in rechtstreekse contacten met de regeringen van bedoelde landen en voorts via internationale organen verbetering in hun lot te helpen bewerkstelligen.

Vreemdelingen, die aan vervolging zijn onttucht en zich in ons land melden of door Nederlandse schepen worden opgevangen, dienen met loyale uitvoering van de internationale verdragen gastvrij te worden ontvangen. De overheid moet hierbij nauw samenwerken met levensbeschouwelijke en andere particuliere organisaties die zich met vluchtelingen hulp bezighouden. Waar het motief om te vluchten dikwijls is gelegen in het belijden van de christelijke godsdienst, is het terwille van een goede opvang noodzakelijk ook bestaande levensbeschouwelijke organisaties voor vluchtelingen hulp te erkennen en bij de opvang te betrekken.

Verkorting van de procedures voor het aanvragen van asiel is een noodzakelijk element van de te betrachten gastvrijheid.

Buitenlandse werknemers

1131 De grootste problemen met betrekking tot vreemdelingen zijn geen gevolg van de opvang van vluchtelingen, maar van de te werkstelling in ons land van grote aantallen buitenlanders, vooral uit landen rond de Middellandse Zee. Zij namen veelszins de arbeidsplaatsen in waarvoor Nederlanders in een tijd van spanning op de arbeidsmarkt geen belangstelling hadden. Het is tegenover deze vreemdelingen niet verantwoord hen gescheiden van hun gezin in ons land te laten blijven. Medewerking aan gezinshereniging in Nederland is dan ook billijk. De betrokken werknemer dient dan echter al geruime tijd in Nederland te verblijven en te beschikken over een vaste werkkring en passende woonruimte.

Gezien de grote culturele verschillen tussen Nederland en de landen van herkomst is het noodzakelijk, dat goede voorlichting plaatsvindt om te voorkomen dat het gezin van de vreemdeling voor grote aanpassingsproblemen zal komen te staan. Als niet de bereidheid of de mogelijkheid bestaat zich in voldoende mate aan te passen aan de Nederlandse samenleving, verdient gezinshereniging in eigen land als regel de voorkeur.

In het algemeen dient de regering geen toestemming meer te verlenen tot het werven van buitenlandse werknemers. De overheid mag er geen onduidelijkheid over laten bestaan dat illegale werving niet zal worden getoleerd. Illegale binnenkomst in ons land — anders dan als vluchteling — zal tot uitzetting moeten leiden.

Suriname

1132 Nederland draagt ten opzichte van de volken, die lange tijd deel uitmaakten van het Koninkrijk een speciale verantwoordelijkheid. De toegezegde ontwikkelingshulp aan Suriname dient dan ook te worden voortgezet. In nauw overleg met de Surinaamse regering moet ernaar worden gestreefd deze hulp daadwerkelijk aan de bevolking ten goede te doen komen. Voor zover de Surinaamse regering technische of andere bijstand wenst, moet een verzoek daartoe van Nederlandse zijde welwillend worden benaderd.

Het verblijf van een groot deel van de Surinaamse bevolking in Nederland doet tekort aan de taak die Suriname heeft tot ontwikkeling van de samenleving in dat deel van de wereld. Het is daarom van groot belang dat de regering stimuleert, dat de Surinamers die zich de afgelopen jaren in Nederland vestigden remigreren en dat de toelating van nieuwe immigranten in Nederland wordt beperkt.

Zuid-Molukken en Papoea's

1133 Ook ten opzichte van het Zuidmolukse volk en de Papoea's heeft Nederland een historische verantwoordelijkheid. De regering moet de bestaande mogelijkheden aangrijpen om de rechten van deze volken te bepleiten, ook al zou dit leiden tot verkoeling in de betrekkingen met Indonesië.

Verontrustende publikaties over het verdwijnen van groepen Papoea's moeten leiden tot navraag en waar mogelijk tot hulpverlening. Het inspraakorgaan van de in Nederland verblijvende Molukkers moet een echt inspraakorgaan zijn.

Ontwikkelingssamenwerking

1134 De wereldwijde opdracht van God tot ontwikkeling en beheer van de aarde, gezien tegen de achtergrond van de grote geestelijke en materiële nood in grote delen van de wereld, behoort de uiteindelijke drijfveer te zijn voor de ontwikkelingssamenwerking. De samenwerking dient erop gericht te zijn bestaande barrières bij de uitvoering van deze opdracht te helpen slechten.

Voor het verlenen van hulp dienen duidelijke criteria, ontleend aan deze opdracht, te worden geformuleerd. De allerarmste landen komen het eerst in aanmerking. Aangezien de materiële nood vrijwel steeds samengaat met geestelijke nood, is het voorts van be-

lang dat de hulpverlening kan aansluiten bij de verkondiging van het Evangelie.

Landen die zich afsluiten voor de prediking van het Evangelie of die de veiligheid en vrijheid van andere landen bedreigen, werpen zelf nieuwe barrières op voor de uitvoering van hun ontwikkelingstaak. Nederland dient overheidssteun dan aan andere landen ten goede te doen komen, waar de mogelijkheden om bij te dragen aan de ontwikkeling van de samenleving gunstiger zijn.

Ontwikkelingsgelden mogen niet worden gebruikt voor steun aan zogenaamde bevrijdingsbewegingen, die op revolutionaire en gewelddadige wijze zich keren tegen de overheid in hun land.

Ontwikkelingshulp dient bij voorkeur rechtstreeks te worden verleend. De allerarmsten worden als regel het beste bereikt door inschakeling van particuliere organisaties. De hulpverlening kan effectief worden aangepakt door aan te sluiten bij de oorspronkelijke hulpbronnen van een land. Goede afspraken zijn nodig over de prijzen van grondstoffen teneinde de economische basis van de armste landen te versterken. Er moeten voorzieningen worden getroffen om de ontwikkelingslanden in staat te stellen de steeds duurder wordende olie en kunstmest aan te schaffen. De verbindingen met en binnen de arme landen dienen te worden verbeterd teneinde de beschikbare hulpbronnen beter te verdelen. Er moeten afspraken komen over verplichte leverantie van wereldvoedseloverschotten aan hongergebieden.

Overigens moeten de ontwikkelingslanden zelf leren zorgen voor hun eigen voedselvoorziening. Voedselscheningen mogen slechts een tijdelijke rol spelen. De slechter wordende economische situatie in Nederland mag niet leiden tot vermindering van de te verlenen ontwikkelingshulp.

Door te letten op de nog steeds toenemende geestelijke en materiële nood in de wereld zal ieder zijn dankbaarheid voor de zegeningen die hij in Nederland ontvangt, onder meer tot uitdrukking brengen in de bereidheid eigen consumptie te matigen ten behoeve van zijn verre naasten.

Buitenlandse betrekkingen

135 Ook in de betrekkingen met andere landen zal tot uitdrukking moeten komen, dat de Nederlandse regering een beleid wil voeren dat gericht is op de ontwikkeling van de samenleving

tot eer van God. Nederland dient afwijzend te staan tegenover elk totalitair systeem, of dat nu 'links' of 'rechts' heet, omdat het kenmerk van een totalitair bewind is, dat het heel het leven onderwerpt aan de tirannie van de almachtige staat en elke geestelijke vrijheid wegneemt.

Economische, technische of culturele betrekkingen met landen waar de vrijheid van godsdienst en daarmee samenhangende vrijheidsrechten worden geschonden, zijn dan ook alleen mogelijk als deze betrekkingen mede kunnen dienen om de geestelijke vrijheid van de burgers van die landen te vergroten.

Ook in het kader van de Verenigde Naties en op andere internationale bijeenkomsten waaraan Nederland deelneemt, dient de zaak van de geestelijke vrijheid voortdurend aan de orde te worden gesteld.

Israël

Palestijnen

136 Nederland heeft de plicht de staat Israël te steunen in de verwerkelijking van zijn soevereiniteit binnen erkende, veilige grenzen. Die steun dient onverminderd te worden gegeven, ook wanneer dat Arabische landen niet welgevallig is en wellicht zelfs sancties op het gebied van olieleveranties kan opleveren. De Palestijnse organisaties die de steun genieten van de meerderheid van de Palestijnen, en bovendien een vreedzame oplossing voor het Midden-Oosten nastreven, behoren in het vredesoverleg te worden betrokken. Zolang zij, zoals de PLO, de staat Israël niet wensen te erkennen, mogen zij niet tot het overleg worden toegelaten. Israël behoort van zijn kant het recht van de Palestijnen op een eigen staat te erkennen.

Zuid-Afrika

137 De problemen waarvoor regering en volk van Zuid-Afrika zich als gevolg van de grote culturele verscheidenheid binnen één land zien gesteld, zijn ongekend groot. Dit moet regering en volk van Nederland nopen tot bescheidenheid in het beoordelen van de politiek van Zuidafrikaanse regering. De verantwoordelijkheid voor de oplossing van de problemen berust bij de Zuidafrikaanse regering. Een boycot tegen dit land moet als onrechtmatig worden afgewezen, omdat de politiek van Zuid-Afrika geen bedreiging vormt voor de wereldvrede.

In plaats daarvan dient Nederland te

wijzen op de grote betekenis van het Woord van God, ook voor een staat met verschillende culturen. In dat kader kan Nederland bijdragen tot een oplossing, die meer dan thans het geval is recht doet aan alle bevolkingsgroepen in Zuid-Afrika.

138 De belofte, dat het ieder zal wèl gaan, die naar Gods Woord handelt, is een realiteit. Dikwijls lijkt het niet zo. Een beroep op de Bijbel stuit vaak op weerstand, ook daar waar we die niet verwacht zouden hebben. De kracht van de zondewerking is overal merkbaar. Maar we mogen weten, dat deze ontbindende kracht al overwonnen is door Jezus Christus op Golgotha. Aan Hem is gegeven alle macht in de hemel en op de aarde.¹⁰ Gezeten aan de rechterhand van Zijn Vader regeert Hij nu al over alle aardse rijken. Zo werkt Hij heen naar de dag van Zijn wederkomst.

Dit is een zekerheid, die alle onzekerheden in de schaduw zet. Oliesjeiks noch Kremlin of Witte Huis bepalen het verloop van de wereldgeschiedenis.

Daarom heeft Zijn Woord ook realiteitswaarde voor het heden. In 1981 mogen we wijzen op het perspectief van een politiek, waarin niet de mens en zijn begeerten, maar God en Zijn eer centraal staan. Dit perspectief blijft niet beperkt tot een (verre) toekomst of tot individueel geluk. Het zal ieder wèl gaan, die naar Gods Woord handelt, nu en in de toekomst.

In dat licht heeft het GPV een *program geformuleerd* voor het brede politieke leven. Met het oog op de grote sociaal-economische problemen waarvoor ons land staat, heeft het zijn program ook geconcretiseerd in een *nationaal herstel- en ontwikkelingsplan*.

Aan de toestand van malaise en machteloosheid kan een einde komen. Dat kan als ons volk weigert nog langer door te gaan in de dagelijkse sleur, die leidt tot onverschilligheid en ontevredenheid. Dat kan, als ons volk kiest

voor een politiek in dienst van de Koning der koningen. Zo'n politiek doet nieuwe veerkracht in ons volk ontstaan, een nieuw gevoel van verbondenheid.

De geschiedenis van ons volk heeft bewezen waartoe het in staat is als overheid en volk breken met alle neutralisme en kiezen voor een ontwikkeling van de samenleving tot eer van de Drieënige God. De God van de geschiedenis is ook nu nog Dezelfde.

Niet tevergeefs beleeft de vader des vaderlands in donkere dagen:

Mijn Schilt ende betrouwen

Sijt ghy, o God mijn Heer!

Moge het appèl, dat Hare Majesteit de Koningin bij haar inhuldiging deed uitgaan, toen zij deze woorden uit ons volkslied tot de hare maakte, evenmin tevergeefs zijn.

¹⁰ Matth. 28 : 8

VII Naar een Nationaal Herstel- en Ontwikkelingsplan 1982–1985

Zorgen

139 'Economische groei heeft ons land ook voor het komende jaar niet of nauwelijks te verwachten. Financiële armslag om de economie op te stuwen hebben we niet. Nederland komt klem te zitten. Aan de ene kant geen werkelijke toeneming meer van de nationale middelen, aan de andere kant aldoor oplopende aanspraken op die middelen, zowel voor collectieve als voor particuliere uitgaven. Het is onmogelijk al die wensen in te willigen. Tenzij we de noodsprong zouden maken naar een nog groter financieringstekort. Maar dat zou ertoe leiden, dat de staat gaandeweg zoveel rente op zijn schulden moet betalen dat wezenlijke overheidstaken niet meer kunnen worden uitgevoerd. Bovendien zou het rijk dan, pogend het hoge tekort te financieren, de rentestand opdrijven, dus het investeren in bedrijven en woningen verder bemoeilijken, tot schade vooral van de werkgelegenheid'.

Met deze woorden schetste koningin Beatrix in haar eerste Troonrede in korte trekken de sombere financieel-economische situatie van ons land. Recente cijfers illustreren het beeld, dat de Troonrede ons bood.

De werkloosheid passeert de 300.000-grens. De betalingsbalans is sinds enkele jaren weer negatief. De prijzen stijgen ongeveer 7% per jaar. Het financieringstekort van de overheid ligt al jaren veel hoger dan verantwoord is. De hoge rentestand houdt de noodzakelijke investeringen laag. Ruimte voor het bedrijfsleven om arbeidsplaatsen te scheppen ontbreekt veelal nu het rendement van het eigen vermogen van de bedrijven gemiddeld

ongeveer 0% bedraagt. Zelfs de laagste inkomens kunnen al niet meer onaangetast blijven, terwijl de kosten van sociale voorzieningen zo stijgen, dat ze op korte termijn niet meer opgebracht kunnen worden.

Hoewel dezelfde ontwikkelingen zich in meerdere of mindere mate ook in andere landen voordoen, zou het funest zijn zich daarachter te verschuilen. Regering en volk van Nederland dragen een eigen verantwoordelijkheid, zowel voor de thans ontstane situatie als voor de maatregelen die moeten worden getroffen om de problemen het hoofd te bieden. Gedurende een reeks van jaren zijn zowel de collectieve als de particuliere uitgaven meer gestegen dan de groei van het nationaal inkomen toeliet. Een geest van materialisme en van een leven zonder God uitte zich in het centraal stellen van het eigen en het groepsbelang, zowel door werkgevers als door werknemers. De roeping van iedere Nederlander te woekeren met de gaven die God gaf, werd veronachtzaamd.

Deze geest vond onder ons volk een goede voedingsbodem, omdat steeds minder erkend werd, dat het ons volk zou wél gaan, als het zou leven naar Gods Woord.

Ook de overheid is verantwoordelijk te stellen voor genoemde ontwikkeling. Achtereenvolgende kabinetten hebben te gemakkelijk toegegeven aan de druk tot verhoging van de collectieve uitgaven. Zij hebben tegelijkertijd de erkenning van Gods Naam steeds verder teruggedrongen uit de openbare samenleving, waardoor materialisme en horizontalisme steeds betere kansen kregen.

Deze interne factoren hebben er in

belangrijke mate toe bijgedragen, dat de internationale economische teruggang zich in ons land zo sterk doet gevoelen en dat de bereidheid om hiertegen weerstand te bieden bij velen onvoldoende aanwezig is.

Perspectief

140 De maatregelen die thans moeten worden getroffen zullen gericht moeten zijn op een structurele verbetering van onze nationale economie. Populaire maatregelen kunnen op korte termijn plaatselijk de pijn verzachten, maar helpen ons volk als geheel niet verder, als ze niet tevens bijdragen tot een structurele verbetering. Voor de komende kabinetsperiode zal dan ook een nationaal herstel- en ontwikkelingsplan moeten worden opgesteld, dat hernieuwde mogelijkheden moet scheppen voor het bedrijfsleven, gericht op werkgelegenheid voor ieder in het kader van een zinvolle ontwikkeling van de samenleving. Het plan zal moeten uitgaan van het beperken van het financieringstekort van de overheid tot maximaal 4% van de overheidsuitgaven en van het voorkomen van een verdere groei van de belasting- en premiedruk (thans $\pm 54\%$ van het nationaal inkomen).

Deze economische doelstellingen zullen alleen tot een wezenlijke verbetering kunnen leiden, als de geest van materialisme en van een leven zonder God plaats maakt voor het besef dat zowel de overheid als iedere Nederlander de taak en de mogelijkheid heeft bij te dragen tot een zodanige ontwikkeling van land en volk, dat God de eer ontvangt en het de naaste — in bin-

nen- en buitenland — wèl gaat. Waar dit besef weer gaat leven, wordt defaitisme vervangen door bezieling en komt er perspectief op een toekomst waarin gezamenlijke inspanning ter vervulling van de roeping van de samenleving kenmerkend is voor ons land en volk.

Een nationaal herstel- en ontwikkelingsplan

141 Ook vandaag is de oproep van Christus actueel om eerst het Koninkrijk van God te zoeken en Zijn gerechtigheid. Al het andere — ook de materiële goederen die wij nodig hebben — zal ons dan bovendien geschonken worden. Het grote gebod van dat Koninkrijk is God lief te hebben boven alles en onze naaste als onszelf.

God liefhebben is doen wat Hij van ons vraagt. Hij is onze Schepper en Onderhouder. Al bij de schepping van hemel en aarde heeft God de mens de opdracht gegeven tot Zijn eer werkzaam te zijn in het beheer en de ontwikkeling van het geschapene. Ook na de intree van de zonde in de samenleving is deze opdracht gebleven, al gaat de uitvoering ervan sedertdien met moeite gepaard.

Denkend aan deze opdracht roept het GPV overheid en volk op zich gezamenlijk in te zetten voor een nationaal herstel- en ontwikkelingsplan. Een dergelijke gezamenlijke inzet komt niet automatisch tot stand. De overheid, die bijdroeg aan de huidige economische teruggang, zal nu ook zelf initiatieven moeten ontplooiën.

In een nationaal herstel- en ontwikkelingsplan dient een structurele verbetering van de werkgelegenheid hoge prioriteit te ontvangen. Daartoe zijn maatregelen noodzakelijk, zowel voor het in stand houden en scheppen van arbeidsplaatsen als ter verbetering van de mogelijkheden voor het verkrijgen van werk. Teneinde de werkgelegenheid te verbeteren moeten maatregelen worden getroffen, gericht op een algemene verbetering van de positie van het bedrijfsleven, bijzondere voorzieningen worden getroffen ten behoeve van steunpunten met toekomstwaarde alsmede gerichte overheidsopdrachten worden verstrekt. Hiervoor komen met name in aanmerking:

a het beperken van het financieringstekort van de overheid tot maximaal 4%, waardoor de opwaartse druk op de rente kan verminderen;
b het beperken van de centrale regulering van het bedrijfsleven door de

overheid, waardoor het bedrijfsleven meer mogelijkheden krijgt zelf op eigen problemen afgestemde maatregelen te treffen;

c het opstellen van een industrieel herstructureringsprogramma, gericht op de opbouw van nieuwe steunpunten voor de Nederlandse industrie, het ontsluiten van nieuwe afzetgebieden en het ontwerpen en aanwenden van nieuwe produkten die in een behoefte voorzien (o.m. de sociale aanwending van de micro-elektronica);

d het stimuleren van de ontwikkeling van die bedrijfstakken waar voor Nederland goede kansen liggen, zoals handel, transport en zakelijke dienstverlening;

e het scheppen van een goed klimaat voor ambachtelijke en andere kleinschalige bedrijven;

f het doen uitvoeren van urgente, arbeidsintensieve openbare werken ter verbetering van de infrastructuur;

g het bespoedigen van de stadsvernieuwing;

h het door het rijk en de lagere overheden extra investeren ter besparing van energie respectievelijk ter ontwikkeling van alternatieve energiebronnen;

i het benutten van restwarmte door de toepassing van warmte-kracht-koppeling;

j het uitvoeren van werken op het gebied van milieubehoud en milieupopbouw;

k het uitbreiden van de werkgelegenheid in de diensten sector (zoals de gezinsverzorging en het bejaardenwerk.

142 Om te bevorderen dat ieder naar de mate van zijn mogelijkheden, ook door het verrichten van beroepsarbeid, zal bijdragen aan de ontwikkeling van de samenleving pleit het GPV de volgende maatregelen:

a het bevorderen dat gedeeltelijk arbeidsongeschikten worden ingeschaald in het arbeidsproces.

b het verbeteren van de arbeidsbemiddeling;

c het vergroten van de mobiliteit van de werknemers;

d het verruimen van het begrip 'passende arbeid' door het recht op een uitkering van langere duur — uitgezonderd voor oudere werklozen — te binden aan voorwaarden met betrekking tot her- of bijscholing;

e het bevorderen van scholing met name voor functies waaraan grote behoefte bestaat;

f het stimuleren dat de kwaliteit van de arbeidsplaats in de bedrijven wordt verbeterd.

143 Wil een nationaal herstel- en ontwikkelingsplan kans van slagen hebben, dan is het noodzakelijk dat de overheid tevens het initiatief neemt voor een activiteitenplan dat op korte termijn iets zichtbaar maakt van de doelstellingen die de overheid met het plan beoogt, zodat het voor ieder duidelijk kan zijn, dat het de overheid ernst is en de eerste resultaten bedrijfsleven en burgers kunnen motiveren zich voor hun deel in te zetten voor de realisering van het herstel- en ontwikkelingsplan.

Voor de opnemings in zo'n activiteitenplan komen b.v. in aanmerking:
I de realisering van de vaste oeververbinding over de Westerschelde;
II het opheffen van knelpunten in het openbaar vervoer en op de wegen;
III het mogelijk maken dat enkele van de urgentste stadsvernieuwingssplannen worden gerealiseerd;
IV het doen uitvoeren van achterstalig onderhoud in waardevolle natuurgebieden;
V het mede-bekostigen van experimenten ter besparing van energie, zoals bij de glastuinbouw;
VI het extra stimuleren van de woningbouw, o.m. door het verlagen van de b.t.w.

Het is van groot belang, dat de overheid dit activiteitenplan lanceert met het oogmerk God publiek te eren. Dat geeft haar het recht ook anderen aan te sporen zich in te zetten voor het herstel en de ontwikkeling van onze samenleving. Zij kan dan ook herinneren aan Gods beloften dat het een volk zal wèl gaan, als het God eert en naar Zijn geboden leeft.

Besparings- en financieringsplan

144 Het nationaal herstel- en ontwikkelingsplan is erop gericht een aantal ernstige gebreken in de Nederlandse samenleving te helpen bestrijden. Die gebreken zijn thans zo ernstig dat ingrijpende maatregelen op korte termijn onontkoombaar zijn.

Een groei van betekenis van het nationaal inkomen is de komende jaren niet te verwachten. Wil het bedrijfsleven zijn functie in het kader van het herstel van onze economie kunnen vervullen, dan is het noodzakelijk dat het meer financiële armslag krijgt.

Ook zonder economische groei zijn de overheidsuitgaven aan een voortdurende opwaartse druk onderhevig. Toch moet gesteld worden dat de totale druk van de collectieve uitgaven niet

verder omhoog mag. Het nationaal herstel- en ontwikkelingsplan zal daarom vergezeld moeten gaan van een besparings- en financieringsplan, waarin de middelen worden aangegeven tot dekking van de kosten van herstel en ontwikkeling. Deze middelen kunnen in de gegeven omstandigheden vrijwel alleen nog gevonden worden in de volgende groepen van maatregelen:

A de overheidsuitgaven die niet direct voortvloeien uit haar eerste taak, zullen verder beperkt c.q. beëindigd moeten worden; als eerste overheidstaken die niet aan anderen overgelaten kunnen worden, ziet het GPV in dit verband de zorg voor de binnen- en buitenlandse veiligheid en de handhaving van de rechtsorde;

B de stijging van de kosten van sociale voorzieningen moet tot staan worden gebracht;

C de inkomens zullen in de planperiode een aanmerkelijke reële vermindering moeten ondergaan.

De maatregelen vertonen groten-deels een onderlinge samenhang. De groei van de overheidsuitgaven is jarenlang gepaard gegaan met een beperking van de financiële verantwoordelijkheid van de burgers voor hun voorzieningen. Dit heeft het besef dat ieder mens in de eerste plaats zelf verantwoordelijk is voor de uitoefening van zijn taak, verder uitgehold. Nu de overheid de consequenties van haar uitgebreide takenpakket niet meer aan kan, zullen de burgers meer dan tot nu toe zelf de voorzieningen moeten treffen die zij nodig hebben om hun taak te verrichten. Niet alleen zullen de kosten van voorzieningen voor de burgers toenemen, ook de reële inkomens zullen niet op het huidige peil gehandhaafd kunnen worden, nu de verhogingen al jaren uitgegaan zijn boven het voor inkomensverbetering beschikbare bedrag van de groei van het nationaal inkomen. Bij deze maatregelen zullen de laagst betaalden en zij die de laagste uitkeringen ontvangen, zoveel mogelijk moeten worden ontzien. Door het besparings- en financieringsplan te koppelen aan het nationaal herstel- en ontwikkelingsplan kan de overheid alle Nederlanders wijzen op het perspectief dat met het herstel- en ontwikkelingsplan geboden wordt. Zij zal met overtuigingskracht het plan moeten presenteren en verklaren en politieke en maatschappelijke organisaties moeten opwekken zich vanuit hun verantwoordelijkheid mede in te zetten voor de realisering van het nationaal plan.

Indien en voor zover na goed overleg geen medewerking wordt verkre-

gen, zal de regering zich van haar verantwoordelijkheid bewust moeten zijn en gebruik moeten maken van bestaande en nieuwe wettelijke mogelijkheden om de realisering van het plan naar vermogen te verzekeren.

145 Als elementen van een besparings- en financieringsplan bepleiten wij:

A met betrekking tot de hoogte van de inkomens:

a Het relateren van de ontwikkeling van de inkomens aan de gerealiseerde groei van het nationaal inkomen, waarbij deze groei dus geen afzonderlijke doelstelling is waarop het beleid wordt gebaseerd, maar een mogelijk resultaat van de gevoerde ontwikkelingspolitiek;

b het voeren een eigen loonbeleid door de overheid voor haar personeel als voorbeeld voor het loonbeleid van particulieren;

c het zo nodig gebruik maken van de mogelijkheden van de Loonwet om de loonmatiging die de overheid voor haar personeel toepast, ook bij de werknemers van bedrijven te realiseren;

d het erop toezien dat ook de inkomens van de beoefenaren van vrije beroepen geen inbreuk maken op het besef van de noodzaak tot een algemene matiging;

e het tijdelijk afzien van een volledige compensatie van gestegen prijzen;

f het uit de compensatie verwijderen van oneigenlijke elementen in de prijsstijging (o.m. door schaarse veroorzaakte hogere energieprijzen);

g het binden van de vakantie-uitkering aan een maximum, gepaard met vergelijkbare maatregelen voor hen die deze uitkering niet ontvangen;

B met betrekking tot de sociale voorzieningen:

a het invoeren van een eigen risico voor de werkgever bij ziekte of arbeidsongeschiktheid van werknemers (mede) als gevolg van de werkomstandigheden;

b het invoeren van een eigen risico in de daarvoor in aanmerking komende sociale verzekeringen;

c het nagaan van de mogelijkheden om bestaande sociale verzekeringen te beperken tot onevenredige risico's en tot de minimaal noodzakelijke bedragen en verzekering voor het overige aan de vrijwillige keuze van de verzekerde over te laten;

d het nagaan van de mogelijkheden om uitkeringen die boven de wettelijke

normen uitgaan, af te schaffen;

e het verwijderen uit het ziekenfondspakket van oneigenlijke ziektekosten;

f het verder beperken van de bijdragen ten behoeve van volksverzekeringen;

g het intensiveren van de controle op het gebruik van sociale voorzieningen;

C andere op besparing gerichte maatregelen:

a het beperken van de consumptieve credietverlening;

b het afzien van subsidiëring van welzijnsvoorzieningen door de overheid voor (bijna) 100%, door eisen te stellen m.b.t. de eigen inkomsten van gesubsidieerde instellingen;

c het verminderen c.q. beëindigen van afzonderlijke subsidies voor emancipatiewerk en andere activiteiten met weinig of geen openbare betekenis;

d het extra verhogen van huren zonder volledige compensatie in de huursubsidies;

e het verder doorvoeren van het profijtbeginnel bij het gebruik maken van door de overheid bekostigde voorzieningen;

D met betrekking tot de belastingen:

a het ook voor de heffing van belastingen beschouwen van het gezin als een eenheid, ook als man en vrouw samen beroepsarbeid verrichten;

b het verhogen van de belastingdruk, uitsluitend met betrekking tot:

— typisch luxe goederen;

— goederen en diensten waarvan nadelige gevolgen voor de ontwikkeling van mens en samenleving kunnen worden verwacht;

c het verlagen van de b.t.w. op de bouw van woningen als eerste levensbehoefte;

d het voorkomen en straffen van alle vormen van ontduiking van belastingen en sociale premies.

De uitkomst

146 Van het nationaal herstel- en ontwikkelingsplan mogen gunstige effecten worden verwacht voor onze economie. Met name van het activiteitenplan gaat een directe stimulans uit voor de werkgelegenheid. Van het totale plan mag ook een indirecte stimulans worden verwacht doordat de positie van het bedrijfsleven wordt verbeterd. Deze positieverbetering zal onder meer tot uitdrukking kunnen komen in

een toeneming van de export, welke de gevolgen van een daling van de koopkracht op de binnenlandse markt zal kunnen compenseren.

De financieringspositie van de overheid zal verbeteren, hetgeen een positief effect kan hebben op de kapitaalmarkt en zo op de investeringen van overheid en particulieren. Deze verbeteringen in onze economie staan niet op zichzelf. Het proces van materialisering en horizontalisering wordt doorbroken en de geest van defaitisme maakt plaats voor een toekomstperspectief, waarvan het waard is zich ervoor in te zetten. Er komen nieuwe mogelijkheden voor mensen om bij te dragen aan de ontwikkeling van de samenleving. Bovenal: Gods Naam kan worden geprezen door het werk van Zijn handen.

Zo krijgt het plan een blijvende betekenis, die uitgaat boven de waarneembare financieel-economische verbeteringen.

Het herstel- en ontwikkelingsplan vergt financiële offers van ieder. Het achterwege laten van zo'n plan zou ook grote offers vergen, maar dan zouden vooral de zwaksten in de samenleving de slachtoffers zijn, zonder dat perspectief op een betere toekomst geboden kan worden. Het herstel- en ontwikkelingsplan wil door nu maatregelen te nemen bereiken, dat de minst draagkrachtigen weinig behoeven bij te dragen, de hogere inkomens relatief veel, opdat alle groeperingen van de bevolking in staat blijven hun roeping in de samenleving te vervullen met de middelen die God geeft.

Het nationaal herstel- en ontwikkelingsplan van het GPV wil dienst aan God zijn. Opdat het u wèl ga.

Internationale Kommunisten Bond

Verkiezingsprogramma

IKB

Internationale Kommunisten Bond
St. Jacobsstraat 10-20
1012 NC Amsterdam
tel.: 020-25 92 72

I De tegenstellingen worden steeds groter

1 'De koek is op. Het gaat slecht met de economie. Iedereen moet inleveren. Er is geen ruimte meer voor het op gang brengen van hervormingen.' Dag in dag uit wordt ons dat voorgehouden in kranten en op radio en tv. En Van Agt of Den Uyl; dat maakt weinig verschil: ze vertellen alle twee hetzelfde. Alleen de manier waarop verschilt.

De voor de hand liggende oplossing: verdeling van het beschikbare werk voor allen die willen werken, stuit in het kapitalisme af op de winsthonger van de bazen.

Maar zijn deze verhalen ook juist? Zijn de marges wel zo smal? Betekent een economische crisis echt dat we maar gelaten moeten wachten tot hij over is en we, straatarm, weer opnieuw kunnen beginnen? Volgens ons is er geen sprake van een soort natuurramp, maar heeft de huidige crisis alles te maken met de manier waarop de huidige maatschappij in elkaar zit. In deze maatschappij hebben de bazen het voor het zeggen en niet de overgrote meerderheid van de bevolking: de arbeiders en arbeidsters. Daarom staan in de huidige maatschappij bij alle beslissingen die worden genomen, niet de belangen van de werkende bevolking centraal, maar die van de bazen. Alles draait om de winst. Dat moet veranderen, vinden wij. Wij denken dat er oplossingen mogelijk zijn voor de problemen. Oplossingen voor de problemen voor arbeiders en arbeidsters dan wel te verstaan, want de problemen van de ondernemers oplossen betekent alleen maar, dat daarmee de

werkende bevolking in de ellende wordt gestort. De strijd voor de oplossingen die wij voorstaan moet en zal echter het allergrootste probleem uit de weg ruimen: de kapitalistische maatschappij waarin wij leven. Die maatschappij moet vervangen worden door een andere, een maatschappij, waarin de mensen het zelf voor het zeggen hebben, een socialistiese maatschappij.

2 Werkloosheid

Jarenlang heeft men ons proberen wijs te maken dat de kwalen van het kapitalisme overwonnen waren. De massawerkloosheid zou definitief tot het verleden behoren. Economische crises waren uitgebannen en een evenwichtige economische groei kwam daarvoor in de plaats, waardoor we dus elk jaar weer meer in het loonzakje konden krijgen. Iedereen, zo luidde het sprookje, werd van de wieg tot het graf verzorgd en er zou sprake zijn van steeds groeiende welvaart.

Inmiddels weten we wel beter. De officiële werkloosheid ligt al ruim boven de 300.000. Nog steeds worden er mensen op straat gezet. Als straf krijgen ze dan een uitkering die lager is dan hun laatst verdiende loon en die steeds lager wordt, naarmate ze langer werkloos zijn. Op alle mogelijke manieren wordt de indruk gewekt, dat het hun eigen schuld is, dat mensen werkloos zijn. Werklozen worden afgeschilderd als nietsnutten en profiteurs.

De mensen die niet ontslagen worden zijn nauwelijks beter af. Zij worden opgejaagd en moeten steeds harder werken. Hun lonen worden gekort en zij leven in voortdurende angst, ook

hun baan te verliezen.

Massawerkloosheid aan de ene kant en het afbeulen van de arbeiders aan de andere, dat is de merkwaardige realiteit van het huidige kapitalisme. Steeds minder mensen moeten steeds harder werken en steeds meer mensen worden door 'de maatschappij' aan de kant gezet. De voor de hand liggende oplossing: verdeling van het beschikbare werk over allen die willen werken, stuit in het kapitalisme af op de winsthonger van de bazen.

3 Woningnood

Hoe vreemd deze maatschappij in elkaar zit, blijkt ook wanneer we kijken naar de volkshuisvesting. Er zijn honderdduizenden mensen in Nederland die geen fatsoenlijke zelfstandige woonruimte hebben. Mensen in de arbeiderswijken in de grote steden wonen vaak in krotten. Veel jongeren wonen noodgedwongen bij hun ouders in, terwijl ze zelfstandig willen wonen. Vraag genoeg dus naar grootscheepse renovatie- en nieuwbouwprojecten. Werk genoeg voor bouwvakkers. De werkelijkheid is echter anders: de bouwmarkt is ingestort en tienduizenden bouwvakkers zitten nu thuis duimen te draaien.

4 Honger

Nog gekker wordt het wanneer we kijken naar de voedselsituatie. Terwijl nog altijd een groot deel van de mensheid letterlijk krepeert van de honger, worden er in de rijke westerse landen ongelooflijk grote hoeveelheden voedsel vernietigd omdat daar niet genoeg winst op kan worden gemaakt.

5 Onderontwikkeling

Een deel van de werkloosheid in de westerse landen wordt veroorzaakt doordat bedrijven hun productie overplaatsen naar landen van de zogenaamde Derde Wereld. Onder de regering Den Uyl werd dat zelfs gestimuleerd, want dat was ontwikkelingshulp. Maar ondernemers verplaatsen hun bedrijf, omdat ze elders meer winst kunnen maken en dat willen ze vooral zo houden. Daarom blijven de lonen daar laag en gebeurt er niets aan de verdere ontwikkeling van dat land. De tegenstelling tussen arm en rijk blijft zo in stand en is zelfs voorwaarde voor ondernemers om te produceren.

6 Bewapening

Helemaal triest wordt het, als we kijken naar de bewapening. Terwijl we steeds maar weer te horen krijgen, dat er geen geld is voor verbetering van onderwijs, voor woningbouw, voor sociale uitkeringen enz. wordt er wel in NAVO-verband afgesproken, de defensie-uitgaven jaarlijks met 3% te verhogen. Terwijl de NAVO over een wapenarsenaal beschikt, waarmee de hele wereld meerdere keren totaal kan worden vernietigd, worden er steeds weer nieuwe wapensystemen ingevoerd. Een enorme verspilling van geld, grondstoffen en arbeid. Als er bezuinigd moet worden, zou je toch denken dat dat eerst gebeurt op deze dingen: de bewapening is bedreigend voor de werkende mensen. Maar nee, juist de bewapeningsuitgaven worden in deze tijd van economische crisis opgevoerd.

Wij stellen niet het zoveelste alternatieve regeringsprogramma voor, wij vragen niet aan de mensen of zij ons hun vertrouwen willen schenken, zoals politici dat doen. De enige garantie dat de oplossingen die wij voorstaan ook werkelijk in praktijk worden gebracht is dat de mensen het zelf gaan doen.

---

7 Vrouwenonderdrukking

Het laatste punt dat we hier naar voren willen halen is de positie van de vrouw. Steeds meer vrouwen eisen het recht op een zelfstandig bestaan op. In plaats dat daarvoor zoveel mogelijk voorwaarden worden geschapen, horen we weer voortdurend praatjes dat de vrouw thuis hoort te zijn, om man en kinderen op te vangen. De regering

probeert de bestaande abortuspraktijk terug te draaien. In veel sectoren waar vrouwen werken worden op grote schaal arbeidsplaatsen opgeheven, zoals in de textiel en de gezondheidszorg. Het resultaat van dit alles is dat steeds meer vrouwen afhankelijk worden van hun man. Nog geen 10.000 emancipatiebureaus kunnen dit verhelpen.

8 Op eigen kracht

In dit program willen wij voor de hierboven genoemde en andere problemen oplossingen aandragen. Realistische oplossingen, in de zin dat ze ook in praktijk gebracht kunnen worden. Maar niet zomaar. Want wij stellen niet het zoveelste alternatieve regeringsprogramma voor, dat dan verder door een aantal heren en een enkele vrouw aan de top wordt uitgevoerd. Wij vragen niet aan de mensen, of zij ons hun vertrouwen willen schenken, zoals politici dat doen. De enige garantie dat de oplossingen die wij voorstaan ook werkelijk in praktijk worden gebracht is dat de mensen het zelf gaan doen. Dát is misschien wel het meest wezenlijke, waardoor wij ons onderscheiden van andere politieke stromingen: wij vertrouwen niet op enkele deskundigen, experts en bestuurders, maar we vertrouwen op de creativiteit, het doorzettingsvermogen en de wilskracht van de massa's van werkende mensen.

Daarom willen we met zoveel mogelijk mensen opkomen voor hun gerechtvaardigde eisen. Dit program bevat voorstellen hoe we die strijd verder kunnen brengen. Het belangrijkste dat wij daarbij in te brengen hebben is: vertrouw niet op de bazen voor oplossingen. Integendeel, willen we werkelijke oplossingen bereiken, dan zullen we stelselmatig hun beslissingsmacht moeten afnemen en zelf deze macht moeten overnemen. Dat leidt uiteindelijk tot een andere maatschappij, waarin de meerderheid van de bevolking het werkelijk voor het zeggen heeft. Alleen dat is een socialistische maatschappij.

II Het socialisme is mogelijk

9 Een van de meest in het oog springende dingen de afgelopen tien jaar, is dat er sprake is van een toenemende werkloosheid, terwijl er toch steeds meer wordt geproduceerd. Pas in de tachtiger jaren wordt een reële daling van de produktie voorspeld, maar dan zijn al lang miljoenen mensen in de westerse wereld werkloos.

10 Werkloosheid

Het aantal arbeidsplaatsen is sterk verminderd de laatste twintig jaar in de landbouw; de expanderende industrie kon de werkloze landarbeiders opvangen. In de jaren zestig begon echter ook het aantal arbeidsplaatsen in de industrie te dalen. Aanvankelijk kon dat worden opgevangen in de groeiende dienstensektor, maar die heeft nu ook een maximum bereikt. Terwijl het de ondernemers nog steeds voor de wind ging, waren al massa's mensen werkloos. Er wordt niet alleen met steeds minder mensen steeds méér geproduceerd, maar zelfs tévéél. 'Teveel' in die zin, dat de ondernemers de produkten niet kwijt raken. Als je kijkt naar de onvervulde behoeftes van de werkende bevolking, dan wordt er natuurlijk veel te weinig geproduceerd. Maar in het kapitalisme is de winst alles en zijn de menselijke behoeftes niets.

11 Overproduktie

De crisis, die we nu meemaken, is er een van het soort dat we in het kapitalisme al zo vaak hebben gezien: een overproduktie-krisis. Doordat er geen planmatige aanpak in de ekonomie is, bestrijden de ondernemers elkaar op

leven en dood. Om hun winst zo groot mogelijk te maken investeren en produceren ze zoveel als ze kunnen. Totdat ze teveel produceren. Dan komt er een crisis. De sterke ondernemingen worden nóg sterker de zwakke gaan failliet. Vervolgens begint de race opnieuw.

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog heeft men het krisismechanisme af kunnen zwakken doordat de staat zich met veel ekonomiese aangelegenheden ging bemoeien. Een tijdlang konden de crises zo minder heftig worden gemaakt. Maar uiteindelijk heeft dat averechts gewerkt. De spanningen van de kapitalistische ekonomie bleven onder water, maar kwamen — juist doordat ze lang weggedrukt waren — nu met een extra harde knal aan de oppervlakte.

12 Automatisering

Bij de jacht naar winst zijn de ondernemers genoodzaakt om te automatiseren. Dat is misschien wel de belangrijkste reden waarom er nu zoveel werklozen zijn.

Op zichzelf is automatisering helemaal niet verkeerd. Integendeel. Automatisering betekent in het algemeen juist, dat steeds meer nare klussen door machines kunnen worden gedaan.

● Zwaar en vuil werk kan drasties worden verlicht, doordat machines het werk overnemen. Het eentonige lopende bandwerk wordt overbodig doordat 'industrie-robots' dat werk overnemen. Zij zijn bij uitstek gebouwd voor eentonige handelingen en doen dat werk veel sneller en efficiënter. Ook in de administratieve sektor kunnen een hele

hoop vervelende klussen verdwijnen.

● Automatisering betekent een drastiese verkorting van de tijd die nodig is voor het verdienen van het geld, dat nodig is voor je levensonderhoud. Het werk dat overblijft kan worden verdeeld onder allen die willen werken. Er is wel eens becijferd, dat met de huidige stand van de techniek een vijf-urige arbeidsdag haalbaar is.

● Automatisering kan ook op vele andere terreinen worden toegepast. Zo is het mogelijk op het vlak van de informatievervalschafting een ware revolutie te ontketen: via vrij eenvoudige systemen kan alle belangrijke informatie over politiek, maatschappij, kultuur en noem maar op, aan iedereen worden doorgegeven. De kenniskloof tussen 'experts' en 'onwetende massa' kan zo worden overbrugd.

● Automatisering stelt uiteindelijk mensen dus in staat, zich intensief bezig te houden met het beheer van de maatschappij: zij krijgen er de tijd voor (door arbeidstijdverkorting) en de middelen (via nieuwe informatiekanalen). Dat betekent dus allereerst de mogelijkheid voor vrouwen om uit de gevangenis van het gezin te breken: ook het huishouden kan worden geautomatiseerd. Maar het betekent ook de mogelijkheid voor de werkende mensen zich te bevrijden van het juk van hun bazen: niet langer slechts bevelen uitvoeren, maar gezamenlijk met je kollega's beslissen over wát er moet worden gedaan.

13 Arbeidstijdverkorting

Wanneer we het hebben over een socialisties antwoord op de crisis, dan bedoelen we een antwoord dat uitgaat

van deze mogelijkheden en probeert, deze mogelijkheden tot werkelijkheden te maken. Een antwoord dat de zegeningen van de techniek aan de werkende mensen ten goede wil laten komen en niet slechts aan de op winst beluste ondernemers.

Een socialisties antwoord op de werkloosheid bestaat dan ook niet uit loondaling, dat wil zeggen, verdeling van de ellende van de werklozen over de hele werkende bevolking. Een socialisties antwoord op de werkloosheid bestaat uit herverdeling van het beschikbare werk over allen die willen werken.

- Deze herverdeling begint met de strijd voor de 35-urige werkweek. Niet in een verre toekomst maar onmiddellijk, als eerste stap op weg naar een verdere verkorting. De 35-urige werkweek moet de eerste stap zijn op weg naar een *glijdende urenschaal*, dat wil zeggen dat de arbeidstijd steeds verkort wordt in verhouding met het aantal mensen dat werkloos wordt.

- Verkorting van de arbeidstijd kan ook op andere manieren gestalte krijgen. In de volkontinu betekent het de strijd voor een vijfde en later een zesde ploeg. Maar daarnaast kan arbeidstijdverkorting ook betekenen: langere vakanties, en vervroegde pensionering. Maar dit zijn duidelijk *aanvullende eisen*. Zij mogen het principe van verkorting van de arbeidsdag niet verdringen.

- Naast de eis van arbeidstijdverkorting, moet ook steeds weer de eis van evenredige aanwerving gesteld worden: voor het totaal aantal uren dat in een bedrijf minder wordt gewerkt, moet nieuw personeel worden aangeworven. Natuurlijk is er een sterke controle nodig, om te zien of dat inderdaad gebeurt.

14 *Recht op werk*

Behalve de automatisering is er nog een belangrijke oorzaak van de huidige werkloosheid: het feit dat steeds méér mensen een baan willen. Naast de jaarlijkse nieuwe stroom jongeren, die na school emplot zoeken, neemt ook het aantal vrouwen dat een baan zoekt toe. Deze groepen worden door de werkloosheid het zwaarst getroffen.

Steeds meer vrouwen eisen recht op werk en daarmee op een onafhankelijk bestaan. Velen worden daartoe door de nood gedwongen: het loon van hun man is niet meer genoeg om van rond te komen. Velen knappen ook af op het uitzichtloze bestaan van huisvrouw. De rol van de huisvrouw is in de loop der tijd teruggebracht tot die van 'op-

lapmiddel': zorgen dat het manlief aan niets ontbreekt als hij van zijn werk komt, zodat hij zich de volgende dag opnieuw, fris en uitgerust kan laten afbeulen. Daarnaast worden vrouwen opgescheept met de zorg voor de kinderen.

Huishoudelijk werk is lang zo omvangrijk niet meer als vroeger. De verkorting van de arbeidsdag zou het mogelijk maken, huishoudelijk werk en een baan buitenshuis steeds beter te combineren. De verzorging van de kinderen is allang een maatschappelijke aangelegenheid: vanaf vier jaar gaan kinderen naar de kleuterschool.

15 *Zelfstandigheid*

Maar in het kapitalisme worden vrouwen opnieuw terug in het gezin geduwd. Kresjes zijn opeens schadelijk voor kinderen. Vrouwen worden het eerst ontslagen en vrouwen komen alleen in typiese vrouwenbanen aan de slag. Maar die worden het hardst getroffen door bezuinigingen. De regering probeert werkloze gehuwde vrouwen van het zelfstandige recht op sociale voorzieningen uit te sluiten. Alles met de bedoeling, vrouwen uiteindelijk maar te ontmoedigen nog moeite voor een baantje te doen.

Een socialisties antwoord op de crisis betekent niet, dat we nu opnieuw de gezinsverbanden moeten gaan versterken, door deeltijdbanen met evenredig loonverlies in te gaan voeren, waardoor je voor de helft van je inkomen afhankelijk wordt van een partner. Een socialisties antwoord gaat uit van de onafhankelijkheid van het individu, man en vrouw, en probeert juist deze onafhankelijkheid concreet te maken. Dat betekent dat al het mogelijke moet worden gedaan om het verschil op de arbeidsmarkt tussen mannen en vrouwen werkelijk op te heffen:

- Iedereen die wil werken heeft recht op werk. Arbeidstijdverkorting is dus niet alleen het antwoord op de toenemende automatisering, maar ook op de eis van een zelfstandig bestaan van steeds meer mensen. Tenslotte stelt alleen een vaste baan je in staat, dat zelfstandige bestaan ook werkelijk op te bouwen.
- Vrouwen hebben een achterstand op de arbeidsmarkt t.o.v. mannen. Daarom moeten ondernemers worden verplicht, vrouwen een voorkeursbehandeling te geven. Bedrijven moeten vastgestelde percentages mannen en vrouwen in dienst nemen, waarbij het percentage vrouwen steeds hoger wordt.

- Veel vrouwen hebben geen, of onvoldoende opleiding als ze willen gaan werken. Het onderwijsprogramma moet hierop worden afgestemd door instelling van praktijkgerichte beroepsopleidingen voor vrouwen.

- Niet alleen vrouwen hebben een achterstand op de arbeidsmarkt: jongeren missen vaak ervaring, buitenlanders hebben vaak geen geschikte opleiding en velen worden *simpel* vanwege huidskleur en afwijkende cultuur gediskrimineerd. Het systeem van 'kwotering', zoals hierboven ten aanzien van vrouwen is uiteengezet, zou ook voor deze groepen moeten worden toegepast in combinatie met speciale scholingsprogramma's.

Een socialisties antwoord dat de zegeningen van de techniek aan de werkende mensen ten goede wil laten komen, en niet slechts aan de op winst beluste ondernemers.

---

16 *Met behoud van loon*

Bovenstaande oplossingen worden wel vaker naar voren gebracht. 'Maar door de crisis is daar geen geld voor' zo wordt er aan toegevoegd. En dus wordt voorgesteld, de arbeidstijdverkorting maar uit eigen zak te betalen, door genoeg te nemen met evenredig loonverlies.

Een socialisties antwoord op de werkloosheid bestaat uit herverdeling van het beschikbare werk over allen die willen werken.

Voorzover arbeidstijdverkorting voortvloeit uit automatisering, is dat flauwekul. Automatisering betekent, dat de arbeidsproductiviteit toeneemt. Wanneer een arbeider steeds meer produceert, zou hij ook steeds meer moeten verdienen. Arbeidstijdverkorting betekent echter dat die arbeider dat 'meer' overdraagt aan zijn collega en in ruil daarvoor zelf korter gaat werken.

Voorzover arbeidstijdverkorting voortvloeit uit het feit, dat meer mensen een baan willen, betekent dat een extra beslag op de financiële middelen. Maar ook dan betekent dat niet, dat het geld daarvoor gezocht moet worden in de portemonnaie van de arbeider. In het bedrijf kan nog heel wat bezuinigd worden: op de representatiekosten, reclame-uitgaven, topsalarissen van directie en commissarissen. Ook

bij de staat kan nog flink wat geld worden gehaald van uitgaven die voor de arbeidersklasse toch niet nuttig zijn: defensie bijvoorbeeld.

Verkorting van de arbeidsdag kan en moet dus samen gaan met de eis van handhaving van de koopkracht. Alleen zo kunnen wij ten volle de vruchten plukken van de automatisering. Want korter werken is leuk, maar niet als je daardoor steeds minder gaat verdienen.

Een socialisties antwoord op de crisis betekent dan ook het veilig stellen van een voldoende inkomen voor iedereen. Voldoende betekent dan niet: 'op het biologies minimum', zoals de VVD voorstelt, maar betekent: 'Op het nivo, dat de arbeidersklasse tot nu toe gewend is'. Voor de laagste inkomensgroepen betekent dat een reële verbetering, voor de rest minstens handhaving van de koopkracht.

Dat betekent dus ook dat iedereen die niet in staat is te werken, een waardevast inkomen krijgt. Uitkeringen mogen niet worden gebruikt om mensen 'te prikkelen tot het nemen van een baan'. 'Uitkeringen mogen niet lager zijn dan het laatst verdiende netto-loon. Tenslotte word je werkloos buiten je eigen schuld om.

Een socialisties antwoord gaat uit van de onafhankelijkheid van het individu, man en vrouw, en probeert juist deze onafhankelijkheid konkreet te maken.

- Handhaving van de koopkracht betekent op de eerste plaats handhaving van de prijskompensatie. Maar tegelijk valt er op het huidige systeem nog heel wat te verbeteren. Allereerst natuurlijk invoering van de *volledige, ongeschoonde prijskompensatie*. Alle prijsstijgingen moeten in het systeem worden opgenomen, of zij nu veroorzaakt worden door duurdere energie, hogere belastingen of wat dan ook.

Ten tweede vindt de prijskompensatie nu achteraf, pas na een half jaar, plaats. Een maandelijks aanpassing van de lonen aan de prijsstijgingen voorkomt dat het toch nog lonend is voor een ondernemer, zijn winst voor een half jaar te vergroten door hogere prijzen.

Ten derde vindt de prijskompensatie plaats op basis van een berekening, waar niemand enige controle over heeft en waar ook een groot aantal gebreken aan kleven. De vakbeweging zou haar eigen prijsindex moeten opstellen, zodat de werkelijke prijsstijgingen berekend worden.

- Niemand mag een loon of uitkering krijgen lager dan het minimum-loon. Dat betekent dus afschaffing van het minimumjeugdloon. Iedereen die ouder is dan 18 jaar heeft recht op een zelfstandig inkomen. Studiebeurzen dienen te worden afgeschaft en vervangen door 'studieloon' op het nivo van het netto-minimumloon. Dat geldt voor alle studerenden en niet alleen voor universitaire studenten.

Een socialisties antwoord op de crisis betekent dan ook het veilig stellen van een voldoende inkomen voor iedereen. Voor de laagste inkomensgroepen betekent dat een reële verbetering, voor de rest minstens handhaving van de koopkracht.

- Gelijk loon voor gelijk werk. Dat geldt voor mannen- en vrouwenlonen en voor jongeren- en volwassenenlonen. Maar ook voor dezelfde functies in verschillende bedrijven moeten de lonen gelijk zijn: één funktieclassificatie voor de hele ekonomie, onder controle van de arbeiders.

- Alle lonen dienen onder één CAO te worden gebracht. Geen aparte overeenkomsten voor het hogere personeel dus. Maar ook ambtenaren en trendvolgers dienen een eigen CAO te krijgen, zodat ze wat hun inkomensverbetering betreft niet afhankelijk zijn van wat hun kollegaas in de industrie weten te bereiken, maar zelf voor hun looneisen kunnen vechten.

17 Het geld halen waar het zit

Op deze manier worden de laagste inkomensgroepen beschermd tegen de gevolgen van de crisis. Natuurlijk moet het geld daarvoor ergens vandaan komen. Wij vinden, dat dat in de eerste plaats moet komen van de ondernemers, de topinkomens en van de overheidsuitgaven, die niet in het belang zijn van de werkende bevolking.

- Inkomen dat niet uit arbeid afkomstig is, maar uit vermogen of speculatie, dient te worden afgeroomd.

Natuurlijk moet het geld daarvoor ergens vandaan komen. Wij vinden dat dat in de eerste plaats moet komen van de ondernemers, de topinkomens en van de overheidsuitgaven die niet in het belang zijn van de werkende bevolking.

- Terwijl op sociale uitkeringen wordt bezuinigd, blijven uitgaven voor defensie, politie en justitie alsmear stijgen. Uitgaven die bedoeld zijn, om eventuele toekomstige 'spanningen' als gevolg van de bezuinigingspolitiek het hoofd te kunnen bieden. Nu zijn het nog vooral krakers en woningzoekenden, die met het politiegeweld worden gekonfronteerd, maar in de toekomst kunnen ook arbeiders die tegen de bezuinigingspolitiek staken en demonstrenen de politie op hun dak krijgen. Die uitgaven kunnen dus beter achterwege blijven.

Ook de miljarden, die jaarlijks worden uitgegeven aan de topsalarissen voor ambtenaren en bestuurders, aan het instandhouden van staatsfolklore en overbodige gebruiken, kunnen bezuinigd worden. In de toppen van het ambtelijk apparaat, met zijn vele advieskommissies, waarvan de leden slechts vette salarissen opstrijken, kan drasties worden gesaneerd, het koningshuis kan worden afgeschaft, instellingen als de kommissaris van de koningin idem, buitenlandse ambassades kunnen veel en veel eenvoudiger enz. En niet alleen op nationaal nivo, maar ook op andere niveaus is er een enorme, geldverslindende burokratie binnen overheidsinstellingen, waar nodig het mes in moet. Want uiteindelijk dienen al deze zaken om het elitaire karakter van de 'parlementaire democratie' in stand te houden, om de kloof tussen bestuurders en het 'gewone volk' groot te houden.

- Niet alleen bij de staat bestaat deze 'folklore', ook in het bedrijfsleven. Ook daar worden topsalarissen van meerder tonnen gevangen. Er is geen enkele reden te bedenken waarom iemand meer dan een ton zou moeten verdienen. Een nivellering van inkomens is dus nodig. Maar dan wel een *nivellering, waarbij de meerderheid van de arbeiders er op vooruitgaat*. Nivellering van onder naar boven dus en niet omgekeerd. Dat houdt in:

- Het minimumloon moet sneller stijgen dan de maandelijks prijskompensatie: invoering van een 'vloer' in de prijskompensatie.

- Afschaffing van indirecte belastingen, zoals accijnzen en BTW, omdat deze het zwaarst drukken op de laagste inkomensgroepen.

- In plaats daarvan een sterkere progressie in de direkte belastingen, oplopend tot een 100% tarief zodat boven een bepaalde grens alles wordt afgeroomd.

De voorstellen die we hierboven hebben gedaan tasten de persoonlijke vrijheid aan . . . van de ondernemers. Ze betekenen immers een forse aanslag op het winstinkomen en we weten zeker, dat er maar weinig ondernemers zijn, die dergelijke plannen zien zitten. Dus sluiten zij de tent, proberen nog zoveel mogelijk aan staatssubsidies in de wacht te slepen en verplaatsen hun activiteiten naar het buitenland. Dat moet te allen tijde voorkomen worden.

We zullen de ondernemingen moeten dwingen om datgene te doen wat de werkende bevolking wil. Zo niet dan is er maar een remedie: Nationalisatie van de bedrijven onder arbeiderskontrolle. Dat wil zeggen dat de daar werkzame arbeiders kontroleren of er ook werkelijk in hun belang gehandeld wordt.

Elke bestaande politieke partij, elke regering schrikt dáár echter uiteindelijk voor terug. Niet alleen de ondernemerspartijen maar ook de CPN en de PvdA. Aantasting van de investeringsvrijheid van de ondernemers tast de grondslagen aan van de huidige maatschappij. Daarom worden allerlei stelsels uitgedacht van investeringssubsidies: het lekker maken van ondernemers om daar te investeren, waar de regering dat het liefst ziet. Dat kost handenvol extra geld, en bovendien is het alleen dán effectief, wanneer de ondernemers kans zien in die sectoren grote winst te halen. Wij vinden daarom dat de huidige problemen alleen maar zijn op te lossen, als de macht van de ondernemers gebroken wordt. Beslissingen over wat er wordt geproduceerd, op welke manier, met hoeveel mensen enz., hebben vergaande gevolgen voor de hele maatschappij. Het is onverantwoord die beslissingen in privé-handen te laten, dat laat de huidige crisis wel zien. We zullen de ondernemingen moeten dwingen om datgene te doen wat de werkende bevolking wil. Zo niet, dan is er maar één remedie: nationalisatie van de bedrijven onder arbeiderskontrolle. Dat wil zeggen, dat de daar werkzame arbeiders kontroleren of er ook werkelijk in hun belang gehandeld wordt.

— Het bank- en verzekeringswezen heeft een enorme macht over het reilen en zeilen van de ekonomie, omdat zij het grootste deel van het noodzake-

lijke kapitaal verschaft. Dáár zit dus een groot deel van de ekonomiese macht opgehoopt. Daarom is nationalisatie van deze sektor een eerste vereiste om greep te krijgen op de ondernemers.

— Bedrijven in financiële nood kloppen altijd eerst aan bij de regering voor financiële steun. Maar niemand weet wat er precies gebeurt met het geld. Bedrijven in nood worden op de been gehouden met gemeenschapsgelden. Daarom is er geen enkele reden, waarom de individuele ondernemers nog langer daarover kunnen beslissen. Ook in dit geval moet gelden: nationalisatie zonder schadevergoeding en onder arbeiderskontrolle.

— Naast het bank- en verzekeringswezen waarin we een enorme opeenhoping van ekonomiese macht zien, zijn er ook andere sectoren van de ekonomie, die een wezenlijke taak vervullen in het functioneren van de ekonomie als geheel.

Om greep te krijgen op de ekonomiese ontwikkeling is nationalisatie van de belangrijkste sectoren van de ekonomie geboden.

— Ondernemers kunnen hun zaak sluiten en met hun kapitaal naar het buitenland vluchten, om de bovengenoemde maatregelen te ontlopen. Een verbod op kapitaaluitvoer en kontrolle op de handelsbetrekkingen van individuele ondernemingen met het buitenland is noodzakelijk om dat tegen te gaan. Tevens zullen alle bedrijfsgegevens openbaar gemaakt moeten worden.

19 *Geen verspilling van milieu en energie*

Terwijl men in de jaren zestig nog dacht, dat het kapitalisme in staat was, de meerderheid van de bevolking een voortdurende stijging van de welvaart te garanderen, kwamen toen toch ook al nieuwe problemen naar voren. Het kapitalisme tast steeds meer het leefmilieu aan, verspilt grondstoffen en is blind voor de gevaren van kernenergie.

Deze problemen zijn een logies gevolg van het kapitalisme: Om maar zo goedkoop mogelijk te produceren, wordt afval gedumpt in de natuur. Dat is goedkoop voor de ondernemer, maar wat het de maatschappij kost hebben we in Lekkerkerk en bij de talloze ontdekkingen van bodemvergiftiging daarna, gezien. Het kost miljoenen om de bodem gifvrij te maken; de verantwoordelijke ondernemers gaan echter vrijuit . . .

Er kunnen tal van andere voorbeelden worden aangehaald die laten zien op welke verspillende en vervuilende manier het kapitalisme produceert. Onder druk van de ekonomiese crisis beginnen de regeringen de normen voor milieubehoud te versoepelen. Deze normen zijn in de zestiger en zeventiger jaren en nadat de situatie langzamerhand alarmerend begon te worden, tot stand gekomen. Ze waren al gebrekkelijk omdat ze alleen de gevolgen van de vervuilende produktie bestreden en niet de oorzaken ervan. Maar nu weten de ondernemers opnieuw hun zin door te drijven, met het argument van werkgelegenheid: als zij hun fabriek niet kunnen neerzetten op de plek en met de technologie die zij willen, dan doen ze het niet.

— In plaats van het huidige vervuilde en verspillende systeem van produceren, zou het produktieproces zodanig moeten worden omgebouwd, dat er een optimaal hergebruik van afvalstoffen bestaat. Dat betekent dat ondernemers niet langer vrij zijn in de beslissing hoe zij de produktie inrichten, maar dat er arbeiderskontrolle komt op de hele technische gang van zaken in de fabriek.

— Er moet onderzoek worden gedaan naar de mogelijkheden om de produkten zo lang mogelijk te laten meegaan. Nu hebben veel produkten een kunstmatig kort gehouden levensduur; denk maar aan de auto. Die kost nieuw duizenden guldens, maar is na vijf jaar al versleten. Onderzoek naar produktvernieuwing is nu vaak gericht op vernieuwing om de vernieuwing, met het gevolg dat vaak vele nutteloze dingen op de markt komen. Daarom moet wetenschappelijk onderzoek gekontrolleerd en gestuurd worden.

— Bewoners uit de omgeving waar een bedrijf zich wil vestigen moeten vetorecht op deze vestiging krijgen, wanneer dat bedrijf op enigerlei wijze overlast zou kunnen bezorgen.

20 *Nationalisatie*

Energie is duur tegenwoordig. De belangrijkste reden daarvoor is de hoge olieprijs. De prijs van andere energiedragers is aan de olieprijs gekoppeld. Dat betekent dat als de olie duurder wordt, ook het aardgas duurder wordt, ook al blijven de kosten om het te winnen hetzelfde.

De duurte van de olie wordt vaak toegeschreven aan het feit dat de voorraden uitgeput raken. Dat is echter niet waar. Er zijn nog genoeg niet-ge-

exploiteerde olievelden en er worden nog steeds nieuwe gevonden. Het argument van de olieschaarste wordt gebruikt om de noodzaak van het gebruik van kernenergie te bepleiten.

Daarnaast hoor je ook vaak dat het de schuld is van de OPEC-landen, dat olie zo duur is. Ook dat is niet helemaal waar. Toen de OPEC-landen de prijs van ruwe olie verhoogden, wilden ze een groter deel van de superwinsten op olie, die in de zakken van de oliemaatschappijen terecht kwamen, in eigen land houden. De oliemaatschappijen wilden echter niets afstaan van hun winst en verkochten de olie weer door tegen een hogere prijs.

De oliemaatschappijen exploiteren de olievoorraad in de wereld en hebben een belangrijke poot in de rest van de energiewinning. Alle informatie over werkelijke energievoorraden is in handen van de grote oliemaatschappijen. Zij kunnen de hele energievoorziening manipuleren en daardoor gigantiese winsten opstrijken.

— Wij vinden daarom dat de gehele energiesector, inclusief de grote oliemaatschappijen, genationaliseerd dient te worden, zonder schadevergoeding. Alle gegevens met betrekking tot de energievoorraden in de wereld, die nu in handen zijn van de oligiganten, dienen openbaar te worden gemaakt.

— Hogere prijzen voor energie mogen niet worden afgewenteld op de werkende bevolking. Daarom moet de stijging van de prijzen ten gevolge van duurdere energie volledig in de prijskompensatie worden doorberekend. Dat dwingt ondernemers te zoeken naar die produktiewijze die het meest zuinig met energie is.

— De prijzen van de verschillende energiedragers moeten van elkaar worden losgekoppeld en worden gebaseerd op hun werkelijke kostprijs. Het is onaanvaardbaar dat je een steeds hogere gasrekening gepresenteerd krijgt, omdat olie steeds maar duurder wordt. Er moet een *gepland gebruik van energie* worden ingevoerd, waarbij de verschillende energiedragers zo efficiënt mogelijk worden toegepast.

Tegenover het huidige gebruik van fossiele brandstoffen schuiven de ondernemers en hun regeringen het alternatief van kernenergie naar voren. Ontstaan als bijproduct van het bewapeningsonderzoek (de ontwikkeling van de atoombom) is in de ontwikkeling van kernenergie voor miljarden aan kapitaal gestoken. Dat moet er op de één of andere manier weer uitkomen. Vandaar dat de kernenergielobby zo hardnekkig is.

Maar er is ook een politieke reden. De meeste westerse landen zijn voor hun energievoorziening afhankelijk van gebieden die niet zo 'stabiel' zijn: het Midden-Oosten, Midden-Amerika en Afrika. Een revolutie zit daar in een klein hoekje, zoals Iran en Nicaragua bewijzen. Jarenlang zijn deze volkeren door de ondernemers in het kapitalistische westen uitgebuit en terecht vrezende deze ondernemers represailles in het geval van een geslaagde revolutie. De ondernemers wensen daarom een onafhankelijke energievoorziening: kernenergie.

Een onafhankelijke energievoorziening is echter in dit geval een probleem van de ondernemers en niet van de arbeiders. De beste manier om ook voor de toekomst de energievoorziening veilig te stellen, is de strijd aan te binden met de imperialistische uitbuiting. De arbeiders in de westerse landen (en natuurlijk ook elders) mogen niet worden blootgesteld aan enorme gevaren door de invoering van kernenergie.

De ondernemers en hun politieke woordvoerders proberen die problemen te verdoezelen. Zij vergelijken rampen in kerncentrales met 'gewone' rampen als een aardbeving, of een vliegtuigongeluk. Maar die vergelijking gaat niet op, omdat een kernexplosie generaties lang doorwerkt en eeuwenlang schade aan mens en milieu kan veroorzaken. Verder is nog steeds geen oplossing gevonden voor het radioactieve afval. Tenslotte betekent kernenergie de instelling van een complete politiestaat, omdat beveiliging verder gaat dan alleen technische beveiliging: kernenergie en atombewapening hebben alles met elkaar te maken.

Tenslotte is kernenergie duur en helemaal niet nodig. Daarom:

- Weg met het atoomprogramma van staat en kapitaal. Alle onderzoek dat nu gedaan wordt naar toepassing van kernenergie moet onmiddellijk worden stopgezet en omgezet in onderzoek naar milieuvriendelijke energiebronnen. Omdat jarenlang alleen maar geld gestoken is in onderzoek naar kernenergie, heeft de ontwikkeling van alternatieven enorme vertraging opgelopen. Maar dat betekent niet, dat er geen alternatieven zijn.
- *Alle bestaande kerncentrales moeten onmiddellijk worden stopgezet en ontmanteld. Alle atoomwapens moeten onmiddellijk vernietigd worden.*

Wij vinden daarom dat de gehele energiesector, inclusief de grote oliemaat-

schappijen, genationaliseerd dient te worden zonder schadevergoeding.

De beste manier om ook voor de toekomst de energievoorziening veilig te stellen is de strijd aan te binden met de imperialistische uitbuiting.

---

21 Onmiddellijke en eenzijdige ontwapening

Met de verscherping van de economische crisis neemt de oorlogsdreiging toe. Langzaam komen de tijden van de koude oorlog weer terug. Steeds opnieuw hameren de NAVO-ministers op een verhoging van de defensie-uitgaven van de lidstaten. Met de vervanging van de atoomraketten door hypermoderne Pershings in Europa is de bewapeningswedloop in een nieuwe fase terecht gekomen.

Bij het opvoeren van de oorlogsdreiging spelen verschillende motieven een rol. De toenemende internationale spanningen kunnen binnenlands de druk wat van de ketel nemen: uit angst voor een oorlog zijn de arbeiders bereid minder gauw tegen de krisispolitiek van de regering in verzet te komen.

Het belangrijkste motief is echter het feit, dat steeds meer landen zich weten te ontworstelen aan de geep van het imperialisme. De overwinning van de volkeren in Zuid-Oost-Azië, de zwarte bevrijdingsstrijd in Afrika, de overwinning van de Sandinisten in Nicaragua — dat zijn allemaal aanslagen op de belangen van de Verenigde Staten en de EEG. De oorlog in Vietnam had al tot doel deze koloniale bevrijdingsstrijd een halt toe te roepen. Dat de Amerikaanse regering bereid was daarbij tot het alleruiterste te gaan, wordt nog steeds getoond door de trieste realiteit in Vietnam, Laos en Cambodja: tot de grond toe verwoest, ontbladerd en maatschappelijk ontregeld.

De beestachtige wijze waarop het Amerikaanse leger in Azië heeft huisgehouden en de stormachtige protesten die dat over de hele wereld te weegbracht, verhinderden lange tijd een nieuw Vietnam. Daardoor konden de massa's in Iran de sjah verjagen en werd in Nicaragua Somoza ten val gebracht, zonder dat de VS konden ingrijpen. Nu wordt zorgvuldig geprobeerd een klimaat te scheppen, waarin militair ingrijpen weer wordt aanvaard. De Sovjet-Unie wordt opnieuw afgeschilderd als grote agressor. De NAVO wordt afgeschilderd als grote vredestichter.

Maar in feite is dat omgekeerd: de kapitalistische landen hebben zich aangesloten, om de Sovjet-Unie te bedreigen. Het was Amerika dat het eerst een atoombom ontwikkelde en het was steeds de NAVO, die nieuwe stappen deed in de bewapeningswedloop.

- Kernwapens zijn het hoogtepunt van de absurde bewapeningswedloop. Het aantal kernwapens op deze wereld is genoeg om de hele aardbol meer dan eens totaal te vernietigen; zij maken geen onderscheid tussen vriend en vijand. Een kernoorlog is dan ook een totale vernietigingsoorlog. Daarom moeten alle kernwapens onmiddellijk worden vernietigd.

- De NAVO is slechts een organisatie ter verdediging van de imperialistische belangen in de wereld en gericht op de vernietiging van de Sovjet-Unie en andere arbeidersstaten. Daarom moet de NAVO ontbonden worden. *Elke poging om de NAVO 'van binnenuit' te hervormen, er een vreedzame instelling van te maken, is een illusie.* Daarom moet Nederland uit de NAVO en de NAVO uit Nederland. We moeten er alles aan doen om te bewerkstelligen, dat arbeiderspartijen in andere lidstaten dit ook van hun regering eisen.

- Bewapening bestaat niet alleen uit kernwapens. Ook de konventionele wapens hebben een enorme vernietigingsmacht. Beëindiging van de bewapeningswedloop betekent dan ook: totale eenzijdige ontwapening van de NAVO-landen, zonder voorwaarden.

- In de Sovjet-Unie, China, Cuba en de andere 'socialisties' genoemde landen is het kapitalisme afgeschaft. Dat is een doorn in het oog van de NAVO-landen.

Maar hoewel het kapitalisme is afgeschaft, ligt de macht niet in handen van de werkende bevolking maar van een nieuwe heersende elite. Wij zijn niet voor herstel van het kapitalisme in die landen. Daarom zullen wij een oorlog tegen die landen niet steunen, maar de kant kiezen van de arbeiders daar.

In alle kapitalistische landen vormt het leger een zelfstandige macht, die beheerst wordt door principes die volstrekt strijdig zijn met de principes van de democratie. In het leger heerst onvrijheid, scherpe repressie en autoritair gezag. Het gevaar van ingrijpen van het leger in de gang van zaken in een bepaald land is overal aanwezig, niet alleen in Zuid-Amerika.

- Het beroepsleger moet worden ontbonden. De legerleiding moet worden gekozen door de werkende bevolking en onder controle staan van soldaten-

raden. In geval van buitenlandse agressie moet de hele werkende bevolking worden bewapend en betrokken worden bij het verzet.

22 Een woning voor iedereen

Spekulatie vindt op grote schaal plaats in het kapitalisme. Een van de geliefde objecten daarvoor zijn huizen. Duizenden (vaak kapitale) panden staan daarvoor jarenlang leeg, terwijl er tienduizenden woningzoekenden geregistreerd staan. Daarom moet er een einde komen aan de speculatie en aan de mogelijkheid om rijk te worden aan de woningnood.

- Iedereen heeft recht op zelfstandige woonruimte. Het zijn vooral jongeren en alleenstaanden die op dit moment het meest in de kou staan. Eén-persoonswoningen zijn schaars, klein en vaak peperduur. Ook woningen voor arbeidersgezinnen zijn er vaak niet genoeg. Daarom moet er een *nationaal woningbouwprogramma* komen, dat gebaseerd is op de werkelijke woonbehoeften van de werkende bevolking.

- Het huurwoningenbestand moet genationaliseerd worden. Een huis moet slechts te koop zijn als men er zelf in gaat wonen. Staat een huis langer dan drie maanden leeg, dan moet het genationaliseerd worden zonder schadevergoeding.

- Afbraak van woningen, om er kantoren en bedrijfspanden voor in de plaats te zetten, moet worden tegengegaan. Er moet een bouwplan komen, waarin de maatschappelijke behoefte aan woningen en aan bedrijfspanden tegen elkaar wordt afgewogen.

- Buurtbewoners dienen een veto-recht te krijgen in de nieuwbouw- en renovatieplannen voor hun buurt. Daartoe worden democraties gekozen buurtcommissies ingesteld.

- De grond moet genationaliseerd worden.

23 Stap voor stap?

De voorstellen die we hier gedaan hebben om de crisis van het kapitalisme op te lossen, hebben allemaal één ding gemeen: ze willen de huidige individuele beslissingsmacht van de ondernemers over het reilen en zeilen van de maatschappij afbreken en vervangen door een democratische beslissingsmacht van de hele arbeidende bevolking. Ook een Partij van de Arbeid zegt, de individuele macht van de ondernemers te willen aantasten. Zij doet dat via lokkertjes: forse subsidies en

belastingvoordelen voor die ondernemers, die doen wat de regering wil. Maar dat tast de vrijheid van de ondernemers niet aan. Ze zijn immers vrij, de subsidie te negeren en toch te doen wat ze zelf willen.

24 Vrijheid

De enige manier om werkelijk greep te krijgen op de gang van zaken in de economie is het brengen van de belangrijkste produktiemiddelen, de belangrijkste economische sectoren in gemeenschapshanden. Dat betekent een aantasting van het privé-bezit, van de 'persoonlijke vrijheid' om winst te maken uit arbeid van anderen. De meeste partijen schrikken voor deze stap terug. Wij niet. Want om wat voor soort vrijheid gaat het nou allemaal?

- Op zichzelf beschouwd is kapitaal een dood ding. Een ondernemer kan nog zoveel bedrijfsgebouwen, machines en geld tot zijn beschikking hebben — zonder arbeiders zal hij geen cent winst maken. Terwijl de arbeid van de werkende bevolking de bron is van alle maatschappelijke rijkdom, zijn het de ondernemers die met de opbrengsten van die arbeid gaan strijken, alleen omdat de machines en fabrieken toevallig van hen zijn.

- De vrijheid van ondernemen is dus niets anders dan de vrijheid om winst te maken, door andere mensen daarvoor te gebruiken. Dat is een vrijheid waar slechts een kleine minderheid gebruik van kan maken. En daardoor leeft de overgrote meerderheid in onvrijheid, want zij moet werken voor de kapitaal-verschaffer.

- Tegenover de vrijheid van ondernemen stellen wij dan ook de vrijheid om te arbeiden. Ieder mens heeft recht op betaald werk, om in zijn of haar levensonderhoud te voorzien, maar ook om zich verder persoonlijk te kunnen ontplooiën. Dat betekent dat de arbeid moet worden ingericht naar de persoonlijke behoeften van de arbeiders en niet naar de behoeften van de kapitaalverschaffer.

Ondernemers zullen zich fel verzetten tegen de afschaffing van hun vrijheid. Elke poging om een stukje van hun macht af te breken, zullen zij beantwoorden met sabotage, met kapitaalvlucht. 'De lol van het ondernemen gaat er af' zullen ze zeggen. Het beetje vrijheid dat hen nog is overgebleven zullen ze dan ook zeker gebruiken om hun belangen veilig te stellen. Die vrijheid blijft, zolang ondernemers nog de vrijheid hebben te beslissen over de bestemming van grote sommen geld.

Wij denken dan ook niet, dat het kapitalisme stapje voor stapje te hervormen is, op een manier waarop iedereen tevreden blijft. Natuurlijk de arbeidersbeweging heeft in het verleden heel wat verbeteringen bevochten. Dank zij de strijd van miljoenen arbeiders in de tijd dat het kapitalisme bestaat zijn de onmenselijke arbeidsomstandigheden uit de begintijd van het kapitalisme verdwenen. Het stelsel van sociale voorzieningen, mediese zorg en onderwijs zijn eveneens het resultaat van arbeidersstrijd. Maar het blijven verworvenheden binnen het kapitalisme. Zo gauw het slecht gaat met de ondernemers, komen deze voorzieningen onder toenemende druk te staan. Dat zien we nu met het systeem van sociale voorzieningen: terwijl het de ondernemers zijn die arbeiders op straat gooien, zijn het de arbeiders die de groeiende lasten voor de werkloosheidsvoorzieningen moeten betalen.

Tegenover de macht van de ondernemers stellen wij de macht van de arbeidersklasse. Die macht is potentieel heel groot: het is de arbeidersklasse die de maatschappelijke rijkdom produceert, die de fabrieken bedient, ervoor zorgt dat er communicatie plaatsvindt, die het verkeer laat draaien, enz. Bovendien vormt de arbeidersklasse het overgrote deel van de bevolking. Wij vinden dat de arbeidersklasse deze macht ook daadwerkelijk moet gaan uitoefenen en het heft zelf in handen moet gaan nemen.

Dat betekent niet alleen dat de arbeiders in de fabrieken en andere instellingen de beslissingsmacht van hun bazen moeten gaan betwisten. Het betekent, dat de arbeiders de beslissingsmacht van alle machthebbers in deze maatschappij moeten gaan betwisten. Ondernemers, politici, ministers, generaals, rechters, beroepsbestuurders, opzichters, politie-agenten — tegenover al deze vertegenwoordigers van de kapitalistische maatschappij moet de macht van de arbeidersklasse gestalte krijgen.

Pas dan ook krijgt het socialisme werkelijk gestalte: als de meerderheid van de bevolking daadwerkelijk alle aspecten van het maatschappelijk leven controleert.

III Niet vertrouwen op de ondernemers en hun staat

25 Ook al kan het kapitalisme dan niet tegemoet komen aan onze wensen op een hele reeks terreinen, het is in elk geval democraties. Het kapitalistische vesten staat op de bres voor de vrijheid, zo beweren de verdedigers van dit stelsel. Volgens hen moet je kiezen tussen twee kwaden: het 'democraties' kapitalisme of het 'diktatoriale kommunisme'.

Maar wat is dat voor vrijheid, waar die verdedigers voor zeggen op te komen? In wezen niets meer dan de vrijheid van de rijken, om te kunnen beschikken over de arbeid van anderen, om de meerderheid van de bevolking te kunnen manipuleren.

Formeel zijn de democratische rechten in het kapitalisme voor iedereen gelijk. Dat is wel eens anders geweest: in het begin van het kapitalisme waren het alleen de rijken die kiesrecht hadden, die zich mochten organiseren en die hun mening vrij konden uiten. Dankzij de strijd van de arbeiderspartijen voor uitbreiding van deze vrijheden, hebben de ondernemerspartijen het kiesrecht en andere democratische rechten ook aan de arbeiders moeten toestaan.

Maar rechten hebben is één ding, ze kunnen uitoefenen is een tweede. Mensen met veel geld, met veel vrije tijd en relaties in de toppen van vele instellingen krijgen veel makkelijker gedaan wat ze willen. Recht op vrije meningsuiting is mooi, maar zolang jij niet verder komt dan een kwart kolommetje op de ingezonden brievenpagina van de krant, terwijl kapitaalbezitters in staat zijn hele kranten uit te geven, is er van gelijkheid geen sprake. Zolang de toegang tot de middelen die nodig zijn om je mening ook effectief uit te

kunnen dragen, beperkt blijft tot de mensen met geld, heb je aan je formele vrijheid weinig.

26 Beroepspolitici

Zo gaat het ook met politiek. Iedereen heeft boven een bepaalde leeftijd het recht zich verkiesbaar te stellen voor parlement, gemeenteraad e.d. Maar om dat werkelijk te kunnen doen moet je contacten hebben met de top van politieke partijen, moet je politieke ervaring hebben opgedaan, blijk geven van kennis van zaken. Politicus is een beroep, dat lang niet voor iedereen is weggelegd. In de loop der tijd heeft zich dan ook een politieke elite ontwikkeld die zetelt aan de toppen van de grote politieke partijen, in het parlement en in de top van het ambtenarenapparaat.

Mensen, die een fijn baantje hebben en die er alles aan gelegen is, dat baantje te behouden. Zij kunnen voor het grootste deel bepalen, wie 'nieuwbijkomers' worden in hun wereldje.

Voor mensen die acht uur per dag in de fabriek staan of op kantoor werken is het bijna ondoenlijk om 's avonds nog eens druk te gaan zitten vergaderen, aan de hand van welhaast onleesbare rapporten en te luisteren naar mensen die een onbegrijpelijk taaltje hanteren. Het hele wereldje van de politiek, dat wil zeggen van het beheer van de maatschappij, is in handen van mensen die daar hun beroep van hebben gemaakt. Mensen die contacten hebben met het wereldje van de ondernemers en die vaak zelf uit die kringen komen.

Het hele wereldje van de politiek, dat wil zeggen het beheer van de maatschappij, is in handen van mensen die daar hun beroep van hebben gemaakt.

Eens in de vier jaar mag je gaan kiezen, welke honderdvijftig van dit soort mensen je gaan regeren; over je gaan beslissen op welke manier je geplukt, uitgebuit en onderdrukt wil worden. Enige werkelijke invloed over wat er beslist wordt heb je niet. Verkiezingsbeloften hebben nooit zoveel te maken met het werkelijke beleid dat na de verkiezingen gevoerd moet worden. Voor de gunst van de kiezers beloven politici een heleboel, maar als ze eenmaal opnieuw het vertrouwen van de kiezers gewonnen hebben, hebben ze hun handen weer vrij voor vier jaar.

Niet alleen de politici uit de ondernemerspartijen handelen zo — de vertegenwoordigers van de grote arbeiderspartijen hebben deze praktijken vaak perfect overgenomen. Denk maar aan de beloften van de PvdA in Keerpunt '72 en wat daar tijdens de regering Den Uyl van terecht gekomen is.

Natuurlijk zijn er ook politici, die niet aan dit spelletje meedoen, die wel vanuit oprechte bewogenheid in de kamer zitten. Maar ook zij blijven wat ze zijn: beroepspolitici. Direkte invloed van de massa van arbeiders is er niet op wat in het parlement gebeurt.

27 Parlement

Op dit moment zijn er dan ook meer kapitalistische landen met een militaire

Het parlement heeft echter bovendien een steeds geringere macht. Steeds meer beslissingen worden door de regering genomen en worden voorbereid en uitgevoerd door het ambtelijk apparaat. Naast de Tweede Kamer bestaat er ook nog een Eerste, die de beslissingen van de Tweede nog eens overdoet. De Eerste Kamer wordt helemaal niet gekozen door de bevolking, maar door de politici van Tweede Kamer en Provinciale Staten. Zij is dan ook steenvast konservatiever van samenstelling dan de Tweede en dient zo als rem op al te radikale besluiten van het parlement.

Daarnaast bestaat er een rechterlijke macht, waar niemand greep op heeft. Rechteren beslissen in Nederland of en hoe er stakingsrecht bestaat, zij beschermen de belangen van speculanten, huisjesmelkers, ondernemers en moem maar op.

Ook het leger is een instelling, die haaks staat op de democratische beginselen. In verschillende landen hebben we gezien dat het leger best bereid is, de macht over te nemen als het de ondernemers lastig wordt gemaakt. Het leger is er immers om rust en orde te handhaven. En voor de generaals en kolonels is dat: de kapitalistische rust en orde. Op dit moment zijn er dan ook meer kapitalistische landen met een militaire diktatuur dan met een parlementaire democratie. . . . .

De macht van de ondernemers zelf tussentot. Daar hebben we het in het vorige hoofdstuk al uitvoerig over gehad. Ondanks de democratische verworvenheden van de afgelopen eeuw is de parlementaire democratie van nu in wezen niet verschillend van die van een eeuw geleden.

28 Democratisering

Sinds de jaren zestig beginnen steeds meer mensen hun rechten op te eisen. Steeds meer mensen worden het moe, dat óver hen beslist wordt, op een manier waarop ze steeds meer aan het kortste eind trekken. Provo en de jongerenrevolte luiden een periode in, waarin steeds grotere groepen eisten, zelf over hun leven te kunnen beslissen: de strijd voor democratisering van universiteiten en van het onderwijs in het algemeen; de strijd tegen de invoering van kernenergie; de strijd voor de bevrijding van de vrouw; de strijd tegen de atoombewapening en bewapeningswedloop; de strijd tegen leeg-

stand van woningen en voor een effectief woningbouwbeleid — al deze massabewegingen hebben gemeen dat zij zelf het heft in handen nemen en niet langer vertrouwen op de heren politici (want vrouwen zijn nog steeds schaars in dat wereldje).

Socialisme betekent juist een geweldige uitbreiding van democratische rechten en niet een toenemende beknotting ervan.

Voor de machthebbers zijn dit veront-rustende ontwikkelingen. Steeds grote groepen van de bevolking zijn ontevreden met hun beleid. Maar zij zetten de politiek van loonmatiging, afbraak van het onderwijs en van sociale uitkeringen, bewapeningswedloop, toepassing van kernenergie, strafbaarstelling van abortus en noem maar op, gewoon door. Tegenover de toenemende protesten wordt een toenemende politiemacht gesteld. De democratische rechten worden uitgehold, verschillende groepen worden verdacht gemaakt en gekriminaliseerd.

29 Democratiese rechten

Socialisme betekent echter heel wat anders. De 'keuze tussen twee kwaden' die de verdedigers van het kapitalisme ons voorhouden is een valse keuze. Want socialisme betekent juist een geweldige uitbreiding van democratische rechten en niet een toenemende beknotting ervan.

'En Rusland dan, of China?' zullen de verdedigers van het kapitalisme vragen. Maar noch in Rusland, noch in China, noch in enig ander zich socialisties noemend land, is een socialistiese samenleving gerealiseerd. Weliswaar heeft daar een revolutie plaats gevonden, waardoor in deze landen het kapitalisme is afgeschaft. Maar tegelijk was het nivo van economiese en sociale ontwikkeling daar nog zo laag, dat het instellen van een werkelijk democratische samenleving, waarin de arbeidende massaas direkt de macht uitoefenen een uiterst moeilijke zaak was. In de praktijk ontwikkelde zich ook daar een heersende elite van beroeps politici en -bestuurders.

Zij trokken steeds meer macht naar zich toe en in plaats van de eerste vormen van arbeidersdemokratie te bevorderen, braken zij ze af. In prakties alle zich socialisties noemende landen is de macht op dit moment in handen van burokraten die elke ontwikkeling in de richting van een socialistiese samenle-

ving blokkeren. Dat is geen ontwikkeling die noodzakelijk verbonden is aan het socialisme. Integendeel, zij is het gevolg van het feit dat al deze landen door imperialistiese uitbuiting in hun ekonomiese en sociale ontwikkeling zijn blijven steken en van het feit, dat ook na de revolutie imperialistiese inmenging het maatschappelijk leven daar totaal heeft ontregeld. Denk alleen maar aan de enorme verwoestingen, die de Verenigde Staten in Zuid-Oost Azië hebben aangericht. Of de nog steeds durende ekonomiese boycot tegen Cuba, die dit land bijna aan de ekonomiese afgrond heeft gebracht.

Meer dan ooit is het nu echter mogelijk om democratische idealen ook tot werkelijkheid te maken. Meer dan ooit is het mogelijk de maatschappij zodanig in te richten, dat de werkelijke macht bij de arbeidende bevolking ligt; dat de mensen zelf over hun leven, hun arbeid, hun woonwijk kunnen beslissen:

- Door de drastiese verkorting van de arbeidsdag krijgen we de beschikking over meer vrije tijd. Het kapitalisme exploiteert deze vrije tijd en maakt de mensen opnieuw afhankelijk, nu van de vermaak-industrie. In het socialisme wordt het mogelijk, die vrije tijd opnieuw nuttig te maken, door mee te werken aan het beheer van de maatschappij. Alle funkties die tot doel hebben toezicht te houden, plannen te bedenken, te beheren — funkties die nu een apart beroep betekenen — kunnen dan tegelijk worden uitgeoefend door de mensen die het nu alleen maar mogen uitvoeren. Arbeidstijdverkorting stelt ons in staat, tegelijk politikus, journalist, deskundige te worden én arbeid(st)er.

- In het kapitalisme is kennis een monopolie voor experts. Informatie kan alleen verkregen worden via omwegen, omdat er allerlei belemmeringen bestaan voor een vrije informatieverschaffing. Veel gegevens zijn geheim, omdat daar de privé-belangen van de kapitaalbezitters mee gediend zijn. In een socialistiese maatschappij waarin privileges zijn afgeschaft is sprake van een vrije informatieverschaffing.

De keuze is er dan ook geen tussen 'demokraties kapitalisme' en 'diktatoriaal kommunisme', maar tussen een in toenemende mate diktatoriaal kapitalisme en een werkelijk demokraties socialisme.

- Door de technologiese ontwikkeling is het mogelijk alle relevante infor-

matie snel daar te krijgen waar hij gewenst is. Om iets te weten te komen, hoef je niet langer naar veraf gelegen bibliotheken, stoffige archieven enz., maar via huiskomputers, kabel-tv of video kun je de relevante informatie rechtstreeks op je werk, in het buurthuis of woonkamer krijgen.

- Daarbij gaat het niet alleen om 'weetjes', het makkelijk opvragen van gegevens e.d., maar ook om het rechtstreeks kunnen controleren van vertegenwoordigers. Via radio en tv is het mogelijk, gekozen afgevaardigden rechtstreeks te controleren. Zij die hen gekozen hebben, kunnen dan zien en horen of hun vertegenwoordigers zich wel aan de opdrachten houden.

- Steeds meer middelen kunnen worden vrijgemaakt om een dergelijke democratie te laten functioneren. Denk maar eens aan al het geld, dat nu aan minder nuttige zaken wordt uitgegeven: ruimtevaart, reclame, bewapening, statussymbolen. Ook nu al wordt steeds minder geïnvesteerd in middelen die te maken hebben met ons directe dagelijkse levensonderhoud, zoals voedsel, kleding en huisvesting. Het kapitalisme kan echter voor deze 'overtollige' middelen geen maatschappelijk nuttige aanwending vinden en gaat zich te buiten in het produceren van nutteloze en overbodige dingen.

30 *Demokraties socialisme*

De keuze die wij stellen is er dan ook geen tussen 'demokraties kapitalisme' en 'diktatoriaal kommunisme', maar tussen een in toenemende mate diktatoriaal kapitalisme en een werkelijk democraties socialisme. Die keuze is niet moeilijk. En hoewel de weg naar zo'n socialistiese maatschappij nog lang is, kunnen we nú al *beginnen* met ons lot in eigen hand te nemen. Door niet langer af te wachten, wat er terecht komt van de mooie beloftes van de politici, maar door te vechten voor onze eigen oplossingen. In die strijd zullen we de macht van de arbeidersklasse gestalte moeten geven. We zullen tegenover de organisaties van de ondernemers onze eigen organisaties moeten opbouwen en steeds meer mensen bij onze strijd betrekken. Tegelijk met de opbouw van een nieuwe maatschappij zullen we ook de organen moeten opbouwen, waarmee we vorm geven aan het beheer van de maatschappij. Dát is de opgave waar socialisten en waar de hele arbeidersbeweging nu voor staan.

De vakbeweging is op dit moment de grootste organisatie van de arbeidersklasse. Een organisatie die in het

leven geroepen is om de direkte, dagelijkse belangen van de arbeiders te verdedigen tegenover de ondernemers.

Nog steeds is dat de uitermate wezenlijke rol van de vakbeweging. Ook al krijg je vaak de indruk dat de vakbeweging er vooral is om de problemen van de ondernemers aan de arbeiders uit te leggen. Dat komt dan, omdat in de vakbeweging de dienst wordt uitgemaakt door beroepskrachten. Mensen, die heel lang geleden nog eens een fabriek van binnen hebben gezien en er hun beroep van hebben gemaakt om met ondernemers en regering te onderhandelen. In de loop der tijd zijn vakbondsbestuurders zich steeds meer verantwoordelijk gaan opstellen voor de gang van zaken in de economie. Hun baantje hing er immers steeds meer vanaf. Vrijgestelde vakbondsmensen zitten in tal van commissies, raden van toezicht, adviesraden en noem maar op.

Zonder vakbond zou het er echter veel triester hebben uitgezien voor de arbeiders. Bondsbestuurders moeten natuurlijk wel leden in hun bond hebben en zij zullen dus wel rekening moeten houden met de arbeidersbelangen. Maar die leden hebben in de bond maar bitter weinig te vertellen. Het bondsbeleid wordt door de bestuurders en hun adviseurs gemaakt. De leden worden 'geraadpleegd', zij mogen niet uiteindelijk beslissen.

Wij vinden dat de vakbond weer van de leden moet worden. De leden moeten de dienst uitmaken, om te voorkomen dat de bestuurders het met de ondernemers op een akkoordje gooien. Maar ook omdat juist de vakbeweging een leerschool kan zijn voor arbeidersdemokratie. In een vakbeweging waar de leden de dienst uitmaken, kunnen belangrijke ervaringen worden opgedaan met zelfbeheer. De vakbeweging wordt zo de kiem voor een zelfbeheerende, socialistiese maatschappij.

31 *Eenheid*

- Tegenover de ondernemers hebben alle arbeiders dezelfde belangen. Natuurlijk kunnen er meningsverschillen zijn over de te volgen strategie en tactiek tegenover de ondernemers. Natuurlijk hebben bepaalde groepen specifieke belangen. Maar dat mag geen mogelijkheid vormen voor de ondernemers om de arbeiders te verdelen. Een eenheidsvakbeweging moet dan ook het antwoord zijn op de pogingen van de ondernemers tot verdeling. Dat betekent:

- Binnen FNV en CNV strijd voeren

voor een fusie tussen beide centrales. Dat betekent ook proberen, de organisaties van hoger personeel te laten fusioneren met de betreffende bonden. Dat kan, als de vakbeweging de belangen van alle arbeiders behartigt en niet alleen die van de laagstbetaalden, ten koste van het middelbaar- en hoger personeel. Want ook veel kantoorpersoneel, dat nu vaak in andere organisaties zit, wordt fors aangepakt.

- Binnen de bestaande vakbeweging moeten extra inspanningen worden gedaan om vooral de meest onderdrukte groepen te organiseren. Dat betekent een vakbeweging die opkomt voor de rechten van vrouwelijke arbeiders, buitenlandse arbeiders, werkende jongeren en werklozen. Binnen de vakbeweging moeten extra faciliteiten beschikbaar komen voor deze groepen, zodat ze zich binnen de bond apart kunnen organiseren. Dat is de beste manier om er voor te zorgen dat de bond hun eisen ook daadwerkelijk oppakt: door namelijk ook binnen de bond daarvoor te vechten.

32 *Demokratie*

De bond moet weer van de leden worden. Dat betekent dat de bond moet worden opgebouwd vanuit de bedrijven en instellingen, vanuit de 'bedrijfsledengroepen' dus. Op die manier kan het bondswerk het beste aansluiten op problemen op de werkvloer en kunnen mensen die nog geen bondslid zijn, het meest direkt bij het bondswerk worden betrokken, zodat zij misschien nog van mening veranderen. De bond opbouwen vanuit bedrijven en instellingen betekent:

- Alle hogere bondsorganen (distrikten, bondsraden en besturen) moeten vanuit dit bedrijfsniveau worden gekozen. Bedrijfsledengroepen kiezen dus afgevaardigden naar distriktsvergaderingen, die op hun beurt weer afgevaardigden kiezen naar de bondsraad. Distriktsraad kiest distriktsbestuurders en het bondskongres kiest het bondsbestuur. Het bondskongres wordt gevormd door afgevaardigden die rechtstreeks door bedrijfsledengroepen worden gekozen.

- Ook functies van beleidsadviseurs en dergelijke zijn gekozen functies. Op dit moment hebben deze mensen een zeer grote invloed op het bondsbeleid, maar de leden hebben geen enkele vat op hen.

- Alle bezoldigde funktionarissen moeten onder een voortdurende controle van de leden staan, dat wil zeggen van de organen die hen gekozen

hebben. Voldoen de bezoldigden niet, dan moeten zij onmiddellijk weer kunnen worden afgezet; een regel die ook voor onbezoldigde functionarissen moet gelden.

33 Onafhankelijkheid

De bond weer terug aan de leden betrekt ook dat de vakbeweging onafhankelijk moet zijn van de ondernemers en hun staat. Op dit moment wordt de vakbeweging op alle mogelijke manieren betrokken bij het sociaal-economies beleid van de regering. Op die manier wil men de vakbeweging medeverantwoordelijk maken voor dat beleid. Dat is ook het geval met reorganisaties, massa-ontslagen en bedrijfssluitingen. Door met de vakbond een afspraak te maken, hoopt de ondernemer dat de bond het ondernemingsbeleid verdedigt naar de arbeiders toe. Op geen enkele manier mag de vakbeweging medeverantwoordelijkheid dragen voor het beleid van regering en ondernemers. Daarom:

- FNV en CNV dienen op te stappen uit de Stichting van de Arbeid en de SER, de toporganen van deze politiek van klassensamenwerking. Ook op andere niveaus dienen vakbondsvertegenwoordigers uit deze organen van klassensamenwerking te treden, zoals herstruktureringsschommies op bedrijfsniveau, bedrijfsschommies e.d.

- Het beheer over sociale verzekeringsgelden, uitkeringen e.d. vindt op dit moment plaats via bedrijfsverenigingen, sociale verzekeringsraden en dergelijke, waarin naast vertegenwoordigers van de vakbeweging, ook ondernemersvertegenwoordigers en ambtenaren zitten. De premies voor de sociale verzekeringen worden echter opgebracht uit de lonen van de arbeiders. Weliswaar is er ook sprake van 'werkgeversbijdragen', maar dat is niet meer dan een naam: ook die zijn gebonden aan de lonen en gaan dus ten koste van wat wij schoon in de hand krijgen. Het beheer over de 'zogenoemde' werknemersverzekeringen dient dan ook uitsluitend aan de organisaties van werknemers toe te vallen. Ondernemers en regering hebben daar niets mee te maken.

- Op dit moment is de vakbeweging afhankelijk van informatie, afkomstig van ondernemers en regering. Veel van die informatie kan makkelijk worden gecontroleerd: de arbeiders in de bedrijven kunnen, door ogen en oren goed de kost te geven veel te weten komen over ondernemersplannen, nog voor zij officieel bekend worden ge-

maakt. De vakbeweging zal dan ook haar eigen informatiekanaal moeten organiseren en daarop het beleid afstemmen. Zo zal er binnen de vakbeweging een eigen prijsindex moeten worden gehanteerd, gebaseerd op het werkelijke consumptiepakket van de leden en op de werkelijke prijsstijgingen in de winkel.

Op geen enkele manier mag de vakbeweging medeverantwoordelijkheid dragen voor het beleid van regering en ondernemers.

Wij vinden dat de vakbond weer van de leden moet worden juist omdat de vakbeweging een leerschool kan zijn voor arbeidersdemocratie.

---

34 Belangenorganisatie van de meest onderdrukte groepen

Hoewel tegenover de ondernemers alle arbeiders uiteindelijk gemeenschappelijke belangen hebben, bestaan er binnen de arbeidersklasse groepen, die specifieke problemen hebben. Groepen die altijd het eerst aan het kortste eind trekken. Groepen die er andere gewoontes op na houden dan de meesten van hun kollegaas en daar scheef op worden aangekeken. Binnen de arbeidersklasse komen vele verschillen voor, die door de ondernemers extra worden aangewakkerd en uitgebuit. Denk bijvoorbeeld maar aan de positie van buitenlandse arbeiders, die hierheen gehaald zijn om het vuile werk te doen en nu worden afgeschilderd als de mensen die onze baantjes pikken. Of vrouwen, die na veel moeite een baantje hebben weten te krijgen, omdat alleen het huishouden doen ook niet alles was en die nu scheef worden aangekeken omdat ze de banen van anderen afpakken. Arbeiders met een donkere huid hebben op het werk vaak te lijden van racistische 'grappen', vrouwen vaak van schunnige opmerkingen, of zelfs handastelikheden. Racisme en sexismen worden door de officiële instanties vaak bewust aangewakkerd. Denk maar aan het vreemdelingenbeleid, waarin buitenlanders worden gekriminaliseerd en aan het beleid ten aanzien van vrouwen, dat er steeds weer op gericht is, vrouwen terug in het gezin te krijgen.

Ook jongeren zitten in het verdomhoekje. Zij hebben tot hun achttiende geen enkele rechten en tot hun éénten-

twintigste nauwelijks. Het beleid van de regering is er op gericht, jongeren nog afhankelijker van hun ouders te maken en hen het recht op een zelfstandig bestaan helemaal door de neus te boren.

Het is niet voor niets dat vrouwen, buitenlanders en jongeren altijd het eerst de zak zijn. Dat is zo bij uitbetaling van lonen en bij het soort banen dat zij krijgen: altijd de laagste lonen en de slechtste baantjes. Maar dat is ook zo bij ontslag en bij bezuinigingen.

Al deze groepen maken deel uit van de arbeidersklasse en het is daarom een taak van de arbeidersbeweging, op te komen voor hun rechten. Niet uit morele dwang, maar omdat anders de ondernemers gebruik maken van deze verdeeldheid van de arbeiders. Zij delen de arbeidersklasse op in aparte groepen en bevoorstellen eerst de ene groep ten koste van de andere, om vervolgens de aanvankelijk bevoorstellen aan te pakken. Een verdeelde arbeidersklasse is daarom een zwakke arbeidersklasse. Dit inzicht zal niet automatisch tot de meerderheid van de arbeidersklasse doordringen. Kortzichtigheid, gemakzucht en valse voorlichting belemmeren dat. Daarom zullen al deze verschillende groepen hun eigen belangenorganisaties op moeten bouwen. Organisaties, die deel uit maken van de arbeidersbeweging, maar tegelijk daar organisatorisch los van staan.

- Deze organisaties zijn autonoom. Dat wil zeggen dat zij niet gebonden zijn aan, noch exclusieve banden onderhouden met enige politieke of andere organisatie. Integendeel, de leden organiseren zich op basis van hun specifieke belangen, ongeacht hun politieke voorkeur. Leden van deze organisaties kunnen daarnaast dus óók lid zijn van een vakbond of politieke partij. IKB-leden binnen deze organisaties zullen steeds opkomen voor deze autonomie.

- Als belangenorganisaties moeten zij tegelijk werkelijke massa-organisaties worden, in die zin dat er geen drempels bestaan voor lidmaatschap. Naar hun aard zullen deze organisaties echter proletarische massa-organisaties zijn. Dat wil zeggen, dat zij zich moeten inschakelen in acties van de arbeidersbeweging en ook deze zoveel mogelijk bij eigen acties betrekken.

- In deze belangenorganisaties maken de leden de dienst uit en niet een of ander professioneel apparaat van vrijgestelden.

De ondernemers hebben hun eigen politieke partijen. De belangrijkste ondernemerspartij in Nederland is het CDA, zoals ook elders in Europa de 'Christendemokratie' sterk is. Partijen met een religieuze grondslag, om te verdoezelen dat ze niks anders zijn dan ondernemerspartijen. Daardoor weten ze zoveel stemmen te werven onder gelovige arbeiders en arbeidersvrouwen. Maar steeds duidelijker moeten deze partijen hun 'sociale bewogenheid' laten varen. In Nederland heeft het CDA met Van Agt aan de leiding een ruk naar rechts gemaakt; in Duitsland staat zelfs de ex-nazi Strauss aan de leiding van de CDU/CSU.

Tegenover de ondernemerspartijen hebben de arbeiders in de vorige eeuw al hun eigen partijen opgericht: de sociaal-demokratiese partijen. Hun leiders begonnen echter steeds meer in parlement, gemeenteraden en commissies samen te werken met de vertegenwoordigers van de ondernemers. Zij merkten, dat als zij zich gematigd en 'konstruktief' opstelden, er een nieuwe wereld voor hen open ging: burge-meestersposten, bestuursfuncties, ja zelfs ministersposten. De leiders van de arbeiderspartijen werden langzaam opgenomen in de heersende politieke elite en regeringsdeelname werd het hoogste doel waarnaar zij streefden. Socialisme werd zo vertaald in: socialisten in de regering. Heel duidelijk zien we dat op dit moment bij de Partij van de Arbeid. Nadat de vorige regering Den Uyl alleen maar puin heeft kunnen ruimen voor de ondernemers, staan de PvdA-leiders weer te trappelen om met het CDA in zee te kunnen gaan. Zogenaamd omdat er geen alternatief is; in de oppositie moet de partij maar werkloos toezien.

In plaats van deze rol als 'konfliktoplosser' zou de PvdA moeten werken aan het vormgeven van de macht van de arbeidersklasse: meewerken aan de vorming van een arbeiderseenheidsfront.

---

36 Mobilisaties

Wij vinden, dat de PvdA wel degelijk een alternatief heeft. Want ondanks alles blijft de partij een arbeiderspartij. Ondernemerspartijen vinden de partij alleen interessant om mee te regeren vanwege haar band met de vakbeweging. De PvdA in de regering betekent

dat de vakbondsleiding haar eisen inbindt en minder snel tot staken over zal gaan. Dat hebben we wel kunnen zien ten tijde van de eerste regering Den Uyl.

In plaats van deze rol als 'konfliktoplosser' zou de PvdA moeten meewerken aan het vormgeven van de macht van de arbeidersklasse: mee werken aan de vorming van een arbeiderseenheidsfront. Ook in andere arbeiderspartijen moeten we de strijd aangaan voor zo'n arbeiderseenheidsfront. Het feit dat er *verschillende* politieke partijen van de arbeidersklasse bestaan, weerspiegelt het feit dat er verschillende opvattingen bestaan over hoe het socialisme er uit ziet en over de vraag hoe we daar komen. Maar dat mag niet verhinderen om tegenover de aanvallen van de ondernemers één front te vormen. Over wat nú, op dit moment, de onmiddellijke belangen van de arbeidersklasse zijn, daarover mag geen verschil van mening bestaan: dat zijn de eisen die door de arbeiders in de vakbeweging naar voren worden gebracht.

Een arbeiderseenheidsfront baseert zich op deze onmiddellijke eisen; niet op een gemeenschappelijke opvatting over het uiteindelijke doel, de socialistiese maatschappij. De leiders van de arbeiderspartijen zullen een dergelijk eenheidsfront tegenwerken, want dat verstoort hun goede relaties met de ondernemerspartijen. De leden van deze partijen, die er van overtuigd zijn dat zij binnen hun partij het beste gestalte kunnen geven aan hun socialistische idealen, zullen echter veel eerder bereid zijn tot die eenheid. De strijd voor een arbeiderseenheidsfront betekent dan ook een langdurige strijd binnen de verschillende partijen. Zo'n eenheidsfront begint met een gezamenlijk optreden van de arbeidersorganisaties rond één punt: tegen een loonmaatregel, of tegen een reaktionaire abortuswetgeving, of elk ander punt. Vandaar uit kan worden toegewerkt naar een duurzame eenheid.

- De Partij van de Arbeid moet breken met het CDA en met alle andere organisaties van de ondernemers. In plaats daarvan moet zij werken aan een eenheidsfront van PvdA, CPN en andere arbeiderspartijen en -organisaties, samen met de vakbeweging.

Dat eenheidsfront werkt allereerst aan de mobilisatie van de massa's in fabrieken, woonwijken, scholen enzovoort.

- Dat eenheidsfront baseert zich niet primair op stembusoverwinningen en is dus niet primair gericht op de vorming van een linkse regering. Een dergelijke samenwerking, of dat nu is rond één punt of rond een beperkt meerpunts-programma, werkt allereerst aan de mobilisatie van de massa's in fabrieken, woonwijken, scholen, enz. Want een linkse regering is alleen dan in staat de sabotage van de ondernemers tegemoet te treden, wanneer zij zich gesterkt weet door de zelfstandige activiteiten van de massa's.

- Het arbeiderseenheidsfront vormt de politieke leiding van de strijd, dat wil zeggen: doet voorstellen over hoe verder te gaan. Over de werkelijke gang van zaken beslissen de aktievoerders zélf. Bij stakingen en andere akties kiezen de aktievoerders in algemene vergaderingen hun vertegenwoordigers en aktieleidingen; onderhandelingen dienen steeds openbaar gevoerd te worden en de resultaten *altijd* aan de algemene vergadering voorgelegd, waar ze uiteindelijk worden goed- of afgekeurd. Steeds opnieuw wordt het werk van gekozen vertegenwoordigers beoordeeld door de algemene vergadering. Zij kunnen te allen tijde worden vervangen door anderen.

37 Geen medebeheer maar arbeiderskontrolle

Het idee dat de arbeiders meer te zeggen moeten krijgen in hun bedrijf heeft geleid tot allerlei vormen van 'inspraak', 'medezeggenschap' en in radikale kringen zelfs tot 'arbeiderszelfbestuur'. Al deze opvattingen hebben echter gemeen dat zij geen deel uitmaken van een totale omvorming van de maatschappij. De kapitalistiese verhoudingen blijven verder dus onaangetast.

In het kapitalisme ligt de beslissingsmacht bij de ondernemers. Maar zij kunnen ook niet willekeurig handelen. Zij zijn gedwongen, een zo hoog mogelijke winst te maken. In feite bepaalt dus het winststreven het handelen van de ondernemer. Zou hij andere motieven voor zijn gedrag voorrang geven, dan zou hij door de concurrentie worden platgewalst. Een ondernemer die geen winst maakt, hoeft van de banken niet op krediet te rekenen; konkurten die wel winst maken, zullen hun prijzen iets verlagen, zodat zij meer verkopen dan hun noodlijdende 'kollega' en zo gaat deze ondernemer ten onder.

De winsthonger van de ondernemers zit dus als het ware in het systeem ingebakken. Ook als arbeiders meer zeg-

genschap krijgen zal de winst- en ver-
 rekening bepalend zijn voor wat er
 met een bedrijf gebeurt. En dan kan er
 wel méér rekening gehouden worden
 met de belangen van de arbeiders in
 dat bedrijf — als puntje bij paaltje
 komt, zouden de medebeherende ar-
 beiders ook akkoord moeten gaan met
 rationalisatie, ontslagen en loonsverla-
 ging. Zij worden verantwoordelijk voor
 een beleid dat tegen hun belangen in-
 gaat. Of dat nu gebeurt in de vorm
 van medebeheer of zelfbestuur, maakt
 niet zoveel uit. Zolang de basis voor
 dat soort beslissingen de kapitalistische
 concurrentie blijft, betekent dat alleen
 maar dat arbeiders van verschillende
 bedrijven tegen elkaar uitgespeeld wor-
 den.

Tegenover medeverantwoordelijk-
 heid moeten we dan ook het principe
 van de arbeiderskontrolle stellen: zo-
 lang de ekonomie in handen is van de
 ondernemers, blijven zij ook ten volle
 verantwoordelijk voor alle beslissingen
 en de gevolgen daarvan. De arbeiders
 en hun organisaties dienen geen enke-
 le verantwoordelijkheid te nemen voor
 de gang van zaken, noch in de fabriek,
 noch in de ekonomie als geheel. Maar
 zij letten wel nauwgezet op, welke ge-
 volgen die gang van zaken voor hen
 heeft. Zijn die gevolgen negatief, dan
 nemen zij tegenmaatregelen: ze voeren
 de bevelen niet uit, ze blokkeren de fa-
 briek, doen bepaalde ontwikkelingen
 ongedaan. Arbeiderskontrolle wil dus
 zeggen, dat de arbeiders zich organise-
 ren, onafhankelijk van de leiding van
 de onderneming en van de leiding van
 de kapitalistische maatschappij, de
 staat. Elke stap van ondernemingslei-
 ding en van de staat wordt nauwgezet
 in de gaten gehouden. Bij het minste
 of geringste wordt alarm geslagen.

- Tegenover de huidige onderne-
 mingsraad moeten de arbeiders hun ei-
 gen fabriekskomitees stellen. Dat zijn
 komitees, die gekozen worden door
 alle in de fabriek werkzame arbeiders
 en zij dienen ook steeds weer verant-
 woording af te leggen aan de algeme-
 ne vergadering van fabrieksarbeiders.
 De ondernemingsleiding heeft daarbij
 niets te zoeken.

- Vanuit de fabriekskomitees worden
 komitees gekozen per bedrijfstak en la-
 ter zelfs voor de ekonomie als geheel,
 om ook op die niveaus ontwikkelingen
 op de voet te kunnen volgen en tijdig
 antwoorden te kunnen geven.

- Arbeiderskontrolle vindt niet alleen
 plaats in bedrijven, maar moet zich uit-
 strekken tot het hele maatschappelijk
 leven: in buurten, ziekenhuizen, scho-
 len, kazernes en noem maar op. Op

die manier groeit een systeem van or-
 ganen van arbeidersmacht, tegenover
 de machtsorganen van de onderne-
 mers: de arbeidersraden tegenover de
 kapitalistische staat. Op dat moment zal
 het erom gaan, de arbeidersmacht de-
 finitief te vestigen en de ondernemer-
 smacht definitief te breken. Een rege-
 ring van arbeiderspartijen, die steunt
 op de zelfstandige organen van arbei-
 dersmacht, zou dan forse stappen in
 die richting kunnen nemen. Dat is wat
 wij verstaan onder een 'revolutionaire
 omwenteling'.

---

*Tegenover medeverantwoordelijkheid
 moeten we dan ook het principe van
 de arbeiderskontrolle stellen: Zolang de
 ekonomie in handen is van de onder-
 nemers, blijven zij ook ten volle verant-
 woordelijk voor alle beslissingen en de
 gevolgen daarvan.*

IV Voor de opbouw van een revolutionaire arbeiderspartij

38 De voorstellen die wij doen in dit programma zullen niet als een geschenk uit de hemel komen vallen. Zij zullen ook niet meteen door honderdduizenden worden opgepikt, alleen omdat ze nu op papier staan. Het is nog een langdurig en moeizaam werk om de ideeën die we hier naar voren hebben gebracht te laten aanslaan bij die mensen die op dit moment voor hun belangen in het geweer komen. Om dat te bereiken werken we ook aan de opbouw van een nieuwe partij. Een partij die breekt met de gangbare opvatting over politiek. Politiek is een zaak van de massa's en niet van enkelen. Een partij die daarom systematies opkomt voor de belangen van de massa's en die systematies stimuleert, dat de massa's hun lot in eigen hand nemen. Een partij die onverzoenlijk staat tegenover de ondernemers en hun handlangers. Een partij tenslotte, die ook in haar interne functioneren de beslissingsmacht bij haar leden legt en het ontstaan van een burokratie binnen de partij geen kans geeft. Een dergelijke partij bestaat uit mensen, die actief zijn in hun woon- en werksituatie en die precies weten wat ze willen. Mensen die in staat zijn, bovenstaande principes steeds weer in de strijd naar voren te brengen. Mensen die in staat zijn, ondanks meningsverschillen, toch te doen wat de meerderheid noodzakelijk acht. Want een dergelijke partij moet als eenheid op kunnen treden; wat er gedaan wordt mag niet afhangen van de persoon die het toevallig uit moet voeren. Mensen tenslotte die bereid zijn hun meningsverschillen binnen de partij niet onder stoelen of banken te steken, maar er juist voor willen vechten, dat hun inzichten ook de in-

zichten van de meerderheid worden. Alleen zo voorkom je dat een leidend groepje in praktijk de dienst uit gaat maken.

Een partij die systematies opkomt voor de belangen van de massa's en die stimuleert dat de massa's hun lot in eigen hand nemen

---

Een dergelijke partij bestaat niet in Nederland. Wij denken ook, dat geen van de bestaande partijen is om te vormen tot een dergelijke partij. Van de PvdA valt al helemaal weinig te verwachten. Hoe kan het ook anders van een partij, die niets liever wil dan ministers-, wethouders- en andere hoge posten. De leiding van de PvdA is zo verweven met het kapitalistische staatsapparaat, dat zij dat alleen maar zal verdedigen. Als het er op aan komt, zal de leiding van de PvdA de kant kiezen van de ondernemers; zo'n partij omvormen tot een revolutionaire partij is een onbegonnen werk. Maar bovendien: de gewone arbeid(st)ersleden binnen de partij komen al lang niet meer naar ledenvergaderingen, omdat die overheerst worden door in schimmig jargon pratende academici.

De voorstellen die we hiervoor gedaan hebben om de crisis van het kapitalisme op te lossen, hebben allemaal één ding gemeen: Ze willen de huidige individuele beslissingsmacht van de ondernemers over het reilen en zeilen van de maatschappij afbreken en vervangen door een democratische beslis-

singsmacht van de hele arbeidende bevolking.

Ook de CPN zien wij niet als een partij, waarbinnen wij onze denkbeelden kunnen verwezenlijken. Lange tijd heeft de CPN zich ideologies gebonden aan de Sovjet-Unie. Of precieser gezegd: aan de burokratische klik, die daar de macht uitoefent. Daardoor heeft de CPN lange tijd een opvatting gehad over socialisme, die met werkelijke democratie niets te maken had. Maar bovendien is binnen de CPN het stalinistische partijmodel jarenlang precies gekopieerd. Het partijbestuur had alle macht en elke oppositie werd de partij uitgewerkt. Dat heeft de socialistische idealen veel schade toegebracht.

Binnen de CPN is nu veel aan het veranderen. Maar die veranderingen gaan niet in de richting van een democratische socialisme, maar meer in de richting van de PvdA-opvatting van het socialisme. Ook de CPN wil in de regering, ook de CPN heeft mensen in haar gelederen die een mooi baantje te verliezen hebben. En bovendien: de interne democratie binnen de CPN is ook nu nog niet van dien aard, dat opposities werkelijk een kans maken.

Wij streven naar een nieuwe partij, omdat wij in de bestaande partijen niets terug vinden van de principes waar wij voor staan. Maar tegelijk denken we wel, dat er binnen de bestaande partijen steeds grotere groepen ontevreden worden met het beleid van hun leiding. Groepen die niet gekorrumpeerd zijn door mooie baantjes, maar die in hun dagelijkse strijd de leiders van hun eigen partij steeds vaker tegenover zich vinden. Samen met dat

soort groepen willen wij de partij op-
 bouwen die wij voor ogen hebben.
 Een partij, waarin plaats is voor ieder-
 een die bereid is onverzoenlijk de strijd
 tegen ondernemers, burokraten, tegen
 onderdrukking, betutteling, racisme en
 seksisme te voeren. Een partij die on-
 voorwaardelijk opkomt voor de belan-
 gen van de meest onderdrukte groe-
 pen in de samenleving, zonder kom-
 promissen. Kortom, een revolutionaire
 partij in de ware zin van het woord.

dersvrouwen voor dezelfde belangen.
 De Vierde Internationale wil die strijd
 richten op een vastomlijnd doel: een
 werkelijk democratische zelfbeherende
 socialistiese wereldmaatschappij.

39 *Internationalisme*

De strijd van de arbeidersklasse is een
 internationale strijd. Het programma
 zoals dat hierboven ontfouwd is, geldt
 (met enige aanpassingen) evengoed
 voor andere kapitalistische landen. Ster-
 ker: een socialisties Nederland in een
 voor de rest kapitalistische wereld is
 geen lang leven beschoren. Niet alleen
 omdat de imperialistische machten met
 alle middelen zullen trachten een der-
 gelijke revolutie ongedaan te maken.
 De economiese afhankelijkheid van
 Nederland van het buitenland is zo
 groot, dat we het alleen niet zouden
 redden. En dat geldt ook voor andere
 landen. De kapitalistische economie is
 een wereldeconomie en zij zal dus ook
 op wereldschaal veranderd moeten
 worden. Vandaar dat de revolutionaire
 partij die wij willen opbouwen, een
 wereldpartij moet zijn. De IKB is aan-
 gesloten bij de Vierde Internationale,
 een internationale revolutionaire orga-
 nisatie met afdelingen in meer dan vijf-
 tig landen, die zich tot doel stelt, de
 revolutionaire partij op wereldschaal
 op te bouwen. En wanneer we zeggen:
 wereldpartij, dan bedoelen we dat ook.
 De Vierde Internationale is geen fede-
 ratie van nationale organisaties die om
 de zoveel tijd vrijblijvend ervaringen
 met elkaar uitwisselen. Nee, de Vierde
 Internationale is een wereldpartij,
 waarvan de wereldkongressen besluit-
 ten nemen, die bindend zijn voor de
 aangesloten sekties.

Elke overwinning van de arbeiders-
 klasse, waar ook ter wereld, betekent
 een aantasting en verzwakking van de
 hegemonie van het kapitalistische we-
 reldstelsel. Dat is direkt van voordeel
 voor onze eigen strijd. Steun aan de
 strijd van de Poolse arbeiders tegen de
 vastgeroeste burokraten, aan de strijd
 van de boeren in El Salvador tegen de
 grootgrondbezitters en aan de strijd
 van de arbeiders in andere West-Euro-
 pese landen is even belangrijk als
 steun aan de strijd van de arbeiders in
 eigen land. Over de hele wereld strij-
 den arbeiders, arbeidsters en arbei-

Politieke Partij Radikalen

Programma 1981–1985

PPR

Politieke Partij Radikalen
Singel 277
1012 WG Amsterdam
Tel.: 020-22 73 42

Inleiding

Hoe verzinnen we steeds weer nieuwe *produkten en hoe gebruiken we ze zo snel mogelijk op?*

Dat is de vraag waar onze economie om blijft draaien. Produceren en consumeren is sinds lang het doel waarnaar we streven. En dat laat sporen na. Onze hele samenleving, ons aller leven is ervan doortrokken. De onafgebroken jacht naar meer produktie en meer konsumptie — van goederen en diensten — bracht meer winst, meer geld in handen van een steeds kleinere groep. Die geeft de toon aan in deze maatschappij. Want geld is aanzien, winst is macht. Gewone mensen tellen alleen maar mee als stukjes arbeid in de jacht naar produktie en winst. Zij zijn niet meer dan radertjes in de machine, bruikbaar zolang ze soepel functioneren.

Wie niet 'werkt' is niet in tel. De doorsnee werknemer heeft in het bedrijf weinig te vertellen. En als zijn arbeid niet genoeg winst oplevert, wordt hij op straat gezet. Groeit de werkloosheid, dan zijn vrouwen en jongeren het eerst de dupe.

Kleine ondernemers worden kapot gemaakt door grote bedrijven. Wie echt boer wil blijven kan nauwelijks het hoofd boven water houden.

Wij produceren en consumeren. Maar de techniek groeit ons aan alle kanten boven het hoofd. Ons leefmilieu gaat eraan. Onheilsberichten over gif en vervuiling volgen elkaar in snel tempo op. Grondstoffen- en energievoorraden raken uitgeput. Het aantal werklozen en 'arbeidsongeschikten' bedraagt alleen in Nederland meer dan één miljoen. En wie nog voor zichzelf opkomt dreigt te verdrinken in onpersoonlijke hulpverlening en burokratie.

Maar ondanks dat alles moet onze welvaart nog hoger worden opgeschroefd. Dat in grote delen van de wereld de mensen mede daardoor omkomen van de honger maakt geen indruk. Dat wij onze rijkdom verdedigen met wapens die alles en iedereen vernietigen evenmin.

Toch kan het anders. Wij kunnen — ook nu nog — kiezen voor welzijn in plaats van meer welvaart. Voor een veilige wereld van vrije en verantwoordelijke mensen. Vrouwen en mannen die zelf beslissen hoe zij leven, hoe zij werken en wonen. Mensen die bereid zijn samen te doen en samen te delen. Of het nu gaat om het voedsel dat de aarde kan verschaffen, om inkomen en werk, om woonruimte en leefomgeving, om grondstoffen en energie, of om gezondheid, ontplooiingskansen en verantwoordelijkheid.

Wie dat wil vraagt wel om een radicale omslag in het beleid.

De PPR maakt die keuze. Heel konsekwent.

Dit program kiest voor een economie, *van en voor mensen*. Een 'economie van het genoeg' die de arme landen, ons milieu en onszelf weer ruimte geeft. Waar de bedrijvigheid zich richt op wat de gemeenschap werkelijk nodig heeft, op bouwen en wonen bijvoorbeeld en op een ander energiegebruik. Waaraan wij allemaal — betaald of onbetaald — met plezier onze bijdrage leveren, omdat wij als werknemer, als konsument en als lid van de gemeenschap zeggenschap hebben over produktie en investeringen, over fusies en bedrijfsbeëindigingen, over het opzetten van nieuwe activiteiten. Dit program breekt met de huidige bewapeningspolitiek, zegt dat we moeten wei-

geren nog langer kernwapens te hebben en kernwapentaken te vervullen.

Het biedt een rechtvaardige inkomenspolitiek in plaats van vernederende liefdadigheid.

Het kiest voor emancipatie, menselijke vrijheid en menselijke waardigheid, tot welke (minderheids-)groep men zich ook bekent en in welke situatie men ook verkeert.

Kortom: het is een nieuwe kans voor een nieuw beleid.

Natuurlijk ik weet heel goed dat de politiek krediet heeft verspeeld. Politiek betekent voor veel mensen: *woorden, woorden, woorden*, — en niet meer dan dat.

Onbegrijpelijke taal of prachtige beloftes, waarmee iedereen wordt ingepakt en alles bij het oude blijft.

Het werk van PPR-mensen is dan ook een voortdurende worsteling om invloed te hebben in het politieke bedrijf en toch dat beeld van onwaarschijnlijkheid niet opgedrukt te krijgen.

Hoe vinden we steeds weer nieuwe woorden om duidelijk te maken wat we willen, als onze formuleringen welbewust worden overgenomen door het politieke jargon en zo al hun betekenis verliezen?

Hoe stellen we ons teweer tegen verdachtmakingen en laster, omdat we de machtsverhoudingen willen veranderen en begrippen als 'vrijheid' en 'eigendom' nieuwe inhoud proberen te geven?

Hoe bereiken we dat diegenen die actie voeren *voor* werk en wonen, *tegen* kernenergie en kernwapens, hun werkelijke bondgenoten in het parlement herkennen?

Hoe kunnen we tegen opportunisme en geweld van grote partijen in, hoop

en vertrouwen wekken voor een nieuwe politiek door iets te laten zien van een veranderende werkelijkheid?

Want ondanks alles wat de machts-politiek en de neerslag daarvan in de media willen doen geloven, tekenen nieuwe mogelijkheden en hoopvolle veranderingen zich af. Mensen krijgen oog voor de gevolgen van de huidige groei-ekonomie en wijzen hem af. Zij ontwikkelen een ander konsumptie-pa-troon en gaan in het leven van alledag anders om met voeding, gezondheid, werken en energie.

Mensen durven de gevolgen van de bewapeningswedloop en kernenergie onder ogen te zien. Mensen komen op voor hun recht op werk, op wonen, op zeggenschap over hun eigen situatie. Waar de politiek het laat bij loze belof-tes neemt de sociale aktie in kracht en heftigheid toe.

De PPR wil op beide fronten — *in* en *buiten* het politiek gebeuren — blijven werken aan een andere maatschappij. Zij voert mee aktie. Aktie zonder ge-weld, met respekt voor de rechten en eigendommen van anderen. Aktie die begrip kweekt en overtuigt, omdat be-langrijke veranderingen door de men-sen moeten worden gewild en gedra-gen.

Aktie waarbij menselijke grondrech-ten, waar die worden genegeerd, zwaarder kunnen wegen dan de spelre-gels die de politieke meerderheid heeft afgesproken. Juist terwille van de de-mokratie.

Ik hoop dat wij met dit program zul-len bijdragen aan een beleid dat poli-tiek en samenleving een nieuw gezicht geeft.

RIA BECKERS
januari 1981

I Democratisering

Politieke democratie

1 Inleiding

Hoe is de situatie?

Nederland wordt wel omschreven als een gedecentraliseerde eenheidsstaat. Dat wil zeggen dat lagere overheden alles mogen doen, wat hogere niet aan zich hebben getrokken. Maar het betekent ook dat hogere overheden controlerend optreden ten opzichte van lagere. In de loop der jaren is dit op zichzelf bruikbare model uitgehold, doordat een toenemend aantal beslissingen door het Rijk, de hogere en hoogste overheid, wordt genomen. Er is dus sprake van een verstoord evenwicht. In welke mate dit evenwicht hersteld kan worden door decentralisatie van taken en bevoegdheden is mede afhankelijk van de vraag of op een lager bestuurlijk niveau voldoende invloed kan worden uitgeoefend op andere machtscentra in de maatschappij.

Er zijn grenzen aan deze invloed: zelfs op nationaal niveau blijkt het immers moeilijk greep te krijgen op bv. multinationale ondernemingen. Maar daar staat tegenover, dat het strijden in de eigen leefomgeving voor bepaalde zaken, met òf tegen het lokale bestuur, een sterk mobiliserend effect kan hebben.

De positie van minderheden (zowel in kwantitatieve als in kwalitatieve zin) is in onze politieke democratie nog slechts door formele waarborgen omgeven en dat zelfs onvolledig. Dat zij deel kunnen nemen aan de parlementaire democratie is voor deze groepen een onvoldoende verzekering.

De voorlichting in onze maatschappij is niet neutraal. De meeste informatie is erop gericht de mensen te doen geloven, dat de bestaande maatschappe-

lijke situatie de meest wenselijke is. En de groepen die werkelijke alternatieven aan te dragen hebben, beschikken over te beperkte middelen om deze op een groter publiek effectief over te brengen, omdat ook informatie aan het marktmechanisme onderworpen is.

Wat willen wij bereiken?

Het politieke bestel dient zo georganiseerd te zijn, dat iedereen zoveel mogelijk over zijn/haar eigen leven en leefomgeving te vertellen kan hebben. De parlementaire democratie is daartoe één van de middelen. Uitspraken van het parlement zijn op te vatten als compromissen tussen vele machtscentra, waarvan de uitkomst niet per definitie in het belang is van de meerderheid van de mensen.

Voor een verdere democratisering van het politieke bestel is het daarom nodig ook de andere terreinen van het maatschappelijk leven te demokratiseren. Deze democratisering (bv. bedrijfsdemokratisering, cliëntenraden enz.) zal mede via buitenparlementaire actie worden nagestreefd, ook door de PPR. Ook openbaarheid is daartoe een belangrijk middel.

Voorwaarde voor maximale invloed van zoveel mogelijk mensen is, dat iedereen toegang moet hebben tot een in beginsel gelijkwaardig voorzieningenniveau.

Het opnemen van grondrechten (bv. het anti-diskriminatie-artikel, de bescherming van het menselijk lichaam, bescherming van privacy, de vrijheden van organisatie en van meningsuiting) in de Grondwet is voor minderheden slechts het begin van de strijd om versterking van hun positie. Een volgende stap is het nemen van positief diskri-

minerende maatregelen.

Voorwaarde voor een inhoudelijke democratie is een veelzijdige informatieverschaffing aan de bevolking, waarbij geëist mag worden dat de gegeven informatie inhoudelijk te verantwoorden is.

Hoe willen wij dat bereiken?

De democratisering van maatschappelijke sectoren buiten de overheids sfeer wordt met kracht ter hand genomen. Daartoe worden wettelijke regels gesteld. Deze dienen voorwaarden-scheppend te zijn en moeten geen organen in het leven roepen die bureaucratiserend werken. Spontane initiatieven zouden anders te gemakkelijk in een wirwar van formele procedures kunnen worden gesmoord. Patiëntenraden, cliëntenraden, school- en kazernraden, enz. worden bevorderd.

In de overheids sfeer wordt dit, voorzover de konfronterende positie van de volksvertegenwoordiging daardoor niet wordt aangetast, ook toegepast. Om het mogelijk te maken dat de mensen inzien, dat het ook anders kan, wordt aan maatschappelijke groepen die daartoe zelf de middelen niet hebben de kans geboden gebruik te maken van het ambtelijk apparaat, of worden die middelen ter beschikking gesteld om onafhankelijk advies in te winnen, voor het uitwerken van alternatieven. Voorwaarde is wel dat bedoelde maatschappelijke groepen een minimum achterban hebben.

Een basisvoorzieningenpakket dient over het hele land verzekerd te zijn. De Tweede Kamer bepaalt wat in dit pakket thuis hoort.

Op alle niveaus van het onderwijs moet aandacht besteed worden aan

het leren kritisch en selectief te staan tegenover de veelheid van informatie waarmee iedereen overstroomd wordt. Ook de toegang tot de informatieverschaffingsmiddelen (TV, radio, kranten enz.) moet gedemocratiseerd worden, zodat de veelheid aan stromingen die Nederland rijk is ook werkelijk in de media tot uiting komt.

Lokale radio- en tv-omroepen kunnen een zinvol hulpmiddel zijn om de betrokkenheid van de bevolking bij o.a. bestuurlijke zaken te vergroten. Tevens kan zo'n medium uitgroeien tot een middel met inspraakmogelijkheden (daartoe is dan een responskanaal gewenst).

2 Bestuurlijke organisatie

Hoe is de situatie?

Door een vergrote mobiliteit en een technische schaalvergroting is het maatschappelijk blikveld van de meeste mensen verruimd. Ze hebben nu meer dan vroeger belang bij beslissingen die voor een groter gebied worden genomen. De bestuurlijke beslissingsstructuur is daar niet steeds aan aangepast.

Door een toenemende centralisatie met name naar het Rijk dreigen de lagere overheden uitvoeringsloketten te worden. Dit schaadt de betrokkenheid en participatie van de bevolking.

Een tendens van de laatste jaren is dat planning en uitvoering op verschillende bestuurlijke niveaus plaatsvinden. Beïnvloeding van de besluitvorming door de bevolking wordt hierdoor bemoeilijkt.

De chaos in de politieke besluitvorming van de laatste tien jaar rond de bestuurlijke organisatie heeft er toe geleid, dat op veel plaatsen allerlei ad-hoc bestuursstructuren ontstonden zonder dat daarbij steeds in de controle van een rechtstreeks gekozen orgaan voorzien was. Ook werden nieuwe taken opgedragen aan bestuurslichamen die wat democratische samenstelling betreft daar eigenlijk niet voor in aanmerking kwamen, zoals de waterschappen.

Wat willen we bereiken?

Met name die streken, die sterk door de bevolking gedragen worden op grond van historische, kulturele, economische en sociale samenhang moeten een bestuurlijke eenheid gaan vormen of blijven.

Aan een grondige herziening van de provinciale indeling d.m.v. de instelling van regio's zijn in de praktijk nog zoveel problemen en kosten verbonden

dat er de komende vier jaar geen prioriteit aan gegeven kan worden.

Experimenten met regio-vorming kunnen echter wel verder gaan, mits zij een duidelijk eigen taken-pakket en budget hebben, een rechtstreekse democratische controle garanderen met rechtstreekse verkiezingen en herkenbaar zijn voor de bevolking.

De besluitvorming dient plaats te vinden op een zo laag mogelijk niveau, dus zo dicht mogelijk bij de mensen die met de gevolgen van de besluitvorming te maken hebben.

Decentralisatie van rijkstaken mag zich niet tot uitvoerende beperken. Daarnaast behoren hogere bestuursniveaus slechts datgene te plannen, wat niet door lagere zelf gepland kan worden: de planning geschiedt dus van onderop. Het ogenschijnlijk technische karakter van de planning mag niet als excuus worden gebruikt om eisen en wensen vanuit de bevolking af te wijzen. In dat geval immers bevestigt de planning de bestaande machtsverhoudingen.

Lagere bestuurlijke niveaus moet de nodige financiële ruimte worden gelaten voor het op eigen wijze aanpakken van nieuwe opgelegde of door hen zelf ter hand genomen taken.

Hoe willen we dat bereiken?

De decentralisatie van rijkstaken naar provincie, gemeente en (voor zover aanwezig) regio dient met kracht bevorderd te worden. Hetzelfde geldt voor de decentralisatie van provinciale taken naar de gemeenten toe, zelfs als ze deze alleen in gemeenschappelijk verband kunnen behartigen. Daarbij worden niet alleen uitvoerende taken overgedragen.

Omdat al te grote verschillen in belastingdruk onaantvaardbare inkomensverschillen teweegbrengen, kunnen de financiële middelen van de lagere overheden het beste via centrale financiering verzekerd blijven. Bij de verdeling van deze middelen via gemeente- en regiofondsen wordt het zwaartepunt verschoven van inwonertal en oppervlakte naar de mate waarin de bevolking van openbare voorzieningen afhankelijk is (dit blijkt onder meer uit de inkomensstructuur van de bevolking).

Voor zover nieuwe plansystemen worden ingevoerd, behoren deze zo flexibel te zijn opgezet, dat ze toegankelijk blijven voor beïnvloeding door de bevolking.

Besturen van Openbare Lichamen, met een voor de bevolking belangrijk takenpakket, moeten rechtstreeks gekozen worden. Dit betekent onder

meer dat de democratische controle van de provincie op waterschappen moet worden vergroot. Hiertoe zijn reglementswijzigingen noodzakelijk, waarbij er vanuit wordt gegaan dat:

- het beleid m.b.t. het waterbeheer door provincies bepaald wordt en de uitvoering door waterschappen (korte termijn);

- in een zo vroeg mogelijk stadium een afweging plaats vindt van alle belangen, die met water gemoeid zijn, zoals landbouw, natuur, scheepvaartverkeer, recreatie, waterwinning e.d.;
- in het bestuur van een waterschap alle groeperingen vertegenwoordigd zijn, die belang hebben bij een evenwichtig waterbeheer;

- het lidmaatschap van waterschapsbesturen en het stemrecht binnen waterschappen losgekoppeld wordt van eigendom als criterium.

Op langere termijn worden waterschappen opgenomen in het provinciaal en gemeentelijk apparaat.

3 Volksvertegenwoordigingen en regering

Hoe is de situatie?

De huidige landelijke volksvertegenwoordiging is samengesteld uit twee Kamers, de Tweede en de Eerste. De verkiezingsprocedure is voor beide verschillend: dat betekent dat er altijd grotere of kleinere verschillen in politieke samenstelling zullen zijn. Daarom is een simpele technische taakverdeling (als zou de Tweede Kamer vooral beleidsgericht en de Eerste vooral rechtsgericht zijn) tussen de Kamers ook niet mogelijk. Wanneer we de Tweede Kamer als een volwaardige volksvertegenwoordiging willen zien, kan de Eerste slechts overbodig zijn.

Naast de rol van de volksvertegenwoordigingen (Tweede Kamer, provinciale staten, gemeenteraad) als (mede)wetgever hebben ze met name de taak het dagelijks bestuur (regering, gedeputeerde staten, burgemeester en wethouders) in hun doen en laten te controleren. Op gemeentelijk niveau kan de volksvertegenwoordiging haar positie ten opzichte van wethouders waarmaken door een motie van wantrouwen tegen hen te aanvaarden.

Hetzelfde zou op provinciaal niveau mogelijk moeten zijn.

Tegenover de Commissaris van de Koningin en de burgemeester missen ze dit middel, omdat die personen door het rijk benoemd en ontslagen worden. Daardoor is de controle op het dagelijks bestuur onvolledig.

Daarnaast ontstaat er steeds meer

een wildgroei van commissies (b.v. functionele op gemeentelijk niveau), adviesraden (Raad voor de Waterstaat, Raad van advies voor de ruimtelijke ordening) en zelfstandige bestuursorganen (de Nederlandse Bank, Kamers van Koophandel). Hierdoor versnipperd het bestuur steeds meer en dreigen politieke minderheden buiten spel gezet te worden.

Het gevaar van drie- of vierstromenland komt hier duidelijk naar voren.

Momenteel hebben Nederlanders actief kiesrecht vanaf hun 18de. Dat is twee jaar nadat men mag gaan werken en dus verantwoordelijkheid mag gaan dragen. Men wordt dan geacht voldoende basiskennis te hebben om beslissingen te kunnen nemen.

Vreemdelingen die in Nederland wonen, hebben geen kiesrecht. Daardoor missen ze de kans zich uit te spreken over de wijze waarop mede met hun belangen moet worden omgesprongen. Het huidige staatshoofd heeft in hoofdzaak slechts representatieve functies. Het is echter democratischer ook die functies te laten vervullen door één of meer personen, die daarvoor aāngewezen zijn.

Wat willen we bereiken?

De Eerste Kamer moet nu eindelijk afgeschaft worden. Om hun controle-rende taken waar te kunnen maken, dienen de volksvertegenwoordigingen beter toegerust te worden.

Terwille van de politieke duidelijkheid en werkbaarheid zijn op lagere bestuurlijke niveaus programkolleges gewenst, mogelijk als afspiegelingskolleges, maar liefst als meerderheidskolleges, mits alle fracties een gelijk recht behouden op de nodige informatie om hun bestuurswerk te doen. Dit is ook een vereiste voor het democratisch functioneren van de gehele raad en de gehele staten.

Vreemdelingen, die minimaal twee jaar legaal in Nederland zijn, dienen dezelfde politieke rechten, waaronder het kiesrecht, te krijgen als Nederlanders.

Anderzijds moeten Nederlanders die woonachtig zijn in het buitenland het recht krijgen deel te nemen aan de Nederlandse Tweede Kamer-verkiezingen indien zij een verzoek tot opname in het kiesregister hebben gedaan.

Voor zover wijk- en dorpsraden worden ingesteld, dienen zij niet alleen zo democratisch mogelijk te worden samengesteld, maar ook flinke bevoegdheden, geld en mogelijkheden te hebben (in overeenstemming met de aard van het gebied), om te voorkomen dat

ze verworven tot zinloze buffers tussen bestuur en bestuurd.

De Nederlanders moeten kunnen kiezen voor het beleid van een dagelijks bestuur op alle bestuursniveaus. Als een dagelijks bestuur valt, behoren er dus eerst verkiezingen gehouden te worden voordat er een nieuw dagelijks bestuur komt uit andere politieke partijen.

De PPR streeft er naar dat de monarchie op den duur wordt afgeschaft. Zij zoekt dan ook naar een meer democratische vormgeving van de functie van staatshoofd. Het staatshoofd moet gekozen worden d.m.v. indirecte verkiezingen.

Hoe willen we dat bereiken?

De Eerste Kamer stelt zich in afwachting van haar opheffing zo terughoudend mogelijk op.

De Tweede Kamerfracties en de Kameralleden krijgen meer faciliteiten om hun controlerende functie waar te maken (b.v. door onderzoek, het horen onder ede, ook van ambtenaren zonder instemming daarmee van de betrokken minister). Ook behoren zij ambtelijke en financiële bijstand voor het ontwikkelen van alternatieven te kunnen krijgen. Dit geldt nog sterker voor fracties en leden van provinciale staten en gemeenteraden, daar zij deel uit maken van het hoogste bestuursorgaan van regio en gemeente.

De beleidsbepalende rol van provinciale staten en gemeenteraad wordt benadrukt door hen uit hun midden voorzitters van raad, staten en dagelijkse besturen (wat niet automatisch dezelfde personen behoeven te zijn) te laten kiezen. De taken van de burgemeester en de Commissaris der Koningin zoals we die nu kennen, worden dan behartigd door de verschillende wethouders en gedeputeerden, die daarbij ook de bevoegdheden in bijzondere omstandigheden (d.w.z. toestand van oorlog enz.) kunnen uitoefenen.

De machtspositie van commissies, adviesraden en zelfstandige bestuursorganen wordt teruggedrongen. Voor zover dit niet mogelijk is, wordt de controle erop vanuit de volksvertegenwoordiging versterkt. Daartoe dienen de adviesorganen van het dagelijks bestuur hun adviezen gelijktijdig en in dezelfde bewoordingen uit te brengen aan het dagelijks bestuur en aan de volksvertegenwoordiging. De Wet openbaarheid van bestuur wordt in die zin aangepast.

Voor zover het nuttig is dat zelfstandige bestuursorganen t.o.v. de uitvoer-

rende macht een zekere onafhankelijkheid bezitten, dienen zij eigen verantwoordingskanalen naar de parlementaire organen te krijgen.

Als op lager bestuurlijk niveau gebruik gemaakt wordt van de mogelijkheid functionele commissies met bestuursbevoegdheden in te stellen wordt gelijktijdig geregeld op welke wijze dergelijke commissies verantwoordingsafleggen.

Om de controle maximaal te doen zijn, dienen vergaderingen van deze commissies in beginsel altijd openbaar te zijn.

In het kader van spreiding van de macht moet een opeenstapeling van invloedrijke functies bij volksvertegenwoordigers worden tegengegaan.

De leeftijd voor actief kiesrecht wordt verlaagd tot 16 jaar. Die voor passief kiesrecht voor alle niveaus tot 21 jaar.

Bij het verlenen van actief en passief kiesrecht voor alle rechtstreeks gekozen organen aan buitenlanders, die minstens 2 jaar legaal in Nederland zijn, is de eerste stap het realiseren van het reeds in eerste lezing in de Grondwet opgenomen kiesrecht voor gemeenteraden en eventueel aanwezige wijk- en dorpsraden.

Het raadslidmaatschap in grote gemeenten en het statenlidmaatschap dienen minimaal een halftijdse betrekking te zijn, met vergelijkbare financiële rechten en plichten als gelden voor andere politieke ambtsdragers.

Het wethouderschap dient een volledige betrekking te zijn.

Tot instelling van wijk- en dorpsraden moet worden overgegaan; voorwaarde is een werkelijke decentralisatie van taken en bevoegdheden naar deze raden.

Ook deze raden vergaderen in beginsel altijd in het openbaar. De representatieve functie van het staatshoofd wordt zo sober mogelijk opgezet. De andere functies die het staatshoofd nu nog heeft, worden door andere organen overgenomen. Zo zal de Tweede Kamer de kabinetsformateur kiezen.

Publieke democratie

4 Rechtsbescherming

Hoe is de situatie?

De bevolking kiest nu haar vertegenwoordigers voor vier jaar; haar rol is daarmee vrijwel uitgespeeld. De inspraak staat immers nog maar in de kinderschoenen. Ten aanzien van concrete beslissingen heeft de bevolking

in veel gevallen de procedure van de Wet administratieve rechtspraak overheidsbeschikkingen (Arob). Deze geeft veelal een goedkope en eenvoudige manier om tegen die beslissingen in beroep te komen.

Een reële controle op het dagelijks bestuur met bijbehorende sanktiemogelijkheden is een taak voor de volksvertegenwoordiging. Een ombudsman/vrouw zou, om maatschappelijke tegenstellingen bloot te kunnen leggen en niet te dienen als buffer tussen bestuur en bestuurden dezelfde bevoegdheden moeten hebben, maar wanneer hij/zij met die bevoegdheden zou worden uitgerust zijn competentieconflicten onvermijdelijk. Als de volksvertegenwoordiging zijn controlerende taak verwaarloost, kunnen de kiezers dat afstraffen. Voor de ombudsman/vrouw geldt dit echter niet: de oplossing hiervoor n.l. rechtstreekse verkiezing van de ombudsman/vrouw is ongewenst. Er zou een parlement van één persoon bijgemaakt zijn.

Wat willen we bereiken?

De beïnvloeding van de besluitvorming door de bevolking tussen de verkiezingen door wordt door middel van inspraak zoveel mogelijk bevorderd.

Bezwaarschriften- en beroepsprocedures die tegen een beslissing open staan blijven gehandhaafd en worden niet beïnvloed door het al of niet gebruik maken van het recht van inspraak.

Hoe willen we dat bereiken?

De overheid dient voldoende faciliteiten ter beschikking te stellen om een algemeen recht van inspraak reëel inhoud te geven. Het begrip belanghebbende bij Arob-procedures wordt uitgebreid tot actiegroepen. Bezien wordt verder op welke wetten en regelingen die nu uitgezonderd zijn de Arob-procedure toepasselijk verklaard kan worden.

De afdeling Rechtspraak van de Raad van State wordt versterkt.

5 Burgerlijke ongehoorzaamheid

De situatie kan zich voordoen dat de wettelijke vertegenwoordigers zo slecht inspelen op de behoeften van de bevolking dat deze haar respect verliest voor de wet en in actie komt tegen onrechtvaardige maatregelen. Deze vorm van burgerlijke ongehoorzaamheid verdient erkenning. Er moet daarom een fundamentele heroverweging plaatsvinden t.a.v. het justitiële optreden tegen onwettige sociale actie, voorzover sprake

is van uitingen van burgerlijke ongehoorzaamheid tegen overheidsmaatregelen die als onrecht worden ervaren. Dit zal onder meer moeten resulteren in richtlijnen voor het vervolgingsbeleid inzake burgerlijke ongehoorzaamheid.

Van vervolging kan worden afgezien wanneer is vastgesteld dat de overtreders:

- a eerst, indien mogelijk, wettelijke middelen hebben geprobeerd;
- b de intentie hebben een geweldloze actie te voeren; gewetensvol, weloverwogen en openlijk handelen;
- c aktievormen kiezen, die inhoudelijk samenhangen met het (overheids)handelen waartegen men bezwaar heeft;
- d aktievormen kiezen waarbij evenredigheid bestaat tussen het beoogde doel en de toegebrachte schade;
- e het risico van straf bewust aanvaard hebben en daarin de arrestatie en gerechtelijke vervolging niet hebben tegengewerkt. In de rechtsvorming zou op den duur een situatie moeten ontstaan waarin bepaalde vormen van burgerlijke ongehoorzaamheid gezien worden als rechtmatig, i.p.v. als onwettig. Zo kan het ontbreken van materiële wederrechtelijkheid een positief criterium opleveren bij het toetsen van zulke akties.

De PPR is uiteraard niet de rechterlijke macht. Dat wil zeggen dat de PPR meerdere toetsingskaders heeft. Enerzijds voor akties waaraan zij als partij zelf deelneemt, waarin uiteraard het handelen overeenkomstig het program een belangrijk punt is.

Anderzijds zal zij, ongeacht of en in hoeverre aan het hiervoor genoemde toetsingskader voldaan wordt, voortdurend beoordelen in hoeverre de reactie van de overheid verantwoord is t.o.v. de doelstellingen en methoden van de gevoerde actie.

6 Het strafrechtelijk apparaat

Hoe is de situatie?

Het strafrechtelijk apparaat is een instrument van de overheid om naleving van de wetten te bevorderen. Het vormt de ijzeren vuist van de overheid. Gebruik van dit middel behoort tot een minimum beperkt te blijven en misbruik mag niet voorkomen; maar aan beide voorwaarden wordt lang niet altijd voldaan. Zo wordt het strafrechtelijk apparaat veel sneller ingezet tegen achtergestelde groepen in de samenleving dan tegen invloedrijke groepen. (De politie jaagt op illegalen, maar laat de malafide werkgevers met

rust. In onze gevangenissen zitten niet de mensen die de belastingen voor duizenden guldens ontdoken hebben, maar de mensen uit de lagere inkomensgroepen). Bovendien worden degenen die met het strafrecht in aanmerking komen onnodig vernederd en worden hun fundamentele rechten ontgenomen. Deze situatie geeft velen het gevoel dat het strafrechtelijk apparaat niet rechtvaardig wordt gehanteerd.

Wat willen we bereiken?

De overheid dient meer aandacht te schenken aan de criminaliteit van de machtigen in onze samenleving (werkgeversfraude, ambtenarenkorruptie e.d.). Het strafrechtelijk apparaat moet beter worden toegerust om schendingen van economische, sociale en milieuwetten doeltreffender te kunnen opsporen en bestrijden.

Algemeen dienen overheid en strafrechtelijk apparaat zich meer te bezinnen op de maatschappelijke conflicten die aan wetsovertredend gedrag ten grondslag liggen. In het strafproces gebeurt dit door aan de verdachte gelegenheid te geven zijn/haar visie (inclusief achterliggende maatschappelijke en politieke waarden) in de discussie in te brengen. Het strafprocesrecht wordt zodanig aangepast, dat verdachte en Openbaar Ministerie als gelijkwaardige partijen worden behandeld. Bij straffen en maatregelen worden die vormen gekozen, die voor de overtreder — mede gezien vanuit zijn eigen waarden — de meeste kans op oplossing van de achterliggende problemen bieden.

Aanranding en verkrachting moeten in het wetboek van strafrecht beide als een ernstige vorm van geweld behandeld worden; er moeten garanties komen voor een serieuze behandeling van het doen van aangifte van aanranding en verkrachting.

Verandering van geslacht moet wettelijk erkend worden, waardoor een maatschappelijk aanvaarde positie mogelijk wordt.

De leeftijdsgrenzen voor seksuele kontakten (met name ook pedofiele kontakten) moeten uit het wetboek van strafrecht geschrapt worden.

Vrijheidsstraffen en voorlopige hechtenissen moeten zoveel mogelijk worden teruggedrongen.

Hoe willen we dat doen?

7 Politie

- a De gemeente- en rijkspolitie worden samengevoegd en gereorganiseerd

tot gemeentekorpsen.

De nieuwe korpsen moeten zoveel mogelijk worden opgebouwd uit kleinschalige, zelfstandige eenheden, die in de wijken opereren en intern een democratische structuur kennen. Centralisatie en militarisering van het politie-apparaat (zoals bij de Mobiele Eenheid) moeten worden tegengegaan, evenals de overmatige specialisatie binnen de politie.

b De verantwoordelijkheid voor de politie en het politieke beleid dient zoveel mogelijk bij het dagelijks bestuur van de gemeente te liggen, waardoor invloed en controle op het beleid door de gemeenteraad mogelijk zijn.

c Voor het politieapparaat gelden vergelijkbare regelingen inzake medezeggenschap (werkoverleg, dienstkommissies) als voor andere bedrijven, instellingen en diensten).

d Er behoort spoedig een officiële regeling te komen voor het behandelen van klachten over het optreden van politie en justitie door een externe instantie, waarin ook het beleid aan een onderzoek kan worden onderworpen.

e Er zal streng worden opgetreden tegen gewelddadigheden van de politie tegen burgers, tegen mishandeling op politieburo's en eenzame opsluiting; als laatste mogelijkheid worden zonnig ontslagprocedures in werking gesteld.

f Het inzetten van de Mobiele Eenheid dient tot een absoluut minimum te worden beperkt om eskalatie van geweld te voorkomen.

g Het inzetten van speciale marechaussee-eenheden dient alleen te geschieden bij staatsgevaarlijke terreuractiviteiten en niet bij b.v. kraakakties.

8 *Strafproces*

a De strafrechtelijke procedure, zowel het mondelinge als het schriftelijke deel, moet in voor de betrokkene begrijpelijke taal plaatsvinden. Toga's worden afgeschaft en de interieurs van de rechtszalen worden zodanig veranderd dat een normaal gesprek tussen beide partijen mogelijk is.

De rechtspositie van de verdachte wordt verbeterd.

b Voorlopige hechtenis mag niet op het politiebureau worden doorgebracht. De duur van de voorlopige hechtenis dient zo kort mogelijk te zijn.

c Opgelegde vrijheidsstraffen moeten kunnen worden ondergaan binnen zes maanden na de onherroepelijke veroordeling.

9 *Strafinrichtingen*

a Nieuwe of vervangende huizen van bewaring en gevangenis zijn klein, worden niet op een afgelegen plaats neergezet en worden ontwikkeld in samenwerking met degenen, die de belangenbehartiging van gedetineerden en gevangenispersoneel beogen.

b De autoritaire beheersstructuur van strafinrichtingen dient doorbroken te worden. De gedetineerden en Ter Beschikking van de Regering (TBR)-gestelden moeten meer worden betrokken bij de gang van zaken, b.v. via inrichtingsraden.

c De rechtspositie van TBR-gestelden en gedetineerden dient verbeterd te worden. Zij behouden hun kiesrecht, censuur na veroordeling wordt afgeschaft, het plaatsen in een isoleercel wordt verboden. De bezoek- en verlofregelingen worden verruimd.

Om het mee-lijden van gezin en echtgeno(o)t(e) tot een minimum te beperken dienen experimenten te worden opgezet waarin vrijere omgang tussen gezin en gedetineerde mogelijk is. Het bezoeken van gedetineerden wordt vergemakkelijkt door de regionalisering van het gevangeniswezen. De centrale plaats welke de arbeid inneemt in het gevangeniswezen dient te worden teruggedrongen ten gunste van activiteiten die gericht zijn op terugkeer in de samenleving.

d Vrouwelijke gedetineerden krijgen dezelfde rechten als mannelijke gedetineerden.

e De hulpverlening binnen de gevangenis en de huizen van bewaring moet afhankelijk van de gevangenisdirectie zijn; de maatschappelijk werkers in de strafinrichtingen komen daarom in dienst van de partikuliere reklassering. De BWO (Bond van Wetsovertreders) krijgt vrije toegang tot de strafinrichtingen.

f De reklassering moet zich zeer actief opstellen m.b.t. degenen die gedetineerd zijn. Hiertoe dient de reklassering in een zo vroeg mogelijk stadium te worden ingeschakeld en ook hulp te verlenen aan de relaties van gedetineerden.

10 *TBR-stelling*

Wetsovertreders die via een TBR-maatregel in een psychiatrische behandelingskliniek worden opgesloten, mogen in hun fundamentele rechten niet slechter af zijn dan andere gevangenen. Om die reden wordt de maximale duur van de opsluiting reeds bij de uitspraak door de rechter vastgesteld. Dit

maximum mag niet hoger zijn dan de straf die ook anders, in vergelijkbare omstandigheden, zou worden opgelegd. Overschrijding van het maximum wordt alleen toegestaan in uitzonderlijke gevallen. Bij de beslissing om het maximum te overschrijden, wordt in elk geval een onafhankelijke contra-expert betrokken; de eventuele verlening wordt uitgesproken door de civiele kamer van de rechtbank.

11 *Terugkeer in de samenleving*

a Ook ex-gedetineerden hebben recht op huisvesting en passend werk. De overheid dient daarbij het goede voorbeeld te geven door speciale maatregelen voor hun herhuisvesting te nemen en door hen ruimere mogelijkheden te geven in overheidsdienst te treden.

Ook dienen maatregelen genomen te worden waardoor de verdenking van het plegen van een strafbaar feit of het ondergaan van gevangenisstraf niet zonder meer kunnen leiden tot ontslag uit de werkkring.

b De reklassering moet zich actiever opstellen t.a.v. de materiële hulpverlening aan ex-gedetineerden.

c Er bestaat voor betrokkenen recht op inzage en afschrift van reklasseringsrapporten.

Hulpverlening aan slachtoffers.

Er dient een actief aanbod te komen van materiële en psycho-sociale hulpverlening aan slachtoffers van misdrijven.

12 *Rechtshulp*

Hoe is de situatie?

De rechtshulp is de laatste jaren beter bereikbaar geworden voor de gewone burger dankzij rechts- en wetswinkels, advocatenkollektieven en bureaus voor rechtshulp. De instanties staan echter onder zware druk van de gevestigde commercieel georganiseerde advocatuur, die geen concurrentie duldt en geen controle vanuit de samenleving voelt. Ten onrechte vindt de financiering plaats op basis van formele procedurele verrichtingen, hierdoor wordt te veel geprocedeerd.

De overheid financiert de advocatuur weliswaar door middel van ruime toevoegingsvergoedingen, maar aarzelt om de stap te zetten naar een goed georganiseerd rechtshulpstelsel.

Wat willen we bereiken?

De overheid zal voorwaarden moeten scheppen voor een rechtshulpverlening die toegespitst is op de problemen van de sociaal en economisch

achtergestelden en op de versterking van de rechten van die mensen individueel en als groep. Naast goede organisatie-structuren is ook de beschikbaarheid van overheidsmiddelen een voorwaarde.

Naast garantie voor de nu bestaande instellingen voor sociale rechtshulp moet ook ruimte worden geboden om nieuwe ervaringen op te doen en nieuwe vormen van hulp te ontwikkelen.

Hoe willen we dat bereiken?

a Er moet een einde komen aan de meerderheidspositie van advocatuur, notariaat en deurwaarderij in de besturen van de bureaus voor rechtshulp en aan hun zeggenschap over de toelating tot kosteloze procesbijstand.

b De kwaliteit van de rechtshulpverlening moet sterk verbeterd worden. Het voldoen aan kwaliteitseisen moet voorwaarde zijn voor het mogen verlenen van hulp op bepaalde terreinen van het recht.

c Er moet een sterk gedecentraliseerd net van juridische eerstelijnsbijstand komen en een vestigingsbeleid voor tweedelijnsvoorzieningen.

d In verhouding tot de nu bestaande situatie zal het aandeel van de ondernemingsgewijze organisatie van de rechtshulpverlening sterk moeten verminderen ten gunste van het werken in loondienstverband van de niet-kommerciële instellingen.

e Bureaucratisering van de hulpverlenende instellingen moet worden tegengegaan door het klein houden van de instellingen. Er mogen geen juridische 'sociale diensten' ontstaan.

f Wat betreft de beschikbaarheid van kosteloze rechtsbijstand zal niemand er in verhouding tot de nu bestaande situatie op achteruit mogen gaan.

g Er moet een klachtrecht komen waarin de belangen van de cliënt uitgangspunt zijn. Daarvoor zijn nodig: een toegankelijke procedure, beoordelingscriteria die cliëntgericht zijn, een uit buitenstaanders samengesteld klacht-kollege, alsmede de mogelijkheid om sancties op te leggen.

h De overheid moet waar mogelijk de verplichte procesvertegenwoordiging afschaffen. De procesmondigheid van burgers moet worden gestimuleerd b.v. door het vereenvoudigen van procesregels en het gemakkelijk en voor de burgers gratis toegankelijk maken van rechtshulpverleners, die naast het voeren van een zelfstandig proces ook kunnen volstaan met het geven van advies of het begeleiden van de procedure.

13 Persoonlijke levenssfeer

Het is de situatie?

De persoonlijke levenssfeer (privacy) van de mensen wordt steeds meer bedreigd. Op vele plaatsen worden gegevens over mensen opgeslagen, die door de technische ontwikkeling in toenemende mate sneller en op meer plaatsen op te vragen zijn. Ook wordt het eenvoudiger om diverse gegevensbestanden aan elkaar te koppelen.

Het opzetten van partikuliere bewakings- en veiligheidsdiensten en het installeren van t.v.-camera's veroorzaken ongecontroleerde inbreuken op de privacy.

Volkstellingen vormen een inbreuk op de privacy van de mensen en zijn enorm duur. De gegevens komen pas na lange tijd beschikbaar en blijken dan bovendien niet betrouwbaar.

Wat willen we bereiken?

Het bewaken van de privacy van de burger is een taak van de democratisch gekozen overheid. Dat betekent dat het opzetten van partikuliere gegevensbestanden alleen mag gebeuren na toestemming van en onder controle van de overheid.

Ook het opzetten van gegevensbestanden door de overheid zelf moet aan een stringente toestemming en controle worden onderworpen. Onder verantwoordelijkheid van het parlement wordt hiertoe een uitvoerende instantie in het leven geroepen. Partikuliere bewakings- en veiligheidsdiensten, die voor derden werken, worden verboden en hun taken worden, indien nodig, overgenomen door de politie. Voor eigen diensten, b.v. in bedrijven, gelden dezelfde regels als voor de politie en de politie zelf moet toezien op deze regels nageleefd worden.

Volkstellingen dienen niet meer plaats te vinden. Noodzakelijke gegevens moeten verkregen worden door steekproefsgewijs onderzoek onder kleine groepen die representatief zijn voor de bevolking.

Hoe willen we dat bereiken?

I In de aangekondigde wet tot bescherming van de persoonlijke levenssfeer moeten de volgende elementen opgenomen worden:

a Gegevensbestanden bij partikuliere instellingen, bij bedrijven en bij organen van de overheid worden onder strikte geheimhoudingsplicht gebracht.

b In beginsel mogen zonder toestemming van degenen over wie ze gaan daarin geen gegevens worden opgenomen, of aan derden worden verstrekt.

c Ieder krijgt kosteloos het recht op inzage, afschrift en correctie van gegevens, die over hem/haar zijn opgeslagen.

d Systemen waarin gegevens zijn opgeslagen, mogen niet aan elkaar gekoppeld worden.

Alleen wettelijk geregelde uitzonderingen op het onder b, c en d genoemde zijn mogelijk.

e Instellingen, die gegevensbestanden beheren, zijn verplicht zich te laten registreren en een overzicht bij te houden van de informatie, die aan derden is verschaft.

f Rapporten, die door partikulieren, bedrijven, of overheidsinstellingen over burgers worden uitgebracht (b.v. bij hulpverlening of in het kader van de reklassering) mogen slechts met medeweten en medewerking van de betrokkene aan derden ter inzage worden gegeven.

g Gegevens dienen vernietigd te worden zodra het doel waarvoor ze zijn opgenomen niet meer aanwezig is.

II Als sollicitanten worden afgewezen op grond van hun veiligheidsrapport of op grond van politieke of medische gegevens, krijgen ze die rapporten en gegevens tot hun beschikking.

Er moet beroep tegen zo'n afwijzing kunnen worden ingesteld.

III Iedere sollicitant moet de mogelijkheid hebben het rapport van zijn psychologisch onderzoek te krijgen voordat het naar de opdrachtgever gaat.

IV Er komt een drastische beperking van het aantal functies, waarvoor een veiligheidsonderzoek door de BVD (Binnenlandse Veiligheidsdienst) vereist is. De Tweede Kamer stelt het vast.

V Politieregisters moeten ook onder de wettelijke regeling vallen.

De op het landelijk meldingsformulier voorkomende diskriminerende typering dient onvoorwaardelijk geschrapt te worden.

VI De gemeenteraad controleert ook het functioneren van de politie wanneer die belast is met het verzamelen van inlichtingen en met veiligheidszaken.

VII De ongebreidelde groei van partikuliere bewakings- en veiligheidsdiensten moet een halt worden toegeroepen. De bestaande diensten komen tot hun opheffing onder controle van de democratische organen.

VIII Het gebruik door politie en BVD van foto-, film- of videoapparatuur dient aan wettelijke richtlijnen onderworpen te worden. Het met behulp van deze apparatuur verkregen materiaal mag niet opgeslagen worden, maar moet worden vernietigd, tenzij

het gebruikt gaat worden bij een strafrechtelijke procedure. In dit laatste geval dient het materiaal vernietigd te worden na afloop van de procesgang. /X De voorgenomen volkstelling in 1982 of '83 vindt niet plaats. Voor partikuliere volksonderzoeken, enquêtes e.d. worden strenge kwaliteitsnormen ontwikkeld.

Naar zelfbestuur in bedrijven en instellingen

14 Hoe is de situatie?

In ons land berust de zeggenschap over bedrijven in instellingen nog steeds bij kleine groepen machthebbers. De grote groepen werknemers die deze bedrijven en instellingen draaiende houden, hebben op enkele punten weliswaar wat meer invloed gekregen (o.a. door invoering van de nieuwe wet op de Ondernemingsraden), maar staan bij werkelijk belangrijke beslissingen zoals investeringen, reorganisaties, e.d. nog vrijwel geheel buiten spel.

Tegelijkertijd zien we dat zich de laatste tijd in toenemende mate problemen gaan voordoen in het functioneren van tal van arbeidsorganisaties. Deze problemen komen o.a. tot uiting in conflicten over de kwantiteit en de kwaliteit van de werkgelegenheid, de beloning, de werkomstandigheden, etc. of in vervreemdingsverschijnselen zoals: een omvangrijk ziekteverzuim, een groot verloop en een geringe werkmotivatie.

Voor de PPR staat het vast dat tussen de beide hiervoor genoemde zaken een duidelijke relatie bestaat. Hoe langer mensen in hun werksituatie als onmondige radertjes in het grote geheel worden behandeld, des te groter en nijpender zullen ook de problemen rond het functioneren van arbeidsorganisaties worden. Alleen een radicale democratisering kan voor deze problemen een adequate oplossing bieden. Democratisering werkt daarbij als een mes dat aan twee kanten snijdt. Door de zeggenschap over de produktie te verleggen van het partikuliere eigendom naar de gemeenschap kan de besluitvorming over wat en hoe er geproduceerd wordt, beter worden afgestemd op maatschappelijke wensen en maatschappelijke kosten.

Wat willen we bereiken?

De PPR is altijd al van mening geweest dat de economische macht in onze samenleving beter gespreid en

gecontroleerd moet worden. De PPR denkt hierbij niet in de eerste plaats aan het streven naar een machtsverwicht door het scheppen van nieuwe machtscentra via bijvoorbeeld de overheid of genationaliseerde bedrijven. Het beeld dat de PPR voor ogen staat is de invoering van werknemerszelfbestuur in de bedrijven en instellingen.

De zeggenschap over de bedrijven en instellingen komt in handen van de betrokken werknemers waardoor deze tevens de verantwoordelijkheid dragen voor alle belangrijke beslissingen. Kapitaalverschaffers worden een vaste opbrengst (rendement) gegarandeerd, maar zij ontnemen aan de financiering geen zeggenschap over de produktie. Het werknemerszelfbestuur dient naar de mening van de PPR wel te functioneren binnen een door de overheid en het parlement vastgesteld kader en binnen de richtlijnen die op het niveau van de regio en de bedrijfstak worden gehanteerd.

Hoe willen we dat bereiken?

Op weg naar werknemerszelfbestuur en het daarbij vereiste maatschappelijke kader staan voor de PPR in de komende vier jaar de volgende punten centraal:

De PPR is van mening dat de ondernemingsraad (OR) moet uitgroeien tot het centrale zeggenschapsorgaan binnen ondernemingen en instellingen. In de nieuwe wet op de ondernemingsraden van 1979 zijn op enkele punten — zoals de samenstelling en de bevoegdheden — verbeteringen in de positie van de ondernemingsraad tot stand gekomen. De PPR vindt echter dat deze nog niet ver genoeg gaan en zou de volgende punten eveneens in de wet opgenomen willen zien:

— De OR krijgt zeggenschap over belangrijke investeringen, het produktieproces, de organisatie van de arbeid en de produktvernieuwing. Hiervoor wordt jaarlijks een plan opgesteld.

— De adviesbevoegdheden van de OR, zoals die in artikel 25 van de wet op de ondernemingsraden zijn vastgelegd, worden zoveel mogelijk overgebracht naar artikel 27 van deze wet (medebeslissingsrecht).

— De OR krijgt het recht tenminste de helft van het aantal leden van de Raad van Kommissarissen te benoemen of bij instellingen tenminste één derde van de leden van het bestuur.

De vakbeweging zal in de verwezenlijking van het werknemerszelfbestuur een eigen rol moeten kunnen vervullen. Dit niet alleen door slechts als kiesvereniging voor de OR gebruikt te

worden, maar ook door erkenning van de eigen activiteiten, welke het uiteindelijke doel van werknemerszelfbestuur bewerkstelligen. Het instituut bedrijvenwerk van de vakbeweging lijkt de PPR het goede middel daarvoor.

De Raad van Kommissarissen is naar de mening van de PPR niet geschikt als belangrijk (mede-)zeggenschapsorgaan voor de betrokken werknemers. De PPR is dan ook van mening dat de Raad van Kommissarissen op den duur moet worden afgeschaft. Een verdere uitbreiding van de invloedssfeer van de zgn. Struktuurwet wordt eveneens door de PPR afgewezen. Zolang deze wet echter nog bestaat, wil de PPR — zoals al eerder is aangegeven — de mogelijkheid scheppen om tenminste de helft van de leden van de Raad van Kommissarissen door de Ondernemingsraad te laten aanwijzen. De Ondernemingsraad kan daarbij zelf bepalen of ze van dit recht gebruik maakt en of de door haar aangewezen kommissarissen uit het bedrijf zelf danwel van buiten dienen te komen.

Leden van de Raad van State en de rechterlijke macht kunnen geen kommissarissen en/of andere functies in het bedrijfsleven uitoefenen.

Werknemers in kleine ondernemingen hebben dezelfde rechten op medezeggenschap als hun collega's in groter bedrijven. De PPR acht het gewenst dat in deze bedrijven direct een vorm van werknemerszelfbestuur wordt ingevoerd.

Indien dit werknemerszelfbestuur in bepaalde bedrijven of bedrijfstakken niet tot stand kan komen, acht de PPR het gewenst voor ondernemingen met meer dan 25 werknemers de wet op de ondernemingsraden zoveel mogelijk toe te passen. Voor de bedrijven tot 25 werknemers dienen dan regelingen voor personeelsbijeenkomsten tot stand te komen.

In stichtingen en verenigingen krijgen alle medewerkers soortgelijke zeggenschapsrechten als in bedrijven.

Hierbij wordt rekening gehouden met het feit, dat bij stichtingen het bestuur en bij verenigingen de ledenvergadering het beleid bepaalt. Om bovengenoemde zeggenschap te realiseren, wordt de wet op de ondernemingsraden ook in stichtingen en verenigingen toegepast. De O.R. van stichtingen krijgt het recht ten minste één derde van de leden van het bestuur aan te wijzen; zij kan daarbij zelf bepalen of deze bestuursleden van binnen of van buiten de organisatie afkomstig moeten zijn. De rest van de bestuursleden

moet dan voor de ene helft uit onafhankelijke leden en voor de andere helft uit vertegenwoordigers van klanten of konsumenten bestaan.

In ons land bestaan nu al een aantal bedrijven waarin vormen van werknemerszelfbestuur worden toegepast. In de meeste gevallen gaat het hierbij om bedrijven die het eigendom zijn van degenen die erin werken, zoals bv. de produktie-koöperaties.

Deze bedrijven kunnen een belangrijk voorbeeld zijn. De overheid dient de totstandkoming van dergelijke bedrijven dan ook te vereenvoudigen door de bestaande belemmeringen op het gebied van de wetgeving, de sociale verzekeringen, de kredietverschaffing, e.d. weg te nemen.

In pensioenfondsen waar de werknemerspensioenen worden beheerd, moeten de besturen alleen door de werknemers worden gekozen (dus niet zoals nu gebeurt door werknemers en werkgevers).

De medezeggenschap bij de overheid kan niet worden geregeld zoals wij het bij het bedrijfsleven wensen: de volksvertegenwoordigers bepalen het beleid. Wel dient de ambtenaar via dienst- en medezeggenschapscommissies optimale mogelijkheden te krijgen om invloed uit te oefenen op zijn/haar werksituatie; het beslissingsrecht mag voor bepaalde zaken niet uitgesloten worden. Alle werknemers krijgen intern het actieve en passieve kiesrecht.

De overheid loopt voorop bij:

- democratisering van haar bedrijven,
- het geven van gelijke kansen aan mannen en vrouwen,
- het scheppen van volwaardige deeltijdbanen.
- een nivellering van de salarissen en pensioenen van ambtenaren (ook politieke ambtsdragers).

Ambtenaren krijgen het stakingsrecht.

Multinationale ondernemingen

15 Hoe is de situatie?

Het bestaan van Multinationale Ondernemingen (MNO) is kenmerkend voor een bepaalde ontwikkelingsfase van de huidige economische orde. In deze economische orde staat het winststreven, als onderdeel van het streven naar zelfhandhaving van de onderneming, centraal.

De eis van continuïteit dwingt tot het steeds weer zoeken naar nieuwe produkten en/of nieuwe afzetmarkten

en naar het beheersen van deze markten. Zij dwingt ook tot het telkens zoeken naar nieuwe samenwerkingsverbanden met andere producenten met het doel de eigen markt- en machtspositie te versterken. Binnen de huidige internationale economische orde worden de MNO nauwelijks beperkingen opgelegd.

Met name niet, omdat de internationale samenwerking van vakbonden nog niet een zodanige vorm en inhoud heeft gekregen, dat er een effectieve en werkelijke tegenmacht is opgebouwd. Door de vrijheid die de MNO hebben om hun produktievestigingen naar eigen inzicht te verplaatsen en de interne kapitaalstromen zo te sturen, dat er maximaal profijt uitgehaald kan worden, hebben de MNO een zeer grote politieke en economische macht. De omzet van een MNO is vaak vele malen groter, dan het Bruto Nationaal Produkt (BNP) van veel ontwikkelingslanden. Veel industrielanden zijn wat de werkgelegenheid betreft, in de industriële sektor, vaak sterk afhankelijk van enkele MNO.

Wat willen we bereiken?

Om de doelstellingen van het sociaal economisch beleid, n.l. vermaatschappelijking van de produktie en democratisering van de sociaal-economische orde, te bereiken, is het nodig dat de overheid en de werknemers zeggenschap krijgen over wat, waar en onder welke omstandigheden geproduceerd zal worden.

Daartoe is het nodig dat de politieke en economische macht van MNO wordt teruggedrongen, door het opsplitsen van MNO in gedemocratiseerde zelfstandige eenheden en door versterking van het midden- en kleinbedrijf.

Hoe willen we dat bereiken?

Juist, omdat MNO over de grenzen heen werken, is het moeilijk om binnen één land greep te krijgen op deze bedrijven. Dit mag ons er echter niet van weerhouden, de doelstelling proberen te realiseren. Nederland moet hiertoe het initiatief nemen, met name ook omdat wij binnen onze grenzen de hoofdvestigingen van enkele van 's werelds grootste MNO hebben. Naast het treffen van maatregelen op nationaal niveau is het ook noodzakelijk in het kader van de EG, OESO en de VN te komen tot een beleid, dat MNO controleerbaar maakt en hun macht beperkt. De belangrijkste maatschappelijke ontwikkeling tegen de machtskoncentratie van multinationale onderne-

mingen is gelegen in konsekwente en verregaande democratisering van de besluitvorming in de verschillende vestigingen van de multinationale onderneming. Hierbij zal de internationale vakbeweging een centrale rol moeten spelen.

De volgende maatregelen zullen de komende vier jaar nationaal en/of internationaal genomen moeten worden.

- a Fusies en trustvorming zullen onderworpen worden aan verdergaande wettelijke richtlijnen.
- b Daar waar door bedrijfskonsentratie binnen één bedrijfstak de konkurrentie is weggevalen, zal deze konsentratie doorbroken worden door grote ondernemingen zoveel mogelijk in zelfstandige eenheden op te splitsen.
- c Grote ondernemingen, werkzaam in verschillende bedrijfstakken zullen, wanneer dat maatschappelijk wenselijk is, zo mogelijk worden opgesplitst in zelfstandige eenheden per bedrijfstak.
- d Dochterondernemingen worden onderworpen aan de structuurwet van vennootschappen en de structuurwet wordt zodanig gewijzigd dat de grote multinationale ondernemingen daaraan geen extra voordelen kunnen onttelen in vergelijking met vennootschappen die niet onder de structuurwet vallen.
- e Financiële instellingen zullen aan nadere regelingen worden onderworpen wanneer de konsentratie van financiële macht daartoe aanleiding geeft.
- f Er zal een beleid voor financiële, economische en politieke controle op ondernemingen ontwikkeld worden. In dit kader wordt het openbaar maken van belangrijke gegevens aan werknemers- en konsumentenorganisaties en de overheid verplicht.
- g Een vertegenwoordiging van de werknemers op koncernniveau, die het de werknemers en vakbonden mogelijk moet maken reële invloed uit te oefenen op de doelstellingen van het beleid van het koncern, wordt mogelijk gemaakt. Eén van de middelen hiervoor is het 'statuut van een Europese naamloze vennootschap'. Dit statuut moet spoedig van kracht worden zodat een uniform rechtskader tot stand komt en de werknemers van de betrokken ondernemingen in staat worden gesteld hun medezeggenschapsrechten over de nationale grenzen heen uit te oefenen.
- h Internationale vakbondsvertegenwoordigers zullen als kontraktuele partners kunnen optreden bij onderhandelingen over de belangen van de werknemers in het koncern en over voorgenoemde maatregelen die van invloed

zijn op de werkgelegenheid.

i De Tweede Kamer heeft besloten een bijzondere kommissie in te stellen, die een onderzoek moet verrichten naar de effectiviteit van bestaande (en in voorbereiding zijnde) richtlijnen en gedragskodes m.b.t. multinationale ondernemingen. Deze kommissie zal een permanent karakter moeten krijgen en tevens de mogelijkheid moeten verwerven om los van internationale kodes en richtlijnen, onderzoek te verrichten naar effecten van het gedrag van multinationale ondernemingen op nationaal niveau.

De bestaande kodes en richtlijnen zullen zoveel mogelijk gemaximaliseerd moeten worden, wat betreft hun effectieve werking.

II Productie en arbeid

Inleiding

16 Met een produktie van ongeveer 20.000 gulden per inwoner per jaar is Nederland één van de rijkste landen in de wereld. Onze welvaart steekt ver uit boven Derde Wereld-landen waar de produktie niet meer bedraagt dan 200 (Bangla Desh) tot 2000 gulden (Zuid-Amerika). Ondanks onze eigen sociaal-ekonomische problemen moet het opheffen van deze ongelijke verdeling (waardoor ongeveer 800 miljoen mensen niet beschikken over een gegarandeerd bestaansminimum) de hoogste prioriteit krijgen.

Als gevolg van een koloniaal verleden en een niet te stuiten vooruitgangsgeloof bereikte de welvaartsgroei in Nederland haar hoogtepunten tussen 1960 en 1973 met gemiddelden van 5 à 6% per jaar. In die periode werden ook de nadelen van de groot-schalige produktiegroei duidelijk: aantasting van het leefmilieu, uitputting van grondstoffen, concentratie van ekonomische macht, vervreemding in het arbeidsproces, rekrutering van buitenlandse werknemers en grotere internationale ongelijkheid. De huidige ekonomische orde blijft op die problemen het antwoord schuldig.

Sinds 1973 is de groei, onder andere door internationale oorzaken, tot stilstand gekomen. Het vooruitgangsgeloof leeft echter nog volop. Dat komt ondermeer tot uitdrukking in de doelstellingen en uitgangspunten van degenen die het ekonomische beleid uitstippelen en in de groei van de konsumptie die vaak door leningen gefinancierd wordt. Hoewel de groei sinds 1973 telkens blijkt tegen te vallen, wordt bij het beleid nog steeds uitge-

gaan van de te verwachten toekomstige groei.

Een groot deel van onze produktie wordt door vrijwilligers en door huisvrouwen tot stand gebracht zonder dat dit werk betaald wordt. In de ekonomische beleidsplannen is deze onbetaalde produktie niet terug te vinden. Terwijl het een essentieel onderdeel van onze welvaart uitmaakt en ook sterk beïnvloed wordt door allerlei ekonomische maatregelen.

Bij dienstverlening door vrijwilligers gaat het vaak om maatschappelijk noodzakelijke arbeid waarbij de vraag gesteld moet worden of deze arbeid in bepaalde gevallen niet betaald zou moeten worden. En wat het huishoudelijk werk betreft: in het kader van het streven naar emancipatie van mannen en vrouwen is het wenselijk dat mensen de eigen huishoudelijke verzorgingstaak op zich nemen.

De financiering van onze welvaart is via belasting en premieheffing in belangrijke mate opgehangen aan de faktor arbeid in het produktieproces. Daardoor is arbeid te duur gemaakt en stoot onze ekonomie steeds meer mensen uit het produktieproces. We zijn bezig om onszelf systematisch overbodig te maken (we komen hierop terug in het hoofdstuk Inkomen).

De universele verklaring van de rechten van de mens uit 1948 zegt dat ieder mens, man of vrouw, recht heeft op arbeid, op gelijk loon voor gelijke arbeid, op vrije keuze van beroep en op bescherming tegen werkloosheid. Behalve meer dan 300.000 geregistreerde werklozen zoeken naar schatting nog zo'n 150.000 gedeeltelijk arbeidsongeschikten en minstens 250.000 (volgens sommigen zelfs

800.000) gehuwde vrouwen naar een baan. Voor hen is het recht op arbeid geen werkelijkheid.

Kortom: we bevinden ons in een situatie die vraagt om een radicale aanpak, waarbij meer dan alleen de werkloosheid wordt bestreden.

De sociaal-ekonomische ontwikkeling mag niet langer de speelbal zijn van onkontroleerbare ekonomische krachten, zij moet het resultaat zijn van keuzen van de samenleving, van de mensen zelf. Dat noemt de PPR vermaatschappelijking van de produktie. De zeggenschap van de samenleving over de ekonomische ontwikkeling wordt langs twee wegen mogelijk gemaakt:

- een konsekwent doorgevoerde demokratisering van bedrijven en instellingen;
- een konsekwente decentralisatie van de politieke besluitvorming naar het niveau waarop de ontwikkelingen het best kunnen worden overzien.

Het is de verantwoordelijkheid van de politieke democratie daarbij juist ook dié groepen te horen, die tot de besluitvorming binnen bedrijven en instellingen geen toegang hebben.

Alleen langs deze wegen kan de 'groene ekonomie' tot stand komen, waarin de produktie gericht is op het voortbestaan van mens en natuur door uit te gaan van de eindigheid van de grondstoffen, van de natuurlijke kringloopprocessen in het milieu en van een ruimtelijke ordening waarin geleefd kan worden. Ook met andere maatschappelijke facetten zoals de doelstellingen van ontwikkelingspolitiek en sociale verdediging kan dan rekening worden gehouden.

Tot nu toe is er in feite geen overheidsbeleid dat gebaseerd is op een visie op het al of niet behouden, stimuleren of afbouwen van produktie-activiteiten.

Het produktiebeleid van de overheid, dat zich beperkt tot het verlenen van financiële steun of het toekennen van stimuleringspremies aan bedrijven in bepaalde bedrijfstakken, heeft dan ook niet geleid tot een doorbreking van het autonome proces van herstrukturering van bedrijfstakken zoals zich dat nog veelal ongecontroleerd door de gemeenschap voltrekt.

In het huidige industriebeleid wordt niet of in geringe mate rekening gehouden met maatschappelijke randvoorwaarden zoals energie- en grondstofzuinige produktie, milieu-effecten, de verhouding tot de ontwikkelingslanden en aspecten van sociale verdediging. Aan de verhoudingen tussen de verschillende bedrijfstakken ligt geen planmatig beleid ten grondslag en de afstemming van het beleid binnen de sectoren is nog zeer gebrekkig.

Hoewel de invloed van de gemeenschap op het economische gebeuren toeneemt via wetten, overleg, subsidies en premies en de interne bedrijfsdemokratisering bovendien enige vordering maakt, zijn deze invloeden niet toereikend voor de kwesties waar het uiteindelijk om gaat: o.a. winstbestemming, investeringsbeslissingen, inkrimpingen, produktiemethode, produktievolume en werkgelegenheid voor ieder mens.

In de Wet op de Bedrijfsorganisatie van kort na de oorlog wordt weliswaar een institutioneel kader geboden voor het onderlinge overleg van werkgevers en werknemers op bedrijfstakniveau. In de praktijk is echter gebleken dat dit kader slechts in een aantal sectoren kan functioneren en dan nog op gebrekkige wijze. Voor de meeste andere bedrijfstakken is binnen dit kader nooit sektorale samenwerking tot stand gekomen. Genoemde wet biedt trouwens ook niet de garantie dat het economisch gebeuren zich niet aan de parlementaire democratie zal onttrekken.

Bij een centrale aanpak van het industriebeleid worden vooral de grote ondernemingen bevoordeeld en van regionaal beleid komt niets terecht. De regio's (provincies) krijgen echter steeds meer tot taak ruimtelijke ordening, milieu en verkeer te coördineren en op de economische ontwikkeling af

te stemmen. De regionale overheid staat ook veel dichter dan Den Haag bij het feitelijk gebeuren op de arbeidsmarkt en in het middelgroot en klein bedrijfsleven. De verdeling van bevoegdheden tussen centrale overheid en de regio's is dan ook verre van evenwichtig en doelmatig.

Onze welvaart wordt in belangrijke mate ondersteund door de export van aardgas dat nationaal koopkracht geeft om veel produkten te importeren uit het buitenland. Het evenwicht op de betalingsbalans dreigt in de toekomst ernstig verstoord te worden als de aardgasexporten gaan teruglopen. In plaats van een ontwikkeling van de produktie gericht op binnenlandse markten lijkt de enige doelstelling van het beleid een eenzijdige bevordering van de exportpositie van onze industrie.

De tendens naar verdere schaalvergroting wordt niet gekeerd, hoewel de bezwaren daarvan steeds duidelijker worden. Koncentratie van economische macht bij enkele grote ondernemingen betekent dat de belangrijkste beslissingen voor de toekomstige maatschappij (investerings-, werkgelegenheid en vooral de richting van onderzoek en technische ontwikkelingen) daar genomen worden en niet in het parlement.

Door de steeds grotere organisaties ontstaan bovendien bureaukratische structuren waarvan werknemers vreemden en waarbij vormen van directe bedrijfsdemokratie worden bemoeilijkt. Kleinere en middelgrote bedrijven blijven trouwens beter in staat om nieuwe arbeidsplaatsen te scheppen.

Tenslotte is ook uit het oogpunt van sociale verdediging een kleinschaliger maatschappelijke structuur gewenst. Een grootschalig georganiseerde maatschappij is moeilijker te verdedigen tegen ongewenste overheersing.

Bovendien vormen die talloze grensoverschrijdende economische belangen in de huidige grootschalige structuur een rijke voedingsbodem voor internationale konflikten.

Wat willen we bereiken?

a De PPR wil haar economische programma niet baseren op een ongerechtvaardigd vooruitgangsgeloof.

De ontwikkeling van produktie en bestedingen zal ondergeschikt moeten worden gemaakt aan het streven naar meer welzijn. Dat is wat anders dan zoveel mogelijk produceren en consumeren.

De economische ontwikkeling zal

dan ook aan grote maatschappelijke beperkingen onderhevig zijn. Als er groei is, moet deze een sterk selektief karakter dragen.

Er zullen daarbij arbeidsplaatsen verdwijnen, maar er kunnen ook veel nieuwe banen bijkomen.

b In samenhang met de democratisering van bedrijven en instellingen streeft de PPR naar een democratisering van de gehele economische orde. In die gedemocratiseerde economie worden op nationaal niveau door overheid en parlement het kader en de randvoorwaarden aangegeven waarbinnen de ontwikkeling van de produktie zich dient te voltrekken. In de eerste plaats krijgen de regionale overheden de verantwoordelijkheid voor het invullen van die ontwikkeling. Daartoe worden zij uitgerust met de benodigde bevoegdheden en krijgen zij de nodige middelen toegewezen.

c Jaarlijks wordt een nationaal economisch plan opgesteld dat bestaat uit:

- een overzicht van de regionale ontwikkelingsplannen zoals deze zijn opgesteld door de provincies.

Daarin worden de kenmerkende gegevens over de ontwikkeling van de regio, de eigen beleidsplannen en de wensen voor eventuele grote (nationale) projecten beschreven.

- een indicatief sektor-structuurplan, opgesteld door de regering in overleg met het bedrijfsleven, sektororganisaties en konsumentenorganisaties, waarin de beleidslijnen ten aanzien van de mogelijke ontwikkelingen per sektor worden uiteengezet.

d In het plan wordt aangegeven hoe jaarlijks de verdeling van het nationaal inkomen (en de ruimte op de kapitaalmarkt) over investeringen, partikuliere konsumptie en overheidsbestedingen wordt nagestreefd.

Tevens wordt aangegeven hoe de overheidsgelden ten behoeve van de economische ontwikkeling worden verdeeld tussen de regio's.

Voor de verdeling van deze middelen worden vaste criteria vastgesteld terwijl voor projecten van bovenregionale (nationale) betekenis extra middelen kunnen worden toegewezen.

e Ten behoeve van deze globale planning wordt op sektornivo in gedemocratiseerde bedrijfsorganisaties de gewenste ontwikkeling voor die sektor aangegeven. Na de vaststelling van het indicatieve sektorstructuurplan door het parlement wordt dit desgewenst uitgewerkt voor de ondernemingen in die sektor. Sektorale organen spelen hierin dus een belangrijke rol.

f Een op de toekomst gericht overheidsbeleid ten aanzien van de produktie zal moeten worden gekenmerkt door:

- maatregelen die tot gevolg hebben dat de behoefte aan geïmporteerde produkten afneemt en dat de op de binnenlandse markt gerichte bedrijfssectoren versterkt worden.

- alleen die exportsectoren te bevorderen die passen in een strikt beleid ten aanzien van de zogenaamde facetten (energie- en grondstoffenpolitiek, milieubeleid, de verhouding tot de ontwikkelingslanden) en aspecten van sociale verdediging.

- aksenten op de ontwikkeling van het ambachtelijk midden- en kleinbedrijf en de middelgrote ondernemingen, rekeninghoudend met de pluriforme structuur van de sectoren waarin deze bedrijven werkzaam zijn.

g Het produktiebeleid wordt ondersteund door een krachtig konsumptiebeleid waarin tevens de relaties met en ontwikkelingen in de produktie en konsumptie in de onbetaalde sektor worden betrokken. (zie 28—30).

Hoe willen we dat bereiken?

a Als eerste aanzet tot een economisch structuurplan dient de regering de komende jaren uitvoerig verslag te doen aan het parlement over alle verleende bedrijfssubsidies, de daarbij gehanteerde criteria, de verkregen resultaten en over het te voeren overleg met de provincies op basis van de zogenaamde periodieke rapportages van de sociaal-economische ontwikkelingen.

b De investeringswetgeving (vergunningen, subsidies en heffingen) wordt tot een samenhangend stelsel omgevormd met daarin voor het gehele land geldende criteria ten aanzien van grondstoffen- en energieverbruik, ruimtegebruik, milieu-effecten, werkgelegenheid, ontwikkelingspolitiek en kwaliteit van de arbeid.

Investeringsprojecten die niet aan deze eisen voldoen kunnen op deze wijze worden tegengehouden, terwijl toepassing van gewenste innovaties kan worden gestuurd en bevorderd. De huidige Wet op de Investeringsrekening wordt ingetrokken.

c Er komt een wet waarin de provincie wordt uitgerust om haar taak met betrekking tot de regionale sociaaleconomische ontwikkeling uit te voeren. Daartoe behoren:

- de bevoegdheid verordeningen uit te geven ten behoeve van de sociaaleconomische ontwikkeling — een regionale ontwikkelingsmaatschappij, onder

kontrole van het provinciaal bestuur, die de beschikking heeft over financiële middelen.

- een regeling op grond waarvan rijksmiddelen aan provincies worden uitgekeerd.

d Ten behoeve van de samenwerking op bedrijfstakniveau en tussen de bedrijfstakken wordt een sectorwet ingesteld waarin een systematisch geheel van rechten en plichten van de partijen op bedrijfstakniveau en van de overheid is opgenomen (informatie, openbaarheid van gegevens, verbindend- en verbindend-verklaring, sankties tegen niet-meewerkende bedrijven, etc.).

In de sectorwet moeten garanties worden opgenomen waardoor zinvol overleg kan worden gepleegd over vestiging en sluiting van bedrijven, investeringen, werkgelegenheid, ontwikkelingen in markt en technologie, arbeidsomstandigheden en milieuzaken. Dochterondernemingen van multinationale ondernemingen moeten hierbij betrokken kunnen worden.

e De verslaggeving over bedrijven moet zo gebeuren dat betere onderlinge vergelijkingen mogelijk zijn. Er moet een goed inzicht worden gegeven in de totale situatie van het bedrijf: financiën, sociale omstandigheden, milieuzaken en toekomstperspectieven. De publikatieplicht voor NV's dient te worden uitgebreid tot alle andere rechtsvormen waarin ondernemingen voorkomen. Ook moeten de resultaten voor dochters van multinationale ondernemingen (apart) volledig bekend worden gemaakt.

f Er wordt een analyse opgesteld van de zwakke en sterke punten van de structuur van het Nederlands bedrijfsleven waarbij zichtbaar worden:

- de wisselwerking tussen facettenbeleid en sectorbeleid (bijvoorbeeld de betekenis van het stimuleren van de sektor chemie voor de energiebehoefte)

- de effecten van het functionele beleid (innovatie, export, investeringen, financiering etc.) op de concurrentiepositie van kleine en middelgrote ondernemingen en het midden- en kleinbedrijf

- de betekenis van de verschillende sectoren voor de betalingsbalans

g Tevens wordt een analyse gemaakt van de onbetaalde sektor waarbij aan de hand van de makro-economische rekeningen relaties tussen consumptie en produktie in betaalde en onbetaalde sektor worden geanalyseerd, terwijl ook andere maatschappelijke aspecten van de onbetaalde sektor in kaart worden gebracht (vrijtijdsbesteding, poli-

tieke participatie, rolverdeling tussen mannen en vrouwen enz).

h Het algemene produktiebeleid moet gericht zijn op versterking van de positie van het midden- en kleinbedrijf en de kleine- en middelgrote ondernemingen. Aan de volgende punten wordt ter ondersteuning van dat beleid gewerkt:

- verbetering van de financiële structuur door financiële deelneming (evt. vanuit aparte participatie-maatschappijen) mogelijk te maken en door betere faciliteiten voor garantiekredieten voor midden- en kleinbedrijf. Hierbij dient ook aan produktiekoöperaties gedacht te worden.

- opdrachten en aankopen door de overheid worden zoveel mogelijk hier besteed

- versterking van de voorlichting, advisering en begeleiding van de kleine ondernemers, hetzij via het landelijk project bedrijfsvoorlichting, hetzij op regionaal niveau.

- experimenten met bedrijfsverzorgingsdiensten voor het midden- en kleinbedrijf zoals in de landbouw
- arbeidsmarktmaatregelen toegespitst op het kleinere bedrijf (voorlichting loonkostenregelingen)

i Speciaal het zogenaamde 'Mens en Milieuvriendelijk Ondernemen' dient, binnen het geheel der maatregelen, economisch en maatschappelijk opgevaardeerd en bevorderd te worden

j Voor investeringen in maatschappelijk gewenste projecten moet de overheid een aanvaardbaar rendement garanderen. Met hulp van een wettelijke aanwijzingsbevoegdheid moet de overheid beleggingen van banken, pensioenfondsen en verzekeringsmaatschappijen kunnen sturen en in ons land houden.

Landbouw

18 Hoe is de situatie?

In verscheidene sectoren van de land- en tuinbouw ligt het gemiddelde inkomen regelmatig ver onder dat van andere sectoren in de samenleving. Vooral in de gemengde en de melkveebedrijven is de inkomenssituatie slecht. In de land- en tuinbouw komen lange werktijden voor: een werkweek van 70 uur is geen uitzonderlijk verschijnsel. Mede hierdoor leidt het huidige landbouwbeleid bij de betreffende bevolkingsgroep tot een grote geestelijke en lichamelijke belasting.

Het landbouwbeleid is vooral gericht op de ontwikkeling van grote bedrij-

ven. Deze schaalvergroting lijkt op korte termijn economisch wel interessant, maar de nadelen voor de boer zelf, voor het vee, het milieu, voor het landschapsbehoud en voor de rijksbegroting zijn intussen te groot geworden.

Er ontstaan regelmatig grote overschotten (zuivelprodukten, wijn, suiker, e.d.) die enorme bedragen vergen. De schaalvergroting leidt verder tot situaties die voor de individuele ondernemer niet meer te overzien zijn en tot verarming van natuur en landschap. Bij de huidige stand van zaken is de boer gedwongen tot schaalvergroting, de zgn. intensieve methoden, mechanisatie, specialisatie, grote investeringen en ingrijpende cultuurtechnische werken (zoals ruilverkaveling), om door hogere produktie per arbeidskracht het inkomen op peil te houden. Deze vicieuze cirkel verhoogt de afhankelijkheid van de boer van kapitaalverschaffers, voeder- en voedingsindustrie.

Voor jonge boeren is het vrijwel onmogelijk een bedrijf te beginnen of over te nemen vanwege de hoge investeringen.

Voor diegenen die de landbouw moeten verlaten (vanwege de schaalvergroting) is het vinden van ander werk buitengewoon moeilijk. Voorspellingen geven niettemin aan dat op basis van het huidige landbouwbeleid het aantal arbeidsplaatsen in de landbouw tot 1990 met 60.000 zal dalen.

Het huidige landbouwbeleid van de Europese Gemeenschap benadeelt de boeren in ontwikkelingslanden. Zij hebben te maken met wisselende prijzen voor hun produkten en met een zeer onzekere afzetmarkt. Het EG-beleid dient daarentegen het streven naar een eigen onafhankelijke landbouwproduktie in ontwikkelingslanden te bevorderen.

Wat willen we bereiken?

Het verlies van arbeidsplaatsen in de landbouw moet tot staan worden gebracht. Het beleid moet er op gericht zijn, het huidige aantal arbeidsplaatsen in de landbouw te behouden.

a Inkomens die vergelijkbaar zijn met die in andere sectoren, redelijke arbeidstijden en aanvaardbare werkomstandigheden moeten ook voor ondernemers en werknemers in de landbouw mogelijk zijn.

b Uitgangspunt in het landbouwbeleid is de verbetering van de positie van de midden- en kleinbedrijven, ten einde verdergaande schaalvergroting tegen te gaan.

c De agrarische ondernemer moet zoveel mogelijk zelf kunnen beslissen

wat en hoe hij produceert. Daartoe:

— wordt de invloed van kapitaalverschaffers, voeder- en kledingindustrie terug gedrongen;

— wordt alle landbouwgrond in eigendom genomen en in pacht uitgegeven door de gemeenschap.

d De produktie dient te geschieden met inachtneming van de gevolgen voor de gezondheid van de consumenten, de werknemers in de landbouw en voor het milieu.

Biologische en mechanische methoden ter bestrijding van ziekten en plagen worden daartoe bevorderd.

Het gebruik van kunstmest wordt zoveel mogelijk teruggedrongen en vervangen door het gebruik van natuurlijke mest, komposteringsprodukten en industrieel afval van natuurlijke aard. De groei in het gebruik van fossiele energie wordt afgeremd.

e Wat de visserij betreft: ook hier wordt het beleid gericht op een redelijk inkomen, naast herstel in natuurlijke evenwicht.

Hoe willen we dat bereiken?

a De boer moet een behoorlijk inkomen kunnen verwerven. Het is daarbij noodzakelijk via EG-plannen de omvang van de landbouwproduktie te regelen. In gevallen waar via prijsvorming niet voldoende inkomen wordt behaald, vindt in beginsel aanvulling plaats door middel van een inkomens toeslag. Daarbij wordt uitgegaan van een gegarandeerd minimumloon, gekoppeld aan een bepaalde produktie en aan een 40-urige werkweek.

b De regelingen voor bedrijfsaanpassing en de kostprijsontwikkeling worden gericht op midden- en kleinbedrijf (tussen de 70 en 160 z.g. standaardbedrijfseenheden).

Boeren uit deze bedrijven verkrijgen met name subsidies op investeringen die hen onafhankelijk kunnen maken van de inkomens toeslag. De subsidies zouden vooral gegeven moeten worden op investeringen die bijdragen aan energiebesparing zoals mestvergistinginstallaties (biogas). Er worden beperkingen gesteld aan de maximale bedrijfsgrootte.

c Gezien de huidige overproduktie, met name in de melkveehouderij, is aan produktiebeheersing niet te ontkomen. Een eerlijke produktiebeheersing met verdeling van het produktievermogen (kontigentering) en met een verhoging van de prijs voor het produkt moet gerealiseerd worden.

Een hogere prijs moet garanderen dat de boeren bij minder produktie een redelijk inkomen kunnen behalen.

d De financiering van dit beleid kan geschieden met behulp van de overbodemig geworden bedragen die nu worden besteed aan het systeem van de EG-overschotten. In het voorgestelde beleid verdwijnen deze, is het mogelijk de werkgelegenheid in de landbouw te behouden en komt er een rem op de industrialisatie van land- en tuinbouw.

Behoud van de werkgelegenheid in de landbouw is een uitgangspunt van beleid. Als maatregelen wordt daarbij ondermeer gepleit voor het eenvoudiger maken van het overnemen van een bedrijf en voor het realiseren van meer arbeidsplaatsen bij bedrijfsverzorgingsdiensten.

e Bio-industrie is wegens het milieubelastende en dieronterende karakter onaanvaardbaar en moet daarom aan banden gelegd worden; hiervoor moet een wettelijke regeling komen. Veevoer mag uitsluitend bestaan uit produkten die voor menselijke konsumptie niet geschikt zijn. De vleeskonsumptie wordt beperkt door voorlichting over de voedselverspilling, die in schril contrast staat met de tekorten in de Derde Wereld.

f Alternatieve landbouw wordt gezien als een erkenning van de mogelijkheid landbouw te bedrijven met een minimaal gebruik van fossiele energie, kunstmest, bestrijdingsmiddelen en met gebruikmaking van aangepaste technologie.

Door de hogere arbeidsintensiviteit liggen hier mogelijkheden voor nieuwe werkgelegenheid.

Steun voor deze landbouw in de vorm van voorlichting, onderzoek en ontwikkelingsubsidies is noodzakelijk.

De overgang naar alternatieve landbouw moet gemakkelijker gemaakt worden door overbruggingssubsidies.

g Het landbouwbeleid dient te worden ingepast in internationale overeenkomsten om de wereldmarkten voor landbouwprodukten tot rust en evenwicht te brengen. Het landbouwbeleid mag niet in strijd zijn met de belangen van de Derde Wereld.

h Internationale afspraken moeten de overbevissing tegengaan. Er dienen plannen te worden ontwikkeld voor het behoud van de visstand en de visserij. Ontwikkelingslanden dienen het beheer te krijgen over eigen visgronden.

Werk en vrije tijd

19 Hoe is de situatie?

Voor velen in de samenleving is een

betaalde baan het middel bij uitstek om zich te ontplooiën, zich financieel onafhankelijk te voelen, sociale contacten te leggen en het eigen welzijn te vergroten.

Het aantal mensen dat betaald werk zoekt, is de half miljoen al ruim gepasseerd. Jaarlijks komen er tienduizenden, waaronder veel jongeren en vrouwen bij. Allemaal op zoek naar een baan, zij het niet altijd voor de volle 40 uur per week.

Aan de andere kant is er een groeiende groep mensen met betaald werk waar te nemen die, wanneer zij zelf zouden kunnen kiezen, meer vrije tijd zouden willen hebben in ruil voor minder inkomen. Met minder materiële welvaart menen zij hun eigen welzijn te kunnen vergroten. Mensen uit de lagere inkomensgroepen hoeven daar natuurlijk niet over te piekeren. Zij zouden het zich niet kunnen veroorloven. Niettemin vinden velen dat zij te weinig tijd hebben om andere nuttige dingen te doen. Denk aan huishoudelijk werk, doe-het-zelf-activiteiten, hobbies, functies in het vrijwilligerswerk, kortom de onbetaalde sektor. In een groeiend aantal huishoudens met meer kostwinners zijn mannen meer en meer aangewezen om een deel van de huishoudelijke taken op zich te nemen. Een arbeidsverdeling die ook thuis een eerlijke verdeling van het werk mogelijk maakt, vormt een noodzakelijke voorwaarde voor verandering van de nu geldende rolpatronen.

Wanneer we de werkloosheidsproblemen werkelijk willen oplossen, moet op deze maatschappelijke ontwikkelingen worden ingespeeld. De afgelopen jaren is dat juist niet gebeurd. De regering wilde de bedrijfswinsten laten groeien in de hoop dat er dan meer werk zou komen. De zogenaamde 'winst is werk'-theorie gaat echter niet zomaar op. Het is twijfelachtig of er wel geïnvesteerd wordt in arbeidsplaatsen. Veel investeringen zijn juist arbeidsbesparend (chips). Teveel winsten vloeien weg naar andere industrielanden (VS). En als er inderdaad geïnvesteerd wordt, is er geen maatschappelijke controle op het al of niet inzetten van de gewenste selektieve ontwikkeling.

Er zijn nog tal van arbeidsplaatsen te scheppen wanneer in de ontwikkeling van Nederland een zwaarder aksent gelegd wordt op energiebesparing, kleinschaligheid, milieubehoud en dergelijke.

Dat blijkt steeds in dit programma en in paragraaf 17 hebben we aangegeven hoe die ontwikkeling gestuurd

kan worden. Toch zal dit niet voldoende zijn om de toenemende stroom werkzoekenden aan betaald werk te helpen.

De oplossing die de meeste zekerheid biedt dat het werkloosheidsprobleem niet blijft bestaan of wordt verschoven en dat er geen beroep wordt gedaan op extra economische groeien koste van milieu, energie enzovoorts is daarom: verdelen van het beschikbare werk in bedrijfsleven en bij de (semi) overheid over werkenden en werkzoekenden. Tegelijkertijd en mede daardoor wordt het onbetaalde werk beter verdeeld en gestimuleerd. Er bestaan echter nog veel barrières en bezwaren voor mensen die korter werken dan de 'volledige' werkweek: hun rechtspositie is zwakker, ze hebben vaak een lager uurloon en in sommige bedrijven wordt deeltijdwerk zoveel mogelijk beperkt: men vindt dat het te veel organisatorische problemen met zich meebrengt. En bovenal: in lagere inkomensgroepen kan men moeilijk of niet loon inleveren voor vrije tijd.

Wat willen we bereiken?

a Het beschikbare betaalde werk — door verdergaande automatisering straks nog minder dan nu — wordt eerlijker verdeeld over werkenden en werkzoekenden. En op een zodanige manier dat ook in de onbetaalde sfeer, met name in het huishoudelijke werk een andere verdeling tot stand kan komen. Aanzienlijk kortere werkdagen en werkweken zijn daartoe aangewezen.

Het gaat er om dat het recht op arbeid handen en voeten krijgt.

b Algemene arbeidstijdverkorting voor heel Nederland in kleine stappen (verkorting van de werkweek met enkele uren per jaar) levert nauwelijks arbeidsplaatsen op en bevordert bovendien een andere werkverdeling thuis nauwelijks. Algemene arbeidstijdverkorting in grote stappen in alle bedrijfstakken stuit op problemen omdat de arbeidsmarkt dan niet ineens in de vraag kan voorzien. Daarom moet een aangepaste strategie toegepast worden die per sektor verschillend kan zijn.

c Om het werk beter te verdelen, wordt in principe gekozen voor een beleid dat zoveel mogelijk is gebaseerd op vrijwilligheid van de mensen. Voorwaarde is dan wel dat mensen echt in staat zijn om te kiezen. Daarvoor zijn een aantal organisatorische veranderingen noodzakelijk. Bovendien moet er voor gezorgd worden dat korter werken niet alleen mogelijk wordt voor een elite met hogere inkomens, maar voor iedereen. Dit betekent dat harder

dan ooit gewerkt moet worden aan een rechtvaardiger inkomensverdeling (hoofdstuk 3).

d Werkzoekenden die zelf een actieve rol willen spelen bij het scheppen van (eigen) werkgelegenheid, moeten daartoe alle ruimte krijgen.

e In de onbetaalde sektor moet een onderscheid gemaakt worden tussen o.m. zelfverzorgingstaken (huishoudelijk werk), hobbies, participatie in maatschappelijke organisaties (sport, politiek, vakbeweging, kerk, recreatie, acties en onbetaalde functies in de maatschappelijke dienstverlening).

Deelname van mensen in de onbetaalde sfeer kan zowel van individuele mensen als van de gemeenschap als geheel het welzijn vergroten. Dit dient dan ook bevorderd te worden door specifieke maatregelen en vooral door korter werken in betaalde banen mogelijk te maken. Ook in de onbetaalde sektor wordt rol-doorbreking voor mannen en vrouwen nagestreefd. Maatschappelijk noodzakelijke dienstverlening moet echter worden betaald en mag niet worden afgewenteld op al of niet deskundige vrijwilligers.

f Voorzover door vrijwilligheid de gewenste verdeling van betaald werk over iedereen die betaald werk wil niet zal worden bereikt is ook verplichte arbeidstijdverkorting in combinatie met loonmatiging noodzakelijk. Daarbij mogen de laagstbetaalden er niet op achteruit gaan. Met name moet daarvoor gedacht worden aan sectoren waar de aard van de werkgelegenheid, het inkomensniveau en de arbeidsmarkt het toelaten, bijvoorbeeld in het onderwijs.

Hoe willen we dat bereiken?

a Vrijwillig korter werken wordt op grote schaal mogelijk indien de flexibiliteit in het arbeidsleven aanzienlijk wordt vergroot. Deeltijdbanen worden daartoe sterk bevorderd.

De arbeidsbemiddeling wordt verbeterd. Speciale aandacht krijgen daarbij degenen die deeltijdarbeid zoeken of voor een kortere periode willen werken. Het aantal deeltijdbanen wordt uitgebreid. De overheid als werkgever neemt in eigen huis het voortouw. Voorts wordt met werkgevers- en werknemersorganisaties overleg gepleegd over een actieplan voor meer deeltijdarbeid: over eventueel in te stellen regels voor het percentage deeltijdbanen per bedrijfs(tak), over verbetering van de rechtspositie en sociale zekerheid van deeltijdwerkers, over de gevolgen van veel deeltijdarbeid voor de bedrijfsdemokratisering en voor de kwaliteit van de (deel)arbeidsplaatsen. Om

ongewenst verlies van arbeidsplaatsen te voorkomen, wordt het actieplan voor het omzetten van volledige banen in deeltijdfuncties vastgelegd in arbeidsplaatsenovereenkomsten (APO's).

b Uitbreiding van het aantal beschikbare arbeidsplaatsen en een grotere flexibiliteit in het arbeidsleven worden verder nagestreefd door:

- vergroting van de mogelijkheden voor vrijwillig vervroegde uittreding en vooral geleidelijke pensionering; zij die werken in kleinere bedrijven, winkels, huishoudens, apotheken enz. moeten kunnen rekenen op een financiële regeling, zo nodig met directe overheidssteun; dit geldt in het bijzonder voor de overbelaste groep van oudere ongehuwde vrouwen;
- invoering van betaald edukatief en kreatief verlof; konkrete plannen moeten in de komende periode door het parlement kunnen worden behandeld;
- meer mogelijkheden voor onbetaald verlof.

f Werkzoekenden krijgen de mogelijkheid zelf een actieve rol te spelen bij het scheppen van (eigen) werkgelegenheid. Bijvoorbeeld in de vorm van coöperaties en eenmansbedrijven. Daartoe worden de volgende maatregelen genomen:

- vestigingseisen worden soepel gehanteerd in situaties waar geen concurrentievervalsing dreigt
- de mogelijkheid tot het volgen van een (beroeps)-opleiding met behoud van uitkering wordt verruimd
- de dienstverlening van Sociale Diensten en Arbeidsbureaus wordt uitgebreid tot het adviseren en ondersteunen van werkzoekenden met dergelijke plannen
- uitkeringstrekkers krijgen een inkomensgarantie, zolang het (eigen) bedrijfje nog in de opstartfase is
- de mogelijkheden voor het verstrekken van renteloze leningen en opstartsubsidies aan werkzoekenden met dergelijke plannen worden aanzienlijk verruimd.

d Overwerk wordt beperkt, evenals betaalde nevenactiviteiten naast een baan. Voor zover nodig wordt per sektor verplichte arbeidstijdverkortung uitgewerkt.

e Voor de onbetaalde sector wordt nader onderzocht welke maatschappelijk noodzakelijke werkzaamheden moeten worden omgezet in betaalde banen en welke verbeteringen in de maatschappelijke infrastructuur nodig zijn voor een optimale ontwikkeling van de onbetaalde sector. Te denken valt aan informatie- en bemiddelingscentrales voor vrijwilligerswerk, aan een regeling

van de rechtspositie van de vrijwilligers en aan voorzieningen en betaalde kaderfuncties voor volwassenenedukatie, sport, recreatie, enz. Uitbreiding van de kollektieve sektor dient selektief plaats te vinden, waarbij gedacht moet worden aan voorzieningen die preventief werken, bevrijdend werken en/of zelfredzaamheid bevorderen.

f De mogelijkheden voor het verrichten van onbetaald werk door mensen die een uitkering genieten worden verruimd, zonder dat het recht op (betaald) werk vervalt.

g Om ouders beter in de gelegenheid te stellen de zorg van hun (pasgeboren of geadopteerde) kind zodanig met hun werk te combineren, dat deze zorg niet gepaard gaat met verlies van één van beider betaalde werkkring, wordt het volgende voorgesteld:

- invoering van een totaal bevallingsverlof voor de vrouw van 14 weken, vrij te verdelen over de periode voor en na de bevalling.

— daarna zal de mogelijkheid bestaan van een ouderschapsverlof van acht maanden. Dit verlof kan ook door de man i.p.v. de vrouw opgenomen worden, of door hen samen in deeltijd.

— na deze periode bestaat de mogelijkheid van incidenteel verzorgingsverlof (bijvoorbeeld bij ziekte van kinderen of partner). De regeling zou de vorm kunnen krijgen van een werknemersverzekering, die wordt ingepast in het vereenvoudigde sociale zekerheidsstelsel (zie 26).

Daarnaast dienen voorzieningen aanwezig te zijn die buitenshuis werken naast het vervullen van huishoudelijke taken mogelijk maken, zoals gemeenschappelijke kinderopvang als basisvoorziening.

h Het recht op principiële werkweigeren voor werknemers in dienst bij particuliere en overheidsbedrijven moet worden erkend. Werkweigeraars mogen niet worden ontslagen maar komen in aanmerking voor andere passende arbeid.

Arbeidsmarkt en kwaliteit van de arbeid

20 Hoe is de situatie?

Onder kwaliteit van de arbeid wordt verstaan de arbeidsomstandigheden, de werkinhoud en de medezeggenschap. De kwaliteit van de dagelijkse arbeid is van groot belang voor de ontwikkeling van het welzijn van mensen en van hun vermogen om de eigen leef-, woon- en werksituatie in te vul-

len en zonodig voor zichzelf op te komen tegenover maatschappelijke organisaties en structuren. Met de kwaliteit van het betaalde werk (maar ook het huishoudelijke werk) van veel mensen is het slecht gesteld:

- veel mensen werken in een omgeving waar veel lawaai is of waar het stinkt. Ze moeten werken met gevaarlijke stoffen, lopen andere risico's, moeten te zwaar werk verrichten of tijdens onregelmatige of onaangename tijden werken.
- voor de werkinhoud van veel banen geldt dat men weinig afwisseling, weinig kontakten met mensen heeft, dat men zijn of haar capaciteiten niet kan ontplooiën en/of dat er weinig leermomenten in het werk voorkomen (deze punten gelden ook voor het werk van 'de huisvrouw')
- tenslotte hebben werkenden veelal te weinig invloed op beslissingen die betrekking hebben op hun arbeidsomstandigheden en werkinhoud.

Door het binnenhalen van goedkope buitenlandse arbeiders was er jarenlang geen economische noodzaak om werk van slechte kwaliteit te verbeteren. Naarmate de werkloosheid in ons land groeide, zijn de grenzen voor de gastarbeiders steeds verder gesloten. De kwaliteit van de banen verbeterde echter intussen niet en nu zijn voor onaangename vakatures moeilijk mensen te vinden.

De ontwikkelingen in de structuur van de werkgelegenheid hebben die in het onderwijs niet gevolgd. Gemiddeld is de kwaliteit van de werkgelegenheid lager dan opleiding en capaciteiten van de bevolking. Bovendien zijn opleidingen algemener geworden terwijl de banen gespecialiseerder, vaak éénzijdiger zijn. De veronderstelling dat verdere technische ontwikkeling automatisch leidt tot verbetering van de kwaliteit van de arbeid is niet juist gebleken. Integendeel, ongecontroleerde automatisering, specialisatie en schaalvergroting bedreigen de kwaliteit nog verder. Bovenstaande ontwikkelingen hebben ertoe geleid dat er ondanks de grote werkloosheid voortdurend een groot aantal vakatures openstaat. De arbeidsmarkt is ondoorzichtiger. Werkgevers zijn niet gauw tevreden over sollicitanten, werkzoekenden moeten langer zoeken. Dankzij een werkloosheidsuitkering zijn de meesten niet gedwongen om de eerste de beste (slechtste) baan aan te nemen en kan men passend werk zoeken. Al met al funktioneert de arbeidsmarkt trager. Er is niet alleen een hoge werkloosheid, de werkloosheid is ook zeer ongelijk

verdeeld. De afgelopen jaren is bij arbeidsmarktproblemen nadruk gelegd op behoud van arbeidsplaatsen, natuurlijk verloop en voorkomen van ontslagen opdat degenen die werk hadden het zoveel mogelijk konden behouden. Nieuwkomers op de arbeidsmarkt, vooral jongeren en (huis)vrouwen die door gebrek aan ervaring in een baan toch al achterstand ondervinden, hebben daardoor veel minder kans op het verkrijgen van een baan. Ook ouderen die worden afgedankt omdat zij snelle veranderingen in het productieproces en in de aard van de arbeid niet kunnen bijhouden, maken weinig kans op een nieuwe baan.

Wat willen we bereiken?

a Iedereen die dat wil, moet kunnen werken overeenkomstig zijn of haar wensen en capaciteiten. In de eerste plaats moet de kwaliteit van het werk verbeterd worden. Daarbij gaat het erom niet alleen veiligheid en gezondheid maar ook het welzijn van de werknemers beter te waarborgen. Vooral gelet moet worden op werkinhoud en zeggenschap.

b Het kwalitatief goede werk en het 'slechte' werk dat niet verbeterd kan worden (en toch noodzakelijk is) moet eerlijk verdeeld zijn. Dit geldt tevens voor het (onbetaalde) huishoudelijke werk (zie ook 19).

Hoe willen we dat bereiken?

a Het beleid gericht op volwaardige werkgelegenheid mag niet verslappen, d.w.z. drukmiddelen om werkzoekenden te dwingen onaantrekkelijke arbeid te accepteren moeten worden afgewezen. Verlaging van uitkeringen en verruiming van het begrip 'passende arbeid' mag dan ook niet plaatshebben. De knelpunten op de arbeidsmarkt moeten worden aangepakt door de kwaliteit van het werk te verbeteren.

b De nieuwe Arbeidsomstandighedenwet moet zo snel mogelijk effectief in praktijk worden gebracht. Uitbreiding van de arbeidsinspectie die daarvoor nodig is moet zo snel mogelijk worden gerealiseerd. De welzijnsaspecten (werkinhoud en zeggenschap) zijn met deze wet nog niet voldoende gewaarborgd en moeten nader worden uitgewerkt.

c Om de werkinhoud van arbeidsplaatsen te verbeteren wordt verdere arbeidsdeling tegengegaan. In plaats daarvan worden gestimuleerd:

- taakrotatie d.w.z. het afwisselend uitvoeren van verschillende deeltaken
- taakverbreding d.w.z. samenvoegen van gelijksoortige taken

- taakverrijking d.w.z. uitvoerende taken worden uitgebreid met plan- nings- en controletaken
- het vormen van productiegroepen, d.w.z. het gehele produkt of een afge- rond onderdeel daarvan wordt vervaar- digd door een groep werkers die zelf indeling en uitvoering van het werk re- gelen.

d Bedrijven moeten verplicht worden ziekteverzuimgegevens en alle onge- valsgegevens openbaar te maken. Waar een hoog ziekteverzuim voor- komt, moet nagegaan worden waar de oorzaken liggen. Liggende oorzaken binnen het bedrijf dan moet in samen- werking met de ondernemingsraad een plan ter verbetering van de werkin- houd worden opgesteld.

e De arbeidsvoorwaarden van onver- mijdelijk onaantrekkelijk werk worden verbeterd door kortere arbeidstijden en relatief hogere beloningen. In dit ver- band kan ook de invoering van sociale dienstplicht een rol spelen (zie 25).

De huidige arbeidswet uit 1919, die o.m. richtlijnen geeft voor de arbeids- tijden, moet zodanig veranderd worden dat overwerk en ploegendiensten tot het uiterste worden beperkt. Continu- arbeid moet worden teruggedrongen. Waar dat niet mogelijk is moet het aantal ploegen worden uitgebreid (5 ploegendienst bijvoorbeeld).

f Aan de bezwaren van het huishou- delijke werk als dagelijkse arbeid kan tegemoet worden gekomen door de mogelijkheden om dat werk gezamen- lijk of roulerend te verrichten uit te breiden. Te denken valt aan het ter be- schikking stellen van ruimte waar ou- ders crèches kunnen opzetten e.d. en vooral aan het op grote schaal en voor alle bevolkingsgroepen scheppen van deeltijdwerkmogelijkheden.

g Om de positie van groepen die op de arbeidsmarkt minder kansen heb- ben te verbeteren, moet in de eerste plaats de verdeling van het beschikba- re werk ter hand worden genomen.

Daarnaast dient de positie van be- paalde groepen met behulp van speci- fieke maatregelen versterkt te worden:

- het opzetten van beroepsopleidin- gen, die ook de allerarmsten en meest tenachtergestelden zoveel mogelijk ga- ranties bieden op vaste, menswaardige arbeid;
- uitbreiding van de financiële mid- delen om jongeren in werkopleidingssi- tuaties te trainen en ervaring te laten opdoen; hierbij kan gedacht worden aan projecten die in het plan voor de Jeugdarbeid van het NVV-jongeren- kontakt zijn voorgesteld;
- uitbreiding van het leerlingenstelsel

waarbij door middel van arbeidsover- eenkomsten de rechtspositie van de leerling-werknemer gelijk is aan die van de andere werknemers;

- versterking van de positie van jon- geren op de arbeidsmarkt door middel van positieve diskriminatie (quotering per bedrijfstak, te beginnen bij over- heidsdiensten);

- de rechtspositie van werkende ge- huwde vrouwen wordt verbeterd en door middel van positieve diskriminatie worden arbeidsplaatsen voor vrouwen geclaimd (quoteringsstelsel per bedrijfs- tak);

- er komen betere mogelijkheden voor her- en bijscholing;

- voor ouderen en gedeeltelijk ar- beidsgeschikten gaat het vooral om omscholingsmogelijkheden, loonkos- tensubsidies en aangepaste (deeltijd)banen.

h De positie van buitenlandse arbe- iders verdient ondersteuning door ge- richt beleid. De formeel aan die van Nederlandse werknemers gelijke rechtspositie dient in de praktijk ook betekenis te krijgen (arbeidsbemidde- ling, promotiebeleid e.d.). Spreiding van buitenlanders en andere ethnische minderheden over het bedrijf heeft voorkeur boven concentratie op aparte afdelingen (tenzij dit opvangvoorzienin- gen in gevaar brengt). Voorkomen moet worden dat de opgroeiende tweede generatie als vanzelfsprekend in de onaantrekkelijke banen terecht- komt.

i De verantwoordelijkheid voor de ar- beidsbemiddeling en de uitwerking van het arbeidsvoorzieningenbeleid dient gedecentraliseerd te worden van het rijk naar de regionale overheden (provincies). Ter plaatse bestaat im- mers inzicht in de knelpunten bij be- paalde groepen en bedrijven.

De opzet van de gewestelijke ar- beidsbureaus zal daarbij veranderd moeten worden. Er dient nauwere sa- menwerking te bestaan met de maat- schappelijke dienst- en hulpverlenings- centra om geschikte begeleiding te be- reiken. Arbeidsbureaus gaan alle werk- zoekende vrouwen registreren, ook als zij part-time willen werken, zodat een beter inzicht ontstaat in de werkelijke werkloosheid; ze gaan actiever bemid- delen voor de zgn. moeilijk plaatsbare werklozen en vrouwen.

Kommerciële uitzendbureaus worden teruggedrongen en uiteindelijk opge- heven. De arbeidsbureaus nemen de bemiddeling voor tijdelijk werk op zich.

Arbeidsbureaus ondersteunen initia- tieven van werkzoekenden om zelf een

bedrijf op te zetten. Tenslotte krijgen arbeidsbureaus een stimulerende taak om deeltijdbanen bij bedrijven tot stand te doen komen en de arbeidsbemiddeling daarop af te stemmen.

j Ten aanzien van de Sociale Werkplaatsen (WSW-voorzieningen) worden de volgende maatregelen getroffen:

- de bedrijfseenheden met meer dan ca. 150 werknemers worden gesplitst
- leiding en begeleiding worden verbeterd (scholingsmaatregelen)

- niemand mag gedwongen worden werk te aanvaarden (bijv. door met stoppen van de uitkering te dreigen)

- ook de werkplaatsen moeten gedemocratiseerd worden; specifieke maatregelen zijn nodig om vertegenwoordiging van de werkenden mogelijk te maken.

- alle Sociale Werkplaatsen worden (inter-)gemeentelijke instellingen onder verantwoordelijkheid van B & W.

k Aan het ongebreideld onderbrengen van mensen in de WAO dient abrupt een einde te worden gemaakt (zie 26).

l Vrouwelijke werknemers moeten gelegenheid hebben hun kinderen te zogen. Daartoe wordt art. 74 uit het Algemeen Rijksambtenarenreglement opgenomen in de Arbeidswet.

Wetenschap en techniek

21 Algemeen

Hoe is de situatie?

De manier waarop onze samenleving zich ontwikkelt, wordt in sterke mate door technologische factoren bepaald. Zelfs in zo sterke mate dat het er dikwijls op lijkt dat de voortgang van wetenschap en techniek een automatisch, onafhankelijk proces is waarnaar de samenleving zich moet richten. Juichend dan wel morrend. Niets is minder waar. De samenleving en de overheid kunnen en moeten de ontwikkeling van wetenschap en techniek en hun toepassingen sturen in de goede richting.

Wat willen we bereiken?

Het wetenschappelijke speur- en ontwikkelingswerk zal moeten bijdragen aan de oplossing van brandende maatschappelijke problemen en aan de opbouw van een rechtvaardiger en vriendelijker samenleving. Of het nu door de overheid, door universiteiten en hogescholen of door het bedrijfsleven en andere instellingen wordt uitgevoerd.

Daartoe zal dit werk gedemocratiseerd moeten worden; d.w.z. grotere

invloed van de overheid, de onderzoekers en van andere direkt betrokkenen, en openbaarheid van methoden en uitkomsten. Hierbij zullen de onderzoekers en hun opdrachtgevers gebonden zijn aan een globaal wetenschapsplan. Naast de meer traditionele instrumenten zoals veiligheidswetgeving en subsidies dient de overheid op dit punt nieuwe instrumenten te ontwikkelen.

Hoe willen we dat bereiken?

a De overheid stelt jaarlijks een wetenschapsplan op in overleg met een keur van maatschappelijke groeperingen, waaronder wetenschappers. Dit plan wordt aan het parlement voorgelegd. Het omvat meerjarenplannen in hoofdlijnen: voor elk aandachtsgebied en afzonderlijk voor het universitaire onderzoek. Het bedrijfsleven zal erin worden betrokken en wordt geacht de informatie te geven die voor het opstellen van het plan nodig is.

b Alle adviezen voor het wetenschapsplan worden openbaar gemaakt, evenals eventuele minderheidsadviezen en alternatieve voorstellen.

c Om het wetenschapsplan uit te voeren zullen universitaire onderzoekers, onderzoeksteams uit het bedrijfsleven en degenen, die voor hun onderzoek overheidssubsidie krijgen, samen moeten werken (bv. in nationale programma's).

d Ook anderen dan wetenschappers kunnen op eigen initiatief of op verzoek voorstellen indienen om vraagstukken wetenschappelijk te bestuderen of te begeleiden. Het geld voor dit onderzoek wordt zo nodig gehaald uit een apart daarvoor ingesteld fonds. Een jaarlijks toenemend deel van de gelden voor toegepast wetenschappelijk onderzoek wordt ter beschikking gesteld van politieke partijen, vakbonden en andere maatschappelijke groeperingen, bijv. via de wetenschapswinkels. Zo kunnen de voor de toekomst belangrijke keuzemogelijkheden, die nu nog niet door de meerderheid gesteund worden, tijdig wetenschappelijk worden uitgebouwd.

e Krachtig zullen we bevorderen dat er onderzoekcommissies van de ondernemingsraden komen, die werkelijke mogelijkheden krijgen om invloed uit te oefenen op het onderzoeksbeleid van de bedrijven. Ze moeten alle informatie krijgen, die nodig is voor de beoordeling van onderzoeksprogramma's.

f Wetenschappelijke onderzoekers (waarbij inbegrepen industriële onderzoekers) moeten door de wet beschermd worden wanneer zij uit maatschappelijke overwegingen opdrachten

weigeren of vroegtijdig hun opdrachten, de resultaten of de gevolgen ervan publiceren.

g Bij internationale samenwerking wordt de planning in het bijzonder afgestemd op landen met beperkte mogelijkheden voor wetenschappelijk onderzoek. Deze landen worden geholpen bij het verbeteren van hun positie.

Dit betekent in de eerste plaats de ontwikkeling en overdracht van aangepaste, kleinschalige technologie. Overdracht van de meest geavanceerde, eventueel grootschalige technologie moet echter niet uitgesloten worden voor zover die past in een nieuwe internationale economische orde.

h Het kleine en middelgrote bedrijfsleven dient direkter toegang te krijgen tot resultaten van wetenschappelijk onderzoek. In dat kader kunnen 'stages' van universitaire onderzoekers bij bedrijven een nuttige rol spelen.

i Het octrooirecht dient te worden aangepast zodat misbruik wordt tegengegaan.

j Bij de verdeling van het overheids-geld voor onderzoek dient meer dan nu in acht genomen te worden, welke bijdrage het onderzoek levert aan de oplossing van maatschappelijke problemen.

k Proeven met dieren moeten tot het uiterste worden beperkt; proeven met dieren, die alleen gedaan worden ten behoeve van de cosmetische industrie, worden helemaal verboden. (Wetenschappelijk) onderzoek naar het ontwikkelen van methoden om zonder gebruik van dieren gewenste doelstellingen, resp. resultaten te bereiken, moet krachtig gestimuleerd worden.

22 Automatisering

Hoe is de situatie?

De invoering van allerlei toepassingen van de mikro-elektronika (ME) is op dit moment de meest in het oog lopende verandering op technologisch gebied. Het is ook de meest ingrijpende. Vele arbeidsplaatsen verdwijnen door automatisering. Tegelijk worden zeer veel nieuwe produkten op de markt gebracht, van mikro-processors om produktieprocessen te sturen tot luxe consumptie-artikelen in de elektronikasfeer. De mogelijkheden om gegevens op te slaan in geheugens zijn vrijwel onbegrensd, waarbij de effectiviteit van controle een groot vraagteken is. Elektronische uitwisseling van informatie via beeldschermen kan sociaal gezien verstrekkende gevolgen hebben: de 'beeldbuisenkultuur' is een dochter van de 'apparatenkultuur'.

Wat willen we bereiken?

De ontwikkelingen in de ME dienen gestuurd en gecontroleerd te worden en wel de produktie, de aanwending in nieuwe produkten en de aanwending in de vorm van automatisering. Dit dient te gebeuren door degenen die het meest direkt met de gevolgen worden gekonfronteerd, dus werknemers en konsumenten, binnen het kader van de door de overheid vastgestelde investeringswetgeving en het door de overheid vastgestelde wetenschapsplan. Maatstaven die hierbij moeten worden aangelegd zijn (a) het maatschappelijk nut en de kwaliteit van de produkten en (b) de kwaliteit van de arbeid.

Hoe willen we dat bereiken?

a Automatiseringsbeslissingen dienen, zoals alle investeringsbeslissingen, op het nivo van de OR genomen te worden. Voorwaarde voor democratische besluitvorming is een automatiseringsplan voor korte en middellange termijn per onderneming, zo mogelijk als onderdeel van een investeringsplan.

b Nieuwe produkten en produktiemiddelen van goederen en diensten door invoering van ME zullen steeds de kwaliteit van de arbeid moeten verbeteren. De produktie van mikro-elektronika zal in Nederland slechts gestimuleerd dienen te worden voor zover de produktie past binnen het beleid gericht op selektieve ontwikkeling (par. 17) en voorzover de produkten voldoen aan de bovengenoemde eisen t.a.v. kwaliteit en nut van de produkten en kwaliteit van de arbeid.

c De overheid zal een beleid, gericht op de punten a t/m b kunnen voeren met behulp van een vergunningenbeleid, wetenschappelijk onderzoek en voorts alle instrumenten m.b.t. het arbeidsmarktbeleid.

d De overheidsbedrijven kunnen voorop lopen bij het uitvoeren van bovengenoemde strategie.

e Het verdient aanbeveling om een nationaal instituut op te richten, vergelijkbaar met de Algemene Rekenkamer, dat voortdurend de sociaal-kulturele gevolgen van de ontwikkeling in de mikro-elektronika en automatisering onderzoekt en toetst aan algemene doelstellingen die periodiek door de Tweede Kamer worden opgesteld.

f Het gebruik van de geprogrammeerde instructie- en telekommunikatie-apparatuur in het onderwijs mag er niet toe leiden dat de sociale stimulanzen bij het leren wegvallen. Deze tech-

nieken kunnen geen vervanging, wel een aanvulling zijn van de traditionele lesmethoden. Vooral wat betreft de kennisoverdracht daarin.

g Bij de invoering van informatie-uitwisselingssystemen zoals viewdata zullen er garanties moeten komen voor het democratisch beheer van de informatiebank en daarmee voor de kwaliteit en veelzijdigheid van de informatie.

Overheidsfinanciën en koopkracht

23 Hoe is de situatie?

Ons land behoort tot de rijkste landen ter wereld. Zowel de omvang van de partikuliere consumptie als de omvang van de kollektieve uitgaven voor gemeenschappelijke voorzieningen en sociale zekerheid zijn groter dan ooit. De verdeling van die welvaart stemt echter niet tot tevredenheid. Zeker nu het nationaal inkomen weinig of niet meer stijgt zal het meer dan ooit om de verdeelvraagstukken gaan. Immers, op langere termijn kan er niet méér worden besteed dan er wordt verdiend.

Toch moet er hard gewerkt worden aan energiebesparing, kleinschaligheid, milieubehoud, woningbouw, arbeidstijdverkorting, ontwikkelingshulp, kollektieve voorzieningen, economische herstructurering enzovoort. Dat legt beperkingen op aan de financiële ruimte die overblijft voor materiële consumptie en daarmee aan het besteedbare inkomen van de totale bevolking. Op langere termijn kan de overheid zich niet een groot financieringstekort veroorloven, behalve wanneer er blijvende economische groei is. Immers, daardoor worden de jaarlijks te betalen rente en aflossingen op de staatsschuld steeds groter. Monetair financieren van tekorten leidt slechts tot inflatie en verschuift de problemen naar de toekomst. Ieder jaar worden met Prinsjesdag de begrotingen voor het komende jaar ingediend. Het parlement moet echter beslissingen nemen over uitgaven waarvan de konsekwenties voor latere jaren niet goed worden overzien. Er wordt geen inzicht geboden in de mogelijke beleidsom-

buigingen doordat de alternatieven voor de sociaal-economische ontwikkelingen niet worden uitgewerkt door de daarvoor aangewezen instanties (planburo e.d.).

Overheidsuitgaven worden gedaan met het oog op een bepaald doel. Achteraf kan slecht worden vastgesteld of de uitgaven aan hun oorspronkelijke doel hebben beantwoord, omdat dit te weinig wordt onderzocht. Hierdoor kan het parlement geen zorgvuldige afweging maken tussen het voortzetten van deze uitgaven of het uitvoeren van nieuwe taken.

Wat willen we bereiken en hoe?

a De PPR gaat er vanuit dat de economische groei in Nederland sterk zal achterblijven bij die in het verleden, wellicht zal het nationaal inkomen zelfs stabiliseren of afnemen. De overheidsuitgaven moeten daarom over een langere termijn gedekt worden door de inkomsten. Het financieringstekort moet worden teruggedrongen.

b De bestedingsruimte voor uitgaven wordt door de afnemende groei steeds geringer. Bij iedere uitgave is daarom discussie en zorgvuldige afweging nodig om een zo democratisch mogelijke besluitvorming te garanderen. Daartoe wordt zo overzichtelijk mogelijk informatie gegeven over omvang en effecten van overheidsmaatregelen op korte en langere termijn.

c In het vervolg worden naast de middellange termijnramingen tweejaarlijkse begrotingen aan het parlement aangeboden. Om inzicht te krijgen in politieke alternatieven worden alternatieve 'scenario's' gepresenteerd.

d De Algemene Rekenkamer krijgt tot taak onderzoek te doen naar de effekti-

viteit van overheidsuitgaven en rapporteert daarover aan het parlement.

e De PPR streeft naar het handhaven van de koopkracht tot modaal, maar dit zal wellicht niet onder alle omstandigheden te realiseren zijn, gezien de andere doelstellingen in dit programma.

Echter alleen indien de instrumenten om voor alle inkomensgroepen een beleid van inkomensmatiging en -hervreiding te voeren, op korte termijn tot stand komen en worden geëffektueerd, kan koopkrachtvermindering voor modale inkomens voor de PPR aanvaardbaar zijn, om de gewenste overheidsuitgaven, inkomensoverdrachten en se- lektieve ontwikkeling te kunnen financieren bij geringe groei.

De koopkracht van het minimumloon moet worden gehandhaafd.

Inkomens uit arbeid

24 Hoe is de situatie?

Er bestaan in ons land nog steeds grote inkomensverschillen. Inkomensverschillen bepalen hoe mensen hun eigen inkomen ervaren. Mensen vinden het prettig als hun inkomen verbetert. Als ze merken dat iedereen erop vooruit gaat, blijkt de tevredenheid nauwelijks toe te nemen: dan is er bij onderlinge vergelijking namelijk niets veranderd. Het gaat dus om de relatieve inkomenspositie en men vergelijkt zich altijd weer met mensen die méér verdienen.

Dit betekent dat men de gemiddelde tevredenheid van de gehele bevolking sterker vergroot door de inkomens te nivelleren dan door iedereen er iets bij

te geven.

Als matiging nodig is, zeggen mensen vaak (terecht): éérst de hogere inkomens. Nivellering is dan ook een voorwaarde om inkomensmatiging te bereiken bij afnemende economische groei.

Voor de uitkeringstrekkers geldt, dat de uitkering volledig bepaald wordt door de overheid; denk je aan de inkomens uit arbeid, dan zijn niet voldoende instrumenten aanwezig voor een àlle inkomenscategorieën omvattend inkomensbeleid; een beleid voor inkomens uit speculatie of vermogen is helemaal nog niet te voeren.

In het algemeen worden inkomensverschillen veroorzaakt door verschillen in de positie op de arbeidsmarkt. De inkomensverhoudingen zijn veelal terug te voeren op schaarsteverhoudingen op die markt. Veel beloningen zijn daarbij nog steeds gebaseerd op schaarsteverhoudingen in het verleden. Omdat vroeger kennis veel schaarser was dan nu worden bijvoorbeeld de meeste functies waarvoor veel opleiding nodig is zeer goed betaald. Denk bijvoorbeeld aan vrije beroepsbeoefenaren, hogere ambtenaren en de hogere functies in het bedrijfsleven.

Sommige groepen hebben daarbij een machtspositie opgebouwd waarmee men de inkomenspositie beter kan beschermen dan anderen. Hierdoor zitten we met een verouderde beloningsstructuur waarin mensen met meer opleiding de betere banen kunnen bezetten. Beter omdat die hoger beloond worden en omdat het meestal plezieriger werk is.

De traditionele (zogenaamde) vrouwenberoepen komen door de gehanteerde funktiewaarderingssystematiek automatisch voor lagere beloning in aanmerking. De bestaande inkomensverhoudingen worden door de PPR dan ook als onrechtvaardig ervaren.

Wat willen we bereiken?

a De doelstellingen van het inkomensbeleid, zoals de PPR dat wil voeren, kunnen moeilijk los gezien worden van andere gewenste veranderingen in onze samenleving, zoals eerlijker verdeling van het werk en meer zelfstandigheid van mannen en vrouwen.

Die verschillende doelen moeten in hun samenhang worden beschouwd.

b De fundamentele gelijkwaardigheid van alle mensen geldt daarbij als uitgangspunt ook al zijn mensen gelukkig verschillend.

Een rechtvaardig inkomensbeleid moet dan ook gestalte geven aan die

gelijkwaardigheid. De PPR vindt dat op grond hiervan in principe iedereen (vanaf een bepaalde leeftijd) recht heeft op betaalde arbeid. Op den duur streeft de PPR naar een basisinkomen voor iedereen ongeacht de door iemand verrichte arbeid.

c Mensen zijn verschillend. Maar of je nu man bent of vrouw, meer kennis hebt opgenomen of sterker bent, jong of oud, die verschillen mogen geen grond vormen voor inkomensverschillen. Inkomensongelijkheid die op die verschillen is terug te voeren, wordt daarom opgeheven. Het inkomensbeleid moet erop gericht zijn de mechanismen die tot hogere inkomens leiden te doorbreken om zodoende een aanzienlijke inkomensnivellering tot stand te brengen.

d Een rechtvaardige inkomensverdeling is niet hetzelfde als inkomensgelijkheid. Wanneer iemand voor het vervullen van een taak extra offers brengt, kan een hoger inkomen redelijk zijn. Elders hebben we aangegeven hoe de kwaliteit van de arbeid sterk verbeterd kan worden. Gestreefd wordt naar een maximum-inkomen dat (netto) niet groter is dan driemaal het netto minimumloon voor volwassenen.

Daarbij dient rekening te worden gehouden met individuele verschillen in maatschappelijke en financiële positie. De een ontvangt bv. wel individuele huursubsidie en de ander niet. De een heeft wel een aftrek voor verwervingskosten, de ander niet.

e Inkomensverschillen zijn voor vrijwel de gehele bevolking onderwerp van gesprek. Bij het bewerkstelligen van de gewenste veranderingen in de inkomensverhoudingen kan de publieke meningsvorming over criteria voor en hoogte van inkomensverschillen een belangrijke rol spelen. Inzicht in de feitelijke inkomensverdeling is daarvoor een noodzakelijke voorwaarde.

Hoe willen we dat bereiken?

a Om een radicale verandering van de inkomensverhoudingen te bereiken moet een alle inkomensgroepen omvattend inkomensbeleid worden gevoerd. Het parlement stelt jaarlijks de richtlijnen voor zo'n beleid vast. Over de invulling van het inkomensbeleid, in samenhang met actieplannen voor de hervorming van het werk en verbetering van de kwaliteit van de arbeid wordt met de betrokken maatschappelijke organisaties overlegd.

b De Wet Openbaarheid van Inkomens uit arbeid moet nu eindelijk in werking treden. In de komende 4 jaar worden ook de inkomens uit vermogen

onder de invloedssfeer van de wet gebracht. De zogenaamde passieve openbaarheid wordt omgezet in een publicatieplicht. Als eerste stap krijgen in elk geval de ondernemingsraden inzage in de inkomens binnen bedrijven alsmede in wijzigingen in het salariebeleid. Alle werknemers, ook de hogere inkomensstrekkers, worden onder een CAO gebracht.

Om een stringent prijs/inkomensbeleid ten aanzien van vrije beroepsbeoefenaren te kunnen voeren, wordt de Economische Controle Dienst uitgebreid met een onderzoeksafdeling die een betrouwbaar inzicht in de verdienste inkomens van zelfstandigen kan geven.

c Nivellering van inkomens wordt in de eerste plaats nagestreefd door wijziging van de beloningsverhoudingen (veranderingen in de premieheffing voor sociale zekerheid en belasting werken ook nivellerend; zie daarvoor elders). Via funktieclassificatie worden alle functies vergelijkbaar gemaakt. Op grond daarvan kan een begin gemaakt worden met het herzien van de beloningsstructuur. De faktor kennis krijgt daarin minder gewicht dan in de huidige funktiewaarderingssystemen gebruikelijk is.

d Zolang er nog eentonig of vuil werk bestaat of gewerkt moet worden op onaangename werktijden kunnen daarvoor inkomens toeslagen aanvaardbaar zijn. De compensatie zal echter zoveel mogelijk worden gezocht in kortere arbeidstijd voor deze functies.

e Waar hoge inkomens het gevolg zijn van schaarste van bepaalde deskundigheden moet die schaarste worden opgeheven door scholingsmaatregelen e.d. Waar hoge inkomens het gevolg zijn van traditie of schaarste in het verleden wordt de inkomensvorming op korte termijn bijgesteld.

Waar hoge inkomens het gevolg zijn van bijzondere marktsituaties, zoals bij bepaalde vrije beroepen waar de dienstverlener in belangrijke mate zelf kan bepalen in hoeverre de cliënt hem 'nodig' heeft, wordt het inkomen losgekoppeld van het aantal verrichtingen, zonodig door loondienstfuncties te scheppen. Uiteraard moet er dan wel controle op de kwaliteit en omvang van de werkzaamheden plaats hebben, maar dat is nu ook al gewenst.

f Loonsverhogingen worden gegeven in centen i.p.v. in procenten.

Die betekent onder meer aftopping van de prijskompensatie.

g Er mag beslist niet worden gekort op het minimum jeugdloon. Integen-

deel, het minimum jeugdloon is gebaseerd op een niet terzake doend verschil en zal op den duur dan ook moeten samenvallen met het minimumloon voor volwassenen.

Basisinkomen

25 In het verre verleden vond alle productie, alle arbeid plaats in en om de privé-huishoudens. In de loop van de geschiedenis zijn de taken steeds meer verdeeld. Er groeide een zekere arbeidsverdeling en er ontstond handel. Zo kwamen verschillende economische sectoren tot stand in wat nu de volkshuishouding heet: voedselproductie in de landbouw, ambachten, industrie en, vooral deze eeuw, een heel netwerk van commerciële en niet-commerciële dienstverlening.

Toch vindt ook nu nog een belangrijk deel van de productie in en om de privé-huishouding plaats. Onbetaald. Soms voor eigen nut, soms voor dat van anderen (doe-het-zelf-, huishoudelijk- en vrijwilligerswerk).

Het onderscheid tussen werk dat wel en werk dat niet betaald wordt, is door allerlei economische en kulturele oorzaken bepaald. In elk geval kan je niet zeggen dat het betaalde werk nuttiger is dan het onbetaalde. Bepaalde werkzaamheden gebeuren zowel betaald als onbetaald: eten kan je thuis opdienend of in een restaurant laten opdienen; kleren wassen, een bed timmeren, tuin onderhouden enzovoort, je kunt het zelf doen of laten doen. Sommige maatschappelijke diensten worden door vrijwilligers verricht, andere door betaalde instellingen. Het verschil zit 'm niet in het nut voor de samenleving, maar in de geldstromen tussen mensen. Het begint dan ook zo langzamerhand een achterhaalde zaak te worden dat bepaalde mensen wel en anderen géén inkomen ontvangen voor nuttige bezigheden. Trouwens, in onze samenleving is ook moeilijk vast te stellen wie geen betaalde baan kunnen vinden en wie dat onder de huidige omstandigheden niet willen, zelfs al zou er een enorm controleapparaat in het leven worden geroepen (met alle nadelen van dien).

Beter lijkt het ons er vanuit te gaan dat mensen in onze maatschappij door hun bestaan alleen al (daar hebben ze zelf niet om gevraagd) het recht hebben op een inkomen om in het levensonderhoud te voorzien. De tijd lijkt geleidelijk rijp te worden om iedereen een basisinkomen te verstrekken, ongeacht de vraag wat hij of zij ervoor doet.

Natuurlijk kleven er aan dat idee ook problemen. De PPR ziet op het ogenblik als grootste gevaar van een basisinkomen, of zoals anderen het noemen een 'arbeidsloos inkomen', dat het idee misbruikt wordt om de oneerlijke verdeling van het werk in stand te houden. Met gedwongen werkloosheid voor vele honderdduizenden die in onze maatschappij geen recht op arbeid blijken te hebben. En dan is arbeidsloos inkomen een ander woord voor uitkering: blijf zitten waar je zit en verroer je niet... een idee dat in rechtse handen tevens misbruikt zal worden om uitkeringen te verlagen!

Om een betere startpositie voor de invoering van een basisinkomen voor iedereen te scheppen, moet het werk eerlijker verdeeld worden. Zowel het betaalde als het onbetaalde, zowel het aangename als het onaangename. Het zal duidelijk zijn dat het onaangename werk het grootste probleem wordt in een maatschappij met een basisinkomen voor iedereen. Gewerkt zal er heus wel worden, daarvoor betekent werk genoeg voor mensen zelf: kijk maar eens wat mensen allemaal vrijwillig doen in de onbetaalde sector. Dat laat zich eenvoudig niet uitputtend beschrijven (het grote ongelijk van degenen die zeggen dat mensen van nature lui zijn). Het vuile werk zal echter wel blijven liggen.

De PPR heeft daar drie antwoorden op.

a De kwaliteit van het onaangename werk moet drastisch verbeterd worden (zie 20).

b Uiterlijk met de invoering van een basisinkomen wordt tevens een sociale dienstplicht ingevoerd waardoor iedereen tenminste een aantal perioden in zijn of haar leven maatschappelijk noodzakelijke taken vervult (bijvoorbeeld een halfjaar). Het ligt voor de hand dat een deel daarvan besteed wordt aan onaangenaam werk dat niet verbeterd kan worden.

c Zolang het slechte werk nog niet eerlijker verdeeld is zal er ook na invoering van een basisinkomen in het inkomensbeleid ruimte moeten zijn voor toeslagen voor degenen die het onaangename werk op zich nemen.

Aan de invoering van een basisinkomen zitten allerlei haken en ogen.

Maar er zijn ook belangrijke voordelen aan verbonden, die de oplossing van sociaal-economische problemen dichterbij kunnen brengen. Zo kunnen de hoge arbeidskosten voor arbeidsintensieve bedrijven lager worden en kan de wir-war in het sociale zekerheidstelsel worden vereenvoudigd.

Maar bovenal telt dat mensen vrijer kunnen worden en onafhankelijker van anderen en van economische dwang. Op weg naar een betere startpositie voor deze ontwikkeling geeft de PPR de hoogste prioriteit aan de verbetering van de kwaliteit van de arbeidsplaatsen en aan een radicale herverdeling van inkomen en (betaald en onbetaald) werk. Om te voorkomen dat het herverdelende effect van het basisinkomen door afwenteling teniet wordt gedaan, moet bij de invoering van het basisinkomen ook een maximum-inkomen zijn ingevoerd.

Intussen kan de invoering van een basisinkomen ook technisch gesproken dichterbij komen, mits voortvarend wordt gewerkt aan de integratie en individualisering van de belastingheffing en premieheffing voor de sociale verzekeringen, aan de individualisering van sociale uitkeringen en aan de invoering van een algemene pensioenregeling voor de gehele bevolking, zoals in de volgende paragrafen wordt aangegeven.

Sociale zekerheid

26 Hoe is de situatie?

Het systeem van sociale verzekeringen dient mensen die zonder inkomen raken te ondersteunen. Bij dit onderwerp mag dan ook niet voorbij gegaan worden aan het feit dat het toenemende beroep op sociale verzekeringen een gevolg is van principiële tekortkomingen van de huidige economische orde, waarin het begrip arbeid is beperkt tot betaalde arbeid maar het recht op betaalde arbeid niet wordt gegarandeerd. De feitelijke problemen worden door het systeem van uitkeringen niet opgelost, integendeel: de WAO wordt bijvoorbeeld misbruikt om werklozen aan het geregistreerde arbeidsaanbod te onttrekken. Daardoor raken zij in feite hun aanspraak op arbeid, eventueel aangepaste of deeltijd-arbeid, kwijt.

Door de geleidelijke invoering van de verschillende sociale verzekeringswetten is een lappendeken ontstaan van voorzieningen waarbinnen slechts enkelen de weg weten. Die ingewikkeldheid van het systeem is niet alleen bezwaarlijk, zij leidt er tevens toe dat groepen mensen die een beroep op een uitkering zouden moeten kunnen doen tussen wal en schip raken. Het huidige systeem gaat uit van de verzekeringsgedachte, dat wil zeggen men verzekert zich tegen een mogelijke gebeurtenis als gevolg waarvan men zon-

der inkomen zou geraken. Daarvoor wordt een premie, een percentage van het inkomen, afgedragen. Door het bestaan van maxima in de premieheffing en door de mogelijkheid betaalde premies voor de inkomstenbelasting af te trekken is het systeem niet in overeenstemming met het draagkrachtbeginsel. Daardoor kunnen hogere inkomens feitelijk meer besteden dan je zou verwachten.

Doordat de sociale zekerheid voor het overgrote deel wordt gefinancierd uit de loonkosten, drukken de lasten onevenredig zwaar op arbeidsintensieve, vaak kleinere, bedrijven. Dit leidt gemakkelijk tot 'rationalisering' van de produktie en uitstoot van arbeidskrachten met als gevolg stijging van de sociale lasten. Zo zijn we in een vicieuze cirkel beland. Het bestaande stelsel van sociale zekerheid is niet afgestemd op het feit dat in één huishouden meerdere kostwinners kunnen voorkomen.

Ook voor deeltijd-werkers kunnen problemen ontstaan doordat het systeem niet geïndividualiseerd is.

Wat willen we bereiken?

a Het beroep op de sociale zekerheid dient verminderd te worden zonder dat de uitkeringsgerechtigden daar de dupe van worden (volumebeleid). Het terugdringen van het gebruik van de voorzieningen begint bij een totaal andere benadering van de huidige problemen: verbetering van de kwaliteit van de arbeid en eerlijker verdeling van het werk.

b De systemen van belastingheffing en van premieheffing voor sociale verzekeringen worden geïntegreerd om de lasten naar draagkracht te verdelen tussen de verschillende inkomensgroepen. Daarbij wordt uitgegaan van het individu in plaats van het gezin.

c De bestaande regelingen op het terrein van sociale zekerheid worden op elkaar afgestemd en vereenvoudigd (WAO, AAW en ZW) en waar nodig uitgebreid tot de gehele bevolking (pensioenen en ziektekosten).

Het geheel dient uit te monden in een loondervingswet. Verschillen in inkomens tussen vergelijkbare functies als gevolg van verschillen in premieheffingen, zoals bijvoorbeeld tussen overheidspersoneel en de zogenaamde trendvolgers, worden opgeheven.

d De stelsels van belasting- en premieheffing worden geleidelijk zo gewijzigd dat een verschuiving van lasten optreedt ten gunste van de faktor arbeid (arbeidsintensieve bedrijven). Zowel belastingen als premies dienen ge-

heven te worden naar draagkracht van de bedrijven.

Hoe willen we dat bereiken?

a In de eerste plaats moet verwezen worden naar de paragrafen 2.4 over de verdeling van het werk en 2.5 over verbetering van de kwaliteit van de arbeid, omdat daarin de oorzaken van veelvuldig gebruik van sociale verzekeringen worden aangepakt.

b De verplichting voor werkgevers om een aantal gedeeltelijk arbeids(on)geschikten in dienst te nemen moet worden uitgebreid en op de naleving ervan moet beter worden toegezien.

Tevens moet de werkgever zoveel mogelijk aangepaste arbeid aanbieden aan de 'eigen arbeidsongeschikten'.

c Door integratie van WAO/AAW en Ziektewet wordt in een vroeger stadium een gerichte medische begeleiding mogelijk.

d Integratie van heffingen voor inkomstenbelasting en sociale verzekeringen wordt gerealiseerd door geleidelijke opheffing van de maximumpremiegrenzen, afschaffing van de aftrekbaarheid van betaalde premies voor de inkomstenbelasting (IB) en verhoging van de rijksbijdragen aan de sociale fondsen.

Om te voorkomen dat bij deze herstructurering bij met name de midden-groepen onaanvaardbare inkomensdalingen plotseling optreden, moet steeds het totale besteedbare-inkomen beschouwd worden.

e Het sociale zekerheidsstelsel wordt geïndividualiseerd. De positie van deeltijdwerkers mag daarbij niet nadelig worden beïnvloed (door volledige premieheffing e.d.).

f Op de sociale minima wordt niet gekort. De welvaartsvastheid door middel van de zogenaamde netto-netto-koppeling met de ontwikkeling van het netto-minimumloon moet gehandhaafd worden.

g Er wordt een volksverzekering ziektekosten ingevoerd.

h Er wordt een uniform pensioensysteem ingevoerd boven de AOW. Ook hierbij moet worden uitgegaan van het individu.

i Alimentatieregelingen worden verbeterd. Er wordt gestreefd naar het vastleggen van een maximum in het aantal jaren waarin alimentatie behoeft te worden betaald.

Belastingen

27 Hoe is de situatie?

De heffing van de loon- en inkomsten-

belasting is gebaseerd op het draagkrachtbeginsel. In de praktijk werkt dit principe maar gedeeltelijk: mensen met een hoger inkomen hebben een groter voordeel wanneer zij bepaalde kosten voor de belasting mogen aftrekken. Door hun hogere inkomen kunnen ze grotere leningen en hypotheeklen afsluiten waardoor ze weer meer rentekosten kunnen aftrekken. Ook de premieheffing voor sociale verzekeringen doorkruist het draagkrachtbeginsel bij de belastingheffing.

Een groot deel van de totale belastingopbrengsten wordt verkregen door middel van indirecte belastingen zoals BTW en accijnzen. Hoewel over de eerste levensbehoeften minder indirecte belastingen worden geheven dan over luxe goederen beïnvloeden deze belastingen de inkomensverhoudingen niet. Lagere inkomens betalen relatief evenveel als hogere inkomens. Velen blijken op de één of andere manier de heffing van inkomstenbelasting, sociale premies en/of indirecte belastingen te ontwijken. De ingewikkeldheid van het heffingssysteem en het ontbreken van geschikte controle mogelijkheden liggen daaraan mede ten grondslag.

Omdat de mogelijkheden om heffingen te ontwijken verschillend zijn voor mensen is er sprake van een toenemende rechtsongelijkheid. Noch de gemeenschap noch de werknemers hebben in onze economische orde invloed op de bestemming van de winsten van ondernemingen. De huidige vennootschapsbelasting is onvoldoende in staat bedrijven naar draagkracht te doen bijdragen aan onze samenleving. Met name het beheersen van overwinsten (méér dan het noodzakelijke rendement op investeringen) is een belangrijke voorwaarde om de gewenste doelstellingen ten aanzien van produktie, arbeid en inkomen te kunnen bereiken. Het oorspronkelijke voorstel voor een Vermogens-Aanwas Deling is in de afgelopen jaren volledig uitgekleeft tot een winstdelingsregeling in plaats van een stap op weg naar meer zeggenschap over het produktievermogen.

Wat willen we bereiken?

a De doelstellingen van het belastingbeleid worden vooral bepaald door de PPR-visie dat de lasten eerlijk verdeeld moeten worden, zodat er niet meer gediskrimineerd wordt tussen ongehuwden en gehuwden en tussen vrouwen en mannen. Dit hangt dan ook direct samen met de doelstellingen van het inkomensbeleid (nivellering, individua-

lisering).

b Overwinsten van ondernemingen dienen maatschappelijk aangewend te worden. Ook over het bedrijfsleven dienen de lasten naar draagkracht verdeeld te worden.

Hoe willen we dat bereiken?

a De heffing van premies voor sociale verzekeringen en voor loon- en inkomstenbelasting wordt geïntegreerd (zie paragraaf 3.4). Onderzocht wordt hoe de heffing van inkomstenbelasting kan worden vereenvoudigd. Uitgangspunt is ook hierbij dat individualisering van het stelsel wordt bereikt (zie ook paragraaf 3.4.). De kinderbijslag wordt tot het belastbaar inkomen gerekend.

b Aftrekposten voor de inkomstenbelasting worden beperkt. Gestreefd wordt naar een systematiek waarbij aftrekposten voor hogere inkomensgroepen niet voordeliger zijn dan voor lagere inkomensstrekken.

c De renteaftrek voor hypotheeklasten wordt aan een maximum gebonden (f 300.000) en tevens wordt de renteaftrek voor tweede of meer woningbezit afgeschaft. Daarnaast kan het belastbaar inkomen verhoogd worden door de 'huurwaarde' voor de eigen woningen flink op te trekken.

d Eigenaren van dure huizen, gefinancierd uit eigen vermogen, worden dan eveneens extra belast.

e Zolang de inkomensverdeling in Nederland niet aanzienlijk gewijzigd is, vindt geen verdere verhoging van de indirecte belastingen plaats zonder dat deze gekompenseerd wordt voor de inkomens tot modaal. De BTW op reparaties e.d. wordt afgeschaft omdat dit soort dienstverlening grondstoffen, energie en andere importen bespaart en dus gestimuleerd moet worden.

f Onderzocht wordt op welke plaats in de productie- en distributieketen de BTW geheven kan worden opdat de ontduiking minimaal is. Het controleapparaat van de belastingdienst moet verder uitgebreid en verbeterd worden.

g Er wordt een oplopend tarief in de vermogensbelasting ingevoerd. Ook erfenissen worden progressief belast, door middel van een schrijventarief.

h Onderzocht wordt in welke vorm overwinsten in het bedrijfsleven het best belast kunnen worden: door de vennootschapsbelasting progressief te maken tot een zeker maximum of door een speciale overwinstbelasting in te voeren die overwinsten boven een bepaalde grens volledig wegbelast.

i Onderzocht wordt in hoeverre subsidies bij voortijdige verkoop van de woning na verloop van tijd kunnen

worden teruggevorderd.

j De landbouwvrijstelling wordt afgeschaft.

Konsumenten en consumptie

28 De overheid kan een *konsumentenbeleid* voeren, dat wil zeggen een beleid dat gericht is op het versterken van de macht van de konsument ten opzichte van de producent.

De overheid kan ook een *konsumptiebeleid* voeren. Dan gaat het om een beleid dat gericht is op het beïnvloeden van het consumptiepatroon. Die beïnvloeding vindt plaats op grond van maatschappelijke doeleinden, zoals veiligheid, gezondheid, verdeling, milieu en energiegebruik. Consumptiebeleid hangt dus direkt samen met het beleid ten aanzien van de produktie en met het inkomensbeleid. Kortom met de economische orde.

Het konsumentenbeleid kan in veel gevallen parallel lopen met het konsumptiebeleid. Veiligheid en gezondheid zijn bijvoorbeeld individuele én maatschappelijke belangen.

Er zijn ook tegenstellingen tussen deze twee beleidsgebieden. Zo willen veel individuele konsumenten graag een grote tuin hebben, terwijl uit maatschappelijk belang gestreefd moet worden naar kleine tuinen zodat er nog voldoende natuur overblijft voor konsumenten zonder tuin. Deze twee vormen van overheidsbeleid worden daarom apart behandeld.

29 Konsumentenbeleid

Hoe is de situatie?

De konsumenten hebben in onze economische orde een zwakke positie t.o.v. de producent, i.p.v. dat ze op een objectieve manier worden voorgelicht over de kwaliteit, de duurzaamheid, de prijs en het energieverbruik van de produkten en diensten. De rechtspositie van de konsument laat te wensen over. Schade die door slechte kwaliteit van een produkt (goederen en diensten) wordt geleden, is moeilijk te verhalen. De konsument en zijn organisaties hebben geen direkte invloed op de aard van de produkten die op de markt worden gebracht. Ook worden de konsumentenorganisaties tot nu toe buiten de belangrijke advies-organen van de overheid gehouden.

Tegenover deze zwakke positie van de konsument staat een toename van de macht van de producent van goederen en diensten. De voortdurende prijsstijgingen (inflatie) worden enerzijds

veroorzaakt door stijgende grondstoffen- en energieprijzen en stijging van de lonen en anderzijds door de machtskonsentratie in het bedrijfsleven (ontstaan monopolies en oligopolies) en allerlei afspraken tussen producenten. Met name in de dienstensektor zijn de prijzen voor de konsument moeilijk te controleren.

Wat willen we bereiken?

Een verbetering van de positie van de konsument door middel van bescherming, inspraak, voorlichting, opvoeding en door het voeren van een actief mededingingsbeleid.

De herziene warenwet dient zo snel mogelijk te worden uitgevoerd. Daarbij moeten de konsumentenorganisaties meer invloed krijgen, dan in het huidige bestel.

Hoe willen we dat bereiken?

a Konsumentenvoorlichting en -vorming via radio en tv wordt uitgebreid. Vergelijkend warenonderzoek dient bevorderd te worden om de konsument in staat te stellen zijn/haar keus beter en bewuster te bepalen. Konsumenten-vorming wordt opgenomen in het leerplan voor het basis- en het voortgezet onderwijs.

b De informatie op produkten wordt sterk uitgebreid. Deze informatie moet in begrijpelijke, éénduidige taal gesteld zijn.

Op elk produkt moet worden aangegeven hoeveel de prijs per standaardhoeveelheid bedraagt, hoe het produkt is samengesteld, wie de producent en wat het land van herkomst is. Een energie- en milieutabel wordt hiertoe ingevoerd. Er komt een wettelijke verplichting tot vermelding van produktiedatum en uiterste verkoopdatum voor verpakte voedingsmiddelen. Toevoegingen van smaak-, kleurstoffen en conserveringsmiddelen moeten eveneens vermeld worden. Er komt een intensieve controle op de hoeveelheid gifstoffen in het voedsel.

De overheid zal een beleid voeren om betere kondities voor borstvoeding te scheppen. Daartoe neemt zij o.a. maatregelen om reclame voor flesvoeding te beperken, worden gezondheidsclaims m.b.t. baby- en kindervoeding verboden, steunt en subsidieert zij instanties die borstvoeding stimuleren.

c De juridische positie van de konsument t.o.v. de producent wordt versterkt. Een eerste aanzet daartoe is het aannemen op zo kort mogelijke termijn van de volgende drie reeds ingediende wetsvoorstellen.

— De wet 'produkt aansprakelijkheid'; een wet, die de fabrikant verplicht om schade ten gevolge van gebreken van zijn produkten te vergoeden.

— De wet 'konsumentenkoop'; een wet, die aangeeft hoe koper en verkoper met elkaar horen om te gaan bij alledaagse aankopen.

— De wet 'standaardvoorwaarden'; een wet, waarin de leverings- en betalingsvoorwaarden worden geregeld.

d Reklame moet meer en meer voorlichting worden. De reclameboodschap mag alleen mededelingen bevatten waarvan aangetoond is dat deze juist zijn. De wet misleidende reclame wordt zo snel mogelijk ingevoerd en er moeten maatregelen komen ter voorkoming van beledigende reclame.

Luchtreklame wordt wegens de geluidsoverlast en de energieverspilling onmiddellijk verboden. Alle reclame voor rookartikelen, alcohol en geneesmiddelen wordt verboden.

Konsumentenorganisaties krijgen zentijd aangeboden op radio en tv.

e Mede om de inflatie te bedwingen moet de machtskoncentratie van de producenten worden doorbroken. Dit kan o.a. door het voeren van een actief mededingingsbeleid. Openbaarmaking van het kartelregister (een register, waarin afspraken tussen ondernemingen op het gebied van beheersing van de markt worden vastgelegd) kan daartoe ook bijdragen. Het oprichten van overheidsbedrijven (b.v. een postbank) als middel om machtskoncentraties tegen te gaan, wordt gestimuleerd.

Er moet een strak prijsbeleid gevoerd worden. Om de positie van de konsument op het gebied van de prijzen te versterken wordt voor de dienstensektor een wettelijke regeling opgesteld, die prijsaanduiding vooraf en gespecificeerde rekeningen achteraf verplicht stelt.

Financieringsbureaus en bankinstellingen worden verplicht om in advertenties en offertes voor spaarrekeningen, geldleningen en dergelijke het effectieve rentepercentage te noemen opdat voorkomen wordt dat mensen in financiële problemen raken als gevolg van misleidende wervingskampagnes.

f Om speciale groepen konsumenten te beschermen worden de volgende maatregelen genomen:

— Om konsumenten zonder auto tegemoet te komen moet een kleinschalig distributiepatroon van goederen en diensten worden gehandhaafd. Daartoe wordt massaverkoop door weidewinkels en dergelijke tegengegaan.

— Samenwerking tussen kleine zelfstandigen en tussen hen en groepen

konsumenten, zoals in 'konsumentenkringen', moet gestimuleerd worden.

— Om werkende alleenstaanden meer speelruimte te geven bij 't boodschappen doen, wordt de mogelijkheid van het openen van avondwinkels verruimd. Voorwaarde is wel dat de werknemers in zulke winkels goede arbeidsomstandigheden en arbeidsvoorwaarden hebben.

— Zie voor maatregelen om de positie van de huurder te beschermen het onderdeel volkshuisvesting en voor de positie van patiënten het onderdeel volksgezondheid.

30 Konsumptiebeleid

Hoe is de situatie?

Het Nederlandse konsumptiepatroon, dat wil zeggen de verdeling van konsumptieve bestedingen over de diverse bestedingscategorieën (wonen, verkeer, voedsel en kleding), wordt gekenmerkt door een omvangrijk gebruik van energie en grondstoffen. Grootendeels gebeurt dat in de industrie, buiten het gezichtsveld van de konsument. Maar de enorme verspilling komt ook tot uitdrukking in de konsumptie van wegverpartikelen en in de afvalproblematiek. Bepaalde vormen van konsumptie hebben ongunstige gevolgen voor anderen omdat ze overlast opleveren (bijvoorbeeld lawaai en ruimtegebruik van auto's) of omdat iets niet onbeperkt voorradig is (bijvoorbeeld energie of natuurschoon).

Tenslotte worden veel konsumptiegoederen gekocht in het buitenland (bijvoorbeeld benzine, fruit, buitenlandse vakanties, auto's) en dat drukt op onze betalingsbalans.

Allerlei ongunstige bijverschijnselen (kosten) van bepaalde vormen van konsumptie komen niet tot uitdrukking in de prijs die men voor die produkten of activiteiten betaalt. Daarom is konsumptiebeleid noodzakelijk.

De konsumptie van energie en grondstoffen moeten we in de eerste plaats via de produktie, en dus de investeringen, sturen. Omdat de Nederlandse ekonomie zeer open is voor handel met het buitenland is dat echter niet voldoende om de konsumptie in de maatschappelijk gewenste richting te beïnvloeden. Het stellen van kwaliteitseisen en normen aan produkten die in Nederland mogen worden verkocht, kan een hulpmiddel zijn om de konsumptie van ongewenste produkten tegen te gaan.

Zolang de inkomensverdeling zo scheef is kan de konsumptie niet op rechtvaardige wijze worden gestuurd

door de prijzen van bepaalde produkten te verhogen door middel van heffingen of indirecte belastingen: daar zouden de lagere inkomensgroepen de dupe van worden.

Bovendien zou dat inflatie in de hand werken.

Voeding is eigenlijk een verhaal apart. Konsumptie van bepaalde levensmiddelen kan onschadelijk zijn terwijl op de langere termijn een voedingspatroon wel schadelijk blijkt te zijn. Ook dat vraagt konsumptiebeleid.

Wat willen we bereiken?

a Onze ekonomie moet minder energie en grondstoffen gaan gebruiken. Er moet een verschuiving komen naar gebruiksgoederen die een langere levensduur hebben en te repareren zijn. Voor onze eigen industrie wordt dit beleid ingevuld in het produktiebeleid gericht op selectieve ontwikkeling.

b De PPR vindt dat in principe zoveel mogelijk gebruik moet worden gemaakt van het prijsmechanisme om de produktie en konsumptie van goederen en diensten te reguleren. Dit betekent dat voor produkten en bezigheden die maatschappelijk ongewenste gevolgen hebben, door middel van heffingen, indirecte belastingen of prijsmaatregelen een hogere prijs zou moeten worden vastgesteld dan de 'gewone' kostprijs. De PPR hanteert daarbij steeds de volgende uitgangspunten:

— bepaalde essentiële basisvoorzieningen (bijv. gezondheidszorg) moeten voor iedereen gewaarborgd zijn, zonder financiële drempels.

— bepaalde maatschappelijk vastgestelde regels voor de produktie t.a.v. milieubehoud, energiegebruik, arbeidsomstandigheden e.d. mogen niet worden overschreden.

— over de bestemming van eventueel hogere winsten die uit zo'n prijsmaatregel zouden kunnen voortvloeien, moet democratisch kunnen worden beslist.

— zolang de inkomensverdeling zo scheef is krijgen de inkomens tot maximaal compensatie voor dergelijke prijsstijgingen. Konsumptie van produkten die schadelijk zijn voor veiligheid, gezondheid en milieu wordt geregeld en waar nodig voorkomen door het vaststellen van kwaliteitseisen, normen en voorlichting en gebruiksvorschriften voor die produkten. Naast verbeterde regelgeving voor de kwaliteit van levensmiddelen wordt ook een voedingspatroon dat op langere termijn gezond is gestimuleerd.

Hoe willen we dat bereiken?

- a De bewijslast wordt omgekeerd: de producenten moeten aantonen dat hun productieprocessen en produkten voldoen aan de wettelijke eisen. (Nu is het vaak zo dat konsument of overheid moet aantonen dat het produkt niet voldoet aan die eisen).
- b De duurzaamheid en reparatiemogelijkheid van produkten worden bevorderd door het afschaffen van het BTW-tarief voor reparatie-activiteiten en door stimulering van de normalisatie.
- c Gebruik van verpakkingsmiddelen dient tot een minimum beperkt te worden. De voorkeur moet gegeven worden aan verpakking, die opnieuw gebruikt kan worden (statiegeld-regeling).
- d Er komen strikte voorschriften voor het lawaai dat apparaten als bromfietsen, auto's, wasmachines, enz. mogen maken.
- e De konsumptie van alternatieve produkten (milieu-vriendelijk en/of energie-zuinig) wordt gestimuleerd, evenals het gebruik van binnenlandse produkten en diensten.
- f Zie verder ook het onderdeel milieu.

Inleiding

31 Hoewel milieuverontreiniging en natuurvernietiging geen verschijnselen van de laatste eeuw zijn, is de schaal waarop dat gebeurt sinds het begin van de industriële revolutie sterk vergroot. We moeten konstaten dat talloze ontwikkelingen het milieu aantasten. Vervuiling van bodem, water en lucht, aantasting van de ozonlaag, ontbossing en schaarste aan diverse grondstoffen nemen dagelijks toe. Op dit moment is de productie- en consumptiewijze in de geïndustrialiseerde wereld op geen stukken na in overeenstemming met de leefmogelijkheden die de aarde biedt. Dit probleem lijkt eerder groter dan kleiner te worden. De gevolgen daarvan kunnen zowel op het sociale vlak als op het gebied van de natuurlijke evenwichtssystemen tot zeer gevaarlijke situaties leiden. In de huidige maatschappelijke ordening, waarin het belang van enkele sterken de ontwikkelingen vrijwel geheel bepaalt moet het kalf eerst verdrinken voordat men de put gaat dempen.

Dat dit met chemisch afval gebeurt, is niet eens onwaarschijnlijk. Uit recente voorvallen blijkt duidelijk dat een verminderde publieke aandacht voor de milieuproblematiek onterecht is. De vele bedreigingen voor het milieu moeten een voortdurende aanleiding vormen voor (buiten) parlementaire actie.

Een werkelijke harmonie tussen de mensen onderling en tussen de mens en zijn milieu vereist een fundamenteel andere leefwijze dan de huidige westerse (al dan niet gematigd kapitalistische). Deze andere leefwijze dient uit te gaan van een aantal grenzen die de aarde aan het menselijk gedrag stelt:

a Het energie- en grondstoffenverbruik mag niet groter zijn dan de natuur op de lange duur kan opbrengen.

b De belasting van het milieu mag niet groter zijn dan de belasting die de natuur zonder verval (zoals b.v. verlies van soorten en grootschalige vernietiging) kan verwerken.

Energie en grondstoffen

32 Hoe is de situatie?

Het energie- en grondstoffenbeleid kan niet los gezien worden van de ontwikkeling van onze produktie. Techniek en industrialisatie hebben een produktiesysteem mogelijk gemaakt, waarin menselijke en dierlijke arbeid vervangen kon worden door fossiele energie. Deze ontwikkeling was een voorwaarde voor het bereiken van het huidige welvaartsniveau in ons land. Deze wijze van produceren is echter geheel gebaseerd op de beschikbaarheid van veel goedkope energie en onbelemmerd gebruik daarvan. Deze basis is nu weggevalen.

Energie is duur geworden en zal ook steeds duurder worden. Bovendien is een onbelemmerd gebruik niet meer mogelijk door ekologische, maatschappelijke en ethische bezwaren. Ten aanzien van het energie- en grondstoffenverbruik kan het volgende worden konstateerd:

I Natuur en milieu worden ernstig bedreigd.

a De produktie van goederen gaat veelal ten koste van onvervangbare milieu-goederen. De vervuiling van bodem, water en lucht, die dikwijls veroorzaakt wordt door stoffen waarvan

het effect op de natuur en de menselijke gezondheid soms wel, maar meestal niet of nauwelijks bekend is, vormt een bedreiging voor mens en natuur.

b Het gebruik van kernenergie voor onze energievoorziening brengt ontoelaatbare risico's met zich mee, o.a. op het gebied van de radioactieve afval en de reaktorveiligheid. Ook een toenemend gebruik van steenkool, van verbranding in het algemeen en van het transport van olie, vloeibaar aardgas en LPG leveren grote risico's op voor mens en natuur.

c De wijze waarop in Nederland de elektriciteitsproduktie plaatsvindt (in grote eenheden en zonder terugwinning van afvalwarmte) is er de oorzaak van dat de thermische verontreiniging van het oppervlaktewater steeds groter wordt. Dit probleem wordt nog eens vergroot door industriële lozingen.

d De natuur wordt steeds verder teruggedrongen door een toenemend ruimtebeslag van wegen en vliegvelden, door rustverstoring en door veranderingen in het landschap ten behoeve van de grootschalige landbouw en de recreatie.

II We gebruiken energie en grondstoffen op een in-efficiënte manier.

a Het naoorlogse bouwprogramma heeft, ten gevolge van woningnood en lage energieprijzen, woningen en gebouwen opgeleverd, die thermisch zo lek zijn als een mandje: bovenmatig veel glas, geprefabriceerde bouwelementen, geen warmte-isolatie en een slechte tochtwering.

b Het vervoer is eenzijdig georiënteerd op de auto, waarmee steeds grotere afstanden tussen woon- en werkplaats moeten worden afgelegd. Het openbaar vervoer levert mede door een

falend overheidsbeleid nog slechts een marginale bijdrage aan het aantal verplaatsingen.

c Bij de omzetting van energie gaat zowel in de huishoudens als in de industrie veel warmte verloren (koelwater, schoorsteengassen).

d Binnen het industriebeleid heeft tot nu toe een veel te sterk aksent gelegen op het bevorderen van de energie-intensieve sectoren. Hierdoor kan het gebeuren dat 11 belangrijke produkten uit de chemie- en metaalindustrie bijna 60% van het totale industriële energiegebruik voor hun rekening nemen.

e We leven in een wegwerpmaatschappij waarin steeds meer produkten een korte levensduur hebben of slechts eenmaal gebruikt kunnen worden. De reparatiesector is ondergewaardeerd geraakt.

III De economische problemen worden steeds groter.

a We hebben te maken met een toenemende invoer van steeds duurder brandstof, onverschillig of het nu gaat om olie, gas of steenkool.

b De kostenstijging van energie zal samengaan met een kostenstijging van grondstoffen, omdat voor de winning, het transport en de verwerking dikwijls veel energie nodig is.

IV De rol van de geïndustrialiseerde landen ten opzichte van de Derde Wereld is onverantwoordelijk.

a De grondstoffwinning wordt van oudsher beheerst door geïndustrialiseerde landen, die de ontwikkelingslanden in een positie van economische afhankelijkheid hebben gehouden.

b De Derde Wereldlanden worden veel sterker getroffen door de hoge energie-, voedsel- en grondstoffprijzen dan de economies sterkere industrielanden.

c De Derde Wereldlanden worden gebruikt om bepaalde hier afgekeurde of verboden produkten (bijv. medicijnen, DDT) te dumpen.

Wat willen we bereiken?

We willen een situatie bereiken waarin de nadelen van de energie- en grondstoffvoorziening en van het gebruik daarvan zo gering mogelijk zijn. Dit vereist in de industrielanden een veel lager verbruik van energie en grondstoffen dan thans het geval is. Daarvoor zijn ingrijpende maatschappelijke veranderingen nodig. Een tijdelijke veruiming van het energieaanbod d.m.v. kernenergie en kolen kan deze ontwikkeling vertragen waardoor voor toekomstige generaties blijvend grote problemen worden veroorzaakt. Alleen als wij ons energieverbruik nu verminde-

ren, zullen de energietekorten pas op zo'n lange termijn optreden, dat er tijd is voor het ontwikkelen van veilige nieuwe energiebronnen.

Het energie- en grondstoffenbeleid dient de volgende doelstellingen te hebben:

I Het energieverbruik zal in Nederland in de komende vier jaar moeten dalen, evenals het grondstoffenverbruik.

II De energievoorziening moet worden aangepast aan ekologische en maatschappelijke eisen.

Hoe willen we dat bereiken?

Het energie- en grondstoffenverbruik is ieders verantwoordelijkheid. Voor het bereiken van de genoemde doelstellingen mag men echter geen hoge verwachtingen hebben van vrijwillige individuele bijdragen.

Naast het geven van voorlichting heeft de overheid hier dus duidelijk een sturende taak.

I Om het energie- en grondstoffenverbruik te verminderen neemt de overheid de volgende maatregelen:

a Er wordt krachtig gestreefd naar een selectief economisch ontwikkelingsbeleid waarbij onder andere rekening wordt gehouden met de noodzakelijke vermindering van het energie- en grondstoffenverbruik en met de terugdringing van de milieuverontreiniging. Het mens- en milieuvriendelijk ondernemen wordt bevorderd.

Vestiging van nieuwe of uitbreiding van bestaande energie-intensieve (chemische) industrieën wordt tegengegaan (zie ook het hoofdstuk produktie).

b Door het stellen van wettelijke normen regelt de overheid het maximale energieverbruik van apparaten en de hoeveelheid energie, die maximaal tijdens de distributie en produktiefase aan uitgangsmateriaal mag worden toegevoegd.

Ter bevordering van de duurzaamheid en de mogelijkheid om produkten te repareren wordt een laag btw-tarief ingevoerd voor reparatie-activiteiten en wordt normalisatie gestimuleerd.

Bovendien moeten de produkten en de produktie van reserveonderdelen zo veranderd worden dat reparatie werkelijk mogelijk wordt.

c De voorlichting zal geïntensiveerd worden en gericht moeten zijn op het propageren van een energiebewuste levensstijl. Vermindering en verspilling en het bevorderen van een efficiënter gebruik spelen hierbij een belangrijke rol. De voorlichting dient bij te dragen aan een verandering van leef-, ver-voers- en eetgewoonten en aan de ver-

spreiding van kennis van het eigen energieverbruik voor verwarming en vrijetijdsbesteding en van de energie-intensiteit van ons voedselpakket en andere produkten. Dit moet onder andere gebeuren door het invoeren van een energielabel en door het verstrekken van nauwkeurige verbruiks-informatie aan de huishoudens door de energiebedrijven of andere instellingen. Aan bedrijven dient gerichte voorlichting te worden gegeven over materiaalgebruik, verpakkingen etc. (Zie ook het onderdeel konsumenten en konsumptie).

d De tarieven moeten vereenvoudigd worden. Iedere energiedrager moet per eenheid een duidelijke en algemeen bekende en voor ieder (zowel voor burger als bedrijf) geldende prijs hebben. Alleen zo kan een verband gelegd worden tussen verbruik en kosten van besparing en beloning. Er dienen overzichtelijke nota's te worden verstrekt. Het vastrecht wordt afgeschaft. Kontrakten tussen grote energieafnemers en energieleverende (nuts-)bedrijven dienen openbaar te zijn.

Er moeten gewogen progressieve tarieven ingevoerd worden voor de meest gebruikte energievormen, te beginnen met een progressief tarief voor elektriciteit.

e De subsidieregeling voor het isoleren van woningen en gebouwen wordt gewijzigd als volgt:

- het maximaal te investeren bedrag wordt verhoogd;

- de subsidie wordt alleen verstrekt als de woning na de ingreep voldoet aan de normen van de Model Bouwverordening;

- vervanging van cv-ketels door z.g.n. hoog rendementsketels wordt opgenomen in de te subsidiëren investering;

- er komt een aparte subsidieregeling voor experimenten met energiebesparende apparaten en voorzieningen (zonnkollektoren, warmtepompen, 'broeikas' e.d.).

De warmte-isolatiënormen voor nieuwbouw (woningen en gebouwen) dienen aanzienlijk verzwakt te worden. Naast energiebesparing betekent dit een lastenverlichting voor de gebruiker. De problemen die optreden bij de vaststelling van de huurverhoging na isolatie van bestaande woningen moeten worden opgeheven door een uniforme regeling.

De overheid dient het goede voorbeeld te geven door het energiegebruik in haar eigen gebouwen drastisch te beperken: betere warmte-isolatie, aanpassing verlichtingsnivo etc.

f Er moet een wet op de energievoorziening komen, waarin energiebesparing en de ekologische en maatschappelijke randvoorwaarden voor de energievoorziening structureel verankerd worden. Binnen een systeem van meerjarenplanning moet jaarlijks door de regering een Energieplan aan het parlement ter goedkeuring worden voorgelegd.

g De afvalstoffenwet en de wet chemische afvalstoffen worden samen uitgebouwd tot een wet grondstoffenbeheer. Hierin wordt geregeld:

- beperking van de afvalstoffenstroom uit de productiesector door maatregelen die interne kringloopprocessen stimuleren;
- voorrang voor de inzet van secundaire grondstoffen boven primaire grondstoffen;
- productiespecificatie zodanig dat producten tijdens en na gebruik in een konsumptieproces goed toegankelijk voor reparatie resp. hergebruik zijn;
- verbod op het vervaardigen van producten die na gebruik in de een of andere vorm in het milieu terecht komen en daar schadelijk zijn;
- beperking van de afvalstoffenstroom uit de consumptiesector door maatregelen tegen eenmalig te gebruiken (verpakkings-) materialen en bevordering van kringloopgebruik;
- gescheiden inzameling van afvalstoffen en procesmatige scheiding van niet gescheiden en gedeeltelijk gescheiden ingezamelde afvalstoffen;
- milieuhygiënisch verantwoorde verwerking van afvalstoffen welke niet op nieuw gebruikt kunnen worden;
- een zo groot mogelijke decentralisatie van de afvalverwerking binnen de doelstellingen van maximaal hergebruik;
- aansprakelijkheid van de producent, de transporteur en de verwerker van afvalstoffen wanneer afvalstoffen toch op milieuhygiënisch niet verantwoorde wijze worden verwerkt.

h De opslag van radio-actief afval in de aardkorst en de dumping in zee worden verboden. Radio-actieve stoffen worden op gekontroleerde wijze opgeslagen in daartoe uitgeruste inrichtingen totdat de stralings-activiteit is afgenomen tot het natuurlijke niveau van de betrokken stoffen.

Het gebruik van radioactieve isotopen in ziekenhuizen en laboratoria dient tot een minimum te worden beperkt.

Verwezenlijking van de doelstellingen m.b.t. het terugdringen van het grondstoffenverbruik kan leiden tot daling van de prijzen van de grondstof-

fen. Dit mag niet ten koste gaan van het inkomen van de grondstoffen exporterende ontwikkelingslanden.

Grondstoffenovereenkomsten dienen hierin te voorzien (zie onderdeel Europese Gemeenschap).

// Om een betere aanpassing te bereiken van de energievoorziening aan de ekologische en maatschappelijke eisen neemt de overheid de volgende maatregelen:

a De kerncentrales in Borssele en Dordrecht worden direct gesloten en het onderzoek naar toepassingen van kernenergie ten behoeve van elektriciteits- en militaire productie wordt stopgezet.

Ook de UCN in Almelo gaat dicht. De financiële steun aan de bouw van de snelle kweekreactor te Kalkar en de Super Phenix in Frankrijk wordt stopgezet, terwijl er druk op Duitsland, België en Frankrijk wordt uitgeoefend met het oogmerk de bouw van deze reactoren te laten stopzetten.

Een kleine kernreactor voor onderzoek is slechts toegestaan wanneer deze ver van bewoonde gebieden ligt en geen andere maatschappelijke belangen in de weg staat. De er mee samenhangende onderzoeksprojecten moeten voor de maatschappij van belang zijn.

Zolang er nog kernreactoren in Nederland zijn, geldt dat verbruikte splijtstof niet direct of indirect mag worden aangewend voor de productie van kernwapens. Kontrakten aangaande de opwerking van verbruikte splijtstof dienen openbaar te zijn.

b Kolen worden slechts in beperkte mate gebruikt en worden zo schoon mogelijk verbrand. De ontwikkeling van schone verbrandingstechnieken en behandelingstechnieken (bijvoorbeeld wervelbedverbranding en ontzwaveling van rookgassen) wordt bevorderd.

Het huidige emissieniveau van zwaveldioxide (500.000 ton per jaar) is een maximum.

c Aardgas dient gasvormig via pijpleidingen getransporteerd te worden. Geen invoer van LNG omdat de kans op ongelukken bij vloeibaar transport onaanvaardbaar groot is. Om dezelfde reden moet LPG als brandstof voor auto's worden afgeschaft. De invoer van LPG uit bijvoorbeeld de Arabische landen moet worden stopgezet. Dit gas dient ter plaatse omgezet te worden in grondstoffen voor de chemische industrie, die met minder gevaar getransporteerd kunnen worden. LPG uit de Noordzee moet via een pijpleiding aan land gebracht worden en dient buiten de bebouwde kom gebruikt te worden voor het opwekken van elektriciteit

en/of verwerkt te worden tot producten, die zonder gevaar vervoerd kunnen worden.

d De toepassing en ontwikkeling van zonne- en windenergie, mede ten bate van de ontwikkelingslanden, wordt krachtig bevorderd.

e De elektriciteitsopwekking wordt gedecentraliseerd. Het gebruik van gecombineerde warmte en kracht producerende bedrijven en kleinschalige stadsverwarming moet bevorderd worden door een zo gunstig mogelijke spreiding van de elektriciteitsopwekking. Het leverings- en verkoopmonopolie van de Samenwerkende Elektriciteits Producenten wordt doorbroken.

De zeggenschap over de energieproducten en voorziening komt onder controle van de parlementaire organen.

De meeropbrengst van door (kleine) bedrijven opgewekte elektriciteit dient tegen een redelijke vergoeding te kunnen worden teruggeleverd aan het openbare net.

Voorkómen en terugdringen van milieuverontreiniging

33 Hoe is de situatie?

De vervuiling van het milieu is de laatste 20 jaar sterk toegenomen en gedeeltelijk ook van aard veranderd.

Productie van moeilijk afbreekbare giftige verbindingen en van radioactieve stoffen betekenden enerzijds nieuwe bedreigingen voor het milieu, anderzijds funktioneerden deze ontwikkelingen ook als waarschuwingssignalen voor de mensen zelf, waardoor de problemen in wijder kring onderkend werden.

Helaas heeft dit nog niet geleid tot een fundamenteel andere productie en consumptie. Een toenemende kennis over de schadelijke effecten van stoffen op het milieu laat zien, dat de problemen ten gevolge van de groei- en produktiedwang van de westerse mens eerder groter dan kleiner zijn geworden, ondanks de schijnbare verbetering ten gevolge van het invoeren van een groot aantal (doorgaans slecht gecoördineerde en onvoldoende gekontroleerde) wetten en verordeningen.

Teneinde op korte termijn de grootste bedreigingen te verminderen, dient de uitvoering van de bestaande Nederlandse wetgeving verbeterd te worden. Tegelijkertijd dient krachtig naar zowel nationale als internationale effectieve maatregelen gestreefd te worden ter bestrijding van de veelsoortige verontreinigingen van het milieu, binnen en

buiten Nederland.

Wat willen we bereiken?

a Het beleid moet gericht zijn op herstel en instandhouding van het evenwicht tussen het aantal mensen en hun gedragswijze aan de ene kant, en de (toekomstige) leefmogelijkheden die de aarde biedt aan de andere kant. Daarom moeten ingrepen in het milieu getoetst worden op hun totale effect op de samenleving op korte en lange termijn, met name aan de hand van ekologische inzichten.

De daadwerkelijke effectieve uitvoering van het beleid moet krachtig ter hand worden genomen.

b Het beleid moet voorts gericht zijn op het voeren van een effectief internationaal milieubeleid, zodat bindende internationale regelingen tot stand komen.

c Het beleid binnen Nederland dient een zodanige voorlichting te bevorderen, dat door bewustwording van de mensen zo weinig mogelijk dwingende maatregelen genomen hoeven te worden. Op die plaatsen, waar het menselijk gedrag tot onaanvaardbare milieuverontreiniging leidt en blijft leiden, moeten effectieve maatregelen opgelegd worden.

d Het milieubeleid dient, nationaal en internationaal, een hoge prioriteit te krijgen en dient te worden uitgevoerd onafhankelijk van eventuele bezuinigingsmaatregelen.

Hoe willen we dat bereiken?

a Nederland dient een actief buitenslands milieubeleid te voeren, gericht op het tegengaan van milieuverontreiniging. Er moet hierbij gestreefd worden naar de totstandkoming van bindende internationale regelingen, zowel voor de aanpak van grensoverschrijdende milieuverontreiniging als voor de aanpak van algemene bedreigingen van de aarde als leefmilieu (o.a. de vervuiling van de oceanen).

Nederland dient krachtig aan te dringen bij de tropische landen op het nemen van effectieve maatregelen (eventueel met Nederlandse of internationale steun) om de vernietiging van de tropische regenwouden stop te zetten.

Internationaal aanvaarde milieunormen, bijvoorbeeld tot stand gekomen in het kader van de EG, kunnen slechts beschouwd worden als minimumnormen, waarbij gewaarborgd moet worden dat gebieden die ruimschoots aan deze eisen voldoen, niet aan milieunivellering ten prooi zullen vallen. Een noodzakelijke voorwaarde voor het verkrijgen van resultaten van

internationaal milieuoverleg is het voeren van een strikt milieubeleid binnen Nederland. Omgekeerd vormt een impasse in het internationale overleg geen grond voor het afzwakken of uitstellen van onze nationaal voorgenomen milieumaatregelen.

b Ten einde tot een beter milieubeleid binnen Nederland te komen, dienen er op alle bestuurlijke niveaus milieubeleidsplannen opgesteld te worden. Ze zijn gericht op de planmatige verbetering van het milieu. Hierdoor zal een betere sturing van en controle op het te voeren milieubeleid mogelijk gemaakt worden. Deze milieubeleidsplannen dienen gekoördineerd te worden met en gekoppeld te worden aan het gewenste selectieve ontwikkelingsbeleid.

c Investerings die een invloed op het milieu zullen hebben, dienen voorafgegaan te worden door opstelling van een milieueffectrapportage als basis voor een evenwichtige afweging van de gevolgen van een voorgenomen handeling, alsmede om na te gaan of deze handeling niet strijdig is met de milieubeleidsplannen. De milieueffectrapportage moet o.a. de volgende aspecten beschrijven:

- milieuhygiënische aspecten;
- natuur- en landschapsaspecten;
- energie- en grondstoffenvraagstukken;
- intern milieu (fysieke arbeidsomstandigheden bij projecten);
- de indirecte gevolgen van een plan of project (hierbij horen ook de economische, sociale en ruimtelijke gevolgen die in de toekomst een verdere aantasting van het milieu met zich mee kunnen brengen). Alle betrokkenen — en niet alleen de belanghebbenden — krijgen (of behouden) inspraak in alle plannen die een duidelijk effect op het leefmilieu hebben.

d De productie en het gebruik van producten, die schadelijk zijn voor mens en milieu, zullen worden tegengegaan. De gegevens, benodigd voor de beoordeling hiervan, zullen door de producent of de importeur geleverd moeten worden (omgekeerde bewijslast). (Zie ook het hoofdstuk consumenten en consumptie.)

e Reeds in gebruik zijnde stoffen dienen met spoed op hun milieu-effect onderzocht te worden. Stoffen die onherstelbare schade veroorzaken worden verboden. Herstelbare schade wordt zoveel mogelijk voorkomen en, indien al aanwezig, teruggedrongen. Hierbij moet de aanvaardbaarheid van vervuiling, die herstelbare schade veroorzaakt, mede bepaald worden door het

maatschappelijk nut van het produkt of het productieproces, dat deze vervuiling veroorzaakt.

f Milieugevoelige bedrijven en bedrijven van enige omvang dienen een milieuboekhouding van het productieproces bij te houden, waarin de volledige stoffen- en energiebalans van het productieproces opgenomen is. Van de milieuboekhouding dient ieder jaar een openbaar verslag uitgebracht te worden.

g Milieuverontreiniging wordt in beginsel bij de bron bestreden, bij voorkeur door geboden en verboden via een vergunningstelsel en zo nodig door heffingen. Vergunningverlening, inspraak en beroepsprocedures moeten duidelijk geregeld worden en beter voor de burgers toegankelijk gemaakt worden.

h De uitvoering van de bestaande milieuwetgeving wordt versneld en de voltooiing van een effectieve en volledige wetgeving op milieugebied wordt krachtig bevorderd. Dat geldt ook voor de controle op de naleving van de wetgeving.

Op korte termijn wordt een analyse gemaakt van de manier waarop dit laatste zo effectief mogelijk gerealiseerd kan worden. Er komen veel hogere milieuboetes. Met name zal ook de kleinere vervuulende handeling worden gevolgd. Wanneer een illegale lozing wordt gekonstateerd, worden alle kosten voor het herstel van het milieu en de schade aan derden op de overtreder verhaald. Hiervoor geldt geen verjaringstermijn.

i Reeds verleende vergunningen in het kader van de milieuwetgeving worden niet verlengd wanneer een dergelijke verlenging ernstig in strijd is met een goed milieubeheer. Hiertoe dient zonnig de wetgeving aangepast te worden. Milieuvergunningen krijgen een tijdelijk karakter met een maximale geldigheidsduur van tien jaar.

j Diepgaand onderzoek naar de samenhang tussen menselijke ingrepen in het milieu en het effect daarvan op de samenleving, naar de relatie tussen milieu en economie, naar de grenzen die milieubehoud en milieuverbetering stellen aan de economische planologie, naar de invloed van het menselijk handelen op het klimaat op aarde en naar de milieuaspekten van de ontwikkeling van Derde Wereld-landen dient bevorderd te worden.

k Op het terrein van de natuur- en milieuedukatie dienen tenminste de volgende konkrete maatregelen gerealiseerd te worden:

- In elke provincie dient een consu-

lent voor natuur- en milieuedukatie aangesteld te worden.

— Er dient een landelijk centrum voor natuur- en milieuedukatie te komen met als doel de ondersteuning van allen die zich met natuur- en milieuedukatie bezighouden.

l Geluidshinder wordt in beginsel bij de bron bestreden.

— Voor industrieën en motorvoertuigen betekent dit dat machines en (andere) produkten geluidsbewust gekonstrueerd moeten worden. Dit is van belang voor arbeidsplaats en omgeving.

— Voor het wegverkeer betekent dit, dat de hoeveelheid verkeer en de toegestane maximumsnelheid, vooral in stadscentra en woongebieden beperkt moeten worden. (zie ook Verkeer en Vervoer)

— Luchtverkeer wordt tot het allernoodzakelijkste beperkt. Reklame- en sportvliegen wordt verboden. (zie ook Rekreatie)

— Bij het toepassen van heffingen op geluidshinderlijke produkten (auto's!) dient de hoogte van de heffing gerelateerd te zijn aan de hoogte van de geluidproduktie.

— De verdere inwerkingtreding van de wet geluidshinder gaat gepaard met voldoende financiële ondersteuning, m.n. van de gemeente.

m Water zal zuiniger gebruikt moeten worden. Hiertoe dient o.a. een zodanig tarievenstelsel ingevoerd of verder uitgebreid te worden, dat de huishoudelijke en de industriële verbruikers gestimuleerd worden tot een steeds grotere zuinigheid. Zuiveringsinstallaties moeten zonodig worden uitgerust met een fosfaat verwijderende trap.

Grondwatertarieven dienen te worden verhoogd tot die van oppervlaktewater. Waterwingebieden en oppervlaktewater moeten beter beschermd worden tegen schadelijke stoffen, met name door het tegengaan van vervuiling aan de bron.

n De zuiveringsheffing voor huishoudens wordt afgeschaft. De kosten voor zuivering van huishoudelijk afvalwater dienen gedekt te worden uit de algemene middelen.

o Het toepassen van komposttoiletten, met name in nieuwbouw, wordt bevorderd.

p Er dient een onmiddellijk verbod te komen op de toepassing van fosfaat in wasmiddelen, waarbij tevens strenge eisen dienen te worden gesteld aan de milieubelasting van de dan toe te passen vervangingsmiddelen voor fosfaat

q Er dienen maatregelen genomen te worden om de produktie en het gebruik van polychloorbiphenylen

(PBS's) zo sterk mogelijk te beperken en op den lange duur te verbieden.

r Produktie, verkoop en gebruik van spuitbussen of soortgelijke houders met drijfgassen, die een (mogelijke) schadelijke invloed op de atmosfeer uitoefenen, worden verboden.

s Het probleem van het havenslib kan alleen afdoende worden opgelost door bestrijding van de vervuiling aan de bron. Storten van het slib op niet controleerbare wijze, zoals in zee of in meren, is niet aanvaardbaar, zelfs niet als noodoplossing.

t Lozingen van chemisch afval in zee worden verboden, evenals (diepte)lozingen en opslag van chemisch afval in de bodem. De toestand van de bodem en het grondwater moet beter onderzocht worden en wettelijke maatregelen ter bescherming van de bodem en het grondwater moeten met spoed tot stand komen.

u Het vervoer en de opslag van gevaarlijke stoffen dient te worden teruggebracht tot het nog noodzakelijk geachte minimum en dient te geschieden onder strenge veiligheidsmaatregelen.

v Onderzoeksprojekten op het gebied van de genetische manipulatie en eventuele toepassingen daarvan moeten eerst beoordeeld worden op de maatschappelijke gewenstheid ervan (zie ook: Wetenschap en techniek) en dienen voor het overige met strenge veiligheidsmaatregelen te worden omgeven om gevaar voor aantasting van het milieu en de gezondheid tegen te gaan.

w In voor het publiek toegankelijke ruimten in openbare gebouwen wordt het roken verboden. Het aanleren van de rookgewoonten wordt o.a. tegengegaan door intensieve voorlichting.

Ruimtelijke ordening

34 *Hoe is de situatie?*

Het huidige gebruik van de ruimte wordt in eerste instantie bepaald door onze economische orde. Economisch sterke functies, zoals kantoren, industriële bedrijven, grootschalige landbouw, vrije sektor woningbouw en snelwegen overheersen economisch zwakke functies zoals natuur- en landschapsgebieden, kleinschalige landbouw, kleine bedrijfjes, sociale woningbouw, openbaar vervoer en langzaam verkeer. Bovendien frustreren met name de economisch sterke functies een goed milieubeheer. Deskundigen en politici passen zich vaak aan bij de behoeften en eisen van de sterke functies en de daar schuilgaande pressiegroepen. Zolang onze kapitalistische economische orde in zijn huidige vorm blijft bestaan, kan de overheid niet meer doen dan in de marge de maatschappelijke nadelen opvangen. De PPR zal vanuit het perspectief op een nieuwe economische orde de marges zoveel mogelijk moeten zien op te rekken. Bij de konstatering van het onverantwoord ruimtegebruik moet ook het huidige konsumptienivo krities bezien worden.

Wat willen we bereiken?

a De Ruimtelijke Ordening dient als integratiekader te functioneren van al die zaken waaraan een ruimtelijk facet verbonden is. M.a.w. in deze gevallen dienen niet buiten het RO-beleid om, autonome beslissingen te worden genomen.

b Aangezien wij allen in velerlei vor-

men gebruik maken van de ruimte, is juist de Ruimtelijke Ordening het discussieplatform voor allen om richting te geven aan ons leefmilieu.

c Een zo laag mogelijke overheid dient niet alleen — zoals thans — in eerste instantie de bestemming van de grond te bepalen, doch binnen centraal vastgestelde hoofdlijnen ook de eigendom van de grond te verkrijgen.

d Naast veranderingen in de huidige economische orde, is verandering van het menselijk gedrag met betrekking tot het ruimtegebruik noodzaak.

e Binnen het kader van een van de hoofddoelstellingen van de PPR (zuinig ruimtegebruik, zo gering mogelijk gebruik van energie en grondstoffen) dient er een eerlijke (her)verdeling van de beschikbare ruimte te worden nagestreefd.

Hoe willen we dat bereiken?

35 *Besluitvorming*

a Via verschillende departementen wordt het RO-beleid beïnvloed. Er dient meer interdepartementale samenwerking te komen, teneinde een integraal RO-beleid mogelijk te maken.

b Besluiten dienen binnen hoofdlijnen van een centraal geïntegreerd ruimtelijk beleid op een zo laag mogelijk nivo genomen te worden. Er dient daarbij actief ingespeeld te worden op de mogelijkheden van decentralisatie binnen gemeentelijk verband. Naast informatie heeft de bevolking recht op inspraak in alle planfasen, inclusief de uitvoeringsfase. De beslissende instanties worden verplicht op straffe van vernietiging van het besluit afwijkingen van inspraakresultaten te motive-

ren (rapportageplicht).

c Door ruimere doeluitkeringen of algemene uitkeringen uit het gemeentefonds worden de financiële middelen voor de uitvoering van op elkaar afgestemde plannen (van hogere en lagere overheden) veilig gesteld.

d Het beroepsrecht (t/m de kroonprocedure) dient voor belanghebbenden in de ruimste zin van het woord open te staan. Op bezwaren die bij de Kroon worden ingediend moet door deze instantie binnen zes maanden uitspraak gedaan worden.

e Ruimtelijke plannen moeten meer uitvoeringsgericht gemaakt worden. Er dient duidelijk aangegeven te worden hoe een bestemming zou moeten worden gerealiseerd, alsmede hoe het beheer ervan moet worden vormgegeven. Dit geldt in het bijzonder voor bestemmingsplannen.

f De uitwerking of wijziging van een (globaal) bestemmingsplan door burgemeester en wethouders wordt ter goedkeuring aan de gemeenteraad voorgelegd. Indien nodig, wordt de wet op de Ruimtelijke Ordening hier toe aangepast.

g Er dient een strakke controle te worden toegepast op herziening van niet-goedgekeurde (delen van) bestemmingsplannen.

h Bestemmingsplannen die in strijd zijn met een pas vastgesteld streekplan dienen met spoed te worden herzien. De gemeenteraad moet voor het grondgebied van de gemeente een structuurplan vaststellen waarin de toekomstige ontwikkeling van de gemeente wordt aangegeven.

i Wettelijk moet geregeld worden dat alle voorstellen die het milieu kunnen beïnvloeden vergezeld gaan van een

milieu-effektrapportage.

j De gemeenten moeten meer wettelijke mogelijkheden hebben om ongewenste ontwikkelingen tegen te gaan (het zonodig kunnen laten doorlopen van de bescherming bij het opnieuw nemen van een voorbereidingsbesluit, meer mogelijkheden voor het weigeren van een bouw- of aanlegvergunning etc.).

36 Grondbeleid

Om grond in gemeenschapshanden te krijgen (binnen hoofdlijnen op een zo laag mogelijk bestuursnivo) dienen de volgende maatregelen te worden genomen:

a De (lagere) overheid krijgt het voorkeursrecht bij alle aankopen van onroerend goed.

b Onteigening van de grond dient te geschieden op basis van de gebruikswaarde op dat moment.

c Ook globale bestemmingsplannen zijn voortaan een wettelijke basis om tot onteigening over te gaan, wanneer duidelijk is dat uitvoering van de vastgelegde bestemming door de overheid de voorkeur verdient.

Dit gaat uiteraard ook gelden voor gedetailleerde bestemmingsplannen.

d Teneinde een aantal belangrijke doelen te realiseren (verlaging van de grondprijs, tegengaan van speculatie, e.d.) dient de overheid grond aan te kopen. Dit is een dure aangelegenheid, daarom moeten prioriteiten gesteld worden. Allereerst worden die gronden gekocht:

— waarmee gespekuleerd kan worden, waardoor stadsvernieuwing, sociale woningbouw en kleinschalige bedrijvigheid niet gerealiseerd kunnen worden;

— die zo beheerd worden dat belangrijke functies (bijv. wonen of onverstoord natuurland) verloren dreigen te gaan.

Voorlopig dienen onze maatschappelijke doelen m.b.t. het agrarische gebied verwezenlijkt te worden via de wet RO.

e Het uitgeven van grond gebeurt alleen in erfpacht, pacht en huur. De pacht- en huurhoogte hangt af van de bestemming van de ontwikkeling van de grondwaarde op basis van het inflatiepercentage. Landelijke richtlijnen dienen hiervoor ontwikkeld te worden.

37 Stedelijke gebieden

a Het tot nu toe aangehangen principe van de 'gebundelde deconcentratie' dient verlaten te worden. Door de in-

nerlijke tegenstrijdigheid van dit principe worden zowel de stedelijke als de niet-stedelijke gebieden er niet beter van en wordt bovendien de verplaatsingsafstand sterk vergroot. Daarom dient het RO-beleid uit te gaan van de concentratie van wonen, werken en recreëren in stedelijke gebieden. Voor het slagen van het concentratiebeleid zijn vier zaken van essentieel belang:

— Prioriteit voor de stadsvernieuwing, die zich richt op de totale verbetering van de woon- en leefomstandigheden in de oude wijken (zie stadsvernieuwing).

— Nieuwbouw in open(gevallen) plekken in de stad ('inbreiding'). Voorts voor de bewoners overzichtelijke nieuwbouwprojecten aan de rand van de stad ('aanbreiding') en in de stedelijke gebieden met goede mogelijkheden voor het openbaar vervoer (met name railverkeer). Daarbij dienen natuurgebieden te worden ontzien.

— Wonen, werken en recreëren horen bij elkaar en dienen dus gedrieën in de stedelijke gebieden gerealiseerd te worden.

— De ontsluiting dient te geschieden via een goed openbaar vervoerstelsel en rechtstreekse langzaam-verkeersverbindingen.

b Uitgaan van het bovenstaande houdt in dat het overloopbeleid naar kernen buiten de stedelijke gebieden wordt beëindigd. Dit geldt in ieder geval voor de volgende groeisteden en kernen: Alkmaar, Hoorn, Purmerend, Lelystad, Hellevoetsluis, Helmond, Leidschendam en Nootdorp. Roosendaal en Amersfoort dienen geen groeistadsaankwijzing te krijgen. Maatregelen moeten worden genomen om suburbanisatie tegen te gaan.

c De stedelijke gebieden in Noord-, Oost- en Zuid-Nederland moeten hun eigen inwoners kunnen vasthouden, alsmede de niet-plaatsgebonden woningbehoefte uit de landelijke gebieden kunnen opvangen. Daartoe dient de werkgelegenheid in deze stedelijke gebieden door de rijksoverheid gestimuleerd te worden (zie 17).

Nieuwe rijksdiensten en andere overheidsdiensten worden in stedelijke gebieden gevestigd.

Het groene hart moet open en groen blijven.

d Tot stedelijke gebieden worden gerekend de in de verstedelijkingsnota aangewezen stadsgewesten.

e Om onnodig ruimtegebruik tegen te gaan, is naast het uitgaan van een concentratiebeleid, het invoeren van een woonruimteverdelingsbeleid voor het gehele land eveneens een vereiste

(zie volkshuisvesting).

38 Kernen buiten de stedelijke gebieden

a Kernen met een duidelijke regionale functie mogen bouwen voor de aanwas van de eigen bevolking, alsmede voor de ontwikkeling van de werkgelegenheid ter plaatse. Opvang van migratie kan dus alleen maar in relatie met de ontwikkeling van de werkgelegenheid gezien worden.

b Alle overige kernen mogen alleen bouwen voor de eigen plaatsgebonden woningbehoefte. D.w.z. voor degenen die 10 jaar of langer in de kern woonachtig zijn, dan wel economisch gebonden zijn aan de kern.

c In de overige kernen dient de werkgelegenheid gehandhaafd en zonodig uitgebreid te worden, opdat de bevolking ter plaatse werk heeft. Met name vermindering van werkgelegenheid in de landbouw moet gecompenseerd worden door nieuwe werkgelegenheid.

39 Het buitengebied

a Oude waardevolle landschappen en natuurgebieden mogen niet (verder) vernield worden door massarecreatie, infrastructuurwerken, burgerbouw, bioindustrie en ruilverkaveling. In hoofdlijnen dient dit ook te gelden voor alle overige buitengebieden. Ten aanzien van massa-recreatie en ruilverkaveling dienen in deze overige gebieden zorgvuldige keuzen gedaan te worden. Massa-recreatieprojecten dienen aan de rand van (en zo mogelijk in) de stedelijke gebieden te worden aangelegd.

Kavelruil heeft de voorkeur boven ruilverkaveling.*

* (Ruilverkaveling houdt in een herinrichting van het land, waarbij nieuwe wegen en sloten worden aangelegd en het hele landschap dus verandert. Van kavelruil wordt gesproken als boeren stukken land ruilen. Hierbij blijft het bestaande landschap intact).

b Kavelruil is een middel tot verbetering van produktieomstandigheden in de landbouw dat geen ernstige verliezen met zich meebrengt voor recreatie, landschap en natuur. De procedure is kort en bovendien goedkoper dan ruilverkaveling.

c Ruilverkavelingsplannen zijn alleen aanvaardbaar als:

— er voor de stemming van een ruilverkaveling voldoende inzicht is in de situatie die na uitvoering zal ontstaan.

— er een nauwkeurige vergelijking is gemaakt tussen de toestand voor en

na de uitvoering (grondwaterstanden, beplantingen, zandwegen, zo mogelijk de verkavelingssituatie).

— er tijdens de inspraak duidelijke alternatieven aanwezig zijn.

— er een vergelijking wordt gemaakt tussen alle maatschappelijke kosten en baten (hieronder wordt ook verstaan verlies of behoud van landschappelijke en recreatieve waarden).

— er bij de stemming tenminste 75% van de stemgerechtigde betrokkenen hun stem uitbrengen.

d Landbouw dient zodanig te worden uitgeoefend dat zowel het productie-doel als het beheersdoel zo goed mogelijk tot hun recht komen. Hiertoe is een fundamentele wijziging van het huidige landbouwbeleid een absolute voorwaarde (zie landbouw).

e Uitgangspunt is dat het boerenbedrijf gehandhaafd wordt in het landschap.

Immers bij een fundamenteel ander landbouwbeleid kunnen in vele gevallen landbouw en natuur- en landschapsbehoud goed samengaan of elkaar zelfs ondersteunen. Soms dient de overheid tot aankoop van natuurgebieden over te gaan.

f Het voorafgaande betekent een afwijzing van het instrumentarium, zoals de rijksoverheid dat in de 'Relatienota' heeft voorgesteld en nadien heeft uitgewerkt. Deze nota is geheel geënt op het huidige landbouwbeleid. Vandaar dat deze nota voorstelt zogenaamde marginale bedrijven, die vooral gelegen zijn in kleinschalige oude cultuurlandschappen, uit productie te nemen, met name om elders gelegen grote landbouwbedrijven nog meer te kunnen laten produceren. Er dient echter uitgegaan te worden van een natuur- en landschapsbehoud van het gehele Nederlandse landschap. Daarbij dient, indien maar enigszins mogelijk, geen landbouwgrond en de daarbij behorende bedrijven uit productie genomen te worden.

g Alle natuurgebieden worden veiliggesteld door het aangaan van doeltreffende beheersovereenkomsten, waarbij een voor die gebieden zo karakteristiek mogelijke ontwikkeling van flora en fauna vooropstaat.

h Er wordt gestreefd naar snelle totstandkoming van nationale parken. Strijdig gebruik dient beëindigd te worden. Daarvoor is o.m. een gecoördineerd beheer een voorwaarde. Vooral in ons (toekomstige) grootste nationale park De Veluwe staat een natuurlijke ontwikkeling voorop.

i In natuur en bosgebieden moeten voor niet-aanwonenden de zandwegen

zoveel mogelijk voor gemotoriseerd verkeer gesloten worden.

j De bestaande Ontgrondingenwet, en indien mogelijk reeds gegeven concessies, moeten herzien worden in het kader van bovenstaande visie op natuur en landschap en gebruik van grondstoffen. Indien toch zand-, grind- of kleiwinning nodig is, dient vooraf overeenstemming te bestaan over de bestemming en inrichting van de ontgraving. In ieder geval mag er geen mergelwinning plaatsvinden op het Plateau van Margraten.

k Vele gemeenten kennen nog geen geldend bestemmingsplan buitengebied. Gedeputeerde Staten dienen hiervoor geen (stilzwijgende) onthefing meer te verlenen en zonodig gebruik te maken van hun bevoegdheid om op kosten van de gemeente een bestemmingsplan buitengebied vast te stellen.

l Er komt geen Noordzee-eiland. Er dient een internationaal Noordzee-verdrag te komen, met een bindend karakter voor alle vormen van gebruik van de zee. Evenmin komen er verleggingen van de kustlijn ten behoeve van industrie, woningbouw en dergelijke.

m De Markerwaard komt er niet.

n De Waddenzee, de kuststroken van het vasteland en de Waddeneilanden worden beschermd Europees natuurgebied.

40 *Recreatie*

a Het streven om op verre afstand van stedelijke gebieden massa-recreatieprojecten te ontwikkelen leidt tot de generatie van waardevolle natuur- en landschapsgebieden, aanleg van infrastructuurle werken en vergroting van de mobiliteit. Tevens gaat dit streven ten koste van degenen die niet ver van huis kunnen of wensen te gaan. Dit beleid moet vervangen worden door een beleid dat gericht is op het realiseren van recreatiegebieden met hoge opnamecapaciteit aan de rand van (en zo mogelijk in) de stedelijke gebieden.

b Tevens dient er gestreefd te worden naar het uitbreiden van recreatievoorzieningen in de steden door o.m. beperking van het autoverkeer, naar het beschikbaar stellen van stukken partikulier groen, ten gunste van omwonenden (waarbij de privacy van de eigenaar(s) gewaarborgd blijft) en naar het meer aanleggen van gebruiksgroen i.p.v. louter kijkgroen, het verbreden van trottoirs en het aanbrengen van groenvoorzieningen daarop.

c alle recreatiegebieden dienen goed bereikbaar te zijn met openbaar vervoer en langzaamverkeersroutes.

d Zo mogelijk dienen gratis 'witte' fietsen ter beschikking te worden gesteld of fietsen te worden verhuurd tegen een zo laag mogelijk tarief. De hinder van recreatiesporten als motor- en autocross en gemotoriseerde puzzelritten dient zoveel mogelijk te worden beperkt en deze sporten dienen in natuurgebieden helemaal verboden te worden. De sportjacht dient afgeschaft te worden.

e Bestemmingsplannen voor de bebouwde omgeving moeten op recreatievoorzieningen en de bereikbaarheid daarvan getoetst worden.

f Voor de waterrecreatie dienen zorgvuldige beheersplannen te worden opgesteld. Motorboten dienen aan een maximumsnelheid en aan strenge geluidsnormen gebonden te worden. Zij dienen te worden geweerd uit stillere gebieden.

g Het reklame- en sportvliegen, behalve met zweefvliegtuigen, wordt verboden.

Verkeer en vervoer

41 *Personenvervoer*

1 De mobiliteitsgroei dient te worden beperkt. Daartoe moeten de ruimten voor wonen, werken en recreëren ten opzichte van elkaar zo gesitueerd worden dat de verplaatsingsafstanden zo kort mogelijk zijn. Nieuwe woon-, werk- en recreatielokaties worden bij voorkeur op bestaande openbare vervoersassen geënt.

2 Het beleid dient gericht te zijn op het verschuiven van de 'modal split' (de verhouding tussen de verkeerssoorten). Het gebruik van openbaar vervoer en rijwiel dient te worden gestimuleerd ten koste van in eerste instantie de groei van het autoverkeer. Dit beleid moet leiden tot:

- vermindering van het aantal verkeersslachtoffers,
- geringere aantasting van natuur en landschap,
- geringer energieverbruik,
- verbeterde woon- en leefomstandigheden,
- het binnen bereik brengen van redelijke vervoersvoorzieningen voor iedereen, ongeacht welstand, leeftijd, woonplaats, gezondheidstoestand of rijvaardigheid.

3 Een dergelijk beleid kan vorm krijgen door middel van de volgende

maatregelen:

a De tarieven voor het openbaar vervoer dienen verlaagd te worden en binnen afzienbare tijd zal het openbaar vervoer 'gratis' worden (d.w.z. betaald uit de algemene middelen). Vooruitlopend hierop moet het verschil tussen de eerste en tweede klas in treinen worden afgeschaft.

Om het gebruik van het openbaar vervoer te bevorderen en woon-werkverkeer af te remmen dient reiskostenaftrek te vervallen voor regelmatig woon-werkverkeer. In plaats daarvan kan overwogen worden om aantoonbare openbaar vervoerskosten aftrekbaar te maken.

De reiskostenvergoeding voor ambtenaren wordt zodanig gewijzigd dat het financieel onaantrekkelijk wordt om t.b.v. het werk gebruik te maken van eigen gemotoriseerd vervoer in die gevallen, waar een redelijk openbaar vervoersvoorziening bestaat.

b Verbetering en intensivering van de spoorwegen;

- uitbreiding van de materieelsterkte;
- opheffen van knelpunten, zoals enkelsporige bruggen en gelijkvloerse aansluitingen;

- spoorverdubbeling op verscheidene baanvakken;

- opening van nieuwe stations;

- aanleg van de Zuiderzee-spoorlijn.

Ten spoedigste zal de procedure tot vaststelling van het tracé in gang worden gezet. Gezien de werkgelegenheidssituatie in het noorden des lands dient onmiddellijk begonnen te worden met de aanleg van het gedeelte Groningen-Drachten. Bij de aanleg van deze spoorlijn dient ervoor gewaakt te worden dat bestaande natuurgebieden, waaronder het in Europa unieke gebied van de Oostvaardersplassen, gespaard worden.

- verrichten van een studie naar de mogelijkheden van een spoorlijn Utrecht-Breda.

c Stimulering van het streekvervoer:

- versoepeling van de toepassing van het NVS (Normeringssysteem Voorzieningenniveau Streekvervoer), opdat de mogelijkheden voor veranderingen in de lijnvoering — dus ook nieuwe lijnen — worden verruimd,
- de experimenten met buurt- en belbus worden voortgezet,
- betere aansluitingen op de trein, met name de laatste.

d Stimulering openbaar stadsvervoer:

- verhoging van de frekwenties,
- verbindingen van wijk tot wijk,
- eigen rijbanen, waarbij de ruimte in principe ten koste van die voor de auto kan worden verkregen,

- beïnvloedbare verkeerslichtinstallaties,

- betere aansluitingen op de trein, met name de laatste.

De maat en schaal van onze steden leent zich niet voor de aanleg van een metrostelsel. Bus en tram en reeds bestaande spoorlijnen in stedelijke gebieden zijn, aangevuld met taxi's en witkarren nog steeds de beste wijzen van openbaar vervoer voor onze steden. Het 'witte autoplan' (autoverhuur per buurt) en het buurtbus- en belsysteem dienen verder te worden ontwikkeld.

e Bevordering van vlot en veilig fietsverkeer, onder andere door het bieden van directe, van het overige verkeer afgeschermd routes, positief diskriminerende verkeerslichtregeling en verbetering van stallingsmogelijkheden, die zo goedkoop mogelijk dienen te zijn.

Speciale aandacht moet besteed worden aan het gekombineerd gebruik van fiets en openbaar vervoer: uitbreiding van de stallingsmogelijkheden van fietsen bij stations en haltes en verbetering van de mogelijkheden om fietsen mee te nemen in het openbaar vervoer.

f de aanleg van grote infrastrukturele werken ten behoeve van het automobielverkeer wordt drastisch beperkt.

g De maximumsnelheid van 100 km/uur blijft gehandhaafd. Voor woonerven geldt een max. snelheid van 10 km/uur, voor de bebouwde kommen een max. snelheid van 30 km/uur en voor de zgn. stroomwegen (bepaalde, nader aan te wijzen, wegen in de bebouwde kom) een max. snelheid van 50 km/uur.

h De steden dienen auto-arm en zo mogelijk auto-vrij gemaakt te worden. Er dient als aanzet daartoe een steeds groter deel van de steden auto-vrij gemaakt te worden. Zolang dit nog niet of in onvoldoende mate gebeurt, dient in elk geval de ruimte voor openbaar vervoer en langzaam verkeer te worden vergroot. De ruimte daarvoor zal worden gevonden voor een vermindering van de ruimte voor het autoverkeer.

Zolang de geluidhinder door het auto-arm maken van de steden niet sterk is teruggebracht dient de Wet Geluidhinder bij stadsvernieuwing en uitbreiden soepel te worden toegepast.

Ter verlaging van de piekbelasting van wegen en openbaar vervoersmiddelen in de 'spitsuren' dient de variatie in werktijden krachtig bevorderd te worden.

42 Goederenvervoer

Het goederenvervoersbeleid wordt ge-

richt op het tot stand brengen van gezonde sociale en economische verhoudingen, te weten een normale arbeidstijd tegen normaal loon en kostendekkende prijzen die ook de schaarste aan kapitaalgoederen, grondstoffen, energie en dergelijke weerspiegelen. De maatschappelijke kosten die door wegvervoer, binnenvaart en spoorwegen worden veroorzaakt, zullen zo goed mogelijk in de vrachtprijzen tot uitdrukking worden gebracht.

43 Luchtvaart

Nederland kan volstaan met één nationale luchthaven, Schiphol.

Het burgerluchtvaartverkeer dient zo veel mogelijk beperkt te worden. Dit kan via maatregelen als het afschaffen van het binnenlandse burgerluchtverkeer en het verminderen van het transitoverkeer. De regionale luchthavens worden dan ook gesloten. Dit moet gepaard gaan met een uitgebreider en intensiever intercity-treinverkeer, nationaal en in Westeuropese verband. Een sturend beleid maakt het mogelijk voor Schiphol beneden de 180.000 vliegtuigbewegingen per jaar te blijven. Uitbreiding van Schiphol is dan ook overbodig.

Naast deze planologische maatregelen dient verdere vermindering van geluidshinder verkregen te worden door technische maatregelen. Deze vermindering mag niet opgevuld worden door extra vliegbewegingen maar moet ten goede komen aan de woningbouw.

44 Zeescheepvaart

De concurrentievervalsing in de zeescheepvaart door de politiek van het varen onder goedkope vlag, het dumpen en de ladingsverdeling wordt in internationaal verband tegengegaan.

De koopvaardijvloeten van de ontwikkelingslanden moeten een evenredig deel kunnen krijgen in het internationale zeevervoer.

We stimuleren de sectoren in de Nederlandse koopvaardij (eventueel door staatsdeelneming) die duidelijke vooruitzichten hebben door hun specialisatie of die onmisbaar zijn in tijden van crisis.

Stadsvernieuwing

45 Hoe is de situatie?

De snelle industrialisatie en verstedelijking in de tweede helft van de vorige eeuw leidde tot een omvangrijke groei

van de steden met in hoog tempo uit de grond gestampte woningen. Door de 'liberale' politiek werden daaraan maar weinig kwaliteitseisen gesteld en overheidsinvloed werd zo lang mogelijk uitgesteld. De bouwwijze van de vorige eeuw leidde tot zulke grote wantoestanden dat de overheid in 1901 de Woningwet in werking stelde. Het Rijk werd financier, ging kwaliteitseisen stellen en de woningcorporatie kreeg een belangrijke plaats toebedeeld als opdrachtgever en exploitant van woningbouw voor minder draagkrachtigen.

Na 1900 werden er zowel naar kwaliteit als opzet betere wijken gebouwd dan voor 1900. Het proces van verandering en aanpassing van woning en woonomgeving aan de noden van de mensen werd echter stil gezet door de Tweede Wereldoorlog. Na de oorlog was er steeds meer sprake van achterstallig onderhoud van met name woonblokken van kleine en grote particuliere verhuurders. Kaalslag vond o.a. voor geplande verkeersdoorbraken en speculatie veelvuldig plaats, toenemend autobezit verstikte straten en pleinen, buurtwinkels en ambachtelijke bedrijven werden gesloten en scholen verouderden. Zij die het zich konden veroorloven ontvluchtten deze toenemend onleefbare situatie. Tot de jaren '70 hadden de gemeentebesturen geen oog voor deze situatie. Sinds de jaren '70 wordt er met vallen en opstaan een stadsvernieuwingsbeleid gevoerd om aan de onleefbare situatie in de oude wijken een einde te maken. Het moet de onaantrekkelijkheid van het stedelijk wonen voorkomen, de steden in stand houden en daarmee tevens een verder vollopen van het niet-stedelijk gebied tot staan brengen. In de praktijk van het stadsvernieuwingsbeleid doen zich nog bijzonder veel problemen voor die dringend om een oplossing vragen.

Wat willen we bereiken?

a Het aanpassen van de stad aan de behoeften van de bewoners is een voortdurend proces. Nu moet echter een grote achterstand worden ingehaald. Men dient zich daarbij te richten op de totale verbetering van de woon- en leefomstandigheden.

b Stadsvernieuwing dient gericht te zijn op het opheffen van achterstanden van sociaal-ekonomisch zwakke bevolkingsgroepen en op het scheppen van mogelijkheden tot ontplooiing en emancipatie van individuele leden van de samenleving.

Hoe willen we dat bereiken?

a De stadsvernieuwing dient binnen het budget van het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening de eerste prioriteit te hebben, waardoor o.m. het aantal stadsvernieuwingsgebieden drastisch kan worden opgevoerd. T.a.v. de welzijnsvoorzieningen voor stadsvernieuwingsgebieden geldt dit tevens voor het budget van het Ministerie van CRM. T.a.v. het midden- en kleinbedrijf en de scholen in deze gebieden wordt de prioriteit gedeeld met de kleine kernen; dit dient als zodanig tot uiting te komen op de budgetten van het Ministerie van Ekonomische Zaken en het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.

b Stadsvernieuwing dient uit te gaan van de betrokken bewoners. Het beleid wordt bepaald en uitgevoerd op gemeentelijk nivo in samenspraak tussen gemeenteraad en de betrokken bevolking.

c De rijksoverheid stelt de gemeenten en bevolking in staat het door hen bepaalde beleid uit te voeren d.m.v. het geven van bevoegdheden en financiën.

Hiertoe krijgen de gemeenten een jaarlijkse bijdrage in de vorm van een doeluittkering. De hoogte van de jaarlijkse bijdrage wordt bepaald door het aantal woningen in verbeterings- en herinrichtingsgebieden.

d Daar waar verbetering van de bebouwing mogelijk is en door de bewoners wordt gewenst, dient verbetering uitgangspunt te zijn; alleen indien dit niet aan de orde is zal sloop en nieuwbouw worden nagestreefd.

e De vernieuwde en nieuwe woningen zijn in de allereerste plaats bedoeld voor de bewoners van de stadsvernieuwingsgebieden zelf.

f De huren in de stadsvernieuwingsgebieden dienen betaalbaar te zijn voor de oorspronkelijke bewoners. Hetzelfde geldt voor verbeterde woningen.

g Voor de meeste kleine bedrijven zijn de huren van bedrijfspanden na renovatie of nieuwbouw onbetaalbaar, waardoor ze met sluiting bedreigd worden. Daarom dient er analoog aan sociale woningbouw eveneens sociale bedrijfsruimtebouw mogelijk te worden.

Analoog aan het recht op vervangende woonruimte dient een recht op vervangende bedrijfsruimte tot stand te komen (voor het midden- en kleinbedrijf).

h Het wegwerken van achterstallig onderhoud dient niet onder de renovatiekosten te vallen.

i Er mag geen stringent onderscheid gemaakt worden in verbeterings- en

herinrichtingsgebieden. De mogelijkheden van een goede integratie tussen 'oud' en 'nieuw' dienen immers bevorderd te worden. Bovendien is het vaak wenselijk ook bij een aksent op verbetering van een bepaald gebied al dan niet drastische structurele ingrepen te plegen.

j Extra maatregelen zullen moeten worden ontwikkeld om de leefbaarheid tijdens het stadsvernieuwingsproces te bevorderen. In het belang van de bewoners dienen er zo nodig ekonomisch gezien onrendabele investeringen gedaan te worden in deze tussenperiode.

k Er dient snel een Wet op de Stadsvernieuwing te komen, die naast het gestelde in punt b en c in ieder geval het volgende dient te garanderen:

Ook voorafgaand aan de vaststelling van een stadsvernieuwingsplan krijgen gemeenten na aanwijzing van een stadsvernieuwingsgebied vergaande bevoegdheden o.a.:

- onteigening
- een sloopverbod en een bouwplicht
- een voorkeursrecht
- de plicht tot een leefmilieuverordening
- het recht bepaalde voorzieningen op particuliere grond te (doen) treffen.

Kleine kernen

46 Hoe is de situatie?

Door schaalvergroting, toenemend autobezit en kleiner wordende gezinsomvang is de leefbaarheid wat betreft een aantal voorzieningen in veel kleine kernen achteruitgegaan. Het door ekonomische redenen bepaalde draagvlak van veel voorzieningen is steeds groter geworden en groeide boven de omvang van het inwonertal van kleine kernen uit. Niet zelden verlaten jongeren en bejaarden het dorp vanwege het gebrek aan zelfstandige huisvesting. Oorzaken zijn knelpunten in de bestaande woningvoorraad en, daar sterk mee samenhangend, het gevoel-de gebrek aan bouwmogelijkheden. Knelpunten in de woningvoorraad zijn: tweede woningen, weinig huur- en bejaardenwoningen, het nagenoeg ontbreken van mogelijkheden voor 1 en 2 persoons huishoudens en groepsbewoning, en de onmogelijkheid om greep te krijgen op vestiging van buiten.

Bij nieuwbouw worden vaak geen huurwoningen gerealiseerd, deels uit onwil, deels omdat het financieel niet eenvoudig is woningwetwoningen in kleine aantallen te bouwen. Gebleken

is dat een forse groei van dorpen geen remedie is voor de instandhouding van voorzieningen. Een dergelijke groei leidt wel tot:

- toename van de mobiliteit
- meer dan eens aantasting van waardevolle landschappen en dorpsgezichten
- problemen met agrarische bedrijfsuitoefening
- in sommige gevallen tegenstellingen in de dorpsgemeenschap door de komst van de nieuweelingen.

Wat willen we bereiken?

- a Binnen het kader van een zuinig ruimtegebruik en een eerlijke verdeling van de beschikbare ruimte dient een geïntegreerd kleine kernen beleid te worden gevoerd, waarbij de leefbaarheid van deze kernen centraal staat.
- b Er moeten maatregelen genomen worden die ervoor zorgen dat effectief kan worden voorzien in de plaatsgebonden woningbehoefte. De aandacht dient daarbij vooral gericht te zijn op het verruimen van de mogelijkheden in de bestaande woningvoorraad.
- c Er moeten maatregelen genomen worden om basisvoorzieningen in kleine kernen te handhaven of te herstellen.

Hoe willen we dat bereiken?

- a Gemeenten moeten verplicht worden gesteld om in overleg met de bevolking voor alle kernen dorpsplannen te maken. Dorpsplannen dienen niet uitsluitend gericht te zijn op ruimtelijke facetten, maar moeten betrokken worden op de gehele leefbaarheidssituatie. Op basis van de dorpsplannen moet per kern een beleidsprogramma gemaakt worden. Daarin staat aangegeven op welke wijze de knelpunten opgelost dienen te worden en via welk middel, bijv. een welzijnsplan, een scholenplan, een openbaar vervoersplan, een huisvestingsverordening, een bestemmingsplan gerealiseerd kan worden.
- b Gemeenten moeten ook voor de kleine kernen (en dus niet alleen voor de hoofdkern) een actief grondvervalsbeleid voeren.
- c Er moeten globale bestemmingsplannen gemaakt worden voor alle kernen, die gefaseerd uitgevoerd worden en waarin geregeld is dat uitsluitend gebouwd wordt voor de plaatsgebonden woningbehoefte.
- d Het moet financieel mogelijk gemaakt worden om boerderijen en andere grote behuizingen, die niet meer voor de oorspronkelijke doeleinden in gebruik zijn, naar behoefte te ver-

wen tot meer wooneenheden of kleinschalige bedrijfsruimten.

e Bestemmingsplannen moeten de mogelijkheid bieden burgerwoningen in het buitengebied aan de bouwverordening en de woningwet aan te passen.

f Er dient een landelijke vestigingsregeling te komen toegespitst op de kleine kernen, zowel betrekking hebbend op de oudbouw als op nieuwbouw. Daarbij moet worden uitgegaan van de plaatselijke behoefte en moet worden voorkomen dat bemiddelde stedelingen en anderen zich vrij kunnen vestigen in landelijke en natuurgebieden.

g Handhaving van sociaal-kulturele, maatschappelijke en onderwijsvoorzieningen door toepassing van lagere normen en rechtstreekse subsidies.

h Invoering van wettelijke en financiële regelingen om (mobiele) winkelen en medische voorzieningen te kunnen handhaven en de bouw en inrichting van multifunctionele ruimten (PTT, winkel, bank, artsen, gemeentelijke diensten, maatschappelijk werk e.d.) mogelijk te maken.

Volkshuisvesting

47 Hoe is de situatie?

De bestaande woonruimte wordt niet eerlijk verdeeld. Dat is een gevolg van de inkomensverschillen en het onderscheid tussen koop- en huurwoningen. Sommigen zoeken een uitweg door leegstaande woningen te kraken. Al naar gelang het inkomen, dus via het recht van de financieel sterkste, bestaan in deze situatie vele gradaties. Ook achterstelling vanwege persoonlijke kenmerken speelt een geduchte rol. De zogenaamde bijzondere groepen (1- en 2-persoonshuishoudens, andere samenlevingsvormen dan het gezin, buitenlandse werknemers, woonwagenbewoners en bewoners van woonschepen, mensen met een arbeidsloos inkomen en werkende jongeren) krijgen niet of mondjesmaat woonruimte of een plek voor hun woonwagen of woonschip. Vaak zijn dit ook de economisch zwakste groepen.

De belangrijkste korrigerende maatregelen zijn de Woningwet van 1901 (zie stadsvernieuwing) en de Woonruimtetwet van 1947. Zij strekken zich echter niet uit over het gehele gebied van de volkshuisvesting. Bovendien werd de Woonruimtetwet in haar werking de afgelopen jaren beknot, wat zeer schadelijk is voor het woonruimte-

verdelingsbeleid. De tweedeling koop/huur bepaalt de mate van regulering van het volkshuisvestingsbeleid. Afgezien van de vraag of dit in voldoende mate gebeurt, worden de huren en de huurwoningen voor een groot deel gereguleerd. Dit geldt echter slechts in geringe mate voor de koopwoningen. Een rechtvaardige verdeling van de beschikbare woonruimte en van de woonlasten wordt daardoor teniet gedaan.

De tweedeling koop/huur bepaalt in onze maatschappij tevens de mate van zeggenschap over eigen woonruimte. Eigenaar-bewoners kunnen ten opzichte van huurders veel meer naar eigen inzicht woning en tuin inrichten. Eigenaar-bewoners mogen ook zelf weten met wie en hoe ze hun woning wenssen te bewonen. Huurders worden betutteld, niet alleen door partikuliere huisjesmelkers, maar vaak ook door plaatselijke woningbouwcorporaties. In een beleid gericht op emancipatie van de bewoner past geen huurder-verhuurderbeginsel. Het eigen woningbezit heeft ook zijn bezwaren. Maatschappelijk omdat het inkomensverschillen aanscherpt en er ten koste van anderen winst kan worden gemaakt. Persoonlijk omdat er aan het eigen woningbezit ook bezwaren kleven. De eigenaar-bewoner kan immers naast winst ook risico lopen waardoor het huis een blok aan het been wordt. Te denken valt aan prijsdaling en plotse-ling hogere rentepercentages al of niet in combinatie met achterblijven van de inkomensgroei.

Een rechtvaardige verdeling van woonruimte, woonlasten en zeggenschap over eigen woonruimte komt niet tot stand zolang de huidige tweedeling koop/huur blijft bestaan en er uitgegaan wordt van de huidige economische orde, waarvan het koop/huurverschijnsel een afgeleide is.

Wat willen we bereiken?

Doelstelling

Het honoreren van het recht van iedereen op volwaardige huisvesting, waarbij de vrije zeggenschap over de wijze van inrichting en bewoning van de eigen woonruimte en directe woonomgeving binnen democratisch vastgestelde regels gegarandeerd wordt. Het recht van iedereen wil zeggen: iedereen vanaf 18 jaar, ongeacht inkomen, sekse, huidskleur, godsdienst, mate van validiteit of samenlevingsvorm. Op den duur zal dit recht vanaf 16 jaar gelden.

Lange termijn

Voor het bereiken van deze doelstel-

ling dienen de volgende uitgangspunten nagestreefd te worden. De daarbij behorende actiepunten voor 1981-1985 worden vervolgens aan-gegeven. Eerst dus de uitgangspunten.

a Er dient een rechtvaardig woonkonsumentenbeleid gevoerd te worden. Binnen door de overheid vastgestelde algemene beleidslijnen dient een zo groot mogelijk zeggenschap over de wijze van inrichting en bewoning van de eigen woonruimte en woonomgeving te gelden, welke gelijk is voor de eigenaar-bewoner en de huurder. Daarbij worden de individuele woonvoordelen van de koopwoning en de in principe aanwezige maatschappelijke voordelen van de korporatiehuurwoning centraal gesteld. Als experiment in dezen moet begonnen worden met vormen van bezitswoningbeheer in stadsvernieuwingsgebieden, bij complexen huurwoningen en bij nieuwbouw van zowel koop- als huurwoningen.

Het bezitswoningbeheer als experiment voor de door de PPR voorgestane nieuwe beheersvorm heeft de volgende kenmerken:

- er worden door (a.s.) bewoners koöperatieve woningraden opgericht, die gedecentraliseerd zijn naar wijk. Deze woningraden beheren en onderhouden de bezitswoningen en de woonomgeving. Tevens zijn deze verantwoordelijk voor (ver)nieuwbouw en sloop. Zij krijgen voor hun diensten geld van de overheid.

- De woning en de grond worden eigendom van de gemeenschap, maar tijdens de woontijd heeft de bewoner de volledige zeggenschap over de wijze van inrichting en bewoning. Via door de overheid vastgestelde regels geven de woningraden bezitswoningen uit. Bij verhuizing vervalt de zeggenschap over de woning aan de woningraad, die deze weer overdraagt aan de nieuwe bewoner. Bij verbouwingsactiviteiten door de bewoner, krijgt de bewoner de waardevermeerdering bij verhuizing uitbetaald. Aangebrachte schade betaalt de bewoner bij verhuizing.

b De woonlasten worden gebaseerd op het principe 'betalen naar draagkracht'. Daarbij dient mede tot uitdrukking te komen welke prioriteit de (a.s.) bewoner wenst te geven aan de kwaliteit van de woonruimte.

- Als basis (de basiswoonkwote) dient de prijs van het wonen gekoppeld te worden aan een percentage van het inkomen. Daar dient een woonruimte tegenover te staan die voldoet aan maatschappelijk aanvaardbare minimum-kwaliteitseisen.

- Om de prioriteit uit te drukken die

de (a.s.) bewoner wenst te geven aan meer kwaliteit, wordt voor een gegeven kwaliteitsklasse een hoger percentage van het inkomen betaald (kwaliteitswoonkwote).

- De woonlasten worden in de vorm van woonbelasting door de belastingdienst geïnd. Zolang er nog sprake is van de tweedeling koop/huur, wordt de woonbelasting voor beide beheersvormen ingevoerd. Alleen huurbelasting wordt niet ingevoerd.

c Er dient een integraal woonruimteverdelingsbeleid te komen. Zolang er nog sprake is van koop/huur, dient dit beleid voor beide beheersvormen te gelden.

Hoe willen we dat bereiken?

a Ten aanzien van de woningbouw dient het zwaartepunt te liggen in de stedelijke gebieden. Zie voor de ruimtelijke ordeningsaspecten van de volkshuisvesting het onderdeel Ruimtelijke Ordening.

b Uitbreiding van het bouwprogramma, waarbij bouw van woningwetwoningen prioriteit nummer 1 krijgt. Hierbinnen heeft de bouw van woningen voor één- en tweepersoonshuishoudens voorrang. Om dit mogelijk te maken dienen ondermeer de stichtingskosten van woningwetwoningen verlaagd te worden door:

- verlaging van het 18% BTW-tarief naar het 4%-tarief;
- verhoging van lokatie- en objectsubsidies;

- het voeren van een rechtvaardige grondpolitiek;

- het oprichten van (regionale) bouwbedrijven door de overheid. Deze 'overheidsbouwbedrijven' worden geleid door een commissie die voor minstens $\frac{3}{4}$ wordt aangewezen door belangengroepen op woongebied en ledenvergaderingen van woningbouwcorporaties. Deze commissie krijgt vergelijkbare faciliteiten en evenveel recht op informatie als een ondernemingsraad;

- het verplichten van institutionele beleggers tot verschaffing van goedkope leningen op basis van de Woningwet aan woningbouwverenigingen en gemeenten.

c De op stapel staande decentralisatie van het volkshuisvestingsbeleid dient gepaard te gaan met:

- vergroting van de openbaarheid en de invloed van direct betrokkenen, zoals stuurgroepen voor 1- en 2-persoonshuishoudens.

- garanties voor lokatie- en objectsubsidies om huisvesting van de zogenaamde bijzondere groepen mogelijk

te maken. Voorts om woningwetwoningen ook in kleine plaatsen van de grond te krijgen.

d Verruimen van de woonmogelijkheden door:

- bestaande, niet voor bewoning ingerichte, complexen door middel van lokatie- en objectsubsidies voor bewoning gereed te maken. Daartoe behoren eveneens niet voor bedrijfsdoeleinden gebruikte ruimten boven winkels.
- een verbod op bezit van tweede of meer woningen voor eigen gebruik in te stellen.

- het invoeren van een leegstandswet voor de gehele woningvoorraad, alsmede voor gebouwen die voor bewoning geschikt kunnen worden gemaakt. Zolang er geen effectieve leegstandswet is, is kraken moreel recht.

Onder een goede leegstandswet verstaan wij een wet waarin:

- de huur- en koopprijsgrens is afgeschaft;

- de eigenaar de leegstand van zijn onroerend goed onmiddellijk moet melden;

- deze leegmelding in een openbaar register wordt aangetekend;

- er hoge sancties komen op niet leegmelden van een pand;

- er een goed controleapparaat komt waar het rijk aan mee betaalt;

- niet het moment van leegmelden naar het moment van leegkomen bepalend is;

- niet de eigenaar van het pand maar het pand zelf uitgangspunt van de vordering is;

- er een korte beroepsprocedure bestaat voor de eigenaar;

- Burgemeester en Wethouders 3 maanden na het leegkomen van een woning moeten beslissen over vordering, voor gebouwen geldt als tijdslimiet 6 maanden;

- burgers leegstand moeten kunnen melden en in beroep moeten kunnen gaan tegen niet vordering;

- leegstand als volgt beschreven is.

Voor een woning: leegstaan is het niet of zeer gedeeltelijk in gebruik zijn in overeenstemming met de bestemming.

Voor gebouwen: leegstaan is het niet of zeer gedeeltelijk in gebruik zijn. Voor zover krakers zelf niet tot de urgente gevallen behoren, kan ontruiming door de gemeente geëist worden ten behoeve van de meest urgente woningzoekenden. Gemeenten moeten via een korte procedure (woon)panden kunnen vorderen.

e Behoud en uitbreiding van woonruimte voor lager betaalden door:

- een verbod in te stellen op de verkoop van alle huurwoningen, inclusief

horizontale verkoop;

- een verbod op de bouw van (premie)koopwoningen in opdracht van woningcorporaties;
- rijk en provincie, gemeenten te laten dwingen woningwetwoningen te plannen en te realiseren in overeenstemming met de aan te tonen woningbehoefte. Daartoe wordt onder meer het regelen van woningdifferentiatie in bestemmingsplannen verplicht en juridisch mogelijk gemaakt.
- het beleid niet af te stemmen op doorstroming naar koopwoningen;
- de faciliteiten om kamers te verhuuren te vergroten;
- zolang de kamernood nog zeer hoog is een beroep te doen op jongeren, die over goede huisvesting in het ouderlijk huis beschikken, solidariteit te betonen met urgent woningzoekenden.
- verlaging van de maximaal toelaatbare hoogte van de huurprijs van kamers. De wachttijd van 1 jaar om een wijziging van de huurprijs bij de huurcommissie aan te vragen, vervalt. De termijn waarbinnen de huurcommissie uitspraak doet wordt 3 maanden.
- f* Het bevorderen van een eerlijke en democratisch controleerbare woonruimteverdeling door het nemen van de volgende maatregelen:
  - het invoeren van de Woonruimtetwet voor het hele land, waarbij de toewijzingsbevoegdheid van de gemeenten zich uitstrekt tot alle huur- en koopwoningen.
  - het invoeren per gemeente of agglomeratie van gemeenten van een centrale registratie en toewijzing van alle woningzoekenden. Tevens het inren van een centrale registratie van het gehele woningbestand, dus ook van koopwoningen. Eigenaars worden verplicht daaraan mee te werken.
  - het democratisch vaststellen en controleren van inschrijvings- en toewijzingscriteria die voor ieder controlebaar zijn.
- g* Ook bij koopwoningen dient 'betalen naar draagkracht' het uitgangspunt te zijn. Onterechte voordelen t.o.v. huurwoningen worden opgeheven. De volgende maatregelen worden getroffen:
  - het invoeren van landelijke prijsregulerende bepalingen;
  - de premieregeling en de fiscale aftrek voor hypotheekrente dient opgezet te worden volgens het principe: hoe hoger het inkomen, hoe lager de premie en de aftrek. Op den duur dient zowel de premieregeling als de fiscale aftrek afgeschaft te worden. Deze worden vervangen door een woonbelas-

ting naar draagkracht. Direkt wordt voor hypotheekrenten boven f 300.000,— alsmede voor tweede of meer woningen de fiscale aftrek afgeschaft.

- optrekken van de belastinghuurwaarde van koopwoningen tot hetzelfde niveau als huurwoningen, onder voorwaarde dat het onderhoud van de eigen woning fiscaal aftrekbaar wordt.
- h* De provincies dienen een woonwonenplan en een woonschepenplan per regio op te stellen. Deze plannen worden opgenomen in de streekplannen. Legalisering van woonschepen moet plaatsvinden in bestemmingsplannen. De provincies moeten daadwerkelijk van hun bevoegdheid gebruik maken om gemeenten te dwingen kleine lokale standplaatsen aan te leggen.

i Experimenten met de bouw van woningen in coöperatief beheer, die een aanzet vormen tot bezitswoningbeheer, dienen krachtig ondersteund te worden. De bouw van zogenaamde kaskowoningen in coöperatief beheer levert daarbij nog het extra voordeel op dat deze, vergeleken bij kant en klaar opgeleverde woningen, voor de schatkist veel voordeliger zijn.

Voorts worden experimenten met het bezitswoningbeheer in bijvoorbeeld stadsvernieuwingsgebieden en bij complexen huurwoningen, aangemoedigd en financieel ondersteund.

j Er dient een juridisch kader opgezet te worden voor een democratisch beheer van alle huurwoningen door het nemen van de volgende stappen:

- Omzetting van woningbouwstichtingen in verenigingen en overheidscontrole op het democratisch karakter van deze instanties;
- Bewoners zijn dan automatisch lid van de vereniging. Voor niet-bewoners staat het lidmaatschap open voor zover zij wonen binnen het gebied waar de korporatie wettelijk is toegelaten of indien zij voldoen aan de criteria die genoemd zijn in de woonruimteverordening.
- Art. 30 en 31 van het Besluit Toegelaten Instellingen wordt aangevuld met nadere regels over het overleg van bouwvereniging met bewoners over onderhoud, servicekosten, huurverhogingen en woningverbetering. Ook verhuurders die geen toegelaten instelling zijn vallen onder deze regeling.
- Er komen regels over de maximale grootte van woningbouwverenigingen. Daar waar meerdere verenigingen opereren wordt het gebied van toelating opnieuw vastgesteld, waarbij er naar wordt gestreefd de grenzen van de wijken aan te houden.
- Wijkgewijze herverkaveling van de

woningwetwoningen, al of niet in beheer van woningcorporaties, gevolgd door onderbrenging in coöperatief bewonersbeheer.

k Opdrachtgevers bij de woningbouw worden verplicht waar mogelijk de (aanstaande) huurders en kopers vanaf het eerste begin in te schakelen bij de opzet van de nieuwe woningen en de woonomgeving.

l Bij de inrichting van nieuwbouwwijken moet geen strikte functiescheiding worden doorgevoerd, d.w.z. dat er in een woonwijk ruimte moet zijn voor winkels, bedrijven, kantoren e.d.

Inleiding

48 Hoe is de situatie?

On-welzijn is aan de orde van de dag. De oorzaken zijn van persoonlijke aard of vloeien voort uit maatschappelijke problemen. Daarbij kunnen we denken aan slechte werkomstandigheden, werkloosheid of een slecht woon- en leefklimaat.

De maatschappelijke oorzaken zijn op hun beurt weer het gevolg van het feit dat onze samenleving beheerst wordt door een produktiestelsel dat maar één doel heeft, namelijk winst.

Een doel dat lang niet altijd te combineren valt met onze doelstelling:

het scheppen van optimale omstandigheden voor iedere burger om tot zijn/haar recht te komen.

Niet iedereen heeft evenveel last van de hierboven gesignaleerde maatschappelijke oorzaken van on-welzijn. Als je bovendien deel uitmaakt van een achtergestelde groep heb je extra kans om uit de boot te vallen. De overheid heeft de taak om daartegen maatregelen te treffen. Zo groeide en groeit nog steeds de verzorgingsstaat. Overheidsmaatregelen zijn van velerlei aard. Zo bestaat bijvoorbeeld de sociale zekerheid ('niemand zonder inkomen'), de gezondheidszorg, het recht op onderwijs, vorming, maatschappelijke dienstverlening, arbeidsinspectie, inspraakregelingen, milieubescherming en ga zo maar verder.

Dit hoofdstuk handelt vooral over welzijnswerk. Maar dan wel in de ruimste zin van het woord: alle vormen van zorg, edukatie en recreatie.

Over dit welzijnswerk is veel positiefs te zeggen. Dat neemt niet weg

dat het ook vraagtekens oproept:

— is veel welzijnswerk niet een middel om de aandacht af te leiden van de werkelijke oorzaken van de problemen? Oorzaken die men niet wil of durft aan te pakken?

— komt het welzijnswerk nog wel ten goede aan de zwaksten in onze samenleving of vergt de organisatie zelf teveel tijd en energie (bijvoorbeeld als gevolg van een grootschalige opzet)?

— schept welzijnswerk niet een nieuwe afhankelijkheid bij diegenen die er gebruik van maken?

Bovendien wordt het met de dag moeilijker om alle vormen van welzijnswerk te financieren. Snoeien in het welzijnswerk vergt grote nauwkeurigheid om te voorkomen dat niet juist de zwaksten de dupe ervan worden.

Aan de andere kant is er in Nederland een onbekend aantal fondsen voor één of ander (liefdadig) doel (bijv. fondsen voor revalidatie, voor blinden, doven of geestelijk gehandicapten). De openheid van de meeste van deze fondsen is nagenoeg nihil. Het is niet bekend hoe ze aan hun (vaak aanzienlijke) kapitaal komen, hoe ze het beheeren en hoe ze het besteden.

Wat willen we bereiken?

a dat welzijnsbevordering voor alle burgers dé centrale politieke doelstelling wordt. Want welzijnswerk mag niet gaan lijken op het bekende 'dweilen met de kraan open' (het verzorgen van wonden via de maatschappelijke dienstverlening). Ook moet gewaakt worden voor 'kollaboratie' van welzijnswerk met het bestaande systeem (via een bepaald soort onderwijs worden mensen ingepast in de bestaande maatschappelijke verhoudingen).

b dat welzijnswerk zich meer gaat bezighouden met het signaleren en bestrijden van oorzaken dan met het bestrijden van symptomen.

c dat preciezer bekeken en afgewogen wordt aan welke vormen van welzijnswerk het meest behoefte is, vervolgens hoe de gekozen vormen in dienst worden gesteld van diegenen die er het meest behoefte aan hebben en tenslotte hoe bereikt kan worden dat dit welzijnswerk de afhankelijkheid van mensen niet bevordert maar vermindert.

d dat fondsen voor allerlei goede doelen opening van zaken geven en dat de betrokkenen zeggenschap krijgen over de besteding van de gelden.

Hoe willen we dat bereiken?

We willen onze doelstellingen bereiken door:

a het bevorderen van bezinningsmogelijkheden voor welzijnswerkers (in de meest brede zin, dus inclusief onderwijs en gezondheidszorg) op de feitelijke rol die hun eigen welzijnswerk in deze maatschappij speelt.

b een dusdanige herverdeling van de algemene middelen — zowel op nationaal als op provinciaal en gemeentelijk nivo — dat problemen bij de wortel worden aangepakt (bijvoorbeeld de woningnood) in plaats van te worden gemaskeerd door allerlei vormen van welzijnswerk.

c het doen maken van een zo objectief mogelijke afweging tussen enerzijds de behoeften van de zwaksten in onze samenleving en anderzijds de tot nu toe landelijk vastgestelde verplichte basisvoorzieningen. Dit om beter te kunnen beoordelen of — zeker nu blijkt dat er weinig financiële rek meer in zit

— geen andere prioriteiten gesteld moeten worden.

d de decentralisatie op het terrein van het sociaal-kulturele werk zo snel mogelijk te doen volgen door decentralisatie van andere welzijnsvoorzieningen waarbij garanties worden gegeven dat de zwaksten niet kwetsbaarder worden door overlevering aan plaatselijke verhoudingen. Daarnaast zal het op landelijk nivo (her)groeperen van diverse minderheidsgroepen worden gesteund.

e enerzijds een actief en sturend beleid te voeren gericht op een eerlijker verdeling van het betaalde werk en anderzijds zelfhulp en vrijwilligerswerk te stimuleren, zonder dat daarbij betaalde arbeidsplaatsen vervallen.

f op alle terreinen van welzijnswerk (dus inclusief onderwijs, gezondheidszorg) voorkeur te geven aan die voorzieningen en werkwijzen die mensen helpen hun lot in eigen handen te nemen.

g ons te verzetten tegen ongenueanceerd beleid, gericht op het opheffen op korte termijn van allerlei kategoriale voorzieningen, onder het mom dat de integratie van minderheden bevordert zou worden door hen aangewezen te doen zijn op algemene voorzieningen.

h bevordering van de bereikbaarheid van voorzieningen door:

- schaalverkleining
- betere onderlinge afstemming
- betere presentatie
- voorzieningen meer in handen te geven van gebruikers en medewerkers.

i Daartoe:

- wordt het koopatiesysteem (het zichzelf aanvullen) binnen besturen afgeschaft
- wordt per voorziening bekeken of er geen betere vorm is dan de Stichtingsvorm
- worden garanties geschapen voor medezeggenschap van gebruikers/bewoners, alsook voor die van medewerkers.

j de ontwikkeling van specialismen (onder andere in de medische wereld en het specifieke welzijnswerk) zo efficiënt en democratisch mogelijk te laten controleren.

k het klachtrecht voor gebruikers van allerlei voorzieningen — waar dit nog niet het geval is — konkreet vorm en inhoud te geven en in bestaand klachtrecht (zoals bijv. de medische tuchtwet) de rechten van klagers beter te beschermen.

l fondsen voor allerlei goede doelen (zodanig wettelijk) te verplichten tot jaarlijkse financiële verantwoording en tot het geven van zeggenschap over de

besteding van gelden aan de mensen voor wie die gelden bedoeld zijn.

Emancipatie

49 Hoe is de situatie?

Er zijn allerlei maatschappelijke oorzaken waardoor (groepen van) mensen bijna per definitie minder kans hebben om tot ontplooiing te komen.

In onze samenleving wordt dat in sterke mate bepaald door de vraag óf je kunt werken en wát je kunt. Onder andere jongeren, ouderen en gehandicapten komen daardoor in een moeilijker positie.

Van grote invloed op de kans om betaald werk te verrichten zijn de behoeften van het economisch systeem. Daarin worden vrouwen veelal beschouwd als arbeidsreservisten en buitenlandse werknemers als wegwerpartikelen. (zie 20)

Bovendien wordt onze huidige maatschappij gekenmerkt door het feit dat we allerlei 'verledens' hebben die we met de mond wel erkennen maar die we niet echt verwerken. Ons koloniale verleden weerspiegelt zich in de aanwezigheid van grote groepen Molukkers, Surinamers, Antillianen, die we als een soort buitenechtelijke kinderen tolereren. Na 1945 wilden we ook het verleden der Duitse en Japanse overheersing zo gauw mogelijk achter ons laten, voorbijgaand aan het feit dat daar nog steeds oorlogsvervolgden en verzetsdeelnemers in leven.

Ook de erfenis van een burgerlijke moraal werkt nog steeds door in onze samenleving waardoor groepen van mensen in bepaalde rollen gedrongen worden en weigeraars van die rollen als maatschappelijk onaangepast gelden. Denk aan homo's, woonwagbewoners, alleenstaanden, gescheidenen, drugsverslaafden, weglopers, enz.

Door zelfgenoegzaamheid over de sociale voorzieningen is men in Nederland armoede-blind geworden en wordt niet onderkend dat de allerarmste bevolkingsgroep (de Vierde Wereld) nog steeds wordt buitengesloten. De allerarmsten worden als afzonderlijke maatschappelijke gevallen gezien, wat de de-solidariserende van lotgenoten tot gevolg heeft.

Ons eigen nationaal verleden wordt een nationalistisch heden als het gaat om toelating van vreemdelingen, vluchtelingen en statenlozen als zigeuners.

Het ministerie van CRM heeft tot

taak de emancipatie van dergelijke achterstandsgroepen te bevorderen.

Vandaar dat we in dit hoofdstuk apart aandacht besteden aan het welzijnsbeleid ten aanzien van een aantal van deze groeperingen.

Wat willen we bereiken?

- a* dat er in het welzijnsbeleid voorrang gegeven wordt aan de emancipatie van die (groepen van) mensen die een achterstand hebben opgelopen.
- b* dat — voor zover mogelijk — de oorzaken daarvan weggenomen worden.
- c* dat de Nederlandse samenleving erkent dat kulturele minderheden een verrijking kunnen betekenen voor de Nederlandse samenleving en dat het gehalte van onze democratie mede bepaald wordt door onze houding tegenover minderheden.

Hoe willen we dat bereiken?

Alvorens maatregelen te noemen (zei ook 'Inleiding') voor de afzonderlijke achterstandsgroepen, noemen we eerst een aantal maatregelen die voor meer groepen gelden.

50 Algemeen

We willen onze doelstellingen bereiken door:

- a* individualisering van wetten in die gevallen waarin gebrek aan zelfontplooiingsmogelijkheden (mede) gevolg is van het feit dat relaties zo geregeld zijn dat rechten, plichten en mogelijkheden van de een ontleend worden aan die van de ander.
- b* prioriteit te geven aan die activiteiten die ethnische en kulturele minderheden in staat stellen om — zo ze dat wensen — de eigen identiteit te behouden en te ontwikkelen en tegelijkertijd een volwaardige plaats te verwerven in de Nederlandse samenleving.
- c* een actiever overheidsbeleid om diskriminatie op grond van ras, geslacht, seksuele voorkeur, burgerlijke staat of op grond van welk ander kenmerk dan ook tegen te gaan.

Bestaande diskriminerende bepalingen moeten worden geschrapt. Bepalingen in de zedelijkheidswetgeving die de seksuele zelfbeschikking inperken, moeten worden afgeschaft.

d als overheid initiatieven te nemen, te bevorderen, te steunen die gericht zijn op het afbreken van vooroordelen, wantrouwen en onwetendheid bij meerderheden t.o.v. allerlei minderheden (o.a. door verplicht multikultureel onderwijs op alle Nederlandse scholen).

e democratische zelforganisaties van

allerlei achterstandsgroepen niet alleen te bevorderen en te subsidiëren, maar ook te betrekken bij het beleid.

f ook bij algemene welzijnsvoorzieningen welzijnswerkers aan te stellen die zo mogelijk zelf afkomstig zijn uit achtergestelde groeperingen en/of in ieder geval goed op de hoogte zijn van wat er leeft, zowel in de betreffende groep als in de Nederlandse samenleving.

g afdelingen van allerlei departementen, griffies en sekretarieën die te maken hebben met eenzelfde groep of probleemveld, in dusdanige samenwerkingsverbanden te brengen dat er een samenhangend beleid ontwikkeld kan worden. Ditzelfde moet gebeuren met de algemene en met de uit algemene middelen betaalde particuliere voorzieningen per gemeente of per regio.

51 *De allerarmsten (de Vierde Wereld)*

Generaties-lange armoede wordt niet door sociale voorzieningen opgelost.

Ook de allerarmsten moeten individueel en als groep in elke samenleving als volwaardige sociale partners worden aanvaard. Dit kan pas worden bereikt wanneer:

- de allerarmsten en meest buitengesloten zich kunnen hergroeperen tot een bevolkingsgroep (vierde wereld);
- in alle sectoren van de samenleving de kennis die de vierde wereld zelf over armoede en uitstoting heeft, het uitgangspunt van handelen wordt;
- steeds wordt uitgegaan van de meest ten achtergestelden.

52 *Vrouwen*

De PPR vindt het eigenlijk in hoge mate diskriminerend wanneer vrouwen, die ongeveer de helft van de totale bevolking uitmaken, als aparte groep worden opgesomd. De emancipatie van de vrouw loopt daarom als een rode (blauwe) draad door het programma heen.

Behalve de algemene maatregelen om emancipatie van achtergestelde groepen te bewerkstelligen, zijn in het programma structurele maatregelen opgenomen die tot doel hebben achterstanden van vrouwen t.o.v. mannen weg te werken en rol doorbreking tussen vrouwen en mannen te bevorderen. Een aantal van deze maatregelen:

- verdeling beschikbaar werk,
- recht op betaalde arbeid voor vrouwen,
- arbeidstijdverkorting,
- toegankelijk maken van alle (oplei-

dingen en) beroepen voor vrouwen en mannen,

- invoering van verzorgingsverlof voor mannen en vrouwen,
- verruiming van kinderopvangmogelijkheden,
- individualisering van de sociale wetgeving,
- extra onderwijsfaciliteiten voor vrouwen,
- rol doorbrekend onderwijs,
- omvorming van provinciale emancipatieburo's tot organisaties van gebruiksters.

53 *Jongeren*

Een betere positie van jongeren willen we bereiken door:

- a* het begrip 'onwettig kind' af te schaffen en ouders te laten kiezen of hun kind de naam krijgt van de vader, dan wel van de moeder.
- b* kinderen in de gelegenheid te stellen niet alleen de familienaam van hun vader of moeder maar ook van beide ouders gezamenlijk (met een maximum van twee achternamen) te dragen.
- c* het ouderlijk gezag steeds verder te beperken naarmate het kind ouder wordt.
- d* kinderen boven de 12 wettelijk medespraakrecht te geven betreffende voogdij, kindbescherming en bezoekrecht.
- e* Kinderbescherming — als hulp aan minderjarigen en hun omgeving — onder welzijnzorg te brengen.
- f* tehuizen kleinschaliger te maken en groepen niet groter dan 8 pupillen.
- g* pupillen zoveel mogelijk in de eigen regio te plaatsen.
- h* jongeren in tehuizen individueel en kollektief het recht te geven organisaties zoals b.v. de Belangenvereniging Minderjarigen in te schakelen voor de behartiging van hun belangen.
- i* initiatieven tot het instellen van een jeugdjournaal en een jeugdparlement krachtig te ondersteunen.
- j* jongeren vanaf 18 jaar in alle opzichten meerderjarig te doen zijn.

54 *Homoseksuelen*

De PPR wijst diskriminatie op grond van seksuele voorkeur af. Het vermelden van homo's als aparte groep zou dan ook overbodig moeten zijn. Er is echter sprake van achterstelling, die moet worden opgeheven door:

- a* gemeenten te verplichten diskriminerende maatregelen te schrappen uit de algemene politieverordeningen;
- b* gelijkstelling van ongehuwd samenwonenden aan gehuwden, zolang

de wetgever niet van het individu uitgaat;

- c* aanpassing van de pensioenwet, zodat de pensioengerechtigde bepalen kan aan wie bij overlijden wordt uitbetaald;
- d* het subsidiëren van organisaties en instellingen die door voorlichting diskriminatie van homoseksuelen tegengaan;
- e* het erkennen van vervolgde onderdrukte buitenlandse homo's als politieke vluchtelingen;
- f* in tehuizen voor ouderen geen onderscheid te maken tussen homo- en heteroseksuele ouderen.

55 *Ouderen*

a de overheid moet een goede voorbereiding op de pensionering bevorderen, onder andere in de vorm van geleidelijke arbeidstijdverkorting.

b flexibele pensionering moet mogelijk worden gemaakt.

c planning en (werkwijzen van) voorzieningen dienen zo te worden opgezet dat ouderen zo lang mogelijk in hun eigen vertrouwde omgeving kunnen blijven wonen.

d in tehuizen voor ouderen moet een maximum ontstaan aan mogelijkheden om in te spelen op verschillende situaties van ouderen.

e er mag geen maximumleeftijd worden gesteld voor opname in een serviceflat, lidmaatschap van besturen e.d.

f inspraak en medezeggenschap van de bewoners in tehuizen moeten vergroot worden.

56 *Werklozen*

a zolang het beschikbare betaalde werk nog niet beter verdeeld is en er dus mensen werkloos zijn moet de overheid pogingen ondernemen en stimuleren, gericht op zelfontplooiing van mensen die daar via werk geen kans toe hebben.

b de overheid dient vrijwilligerswerk te bevorderen in plaats van tegen te werken (o.a. door dreiging met verlies van uitkering) en kreatiever te zoeken naar omzetting van uitkeringen in loon voor het werk (dat dan ophoudt vrijwilligerswerk te zijn).

c de overheid zou gerichte mentaliteitsverandering moeten bevorderen, zodat het verschil in waardering tussen de betaalde werknemers en de werklozen vermindert.

57 *Wagenbewoners*

a Rijk en Provincie moeten meer

druk uitoefenen op gemeenten om het dekoncentratiebeleid snel uit te voeren.
b daarbij dient scherp te worden gelet op zodanige situering van de centra dat de mogelijkheid tot goede sociale kontakten tussen huis- en wagenbewoners voorhanden zijn.
c de dekoncentratie moet in duidelijk overleg met de bewoners zelf plaatsvinden.

58 *Geestelijk en lichamelijk gehandikapt*

Emancipatie van deze groep wil de PPR bereiken door:

- a* een beleid gericht op het wonen in aangepaste woningen en alleen wanneer dit werkelijk niet kan in verzorgingscentra.
- b* concentraties van dergelijke woningen te vermijden, o.a. door woningbouwcorporaties te verplichten het benodigde percentage in hun bestand op te nemen.
- c* de toegankelijkheid te vergroten van zoveel mogelijk gebouwen en voorzieningen (niet alleen openbare maar ook partikuliere).
- d* openbaar vervoer en oversteekplaatsen toegankelijk te maken voor gehandikapt.
- e* zowel de WSW als de feitelijke uitvoering daarvan zo te corrigeren dat gehandikapt daarin niet geëxploiteerd kunnen worden.
- f* de rechten van geestelijk gehandikapt, zoals geformuleerd door de VN, uitgangspunt te doen zijn van het te voeren beleid.
- g* de toelatingscriteria voor de verschillende opvangmogelijkheden voor zwakzinnigen beter op elkaar af te stemmen.
- h* uitbreiding van erfelijkheidsvoorlichting en onderzoek vóór de geboorte, zodat het mogelijk ontstaan van een geestelijke handicap tijdig wordt onderkend.
- i* het tot stand brengen van een verregaande integratie van de wel- en niet-gehandikte schoolkinderen op scholen.

59 *Druggebruikers en verslaafden aan illegale drugs*

- a* Niet het gebruik van harddrugs, maar alleen de handel daarin moet streng worden bestraft.
- b* De handel wordt verder ondergraven door gratis toediening aan verslaafden zolang dezen nog niet aan ontwenning toe zijn.
- c* Voor de handel in hennep-produk-

ten worden regelingen getroffen die vergelijkbaar zijn met die voor alcoholhoudende dranken en rookwaren.

- d* De opvang voor drugverslaafden moet worden vergroot.
- e* Op scholen is goede voorlichting betreffende drugs nodig.
- f* Niet alleen voor goede afkickmogelijkheden moet worden gezorgd, maar ook de sociale oorzaak van het drugprobleem (werkloosheid, huisvesting etc.) moet worden aangepakt.

60 *Oorlogsslachtoffers*

De PPR bepleit effectieve, immateriële hulpverlening aan oorlogsslachtoffers, ongeacht of het onrecht werd aangedaan door Duitsers, Japanners of wie dan ook.

61 *Zuid-Molukkers*

- a* Het beleid dient uit te gaan van:
  - 1 de erkenning dat het Zuidmolukse volk recht heeft op een eigen politieke toekomst;
  - 2 de zekerheid dat velen van hen hier voor korte of lange tijd zullen verblijven.
- b* De situatie onder de Zuidmolukse jongeren eist een gericht en actief welzijns- en werkgelegenheidsbeleid
- c* De positie van het Inspraakorgaan wordt versterkt
- d* De — meestal kleine — gemeenten met grote Zuidmolukse gemeenschappen hebben recht op extra faciliteiten.

62 *Surinamers/Antillianen*

- a* De PPR wil een beleid van ondersteuning van zodanige ontwikkelingen in Suriname, resp. op de Antillen, dat de kansen op vrijwillige terugkeer naar deze landen vergroot worden.
- b* Tegelijkertijd wordt ervan uitgegaan dat er ook in de toekomst grote groepen Surinamers en Antillianen in Nederland zullen zijn.
- c* De overheid moet zorg dragen voor een goede opvang. Ghettovorming wordt voorkomen door spreiding van woonegelegenheid, en niet door mensen alleen in sociaal-zwakke wijken te plaatsen.
- d* In Suriname en op de Antillen dient goede voorlichting te worden gegeven aan mensen die naar Nederland willen komen.
- e* Meer hulp aan deze landen kan voorkomen dat mensen uit armoede naar Nederland gaan.

63 *Buitenlandse werknemers en andere vreemdelingen*

- De PPR staat de volgende maatregelen voor:
- a* een beleid dat trekarbeid uitbant; zowel door maatregelen ter verbetering van de arbeidsomstandigheden hier (zie 20), als door maatregelen die de situatie daar verbeteren.
  - b* stoppen met actieve werving van buitenlandse werknemers.
  - c* in de komende vier jaar in het toelatingsbeleid m.b.t. buitenlandse werknemers duidelijk prioriteit verlenen aan mensen die in het kader van de gezinshereniging naar ons land willen komen (waaronder ook meerderjarige kinderen), aan het legaliseren van de thans aanwezige illegalen en aan de in Nederland verblijvende vrouwen van buitenlandse werknemers in geval van beëindiging van de (huwelijks)relatie.
  - d* strenger toezicht op en bestraffing van niet-naleving door de werkgever aan wettelijke maatregelen en cao-bepalingen.
  - e* in ons beleid moet er van worden uitgegaan dat de nu in Nederland aanwezige buitenlandse werknemers en hun gezinnen in overgrote meerderheid in Nederland zullen blijven.
  - f* het leveren van een grotere inzet om te komen tot een werkelijk Europees beleid t.a.v. vreemdelingen, zowel van buitenlandse werknemers als van vluchtelingen en van statenlozen. Bij die laatste categorie moet dan vooral gedacht worden aan honderdduizenden zigeuners in Europa.
  - g* Ondanks het feit dat Nederland geen immigratieland kan zijn, dient ons land een toevluchtsoord te zijn voor mensen die in hun eigen land verdrukt worden vanwege ras, seksuele voorkeur, godsdienst, of politieke opvattingen.
  - h* geen vreemdeling mag het land worden uitgezet
    - zolang de minister van justitie nog geen definitieve beslissing heeft genomen over het verlenen van een verblijfsvergunning;
    - zolang de herziening van de beslissing gevraagd kan worden bij de Minister van Justitie;
    - zolang beroep kan worden ingesteld bij de Raad van state;
    - zolang op andere juridische wijze kan worden ingegaan tegen de beslissingen, de termijn daarvoor nog niet is verstreken of de behandeling ervan nog plaatsvindt.
  - i* geen vreemdeling mag worden uitgezonden naar zijn land als hij daar gevaar loopt wegens handelingen die in

Nederland niet als een vergrijp gelden.
j scheiding van politionele en dienstverlenende taken van de vreemdelingendienst.

Lichamelijke en geestelijke gezondheidszorg

64 Hoe is de situatie

De huidige gezondheidszorg wordt (behalve door een aantal positieve elementen) gekenmerkt door:

- nadruk op grootschalige kuratieve zorg;
- symptoombestrijding waar bestrijding van maatschappelijke oorzaken beter op zijn plaats is;
- aanwending van aandacht en middelen voor het steeds verder verleggen van de grenzen van het technisch kunnen, ten koste van activiteiten die gericht zijn op het voorkomen van ongezondheid.
- het onmondig maken van de patiënt en behandeling van de kwaal i.p.v. de mens.

De organisatie van de gezondheidszorg laat te wensen over. Die is ondoorzichtig en dit wordt in stand gehouden door onvoldoende planning en regulering.

Een probleem is ook dat de kosten de pan uit rijzen. Het grootste deel komt voor rekening van de behandelende sektor (kuratieve zorg) en van het ziekenhuis (intramurale zorg). Soms buitensporig hoge honoraria spelen hierbij eveneens een rol alsook de bedrijvigheid van de geneesmiddelenindustrie.

Wat willen we bereiken?

Een gezondheidszorg die:

- vooral gericht is op het ondersteunen van de zorg van elke mens voor de eigen gezondheid en die van anderen;
- meer aandacht besteedt aan de bestrijding van persoonlijke en maatschappelijke oorzaken van ziekten door betere huisvesting, tegengaan van geluidshinder, voorlichting over biologische voeding, etc.;
- eerst en vooral is toegesneden op het meest voorkomende i.p.v. op het uitzonderlijke;
- volledige inspraak kent van gebruikers en werkers;
- mensen niet extra afhankelijk maakt;
- goedkoper is en niet uit is op winstbejag.

Hoe willen we dat bereiken?

Alle hieronder opgesomde middelen moeten in iedere fase van uitvoering steeds worden getoetst aan de hierboven genoemde doelstelling. Een middel is geen doel op zichzelf.

a Het oprichten van wijkwelzijnscentra voor preventie en behandeling, voor voorlichting en opvoeding inzake gezondheidsbevorderende leefwijzen en tegendelen daarvan zoals gebruik van tabak, alcohol en andere drugs.

b Scherpere regels, scherpere controle en zwaardere straffen bij overtreding inzake voedsel etikettering, -voorlichting, -reklame en -verwerking (zie ook onderdeel consumenten en consumptie).

c Betere garanties voor privacy en het recht op zelfbeschikking door:

- een betere voorlichting over en verspreiding van middelen voor geboortebepaling en het stimuleren van onderzoek naar betere en minder schadelijke middelen die tevens de minste kans op ongewenste zwangerschap geven.

— inzake abortus provocatus de volgende maatregelen te nemen: de vrouw beslist; abortus uit het Wetboek van Strafrecht; abortus in het ziekenfondspakket;

— inzake euthanasie het Wetboek van Strafrecht zodanig te wijzigen dat euthanasie, uitsluitend op eigen verzoek en onder nader te bepalen voorwaarden, mogelijk wordt.

— scherpere bepalingen inzake bescherming van persoonsgegevens, rechten van mensen bij medische keuringen, medische behandelingen en opname in inrichtingen, en tegen experimenten.

— psychosociale screening aan banden te leggen.

— bevolkingsonderzoeken niet zomaar te stimuleren en in elk geval strenger te reglementeren.

d Verbetering van de bedrijfsgezondheidszorg.

Onafhankelijke bedrijfsgeneeskundige diensten (zie Arbeidsomstandighedenwet) moeten meer oog hebben voor de sociale omstandigheden in het bedrijf. Zij moeten de aanstellingskeuringen verrichten en daarbij alleen letten op de geschiktheid voor de functie.

e Een algemeen beleidsplan voor de gezondheidszorg — op te stellen door de centrale overheid in overleg met betrokkenen — waarin wordt aangegeven:

- aan welke eisen gezondheidszorg en opleidingen moeten voldoen
- hoe de voorzieningen doelmatig en democratisch beheerd moeten worden
- hoe de voorzieningen gespreid

moeten worden

— hoe de verschillende diensten moeten samenwerken

— welke diensten en medicijnen worden verleend. Dit op basis van een kosten-baten-analyse.

f Socialisering van de gezondheidszorg door:

— het beleid te decentraliseren (regionaliseren) en te demokratiseren;

— zoveel mogelijk alle hulpverleners in loondienst te nemen;

— invoering van een wet 'algemene gezondheidsverzekering' waardoor het verschil in fonds en partikulier en het verschil in ziekenhuisklasse en -tarieven wordt afgeschaft;

— ziekenfondsen om te bouwen tot organisaties van gebruikers van gezondheidszorgvoorzieningen;

— een door de overheid te ontwikkelen vestigingsvergunningenbeleid voor medische beroepsbeoefenaren.

g Herverdeling van de middelen: meer voor preventieve gezondheidszorg en meer eerstelijns gezondheidszorg (specialisten worden niet langer per verrichting betaald).

h Afschaffing van 'het bed' als financieringsnorm binnen de intramurale zorg.

Budgettering, gekoppeld aan een vestigingsbeleid en kwaliteitsnormen als een serieus alternatief bestuderen, zowel voor de intra- als voor de extramurale zorg.

i Controle van de overheid op medicijnen, door overheidsregels inzake prijzen, voorschrijving van soorten en hoeveelheden geneesmiddelen en inhoud van bijsluiters, afschaffing van geneesmiddelenreklame en overbodige geneesmiddelen en stimulering van receptuurbesprekingen.

j De overheid moet onpartijdig onderzoek bevorderen naar de mogelijkheden van alternatieve geneeswijzen en bij gebleken effectiviteit deze dezelfde rechten en plichten toekennen als de reeds erkende geneeswijzen.

k Alle opleidingen voor beroepen in de gezondheidszorg dienen te vallen onder de verantwoordelijkheid van het Ministerie van Onderwijs. In deze opleidingen komt meer nadruk te liggen op de ethische en maatschappelijke aspecten van de gezondheidszorg; regelmatige bijscholing wordt wettelijk geregeld.

l Maatregelen waardoor een eind gemaakt wordt aan de mogelijkheid hele afdelingen te laten draaien op prakties alleen leerling-verpleegkundigen.

m Leerlingen in de verpleging mogen niet gebruikt worden als goedkope arbeidskrachten.

n Zolang er nog geen algemene gezondheidszorgverzekering is, dienen voorbehoedsmiddelen en abortus gratis te zijn voor jongeren.
o Invoeren van het vak 'gezondheidskunde' in de scholen voor voortgezet onderwijs.

Sport

65 Hoe is de situatie?

De belangstelling voor sport en bewegingsrecreatie is de afgelopen jaren sterk toegenomen. Daarbij gaat het vooral om het zelf beoefenen van sport. Een positieve ontwikkeling. Minder positief, zelfs uitgesproken slecht is:

- de kindertopsport
- de vercommercialisering van veel topsport
- de spelverruwing bij spelers en het gewelddadig optreden van supporters
- het dopinggebruik.

Hoewel sport in onze samenleving een eigen leven lijkt te leiden, weerspiegelt zich kennelijk ook onze manier van leven en samenleven hierin.

Wat willen we bereiken?

- a dat sportbeleid niet als een geïsoleerd stuk overheidsbeleid op zichzelf staat, maar deel uitmaakt van een kultuurpolitiek die zich richt op de kwaliteit van het bestaan.
- b dat allerlei vormen van actieve bewegingsrecreatie — en die zo veel mogelijk in eigen omgeving — toenemen.
- c dat sportbonden en sportverenigingen zo gedemocratiseerd worden dat de zeggenschap komt te berusten bij de sportbeoefenaars.

Hoe willen we dat bereiken?

- a door stimulering van de actieve bewegingsrecreatie, o.a. via de media en via wijkwelzijns- en gezondheidscentra.
- b door een actiever beleid te realiseren van sport- en recreatiemogelijkheden in de eigen woonomgeving.
- c door een overheidsbeleid waarin de volgende aspecten voortdurend getoetst worden:
- het ruimtebeslag in verhouding tot het aantal deelnemers;
  - de financiële inspanning die vereist is voor de voorzieningen in relatie tot het aantal deelnemers;
  - de financiële inspanning die vereist is voor de sportuitrusting;
  - de mogelijke risico's voor deelnemers, toeschouwers en/of gebruikte dieren;
  - de consequenties uit het oogpunt

van milieubeleid (schade aan natuur of woonklimaat, energieverbruik e.d.);
— het verlenen van voorrang aan kansarme groepen.

d door opleiding te bevorderen van beroepskrachten die — aangesteld bij gemeentelijke en provinciale overheid — in nauw overleg met de sportorganisaties — de opleiding van vrijwilligers ter hand gaat nemen ter ondersteuning van de bewegingsrecreatie.

e door allerlei uitwassen in de sport tegen te gaan, zowel via wettelijke regelingen als via het bedienen van de subsidiekraan.

Onderwijs en vorming

66 Hoe is de situatie?

Ondanks het feit, dat er in het onderwijs gestreefd wordt naar vernieuwingen die mede kunnen bijdragen tot het doorbreken van maatschappelijke verhoudingen, is het nog altijd grotendeels een weerspiegeling en bevestiging daarvan.

Het onderwijs is veelal sterk gericht op het afleveren van aangepaste en niet kritische mensen en veel minder op de optimale ontwikkeling van individuele mogelijkheden.

De toegankelijkheid van de verschillende onderwijsvormen wordt grotendeels bepaald door sociale afkomst en sekse.

De selectie die in het onderwijs plaatsvindt voor het arbeidsproces (met het daarin doorgevoerde onderscheid tussen hand- en hoofdarbeid) wordt nog steeds in hoge mate maatschappelijk bepaald.

Ook t.a.v. de rolverdeling tussen mannen en vrouwen is het onderwijs te zeer bevestigend. Vrouwen en meisjes hebben minder kansen in het onderwijs en worden minder gestimuleerd om hun mogelijkheden te benutten.

Het onderwijs is te eenzijdig: het op kennis gerichte leren overheerst, terwijl het op inzicht en op vaardigheden gerichte leren te weinig aan bod komen. Verder krijgen creatieve, de persoonlijkheid vormende en maatschappijgerichte vakken te weinig aandacht.

Zelfs het sociale gedrag krijgt onvoldoende aandacht. De competitie tussen individuen wordt hoger aangeslagen dan hun samenwerking.

Evenals op andere terreinen houden ook op dat van het onderwijs veel direct betrokkenen vernieuwingen tegen. Soms uit onwil, vaak uit onmacht.

Wat willen we bereiken?

a dat iedereen een levenslang leerrecht krijgt, d.w.z. een in de grondwet vastgelegd levenslang recht op onderwijs, vorming en scholing en dat de overheid het gebruik daarvan zal stimuleren.

b dat deze edukatie gericht zal zijn op solidariteit met anderen, op een brede ontplooiing van de mens zelf en op verantwoordelijkheid voor zijn omgeving.

Hetgeen meer in concreto betekent:

- bij de vorming van leerlingen tot solidaire, democratische en creatieve mensen is kennisoverdracht een belangrijk hulpmiddel en geen doel op zich. Doel is wel, het ontwikkelen van praktische (o.m. ambachtelijke en creatieve) en sociale vaardigheden en het bevorderen van lichamelijke en emotionele groei;
- het aanreiken van instrumenten om kritisch te oordelen en keuzen te maken, ook t.a.v. de sociale en economische ordening van de maatschappij;
- speciale aandacht voor het leren omgaan met belangentegenstellingen en voor het geweldloos leren oplossen van conflicten;
- het leren omgaan met mensen van alle maatschappelijke groeperingen en mensen van verschillende culturen, levend binnen één maatschappij.
- bijdragen aan de opheffing van maatschappelijke verschillen en van rolpatronen tussen mannen en vrouwen en bijdragen aan de opheffing van maatschappelijke vooroordelen ten aanzien van homoseksualiteit.
- c dat de onderwijsstructuur tot de leeftijd van 18 jaar (van 6 tot 16 jaar is het leerrecht tevens een leerplicht) zo weinig mogelijk breukvlakken zal vertonen.
- d dat betrokkenen meer invloed kunnen uitoefenen op organisatie, beheer en inhoud van de voorzieningen.
- e dat het onderwijs als regel gratis is, evenals peuterspeelzalen.

Hoe willen we dat bereiken?

We willen onze doelstellingen verwezenlijken door:

- a een wetsonderwerp dat de integratie van kleuter- en lager onderwijs regelt (basisonderwijs);
- b het tegengaan van maatschappelijk verschillend gewaardeerde (hoog en laag) en naast elkaar bestaande schooltypen voor leerplichtigen en door het tegengaan van het verdelen van leerplichtigen in nivogroepen binnen één schooltype;
- c te streven naar een zo nauw mogelijke samenwerking tussen buitenge-

woon en gewoon onderwijs en een soepele overgangsmogelijkheid van leerlingen tussen beide onderwijsvormen te creëren. Hierdoor hoeven minder kinderen naar het buitengewoon onderwijs doorgestuurd te worden. Op gewone scholen moeten daarom aangepaste leermiddelen komen en extra leerkrachten om kinderen met leer- en gedragsmoeilijkheden en/of met zintuiglijke of lichamelijke handicaps en kinderen met verschillende sociale en/of culturele achtergronden beter te kunnen opvangen.

De opleidingen voor onderwijsgeevenden moeten ook meer aandacht besteden aan deze groepen kinderen.

d voortzetting van de experimenten met de middenschool (12 tot 16 jaar), waarin differentiatie binnen klassenverband een doeltreffende mogelijkheid van onderwijs is gebleken, welke leerlingen geschikt maakt om te werken aan de door ons voorgestane doelen. Als afsluiting van de experimentele fase van de middenschool dient er een raamwet voor de middenschool te komen. Het uitgangspunt moet zijn dat scholen zelf de voor hun bevolking methodies en didakties noodzakelijke vormgeving kunnen bepalen. In dit kader is activering van schoolgebonden leerplanontwikkeling nodig. Ook de aansluiting tussen basisonderwijs en toekomstige middenschool moet zorgvuldig bekeken worden.

e het leerrecht krijgt ook na het 16de jaar een reële inhoud. Voor sommigen zal dit volledig dagonderwijs inhouden op een school voor 16-18-jarigen, eventueel gevolgd door een vorm van hoger onderwijs; voor anderen zal het leerrecht worden verwezenlijkt in de vorm van part-time onderwijs. (Voor 16-jarigen dient de partiële leerplicht voorlopig gehandhaafd te worden, in de wetenschap dat dit partiële onderwijs in slechts weinig gevallen voldoet.) Zo spoedig mogelijk zal een systeem van open edukatief aanbod verwezenlijkt worden, waarvan allen op latere leeftijd kunnen profiteren.

f Bij de vaststelling van het aantal opleidingsinstituten wordt niet alleen gelet op het aantal studenten per instituut, op de spreiding over zuilen en regio's, maar ook op onderwijskundige criteria. Bij de verdeling van de beschikbare middelen dient een serieuze afweging plaats te vinden tussen met name het hoger onderwijs en de edukatieve voorzieningen (zoals b.v. volwassenenonderwijs); deze laatste dienen prioriteit te krijgen. Wanneer het onmogelijk is iedereen de cursus te laten volgen die hij/zij prefereert, moe-

ten de bestaande mogelijkheden eerlijk over de geïnteresseerden verdeeld worden en wel via ongewogen loting, omdat er geen objectieve selectie-kriteria zijn.

g er wordt een diepgaand onderzoek ingesteld naar analfabetisme in Nederland en de oorzaken daarvan.

h groepen die tot nu toe onvoldoende hebben kunnen profiteren van edukatieve voorzieningen, krijgen extra faciliteiten (buitenlandse werknemers en hun gezinnen, semi- en analfabeten, dié jongeren van 16-18 jaar voor wie momenteel geen adequate onderwijsvoorziening bestaat, groepen van vrouwen).

i zowel in basis- als in voortgezet onderwijs wordt het aantal leerlingen per groep verkleind — de komende jaren met minstens één leerling per jaar — tot groepen van maximaal 20 leerlingen. Dit gebeurt bij handhaving van het aantal wekelijkse uren en zal mede teneinde goede komen aan de werkgelegenheid in het onderwijs.

j projektonderwijs krijgt meer kansen door het loslaten van de indeling in aparte vakken. Op basis van een schoolwerkplan moeten de instellingen zelf de groeps grootte en de verdeling van de lesuren kunnen vaststellen, te beginnen met een betere coördinatie van de programma's van de verwante vakken. Daarop aansluitend moeten ze zelf een alternatief eindexamen kunnen vaststellen.

k aan onderwijskrachten wordt alle ruimte gegeven voor medewerking aan nieuwe beleidsrichtingen, het werken in teamverband en na- en bijscholing.

l de normbetrekking in het voortgezet onderwijs (te beginnen bij diegenen met het grootste aantal uren) wordt in de komende 4 jaren met minstens één lesuur per jaar verminderd ten gunste van werkloze leerkrachten.

m bevordering van een nauwe samenwerking tussen edukatieve instellingen onderling en tussen deze en andere instellingen, zoals buurt- en kluphuizen en bibliotheken.

n het instellen van een landelijk net van regionale centra ter ondersteuning, verspreiding en stimulering van vernieuwingsactiviteiten. Daarbij zullen bestaande instellingen, zoals schoolbegeleidingsdiensten, na- en bijscholingsinstituten samenwerken met elkaar en met anderen, zoals konsulenten voor buurt- en kluphuiswerk.

o verkleining van de omvang van de onderwijsinstellingen.

p onderwijsvoorzieningen voor leerplichtigen worden zo gespreid dat de woonplaats geen belemmering is voor

het gebruik van die voorziening.

q binnen de noodzakelijkerwijs grote organisatie zoals scholengemeenschappen en universiteiten wordt kleinschaligheid bevorderd.

r degenen die het meest betrokken zijn bij onderwijs en vorming (leerlingen, personeel, ouders) beheren binnen wetten en richtlijnen hun eigen voorzieningen.

s binnen dat kader zijn scholen van voortgezet onderwijs verplicht een schoolstatuut op te stellen waarin rechten en plichten van studerenden en onderwijsgeevenden gereguleerd worden.

t demokratiese waarden, zoals recht op vergadering, recht van vereniging, vrijheid van drukpers, vrijheid van meningsuiting, medezeggenschap, etc. moeten op middelbare scholen worden verkregen en beschermd ('demokratie moet je leren').

tt onderwijsgeevenden worden verplicht verantwoordelijk af te leggen aan de studerenden en/of ouders over de totstandkoming van beoordelingsresultaten.

u studerenden krijgen het recht op herkansing voor elk werkstuk dat medebepalend is voor bevordering en/of diplomering.

uu mogelijkheden tot zelfbeoordeling van studerenden worden bevorderd.

v vormings- en onderwijsinstellingen voor mensen boven de 16 krijgen een bestuursstructuur die analoog is aan de universitaire.

vv afschaffing van het benoemingsrecht door de Kroon van leden van de Akademische Raad, van Kolleges van bestuur en van buitenuniversitaire leden van universiteits- en hogeschoolraden. De bevoegdheden van (geheel gekozen) universitaire besturen dienen beperkend te worden opgesomd. Deze besturen moeten op alle beleidsterreinen verantwoording afleggen aan de desbetreffende raden.

w snelle realisatie van een goed studiefinancieringssysteem, met een gegarandeerd inkomen voor iedere student, onafhankelijk van ouders of banken.

ww aan vakbonden van studerenden worden faciliteiten gegeven; vrijheid van vergadering en vrijheid van drukpers (geen censuur op schoolkranten).

x leerlingenparlementen worden gestimuleerd en leerlingen krijgen meer mogelijkheden zich hier actief mee bezig te houden. Aan het begrip 'demokratie' wordt op school meer inhoud gegeven door de zeggenschap van leerlingenparlementen te vergroten.

xx leerlingen moeten medezeggenschap krijgen over de manier van les-

geven, de lesinhouden en de benoeming van leraren.

y de PPR wil scholen voor voortgezet onderwijs gelijke faciliteiten geven en de geldstroomverdeling voor leerindelingen voor de verschillende scholen van voortgezet onderwijs harmoniseren.

yy er moet onderzoek gedaan worden naar de motieven van ontduikers van de leerplicht en er moet geëxperimenteerd worden met onderwijsvormen die hen aanspreken.

z de schooltijden moeten zodanig gekozen worden, dat een eerlijker verdeling van het werk en meer zelfstandigheid van mannen en vrouwen (zie 24) niet in de weg wordt gestaan. Gedacht wordt hierbij aan het invoeren van een kontinu-rooster op alle scholen, met overblijfmogelijkheden binnen de school zelf.

Kunst en cultuur

67 Hoe is de situatie?

De kunst is van grote waarde voor de kwaliteit van het bestaan. Met name de voorhoedefunctie, die de kunst en de kunstenaar vaak innemen, kan een grote maatschappelijke betekenis hebben. Omdat in het huidige kunst- en cultuurbeleid een welomschreven cultuurpolitieke visie ontbreekt, dreigen door de afnemende overheidsmiddelen bepaalde kunstuitingen uit de boot te vallen. Met name nieuwe vormen van kunst, die vaak het duidelijkst die voorhoedefunctie vervullen, worden hiervan het slachtoffer. Ook de voortschrijdende vercommercialisering van de kunst brengt de kunst en de kunstenaar in een kwetsbare positie.

Wat willen we bereiken?

Een kunstbeleid van een regering vanuit een welomschreven cultuurpolitieke visie. Daarin gaat het om het veiligstellen en bevorderen van de volgende functies:

- een voorhoedefunctie
  - instrument voor zelfontplooiing en voor maatschappij-analyse
  - bijdragen aan de 'versiering', vormgeving en ontspanning van de samenleving.
- Kunstbeleid zal daarom:
- ruimte moeten scheppen voor verschillende autonome kunsten
  - toepassing van de kunst in de samenleving moeten bevorderen
  - een op kunstenaars en hun beroepsuitoefening gericht beleid moeten voeren

- gericht moeten zijn op het in aanraking brengen van zoveel mogelijk mensen met kunst
- gericht moeten zijn op de bevordering van een veelzijdig aanbod en een veelzijdige vraag
- gericht moeten zijn op het stimuleren van creativiteitsontwikkeling.

Hoe willen we dat bereiken?

We willen kunst- en cultuurbeleid vorm geven door:

- a met behoud van een eigen verantwoordelijkheid van de rijksoverheid voor een veelzijdig aanbod van kunst, andere taken op het gebied van kunstbeleid, waar mogelijk, naar gemeenten en provincies te verschuiven.
- b het bevorderen van kunstzinnige vorming en creativiteitsontwikkeling, zowel in het onderwijs als daarbuiten.
- c ontwikkeling van een rijksplan gericht op ontwikkeling van de scheppende kunst onder meer via een fondsenstructuur.
- d het voeren van een kunstenaarsbeleid, inhoudende onder meer sociale basisvoorzieningen voor zelfstandige beroepskunstenaars en betere waarborgen voor het (auteurs)recht van scheppende en uitvoerende kunstenaars. De Beeldende Kunstenaarsregeling wordt niet ingeperkt tenzij verruiming van het opdrachtenbeleid in de sektor beeldende kunst heeft plaatsgevonden. Voor schrijvers wordt het leenrecht ingevoerd.
- e te stimuleren dat kunstenaars samen met buurtbewoners plannen maken voor de vormgeving en inrichting van de buurt.
- f in de muzieksector meer aandacht te geven aan de geïmproviseerde en andere eigentijdse muziek en de uitvoering van werk van Nederlandse componisten te stimuleren, desnoods ten koste van het klassieke repertoire.
- g vestiging en uitbouw van particuliere en overheidsartotheken van beeldende kunst.
- h binnen het toneelbestel gelijke kansen te geven aan het klassieke repertoire, aan experimentele producties en aan het vormingstoneel.
- i het stimuleren van de in de laatste jaren ontstane kleine dansgroepen.
- j verbetering van productie- en distributiemogelijkheden van niet-kommerciële films (via herstructurering van het Productiefonds) en stimulering van een beter gebruik van de TV als distributiemedium.
- k voor boeken wel vast te houden aan de verticale prijsbinding.
- l extra aandacht in de komende jaren voor nieuwe vormen van kunst.

m ook meer aandacht te besteden aan de kunstuitingen van minderheden en achtergestelde groepen, vanuit hun specifieke achtergrond.

n speciale aandacht te geven aan regionale cultuur in zijn verschillende facetten.

o te pleiten voor meer oefenruimtes.

Media en communicatie

68 Hoe is de situatie?

Binnen de wereld van de media is er van alles in beweging. In het oog springen met name nieuwe ontwikkelingen, zoals de waarschijnlijke totstandkoming van een heel netwerk van regionale omroepen en zich aandienende mogelijkheden van teletekst, viedata, commerciële kabel- en satelliet-tv.

Het gevaar is niet denkbeeldig dat de macht van geld en getal de richting van de ontwikkelingen bepaalt. Nu eens ten koste van belangrijke waarden als vrije meningsuiting en pluriformiteit, dan weer ten koste van evenzeer belangrijke waarden als het recht op privacy en op gelijkwaardige toegangsmogelijkheden tot informatie. Dit gevaar dreigt te meer omdat tot op heden een integrale mediawetgeving ontbreekt. Doordat nl. de huidige omroepwet gebaseerd is op een onderscheid naar technische middelen valt b.v. teletekst (als zijnde 'ether') er wel onder, maar kabel-tv (als zijnde 'niet-ether') er niet onder.

Wat willen we bereiken?

Door de totstandkoming van een integrale informatie-wetgeving moeten er betere garanties komen voor:

- recht op vrije publiekelijke meningsuiting
- pluriformiteit van aanbod
- openbaarheid van beheer
- bescherming van de privacy
- bescherming tegen reclame-terreur
- gelijkwaardige kansen op toegang tot informatie
- recht op vrije nieuwsgaring.

Hoe willen we dat bereiken?

We willen onze doelstellingen verwezenlijken door:

- a overheidsmaatregelen om persconcentraties tegen te gaan.
- b een te ver gaande concentratie van uitgeverijen tegen te gaan.
- c steunverlening aan in nood verkerende media, voor zover die voldoen aan wettelijk vastgestelde criteria, ontleend aan bovengenoemde doelstellingen.

d het verplicht stellen van een redaktiestatuut bij persorganen waarin de redactionele vrijheid t.o.v. geldschietters (particulier of overheid) gegarandeerd wordt.

e strenger toezicht op naleving van de Omroepwet.

f het ontkoppelen van het lidmaatschap van een omroepvereniging van het abonnement op een programma-blad.

g maatregelen die de invloed van de kommersie op de omroep tot aanvaardbare proporties terugbrengen en controleerbaar maken.

h instelling van een netwerk van regionale omroepen, centraal gefinancierd vanuit de omroepbijdragen en wettelijk zo geregeld dat zowel de programmatische onafhankelijkheid en pluriformiteit gegarandeerd zijn als de samenwerking met de NOS.

i de inhoudelijke criteria van de Omroepwet — in afwachting van een integrale informatiewetgeving — ook van toepassing te doen zijn op de kabel-tv, voor zover het programma's betreft gericht op het Nederlandse publiek.

j t.a.v. technische innovaties — zoals viewdata en teletekst — niet vooral economische overwegingen beslissend te laten zijn maar de bovengenoemde pijlers van het informatiebeleid.

k invoering van media-onderwijs in het leerplan teneinde een bewuster gebruik van de media te bevorderen.

Sociaal-kultureel werk en maatschappelijke dienstverlening

69 Hoe is de situatie?

a De termen sociaal-kultureel werk en maatschappelijke dienstverlening (skw en md) dekken een uiteenlopend aantal voorzieningen, zoals: de bibliotheek, het buurthuis, het vormingscentrum, het jongerencentrum, het vrouwencafé, de muziekschool, de peuterspeelzaal, het maatschappelijk werk, de wijkverpleging, enz.

b De veelheid van deze voorzieningen is teveel van bovenaf, teveel in gescheiden winkels en te los van de gebruikers georganiseerd.

c Het principieel juiste antwoord op deze problemen ligt in:

- decentralisatie van het beleid naar vooral de gemeenten;
- harmonisatie van al de aparte financiële en wettelijke regelingen;
- democratisering van zowel de beleidsplanning als van het bestuur van de voorzieningen.

d de tegenkrachten tegen die oplos-

singen zijn echter sterk:

— gemeenten voelen er weinig voor om de door het Rijk doorgevoerde bezuinigingen aan de mensen te moeten verkopen;

— koepels en beroepkrachten willen hun eigen voorzieningen afschermen tegen de politieke afweging op plaatselijk nivo (door centrale regelingen);

— regering en parlement kunnen de verleiding moeilijk weerstaan om zich met allerlei details te bemoeien en om toch weer landelijk allerlei prioriteiten vast te stellen;

— de gemeentelijke welzijnsplanning kan zo aangepakt worden dat er in feite niets wezenlijk verandert. Alleen zijn het dan niet langer de eerste, vierde en vijfde macht op nationaal nivo (regering, CRM-ambtenaren en welzijns-koepels) die beslissen, maar de eerste, vierde en vijfde macht op gemeentelijk nivo (gemeentebestuur, gemeente-ambtenaren en plaatselijke welzijnsinstellingen).

Wat willen we bereiken?

a Dat democratisering, decentralisatie en harmonisatie van het beleid met kracht worden voortgezet. Omdat alleen zo bereikt kan worden dat mensen zoveel mogelijk zelf kunnen bepalen hoe ze aan hun welzijn willen werken.

b Dat welzijnsvoorzieningen geen eigen leven leiden, maar zo goed mogelijk instrumenten worden voor mensen om hun welzijn te vergroten. Welzijnsplanning moet daarom geen voorzieningenplanning zijn, maar een politiek geformuleerd beleidsplan om de welzijnsproblemen aan te pakken.

Hoe willen we dat bereiken?

a Door de beperkte taak van de rijksoverheid op het terrein van het specifieke welzijnsbeleid vast te leggen in een Kadervet. De lagere overheden wordt daarin opgedragen een systematisch en integraal welzijnsbeleid tot stand te brengen. De wet zal slechts beperkt voorwaarden stellen aan de inhoud van het lokale en regionale beleid: garanties dat vooral achterstandsgroepen recht op voorzieningen hebben, garanties voor de kwaliteit van de voorzieningen, voor een uniform arbeidsvoorwaardenbeleid en voor een democratische geleidsvoorbereiding.

b Door allerlei gedetailleerde rijksregelingen, zoals de bibliotheekwet, te doen vervallen en onder het kaderwetsysteem te brengen.

c Door de verdeling van geld over de gemeenten via de algemene uitkering te laten lopen, met inachtneming van de verschillen in sociale structuur.

d Door — vooruitlopend op de Kadervet — allerlei speciale deelregelingen onder de rijksbijdrageregeling SKW te brengen. En door voor nieuwe prioriteiten geen aparte regelingen door het Rijk te treffen, maar de uitkeringen aan de gemeenten te verhogen.

e Door ook voor MD een rijksbijdrageregeling in te voeren, waarin een zo breed mogelijk skala van voorzieningen wordt ondergebracht: algemeen en gespecialiseerd maatschappelijk werk, gezinsverzorging, bejaardenwerk, raadsliedenwerk, gemeentelijke sociale dienst en het kruiswerk. De afstemming van de organisatie van al dit werk wordt opgedragen aan (samenwerkende) gemeenten.

f Door het Rijk eisen te laten stellen aan de lagere overheden omtrent de democratische totstandkoming van het welzijnsbeleid. Niet zozeer de belangen van het particulier initiatief worden daarbij veilig gesteld, maar de medezeggenschap van cliënten, deelnemers, gebruikers. Herstel van de radenstructuur moet worden tegengegaan, omdat het harmoniedenken waarop deze structuur is gebaseerd, de verschillende verantwoordelijkheden verdoezelt en de vermaatschappelijking van de beleidsvorming in de weg staat. De gemeenten moeten de bevolking, die zich per woongebied of per categorie heeft georganiseerd, ondersteuning ter beschikking stellen bij het formuleren van welzijnstekorten en beleidswensen.

g Door het Rijk eisen te laten stellen aan de lagere overheden m.b.t. het toezicht op het democratisch functioneren van gesubsidieerde instellingen. De gebruikers of hun vertegenwoordigers behoren de zwaarste stem te hebben bij het bepalen van de inhoud van het welzijnswerk. Dit kan door besturen democratisch samen te stellen, of door cliëntenbonden, deelnemersraden e.d., maar vooral door te streven naar kleinschalige organisaties, naar behoud van pluriformiteit in het organisatiepatroon en door een actief vrijwilligersbeleid.

h Door soortgelijke eisen te stellen aan door het Rijk zelf gefinancierde en gekontroleerde instellingen, zoals bejaardenoord, jeugdinternaten, tehuisen voor gehandicapten enz.

i Door inkrimping van het ambtenarenbestand van CRM en de buro's van de vele nationale en provinciale koepels (konsekwentie van de decentralisatie), opdat zo meer geld vrijkomt voor het uitvoerend werk en voor uitbreiding van de gemeentelijke apparaten, maar opdat ook de kans verkleind wordt dat de lokale welzijnsplanning

weer wordt 'gecentraliseerd' door een leger van deskundige ondersteuners en adviseurs.

j Door beëindiging van het verschijnsel 'alpha-hulp' en voorkoming van soortgelijke organisatievormen in andere sectoren dan de gezins- en bejaardenverzorging.

Inleiding

70 *Hoe is de situatie?*

Onveiligheid is een wezenskenmerk van de huidige chaotische wereldsamenleving. Vastgeroeste ideologische tegenstellingen scheppen een ideale voedingsbodem voor militair machtsdenken, dat tot uiting komt in een steeds verder uit de hand lopende bewapeningswedloop. Economische belangen jagen de bewapeningswedloop nog eens extra op. Een uiterst afschrikwekkend 'evenwicht' is het resultaat.

Ook de onrechtvaardigheid in de verhoudingen in de wereld springt in het oog. De kapitalistische economische wanorde, gebaseerd op uitbuiting, onderdrukking en vernietiging van het leefmilieu, leidt tot grote ongelijkheid: honderden miljoenen mensen zijn verstoken van de meest elementaire levensbehoeften zoals voedsel, huisvesting, kleding, onderwijs en medische zorg, terwijl een minderheid leeft in verspillende welvaart. Gerechvaardigde pogingen van armen en ontrechten om een redelijk bestaan voor zich te verwerven, worden belemmerd door eenzijdig opgelegde machtsstructuren, die zijn afgestemd op handhaving van de gevestigde internationale en nationale belangen. De groeiende frustraties bij de armen die van deze toestand het gevolg zijn, vergroten nog de onveiligheid.

Wat willen we bereiken?

Is rechtvaardigheid op zichzelf reeds een dwingend gebod, rechtvaardigheid vormt ook de basisvoorwaarde voor veiligheid in de wereld. Vereist is daarom een wereldorde die voor de wereldbe-

volking als geheel overleving biedt en voor ieder individu een menswaardig bestaan mogelijk maakt. Daarop moet een creatief Nederlands buitenlands beleid zijn gericht. Dat betekent:

- herverdeling van kennis, macht, werk en inkomen ten gunste van het arme deel van de wereldbevolking;
- stopzetting van de verspillingseconomie in de rijke landen;
- een Europees en daarna mondiaal veiligheidsstelsel; uitbanning van de kernbewapening;
- effectieve bescherming van de rechten van de mens;
- versterking van de Verenigde Naties;
- een democratische Europese Gemeenschap, solidair met de bevolking van de Derde Wereld;
- het leggen van contacten met gelijkgezinde landen in Oost en West, in Noord en Zuid.

Essentieel voor een aanzet tot verwezenlijking van deze idealen is de politieke wil tot verandering van de huidige onhoudbare situatie. In Nederland moet deze politieke wil bevorderd worden door een actief voorlichtings- en bewustmakingsbeleid inzake de problemen van rijk en arm, van bewapening en veiligheid.

Ons militaire defensiesysteem moet worden vervangen door een systeem van sociale verdediging. Daartoe moet naast voorlichting een begin worden gemaakt met voorbereiding van sociale verdediging door het scheppen van een daarop aangepaste infrastructuur. De organisatie van het burgerlijk bestuur, van de voedselvoorziening, van de energieproductie en -distributie en van de industrie moet zó worden opgezet, dat ze door een aanval van bui-

ten of van binnen niet in de macht te krijgen is. Daarom is democratisering en decentralisatie de beste garantie voor de bescherming van de Nederlandse samenleving.

Ontwikkelingssamenwerking

71 *Hoe is de situatie*

Tijdens de koloniale overheersing zijn in de Derde Wereld hoogontwikkelde maar militair-technisch zwakke culturen vernietigd en aanzetten tot autonomie (economische) ontwikkeling geblokkeerd. De ontwikkelingslanden zijn sindsdien in toenemende mate ingepast in de kapitalistische wereld economie. Hun economieën werden afgestemd op de behoeften van de moederlanden, zodat zij enerzijds afzetmarkten voor verwerkte producten en anderzijds leveranciers van grondstoffen worden. Dit proces heeft geleid tot een onaanvaardbare ongelijkheid in inkomen, macht, kennis en werkgelegenheid, zowel tussen ontwikkelingslanden en ontwikkelde landen, als in beide groepen landen. Na de Tweede Wereldoorlog zijn vrijwel alle koloniën politiek onafhankelijk geworden. De afhankelijkheid op het economische, militaire en kulturele vlak bleef echter bestaan. Een aantal ontwikkelingslanden heeft zich echter min of meer losgemaakt uit de kapitalistische wereld economie en een eigen weg gezocht (China, Cuba, Mozambique, Vietnam).

Het voortbestaan van de afhankelijkheid van de meeste ontwikkelingslanden is onder meer een gevolg van het ontwikkelingsbeleid dat gevoerd wordt door veelal in ontwikkelde landen op-

geleide elites. Dit beleid is gebaseerd op het ontwikkelingsmodel van de ontwikkelde landen en is primair gericht op economische groei door middel van grootschalige kapitaalintensieve industrialisatie. Investerings van bedrijven uit ontwikkelde landen, veelal multinationale ondernemingen, spelen een belangrijke rol in het industrialisatieproces. De investeringen van de MNO's (multinationale ondernemingen) in ontwikkelingslanden zijn gebaseerd op intern-bedrijfseconomische gronden (winst- en omzetmaximalisatie) en stimuleren een steeds verdergaande en dynamische internationale arbeidsverdeling. Het doen en laten van MNO's die ook actief zijn in de landbouw (agrobusiness) en nieuwsvoorziening, wordt slechts marginaal beïnvloed door het beleid van regeringen, terwijl zij wel een aanzienlijke politieke invloed kunnen hebben (bijvoorbeeld Chili).

Op mondiaal nivo leidt deze ongecontroleerde internationale arbeidsverdeling tot overspecialisatie, grootschalige ontwikkeling en eenvormigheid, in de ontwikkelingslanden tot toenemende ongelijkheid en per saldo tot minder werkgelegenheid. Ook in de ontwikkelde landen wordt, nu de economische groei vermindert, de schaduwzijde van deze internationale arbeidsverdeling duidelijk: vermindering van werkgelegenheid met name in zwakke regio's en voor vrouwen en jongeren.

Nadat de OPEC-landen in 1973 en 1974 de olieprijs sterk verhoogden, werden door de ontwikkelingslanden wijzigingen in het internationaal systeem haalbaar geacht. Hun wensen werden onder meer neergelegd in de resoluties van de 6e en 7e Speciale Algemene Vergadering van de Verenigde Naties. Dit streven naar een Nieuwe Internationale Economische Orde (NIEO) heeft tot nu toe geen resultaat gehad. Eén van de belangrijkste verklaringen hiervoor is dat de niet-olie-exporterende ontwikkelingslanden niet over machtsmiddelen beschikken om de door hen gewenste veranderingen af te dwingen.

De onderlinge (economische) verschillen tussen ontwikkelingslanden zijn toegenomen: naast de OPEC-landen en het merendeel van de arme ontwikkelingslanden is er een groep van 'rijkere' (d.w.z. met een hoog Bruto Nationaal Produkt per hoofd) ontwikkelingslanden ontstaan die een toenemende export van fabriekaten naar de ontwikkelde landen hebben opgebouwd. Met name door deze laatste ontwikkeling spreekt men van een

toenemende wederzijdse afhankelijkheid (interdependentie) tussen ontwikkelde landen en deze groep ontwikkelingslanden. Gezien de beheersing van afzetmarkten, technologie en commerciële kredieten kan echter eerder een toenemende eenzijdige afhankelijkheid worden gekonstateerd.

De ontwikkelingssamenwerking heeft door zijn aard (infrastructurele projecten, levering van kapitaalgoederen uit ontwikkelde landen) het proces van grootschalige en afhankelijke ontwikkeling ondersteund. De richting van de hulp werd bepaald door historische banden, politieke motieven en economische belangen. De aandacht van de ontwikkelde landen voor de armste groepen in de ontwikkelingslanden en de basisbehoeftenstrategie is niet overtuigend. Enerzijds vereist een dergelijk beleid een andere aanpak van het ontwikkelingsbeleid, waarvoor sociaal-economische en politieke veranderingen nodig zijn die door de ontwikkelde landen en de door hen beheerste internationale organisaties, zoals het Internationaal Monetair Fonds (IMF), dikwijls worden geblokkeerd. Anderzijds voeren de meeste ontwikkelde landen intern ook geen effectief beleid waar het de voorziening in de basisbehoeften van hun bevolking (bijvoorbeeld huisvesting) betreft.

Daarnaast zijn er weerstanden tegen een ombuiging van de hulp naar de arme groepen: zowel in de ontwikkelingslanden die een inmenging in hun beleid afwijzen, als in de ontwikkelde landen, omdat hulp dan minder een zaak van het bedrijfsleven zal worden en de gevestigde expertise van het ontwikkelings-establishment (ingenieursbureaus, semi-overheidsinstellingen als KIT en IAC) minder bruikbaar is.

Wat willen we bereiken?

Een wereldsamenleving waarin aan de basisbehoeften van iedereen kan worden voldaan. Deze basisbehoeften zullen op lokaal nivo door de betrokkenen moeten worden vastgesteld. Het nationale en internationale economische beleid zal hierop moeten worden gericht en op democratische wijze moeten worden vastgesteld. In dit kader zullen de internationale economische betrekkingen minder omvangrijk zijn en zo gestructureerd moeten worden dat zij tot wederzijds voordeel strekken. Met dien verstande dat er een netto-overdracht van kennis en kapitaal naar de ontwikkelingslanden zal moeten gaan zonder dat dit tot een grotere afhankelijkheid leidt.

Deze overdracht zal ten koste gaan van het welvaartspeil in de donor-landen, en vereist bij de bevolking van die landen een wezenlijke solidariteit met de ontwikkelingslanden.

De ontwikkelingssamenwerking moet ook gericht zijn op bevordering van de machtsgelijkheid tussen mannen en vrouwen in de Derde Wereld zelf; solidariteit met en steun aan vrouwengroepen in de Derde Wereld is nodig.

Het beleid inzake ontwikkelingssamenwerking dient voorts rekening te houden met de noodzaak tot behoud van het natuurlijk milieu, een belang van wereldwijde betekenis. Hierbij moet vooral gedacht worden aan het tegengaan van woestijnvorming (b.v. in de Sahellanden) en aan het behoud van de tropische regenwouden.

Hoe willen we dat bereiken?

De bestaande afhankelijkheidsrelaties tussen en in ontwikkelingslanden en ontwikkelde landen zullen doorbroken moeten worden. De voorstellen voor een Nieuwe Internationale Economische Orde, zoals neergelegd in de resoluties van de 6e en 7e Speciale Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, zijn volstrekt onvoldoende omdat verwezenlijking ervan tot een grotere integratie van ontwikkelingslanden in de kapitalistische wereldeconomie zal leiden zonder dat de machtspositie van de ontwikkelde landen (en hun MNO's) wezenlijk wordt aangetast en de afhankelijkheidsrelaties dus niet worden doorbroken (bijvoorbeeld een grotere invloed in het IMF zal er toe leiden dat de belangrijke beslissingen buiten het IMF door de grote ontwikkelde landen zullen worden genomen).

Doorbreking van de afhankelijkheidsrelaties vereist voor de ontwikkelingslanden een beleid gericht op 'self-reliance', d.w.z. het zoveel mogelijk op eigen kracht tot ontwikkeling komen met een optimaal gebruik van eigen hulpbronnen. Hierdoor zou de afhankelijkheid van de ontwikkelde landen op politiek, economisch, cultureel en wetenschappelijk gebied zo klein mogelijk kunnen worden.

Ook onderlinge samenwerking tussen de ontwikkelingslanden (kollektieve self-reliance) is noodzakelijk.

Door een dergelijk beleid zullen de ontwikkelingslanden te zijner tijd een meer gelijkwaardige positie in de wereldeconomie kunnen verwerven. De ontwikkelde landen zullen hun nationaal/regionaal beleid moeten afstemmen op dat van de ontwikkelingslanden, zodat een beleid als hierboven

geschetst niet wordt gefrustreerd. De Derde Wereld-dimensie zal dan ook uit het gehele beleid moeten spreken.

De bilaterale overheidshulp zal gericht worden op ontwikkelingslanden die een beleid gericht op self-reliance (willen) voeren, de vrede en veiligheid in de regio niet bedreigen en de emancipatie van achtergestelde groepen bevorderen:

- Het verwezenlijken van self-reliance is een lange termijnproces, daarom zal hulp voor een lange periode toegezegd worden.
- De omvang zal afhankelijk zijn van behoefte en opnamecapaciteit van het ontwikkelingsland en als gift worden verstrekt. Voor zover de hulp gebonden wordt verstrekt, zullen de hiervoor terugvloeiende baten door de donoregering (namelijk belastingen op geproduceerde goederen) aan het ontwikkelingshulpbudget worden toegevoegd.
- De vorm van de hulp zal in onderling overleg worden vastgesteld. Daarbij zal wel zoveel mogelijk gebruik worden gemaakt van lokale instituties, deskundigheid en dergelijke om een maximale bijdrage aan het proces gericht op self-reliance te leveren. Ook zal met name gelet moeten worden op de participatie van onderdrukte en afhankelijke groepen.

In andere ontwikkelingslanden kan via medefinancieringsorganisaties hulp (bij voorkeur programmahulp) worden gegeven aan groepen die aan hun eigen ontwikkeling werken. Of hulpverlening via multilaterale organisaties wenselijk is, zal van het beleid van deze organisaties afhangen.

Op internationaal nivo zal Nederland initiatieven moeten steunen om de financiële middenstroom van ontwikkelde en OPEC-landen naar ontwikkelingslanden aanzienlijk te vergroten, zodat de (als gevolg van de gestegen olieprijs en de inflatie in de ontwikkelde landen) sterk toegenomen betalingsbalanstekorten van ontwikkelingslanden tot een verantwoord nivo kunnen worden teruggebracht.

In geval van hulp aan ontwikkelingslanden die in financiële moeilijkheden zijn geraakt, zal de rol van het IMF moeten worden teruggedrongen. In eerste instantie komt in aanmerking de IDA (International Development Association) in samenwerking met de Wereldbank. Voorzover toch een beroep moet worden gedaan op het IMF, zal dit geschieden met tussenkomst van de Wereldbank, waarbij het IMF geen eisen zal stellen t.a.v. de economische en politieke inrichting in het betreffende land en betalingsvoorwaarden zal

hanteren overeenkomstig die van de Wereldbank.

Ook in het kader van de EG zijn maatregelen noodzakelijk (zie onderdeel Europese Gemeenschap).

In de komende regeringsperiode dienen de voor ontwikkelingssamenwerking uitgetrokken gelden (1,5% van het Netto Nationaal Inkomen) van alle oneigenlijke posten (personeelskosten, opvang vluchtelingen, financiering ISS, KIT en dergelijke) te worden gezuiverd, hetgeen een daadwerkelijke verhoging betekent. De omvang van de hulp zal verder verhoogd worden wanneer er mogelijkheden zijn om deze in overeenstemming met de bovengenoemde criteria te besteden. Noodhulp verschilt wezenlijk van ontwikkelingssamenwerking en dient dus niet uit ontwikkelingshulpgelden te worden gefinancierd. Ook voedselhulp moet steeds meer structurele hulp worden in plaats van noodhulp. Het apparaat zowel op het ministerie als op de ambassades zal beter aangepast moeten worden aan de vereisten van het ontwikkelingsbeleid.

Voor ontwikkelingssamenwerking is ook bewustwording en aktivering in eigen land van het grootste belang. Daarom is het werk van de Nationale Commissie Ontwikkelingssamenwerking (NCO) en andere organisaties op dit gebied onmisbaar. Dit werk moet voortgezet en uitgebreid worden.

Veiligheidsbeleid

72 Hoe is de situatie?

a De wereldsamenleving wordt thans gekonfronteerd met een gevaar van zelfvernietiging, zoals de wereld nooit eerder heeft gekend. Dit gevaar wordt veroorzaakt door de massale ophoping van de meest vernietigende wapens die ooit zijn vervaardigd.

De aarde kan vele malen vernietigd worden en er wordt per jaar meer dan 800 miljard gulden aan wapening uitgegeven (NAVO en Warschau-pakt nemen daarvan 70% voor hun rekening).

b Dit staat in schrilte tegenstelling tot de ongeveer 25 miljard gulden die aan ontwikkelingssamenwerking wordt besteed, en de onvoorstelbare nood en armoede waarin $\frac{2}{3}$ van de wereldbevolking leeft. De wapeningswedloop betekent een enorme verspilling van geld, grondstoffen, kennis en menselijke arbeid. Deze hulpbronnen zijn onontbeerlijk voor de ontwikkeling in alle landen, in het bijzonder in de ontwik-

kelingslanden.

c En toch gaat de wapeningswedloop verder. Belangrijke drijfveren zijn de bestaande militaire machtsblokken, het traditionele militaire denken en de groei dwang, die zo kenmerkend is voor de geïndustrialiseerde wereld.

d NAVO en Warschau-pakt zijn organisaties die door hun bestaan het werkstelligen van een duurzame vrede en veiligheid in de wereld in de weg staan.

Tussen de beide militaire machtsblokken bestaat globaal gezien een machtsevenwicht. Deze situatie van evenwicht wordt in feite niet aanvaard. In het traditionele militaire denken wordt gestreefd naar overwicht. Dit militaire denken wordt gesteund door vele politici, die bevangen zijn door een ideologische strijd tussen het kapitalistische en het kommunistische stelsel.

e Karakteristiek voor het traditionele militaire denken is een onbegrensd vertrouwen in techniek, wapens en strategieën. Dit gaat gepaard met een diepgeworteld wantrouwen in de tegenstander. Het Oostblok is per definitie onredelijk, onbetrouwbaar en gevaarlijk. Dit 'vijanddenken' leidt tot een krampachtige en verstarde veiligheidspolitiek.

In het denken en de discussies over het veiligheidsbeleid komen vormen van niet-gewelddadige verdediging nauwelijks aan bod. Aan vredesvraagstukken wordt in het onderwijs onvoldoende aandacht geschonken, terwijl een systematische voorlichting ontbreekt.

f Met de wapening zijn enorme economische belangen gemoeid. De wapeningsindustrie heeft alle belang bij het in stand houden van dit 'vijanddenken'. Het vormt een vrijbrief voor nog meer wapens en een krachtige stimulans voor de militaire research.

Om de wapenwedloop terug te dringen zullen dit soort mechanismen doorbroken moeten worden. Slechts dan is er uitzicht op een duurzame vrede in de wereld.

g Andere problemen die de veiligheid in de wereld bedreigen zijn: de verspreiding van kernwapens, de technologische ontwikkeling en de steeds scherper wordende tegenstellingen tussen rijk en arm.

h De verwevenheid van civiele en militaire kerntechnologie zal vele landen binnenkort in staat stellen kernwapens te maken. Zolang de kernwapenstaten zelf vast blijven houden aan de gedachte dat zonder nucleaire macht een toereikende afschrikking niet kan wor-

den bereikt, zal de verspreiding van kernwapens onmogelijk kunnen worden tegengehouden.

i Nieuwe technologische ontwikkelingen ondergraven bestaande wapen-beheersingsakkoorden.

Technologische ontwikkelingen zoals laserwapens maken een nieuwe ronde in de wapenwedloop (op aarde maar ook in de ruimte) zeer waarschijnlijk.

j De controle op biologische en chemische strijdmiddelen is ontoereikend.

Wat willen we bereiken?

a Er moet een begin worden gemaakt met een realistische en doelmatige vredestrategie, door een politiek van dreiging om te bouwen tot een politiek van samenwerking en wereldéénwording: een politiek van vertrouwen.

b De militaire vorm van veiligheidsbeleid wordt gericht op ontspanning en ontwapening met als doel het tot stand brengen binnen Europa van een kollektief veiligheidssysteem, waarin alle Europese landen kunnen deelnemen.

c Dit systeem dient een stap te zijn op weg naar een wereldomvattend systeem van verdragen en garanties binnen het kader van de Verenigde Naties.

d De kernwapens vormen op dit moment de grootste bedreiging van de wereldvrede en zullen daarom moeten worden uitgebannen. Ook het nivo van de konventionele bewapening zal op korte termijn drastisch moeten worden verminderd.

e NAVO en Warschaupakt zijn organisaties die door hun bestaan het bewerkstelligen van een duurzame vrede en veiligheid in Europa in de weg staan.

De PPR zal zich dan ook inspannen om Nederland los te maken uit de NAVO. Zolang Nederland nog lid van de NAVO is, dient in de eerste plaats de vanzelfsprekendheid van de NAVO bestreden te worden en moet een voortrekkerspositie met betrekking tot de ontwapeningspolitiek worden ingenomen.

Het verzet tegen de kernwapens is daarbij een belangrijk en doeltreffend middel. De kernwapens zijn immers de spil van de huidige NAVO-strategie.

f Niet-gewelddadige vormen van de verdediging, zoals bijvoorbeeld verschillende vormen van sociale verdediging, zullen nader moeten worden onderzocht, voorbereid en gestimuleerd.

Het gaat daarbij zowel om het aanpassen van de maatschappelijke structuur (bijvoorbeeld kleinschalige energievoorziening) als om mentale voorbe-

reiding.

De communicatie- en informatieachterstand op het gebied van de veiligheidsproblematiek zal moeten worden verkleind.

g De Nederlandse krijgsmacht zal worden omgevormd ten behoeve van een tweetal hoofdtaken:

— het leveren van een wezenlijke bijdrage aan een V.N.-troepenmacht ten behoeve van de internationale vrede en veiligheid;

— het verdedigen van Nederlands grondgebied door middel van zogenaamde territoriale verdediging. In een verder perspectief worden niet-gewelddadige vormen van verdediging ontwikkeld.

Hoe willen we dat bereiken?

a Wat betreft het militaire aspect van het veiligheidsbeleid kiest de PPR voor een beleid, dat gericht is op het uitbannen van de kernbewapening.

Dit betekent:

1 het afstoten van de Nederlandse kernwapentaken, het verwijderen van kernwapens van Nederlands grondgebied en een verbod op transport van kernwapens op en over Nederlands grondgebied; Nederland werkt niet mee aan de stationering van kruisraketten/neutronenbom;

2 een actief beleid om het tot stand komen van enigerlei vorm van Westeuropese kernmacht te voorkomen. Nederland zal zich inzetten voor een verklaring van de leden van de EG, waarin afstand wordt gedaan van de wens van een federale Europese kernmacht;

3 zolang Nederland nog lid is van de NAVO met andere lidstaten die kritisch staan ten opzichte van kernbewapening, werken aan de volgende doelstellingen:

- het sterk uitdunnen van de tactische kernwapens en als eerste stap daartoe het afschaffen van de nucleaire artillerie en opheffing van het Quick Reaction Alertsysteem,

- het overeenkomen van kernwapenvrije zones in Europa,

- het afgeven van een no-first-use verklaring (= niet als eerste kernwapens gebruiken),

- een wijziging van de NAVO-strategie, zodat deze wordt afgestemd op een zo defensief mogelijk gerichte afnemende bewapening op conventioneel gebied,

- het afgeven van een verklaring nooit kernwapens te gebruiken.

Bovendien werkt Nederland via bilaterale kontakten binnen en buiten de NAVO aan de verwezenlijking van bovenstaande doelstellingen.

b Zoals uitgesproken in doelstelling nummer e is de PPR ervoor dat Nederland uit de NAVO stapt. Zolang Nederland toch nog lid is van deze organisatie dient dit lidmaatschap geen hoeksteen meer te vormen van het veiligheidsbeleid. In deze periode dient de NAVO primair gebruikt te worden als overlegorgaan van regeringen zodat de mogelijkheid voor Nederland om een eigen rol in de internationale besluitvorming te spelen maximaal wordt benut.

Uitbreiding van de invloedssfeer, het verdragsgebied en het aantal lidstaten van de NAVO wordt afgewezen. Nederlandse troepen worden uit het buitenland teruggetrokken en al het buitenlands militair personeel zal van Nederlands grondgebied worden verwijderd.

De PPR is zich ervan bewust dat deze politiek risico's met zich meebrengt. Dat risico verbleekt echter bij dat van de traditionele veiligheidspolitik.

c Nederland zal zich actief inzetten voor het welslagen van de diverse wapenbeheersingsbesprekingen (onder andere VN, MBFR en SALT), een strikte naleving van het non-proliferatieverdrag en het tot stand komen en naleven van verdragen die alle kernproeven (ook ondergrondse) verbieden en die chemische, biologische en ekologische strijdmiddelen verbieden.

d Om de ontspanning te bevorderen, zal Nederland tevens met kracht werken aan een strikte naleving van de slotakte van Helsinki (CEVS). Er komt een permanent orgaan van overleg en samenwerking tussen regeringen en parlementen uit de landen van Oost- en West-Europa. Binnen dit orgaan worden afspraken gemaakt om geschillen vreedzaam op te lossen.

e Nederland zet zich in voor een vermindering van en een doeltreffende controle op de internationale wapenhandel. Nederland laat zelf elke wapenexport achterwege.

De export van goederen die geen wapens zijn, maar wel voor militaire doeleinden gebruikt kunnen worden (bijvoorbeeld verbindingssapparatuur) wordt aan stringente regels gebonden.

f Er komt een minister van ontwapening en sociale verdediging.

g Het parlement dient inzage te krijgen in alle, ook geheime, militaire documenten.

h Er wordt een Nationale Commissie Voorlichting en Bewustwording Veiligheidsvraagstukken ingesteld om de kennis op het gebied van veiligheidsproblemen te vergroten.

Er wordt met kracht gewerkt aan het ontwikkelen van vredesonderwijs. De voorlichtingsorganen van de vredesbeweging en het militaire apparaat krijgen dezelfde faciliteiten.

i. De Nederlandse defensie-uitgaven dienen structureel te worden verlaagd. Voor zo'n verlaging dient een plan te worden opgesteld dat een konsekwente doorvoering garandeert. De direkte paraatheid van de Nederlandse krijgsmacht wordt verminderd.

j. Democratisering en vermaatschappelijking van de krijgsmacht zullen het bestaande isolement ten opzichte van de omringende samenleving (waar dat nog bestaat) moeten doorbreken.

Dit betekent onder andere:

- het afwijzen van de vorming van een beroeps- en vrijwilligersleger;
- het zoveel mogelijk op militaire ambtenaren van toepassing doen zijn van de regels die ook voor andere ambtenaren gelden;
- vrijheid van meningsuiting op elk gebied, het recht van verspreiding, het recht van vereniging en vergadering, alsmede het recht van demonstratie en betoging buiten de vastgestelde diensttijden.

Binnen het leger moet het mogelijk worden om niet mee te hoeven werken aan atoomtaken.

k. Dienstplichtigen dienen de keuze te hebben tussen militaire dienst, actieve vredesdienst of sociale dienst (zie daarover ook 25). De laatste twee vormen van dienstplicht mogen niet langer duren dan de militaire dienst.

Zolang die keuze er nog niet is moeten principiële bezwaren tegen persoonlijke vervulling van de militaire dienstplicht worden erkend.

Op korte termijn dient in ieder geval geregeld te worden:

- verkorting van alle vormen van dienstplicht tot 12 maanden;
- het verbeteren van de sociale positie van de dienstplichtige;
- vrijstelling van militaire dienst alleen op grond van bijzondere omstandigheden.

l. Binnen het kader van de sociale dienstplicht en/of actieve vredesdienst moet gezocht worden naar mogelijkheden om de doelstelling van de totaalweigeraars recht te doen. In afwachting daarvan moet de kriminaliserende behandeling van totaalweigeraars worden gestopt.

m. Er komt een speciale eenheid ten behoeve van V.N.-operaties, welke permanent beschikbaar is en onttrokken wordt aan de huidige krijgsmacht. Vrijwillig dienende militairen en dienstplichtigen maken zoveel mogelijk op

basis van vrijwilligheid deel uit van deze eenheid.

Rechten van de mens

73 Hoe is de situatie?

Hoewel in de laatste jaren enkele regimens die berucht waren om hun vertrapping van de mensenrechten het veld hebben moeten ruimen (in Oeganda, Kamboedja, Equatoriaal Guinea, Nicaragua, de Centraal Afrikaanse Republiek en Zimbabwe) is in vele delen van de wereld de mensenrechtensituatie nog steeds allerbedroevendst. In Latijns-Amerika eist de ideologie van de 'nationale veiligheid' onverminderd zijn menselijke tol en trachten dictators door terreur het volksverzet te smoren, Zuid-Afrika houdt onverminderd vast aan zijn weerzinwekkende apartheidspolitiek. In Oost-Europa blijven de machthebbers proberen het 'andersdenken' met harde middelen uit te roeien, in de ontwikkelingslanden vormen de schrijnende materiële omstandigheden van de grote meerderheid van de bevolking een voortdurende ontkenning van de sociale grondrechten en ook in vele Westerse landen is de situatie zorgelijk (Noord-Ierland, Berufsverbote, de positie van de Indianen). Deze lijst is gemakkelijk uit te breiden.

Gevestigde economische belangen frustreren de pogingen de kloof tussen arm en rijk te dichten en houden dictatoriale regimens in het zadel. Landen die druk zouden kunnen uitoefenen ten gunste van de naleving van de mensenrechten geven veelvuldig voorrang aan economische (jacht op grondstoffen), strategische (de strijd tegen het wereldkommunisme) en militaire (verkrijging van bases en steunpunten) overwegingen. De VN is nog zwak en de toezichtsprocedures bij bestaande verdragen zijn gebrekkig.

Wat willen we bereiken?

Nederland dient zich actief in te zetten, in multilateraal (met name in de VN) en bilateraal kader, voor een daadwerkelijke en gegarandeerde naleving van de rechten van de mens, waaronder zowel de klassieke vrijheidsrechten als de sociale grondrechten begrepen moeten worden, alsmede het recht om te leven volgens eigen seksuele voorkeur.

Hoe willen we dat bereiken?

De besluitvorming in het gehele buitenlands beleid moet doortrokken zijn

van de idee de mensenrechten te willen handhaven.

In het kader van een actief mensenrechtenbeleid moet Nederland streven naar versterking van procedures tot toezicht op de naleving van de mensenrechten, in het bijzonder in de VN. Voorts moet Nederland trachten invloed uit te oefenen op landen waar de mensenrechten worden geschonden.

Middelen daartoe zijn onder meer:

- inspanningen op diplomatiek vlak;
- activiteiten in internationale organisaties;
- het moreel en materieel ondersteunen van mensen en groepen die zich tegen schendingen van de mensenrechten verzetten;
- het anders richten van ontwikkelings samenwerking;
- gedeeltelijke of alomvattende sancties op het gebied van sportcontacten op sociaal, cultureel, economisch of politiek gebied;
- en als uiterste middel het opschorten of verbreken van diplomatieke betrekkingen.

Deze middelen dienen steeds te worden toegepast op een wijze die is afgestemd op de omstandigheden (soms kan dus isolering dan weer dialoog de voorkeur verdienen) en zo mogelijk in samenwerking met andere landen.

Rechtvaardige economische verhoudingen zijn een noodzakelijke voorwaarde om ook de bevolking in de Derde Wereld in staat te stellen de rechten van de mens te realiseren.

De strijd voor het afschaffen van de doodstraf dient met kracht te worden gesteund.

In de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en in de VN-verdragen moet een bepaling worden opgenomen met betrekking tot het recht te leven volgens eigen seksuele voorkeur.

Verenigde Naties

74 Hoe is de situatie?

De organisatie van de Verenigde Naties verdient voortdurende steun. De VN weerspiegelt de gebreken van de internationale samenleving, reeds gekenschetst als een staten anarchie. De Organisatie is voor alles het vrijwillig samenwerkingsverband van onafhankelijke staten (voor een groot deel geregeerd door onderdrukkende regimens), die over het algemeen het handhaven van hun soevereiniteit stellen boven het naleven van wat recht en rechtvaardigheid van hen eisen. De Organi-

satie draagt slechts in zeer beperkte mate de kenmerken van een bovennationaal gezagsorgaan, dat in staat is normen en regels dwingend aan de lidstaten voor te schrijven en op de naleving daarvan toe te zien. De marge om in deze situatie verbetering te brengen is smal maar moet tot het uiterste worden benut, vooral op grond van de mogelijkheden voor een verdere ontwikkeling ervan in de toekomst, maar ook vanwege de uiterst belangrijke rol die de VN en de daarmee verbonden organisaties ook nu al op vele terreinen spelen.

Wat willen we bereiken?

De Organisatie van de Verenigde Naties moet worden uitgebouwd tot een doeltreffend instrument om de vrede te handhaven, de mensenrechten te beschermen, de armoede te bestrijden, diskriminatie en (economisch) kolonialisme uit te roeien en het leefmilieu veilig te stellen.

Hoe willen we dat bereiken?

Nederland moet aan deze doelstelling bijdragen door:

- het uitvoeren van de resoluties waar het voor heeft gestemd; het moet zich bij zijn stemgedrag laten leiden door de strekking van de resolutie en niet door één of enkele minder aanvaardbare onderdelen daarvan;
- het permanent ter beschikking houden van strijdkrachten voor de vredesoperaties van de VN;
- verhoging van de bijdragen aan de VN-fondsen voor de ondersteuning van slachtoffers van racisme, kolonialisme en diktatuur;
- te streven naar een wereldwijde naleving van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en de VN-verdragen over de mensenrechten, door versterking van de toezichtprocedures en door gebruikmaking van de VN voor optreden tegen gevallen van schendingen van de mensenrechten; Nederland blijft zich inzetten voor instelling van een Hoge Commissaris voor de Rechten van de Mens;
- zich in te zetten voor verbetering van de middelen voor de vreedzame beslechting van geschillen, inclusief versterking van de rol van het Internationaal Gerechtshof;
- ervoor te ijveren dat in de VN onrecht volkeren en minderheden zich kunnen laten horen;
- te werken aan de verbetering van de Organisatie zelf, in het bijzonder voor wat betreft de coördinatie van de VN-activiteiten ten bate van de economische ontwikkeling van de Derde We-

reld;

- naast de verplichte contributie zijn vrijwillige bijdragen tenminste te handhaven teneinde verdieping en uitbreiding van de activiteiten van de VN te stimuleren;
- ervoor te ijveren dat betere toezichtsprocedures op VN-sankties tot stand komen, bijvoorbeeld door middel van oplegging van uniforme nationale wetgeving en daadwerkelijke controle op naleving van sankties door VN-organen.

Europese Gemeenschap

75 Hoe is de situatie?

West-Duitsland en Frankrijk, en in mindere mate Groot-Brittannië en Italië bepalen steeds meer het beleid van de Europese Gemeenschappen ten koste van de invloed van de kleinere landen. Daarbij komt dat het Europees Parlement te zwak is voor controle op de Europese Commissie en de Raad van Ministers en geen greep heeft op de Europese Raad, terwijl nationale parlementen beide Raden niet effectief volgen.

De welvaartsverschillen tussen de regio's binnen de EG zijn groter geworden sinds het ontstaan van de Gemeenschap en ze zullen nog toenemen na toetreding van Griekenland, Spanje en Portugal. En nog sneller is de kloof tussen de landen van de EG en de ontwikkelingslanden gegroeid.

De ongebreidelde economische groei gaat veelal ten koste van woon- en werkomstandigheden en milieu en put in snel tempo de schaarse grondstoffen uit. Groei is nog steeds de centrale doelstelling van het EEG-verdrag (artikel 2). Daarbij stimuleert het Euratom-verdrag het toenemend gebruik van kernenergie. De monetaire integratie leidt tot sluipende economische integratie, gedikt door de economisch sterke. Ook daarop ontbreekt parlementaire controle. De vakbeweging staat internationaal vrijwel buitenspel.

Milieuverontreiniging stopt niet bij nationale grenzen. Vele landen pogen hun milieuproblemen te verplaatsen naar het grondgebied van hun burens. Ondanks de omvang van het in de EG-begroting gereserveerde bedrag voor landbouw zijn de gevolgen van het tot nu toe gevoerde Europese beleid rampzalig: sanering ten koste van werkgelegenheid, toenemende inkomensverschillen, produktie-overschotten met als gevolg dumping op de wereldmarkt ten koste van de ontwikke-

lingslanden, grootschalige bio-industrie. De sterke uitbreiding van de vangstcapaciteit van de Europese vissersvloot bedreigt de visstand. Effectieve afspraken in EG-verband zijn tot nog toe niet mogelijk gebleken.

De EG is als handelsblok steeds meer een faktor van politieke betekenis op wereldniveau geworden. De coördinatie van het externe beleid in de Europese Politieke Samenwerking (EPS) komt slechts moeizaam van de grond doordat alle landen zich vooral richten op het verdedigen van hun eigen belangen. Een visie op een positieve rol van Europa in de wereld ontbreekt. De handelspolitiek van de Gemeenschap neemt de eigen industrie zwaar in bescherming en de ontwikkelingshulp is vooral gericht op het behartigen van de eigen economische belangen. De uitzonderingspositie van een groot aantal Afrikaanse landen (via de associatie-overeenkomst van Lomé) maakt hen kwetsbaarder ten opzichte van de Gemeenschap en vermindert daardoor de onderhandelingskracht van de ontwikkelingslanden gezamenlijk.

Wat willen we bereiken?

Het is hoog tijd een halt toe te roepen aan de rol van de bewapening in het proces van Europese integratie. De EG mag zich niet ontwikkelen tot een nieuwe militaire supermacht. In de noord-zuid verhouding dient het beleid van de Gemeenschap gericht te zijn op het verminderen van de afhankelijkheid van ontwikkelingslanden. Konkrete bijdragen dienen geleverd te worden aan het op gang brengen van ontwikkelingsprocessen die in de eerste plaats aan de armste groepen in de Derde Wereld ten goede komen.

Het Verdrag van Rome (EEG-verdrag) dient aangepast te worden, met name door wijziging van artikel 2, in die zin dat de Gemeenschap zich gaat richten op een selectieve economische ontwikkeling in plaats van op toenemende en ongestuurde economische groei. Daarbij pleit de PPR voor een samenhangend geheel van internationale milieuwetgeving, gericht op beperking van schadelijke effecten van het produktieproces. Zowel voor selectieve ontwikkeling als voor een schoner milieu zijn verschuivingen in het aanbod van en de vraag naar energie onontbeerlijk.

De EG stimuleert kleinschalige bedrijfsvoering in de landbouw, met name door een zodanig inkomensbeleid, dat voor de boeren tenminste het minimumloon verzekerd is en produktieoverschotten zoveel mogelijk worden

tegegengaan.

Regionale democratie vormt het tegenwicht tegen Europees centralisme. De EG moet bestaan uit een federatie van regio's. De regio's krijgen de bevoegdheden die niet bij verdrag aan de instellingen van de Gemeenschap zijn toegekend.

Het Europees Parlement krijgt volledige bevoegdheden op het gebied van wetgeving, begroting en controle over de taken die bij verdrag aan de instellingen van de EG zijn toegekend. De Europese Commissie is dan samengesteld en benoemd door, en verantwoordigd aan het Europees Parlement. De Raad van Ministers en Europese Raad zijn dan overbodig. De EPS wordt ingepast in de procedures van de Gemeenschap.

Hoe willen we dat bereiken?

Integratie van het externe beleid van de EG mag alleen tot stand komen als een actieve vredespolitiek wordt gevoerd, vooral getoetst aan twee voorwaarden: 1. de situatie van de achtergestelde groepen in de armste landen krijgt de hoogste prioriteit; 2. het is uitgesloten dat de Europese Gemeenschap een eigen kernmacht ontwikkelt.

De lidstaten ondertekenen een gezamenlijke verklaring waarin de vorming van een federale Europese kernmacht wordt afgewezen en zij zetten zich in voor het overeenkomen van kernwapenvrije zones, in eerste instantie in Centraal- en West-Europa. Het lidmaatschap van de EG mag niet verhinderen dat individuele landen vredesinitiatieven nemen. Het ligt op de weg van Nederland om daartoe initiatieven te nemen. De campagne tegen de neutronbom en andere kernwapens moet internationaal uitgebreid worden. Ter verbetering van de positie van de ontwikkelingslanden op korte termijn worden ondermeer invoerbeperkende maatregelen voor de producten uit de ontwikkelingslanden afgeschaft.

De EG helpt mee aan het tot stand komen van stabiele en lonende grondstoffenprijzen door middel van afspraken in een grondstoffenfonds, waarbij wordt gewaakt voor snelle uitputting van grondstoffen of voor economische eenzijdigheid ('monocultures') van betrokken landen.

Het Verdrag van Lomé zal worden opengesteld voor alle geïnteresseerde ontwikkelingslanden en zal worden aangepast aan de belangen van de armste groepen in die landen.

Een verdere economische en monetair integratie mag pas tot stand komen wanneer aan twee voorwaarden is

voldaan: democratisering van de Europese bestuurlijke instellingen en democratisering van de economische orde. De uitbreiding met nieuwe landen mag in ieder geval niet worden aangegrepen om integratie in twee snelheden door te voeren; één snelheid voor de economisch sterkere en een andere snelheid voor de economisch zwakkere landen.

De bestaande toepassing van kernenergie wordt beëindigd, onder meer door wijziging van het Euratom-verdrag. Het wetenschappelijk onderzoek naar nieuwe energiebronnen wordt geheel gericht op het gebruik van 'niet-eindige' energie.

De EG moet de oorzaken van overbevissing tegengaan. Het beleid wordt gericht op een redelijk inkomen voor de vissers.

Overdracht van bevoegdheden aan de EG-instellingen is afhankelijk van de mate waarin en de snelheid waarmee de betrokken bestuurlijke organen werkelijke zeggenschap krijgen over op dit moment aan hun controle onttrokken ontwikkelingen.

Tegelijk met de uitbouw van de supra-nationale democratische organen worden regionale bestuurlijke eenheden gevormd met een zo groot mogelijke autonomie, op basis van historisch, cultureel en economisch overeenkomstige kenmerken. Zij kunnen dan ook de tegenwoordige nationale grenzen doorsnijden. Aan het Europees Parlement wordt een Kamer met vertegenwoordigers van de regio's toegevoegd.

Op nationaal nivo moeten de betrokken ministers volledige en openbare verantwoording afleggen over besprekingen die gevoerd worden in het kader van EG en EPS.

Via haar Europese kontakten en de inbreng in het Nederlandse parlement pleit de PPR voor één verkiezing van het Europees Parlement in 1984 volgens een in alle landen geldend evenredig kiesstelsel zonder kunstmatige kiesdrempel.

Speciale aandachtsgebieden

76 Nederland moet zich in internationaal verband inzetten voor verbetering van de mensenrechtensituatie in landen als Argentinië en Uruguay. De aandacht voor Chili dient onverkort gehandhaafd te blijven. Landen die zich van diktatoriale regimens hebben vrijgemaakt zoals Nicaragua, verdienen hulp.

Ook de strijd van volkeren en natio-

naliteiten voor de uitoefening van hun recht op zelfbeschikking moet door Nederland worden gesteund. In het bijzonder kunnen hier genoemd worden: het volk van de Sahara, strijdend tegen de Marokkaanse bezetter, de Eritrese bevrijdingsstrijd en de bevolking van Oost-Timor. Hoewel het niet moeilijk is de genoemde voorbeelden aan te vullen met vele andere is speciale aandacht vereist voor twee conflictgebieden, die de wereldvrede in ernstige mate bedreigen, Zuidelijk Afrika en het Midden-Oosten.

De Nederlandse Antillen dienen de onafhankelijkheid te verkrijgen. Daartoe wordt een ronde tafel konferentie gehouden. Een overgangstermijn is nodig om de bevolking van de Nederlandse Antillen zowel economisch als psychologisch voor te bereiden op de onafhankelijkheid.

77 Zuidelijk Afrika

De praktijk heeft duidelijk gemaakt dat afwijzing van de apartheidspolitiek (door middel van de zogenaamde dialoog) onvoldoende is. Effectieve dwangmaatregelen op internationaal nivo moeten de druk op Zuid-Afrika vergroten. Nederland moet al het mogelijke doen om in zo breed mogelijk verband (bij voorkeur door een besluit van de Veiligheidsraad van de VN) te komen tot een olie-embargo tegen Zuid-Afrika en tot een effectieve economische, politieke en culturele boycot van dat land.

Door zich zo spoedig mogelijk aan te sluiten bij die landen die al een olie-embargo tegen Zuid-Afrika hebben ingesteld, dient Nederland een voorbeeld te geven en de druk op weigerachtige landen zoals de Verenigde Staten, Frankrijk en Engeland, te vergroten.

Nederland dient sport- en andere kontakten met officiële Zuidafrikaanse instellingen tegen te gaan. Het moet voorts morele en materiële steun verlenen aan die groeperingen in Zuidelijk Afrika die zich inzetten voor de bevrijding van de bevolking.

De Nederlandse regering dient haar ondubbelzinnige afwijzing van de Zuid-Afrikaanse aanwezigheid in Namibië gepaard te doen gaan van het streven naar echte onafhankelijkheid en vrije verkiezingen onder VN-toezicht.

De invoer van uranium uit Namibië naar Europa (tegen de VN-besluiten in) moet worden stopgezet.

Ook de invoer van kolen en andere producten uit Zuid-Afrika en uitvoer van Nederlandse producten naar Zuid-

Afrika moet worden afgebouwd en stopgezet, vooruitlopend op een internationale economische boycot.

Hulp moet worden geboden aan die landen in Zuid-Afrika die door hun ligging en economische afhankelijkheid in hun strijd tegen de apartheid in Zuid-Afrika onevenredige schade lijden.

78 *Midden-Oosten*

Het gehele Midden-Oosten dreigt in toenemende mate betrokken te raken bij de machtsstrijd van de grote mogendheden. De Sovjet-invasie in Afghanistan en de westelijke reactie daarop, zowel in woorden als in daden (vorming van een Amerikaans interventieleger, de vestiging van VS-bases in de buurt van de Perzische Golf) lijken de stoot te geven tot een nieuwe ronde in de bewapeningswedloop, en daarmee tot nog meer onveiligheid in de wereld.

Ook de situatie met betrekking tot Iran draagt bij tot de spanning in dit gebied.

Bijzonder explosief blijft daarnaast het konflikt tussen Israël en de Arabische wereld, ondanks de broze overeenkomst tussen Israël en Egypte.

Belangrijke stappen op weg naar een definitieve vredesregeling in het Midden-Oosten zijn:

- a terugtrekking van de Israëlische troepen uit alle sedert 1967 bezette gebieden (inkl. Oost-Jeruzalem); en stopzetting van de kolonisatiepolitiek van de bezette gebieden door het vestigen van nederzettingen;
- b erkenning van de PLO als vertegenwoordiger van het Palestijnse volk; de Nederlandse regering zou in dit verband officiële kontakten met de PLO dienen aan te gaan;
- c erkenning van het recht van het Palestijnse volk op een eigen staat, naast de staat Israël; de PLO dient het bestaansrecht van de staat Israël te erkennen, zoals de PLO door de staat Israël erkend moet worden als vertegenwoordiger van het Palestijnse volk;
- d de stad Jeruzalem dient internationale steun te krijgen onder VN-toezicht.

De tot nog toe bereikte akkoorden en vredesregelingen vormen voor een uiteindelijke oplossing een te beperkte basis, bevorderd zou moeten worden dat het vredesproces zodanig verbreed wordt dat ook de PLO en andere betrokken Arabische staten aan het overleg kunnen deelnemen.

Pacifistisch Socialistische Partij

Verkiezingsprogramma 1981—1985

PSP

Pacifistisch Socialistische Partij
Postbus 700
1000 AS Amsterdam
Tel.: 020-26 73 74

Bij dit verkiezingsprogramma

Het gaat erom alle omstandigheden te niet te doen waarin een mens een vernederd, een geknecht, een verlaten en veracht wezen is.

Karl Marx

In bovenstaand citaat van Marx wordt het doel van de PSP kernachtig samengevat. Hiervoor is een radicale verandering van de maatschappij nodig: het kapitalisme en het patriarchaat moeten worden afgebroken en vervangen door het socialisme. Een groot aantal eisen en actiepunten die daarop betrekking hebben zijn vastgelegd in het actieprogramma van de PSP*.

Het verwezenlijken van die punten vereist de opbouw van een democratische tegenmacht, die tegenover de ondemokratische macht van de huidige machthebbers staat. De PSP streeft naar een bundeling van alle krachten die inzien dat een socialistische democratie alleen tot stand kan komen door bewustwording en machtsvorming van alle uitgebuite en onderdrukte groepen. De PSP wil een bijdrage leveren aan de krachtenbundeling van alle anti-kapitalistische en progressieve bewegingen, zoals vakbeweging, vrouwenbeweging, huurdersbeweging en vredesbeweging.

Het werk van de PSP in het parlement is er in de eerste plaats op gericht de druk van de (buitenparlementaire) progressieve bewegingen om te zetten in resultaten. Een belangrijke stap vooruit kan daarbij zijn de vorming van een linkse regering met een programma van uitvoerbare stappen in de richting van het socialisme. Zolang een linkse regering nog niet mogelijk

is, moet links in de oppositie toch voor een dergelijk programma opkomen en daarmee een perspectief op verandering bieden. Deze benadering wordt in de inleiding van dit programma verder uitgewerkt.

Dat na de verkiezingen een regering tot stand kan komen zoals de PSP die voorstaat, is niet erg waarschijnlijk. Als er een 'linkse' meerderheid komt, zal die waarschijnlijk slechts gevormd kunnen worden met behulp van D'66, dat het niet willen kiezen tot principe heeft verheven. In de PvdA wordt de toon nog aangegeven door voorstanders van een hernieuwde coalitie met het CDA, al wordt dit voor de verkiezingen niet duidelijk uitgesproken. Daar staat tegenover dat in de PvdA (en ook in de CPN) een discussie op gang lijkt te komen over de mogelijkheden van een links beleid.

Als een regering uit linkse partijen niet op hoofdpunten een programma uitvoert, zoals dat in dit programma is weergegeven, dan zal zo'n regering gedwongen zijn telkens weer toe te geven aan de eisen en voorwaarden die vanuit de kapitaalbelangen worden gesteld. Daardoor blijft slechts ruimte voor 'suksessen' die niets wezenlijks veranderen aan de maatschappijstructuur. Deze suksesses zullen met veel wollige taal breed worden uitgemeten als belangrijke hervormingen. Zo'n regering zal echter de oorzaak zijn van grote desillusies en misschien meer kwaad dan goed doen.

Met andere woorden: een linkse regering is nodig, maar op zich niet voldoende. In zo'n regering en het parlement, maar ook daarbuiten, zal een krachtige druk van links nodig zijn om een weifelende PvdA te dwingen een

socialistisch hervormingsprogramma niet te ontkrachten. Per slot van rekening voerde ook het kabinet Den Uyl een beleid van verhoging van winsten, loonmatiging, bezuinigingen, ongerichte steun aan bedrijven en voortgaande bewapening. En komt zo'n linkse regering er niet, dan is een krachtige socialistische inbreng in de oppositie nodig om steeds weer te laten zien dat er een heel ander beleid mogelijk is. Zo is het tekenend dat de PvdA bij de algemene beschouwingen in 1979 klaagde dat de CDA-VVD-regering in feite de voorstellen van de PvdA uitvoerde.

Een ander beleid is mogelijk en noodzakelijk. De strijd voor veranderingen mag door linkse partijen niet worden verzwakt, maar moet juist worden versterkt door deze veranderingen tot inzet van de strijd te maken.

Dit verkiezingsprogramma vloeit voort uit het actieprogramma van de PSP. Het geeft een aantal belangrijke zaken aan die volgens de PSP op korte termijn gerealiseerd kunnen worden. Daarvoor zal de PSP opkomen, zowel in als buiten het parlement.

Versterk daarom de PSP. Word lid en werk mee. En stem bij de Tweede Kamerverkiezingen op de PSP.

Lambert Meertens
voorzitter van de PSP

* Het actieprogramma van de PSP is in 1977 voor het laatst in zijn geheel vastgesteld. In 1980 is besloten dat het voortaan niet meer in zijn geheel tegelijk zou worden herzien, maar dat dit voor de hoofdstukken afzonderlijk zou gebeuren, die dan als afzonderlijke brochures worden uitgegeven.

Inleiding

De maatschappij waarin we leven is een *kapitalistische* maatschappij. Dat wil zeggen dat de middelen waarmee de produktie tot stand komt in handen zijn van een kleine groep mensen. Middelen als bedrijven, machines, grond. Daarmee probeert deze groep zoveel mogelijk winst te maken. Dat bepaalt *wat* er geproduceerd wordt, *waar*, *wanneer*, *hoe* en *hoeveel*. Het gaat hun er niet om bij de produktie in de maatschappelijke behoefte te voorzien.

Dit systeem heeft geleid tot een groeiende stroom konsumptiegoederen. Die stroom wordt zeer ongelijk verdeeld. De bezitters en beheerders van de produktiemiddelen hebben daarbij een bevoorrechte positie. Die zullen ze niet vrijwillig afstaan.

Zolang niet de maatschappelijke behoefte maar de winst bepalend is voor de produktie, kunnen de grote problemen niet doeltreffend worden aangepakt en zullen steeds nieuwe problemen ontstaan. Velen zijn onvrijwillig werkloos of worden in het arbeidsproces lichamelijk of geestelijk gesloopt. Een goede woning is voor grote groepen onbereikbaar. Op het milieu en de grondstoffen wordt roofbouw gepleegd. De gevaren van de bewapening groeien voortdurend.

Al deze problemen komen voort uit het karakter van het kapitalisme. Ondanks de 'welvaart' die het gebracht heeft, kan het kapitalisme niet leiden tot een bevrijding van de mens van alle vormen van uitbuiting, onderdrukking en geweld. Integendeel: het kapitalistisch systeem kan zich alleen handhaven door aan de meerderheid van

de bevolking de zeggenschap te onthouden over de eigen werk-, woon- en leefsituatie, dus door die meerderheid te onderdrukken. Het kapitalisme is nauw verweven met het al veel langer bestaande patriarchaat, de onderdrukking van vrouwen door mannen. Het kapitalisme heeft op deze patriarchale onderdrukking ingespeeld, deze versterkt en daar een eigen vorm aan gegeven. Dit heeft er toe geleid dat vrouwen op alle maatschappelijke terreinen onderdrukt worden. Deze onderdrukking is het duidelijkst waar te nemen in het gezin. Dit vormt een direkte afspiegeling van zowel de kapitalistische als de patriarchale machtsverhoudingen in de maatschappij. Hier vindt de ideologische en economische onderdrukking van de vrouw door de man op de kleinste schaal plaats. De bestaande waarden en normen worden er op de kinderen overgedragen.

Niet alle vormen van onderdrukking en uitbuiting houden rechtstreeks verband met het privé-bezit van de produktiemiddelen en het patriarchaat. Denk maar aan zaken als rassendiskriminatie en de achterstelling van homo's en minderheden in het algemeen.

Nog veel scherper wordt de onderdrukking en uitbuiting zichtbaar in de Derde Wereld. Vooral ten bate van de grote multinationale ondernemingen. Het verzet in Nederland tegen de uitbuiting van de Derde Wereld stuit op dezelfde tegenstanders als het verzet tegen uitbuiting en onderdrukking hier. Meer dan een miljard mensen zijn in deze wereld gedwongen honger te lijden, terwijl tegelijkertijd alle landen samen twee miljoen gulden per minuut aan bewapening uitgeven. De

verspreiding van kerncentrales over de wereld maakt in steeds meer landen de produktie van kernwapens mogelijk. Denk maar aan Brazilië, Pakistan, Zuid-Afrika en Israël.

Krisis van het kapitalisme

Het kapitalisme staat onder druk. Het sterkste land van het kapitalisme, de Verenigde Staten, doet verwoede pogingen zijn afbrokkelende positie te behouden. In de Derde Wereld ontworstelen steeds meer volkeren zich aan de wurggreep van het westerse imperialisme. Voorbeelden uit de laatste jaren zijn Vietnam, Mozambique, Angola, Nicaragua en Zimbabwe.

De grote economische groei is voorbij. De (verborgen) werkloosheid blijft maar oplopen. Vooral bij jongeren, vrouwen en ouderen. Veel mannen en vrouwen komen in een uitzichtloze situatie terecht. Het kapitalisme is opnieuw in een ernstige crisis terecht gekomen. De crisis in het kapitalistisch systeem wordt beantwoord met een rechtse krisispolitiek: bezuinigingen op van alles en nog wat, behalve op (kern)bewapening.

Daarbij wordt steeds minder geld gestoken in broodnodige voorzieningen als (jongeren)huisvesting, onderwijs, sociale uitkeringen, enzovoort. De overheid komt niet tegemoet aan de gerechtvaardigde eisen van belangenorganisaties. In plaats daarvan onderdrukt zij het protest van deze groepen, waarbij steeds vaker gebruik gemaakt wordt van politiegeweld. Het lijkt wel of de jaren dertig zijn teruggekeerd.

Gelukkig is links nu sterker dan in de jaren dertig. Er zijn nu talloze progressieve bewegingen: vredesbeweging, vrouwenbeweging, anti-kernenergiebeweging, homobeweging, kraakbeweging, huurdersbeweging, milieubeweging, democratiseringsbewegingen in het onderwijs en leger, talloze actiegroepen enzovoort. Bovendien zijn de linkse partijen en de vakbeweging nu sterker. Rechts kan zijn akelige plannen nu moeilijker doorzetten. De 'oplossingen' van rechts worden gebaseerd op een valse voorstelling van zaken over de oorzaken van de crisis.

Niet het systeem wordt verantwoordelijk gesteld, maar zwarte schapen als uitkeringsstrekkers en buitenlanders.

Links moet zich daartegen niet alleen fel verzetten maar juist in de aanval gaan en de werkelijke oorzaken blootleggen en oplossingen en veranderingen in socialistische richting aangeven. Rommelen in de marge, zoals de PvdA doet, is niet voldoende. De ontwikkeling van het kapitalisme maakt socialistische oplossingen steeds noodzakelijker. Anders blijft het kapitalistische marktmechanisme ons telkens opnieuw in een crisisellende storten, met als dreiging op de achtergrond een atoomoorlog en daarmee de totale vernietiging van de mensheid. De oude leuze *socialisme of barbarij* is aktueller dan ooit.

Socialisme

Socialisme betekent voor de PSP de samenleving die ontstaat door het opheffen van alle uitbuiting en onderdrukking die voortvloeien uit het kapitalisme en het patriarchaat. Dat is geen onbereikbaar ideaal maar een dringende noodzaak waaraan we hard moeten werken.

Het moet uit zijn met de situatie dat een klein aantal grote ondernemingen vaak beslissende invloed heeft op de economie. Bezit en beheer van de produktiemiddelen moeten in handen van de gemeenschap komen. Pas dan wordt het mogelijk bijvoorbeeld het werkloosheidsprobleem definitief op te lossen. Maar het gaat er niet alleen om af te rekenen met het privé-bezit van de produktiemiddelen, maar ook met het huidige systeem van arbeidsdeling. Zo zullen mannen net zo goed bij het verzorgen en opvoeden van kinderen betrokken zijn als vrouwen. Alle arbeid, betaalde, vrijwillige en huishoudelijke, zal herverdeeld zijn. Al deze veranderingen zullen zich evenzeer in

de zogenaamde privé-sfeer moeten voltrekken als in de openbare sfeer.

Maar socialisme betekent voor de PSP niet een maatschappij als in de Sovjet-Unie of China. Weliswaar is daar privé-eigendom van de belangrijkste produktiemiddelen afgeschaft, maar het blijft uiteindelijk een kleine minderheid die het voor het zeggen heeft. Op papier hebben vrouwen daar dezelfde rechten. Maar dat heeft niet hun bevrijding gebracht. Het huishoudelijk werk komt toch weer op vrouwen neer. Hun seksuele onderdrukking is niet verdwenen. Hiernaast ontbreken in die landen een aantal voor ons zeer dierbare dingen: vrijheid van meningsuiting, respect voor minderheden, stakingsvrijheid en dergelijke.

Socialisme houdt voor de PSP juist een *radikale democratisering en feminisering* van de gehele maatschappij in.

Men noemt de westerse landen vaak democratisch omdat er een parlementair stelsel bestaat. Maar het bestaan van een aantal parlementaire spelregels garandeert nog niet dat er democratie is. De PSP vindt dat de parlementaire democratie moet worden uitgebreid tot een maximale democratie. Daarin worden de beslissingen door de betrokkenen zelf gezamenlijk genomen, in plaats van door buitenstaanders over hen. Daarvoor is een langdurig proces nodig van bewustwording en machtsvorming van onderop. In buurten, bedrijven en instellingen zullen gekozen *organen van basisdemokratie* zoveel mogelijk hun eigen zaken beheren. Alle direkt betrokkenen kunnen kiezen en gekozen worden in buurt-, bedrijfs- en instellingsraden. De gekozenen zijn zonodig terugroepbaar. Bepaalde belangrijke punten kunnen worden beslist in algemene vergaderingen van alle betrokkenen (*direkte democratie*). Bij het proces van bewustwording en machtsvorming spelen buurtactiegroepen, bedrijfsledengroepen en dergelijke nu al een belangrijke rol. Zij vormen een eerste aanzet tot organen van democratische macht aan de basis.

Een rechtstreeks *gekozen parlement* moet over de hoofdlijnen van de maatschappelijke ontwikkeling beslissen. Hiertoe is het noodzakelijk dat het parlement meer bevoegdheden en faciliteiten krijgt ten opzichte van de regering (en dus ook van het ambtelijk apparaat) dan dat nu het geval is. Dit parlement staat niet tegenover de organen van basisdemokratie, maar vormt daar een noodzakelijke aanvulling op.

Pas als het Westen socialistisch is

geworden, kan definitief een einde komen aan de uitbuiting en onderdrukking van de onderontwikkelde landen door de multinationale ondernemingen. De schrijnende ongelijkheid op wereldschaal tussen Noord en Zuid moet worden opgeheven. Ontwikkelingshulp moet daadwerkelijk aan de armsten in de arme landen ten goede komen en niet, zoals nu, in de eerste plaats aan verschillende multinationals.

Alle vormen van uitbuiting en onderdrukking doen zich voor op economisch, ideologisch en politiek vlak. De strijd hiertegen moet gericht zijn op een totale verandering van de maatschappij. Het is niet zo dat we éerst kollektief beheer van de produktiemiddelen en pas dan andere veranderingen mogelijk achten. De strijd op alle punten moet nu en hier gevoerd worden.

Onderdrukking en uitbuiting kunnen, als het er op aan komt, niet zonder wapens. Alleen in een wereld waar alle vormen van onderdrukking zijn verdwenen, is geen geweld. Dat is nog ver weg. Op dit moment dreigen kernwapens zelfs de hele mensheid te vernietigen. De kernwapens de wereld uit helpen, om te beginnen in Nederland, is dan ook nog steeds een van de belangrijkste taken die we voorstaan.

De PSP is voor het afbreken van militaire machtsblokken: ontwapening, zonodig eenzijdig. Immers, de bewapening zelf is een voortdurende bedreiging van de vrede. Alleen door radicale democratisering van de maatschappij worden de oorzaken van geweld weggenomen.

Op weg naar een socialistische samenleving

Een democratische maatschappij, die niet berust op geweld en uitbuiting, komt er niet vanzelf. Degenen die de macht hebben zullen niet vrijwillig afstand doen van hun bevoorrechte positie. Daarom is het noodzakelijk dat daarvoor strijd wordt gevoerd. Niet om de macht in handen van een nieuwe bevoorrechte klasse te brengen, maar in handen van alle mensen samen. De strijd daarvoor kan alleen met succes worden gevoerd als deze geweldloos is en actief wordt ondersteund door de grote meerderheid van de bevolking.

Het is uitgesloten dat de noodzakelijke veranderingen uitsluitend via het parlement kunnen worden afgedwongen. Daarvoor heeft het parlement te weinig macht. De economische macht is in handen van de ondernemers, waarbij vooral een handjevol grote ondernemingen de dienst uitmaakt. Te-

genover hun (buitenparlementaire) macht moet de meerderheid van de bevolking haar eigen tegenmacht opbouwen. Ook, en zelfs vooral, waar het parlement (nog) gedwongen is zich te schikken naar de wensen van de economische machthebbers.

Op dit punt onderscheidt de zienswijze van de PSP zich scherp van die van bijvoorbeeld de PvdA. De PvdA is geneigd om verzet tegen eenmaal genomen parlementaire beslissingen als ondemokratisch af te schilderen en daarmee de buitenparlementaire strijd af te remmen. Dat geldt het sterkste (maar niet alleen) als de PvdA in de regering zit. De PSP vindt juist dat de geweldloze, massale buitenparlementaire strijd het democratisch gehalte van de maatschappij verhoogt.

De bestaande ondemokratische machtsverhoudingen zijn niet onveranderlijk. Het is dit besef, dat in buitenparlementaire acties tot uitdrukking komt. En tegelijk leveren deze acties weer een bijdrage aan de bewustwording over de werkelijke machtsverhoudingen. Ze laten zien dat we er niet in hoeven te berusten dat over en zonder ons wordt beschikt.

Dat wil niet zeggen dat de strijd binnen het parlement onbelangrijk is. Het staatsingrijpen in de maatschappij is zeer diepgaand, ook wat de economie betreft. Veel belangrijke eisen zijn niet buiten de politieke besluitvorming op staatsniveau te verwezenlijken. Dat geldt wel het duidelijkst voor een democratische planning van de economie. Maar ook geldt het voor uiteenlopende zaken als een ontwapeningspolitiek, een milieuvriendelijk energiebeleid en verkorting van de arbeidstijd. Het parlement moet juist gebruikt worden om de buitenparlementaire druk om te zetten in resultaten.

Progressieve bewegingen richten zich met hun eisen dan ook mede tot regering of parlement. Ondanks het feit dat ze soms een enorme kracht ontwikkelen, worden er zelden grote overwinningen geboekt. Zonder medewerking van regering en parlement zijn veel eisen niet of moeilijk te realiseren. Achter de massale beweging tegen de invoering van nieuwe NAVO-kernwapens eind '79 stond bijvoorbeeld een grote meerderheid van het Nederlandse volk. Toch nam de meerderheid van het parlement er genoeg mee dat de regering zich in de NAVO niet tegen deze invoering keerde.

Om het perspectief op verandering te verbeteren is het nodig dat er een regering komt die wel de politieke wil heeft de eisen van de progressieve be-

wegingen te ondersteunen. Van rechts is zo'n regering niet te verwachten. Het tot stand brengen van zo'n regering is een van de taken van links. Daarvoor is een linkse meerderheid in het parlement vereist. De mogelijkheid daarvan wordt vergroot als samenwerkende linkse partijen een programma met concrete hervormingen tot inzet van de verkiezingen maken. Zo'n programma moet aansluiten bij de eisen van de progressieve bewegingen.

Linkse regering

Een linkse meerderheid in het parlement biedt op zichzelf geen enkele garantie dat een daarop steunende regering een socialistisch beleid van radicale veranderingen kan voeren. Al is de wil daartoe aanwezig, dan moet toch rekening gehouden worden met de reactie van de grote ondernemingen en van delen van het staatsapparaat. Want als links de meerderheid in het parlement heeft veroverd, heeft het daarmee nog niet het hele staatsapparaat in handen. Het leger, de politie, het justitiële apparaat en belangrijke delen van het ambtenarenapparaat zijn steunpunten van rechts. Daarom zijn buitenparlementaire machtsvorming en democratisering van die instellingen noodzakelijk.

Het antwoord op die reactie moet worden geleverd door de gezamenlijke strijd van alle progressieve bewegingen. Van regering, ondernemers en andere grote machthebbers eisen die bewegingen zeggenschap op alle gebieden waarover ze zelf kunnen beslissen (*zelfbeheer*). Een krachtige massale buitenparlementaire actie kan noodzakelijk zijn om te voorkomen dat de regering onder de druk van de omstandigheden zoals economische sabotage door de ondernemers, gedwongen wordt onaanvaardbare compromissen met rechts te sluiten. Alleen in samenwerking met deze voortdurende strijd kan de linkse parlementaire meerderheid bijdragen aan de bescherming van de buitenparlementaire machtsvorming van de arbeidersbeweging en van haar eerder bevochten rechten, zoals het stakingsrecht.

Een linkse regering zoals de PSP voorstaat, moet daarom de strijd van alle progressieve bewegingen ondersteunen en versterken. Zij zal die strijd nooit mogen afzwakken of tegenwerken, zoals de regering Den Uyl heeft gedaan. Een linkse regering moet de mogelijkheden voor progressieve bewegingen sterk verruimen en bereikte machtsposities wettelijk vastleggen.

Dat zou een enorme stimulans betekenen voor al die bewegingen in buurten, bedrijven en instellingen. Konkrete resultaten maken het linkse perspectief duidelijker. De progressieve beweging als geheel komt daarmee sterker te staan. En daarmee dus ook de linkse regering. Zo kunnen weer verdergaande resultaten worden bevochten in de strijd voor socialistische structuurhervormingen. Door op deze weg van samenwerking tussen progressieve bewegingen en linkse regering door te gaan, kan uiteindelijk op alle niveaus van de maatschappij de beslissende machtsvraag worden gesteld. De omwenteling in de richting van het socialisme wordt zo mogelijk.

Hoofdpunten van een links regeringsprogramma

De keuze tussen meeregeren of oppositie voeren is voor de PSP een praktische kwestie.

De PSP vindt deelneming aan een regering alleen zinvol:

- als zo'n regering berust op een linkse meerderheid in het parlement;
- als zo'n regering (en de linkse parlementaire meerderheid) steunt op, en zich inzet voor, de buitenparlementaire machtsvorming van de strijdende basis in buurten, bedrijven en instellingen;
- als zo'n regering stappen zet in de richting van een socialistische maatschappij.

Zulke stappen moeten worden vastgelegd in een *links regeringsprogramma*. Hoofdpunten van zo'n programma zijn:

- a De economie onder controle brengen van de gemeenschap
Belangrijke stappen hierbij zijn
  - democratische vaststelling van een landelijk economisch plan;
  - drastische inkomensnivellering; boven de ton honderd procent inkomstenbelasting;
  - een strakke prijs- en winstbeheersing;
  - socialisatie van de belangrijkste industrieën, grote handelsmaatschappijen en belangrijke financiële instellingen zoals banken en pensioenfondsen;
  - arbeiderskontrolle over de investeringen.

- b Ontwapening en een anti-militaristische politiek

Belangrijke stappen hierbij zijn:

- verwijdering van alle kernwapens uit Nederland;
- ontmanteling van de buitenlandse bases in Nederland en het terugtrekken van de Nederlandse troepen uit het buitenland;

- uittreden uit de NAVO en het sluiten van verdragen die de neutraliteit van Nederland garanderen;
  - afschaffing van de militaire uitgaven en de omzetting van wapenindustrie in vredeindustrie.
- c Een wettelijk kader voor democratisering op alle niveaus

Belangrijke stappen hierbij zijn:

- decentralisatie van beslissingsbevoegdheden naar een zo laag mogelijk niveau;

- ruimere mogelijkheden voor overdracht van bevoegdheden aan raden in buurten, bedrijven en instellingen.

d Opheffing van de werkloosheid en van de arbeidsdeling naar sekse

Belangrijke stappen hierbij zijn:

- herverdeling van de arbeid binnens- en buitenshuis, mede door verkorting van de werkdag;
- arbeidstijdverkorting per dag tot zeven uur als eerste stap op weg naar een werkdag van vijf uur;
- mensen met deeltijdbanen dezelfde positie als bij volledige banen, met dezelfde mogelijkheden voor om- en bijscholing;

- verruiming van het recht op deeltijdarbeid, met name in leidinggevende en beleidsfuncties;

- uitgebreide (om)scholingsprogramma's, met name voor vrouwen;

- individualisering van het recht op werk, van belasting, van sociale zekerheid, enzovoort;

- op grote schaal zinvol vrijwilligerswerk omzetten in betaalde arbeidsplaatsen;

- uitbreiding van kollektieve voorzieningen, zoals onderwijs, gezondheidszorg, kinderopvang, eetgelegenheden, welzijnswerk, openbaar vervoer;

- verlenging van het zwangerschapsverlof; verzorgingsverlof van een jaar voor man of vrouw.

e Zelfbeschikkingsrecht over eigen lijf

Belangrijke stappen hierbij zijn:

- de vrouw beslist over abortus; abortus uit het wetboek van strafrecht;
- seksueel geweld ook in het huwelijk strafbaar stellen;

- zelfbeschikkingsrecht in de gezondheidszorg; recht op vrijwillige euthanasie.

f Opheffing van de woningnood

Belangrijke stappen hierbij zijn:

- sterke opvoering van de bouw van betaalbare woningwoningen voor een- en twee-persoonshuishoudens en woongroepen;

- versnelling van de stadsvernieuwing;

- een regeling waarbij gemeenten panden moeten vorderen als ze twee maanden of langer leeg staan.

g Terugdringen van de verspilling van energie en grondstoffen

Belangrijke stappen hierbij zijn:

- ontwikkeling van alternatieve energiebronnen;

- stopzetten van kernenergie;

- een uitgebreid isolatieprogramma;

- maatregelen tegen verspilling bij productie en consumptie, zoals het terugdringen van het autogebruik.

h Solidariteit met de Derde Wereld

Belangrijke stappen hierbij zijn:

- hulp gericht op de sociaal-economische en kulturele bevrijding van de volkeren van de Derde Wereld;

- steun aan bevrijdingsbewegingen;

- uittreden uit de Europese Gemeenschap;

- geen als ontwikkelingshulp vormde subsidies aan het bedrijfsleven.

i Verbetering van het onderwijs

Belangrijke stappen hierbij zijn:

- verkleining van de klasgrootte;

- invoering van de middenschool;

- alle onderwijs openbaar en gratis;

- extra aandacht voor buitenlandse kinderen.

j Bestrijding van de repressie

Belangrijke stappen hierbij zijn:

- het terugdraaien van militaire ontwikkelingen bij de politie;

- opheffing van militaire ontwikkelingen bij de politie;

- opheffing van het korps mariniers, de kommandotroepen en de marechaussee;

- opheffing van de BVD;

- een verbod voor repressieve buitenlandse organisaties om in Nederland actief te zijn;

- schrappen van de bijzondere noodwetgeving;

- uitbreiding van de rechten van dienstplichtigen en afschaffing van de militaire rechtspraak.

De PSP in de Tweede Kamer

Het werk van de PSP in de Tweede Kamer heeft in hoofdzaak twee kanten. De PSP brengt in het parlement socialistische oplossingen naar voren van de problemen die daar aan de orde komen, om duidelijk te maken dat een heel ander beleid mogelijk is. Het gaat daarbij vooral om steun voor zo'n beleid te verwerven. De PSP verdedigt ook in het parlement zo goed mogelijk de belangen van de mensen die door de bestaande kapitalistische maatschappij in de verdrukking komen. De PSP probeert dat te doen door zich te verbinden met degenen die hiertegen in actie komen. Het gaat erom buitenparlementaire druk om te zetten in

parlementaire resultaten. De PSP wil haar ideeën omzetten in een realistisch socialistisch alternatief. De voorstellen uit dit programma zijn technisch uitvoerbaar. Ze moeten worden afgedwongen tegen de druk van rechts in.

De PSP hoopt dat dit programma deel kan zijn van het programma van een linkse meerderheidsregering.

Mocht zo'n regering na de komende verkiezingen nog niet mogelijk zijn, dan kiest de PSP voor een oppositierol. In de vorm van moties, initiatiefwetten en amendementen zal de PSP op parlementair niveau dit programma gestalte geven. Tegenover een rechtse regering (zoals het kabinet Van Agt) betekent dat een scherp aanvallende rol, zoveel mogelijk in samenwerking met andere progressieve partijen. Tegenover een centrumregering, waarin ook progressieve partijen vertegenwoordigd zijn, betekent het een onafhankelijke, linkse opstelling. De PSP zal onderdelen van het beleid van zo'n regering die in socialistische richting gaan steunen tegen rechts. Dat beleid zal worden aangevallen daar waar dit strijdig is met de verlangens van de arbeidersbeweging en waar het stappen naar het socialisme belemmert.

De PSP zal in geen geval deelnemen aan een regering die niet steunt op een linkse meerderheid in het parlement. Zolang er nog een rechtse meerderheid is in het parlement, zullen immers alle voorstellen die werkelijk iets aan de machtsverhoudingen willen veranderen, worden geblokkeerd. De PSP vindt dat de linkse partijen dan gezamenlijk een scherpe oppositie moeten voeren, om duidelijk te maken dat er ook een ander beleid mogelijk is. Een beleid dat door een meerderheidsregering van links zou kunnen worden uitgevoerd. Hieruit volgt ook dat de PSP nooit een coalitie met rechtse partijen als CDA en VVD zal vormen. De bereidheid van de PvdA om dat wel te doen zien wij als schadelijk voor de strijd voor maatschappelijke veranderingen in socialistische richting. De wezenlijke tegenstelling tussen een linkse en een rechtse politiek wordt daardoor versluierd en de progressieve bewegingen worden afgeremd in hun strijd.

De PSP is wel bereid deel te nemen aan een linkse regering die steunt op een parlementaire meerderheid en op de progressieve bewegingen in Nederland. Een regering die vastbesloten is met steun van de bevolking een programma door te voeren van structuurhervormingen in socialistische richting. Dit verkiezingsprogramma geeft tege-

lijk aan wat volgens ons zo'n regeeringsprogramma zou kunnen inhouden. De uitvoering van dit programma betekent onherroepelijk een konfrontatie met de gevestigde machten. Het zal tevoren duidelijk moeten zijn dat zo'n regering die konfrontatie niet uit de weg zal gaan, maar vastberaden de strijd wil aangaan die voor de uitvoering van het programma noodzakelijk is.

Sociaal economisch beleid

1 Ons maatschappelijk systeem verkeert op sociaal-economisch gebied in een ernstige crisis. Een niet aflatende stroom van bedrijfssluitingen en reorganisaties zorgen voor een hoge werkloosheid. Deze stijgt nog steeds. Met name in de onderontwikkelde regio's is deze ontwikkeling sterk voelbaar. De buitenlandse arbeiders, die hier tijdens de hoogconjunctuur werden heengehaald, worden het slachtoffer van de toenemende werkloosheid. Sommige illegalen worden nu als grof vuil over de grens gezet.

Naast de officiële werkloosheid is er ook een enorm grote verborgen werkloosheid, mensen die werk zoeken maar niet als zodanig staan ingeschreven: veel vrouwen, jongeren en mensen in de WAO.

Ook zij die nog wel aan het arbeidsproces deelnemen ondervinden de gevolgen van de crisis. Door opvoering van het arbeidstempo, invoering van ploegendiensten en een grote onzekerheid over het behoud van het werk neemt de lichamelijke en geestelijke belasting toe. Dit geldt niet alleen voor de mensen die betaalde arbeid verrichten, maar ook voor hun gezinsleden die hen moeten opvangen. Het werk wordt eenzijdiger en simpeler, steeds meer mensen werken onder hun niveau. Het ziekteverzuim neemt toe en veel, vooral oudere arbeiders, belanden in de WAO. Steeds meer mensen moeten voor de pensioengerechtigde leeftijd afhaken. Onder het mom van emancipatie wordt nachtarbeid, waar niet genoeg mannen meer voor te vinden zijn, voor vrouwen opengesteld. Terwijl voor grote delen van de bevolking de afgelopen jaren het vrij besteedbare inkomen nauwelijks gestegen is, wordt door de loonmaatregel van de regering Van Agt een regelrechte loondaling doorgevoerd ten gunste van de bedrijfswinsten. Zo wordt de kapitalistische crisis afgewenteld op de loonafhankelijke bevolking. Hogere inkomensgroepen ontspringen de dans door allerlei ontsnappingsmogelijkhe-

den, zoals belastingvoordelen en incidenteel loon, bijvoorbeeld via promoties. De inkomens zijn nog steeds zeer onrechtvaardig verdeeld.

Ook de kollektieve voorzieningen staan onder druk. Terwijl mede door de crisis de behoefte aan kollektieve voorzieningen groter wordt, is het regeeringsbeleid gericht op bezuinigingen. De bewapeningsuitgaven blijven echter onaangetaast. Het deel van de kollektieve uitgaven dat in de vorm van de overheidssteun en andere steunmaatregelen gericht is op de verhoging van de winsten van het bedrijfsleven wordt groter. Kollektieve voorzieningen ten behoeve van de bevolking komen hiermee zeer sterk in het gedrang. De gevolgen hiervan worden voor een belangrijk deel afgewenteld op de, vooral door vrouwen verrichte, huishoudelijke arbeid.

Maar ook in het betaalde werk worden vrouwen zwaar getroffen. De oorzaak hiervan is dat zij veelal in sectoren werken waar de werkloosheid hard toeslaat: de commerciële dienstverlening waar automatisering ingevoerd wordt en in zwakke bedrijfstakken zoals de kledingindustrie. De bezuinigingen in de kollektieve sektor treffen met name arbeidsplaatsen en vrouwen. Zeker de getrouwde vrouwen vormen een arbeidsreserve. De rek van de economie zit met name in het werk dat vrouwen betaald en vooral onbetaald doen.

Rechts, en helaas ook sommige mensen ter linkerzijde, zien al deze problemen louter als een uitvloeisel van de huidige economische crisis. Het gaat volgens hen alleen om een tijdelijk verschijnsel dat het gevolg is van 'de energie-crisis', de 'te hoge loonkosten', de 'te grote kollektieve sektor', de stagnerende wereldhandel en dergelijke. Loonmatiging, bezuinigingen en technische vernieuwing, al dan niet verpakt in een 'sociaal aanvaardbaar' jasje, zijn volgens deze gedachtengang voldoende om uit de problemen te komen.

De huidige crisis is niet uit de lucht komen vallen. Zij vloeit noodzakelijkerwijs voort uit de kapitalistische produktiewijze, het winststreven van de particuliere ondernemers en het ongeplande karakter van de economie. De maatschappelijke tegenstellingen en tegenstrijdigheden die in de jaren vijftig en zestig door de sterke economische groei toegedekt werden, zijn weer in volle hevigheid aanwezig. Opnieuw wordt duidelijk dat het kapitalistische produktiesysteem een remmende en zelfs negatieve invloed heeft op de maatschappelijke vooruitgang. Enkele

voorbeelden:

Veel produktieprocessen zijn erg ongezond voor de mensen die er in werken, terwijl de techniek ver genoeg ontwikkeld is om mensen veilig op de maan te laten landen. Hoewel er een grote werkloosheid en overproduktie is, wordt het werktempo opgevoerd en wordt er veel overwerk verricht. Talloze kantoren en dure koopwoningen staan lang leeg, terwijl er grote woningnood is.

Kern van het kapitalistische produktiesysteem is de winstgevendheid voor particuliere ondernemingen.

Volgens VVD-maatstaven staat maatschappelijke efficiëntie gelijk aan die winstgevendheid. Maar bij een economische crisis kan deze slechts bereikt worden door allerlei kosten niet tot de produktiekosten te rekenen maar af te schuiven naar de gemeenschap: ontslagen die het aantal WW-uitkeringen en daarmee de premies doen stijgen; subsidies en andere ondersteunende maatregelen die drukken op de rijksbegroting; verhoging van het werktempo en verslechtering van de arbeidsomstandigheden waardoor mensen in de ziektewet en de WAO terecht komen of een groter beroep moeten doen op de kollektieve voorzieningen.

De economische politiek van de kabinetten Den Uyl en (in nog sterkere mate) Van Agt was gericht op loonmatiging, bezuinigingen op gemeenschapsvoorzieningen en steun aan het bedrijfsleven. Dit heeft geen verbetering gebracht in de werkgelegenheid en de particuliere en kollektieve inkomens. Integendeel, de crisis en de maatschappelijke tegenstellingen zijn juist verscherpt door deze konservatieve politiek. Multinationale ondernemingen maken grote winsten, terwijl in sommige bedrijfstakken klap na klap valt. Internationaal opererende bedrijven hevelen op grote schaal hun activiteiten over naar het buitenland. Het Nederlandse bedrijfsleven is de grootste buitenlandse investeerder in de USA! Textielbedrijven sluiten hun vestigingen in Nederland en brengen hun produktie over naar landen waar de uitbuiting van de arbeiders enorm is, en vakbonden in hun mogelijkheden zeer beperkt of totaal verboden zijn.

Ook de theoretische argumenten voor de politiek van loonmatiging en bezuiniging zijn inmiddels ondergraven. Vooral de formule 'winst = werk' — waar Bestek '81 volledig op gebaseerd was — heeft in de storm van kritiek alle geloofwaardigheid verloren. Toch wordt nog steeds geprobeerd deze formule — zij het in afgezwakte

vorm — te propageren en toe te passen. Dat het regeringsbeleid van de vorige kabinetten — en met name het kabinet Van Agt — louter is afgestemd op de belangen van het bedrijfsleven kan niet langer ontkend worden. Een politiek van crisisbestrijding, die voor de arbeidersbeweging aanvaardbaar is, kan niet effectief zijn zonder het kapitalistisch systeem aan te tasten.

De PSP vindt dat de bestaande kapitalistische chaos in de produktie moet worden vervangen door een democratische planekonomie. Alleen dan kunnen de economische activiteiten gericht worden op een zo groot mogelijk bevredigen van de maatschappelijke behoeften. Onder het kapitalistisch systeem kan hiervan geen sprake zijn, want door de concurrentieverhoudingen wordt iedere ondernemer gedwongen tot vergroting van de afzet en de winst. In de huidige economische crisis worden deze tegenstellingen steeds duidelijker.

In de maatschappij die de PSP wenst, speelt het partikulier eigendom van de produktiemiddelen geen rol. Het economisch leven zal gericht zijn op het vervullen van een democratisch vastgesteld economisch plan.

Binnen de grenzen van zo'n plan worden de bedrijven en instellingen beheerd door de direkt betrokkenen. De produktiemiddelen zijn eigendom van de gemeenschap. Economische groei kan nooit een doelstelling op zich zijn. Meer zinvolle produktie is natuurlijk goed, maar aan de andere kant moet allerlei onnuttige en schadelijke produktie worden afgebouwd. In het algemeen is de PSP geen voorstander van een hogere partikuliere konsumptie, wel van een andere invulling en verdeling van het konsumptiepakket. De kollektieve sektor bestaat echter uit zaken die niet zomaar bij elkaar opgesteld kunnen worden. Er zitten een aantal goede zaken in die in het belang zijn van de meest onderdrukte groepen in deze samenleving, bijvoorbeeld sociale voorzieningen, gezondheidszorg, onderwijs, openbaar vervoer en sociale woningwetbouw. Deze posities moeten uitgebreid worden en kunnen zeer veel zinvolle arbeidsplaatsen scheppen. Aan de andere kant vindt de PSP dat er vele miljarden bezuinigd kan worden op kollektieve uitgaven voor defensie, wegenaanleg en ongerichte steun aan het bedrijfsleven.

Het noodzakelijke werk, zowel binnens- als buitenshuis, zal in een socialistische maatschappij eerlijk verdeeld moeten zijn over alle mensen die kunnen werken. Hiertoe is een drastische

verkorting van de arbeidstijd nodig. Verzorgende en huishoudelijke taken moeten gelijkelijk op mannen en vrouwen rusten. Pas als dit gerealiseerd is, kunnen vrouwen op gelijke voet met mannen aan de arbeid buitenshuis deelnemen. Op weg naar die maatschappij dienen arbeid, arbeidsprestatie en inkomen meer en meer losgekoppeld te worden. Dat betekent in de eerste plaats dat gestreefd moet worden naar het wegwerken van de ongelijkheid in inkomens. Op langere termijn ziet de PSP als ideaal: *loon naar behoefte, arbeid naar vermogen*.

In tegenstelling tot de sociaal-demokratie is de PSP van mening dat het kapitalisme niet leefbaar gemaakt kan worden. Nieuwe overlegstructuren, makro-economische beleidsinstrumenten, wettelijke regelingen en een uitbreiding van de kollektieve sektor alléén kunnen niet leiden tot het socialisme. Dit kan alleen wanneer deze maatregelen ondersteund en gedragen worden door machtsvorming aan de basis. Ook een nationalisatie op zich moet niet beschouwd worden als een socialistische maatregel. Alleen in combinatie met een fundamentele democratisering van het gemeenschapsbedrijf, zodat de arbeiders en de gemeenschap zeggenschap krijgen, kan een nationalisatie een socialistisch perspectief krijgen.

2 Daarom wil de PSP het volgende:

a Geen ongerichte en ongecontroleerde overheidssteun aan het bedrijfsleven, zoals via de WIR. In plaats daarvan schept de overheid zelf werkgelegenheid in het kader van een landelijk investeringsplan in zaken als stadsvernieuwing, onderwijs, welzijnswerk, kinderopvang, ontwikkeling schone energiebronnen, woningbouw, isolatieprogramma en uitbreiding openbaar vervoer.

b Wanneer de overheid via kredieten of subsidies steun verleent aan of deelneemt in bedrijven wordt de zeggenschap voor de overheid en voor het personeel in die bedrijven gegarandeerd. Op korte termijn wordt dit gerealiseerd in een noodwet.

c Volledige stakingsvrijheid. Geen inbreuken op de onderhandelingsvrijheid van de vakbeweging.

d Handhaving van de koopkracht door een scherpe prijsbeheersing. Tot het modale inkomen worden de prijzen volledig gekompenseerd. Volledig gekompenseerd wil ook zeggen dat vooraf een voorschot gegeven wordt op de verwachte prijsstijgingen. De kon-

sumptiepakketten op basis waarvan de prijsindex wordt vastgesteld worden regelmatig aangepast in overleg met de vakbeweging. De wijze van vaststelling behoeft goedkeuring van het parlement. Net als alle loonsverhogingen worden de prijskompensaties in centen in plaats van procenten gegeven.

e Een rechtvaardige opbouw van de lonen, waarbij met name minder onderscheid wordt gemaakt tussen handen hoofdarbeid. Bovendien een speciale beloning voor vuil en zwaar werk.

f Nationalisatie onder arbeiderskontrolle van de banken, verzekeringsmaatschappijen, pensioenfondsen en grote handels- en transportondernemingen. In de komende regeringsperiode wordt bovendien een begin gemaakt met de socialisatie van de belangrijkste ondernemingen in elke sektor van de industrie.

g De exploitatie van de bodemschatten komt volledig onder gemeenschapkontrolle.

h Nationalisatie van de wapenindustrie en omvorming daarvan tot civiele industrie.

i Maatregelen tegen kapitaalexport, zowel gericht tegen kapitaalvlucht en speculatie als tegen economische uitbuiting en belastingontduiking door multinationale ondernemingen.

j Op korte termijn een verscherpt toezicht op de Nederlandse vestigingen van de multinationale ondernemingen. Aan overtredingen van de zogenaamde gedragskode worden wettelijke sancties verbonden, met name met betrekking tot de interne verrekenprijzen. Waar voor intern geleverde goederen en diensten geen algemeen erkende marktprijzen bestaan, worden deze vastgesteld door een speciaal daarvoor in het leven te roepen commissie.

k Opheffing van de BV en CV als rechtsvorm.

l Op de kortst mogelijke termijn dichtten van de wettelijke mazen die het thans nog mogelijk laten om leden van ondernemingsraden te ontslaan. Vergeving van de wet op de ondernemingsraden door een wet op de personeelsraden. De vertegenwoordigers van de personeelsraden zijn terugroepbaar. De personeelsraden krijgen inzage in alle boekhoudgegevens van het bedrijf. Ten aanzien van de volgende punten heeft de personeelsraad het recht van bindend advies:

— uitbreiding of inkrimping van het personeel

— alle verplaatsingen, uitbreidingen en/of investeringen

— benoeming van nieuwe direktieleden en commissarissen

- wijziging van de juridische vorm van onderneming
- veranderingen in het artikelen- of dienstenpakket
- wijzigingen in de onderlinge verdeling van het personeel over de vestigingen
- wijzigingen in de produktiestructuur
- m* Op verzoek van de personeelsraad nationalisatie zonder vergoeding van ondernemingen waar de activiteiten van de bedrijfsleiding herhaaldelijk in strijd zijn met de belangen van het personeel, de maatschappij als geheel of het voortbestaan van de onderneming.
- n* De regionale ontwikkelingsmaatschappijen worden omgezet in provinciale beheersmaatschappijen (PBM), die binnen een nationaal raamplan een regionale economische planning opzetten. De PBM kan bedrijven overnemen, bedrijven opzetten en heeft een algemeen controlerende functie ten aanzien van niet-overgenomen bedrijven. Bij bedrijven van de PBM wordt arbeiderszelfbestuur ingevoerd.
- Het bestuur van de PBM bestaat voor minstens de helft uit vertegenwoordigers van de onder haar vallende bedrijven. De PBM is verantwoordelijk verschuldigd aan Provinciale Staten. Op korte termijn moet in regio's met een extra hoge werkloosheid een inkrappingsverbod bij grote bedrijven afgekondigd worden en wordt door de overheid extra werkgelegenheid geschapen.
- o* De werkgelegenheid wordt eerlijker verdeeld onder meer via de volgende maatregelen:
  - a* verkorting van de werkdag tot zeven uur met behoud van de koopkracht tot modaal, als eerste stap op weg naar een werkdag van vijf uur;
  - b* vrijwillige, gefaseerde pensioenering vanaf 55 jaar;
  - c* het recht om het werk gedurende enige jaren te onderbreken voor een vervolgopleiding;
  - d* bij deeltijdarbeid dezelfde rechten als bij een volledige werkweek;
  - e* werkgelegenheidsprogramma's die meer arbeidsplaatsen voor vrouwen schapen;
  - f* meldingsplicht van vakatures en de invulling daarvan bij de gewestelijke arbeidsburo's, waarbij controle uitgeoefend wordt ter voorkoming van diskriminatie. Uitbreiding van het personeel van de arbeidsburo's;
  - g* verplichting voor werkgevers met meer dan 35 werknemers het personeelsbestand een afspiegeling te doen zijn van de gehele regionale (werkende

en zoekende) beroepsbevolking voor wat betreft de opbouw naar sekse, huidskleur en validiteit;

- h* terugdringen van overwerk.
- p* Verbod van uitzendburo's. Deze vorm van arbeidsbemiddeling wordt overgedragen aan de gewestelijke arbeidsburo's.
- q* De maximale werkweek wordt voor iedereen van 48 uur op 40 uur gebracht.
- r* Gevaardienst en ander ongezonder of gevaarlijk werk worden wettelijk beperkt. Voor volkontinubedrijven invoering van de vijfploegendienst. Dezelfde beperkingen op nachtarbeid voor mannen en vrouwen. In geen enkele vorm van verplichting tot het verrichten van nachtarbeid. Volledige vergoeding voor veilig vervoer waar niet op gewacht hoeft te worden in geval van nachtarbeid.
- s* Verbod op koopavonden zolang er geen goede compensatieregeling is.
- t* De overheid bevordert de mogelijkheden op kritische konsumptie door uitbreiding van de verplichte produktinformatie. Meer bevoegdheden voor konsumentenorganisaties en bevordering van konsumptiekoöperaties.
- u* Openbaarheid van alle inkomens.
- v* Alle gegevens van het Centraal Plan Bureau worden openbaar gemaakt om publieke kritiek en controle mogelijk te maken.
- w* Een basisinkomen voor iedereen.
- x* Afschaffing van jeugdloon en zakgeldregelingen door optrekking naar het gangbare voor volwassenen.
- y* Eén wet op de sociale voorzieningen in plaats van het doolhof van verschillende sociale wetten. Hierbij vervanging van AOW, pensioenen en bijstandsuitkeringen aan bejaarden door een algemene ouderdomsvoorziening. Nationalisatie van de pensioenfondsen. De kosten worden niet opgebracht uit premies maar uit de algemene middelen.
- z* Gelijke sociale rechten op alle gebied voor buitenlanders en Nederlanders.

Financiën

3 Van de totale kollektieve uitgaven (overheidsuitgaven en sociale voorzieningen samen) nemen de sociale voorzieningen een steeds groter deel in. Momenteel wordt zo'n zestig procent van de kollektieve uitgaven door premieheffing gefinancierd. Dit systeem heeft een aantal nadelen. Het werkt niet nivellerend, maar eerder denivellerend. Dat komt vooral door de maxi-

mum-premiegrenzen: voor inkomens boven die premiegrenzen wordt dezelfde premie betaald als de inkomens op de premiegrens. Het bedrag blijft dus hetzelfde maar het percentage gaat omlaag.

Bovendien zijn de premies gekoppeld aan de faktor arbeid en niet aan de faktor kapitaal. Hierdoor is de premiedruk verschillend voor bedrijven die, gemeten naar het geïnvesteerd kapitaal, veel dan juist wel weinig arbeidsplaatsen hebben. De arbeidsintensieve bedrijven en bedrijfstakken worden zwaarder getroffen door de stijging van de premiedruk dan de kapitaalintensieve bedrijven.

Ook worden door dit systeem de bruto-loonkosten verhoogd. Dat de loonkosten in Nederland de laatste tien jaar zo snel zijn gestegen is dan ook niet zo zeer veroorzaakt door het uitgekeerde loon, maar door de stijging van de sociale premiedruk. Dit stelsel van premieheffing heeft dan ook een negatieve invloed op de werkgelegenheid.

Behalve uit de sociale premies worden de kollektieve uitgaven uit de belastingen gefinancierd. Een groot deel van de belastingen bestaat uit de zogenaamde indirecte belastingen. Dat zijn de BTW, accijnzen en dergelijke. Evenals het systeem van premieheffing werkt dit soort belastingen denivellerend: ze versterken de verschillen in inkomen. Als iedereen eenzelfde bedrag aan belastingen betaalt via bijvoorbeeld voeding, kost dat mensen met een laag inkomen een groter deel van hun inkomen. Toch zijn er voorstanders van indirecte belastingen. Zij gebruiken wel het argument dat daarmee het koopgedrag van de mensen beïnvloed kan worden. Die politiek werkt in de praktijk echter niet. Zolang de prijs nog enigszins draaglijk is zal hij veelal worden betaald. Alleen als er een alternatief wordt aangeboden of de reden om het produkt te kopen is weggenomen, koopt men het produkt niet meer. Het resultaat van de indirecte belastingen is vaak dat bepaalde produkten te duur worden voor iedereen, behalve voor een rijke elite. Als de overheid het koopgedrag wil beïnvloeden, kan dat beter gebeuren via het bieden van alternatieven, het wegnemen van oorzaken, het beïnvloeden van de mentaliteit en waar nodig reglementering.

Naast de indirecte belastingen kennen we de direkte belastingen, voornamelijk loonbelasting, inkomstenbelasting en vennootschapsbelasting. De inkomstenbelasting heeft slechts in schijn een sterk progressieve en nivelerende werking.

lerende werking. Met het schijventarief betaalt iemand met een belastbaar inkomen van 201.000 gulden in 1980 slechts over de laatste duizend gulden het hoogste tarief van 72 procent. Het gemiddelde percentage ligt dan in de buurt van 55. Bovendien hebben vooral de hoge inkomens vele mogelijkheden om allerlei uitgaven (bijvoorbeeld voor dure hypotheek) af te trekken. In het huidige systeem is dit aantrekkelijker naarmate men een hoger inkomen heeft. De vennootschapsbelasting kent in feite in het geheel geen progressie.

4 *Daarom wil de PSP het volgende:*

a Financiering van een groot deel van de sociale voorzieningen via de directe belastingen. Voor het overige deel heffing van sociale premies op basis van de bruto toegevoegde waarde per werknemer in plaats van de loonsom per werknemer. Op deze manier wordt vermeden dat arbeidsintensieve bedrijven de zwaarste lasten moeten dragen. In afwachting hiervan afschaffing van de maximumpremiegrenzen zolang het systeem van premieheffing nog niet op ingrijpende wijze is veranderd.

b Vermindering van het aandeel van de directe belastingen. BTW-heffingen op primaire levensbehoeften als voeding, wonen, kleding, onderwijsmiddelen en ook informatiebronnen worden afgeschaft.

c Individuele heffing van elke belasting op loon en inkomen, ongeacht de burgerlijke staat van de betreffende persoon.

d Een in hoge mate progressief belastingstelsel. Elke gulden boven de ton moet voor honderd procent belast worden. Verhoging van de belastingvrije voet.

e Tegengaan van het oneigenlijk gebruik van diverse ontheffings- en aftrekmogelijkheden. Aftrekposten op het belastbaar inkomen worden vervangen door aftrekposten op de belasting zelf. Het wordt mogelijk geld van de belastingen te gaan ontvangen. Alle aftrekposten worden aan een plafond gebonden.

f Honderd procent successierechten boven een belastingvrije voet.

g Maatregelen tegen belastingtechnische manipulatie, zoals het oprichten en weer opzettelijk failliet laten gaan van ondernemingen.

h Heffing op winst of inkomen dat voortkomt uit waardeverminderingen die niet het gevolg zijn van eigen arbeid of investeringen.

i Zolang institutionele beleggers (pensioenfondsen en dergelijke) nog niet genationaliseerd zijn, worden zij verplicht om een groter deel van hun geld ter beschikking te stellen van de overheid.

j Invoering van een vermogensaanwasdeling. Van de vermogensaanwas (winst na heffing van vennootschapsbelasting) wordt de helft gestort in een kollektief fonds dat beheerd wordt door de vakbeweging. Mogelijkheden voor bedrijven om hun winsten naar het buitenland te verplaatsen worden bestreden, onder andere door verscherpte controle op interne verrekenprijzen.

k Drastische verhoging van de extra belasting op arbeidsloos (winst)inkomen.

Vrouwenbevrijding

5 In deze maatschappij wordt nog steeds verwacht dat vrouwen moeder en huisvrouw worden en dat de man de kost verdient. Deze voor vrouwen onderdrukkende arbeidsdeling hangt samen met de overheersende positie die het gezin nu heeft. Hoewel steeds minder mensen in gezinsverband leven, is toch het gezin in feite de enige erkende samenlevingsvorm. Dit blijkt op het terrein van de wetgeving, de inkomensverdeling, het huisvestingsbeleid en de arbeidsmarkt.

De mensen worden door opvoeding, onderwijs en reclame vertrouwd gemaakt met het beeld van man als kostwinner en vrouw als moeder en huisvrouw. Een aantal normen, zoals heteroseksualiteit en monogamie, zijn hiermee verbonden. Deze normen werken onderdrukkend.

Vrouwen verzetten in het gezin een enorme hoeveelheid werk. Dit werk doen ze onder slechte omstandigheden: financiële afhankelijkheid, weinig maatschappelijke waardering. Het werk is nooit af en moeders voelen de verantwoording voor kinderen 24 uur per dag. Opvoeding en huishouding zijn op individuele basis niet efficiënt te organiseren. Ze moeten afgestemd worden op onder andere het werk van de man en de school van de kinderen. De meeste vrouwen staan alleen voor dit werk en krijgen vaak te kampen met gevoelens van eenzaamheid en isolatie.

Bij de mythe rond het gezin hoort ook het idee dat vrouwen niet buitenshuis werken en dat in ieder geval niet horen en hoeven doen. Maar de feiten zijn anders: veel vrouwen werken óók

buitenshuis. Meestal moet dat, omdat de man niet genoeg verdient, omdat vrouwen niet in gezinsverband leven of omdat ze de sleur van huishoudelijk werk willen doorbreken.

Ook op de arbeidsmarkt worden vrouwen gediskrimineerd: vrouwenwerk is grotendeels laag betaald, een-tonig werk met weinig vooruitzichten en rechtszekerheid. Buitenshuis doen vrouwen veelal hetzelfde soort werk als in het huishouden. Ze werken vooral in de verzorgende en dienstverlenende sector. Dat vrouwen werken wordt als tijdelijk gezien, bijvoorbeeld tot aan het huwelijk of als aanvulling op het inkomen van de man.

Hoewel vrouwen aan de Nederlandse economie altijd een belangrijke bijdrage hebben geleverd wordt het recht op arbeid nog steeds niet erkend. Er wordt geen rekening gehouden met aanpassing van werk- en schooltijden, er is geen kinderopvang of een verzorgingsverlof voor vrouwen en mannen. Vrouwen moeten deze zaken wel eisen, zolang zij nog uitsluitend de verantwoordelijkheid dragen voor huishoudelijke taken en opvoeding.

In deze tijden van economische crisis negeert de regering opnieuw het recht van vrouwen op betaald werk buitenshuis. Bezuinigingen in de kollektieve sector betekenen ontslag voor vrouwen. De gevolgen van de bezuinigingen worden bestreden door het inzetten van vrouwen als onbetaalde vrijwilligsters of door het overbelasten van het overblijvend personeel. Het huishoudelijk werk wordt verzwaaard door daling van de koopkracht van loontrekkers en door bezuinigingen op kollektieve voorzieningen. De automatisering en toenemende kans op werkloosheid veroorzaken psychische druk, die in het gezin vooral door vrouwen moet worden opgevangen.

Anderzijds proberen ondernemers en regering, onder het mom van emancipatie, vrouwen te krijgen voor banen waarvoor wegens slechte arbeidsomstandigheden niemand te krijgen is.

Met deze economische en ideologische onderdrukking van vrouwen hangt ook de machtsongelijkheid op seksueel gebied samen. Vrouwen hebben geen zeggenschap over hun lichaam. Binnen de heersende normen over seksualiteit is de vrouw een lustobject. Dit vormt de basis van het seksuele geweld, waar in principe alle vrouwen aan bloot staan, zowel binnen als buiten het gezin. Vrouwen vechten tegen alle vormen van seksueel geweld en tegen het beeld van vrouwen als lustobject. Vrouwen vechten tegen de

porno-industrie, die dit beeld bevestigt.

De PSP wil een maatschappij waarin een einde is gemaakt aan alle onderdrukking van vrouwen. Om dit te bereiken moeten vrouwen zelf de wortels van die onderdrukking blootleggen en bestrijden. Er zal een bewustwordingsproces op gang gebracht moeten worden bij zowel mannen als vrouwen. Voor links moet dit leiden tot nieuwe discussies, nieuwe strijdterreinen en nieuwe strijdvormen. Om een werkelijke bevrijding van vrouwen mogelijk te maken is het nodig dat er een herverdeling komt van alle arbeid: betaalde, vrijwillige en huishoudelijke arbeid.

De manier waarop het huishoudelijk werk georganiseerd is moet fundamenteel veranderen. Er moeten kollektieve voorzieningen komen voor kinderopvang, ziekenhulp, eet- en wasgelegenheden enzovoort.

De traditionele arbeidsdeling tussen mannen en vrouwen in beroepen, opleidingen en huishouden moeten opgeheven worden. Mannen moeten verantwoordelijkheid nemen voor het huishouden en kinderen. Dat kan alleen als de betaalde arbeidsdag drastisch wordt verkort tot vijf uur. De moederschapsideologie en het beeld van de vrouw als lustobject en als onmondig wezen moeten worden afgebroken. Dit kan alleen wanneer het gezin als overheersende samenlevingsvorm en heteroseksualiteit als norm voor iedereen worden aangepakt.

6 *Daarom wil de PSP het volgende:*

a Zelfbeschikkingsrecht voor de vrouw over haar eigen lijf uitgangspunt in de wetgeving. Dus abortus uit het wetboek van strafrecht, abortus in het ziekenfondspakket, de vrouw bevestigt; geen verplichte bedenktijd, goede zwangerschapsregelingen. Subsidie voor opvang van mishandelde en verkrachte vrouwen. Speciale voorzieningen voor gezondheidszorg voor vrouwen.

b De overheid geeft als werkgever het voorbeeld in het aanstellen van vrouwen, door hen voorrang te geven, ook in functies waarin weinig vrouwen werken, en in de arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden waaronder vrouwen werken. Uitbreiding van het aantal arbeidsplaatsen voor vrouwen in de (semi)overheidssector.

c Als aanvulling hierop een beleid van de overheid dat gericht is op het verbeteren van de voorwaarden voor deelname van vrouwen aan betaalde arbeid. Arbeidsburo's en -raden heb-

ben hierbij een taak.

d Meer kollektieve voorzieningen in de woonomgeving en in de buurt van bedrijven. Gratis kinderopvang, gelijke schooltijden en goede overblijfmogelijkheden op school. Verder meer goede en goedkope was- en eetgelegenheden, en gezins-, bejaarden- en ziekenhulp. Uitbreiding van de mogelijkheden voor tweede kans onderwijs en om-, her- en bijscholing.

e Verkorting van de arbeidsdag. Mensen met een deeltijd baan dezelfde rechtspositie als bij volledige banen.

f Op grote schaal vrijwilligerswerk omzetten in betaalde arbeidsplaatsen.

g In de hele wetgeving wordt uitgegaan van vrouwen en mannen als zelfstandige individuen met een eigen recht op arbeid en op een basisinkomen waar ze zelfstandig van kunnen leven. Individualisering van sociale verzekeringen en belastingen. Als eerste stap afschaffing van het kostwinnersprincipe.

h Invoering van een verzorgingsverlof van een jaar voor vrouw of man bij de geboorte van een kind.

Betaald verlof bij ziekte van kinderen of huisgenoten, op te nemen door man of vrouw.

i Subsidie aan vrouwengroepen en -organisaties waarin zelforganisatie van vrouwen of het doorbreken van traditionele man-vrouw verhoudingen centraal staat. Behalve het beschikbaar stellen van subsidies en het ontwikkelen van duidelijke criteria voor toekenning hiervan, mengt de overheid zich niet in de ontwikkeling van de vrouwenbeweging. Geen van bovenaf opgelegde emancipatieburo's.

j Tegengaan van seksistisch optreden van politie en justitie bij seksuele misdrijven jegens vrouwen. De opvang van verkrachte vrouwen op politieburo's wordt geregeld zoals de vrouwenbeweging dat wenst.

Relaties en seksualiteit

7 Nog steeds bestaan er met betrekking tot seksualiteit taboes en diskriminatie. Mensen worden hierdoor belemmerd vrij voor hun eigen seksualiteit te kiezen en zich seksueel volledig te ontplooiën. Nog kwalijker is, dat met name op het terrein van de seksualiteit de machtsongelijkheid tussen mannen en vrouwen en de onderdrukking van vrouwen zichtbaar zijn. Nog maar al te vaak worden vrouwen gezien en gebruikt als lustobject, wat in zijn uiterste vorm tot seksueel geweld leidt.

In deze maatschappij is heteroseksualiteit, die tussen één vrouw en één man, de norm. Die norm wordt aan iedereen opgedrongen. Die norm houdt ook in dat mensen trouwen en een gezin vormen. Het gezin heeft voor het kapitalistisch stelsel een belangrijke functie. Door verzorging en aandacht wordt er het vermogen van de arbeidskracht om te werken in stand gehouden. De overdracht van heersende waarden en normen vindt voor een groot deel in het gezin plaats via de opvoeding van de kinderen. Als konsumptie-eenheid speelt het een belangrijke rol. Er is een strikte scheiding tussen privé-leven en maatschappelijk leven. Rolpatronen in het privé-leven en taakverdeling in het gezin zijn geen toeval, maar hebben een maatschappelijk achtergrond. Terecht stellen vrouwen, al dan niet in groepsverband de heersende normen en arbeidsdeling steeds meer ter discussie en koppelen daaraan vele eisen. Het is verheugend, dat er mannen, individueel en in groepsverband, zijn die nagaan hoe zij vrouwen onderdrukken en hoe ze dat moeten veranderen.

De PSP vindt dat er een basisinkomen voor iedereen moet komen. Hierdoor wordt voorkomen dat mensen die vrijwillig een relatie aangaan maatschappelijk van elkaar afhankelijk worden. Belastingen, sociale uitkeringen en zaken als reductieregelingen bij het landelijk openbaar vervoer worden per persoon geregeld, los van eventuele huwelijks staat en gezin.

Het gezin als norm moet verdwijnen. Zo horen in plannen voor woningbouw gemeenschappelijke voorzieningen te komen voor woongroepen en voor één- en tweepersoonshuishoudens.

Elke diskriminatie op grond van seksuele voorkeur moet bestreden worden. Mensen moeten vrij hun seksualiteit kunnen kiezen en ervoor uitkomen.

8 *Homoseksualiteit*

Homoseksualiteit in het algemeen en homoseksuele vrouwen en mannen in het bijzonder worden onderdrukt. Deze onderdrukking bestaat al eeuwenlang en is diep ingesleten in de huidige maatschappij en cultuur. Zij komt onder meer tot uitdrukking in diskriminatie binnen wetgeving, in opvoeding en onderwijs, in de woon-, werk- en recreatiemogelijkheden. Heel duidelijk komt ze tot uiting in openlijk straatgeweld tegen homo's. Dit alles leidt ertoe dat mensen hun homoseksualiteit vaak verbergen of onderdrukken. In economisch slechtere omstandigheden

neemt de onderdrukking van minderheden, dus ook van homoseksuelen, toe.

De PSP vindt dat diskriminatie van homoseksualiteit en van homoseksuelen bestreden moet worden. Regels en normen, waarin deze onderdrukking tot uiting komt moeten veranderen. Daarvoor is een belangrijke voorwaarde dat homoseksuelen zich organiseren, zowel in eigen belangenorganisaties als in bestaande maatschappelijke organisaties.

9 *Daarom wil de PSP het volgende:*

- a Belastingen en sociale uitkeringen worden per persoon geregeld, los van eventuele huwelijkse staat of relaties.
- b Afschaffing van de bevoordelingen van het huwelijk ten opzichte van andere relatievormen. Daarvoor woonrecht voor woongroepen en voor één- en tweepersoonshuishoudens.
- c Echtscheiden wordt bij onderling goedvinden zonder meer toegestaan.
- d Een financiële regeling die de bestaande alimentatieplicht overbodig maakt. Hierbij kan de sociale uitkering van de ene gescheiden partij niet op de andere gescheiden partij worden verhaald.
- e Een kind kan de achternaam van de moeder of vader krijgen. Gehuwde vrouwen worden als regel met hun eigen naam in het bevolkings- en kiezersregister ingeschreven.
- f Elke diskriminatie op grond van seksuele voorkeur in landelijke en plaatselijke wetgeving verdwijnt. Er komt een wet tegen sekse-diskriminatie, die zich richt tegen alle vormen van directe of indirecte diskriminatie wegens geslacht, seksuele voorkeur of huwelijkse staat. Opheffing van bepalingen die een actieve beleving van seksualiteit onder een bepaalde leeftijd verbieden.
- g Geen (politie)registratie van homoseksuelen. Vernietiging van bestaande gegevens.
- h Subsidiëring en andere overheidssteun aan homo-organisaties die een alternatief bieden voor de commerciële 'uitgaansgelegenheden' waar onderdrukking van homoseksuelen wordt omgezet in ondernemerswinst.
- i Mensen die de onderdrukking van homoseksuelen in eigen land ontvluchten worden in Nederland erkend als vluchteling.
- j Subsidie voor groepen die zich bezighouden met het doorbreken van rollpatronen.
- k Verplichte, gelijkwaardige voorlichting over alle vormen van seksualiteit

vanaf de kleuterschool, met inschakeling van ouders.

l In het onderwijs worden seksistische les- en leerboeken vervangen door niet-seksistisch lesmateriaal. Daarbij is het van belang dat de huidige taakverdeling tussen mannen en vrouwen en het traditionele gezinspatroon niet meer als enig juiste worden voorgesteld.

Volkshuisvesting

10 Nog steeds is er grote woningnood in Nederland. Die neemt zelfs toe: het aantal woningzoekenden wordt groter, terwijl er minder woningen met betaalbare huren ter beschikking komen. Op grote schaal worden huurwoningen verkocht en daarmee uit de huursfeer gehaald. Er worden minder woningwetwoningen gebouwd. In 1979 stonden 350 duizend huishoudens als woningzoekende ingeschreven. Tellen we de verborgen woningnood mee, dan benaderen we de miljoen. En een huishouden bestaat meestal uit meer dan één persoon.

In de volkshuisvesting blijkt de chaos en de ontoereikendheid van het kapitalistisch stelsel wel heel duidelijk. Het recht op wonen is ondergeschikt aan het eigendomsrecht en aan het winststreven van particulieren. Bij de overheidsuitgaven dalen de uitgaven voor volkshuisvesting in verhouding tot andere zaken.

Onder de mensen met de laagste inkomens is de woningnood veruit het grootst. Toch worden er steeds meer koopwoningen gebouwd, die voor hen niet te betalen zijn, maar wel voor mensen met veel geld. Door belastingfaciliteiten betaalt de gemeenschap hier voor een groot deel aan me. Nota bene, bij de duurste woning het meest: hoe hoger de hypotheek en het inkomen hoe evenredig hoger de aftrek. Aan deze belastingfaciliteiten is de overheid meer geld kwijt dan uitgegeven wordt aan subsidies op woningen en huren.

Op de sociale woningbouw verdient de overheid door commerciële rentetarieven en door de BTW van 18 procent. De huren worden steeds hoger gemaakt door het puntensysteem, door de dynamische kostprijsberekening en door de jaarlijkse huurverhoging. Nog altijd wordt er voornamelijk voor gezinnen gebouwd. Er is echter veel meer behoefte aan woningen voor één- en tweepersoonshuishoudens. Een van de groepen waar die behoefte het grootst is zijn de jongeren. Mede door de lage

inkomens is de woningnood in deze groep schrijnend. Ook voor mensen die in grotere groepen willen wonen zijn geen geschikte woningen.

In de centra van de steden zijn veel woningen opgeofferd voor kantoorbouw en verkeersdoorbraken. Denk maar aan Hoog Catharijne in Utrecht en de metro in Amsterdam. Bovendien worden op die manier de bewoners gedwongen hun vertrouwde woonomgeving te verlaten. Voor hen zit er niets anders op dan te verhuizen naar saaiere nieuwbouwwijken met weinig sociale kontakten.

De vernieuwing van oude woonwijken in de steden stakt, doordat de overheid te weinig geld ter beschikking stelt. In de buurten met veel particulier bezit neemt de verkrotting en prijsopdrijving onrustbarend toe. Ook woningbouwcorporaties en gemeenten gedragen zich als huiseigenaren vaak schandalig door woningen slecht te onderhouden. Bij verbetering van huizen wordt het achterstallig onderhoud feitelijk op de bewoners verhaald. Na verbetering worden de woonlasten dermate hoog dat ze voor de bewoners nauwelijks op te brengen zijn. Bij vervangende nieuwbouw is het nog erger: woonlasten van 25 tot 30 procent van het inkomen zijn geen uitzondering. Daardoor zijn de bewoners vaak gedwongen op eerste levensbehoeften te bezuinigen of naar andere oude woonwijken te verhuizen. De huurgeweningsubsidie betekent alleen maar uitsstel hiervan. Na het aflopen van deze subsidie zijn ze alsnog genoodzaakt te verhuizen naar een saneringswijk. Van bouwen voor de buurt komt zo niets terecht.

De huursubsidie is maar zeer ten dele een oplossing. In plaats van de huuropdrijving aan te pakken helpt de overheid de hoge huren op te brengen. Voor de huurders betekent dit een jarenlange loonstop: bij stijging van het loon wordt de huursubsidie evenveel verlaagd. Kamerbewoners hebben zelfs helemaal geen huursubsidie.

Door de overheid wordt de volkshuisvesting grotendeels overgelaten aan het vrije spel der maatschappelijke krachten. Liberalisatie heet dat. Hierdoor trekken de huisbazen, huisjesmelkers, speculanten, beleggers, bouwondernemers en banken aan het langste eind. De liberalisatie gaat ten koste van woningzoekenden, huurders, kamerbewoners, jongeren, buitenlanders en in het algemeen de laagste inkomensgroepen.

De PSP vindt dat iedereen recht

heeft op het bewonen van een goed huis in een leefbare omgeving. Mensen moeten een huis kunnen krijgen met voor hen betaalbare huren. Daarom moet, zolang wonen nog niet geheel uit de algemene middelen wordt betaald, er een systeem komen van woonkosten naar draagkracht en woongenot. Om een rechtvaardige woningverdeling mogelijk te maken en om speculatie en huuropdrijving tegen te gaan moet het woningbezit in handen van de gemeenschap komen. De PSP steunt de strijd van buurtgroepen en kraakbeweging tegen de speculatie.

Bij nieuwbouw moet hoogbouw vermeden worden. Het is belangrijk dat in de plannen voor nieuwbouw ook gemeenschappelijke voorzieningen opgenomen worden. Bijvoorbeeld voor kinderopvang, gemeenschappelijke keukens en eetgelegenheden, wasserij, ontmoetings- en hobbyruimten. Hierdoor worden menselijke contacten gemakkelijker mogelijk.

De PSP vindt dat grond, bebouwing en bouwondernemingen in handen van de gemeenschap moeten komen. Huisvesting moet onderdeel worden van een uitgebreid voorzieningenpakket waardoor wonen uiteindelijk helemaal uit de algemene middelen betaald wordt.

11 *Daarom wil de PSP het volgende:*

a Drastische verhoging van de bouw van betaalbare woningwetwoningen. Bij nieuw- en verbouw in totaal 75 procent voor één- en tweepersoons-huishoudens en woongroepen.

b Banken, verzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen worden wettelijk verplicht een vast percentage van hun vermogen tegen een niet-kommercieel rentetarief te lenen voor sociale woningbouw.

c Oprichting van bouwbedrijven in handen van de gemeenschap, die tegen kostprijs kunnen bouwen, onder controle van arbeiders en bewoners.

Onmiddellijke controle op de winsten van de particuliere bouwbedrijven.

d Een financieringsbeleid waarbij lagere inkomensgroepen niet meer dan tien procent van hun netto inkomen aan woonlasten betalen. Verhoging van de objektsubsidies en afschaffing van de BTW op sociale woningbouw, zodanig dat de individuele huursubsidie (IHS) een uitzondering wordt. Geen bezuiniging op de IHS via bijstelling van de tabellen. Zolang dat nog niet het geval is, uitbreiding en optrekking

van de IHS, die mogelijk moet zijn voor iedereen vanaf zestien jaar. Een wettelijke basis onder de IHS. Geen doorberekening van de kosten voor infrastructuur in de huren.

e Onmiddellijke huurverhogingsstop.

f Opname in de nieuwe wet op de stadsvernieuwing van de volgende punten: hoogste prioriteit aan herstel of behoud van de woonfunctie van oude wijken; bij de keuze tussen nieuwbouw, verbetering of groot onderhoud geven de wensen van de bewoners de doorslag. Geen verhaal van achterstallig onderhoud op bewoners. Bewoners van een complex beslissen gezamenlijk over verbetering. Geen gedoogplicht, behalve voor eigenaar-verhuurders.

g Meer geld voor stadsvernieuwing. Meer bevoegdheden voor gemeenten hierbij. Verhoging van de normbedragen. Uitbreiding en optrekking van de verhuispremies tot vijf duizend gulden.

h Afschaffing van de 2½ procent-regeling. Ook na stadsvernieuwing betaalbare huren. Invoering van een systeem van vergelijkingshuren.

i Een actief aanschrijvingsbeleid, gekoppeld aan een actief aankoopbeleid. Uitbreiding van de bouwpolitie.

j Tegengaan van speculatie met grond en panden. Voorkeursrecht voor de overheid tegen verbruikswaarde. Verbod op verkoop van grond en panden door de overheid aan particulieren.

k Een leegstandswet waarbij gemeenten panden moeten vorderen, wanneer deze twee maanden of langer leegstaan. Kraken niet langer strafbaar.

l Toepassing van de Woonruimtetwet van 1947 voor alle woningen in Nederland, opdat de lokale overheid alle woningen rechtvaardig verdeelt.

Inschrijving als woningzoekende mogelijk vanaf zestien jaar.

m Democratisering van het bezit en beheer van woningen. Als beheersvorm is de verenigingsvorm verplicht. Alle bewoners kunnen lid worden.

Verplichte hantering van modelhuurcontracten en modelcontracten bij verbetering.

n Verbod op het overhevelen van woningen uit de huursektor naar de koopsektor. Verbod op 'horizontale verkoop'. Werken aan een plan tot afschaffing van het eigen woningbezit.

o Afschaffing van de belastingfaciliteiten die eigenaar-bewoners bevoordelen boven huurders. Om te beginnen afschaffing van de belastingaftrek voor rente van hypotheek boven 200 duizend gulden. Reële vaststelling van de

fiskale huurwaarde.

p Volledige huurbescherming, ook voor kamerbewoners. Geen ontruiming ten behoeve van eigenaar-bewoners.

q Verbod op particuliere woning- en kamerburo's. De overheid neemt deze taken over.

r Een verbod voor kamerverhuurders om hogere huurprijzen te eisen dan volgens het puntensysteem voor woonruimten is toegestaan.

s Bij nieuwbouw een verplicht percentage woningen die geschikt zijn voor bewoning door minder validen.

t Meer experimenten met nieuwe bouw- en woonvormen.

u Het met grootste spoed aanleggen van voldoende standplaatsen, in goed overleg met de woonwagenbevolking, inclusief ruimte voor het uitoefenen van een bedrijf.

Ruimtelijke ordening

12 Kenmerkend voor de huidige chaotische ordening van de ruimte is dat voornamelijk economische belangen bepalen hoe de schaarse ruimte in ons land wordt benut. De grote industriële concerns vestigen hun bedrijven daar waar door de gunstige verkeersligging en andere voordelen de hoogste opbrengsten en laagste kosten worden verwacht. Onder kapitalistische verhoudingen wordt het werk niet naar de mensen gebracht, maar de mensen naar het werk. Dit heeft geleid tot een sterke opeenhoping van wonen en werken in voornamelijk de Randstad. In deze volle gebieden ontstaan woningnood, verkeerschaos, landschapsbederf en milieuverniëting. Uit andere delen van het land zuigen deze gebieden nog meer arbeidskrachten aan. Op nog grotere schaal gebeurt dat door het aantrekken van buitenlandse arbeiders.

In de andere landsdelen weigeren de ondernemers te investeren in moderne bedrijven met groeikansen. Ook extra overheidssubsidies vermogen hen niet te lokken. Dit leidt in deze streken tot grote, blijvende werkloosheid. De sociaal-kulturele voorzieningen en het openbaar vervoer blijven sterk achter.

Het scheppen van verkeers- en recreatievoorzieningen door rijk, provincies en gemeenten is erop gericht de door het kapitaal opgelegde ruimtelijke ordening zo draaglijk mogelijk te maken.

In de grote steden heeft de concentratie van bedrijfsruimten, met name kantoren, het wonen voor een belangrijk deel uit de oude binnensteden ver-

drongen; cityvorming. Het aantal inwoners van de grote steden neemt af. Wel wordt de werkgelegenheid onverminderd in deze steden gekoncentreerd. Een steeds groter deel van de arbeidsplaatsen wordt vervuld door mensen die buiten de stad wonen en verplicht zijn dagelijks te pendelen naar hun bedrijf.

Er vindt een massale uittocht van jonge gezinnen en hoger betaalden plaats. Vooral doordat het aantal mensen per woning afneemt, groeit het bebouwde oppervlak van de steden en hun randgemeenten toch sterk.

Ruimte voor de bouw wordt gevonden door de groene ruimte rondom de steden op te vullen en door slaapsteden zonder voldoende werkgelegenheid neer te zetten.

De hoogstbetaalden trekken weg naar forensendorpen in een natuurlijke omgeving, ver van de industrie. Gevolg: meer verkeer, meer wegen en minder open ruimte rondom de steden.

Waar de overheid de vrijheid mist om onafhankelijk een beleid uit te stippen, krijgen inspraakprocedures voor de bevolking helemaal geen kans om zinvol te functioneren. Inspraakprocedures zijn zoethoudertjes en zijn er dan ook meer op gericht voldongen feiten aan de bevolking te verklaren dan op de mogelijkheid een ander beleid te voeren.

De PSP vindt dat een krachtig beleid nodig is. Daarin moeten economische belangen ondergeschikt zijn aan het bereiken van een evenwichtige verdeling van de schaarse ruimte. Het werk moet naar de mensen worden gebracht. Dat vereist dat iedere streek, en zo mogelijk elke woonkern, in zijn eigen werkgelegenheid kan voorzien. Hierdoor wordt forensisme en de aanleg van omvangrijke verkeersvoorzieningen minder nodig.

In de steden is een grotere en ook meer gevarieerde bebouwingsdichtheid wenselijk. Dat kan door sterke bevordering van het openbaar vervoer en terugdringen van het ruimtevreterende autogebruik.

Zolang de partikuliere eigendom en de vrijheid van ondernemen voortbestaan, is een democratische verdeling van de ruimte onmogelijk. Daarom moet de grond in handen van de gemeenschap komen. De besluitvorming over de ruimtelijke ordening moet gedemocratiseerd worden. Over de vestiging en uitbreiding van industrieën moet de gemeenschap zeggenschap hebben. In het eerste stadium van de planvorming moeten plannen open-

baar worden gemaakt. De bevolking behoort dan te worden uitgenodigd tot het ontwikkelen en afwegen van alternatieven. Het vormen van groepen die de strijd voor alternatieven voeren is belangrijker dan het verfijnen van wettelijke inspraakprocedures.

13 *Daarom wil de PSP het volgende:*

a Vereenvoudiging van de onteigeningsprocedures, waardoor de grond snel in handen kan komen van de overheid. Uitgifte geschiedt uitsluitend in huur of tijdelijke erfpacht.

b Algemene invoering van een planwinstheffing, die door kapitaalkrachtige bedrijven betaald wordt waar zij profiteren van ruimtelijke ordeningsmaatregelen door de overheid. Uit deze heffing worden de nadelen voor zwakke bedrijven van dit orderingsbeleid en van de stadsvernieuwing gecompenseerd.

c Een bouwverbod voor de groene gordels rondom de grote steden en voor alle natuurgebieden.

d Behoud van het karakter van de nog overgebleven grotere aaneengesloten open gebieden (met middengebied van de Randstad, het rivierengebied). Geen verdere uitbreiding van de stedelijke zone in de Veluwe en in landschapsparken.

e Op korte termijn een vergunningenstelsel voor vestiging en uitbreiding van bedrijven om te komen tot een gewenste spreiding over het land.

f Een nationaal zeehavenbeleid dat gericht is op een evenwichtige spreiding van de goederenstromen over alle havens, rekening houdend met werkgelegenheid en milieu-eisen.

g Het scheppen van werkgelegenheid in gebieden met regionale onderontwikkeling door middel van investeringen door de overheid en opvoering van de kollektieve voorzieningen.

h Bestrijding van cityvorming, van bouw van slaapsteden en van forensisme. Voldoende werkgelegenheid, sociaal-kulturele voorzieningen en openbaar vervoer, beschikbaar tegelijk met het gereedkomen van nieuwe woongebieden.

i Bevordering van dichtere bebouwing van steden niet door hoogbouw of het weglaten van groenvoorzieningen, maar door het verminderen van verkeer- en parkeerruimten en sterke bevordering van het openbaar vervoer.

j Betaalbare woningbouw in dorpen voor ingezetenen. Een verbod op dure bouw die overwegend wordt bewoond door forensen.

k Invoering van een verbod op weidewinkels en sluiting van zulke bedrijven waar ze reeds bestaan.

l Wijzigingen in de Wet op de Ruimtelijke Ordening, zodat werkelijke afwijking van alle ontwikkelde alternatieven en varianten noodzakelijk wordt en overrompeling met speedprocedures of reeds gemaakte kosten wordt voorkomen.

m Afwijking van een bestaand bestemmingsplan via artikel 19 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening uitdrukkelijk beperken tot die onderdelen van het bestemmingsplan, waarover geen verschil van mening bestaat.

n Snellere afhandeling van bezwaarschriften, zonder aantasting van de democratische rechten van de burgers.

o Herziening van de mijnbouwwetgeving zodat niet langer de verplichting bestaat ontginningskoncessies te verlenen ook als die belangrijkere bestemmingen doorkruisen.

p Waar het College van Gedeputeerde Staten in kwesties van stedelijke ruimtelijke ordening aantoonbaar partij is, de mogelijkheid voor bezwaarden zich rechtstreeks tot de kroon te wenden.

Verkeer en vervoer

14 De laatste tientallen jaren is de auto het vervoermiddel bij uitstek geworden. Het openbaar vervoer is vervallen tot een verliesgevende restvoorziening voor huisvrouwen, kinderen, ouderen en in het algemeen mensen die zich geen auto kunnen of willen veroorloven. Lange tijd werd de enorme uitbreiding van het partikulier autopark toegejuicht en bevorderd. Tegenwoordig komen de nadelen van het autobezit duidelijk aan het licht: onveiligheid, luchtvervuiling, energievervalsing en beslag op ruimte door wegen en parkeerplaatsen. Maar de overheid, die vrijwel het hele openbaar vervoer in handen heeft, voert nog steeds geen beleid dat voldoende gericht is op bevordering van het openbaar vervoer en het terugdringen van het autogebruik. De overheid is er daarentegen op uit de uitgaven voor het openbaar vervoer te beperken. Dat gebeurt door tariefsverhogingen en door een slechtere dienstverlening, zoals het laten vervallen van late ritten en het opheffen van een aantal lijnen. Het gevolg hiervan is dat weer meer mensen een auto gaan gebruiken zodat het openbaar vervoer nog meer verlies lijdt.

De PSP wil deze vicieuze cirkel doorbreken. Het langzaam verkeer en open-

baar vervoer moeten tot een volwaardig vervoersysteem ontwikkeld worden. De PSP vindt dat het aantal voorzieningen voor fietsers en voetgangers dient te worden uitgebreid ten koste van de bestaande verkeersruimte voor het snelverkeer. Zij vindt dat openbaar vervoer een sociaal recht van iedereen is. Uiteindelijk moet het openbaar vervoer gratis worden door het te bekostigen uit de algemene middelen. Een fijnmazig net van rail- en busverbindingen moet het openbaar vervoer voor iedereen bereikbaar maken. Vanuit bedrijfseconomisch standpunt is openbaar vervoer verliesgevend. De kosten van wegenaanleg, politieapparaat en ongevallen zijn bij autogebruik echter aanzienlijk hoger. De gemeenschap als geheel heeft dan ook alleen maar baat bij een uitgebreid openbaar vervoer.

15 *Daarom wil de PSP het volgende:*

- a* Als eerste stap naar gratis openbaar vervoer halvering van alle tarieven.
- b* Openbaar vervoer onder rechtstreekse parlementaire controle, zodat organisaties van gebruikers meer invloed kunnen uitoefenen. Over het lijnnet, frekwenties en materieelinzet wordt voor het stadsvervoer beslist door gemeenteraden, voor het streekvervoer door de Provinciale Staten en voor de Nederlandse Spoorwegen door de Tweede Kamer.
- c* Snelle uitbreiding van het spoorweginet, in de eerste plaats met een lijn Randstad-Lelystad-Heerenveen-Groningen. Verbetering van de verbindingen tussen het noorden, oosten en zuiden van het land. Onder andere hiervoor invoering van een intercity-verbinding en verdubbeling van het spoor op de lijn Rijnmond-Nijmegen-Zwolle. Geen verslechtering van de dienstverlening door opheffing van lijnen en verlaging van de frekwentie.
- d* Het goederenvervoer zoveel mogelijk via spoor- en waterweg. Geen sluiting van goederenstations.
- e* Voldoende financiële middelen voor een sterke uitbreiding van het openbaar vervoer in steden en agglomeraties, in de eerste plaats gericht op vervoer op vrije banen, ontsluiting van nieuwe wijken en drastische beperking van het partikuliere autoverkeer in de binnensteden.
- f* Afschaffing van zonegrenzen voor het openbaar vervoer binnen de steden.
- g* Verbetering van het openbaar vervoer naar industrieterreinen en recreatiegebieden.

h Uitbreiding van het nachtvervoer via treinen, trams en bussen.

i Overname van het taxivervoer door de overheid, want taxi's vormen een fijnmazige aanvulling op het openbaar vervoersnet.

j Vereenvoudiging van de wettelijke procedures om overlast van auto's, zoals stoeparkeren, tegen te gaan. Zonodig speciale strenge maatregelen voor de grootste steden.

k Geen verdere aanleg van autosnelwegen, behalve ringwegen om het doorgaande verkeer uit de bebouwde kom te weren.

l Invoering van een maximum-snelheid van 30 kilometer per uur in woongebieden.

m Bij gelijkwaardige wegen àlle verkeer van rechts voorrang.

n Bevordering van het fietsverkeer door aanleg van veilige fietspaden, mogelijkheid tot rechts-afslaan bij rood licht, afschaffing van eenrichtingsverkeer voor fietsers, gratis fietsenvervoer door de NS en uitbreiding van bewaakte stallingen.

o Bescherming van de voetganger door bevordering van voetgangersgebieden, woonerven en speelstraten.

p Betere toegankelijkheid van het openbaar vervoer en van gebouwen voor invaliden, ouderen en mensen met kinderwagens.

q Aanleg van lifthaltes bij opritten van snelwegen.

r Versterkte controle op en nieuwe veiligheidseisen voor het beroepsgoederenvervoer. Extra strenge eisen voor vervoer van gevaarlijke stoffen. Geen vervoer van gevaarlijke stoffen meer langs woonwijken.

s Strengere eisen aan vervoersmiddelen wat energieverbruik en geluids-overlast betreft.

t Opbouw van een net van snelle internationale treinen tussen de grote Europese steden. Terugdringing van het vliegverkeer ook op deze trajecten.

u Geen uitbreiding van Schiphol en andere luchthavens. Geen tweede nationale luchthaven. Opheffing van de binnenlandse lijndiensten. De intercontinentale luchtvaart moet beperkt worden tot enkele vliegvelden in dunbevolkte delen van Europa.

v Geen opheffing van het verbod op nachtvluchten voor vliegtuigen.

w Wederopbouw van een industrie voor rollend materieel voor het openbaar vervoer.

x Subsidiering van de organisaties voor fietsers, ENFB, en van de mensen die gebruik maken van het openbaar vervoer, ROVER.

y Alle veerdiensten in overheidshan-

den. Geen inkrimping van de diensten.

Milieu

16 Aan het einde van de jaren zestig bleek dat de steeds snellere groei van de produktie en de steeds grotere scheiding tussen wonen, werken en rekreëren ons voor grote problemen ging stellen. Rivieren werden zienderogen vuiler. De stank in de steden nam toe. De natuur moest wijken voor steden en autowegen.

Wetenschappers waarschuwdens ons voor nu nog onzichtbare gevolgen van de steeds groter wordende produktie. We noemen enkel: kankerverwekkende stoffen als asbest en PCB (polychloorbiphenyl), gevaar van enorme explosies en chemische rampen (de rampen bij Flixborough en Seveso en de vondsten in Lekkerkerk hebben dit reeds bewezen); veranderingen in het klimaat; vervuiling van de oceaan. De milieubeweging en ook de PSP kwamen tegen deze ontwikkelingen in verzet.

Door de toenemende verontrusting is de overheid met een aantal maatregelen gekomen. Milieubelasting, een landelijk meetnet, een planologische kernbeslissing voor de Waddenzee. De Oosterschelde gaat niet helemaal dicht. De industrie, vindingrijk als altijd, heeft een hele milieusektor opgebouwd. Er wordt goed verdiend aan zuiveringsinstallaties, filters en snuffelpalen. Deze maatregelen hebben het milieuprobleem echter niet opgelost.

Het milieu op zich telt in de kapitalistische ekonomie niet als waarde. Wel waarde hebben de grondstoffen, die uit het milieu gehaald worden, maar alleen als het moeite kost ze aan dat milieu te onttrekken. De kosten hiervan worden (vaak dubbel en dwars) op de bevolking verhaald. Ook de effecten op het milieu van produktieprocessen en produkten worden in de kapitalistische ekonomie niet als verlies van waarde gezien. Slechts milieumaatregelen waar de industrie belang bij heeft tellen mee. Dat betekent slechte arbeidsomstandigheden voor de arbeiders en overlast voor de omwonenden. De gemeenschap draagt de kosten van de slachtoffers. Ook verzetten ondernemers zich vaak tegen milieumaatregelen van de overheid. Tot nu toe zijn alle regeringen daar erg gevoelig voor. Zij stemmen hun normen en maatregelen af op wat ondernemers als haalbaar presenteren. Regering en ondernemers dreigen ermee dat bij strengere maatregelen veel arbeids-

plaatsen verloren zullen gaan. Maar de milieuverontreiniging komt voor een groot deel van kapitaalintensieve bedrijven, die weinig arbeidsplaatsen opleveren.

De PSP is verre van tevreden met het gevoerde milieubeleid. Op het gebied van bewustwording en wetgeving is een en ander bereikt. Maar wat vage raamwetgeving is niet voldoende. Dat wordt duidelijk uit bijvoorbeeld de ernstige luchtverontreiniging met SO₂, de voortgaande vervuiling van de Rijn met zout en zware metalen, de voortgaande aantasting van het Waddengebied, onder andere door havenaanleg in Eems en Dollard.

Voor een effectief milieubeleid is planning van productie en zeggenschap van de bevolking over de productie, kortom socialisme, een voorwaarde. Toch is het niet verstandig daarop te gaan zitten wachten. De strijd voor een schoon milieu moet nu gevoerd worden. Daarbij kunnen resultaten worden geboekt. Voorbeelden daarvan zijn: het behoud van natuurgebieden, betere veiligheidsmaatregelen en een grotere milieuhygiëne voor arbeiders en omwonenden.

De PSP vindt dat milieunormen en -maatregelen gericht moeten zijn op het beëindigen van lozing van schadelijke en milieuvreemde stoffen. Alles, wat nu als afval wordt beschouwd, moet zoveel mogelijk opnieuw gebruikt worden. Het gebruik van stoffen, die niet afbreekbaar zijn of niet opnieuw te gebruiken zijn, moet worden verboden, tenzij er sprake is van duidelijke maatschappelijke noodzakelijkheid en geen vervanging mogelijk is.

Openbaar onderzoek naar de invloed van menselijke activiteiten moet gestimuleerd worden. De milieubeweging moet daar een belangrijke rol in spelen. De gevolgen op lange termijn en op wereldschaal moeten hierbij speciale aandacht krijgen. Lucht en water trekken zich niets aan van nationale grenzen. Daarom moet Nederland zich ook inspannen andere landen ertoe te brengen een strenge milieuwetgeving op te stellen en uit te voeren.

Bij het beleid ten aanzien van natuurbehoud dient het besef voorop te staan, dat elke aantasting van de huidige natuurgebieden moet worden voorkomen.

17 Daarom wil de PSP het volgende:

a Openbaarheid van meetgegevens, die door de overheid worden verzameld, en van emissierapporten van alle grote bedrijven.

b Een plicht tot Milieu Effect Rapportage (MER) voor grote industriële en infrastrukturele projecten. De MER wordt gedaan door een provinciale dienst met controle van milieu- en vakorganisaties. Betrokken groepen krijgen recht op tegenonderzoek. Voor kleinere projecten is het mogelijk een MER te eisen. Voor produkten die waarschijnlijk grote invloed op het milieu gaan hebben worden ook MER's opgesteld.

c Alleen door de bevolking gekozen organen hebben de bevoegdheid tot het verlenen van vergunningen voor het lozen van afvalstoffen. Geen delegatie van bevoegdheden op dit gebied aan onkontroleerbare en weinig democratische waterschappen.

d Arbeiders krijgen recht op controle op de naleving van milieu- en veiligheidseisen. Hiervoor recht op gratis deskundige bijstand van juristen, milieudeskundigen en dergelijken voor de arbeiders in een bedrijf en voor de bevolking.

e De arbeiders krijgen het recht bij twijfel over de naleving van milieu- en veiligheidsvoorschriften het werk te weigeren tot het bedrijf het tegendeel heeft aangetoond.

f Uitbreiding van de zwarte lijst van stoffen die niet geproduceerd of in het milieu geloosd mogen worden met onder meer alle soorten asbest en PCB. Opstelling van een grijze lijst van stoffen waarvan verwacht kan worden dat ze schadelijk zijn voor het milieu. De industrie die deze stoffen wil produceren of gebruiken moet het bewijs van onschadelijkheid leveren.

g Een verbod op wegwerpvpakkingen van plastics en aluminium met een ontheffingsmogelijkheid voor noodzakelijke gevallen. Bevordering van duurzaamheid van gebruiksgoederen door middel van wettelijke voorschriften.

h Een verbod op het gebruik van stoffen die de ozonlaag in de atmosfeer aantasten.

i Instelling van een heffing op verspillende of vervuulende produkten, zoals fosfaten in wasmiddelen, zolang er geen goede vervangingsmiddelen zijn. Daarna een verbod ervan.

j Geen milieubelasting voor partikuliere huishoudens.

k Zo veel mogelijk gescheiden inzameling van afval en verwerking ervan door recycling en kompostering in gemeentelijke of regionale bedrijven.

Overblijvende stoffen worden — indien mogelijk — door verbranding gebruikt voor opwekking van energie.

l Bij vergunningen voor het lozen van

vloeibare afvalstoffen wordt geëist dat het afvalwater de werking van biologische zuiveringsinstallaties en de ecosystemen in het oppervlaktewater niet in gevaar kan brengen.

m Meer zuiveringsinstallaties, die ook fosfaten en slib verwerken.

n Grootst mogelijke aandrang van de Nederlandse overheid om de vervuiling van de Rijn te stoppen.

o Verbod op alle dieptelozingen.

p Verscherping van de eisen voor de uitlaat van verontreinigende stoffen door motorvoertuigen. Benzine wordt zo snel mogelijk loodvrij en het benzenegehalte gaat terug naar vier volumeprocenten.

q Registratie door bedrijven van inkomende en uitgaande vervuulende stoffen. Alleen de overheid mag gevaarlijk chemisch afval vervoeren. Strenge controle op materialen die gebruikt worden bij het bouwrijp maken van terreinen.

r Een zorgvuldig behoud van bestaande natuurgebieden. Dus geen militaire oefenterreinen aldaar. Geen ontginning van nieuwe landbouwgronden ten koste van natuurgebieden. Verhoging van de subsidiëring voor het beheer van natuurterreinen. Behoud van oude kultuurlandschappen met recreatieve en cultuurhistorische waarde.

s Uitbreiding en instandhouden van het bosgebied. Houtproductie ondergeschikt aan milieudoelinden.

t Extra steun aan programma's van de Verenigde Naties ter bestrijding van woestijnvorming en bescherming van tropische regenwouden.

u Geen inpoldering van de Markerwaard.

v Verbod op gas- en olieboringen in de Waddenzee. Geen bedreiging Waddenzee en Dollard door industrialisatie. Verzet tegen de aanleg van een Dollardhaven in Duitsland. Er komt een Waddenwet die niet alleen het zeegebied, maar ook het omringende land beschermt.

w Geen nieuwe ontgrondingen in Limburg.

x Geen verdere aanleg van bovengrondse hoogspanningsleidingen. Bij natuurgebieden worden de hoogspanningsleidingen alsnog onder de grond gestopt of zo mogelijk omgeleid.

y Geen opheffing van het verbod op nachtvluchten voor vliegtuigen. Geen laagvliegverkeer boven woon- en natuurgebieden. Verbod op reclamevliegtuigen.

z Geen ontginning van de zeebodem, zolang de gevolgen voor het zeemilieu niet zijn onderzocht. Geen aanleg van industrie-eilanden.

Oorlog en vrede

18 De geschiedenis, ook na de Tweede Wereldoorlog, wordt gekenmerkt door een onafgebroken keten van oorlogen en de voorbereiding daarop. De oorlogsvoorbereiding vindt vooral plaats binnen het systeem van twee militaire machtsblokken: Warschaupakt en NAVO. Daarnaast hebben andere landen, onder andere in de Derde Wereld, een groeiend aandeel in de wapenwedloop. Het systeem van militaire machtsblokken is gebaseerd op de mogelijkheid tot wederzijdse massavernietiging. Door de afschrikwekkende werking hiervan zou oorlog 'onmogelijk zijn geworden'. Maar ook een wereld met kernwapens is geenszins verzekerd tegen oorlog.

In ons eigen werelddeel heeft de wapenwedloop tussen NAVO en Warschaupakt een bijzonder gevaarlijke situatie veroorzaakt. Een onafgebroken stroom van nieuwe (kern)wapens ondermijnt het hachelijke evenwicht. De kernwapens worden steeds meer 'geschikt' gemaakt om daadwerkelijk oorlog mee te voeren. Er worden 'kleine' nukleaire 'vecht'-wapens ontwikkeld, zoals neutronenbom en cruise-missile. Deze kernwapens zijn niet zozeer gemaakt om de afschrikwekkende werking ervan, maar juist voor feitelijk gebruik. Bij het uitbreken van een oorlog tussen de grote mogendheden zal Europa vrijwel zeker het slagveld worden. Zeker is dat Europa dat niet zal overleven.

Het systeem van verdeling in machtsblokken heeft bovendien in beide delen van Europa bijgedragen aan een politieke status quo. Deze werkt zeer blokkerend voor een voortgaand proces van politieke, economische en kulturele veranderingen aan beide kanten. Bij een toenemende spanning tussen Oost en West betaalt de linkse oppositie in beide blokken het gelag.

De huidige besprekingen over wapeniging, zoals SALT en MBFR, zijn niet meer dan afleidingsmanoeuvres. Hierbij worden verouderde wapensystemen aan een plafond gebonden of teruggetrokken. De ontwikkeling van moderne wapens gaat echter ongehinderd door.

De grote mogendheden zijn er op uit hun invloedssferen in de wereld te behouden of uit te breiden. De meeste voormalige koloniën zijn nu zelfstandige staten. Maar merendeels blijven ze, ook als 'ongebonden landen', economisch en vaak ook militair afhankelijk van de grote mogendheden. De winsten van de multinationals, de toevoer van grondstoffen naar de industrielanden

den en de militair-strategische posities van de machtsblokken worden veilig gesteld en zo mogelijk versterkt. Lokale conflicten, waar ook ter wereld, worden in dit verband even zovele gevaren voor de wereldvrede. De volkeren van Zuid-Oost-Azië lijden nog steeds aan naweeën van het Amerikaanse imperialisme. In Zuidelijk Afrika en in Zuid- en Midden-Amerika is de militaire onderdrukking met steun van het Westen nog steeds aktueel. De Verenigde Staten bedrijven in het Midden-Oosten onbeschaamd hun kanonneerbotten-diplomatie. Ze trainen massaal interventielegers om 'zonodig' de olievelden te bezetten. De hulp van de landen in Oost-Europa aan bevrijdingsbewegingen en bevrijde landen heeft eveneens militair-strategische aspecten. Die hulp gaat trouwens, als dat de machtspolitiek goed uitkomt, niet zelden ook naar landen met uitgesproken rechtse regimes. Interventies in de binnenlandse aangelegenheden van andere landen door de Sovjet-Unie (Hongarije, Tsjecho-Slowakije, Ethiopië, Afghanistan) is telkens voor het Westen een welkome gelegenheid geweest om de bewapeningswedloop verder op te voeren.

Verschuillende 'ongebonden' landen staan op het punt over kernwapens te beschikken. De voortgaande verspreiding van kernwapens is aan de ene kant het gevolg van de verspreiding van de technologie van kernenergie. Aan de andere kant wordt deze veroorzaakt door de onwil van de huidige 'bezitters' van kernwapens om ze zelf af te schaffen. Door de verspreiding van de kernwapens neemt het gevaar op het uitbreken van een atoomoorlog alleen maar toe.

De militair-industriële belangen vormen een belangrijke hinderpaal bij het streven naar ontwapening. De zekerheid van de afzet van wapensystemen maken voor de kapitalisten de investeringen in de wapenindustrie zeer aantrekkelijk. Niet alleen de kapitalistische, ook de Oosteuropese economieën zijn in toenemende mate gaan profiteren van de vreemde valuta, die verkregen worden uit de wapenexport.

De wapenproductie wordt vaak verdedigd met het argument dat het werkgelegenheid oplevert. Meestal klopt dit niet eens, aangezien dezelfde investeringen in niet-militaire bedrijfstakken in het algemeen meer arbeidsplaatsen opleveren. Uiteindelijk gaat het echter niet om een keuze tussen werkgelegenheid en 'veiligheid', maar om een keuze tussen leven of zelfvernietiging.

De PSP streeft naar een socialistische, geweldloze maatschappij en bedient zich hierbij van niet-gewelddadige middelen. Niet de verdediging van het grondgebied tegen een vijand, die de bevolking wordt aangepreft, moet hierbij centraal staan, maar de verdediging van eigen organisaties en van politieke en sociale rechten van mensen zelf. Wil sociale verdediging succesvol zijn, dan moet de medewerking van de bevolking zeer groot zijn. Dit vraagt om een politiek bewuste bevolking en een krachtige doorvoering van een zo groot mogelijke demokratisering. De PSP beschouwt de Nederlandse vredesbeweging als een onmisbare faktor in de geweldloze strijd voor vrede en democratie. Zij streeft ernaar de onderlinge samenwerking in die beweging te bevorderen.

De PSP wil een gemeenschappelijk en democratisch veiligheidssysteem, waaraan alle Europese landen deelnemen. Dit moet erop gericht zijn een belangrijke doorbraak op gang te brengen in de huidige bewapeningsspiraal. Het moet een eerste aanzet zijn tot ontwapenen op wereldschaal. Een eventuele Westeuropese kernmacht zal daarentegen de weg van ontspanning en demokratisering van ons werelddeel radikaal afsnijden. Besprekingen tussen de machtsblokken over ontwapening zijn alleen zinvol, wanneer ze geschieden op basis van voor de andere partij herkenbare, eenzijdige en onduidelijke ontwapeningsmaatregelen. Door het zelf treffen van ontwapeningsmaatregelen kunnen en moeten afzonderlijke landen, ook ons land, de ontwapening in de wereld stimuleren.

Het is van groot belang dat de arbeiders in de wapenindustrie, en met hen de vakbeweging, intensief betrokken worden bij het vraagstuk van de bewapening en met name bij konkrete voorstellen voor omschakeling van oorlogsproductie op zinvolle productie. Ook de direkt betrokkenen bij de krijgsmacht, zowel militairen als dienstweigeraars, kunnen een belangrijke rol vervullen bij de strijd tegen het militarisme binnen en buiten het leger. De PSP hecht grote waarde aan de georganiseerde aanpak van dit verzet. In het bijzonder waar dat ook de gewelddadige en onderdrukkende functies van het militaire apparaat aan de kaak stelt.

19 *Daarom wil de PSP het volgende:*

1a Nederland uit de NAVO, de NAVO uit Nederland, als voorwaarde

voor een politiek gericht op werkelijke internationale samenwerking en ontbinding van militaire blokken. Geen buitenlandse militairen in Nederland. Terugtrekking van de Nederlandse militairen uit het buitenland.

b Een ontwapeningskonferentie van alle Europese landen, waarop aan de orde komt:

- een drastische demilitarisatie in Europa, in het bijzonder Midden-Europa;
- zelfverplichting tot ontwapening van afzonderlijke landen;
- uitbreiding van het aantal landen met een politiek neutrale status;
- invoering van een systeem van veiligheidsgaranties tussen alle Europese landen.

c Geen plaatsing van nieuwe kernwapens in Nederland, maar verwijdering van alle kernwapens uit Nederland, mede om uitvoering te geven aan het verdrag tegen de verspreiding van kernwapens.

d Een verbod op export van materiaal en kennis op het gebied van de kern-energie.

e Bevordering van de afbraak van de bewapeningsuitgaven in de wereld (die al 1000 miljard gulden per jaar bedragen) door er éénzijdig mee te beginnen.

f Het weren van militaire productie en onderzoek uit ons land. Een actief beleid gericht op omschakeling van de militaire productie in ons land, in het bijzonder van de productie voor onderdrukkende regimes en van de productie ten behoeve van de kernbewapening. Instelling van een fonds dat omschakeling mogelijk moet maken. Openbare controle van alle wapenproductie. Stopzetting van alle wapenexporten.

g Volledig recht op werkweigering in de wapenindustrie.

h Jaarlijkse registratie en publikatie door de regering van alle voorbereidingen op nieuwe wapenproducties in het buitenland (met name de VS) die voor ons land van belang kunnen worden.

i Afschaffing van de krijgsmacht. Zolang de krijgsmacht nog bestaat, geen beroeps- en vrijwilligersleger, omdat een leger zonder in de gewone maatschappij gevormde, kritische dienstplichtigen nog minder aan democratische controle onderhevig is.

j Zolang er een dienstplicht is, volledig recht op dienstweigering, volledige erkenning van politieke bezwaren daarvoor.

k Ondersteuning van de strijd van de bewegingen van soldaten en dienstweigerers op onder meer de volgende punten:

- vrijheid van meningsuiting op de kazerne;
- recht op informatie over middelen en doelen van oorlogsvoering, met name over kernwapens;
- recht om medewerking aan kernwapenonderdelen van de krijgsmacht te weigeren;
- een inkomensrecht voor soldaten en dienstweigerers op normaal burger-nivo;
- afschaffing van de militaire rechtspraak; rechtspositie van dienstweigerers op basis van het burgerlijke recht;
- vervangende dienst even lang als militaire dienst;
- motieven en capaciteiten van dienstweigerers als richtlijn bij de vervangende dienst;
- geen financiële belemmeringen voor instellingen die dienstweigerers te werk willen stellen;
- voor 'totaalweigerers' een humane behandeling in overeenstemming met hun motieven.

l Beëindiging van de uitzending van militairen naar Libanon.

m Sluiting van alle wapendepots, militaire oefenterreinen en luchtmachtbases enzovoort in ons land. Volledige opheldering over geheime opslagplaatsen.

n Afschaffing van militaire propaganda zoals parades, taptoe's, open dagen en wapenbeurzen. Bij zogenaamde 'voorlichting' door militairen op scholen en dergelijke de plicht kritici van het militaire apparaat uit te nodigen.

o Geen bouw van nieuwe atoomschuilkelders en andere vormen van civiele oorlogsvoorbereiding.

p Ruime subsidie voor studie en training in sociale verdediging en voor andere bewustmakende activiteiten van de vredesbeweging. Oprichting van een Nationale Commissie voor Vredesvraagstukken. Meer geld voor vredesonderwijs en vredeswetenschappen.

q Instelling van een ministerie voor ontwapening en sociale verdediging.

Buitenland

20 Naast de tegenstelling tussen Oost en West, waarmee de enorme bewapening wordt gerechtvaardigd, is er de tegenstelling tussen Noord en Zuid, tussen rijk en arm. Al sinds eeuwen is de Derde Wereld een wingewest van de westerse economie. Hij dient als leverancier van goedkope grondstoffen en mineralen en ook als afzetgebied. De westerse bewapening speelt een wezenlijke rol bij het in stand houden

van deze onderdrukking.

In rijke landen is niet iedereen rijk. Zo is ook in de arme landen niet iedereen arm. In veel arme landen bestaat een kleine, rijke elite. Deze is vaak verbonden met de multinationale ondernemingen die een grote greep hebben op deze landen. Naast het halen van grondstoffen gaat het multinationals steeds meer ook om de goedkope arbeidskrachten in de landen van de Derde Wereld. Veel arbeidsintensieve bedrijven worden naar deze landen overgebracht. Hierbij worden zelfs vaak toch al slechte plaatselijke wetten ontboden. Vooral vrouwen en kinderen zijn daar het slachtoffer van. Bestuur, organisatie van de handel en technologie blijven in het Westen. In feite komt dit op niets anders neer dan een blijvende onderwerping van de economie van de Derde Wereld aan die van het rijke Westen.

21 Ontwikkelingshulp

Voor het overgrote deel wordt de huidige ontwikkelingshulp gebruikt voor westerse belangen. Zij dient om de infrastructuur van de Derde Wereld geschikt te maken voor de kapitalistische productie en om meer westerse goederen af te zetten. De afhankelijke onderontwikkelde positie van de Derde Wereld blijft daarbij in stand.

De PSP wil vooral ontwikkelingshulp geven aan die landen die een onafhankelijk sociaal-economisch beleid willen voeren. Hulp die gegeven wordt aan landen met een ontwikkeling in socialistische richting kan bijdragen aan de sociaal-economische bevrijding van het volk. Hulp aan landen met een (ultra)rechtse of zelfs fascistische dictatuur leidt eerder tot versterking van dat regiem. Hulp aan de eerste groep landen zal via de regeringen gegeven kunnen worden. Bij de tweede groep komen slechts groepen en verzetsbewegingen voor steun in aanmerking die bijdragen aan een ontwikkeling in socialistische richting. Maar ook in andere landen kunnen goede projecten bijdragen aan anti-imperialistische bewustwording en machtsvorming en aan sociaal-economische bevrijding. Hierbij valt te denken aan onafhankelijke vakbonden, boerenbewegingen, koöperaties en dergelijke. De positie van de vrouwen en andere onderdrukte groepen in deze samenlevingen verdient apart aandacht.

22 Bevrijdingsbewegingen

In veel landen van de Derde Wereld

bestaan bevrijdingsbewegingen. Deze voeren een jarenlange strijd tegen diktatoriale regimi's, die meestal door het Westen economisch en ook militair ondersteund worden. Ondanks de gewelddadige onderdrukking lukt het steeds meer landen zich onder het juk uit te werken: Vietnam, Angola, Mozambique, Zimbabwe, Nicaragua. De PSP is solidair met deze bewegingen van onderdrukten. Zij probeert hen met alle mogelijke niet-gewelddadige middelen te helpen. Naast konkrete steun, door hier in het Westen te strijden voor socialisme en ontwapening. Immers de bevrijdingsbewegingen moeten zich ontworstelen aan de economische en militaire machten die ook hier de dienst uitmaken.

23 *Mensenrechten*

In de westerse politiek zijn de mensenrechten een vast thema geworden. Met name de landen in Oost-Europa wordt verweten het daar niet zo nauw mee te nemen.

Hoe terecht die verwijten ook zijn, ze worden huichelachtig in de mond van regeringen die dat in eigen land evenmin doen. Zoals de VS waar homoseksuelen, negers, indianen openlijk gediskrimineerd worden. Bovendien houden veel westerse regeringen allerlei diktatoriale regimi's in het zadel of helpen ze erin. Denk maar aan Indonesië, Zuid-Afrika en Chili.

Bij mensenrechten gaat het de PSP niet alleen om de burgerlijke vrijheden, maar ook om de sociale mensenrechten. Die zijn ook in Nederland nog niet gerealiseerd, zoals het recht op werk en wonen. Verdere isolering van de landen in Oost-Europa heeft alleen maar een averechts effect. Bij diktatoriale regimi's die van de westerse economie afhankelijk zijn ligt dat anders. De Nederlandse politiek moet erop gericht zijn deze landen politiek en economisch onder druk te zetten en in het uiterste geval te isoleren om aan deze regimi's een eind te maken. Bij andere landen moet erop worden aangedrongen hetzelfde te doen. Ambassades in diktatoriale landen kunnen hierbij een nuttig instrument vormen door als vluchtplaats te dienen voor politieke vluchtelingen.

24 *Sovjet-Unie, Oost-Europa en China*

In deze landen, waar de macht in handen is van een kommunistische partij, zijn de levensomstandigheden van de bevolking aanzienlijk verbeterd. De pri-

vé-eigendom van de belangrijkste produktiemiddelen is er wel afgeschaft, maar het is een kleine minderheid die het voor het zeggen heeft. De ondemokratische structuur van de maatschappij belemmert de bewegingsvrijheid en de vrijheid van meningsuiting van de bevolking ernstig. Dubbele belasting van vrouwen en gedwongen heteroseksualiteit blijven er structureel gehandhaafd. De tegenstelling tussen de Sovjet-Unie en China versterkt de neiging van deze landen om bij het buitenlands beleid de militaire en economische belangen centraal te stellen. Vooral China gaat daarbij samenwerking met reaktionaire krachten in de kapitalistische wereld aan, zoals blijkt uit de kontakten met de diktatuur in Chili en het onverholen pro-NAVO standpunt.

De PSP is solidair met die delen van de oppositie die ijveren voor een socialistische democratie. De PSP keert zich tegen de onderdrukking van andersdenkenden. De Nederlandse regering moet streven naar een grotere economische en kulturele samenwerking. Zo'n beleid, gekombineerd met daadwerkelijke ontwapening aan westerse kant, ontnemt de landen in Oost-Europa argumenten het huidige beleid voort te zetten. Het geeft politiek en economisch meer ruimte aan de bevolking om een grotere mate van democratie in die landen af te dwingen.

25 *Nederland in internationale organen*

Zowel economisch als politiek richt Nederland zich steeds meer op de Europese Gemeenschap (EG). Het gekozen parlement geeft de EG alleen maar een democratische schijn. Het multinationale grootbedrijf profiteert het meest van het opheffen van de grenzen.

Tegenover de Derde Wereld voert de EG een neo-koloniaal beleid. In de buitenlandse politiek, zoals het stemgedrag in de VN en de opstelling ten opzichte van de Derde Wereld, treden de EG-landen steeds meer als een blok op. In de praktijk komt dit neer op het volgen van de puur kapitalistische politiek van landen als de Bondsrepubliek, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk. Een breuk met de EG-politiek is noodzakelijk. De handel met landen in de Derde Wereld en Oost-Europa moet worden uitgebreid, ook om minder afhankelijk te worden van de Europese samenwerking. In internationale organen moet Nederland zich achter de eisen van de Derde Wereld stellen om een eind te maken aan onderdrukking

en uitbuiting. Nederland moet toetreden tot de groep van ongebonden landen.

26 *Daarom wil de PSP het volgende:*

a Een hulpverlening gericht op sociaal-economische en kulturele bevrijding van de volkeren van de Derde Wereld. Voorkeur voor die projecten die het land minder afhankelijk maken van het internationale kapitaal. Geen gebonden ontwikkelingshulp, omdat die alleen het 'hulpverlenende' land ten goede komt. Hulp vooral als gift. Steun aan pogingen van landen in de Derde Wereld om een betere handelspositie te verwerven.

b Rechtstreekse steun aan organisaties en bevrijdingsbewegingen die streven naar een socialistische maatschappij.

c Steun aan projecten die de bevrijding van de vrouw bevorderen en aan vrouwenbewegingen in ontwikkelingslanden.

d Geen ontwikkelingshulp en andere steun aan het Indonesische regiem.

e Weer steun aan Cuba.

f Steun aan de wederopbouw van landen als Nicaragua, Vietnam, Cambodja, Laos, Angola, Mozambique, Guinee Bissau en Zimbabwe.

g Waardevolle hulp aan Suriname. Deze ontwikkelingshulp vooral richten op de ontwikkeling van de kleine landbouw en andere projecten die de bevolking van Suriname ten goede komen. Voorkomen dat de hulp gebruikt wordt als een soort investeringssubsidie voor multinationale ondernemingen.

h Erkenning van de volgende bevrijdingsbewegingen als enige vertegenwoordiger van hun volk: het Fretilin voor Oost-Timor, het Front Polisario voor de West-Sahara, en de SWAPO voor Namibië.

i Erkenning als onafhankelijke natie van Oost-Timor en de Demokratische Arabische Republiek Sahara.

j Erkenning van de PLO als enige wettige vertegenwoordiger van het Palestijnse volk. Bevorderen dat de PLO betrokken wordt bij alle vredesonderhandelingen over het Midden-Oosten. Druk op Israël om de bezette gebieden van 1967 te ontruimen als eerste stap naar een vreedzame oplossing. Ondersteuning van de herformulering van VN-resolutie 242 van 1976 in die zin dat de politieke rechten van het Palestijnse volk worden erkend, zoals het recht om een onafhankelijke Palestijnse staat te stichten en gelijkwaardige

posities voor alle Palestijnen die in Israël wonen.

k Geen exportkredietgaranties voor investeringen in en export naar landen waar een materieel bevoorrechte groep zich door middel van een diktatoriaal regime in het zadel houdt.

l Boykot van Zuid-Afrika. Onder meer door verbod op de invoer van steenkolen en andere produkten en de uitvoer van olie. Extra steun aan de ontwikkelingslanden in Zuidelijk Afrika die economisch afhankelijk zijn van Zuid-Afrika.

m Steun aan het verzet in Latijns-amerikaanse landen. Internationale economische en politieke isolering van junta's, zoals die in Chili, Argentinië en Bolivia.

n Zoveel mogelijk steun vanuit Nederlandse ambassades aan politieke vluchtelingen.

o Een actief beleid van de Nederlandse regering waarbij politieke vluchtelingen die asiel vragen zoveel mogelijk steun krijgen.

p Uittreden uit de EG. Zolang dit niet het geval is, geen verdere overdracht van nationale bevoegdheden aan de EG. Geen politieke of monetaire unie.

q Terugtrekking van Nederland uit het Internationaal Monetair Fonds. De vrijgekomen gelden worden rechtstreeks als ongebonden hulp aan landen in de Derde Wereld geschonken.

r Aktieve steun aan het bestrijden van onderdrukking op grond van seksuele voorkeur in andere landen.

s Beplemen door Nederland in internationale organisaties, zoals de Verenigde Staten en de Raad van Europa, van een positief beleid jegens etnische minderheden in de aangesloten staten.

Wetenschap

27 Veel wetenschap staat in het teken van het maken van winst. Wetenschappelijk onderzoek draagt steeds weer nieuwe produkten aan waarmee winst kan worden gemaakt. Een groot deel van de kosten voor onderzoek en ontwikkeling ten bate van de ondernemers wordt door de gemeenschap betaald, door overheidssubsidies en bijvoorbeeld bij militaire opdrachten. Maar ook aan universiteiten wordt veel onderzoek gedaan dat uiteindelijk winst voor het bedrijfsleven oplevert. De overheid is al jaren bezig met plannen om het wetenschapsbeleid 'doelmatiger' te maken. Dat wil zeggen, nog meer gericht op de behoeften van de ondernemers. Die plannen nemen steeds ondemokratischer vormen aan.

Bij die 'doelmatigheid' past ook dat wetenschappelijke onderzoekers meer en meer op tijdelijke basis worden aangesteld. Zij hebben daardoor een slechtere rechtspositie dan de meeste andere arbeiders.

De PSP vindt dat de wetenschap voor iedereen moet zijn en niet voor de winst van enkelingen. Juist de mensen die door het kapitalistisch systeem in de knel komen hebben het geld niet om opdrachten voor wetenschappelijk onderzoek te geven. Denk maar aan buurtbewoners die willen weten of het spul dat uit de schoorsteen komt van de fabriek naast de deur ook kwaad kan. Het wetenschapsbeleid moet daarom afgestemd worden op de maatschappelijke behoeften. Een onderzoek moet ook mogelijk zijn voor niet-kapitaalkrachtige groepen. Het hele wetenschapsbedrijf moet daarom grondig gedemocratiseerd worden, van boven tot onder. Wetenschapsbeoefening is verder een baan net als andere banen. Onderzoekers moeten daarom recht hebben op een normale rechtspositie.

28 *Daarom wil de PSP het volgende:*

a Democratisering van alle door de overheid gefinancierde wetenschappelijke instellingen. Het nationale wetenschapsbeleid wordt algemeen en per sektor democratisch gepland, onder goedkeuring van het parlement. Deze planning wordt gemaakt door lichamen van betrokken maatschappelijke organisaties en rechtstreeks gekozen vertegenwoordigers van de betrokken onderzoekers.

b Er gaat geen gemeenschapsgeld voor onderzoek naar de ondernemers. Onderzoek betaald door de overheid gebeurt alleen aan de universiteiten, universitaire en andere gedemocratiseerde instituten en overheidsbedrijven. Deze instellingen sluiten geen onderzoekskontrakten met partikuliere ondernemers. Alle overige kontrakten worden openbaar. Onderzoek voor militaire doeleinden wordt stopgezet.

c Ruime mogelijkheid voor onderzoek in opdracht van vakbonden, ondernemingsraden, buurtgroepen, milieuorganisaties en dergelijke. Naast wetenschapswinkels aan universiteiten financiert de overheid IMGO's (Instituten voor Maatschappelijk Gericht Onderzoek).

d Het onderzoek wordt bevorderd op maatschappelijke gebieden die nu verwaarloosd worden, zoals

— de maatschappelijke positie van

vrouwen;

— sociale en preventieve geneeskunde (onder andere gezondheid en arbeidsomstandigheden);

— methoden voor democratische planning van de economie;

— de ontwikkeling van produktiemethoden en energiebronnen die het milieu minder belasten en grondstoffen sparen;

— de wereldvoedselvoorziening en de effecten van de ontwikkelingshulp;

— de mechanismen achter de wapeningswedloop en de gevaren daarvan;

— methoden om de militaire produktie om te bouwen tot de produktie van zinvolle goederen, in plaats van wapensystemen.

Dit onderzoek vindt eveneens plaats aan universiteiten, waardoor ook het wetenschappelijk onderwijs meer op deze gebieden wordt gericht.

e Onderzoekers krijgen bij gebleken geschiktheid na een normale proeftijd een normale aanstelling. Geen projectgebonden plaatsen en promotieplaatsen. Ieder die daartoe geschikt is krijgt de gelegenheid te promoveren via een studieloon.

f Experimenten met rekombinant DNA-onderzoek alleen bij het scherpst mogelijke waarborgen tegen risico's.

Onderwijs

29 Het onderwijsbeleid van de regering Den Uyl en dat van Van Agt hebben twee hoofdpunten met elkaar gemeen: het stopzetten van de groei van de overheidsuitgaven voor het onderwijs en het op een eenzijdige manier afstemmen van het onderwijs op de eisen van de arbeidsmarkt. Door de rem op de overheidsuitgaven werden voorts onvoldoende middelen beschikbaar gesteld voor de bestrijding van de twee belangrijkste problemen: het scheppen van gelijke kansen voor kinderen van buitenlandse en Nederlandse ouders en het scheppen van gelijke kansen voor meisjes en jongens. Door de diskussie over de inhoud van vooral het voortgezet en hoger onderwijs uit de weg te gaan, maar wél de studieduur in het universitair onderwijs te willen verkorten, blijft men een beleid voeren dat éénzijdig gericht is op de eisen die ondernemers aan het onderwijs stellen. De ondernemers vragen niet om een kritische opleiding met veel aandacht voor maatschappelijke vraagstukken. Zij vragen om een brede algemeen vormende opleiding, gevolgd door korte en gespecialiseerde

beroepsopleidingen. Er is dan ook gewerkt aan verkorting van het wetenschappelijk en hoger beroepsonderwijs en de invoering van kort middelbaar beroepsonderwijs. Hierin vindt tevens een verscherping van de selectie plaats. Deze ontwikkelingen wijst de PSP zonder meer af.

Daarnaast wordt het basisonderwijs vernieuwd en liggen er plannen voor de volledige invoering van de middenschool. Dat zouden belangrijke stappen vooruit kunnen zijn, ware het niet dat deze plannen dreigen te worden ingevuld met nivo-groepen op basisen middenschool en zonder projektonderwijs, maar met scherpe selectie na de middenschool en afstemming van het vervolgonderwijs op de eisen van de ondernemers. Op deze manier selecteert ook dit onderwijssysteem van begin af aan wie het vuile werk moeten doen en wie hoge salarissen krijgen, wie de plannen mogen bedenken en wie ze moeten uitvoeren.

Het onderwijs heeft te kampen met toenemende werkloosheid van leerkrachten. Het leerlingenaantal van het basisonderwijs loopt terug. Dat van het voortgezet onderwijs zal volgen. Bij het handhaven van de huidige klassegrootte zal het aantal arbeidsplaatsen sterk teruglopen. De regering Van Agt heeft hier weinig aan gedaan: kansen om belangrijke verbeteringen door te voeren werden en worden gemist.

De PSP wil ingrijpende veranderingen in de inhoud van het onderwijs. Het onderwijs moet leerlingen de kennis, het inzicht en de vaardigheid helpen verwerven die zij nodig hebben om de wereld te begrijpen en te kunnen veranderen. Daarom moet de ervaringswereld van de leerlingen het uitgangspunt voor het onderwijs zijn. Projekt- en thematisch onderwijs zijn daarvoor geschikte middelen. Zij doorbreken de scheiding tussen de vakken en vormen een alternatief voor de opsplitting in nivo-groepen. Het onderwijs moet daarbij gericht zijn op het doorbreken van de traditionele rolverdeling tussen mannen en vrouwen. Hierdoor zal de schijnneutraliteit van het onderwijs doorbroken kunnen worden. Scholen zullen een duidelijker gezicht kunnen krijgen. De PSP wil voor alle lerenden tot zestien jaar één onderwijssysteem, met soepele overgangen tussen een achtjarige basisschool (beginnend op een leeftijd van vier jaar) en een vierjarige middenschool. Daarna komt een stelsel van geïntegreerd beroeps- en wetenschappelijk onderwijs. Dit moet sterk gericht zijn op het signaleren en oplossen van

maatschappelijke problemen en op het aanleren van de daarvoor benodigde vaardigheden en kennis. Het antwoord op de toenemende werkloosheid in het onderwijs moet zijn: verkleining van de klassegrootte en het scheppen van blijvende, extra arbeidsplaatsen aan scholen met veel buitenlandse kinderen en arbeiderskinderen. Tevens zijn meer nieuwe arbeidsplaatsen bij het onderwijs aan volwassenen nodig. Daarnaast moeten de leerkrachten meer mogelijkheden krijgen om aan onderwijsvernieuwing te werken. Dit kan door toekenning van meer lesvrije schooltijden en taakverlichting van schoolhoofden in het basisonderwijs.

De PSP vindt dat gekozen raden van leerlingen, opvoeders en leerkrachten en overig personeel de onderwijsinstellingen moeten besturen. Binnen grenzen die door het parlement zijn vastgesteld moeten zij zelf de inhoud en vorm van het onderwijs kunnen bepalen. De overheid heeft daarbij tot taak om rechtszekerheid te bieden aan de werkers in het onderwijs en te voorkomen dat te grote kwaliteitsverschillen tussen de ene en de andere school ontstaan.

30 *Daarom wil de PSP het volgende:*

a Een vernieuwingsbeleid voor basisonderwijs, middenschool, beroeps- en wetenschappelijk onderwijs, waarin eksperimenten tot doel hebben te bepalen hoe de gewenste veranderingen het beste kunnen worden ingevoerd.

b Vorming van brede scholengemeenschappen, in samenhang met de uitbreiding van het aantal middenschool-experimenten, vooruitlopend op de invoering van de middenschool na de basisschool. De grootte van scholengemeenschappen moet beperkt worden.

c Na de middenschool één schooltype (bovenschool) waarbinnen een aanbod is van vele beroepsgerichte en algemeen vormende leermogelijkheden. Hierbij staat de kritische beschouwing van en de toepasbaarheid in diverse maatschappelijke sectoren centraal. Dit schooltype vormt de overgang naar beroepspraktijk, hoger beroepsonderwijs (HBO) en wetenschappelijk onderwijs (WO).

d Geen selectieve propedeuse in HBO en WO.

e Opheffing van studiestops en geen toelatingsexamens voor het WO. Uitbreiding van het universitair personeel.

f Geen verkorting van de studieduur in het WO naar vier jaar. De door de

universiteiten in 1978 ingediende voorstellen worden uitgevoerd. Geen tweefasenstructuur voor het WO (deze houdt in: vier jaar studie voor allen, twee jaar extra voor veertig procent geselecteerden).

g Gekozen raden die de scholen besturen. Opheffing van de verzuiling. Democratisering van het openbaar onderwijs; aan het bijzonder onderwijs wordt als subsidievoorwaarde gesteld dat het van gelijkwaardig democratische gehalte is als het openbaar onderwijs.

h Het recht voor leerlingen in het voortgezet onderwijs om mee te beslissen over de keuze van de thema's, over de dagelijkse gang van zaken op school en over de aanstelling van docenten. Zij hebben het recht de voorzieningen van de school te gebruiken voor eigen activiteiten buiten het lesrooster, zoals het laten verschijnen van ongecensureerde schoolbladen.

i Verkiezing van alle bestuursleden in het hoger onderwijs, waarbij geen onderscheid naar geleding wordt gemaakt: elk persoon een gelijke stem.

j Krachtige bevordering van de invoering van projekt- en thema-onderwijs waarbinnen het onderwijs in talen, wiskunde, natuurkunde en dergelijke wordt geplaatst.

k Socialiseren van de produktie van leermiddelen. Op korte termijn stimuleren van niet-kommerciële produktie van leermiddelen. Vervanging van leermiddelen die de traditionele rolpatronen en de heteroseksuele norm bevestigen.

l Opzetten van experimenten met vredesonderwijs. In het hele onderwijs staat de vredesvorming centraal.

m Terugdringen van de groei van het buitengewoon onderwijs.

n Geen afvoerbeleid van buitenlandse kinderen naar het buitengewoon onderwijs. Geen aparte klassen voor buitenlandse en Nederlandse kinderen. Meer faciliteiten voor het onderwijs aan buitenlandse kinderen in het voortgezet onderwijs. Verdere uitbreiding van de landelijke ondersteuning en begeleiding van het onderwijs aan kinderen van buitenlandse arbeiders en van stimuleringsprojekten.

o Studieloon op het nivo van het minimumloon voor meerderjarige studenten, indien zij voldoen aan bepaalde normen voor het studietempo. Financiële vergoeding voor stages en pre-klinische perioden.

p Afschaffing van alle school- en kollegelgelden.

q Leerplicht tot en met de middenschool, gekoppeld aan een algemeen

recht op leren op later leeftijd via permanente edukatie en edukatief verlof. Uitbreiding van de onderwijsmogelijkheden die geboden worden door de Open School, Ouders op Herhaling, VOS en voorzieningen voor onderwijs aan vrouwen die weinig onderwijskansen hebben gehad.

r Vervulling van de partiële leerplicht voor werkende jongeren op zo'n manier dat niet de eisen van het bedrijf centraal staan, maar de ontwikkeling van de jongeren. Omzetting van de streekcentra in openbare scholen zonder invloed van het bedrijfsleven.

s Een sterke vermindering van de salarisverschillen tussen de leerkrachten met verschillende bevoegdheden in de verschillende schoolsoorten door de verhoging van de laagste salarissen.

t Arbeidstijdverkorting per dag in het gehele onderwijs. Uitbreiding van deeltijdbanen. Dezelfde rechtspositie voor mensen met een deeltijd baan als bij volledige functies.

u Het scheppen van 30.000 arbeidsplaatsen in het basisonderwijs in de periode tot 1984 door het toekennen van extra schooltijden en verlaging van de groeps grootte. Ongeveer 20.000 arbeidsplaatsen hiervan ter compensatie van wegvallende plaatsen als gevolg van het teruglopende leerlingental en 10.000 boven het huidige aantal.

v Het scheppen van 37.000 arbeidsplaatsen in het voortgezet onderwijs door het verlagen van de groeps grootte en extra faciliteiten voor onderwijs-experimenten. Ongeveer 10.000 arbeidsplaatsen hiervan ter compensatie van het verlies als gevolg van het teruglopende leerlingental en 27.000 arbeidsplaatsen boven het huidige niveau. Verlaging van het maximaal aantal lessen voor leerkrachten tot 26. Uitbreiding van de onderwijsbegeleidingsdiensten ten behoeve van het voortgezet onderwijs.

w Afstemming van de opleidingen voor leerkrachten onderling zodat doorstroming gemakkelijker wordt. Hierdoor kan ook pedagogisch-didaktische vorming van WO-studenten worden verbeterd die onderwijs willen gaan geven.

x Uitbreiding van bijscholingsmogelijkheden, met name gericht op onderwijs leren geven aan kinderen van buitenlandse en Nederlandse arbeiders en op de rol doorbrekende mogelijkheden binnen het onderwijs.

y Voor elk kind opvangmogelijkheden in gratis kresjes en peuterspeelzalen en ook opvanggelegenheden voor schoolgaande kinderen, zodat kinderen niet langer afhankelijk hoeven te zijn van

opvangmogelijkheden thuis. Invoering van een kontinu-rooster op alle kleuter- en lagere scholen. Dit mag niet ten laste komen van onderwijzend personeel of moeders.

z Op plaatselijk en regionaal niveau integratie van onderwijsbegeleidingsdiensten, schoolgezondheidszorg, bureau's voor school- en beroepskeuze en instellingen voor kunstzinnige vorming voorzover zij ondersteunend werken ten aanzien van het onderwijs. Het bestuur van deze instellingen wordt gevormd door vertegenwoordigers van het personeel en de scholen die gebruik maken van de diensten van deze instellingen.

aa Samenvoeging van de landelijke instellingen voor leerplanontwikkeling, toetsontwikkeling en onderwijsvernieuwing (SLO, CITO, LPC). Het bestuur hiervan wordt gevormd door gekozen vertegenwoordigers van de gebruikers in het onderwijsveld. Het nieuwe instituut werkt ondersteunend ten aanzien van de vernieuwingen in de scholen.

Gezondheidszorg

31 Gezondheidszorg is nog altijd een koopwaar. Dit leidt ertoe dat een rijke bij ziekte vaak een betere verzorging krijgt dan iemand die niet zoveel geld heeft. Denk maar aan de mogelijkheid om een tandarts te nemen of een specialist in te schakelen. Ook is er nog verschil in behandeling tussen mannen en vrouwen. Artsen zijn voornamelijk mannen en hebben vaak weinig inzicht en begrip voor de problemen rondom bijvoorbeeld menstruatie, gebruik van voorbehoedsmiddelen en zwangerschap. Dit leidt nogal eens tot een onzorgvuldige of seksistische houding en behandeling.

Naast de ongelijke behandeling is de gezondheidszorg onnodig duur. De industrie van geneesmiddelen en medische hulpmiddelen probeert steeds meer en duurdere middelen te slijten. Die zijn lang niet altijd beter, maar leveren wel meer winst op. Er is sprake van een ongeremde uitbreiding van enkele zeer specialistische voorzieningen, die in geen verhouding staan tot hoe vaak de kwaal zich voordoet. Daarnaast spelen de hoge inkomens van artsen en vooral specialisten een rol.

In de gezondheidszorg wordt veelal vanuit een strikt medisch model gewerkt. De behandeling bestaat uit het al dan niet met succes bestrijden van lichamelijke klachten. Aan de vaak maatschappelijke oorzaken — zoals slechte omstandigheden in wonen en

werken — wordt weinig aandacht geschonken. Een belangrijk deel van het werk in de gezondheidszorg zou meer voordeel voor de gezondheid van de bevolking opleveren, wanneer het erop gericht was ziekten te voorkomen.

Op de belangrijke beslissingen over de gezondheidszorg heeft de bevolking in het geheel geen greep. Die worden genomen door de medische stand en het partikulier initiatief, in de vorm van vrije ondernemingen en stichtingen. Binnen de instellingen heersen strikt hiërarchische verhoudingen. Het vleggend personeel en andere werkers in de gezondheidszorg die geen arts zijn hebben niets te vertellen over werkmethoden en arbeidsomstandigheden. Wel wordt er bezuinigd op delen van de gezondheidszorg, waardoor de kwaliteit wordt aangetast. Bijvoorbeeld op voorzieningen in de eerste lijn en door sluiting van ziekenhuizen.

Ook op de individuele behandeling heeft de patiënt meestal geen invloed. Patiënten in ziekenhuizen hebben vaak het gevoel rechteloos en machteloos te zijn. In onbegrijpelijke termen praten veel dokters over het hoofd van de patiënt heen. Bij beslissingen over de behandeling worden patiënten en verpleegkundigen niet of nauwelijks betrokken. Laten de rechten van patiënten in ziekenhuizen te wensen over, helemaal machteloos is de patiënt in een psychiatrische inrichting. Iemand met een krankzinnigheidsverklaring is zo goed als rechteloos. In de geestelijke gezondheidszorg bestaat een tekort aan voorzieningen, zowel ambulant als intern. In sommige streken ontbreken deze voorzieningen geheel. Elders verdringen allerlei instellingen elkaar op de markt van de geestelijke nood. Velen moeten nu een goede behandeling missen.

De PSP vindt dat er geen financiële drempels in de gezondheidszorg mogen bestaan. Iedereen moet ongeacht het inkomen in gelijke mate aanspraak kunnen maken op voorzieningen. De PSP vindt dat meer geld voor preventie moet worden uitgetrokken. Er moet betere voorlichting over gezondheidszorg komen. Daarbij hoort ook voorlichting over voedingsmiddelen en leefgewoonten.

Openheid en een goede voorlichting is ook nodig, opdat de patiënt kan meedenken bij de keuze van behandeling. De beslissing over wat er met iemands lichaam gaat gebeuren hoort uiteindelijk door die persoon zelf genomen te worden.

Alle voorzieningen en diensten op gezondheidsgebied moeten via wette-

lijke regelingen in handen van de gemeenschap worden gebracht. In deze wetten moet de zeggenschap van gebruikers en werkers over de voorzieningen gegarandeerd worden. De geneesmiddelenindustrie moet genationaliseerd worden, gekoppeld aan een prijsbeperking voor ingevoerde geneesmiddelen. Het pakket geneesmiddelen moet flink beperkt worden, daar veel middelen overbodig zijn.

De PSP vindt dat de versterking van de eerste lijn in de gezondheidszorg voorrang heeft. Zo kunnen veel mensen in hun woonomgeving blijven die anders in een verzorgingstehuis of ziekenhuis moeten worden opgenomen.

32 *Daarom wil de PSP het volgende:*

- a Een algemene volksverzekering voor alle kosten op het gebied van de gezondheidszorg. Premies worden via de belasting, dus progressief, geheven.
- b Nationaliseren van de industrie van geneesmiddelen en medische apparatuur. Prijsbeheersing en -beperking, ook bij ingevoerde geneesmiddelen. Waar naast duurdere middelen ook goedkopere middelen met dezelfde werking bestaan worden de goedkopere dwingend voorgeschreven.
- c Democratisering van de ziekenfondsen en kruisverenigingen. Oprichting van patiëntenraden.
- d Afschaffing van het klassensysteem in de gehele gezondheidszorg.
- e Tandheelkundige voorzieningen gericht op het behoud van het gebit in het ziekenfondspakket.
- f Opname in het ziekenfondspakket van geneeswijzen die effectief zijn gebleken, ook al is voor hun werking nog geen afdoende verklaring. Meer aandacht voor deze geneeswijzen in onderwijs en onderzoek aan universiteiten.
- g In elke gemeente of stadswijk een gezondheidscentrum met een team van diverse deskundigen. Werkers en gebruikers besturen zo'n centrum gezamenlijk.
- h Het vestigingsbeleid van huisartsen en apothekers niet in handen van beroepsverenigingen, maar onder controle van de gemeenteraad. Kleinere praktijken voor huisartsen, apothekers en tandartsen.
- i Artsen en specialisten in gezondheidscentra en ziekenhuizen in loondienst, net als de andere medewerkers. Wegwerken van de hiërarchische verhoudingen tussen artsen, verplegend en overig personeel. Drastische ver-

minderen van de salarisverschillen. Wegnemen van de wettelijke belemmeringen voor initiatieven als de STAG.

j Stimulering en ondersteuning van gezondheidswinkels en zelfhulpgroepen van patiënten.

k Stimuleren van vrouwegezondheidscentra. In elk gezondheidscentrum een vrouwegezondheidswinkel. Hierbij extra aandacht voor de bijzondere problemen van buitenlandse vrouwen.

l Naast de bestaande abortusklinieken ook abortusfaciliteiten als aparte afdeling in ziekenhuizen. De beslissing over abortus bij de vrouw. Abortus in het ziekenfondspakket, evenals de hulpverlening door adviesburo's voor geboortenregeling en seksualiteitsvragen.

m In elke regio een niet al te groot algemeen ziekenhuis.

n Uitbreiding en verbetering van de voorzieningen in de geestelijke gezondheidszorg. Per regio tenminste één instelling. Vooral uitbreiding van de psychotherapie die zich richt op niet-intellectuele en oudere mensen.

o Vervanging van de 'krankzinnigheidsverklaring' door een regeling die meer waarborgen geeft voor de rechten van de opgenomene. Bij onvrijwillige opname stelt de rechter zich persoonlijk op de hoogte.

p Betere arbeidsvoorwaarden voor het personeel dat onaantrekkelijk werk doet en nachtarbeid verricht. Een volledig salaris voor leerling-verpleegkundigen en leerling-ziekenverzorgenden tijdens de preklinische periode van hun opleiding.

q Een wettelijke regeling die vrijwillige euthanasie mogelijk maakt. Hulp daarbij is niet strafbaar. De eerbied voor het leven mag niet zo worden uitgelegd dat mensen tegen hun uitdrukkelijke wil in gedwongen worden tot een niet langer menswaardig bestaan.

r Beperking van dierproeven.

s Het medisch tuchtrecht wordt afgeschaft. Klachten worden strafrechtelijk in het openbaar behandeld bij een aparte kamer van het kantongerecht.

t Opheffing van de controle van de ondernemers op de bedrijfsgeneeskundige diensten. Het systeem van bedrijfsartsen die werken vanuit het belang van de onderneming wordt afgeschaft. Deze taak komt in handen van niet aan de onderneming gebonden artsen.

u Regelmatige controle met betrekking tot de gezondheids- en veiligheidssituatie in de bedrijven. Wanneer het vermoeden bestaat dat geloosde

stoffen de gezondheid van de arbeiders of omwonenden kunnen schaden wordt een grondig bevolkingsonderzoek uitgevoerd wanneer de betrokkenen daarom vragen.

Welzijnswerk

33 Het huidige welzijnswerk is het produkt van de na-oorlogse 'verzorgingsstaat'. Omdat een door rechtse krachten overheerste staat het kapitalisme beschermt, kunnen de maatschappelijke problemen waarop het welzijnswerk zich richt, niet doeltreffend worden aangepakt. Bij het welzijnsbeleid in de verzorgingsstaat wordt uitgegaan van de 'achterstelling' van 'kansarmen' ten opzichte van 'kansrijken'. De maatschappelijke structuren en tegenstellingen die daaraan ten grondslag liggen worden niet ter discussie gesteld. Daardoor wordt de sociale problematiek ten onrechte bekeken als problemen van individuele mensen. Het welzijnswerk vindt plaats in de marge van de huidige economische orde. Op alle mogelijke manieren wordt getracht daarop te bezuinigen. De (op zich wenselijke) decentralisatie dreigt een instrument te worden voor een verdere politiek van beheersing en bezuinigingen.

In deze verzorgingsstaat is in feite geen plaats meer voor bejaarden, gehandicapten en andere groepen die geen produktieve arbeid meer verrichten. Minderheden met een eigen cultuur hebben onvoldoende mogelijkheden deze cultuur te beleven.

De PSP vindt dat het welzijnswerk zich vooral op de maatschappelijke oorzaken van sociale problemen moet richten. Verandering daarin kan alleen door politieke strijd tot stand komen. Deze strijd zal gevoerd moeten worden door de groepen die het slachtoffer zijn van de huidige maatschappelijke structuren. Het welzijnswerk mag niet langer als zoethoudertje gebruikt worden. Het moet erop gericht zijn dat mensen zich bewust worden van de maatschappelijke oorsprong van hun problemen en leren hoe zij voor hun rechten en belangen kunnen opkomen. Democratisering van de welzijnsinstellingen is daartoe noodzakelijk. Welzijnswerk moet gezien worden als een basisvoorziening, net als onderwijs en gezondheidszorg, waarop iedereen recht heeft. Dan wordt decentralisatie een goede zaak, waardoor het beter mogelijk is welzijnswerk op buurten en wijken te richten. Deze decentralisering zal hand in hand moeten gaan met de-

mokratisering, zodat de bewoners rechtstreeks zeggenschap krijgen over hun welzijnsvoorzieningen.

Ook bejaarden, gehandicapten en andere niet-produktieve groepen hebben recht op zelfstandigheid en de mogelijkheid volwaardig aan de samenleving deel te nemen. Voorzieningen die dat mogelijk maken moeten op buurt- en wijkniveau tot stand komen. Ook bejaardentehuizen, inrichtingen voor gehandicapten en dergelijke moeten dringend gedemocratiseerd worden.

Het 'integreren' van minderheden in de Nederlandse samenleving mag niet betekenen dat deze groepen kultureel worden onderdrukt. Onze samenleving moet ruimte bieden aan verschillende vormen van kulturele beleving.

34 *Daarom wil de PSP het volgende:*

a Democratisering van alle welzijnsinstellingen. De rechten van gebruikers worden vastgelegd. In buurt- of wijkgebonden welzijnsvoorzieningen krijgen de bewoners zeggenschap over het beleid.

b Geen bezuinigingen op het welzijnswerk door bevrozing van subsidies. De subsidies worden bij stijgende prijzen en lonen navenant opgetrokken.

c Snelle invoering van een kaderwet specifiek welzijn, die welzijnsvoorzieningen garandeert als een basisvoorziening.

d De feitelijke behoefte wordt bepalend voor het aantal arbeidsplaatsen in het welzijnswerk. Dit gebeurt via gegarandeerde formatieplaatsen. Ook in andere opzichten wordt de rechtspositie van welzijnswerkers verbeterd.

e Welzijnsvoorzieningen op buurt- en wijkniveau. Deze kunnen gebundeld worden in gemeenschapscentra die ook plaats bieden aan gezondheidszorg, vormingswerk, sociaal-kultureel werk en dergelijke.

f Op grote schaal zinvol vrijwilligerswerk omzetten in betaalde arbeidsplaatsen. Vrijwilligerswerk mag geen argument zijn om op arbeidsplaatsen te bezuinigen.

g Een betere opleiding van welzijnswerkers, met meer aandacht voor de praktijk van het werk.

h Uitbreiding van wijkvoorzieningen waardoor bejaarden zoveel mogelijk in hun eigen buurt kunnen blijven.

i Geen winst oogmerken en produktienormen in sociale werkplaatsen, maar een aangepaste werksituatie met afwisselend, ook creatief werk tegen een normaal loon.

j Naast de 'basisvoorzieningen' extra aandacht voor voorzieningen voor de meest achtergestelde groepen, zoals vrouwen, etnische minderheden, jongeren en werklozen, zowel buurtgericht als via kategoriale voorzieningen met eigen werkers.

k Een beleid voor buitenlandse arbeiders dat uitgaat van gelijke rechten met Nederlanders en erop gericht is deze rechten tot werkelijkheid te maken.

Zij krijgen uitgebreide informatie over hun rechten en plichten hier en kunnen kosteloos met alle gezinsleden een cursus Nederlands volgen.

l Speciale aandacht voor de positie van buitenlandse vrouwen. Welzijnsinstellingen organiseren daartoe, met name in wijken met veel buitenlanders, taal- en andere cursussen, goede kinderopvang, aantrekken van vrouwelijke tolken en opvang voor verlaten of mishandelde vrouwen.

Justitie en politie

35 Het rechtssysteem is een neerslag van de bestaande machtsverhoudingen in deze maatschappij. In de praktijk werkt het rechtssysteem dan ook vrijwel steeds ten gunste van de gevestigde belangen en behoudende krachten. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het gewelddadig optreden tegen krakers en uit de huidige huwelijkswetgeving. Bestaande ongelijkheid wordt vaak gesanktionerd in wetten en rechtspraak. Op hun beurt bedreigen die wetten weer maatschappelijke veranderingen.

De PSP vindt dit onaanvaardbaar. Het rechtssysteem zou juist ruimte moeten scheppen voor die maatschappelijke veranderingen, waardoor uitbuiting en onderdrukking verdwijnen. Dat geldt duidelijk voor veranderingen in de eigendomsverhoudingen. Dat geldt ook voor veranderingen van normen en waarden, zoals familierecht, rechtspositie van minderjarigen en het zelfbeschikkingsrecht over eigen lichaam en leven. Om die veranderingen te bereiken is naast een structurele verandering van de maatschappij in socialistische richting een volledige doorvoering van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens een eerste vereiste.

Mensen moeten aanspraak kunnen maken op democratische rechten en vrijheden, op rechtsbescherming, rechtszekerheid en rechtsgelijkheid. Dat betekent dat de overheid tot taak heeft machtelozen te steunen door middel van een goede rechtspositie te

genover machtshebbers, bijvoorbeeld huurders tegenover verhuurders. De overheid moet bovendien iedereen verzekeren van een goede rechtspositie ten opzichte van die overheid zelf. Dat laatste geldt met name voor mensen die meer afhankelijk van de overheid zijn dan anderen, zoals uitkeringstrekkers, vreemdelingen en gevangenen. De politie moet niet door middel van machtsmiddelen en bevoegdheden de bevolking afhouden van het uitoefenen van democratische rechten en vrijheden. De PSP keert zich tegen een uitbreiding van de controle op de bevolking door justitie en politie, gepaard gaande met inbreuken op de persoonlijke levenssfeer, zoals de centrale persoonsadministratie. De controle van de bevolking op justitie en politiek moet daarentegen uitgebreid worden: Openheid, openbaarheid, democratisering en decentralisatie van het beleid van justitie en politie zijn een vereiste in een democratische samenleving. De organisatiestructuur van het politieapparaat en de inhoud van de opleidingen voor politie en rechterlijke macht moet afgestemd worden op deze doelstellingen.

Het waarborgen van democratische rechten houdt ook in dat alle bevolkingsgroepen gevrijwaard worden van diskriminatie. Bestrijding van racisme, seksisme en diskriminatie op grond van seksuele voorkeur moet een uitgangspunt van het justitiebeleid zijn. In de eerste plaats moeten uitingen van diskriminatie uit het overheidsbeleid zelf gebannen worden. Daarbij kunnen de opleidingen een belangrijk middel zijn. Daarnaast moet er een actief beleid gevoerd worden bij het opsporen en vervolgen van diskriminatie naar huidskleur, sekse of seksuele geaardheid.

In het strafrechtelijk systeem moeten zo snel mogelijk alternatieven ingevoerd worden voor de vrijheidsstraf. Veel meer delikten moeten in de sfeer van de overtredingen worden gebracht. Bij het optreden tegen strafbare feiten moet de nadruk meer gelegd worden op beslechting van het konflikt tussen dader en slachtoffer offer dan op de vervolging door de overheid. Tenslotte zal een aantal handelingen anders dan nu het geval is, als strafbaar feit moeten worden aangemerkt, zoals spekuleren met woonruimte.

36 *Daarom wil de PSP het volgende:*

a Schrapen van de bijzondere noodwetgeving die opschorting van alle burgerlijke rechten en militaire bijstand

aan politieoptreden mogelijk maakt.

b Op korte termijn een wet op de privacy. Geen centrale persoonsadministratie. Persoonsregisters mogen alleen worden aangelegd met een vergunning, waarin aard en gebruik van de gegevens zijn bepaald en het toezicht is geregeld. Mensen hebben recht de over hen vastgelegde gegevens in te zien en onjuiste gegevens te verwijderen of corrigeren. Registratieformulieren met 'ras/type'-aanduidingen bij de politie worden afgeschaft. Na seponering, ontslag van rechtsvervolg of vrij spraak worden de gegevens uit alle registers van justitie geschrapt. Registratie door justitie vindt slechts plaats in nauwkeurig omschreven gevallen. De gegevens worden uiterlijk twee jaar na de uitvoering van het vonnis vernietigd.

c Volledige stakingsvrijheid.

d Geen aparte gespecialiseerde of gemilitariseerde politie-eenheden met vergaande bevoegdheden, zoals arrestatieteams en anti-terreurbbrigades. Opheffing van de Mobiele Eenheid. Zolang de ME nog bestaat de mogelijkheid voor ME-ers om inzet bij een bepaalde aktie te weigeren. Geen beperking voor hen om hun mening over de ME en haar optreden te uiten.

e Opheffing van de marechaussee en tot die tijd geen bijstand van militaire politie aan gemeente- en rijkspolitie. Een verbod op partikuliere bewakings- en veiligheidsdiensten.

f Afschaffing van het dragen van vuurwapens bij de surveillance-dienst. Strengere en openbare voorschriften voor het gebruik van vuurwapens door de politie. Geen uitbreiding van de bewapening.

g Versterking van de parlementaire controle op rijks- en gemeentepolitie. Openbare controle op plaatselijke politie door de gemeenteraad. Geen schaalvergroting, omdat die de politie nog meer aan democratische controle onttrekt.

h Opheffing van de BVD en de politieke inlichtingendiensten van rijks- en gemeentepolitie.

i Afschaffing van de militaire rechtspraak en alle vormen van tuchtrecht.

j Verdergaande beperkingen aan de mogelijkheden tot opleggen en verlenen van voorlopige hechtenis. Terugdringen van vrijheidsstraffen.

k Hulpverlening aan slachtoffers van geweldsmisdrijven. Hierbij extra aandacht voor de opvang van verkrachte vrouwen.

l Het uitbouwen van een landelijk netwerk van sociale rechtshulp door middel van buro's voor rechtshulp, so-

ciale advokatuur en rechtswinkels.

m Geen uitbreiding van gevangenis-kapaciteit. Uitbreiding van open en half-open inrichtingen ten koste van de gesloten inrichtingen.

n Het wettelijk vastleggen van rechten van gedetineerden, zoals: recht op twee verlofdagen per week, op bezoek zonder bewaking, op vrije briefwisseling en vrij telefoonverkeer, het recht op minimumloon, op een opleiding en op arbeid (in plaats van de plicht tot arbeid) en tenslotte kiesrecht. Verbetering van de beklagprocedure.

o Erkenning van de Belangengroep Wetsovertreders als belangenbehartigingsorganisatie.

p Afschaffing van de martelfiets (een soort dwangbuis).

q Reklassering en maatschappelijk werk in strafinrichtingen weg bij justitie en ondergebracht bij onafhankelijke instellingen, gesubsidieerd door CRM. Alle instellingen voor maatschappelijk werk kunnen, op verzoek van degene tegen wie een onderzoek loopt, een rapport uitbrengen aan de rechter.

r Versnelde uitbouw van nieuwe vormen van hulpverlening aan jeugdigen, zoals begeleid kamerbewonen. Alle hulpverleningsinstellingen op het gebied van de kindbescherming weg bij justitie en ondergebracht bij CRM. Herziening van kindbeschermingsmaatregelen. Afschaffing van de mogelijkheid van ontzetting uit de ouderlijke macht, waarbij ouders hun stemrecht verliezen.

s Het wettelijk vastleggen van rechten van minderjarigen, zoals het recht om een opleiding te kiezen, het recht om een eigen hulpverlener, arts of advocaat te kiezen en het recht om een ouder/voogd te kiezen bij echtscheiding vanaf het twaalfde jaar.

t Het wettelijk vastleggen van rechten van minderjarigen in huizen, zoals het recht op bezoek zonder toezicht en het recht op minimumloon. Erkenning van de Belangenvereniging Minderjarigen als vertegenwoordiger van tehuisbewoners.

u Financiële onafhankelijkheid bij meerderjarigheid.

v Het administratieve deel van de vreemdelingendienst, bijvoorbeeld verstrekking van verblijfsvergunning weg bij de politie en ondergebracht bij de gemeentesekretaris.

w Dezelfde rechten voor toegelaten vreemdelingen als voor Nederlanders. Aktief en passief kiesrecht voor ingezetenen buitenlanders en statenlozen.

x Intrekking van de Wet Arbeid Buitenlandse Werknemers, die buitenlanders diskrimineert ten opzichte van Ne-

derlanders. Strafbaarstelling van illegale werkgevers. Legalisering van buitenlanders die (illegaal) in Nederland werken.

y Beroepsmogelijkheden tegen een weigering van een verblijfsvergunning of een weigering tot toelating als vluchteling, met schorsende werking totdat in hoogste instantie is beslist.

z Door het toelatingsbeleid en door internationale afspraken wordt gewaarborgd dat vluchtelingen, vervolgd of bedreigd met vervolging vanwege huidskleur, geloof, politieke overtuiging, seksuele voorkeur, dan wel vanwege dienstweigering, niet naar het land van vervolging hoeven terug te keren.

aa Afschaffing van het verbod op het gebruik van cannabis-produkten. Verkoop van deze producten onder controle van de overheid. Mensen die aan heroïne verslaafd zijn krijgen onder medisch toezicht heroïne of methadon verstrekt.

ab Afschaffing van de strafbaarstelling van abortus en vrijwillige euthanasie. Afschaffing van de strafbaarstelling van pedofilie.

ac Intrekking van de wetsontwerpen voor een antikraakwet, een wet wapens en munitie en de ratifikatie van het anti-terrorisme verdrag.

ad Strafbaarstelling van diskriminatie op grond van sekse, seksuele voorkeur, burgerlijke staat. Strafbaarstelling van verkrachting binnen het huwelijk.

ae Een wettelijke regeling van een klachtenprocedure tegen politie-optreden bij een onafhankelijke instantie. Invoeren van het dragen van een naamplaatje door politieambtenaren met vermelding van het dienstonderdeel van de betrokkene.

Binnenlands bestuur

37 De rijksoverheid probeert gemeenten en provincies tot een willoos verlengstuk van haar politiek te maken. Dit gebeurt doordat de regering de voorzitters (burgemeester, commissaris) benoemt, doordat bevoegdheden worden ingeperkt of doordat de geldkraan zo ver mogelijk wordt dichtgedraaid. Daarnaast wordt geprobeerd de gekozen vertegenwoordigers van hun achterban te vervreemden. Dat moet ertoe leiden dat zij zich op grond van overwegingen als 'algemeen belang' en 'behoorlijk bestuur' gaan neerleggen bij de bestaande machtsverhoudingen.

Van een behoorlijke controle op re-

gering en ambtenaren door het parlement is geen sprake. Deels komt dat omdat de regeringspartijen de regering braaf volgen. Waar de wil tot controle wel aanwezig is zijn de mogelijkheden te beperkt: geringe faciliteiten voor assistentie voor parlementsleden, beperkte mogelijkheid voor een parlementair onderzoek.

De monarchie is naar betekenis en uiterlijk vertoon de uitdrukking van een autoritaire bestuursvorm die niet past in een democratische samenleving. Het is een geldverslindende staatsvorm. De ervaring leert dat ze tot machtsmisbruik en corruptie aanleiding geeft. Immer weer blijkt een vorstenhuis een instrument voor anti-socialistische propaganda te zijn.

De PSP vindt dat de autonomie (het recht om zelf over eigen zaken te beslissen) van gemeenten en provincies moet worden beschermd en uitgebreid. Zij moeten in staat zijn om hun inwoners een hoog peil van kollektieve voorzieningen en een zo groot mogelijk mate van democratie te bieden. Door een eigen werkgelegenheidsbeleid en eigen bedrijven moeten ze greep krijgen op de economische ontwikkeling in hun gebied. Waar links sterk is, kunnen ze een belangrijke rol spelen ter ondersteuning van de strijdorganisaties van de bevolking tegen de grote ondernemingen en een rechts regeringsbeleid. Ze moeten in maatschappelijke conflicten openlijk partij kunnen kiezen voor de loonafhankelijken, de trekkers van sociale uitkeringen, de huurders, de slachtoffers van milieuverontreiniging, en dergelijke, door binnen de kapitalistische maatschappij voor hun gebied een socialistische politiek te voeren. Onder de beschermende koepel van een links gemeentebestuur kan ruimte worden geschapen voor een directe democratie in de buurten, waarbij de bewoners zo veel mogelijk zelf rechtstreeks beslissen over de zaken die hun buurt aangaan.

38 *Daarom wil de PSP het volgende:*

a Afschaffing van de monarchie. De functie van staatshoofd wordt waargenomen door de regering.

b Verkiezing van de voorzitters van de provinciale en gemeentelijke besturen door de vertegenwoordigende lichamen van de betreffende bestuurslaag. Vooruitlopend hierop krijgen de gemeenteraden en Provinciale Staten het recht om bij de benoeming van burgemeesters en kommissarissen der

koningin een bindende voordracht voor de regering op te stellen.

c Uitbreiding van het Gemeente- en Provinciefonds met 40 procent, geïndexeerd op basis van de toestand per 1 januari 1978. Vervanging van de huidige schaal- en doeluitkeringen uit de rijksfinanciën aan gemeenten en provincies door een stelsel van uitkering op grond van een tijdig ingediende begroting, waarbij een landelijk gegarandeerd nivo van kollektieve voorzieningen kan worden betaald.

d Geen belemmeringen in het financiële beleid van de rijksoverheid voor het oprichten en handhaven van gemeentelijke en provinciale bedrijven.

e De mogelijkheid voor gemeenten en provincies plaatselijke belastingen progressief naar draagkracht te heffen, om een hoger nivo van kollektieve voorzieningen en gratis dienstverlening door te voeren waar het rijk weigert daarvoor de gelden ter beschikking te stellen.

f Binnengemeentelijke decentralisatie op grond van artikel 61 tot en met 64 van de Gemeentewet niet uitsluitend door instelling van gekozen wijkraden, maar desgewenst ook door de overdracht van bevoegdheden van gemeentebesturen aan organen die uit aktie van de bevolking voortkomen. Bijvoorbeeld aan buurtgroepen die hun buurt in zelfbeheer nemen en aan buurtvergaderingen verantwoording afleggen.

g Decentralisatie van beslissingsbevoegdheden naar een zo laag mogelijk nivo met garanties voor de vrijheden en rechten van minderheden. Overdracht van (de bevoegdheden over) gedeconcentreerde rijksdiensten aan de provincies.

h Bij gemeentelijke of provinciale grenswijzigingen en herindeling zijn zowel sociaal-economische als kulturele samenhang, decentralisatie en schaalverkleining uitgangspunt, zonder dat dit leidt tot het van bovenaf beperken van bevoegdheden.

i Verlening van kultureel zelfbestuursrecht aan bevolkingsgroepen met een eigen taal en/of kultuur.

j Overgang naar een éénkamerstelsel met tenminste 225 leden, gekozen op grondslag van evenredige vertegenwoordiging zonder kiesdrempel. Afwijzing van elke vorm van distriktenstelsel of kiesdrempel ook bij de verkiezing van het Europees Parlement.

k Aktief en passief kiesrecht voor alle ingezetenen vanaf 16 jaar, ook indien zij de Nederlandse nationaliteit nog niet bezitten (uitgezonderd personeel van diplomatieke vertegenwoordigin-

gen).

l Zetels behoren toe aan de partijen, die uitmaken wie de zetels zullen bezetten en die hun afgevaardigden desgewenst tussentijds kunnen vervangen. Afschaffing van het verbod van last en ruggespraak. Verdubbeling van de gelden voor fractie-assistentie.

m Verbod op betaalde nevenfuncties voor leden van vertegenwoordigende lichamen, waarvan het werk overeenkomt met een normale dagtaak.

n Terugdringen van de overdracht van bevoegdheden van het parlement aan de regering, zoals die nu voortdurend plaats vindt via onder andere raamwetten.

o Opheffing van alle geheime diensten. Zolang deze nog bestaan geen verplichting voor lagere besturen om aan de activiteiten van zulke diensten mee te werken. Een verbod voor buitenlandse geheime diensten (ook van 'beviende' staten) om in Nederland te werken en een verbod van medewerking van derden aan deze geheime diensten.

p Geen beroepsverboden. Iemands politieke overtuiging is geen reden om een aanstelling te weigeren.

q Volledige erkenning van het stakingsrecht voor ambtenaren. Hun bezoldiging en arbeidsvoorwaarden mogen geen sluitpost op de begroting worden door aantasting van verworven rechten. Lagere overheden krijgen het recht om, zonder instemming van de regering, voor hun personeel betere arbeidsvoorwaarden vast te stellen dan die welke de rijksoverheid biedt. Regelmatig terugkerende werkzaamheden in opdracht van een der bestuurslagen mogen niet, bijvoorbeeld om bezuinigingsredenen, worden uitbesteed aan particuliere bedrijven.

Landbouw

39 Het bestaan in de landbouw is weinig idyllisch. De meeste boeren voeren een voortdurende strijd om het hoofd boven water te houden. Met name de boeren met kleine bedrijven hebben vaak een inkomen dat ver onder het minimum ligt. Doordat de prijsstijging van de landbouwprodukten ver achterblijft bij de hoger wordende produktiekosten en rentestijging zitten veel boeren al jarenlang op de minlijn. Individuele boeren kunnen hun inkomen alleen maar vergroten door meer te produceren. De vraag naar landbouwprodukten groeit echter niet. Dit heeft geleid tot een scherpe concurrentie in de landbouw, waarbij

de grote bedrijven het winnen. Deze werken door de enorme investeringen economischer: machines zijn goedkoper dan landarbeiders, zeker als ze veel inzetbaar zijn zoals dat op grote bedrijven het geval is. De overheid steunt langs allerlei wegen de tendens naar grotere bedrijven. Naast schaalvergroting vindt er ook intensivering plaats: de produktie per arbeidskracht en per hektare moet omhoog. Dit leidde tot bio-industrie, tot het overvloedig gebruik van kunstmest en bestrijdingsmiddelen en tot lange werkweken voor de boeren en boerinnen. Landbouwbedrijven specialiseren zich steeds meer in enkele gewassen. Dat maakt het gebruik van kunstmest en bestrijdingsmiddelen nog meer nodig. Op grote schaal wordt er krachtvoer gebruikt, dat voor een belangrijk deel uit Afrika en Zuid-Oost Azië betrokken wordt. Meestal is dat voedsel ook rechtstreeks voor menselijke consumptie te gebruiken. Zo wordt voedsel dat in die landen van de Derde Wereld dringend nodig is, gebruikt om hier aan overproduktie bij te dragen. Bij vleesproduktie gaat bovendien een groot gedeelte van de voedingsstoffen verloren.

De ontwikkeling tot concentratie laat niets meer over van het 'vrije ondernemerschap' van boeren. Voor het bekostigen van de nodige investeringen moeten ze geld lenen bij banken, die hen daardoor in hun greep krijgen. Voor afzet van de produkten is de boer afhankelijk van de verwerkende industrie. Vaak via kontrakten die de boer met handen en voeten binden. Maar het bedrijfsrisiko blijft wel voor de boer. De prijzen voor de produkten geven boeren geen behoorlijk en geen gegarandeerd inkomen. Daardoor zijn veel boeren — met name op de zandgronden — in feite slecht betaalde landarbeiders, die bovendien nog het bedrijfsrisiko dragen.

De Nederlandse overheid heeft het landbouwbeleid uit handen gegeven aan de Europese Gemeenschap. Ook het beleid van de EG is er nog steeds op gericht dat alleen maar grote bedrijven overblijven. Die profiteren het meest van het bestaande systeem van subsidiëring van diverse landbouwprodukten. Om overproduktie tegen te gaan en om de kosten te beperken heeft de EG de laatste jaren de garantielijzen verlaagd en de melkheffing ingevoerd. Deze maatregelen werken alleen maar averechts. Door een nog hogere produktie proberen de boeren hun oude inkomen weer te halen. Zo wordt de overproduktie eerder vergroot

dan weggewerkt.

Volgens de PSP biedt het huidige landbouwbeleid van de EG en van de Nederlandse overheid geen perspectief. De uitgangspunten van een goed landbouwbeleid moeten zijn:

- een behoorlijk en een gegarandeerd inkomen voor de boeren bij een redelijke arbeidstijd;
- bevordering van koöperatieve bedrijfsvoering;
- terugdringing van de invloed van banken, voedselconcerns en tussenhandel;
- tegengaan van de bio-industrie.

Door een gegarandeerd inkomen vervalt voor de boeren de noodzaak om de produktie op te voeren tot bio-industrie en uitputting van de grond. De kwaliteit van voedsel kan dan centraal komen te staan. Om opdrijving van de grondprijs door spekulatie en concurrentie te voorkomen moet de grond in handen van de gemeenschap komen. De agrarische gronden moeten beheerd worden door een groundbank, waarin gebruikers een zeer zware stem hebben. Een planmatige produktie dient daarbij tot stand te komen onder toezicht van organisaties van boeren, landarbeiders, konsumenten en milieubeweging. Alleen zo komen ook jonge boeren nog aan de bak.

Ook de wijze waarop geproduceerd wordt dient onder controle van gemeenschapsorganen te staan. Het gebruik van kunstmest en giftige bestrijdingsmiddelen moet worden teruggedrongen. Een kleinschalige produktiewijze met kleine akkers en intensieve vruchtwisseling kan hiervoor uitkomst bieden. De economische nadelen hiervan moeten worden opgevangen door dat de overheid op grond tegen een lage prijs verpacht en doordat de tussenhandel wordt uitgeschakeld.

Het Landbouwschap en de verschillende produktschappen moeten worden opgeheven. Demokratische boeren- en landbouworganisaties moeten hun taken overnemen.

40 *Daarom wil de PSP het volgende:*

- a Een planmatige (produktie)beperking voor landbouwprodukten met een structureel overschot. Afschaffing van de melkheffing.
- b Geen subsidie naar produktie, maar een prijspolitiek en inkomenssubsidies die ook aan boer en tuinder een gegarandeerd redelijk inkomen geven bij normale werktijden.
- c De grond in gemeenschapshanden, maar uitgegeven aan gebruikers tegen

lage huren of zonder vergoeding, al naar het gebruik.

d Drastische beperking van het gebruik van giftige bestrijdingsmiddelen. Sterke subsidiëring van onderzoek en experimenten met biologische teelt- en bestrijdingsmiddelen in de landbouw.

e Goede voedselvoorlichting, onder andere gericht op het terugdringen van de vleesconsumptie.

f Geen bio-industrie: waar nodig worden boeren door subsidiëring en prijsverhoging in staat gesteld te produceren zonder gedwongen te zijn dieren te mishandelen.

g Geen ontginning van nieuwe landbouwgronden ten koste van natuurgebieden. Behoud van oude kultuurlandschappen met rekreatieve en cultuurhistorische waarde.

h Opheffing van de waterschappen. Hun taken worden overgenomen door provincies en gemeenten.

i Democratisering van de procedures bij ruilverkavelingen.

Energie

41 De energievoorziening neemt een steeds belangrijker plaats in binnen de maatschappij. De huidige welvaart is grotendeels gebaseerd op een omvangrijk gebruik van goedkope energie. Energie is een sleutelsektor van de economie. Macht over deze sektor geeft veel macht in andere sectoren van de ekonomie die ervan afhankelijk zijn. Het is dan ook niet verwonderlijk dat juist in de energiesektor de (machts)koncentratie in grote ondernemingen ver gevorderd is. In de oliesektor was deze concentratie al sinds het einde van de vorige eeuw een feit. Sinds de jaren zestig proberen de olieconcerns hun invloed uit te breiden tot andere energiebronnen, zoals uranium en steenkool. Ook beïnvloeden de energieconcerns het energiebeleid van de staat. Op ministeries en in adviesraden blijken de belangen van de energieconcerns rijkelijk vertegenwoordigd te zijn.

De energieopwekking vindt in Nederland voor bijna 95 procent plaats door middel van verbranding van aardgas, olie en steenkool. Schadelijk zijn de luchtverontreiniging en de thermische verontreiniging door opwarming van water en lucht. Als 'oplossing' voor dit probleem en voor de energieschaarste bepleitte de overheid kernenergie als een 'goedkope en veilige' energiebron. Maar kernenergie geeft al bij geringe toepassingen gevaren voor mens en milieu over een zeer lange

periode. De mogelijkheid om de kern-technologie te gebruiken voor militaire doeleinden vormt een zeer ernstige bedreiging voor de wereldvrede. Bovendien kunnen de veiligheidsmaatregelen bij kernenergie leiden tot een autoritaire staat die de individuele vrijheid en democratische verworvenheden aantast.

Door een steeds massalere anti-kern-energie-beweging is het op dit moment politiek onmogelijk geworden met het geplande kernenergieprogramma door te gaan. De regering Van Agt zoekt een uitweg door een Brede Maatschappelijke Diskussie te organiseren. Daarin wil zij ons laten kiezen voor kernenergie of kolen. De huidige opzet van deze discussie is voor de PSP onaanvaardbaar.

De regering Van Agt en de ondernemers willen hun energiebeleid niet herzien. Het huidige besparingsbeleid leidt slechts tot vermindering van de groei van het energieverbruik. Op woongebied wachten we nog op verhoging van de besparingssubsidies in de woningwetsektor en energiebesparende bouwvoorschriften. De elektriciteitsbedrijven krijgen de kans om de toelevering van overtollige elektriciteit uit het bedrijfsleven te saboteren. Vijftig procent van de onderzoeksgelden voor energie gaat nog steeds naar kernenergie.

Ook doet de regering maar weinig moeite het patroon van productie en consumptie te veranderen. Er worden geen maatregelen genomen tegen wegwerpverpakkingen en overbodig autoverkeer. Het tarief bij grootgebruik is nog steeds aanzienlijk lager dan voor het kleingebruik.

De regering en het Energie-onderzoeks Centrum Nederland (ECN) saboteren het onderzoek naar alternatieve bronnen. Dit onderzoek verloopt uiterst traag. Bovendien ontbreken experimenten om het rendement van alternatieve energiebronnen op grote schaal te toetsen.

De PSP vindt dat dit wanbeleid zo snel mogelijk moet worden omgeboogen. Kernsplijting is, waar ook ter wereld, levensgevaarlijk en dus onaanvaardbaar. Ook het onderzoek naar kernfusie moet stopgezet worden. Kernfusie is een zeer gecentraliseerde energiebron met enorme beheersproblemen en gevaar voor ontsnapping van en vergiftiging door tritium. De onderzoekskosten zijn ontzaglijk hoog.

Een zo groot mogelijk deel van de Nederlandse energievoorziening moet komen uit bronnen die niet opraken zoals zon en wind. Daarnaast moeten

de investeringen in energiebesparing worden opgevoerd en energiebesparende (bouw)voorschriften worden vastgelegd. Energiebesparing moet vooral in de produktiesektor tot stand komen. Er moet daarom een einde komen aan de chaos in het produktiesysteem. Ook om redenen van verstandig energiegebruik is het nodig dat de bevolking bepaalt waar, hoe en wat geproduceerd wordt aan de hand van criteria met betrekking tot wenselijkheid, milieuveiligheid en evenwichtige verdeling van de welvaart over de wereld.

De energiesektor moet ingrijpend worden gedemokratiseerd en gedecentraliseerd waar dit de energiebesparing ten goede komt. Een en ander moet worden vastgelegd in een nationaal energieplan. Daarin worden de bijdragen van verschillende energiebronnen, het energieonderzoek en de structuur van de energievoorziening geregeld.

42 *Daarom wil de PSP het volgende:*

- a Stopzetting van de deelname aan het Kalkar- en Superphenixproject. Stopzetting van de kerncentrales in Borssele en Dodewaard en de UCN-fabriek in Almelo. Geen nieuwe kerncentrales in Nederland. Geen proefboringen voor de opslag van radio-actief afval.
- b Verzet van de Nederlandse regering tegen kernenergie (plannen) in andere landen, met name de Bondsrepubliek Duitsland en België. Geen uitvoer van nucleair materiaal en kennis op nucleair gebied. Geen invoer van elektriciteit, opgewekt door buitenlandse kerncentrales.
- c Geen bouw meer van grote elektriciteitscentrales. De afvalwarmte van bestaande centrales wordt slechts voor nabij gelegen woonwijken, dorpen of industrieën nuttig gebruikt. Elektriciteit wordt zo veel mogelijk geproduceerd in stadsverwarmingscentrales en in bedrijven die veel warmte produceren. Experimenten met elektriciteitsopwekking uit windkracht.
- d Een zo beperkt mogelijk gebruik van steenkool. Aan het gebruik worden strenge milieunormen gesteld, zodat de verontreiniging met stof en SO₂ niet toeneemt. Indien Nederland op langere termijn behoefte heeft aan steenkool, winning uit eigen bodem uitsluitend met mens- en milieuvriendelijke methoden.
- e Meer geld voor onderzoek naar en invoering van alternatieve energie. Er komt een experiment met gekombi-

neerde zonne- en gasverwarming in 2000 woningwetwoningen. In de bouwvergunning worden voorwaarden met betrekking tot isolatie, passieve zonneverwarming en zonnekollektoren opgenomen. Hierdoor ontstane hoge woonlasten worden boven een bepaalde norm gecompenseerd.

f Energiebronnen, energieproductie en -distributie in gemeenschapshanden, zodat de baten van de aardgas- en oliewinning geheel aan de gemeenschap ten goede komen. KEMA en ECN komen onder directe controle van het parlement. Ook de SEP komt rechtstreeks onder democratische controle en krijgt nauw omschreven taken.

g Instelling van een tarievenstelsel waarbij boven een norm de prijs per verbruikte eenheid stijgt. Levering en prijs van aardgas en elektriciteit voor produktiedoeleinden worden bepaald aan de hand van maatschappelijke noodzaak en wenselijkheid van de betreffende produktie. Vooruitlopend hierop opheffing van de tariefverschillen tussen klein- en grootgebruik. Af-schaffing van het vastrecht. Verlaging van de aardgasprijzen voor kleingebruik.

h Geen aanlanding van LNG. Transport van aardgas over grote afstanden per pijpleiding. Aanlanding van LPG uit de Noordzee per pijpleiding. Geen aanlanding van LPG op de Maasvlakte of elders binnengaats. Vervoer van LPG zoveel mogelijk per pijpleiding. Indien aanlanding van LNG en/of LPG in de toekomst nodig mocht blijken, zal dit op een buitengaats eiland gebeuren.

i Gebruik van LPG bij voorkeur in de petrochemie en voor elektriciteitsopwekking. Beperking van het kleingebruik (onder andere in auto's). Verbod op LPG-stations in de bebouwde kom. Opname van LPG in de wet gevaarlijke stoffen.

j Subsidie aan milieugroepen voor het verspreiden van informatie op energiegebied.

Recreatie

43 De verkorting van de arbeidsdag en de toegenomen werkloosheid dragen bij tot meer besteedbare vrije tijd. Dit zal nog meer het geval zijn wanneer een kortere werkweek en een verlaging van de pensioengerechtigde leeftijd doorgevoerd wordt. De recreatieve voorzieningen houden zeker gelijk tred met deze ontwikkeling. Er is een ruimtelijke scheiding gekomen tus-

sen wonen en rekreëren: door het winstbejag is de grond in woongebieden te duur geworden om er volkstuintjes of zo iets aan te leggen. Naast deze ruimtelijke scheiding brengt de kapitalistische produktiewijze ook een inhoudelijke scheiding tussen werken en rekreëren. Voor grote groepen mensen is het onmogelijk werk te doen waarbij zij hun mogelijkheden zinvol gebruiken of ontwikkelen. Rekreatie heeft in deze situatie voor een belangrijk deel als funktie dat mensen geestelijk weer voldoende bijkomen om de arbeid te kunnen voortzetten.

Bij veel sportbeoefening heerst de mentaliteit van winnen-tot-elke-prijs. De geforceerde lichamelijke eisen maken met name topsport tot een ongezonde bezigheid. Dat topsport gezond zou zijn is dan ook grotendeels een mythe. Het zogenaamde karakter bevorderen is in de praktijk een bevordering van ongewenste waarden.

Het bedrijfsleven maakt zich van steeds meer sporttaken meester. Dat geldt in het bijzonder voor beroepssport, maar in toenemende mate ook voor amateurverenigingen. Deze bemoeienis tast de democratie in de sportverenigingen aan. Doordat de sponsor op elk moment de subsidie kan intrekken, krijgt hij grote invloed op het verenigingsbeleid. De leden van de vereniging hebben zo weinig meer te vertellen.

De PSP vindt dat de recreatieve mogelijkheden — sport, spel, creatieve beleving, algemene ontwikkeling en dergelijke — voor iedereen in gelijke mate toegankelijk moeten zijn. Aan de ruimtelijke scheiding tussen wonen en rekreëren moet een einde komen. In iedere buurt of wijk moeten voorzieningen op dit gebied aanwezig zijn, zoals groenvoorzieningen, volkstuinten, sportvelden, zwembaden, buurthuizen en speelplaatsen.

44 *Daarom wil de PSP het volgende:*

a Uitbreiding van het aantal volkstuinten. In geen geval mogen volkstuinten wijken voor andere plannen, als niet gelijkwaardige nieuwe ruimte wordt aangeboden tegen volledige schade-loosstelling.

b Een prijsbeschikking om de tarieven op campings, met name van de staanplaatsen voor stacaravans in de hand te houden.

c Een wettelijke regeling die de rechtspositie van de rekreaant tegenover de campingbaas verzekert.

d Geen recreatie ten koste van na-

tuurgebieden, broedplaatsen van vogels en dergelijke.

e In natuurgebieden en op de Waddeneilanden geen auto's uitgezonderd die van de bewoners.

f Bij NS-stations gratis uitleen van fietsen.

g Bevordering van actieve recreatie in en buiten sportverenigingen, onder andere door gratis toegang tot zwembaden. Ruime subsidiëring van amateursport, zodat de kosten van het lidmaatschap voor niemand een bezwaar kunnen zijn.

h Alleen overheidssubsidies voor professionele sport als de overheid ook zeggenschap krijgt over de besteding. Geen subsidie als een vereniging een commerciële sponsor heeft.

i Voorzieningen voor gehandicapten, zoals aangepaste ingangen, bij zomer- en recreatiehuizen, zwembaden, sportzalen en sportterreinen.

j Naakte openluchtrecreatie op alle openbare recreatieterreinen vrij.

k Een nationaal waterrecreatieplan, met onder meer vastlegging aantal ligplaatsen, beperking van motorboten door registratie, omvangsbepalingen op binnenwateren voor motorvermogen. Uitbreiding van de voor motorboten verboden vaarten. Verbod van speedboten.

Kunst

45 Een groot deel van de kunst komt alleen ten goede aan een maatschappelijke bovenlaag. Dat ligt ook voor de hand wanneer die kunst betaald wordt door rijke opdrachtgevers. Maar de rol van partikuliere opdrachtgevers is in grote mate overgenomen door de overheid. Vroeger moesten veel kunstenaars zich aanpassen aan de eisen van hun rijke opdrachtgevers, die zich als enigen de luxe van kunstgenot konden veroorloven. Maar ook nu de rol van de partikuliere opdrachtgever grotendeels is overgenomen door de overheid, bestaan nog steeds de traditionele drempels van de kultuurgebouwen waarin kunst zich afspeelt. Het beleid van de overheid is erop gericht de kunstbeoefening 'in stand' te houden. Door dit kunstbeleid wordt de kunstvernieuwing onvoldoende bevorderd.

De PSP vindt dat kunst bereikbaar moet zijn voor alle mensen. Daartoe moeten de gevestigde kunstinstellingen gedemokratiseerd worden. Alle drempels die ze voor het gewone publiek ontoegankelijk maken moeten worden afgebroken. Groepen die nu weinig invloed kunnen hebben op het

tot stand komen van kunst moeten kunnen optreden als opdrachtgever, of zelfs kunst kunnen maken. In samenwerking tussen de 'gebruikers' en de kunstenaars kan de kunst zich ontwikkelen en vernieuwen in de richting van meer maatschappelijke toepassingen. Omdat kunst voortkomt uit een ontwikkelingsproces, en het tijd kost voordat nieuwe kunstvormen hun plaats in de maatschappij hebben gevonden, zal er altijd een deel van de kunst zijn dat maar een kleine groep mensen bereikt. Het kunstbeleid moet er mede op gericht zijn deze nieuwe vormen zoveel mogelijk voor iedereen toegankelijk te maken. Kunst die verzet tegen de onderdrukkende structuren in de maatschappij weergeeft of mensen daartoe probeert te brengen mag niets in de weg worden gelegd en zal door de PSP steeds worden gesteund. Kunstenaars moeten zich volledig kunnen uiten, zonder censuur, verkommetering of wat voor aanpassing aan 'gangbare ideeën' dan ook. Daartoe is een niet-elitair kunstbeleid nodig, waarbij in de eerste plaats een behoorlijke bestaanszekerheid wordt verschafte aan zowel de scheppende als uitvoerende kunstenaars. Zo ontstaan ook de voorwaarden voor een creatieve kunstbeleving. Kunst kan dan ook meer gaan dienen als middel om inzicht te krijgen in de maatschappij.

46 *Daarom wil de PSP het volgende:*

a Een inkomensregeling die alle kunstenaars een reële bestaanszekerheid biedt, zonder belemmeringen voor vrouwelijke kunstenaars (zoals materiaalvergoeding gekoppeld aan kostwinnerschap). Deze regeling moet uitgevoerd worden door democratische organen. Kunstwerken die door deze regeling tot stand komen moeten zoveel mogelijk voor iedereen bereikbaar zijn.

b Een algemene 1-procentsregeling voor de kunst bij alle door de overheid gefinancierde of gesubsidieerde voorzieningen. Daardoor kunnen kunstenaars werkzaam zijn in opdracht van bijvoorbeeld onderwijs- of welzijnsinstellingen, stedenbouwkundige teams, wijkcentra en openbaar vervoersbedrijven.

c Meer onderwijsuren voor kunstzinnige vorming.

d Geen subsidie aan commerciële instellingen. Verschuiving van subsidies op exploitatiebasis voor vaste kunstenaarskollektieven. Podiumsubsidies voor niet-kostendekkende uitvoeringen

en voorstellingen. Hervreiding van de subsidies ten gunste van kleine, vernieuwende gezelschappen. Geen 'censuur' op kunstuitingen bij het toekennen van subsidies.

e Democratisering en openbaarheid van alle overheidsadvieslichamen op het gebied van kunst en kultuur, met vertegenwoordiging van kunstenaarsbonden.

f De toegang tot musea gratis. Elk groot museum edukatieve dienst.

g Openbare artotheken, op dezelfde wijze opgezet als nu openbare bibliotheken.

h Handhaving van de vertikale prijsbinding bij boeken.

i Uitbreiding van het aantal ruimten waar muziek gemaakt kan worden.

j Kunst op straat vrij.

Regionale kultuur

47 Zoals in alle landen waar een minderheid het voor het zeggen heeft overheerst ook in Nederland de kultuur van de heersende klasse. Dat komt onder andere tot uiting in de taal. Datgene wat als 'algemeen beschaafd Nederlands' geldt is oorspronkelijk de streektaal van de Kennemer regenten in Holland, het rijkste gewest van de Nederlanden. Elke streektaal in Nederland die afwijkt van het 'algemeen beschaafd Nederlands' wordt dan ook gediskrimineerd. Zij krijgt een zeer lage status toebedeeld. Het onderwijs wordt bij voortduring misbruikt om deze schrijnende situatie te laten voortduren.

De PSP wijst deze onderdrukking op kultuurgebied radikaal af. De bevrijding van de kultuur van het volk is niet te verwezenlijken zonder de bevrijding van de onderdrukte groepen. Maar ook nu al moeten we werken aan die kulturele bevrijding.

48 Friesland

Vanzelfsprekend geldt bovenstaande ook voor Friesland. Toch neemt Friesland een aparte plaats in. De Friese beweging heeft na honderd jaar strijd voor elkaar gekregen dat een klein aantal rechten, zoals wij die voorstaan, in Friesland werkelijkheid zijn geworden. Zo is het Fries op de kleuter- en basisscholen ingevoerd. Toch geldt ook in Friesland nog te veel dat de ontplooiingskansen stijgen naarmate men het 'algemeen beschaafd Nederlands' beter beheerst.

De PSP vindt dan ook dat de Friese taalbeweging volledig steun van de

rijksoverheid verdient. Hierbij moet er echter voor worden gewaakt dat er geen 'algemeen beschaafd Fries' gaat ontstaan. Dat zou de onderdrukkende rol van het 'algemeen beschaafd Nederlands' over kunnen nemen.

49 Daarom wil de PSP het volgende:

a Opneming in de grondwet van het recht de eigen taal te gebruiken. Nadere uitwerking van dit grondrecht in de regio's wat betreft onderwijs, wetgeving, rechtspraak, openbaar bestuur en dergelijke.

b Integratie van regionale talen als medevoertalen in het openbare leven.

c Invoering van de regionale taal in het onderwijs.

d Financiële en andere steun aan eigentalige kranten, tijdschriften en omroepen.

e Volledige integratie van het Fries als voertaal op het punt van bestuur, rechtspraak en dergelijke in Friesland.

f Uitbouw van de dependance van de Rijksuniversiteit Groningen te Leeuwarden tot een volwaardige universiteit, waar men in het Fries kan studeren.

g Erkenning en gebruik door PTT, ANWB, NS en dergelijke van de Fries-talige vormen als officiële namen voor geografische benamingen (straten, plaatsen, wateren en dergelijke) in Friesland.

h Oprichting van een volwaardige omroep voor Friesland, betaald door het rijk.

Media

50 In Nederland bestaat persvrijheid. Er is een grote verscheidenheid aan dagbladen en radio- en TV-omroepen. Die verscheidenheid wordt bedreigd door de persconcentratie, de opheffing van dagbladen en de 'vertrouwing' van de omroepen.

De mogelijkheid om van de persvrijheid gebruik te maken, is niet voor alle maatschappelijke groepen en stromingen even groot. De invloed van krantenlezers en journalisten op het redaktionele beleid is gering. Een aantal omroepen heeft in plaats van een democratische verenigingsstructuur een stichtingsvorm.

Het oprichten en instandhouden van kranten en omroepen kost veel geld. Dat geld wordt verkregen door een beleid te voeren dat zoveel mogelijke adverteerders en kijkers oplevert. Het gevolg is een diktatuur van de kleurloze middelmaat, de 'vertrouwing', die voor-

oordelen bevestigt, kritische informatie achterwege laat en de aandacht afleidt naar sterren in de amusementswereld. Links is in de media sterk ondervertegenwoordigd.

De PSP vindt het een belangrijk vereiste in een democratie, dat iedereen goede informatie kan krijgen over alles wat van maatschappelijk belang is. Voor radio en televisie dienen de verscheidenheid van de omroepen, hun democratie en de rechten van hun medewerkers gewaarborgd te zijn. Kranten en tijdschriften moeten kunnen bestaan zonder afhankelijk te zijn van adverteerders of andere commerciële belangen. Dit valt te bereiken door voor de kranten eenzelfde regeling in te voeren als voor radio en televisie: de drukkerijen komen in gemeenschaps handen en stellen hun diensten ter beschikking van uiteenlopende persorganen.

51 Daarom wil de PSP het volgende:

a Vooruitlopend op bovenstaande maatregelen, omvorming van het bedrijfsfonds voor de pers tot een subsidiefonds. Voor een subsidie komen alleen die bladen in aanmerking, die een democratisch statuut hebben dat invloed garandeert van redactie, personeel en abonnees. Dat fonds moet betaald worden uit de algemene middelen.

b Afschaffing van de kijk- en luistergelden. Bekostiging naar draagkracht door financiering uit de algemene middelen.

c Ontkoppeling van het lidmaatschap van de omroepen en het abonnement op een programmagids. Bij veel omroepen zijn de leden u immers alleen maar abonnee op de gids.

d Wijziging van de omroepwet, zodat de omroepen een democratisch statuut moeten hebben om zendtijd te kunnen krijgen.

e Een schijvenstelsel voor de zendtijdverdeling in plaats van het huidige stelsel van statussen. Het feit dat een kleine wijziging in ledental een grote statusverandering kan betekenen, werkt alleen maar krampachtige reklame in de hand.

f Geen STER- en bioscoopreklame. Commerciële zenders blijven verboden. Zolang de STER-reklame nog bestaat, verbod van reklame via radio en tv voor alcoholhoudende dranken.

g Kabelnetten alleen in gemeenschaps handen. Tegengaan van commerciële exploitatie van kabels. Gebruik van de mogelijkheden van kabel-

omroep voor plaatselijke programma's.
Geen feitelijke verplichting tot afname
van kabeltelevisie.

h Bevordering en uitbreiding van regionale omroepen die door de rijksoverheid gefinancierd worden. Gelijke financiering voor iedere omroep.

i Strikte handhaving van het verbod op sluikreklame.

Partij van de Arbeid

Weerwerk

PvdA

Partij van de Arbeid
Nicolaas Witsenkade 30
1217 ZT Amsterdam
020-26 24 24

Weerwerk nodig in de jaren tachtig

Rechts regeren in een tijd van economische teruggang maakt tal van mensen moedeloos. Werkloosheid en woningnood nemen toe, anders worden gevraagd om die problemen aan te pakken, maar elk uitzicht op een oplossing ontbreekt. Veel mensen betwijfelen of de politiek de problemen van de jaren tachtig nog wel aan kan. Zij wenden zich af en proberen, elk voor zich, er maar het beste van te maken.

De Partij van de Arbeid acht dit een funeste ontwikkeling. Hoe ernstig de problemen ook zijn, machteloos zijn wij niet. Werkloosheid en woningnood zijn geen natuurverschijnselen. Zij zijn het produkt van een samenleving waarin de machtsverhoudingen ongelijk zijn verdeeld. Die samenleving is veranderbaar. De ontwikkelingen zijn beïnvloedbaar en beheersbaar als wij in staat zijn de ongelijkheid van macht te doorbreken. Wij mogen de ontwikkelingen van de jaren tachtig niet moedeloos over ons heen laten komen. **WEERWERK** is geboden. Weerwerk vanuit een perspectief dat mensen weer tot solidariteit brengt.

De noodzaak van sturing

Onze samenleving vertoont het beeld van een warwinkel. Temidden van een toenemende leegstand zoeken steeds meer mensen tevergeefs naar een huis. Grote financierders beleggen miljarden in het buitenland terwijl de volkswoningbouw instort en de steden verkommeren. Zelfs de sterkste multinationals zetten steeds meer mensen op straat. Hoe schaarser de energie, des te hoger de oliewinsten. Veel mensen zitten werkloos thuis terwijl er met name in

Nederland en de wereld nog zo ontzettend veel te doen is.

Eén ding staat vast: kennis en arbeid, kapitaal en techniek worden onvoldoende benut om die problemen aan te pakken die wij als samenleving het belangrijkste vinden. Daarom kiest de Partij van de Arbeid voor een sturend beleid.

Werkloosheid en woningnood kunnen alleen effectief worden bestreden met nieuwe sturingsinstrumenten. Ook als dat betekent dat ingrepen nodig zijn in de bestaande machtsverhoudingen.

In een stuurloze samenleving dreigt op den duur ook de democratie te stranden. Een democratie kan immers alleen goed werken als de mensen ook zelf richting kunnen geven aan de samenleving en zich kunnen herkennen in het gevoerde beleid.

Eerlijk delen in een tijd van teruggang

De economische teruggang plaatst tal van mensen voor grote problemen. Velen voelen zich in hun bestaanszekerheid bedreigd. Materiële welvaarts-groei zit er voor vrijwel niemand meer in. Menigeen zal een stapje achteruit moeten doen. Zo'n ontwikkeling is moeilijk te aanvaarden. Zij roept zelfs grote weerstand op als blijkt dat:

- de gevraagde offers niet eerlijk worden verdeeld, doordat tal van voorrechte groepen onvoldoende worden aangepakt of kans zien telkens weer door de mazen van de wet te kruipen;
- de gebrachte offers onvoldoende worden aangewend om bestaande werkgelegenheid te behouden of nieuwe arbeidsplaatsen te scheppen;

— de materiële achteruitgang ook nog gepaard gaat met een verslechtering van de kwaliteit van het bestaan.

Juist in een tijd van economische teruggang komt het er op aan dat een herkenbaar beleid kan worden gevoerd. Een beleid, dat in staat is inkomensoffers om te zetten in werk en dat benut voor de verbetering van de leefomstandigheden. In een stuurloze samenleving is dat onmogelijk. Met nieuwe sturingsinstrumenten kan het getij worden gekeerd.

Een keuze voor de jaren tachtig

In een stuurloze samenleving is het stellen van prioriteiten een machteloos gebaar. Wie keuzes wil maken voor de jaren tachtig is verplicht om aan te geven met welke instrumenten het gestelde doel is te bereiken. Daarom kiest de Partij van de Arbeid in het kader van een centraal ontwikkelingsplan voor het scheppen van 335.000 à 350.000 nieuwe banen in de komende vier jaar. Het beleid in de drie sectoren van onze economie: vrije markt, niet-kommerciële dienstensektor en overheid, zal op het halen van deze taakstelling moeten worden gericht.

Andere beleidsdoelstellingen zullen hieraan ondergeschikt zijn. Afhankelijk van de financiële mogelijkheden (uitgaand van een selektieve groei van 2 1/4% per jaar) kiest de Partij van de Arbeid voor de volgende rangorde:

- 1 herstel van werkgelegenheid;
- 2 op peil houden van de hulp aan de Derde Wereld;
- 3 bescherming van kollektieve voorzieningen en sociale zekerheid.

Verlaging van koopkracht om deze prioriteiten veilig te stellen moet wor-

den aanvaard, maar dan wel zodanig, dat de hoogste inkomens de grootste offers brengen, terwijl de koopkracht van de minimuminkomens en -uitkeringen worden gegarandeerd.

Werken voor wonen

De hantering van nieuwe sturingsinstrumenten (zoals sektorplannen en beleggingsvoorschriften) maakt het ook mogelijk tot een samenhangend beleid te komen, dwars door de verschillende sectoren heen. Teveel nog worden particuliere en kollektieve sektor tegenover elkaar gesteld. Deze tegenstelling gaat voorbij aan het feit dat:

- een actief overheidsbeleid een uitstralende werking heeft in de marktsektor;
- een gericht beleid in de marktsektor van groot belang kan zijn voor de vervulling van maatschappelijke behoeften;
- de snelst groeiende, niet-kommerciële dienstensektor meer en meer een eigen betekenis heeft.

De Partij van de Arbeid kiest voor een werkscheppend beleid in elk van de drie sectoren, zoveel mogelijk gericht op het verhelpen van de meest dringende maatschappelijke tekorten. In dat kader staat de bestrijding van de 'nieuwe' woningnood voorop. Ook het ruimtelijk beleid is van deze prioriteit doortrokken: financiën, arbeidskracht en wettelijke instrumenten zullen bij voorrang worden ingezet voor de versterking van de woon- en verzorgingsfunctie van de oude buurten in de steden (stadsvernieuwing).

Een creatief kultuurbeleid

Nu de grenzen van de materiële welvaartsgroei bereikt zijn, is het meer dan ooit noodzakelijk ons bestaan in te stellen op kwaliteit. Dat vraagt om een creatief kultuurbeleid dat er op gericht is de mensen zelf zoveel mogelijk zeggenschap te geven over de vormgeving van hun woon-, leef- en werksituatie.

Zo'n beleid houdt rekening met de behoefte aan emancipatie, verzelfstandiging en individualisering dat zich overal in onze samenleving aftekent. In de jaren tachtig zullen de mensen geheel eigen eisen stellen aan de manier waarop zij willen wonen en werken. De tijd van grauwe eenheidspakketten (eengezinswoningen in een rijtje, 40-urige werkweek gedurende 45 jaar) is voorbij. De overheid heeft tot taak ervoor te zorgen dat alle mensen, vooral ook diegenen die zich in een achter-

standssituatie bevinden, de kans krijgen zich op hun eigen manier in onze samenleving thuis te voelen. Dat biedt ook mogelijkheden voor een eigentijdse aanpak van de werkloosheid door het delen van bestaande arbeid, arbeidstijdverkortung en het scheppen van nieuwe, op individuele voorkeuren afgestemde banen.

De democratisering van de overheid

Voor een herkenbaar beleid is het nodig ook de overheid zelf ingrijpend te hervormen. Het huidige overheidsapparaat staat te ver van de mensen af. Het is uit zijn voegen gegroeid, te centraal en hiërarchisch opgezet, te bureaukratisch in zijn dienstbetoon, te ondoorzichtig, en, vooral ook te traag in zijn besluitvorming. Wie de overheid met nieuwe sturingstaken wil belasten ontkomt er niet aan om de bestuurbaarheid en de herkenbaarheid van de overheid te vergroten. Daartoe moeten de gekozen organen een sterkere greep op het ambtenarenapparaat krijgen, taken worden afgestoten door decentralisatie en democratisering, dichter naar de mensen toe.

Ontspanning in de wereld

De Partij van de Arbeid weigert de bedreigingen van de jaren tachtig als natuurverschijnselen te beschouwen. Zij meent dat, bij doorbreking van de bestaande machtsverhoudingen, de ontwikkelingen beheersbaar zijn. De bestaande machtsverhoudingen zijn echter alleen te doorbreken indien men bereid is daarbinnen verantwoordelijkheid te aanvaarden.

Dat geldt vooral ook voor de internationale machtsverhoudingen. Ook hier zijn de dreigingen groot. De Oost-West-verhouding bevindt zich op een dieptepunt, de kernwapenwedloop gaat onverminderd voort, de armoede in de wereld neemt toe. De Partij van de Arbeid kiest voor een eerlijk delen tussen Noord en Zuid; doorbreking van de konfrontatie tussen Oost en West en terugdringing van de kernwapenwedloop, ook door het nemen van eenzijdige stappen. Zij realiseert zich dat zo'n beleid alleen is waar te maken door het kiezen van een eigen positie binnen de bestaande machtsstructuren.

Sturen is besturen

Wie de ontwikkelingen in de jaren tachtig, nationaal en internationaal zo goed mogelijk wil sturen zal bereid

moeten zijn te besturen. De Partij van de Arbeid is daartoe bereid, op voorwaarde van een herkenbaar, op hervorming gericht beleid. Herkenbaar voor die mensen in onze samenleving die zich het meest bedreigd voelen. Om de moedeloosheid, veroorzaakt door een rechts beleid, weer om te zetten in hoop en solidariteit. Want een beleid dat kan rekenen op een brede steun in onze samenleving behoeft zich niet machteloos bij de bestaande machtsverhoudingen neer te leggen. Integendeel. WEERWERK is mogelijk en dus noodzakelijk.

I Kiezen voor werk

1 Iedereen die kan werken heeft recht op arbeid en in Nederland zowel als elders in de wereld bestaan nog tal van on vervulde behoeften aan goederen en diensten. Daarom wil de Partij van de Arbeid een sociaal-ekonomisch beleid dat gericht is op:

a betaalde, naar aard en omstandigheden menswaardige arbeid waarvan het behoud is veiliggesteld, voor iedereen die kan werken; met speciale aandacht voor kwaliteitsverbetering van die arbeid, in de partikuliere en in de publieke sektor; en waarbij vooral ook de behoefte aan sociaal contact, erkenning en zelfverwerkelijking mogelijkheden krijgt.

b een zodanige arbeidsherverdeling dat iedereen, die hiertoe in staat is betaald én onbetaald werk kan verrichten. Met dit laatste wordt bedoeld al die activiteiten, die voor het goed functioneren van de samenleving noodzakelijk zijn, zoals het huishouden, de verzorging en opvoeding van kinderen en deelname aan het maatschappelijk leven. Ook het onaantrekkelijke werk, zowel betaald als onbetaald, moet eerlijk worden verdeeld.

c een op de bevordering van de werkgelegenheid gerichte selektieve groei van gemiddeld 2,25%, waarbij een zuinig gebruik van grondstoffen en energie en het behoud en herstel van het natuurlijke milieu grenzenstellend zijn;

d het bij voorrang verhelpen van de meest dringende maatschappelijke tekorten (volkshuisvesting, openbaar vervoer, onderwijs, welzijn);

e onverminderde financiële bijdragen aan de ontwikkeling van de Derde Wereld, versterkt door steun aan de totstandkoming van een nieuw internatio-

nale ekonomische orde, die een rechtvaardige welvaartsverdeling in de wereld mogelijk maakt;

f een drastische vermindering van inkomens- en vermogensverschillen.

g bevordering van de arbeidsmotivatie en van de zeggenschap van mensen over de ekonomische ontwikkeling.

Er moet weer werk komen voor de vele mensen die thans werkzoekend, werkloos of gedeeltelijk arbeidsongeschikt zijn. Tevens willen de komende tijd per jaar tenminste 50.000 mensen extra (vooral jongeren en vrouwen) een baan hebben. De PvdA wil daarom in de volgende vier jaar 335.000 à 350.000 mensen aan werk helpen, als wezenlijke aanzet tot bestrijding van de werkloosheid.

— In de landbouw kan de werkgelegenheid niet worden uitgebreid, maar moet verdere afbraak worden tegengegaan door kwaliteitsverbetering en nieuwe produkten.

— In de industrie moet krachtig worden gestreefd naar vernieuwing; dit herindustrialisatie-beleid wordt onder meer gericht op herstel van werkgelegenheid via produktie en afzet van energie-arme, milieu-vriendelijke, technisch en kwalitatief hoogwaardige goederen, vooral door kleinere ondernemingen.

— In de kommerciële dienstverlening zijn eveneens mogelijkheden voor de schepping van arbeidsplaatsen, voorzover dat niet wordt verhinderd door automatisering.

— Vooral in de bouw, de energiebesparing, het milieubeheer, de niet-kommerciële dienstverlening en bij de overheid kan veel werkgelegenheid tot

stand worden gebracht, zeker gezien de maatschappelijke behoeften. Een krachtig regionaal beleid en een betere verdeling van werk over het land is noodzakelijk, zodat de verschillen in werkloosheidspercentages vermindere(n); de problemen concentreren zich niet alleen in het Noorden, Twente en Zuid-Limburg, maar nu ook in de grote steden, waar met name in grote oude stadswijken sprake is van nergens elders bekende werkloosheidspercentages.

Daarnaast is op grote schaal een betere verdeling van het betaalde werk nodig, d.m.v. arbeidstijdverkorting per dag en deeltijdarbeid, als tussenstap naar een kortere arbeidsdag. Hierdoor is ook een betere verdeling mogelijk van onbetaald werk in de huishouding, zorg voor kinderen, vrijwilligerswerk en voor deelname aan het maatschappelijk leven.

Een der manieren om produktieverlies als gevolg van a.t.v. op te vangen is bedrijfstijdverlenging, die echter niet mag leiden tot hernieuwde volkskontinuen-diensten.

Bovengenoemd beleid vergt een grote inzet van geld en nieuwe sturingsinstrumenten om aan de maatschappelijke ontwikkelingen richting te geven en aanpassingen in de produktiestructuur ten behoeve van een Nieuwe Internationale Ekonomische Orde (NIEO) aan te brengen.

Bedrijfsinvesteringen (voor verbetering van arbeidsomstandigheden, vervanging, uitbreiding, milieubehoud, energiebesparing) moeten omhoog.

Ook de overheid moet een actief en selektief, investerings-, bestedings- en

arbeidsmarktbeleid voeren.

En voor de herverdeling van arbeid moet betaald worden. Daarom zijn inkomensoffers onvermijdelijk. Maar wel op grond van eerlijk delen: de hogere inkomensstrekkers leveren het meeste in.

Ons beleid gaat van de volgende rangorde van prioriteiten uit:

- 1 herstel van werkgelegenheid
- 2 op peil houden van de hulp aan de Derde Wereld
- 3 bescherming van kollektieve voorzieningen en sociale zekerheid.

We aanvaarden, ten gunste van bovengenoemde prioriteiten, koopkrachtverlaging van alle Nederlandse inkomens (met een hoger offer naarmate het inkomen hoger is) met uitzondering van het minimumloon en de minimum sociale uitkeringen. Daárvan wordt de koopkracht dus gegarandeerd.

Bovenstaande rangorde blijft gelden bij mee- en tegenvallers in de economische ontwikkeling. Als onze doelstelling van een selektieve groei van 2,25% per jaar tijdens de regeringsperiode niet te realiseren blijkt, zullen bij de dan noodzakelijke verdere inkomensmatiging de hoogste inkomens het meeste bijdragen, maar zal de koopkrachtgarantie voor de minima worden gehandhaafd.

De overheid zal over betere controle- en sturingsinstrumenten moeten gaan beschikken om de economische ontwikkeling en vooral ook die van de werkgelegenheid in de publieke en particuliere sektor te laten voldoen aan de bovenstaande eisen. Daarbij is het noodzakelijk, dat de werknemers de sturingsinstrumenten en -gelden kunnen controleren.

2 Ordening en sturing

a Het selektieve groeibeleid wordt gebaseerd op een centraal ontwikkelingsplan dat bindend is voor de overheidssektor en de overheidsmaatregelen t.o.v. het partikuliere bedrijfsleven, maar indikatief voor de organisaties en onderneming in dat bedrijfsleven.

Het plan berust op maatschappelijke doelstellingen en op prognoses van de makro-economische ontwikkeling, voorraadvorming, regionale en sektorale economische ontwikkeling en van sociale, kulturele en technologische ontwikkelingen, verstrekt door de daarmee belaste planbureaus en regionale overheden.

De regering vraagt over het conceptplan aan het begin van haar regerings-

periode advies aan de organisaties van werkgevers en werknemers en legt het vervolgens — vergezeld van deze adviezen — aan het parlement ter vaststelling voor. Het plan zal jaarlijks in het parlement worden geëvalueerd en zo nodig bijgesteld.

b Het centraal ontwikkelingsplan geeft een taakstelling voor het aantal te scheppen arbeidsplaatsen, zo goed mogelijk uitgesplitst naar goederen producerende en dienstverlenende sectoren alsmede naar regio's. Het plan wordt mede afgestemd op de periodieke rapportages over het sociaal-economisch beleid van de provinciale overheden en grote steden.

c De overheden brengen eigen financiën en beleid (opdrachten en bestellingen, regelingen en subsidies) in overeenstemming met de sektorale en regionale taakstellingen. Hiertoe worden de bestaande sektorale en regionale stimuleringspremies eerst onderzocht op hun doelmatigheid in het kader van de sociaal-economische doelstellingen. Dat geldt ook voor de toelagen in de W.I.R. Ook het beleid en de bevoegdheden van de Nederlandse Bank worden afgestemd op de taakstelling van het centraal ontwikkelingsplan.

d Planmatig handelen in de overheidssektor wordt bevorderd en niet meer van belang zijnde taken worden afgestoten.

e Wetgeving op het sektorgebied en het regionaal sociaal-economisch beleid stelt de gemeenschap in staat mee te sturen bij richtinggevend beslissingen over produktie en werkgelegenheid.

f Bij de keuze welke sectoren al of niet groeien wordt rekening gehouden met de wenselijkheid dat sommige produktie (bijv. grondstofverwerkend) in de Derde Wereld plaats vindt; investeringen worden getoetst aan criteria van internationale arbeidsverdeling in een nieuwe internationale economische orde.

Sturing naar sectoren en regio's

3 Industrie en nijverheid

A Er komt een wet voor het sektorbeleid, die het mogelijk maakt de produktie en werkgelegenheid meer af te stemmen op maatschappelijke doelstellingen. De nationale overheid heeft de verantwoordelijkheid voor het totstandkomen van sektorplannen voor die onderdelen van de economie, waarvan in het centraal ontwikkelingsplan is vast-

gesteld dat een centrale aanpak gewenst is. Voor deze sectoren worden sektororganen opgericht, waar de planning voor een gewenste sektorontwikkeling wordt uitgewerkt en voorstellen aan de regering worden opgesteld inzake de daarvoor noodzakelijke maatregelen.

Vooruitlopend op het centraal ontwikkelingsplan wordt in overleg met de betrokken werkgevers- en werknemersorganisaties geëxperimenteerd met de opstelling van sektorplannen in de bouw, de energievoorziening en één of meer andere sectoren, waar industriële groei en vernieuwing mogelijk zijn. Mede op basis van de opgedane ervaringen wordt de spoedige indiening van een wet op het sektorbeleid voorbereid. Deze regelt in elk geval:

a de verplichting van werkgevers en de overheid om de noodzakelijke informatie te verstrekken voor het te voeren sektorbeleid en regionaal sociaal-economisch beleid;

b de wijze waarop sektororganen tot stand komen, alsmede hun inrichting, werkwijze, bevoegdheden en verantwoordelijkheden. Bij hun samenstelling wordt zonnodig rekening gehouden met concentraties van bedrijven uit de sektor in bepaalde regio's.

c de verplichting van werkgevers en werknemers om via hun organisaties deel te nemen aan sektororganen en een gelijkwaardig medebeslissingsrecht over de sektorontwikkeling binnen de doelstellingen van het centraal ontwikkelingsplan, het recht van de leden der organisaties op tijdige informatie over voorgenomen besluiten betreffende de onderneming waarin zij werken, alsmede de garanties die nodig zijn voor deze organisaties om te kunnen functioneren in de sektororganen: een recht op konsultatie van de achterban, een recht op openbaarheid, en een beroepsmogelijkheid bij het parlement.

d de wijze waarop de sektorplannen bindend worden gemaakt voor de bedrijven van de sectoren.

B Tot de taken van sektororganen behoren:

a het ontwerpen van het sektorplan, waarin onderling samenhangende doelstellingen zijn opgenomen m.b.t. investeringen, werkgelegenheid en arbeidsvoorwaarden in de sektor.

b toetsing en waar nodig periodieke bijstelling van dat plan;

c in het plan aangeven, welke overheids-initiatieven in de produktiesfeer nodig, en welke financiële middelen beschikbaar zijn;

d het geven van een raming van de investeringen en van de werkgelegen-

heidsontwikkelingen bij bedrijven in de sektor.

e rapporteren aan de overheid en de betrokken partijen over de voortgang bij de uitvoering van het sektorplan.

C De NEHEM wordt omgevormd tot een nationale ontwikkelingsmaatschappij onder verantwoordelijkheid van de overheid. Deze verschaft hulp bij de voorbereiding van het sectorbeleid, bevordert investeringen in nieuwe richtingen en verbetert waar nodig het management.

D Behalve dat multinationale ondernemingen en grote bedrijven die activiteiten in meer dan één sektor ontplooiën, verplicht deelnemen aan de sektororganen, sluit de overheid ook een planningsovereenkomst met ze af.

Bedrijven melden grote investeringen bij het Centraal Planbureau en het betrokken sektor-orgaan; subsidiëring van deze investeringen vindt slechts plaats als deze passen binnen de taakstelling van het centraal ontwikkelingsplan en eventuele goedgekeurde sektorplannen.

Aan het verlenen van subsidies worden strenge voorwaarden verbonden. De naleving van de voorwaarden wordt door Rijksaccountantsdienst en de Alg. Rekenkamer gecontroleerd. In de subsidie-overeenkomsten wordt een bepaling opgenomen, die de overheid het recht geeft subsidiegelden terug te vorderen, wanneer de aanwending van de gelden in strijd blijkt met het oorspronkelijke doel. De aanwending van de subsidies moet in de bedrijven mede door de ondernemingsraad beoordeeld kunnen worden.

E De overheid richt zo nodig gemeenschapsbedrijven op, of neemt bedrijven over, ter realisering van het centraal ontwikkelingsplan of ter doorbreking van machtsconcentraties. Deze en andere staatsbedrijven krijgen een voorbeeldfunctie m.b.t. de medezeggenschap van werknemers.

F De wet regelt de bevoegdheid van de Minister van Economische Zaken om de wens tot samenvoeging van bedrijven te toetsen en eventueel te verbieden.

G De verslaglegging van bedrijven wordt zodanig uitgebreid, dat een beter inzicht ontstaat in het beleid van vestigingen binnen een concern en van besloten vennootschappen.

Misbruik en oneigenlijk gebruik van besloten en commanditaire vennootschappen wordt voorkomen.

H Productie-korporaties worden gestimuleerd, in het bijzonder in de sectoren: bouw, energiebesparing, reparatie (i.p.v. vervanging) en commerciële

dienstverlening. Bij overheidssubsidie of deelname in bedrijven wordt gestreefd naar de ontwikkeling van combinaties van gemeenschapsbezit en koöperatief beheer.

I Het sectorbeleid wordt tevens gericht op een rechtvaardige verdeling van welvaart en werkgelegenheid over de regionale gebieden van ons land. Daartoe verkrijgen regionale overheden adviesrecht aan de sektororganen.

J De overheid bevordert dat de ontwikkeling van nieuwe technologieën in het productieproces wordt gericht op versterking van nieuwe kennisintensieve industriële activiteiten, die van belang zijn voor de groei van het nationale inkomen en de werkgelegenheid. Technologische vernieuwing ten behoeve van maatschappelijk gewenste doeleinden als verbetering van de kwaliteit van de arbeid, het milieu en energiebesparing worden bevorderd. Mede om ongewenste toepassingen tijdig te signaleren en zo nodig te kunnen afremmen wordt een bureau voor technologische vernieuwing ingesteld, dat stelselmatig rapporteert omtrent maatschappelijke voor- en nadelen van technologische vindingen. Behalve aan de werkgelegenheidseffekten wordt bijzondere aandacht besteed aan de bescherming van de privacy van werknemers in de onderneming en burgers in de samenleving tegen misbruik van computergegevens. De regering ontwikkelt — mede op basis van de adviezen van dit bureau — een beleid tot beheersing van het vernieuwingsproces.

Staatsondernemingen worden politiek gecontroleerd in hun bijdrage aan technologische vernieuwing.

K Het sektorplan voor de bouwnijverheid is in het bijzonder gericht op begeleiding van de wilde konjunktuurgolven in deze sector door een systeem van bouwprogrammering op regionaal niveau.

4 Regionaal sociaal-economisch beleid

a Uitgangspunt voor het selectieve groeibeleid is, dat het werk naar de mensen wordt gebracht en niet omgekeerd. Daarom behelst het centraal ontwikkelingsplan ook taakstellingen per regio. Provinciale en grootstedelijke ontwikkelingsplannen vormen de grondstof voor de regionale taakstellingen, die uiteindelijk in het centraal ontwikkelingsplan worden vastgelegd.

b De nationale overheid richt haar beleid mede op het verminderen van verschillen in inkomen en werkgelegenheid tussen de verschillende re-

gio's. Bijzondere aandacht wordt daarbij besteed aan de achterstanden in het Noorden, Twente en Zuid-Limburg.

c Voor de marktsektor betekent dat prioriteit voor de zwakke regio's in het nationale sectorbeleid, energiebeleid en innovatiebeleid.

Door de overheid te stichten gemeenschapsbedrijven worden bij voorkeur in de zwakke regio's gevestigd. Op vernieuwing gerichte samenwerking met de in zwakke gebieden gevestigde wetenschappelijke instituten wordt extra gestimuleerd.

d In de overheidssektor wordt gestreefd naar een meer gelijke verdeling van de arbeidsplaatsoscheppende overheidsactiviteiten over de regio's, waarbij in eerste instantie de zwakste regio's voorrang hebben. Deze meer gelijke verdeling vindt mede plaats door decentralisatie, resp. dekoncentratie van rijksstaken. Het spreidingsbeleid blijft gericht op het bij voorrang vestigen van nieuwe rijksdiensten en gesubsidieerde instellingen in de zwakke gebieden buiten de randstad.

e De provincies en de besturen der grootste steden hebben tot taak binnen het kader van het centraal ontwikkelingsplan een provinciaal, respectievelijk gemeentelijk sociaal-economisch beleid te ontwikkelen. Onder de voorwaarde van een goede coördinatie tussen nationaal sectorbeleid en provinciaal, resp. grootstedelijk ontwikkelingsbeleid krijgen de regionale overheden meer mogelijkheden voor het stimuleren van werkgelegenheidskreatie in sectoren (met name in het midden- en kleinbedrijf) waarvoor in de eigen regio mogelijkheden bestaan. Regionale ontwikkelingsmaatschappijen worden slagvaardiger gemaakt en onder politieke controle gebracht.

5 Overheidssektor en niet-commerciële dienstverlening

a De overheid bevordert door directe financiering of subsidiëring de creatie van werkgelegenheid ter voorziening in maatschappelijke behoeften, die buiten de marktsektor moeten worden verzorgd. Speciale aandacht wordt daarbij besteed aan de jeugdwerkloosheid op basis van ideeën uit het Plan van de Jeugdarbeid.

b De overheden dienen hun begrotingen niet alleen in geldbedragen in, maar tevens in aantallen structurele arbeidsplaatsen.

c Het formatiebeleid bij de rijksoverheid wordt versoepeld en op de in punt a genoemde doelstelling afgestemd.

d De regering stelt op basis daarvan een arbeidsplaatsenplan op voor de gehele kwartaire sektor.

6 Land- en tuinbouw

a Ook in het landbouwbeleid wordt gestreefd naar handhaving van de werkgelegenheid, met name voor jongeren. Behoud van arbeidsplaatsen voor veel landbouwers en landarbeiders is belangrijker dan ongebeidelde produktievergroting van enkelen. O.a. met het oog hierop worden W.I.R. en de rente-subsidieregelingen voor land- en tuinbouw gewijzigd, waarbij het stimuleren en/of ontwikkelen van kleinschalige bedrijven extra aandacht krijgt. Ten einde de arbeidsomstandigheden van de boer en zijn medewerkers te verbeteren worden de activiteiten van de bedrijfsverzorgingsdiensten uitgebreid.

b Grootscheepse veranderingen in landelijke gebieden worden vermeden. Het landinrichtingsbeleid wordt bij voorrang gericht op achtergestelde gebieden, waarbij natuur en landschap in de bedrijfsvoering moeten kunnen worden geïntegreerd. Men voert experimenten uit met bedrijfssystemen van verbrede doelstelling en gaat na welke structurele overheidssteun voor deze systemen nodig is.

c Milieuvriendelijke land- en tuinbouwmethoden worden gestimuleerd. Landbouwkundig onderzoek en voorlichting worden gericht op kostenverlaging van het productieproces, onderzoek van totale landbouwsystemen, integratie van landbouw in natuur- en milieubeheer, en energiezuinige en pesticiden-arme produktiemethoden. Voorts wordt een groot deel van het landbouwkundig onderzoeksapparaat gericht op vragen van regeringen en bevolkingsgroepen van de derde wereld.

d In het Europese landbouwbeleid moet het prijsbeleid leiden tot een arbeidsinkomen op levensvatbare bedrijven, dat in een redelijke verhouding staat tot dat in de industrie. Tezamen met het sociaal-financieel en ontwikkelingsbeleid wordt het Europese prijsbeleid gericht op verbeterde inkomensverdeling en bestaansmogelijkheid voor het middenbedrijf.

e De omvang van de voedselproduktie wordt bepaald binnen een internationaal voedselvoorradenbeleid. Eventuele overproduktie in rijke landen wordt aangewend voor hulp aan landen met akute tekorten en wel zodanig, dat de verhoging van de voedselproduktie in de Derde Wereld er niet

door wordt belemmerd. Daartoe wordt een systeem van direkte produktiebeheersing (kontingentering) ingevoerd. Slechts uit het oogpunt van konsumentenbeleid zijn voor sommige produkten geringe structurele overschotten aanvaardbaar. De EG-suikerproduktie wordt drastisch teruggebracht. Het EG-landbouwbeleid als geheel wordt meer afgestemd op de belangen van de ontwikkelingslanden.

f Direkt overheidsingrijpen legt de grondprijzen aan banden. De Stichting Beheer Landbouwgronden (S.B.L.) koopt vrijkomende gronden op en verpacht deze aan die bedrijven, die daaraan de meeste behoefte hebben. Alle land- en tuinbouwgronden die in het bezit zijn van de overheid, worden ondergebracht bij de SBL en alleen uitgegeven in pacht.

g In Nederland en de EEG worden de normen voor het welzijn van dieren in de intensieve veehouderij verscherpt.

7 Midden- en kleinbedrijf

a Voorlichting, onderzoek en onderwijs, t.b.v. het midden- en kleinbedrijf worden verbeterd, mede gericht op export en innovatie. De desbetreffende instanties benaderen hiertoe de bedrijven, vooral de klein-industriële.

b Er komen verbeterde mogelijkheden voor financiering van het midden- en kleinbedrijf en vereenvoudiging van de kredietprocedures.

c De vermogensverstrekking wordt verbeterd, met name door het stimuleren van mogelijkheid van participatie in het risicodragend vermogen.

d De vestigingen van grootschalige detailhandel worden door middel van vergunningenbeleid tegengegaan, ten gunste van vestiging, concentratie en behoud van kleinschalige buurtwinkels en winkels in kleine plaatsen en stadsvernieuwingsgebieden.

e Het midden- en kleinbedrijf krijgt een extra impuls door verbetering van de kleinschaligheidstoelagen in de WIR en andere stimuleringsmaatregelen.

f Voorlichting, kredietverstrekking en WIR-kleinschaligheidstoelagen worden mede gericht op onderhoud en reparatie i.p.v. vervanging. Nagegaan wordt in hoeverre wijziging der BTW-tarieven dat kan bevorderen, en aankoop van nieuwe luxe goederen kan afremmen, maar dan zonder het zwarte circuit te stimuleren.

g De rol van gemeenten en provincies bij het vestigings- en stimuleringsbeleid wordt vergroot.

8 Energievoorziening

A Een omvangrijk programma van energiebesparende maatregelen ter uiteindelijke stabilisering van het energiegebruik en omschakeling op duurzame energiebronnen zal o.a. bestaan uit:
a energiebewuster bouw en inrichting; verscherpte normen voor verbeterde warmte-isolatie van woningen en gebouwen, installatie van zuiniger verwarmingen (waarvoor de subsidiemogelijkheden worden verruimd); het bevorderen van hypotheeken voor woning-isolatie;

b het gebruik van afvalwarmte;

c toepassing van groot- en kleinschalige vormen van warmtekrachtkoppeling;

d stringente normen voor produktie of invoer van energie-verbruikende duurzame konsumptiegoederen;

e vermindering van de verplaatsingsbehoefte a.g.v. de ruimtelijke ordening;

f bevordering van selektief autogebruik en van zuiniger auto's, uitbreiding en bevoorrecht van het openbaar vervoer;

g stelselmatige vermindering der industriële energie-intensiteit, zoals door aanpassing van de goedkope grootverbruikerstarieven;

h wettelijke mogelijkheden om aanvragen voor energie t.b.v. niet-partikulieren te toetsen aan maatschappelijke behoeften;

i de meest geavanceerde technische voorzieningen om de schade aan het milieu als gevolg van de noodzakelijke uitbreiding van kolengebruik zoveel mogelijk te beperken.

B Onderzoek, ontwikkeling en gebruik van duurzame energiebronnen (wind, zon) worden krachtig gesteund, mede door gelden die nu nog voor kernenergie-onderzoek worden uitgetrokken.

C De bestaande kerncentrales in Nederland worden zo spoedig als technisch mogelijk gesloten, en er worden geen nieuwe gebouwd. Ook in internationale organen maakt Nederland zich sterk voor sluiting van centrales.

Er vindt geen opslag of dumping van radio-actief afval plaats in zoutkoppels, zee of oceaan; proefboringen worden als overbodig van de hand gewezen.

Nederland werkt niet langer mee aan opwerkingsactiviteiten en is zo niet langer verantwoordelijk voor de ontwikkeling van een plutonium-economie. De Nederlandse bijdragen aan Kalkar en Super Phoenix worden gestaakt. Nederland geeft geen medewerking aan nieuwe verrijkkingskontrakten van URENCO, zodat de UCN na afloop

van de nu bindende kontrakten gesloten kan worden.

Kernsplijtingsonderzoek wordt alleen nog gericht op veilige ontmanteling en berging van bestaande splitsingssystemen alsmede op medische toepassingen van de kernfysica. Ontwikkelingen in het kernenergieonderzoek in het buitenland worden actief gevolgd.

D Een toename van het gebruik van kolen voor energieopwekking en anderszins mag niet gepaard gaan met een aanmerkelijke toename van de luchtverontreiniging. Daarom wordt onderzoek naar de milieugevolgen van het gebruik van fossiele brandstoffen, in het bijzonder kolen, sterk bevorderd.

E Het centraal ontwikkelingsplan bevat een energiehoofdstuk. Daarin zijn het elektriciteitsplan en het plan voor de gasafzet opgenomen, die door het parlement worden vastgesteld.

De gemeenschapsinvloed in het beheer over de Nederlandse aardgasvoorraad wordt vergroot door uitbreiding van de overheidsparticipatie in NAM en Gasunie. Het staatsaandeel in de aardgasbaten wordt verhoogd.

F Om de energievoorziening veilig te stellen wordt een staatsonderneming opgericht voor aan- en verkoop, exploitatie en exploitatie van kolen, olie en gas, en krijgt de overheid volledige inzage in de gegevens van oliemaatschappijen m.b.t. de Nederlandse energievoorziening.

G De exportprijs van het Nederlandse aardgas wordt zo spoedig mogelijk volledig gekoppeld aan het niveau van de olieprijs.

Verdere verhoging van de kleinverbruikersprijs zal zonnodig worden gecompenseerd. De mogelijkheid van een progressief energietarief wordt verder onderzocht.

H Het wordt mogelijk gemaakt, overtollige energie, opgewekt door partikulieren, te leveren aan het landelijke energienet.

I Nederland stimuleert vooral kleinschalige energieprojecten in de Derde Wereld, die ten goede komen aan de armste bevolkingsgroepen.

9 Konsumptie

a Uitgangspunt van het consumptiebeleid is de zo goed mogelijke vervulling van maatschappelijk verantwoorde behoeften. Het centraal ontwikkelingsplan is daar mede op afgestemd.

b Konsumptie die minder gewenst is, b.v. uit het oogpunt van energie, grondstoffen, ruimtelijke ordening, gezondheid of milieu, wordt afgeremd.

Dit gebeurt door voorlichting, voorschriften aan producenten, importeurs en handelaars en financiële maatregelen.

c Konsumptie van schadelijke producten wordt tegengegaan. Reklame voor alcohol, snoep en rookwaren wordt aan banden gelegd en op radio en t.v. onmiddellijk afgeschaft. Reklame voor geneesmiddelen wordt verboden.

d De niet-kommerciële voorlichting van consumenten via radio en t.v. wordt uitgebreid; ook in het onderwijs besteedt men — op roldoorbrekende wijze — aandacht aan kritisch consumentengedrag.

e Om verder de invloed van consumenten ten opzichte van de producenten te vergroten worden consumentenorganisaties door de overheid ondersteund en krijgen deze meer invloed in de reclamekode-kommissie.

f Informatie over de aangeboden goederen en diensten wordt verbeterd. Etiketten moeten informatie geven over inhoud en samenstelling, alsmede de prijs; de naleving van deze verplichting wordt verscherpt. Misleidende prijsaanduidingen worden tegengegaan.

g Er komen één klachtenbureau voor consumenten en wettelijke regelingen voor standaardvoorwaarden, produkt aansprakelijkheid, consumentenkoop en herziening van de Warenwet.

10 Kapitaalvoorzieningen

a Ondernemingen zijn verplicht het Ministerie van Economische Zaken desgevraagd (zo nodig onder geheimhouding) te informeren over hun financiële positie.

De Tweede Kamerkommissie voor Economische Zaken heeft toegang tot deze gegevens.

b Invoer en uitvoer van kapitaal moeten stroken met de doelstellingen van het centraal ontwikkelingsplan. Door grotere controle op o.a. banken en pensioenfondsen wordt een betere beheersing van kapitaalstromen mogelijk gemaakt. Daarbij worden de belangen van Derde Wereldlanden in acht genomen.

c Instellingen, zoals pensioenfondsen en andere institutionele beleggers, worden aan beleggingsvoorschriften onderworpen, waardoor de richting van de beleggingen afgestemd wordt op de doeleinden van het centraal ontwikkelingsplan.

d De Postbank komt spoedig tot stand.

De dienstverlening wordt ten minste even uitgebreid als die van de partiku-

liere banken. Het kredietbeleid van Postbank, Nationale Investeringsbank en Nederlandse participatie-maatschappij wordt, onder controle van het parlement, in het bijzonder gericht op de doeleinden van het centraal ontwikkelingsplan. Bij particuliere banken en verzekeringsmaatschappijen worden regeringscommissarissen benoemd, die onderhevig zijn aan parlementaire controle.

e Er komt een staatsverzekeringsmaatschappij. Het toezicht op tarieven en verzekeringsvoorwaarden wordt verbeterd. De verstrengeling van banken en verzekeringsmaatschappijen wordt tegengegaan.

f Er komt spoedig een wettelijke regeling tot stand die alle werknemers, zowel in het partikuliere bedrijfsleven als bij de overheid, een kollektief recht geeft op een deel van de vermogensaanwas in ondernemingen.

g De handel in effecten wordt onder stringent overheidstoezicht gebracht. In verband daarmee komen er o.a. voorschriften ter bestrijding van het misbruik van vóórkennis.

11 Arbeidsverdeling en arbeidsmarkt

a Op ten minste drie manieren wordt het tekort aan arbeidsplaatsen bestreden:

1 betere ordening en sturing, gericht op het scheppen van maatschappelijk nuttige banen;

2 betere verdeling van beschikbaar werk;

3 verbetering van de werking van de arbeidsmarkt.

b Het beschikbare werk wordt beter verdeeld door:

— wettelijk geregelde arbeidstijdverkortings per dag, waarbij het streven is naar een vijfjarige werkdag;

— deeltijdarbeid, waar mogelijk met bedrijfstijdverlenging, hetgeen echter niet mag leiden tot een nieuwe volkontinu.

In de periode hieraan voorafgaande wordt deeltijdarbeid gezien als nuttig instrument om de arbeidsparticipatie te vergroten. Deeltijdarbeid moet voldoen aan de volgende voorwaarden:

— zij moet zo snel mogelijk echt verdeeld worden over de seksen;

— zij mag niet leiden tot verlies aan arbeidsplaatsen;

— zij mag niet worden beperkt tot lagere functies en taakgebieden;

— zij moet een gelijke rechtspositie genieten als voltijdarbeid.

De overheid geeft op dit punt het

voorbeeld. De vijfploegendienst dient in de komende regeerperiode ingevoerd te worden. Eventueel noodzakelijk overwerk zal zoveel mogelijk worden vergoed in vrije tijd.

De wetten gelijke beloning en gelijke behandeling in het arbeidsproces worden strikt nageleefd. Hiertoe krijgt de commissie, die hierop toezicht houdt zelfstandige onderzoeksbevoegdheid; zij accepteert ook klachten die door niet direkt betrokkenen worden ingediend.

De sanktiemogelijkheden worden uitgebreid.

d Er wordt onderzoek gedaan naar de organisatorische, financiële en sociale gevolgen bij (overheids-) bedrijven van invoering van de 5-urige werkdag met eventuele verlenging van de bedrijfstijd. Ook wordt onderzoek gedaan naar de mogelijkheid en wenselijkheid van betaald edukatief verlof, alsmede de eventuele omvang en grenzen daarvan.

e In de W.I.R. wordt een regeling opgenomen waardoor bedrijven, in regio's met een hoge werkloosheid onder vrouwen, subsidies krijgen voor arbeidstijdverkortung per dag, indien dit aantoonbaar tot gevolg heeft, dat er een groot aantal arbeidsplaatsen door vrouwen wordt bezet.

De overheid start zelf experimenten met de 5-urige werkdag.

f Er komt een aanzienlijke uitbreiding van de mogelijkheden voor omscholing en bijscholing.

Daarbij wordt bijzondere aandacht gegeven aan de herscholingsmogelijkheden voor migranten in de grote steden. De leeftijdsgrens van 27 jaar voor het leerlingstelsel dient te vervallen, zodat mensen, die op latere leeftijd nog willen om-/her- of bijscholen, dit via het leerlingstelsel kunnen doen.

Voor vrouwen, die na het onderbreken van beroeps carrière weer aan het arbeidsproces willen deelnemen, dienen mogelijkheden voor 'tussenschooling' te worden geschapen.

Werklozen nemen deel aan omscholing als ze daardoor uitzicht op een duurzame baan krijgen. Langdurige werklozen kunnen met behoud van hun uitkering deelnemen aan dagscholing.

g De wet op kollektieve arbeidsovereenkomsten worden gewijzigd; bindende overeenkomsten, betrekking hebbend op aantal, kwaliteit en verdeling van arbeidsplaatsen, gerelateerd aan investeringen en winstbesteding, worden mogelijk.

h Funktionering en bezetting van arbeidsbureaus worden versterkt. Kleine bedrijven krijgen bij de bemiddeling

speciale aandacht.

Alle werkzoekenden worden door het GAB geregistreerd, zodat ook de thans verborgen werkloosheid tot uiting komt.

i Geleidelijk neemt de overheid de commerciële bemiddeling van uitzendbureaus over en brengt die samen met niet-kommerciële arbeidsbemiddelingsvormen onder bij de arbeidsvoorziening.

j Overdreven scherpe selectie van sollicitanten door werkgevers wordt onmogelijk gemaakt. Werkgevers krijgen daarbij de plicht om:

1 hun wervings- en selectiebeleid op schrift te zetten (met instemmingsrecht O.R.) en aan het G.A.B. mede te delen;

2 alle vakatures aan het G.A.B. te melden met opgave van functie-eisen;

3 bij vakatures aan te tonen dat deeltijdarbeid niet mogelijk zou zijn.

4 jaarlijks te rapporteren aan het G.A.B. over de omvang en samenstelling van het personeelsbestand.

k Werkzoekenden en werkgevers mogen werk, resp. sollicitanten — door arbeidsbureaus bemiddeld — alleen weigeren met opgaaf van redenen.

l Kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt (vrouwen, jongeren, gedeeltelijk arbeidsongeschikten, etnische minderheden) krijgen betere kansen, doordat werkgevers verplicht worden om een deel van hun werknemers uit die groepen te rekruteren ('kwoteringsregeling'). Het toezicht hierop wordt verscherpt.

m Het ziekteverzuim wordt mede bestreden doordat ondernemingen de arbeidsomstandigheden moeten verbeteren.

De bezetting van de arbeidsinspectie wordt uitgebreid.

n Het begrip passende arbeid mag niet konjunkturafhankelijk zijn.

12 Inkomensbeleid en sociale zekerheid

A De komende vier jaar zal het aantal mensen met een eigen inkomen flink stijgen, het nationale inkomen echter niet.

Binnen het kader van een rechtvaardig inkomensbeleid is beheersing van de totale inkomensontwikkeling dan ook noodzakelijk.

Daartoe wordt een raamwet op de inkomensvorming ingediend, die alle persoonlijke inkomens betreft.

B Op grond van deze wet wordt:

a de stijging van het totaal van de personele inkomens aan een maximum gebonden; dit in samenhang met een

taakstelling voor arbeidsplaatsen in het centraal ontwikkelingsplan;

b vaststelling door de overheid van de loonontwikkeling alleen mogelijk, als er ook een doeltreffende beperking van andere inkomens en binnen de loonsom een rechtvaardiger verdeling plaatsvindt, en als de inkomensontwikkeling wordt gekoppeld aan investeringsplanning en werkgelegenheidseffekten;

c de overheid verantwoordelijk voor een meer gelijke inkomensverdeling; daartoe wordt o.m. de werkingsfeer van c.a.o.'s uitgebreid tot alle werknemers van de betrokken bedrijven en worden functies zodanig geherwaardeerd, dat kennisniveau en leidinggeven aan gewicht inboeten, o.a. ten gunste van de beloning voor vuil en onaangenaam werk; de overheid geeft hierbij zo nodig het voorbeeld.

C a Er wordt met kracht gestreefd naar een individuele maximum inkomensnorm van netto driemaal het netto minimumloon. Topsalarissen in de overheidssector worden daarbij aangepast; voor de partikuliere sektor worden de inkomens openbaar en ontwikkelt men met spoed instrumenten die overschrijding van het maximum tegengaan.

b Vrije beroepen in de gezondheidssector en, voor zover mogelijk, ook in andere sectoren, komen in loondienst bij niet-winstbeogende instellingen.

c Het tarieven- en vestigingsbeleid wordt scherper, onder meer door verlaging van de norminkomens.

d Bij de overheid worden nevenverdiensten bestreden, als daarmee de norm van het maximum totaalinkomen wordt overschreden; dubbele banen worden ook in de partikuliere sektor bestreden.

e Secundaire arbeidsvoorwaarden worden voor een ieder zoveel mogelijk gelijkgetrokken. Zo zal de vakantietoeslag in een gelijk bedrag voor iedereen worden uitgedrukt.

f Aftrekposten in de loon- en inkomstenbelasting worden kritisch bekeken. De aftrek van hypotheekrente alléén mogelijk voor één eigen woning en wordt gebonden aan een maximum (f 300.000,—). Het stelsel van hypotheekrenteaftrek wordt geleidelijk vervangen door een systeem, waarbij gelijk belastingvoordeel geldt bij een gelijk bedrag aan betaalde hypotheekrente, ongeacht het inkomen van de belastingplichtige.

g Ten einde de mazen in de belastingwetten te dichten, wordt de reparatiewetgeving met kracht voortgezet.

h douceurtjes en gouden handdruk-

ken worden afgeschaft.

i De tarieven van vermogensbelasting, successierecht en schenkingsrecht worden verhoogd, maar tevens naar draagkracht vastgesteld.

De discriminatie tussen huwelijkse en niet-huwelijkse relaties in de belastingwetgeving wordt beëindigd. Vrijstellingen van schenkingsrecht worden boven f 2.000,— afgeschaft. Er wordt een vermogenswinstbelasting ingevoerd.

D Belastingfraude en belastingvlucht moeten op korte termijn intensiever worden opgespoord en bestreden. Daartoe wordt de fiscale opsporingsdienst versterkt en fraude strenger bestraft.

Ook op internationaal terrein neemt Nederland nieuwe initiatieven tot samenwerking met andere landen (om te beginnen via EG en OESO) bij de bestrijding van deze praktijken.

Er wordt een bronheffing ingevoerd op alle opbrengsten van roerend kapitaal.

E Ambtenaren en werknemers bij gesubsidieerde instellingen worden zoveel mogelijk gelijk behandeld als werknemers in de particuliere bedrijven. Dat betekent:

a vrije onderhandelingen over arbeidsvoorwaarden en arbeidsplaatsen binnen de begrenzing van centraal ontwikkelingsplan en begroting;

b stakingsrecht voor ambtenaren;

c pakketvergelijking van ambtelijke arbeidsvoorwaarden met die in het particuliere bedrijfsleven; bij die vergelijking worden materiële en immateriële kanten van het werk betrokken.

d de eigen positie van de trendvolgers krijgt hierbij speciale aandacht.

F Er wordt met kracht gewerkt aan een samenhangend beleid tot realisering van de individualisering van inkomen, sociale zekerheid, pensioenvoorziening en belasting met inachtneming van het draagkrachtbeginsel per leefeenheid. Een begin wordt gemaakt met de gelijke behandeling van de gehuwde man en de gehuwde vrouw, c.q. beide partners bij andere samenlevingsvormen, in de belasting-, sociale en pensioenwetgeving. Kostwinnersfaciliteiten worden het eerst bij de hoge inkomens afgebouwd.

G Er komt een verruiming van de minimum-inkomensgarantie, om te beginnen voor de oudere zelfstandige.

H Er wordt een minimum-uurloon ingevoerd, ook voor werknemers die minder dan een derde van de normale arbeidstijd werken.

I De financiering van de gezondheidsvoorziening wordt gebaseerd op

een door de overheid gecontroleerd budgetstelsel in plaats van op betaling per verrichting.

J De hoogte van sociale uitkeringen blijft gekoppeld aan de inkomensontwikkeling van de werkenden.

K De laagste sociale uitkeringen zijn netto even hoog als het schone minimumloon.

L Het recht op betaalde arbeid voor iedereen brengt met zich, dat het recht op een sociale verzekeringsuitkering een individueel (voor mannen en vrouwen gelijk) minimum-uitkering wordt.

M De uitvoeringsorganisatie van de sociale zekerheid wordt beter afgestemd op doorzichtigheid voor en bereikbaarheid door cliënten.

N Er komt een verplichte pensioenverzekering met een bovengrens voor iedereen. De uitvoering komt in handen van een beperkt aantal instellingen zonder winstoogmerk. De belegging van pensioenpremies wordt afgestemd op maatschappelijke prioriteiten.

O In de ziektewet en in de WAO komt een eigen risico voor ondernemingen.

P Er komt één Werkloosheidswet, ter vervanging van de huidige Werkloosheidswet, de Wet Werkloosheidsvoorziening en de Rijksregeling Werkloze Werknemers. Daarna worden Ziektewet, Arbeidsongeschiktheidswet (W.A.O.) met de nieuwe Werkloosheidswet versmolten tot één loonderverzekering voor werknemers.

Q Kinderbijslag wordt inkomensafhankelijk (eventueel door deze belastbaar te maken).

R Belasting en premiedruk worden in elkaar verweven, zodat een evenwichtiger drukverdeling ontstaat. Er wordt naar gestreefd de werkgeversbijdrage in de sociale verzekering minder op de loonsom en meer op basis b.v. van omzet of toegevoegde waarde te laten drukken.

S Het zwangerschapsverlof wordt geleidelijk verlengd; het bevallingsverlof wordt uitgebreid van 6 naar 10 weken. Er komt een recht op onbetaald ouderverlof met behoud van de arbeidsplaats voor ouders of verzorgers van jonge kinderen.

T Misbruik van oneigenlijk gebruik van de sociale verzekering door werkgever en werknemer worden opgespoord en gestraft. Om te voorkomen dat mensen onnodig op sociale voorzieningen worden teruggeworpen, zorgen welzijnswerk, gezondheidszorg en arbeidsbemiddeling in nauwe samenwerking voor een betere begeleiding.

II Werken voor wonen

13 Ruimtelijke ordening

Het ruimtelijk beleid wordt gericht op een eerlijker verdeling van de schaarse ruimte. Daarvoor is nodig dat:

a Door opwaardering van het stedelijk milieu en hoge prioriteit voor stadsvernieuwing de trek uit de steden wordt afgeremd;

b wonen, werken, winkelen, recreatie- en welzijnsvoorzieningen zoveel mogelijk vervlochten worden, zodat de noodzakelijke mobiliteit wordt teruggedrongen en verkeersstromen worden beperkt;

c nieuwe woon- en werkgebieden worden afgestemd op openbaar vervoer;

d voortdurend rekening wordt gehouden met nieuwe ontwikkelingen zoals: een grotere deelneming van vrouwen aan het arbeidsproces, een veranderen de bevolkingsopbouw, meer vrije tijd en behoefte aan andere woonvormen;

e natuur, milieu en landschap ontzien worden.

Deze doelstellingen worden met een aantal maatregelen nagestreefd:

a Een samenhangende en versnelde aanpak van de stadsvernieuwing als eerste prioriteit. Financiën, arbeidskracht en wettelijke instrumenten binnen het geheel van overheidsbeleid worden daarom bij voorrang ingezet voor versterking van de woon- en verzorgingsfunctie der oude buurten en voor herstel van de centra.

b Meer dan tot nu toe worden bouwlokaties binnen het stedelijk gebied benut. Bouwen in hoge dichtheden wordt bevorderd, waarbij een veilige en leefbare woonomgeving een eerste vereiste is.

c Voorzover de trek uit de steden niet

volledig is terug te dringen, wordt ze opgevangen in groeikernen en -steden, bij voorkeur waar goed openbaar vervoer al aanwezig is of snel kan komen. Tevens wordt de werkgelegenheid in die groeiplaatsen bevorderd.

d Binnen de woonomgeving komen gevarieerde recreatie- en welzijnsvoorzieningen. De aanleg van een fietspadennet in en rond de steden wordt bevorderd.

e Ook uit een oogpunt van ruimtelijk beleid is het van belang dat de werkgelegenheid in de economisch zwakke regio's wordt versterkt o.a. door een gericht spreidings- en stimuleringsbeleid.

f De leefbaarheid van kleine kernen wordt gewaarborgd, o.a. door het mogelijk maken van sociale woningbouw voor lokale behoefte, het handhaven van aanwezige en zonodig instellen van goede voorzieningen, door verbetering van het streekvervoer en aanleg fietspaden.

g Het bezit van tweede woningen wordt tegengegaan door nieuwbouw ervan te beëindigen, de renteaftrek af te schaffen en/of het huurwaardeforfait te verhogen, en door invoering van een gemeentelijk vergunningstelsel. De beschikbare ruimte wordt bij voorrang gebruikt voor een groter aanbod van recreatiewoningen t.b.v. de lagere inkomensgroepen; er komt prijsbeheersing en betere rechtsbescherming voor de huur van vakantiehuisjes en caravans, c.q. standplaatsen.

h De grond komt geleidelijk in gemeenschapshanden. Mogelijkheden tot verwerving worden verruimd door onder meer voorkeursrecht voor gemeenten tot aankoop dan wel onteigening tegen gebruikswaarde. Er komt een ak-

tief aankoopbeleid, dat is gekoppeld aan uitgifte in erfpacht en een landelijk financieringsstelsel. Daarin wordt voorrang gegeven aan stadsvernieuwingsgebieden. Speculatie wordt scherp bestreden.

i De wet ruimtelijke ordening wordt herzien om een slagvaardig en doorzichtig beleid mogelijk te maken. Onteigeningsmogelijkheden worden vergroot en procedures, met name het kroonberoep, versneld. Snelle invoering van een Wet Stadsvernieuwing moet samenhangende instrumenten opleveren om de kwaliteit van woningen en woonomgeving te beschermen en te verbeteren.

14 Verkeer en vervoer

De overheid heeft bij het inhoud geven aan ieders recht om zich te verplaatsen rekening te houden met de kwaliteit van de leefomgeving, zuinig ruimtegebruik en energiebesparing. Daarbij staan de verkeersveiligheid en de bescherming van de kwetsbare groepen in het verkeer voorop. Openbaar vervoer en langzaam verkeer worden dan ook sterk bevorderd. Ook voor het goederenvervoer wordt een samenhangend beleid ontwikkeld dat mede op deze maatschappelijke uitgangspunten is gebaseerd.

A Openbaar vervoer en autoverkeer
a Het gebruik van openbaar vervoer wordt gestimuleerd door zo laag mogelijke tarieven, die minder stijgen dan de kosten van levensonderhoud; stijging der vervoerskosten boven die norm wordt opgevangen door vergroting van doelmatigheid en passagiersaanbod. De mogelijkheid van gratis openbaar vervoer wordt onderzocht.

b De reistijd van het openbaar vervoer wordt verkort door de aanleg van vrije banen en door voorrang op het overige verkeer.

c De aanleg van nieuwe autosnelwegen wordt sterk verminderd, het railnet uitgebreid; de trein wordt dichterbij de reizigers gebracht door opening van nieuwe stations.

d Serviceverlening wordt verbeterd o.m. door uitbreiding van het personeel en door een betere afstemming van de dienstregelingen van de diverse vervoersondernemingen, het openbaar vervoer wordt beter toegankelijk voor gehandicapten.

e Ook kernen in minder bevolkte gebieden hebben recht op openbaar vervoer; instelling van nieuwe lijnen en opvoering van frequenties bij het streekvervoer draagt daartoe bij, aangevuld met vormen van individueel openbaar vervoer.

f Het individueel openbaar vervoer wordt bevorderd, de taxi gepopulariseerd door ruimere beschikbaarheid en door nieuwe betaalbare vormen van gebruik (verhuur per zitplaats, lijn- en wijktaxi's).

g De rijksoverheid stelt een globaal normeringssysteem vast ten behoeve van de verdeling van de gelden voor het openbaar vervoer. De gemeenten bepalen zelf welke prioriteiten zij stellen bij de besteding van dit geld.

B Verkeersveiligheid en langzaam verkeer.

Er komt een nationaal plan voor de verkeersveiligheid waarin de bescherming van kwetsbare verkeersdeelnemers (kinderen, bejaarden, voetgangers, gehandicapten en fietsers) centraal staat:

a Bij voorrang aanpak van de ergste verkeersongevallenconcentraties, zowel binnen als buiten de bebouwde kom.

b Herindeling van het wegennet in de bebouwde gebieden, in verkeersaders en verblijfsgebieden.

c Het gemotoriseerd verkeer in verblijfsgebieden wordt ondergeschikt gemaakt aan voetgangers en fietsers door verlaging van de maximum snelheid en aanpassing van het straatprofiel en de verkeersregels.

d Deugdelijke scheiding van ongelijke verkeerssoorten op de verkeersaders.

15 *Natuur, milieu en landschap*

De landschappelijke en natuurlijke gevarieerdheid van ons land moet worden behouden en waar nodig hersteld. Om te voorkomen dat de gezondheid en het welzijn van mens, dier en plant

schade lijden, streven we met kracht naar het terugdringen van de verontreiniging van water, bodem en lucht en het verminderen van de geluidshinder. Het milieubeleid moet primair gericht zijn op bestrijding van de verontreiniging bij de bron. Natuur- en milieubehoud en zuinigheid met energie en schaarse stoffen worden toetsingsgronden voor het ruimtelijk en sociaal-economisch beleid.

A Het beleid voor landschaps- en natuurbehoud in de kwetsbare landelijke gebieden richt zich op een kleinschalige aanpak; het bevordert de ontwikkeling van een daarin passend agrarisch bedrijf, waarbij z.g. beheerstaken redelijk worden vergoed.

B a Natuurgebieden en waardevolle landschappen worden beschermd (eventueel met bufferzones), onderhouden en waar nodig hersteld.

b Er wordt in samenwerking met particuliere organisaties zonder winstoogmerk een tienjarenaankoopplan voor veilig te stellen gebieden opgesteld.

c Met name het Waddengebied, inclusief het Lauwersmeer, de Oosterschelde, de Biesbosch en het Verdrongen Land van Saeftinghe worden beschermd natuurgebied.

d Inpoldering van de Markerwaard vindt niet plaats.

e De totale oppervlakte aan militair oefenterrein wordt verminderd; de militaire oefenterreinen in het Waddengebied (inclusief het Lauwersmeer) worden opgeheven.

C De capaciteitsgrens van Schiphol en de overige burger- en militaire vliegvelden wordt vastgesteld binnen de wettelijke norm voor luchtvaartlawaai; er komt geen vijfde baan op Schiphol, de vierde baan wordt gedraaid. Er wordt gestreefd naar een zodanige beheersing van de groei van de luchtvaart, dat Schiphol de groei binnen de gestelde grenzen kan opvangen en de aanleg van een aanvullende c.q. tweede nationale luchthaven vermeden kan worden.

Het binnenlands luchtverkeer en het aantal regionale vliegvelden wordt beperkt. Zestienhoven verdwijnt. Als alternatief voor de luchtvaart op korte en middellange afstanden wordt het internationale railverkeer bevorderd.

D Het zeehavenbeleid is gericht op geleidelijke ontwikkeling, met behoud van de eigen functie in het nationale en internationale transport en de daarop gerichte industriële bedrijvigheid. Uit oogpunt van milieubelasting en regionaal beleid wordt spreiding van nieuwe zeehavenactiviteiten nagestreefd.

E Het milieu van de Noordzee, de grote rivieren en dat van de kust (-wateren) wordt beschermd en waar nodig hersteld; activiteiten op en rond de Noordzee worden hierop afgestemd. Internationaal wordt er met kracht naar gestreefd het lozen en dumpen van schadelijke stoffen in een periode van vier jaar te stoppen.

F Het ontgrondingsbeleid moet verdere aantasting van natuur en landschap voorkomen. Waar ontgroning onontkoombaar is, dient de financiering uit een opslag op de prijs van de gewonnen grondstoffen te worden verzekerd.

G De productie en het gebruik van wegwerp- en milieuschadelijke artikelen worden tegengegaan en hergebruik van afvalstoffen bevordert uit het oogpunt van energie- en grondstoffenbesparing en het voorkomen van afvalbergen.

H Bestaande en nieuw te treffen regelingen op milieugebied worden gestroomlijnd in een milieukaderwet, die o.a. voorziet in milieu-effektrapportage, normstelling en milieubeleidsplanning. Hierop vooruitlopend past de overheid voor haar eigen activiteiten al milieueffektrapportage toe.

I Wetten op bodembescherming en milieugevaarlijke stoffen worden ingevoerd. Voor de uitvoering en de controle op de naleving van milieuwetten komen tijdig voldoende middelen beschikbaar, gekoppeld aan uitvoeringsschema's. Uitgangspunt is: de vervuiler betaalt.

J De wetgeving ten aanzien van aanvoer, doorvoer, opslag, afvoer en gebruik van gevaarlijke stoffen en in het bijzonder van vloeibare gassen wordt herzien, zodanig dat een integrale beoordeling van de toelaatbaarheid van bepaalde ontwikkelingen mogelijk wordt.

K Proefboringen t.b.v. het bergen van (radioactief-)afval vinden niet plaats. Er komt een onderzoek naar de opslagmogelijkheden van nu al aanwezig of nog te vormen (radioactief-)afval.

L I.v.m. de handhaving of verhoging van kwaliteit en hoeveelheid van het grondwater komt er zo spoedig mogelijk een meer-omvattend stelsel van vergunningen voor grondwateronttrekking.

M Op korte termijn komt er een nieuwe waterschapswet tot stand. Besturen van organen als waterschappen worden verder gedemocratiseerd.

N Grensoverschrijdende milieuverontreiniging zoals van lucht, water en radioactieve stralingen wordt in overleg met nabuurlanden tegengegaan.

O Het storten of verbranden van huishoudelijk afval wordt tegengegaan. Er wordt naar gestreefd dat het huishoudelijk afval op een dusdanige wijze verwerkt wordt, dat hergebruik mogelijk is en kompost gewonnen kan worden.

P Er komen wettelijke mogelijkheden voor het afsluiten van wegen ter bescherming van natuur, milieu en landschap.

16 Volkshuisvesting

Het volkshuisvestingsbeleid is gericht op het realiseren van gelijke rechten op huisvesting en het voorzien in de woonbehoefte van iedereen van 18 jaar en ouder die zelfstandig of in zelfgekozen groepsverband wil wonen; op medezeggenschap van bewoners over hun woning en woonomgeving en op een rechtvaardige verdeling van woonruimte en lasten. Deze doelstellingen zijn niet in vier jaar te realiseren en daarom bij voorrang gericht op groepen die in de knel zitten. Daartoe wordt de bouwproductie opgevoerd en de verdeling van de bestaande woningvoorraad verbeterd.

17 Bouwproductie

A De woningbehoefte is veel groter gebleken dan indertijd is verondersteld. We komen daar allereerst aan tegemoet door aanzienlijke verhoging van het meerjarenprogramma voor nieuwbouw en woningverbetering. Dit programma wordt in de eerste plaats gericht op de laagstbetaalden en op de z.g. nieuwe woningnood onder één- en tweepersoonshuishoudens. Gezien het tekortschieten van financiën en/of arbeids- en bouwcapaciteit wordt de dure nieuwbouw beperkt.

B De 'nieuwe' woningnood, met name onder de jongeren, wordt vooral bestreden door:

a het bouwen van kleine woningen en wooneenheden, die later kunnen worden samengevoegd, alsmede van woningen, geschikt voor groepsbewoning.

b het zonodig verplichten van gemeenten om meer woonruimte voor één- en tweepersoonshuishoudens te bouwen; waar mogelijk door verbouw en splitsing van bestaande panden en woningen;

c het zonodig verplichten van woningcorporaties om zelfstandige woningen aan een aantal alleenstaanden te verhuren.

c Er worden voldoende geschikte wo-

ningen gebouwd of bestaande aangepast waar bejaarden zo lang mogelijk zelfstandig kunnen wonen; tevens wordt in een goede dienstverlening voorzien.

D De mogelijkheid tot eigen (ver-) bouwactiviteiten wordt verruimd, door vereenvoudiging van de procedure voor het aanvragen van een bouwvergunning.

E Er komen meerjarenplannen voor nieuwbouw, verbetering en vervanging op basis van, in de woningwet verankerde, volkshuisvestingsplannen, die door de gemeenteraden worden vastgesteld; daarnaast een periodieke inventarisatie naar omvang en kwaliteit van de woningvoorraad en de behoefte.

F De financiering van nieuwbouw, woningverbetering en verwerving wordt als één geheel door de rijksoverheid veilig gesteld; zo nodig wordt een volkshuisvestingsfonds ingesteld. De hoogte van de financiering van het meerjarige volkshuisvestingsplan wordt jaarlijks vastgesteld en tevens onderverdeeld in posten voor huur, koop, verbetering en verwerving. De financiering wordt onderling inwisselbaar.

G Institutionele beleggers worden verplicht een deel van hun middelen te bestemmen voor financiering van de volkshuisvesting.

H De verlichting van woningnood die woonschepen kunnen geven wordt erkend; in het gemeentelijk, regionaal en provinciaal ruimtelijk en huisvestingsbeleid worden de noodzakelijke voorwaarden voor deze woonvorm gescha-

p. I Openbare gebouwen worden beter toegankelijk gemaakt voor lichamelijk gehandicapten. In de nieuwbouw en de bestaande woningvoorraad worden voldoende woningen geschikt gemaakt voor zelfstandige bewoning door lichamelijk gehandicapten.

J Bestaande regelingen worden aangepast om nieuwe woonvormen zoals groepsbewoning, wonen met gemeenschappelijke ruimtes en dergelijke mogelijk te maken.

K Initiatieven tot stichting van lokale bouwbedrijven in handen van niet winstbeogende instellingen of de overheid worden ondersteund.

18 Stadsvernieuwing

a De prioriteit die de stadsvernieuwing binnen het geheel van overheidsbeleid krijgt, komt tot uitdrukking in een 'Deltaplan voor de stadsvernieuwing', opgesteld op grond van behoeftetramingen van de gemeenten.

b Uitgangspunt voor de stadsvernieuwing is het 'bouwen voor de buurt'. Het huur- en subsidiebeleid wordt hierop gericht.

c Het beleid ten aanzien van de woningvoorraad is gericht op behoud en herstel; onderhoud wordt daardoor bevorderd.

d Verwaarlozing van onderhoud en weigering van verbetering kunnen leiden tot onteigening.

e Waar afbraak niet te voorkomen is, vindt aansluitend vervangende nieuwbouw plaats.

f In de stadsvernieuwingsgebieden krijgt de verwerving van particuliere huurwoningen door gemeenten voorrang.

g Bewoners en gemeenten krijgen een grotere invloed op de keuze tussen woningverbetering en nieuwbouw; subsidieregelingen worden daarop afgestemd. Het systeem van vergelijking- en garantiehuren in het kader van de stadsvernieuwing wordt gehandhaafd respectievelijk weer ingevoerd.

h Voorzover de financiën tekort schieten, krijgen de gebieden waar de nood het hoogst is voorrang.

i In stadsvernieuwingsgebieden wordt het oprichten van buurtgebonden beheerscorporaties bevorderd.

j De subsidiëring van eigenaren/bewoners voor het verbeteren van hun woningen wordt aan het inkomen gekoppeld; er komen maatregelen om gesubsidieerde vermogenswinsten te voorkomen.

k Er komt een voorkeursrecht van gemeenten in stadsvernieuwingsgebieden, met onteigeningsmogelijkheid volgens een waarderingsstelsel.

l Het monumentenbeleid dient te passen binnen de uitgangspunten van de stadsvernieuwing. Onderzocht wordt of woonhuismonumenten na restauratie ook in de sociale sector kunnen worden verhuurd.

m Bij nieuwbouw in hoge dichtheden in stadsvernieuwingsgebieden worden, indien nodig, gebouwde stallingsvoorzieningen voor bewonersparkeren gesubsidieerd.

n Koördinatie op rijksniveau waarborgt de integrale aanpak van de stadsvernieuwing d.m.v. regelingen met betrekking tot midden- en kleinbedrijf, winkel-, welzijns-, verkeers- en parkeervoorzieningen.

19 Huisvesting

a Er komt een Huisvestingswet, die de verdeling van alle huur- en eigenwoningen regelt en de transakties re-

guleert. In de wet worden lokale en regionale voorrangsregels vastgelegd voor het beleid met betrekking tot de volkshuisvesting, stadsvernieuwing en planologie. Uitgangspunt van de wet is dat de gemeenten de eerstverantwoordelijken zijn voor het huisvestingsbeleid en de uitvoering daarvan.

b Vooruitlopend hierop wordt de Woonruimtwet landelijk voor alle woningen van kracht.

c Te beginnen met huurwoningen en een in te stellen sociale eigenwoningsektor gaan transakties lopen via (gemeentelijke) woningsbanken op basis van een waarderingsstelsel. Geleidelijk worden alle woningen onder dit regime gebracht.

d Leegstandswetgeving voorkomt langdurige leegstand en maakt het vorderen van woningen en andere gebouwen eenvoudiger.

e — Zowel voor huurders als eigenaars-bewoners worden de woonlasten (de prijs voor het enkele gebruik van woonruimte) meer dan nu afhankelijk van het inkomen en van de kwaliteit van de woning.

— Voor nieuwe huurwoningen betekent dit de daadwerkelijke realisering van de volkshuisvestingsprijs, dat wil zeggen dat de huur van een nieuwe woning, bij een gegeven kwaliteit, zodanig is dat een bewoner met een modaal inkomen geen individuele huursubsidie behoeft.

Daar het percentage van de jaarlijkse huurverhoging sterker dan tot nu toe wordt gerelateerd aan de jaarlijkse bouwkostenstijging, is beheersing van de bouwkosten (zonder vermindering van kwaliteit) een eerste vereiste. Daarnaast moet het woningwaarderingssysteem de huren van bestaande woningen meer in verhouding brengen met hun kwaliteit. Indien hoge huurlasten ontstaan, worden deze gecompenseerd door individuele huursubsidie.

— Door een verhoging van het huurwaardedeforfeit en beperking van de rente-af trek op hypotheek van dure woningen worden woonlasten van eigenaren meer in overeenstemming gebracht met die van huurders.

— Onderzocht wordt welke mogelijkheden er zijn om te komen tot een stelsel van subsidies en heffingen om voor huurders en eigenaren de woonlasten meer af te stemmen op het inkomen en de kwaliteit van de woning en de woningbezetting.

f — De individuele huursubsidie wordt wettelijk geregeld; de minima van de huidige tabel worden niet aangetaast; voor een modaal inkomen is een percentage van 17% van het be-

lastbaar inkomen een redelijke huurquote.

— Er wordt een huurgewenningsbijdrageregeling ingevoerd, die benut wordt als instrument voor een doelmatiger woonruimteverdeling.

20 Democratisering en beheer

a Door herverkaveling van het korporatiebezit over buurt- en wijkgebonden beheerskorporaties, en door democratisering van de korporaties krijgen bewoners een grotere invloed op woning, woonomgeving en de wijk. Het toelaten van nieuwe woningbouwcorporaties wordt daarop afgestemd. Het Rijk steunt landelijke bewonersorganisaties en organisaties van woningzoekenden.

b Huurwoningen behoren door niet-winstbeogende instellingen geëxploiteerd te worden. Het partikuliere huurwoningenbezit wordt geleidelijk teruggedrongen. Voorkeursrecht voor gemeenten, regulering van de prijs en subsidie moeten voortzetting van exploitatie in de huursektor mogelijk maken.

c Vooruitlopend op het bovenstaande wordt het verhuren van woningen aan regels gebonden. Bewoners van partikuliere huurwoningen krijgen zoveel mogelijk dezelfde rechten als die van korporatiewoningen.

d Verkoop van partikuliere huurwoningen aan partikulieren wordt zoveel mogelijk tegengegaan en aan regels gebonden. Gemeenten krijgen meer bevoegdheden, het splitsen van huurpanden in koopappartementen zondig te verbieden.

e Er komt een sociale eigenwoningsektor in korporatieverband waarvan woonlasten en transakties blijvend worden gereguleerd. Geleidelijk wordt deze sektor van zgn. gebonden eigendom ook met bestaande woningen uitgebreid. Hierdoor wordt het eigen woningbezit voor meer mensen toegankelijk gemaakt.

f De positie van de koper wordt wettelijk beschermd, o.a. door het invoeren van een bedenktijd.

g Verschillen in de positie van huurders en eigenaarsbewoners worden onder meer beperkt door het opzetten en ondersteunen van nieuwe vormen van gemeenschappelijk beheer en eigendom.

h Gemeente- en korporatiewoningen worden niet verkocht behalve in de sociale eigenwoningsektor en dan nog alleen wanneer het woonruimteverdelingsbeleid dat toelaat.

i Het rijk stelt gemeenten in staat om daarvoor geschikte panden tijdelijk te

laten bewonen; dit in afwachting van definitieve plannen.

j Commerciële kamerbemiddeling wordt verboden. Dit is een taak voor de gemeentelijke bureaus huisvesting.

III Kwaliteit door cultuur

21 Nu de grenzen van onze materiële welvaart bereikt zijn, komt het er nog meer op aan ons bestaan op kwaliteit in te stellen. Dat vergt een creatief cultuurbeleid, waarbij alle burgers vanuit hun woon-, leef- en werksituatie betrokken zijn. Cultuurbeleid kan immers geen zaak zijn van een kleine elite, maar gaat over de manier waarop wij met elkaar samenleven. De ongelijke verdeling van inkomen en arbeid, kennis en macht maakt dat velen niet meebeslissen over de kwaliteit van de samenleving. Een samenleving overigens, die door de groeiende betekenis van culturele minderheden aan pluriformiteit wint. Er wordt te weinig recht gedaan aan de verscheidenheid van gezamenlijke en persoonlijke behoeften. Daardoor raken mensen tussen wal en schip.

Een socialistisch cultuurbeleid dient er dan ook op gericht te zijn dat:

- een ieder, ongeacht afkomst, levensovertuiging, sekse, seksuele voorkeur en culturele achtergrond zich thuis kan voelen in de eigen leef-, woon- en werkomgeving;
- een ieder actief deel kan nemen aan en zeggenschap kan hebben in de vormgeving van de eigen leefsituatie;
- bestaande machtsstructuren worden doorbroken door decentralisatie en democratisering van beleidsvorming en beheer;
- maatschappelijke bewustwording wordt geactiveerd opdat de deelneming aan de verschillende vormen van zeggenschap wordt vergroot;
- de verschillende voorzieningen op sociaal en cultureel terrein meer in samenhang worden gebracht (integratie) en beter worden afgestemd op die groepen en individuen, die het meest

buitenspel staan.

22 Kunstbeleid

De kunst draagt in belangrijke mate bij tot de kwaliteit van onze samenleving. Daarom dient men kunstproductie te stimuleren en aan het scheppingsproces van kunstenaars alle ruimte te bieden. De kunst geeft met haar vormgeving en artistiek gehalte een geheel eigen reactie op de maatschappelijke werkelijkheid. Dat uit zich vaak in signalen en protesten en in esthetische vormgeving, die bijdragen tot bewustwording en ontplooiing van ieders creatieve vermogens.

Een actief kunstbeleid dient gericht te zijn op:

- het scheppen van ruimte voor de ontwikkeling van een kritisch bewustzijn, creativiteit en originaliteit;
- het bewaren en benutten van culturele verworvenheden, omdat ook een historisch (kunst-)bewustzijn van waarde is voor een kritisch beoordelen van de eigen samenleving;
- integratie van de kunst in de vormgeving van de samenleving (stedebouw, stadsvernieuwing, ruimtelijk beleid, etc.) en in het onderwijs;
- bevorderen van het kunstbezoek;
- bevorderen van kunstbeoefening voor met name niet traditioneel met kunst verbonden groepen;
- opheffing van de sociale achterstand van vele kunstenaars.

Om bovenstaande te kunnen bereiken stellen we de volgende maatregelen voor:

A Onderzoek en experiment in de verschillende kunstsectoren worden gestimuleerd.

B Culturele objecten en manifestaties

worden toegankelijker gemaakt. Voor de beeldende kunstuitingen betekent dit bijvoorbeeld verruiming van de edukatieve taken van de musea en de kunstuitleen.

C De betrokkenheid van de bevolking bij de productie van kunst zal worden bevorderd door:

a kunstzinnige vorming en creativiteitsontwikkeling in en buiten het reguliere onderwijs, in een samenhangende voorzieningenstructuur, waarbij een decentrale financiering de voorkeur verdient;

b ondersteuning van de niet beroepsmatige kunstbeoefening.

D Activiteiten die zich richten op maatschappelijke spanningen (culturele minderheden, oude buurten, nieuwe woningnood, recht op arbeid, emancipatie, etc.) zoals vormingstheater, kritische filmers en fotografen, bepaalde muziekensembles komen in aanmerking voor extra financiële middelen.

E Kunstenaars worden ingeschakeld bij de zorg...; kennis en inzicht staan in dienst/komen in dienst te staan.

F Het kunstaanbod in de vorm van pauzekoncerten, lunch- en matineevoorstellingen, straatactiviteiten, etc., dat publieksgroepen aantrekt die overdag beschikbaar zijn, wordt gestimuleerd.

G De kunstzinnige vorming biedt met cursussen, lessen, workshops en dergelijke meer mogelijkheden aan volwassenen.

H Om te voorkomen dat kunstscheppen een noodlijdende bezigheid wordt, komt er behalve verbetering van de rechtspositie van kunstenaars een ruimer opdrachtenbeleid. Percentageregelingen worden wettelijk vastgesteld en toekenning van beurzen en stipendia

bevorderd, waarbij vrouwelijke kunstenaars speciale aandacht krijgen.

I De toegankelijkheid van kunstuitlen wordt bevorderd door zoveel mogelijk onderbrenging van artoteken bij bibliotheken.

23 Mediabeleid

De moderne communicatiemiddelen bepalen in hoge mate het gezicht van onze samenleving en beïnvloeden ook, gezien de toenemende vrije tijd, de actieve en passieve cultuurbeleving.

Een mediabeleid is noodzakelijk; dat moet o.i. gericht zijn op:

- het behoud van pluriformiteit en veelkleurigheid;
- het voorkomen dat de media speelsbal worden van commerciële belangen en doelstellingen;
- het tijdig onderkennen van de maatschappelijke gevolgen van technologische veranderingen, zodat op basis daarvan een verantwoord beleid kan worden ontwikkeld;
- uitbreiding, stimulering van omvang, kwaliteit en originaliteit van de Nederlandse programma's temidden van de toenemende internationale concurrentie.

Daartoe staan we de volgende maatregelen voor:

a Het bedrijfsfonds voor de pers wordt geactiveerd, de pers gesteund waar verlies aan verscheidenheid dreigt, en ruimte geboden aan nieuwe initiatieven.

b De niet-kommerciële uitgangspunten van ons omroepbestel blijven gehandhaafd. Advertenties op radio en t.v. zijn toelaatbaar, mits streng gereguleerd en strikt gescheiden van de programma's. Een wijziging van de reclamekode legt het aksent op informatieverstrekking. Reclame voor alcohol, snoep, rookwaren en geneesmiddelen wordt aan banden gelegd. Bevestiging van bestaande rolpatronen wordt tegengegaan, waarbij de overheid het voorbeeld geeft.

c Er wordt een nieuw systeem van zendtijdverdeling ontworpen, waarbij naast het getal van de geregistreerde aanhang ook kwalitatieve normen, gericht op het behoud van de geprofileerde omroep, in aanmerking worden genomen.

d Het Nederlandstalig aandeel, met name Nederlandse kunstproducties (film, theater, dans, muziek) in de programmastof wordt aanmerkelijk vergroot; de omroeporganisaties gaan een belangrijker rol spelen bij de activering van de Nederlandse kunstenaars.

e De regionale omroep, gefinancierd

uit de omroepmiddelen, wordt geleidelijk tot het hele land uitgebreid; het aantal hoeft zich niet te beperken tot één per provincie.

f De concurrentiepositie van de Nederlandse zendgemachtigden jegens derden die commerciële satellietprogramma's voor Nederland vervaardigen, wordt versterkt door een eigensoortig programma-aanbod.

g De programmatische samenwerking, eventueel per satelliet, met niet-kommerciële buitenlandse zendgemachtigden wordt bevorderd.

h Nieuwe technische produkten zoals teletekst en viewdata worden onder verantwoordelijkheid van de overheid ingevoerd en afgestemd op maatschappelijke en individuele behoeften; ze mogen de persoonlijke levenssfeer niet aantasten.

24 Onderwijsbeleid

Onderwijs en vorming worden niet alleen gericht op verwerving van kennis en vaardigheden, maar ook van:

- kunstzinnige vermogens; — inzicht in menselijke rolpatronen; — inzicht in de nationale en internationale maatschappelijke verhoudingen; — de uitoefening van een beroep; — het vermogen, deel te nemen aan ontwikkeling en verandering van de samenleving.

Het onderwijsbeleid besteedt — in samenhang met maatregelen vanuit andere beleidssectoren — met name aandacht aan het verbeteren van de maatschappelijke positie van groepen die cultureel en/of sociaal-ekonomisch zijn achtergesteld.

Op de terreinen van planning van onderwijsvoorzieningen en uitvoering van onderwijsbeleid worden de bevoegdheden van de gemeentelijke en van de provinciale overheden versterkt.

Onderwijs is een gemeenschapsvoorziening, die in principe ten laste komt van de algemene middelen. Dit geldt in elk geval voor het onderwijs voor leerplichtigen en lage inkomensgroepen. Zolang de onderwijsuitgaven nog in belangrijke mate ten goede komen aan groepen met hoge inkomens, kunnen voor het onderwijs boven de leerplichtige leeftijd correcties worden aangebracht, onder andere via eigen bijdragen naar draagkracht in de onderwijskosten. In een vrij onderwijsbestel bepalen de betrokkenen zelf de richting van het onderwijs op grond van hun levensovertuiging en maatschappijvisie. De openbare school vormt als een school voor allen, ongeacht hun levens- en wereldbeschouwing, een wezenlijk onderdeel van dat

bestel.

A Er komt een wettelijke regeling waardoor een democratische samenstelling van schoolbesturen in het bijzonder onderwijs wordt gegarandeerd. De medezeggenschap van ouders, personeel en oudere leerlingen bij openbaar en bijzonder onderwijs wordt bij wet geregeld.

B Ter verbetering van de kwaliteit in het onderwijs en ter bestrijding van de werkloosheid in deze sektor wordt een meerjarig arbeidsplaatsenplan opgesteld. Met de onderwijsvakorganisaties wordt overleg gevoerd over de omvang, prioriteiten en financiering van een dergelijk plan.

C Invoering van de wet op het basisonderwijs wordt met kracht bevorderd door een invoeringsplan dat maatregelen omvat voor vernieuwing van de opleidingen voor het basisonderwijs, de bijscholing, de begeleiding en de leerplanontwikkeling.

D Verschralling van onderwijsvoorzieningen in de kleine kernen wordt tegengegaan.

E Het onderwijsstimuleringsbeleid wordt verdiept en uitgebreid naar het voortgezet onderwijs en naar de categorie 4- tot 6-jarigen. De samenwerking met het welzijnswerk wordt versterkt.

Gerichte maatregelen worden getroffen door verbetering van het onderwijs voor zowel jongere als oudere andersstaligen. Het beleid wordt er op gericht de verschillende bevolkingsgroepen elkaars cultuur te leren verstaan.

F Elke basisschool biedt de leerlingen de mogelijkheid één aaneengesloten periode per dag op school te blijven, d.m.v. een kontinu-rooster of overblijffaciliteiten. De kosten daarvan worden bestreden door verhoging van het bedrag per leerling en door een ouderbijdrage naar draagkracht.

G De samenwerking tussen de verschillende soorten buitengewoon onderwijs en tussen buitengewoon en gewoon onderwijs wordt bevorderd. Gehandicapte kinderen worden zoveel mogelijk in staat gesteld het gewone onderwijs te volgen.

H Er wordt een wet op de middenschool ingediend, gericht op de vervanging van de gescheiden onderbouw van het voortgezet onderwijs door één schooltype voor alle leerlingen van 12 tot 16 jaar.

I In aansluiting op de wet op de middenschool wordt een wijziging op de wet op het voortgezet onderwijs ingediend. Die is dan gericht op een verandering van de bovenbouw van het voortgezet onderwijs: voorbereidend

hoger onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs worden samengebracht in een vernieuwd stelsel van voortgezet onderwijs in de tweede fase.

J Bovengenoemde veranderingen worden voorbereid via een invoeringsplan met maatregelen voor bijscholing, begeleiding, leerplanontwikkeling (waaronder pedagogisch-didactische vernieuwing en verbreding van het vormingsaanbod), ontwikkelingsprojecten, verspreiding van ervaringen en rechtspositionele consequenties.

K In deze regeringsperiode worden voltijdonderwijsvoorzieningen voor 16- tot 18-jarigen als onderdeel van het middelbaar beroepsonderwijs integraal ingevoerd.

L In de opleiding voor onderwijsgevenden wordt speciale aandacht besteed aan de vakken- en beroepskeuzebegeleiding. Tevens aan rol doorbreking, zodat jonge mensen worden gestimuleerd tot een toekomstperspectief dat aansluit bij hun begaafdheden i.p.v. hun geslacht.

M Iedereen krijgt de kans zich ook op latere leeftijd te vormen, te ontwikkelen en bij te scholen, met voorrang van hen die niet of slechts weinig in de gelegenheid zijn geweest een opleiding te volgen.

N Er komt een wettelijk kader voor alle voorzieningen ten behoeve van vorming en opleiding van volwassenen, met uitzondering van het hoger onderwijs. Daarin wordt de landelijke coördinatie verzekerd en vooral de samenhang en afstemming van plaatselijke en regionale activiteiten. Het leerlingenvoortgezet wordt vernieuwd en verbreed.

O Tevens wordt een wettelijk kader geschapen waarbinnen het betaald edukatief verloop voor volwassenen, die al of niet betaalde arbeid verrichten, zich geleidelijk kan ontwikkelen. Ook de invoering van het betaalde edukatief verloop geschiedt met voorrang voor hen die slechts weinig opleiding hebben.

P De oprichting van een open universiteit wordt bevorderd. Zonodig zal voorrang worden gegeven aan de ontwikkeling van de open school.

Q Er komen kwaliteitseisen voor leermiddelen (waarbij met name het aspect van de rol doorbreking van belang is). Er komt voorts een gekoördineerde konsumentenvoorlichting voor leermiddelen, waarbij het onderwijs zelf betrokken is.

R Er wordt een ontwikkelingsplan voor het hoger onderwijs bevorderd, dat voorziet in:

— de integratie van hoger beroepson-

derwijs en wetenschappelijk onderwijs; — toelating tot het hoger onderwijs, zonodig via loting — met voorrang voor diegenen die 25 jaar of ouder zijn en 4 jaar 'praktijkervaring' bezitten (waaronder de organisatie van een huishouden) en met positieve discriminatie bij studierichtingen waar een sekse is ondervertegenwoordigd;

— de noodzakelijke kostenbeheersing in het hoger onderwijs, vooral door verbeteringen in organisatie en methodiek;

— een landelijk beleid dat de nadruk legt op onderzoek en onderwijs.

S Er wordt een studiefinancieringssysteem ingevoerd voor alle boven 18-jarigen en op alle universiteiten en beroepsonderwijsvoorzieningen.

Dat systeem bevat:

a een basisbedrag voor iedereen; onafhankelijk van het ouderlijk inkomen;

b een aanvulling hierop, afhankelijk van de hoogte van het ouderlijk inkomen;

c waar nodig een rentedragende lening, bij voorkeur bij de overheid; afbetaling vindt plaats onder andere in relatie tot later verdiend inkomen.

25 Wetenschaps- en innovatiebeleid

A Een verdere vermaatschappelijking van het wetenschapsbeleid wordt nagestreefd d.m.v.:

a openbaarheid en verantwoording van onderzoek;

b toetsing van themakeuze;

c 'vertaling' van onderzoeksresultaten ten behoeve van andere dan de traditionele gebruikers.

B a Innovatiebeleid en ontwikkelingsonderzoek worden gericht op kennis- en arbeidsintensieve producten.

b Bundeling van het ontwikkelingsonderzoek van (kleine) bedrijven en overheid wordt nagestreefd.

c Het aantal transferpunten voor wetenschappelijk onderzoek en ontwikkeling wordt vergroot.

26 Maatschappelijke diensverlening en sociaal-kulturele voorzieningen

Maatschappelijke dienstverlening en sociaal-kulturele voorzieningen moeten beter worden afgestemd op de ergste noden en behoeften.

Zij dienen de zelfhulp ruimte te geven en te ondersteunen.

Ook moeten zij de mensen bewust maken van de maatschappelijke oorzaken van hun probleem.

Het beleid dient er dan ook op gericht te zijn:

— de voorzieningen beter toegankelijk

te maken vooral ook voor mensen die zich in een achterstandssituatie bevinden;

— mensen gelijke kansen en meer keuzemogelijkheden te geven bij het gebruik van deze voorzieningen;

— door democratisering van het beheer de mensen zelf in staat te stellen vorm en inhoud te geven aan deze voorzieningen.

De sociaal-kulturele voorzieningen worden beter op elkaar afgestemd en komen door herverdeling van middelen weer zoveel mogelijk ten goede aan de mensen voor wie ze oorspronkelijk waren bedoeld.

a De medezeggenschap van de gebruiker van welzijnsfaciliteiten wordt bevorderd, onder meer via instelling van dienstenraden, bewonerscommissies en gebruikersraden; daarnaast komt er een wettelijke regeling van de rechtspositie van de individuele gebruiker.

b Welzijnsvoorzieningen komen met name onder beheer van de direkt belanghebbenden. Daartoe krijgen gebruikers en medewerkers, alsmede vertegenwoordigers van een breder gemeenschapsbelang, het wettelijke recht om deel uit te maken van de bestuurlijke organen, te beginnen bij de instellingen die (mede) uit publieke middelen worden gefinancierd.

c Er komt openbaarheid bij organisaties en instellingen door middel van een deugdelijke periodieke verslaglegging.

d Het inschakelen van vrijwilligers wordt gestimuleerd als dat de kwaliteit van de dienstverlening ten goede komt en het niet ten koste gaat van werkomstandigheden en arbeidsplaatsen van beroepskrachten.

e Ook in de maatschappelijke en sociaal-kulturele sektor wordt een arbeidsplaatsenplan voor de komende vier jaar ontwikkeld.

f Het welzijnswerk wordt per wijk, buurt of dorp georganiseerd i.p.v. per werksoort, en op basis van samenwerking tussen verschillende werkers (bijv. artsen, maatschappelijk werkers, opbouwwerkers, etc.).

g Binnen het arbeidsplaatsenplan wordt met name de eerste lijnszorg versterkt door o.a. meer huisartsen, wijkverpleegkundigen, bejaardenhulp(st)ers, gezinsverzorg(st)ers, opbouwwerk(st)ers en sociale raadslieden aan te trekken.

h De activiteiten van scholen, gezondheidscentra, buurt- en clubhuizen worden beter op elkaar afgestemd.

i Peuterspeelzalen worden in voldoende mate financieel gesteund.

j De deelneming van activiteiten buitenshuis wordt gestimuleerd door gemeenschapsvoorzieningen zoals eet- en ontmoetingsruimten, kinderdagverblijven, etc.

k De kinderbescherming wordt uit de justitiële sfeer gehaald en opgenomen in het jeugdwelzijnsbeleid. De Bond van Minderjarigen wordt als vakbond erkend en krijgt toegang tot de instellingen ter behartiging van zowel individuele als groepsbelangen. De zeggenschap van jongeren in tehuizen wordt drastisch verbeterd. Een tehuisraad gaat beslissen over alle zaken die met de leefsituatie van de bewoners te maken hebben. Zorgvuldige hulpverlening aan minderjarigen wordt niet langer strafbaar gesteld.

l Het beleid wordt gericht op uitbreiding van de mogelijkheden om een gehandicapt kind in zijn/haar omgeving te laten opgroeien, hetgeen mogelijk wordt door een vermindering van de intramurale zorg.

m Voor bejaarden komen er voorzieningen en begeleiding waardoor zij zo lang mogelijk thuis kunnen blijven wonen.

n Voor paren die niet gescheiden willen worden als één van hen in een verpleeginrichting moet worden opgenomen, worden voorzieningen getroffen.

o Een kaderwet bevordert dat planning, beheer en financiering van de lokale voorzieningen onder verantwoordelijkheid van de gemeenteraad, die van regionale voorzieningen onder de provinciale staten en die voorzieningen met een landelijk belang onder de verantwoordelijkheid van de centrale overheid komen. Er komt een eenduidige en samenhangende financiering van de welzijnszorg.

27 Volksgezondheid

Het volksgezondheidsbeleid als onderdeel van een algemeen beleid van maatschappelijke dienstverlening en sociaal-kulturele voorzieningen dient primair te zijn gericht op:

- het voorkomen van ziekten;
- versterking van de dienstverlening dicht bij huis;
- het wegnemen van geografische en financiële barrières bij de toegankelijkheid;
- het bevorderen van kleinschalige voorzieningen;
- erkenning en regeling van de rechten van de patiënt.

a Konkrete maatregelen ter voorkoming van ziekten, zoals bevolkingsonderzoek en voorlichting, worden ruim toegepast.

b In het kader van een ontmoedigingsbeleid gericht op het gebruik van verslavende genotmiddelen wordt een actieplan opgesteld.

c De invloed van de overheid op de gezondheidszorg dient te worden vergroot met name op plaatselijk en regionaal niveau.

De financiering van de gezondheidszorg zal zowel wat betreft inning als besteding van de middelen door de overheid worden geregeld.

d Er komt een wet patiëntenrecht, waarin opgenomen de rechtspositie van de patiënt en een klachtenrecht. Het besloten medisch tuchtrecht wordt vervangen door openbaar medisch ombudswerk; de burgerlijke rechter beslist.

e Er komt een geleidelijk in te voeren volksverzekering voor ziektekosten, waarbij op langere termijn gestreefd wordt naar nationalisering van de gezondheidszorg. Gebruikers en medewerkers worden betrokken bij de toetsing van de kwaliteit van de behandeling en de voorzieningen.

De overheid voert een vestigingsbeleid in voor alle werkers in de gezondheidszorg. Deze zullen in loondienst worden gebracht.

g Ziekenfondsen worden omgevormd tot gebruikersorganisaties en in staat gesteld eigen instellingen te exploiteren.

h Alleen met name genoemde, niet schadelijke stoffen mogen aan voedingsmiddelen van mens of dier worden toegevoegd.

Toegevoegde stoffen moeten de kwaliteit verbeteren.

i De waren- en vleeskeuringswet worden afgestemd op de eisen van de volksgezondheid.

j De overheid stelt arbeidsomstandighedeninstellingen in. De medewerkers van bedrijfsgeneeskundige en veiligheidsdiensten zullen daardoor niet langer afhankelijk zijn van de werkgevers.

k Om de inbreuk op het gewone leefpatroon van de psychiatrische patiënten en lichamelijk gehandicapten door de hulpverlening zo min mogelijk te doen zijn, wordt ambulante hulp, dagbehandeling en nachtbehandeling gestimuleerd.

l Geneesmiddelen worden centraal ingekocht door de overheid en gedistribueerd.

m Er komt een onderzoek naar de eventuele waarde van de verschillende vormen van alternatieve geneeswijzen en naar de mogelijkheid van inpassing van deze geneeswijzen in het ziekenfondspakket.

n De strafbaarstelling van zwanger-

schapsonderbreking door artsen wordt opgeheven. Dezelfde regels en waarborgen gelden als voor iedere medische ingreep. De vrijheid van beslissing door de vrouw wordt gewaarborgd. De kosten van abortus en sterilisatie worden opgenomen in het ziekenfondspakket.

o Euthanasie op verzoek van ongeheelbare patiënten is niet langer strafbaar; de voorwaarden waaronder dit verzoek kenbaar wordt gemaakt, worden nader bij wet geregeld.

p Instellingen t.b.v. de volksgezondheid, waaronder psychiatrische inrichtingen worden zoveel mogelijk geïntegreerd in de samenleving door spreiding en bouw van kleinschalige voorzieningen in woonwijken.

q Het aantal verpleegkundigen dat belast is met de directe patiëntenzorg dient uitgebreid te worden, waarbij meer aandacht zal worden besteed aan de persoonlijke benadering van de patiënt.

r Het realiseren van voorzieningen gericht op het maatschappelijk herstel van (ex-)drugverslaafden wordt met kracht ter hand genomen. Daarbij dienen welzijn en volksgezondheid uitgangspunten te zijn van het drugbeleid.

s Er wordt onderzoek ingesteld naar het ontwikkelen van alternatieven voor dierproeven in de geneeskunde en de farmaceutische industrie. Dierproeven in de cosmetische industrie dienen te worden beëindigd.

28 Minderhedenbeleid

Dankzij de toenemende betekenis van kulturele minderheden wint onze samenleving aan pluriformiteit. Het minderhedenbeleid dient te garanderen, dat minderheden èn als groep èn als individu kunnen deelnemen aan en zich emanciperen in onze samenleving, in verbondenheid met de eigen kultuur. Daarom dient het beleid gericht te zijn op integratie met behoud van eigen identiteit. Op die manier behoudt elke burger, ongeacht afkomst en kulturele achtergrond, de keuzevrijheid om op eigen wijze zijn plaats in de Nederlandse samenleving te bepalen en zich daarin thuis te voelen.

A Bij de toelating van vreemdelingen wordt voorrang gegeven aan diegenen, die wegens geloof, levensbeschouwing, politieke overtuiging, ras, of seksuele voorkeur worden vervolgd.

B Systematisch wordt geïnventariseerd waar, in wetten en regels, en de uitvoering daarvan, verschil wordt gemaakt tussen Nederlanders en hier ver-

blijvende niet-Nederlanders.

Op grond van de inventarisatie worden maatregelen getroffen om die verschillen weg te nemen.

C De ontplooiingskansen voor de tweede generatie vreemdelingen in Nederland worden bevorderd door:

a Het meer interkultureel richten van het onderwijs, om bij Nederlandse kinderen meer begrip te kweken voor hun leeftijdgenoten uit minderheidsgroepen, en omgekeerd; waarbij dat onderwijs voor beide groepen toegankelijk is.

b Meer aandacht aan de talen van de herkomstlanden, naast het Nederlandse taalonderwijs.

c Meer aandacht voor de specifieke problemen in het werken met kulturele minderheden bij de opleiding van onderwijskrachten, welzijnswerkers en werkers in de gezondheidszorg.

D De gemeenten worden financieel in staat gesteld een minderhedenbeleid te voeren.

E Het huisvestingsbeleid voor minderheden dient te stimuleren, dat in alle wijken en buurten woningen worden aangeboden, waarbij desgewenst niet te grote concentraties mogelijk worden gemaakt. Bij de bouw en toewijzing van woningen wordt rekening gehouden met de aantoonbare behoefte aan grote woningen bij minderheidsgroepen.

F Kulturele minderheden worden door de overheid in hun eigen taal voorgelicht over hun rechten en plichten.

G De voorlichting over de cultuur van minderheidsgroepen wordt uitgebreid en verbeterd in het bijzonder aan hen die in hun directe woon- en werk-omgeving met kulturele minderheden in aanraking komen.

H Personen uit kulturele minderheden gaan meer functies bekleden bij het Openbaar Ministerie, de rechterlijke macht, de politie, de arbeidsbureaus, het onderwijs en andere overheidsinstellingen.

I Mede met het oog op een goed arbeidsmarktbeleid wordt er streng opgetreden tegen werkgevers van illegalen. Zij krijgen zodanige boetes, dat deze uitgaan boven het financiële voordeel van illegale tewerkstelling.

J De specifieke problemen van vrouwen uit kulturele minderheidsgroepen krijgen extra aandacht, speciaal in de gezondheidszorg.

29 *Emancipatiebeleid*

De opheffing van ongelijke machtsverhoudingen en van bestaande rolpatro-

nen tussen mannen en vrouwen vormt een onderdeel van het gehele Partij van de Arbeid-program. Een aantal speciale maatregelen van kultuurbeleid is echter ook nodig:

a Er komt een samenhangend net van voorzieningen per buurt of wijk, dat het mannen en vrouwen mogelijk maakt betaalde arbeid met huishoudelijke arbeid te combineren.

b De rijksbijdrage voor plaatselijke emancipatie-activiteiten wordt gehandhaafd zolang het welzijnsbeleid nog onvoldoende gericht is op de emancipatie van de vrouw.

c Provinciale emancipatiebureaus worden omgevormd tot organisaties van gebruikers.

d Emancipatie-activiteiten van landelijk belang worden gesubsidieerd.

e Criteria voor subsidieverlening moeten op ruime schaal bekend worden gemaakt. Jaarlijks dient een openbaar verslag uitgebracht te worden van de verleende subsidies.

f De overheid bevordert dat docenten, welzijnswerkers, artsen, psychotherapeuten, politie- en justitiefunktionarissen, kortom allen die uit hoofde van hun beroep dienstverlenend bezig zijn, inzicht krijgen in de specifieke problemen op het terrein van de man/vrouw-verhouding door dit kennisgebied als verplicht vak in te voeren in de opleidingen voor deze beroepen.

g De emancipatieactiviteiten en -bewegingen van homoseksuele vrouwen en mannen krijgen steun van de overheid.

h Er komt meer overheidssteun voor 'Blijf-van-mijn-lif-huizen', onder meer om deze te kunnen aanpassen en uitbreiden voor de opvang van vrouwen en meisjes uit etnische minderheidsgroepen.

30 *Sport*

De sport is een belangrijke welzijnsvoorziening. Vier miljoen Nederlanders zijn op enigerlei wijze in de sport georganiseerd. In de amateursport helpt vrijwillig kader jonge mensen deel te nemen aan het sportief gebeuren en zich samen met anderen te ontwikkelen. Een actief en evenwichtig sportbeleid dient gericht te zijn op:

- het bevorderen van de sportieve recreatie;
- ondersteuning en versterking van technische, maatschappelijke, medische en administratief-organisatorische begeleiding;
- democratisering van de sportorganisatie;
- erkenning van de maatschappelijke

betekenis van de sport;

— verruiming van de mogelijkheden van sportbeoefening voor gehandicapten.

Om dit alles te bereiken dient een aantal maatregelen genomen te worden:

a Binnen het sportbeleid wordt zoveel mogelijk in samenwerking met de georganiseerde sport voorrang gegeven aan de sportieve recreatie.

b Er komt een arbeidsplaatsenplan voor de sport, gericht op het aantrekken van professionele deskundigen op het gebied van technische, maatschappelijke, administratie-organisatorische en medische begeleiding.

c De rechtspositie van functionarissen die belast zijn met de ontwikkeling en de begeleiding van de recreatieve, wedstrijd- en topsport wordt verbeterd. Er komt een cao voor alle werknemers in de sport, waarin onder andere de keuzevrijheid van de werkgever en de maatschappelijke gevolgen van de topsportbeoefening aan regels worden gebonden.

d Er komt een landelijk accommodatieplan ten behoeve van het landelijk trainings- en wedstrijdwezen.

e Besteding van alle lotto- en totogelden wordt aan het parlement ter goedkeuring voorgelegd.

31 Overheid en burger

De overheid heeft steeds meer moeite de maatschappelijke ontwikkelingen te volgen. Laat staan dat zij zonder meer bij machte zou zijn deze te sturen en meer in overeenstemming te brengen met de voorkeuren van de burgers. Om te bereiken dat de overheid deze noodzakelijke taak toch op democratisch gecontroleerde wijze vervult, is het nodig dat:

- de doorzichtigheid en dienstbaarheid van het overheidshandelen wordt vergroot;
- zoveel mogelijk overheidsbeslissingen in de directe invloedssfeer van de burgers worden genomen;
- de greep van de politieke organen op het overheidsapparaat en het tempo van de beleidsvorming wordt vergroot;
- de rechtsbescherming en het recht op eenelijke behandeling wordt versterkt.

Voor de verwerkelijking van deze doeleinden dienen de volgende programmapunten:

32 Wetgeving en beleid

A Er vinden geen kabinetswisselingen plaats zonder voorafgaande verkiezingen, opdat de kiezer een beslissende stem krijgt over karakter en samenstelling van het nieuwe kabinet.

B Een nieuw kabinet vertaalt het regeerakkoord in een gefaseerd beleids- en wetgevingsplan voor vier jaar. De minister-president rapporteert elk kwartaal over de voortgang aan het parlement.

C De voorbereiding van de hoofdpunten van beleid wordt opgedragen aan ambtelijke werkgroepen onder directe

verantwoordelijkheid van de betrokken, hier koördinerende bewindslieden, dwars door de departementale organisatie en hiërarchieën.

D De overbelasting en de koördinatieproblemen van de rijksoverheid worden bestreden door:

- a* spoedige decentralisatie van bestuurs- en beleidstaken naar gemeenten en provincies;
- b* overdracht van beheers- en uitvoeringstaken aan beheersorganen, samengesteld uit medewerkers, gebruikers en door gekozen organen aan te wijzen vertegenwoordigers;
- c* doelmatiger taakverdeling tussen departementen en een betere afstemming daarvan op de belangrijkste knelpunten van beleid.

E De voorbereiding van de wetgeving wordt ook versneld door:

- a* terugdringing van het aantal adviesorganen;
  - b* de advisering te binden aan strikte termijnen;
  - c* strikte beperking van voorontwerpen van wet en van wetsvoorbereiden-de nota's;
  - d* doublures bij de inspraak te voorkomen door deze zoveel mogelijk te laten plaatsvinden onder de verantwoordelijkheid van het parlement.
- F* De positie van het parlement wordt versterkt door:
- a* een aanzienlijke uitbreiding van de personele en materiële toerusting;
  - b* de uitbreiding van mogelijkheden tot parlementair onderzoek, ook wanneer een parlementaire minderheid dat wenst;
  - c* het recht om rechtstreeks advies in te winnen van adviesorganen en ambtelijke diensten;
  - d* het recht ook zonder toestemming

van de minister ambtenaren te horen.

G De Eerste Kamer wordt afgeschaft.

H Bestaande wetten en uitvoeringsbepalingen die de mensen het meest rechtstreeks raken, worden doorgelicht op hun eigentijdse betekenis, hun effectiviteit, wenselijkheid van vereenvoudiging, inspraak- en beroepsmogelijkheden, mogelijkheden tot decentralisatie.

I Er wordt een parlementaire ombudsman (m/v) ingevoerd. Instelling van regionale instanties voor administratieve rechtspraak gaat de overbelasting van de Raad v.S. tegen.

J De controle van de Algemene Rekenkamer op de besteding van overheidsmiddelen in bedrijven wordt versterkt.

K Het aantal functies bij de overheid waarvoor men een veiligheidsonderzoek verricht wordt drastisch beperkt. De normen voor afwijzing worden scherper omschreven, alsmede openbaar gemaakt. Tegen afwijzing is voortaan bindend beroep mogelijk.

Taak, organisatie en werkwijze van inlichtingendiensten worden wettelijk geregeld, de controle daarop uitgebreid.

L Er komt een wet op de persoonlijke levenssfeer, die van toepassing is op alle registraties van persoonsgegevens bij de overheid, waaronder politie/justitie en gezondheidszorg evenals in de particuliere sektor. Deze wet geeft burgers het recht op inzage en correctie van de gegevens, en stelt regels... het gebruik van de verzamelde informatie — o.a. een verbod op computerkoppeling — en onafhankelijke controle op dat alles. De wet bevat ook een uitdrukkelijke verbodsbepaling op aanduidingen m.b.t. ras of seksuele voorkeur. Deelnemen aan volkstellingen ge-

schiedt op vrijwillige basis.

M Het publiceren van nevenfuncties van politieke functionarissen wordt verplicht gesteld.

33 Lagere overheden

a Het rijk beperkt zich bij de wetgeving tot hoofdlijnen van beleid en basisvoorwaarden om lagere overheden daarbinnen meer beslissings- en bestedingsvrijheid te geven voor een samenhangend beleid, toegesneden op de eigen situatie.

b Decentralisatie van rijkstaken gaat voortaan gepaard met overdracht van financieringsmiddelen.

c Sluipende centralisatie, of openlijke waarvan de noodzaak niet valt aan te tonen, wordt tegengegaan.

d Er wordt een eind gemaakt aan de vele tijdrovende en betuttelende dubbelop procedures inzake toezicht en goedkeuring.

e De geleidelijke vorming van 20 à 25 provincies-nieuwe-stijl voorziet in de behoefte aan een volwaardig regionaal bestuur. Deze provincies krijgen, op basis van specifieke wetten, plannende, coördinerende en sturende bevoegdheden op een breed terrein.

De democratische controle op gemeenschappelijke regelingen van gemeenten wordt versterkt.

f Versterking van de provincies mag als regel niet ten koste gaan van het lokaal bestuur; de positie van de gemeente als de dichtst bij de burger staande overheid wordt versterkt; een systematische en streeksgewijze herindeling is hiervoor een noodzakelijke voorwaarde.

g De belemmeringen in de grondwet voor de verkiezing van de burgemeester door de Gemeenteraad en de commissaris van de Koningin door de Provinciale Staten worden weggenomen. Vooruitlopend hierop krijgen raden en staten het recht van aanbeveling.

h Vóór herbenoeming van een commissaris van de Koningin of een burgemeester worden Provinciale Staten resp. de Gemeenteraad gehoord.

i Door wijziging van de provinciewet krijgen Provinciale Staten de bevoegdheid een gedeputeerde tussentijds te ontslaan als deze haar vertrouwen heeft verloren.

j De wet financiële verhoudingen wordt zodanig gewijzigd, dat de verdeelingsmaatstaven meer afgestemd worden op de taken en bevoegdheden van de gemeenten.

k De handhaving van het milieurecht wordt verbeterd door versterking van het opsporingsapparaat, invoering van

een klachtrecht en meldingsplicht van milieuincidenten.

34 Politie

a Door veranderingen in organisatie, opleiding en werkwijze van de politie wordt meer tijd vrijgemaakt voor preventie én opsporing van strafbare feiten, met voorrang voor de z.g. kleine criminaliteit (in grote gemeenten o.m. via op te richten wijkteams en -groepen) en voor de dienstverlenende taak, zodanig dat het gevoel van veiligheid van de burgers in hun directe leefomgeving wordt versterkt.

b De tweedeling in beheer van rijk- en gemeentepolitie wordt vervangen door decentralisatie van politiekorpsen. Het zwaartepunt van beheer en beleid komt bij de gemeente; als bovengemeentelijke politietaken onvermijdelijk zijn, vallen deze onder een gekozen regionaal bestuursorgaan. Gespecialiseerde diensten worden zoveel mogelijk ondergebracht bij gemeentelijke korpsen; op landelijk niveau wordt hun aantal tot een minimum beperkt.

c De gemeenteraad stelt een beleidsplan vast, dat de hoofdlijnen van het politiebeleid aangeeft. De burgemeester oefent zijn/haar bevoegdheden zoveel mogelijk uit na overleg met de raad of de raadscommissie. Voor politietoetreden in de justitiële sfeer, dat gevolgen kan hebben voor de openbare orde, vindt overleg plaats tussen burgemeester en Openbaar Ministerie.

d Er komen klachtenprocedures, te hanteren door een onafhankelijke instantie, die behalve op een betere rechtsbescherming van de burgers, ook zijn gericht op een beter functioneren van de politie.

e Het optreden van bedrijfspolitie en partikuliere bewakingsdiensten wordt beperkt en aan strenge regels gebonden.

35 Justitie

A Er komt een wetgeving die maatschappelijke discriminatie (b.v. op de arbeidsmarkt of bij huisvesting) op grond van etnische afkomst, nationaliteit, levens- en politieke overtuiging, geslacht, seksuele voorkeur, justitieel of psychiatrisch verleden en burgerlijke staat of anderszins, tegengaat. Met name registratie als middel voor maatschappelijke discriminatie wordt aangepakt.

B Er komt een onafhankelijk orgaan voor het onderzoeken van gevallen van discriminatie, op grond van klachten dan wel op eigen initiatief.

C De overheid krijgt de bevoegdheid anti-discriminatie-voorwaarden te verbinden aan vergunningen, subsidies, e.d.

D Slachtoffers van delikten krijgen zowel voor, tijdens als na het proces extra aandacht. De experimenten om delinkwenten in staat te stellen zoveel mogelijk het veroorzaakte leed of de toegebrachte schade te herstellen worden uitgebreid.

E Vrijheidsstraffen worden slechts in uiterste noodzaak opgelegd. Zowel het leefklimaat binnen de gevangenis, als een goede voorbereiding van de gedetineerden op hun terugkeer in de maatschappij, worden gewaarborgd. Voor vrouwelijke gedetineerden wordt een open gevangenis opgezet, onder dezelfde voorwaarden als nu al bij manlijke gedetineerden.

F Het werkklimaat van gevangenis-personeel wordt verbeterd door goede ruimtelijke voorzieningen. De opleidingsmogelijkheden worden verbeterd.

G De handel in hard-drugs is een ernstig misdrijf en wordt bestreden door:

a een krachtig opsporings- en vervolgingsbeleid;

b het van overheidswege verstrekken van deze middelen aan verslaafden, zodanig dat er controle is op kwaliteit en de handel wordt teruggedrongen;

c het opzetten van maatschappelijke hulpverleningsorganisaties;

d het bieden van werk en huisvesting aan (ex)verslaafden.

H Nederland streeft naar herzieningen van de internationale verdragen met betrekking tot de soft drugs, zodanig dat de handel en het gebruik van soft drugs uit de criminele sfeer worden gehaald.

I Rechtshulp wordt voor iedereen, ongeacht inkomen, toegankelijk. De Bureaus voor Rechtshulp worden zodanig uitgebreid, dat zij behalve eerste-lijns tevens tweedelijns hulp kunnen geven. Ook groepsgerichte hulp gaat tot hun mogelijkheden behoren. Rechtshulp is gratis voor ieder met een inkomen tot en met 1½ keer het netto minimumloon.

J De zedelijkheidswetgeving als zodanig (b.v. over pornografie) wordt afgeschaft. Overtredingen en misdrijven (zoals mishandeling) komen onder dié titel in het Wetboek van Strafrecht.

K Verkrachting binnen het huwelijk wordt strafbaar gesteld; onderzoek wordt hoe ze vervolgd kan worden.

L Alimentatie zal, waar mogelijk, gericht zijn op herstel van de mogelijkheid van de vrouw om in eigen levensonderhoud te voorzien. Binden van ali-

mentatie aan een maximumtermijn wordt dan ook in bepaalde gevallen mogelijk. Voor de verschillende categorieën gescheiden vrouwen worden in verband met hun mogelijkheid al of niet weer aan het arbeidsproces deel te nemen, criteria ontwikkeld op grond waarvan zij recht hebben op alimentatie.

M De handhaving van het milieu-recht wordt verbeterd door versterking van het opsporingsapparaat, invoering van een klachtrecht en meldingsplicht van milieuincidenten.

36 *Vreemdelingen- en vluchtelingenbeleid*

A Bij de toelating van vreemdelingen wordt voorrang gegeven aan diegenen die wegens hun geloof, levensbeschouwing, politieke overtuiging, ras of seksuele voorkeur worden vervolgd. Vluchtelingen worden in geen geval teruggestuurd naar het land van herkomst.

B Naast uitgebreider opvang van vluchtelingen in Nederland wordt verder een effectief vluchtelingenbeleid gevoerd door:

a het beschikbaar stellen van meer middelen aan de Hoge Kommissaris voor de vluchtelingen en aan andere internationale hulporganisaties;

b het beschikbaar stellen van meer middelen voor structurele hulpverlening aan vluchtelingen in de Derde Wereldlanden.

C Voorwaarde tot hereniging van gezin (of vergelijkbare vaste relatie) is, dat de hier legaal aanwezige vreemdeling beschikt over voldoende middelen van bestaan en passende huisvesting. Indien passende huisvesting niet binnen 3 jaar verkregen kan worden, vervalt dit als voorwaarde voor gezinshereniging.

(Ex-)partners van vreemdelingen krijgen na 2 jaar huwelijk of na 2 jaar verblijf in Nederland recht op een zelfstandige verblijfsvergunning. Kinderen van buitenlandse werknemers hebben, ook nadat ze meerderjarig zijn of nadat ze het gezinsverband verlaten, recht op een verblijfsvergunning.

D De toelatingsprocedures worden verbeterd door:

a verkorting van de beslissingstermijnen;

b in vluchtelingen- en vreemdelingenzaken — met uitzondering van de kennelijk ongegronde gevallen — schorsende werking in geval van uitzetting te verlenen;

c Vrijheidsbeneming op grond van de Vreemdelingenwet onder controle van

de rechter te brengen; de betrokkene de bijstand van een advocaat, zonodig een tolk te geven en vreemdelingenbewaring slechts bij hoge uitzondering toe te passen;

d de wet AROB onverkort van toepassing te verklaren op vreemdelingenzaken;

e de administratieve uitvoering van de vreemdelingenwet over te brengen van de politie naar de sekretarieën van de gemeenten;

f het aantal ambtenaren in vreemdelingenzaken bij justitie sterk uit te breiden en een aparte afdeling Vluchtelingen- en asielzaken op te zetten.

E Mede met het oog op een goed arbeidsmarktbeleid wordt er streng opgetreden tegen werkgevers van illegalen. Zij krijgen zodanige boetes, dat deze uitgaan boven het financiële voordeel van illegale terwerkstelling. Behalve dit alles worden andere maatregelen genomen die het voortbestaan van illegale arbeidsplaatsen onmogelijk maken, zoals verbetering van arbeidsomstandigheden en betere beloning van vuil en onaangenaam werk. De overheid kan hiertoe gerichte, selectieve steun verlenen.

F Eenmaal tot de arbeidsmarkt toegelaten vreemdelingen krijgen dezelfde rechten als de Nederlandse werknemers.

G Er worden geen nieuwe buitenlandse arbeiders meer geworven.

H Buitenlanders die langer dan drie jaar in Nederland verblijven, krijgen het actief en passief kiesrecht over de hele linie.

37 *Emancipatie*

a Bepalingen die het gelijkwaardig deelnemen van vrouwen en mannen aan het maatschappelijk leven belemmeren worden gewijzigd of geschrapt.

b Aan de wettelijke bevoordeling of benadeling van de ene leefvorm t.o.v. de andere wordt een einde gemaakt.

c Daar waar vrouwen bij de overheid ondervertegenwoordigd zijn, met name in de hogere functies, zullen zij bij gebleken geschiktheid in selectieprocedures de voorkeur krijgen boven mannen.

d Er komt een coördinerend minister voor emancipatiezaken. Haar bevoegdheden en taken worden in het regeerakkoord vastgelegd. Elk departement heeft een eigen afdeling emancipatiezaken, die jaarlijks rapporteert over het effect van haar beleid op emancipatieterrain.

e Het voorlichtingsbeleid van de overheid wordt afgestemd op het doorbreken van ongelijke rolpatronen van

man en vrouw.

38 *Bedrijfsdemokratisering*

Partikuliere bedrijven en overheidsdiensten worden vermaatschappelijkt en gedemocratiseerd, zodat — er betere garanties komen dat zij functioneren binnen door de politieke organen vastgestelde doelstellingen; — intern de zeggenschap over de wijze van uitvoering van die doelstellingen eerlijker onder alle bedrijfsgenoten wordt verdeeld.

De volgende punten worden daartoe nagestreefd:

A De mogelijkheden voor vakbondswerk in het bedrijf worden verruimd, o.a. door het ter beschikking stellen van bedrijfstijd. Werknemers die aan dit werk deelnemen en/of klachten in het bedrijf naar voren brengen, worden beschermd tegen represailles.

B De zelfstandige positie van de personeelsvertegenwoordiging (ondernemingsraden, dienstkommissies) tegenover de bedrijfsleiding, hun verantwoordingsplicht t.o.v. het personeel en hun bevoegdheden worden versterkt.

C In bedrijven en diensten met minder dan 25 werknemers krijgen de personeelsleden gezamenlijk zeggenschapsrechten die gelijkwaardig zijn aan die van de personeelsvertegenwoordiging boven deze grens.

D In bedrijven en diensten tussen 25 en 100 werknemers worden ondernemingsraden verplicht gesteld met dezelfde bevoegdheden als in bedrijven met meer dan 100 werknemers.

E De versterking van de bevoegdheden der ondernemingsraden houdt o.a. in dat:

a de ondernemingsraad in ondernemingen waar een raad van commissarissen verplicht is, tenminste evenveel commissarissen mag benoemen als de aandeelhouders. Deze werknemerskommissarissen zijn verplicht tot informatie en communicatie met ondernemingsraad en vakbonden, waarin zijzelf geen functie (meer) mogen vervullen. Aan de aard van die informatie worden geen beperkingen opgelegd;

b de informatierechten van de O.R. verder worden versterkt, zodat de O.R. in beginsel over dezelfde gegevens kan beschikken als de ondernemingsleiding;

c de O.R. zich ten minste eenmaal per jaar tegenover de personeelsvertegenwoordiging verantwoordt;

d de ondernemingsleiding een investeringsplan opstelt en periodiek bijstelt, daarover aan de O.R. advies

vraagt en dat vervolgens in het werkgelegenheidsoverleg met de vakbeweging op bedrijfsniveau inbrengt als de bonden zulks verlangen.

e de O.R. een recht van beroep krijgt tegen afwijzing van initiatiefvoorstellen op alle terreinen van het ondernemingsbeleid;

f de medezeggenschap in de afzonderlijke vestigingen van concerns aan alle eisen van de wet voldoet, ongeacht hun grootte en de structuur van het concern.

g de beroepsmogelijkheden van de O.R. op bedrijfskommissie en/of rechten worden verbeterd.

F Dienstkommissies en onderdeelsraden bij de overheid krijgen, rekening houdend met de politieke verantwoordelijkheid, tenminste gelijkwaardige mogelijkheden als ondernemingsraden in partikuliere ondernemingen. Dat houdt in dat zij medebeslissingsrecht krijgen in de niet-politieke beleidsaspecten, welke door de verantwoordelijke organen aan de dienstleiding zijn gedelegeerd. Adviezen van de dienstleiding aan de verantwoordelijke bestuurders omtrent het functioneren van de dienst worden in overleg met de dienstkommissie opgesteld.

G De overheid bevordert het totstandkomen van bedrijven met anderszelfbestuur (productie-koöperatie). Hun afhankelijkheid van het partikuliere bankwezen wordt via de Postbank opgeheven.

H Grondrechten voor de individuele werknemer, zoals

a vrijheid van meningsuiting

b klachtenprocedures

c informatie en werkoverleg

d scholing, vorming en edukatief verlof

e gelijke behandeling

f actief en passief kiesrecht voor de personeelsvertegenwoordiging

g stakingsvrijheid

h behoud van dienstverband (onbetaald) bij aanvaarding van full-time politieke functies

worden wettelijk vastgelegd. De overheid bevordert de voorlichting over inhoud en betekenis van die rechten (antwoordnummer 51).

I De democratisering en vermaatschappelijking van het leger worden voortgezet door o.m.

a de instelling van vrij gekozen onderdeelsraden

b garanties voor de vrijheid van meningsuiting.

39 Ontwapening en ontwikkeling

De Partij van de Arbeid wil een buitenlands beleid dat zich richt op eerlijk delen tussen Noord en Zuid en doorbreken van de konfrontatie tussen Oost en West. Daarom ijvert zij voor verwezenlijking van onderstaande doeleinden, zowel binnen als buiten de bestaande machtsstructuren:

- het respekteren van de internationale rechtsorde;
- de totstandkoming van een internationale politiek en rechtsorde, gericht op de ontwikkeling van Derde Wereldlanden en de vreedzame oplossing van geschillen;
- bevordering van vrede en veiligheid door ontspanning, ontwapening en beëindiging van wederzijdse militaire afschrikking;
- opheffing van de armoede in de wereld en totstandkoming van een nieuwe internationale economische orde;
- waarborging van de mensenrechten in de meest ruime zin: de politieke, sociale en economische grondrechten van de mens (man en vrouw), waar ook ter wereld;
- beëindiging van neo-kolonialisme, diktatuur, racisme, diskriminatie en uitbuiting.

40 Verenigde naties

a Aan de VN en hun organen worden meer bevoegdheden overgedragen, opdat zij een meer doeltreffend instrument worden voor het verzekeren van vrede, veiligheid en sociale rechtvaardigheid.

b Er wordt een permanente vredesmacht gevormd. Nederland neemt in

principe deel aan een dergelijke vredesmacht.

c Er worden economische sancties aangewend indien deze bijdragen aan de beëindiging van agressie, aantasting van de internationale rechtsorde of schending van de fundamentele mensenrechten.

d In het kader van de Verenigde Naties wordt een publieke controle op multinationals bevorderd door middel van toezichtprocedures op grond van een bindende internationale gedragskode.

e Daarvoor is nodig dat:

— Israël zich terugtrekt uit de bezette gebieden, waarbij grenskorrektes in onderling overleg mogelijk zijn;

— de PLO en Israël elkaar wederzijds erkennen en alle Arabische buurstaten en de PLO aan de onderhandelingen deelnemen;

— de status van Jeruzalem binnen het kader van een vredesregeling tussen partijen wordt overeengekomen.

f Bij erkenning van regeringen kan Nederland behalve de volkenrechtelijke criteria ook politieke hanteren, zoals het bevorderen van naleving der mensenrechten.

g Exploitatie en beheer van bodemschatten van zeeën en oceanen wordt toegewezen aan een daarvoor op te richten VN-instantie.

41 Derde wereld

A Een internationaal ontwikkelingsbeleid behoort de totstandkoming van een nieuwe internationale economische orde als doel te hebben. Die NIEO zal zich kenmerken door structurele verbeteringen in de economische positie van de ontwikkelingslanden,

- de situatie van de armste bevolkingsgroepen sterk verbeterd wordt;
- de emancipatie van de uitgebuite bevolkingsgroepen in de Derde Wereld, waaronder de vrouwen, mogelijk wordt.

Dit beleid moet worden gerealiseerd op basis van mondiale afspraken tussen Oost, West en Zuid, aangevuld met concrete onderhandelingen per thema. Het Westen (waaronder Nederland) moet bereid zijn een deel van zijn machtspositie in de bestaande orde af te staan.

B Onderdelen van het streven naar een NIEO zijn:

a Versterking van de politieke en economische zelfstandigheid van de ontwikkelingslanden tegenover rijke landen en multinationale bedrijven.

b Het stellen van bindende regels aan multinationale ondernemingen t.a.v.:

— niet-inmenging in binnenlandse aangelegenheden van ontwikkelingslanden;

— het tegengaan van beperkende ondernemerspraktijken, die lokale producenten schade doen;

— overdracht van wetenschappelijke kennis en technologie en opleiding van lokaal personeel;

— het opnieuw besteden van winsten in het gastland.

c Verbetering van de exportpositie van de ontwikkelingslanden door het afbreken van handelsbelemmeringen, het bevorderen van exportmogelijkheden en het vergroten van onderlinge handelsmogelijkheden.

d Erkenning van de permanente soevereiniteit van staten over hun natuurlijke rijkdommen, inclusief het recht op nationalisatie ervan.

e Een grondstoffenfonds en een geïntegreerd programma voor stabiele grondstoffenprijzen, gegarandeerde exportopbrangsten en verwerking van grondstoffen in ontwikkelingslanden.

f Hervorming van het Internationaal Monetair Fonds (IMF) en de Wereldbank; ontwikkelingslanden en Oosteuropese landen krijgen een belangrijke invloed; het kredietvoorwaardenbeleid houdt meer rekening met vereisten van een verantwoord sociaal-economisch ontwikkelingsbeleid; nieuwe likviditeiten krijgen een ontwikkelingsbestemming toegewezen.

g Bevordering van industrialisatie in de ontwikkelingslanden via lokale ondernemingen.

h Oprichting van een nieuwe handelsorganisatie, die UNCTAD en GATT zal vervangen.

i Een wereldomvattend energiebeleid, gericht op rechtvaardige verdeling van energie, besparing — in het bijzonder lange termijn-afspraken tussen olieproducerende en -verbruikende landen, met aparte regelingen t.g.v. ontwikkelingslanden —, ontwikkeling van niet-uitputbare energiebronnen en terugdringing van de rol van kernenergie.

j Aanvullende steun voor landen die een maatschappijhervormend beleid voeren.

k Uitbreiding van voedselproductie in de ontwikkelingslanden.

l Bescherming van het leefmilieu.

C a Minimaal 1,5% van het nationale inkomen blijft voor ontwikkelingshulp bestemd. Dat nationale inkomen wordt daarbij geacht 2% te groeien, ook als de werkelijke groei lager is. De verbetering van de kwaliteit van de ontwikkelingshulp dient voorop te staan. De hulp zal worden gezuiverd door haar geheel uit de begroting te financieren en door geen andere uitgaven te doen dan die de ontwikkeling van de Derde Wereld bevorderen.

De verplichting tot besteding in Nederland van de hulp wordt afgeschaft. Besteding in de ontwikkelingslanden wordt actief bevorderd, ook als dit ten koste gaat van besteding in Nederland.

b Nederland ijvert en verplicht zich tot deelneming aan automatische inkomensoverdrachten van rijke naar ontwikkelingslanden, bij voorbeeld door een internationaal belastingstelsel.

D Nederland steunt vooral die landen en bewegingen die:

a maatschappelijke hervormingen doorvoeren;

b de bevolking daarbij actief betrekken;

c de positie van de armste groepen verbeteren;

d de bevrijding van de vrouw ondersteunen;

e de rechten van de mens respecteren en bevorderen.

Koncentratie landen worden op grond van bovengenoemde normen opnieuw aangewezen.

Hulp via multilaterale en internationale organisaties wordt aan deze criteria getoetst.

De hulp aan bevrijdingsbewegingen wordt verhoogd.

E Een NIEO heeft consequenties voor de binnenlandse economische politiek; aanpassing van onze nationale productie en consumptie, zuinig omspringen met energie en terugdringen van verspilling zijn onvermijdelijk.

F De Nederlandse industriepolitiek wordt afgestemd op een herstructurering van productie-activiteiten en werkgelegenheidsverdeling ten behoeve van de Derde Wereldlanden.

G Partikuliere investeringen worden gestimuleerd voorzover ze in overeenstemming zijn met het streven naar een NIEO.

H De Nederlandse Antillen worden volgens een nader overeen te komen tijdschema onafhankelijk. In overleg met de Antillen wordt de wijze bepaald waarop dit gaat gebeuren.

I Verdere bewustwording en educatie van de Nederlandse bevolking is nodig om een vooruitstrevend ontwikkelingsbeleid te voeren.

Daartoe subsidieert de overheid organisaties en instellingen die op dit gebied actief zijn.

J Het aantal ontwikkelingsattachés wordt sterk uitgebreid.

42 *Rechten van de mens*

a Onder de rechten van de mens worden niet alleen de traditionele vrijheidsrechten begrepen, maar ook de sociaal-economische grondrechten, zoals het recht op een behoorlijke levensstandaard, werk, onderwijs en huisvesting.

b In het kader van de VN wordt een hoge commissaris voor de rechten van de mens aangesteld. Nederland ijvert voor een versterking van de rol van de VN-kommissie voor de rechten van de mens. In het geval van ernstige schending van mensenrechten wordt onderzoek ter plaatse ingesteld, waarbij ook individuele klachten aan de orde komen. Nederland steunt de rol van non-goevernementeel organisaties zoals Amnesty International.

c Mensenrechtenbeleid vormt een integraal onderdeel van de buitenlandse politiek. Het wordt gebaseerd op resolu-

tuties van de VN en mede op de te verwachten effectiviteit.

d In internationaal verband wordt verder gewerkt aan sancties tegenover die regimes die de mensenrechten schenden. In dit verband moeten economische offers worden aanvaard.

Nederland zal niet aarzelen waar nodig en mogelijk ook buiten internationaal samenwerkingsverband sancties aan te wenden.

e Nederland onthoudt zich van export-bevorderende maatregelen, zoals herverzekering van kredieten, naar landen waar de mensenrechten op grove en systematische wijze worden geschonden.

Regelmatig wordt een lijst van dergelijke landen aangelegd.

f Nederland neemt het initiatief tot een volledige economische en militaire boycot van Zuid-Afrika en binnen EG-verband het initiatief om de Gedragskode te vervangen door een gezamenlijke boycot.

g Nederland verhoogt de bijdrage aan alle organisaties en fondsen van de VN, die slachtoffers van onderdrukking en discriminatie ondersteunen.

h Mede in het belang van de mensenrechten wordt de ontspanningspolitiek in de Oost-West-betrekkingen voortgezet.

i Het recht voor homoseksuelen vrouwen en mannen om hun eigen seksuele voorkeur te beleven, dient in internationale verdragen te worden vastgelegd als fundamenteel mensenrecht. Nederland neemt hiertoe het initiatief.

j Het 'Radikalerlass' en de daaruit voortvloeiende Berufsverbote in de B.R.D. dienen met kracht en op alle niveaus te worden bestreden, omdat zij een ernstig gevaar vormen voor de democratische ontwikkeling in Europa.

43 *Vrede en veiligheid*

Een politiek van ontspanning, ontwapening en doorbreking van de huidige militair-economische machtsblokken leidt naar een nieuwe internationale orde, waarin de politieke, sociale en economische rechten van de mens verwezenlijkt zijn.

A Op weg naar een wereldomvattend veiligheidsstelsel binnen het kader van de Verenigde Naties wordt gestreefd naar het totstandkomen van een nieuw kollektief veiligheidssysteem in Europa, waaraan naast de Oost- en Westeuropese landen ook andere landen kunnen deelnemen. De vorming van een dergelijk stelsel moet de opheffing van de bestaande machtsblokken als NAVO

en Warschaupakt ten doel hebben.

B Ontspanningspolitiek is de enige weg, die kan leiden tot een stabiele situatie van vrede en veiligheid. Ontspanning betekent:

a afzien van geweld; vreedzame konfliktoplossing;

b wapenbeheersing en ontwapening door onderhandelingen en daarop gerichte eenzijdige stappen;

c vervlechting van samenwerking tussen Oost en West op economisch, humanitair, sociaal en cultureel terrein.

d afzien van het gebruik van machtsmiddelen door Oost en West in de Derde Wereld.

C *a* In het kader van de terugdringing van de rol van de kernbewapening worden alle nucleaire wapens, van welke aard dan ook, voorwerp van wapenbeheersing- en ontwapeningsbesprekingen.

b Het overleg over bezit, gebruik en verbod van bacteriologische en chemische wapens wordt gericht op totale uitbanning.

D De verspreiding van kernwapens wordt tegengegaan. Daarvoor is noodzakelijk: nucleaire ontwapening, terughoudendheid met betrekking tot de vreedzame toepassing van kernenergie, geen nucleaire leveranties aan landen die geen partij zijn bij het verdrag tegen de verspreiding van kernwapens, afzien van plutoniumopwerking, internationalisering van de gevoelige technologieën en internationaal splijtstofbeheer in het kader van de VN.

E Er komt in het kader van de slotakte van Helsinki een permanent overlegorgaan inzake ontspanning tussen Oost en West. Daarnaast neemt Nederland het initiatief tot contacten met gelijkgerichte landen om de blokvorming te doorbreken en te komen tot substantiële ontwapening.

F Het NAVO-verdragsgebied wordt niet uitgebreid en er worden geen nieuwe landen als lid toegelaten.

G Wapenbeheersing en ontwapening worden door onderhandelingen en verdragen verwezenlijkt. Ook eenzijdige stappen kunnen hiertoe bijdragen en zelfs noodzakelijk zijn.

H Initiatieven t.b.v. wederzijdse ontwapening zullen zich richten op:

a stimulering van de MBFR-besprekingen door voorstellen tot aanzienlijke wederzijdse en evenwichtige vermindering van zowel konventionele als nucleaire wapens, en tot het instellen van plafonds voor een aantal troepen van NAVO en Warschaupakt in Centraal-Europa;

b ingaan op het aanbod van het Warschaupakt om tot een 'No First Use'-

verklaring te komen;

c een belangrijke uitdunning van de tactische kernwapens in Europa, als tussenstap naar een kernwapenvrij Europa;

d ratifikatie en strikte naleving van de SALT-II-bepalingen;

e verdere verlaging van de plafonds voor statisch-nucleaire bewapening in het kader van het SALT-overleg;

f streven naar totstandkoming van SALT-III, waarbij in ieder geval kwalitatieve verbeteringen in het bestaande potentieel worden uitgesloten;

g het niet-stationeren in Europa van nieuwe middellange afstandssystemen;

h het streven naar het instellen van NBC-(Nucleair Bacteriologische Chemische) vrije zones in Europa.

I Te bevorderen, door de NAVO te nemen stappen, zijn:

a een drastische vermindering van het bestand aan nucleaire wapens voor de korte afstand, gericht op het wederzijds afschaffen van deze wapens in Europa;

b het niet invoeren van nieuwe middellange afstandssystemen in Europa;

c het tegengaan van introductie van wapensystemen die de grenzen tussen konventionele en nucleaire doen vervagen, zoals neutronenwapens en alle daaraan verwante soorten kernwapens;

d vervanging van de huidige strategie door een concreet ingevulde defensieve strategie, hetgeen o.a. een meer defensief gerichte opbouw van konventionele wapens betekent;

e voorstellen voor onderhandelen over alle resterende nucleaire wapens, van welke aard dan ook.

f het niet invoeren van nieuwe typen wapensystemen, die zowel voor konventionele als nucleaire taken bruikbaar zijn.

J Om een beleid als hiervoor aangegeven te activeren en te stimuleren is Nederland kritisch NAVO-lid.

Nederland dient kernwapenvrij te worden, maar zodanig, dat het een kernwapenvrij Europa naderbij brengt. Dat houdt een principe-uitspraak in om te komen tot de de-nuclearisering van het grondgebied en de strijdkrachten van Nederland.

Daarvoor neemt Nederland in de komende kabinetsperiode eenzijdig de volgende stappen, ook als overleg met de bondgenoten weinig of niets zou opleveren:

a geen invoering van nucleaire wapensystemen of van wapens met zowel konventionele als nucleaire taken;

b geen stationering op Nederlands grondgebied van de door de NAVO aan Nederland toebedachte nieuwe

middellange afstandssystemen (kruisraket en Pershing II);

c afstoting van de in de Nederlandse strijdkrachten opgenomen nucleaire wapens voor de korte afstand;

d onmiddellijk openen van overleg inzake het verminderen van de door Nederland te verrichten nucleaire taken tot één, hooguit twee. De afstoting van vier à vijf kerntaken wordt binnen vier jaar uitgevoerd;

e geen vervanging van nucleaire wapensystemen door eveneens nucleaire wapensystemen. Dit betekent geen nucleaire taken voor de F16 en de P-3 Orion;

f geen opvoering van de konventionele bewapening ter compensatie van de afgestoten taken;

g geen vestiging van nieuwe VS-opslagplaatsen, tenzij als onderdeel van een totale vermindering van de konventionele sterkte, b.v. in MBFR-verband.

K Nederland gaat over tot:

a vermindering van de parate sterkte van de landmacht tot 14 bataljons, te realiseren voor 1985;

b vermindering van het defensiebudget.

L Iedere ontwikkeling in de richting van een Europese kernmacht wordt krachtig tegengegaan. Frankrijk dient zijn kernwapens in de ontwapeningsonderhandelingen in te brengen.

M Activiteiten voor studie, voorlichting en bewustwording inzake vrede en veiligheid worden uitgebreid waarbij meer aandacht wordt besteed aan geweldloze, sociale en maatschappelijke weerbaarheid.

N De omschakeling van de Nederlandse defensie-industrie, met daarin begrepen de militaire research, naar een industrie voor civiele doeleinden wordt met kracht bevorderd.

Kompensatie-orders van het buitenland worden bedongen in de niet-militaire sfeer.

Militaire aan- en verkopen komen onder een stringente parlementaire controle te staan.

O Export van defensiemateriaal vindt niet plaats

a binnen internationale spanningsgebieden;

b aan staten die de mensenrechten schenden.

Ieder jaar wordt er een uitputtende lijst van staten vastgesteld, die aan deze eisen voldoen.

P Er komt geen vrijwilligersleger.

Q Bezwaren van politieke aard tegen nucleaire bewapening alsmede tegen het militaire apparaat worden erkend als onoverkomelijke gewetensbezwaren

tegen persoonlijke vervulling van de militaire dienstplicht.

R Gewetensbezwaarden kunnen zonder meer vervangende dienstplicht vervullen.

S Vervangende dienstplicht zal niet langer duren dan de wettelijke militaire dienst.

T Het oproepsysteem wordt rechtvaardiger, met evenveel oproepkansen voor iedereen.

U De krijgsmacht wordt gedemocratiseerd, met inbegrip van recht op vrije meningsuiting en vakbondsvorming;

V Het aparte militaire strafrecht verdwijnt.

wijken.

g Nederland stemt slechts in met toetreding van Spanje en Portugal, indien voldoende met de belangen van kleine boeren, arbeiders en kleine ondernemers in deze landen is rekening gehouden.

De kosten van dat laatste komen niet ten laste van het ontwikkelingsbudget.

h Er wordt gestreefd naar een vaste vestigingsplaats voor het Europese parlement.

44 *Europa*

a Het doel van de socialistische partijen in de EEG is de opbouw van een socialistisch Europa.

De PvdA geeft aan het beleid van indicatieve planning prioriteit boven het handhaven van de vrije markt. Het gemeenschapsrecht dient daaraan aangepast te worden.

Europese samenwerking heeft tot taak:

- een bijdrage te leveren tot de democratie in Europa en tot ontspanning in de wereld;

- mee te werken aan een doorbreking van de Oost-West-tegenstelling;

- een eerlijk delen tussen Noord en Zuid mogelijk te maken.

Onder geen beding mag Europese samenwerking leiden tot de vorming van een Europese supermacht.

b Overdracht van bevoegdheden naar Europese organen geschiedt slechts met uitdrukkelijke instemming van het Nederlandse parlement en met waarborgen van democratische controle door het Europese parlement.

c Het rechtstreeks gekozen Europese parlement krijgt grotere budgettaire en wetgevende bevoegdheden.

Het Europese parlement krijgt medezeggenschap in de benoeming van de Europese Commissie.

Het Europese parlement krijgt het parlementaire enquêterecht. Het EG-beleid maakt controle op multinationale ondernemingen mogelijk en stimuleert haar, zowel nationaal als Europees.

e De voorkeursbehandelingen voor de ACP-landen ten aanzien van andere ontwikkelingslanden wordt teniet gedaan.

f Nederland zet zich in voor het verbeteren van de besluitvorming in de Raad van Ministers, maar kan op wezenlijke politieke momenten van het principe van meerderheidsbesluiten af-

VI Financiële verantwoording en economisch perspektief

45 Inleiding

De door het partijbestuur ingestelde financiële werkgroep heeft geprobeerd om de kosten van het verkiezingsprogramma zo goed mogelijk uit te rekenen. Ook heeft de werkgroep in samenwerking met de programmakommissie en het partijbestuur een financieel-economisch raamwerk geschetst voor het mede daarop afgestemde programma.

Sinds het voorjaar van 1980 hebben zich door de internationale teruggang en door een verkeerd kabinetsbeleid ernstige en kostbare tegenvallers voorgedaan. Toen werd verondersteld, dat een nieuw kabinet zou worden geconfronteerd met een werkloosheid van 225.000 personen. Nu moet ervan worden uitgegaan dat eind van dit jaar 350.000 à 400.000 mensen zonder werk zijn; zonder nieuw beleid volgens het Centraal Planbureau oplopend tot 475.000 in 1985.

Verdere tegenvallers zijn op dit punt niet uitgesloten. Veel onzekerheid bestaat verder over de groei van de wereldhandel. Als die tegenvalt heeft dat grote gevolgen voor de Nederlandse economie: we verkopen immers meer dan de helft van onze produktie aan het buitenland. Financiële exercities tot vijf jaar vooruit zijn met zeer grote onzekerheden omgeven.

In de economie werken maatregelen op allerlei plaatsen door. De effecten van het verkiezingsprogramma (vooral op produktie, consumptie, werkgelegenheid, investeringen en groei) zijn niet eenvoudig door te rekenen. En de daarbij gehanteerde veronderstellingen en uitgangspunten zijn vaak omstre-

Gegeven de onzekerheden kan aan de financiële verantwoording geen absoluut karakter worden toegekend. Het heeft geen zin alles te bemillimeteren. De cijfers duiden een beleidsrichting aan. Dit stuk bevat een aanduiding van de economische problemen en van de financieel-economische aspecten van de door het partijbestuur gemaakte keuzen. Voor die keuzen is uiteraard de financiële werkgroep niet verantwoordelijk.

46 De economie in het slop

Het PvdA-verkiezingsprogramma 'Voorwaarts' (1977) ging nog uit van een jaarlijkse groei van de economie met $3\frac{3}{4}\%$. Die groei is nu verdwenen. De geregistreerde werkloosheid is hoog en dreigt verder toe te nemen. Bovendien is er een grote 'verborgen' werkloosheid; enkele tienduizenden werklozen komen niet in de officiële werkloosheidsstatistieken voor. Veel mensen zijn arbeidsongeschikt verklaard omdat er toch geen werk voor ze is; vele duizenden vrouwen willen buitenshuis aan de slag, maar kunnen geen baan vinden. Er komen bovendien talrijke jeugdigen van school, die vergeefs werk zoeken. Daar staat tegenover dat voor sommige functies ondernemingen nauwelijks mensen kunnen krijgen. Konklusie: vraag en aanbod van arbeid passen onvoldoende op elkaar. Maar vooral: er is een groot tekort aan nieuwe arbeidsplaatsen. Dit is thans het grootste probleem. Door de sterke toeneming van het aantal niet-actieve inkomenstrekkers (werklozen, arbeidsongeschikten, zieken, gepensioneerden e.a.) is het totaal van de sociale uitkeringen fors gegroeid. En daarmee ook

de belasting- en premiedruk. Tevens leent de overheid meer. Desondanks is momenteel forse geldschepping ('monetaire financiering') nodig om de eindjes in de overheidssector aan elkaar te knopen.

Al deze ontwikkelingen bij elkaar ondergraven groei, werkgelegenheid en koopkracht.

Mede doordat de groei van het nationaal inkomen bij de verwachtingen achterbleef, heeft de groei van de gemeenschapsvoorzieningen en van looninkomens in veel bedrijfstakken een te groot beslag op de jaarlijkse ruimte gelegd. Bovendien nam de internationale prijskonkurrentie sterk toe. Vele ondernemingen hebben daardoor te weinig geld voor nieuwe investeringen. Ook de verslechterde afzetvooruitzichten in traditionele markten remmen nieuwe investeringen. Sommige produktes werden naar anderen landen verplaatst. Onze industrie moet moderniseren en investeringen in nieuwe produkten, anders verliezen we teveel terrein op de buiten- en binnenlandse markt. Met de uitvoer van produkten moeten we deviezen verdienen om onze invoer en de ontwikkelingshulp te betalen. De betalingsbalans vertoont momenteel een groot tekort, ondanks de export van aardgas. Wanneer deze export in de toekomst gaat afnemen, wordt dat probleem nog groter.

De dreigende energieschaarste dwingt verder tot selektieve economische groei en omvangrijke investeringen voor energiebesparing. Het in de komende vier jaar te voeren economische beleid vraagt daarom om ordening en sturing door de overheid en aanpassing van de konsumptieve bestedingen aan de lagere groei, ten ein-

de via gerichte investeringen productie en werkgelegenheid te stimuleren.

47 *Selektieve groei*

De belangrijkste faktor die de 'ruimte' bepaalt voor bekostiging van gemeenschapsvoorzieningen en voor particuliere koopkracht is de economische groei. Sinds 1973 bedraagt de economische groei gemiddeld $1\frac{1}{2}\%$ per jaar. Op dit moment hollen we zelfs achteruit. Dat proces moet worden gestopt. Door middel van een actief en gericht beleid, dat de moedeloosheid doorbreekt. Dit programma is erop gericht een groei van het reële nationale inkomen met 2,25% per jaar tot stand te brengen.

Deze economische groei is noodzakelijk om de doelstellingen van het program met name uitbreiding van de werkgelegenheid, te verwezenlijken. Tegen de groeitaakstelling van het program kan worden ingebracht, dat meer groei het beslag op schaarse energie en grondstoffen vergroot. Maar bij een bevolkingstoename van 0,7% per jaar en een gewenste inschakeling van enkele honderdduizenden in het arbeidsproces is een groei van gemiddeld 2 à 2,5% eigenlijk gering. Deze moet echter wel selektief zijn: ze behoort in belangrijke mate haar beslag te krijgen via een uitbreiding van de maatschappelijke dienstverlening en de investeringen en niet via verhoging van de particuliere consumptie.

Bovendien geldt als doelstelling, dat het energieverbruik op den duur gestabiliseerd wordt. Om die reden kan ook geen hogere groeidoelstelling worden gehanteerd.

Dit alles vergt een krachtig en selektief investeringsbeleid. Weerwerk voorziet om te beginnen in omvangrijke uitbreiding van het woningbouw- en stadsvernieuwingsprogramma. Tevens wordt op grote schaal energiebesparing aangemoedigd (financieel en door middel van voorschriften). De gerichte steun aan het bedrijfsleven (exportbevordering, midden- en kleinbedrijf) wordt versterkt. Daarnaast is extra financiële ruimte gereserveerd voor investeringen ter uitbreiding en vervanging van het machinepark voor innovatie en voor het terugdringen van de milieuvervuiling. Selektief investeringsbeleid en werkgelegenheidsbeleid leveren groei op.

Van verschillende kanten is kritiek geleverd op de groeidoelstellingen van Weerwerk. Ten onrechte. Daarbij dient het volgende in aanmerking te worden genomen.

a De groei bij 'ongewijzigd beleid' is hoogstwaarschijnlijk inderdaad minder. Het planbureau raamt deze op ongeveer 1% per jaar. Daarin berusten betekent economische en maatschappelijke teruggang. Door het in Weerwerk geformuleerde stimulerende beleid kan de groei echter op 2 à 2,5% uitkomen. De effecten van gericht beleid zijn groter dan van globale maatregelen.

b Het groeicijfer vormt een jaargemiddelde van een vierjarige periode. Gezien de ongunstige uitgangssituatie zal de groei aanvankelijk wellichter lager liggen, later kan dat iets meer zijn.

c Eind 1981 wordt enig herstel van de wereldeconomie verwacht. Daardoor wordt de uitgangssituatie wat gunstiger dan zich op basis van 1980 (helemaal geen economische groei) laat aanzien.

Gelet op de noodzaak de investeringen te laten groeien meent de werkgroep dat daarvoor financiële ruimte moet worden vrijgemaakt. De overheid hoeft niet af te wachten of de bedrijfsinvesteringen daadwerkelijk zullen stijgen, maar kan een actief beleid voeren. Daartoe moeten tal van instrumenten worden ingezet, met name:

a voorschriften om energiebesparing en milieusanering effectief af te dwingen;

b weigering of intrekking van subsidies als investeringsplannen niet passen in het selektieve groeibeleid;

c het geven van een wettelijke basis voor arbeidsplaatsenovereenkomsten;

d een verbeterde regeling voor vermogensaanwasdeling;

e activiteiten van het overheidsbankwezen (o.a. verschaffing risicodragend kapitaal);

f verschuiving in de aanwending van investeringspremies door o.a. een arbeidsplaatsentoeslag, in of buiten de WIR.

Indien bedrijfsinvesteringen onvoldoende aantrekken, zal de overheid zelf actief dienen te investeren. Dat moet van het begin af in elk geval in de bouwnijverheid en in energiebesparing gebeuren.

48 *Een program voor werkgelegenheid*

De eerste doelstelling van het programma betreft de werkgelegenheid. Weerwerk kiest voor meer arbeidsplaatsen en voor een eerlijker verdeling van het beschikbare werk. Rekening houdend met de effecten van vroegde pensionering wil de PvdA, dat de komende vier jaar 335.000 à

350.000 mensen aan werk worden geholpen.

Bezien is of, gegeven de sterk oplopende werkloosheid, deze taakstelling kan worden verruimd. Dat is stellig wenselijk. De mogelijkheden zijn echter beperkt. Er is een grens aan de mate waarin binnen een betrekkelijk korte termijn nieuwe zinvolle arbeidsplaatsen kunnen worden geschapen en bestaande arbeid kan worden hervreemd.

Misschien kan de ontwikkeling van deeltijdbanen gunstiger uitvallen, dan nu geraamd. De PvdA wil zich echter niet vroegtijdig rijk rekenen.

Gezien de ontwikkelingen in de wereldeconomie mag nauwelijks worden verwacht, dat de afbrokkeling van de werkgelegenheid in de landbouw en in een deel van de grote industrie volledig tot staan kan worden gebracht. Extra arbeidsplaatsen zullen dus overwegend tot stand moeten komen in kleine moderne industrieën en commerciële dienstverlening, in de bouw, in het midden- en kleinbedrijf, in de gesubsidieerde niet-kommerciële dienstverlening ('vierde sektor') en bij de overheid.

Op basis van de huidige meerjarenramingen kunnen er de komende vier jaar in de kollektieve sektor 30.000 nieuwe banen bijkomen.

Het uitgavenpatroon van de overheid, volgens het verkiezingsprogramma, levert ca. 75.000 extra nieuwe arbeidsplaatsen op, waarvan 45.000 bij de overheid en in de vierde sektor en 30.000 in de marktsektor (waaronder de bouwbedrijven).

Een deel van de al geplande (30.000) en een deel van de extra (45.000) arbeidsplaatsen alsmede een deel van de vrijkomende vakatures in de kollektieve sektor wordt in deeltijd vervuld. Dat kan 55 à 65.000 extra mensen aan het werk helpen. Resultaat tot hier: $30.000 + 45.000 + 55 \text{ à } 65.000 = 130 \text{ à } 140.000$.

Tel daar bij op de berekende en al genoemde 30.000 arbeidsplaatsen als gevolg van het uitstralingseffekt, dat het verscherpte beleid in de overheids- en vierde sektor heeft op de marktsektor (vooral bouw). Dan betekent dit alles, dat 160 à 170.000 mensen in of via de publieke sektor werk kunnen vinden. Naast de (semi)-kollektieve sektor is er de industrie en de commerciële dienstverlening. Die noemen we tezamen de marktsektor. Thans wordt daarin veel arbeid uitgestoten door een combinatie van oorzaken. Die uitstoot is verwerkt in de raming van de werkloosheid bij ongewijzigd beleid in

1985. Het moet echter mogelijk worden geacht door middel van een krachtig beleid ten minste een deel daarvan ongedaan te maken.

Weerwerk bevat daartoe belangrijke stimulansen.

Een groot bedrag aan financiële middelen is bestemd voor bevordering van investeringen, waar mogelijk door middel van een zo gericht mogelijk beleid. Zoals de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid heeft aangegeven zijn de effecten daarvan positiever dan van globale maatregelen. Bovendien is geld uitgetrokken voor de verbetering van exportregelingen, namelijk 500 miljoen. Daarmee kan een produktie-impuls van 2 miljard worden gerealiseerd. Daarnaast kunnen op basis van overheidsgaranties via onder andere de Nationale Investeringsbank omvangrijke bedragen aan steun en kredieten aan het bedrijfsleven ten goede komen.

Het gerichte beleid kan worden versterkt door te bewaken dat een gematigde kosten-ontwikkeling plaatsvindt. Voor wat betreft het bedrijfsleven is van belang, dat in eerste aanleg wordt uitgegaan van een reële loonontwikkeling van 0% inclusief incidenteel. Dat vergroot de investeringsruimte. De extra kollektieve lasten worden niet ten koste van het bedrijfsleven betaald, afgezien van een aantal specifieke maatregelen ten aanzien van sterkere sectoren (bij voorbeeld vergroting staatsaandeel in gas- en oliewinning). Van uitermate groot belang is tevens, dat een soepel monetair beleid wordt gevoerd en ten minste een waardestijging van de gulden wordt voorkomen. Dat zou immers nadelig zijn voor onze exportpositie.

Strukturele problemen kunnen niet alleen met behulp van financiële instrumenten worden opgelost. Er zal een nieuw ontwikkelings- en sturingsinstrumentarium moeten worden ontwikkeld. Weerwerk geeft daarvan een concreet beeld. Uiteraard kost dat tijd. Een nieuw bouwwerk is niet op heel

korte termijn op te trekken. Maar de fundamenteën moeten en kunnen snel worden gelegd, aansluitend bij het materiaal dat reeds voorhanden is.

Naar mate de nieuwe instrumenten zijn gerealiseerd, kunnen de positieve effecten daarvan groter worden en kunnen we ons beter wapenen tegen de problemen waarmee we in de jaren tachtig zullen worden gekonfronteerd.

Gezien het bovenstaande gaat de PvdA uit van de voorzichtige raming, dat tot en met 1985 in de marktsector ongeveer 60.000 nieuwe banen kunnen worden gecreëerd ten opzichte van het ongewijzigde beleid. Een deel daarvan kan de vorm krijgen van deeltijdbanen. Daartoe kunnen met name ten behoeve van arbeidsongeschikten wettelijke voorzieningen worden getroffen. In afwachting van de totstandkoming en effectuering daarvan lijkt het ook hier juist de toename van de deeltijdbanen voorzichtig te ramen; we stellen dat aantal op 10 à 20.000.

Het is daarnaast mogelijk om via algemene arbeidstijdverkorting een deel van het werkgelegenheidsprobleem op te lossen. Over de omvang van het daarvoor noodzakelijke loonoffer en de kosten voor het bedrijfsleven is men het lang niet eens. Voorlopige berekeningen geven aan, dat bij een algemene verkorting van de werkweek met 6 à 7% (te bereiken na vier jaar) bij handhaving van de produktie een reëel loonoffer nodig zou zijn in de orde van grootte van 4%. Het positieve effect op de werkgelegenheid zou (afgaande op berekeningen van het planbureau) in 1985 rond de 100.000 kunnen bedragen. Als de bedrijfstijd wordt verlengd, zou dit aantal nog groter kunnen worden. Experimenten daarmee moeten dan ook worden gestart.

De onderhandelingsopstelling van de vakbeweging is hierbij van groot belang, evenals bij de verkorting van de werkweek, vijfploegendiensten en Edukatief verlof.

Middelen en Claims

49 Middelen

A De kollektieve uitgaven bij ongewijzigd beleid.

Ten einde een beeld te krijgen van de financiële mogelijkheden in de komende regeringsperiode is het allereerst nodig vast te stellen hoe de kollektieve uitgaven (overheidsuitgaven en sociale uitkeringen) zich ontwikkelen wanneer daarin geen beleidsveranderingen worden aangebracht. Hierbij zijn de volgende uitgangspunten aangehouden:

a Er is gerekend in konstante prijzen (behalve ad d)

b Er is uitgegaan van een financieringstekort voor de hele overheid van 5,75% in 1985 (zie echter ook de hierna onder de claims verwerkte verdere vermindering van dit tekort met 1%). Daarmee zijn de meest recente gegevens over de ontwikkeling van de overheidsfinanciën bij ongewijzigd beleid verwerkt (voor zover die duiden op een blijvende verslechtering) en is de omvang van het tekort hierdoor impliciet reeds beperkt.

c Er is, op basis van de ramingen van het planbureau, gerekend met een werkloosheid van 475.000 in 1985 bij ongewijzigd beleid (voor het seizoen gekorrigeerd).

d Er is gewerkt met een reële olieprijsstijging van 4% per jaar. Daarmee hangt immers ook de werkloosheidsraming samen. Wanneer de kosten daarvan worden 'ingeboekt' dient ook de extra opbrengst uit de gasverkoop aan het buitenland (ca. 1 miljard) te worden meegenomen.

De financiële mogelijkheden worden verder in hoge mate door twee belangrijke factoren bepaald:

a De groei van het nationale inkomen. Per 1% groei per jaar neemt de te verdelen ruimte in 1985 met ongeveer 9 miljard gulden toe. Zoals uiteengezet is gekozen voor een groei-doelstelling van 2 à 2,5%. Daarin zijn

Tabel 1: Arbeidsplaatsenplan van de PvdA tot 1985

In de publieke sector bij ongewijzigd beleid
Meer arbeidsplaatsen in de publieke sector

Daarvan en van de vakatures wordt een deel vervuld in deeltijd; schept extra banen
Totaal aantal banen in de publieke sector
Meer arbeidsplaatsen in de marktsector via de publieke sector
Meer arbeidsplaatsen in de marktsector (direkt)
Daarvan en van vakatures in deeltijd; schept extra
Arbeidstijdverkorting
Totaal aantal nieuwe mensen aan het werk

	+ 30.000
	+ 45.000
	+ 75.000
	<hr/>
	+55 à 65.000
	+130 à 140.000
	+ 30.000
	+ 60.000
	+ 10 à 20.000
	+100.000
	<hr/>
	+335 à 350.000

de effecten van het in Weerwerk voorgestelde beleid ten dele begrepen. De benadering is daarom niet 'statisch'.
b De ontwikkeling van de persoonlijke inkomens. Per 1% reële loonstijging per jaar neemt de te verdelen ruimte ongeveer met 5,6 miljard gulden in 1985 af. Er is in eerste instantie uitgegaan van een ontwikkeling, waarbij de lonen reëel inclusief incidenteel gelijk blijven. Het incidentele loon is een verzamelbegrip.

Daaronder valt een loonsverhoging in verband met vuil en onaangenaam werk, functieherwaardering, promotie en door periodieken. Voor een flink deel is het incidenteel moeilijk beheersbaar. Verondersteld moet worden dat de stijging van het incidentele loon bruto gemiddeld minstens 1,5% per jaar zal bedragen. Maar de meerderheid van de werknemers profiteert er niet van.

Konklusie: bij een reële loonontwikkeling van 0% inclusief incidenteel gaan inkomenscategorieën die niet van het incidenteel kunnen profiteren er jaarlijks netto 1% op achteruit.

Het resultaat van de uitgevoerde berekening geeft aan, dat bij een groei van het nationaal inkomen van 2,25% een reële loonontwikkeling van 0% (inclusief incidenteel) geen financiële ruimte voor stijging van de kollektieve uitgaven overblijft.

Met andere woorden: een uitgavenstijging kan in deze situatie alleen worden opgevangen wanneer een kollektieve lastenstijging en daarmee een reële vermindering van het partikuliere inkomen wordt gerealiseerd of elders bezuinigingen worden toegepast.

B Beleggingsvoorschriften.

In het verkiezingsprogramma wordt de invoering bepleit van beleggingsvoorschriften. Daarmee kan de overheid trachten financieringsmiddelen te verkrijgen voor investeringen in o.a. de bouwrijpheid en de energiesector.

Dat gaat dan ten koste van de aanwending van die middelen voor andere doeleinden. Daarom zijn de mogelijkheden niet onbeperkt. Grootscheepse verschuivingen zijn, ook gelet op de tijd, die met de wettelijke vormgeving van de voorschriften zal zijn gemoeid, niet mogelijk. Een groot deel van de beleggingen wordt reeds thans door de overheid voor de financiering van het financieringstekort aangetrokken. Dat geldt ook voor woningbouwcorporaties en instellingen in de zgn. vierde sektor (bijv. gezondheidszorg).

Het is nodig het bedrag dat d.m.v. deze voorschriften moet binnenkomen

vooral ten koste te laten gaan van de beleggingen in het buitenland, van tweede hypotheek en financiering van tweede woningen, en van een beperking van de dure koopsector. Daarbij is van belang, dat de voorschriften betrekking dienen te hebben op de jaarlijkse aanwas van te beleggen middelen en niet een geforceerde afstoting van bestaande beleggingen kunnen inhouden. En ook dat het om beleggingen gaat van de zgn. 'institutionele beleggers' (vooral pensioenfondsen en verzekeringsmaatschappijen) en niet van particulieren. Beleggingsvoorschriften mogen niet in strijd komen met bepalingen in EEG- of OESO-verband.

Voor de beoordeling van het in te zetten bedrag is tenslotte nog van belang, dat de in Weerwerk bepleite inkomensmatiging en -herverdeling de ruimte voor partikuliere besparingen beperkt. Bovendien is verondersteld dat de woningbouwactiviteit op een structureel normaal niveau zal liggen en daardoor de huidige ruimte op de kapitaalmarkt t.g.v. het inzakken van de bouw niet zal bestaan. Zolang dat anders ligt, zal uit die extra ruimte een tijdelijke verhoging van het woningwet- en premiehuurprogramma gefinancierd moeten worden.

Voor de beleggingsvoorschriften is een bedrag van 3750 miljard gulden ingezet (exclusief een bedrag van 500 miljoen voor studietoelagen dat nu bij de claims onder post C. is verwerkt). Na 1985 is wellicht een verdere stijging mogelijk.

C Fraude-bestrijding.

Er is een omvangrijk zwart geld-circuit, hoewel niemand in staat is de omvang ervan vast te stellen en de meest uiteenlopende schattingen de ronde doen. Al een aantal jaren wordt gewerkt aan versterking van mankracht, verbetering van controle-technieken en nieuwe wetgeving om fraude tegen te gaan. Deze wetgeving is technisch ingewikkeld en kost veel tijd. Snelle uitbreiding van de mankracht is niet zonder meer mogelijk, omdat de werving vaak moeizaam verloopt, het personeelsverloop groot is en er bovendien tijd in de benodigde opleiding gaat zitten.

Het is daarnaast niet juist de financiering van het verkiezingsprogramma afhankelijk te maken van inkomsten, waarvan niet redelijk aannemelijk is te maken dat die kunnen worden verkregen.

Met betrekking tot het misbruik in de sociale verzekeringssector van werk-

gevers en werknemers en met betrekking tot fiscale fraude kan tezamen 1 miljard gulden worden geraamd. Dat is geen taakstellend bedrag. Als het te voeren actieve antifraude-beleid meer oplevert, kan dat worden gebruikt om

a bestaande knelpunten op het gebied van belastingen en sociale verzekeringen op te heffen

b de nu noodzakelijk geachte omvang van de inkomensmatiging te beperken.

D De aardgassector.

Op basis van het programma wordt een bedrag van 1½ miljard gulden geraamd voor

a een versnelde aanpassing van de exportprijs van aardgas (3 miljard);

b een verhoging van het staatsaandeel in de winning van gas in Slochteren;

c een extra gasinzet (*b.* en *c.* samen 1 miljard).

Vooraf het laatste is alleen verantwoord wanneer de opbrengst aangewend wordt voor investeringen die de structuur van de ekonomie versterken en tot energiebesparing leiden.

Inmiddels hebben de onderhandelingen over de gasexportprijs plaatsgevonden. De nieuw afgesloten contracten liggen tot 1985 vast. De opbrengst is helaas tegengevallen (2 i.p.v. 3 miljard). Bovendien is deze 2 mld. reeds door het huidige kabinet voor globale lastenverplichtingen voor het bedrijfsleven bestemd.

Wat betreft het staatsaandeel geldt dat een verhoging ervan voor de helft leidt tot een vermindering van de vennootschapsbelasting. De verhouding in de verdeling van de opbrengst tussen staat en oliemaatschappijen is thans ca. 87 : 13. Deze dient verder ten gunste van de staat te worden gewijzigd.

Dat geldt zowel voor het Slochterenveld als voor de vele kleinere velden.

Daarbij geldt echter wel dat de globale lastenverlichting, die het kabinet wil doorvoeren, door de PvdA wordt gebruikt voor gerichte investeringsstimulansen. Daaruit kunnen extra werkgelegenheidseffecten voortvloeien.

E Inverdieneffecten werkgelegenheidsbeleid.

Het in Weerwerk neergelegde beleid is sterk gericht op de creatie van nieuwe arbeidsplaatsen en het beperken van werkloosheid en arbeidsongeschiktheid door een eerlijker verdeling van bestaande arbeidsplaatsen. In de mate dat dit beleid slaagt kan een belangrijke besparing worden gevonden op uitkeringen krachtens WW, WWV,

RWW, WAO en AAW. Daarbij moet evenwel worden bedacht, dat het ontwikkelde werkgelegenheidsprogramma ook een omvangrijk nieuw arbeidsaanbod oproept. Dat geldt vooral voor vrouwen, die zich anders ten dele niet op de arbeidsmarkt zouden hebben gemanifesteerd. Deze werkzoekenden zouden geen beroep op een uitkering hebben gedaan of hebben kunnen doen.

50 *Claims*

a Financieringstekort.

Het in de berekening tot nu toe verwerkte financieringstekort van 5,75% van het nationale inkomen is aan de hoge kant. Verwacht moet immers worden, dat de besparingen naar verhouding teruglopen. Bovendien moet voldoende veerkracht opgebouwd worden om de gevolgen op te vangen van een teruglopende aardgasexport in de tweede helft van de tachtiger jaren. Mogelijk treden nieuwe economische tegenslagen op. Tevens mag niet uit het oog worden verloren dat voor de financiering van het huidige tekort reeds een omvangrijke monetaire financiering en kapitaalvoer noodzakelijk zijn. Herstel van groei en werkgelegenheid vergt een groter beslag op de kapitaalmarkt ten behoeve van investeringen. Het daarvoor benodigde kapitaal kan direct door bedrijven worden geleend, maar ook door tussenkomst van het overheidsbankwezen. Wanneer de perspectieven daarvoor niet aanwezig zijn, is het ook denkbaar dat de overheid zelf deze investeringen ten dele verricht als ze daarvoor geschikte projecten kan ontwikkelen. In dit laatste geval treedt in die mate uiteindelijk geen vermindering van het tekort op. Wel vindt ook dan een verschuiving plaats van konsumptieve bestedingen naar investeringen.

De extra vermindering van het tekort (een benutting van de op die manier vrijgemaakte ruimte voor investeringen), is gesteld op 3 miljard, oftewel 1%. Een verhoging van dit bedrag is achterwege gelaten met het oog op de negatieve economische gevolgen, die een te forse aantasting van de konsumptieve bestedingen op de binnenlandse produktie en daarmee op de werkgelegenheid zou kunnen hebben.

Daarbij moet nog worden opgemerkt, dat in de berekening van het aantal arbeidsplaatsen in de marktsector (60.000) met de effecten van de voorgestelde tekortvermindering en investeringsstimulering rekening is gehouden.

Er is uitgegaan van de gemiddelde groei-vooruitzichten voor de komende jaren. In de berekening is geen vanjaar-tot-jaar beeld van de financieringsproblematiek gegeven. Niet uitgesloten mag worden, dat in het eerste en tweede jaar enige verhoging van het tekort ter wille van investeringsstimulering geboden is. De effecten van inkomensmatiging op de overheidsfinanciën treden immers pas met enige vertraging op.

b Investerings.

De onder ad a genoemde selectieve stimulering van investeringen is ontorekend voor het bereiken van herstel van groei en werkgelegenheid. Met name in de energie- en milieusektor zijn omvangrijke investeringen noodzakelijk. Maar ook dienen wegens veroudering van het machinepark de komende jaren omvangrijke vervangingsinvesteringen te worden verricht om een grote afbraak van werkgelegenheid te voorkomen.

In de financiële berekening m.b.t. het programma is hiervoor een bedrag van 2,7 miljard geraamd. (Er staat daarnaast een bedrag van 500 miljoen voor de post van exportsteun onder de kollektieve claims). De 60.000 arbeidsplaatsen in de marktsector zijn mede op dit bedrag gebaseerd.

c Pensioenmaatregelen.

De pensioenvoorziening van vele werknemers schiet thans tekort.

Voor velen is deze voorziening niet waarde- of welvaartsvast. Daarom moet op den duur gekomen worden tot een redelijke, verplichte pensioenvoorziening voor alle werknemers. Die zal evenwel in de komende regeringsperiode nog niet tot stand kunnen worden bereikt.

Op korte termijn is het daarom zeer urgent een oplossing te bieden voor het probleem van de zgn. pensioenbreuk bij verandering van baan. Dat komt ook het functioneren van de arbeidsmarkt ten goede.

In het programma is hiervoor een bedrag van 400 miljoen opgenomen.

Voor studietoelagen in het kader van een nieuw stelsel van studiefinanciering is een bedrag van 600 miljoen opgenomen. Zonder dat er (net als t.a.v. de pensioenen) sprake is van een direkte begrotingsuitgave, betreft het hier wel een kollektieve voorziening, waarmee in het totale beeld rekening moet worden gehouden.

d Extra kollektieve uitgaven t.g.v. Weerwerk.

In onze samenleving worden vele behoeften tot nu toe in onvoldoende mate bevredigd. Ten dele kan daarin in onze visie alleen door middel van activiteiten in de kollektieve en semi-kollektieve sektor worden voorzien. Door de geringe economische groei is de ruimte daarvoor evenwel beperkter dan ooit. Daarom is een scherpe prioriteitsstelling noodzakelijk en moeten vele op zich gerechtvaardigde verlangens op financiële gronden worden afgewezen of op zeer gefaseerde wijze worden uitgevoerd. Tevens is het nodig op bestaand beleid te bezuinigen om daarmee ruimte voor nieuw beleid vrij te maken.

Een belangrijk aspect van de uitgaven in de (semi)kollektieve sektor is, dat ze vaak hetzij de inkomenspositie van lager betaalde inkomensgroepen hetzij de werkgelegenheidsontwikkeling beïnvloeden.

Wat betreft de inkomenseffecten zijn er derhalve scherpe grenzen gesteld aan de omvang en aard van de aanvaardbaar te achten bezuinigingen. Het gaat voorts niet aan een zo beperkt koopkrachtbegrip te hanteren, dat naar die effecten niet wordt gekeken.

Wat betreft de werkgelegenheid is er juist alle reden deze ook in de (semi)kollektieve sektor op basis van gebieden behoeften te doen toenemen. In de marktsector kunnen immers onvoldoende nieuwe arbeidsplaatsen worden geschapen. Bovendien is de aard van het nieuwe arbeidsaanbod zodanig, dat dit voor een flink deel beter aansluit op de potentiële vraag naar arbeid in de kollektieve dan in de marktsector.

De kosten van de afzonderlijke programapunten zijn zo goed mogelijk berekend. Dat geldt zowel voor de extra uitgaven als voor toe te passen bezuinigingen. Zie daarvoor de bijlage. Per saldo bedragen de extra uitgaven ten opzichte van ongewijzigd beleid 5505 miljard. Daaruit kan niet automatisch de ontwikkeling van de belasting- en premiedruk worden afgeleid. Daarvoor zijn immers hiervoor en hierna besproken andere factoren (als fraudebestrijding en inverteertheffingen) van belang.

51 *Konfrontatie van middelen en claims*

Per saldo ontstaat met betrekking tot de middelen voor en kosten van de uitvoering van Weerwerk het volgende beeld:

Tabel 2. Konfrontatie van middelen en claims.

Middelen	
A Ruimte bij ongewijzigd beleid	0
B Beleggingsvoorschriften (excl. studiefinanciering)	3.750
C Bestrijding misbruik belastingen en sociale verzekeringen	1.000
D Meeropbrengst aardgas	1.500
(omzetting in gericht beleid) ¹⁾	(2.000)
E Inverdieneffecten werkgelegenheid	3.500
	<u>9.750</u>

¹⁾ Deze middelen heeft het kabinet reeds in de begroting verwerkt voor globale lastenverlichting. De PvdA wil daaraan een veel gericht be-
stemming geven. Het positieve werkgelegenheidseffect hiervan is in tabel 1 verwerkt.

Claims

A Vermindering financieringstekort (aanwending voor investeringen)	3.000
B Energie-, milieu-, vervangings- en uitbreidingsinvesteringen	2.700
C Pensioenmaatregelen en studieleningen	900
D Saldo extra uitgaven koll. sektor	5.505
	<u>12.105</u>

52 *Gevolgen voor de inkomensontwikkeling 1982-1985*

In de berekening werd hierboven in eerste aanleg uitgegaan van een loonontwikkeling van 0% inclusief incidenteel voor iedereen. Er resteert dan een verschil tussen middelen en claims van 2355 miljoen negatief.

Daarbij is evenwel nog niet verwerkt welke financiële gevolgen aan het inkomensbeleid zijn verbonden. De PvdA kiest uitdrukkelijk voor inkomensherverdeling, zodat er meer wordt ingeleverd naarmate het inkomen hoger is. Deze herverdeling kan tot stand worden gebracht door: hetzij een wijziging van de primaire inkomensverhoudingen, hetzij door middel van belastingen en premiebeleid, hetzij door een combinatie van beide. De in Weerwerk genoemde belastingmaatregelen vormen deels de konkrete invulling van de wenselijk geachte inkomensoffers. Daarom kan voor die maatregelen niet nog eens apart een opbrengst worden berekend.

Voorzover in de bruto-sfeer ingegrepen wordt, moet de opbrengst van de extra loonmatiging bij de werkgevers weer afgeroomd worden, bijv. door middel van een verhoging van de werkgeverspremies.

Bij de beoordeling van de aanvaardbaarheid van een herverdelende inkomensbeperking moet in de eerste plaats acht worden geslagen op het totale effect na 4 jaar. De herverdeling moet politiek en maatschappelijk en met behulp van konkrete instrumenten realiseerbaar zijn. In de tweede plaats dient onderkend te worden, dat ook langs andere weg in de inkomens ingegrepen wordt. Zo worden extra

koopkrachtoffers gevraagd van ambtenaren en trendvolgers (in ruil voor arbeidsplaatsen) en van de vrije beroepsbeoefenaren. Bovendien wordt verondersteld dat voor arbeidstijdverkorting een inkomensoffer van netto 1% per jaar noodzakelijk is. Ook aan maatregelen in het kader van betaling voor kollektieve voorzieningen en de individuele huursubsidie zijn inkomenseffecten verbonden. Overigens kan dat in gunstige zin ook het geval zijn t.g.v. uitgaavenstijgingen, al zijn die effecten voor verschillende bevolkingsgroepen moeilijk te kwantificeren. In de derde plaats moet worden bedacht, dat de nettoverschillen tussen verschillende inkomensniveaus (afgezien van het effect van aftrekposten en andere individuele voordelen) thans reeds vrij gering zijn. De verhouding in netto-inkomens tussen 4x modaal en minimumloon bedraagt bv. 3,3:1. En zo is het verschil tussen het netto minimumloon en het netto modale inkomen (resp. 19.800 en 24.500 gld) niet meer dan 4.700 gld. De ruimte voor een voortdurende vermindering van dit verschil is beperkt. De effecten die dat kan hebben op het functioneren van de arbeidsmarkt mogen niet worden veronachtzaamd.

In de vierde plaats is tenslotte van belang, dat de opbrengst van inkomensherverdeling naar verhouding beperkt is omdat het aantal mensen met een hoger inkomen niet zo groot is. Door werknemers met een inkomen van twee keer modaal (bruto 66.000 en netto 40.850) en hoger wordt niet meer dan 15% van de loonsom verdiend.

Een herverdeling waarbij de groep van modaal tot 1½ x modaal (uit-

gaande van 0% incl. incidenteel) gemiddeld extra 0,5 à 0,75% koopkracht per jaar verliest en de groep boven 3 x modaal gemiddeld 3,5%, levert in totaal ± 2,7 miljard op. Daarbij is inbegrepen het effect van het streven naar een maximum-inkomen. Daarentegen zijn er kosten verbonden aan de koopkrachthandhaving van de minima. Deze kunnen net als de opbrengst van de inkomensherverdeling netto (na aftrek van belastingen en premies) worden berekend op 1,5 miljard. Los daarvan dient gezocht te worden naar netto-methoden voor koopkrachtmaatregelen.

Per saldo vermindert door het te voeren inkomensbeleid het hierboven genoemde negatieve saldo tot ruim een miljard.

Desondanks zijn de koopkrachtoffers in totaal, zeker voor degenen die niet van het incidenteel profiteren, zwaar. Ook voor lagere inkomensgroepen, met uitzondering van de minima.

Slechts node — en onder scherpe voorwaarden — is de PvdA bereid een beroep op steun voor dit beleid te doen. Essentieel is, dat langs deze weg mensen aan werk kunnen worden geholpen en herstel van de economie wordt bevorderd. Lukt dit niet, dan zal er evenzeer sprake zijn van een sterk toenemende aantasting van de koopkracht, maar ook van een sterk oplopende werkloosheid. Er moet dan een snel toenemende premielast opgebracht worden of de uitkeringen moeten worden verlaagd zonder dat er dan voldoende werk is en zonder uitzicht op herstel. Dat acht de PvdA een gevaarlijke ontwikkeling. Er is nu — door middel van een uiterste krachtsinspanning — een keer ten goede nodig. Een

inspanning, die een maximale zekerheid geeft dat de beoogde effecten ook daadwerkelijk tot stand worden gebracht.

Niet uitgesloten mag worden dat de inkomensmatiging en -herverdeling niet gelijkmatig over de gehele regeringsperiode verdeeld wordt. Om uit het huidige dal te komen en voor het tweede deel van die periode het perspectief te openen van een relatief herstel van de koopkracht van grote groepen van de bevolking, kan overwogen worden de offers in het begin naar verhouding meer te doen zijn. Uiteraard met inachtneming van wat in Weerwerk over de prioriteitsstelling is opgenomen.

Het is niet mogelijk noch wenselijk dat tevoren precies vast te leggen.

Veel is afhankelijk van de konkrete startsituatie voor een nieuw kabinet. Veel ook van de wijze waarop de vakbeweging haar medewerking aan het voorgestelde beleid wil geven.

53 Belastingen

Er rest een financieringsprobleem van ruim een miljard.

Belastingverhogingen dienen ter invulling van de gewenste inkomensontwikkeling. De opbrengst daarvan is derhalve reeds in het financiële overzicht verwerkt. Vastgesteld werd dat er enkele belastingen zijn, waarvan in geval van stijging ervan geen inkomenseffecten behoeven te worden toegerekend:

- a een verhoging van de benzine-accijns onder aanpassing van het prijsbeleid, zodat geen prijseffecten optreden.
- b verhoging van de successierechten.
- c opheffing van de vrijstelling c.q. reductie in de vennootschapsbelasting voor spaarbanken.

De opbrengst hiervan kan gezamenlijk worden gesteld op 750 miljoen.

Bovendien is gekozen voor een selectieve verhoging of invoering van kostprijsverhogende belastingen die niet de eerste levensbehoeften betreffen. Daarvoor wordt geen compensatie gegeven. De opbrengst is gesteld op 500 miljoen.

54 Financiële konsekventies van het program bij mee- en tegenvallers

Zoals bleek is in deze financiële verantwoording uitgegaan van een groeidoelstelling van het nationale inkomen van 2,25% per jaar.

Volgens het program wordt daarbij het navolgende bestedingspatroon gehanteerd.

a Herstel van de werkgelegenheid.

Het scheppen van nieuwe en het verdelen van bestaande arbeidsplaatsen zodanig, dat 335 à 350.000 mensen aan werk kunnen worden geholpen. Daaraan zal door middel van een per jaar oplopende taakstelling inhoud moeten worden gegeven. Realisering ervan is in het licht van de grote, stijgende werkloosheid en arbeidsongeschiktheid een keiharde noodzaak en een absolute eerste prioriteit. Mocht de realisatie mislukken, dan zullen ook de belangrijke invandienneffekten gaan ontbreken en zal de koopkracht van grote groepen worden aangetast.

b Op peil houden van de hulp aan de Derde Wereld.

De kapitaalhelp aan de Derde Wereld wordt verhoogd. Dat gebeurt zowel door de norm dat de hulp 1,5% van het (toenemend) nationaal inkomen bedraagt, als door 'zuivering' van de thans bestaande budgetten van on-eigenlijke activiteiten. Uitbreiding van de hulp is ook in het belang van instandhouding van de koopkracht op wereldwijde schaal.

c Bescherming van kollektieve voorzieningen en sociale zekerheid. Veiligstelling en waar nodig verbetering van kollektieve voorzieningen, die voor de inkomenspositie van lager-betaalden, voor de werkgelegenheid en/of voor de kwaliteit van het bestaan van groot belang zijn. De inkomensoffers naar draagkracht, die hiervoor nodig zijn, worden geaccepteerd, met als harde randvoorwaarde de garantie van de koopkracht van de sociale minima.

Hoewel in belangrijke mate uit andere bronnen financiële middelen werden vrijgemaakt, bleek het onontkoombaar dat — in de vorm van een maximaal aanvaardbare inkomensherverdeling — de ontwikkeling van de inkomens achterblijft bij die van de prijzen. Het is anders niet mogelijk de uitvoering van Weerwerk te betalen.

Uiteraard is er geen absolute zekerheid, dat de groei van het nationale inkomen gemiddeld precies 2,25% per jaar zal bedragen of dat zich geen grote financiële tegenvallers zullen voordoen. Veel is afhankelijk van de internationale ontwikkeling.

De eerste mogelijkheid is, dat er meevallers optreden. Er is dan meer te verdelen. In dat geval vloeit uit de in het program gekozen prioriteiten voort, dat:

a Het taakstellende werkgelegenheidsprogramma kan worden verhoogd.

b De hulpverlening aan de Derde Wereld wordt uitgebreid.

c De omvang van de noodzakelijke inkomensmatiging, vooral voor de lagere inkomensgroepen, wordt beperkt.

De tweede mogelijkheid is dat zich tegenvallers voordoen, vooral door een voortgaande verslechtering van de internationale economische situatie.

In die situatie zullen

a ter verwezenlijking en intensivering van de taakstelling inzake de werkgelegenheid de in het program voorgestelde middelen en instrumenten nog scherper moeten worden toegepast, teneinde een nog verder oplopende werkloosheid (en de daaruit voortvloeiende, blijvende koopkracht-aantasting) te kunnen pareren;

b zo mogelijk verdergaande bezuinigingen in de kollektieve uitgaven doorgevoerd dienen te worden, evenwel onder het voorbehoud dat de werkgelegenheidstaakstelling niet geschaad wordt. Bovendien dient de hulpverlening aan de Derde Wereld gebaseerd te blijven op de groeiraming van 2 à 2,5%.

De ruimte voor bezuinigingen is onder deze kondities beperkt.

c In relatie tot ad. a en b zal dan, zoals in het program gesteld, aan een verdergaande inkomensmatiging voor iedereen niet kunnen worden ontkomen.

De inkomensoffers naar draagkracht, die hiervoor nodig zijn, worden geaccepteerd. Daarbij zal echter de koopkracht van de minima in stand gehouden dienen te worden.

Overzicht programmakosten (mln. glds. konstante guldens 1980)

I 'Kiezen voor werk'	1982	1983	1984	1985
Inkomensbeleid				
— Pakketvergelijking ambtelijke arbeidsvoorwaarden	pm	pm	pm	pm
— Verlaging aanvangssalarissen hogere functies en inkomenspolitieke correcties in de pensioensfeer bij de overheid alsmede een beperking afdrachtpremies aan ABP	- 300	- 500	- 800	- 1050
— Er komt een verruiming van de min. ink.garantie voor oudere zelfstandigen	—	25	50	50
— Bijdrage ambtenaren en trendvolgers aan extra arbeidsplaatsenplan	- 50	- 200	- 350	- 500
Sociale zekerheid				
— Individualisering	—	—	—	—
— Eigen risico werkgever ziekteverzuim en andere volumemaatregelen	- 100	- 250	- 500	- 800
— Ongedaan maken van bezuinigingen (o.a. jeugdloonverlaging)	+ 300	+ 400	+ 500	+ 500
— Verlenging bevallingsverlof van 4 naar 10 weken	—	50	50	50
Arbeidsverdeling en arbeidsmarkt				
— Bevordering deeltijdarbeid	50	100	150	200
— Versterking arbeidsbureaus en arbeidsinspectie	25	50	75	100
— Uitbreidingsmogelijkheden voor om- en bijscholing en overige arbeidsvoorzieningsmaatregelen, waaronder elementen uit het Plan van de Jeugd-arbeid	300	325	350	350
Energiebeleid				
— Programma energiebesparing	150	250	300	350
— Zo spoedig mogelijk sluiting kerncentrales	300	775	775	300
— Isolatieverplichting + subsidievermindering, onder vergroting v.h. aantal isolaties			- 50	- 150
Midden- en kleinbedrijf				
— Voorlichting, onderzoek en onderwijs				
— Soepeler kredietverstrekking (rentesubsidies)	50	100	150	150
— Verbetering kleinschaligheidstoelag WIR (d.m.v. vermindering basispremie en gebouwenstoelag landbouw)	—	—	—	—
Ordering en sturing				
— Productie-koöperaties bevorderen	10	15	20	20
— Minder WIR	- 200	- 300	- 400	- 500
— Steun export (investeringsimpuls in 1985: 2 miljard) ¹	200	350	500	500
— Individuele bedrijfssteun: verliesdeklaraties rentesubsidies	250	200	150	100
— Institutionele opzet sektorbeleid	10	20	30	40
Totaal 'Kiezen voor werk'	995	1410	1000	- 290
II 'Werken en wonen'				
a Ruimtelijk beleid				
— Rekreative voorzieningen	50	50	50	50
— Aktieve grondverving	50	100	150	200
— Natte waterstaat + temporisering Oosterscheldewerken	- 75	- 150	- 200	- 200
	1982	1983	1984	1985
b Autoverkeer/openbaar vervoer				
— Investerings openbaar vervoer	75	100	125	150
— Autowegen	- 50	- 100	- 150	- 200
c Verkeersveiligheid/langzaam verkeer				
— Diverse maatregelen	25	50	75	100
d Milieu				
— Sanering giftbelten	100	200	300	300
— Diverse maatregelen	25	50	100	100
— Uitvoering milieuwetgeving	50	100	150	150
Subtotaal ruimtelijk beleid: (a t/m d)	250	400	600	650

Volkshuisvesting/stadsvernieuwing ²				
– Subsidies	100	205	570	1135
– Investerings	620	1065	3150	4105
– Ongedaan maken van bezuinigingen op subsidies (indiv. subsidie, huurgewenningsbijdrage en vergelijkingshuren)	+ 85	+ 150	+ 200	+ 285
Subtotaal Volkshuisvesting	805	2220	3920	5525
Totaal Werken en wonen	1055	2620	4520	6175
III 'Kwaliteit door cultuur'				
a Kunst				
– Onderzoek experimenten				
– Verruiming taken musea/kunstuitleen	15	45	75	100
– Extra subsidies (vormingstheaters etc.)				
– Meer kunstaanbod/kunstzinnige vorming				
– Meer beurzen/stipendia				
b Media				
– Meer Nederlandstalige programma's/kunstproducties	50	50	50	50
– Uitbouw regionale omroep			25	100
Subtotaal Kunst en media (a en b)	65	95	150	250
c Onderwijs				
– Arbeidsplaatsenplan	50	100	150	200
– Wet basisonderwijs	–	5	5	10
– Onderwijsvoorzieningen platteland	25	25	25	25
– Onderwijsstimulering	20	25	25	50
– Overblijfmogelijkheden	75	125	150	175
– Wet o/d middenschool/wijziging wet voortgezet onderwijs inc. invoeringsplan	25	50	75	100
– Voltijd onderwijs 16-18-jarigen/leerlingwezen	50	75	100	125
– Bezuiniging op het WO/HO	–	– 25	– 75	– 100
– Volwassenenedukatie	25	40	60	75
– Studiefinanciering in samenhang met kinderbijslag ³	–	–	–	–
– Ongedaan maken bezuinigingen	+ 200	+ 250	+ 250	+ 250
Subtotaal onderwijs (c)	470	670	765	910
e Sociaal-kulturele voorzieningen				
– Arbeidsplaatsenplan (m.n. 1e lijns-zorg)	50	75	100	125
– Diverse maatregelen	50	75	150	200
– Peuterspeelzalen	–	25	50	50
– Subsidie 'Blijf van mijn lijf'-huizen	–	25	50	50
Subtotaal sociaal-kulturele voorzieningen (e)	100	200	350	425
f Volksgezondheid				
– Arbeidsomstandighedendiensten	15	25	35	50
– Abortus en sterilisatie in ziekenfondspakket	50	50	50	50
– Uitbreiding verpleegkundigen	50	75	100	125
– Vrije beroepen (honorarium)	– 50	– 100	– 150	– 250
– Geneesmiddelen	– 100	– 200	– 300	– 400
Subtotaal volksgezondheid (f)	– 35	– 150	– 265	– 425
g Minderheden				
– Diverse maatregelen (voorzieningennet e.d.)	50	70	100	100
h Emancipatie				
– Diverse maatregelen (voorzieningennet e.d.)	20	30	40	50
i Sport				
– Diverse maatregelen	50	50	50	50
Subtotaal minderheden/emancipatie/sport (g, h, i)	120	150	190	200
Totaal cultuurbeleid	720	965	1190	1360

IV 'Zeggenschap en bestuur' (overheid en burger)				
— Decentralisatie beleid en bestuur	25	50	100	125
— Versterking positie parlement	10	15	20	25
— Ombudsman en Raad van State	10	10	15	15
— Provincies — nieuwe-stijl	—	—	pm	pm
— Maatregelen strafrecht	15	15	15	15
— Rechtshulp	15	15	15	15
— Vreemdelingen/vluchtelingen	10	15	20	25
— Efficiency ambtelijke diensten en retributies (voor zover mogelijk inkomensafhankelijk)		— 150	— 350	— 525
— Ongedaan maken bezuinigingen gemeenten provincies	50	75	100	100
Totaal	135	45	— 65	— 205
V 'Ontwapening en ontwikkeling'				
— EEG-bijdrage	pm	pm	pm	pm
— Hulp via begroting en 'zuivering' hulp	165	265	365	465
— Streven naar ontwikkelingshulp ter grootte van 2% NNI (t.f.) ⁴	pm	pm	pm	pm
— Bezuiniging defensie	— 300	— 450	— 800	— 1 100
Totaal	— 135	— 185	— 435	— 635
VI Nader te bepalen bezuinigingen t.a.v. onder andere kritische taakanalyse en doelmatigheid				
	— 200	— 500	— 700	— 900
ALGEMEEN TOTAAL	2570	4355	5510	5505

¹ De post 'investeringen' is dienovereenkomstig verminderd.

² Zie bijlage 2 voor nadere toelichting.

³ Neutrale begrotingsfinanciering. Zie voor leningen claim B.

⁴ Te realiseren afhankelijk van meevallende groei c.q. extra aardgasbaten ten opzichte van de raming.

56 Bijlage 2

Toelichting Volkshuisvesting

1 Met betrekking tot de **STADSVERNIEUWING** is uitgegaan van een programma dat bestaat uit:

a een verhoging van het aantal verbeteringen van vooroorlogse woningwetwoningen met 5.000 vanaf het begin;

b verhoging van het aantal verbeteringen van na-oorlogse woningwetwoningen, elk jaar met 5.000 oplopend tot 20.000;

c idem van het aantal aan te kopen en te verbeteren partikuliere huurwoningen oplopend tot 10.000, alsmede een verdubbeling van de exploitatiebijdrage;

d idem van andere stadsvernieuwingsposten (interim-saldo-regeling, sanering en rekonstruktie), met 10% per jaar;

e een verschuiving binnen de verbetering van partikuliere huurwoningen van kleine naar meer ingrijpende.

2 Met betrekking tot de **NIEUWBOUW** is uitgegaan van

a herstel van de volkshuisvestingsprijs;

b een verhoging van het aantal woningwetwoningen met 10.000 in het

eerste jaar oplopend tot 25.000 (t.o.v. 20.500 in de meerjarenraming);

c een verhoging van het aantal premie-A woningen met 10.000;

d idem van het aantal eenheden voor 1 en 2-persoonshuishoudens (nieuw- en vernieuwbouw en splitsing) met 10.000;

e een verhoging van de lokatiesubsidies en invoering in kleine kernen;

f een vermindering van de vrije sectorbouw van 5.000;

g idem van de premiebouw-B.

Bij elkaar houdt dit in 1985 de realisering in van een nieuwbouwprogramma van 120.000 woningen (45.000 woningwet, 12.000 premiehuur, 20.000 premiekoop-A, 21.000 premiekoop-B en 22.000 vrije sektor). Daarnaast is het aantal Van Dam-eenheden verhoogd.

Bovenstaand woningbouwprogramma is het structureel wenselijk geachte. Inmiddels is de koopsector belangrijk ingezakt. Een nieuw kabinet dat aantreedt zal op dit terrein in hoge mate met deze politieke erfenis worden geconfronteerd. Tijdelijke afwijkingen van het programma (met name meer woningwet- en premiehuur) zullen noodzakelijk zijn.

Zo nodig zullen ook buiten de wo-

ningbouwsfeer zinvolle bouwactiviteiten extra in uitvoering dienen te worden genomen (versnelling woningisolatie, onderwijsgebouw, stations e.d.). Daartoe dienen zoveel mogelijk de op de kapitaalmarkt vrijvallende middelen (door de lager uitvallende koopsector) te worden benut. Er is tijd nodig om deze extra activiteiten te starten. Niet mag worden uitgesloten dat in het eerste deel van de kabinetsperiode daarvoor de bouwproductie op een lager niveau zal liggen dan wenselijk is.

Realisten '81

Partijprogramma

R'81

Realisten '81
Postbus 400
1270 CK Huizen

Inleiding

'Realisten '81' is een politieke partij, die zich in haar denken en handelen uitsluitend richt op de werkelijkheid: dit noemen Realisten '81 HET REALISME.

'Realisten '81' stelt de mens en niet de overheid centraal om een rechtvaardige maatschappij op te bouwen en te handhaven.

'Realisten '81' erkent de mens als een zelfstandig individu, dat eigenaar is van zijn persoon, verstand, leven, werk en de gevolgen of producten van zijn werk.

'Realisten '81' vindt dat U zelf kunt bepalen wat goed of slecht voor U is.

De politici in Den Haag worden geacht hieraan uiting te geven en niet te betuttelen of door middel van hun (te grote) mogelijkheden hun zin door te drijven.

Zelf beslissen

'Realisten '81' gaat ervan uit, dat er een objectieve realiteit bestaat onafhankelijk van de gevoelens, verlangens of angsten die de mens koestert.

Alle activiteiten van Realisten '81 zullen gericht zijn op een maatschappij, waarin U kunt leven in vrijheid en waarin mensen weer respect voor het leven en eigendommen van een ander hebben.

Dit is een maatschappij waarin niemand, dus ook de overheid of een groep mensen, niet het recht heeft, om met dwang, fraude of geweld te beginnen.

Elke relatie met anderen moet de mens op vrijwillige basis kunnen hebben.

Niemand, dus ook de overheid niet, heeft het recht om een ander een onvrijwillige verplichting, een onbeloonde taak of een onvrijwillige dienstbaarheid op te leggen.

De rol van de overheid

'Realisten '81' gaat ervan uit, dat de overheid er voor de mens is en niet de mens voor de overheid.

De overheid dient, als één van haar voornaamste taken, de mens te beschermen tegen dwang, fraude of geweld, waarbij zij de grootst mogelijke zorgvuldigheid moet betrachten, om de rechten van de mens niet te schenden.

In deze praktijk zal dat betekenen dat de overheid, door deze beschermende rol, eraan meewerkt, dat meer vrijheid op menselijk, economisch en sociaal gebied ontstaat.

'Realisten '81' vindt daarom, dat de overheid in de rol van beschermer, alleen geweld of dwang mag gebruiken als reactie tegen diegenen, die zelf met het gebruik van geweld begonnen zijn, of de wetten of spelregels hebben overtreden.

Economisch bestel

1 'Realisten '81' stelt dat het economisch systeem het beste werkt met de *vrije ondernemingsgewijze produktie*.

Uitgangspunt hier is, dat hoe meer kansen iedereen heeft, hoe meer mogelijkheden tot optimaal functioneren er zijn, *voor iedereen*.

'Realisten '81' wil het aantal kansen en mogelijkheden voor U vergroten, *niet door subsidies* en regels (want

subsidies betaalt U uiteindelijk zelf via de belastingheffing) maar door grotere vrijheid en zelfstandigheid.

Aangezien iedereen het recht heeft om in een vrije markteconomie goederen en diensten aan te bieden en omdat de overheid slechts door haar inmenging schade berokkent aan de vrije markteconomie, is 'Realisten '81' tegen elke overheidsbemoeienis op dit gebied.

De enige juiste rol van de overheid is: Het beschermen van het eigendomsrecht, optreden als scheidsrechter bij een eventueel meningsverschil en het vaststellen van wettelijke regels waarbinnen die uitwisseling vrijelijk kan functioneren.

2 Welvaart

Welvaart bereik je door te produceren en niet te verdelen; anders gezegd: U (het individu) kan voor welvaart zorgen en niet de overheid.

Pogingen om naar een gedwongen verdeling van de welvaart of een geleide economie te streven, wordt door 'Realisten '81' afgewezen. Er zijn de laatste jaren niet voor niets zoveel zwakkeren (lees uitkeringsstrekkers) bijgekomen.

Overheidsinmenging in de economie leidt tot een bevoorrechte groep: zij die toegang hebben tot belastinggelden en een uitgebuide groep: zij die de belastinggelden moeten opbrengen.

Deze overheidsinmenging veroorzaakt ontevredenheid voor beide groepen: de belastingontvangers en de belastingbetalers.

De belastingontvangers blijven ontevreden, omdat zij vinden dat ze te weinig ontvangen, de belastingbetalers

blijven ontevreden omdat zij te veel betalen.

'Realisten '81' wijst U erop, dat de belastingontvangers (overheid, semi-overheid en alle uitkeringstrekkers) anno 1981 al in de meerderheid zijn.

3 Economie

'Realisten '81' wil, dat de overheid geen taken op zich neemt, die ook door het particuliere bedrijfsleven vervuld kunnen worden.

Uit ervaring weet U, dat de prijzen die betaald moeten worden voor overheidsdiensten elk jaar sterker stijgen dan de prijzen voor particuliere diensten.

Dit wordt veroorzaakt, doordat de overheid in tegenstelling tot het bedrijfsleven niet gedwongen wordt zo efficiënt mogelijk te produceren en doordat zij voor die taken een onterechte monopoliepositie heeft afgedwongen. Daardoor is zij vrij om elke prijs te berekenen die zij 'nodig' vindt (verkapte belastingen: posttarieven, gas-, electra- en watertarieven etc.).

Het bedrijfsleven wordt hierdoor nog meer gedupeerd dan U, omdat het buiten de eigen gestegen kosten, ook nog deze 'ongecontroleerde' prijsopdrijving via de prijscompensatie aan elke werknemer moet vergoeden. Die moet U weer doorbetalen aan de desbetreffende overheidsinstantie. Niemand wordt daar wijzer van behalve de overheid.

'Realisten '81' steunt daarom de volgende specifieke hervormingen welke zo mogelijk onmiddellijk dienen te worden doorgevoerd:

- a drastische verlaging van belastingen en overheidsuitgaven.
- b beëindiging van de budgettaire tekorten.
- c het stoppen van de inflatoire geldpolitiek.
- d geleidelijke herziening van controles op lonen, prijzen, huren, winsten, productie en renten.

4 Inflatie

'Realisten '81' is fel gekant tegen inflatie. 'Realisten '81' stelt, dat de inflatie voor het merendeel door de overheid wordt gecreëerd.

Inflatie betekent dat er meer geld door de overheid in omloop wordt gebracht ten opzichte van de hoeveelheid goederen.

De overheid zal niet geneigd zijn in de huidige situatie de inflatie te verminderen aangezien:

- a inflatie mensen in een hogere be-

lastingschaal brengt wat automatisch leidt tot hogere inkomsten voor de overheid.

b inflatie tot hogere prijzen van kapitaalgoederen leidt, waardoor de belastinginkomsten van de overheid toenemen.

c de overheid ook meer moet gaan betalen voor dezelfde producten en daardoor gedwongen wordt hiervoor steeds meer te lenen, wat tot een grotere vraag naar kapitaal leidt en dus een hogere rentevoet te weeg brengt.

d een overheid die meer geleend heeft en dus meer terug moet betalen, gebaat is bij het terug betalen van een lagere waarde in schuld.

e hogere inflatie tot hogere uitkeringen leidt van de sociale verzekeringen die betaald moeten worden met *steeds hogere premies*.

'Realisten '81' is van mening dat aan deze inflatoire geldpolitiek een einde gemaakt dient te worden, omdat iedere Nederlander gedwongen wordt dit te financieren.

5 Vergunningenstelsel

'Realisten '81' wil een drastische herziening en inkrimping van het vergunningenstelsel en de papierwinkel die hier aan vast zit.

—In 1979 heeft het exporterende bedrijfsleven fl. 11.000.000.000,— uitgegeven aan verplichte papier formaliteiten.—

Het te lang moeten wachten op eventuele toestemming kost veel geld, dat niemand ten goede komt.

U betaalt n.l. ook, middels belastingen, het gigantische ambtenarenapparaat, dat over Uw vergunningen moet beslissen.

Indirect betekent het uitgebreide vergunningenstelsel het ontmoedigen van potentiële ondernemers, bijv. door het ontbreken van de juiste diploma's en/of de juiste vestigingspapieren.

Zo-ook ontmoedigt het uitgebreide vergunningenstelsel bestaande ondernemers, wat kapitaalvlucht en verlies van werkgelegenheid met zich meebrengt, zoals in de woningbouw, goederenvervoer, export, enz.

Belastingen en subsidies

6 Volgens 'Realisten '81' zijn de hoge belastingen en premiedruk de hoofdoorzaak van het feit dat het met de economie in Nederland steeds slechter gaat.

Zij zijn er de oorzaak van dat de prikkel en verantwoordelijkheid om

een hoger inkomen te verwerven ontbreekt, waardoor inventiviteit en creativiteit niet tot ontplooiing komen.

Door te hoge belastingen en premiedruk wordt U niet voor uw prestatie beloond, maar integendeel U wordt ervoor gestraft.

De te hoge belastingen en premiedruk zijn er de oorzaak van dat het verschil in netto-beloning van actieven en niet-actieven steeds geringer wordt ten nadele van de eerstgenoemde groep.

Het gevolg is dat beide groepen (de actieven en de niet-actieven) een verhoging van het inkomen trachten te verkrijgen buiten de belastingseer om. Hierdoor ontstaat het zgn. 'zwarte circuit', waarvan de omvang door diverse economen op 50 à 100 miljard gulden wordt geschat.

7 Belastingverlaging

'Realisten '81' bepleit drastische belastingvermindering en een (directe) afschaffing van de veelheid en ondoorzichtigheid van belastingen (en subsidies), die nu bestaan.

'Realisten '81' is van mening, dat er anno 1981, te veel belasting wordt geheven om de niet gewenste bemoeizucht van de overheid te financieren.

Verder wordt zowel de particulier als het bedrijfsleven te zwaar belast om de logheid c.q. inefficiëntie te betalen van het veel te groot overheidsapparaat.

8 Realistisch systeem

'Realisten '81' streeft naar een belastingstelsel dat uitgaat van één heffing. Deze heffing dient $\pm 25\%$ te bedragen van het bruto-inkomen van de particulier. Voor bedrijven dient één heffing van $\pm 25\%$ plaats te vinden over het bruto resultaat.

In tegenstelling tot het huidige belastingstelsel waarin het minimumloon reeds belast wordt met $\pm 40\%$ (d.i. loonbelasting, A.O.W., B.T.W., onroerendgoedbelasting en nog vele andere indirecte belastingen — ongeveer 50 à 60 soorten — maar exclusief de sociale lasten) en het modale loon belast wordt met $\pm 45\%$, gaat in het belastingstelsel dat 'Realisten '81' voorstaat iedereen in besteedbaar inkomen er op vooruit.

9 Voordelen van één belastingheffing zijn:

- a vereenvoudiging van het huidige stelsel.
- b het uitschakelen van discriminerende elementen in het huidige belasting-

stelsel, (b.v. tariefgroepen, zoals ongehuwd, gehuwde vrouw, enz.).
 c * afschaffing van onbezoldigde ambtenaren (burgers en bedrijfsleven).
 d wegvallen van overbodige ergernissen met betrekking tot de vele betalingen die gedaan moeten worden.
 e beperkingen van uitbetalingen door de overheid aan burgers.
 f minder overheidspersoneel.
 g meer burgers beschikbaar voor de productieve sector.
 h meer inkomen voor de staat, doordat het zwarte geldcircuit zal afnemen en doordat diverse kosten (inningskosten, salarissen, e.d.) niet meer gemaakt zullen worden.

* Een kleine ondernemer besteedt gemiddeld 2 mandagen per week aan belastingadministratie t.b.v. de overheid, zonder enige compensatie.

10 De realiteit

'Realisten '81' streeft naar een compensatie m.b.t. de belastingheffing en het verstrekken van subsidies. (Het wegstrepen van plussen en minnen). 'Realisten '81' wil voorkomen dat U eerst belastinggelden moet betalen om het geld daarna in de vorm van subsidie weer terug te krijgen.

— Als voorbeeld stelt 'Realisten '81' de BTW-heffing op de woningbouw, welke gelden U weer na een gigantische omweg als huursubsidie, rijkspremiebijdragen, enz. kunt terug ontvangen.

De prijzen van de woningen kunnen 'zakken' als deze omweg niet gemaakt behoeft te worden.

— Een ander voorbeeld is de afschaffing, van de BTW-plicht, inzake de levering van alle toeleveringsbedrijven aan overheid, semi-overheid en andere instellingen in de kwartaire sector, waardoor de diensten, geleverd door overheid, semi-overheid en kwartaire sector, met hetzelfde percentage goedkoper worden voor de consument.

Het feit dat elk toeleveringsbedrijf aan een ziekenhuis 4 of 18% BTW in rekening moet brengen en het toeleveringsbedrijf deze ontvangen BTW weer moet afdragen aan de overheid, is een systeem dat ten nadele van de consument komt.

Aangezien de ziekenhuizen deze BTW niet terugkrijgen, betekent dit, dat de ziekenfondsen en de staat de ziekenhuisprijzen respectievelijk moet doorberekenen in de premie of moet subsidiëren.

Dit komt te vervallen, dan wel de

premies kunnen met $\pm 10\%$ verlaagd worden, indien er vanaf het begin geen BTW geheven wordt.

Met bovenstaande voorbeelden toont 'Realisten '81' onomstotelijk aan, dat een herziening van het huidige belasting- en subsidiestelsel noodzakelijk is, daar U in vele gevallen eerst belasting moet betalen — welke een dure en omslachtige weg moet maken via allerlei overheidsinstanties — om daarna weer subsidies terug te krijgen.

DE REALITEIT gebiedt 'Realisten '81' deze omslachtige weg af te schaffen, daar U uiteindelijk elke inefficiëntie betaalt.

Sociale zekerheid

11 'Realisten '81' is van mening, dat ons sociaalverzekeringssysteem door o.a. de volgende oorzaken, niet functioneert en de prikkel ontnemt om niet langer dan noodzakelijk een uitkering te ontvangen.

Oorzaken zijn:

- a Gecomplliceerdheid van de uitvoeringsorganisatie.
- b Ongelijkmatige inkomensontwikkeling.

12 Vereenvoudiging uitvoeringsorganisatie

De uitvoeringsorganisatie is pas echt te vereenvoudigen en doorzichtiger te maken als het stelsel vereenvoudigd wordt. Zoals het samensmelten van de wachtgeld- en werkloosheidsverzekering met de werkloosheidsvoorziening en de rijksgroepsregelingen voor werklozen. Hetzelfde geldt voor de ZW en de arbeidsongeschiktheidsverzekeringen. Nog beter is al deze regelingen samen te voegen tot één landelijk uniforme inkomensdervingswet. Dat zou de rechtsgelijkheid van de verzekerden ten goede komen. De consequenties voor het inkomen of men onder de werkloosheidswetten ressorteert of onder de arbeidsongeschiktheidswetten zijn te groot. In het eerste geval zakt de uitkering na verloop van tijd tot een niveau bepaald door de bijstandsnorm, in het tweede geval wordt tot het 65ste jaar een welvaartsvaste uitkering van 80% van het laatst genoten inkomen toegekend. Een zelfde effect doet zich bijvoorbeeld voor bij de bejaardenzorg. Het maakt voor de bejaarden een enorm verschil of de financiering plaats vindt uit hoofde van de AWBZ, de Gezinsverzorging of de Bijstandswet.

Ook aan de financieringskant zou het stelsel kunnen worden vereenvoudigd. Er is nu een wirwar van regelingen ten aanzien van bevoegde heffings- en inningsinstanties, heffingsgrondslagen, de verdeling van de premielast, de afdrachtplichtingen, eigen bedragen, rijksbijdragen, enz.

13 Ongelijkmatige inkomensontwikkeling

Een ongelijkmatige ontwikkeling van besteedbare inkomens blijkt zich voor te doen zowel op het minimuminkomensniveau als daarboven.

Deze ontwikkeling kan worden toegeschreven aan o.a.:

— een verschillend belasting- en premieregiem voor de diverse categorieën inkomensstrekkers;

Op het minimuminkomensniveau is de ongelijkmatige ontwikkeling van besteedbare inkomens voor een deel veroorzaakt doordat bepaalde sociale verzekeringspremies — het gaat om de premie voor de ZW en de wachtgeldregeling (Wg) — per bedrijfstak of onderdeel daarvan verschillen. Voor de denkbeeldige minimumloner, wiens netto inkomen als koppelingsgrondslag dient voor de berekening van de netto minimum sociale uitkering, is in het verleden de ZW- en Wg-premie op 1,65% geprikt. In de praktijk betalen echter ruim 25.000 minimumloners met een volledige werkkring gemiddeld 2,5% aan premie, waardoor voor deze groep het netto loon in principe lager uitkomt dan een overeenkomstige sociale uitkering.

Een consequentie van dit verschijnsel is, dat in bepaalde gevallen een daling van het netto inkomen optreedt als ontvangers van een sociale uitkering gaan werken. Namelijk in die gevallen dat de feitelijke ZW- en Wg-premie in de bedrijfstak hoger is dan de rekenpremie.

Ook het fiscale regiem oefent invloed uit op de inkomensverhoudingen op het minimumniveau. Van de sociale uitkeringen worden door de fiscus alleen de WW- en ZW-uitkeringen formeel als inkomsten uit tegenwoordige arbeid aangemerkt, omdat in deze gevallen de band met de vervulde dienstbetrekking duidelijk aanwezig is. De overige uitkeringen worden beschouwd als inkomsten uit vroegere arbeid. Op inkomsten uit vroegere arbeid wordt een forfaitaire aftrek van 150 gulden toegepast; op inkomsten uit tegenwoordige arbeid een forfaitaire aftrek van 200 gulden voor reiskosten en de zogenaamde 4%-regeling (met een

maximum van 800 gulden) voor kosten van verwerving. Voor de minimum sociale uitkeringen geldt echter dat door de netto-netto koppeling aan het minimumloon, de uitkeringen materieel worden beschouwd als inkomsten uit tegenwoordige arbeid met een forfaitaire aftrek voor reis- en verwervingskosten van maximaal 1000 gulden. Als wordt aangenomen dat minimumloners deze kosten ook inderdaad in doorsnee maken, maar de ontvangers van minimum sociale uitkeringen niet of niet geheel, dan zijn laatstgenoemde wat betreft vrij besteedbaar inkomen beter af.

Ook op het niveau van de inkomens boven het minimum blijkt zich een ongelijkmatige ontwikkeling te hebben voorgedaan, zowel tussen actieven en niet-actieven als tussen niet-actieven onderling. Gelijke bruto-uitkeringen en lonen blijken tot verschillende netto-re-sultaten te leiden.

De oorzaak ligt in de grondslag van ons sociale-zekerheidsstelsel, dat voor een deel is gebaseerd op de verzekeringsgedachte en voor een deel op de solidariteitsgedachte. Toepassing van de verzekeringsgedachte houdt onder meer in, dat geen premies verschuldigd zijn voor een risico dat niet loopt doordat het verzekerde feit inmiddels is ingetreden. Daarom betaalt bijvoorbeeld een WAO-er geen WAO-, ZW- en WW-premie; een WW-er geen WW-premie, maar wel ZW- en WAO-premie en betaalt een actieve werknemer alle drie de premies.

Het verschil in premie-inhoudingen dat is opgetreden in de periode 1967–1979 tussen loontrekkenden en bijv. WAO-uitkeringsgerechtigden bedraagt 6,15% in het voordeel van WAO-uitkeringsgerechtigden.

14 Twee inkomensdervingswetten

'Realisten '81' denkt aan twee inkomensdervingswetten.

Eén wet m.b.t. inkomensderving door ziekte.

Eén wet m.b.t. alle andere vormen van inkomensderving.

In geval van inkomensderving door ziekte, denkt 'Realisten '81' aan handhaving van het huidige systeem, echter dienen er diverse veranderingen doorgevoerd te worden.

Bij alle andere vormen van inkomensderving zal er sprake moeten zijn van één netto uitkeringsbedrag.

Ieder individu die een hoger inkomen verdiende, kan zich particulier gaan verzekeren voor het verschil tussen het netto uitkeringsbedrag en het

laatst verdiende inkomen, of gedeelte daarvan.

Reeds bestaande, vrijwillig afgesloten verzekeringen (bijv. ongevallen- en invaliditeitsverzekeringen) kunnen dan gecombineerd worden.

'Realisten '81' stelt, dat iedere werknemer, hetzij in overheidsdienst, hetzij in particuliere dienst, premies voor de bovengenoemde verzekeringsvormen dient te betalen.

Voordelen van dit systeem zijn:

- a Lagere premies,
- b Lagere kosten van de uitvoeringsorganisatie,
- c Geen ongelijkmatige inkomensontwikkeling.

'Realisten '81' stelt, dat er geen inbreuk gemaakt mag worden op de bestaande verworven rechten.

In het *realistische* systeem, is in tegenstelling tot het huidige systeem, een bankroet van het sociale verzekeringsbestel een ondenkbare zaak.

Werkgelegenheid

15 Winst is werk

De werkgelegenheid staat in direct verband met het economisch bestel. In een maatschappij waarin gestreefd wordt naar vrije ondernemingswijze productie en een belastingstelsel, zoals 'Realisten '81' voorstaat, is er meer kans op winst voor de bedrijven en daardoor hoger inkomen voor de werknemers omdat:

- a minder belasting een hoger netto-inkomen voor de werknemer betekent en een hoger besteedbaar inkomen de mogelijkheden voor de werknemer vergroot.
- b minder belasting meer winst voor de bedrijven betekent.
- c minder accijnzen lagere prijzen tot gevolg hebben. (accijnzen zijn een belangrijk onderdeel van de prijs van veel producten). Een goedkoper product betekent dat meer mensen dat product kunnen kopen en impliceert dus een omzet- en winstvergroting voor de producent.
- d minder invoerheffingen en minder kosten, betekenen voor bedrijven en de consument dat goedkopere eindproducten verkrijgbaar zijn. Daardoor kunnen meer mensen een product kopen en fabriceren.

De winsten die bedrijven maken komen dan de werkgelegenheid ten goede, omdat winst hogere lonen mogelijk maakt, zodat het besteedbaar inkomen groter wordt en dus de vraag naar pro-

ducten gaat stijgen.

Winst maakt ook investeringen mogelijk waardoor kapitaalverschaffers weer interesse krijgen om kapitaal te verschaffen.

16 Minimum-jeugdloon

'Realisten '81' vindt dat het minimum-jeugdloon de werkgelegenheid en kansen op een zinvol functioneren in de maatschappij van de jongeren verlaagt.

Enerzijds zullen bedrijven geneigd zijn om niet meer salaris te geven dan het wettelijk minimum-jeugdloon, anderzijds zullen bedrijven – vooral de middenstand – geneigd zijn geen jongeren in dienst te nemen en op te leiden, want de salariskosten zijn de eerste tijd niet in overeenstemming met de opbrengsten van het werk dat de jongere verricht.

'Realisten '81' vindt dat het geleidelijk aanpassen van het minimum-jeugdloon de kansen van de jongeren op een verantwoordelijke functie zal vergroten en het aantal werkloze jongeren zal verkleinen.

Rechtshandhaving

17 'Realisten '81' gaat ervan uit dat binnen een rechtsstaat het principe van gelijkheid onder de wet moet worden toegepast.

De overheid dient het individu en zijn eigendommen volgens strikte wetten te beschermen. Hierdoor wordt elke vorm van justitionele willekeur in de rechtshandhaving vermeden.

Rechtsgelijkheid vormt dan ook binnen een samenleving de hoogst mogelijke bescherming voor het individu. De totale afwezigheid van enig optreden tegen wetsovertreders zal uiteindelijk leiden tot een situatie van anarchie.

Naar het oordeel van 'Realisten '81' vormt de anarchistische situatie die met name rond een aantal kraakpanden in de hoofdstad is ontstaan dan ook een ernstige bedreiging voor de rechtsstaat.

Met klem wijst 'Realisten '81' dan ook de acties van kraakgroepen, knokploegen en het wankelmoedig beleid van de verantwoordelijke instanties af. Door dit wankelmoedig beleid schendt de overheid in niet mindere mate dan de krakers en knokploegen de grondprincipes van de rechtsstaat.

Verder wordt in ernstige mate het gezag van het politie-apparaat ondermijnd. Juist door het ontbreken van een consequent beleid laadt het de schijn van 'Politiek Apparaat' op zich.

'Realisten '81' eist van de overheid dat het op de kortste termijn recht en orde in ons land herstelt teneinde extremistische uitwassen van links en rechts te voorkomen.

Alhoewel naar ons oordeel uiterst terughoudend naar gewelddadige oplossingen van de kant van de overheid dient te worden gezocht, mag de overheid geweld als middel tot herstel van de rechtsorde niet uit de weg gaan.

Met klem wijst 'Realisten '81' de veel gehoorde beschuldiging van de hand dat de roep om rechtsgelijkheid een symptoom van fascisme zou zijn. Juist in situaties van gezagsvacuums blijken extremistische groeperingen scoringskansen te zien. Ons motto luidt dan ook: 'Herstel het gezag om extremisme van links zowel als van rechts geen kans te geven'.

Voor ons staat vast dat Nederland niet over het morele recht beschikt om andere staten te veroordelen voor het schenden van rechtsprincipes indien wij zelf er twee soorten van recht op nahouden, n.l. één voor gewone wetsovertreders en één voor georganiseerde wetsovertreders.

Defensiepolitiek

19 De dramatische ontwikkelingen in de jaren '39-40, waarin diverse politieke groeperingen pleitten voor vermindering danwel afschaffing van de bewapening, toonden aan dat kleine landen zich niet kunnen beveiligen tegen agressie en overheersing van dominerende militaire grootmachten. 'Realisten '81' is dan ook een fervent voorstander van het Atlantisch Bondgenootschap dat de territoriale integriteit van het grondgebied van elk der lidstaten waarborgt en de schending van de integriteit van één der lidstaten beschouwt als gericht tegen de gehele Atlantische Alliantie.

Door de opdeling van Europa in twee superpacten heeft dit werelddeel sinds 1945 geen oorlogen meer gekend die als een bedreiging van de wereldvrede zouden kunnen worden gezien. Er dient in de geschiedenis van Europa zeer ver terug te worden gegaan om een dusdanig langdurige periode van vrede te vinden.

20 *Rechten en plichten*

Het vrijwillig door de lidstaten aangegane bondgenootschap schept naast rechten uiteraard ook plichten. Een

van deze plichten is dat de lidstaten hun bewapening en defensie-uitgaven afstemmen op democratisch genomen meerderheidsbesluiten in de NATO-ministerraad.

'Realisten '81' veroordeelt in de scherpst denkbare bewoording die politieke krachten en partijen in ons land die enerzijds wel aanspraak wensen te maken op bescherming zoals die door de NATO gegarandeerd, doch anderzijds de militaire inspanning van ons land willen matigen en niet in overeenstemming wensen te brengen met onze bondgenootschappelijke verplichtingen.

De Europese bondgenoten zijn er mee accoord gegaan nucleaire taken te verrichten. Deze taken zijn imperatief gezien de gevaarlijke achterstand die de Europese lidstaten in conventionele bewapening hebben op de landen van het Warschau-pact. Volgens betrouwbare bronnen zou alleen al het krachtverschil in tanks 4 tegen 1 in het voordeel van het Warschau-pact uitvallen, terwijl de troepensterkte eveneens een geweldig overwicht van de kant van de Oostbloklanden te zien geeft. Deze nadelige posities kan alleen worden ondervangen door het creëren van een nucleair evenwicht.

'Realisten '81' zegt dan ook volmondig 'JA' tegen het stationeren van kernwapens en nucleaire raketten op Nederlands grondgebied, zolang de Europese lidstaten hun conventionele bewapening niet op gelijkwaardig peil met dat van het Warschau-pact hebben gebracht. Het terugdringen van de wederzijdse kernbewapening kan volgens 'Realisten '81' dan ook alleen plaatsvinden in het kader van de SALT-besprekingen en niet door uitholling van het Atlantisch Bondgenootschap. Het in strijd met gemaakte bondgenootschappelijke afspraken, weigeren van nucleaire taken door afzonderlijke lidstaten, zal de wereldvrede niet dienen en in het gunstigste geval leiden tot een 'Finlandisering' van West-Europa.

De geschiedenis leert helaas dat zij die vanuit utopisch idealisme de vrede naderbij willen brengen door eenzijdig de bewapening terug te dringen slechts de kans op oorlog doen vergroten.

Energie

21 'Realisten '81' vindt dat één van de grootste zaken van ons land is het goed beheersen van de energie, een departement waardig.

De huidige energie dient voor de volle honderd procent te worden benut. 'Realisten '81' denkt hierbij aan het opvangen van koelwater en rookgassen van de energie welke gebruikt wordt door de industrie.

In de huidige situatie zijn fabrieken het luchtruim aan het verwarmen.

'Realisten '81' streeft naar een totaal-energieplan wat gecoördineerd wordt door een particuliere maatschappij die er op toeziet dat alle energie dáár wordt gebruikt en verwerkt waar dit nodig is.

Het koelwater van centrales kan worden opgevangen en omgezet in stads- en wijkverwarming voor die steden en dorpen welke in de nabije omgeving liggen van de centrales.

Hierbij dient ook te worden gedacht aan de kassenbouw in Nederland.

Uitgaande van gas, olie en kolen is er een beperkte mogelijkheid in Nederland, daarom mag kernenergie bepaald niet worden uitgesloten. Experts in deze hebben verklaard dat een goede kerncentrale alle energie uit de grondstoffen kan halen, zonder afval.

'Realisten '81' staat daarom niet afwijzend t.o.v. kernenergie.

In het energieplan behoren ook de grond- en eindstoffen die in aanmerking komen voor hergebruik: plastic, hout enz.

In het kader van de energiebeperking staat centraal het isoleren van gebouwen en woonhuizen.

De voorschriften dienen te worden opgesteld door b.v. het TNO met als norm die berekeningen welke zijn verkregen al of niet uit ervaringen uit de ons omringende landen.

In de nieuwbouw kunnen de voorschriften worden gecontroleerd door experts. De energie mag nimmer dienen om de kas van de algemene middelen te vullen.

Buitenlandse politiek

22 Naar de opvatting van 'Realisten '81' moet een land als het onze ondanks dat het in de buitenlandse politiek geheel onder de paraplu van de E.E.G. opereert zich een eigen buitenlandse politiek kunnen veroorloven.

23 *Mensenrechten*

'Realisten '81' is van mening dat ons land zonder onderscheid de stem dient te verheffen, als waar dan ook ter wereld mensenrechten worden geschonden.

Het onderhouden van diplomatieke

betrekkingen mag nimmer een dusdanig Nederlands protest in de weg staan.

De stem van Nederland kan dan alleen gewicht in de schaal leggen als ons land niet de verdenking op zich laadt van 'selectief' verontwaardigd te zijn.

Naar het oordeel van 'Realisten '81' zou de uiterste sanctie die Nederland bij voortdurende schending van mensenrechten dient toe te passen, het verbreken van de diplomatieke betrekkingen moeten zijn.

Op particuliere handelsbetrekkingen mag door de overheid geen enkele sanctie worden toegepast.

Tevens verwerpt 'Realisten '81' het verlenen van elke vorm van steun aan organisaties, die door het toepassen van terreur op weerlozen de mensenrechten schenden.

24 Ontwikkelingshulp

'Realisten '81' is voorstander van een doelgerichte ontwikkelingshulp. Onder doelgerichte ontwikkelingshulp verstaat 'Realisten '81' ontwikkelingshulp die:

- de plaatselijke bevolking én onze eigen industrie ten goede komt.
- het mede financieren van particuliere initiatieven, die reeds effectief functioneren.

Echter ontwikkelingshulp aan landen, die de wereldvrede bedreigen en/of de mensenrechten schenden dient te worden stopgezet.

Mediabeleid

25 'Realisten '81' meent dat de zelfstandige positie van de omroepcomponenten niet mag worden aangetast.

Tendensen van de laatste tijd waarbij de overheid probeert invloed uit te oefenen op de inhoud van de programma's van de omroepen is verwerpelijk. Wel moet de inhoud van de radio-programma's aan de normen van het fatsoen voldoen. Zonodig moet de rechter waken over oneigenlijk gebruik van elektronische media, wanneer deze aanleiding geven tot onordelijk gedrag of aansporen tot burgelijke ongehoorzaamheid.

Het omroepbestel in Nederland moet geheel en al bekostigd worden uit bijdragen, zoals lidmaatschap en commerciële activiteiten van de nationale en regionale omroepen, waarbij het zwaartepunt op dit laatste moet liggen. 'Realisten '81' vindt het onjuist dat de omroep medegefinancierd wordt uit de

belastinggelden.

De landelijke omroep moet veel meer haar focus richten op het regionaal gebeuren.

Tenminste één radio- en t.v.-kanaal zouden moeten worden verzorgd vanuit de regionale studio's die in alle delen van het land bestaan. Deze landelijke programma's moeten aandacht besteden aan het gebeuren dat regionaal speelt en voor elke Nederlander interessant is. In deze kan de radio een belangrijke rol spelen, waar het betreft, verder van de randstad gelegen gebieden, uit het isolement te halen. Betere bekendheid met deze gebieden kan voor de economie de zo belangrijke migratie bevorderen (onbekend maakt onbemind).

'Realisten '81' meent dat er meer ruimte moet worden geschapen voor kleine regionale en/of stadsomroepen, met een zeer beperkt zendvermogen. Hieraan bestaat een duidelijke behoefte, gezien de ruim 10.000 omroeppiraten. Wellicht kunnen hierbij onbezoldigde gelicentieerde amateurs worden ingeschakeld onder uiteindelijke verantwoordelijkheid van de N.O.S. en de P.T.T.

Radio communicatie: Gezien de overbelasting van 22 kanalen voor de Machtiging Algemene Radio Communicatie 'MARC' moet er gezocht worden naar nieuwe frequenties.

Vreemdelingen beleid

26 'Realisten '81' huldigt het standpunt, dat de situatie van de vreemdelingen in Nederland niet als onrustbarend mag worden aangeduid.

Wij vinden dat het huidige beleid moet worden voortgezet wat betreft de harde maatregelen tegen de voortdurende immigratie van illegalen.

Er moet gestreefd worden naar een wederzijdse verdraagzaamheid.

De instroming van nieuwe buitenlandse werknemers moet zeer kritisch worden begeleid, waarbij drie punten voorop staan:

a Buitenlanders, die in Nederland willen werken, zullen alleen dan in Nederland worden toegelaten indien er een nauwkeurig omschreven arbeidscontract — voor een bepaalde tijd — met een Nederlandse werkgever bestaat.

Migratie moet in alle gevallen de voorkeur genieten boven immigratie.

b Voor de buitenlandse werknemers moeten dezelfde sociale voorzieningen gelden als voor de Nederlanders, met dien verstande, dat deze dezelfde duur

hebben als de geldigheid van het arbeidscontract. Met uitzondering van invaliditeit ten gevolge van een bedrijfsongeval. De kinderbijslag die de buitenlander ontvangt zal nimmer meer bedragen dan over het aantal kinderen uit één huwelijk.

c Voor politieke en andere vluchtelingen moet Nederland haar tradities als veilige thuishaven hooghouden.

Rooms Katholieke Partij Nederland

Partijprogramma

RKPN

Rooms Katholieke Partij Nederland
Postbus 100
2270 AC Voorburg
tel.: 070-90 24 23

Op basis van de beginselverklaring van de Rooms Katholieke Partij Nederland is het navolgende partijprogramma ontwikkeld.

1 Algemene Zaken, Staatkundige Zaken en Justitie

De wettige overheid regeert bij de gratie Gods; zij zal derhalve nimmer wetten mogen uitvaardigen of maatregelen mogen nemen, die strijdig zijn met de geboden Gods. Een evenredige volksvertegenwoordiging, zoals wij dat al jaren kennen, blijft in onze samenleving de voorkeur hebben. Dit stelsel biedt goede waarborgen voor een daadwerkelijke belangstelling van de kiezers.

De vorming van te grote gemeenten moet worden voorkomen voor zover dat mogelijk is. De afstand tussen bestuurders en bestuurden wordt anders te groot. Voorts nemen in te grote gemeenten de kansen toe dat de plaatselijke belangen niet in voldoende mate harmonisch kunnen worden behartigd.

Openbare orde, rust en veiligheid vormen de basis voor het welzijn van de bevolking, alsmede voor de welvaart.

Het kraken van panden, hetgeen betekent het zich wederrechtelijk toeëigenen van andermans bezit, wijzen wij ten zeerste af. Tegen kraken van panden moet onmiddellijk worden opgetreden, aangezien anders krakers vermeende rechten denken te hebben. Het zo nodig inzetten van de Mobiele Eenheid, mits beheerst optredend, heeft onze instemming.

Het politie-apparaat is uiteraard onmisbaar in onze samenleving, waarin

vele belangen gewaarborgd dienen te worden. Daarom dient een grote zorg besteed te worden aan de politie-opleiding, het geven van duidelijke bevoegdheden en een goede salariëring in overeenstemming met de waarde van de functies en de verantwoordelijkheid van deze gezagsdragers.

Aangezien de overheid regeert bij de gratie Gods, dient zij zich in te spannen in het belang van de bevolking, uitgaande van de geboden Gods, die immers tot heil van de gehele mensheid en iedere mens afzonderlijk strekken.

De misdaad dient met alle mogelijke en geoorloofde middelen te worden voorkomen en bestreden. In dit opzicht hebben de ouders en andere vormende instituten met betrekking tot de jeugd een waardevolle preventieve taak.

Het toekennen van straf voor begane misdrijven en overtredingen dient te worden aanvaard als herstel van geschonden verhoudingen. Deze straffen dienen tevens een zinvolle voorbereiding te betekenen op de terugkeer van de gestraften in de samenleving.

Ten aanzien van voormalige Rijksdelen zijn bepaalde verplichtingen onontkoombaar.

Wat betreft de vroegere Rijksdelen Suriname en de Nederlandse Antillen rust op de regering de taak deze gebieden tot grotere ontwikkeling te brengen. Op de eerste plaats moet daarbij aandacht worden besteed aan het onderwijs als basis voor elke verdere ontwikkeling. Bij een goed functioneren van het onderwijs behoeven de jongeren uit deze rijksdelen hun geboorteland niet meer te verlaten voor het volgen van een studie, zoals tot nu toe vaak het geval was. De industriële ont-

wikkeling en het vestigen van bedrijven dienen bevorderd te worden. De landbouw — vooral het kweken van citrusvruchten — moet verder worden ontwikkeld. Aangezien het voornaamste emigratiemotief wordt gevormd door de heersende werkloosheid, dient werkgelegenheid met kracht te worden gesteund.

Nu er een volledige zelfstandigheid tot stand is gekomen, moeten wij — gezien de historische banden — ons verplicht weten goede contacten te onderhouden.

Wat betreft de in ons land wonende Molukkers, zijn wij van oordeel dat wij ten opzichte van deze bevolkingsgroep verplichtingen hebben, niet alleen uit historisch oogpunt, maar ook op grond van de ontwikkelingen in de na-oorlogse periode. Derhalve is het onze taak, naast passende huisvesting en werk, ook mee te helpen aan de verwezenlijking van hun idealen.

2 Volksgezondheid, Maatschappelijk Werk, Culturele Zaken en Recreatie

De overheid dient behulpzaam te zijn bij het verkrijgen en behouden van een behoorlijk bestaan.

Bij de uitvoering van sociale wetten en voorzieningen dienen effectieve — zoveel mogelijk preventieve — controlemaatregelen toegepast te worden ter voorkoming van misbruik en oneigenlijk gebruik van sociale wetten en voorzieningen.

Op grond van authentieke leer van de Rooms Katholieke Kerk waarop ook deze beginselverklaring steunt, is het huwelijk onontbindbaar.

Het gezin is de meest natuurlijke en daardoor ook meest harmonische organisatie in ons maatschappelijk bestel, waarin de opvoeding van de kinderen nog steeds het beste tot haar recht komt. Uit dezen hoofde alleen reeds dient het gezin zo goed mogelijk moreel als materieel beschermd en beveiligd te worden tegen activiteiten die het gezin als eenheid van opvoeding en vorming ondermijnen.

Een optimale opvang en begeleiding zal gegeven moeten worden aan de ongehuwde moeder. Wij willen alles in het werk stellen om dit te bevorderen, mede met het oogmerk de adoptiemogelijkheden van kinderen te verruimen.

De overheid dient, indien dit enigszins mogelijk is, maatregelen te nemen, waardoor kan worden bevorderd, dat voogdijkinderen op zo kort mogelijke termijn in pleeggezinnen kunnen worden opgenomen. Het gezinsleven zal juist aan deze kinderen een compensatie kunnen bieden voor hetgeen zij ten opzichte van anderen moeten missen.

De voogdijverenigingen dienen blijvend en in toenemende mate constructief contact met de pleeggezinnen te onderhouden.

Het is alleen reeds uit hoofde van de door God aan de mensen gegeven opdracht onaanvaardbaar dat abortus provocatus op enigerlei wijze zou worden gelegaliseerd. Abortus provocatus is voor ons dan ook onaanvaardbaar. Dat wil echter niet zeggen, dat wij geen oog zouden hebben voor degenen, die als gevolg van zwangerschap in nood verkeren. Integendeel.

Aan haar die 'ongewenst' zwanger is, dient materiële, geestelijke en morele hulp en bijstand te worden verleend, zulks met de doelstelling de belangen van deze vrouw te behartigen en het leven van het ongeboren kind te beschermen. Mede met het oog op het menselijk leven, dat reeds in de moederschoot als 'ongewenst' wordt beschouwd, zullen op de belangen van het kind gerichte adoptiemogelijkheden verruimd en de adoptieprocedures versneld dienen te worden.

Hierboven hebben wij op onze plicht gewezen met betrekking tot de beveiliging van het ongeboren leven. Voor het bestaande leven dienen wij eveneens groot respect te hebben. Uit dien hoofde zullen wij dan ook alles in het werk stellen, waardoor het bestaande menselijk leven zo goed mogelijk wordt verzorgd en gerespecteerd. Wij zullen dan ook krachtig strijden tegen elke vorm van bekorting van het menselijk leven — naar menselijke maatsta-

ven gemeten — minder of geen waarde zou bezitten voor onze samenleving.

Het al dan niet vrijwillig wegnemen van het voortplantingsvermogen bij man of vrouw, de zg. sterilisatie, is zedelijk niet geoorloofd. Tegen activiteiten op dit terrein zullen wij ons dan ook krachtig verzetten.

Zedenkwestende en zedenbedervende lectuur, in woord en afbeelding, moet als strijdig met de natuurwet en schadelijk voor het heil van de mensengemeenschap met alle geoorloofde middelen worden bestreden.

De grootste aandacht moet worden besteed aan de preventieve gezondheidszorg.

Op de scholen dient belangstelling te worden gewekt voor de waarde van de verzorgende beroepen. Bij de opleiding van verpleegkundigen dient een ruime plaats gegeven te worden aan de ideële zijde van dit beroep.

Als schadelijk voor de geestelijke en lichamelijke gezondheid dient het drugsgebruik met kracht te worden bestreden. Er zal streng opgetreden moeten worden tegen handelaren en gebruikers. Voorts dienen inrichtingen, die ontwenning van verslaving beogen, te worden gesteund. In het belang van de patiënten zal de verplichting tot het ondergaan van een behandeling moeten worden opgenomen.

Bijzondere aandacht dient te worden besteed aan verkeersslachtoffers. Dikwijls worden onschuldige weggebruikers betrokken bij ongelukken. Soms volgt gehele of gedeeltelijke invaliditeit. In sommige gevallen ondervindt men zeer grote moeilijkheden met de verzekeringsmaatschappijen. Er dient een instantie te komen, waartoe deze gedupeerden zich onmiddellijk kunnen wenden voor juridische en/of medische hulp.

In de begroting van Volksgezondheid worden steeds bedragen opgenomen voor de ontwikkeling van een schone motor in de auto-industrie. Deze bedragen zijn o.i. te laag en wij betwijfelen, of deze bedragen juist worden besteed. Wij zijn nl. op de hoogte van bepaalde vindingen, die niet of te weinig zijn bestudeerd.

Voor het cultuurbeleid gelden de maatstaven van de christelijke zedelijkheidswetten. De overheid mag geen subsidiebeleid voeren, dat deze criteria in gevaar brengt. Vooral ten aanzien van communicatiemediën dient streng te worden toegezien, dat de geestelijke volksgezondheid niet wordt geschaad door Godslastelijke of zedenkwetsende programma's, verslagen e.d. Met de belastinggelden mag nimmer wor-

den gesubsidieerd wat strijdig is met de christelijke opvattingen.

3 Onderwijs en wetenschappen

De vrijheid van onderwijs dient gewaarborgd te blijven, alsmede de volledige gelijkstelling van het openbaar en bijzonder onderwijs.

Wij willen onze jonge mensen een optimale vorm van onderwijs geven, dat hen vaktechnisch en mentaal geschikt maakt voor het ambt of beroep, dat zij willen gaan uitoefenen. De beste wijze om arbeidsvreugde te verwerven is een all-round opleiding, gekoppeld aan een mentale vorming in christelijke zin.

Bij alle vormen van onderwijs moet de gezagsverhouding: bestuur — leerkracht — leerling, op een effectieve wijze tot zijn recht komen. Dit is noodzakelijk voor goede studieresultaten en voor de vorming tot Nederlandse staatsburgers, die bereid en in staat zijn verantwoordelijkheid te dragen. Het juiste bestuur en de goede leerkracht zullen hier ruimte geven voor overleg naar leeftijd, ontwikkeling en mentale instelling. De ouders hebben in de eerste plaats het recht, doch ook de strenge plicht hun kinderen seksuele voorlichting te geven. Onder geen voorwaarde zal het kunnen worden toegestaan, dat de school dit recht en deze plicht geheel overneemt.

Naar onze opvatting dient aan hen, die bevoorrecht zijn met goede verstandelijke vermogens — indien de desbetreffende kandidaten voldoende geëngageerd zijn — de gelegenheid gegeven te worden wetenschappelijk onderwijs te volgen. Wij willen daartoe als gemeenschap grote offers brengen, aangezien zij in de toekomst onze gemeenschap in gewichtige taken zullen moeten dienen. De voorwaarde is echter, dat zij zich optimaal inzetten.

Wij steunen de instelling van studiebeurzen. Zelfs willen wij premies beschikbaar stellen aan diegenen, die uitstekende studieresultaten behalen of de studie binnen kortere tijd voltooien.

Het is dringend gewenst, dat de efficiency van het onderwijs zoveel mogelijk wordt bevorderd.

Er behoort een nauwkeurig omschreven leerplan ontwikkeld te worden met betrekking tot het vak 'maatschappijleer', zulks met de doelstelling een menswaardige ontplooiing van het individu mogelijk te maken. Eenzijdige politieke indoctrinatie verwerpen wij.

4 Sociaal-economisch beleid

Het bedrijfsleven behoort zich in principe geheel vrij en zonder overheidsbelemmerende maatregelen te kunnen ontwikkelen.

Daar waar een versnelde groei van de werkgelegenheid noodzakelijk is, dienen door de overheid gunstige vestigingsfactoren geëffectueerd te worden. Hierbij dient o.a. zorg gedragen te worden voor goede aan- en afvoerwegen, een goede infrastructuur, doch tevens dient de werklust en alle faciliteiten om de werkgelegenheid te bevorderen te worden aangemoedigd.

Door overheidsmaatregelen dient te worden voorkomen, dat bedrijven wegtrekken, daar dit gevaren met zich brengt voor de werkgelegenheid ter plaatse. Ook zal de overheid het vestigingsklimaat voor buitenlandse ondernemingen moeten bevorderen.

Onerlijke concurrentie en zgn. harde verkoopmethoden wijzen wij af.

Het loon- en prijsbeleid dient zodanig te worden opgebouwd, dat de zgn. loon-prijspiraal, welke de muntontwaarding bevordert, wordt voorkomen. Wel dient zorg gedragen te worden voor een rechtvaardige beloning, afgestemd op de produktiviteit. Een rendabele exploitatie van bedrijven dient zoveel mogelijk veilig gesteld te worden.

De loonvorming behoort in beginsel tot de verantwoordelijkheid van werkgevers en werknemers. Wanneer de belangen van de nationale economie dreigen in gevaar te komen, zal de overheid in het loon- en prijsbeleid regelen moeten optreden.

Het verschijnsel van de zogenaamde gastarbeid dient grondig bestudeerd te worden met betrekking tot alle daaraan verbonden facetten en daaruit voortvloeiende consequenties. Het aantal gastarbeiders mag niet verder toenemen. Ons land mag geen vrijstaat zijn voor allerlei bevolkingsgroepen. De thans aanwezige gastarbeiders, die onze welvaart in de na-oorlogse periode mee hebben opgebouwd, moeten hiervan kunnen blijven profiteren.

Het vreemdelingenbeleid zal aan een diepgaande nadere studie onderworpen moeten worden.

Indien enige bedrijf van landbouw of visserij faciliteiten behoeft, behoort dit er niet toe te leiden, dat dit bedrijf aan banden wordt gelegd.

Met steun van de overheid dient elke rendabele onderneming voor landbouw, veeteelt of visserij behouden te blijven. Veel aandacht moet worden besteed aan de uitvoer van de door

deze bedrijven voortgebrachte producten.

In verband met ons leefklimaat dienen van overheidswege maatregelen te worden getroffen, teneinde de verontreiniging van bodem, water en lucht tegen te gaan dan wel te voorkomen. Een goede voorlichting op zo breed mogelijk terrein is noodzakelijk, opdat alle inwoners wordt gewezen op de grote waarde van een gezond en hygiënisch milieu. Zoveel mogelijk dienen maatregelen te worden genomen en projecten te worden ontwikkeld, teneinde het evenwicht waar dit is verstoord te herstellen.

De overheid dient over voldoende financiële mogelijkheden en middelen te beschikken, opdat zij de haar opgedragen taak naar behoren kan vervullen.

Op de overheidsuitgaven dient een streng toezicht te worden uitgeoefend zowel preventief als repressief. In het belang van het doen van verantwoorde uitgaven en ter voorkoming van verkwistingen als gevolg van onverantwoorde bestedingen is een afdoende preventieve controle op de bewaking van de verleende kredieten noodzakelijk. Voorts dient, waar mogelijk, de efficiency te worden bevorderd.

Een verzwarende van de belastingdruk moet zoveel mogelijk worden voorkomen. Naar mogelijkheden moet worden gezocht, om te kunnen geraken tot een verlichting van de belastingen. Daardoor zullen de bestedingen en investeringen verder kunnen toenemen.

De bejaardentehuizen en -oorden behoren doelmatig te worden gesubsidieerd, zodanig, dat daardoor voor elke bejaarde redelijke pension- en huurprijzen ontstaan. In die situatie behoeven de bejaarden in het algemeen geen beroep meer te doen op de Algemene Bijstandswet. Vervolgens betekent deze maatregel meer efficiency in de besteding van de algemene middelen, aangezien de subsidie dan in een gering aantal posten ten laste van 's Rijks schatkist komt, zulks in tegenstelling tot de bestaande situatie, waarbij een zeer groot aantal bejaarden middels de gemeentelijke sociale diensten uitkeringen ontvangen, welke uiteindelijk weer ten laste van het Rijk komen.

5 Ruimtelijke Orde en Volkshuisvesting / Verkeer en Waterstaat

De beschikbare ruimte dient daadwerkelijk goed geordend te worden teneinde de bevolking op een optimale wijze te huisvesten.

Door de overheid dient een actieve grondpolitiek te worden gevoerd om in het belang van de gehele bevolking een zo goed mogelijke ruimtelijke ordening tot stand te brengen.

Onze gezinnen en de alleenwonenden moeten kunnen beschikken over kwalitatief goed en goed geoutilleerde woningen. Sanering van wijken en woningen moet in zo snel mogelijk tempo plaats hebben, waarbij aan renovatie of herstel in de oorspronkelijke staat de voorkeur moet worden gegeven. Kaalslag dient zoveel mogelijk te worden vermeden (vernietiging van kapitaal). Stadsvernieuwing heeft ook onze grote aandacht.

Het particuliere woningbezit dient door de overheid zoveel mogelijk te worden bevorderd door middel van premiestelsels en belastingfaciliteiten. Het verlenen van garanties op hypotheekverstrekingen dient de overheid op zich te nemen.

In het kader van het te voeren huurbeleid moeten de economisch zwakkeren, indien zij de huur voor een hen passende woning niet kunnen opbrengen, een huursubsidie kunnen ontvangen.

Wij zijn voorstanders van het scheppen van zodanige regelingen, dat een doorstroming van bewoners van goedkopere naar duurere woningen aantrekkelijk wordt gemaakt. In het belang van ons sociale klimaat, het milieu, de volksgezondheid en de ruimtelijke ordening dient het particuliere gemotoriseerde vervoer op verantwoorde wijze te worden begeleid. Ook dient gezorgd te worden voor de aanleg van nieuwe wegen en het goede onderhoud van bestaande wegen. Daarnaast moet het openbaar vervoer door frequentie en billijk tarief zoveel mogelijk worden bevorderd.

De verkeersveiligheid dient sterk bevorderd te worden, waarbij bijzondere aandacht zal moeten worden besteed aan het verantwoordelijkheidsbesef van iedere verkeersdeelnemer.

Verkeersdelicten dienen snel en streng berecht te worden. Waar een grote mate van onzorgvuldigheid bij verkeersdelicten blijkt, zal intrekking van het rijbewijs voor lange(re) tijd onvermijdelijk zijn.

Nagegaan dient te worden, in hoeverre het aanbeveling verdient de motorrijtuigenbelasting, welke momenteel hoge perceptiekosten vereist, kan worden opgenomen in de benzineprijs (verbetering van de efficiency). Uit moderne onderzoekingen is gebleken, dat er nog andere vormen van brandstof voor motorvervoer bestaan. Deze on-

derzoekingen, alsmede de toepassing ervan dienen in alles voorrang te krijgen, teneinde de onafhankelijke positie van ons land te vergroten.

Omtrent de winning van energie zal een veel ruimere studie op gang moeten worden gebracht. Wij denken daarbij met name aan het benutten van de sterke getijdestromen langs onze kusten en in de monden van de grote estuaria. Ook zou de windkracht meer benut moeten worden.

Op bereikbare diepte in de bodem van ons land zitten nog vele onontgonnen steenkoollagen. Ook deze zullen moeten worden aangewend.

Zoveel mogelijk zal moeten worden gestreefd naar een positie, waarin wij minder afhankelijk worden van andere landen.

In principe staan wij het gebruik van kernenergie voor, echter met inachtneming van de grootst mogelijke veiligheid. Het radioactieve afval moet zodanig worden opgeslagen, dat het in de toekomst voor niemand gevaar kan opleveren. Maatregelen daartoe moeten grondig worden bestudeerd en voorbereid.

leger van dienstplichtigen om te vormen in een leger van vrijwilligers.

Wij dienen ten volle onze verplichtingen, voortvloeiende uit de NAVO-verdragen na te komen.

Wij zijn warme voorstanders van het bevorderen van een effectieve ontwikkelingshulp, enerzijds uit een oogpunt van de christelijke rechtvaardigheid ten opzichte van de minder bedeelde volkeren, anderzijds zien wij de ontwikkelingshulp ook als een factor in de bevordering van de wereldvrede.

Het realiseren van ontwikkelingshulp door de persoonlijke vrijgevigheid zien wij als een vorm van naastenliefde en dient daarom te worden bevorderd.

6 Buitenlandse zaken en Defensie

Het is onze plicht de wereldvrede te bevorderen en spanningen te vermijden, dan wel te doen afremmen.

Wij zijn voorstanders van de Europese Gemeenschap en zouden gaarne zien bevorderd, dat de samenwerkingsverbanden worden uitgebreid. Echter moet worden gewaakt tegen supra-nationale regelingen en bevoegdheden op allerlei terrein, waardoor de eigen identiteit verloren zou kunnen gaan. De belangen van alle binnen de gemeenschap bestaande sectoren dienen op een harmonische wijze behartigd en geregeld te worden. Onze plicht de wereldvrede te bevorderen mag niet inhouden het verwaarlozen van onze weermacht. Integendeel, het is van het grootste belang dat wij de beschikking hebben over een goed toegerust leger met een hoog moreel. Wel zijn wij voorstanders van een verantwoorde bezuiniging op de defensie, indien onze defensieve kracht daardoor niet verzwakt wordt. Eerder zouden wij de uitgaven voor defensie onaangetast willen laten onder de voorwaarde, dat de weerbaarheid toeneemt. De militaire dienstplicht kan de weerbaarheid van het volk in zijn algemeen ten goede komen. Desondanks ware een onderzoek in te stellen met de intentie na te gaan, welke mogelijkheden er zijn het

Reformatorsche Politieke Federatie

Verkiezingsprogramma 1981—1985

Om U te dienen

RPF

RPF
Linnaeusstraat 53
1093 EH Amsterdam
Tel.: 020-65 43 44

Inleiding: Om U te dienen!

De mens is een schepping van God. De belangrijkste opdracht van een mens is Zijn Schepper te eren en te dienen. Anders mist de mens zijn doel en zin van dit leven. Soli Deo Gloria!

Het werk van de Reformatorische Politieke Federatie kan dan ook maar één ideaal hebben:

Om U te dienen!

Omdat God de Schepper is van hemel en aarde heeft Zijn Woord het niet alleen in ons persoonlijk leven, maar in de gehele samenleving voor het zegen. Hij is Souverein. Ongeacht het feit of de meerderheid van de bevolking dat wil of niet. Sola Scriptura!

In de christelijke politiek gaat het niet in de eerste plaats om de mens of om het bestaan van de mens, maar om de Here God. De dienst aan Hem! Opdat het u welga!

Christelijke politiek moet zich daarmee fundamenteel onderscheiden van alle andere vormen van politieke activiteit en moet dan ook per definitie radicale politiek zijn. Het gaat om de wortels van ons bestaan. Christenen staan wel in de wereld, maar mogen niet van de wereld zijn. Zij volgen Jezus Christus de opgestane Heer en zijn in afwachting van Zijn wederkomst en Zijn rijk van vrede en gerechtigheid.

Alleen in het dienen en gehoorzamen van Hem ligt waarachtige zegen voor land en volk.

Dat uitgangspunt moet ook consequent worden vastgehouden. Dat kunnen we niet in eigen kracht, maar alleen uit genade.

Het is dan ook geen pretentie, maar een intentie!

We hebben ons te realiseren dat de elementen van macht en getal in principe geen rol spelen. Het gaat om de dienstbaarheid en gehoorzaamheid aan de Here God. Dan zegent Hij. Sodom en Gomorra zouden niet zijn verwoest als er slechts tien rechtvaardigen zouden zijn geweest. Christenen hebben in de samenleving ten diepste slechts één opdracht en als het goed is, slechts één verlangen:

Om U te dienen!

Een overheid om U te dienen

Nu geldt dit alles niet alleen voor individuele personen, maar ook voor de overheden die boven ons zijn gesteld. De overheid staat in dienst van de Here God om er voor te zorgen, dat de samenleving leeft overeenkomstig Zijn geboden en niet ondergaat in wetteloosheid en bandeloosheid die de mens van nature eigen is.

In die dienstbaarheid aan God dient de overheid tevens de bevolking op de best denkbare wijze. De overheid is ons dan ten goede. Om de burger te dienen.

Daarbij moet de overheid grote waarde hechten aan en ruimte scheppen voor de eigen verantwoordelijkheid die de burgers hebben, zodat de overheid niet alle taken overneemt en er een verzorgingsstaat ontstaat. Deze dienstbaarheid aan het volk wil echter niet zeggen dat de overheid macht en gezag ontleent aan het volk. De overheid staat boven alles in dienst van de Here God en is daarmee niet slaafs onderworpen aan de volkswil.

Als een overheid echt iets wil betekenen voor de bevolking die langs de democratische weg mannen en vrouwen heeft aangewezen voor het overheidsambt, moet zij dat doen door de geboden van de Here God voor de samenleving toe te passen.

Naar de Bijbelse opdracht moet er voor de overheid veel gebed zijn. Dat is een verantwoordelijkheid die de burger draagt.

Zo staan overheid en onderdanen als een twee-eenheid in de dienst van de Meester.

Van die situatie is helaas weinig terug te vinden in onze huidige samenleving. Er is nauwelijks of geen sprake van dat de Here God in de openbare samenleving wordt geëerd.

Met Zijn absolute geboden wordt alleen nog rekening gehouden voor zover ze passen binnen het democratisch denken en handelen.

In grotere aantallen dan wellicht ooit tevoren keren mensen die de boodschap van het Evangelie kennen zich af van de Waarheid. Een geweldig proces van verwereldlijking heeft velen het zicht op de Bijbelse uitgangspunten doen verliezen. Velen zijn onder invloed gekomen van de moderne theologie en het neo-marxistische denken. Duizenden hebben zich afgekeerd van de weg ten leven en menen in eigen kracht, in het hier en nu een ideale samenleving te kunnen opbouwen. Het zicht op het Rijk van echte vrede en gerechtigheid, dat Jezus Christus bij Zijn wederkomst van buiten onze horizon zal vestigen, is van lieverlee verduisterd.

In de eindtijd waarin wij leven zien we dat waarden worden uitgehouden, de Waarheid tot leugen wordt verklaard

en de samenleving ten prooi dreigt te vallen aan chaos en anarchie.

Daarbij zijn we beland in het 'ik'-tijdperk, waarin materialisme en egoïsme ondanks hoog gestemde idealen ruïnerend werken.

Een partij om U te dienen

In die situatie onderkennen vele christenen het gevaar niet, of ze willen het niet onderkennen. Toch blijft de opdracht voor een christen dezelfde.

En ook al gaat het dan om de politiek, dan nog staan — hoe ernstig de situatie thans ook is — de vraagstukken van economische en financiële aard niet op de eerste plaats.

Vóór alles gaat het er om dat de Here God weer wordt gediend en Zijn geboden centraal staan in het overheidshandelen. Het blijft de heel bijzondere opdracht van christenen dat appèl tot overheid en burger te richten.

Daarbij staat de RPF een andere samenleving voor ogen dan we nu kennen en heeft de RPF een andere visie op de rol van de overheid dan velen in onze dagen.

De RPF past niet in het 'links-rechts-schema' dat in de politiek wordt gebruikt. De RPF wil met Gods genade een andere, een Bijbelse politiek bedrijven. In gehoorzaamheid aan het Woord van God.

De RPF gelooft dat de Bijbel ons de richting wijst naar een samenleving in harmonie zoals de Here God heeft gewild. Ook al geeft de Bijbel geen pasklare antwoorden, het Woord van God is een licht op ons pad. Ook bij het zoeken naar wegen in wetgeving en beleid om de Here God te dienen.

In die gezindheid wil de Reformatorische Politieke Federatie actief zijn en het politieke werk doen in de regeerperiode 1981—1985. Dán pas is er toekomst voor ons land.

'Uw hart zij niet naijverig op de zondaren, maar beijvere zich voortdurend de Here te vrezen; waarlijk, dan is er toekomst en uw verwachting wordt niet afgesneden'. (Spreuken 23: 17 en 18).

Vandaar het thema van ons verkiezingsprogramma:

Om U te dienen!

I Om U te dienen met recht en gerechtigheid

1 *Uitgangspunt*

Jezus Christus heeft als opgestane Zoon van God alle macht ontvangen in hemel en op aarde. In het erkennen van die macht zijn overheden in Zijn dienst aangesteld. Ons ten goede, zo lezen we in de Bijbel (Romeinen 13).

Daarnaast heeft de burger de Schriftuurlijke opdracht de overheid in de voorbede te gedenken. (1 Timotheüs 2:2).

De overheid ontleent haar gezag alleen aan de Here God. Niet aan het volk. Dat geldt voor elke overheid. Ook al wil de meerderheid van de bevolking daarvan niets weten. De overheid moet voor haar daden in de eerste plaats verantwoording afleggen tegenover de Here God en Hem in het publieke leven van ons land eren. Dat gebeurt in onze samenleving helaas nauwelijks meer. Zelfs niet nu het kabinet voor een groot deel bestaat uit christenen. Naar Bijbelse opdracht heeft de overheid vele taken, maar er zijn beperkingen. In de laatste jaren heeft de overheid in ons land teveel verantwoordelijkheden van de burger overgenomen. Nederland is daarmee vrijwel een verzorgingsstaat geworden.

De belangrijkste opdracht voor de overheid is door middel van wetten recht en gezag te handhaven om daarmee het kwaad en de bandeloosheid van de mens te beteugelen. Daarnaast is de overheid geroepen de vrede te bewaren, het land en zijn inwoners te beschermen, alsmede recht en gerechtigheid te betrachten.

De burger moet naar Bijbelse opdracht de overheid gehoorzamen (Romeinen 13:1). Met zorg slaan we de ontwikkelingen in onze samenleving

gade, waarbij in tal van verbanden het gezag van de overheid niet wordt erkend en wetten worden overtreden.

Door middel van geweld (bezettingen, kraakacties, blokkades etc.) wordt het recht in eigen hand genomen en het wettig gezag ondermijnd.

Dit klemmt temeer, omdat overheden niet of vaak onvoldoende optreden om overtreders van wetten te straffen. Steeds meer hoort men de opvatting dat de verantwoordelijkheid voor het overtreden van de wet op rekening komt van de overheid of van de 'foute structuren' in onze samenleving en steeds minder wordt nog gesproken van persoonlijke verantwoordelijkheid en schuld.

Burgerlijke ongehoorzaamheid, zoals die zich in onze dagen voordoet, is onaanvaardbaar en kan leiden tot een ernstige bedreiging van de rechten en vrijheden van anderen en zelfs tot ontbinding van de staat als rechtsgemeenschap.

Vanuit deze basisopstelling heeft de RPF de volgende aktiepunten:

2 *Grondwet*

In de Grondwet moet tot uitdrukking komen, dat de overheid in dienst staat van God en aan Hem gezag ontleent. Dat het gaat om Hem te dienen.

Op zichzelf staat de RPF positief tegenover het in de Grondwet opnemen van sociale grondrechten op bestaanszekerheid, onderwijs en vorming, werkgelegenheid etc. Zoals nu wordt voorgesteld krijgt het één en ander echter de vormen van het grondwettelijk vastleggen van de verzorgingsstaat. Dat doet tekort aan de eigen verantwoordelijkheid van de burger.

Discussie in regering en parlement over de grenzen van de overheidsverantwoordelijkheid voor het realiseren van deze sociale grondrechten is volstrekt noodzakelijk.

De Grondwet behoort op die taak in algemene zin te wijzen om oneigenlijk beroep op en gebruik van deze rechten als gevolg van het vasthouden aan een steriele scheiding der machten te voorkomen.

3 *Bede Troonrede*

De jaarlijkse troonrede zal moeten worden besloten met een bede.

4 *Vrijheden*

Vrijheid is een groot goed. Ons land kent tal van vrijheden voor de burger die beschermd dienen te worden. Zeker de vrijheid van godsdienst.

In onze tijd, gedomineerd door het humanistisch denken, valt een tendens te ontdekken de verkondiging van het Evangelie van Jezus Christus als een vorm van discriminatie te beschouwen.

Deze ontwikkeling kan vrijheidsbelemmerend gaan werken. Dat moet worden voorkomen.

Op de Bijbel gegronde gewetensbezwaren, bijvoorbeeld bij uitoefening van het beroep van medicus en verpleegkundige, moeten in alle vrijheid tot gelding kunnen worden gebracht. Verlies van posities of het uitsluiten voor een beroep of opleiding mogen nooit het gevolg zijn als iemand om des gewetens wil weigert medewerking te verlenen aan praktijken die volledig in strijd zijn met het gebod van God.

5 *Herbergzaamheid*

Nederland is vanouds een vrijplaats voor ontheemden. Ook in onze tijd telt ons land vele duizenden vreemdelingen uit tal van verschillende landen en culturen. Als uitvloeisel van de Bijbelse zorgplicht voor hen bepleit de RPF een verantwoord opvangbeleid ten behoeve van de 'vreemdeling-die-in-onze-poorten-woont' (Lev. 25:35).

Hoewel we de 'herbergzaamheid' niet moeten veronachtzamen, zal Nederland gelet op de grote bevolkingsdichtheid in samenwerking met andere landen en het Hoge Commissariaat voor de Vluchtelingen moeten zien te komen tot een meer internationaal gecoördineerd vluchtelingenbeleid.

Vluchtelingen die wegens terroristische activiteiten gericht tegen het gevestigde gezag in hun land zijn verbannen of hun land zijn ontvlucht, kunnen niet worden toegelaten.

6 *Vreemdelingenbeleid*

Het werven van buitenlandse werknemers moet in beginsel worden stopgezet. Vreemdelingen die langs legale weg in ons land zijn gekomen en werk hebben gevonden, moeten in staat worden gesteld hun gezinnen naar Nederland te laten komen. Bevordering van goede huisvesting en aangepaste vormen van onderwijs en scholing zijn dan vereist.

Afwijkende gedragingen, zoals bloedwraak en polygamie, kunnen evenwel niet worden getolereerd, ook al zijn ze vanuit de eigen cultuur te verklaren.

Het vreemdelingenbeleid zal veel sterker gericht moeten worden op het stimuleren van de terugkeer van de vreemdeling naar het land van herkomst. Dat moet gebeuren in het kader van ontwikkelingssamenwerking.

7 *Huwelijk en gezin*

Huwelijk en gezin vormen de grondpijlers van onze samenleving, omdat het instellingen van God zijn met een eigen karakter en gezinsstructuur. De overheid zal in wetgeving en beleid moeten blijven uitgaan van het monogame huwelijk als een (rechts)verbintenis tussen man en vrouw voor de duur van het leven.

De RPF wijst het geleidelijke streven naar een wettelijke/feitelijke gelijkstelling van het ongehuwd samenwonen (concubinaat) met de huwelijkse staat volstrekt af. Dat geldt evenzeer voor een beleid waarbij, uit naam van de emancipatie van de vrouw, de funda-

mentele betekenis van huwelijk en gezin voor de samenleving en de plaats van de vrouw in het gezin wordt ondergraven. Er staat een algehele aanpassing van de huwelijks- en gezinswetgeving op stapel. Deze is gebaseerd op gewijzigde inzichten omtrent de taken van man en vrouw. Het is noodzakelijk, dat bij de uitwerking van wettelijke bepalingen en uitvoeringsbesluiten de nadruk komt te liggen op de bijbels-christelijke verantwoordelijkheid voor elkaar in het huwelijk.

De eigen aard en onherleidbare gezagsrelatie in de gezinsgemeenschap geeft de ouders ook een van God gegeven eigen verantwoordelijkheid voor de verzorging en opvoeding van de kinderen, die niet door de overheid of derden mag worden overgenomen.

Op verscheidene terreinen van het overheidsbeleid zal het gezin in Bijbelse betekenis bevoorrecht moeten worden, zodat bijvoorbeeld het ongehuwd samenwonen, met name financieel, niet langer aantrekkelijker is.

8 *Echtscheiding*

Huwelijken worden ten overstaan van de overheid gesloten voor de duur van het leven.

Het behoort tot de taak van de overheid en rechter de huwelijkspartners in geval van conflict te wijzen op het bindende karakter van het huwelijk. De enige rechtsgrond voor het ontbinden van de huwelijksgemeenschap behoort in Bijbels licht gezien 'bewezen overspel' te zijn.

De huidige echtscheidingspraktijk voert, bij ongewijzigd beleid, tot een duurzame ontwrichting van de samenleving. De RPF is voorstander van een beperking van de mogelijkheden tot het ontbinden van huwelijken en verlangt in ieder geval het opnemen van strengere toetsingscriteria in de huidige echtscheidingswet. De rechter moet daardoor op genoegzame wijze kunnen komen tot de overtuiging dat het huwelijk werkelijk duurzaam is ontwricht.

9 *Ouderlijke macht*

De eigen aard en de onherleidbare gezagsrelatie in de gezinsgemeenschap geeft de ouders een typisch eigen verantwoordelijkheid voor de verzorging en opvoeding van de kinderen. In conflictsituaties mogen minderjarige kinderen niet als gelijkwaardige partij van de ouders worden gezien. Het initiatief-wetsontwerp Roethof/ Haas-Berger tot vervanging van de bestaande wettekst (art. 280 Wetboek van Strafrecht) moet worden afgewezen, omdat dit

voert tot het lichtvaardig onttrekken van kinderen aan de ouderlijke macht. Financiële steun aan zogeheten alternatieve hulporganisaties dient te worden stopgezet, vanwege de onbijbelse uitgangspunten voor het verlenen van hulp.

Daar waar ouders misbruik maken van hun bevoegdheid of hun verantwoordelijkheid niet meer aankunnen, is er voor de rechter de ruimte hen uit de ouderlijke macht te onttrekken.

10 *Adoptie*

De mogelijkheid tot het adopteren van kinderen moet worden voorbehouden aan echtparen. De wetgeving in deze dient te worden verruimd. Mede gelet op de grote nood in de wereld.

Kunstmatige inseminatie met donorsperma (KID) dient te worden beschouwd als een inbreuk op het huwelijk en de overheid moet er op toezien dat instellingen hieraan hun bemiddeling onthouden.

11 *Voorlichting*

Als er van overheidswege publieke voorlichting over sexualiteit aan kinderen wordt gegeven, dient de overheid richtlijnen van deugdelijkheid op te stellen.

Deze richtlijnen moeten voorzien in een terugwijzing naar de primaire voorlichtingstaak van de ouders en voldoen aan de minimum-eis dat de gegeven voorlichting zowel de geestelijke als biologische aspecten van de geslachtselijkheid belicht.

De overheid dient aan hulpverlenings- en voorlichtingsorganen op het terrein van huwelijk, gezinsvorming en kinderscherming richtlijnen te verstrekken die met het vorenstaande in overeenstemming zijn.

12 *Bescherming leven*

Alle menselijk leven verdient bescherming van de overheid. Ongeacht de wetgeving blijft het uitvoeren van een abortus-provocatie alleen gerechtvaardigd als op streng medische indicatie is vastgesteld dat de vrouw in levensgevaar verkeert tengevolge van een zwangerschap of als de vrucht dood blijkt te zijn. Het stellen van het recht op bescherming van het ongeboren leven tegenover het recht op leniging van de nood van de vrouw, wijst de RPF af.

De RPF zal zich blijven inzetten voor een wetgeving, waarbij gekozen wordt voor de bescherming van het ongebo-

ren leven. In geval van ongewenste zwangerschap zal de vrouw in nood op verantwoorde wijze moeten worden geholpen.

Er dient een wetgeving te komen die het juridisch mogelijk maakt dat ongehuwde vrouwen en echtparen al in het begin van de zwangerschap ten behoeve van adoptief-ouders volledig afstand doen van de ouderlijke macht over het leven dat is verwekt. De mogelijkheid moet daarbij worden geschapen deze beslissing in een latere fase van de zwangerschap of kort na de bevalling te herroepen.

De mogelijkheden van adoptie dienen derhalve te worden verruimd en in het algemeen voorbehouden te blijven aan echtparen.

De overheid moet richtlijnen opstellen voor o.m. artsen en hulpverlenings- en overheidsinstanties om de uitvoering van deze adoptiewetgeving mogelijk te maken.

Instanties en verenigingen die zich beijveren het leven te beschermen en zich het lot van de ongeborenen en de aanstaande ouders aantrekken, hebben recht op een ruime aandacht in de overheidsvoorziening en verdienen financiële steun.

De RPF verwerpt het streven de strafbaarheid van actieve euthanasie op te heffen. Het publiekelijk propageren van en behulpzaam zijn bij zelfmoord zal door de overheid krachtig moeten worden bestreden, o.a. door het opleggen van boetes, het intrekken van subsidies aan instellingen etc.

De vrijheid van beroepsmatige beslissingen van de arts en het verpleegkundig personeel mag niet worden verabsoluteerd. Ook zij blijven feilbare en zondige mensen.

De arts moet steeds ter verantwoording kunnen worden geroepen. De overheid heeft een eigen taak t.a.v. de handhaving en de normering van de medische ethiek.

In het kader van de nieuwe definities van het *medische* begrip 'dood' dient een wettelijke regeling te worden getroffen met betrekking tot transplantatie van organen.

13 *Zedelijkheidswetgeving*

De overheid heeft een taak via wettelijke bepalingen de openbare zedelijkheid te bevorderen en het normbesef van de burgers krachtig te ondersteunen.

Niet wat de meerderheid van de bevolking als aanstootgevend of betamelijk ervaart moet uitgangspunt zijn voor concrete gevallen van beleid. De be-

staande wetgeving draagt duidelijke sporen van christelijk normbesef en deze wetten dienen te worden gehandhaafd.

De RPF wil een dam opwerpen tegen de huidige tendens, o.a. tot uitdrukking komend in de activiteiten van de staatscommissie zedelijkheidswetgeving, om wettelijke bepalingen m.b.t. het strafbaar stellen en bestrijden van handelingen die aanstootgevend zijn voor de openbare zedelijkheid uit de sfeer van het strafrecht te halen (Art. 240 W.v.S.).

Uit de jurisprudentie blijkt dat de rechter niet uit de voeten kan met het begrip 'aanstotelijk voor de eerbaarheid'. De wetgever zal duidelijke normen moeten stellen inzake b.v. het publiek maken van voorstellingen die een inbreuk betekenen op de menselijke waardigheid of die seksuele uitspattingen bevorderen.

De overheid moet op basis van bestaande wetgeving een krachtig beleid voeren om wildgroei van prostitutie, pornobioscopen en sex-winkels in te dammen, opdat onze samenleving niet in vuilheid en ongerechtigheid ten onder gaat.

Er zal daarom een pakket van maatregelen moeten komen, dat voorziet in een strak vergunningenstelsel, voor het horecabedrijf, het verbieden van advertenties van bordelen in dag- en weekbladen op straffe van hoge boetes en het bestrijden van criminele neveneffecten.

Er moeten ook maatregelen worden genomen die er op gericht zijn de publieke uitingen van homo-seksuele subcultuur (uitstralingseffecten van contactcentra, het propageren van deze geaardheid) zoveel mogelijk te beperken.

14 *Gezagshandhaving*

De overheid is geroepen het gezag te handhaven. Bestaande wetten moeten dan ook worden uitgevoerd en overtreders gestraft. Het Openbaar Ministerie behoort in haar vervolgings- en seponeringsbeleid t.a.v. strafbare feiten het zogenaamde 'opportuniteitsbeginsel' niet zo toe te passen dat de wet wordt uitgehold. En dat gebeurt onherroepelijk als er een steeds groter verschil ontstaat tussen wat door een wet, geldt op haar strekking, wordt geboden of verboden en de naleving in de praktijk door de burgers in de samenleving.

De RPF dringt aan op een actief beleid van wetgeving om te voorkomen dat de rechter moet voorzien in allerlei

passende regelingen.

De overheid dient het ten uitvoer brengen van rechterlijke vonnissen (b.v. tot ontruiming van woningen e.d.) niet op te houden of zelfs na te laten uit vrees voor een mogelijk gewelddadige reactie.

Het vervolgings- en seponeringsbeleid van het Openbaar Ministerie dient niet door zijn inhoud of door de publiciteit daaromheen criminaliteitsbevorderend te werken. Het op oneigenlijke wijze ter discussie stellen van de wet door het afzien van vervolging onder druk van de politieke waan-van-de-dag, wijst de RPF af.

Uitbreiding van de personele bezetting van de rechterlijke macht, het O.M. en de politie zijn onder de huidige omstandigheden vereist. De bewering dat Nederland door deze uitbreiding de richting van een politiestaat opgaat, wijst de RPF volstrekt af.

15 *Politie*

De RPF stemt in met de voorgestelde opheffing van het onderscheid tussen Gemeentepolitie en Rijkspolitie en is voorstander van een decentralisatie van het politieapparaat op regionale basis (plan Wiegels). De 'pakkans' kan daarmee worden vergroot.

Goede geestelijke toerusting en doelmatige materiële uitrusting van de politiemans zijn noodzakelijk om de taken naar behoren te kunnen vervullen.

Politie-ambtenaren hebben evenals iedere andere burger aanspraak op de vrijheid van godsdienstige of politieke overtuiging en mogen daarvan op gepaste wijze gebruik geven. Gegeven opdrachten dienen evenwel loyaal te worden uitgevoerd, ongeacht persoonlijke opvattingen over de politieke of maatschappelijke achtergrond van de situatie waarbij politie-ingrijpen noodzakelijk is.

Om een efficiënte vervulling van de politietaken te verzekeren, pleit de RPF voor de instelling van een Landelijk Alarmnummer, waar omvangrijke rampen en grote misdrijven kunnen worden gemeld. De RPF acht uitbreiding van mobiele- en parate politiepelotons die in het gehele land inzetbaar zijn noodzakelijk.

16 *Zondagsrust*

Waar dat binnen het vermogen van de overheid ligt, moet de zondagsrust worden bevorderd. Nationale evenementen moeten niet op zondag worden gevierd. Bij militaire oefeningen en andere direct door de overheid te

verrichten taken moet de zondag zoveel mogelijk worden ontzien.

17 Straffen

Het strafrecht is een belangrijk middel om de rechtsorde te handhaven. Het Bijbels beginsel is, dat de vergelding voor begaan onrecht basis is voor strafoplegging.

De overheid moet ruimte en gelegenheden voor gedetineerden verschaffen die tot een zinvolle dienstverlening aan de samenleving kunnen leiden. Gedwongen opsluiting is alleen aanvaardbaar indien er direct lijfsgevaar voor andere gedetineerden bestaat of als tijdelijke tuchtmaatregel.

Daarnaast is van groot belang een verantwoorde re-socialisatie (heropnemings in de maatschappij) van de veroordeelde en de bescherming van de maatschappij tegen gevaarlijke delinquenten. Er zijn meer strafinrichtingen nodig om de ten uitvoerlegging van straffen zo snel mogelijk op de veroordeling te laten volgen. Bij de dringend gewenste modernisering van het gevangeniswezen moet met een redelijke geografische spreiding rekening worden gehouden.

Mogelijkheden voor het opleggen van andere sancties dan de vrijheidsbeneming of de vermogensstraf moeten worden onderzocht. Met name voor jeugdige delinquenten zou het goed zijn als zij, bij wijze van opvoedkundige maatregel, tewerk werden gesteld bij publieke diensten en hulpverlenende instanties ter compensatie van de door hen aangerichte geestelijke en materiële schade.

De RPF ziet voldoende redenen om in beginsel niet afwijzend te staan tegenover herinvoering van het opleggen en het tenuitvoerbrengen van de doodstraf. Dit geldt b.v. bij terroristische activiteiten, kapingen etc.

18 Rechtsbescherming

De RPF vindt dat de overheid, die zich steeds meer bemoeit met het dagelijks leven van de burger, allen die zich in Nederland bevinden een zo goed mogelijke rechtsbescherming moet verschaffen.

De wetgeving zal dan ook moeten voorzien in een effectief en overzichtelijk stelsel van rechtsmiddelen tegen onrechtmatig optreden van de overheid en in dat kader moet vooral gewerkt worden aan het sluitend maken van ons systeem van administratieve rechtspraak.

19 Discriminatie

Zorgwekkend zijn de steeds duidelijker te constateren vormen van anti-semitisme en fascisme. Verantwoorde maatregelen moeten worden getroffen om deze ontwikkeling te stuiten. Vernederende behandeling van de medemens zit in onze zondige aard.

De overheid heeft de taak daar paal en perk aan te stellen als groepen mensen op grond van hun ethnische- of nationale herkomst, hun huidskleur, geslachtelijke geaardheid of godsdienstige en politieke overtuiging worden gediscrimineerd.

Aan de andere kant mag de overheid onder het voorwendsel van discriminatiebestrijding niet de evangelisatie onder vreemdelingen of christelijke handreiking aan homoseksuelen, verslaafden, sociaal misdeelden en andere hulpbehoevende belemmeren.

Nieuwe technologische ontwikkelingen brengen gevaren mee voor de privacy. Verbetering en uitbreiding van de wetgeving met betrekking tot de bescherming van de persoonlijke levenssfeer en het opslaan en gebruiken van persoonsgegevens door de overheid of anderen is daarom noodzakelijk. Uit het burgerlijk recht voortvloeiende rechten (zoals het eigendomsrecht) dient de overheid daadwerkelijk te beschermen.

De vrouw moet gelijke ontplooiingskansen hebben als de man. De RPF wijst evenwel een beleid af dat uit naam van de emancipatie afbreuk doet aan de fundamentele betekenis van huwelijk en gezin voor de samenleving of een diskwalificatie inhoudt van de positie van de vrouw in het gezin. Activiteiten die deze diskwalificatie door middel van voorlichting en cursussen bevorderen, dienen niet te worden gesteund.

20 Werkwilligen

Op zo kort mogelijke termijn moeten er maatregelen worden genomen waardoor werkwilligen bij stakingen- en bezettingsakties overheidsbescherming krijgen. Hun loon moet worden doorbetaald.

21 Volksgezondheid

De RPF wijst nationalisatie van de gezondheidszorg af.

De invoering van een algemene sociale dienstplicht voor mannen verdient overweging, gelet op de ontstellende onderbezetting in ziekenhuizen en andere gezondheidscentra.

Er moet een wettelijke regeling komen, dat zij die om des gewetenswil behandelingen als abortus en euthanasie afwijzen, worden ontslagen van de verplichting of noodzaak daaraan een bijdrage te geven via de ziektenkostenverzekering.

Bepaalde – niet-occulte – alternatieve geneesmethoden, mits door bevoegde artsen toegepast, verdienen officiële erkenning.

22 Verslaving

Onze samenleving wordt in toenemende mate geconfronteerd met het probleem van de verslaving aan verdovende middelen en aan alcohol. De geestelijke nood, doordat de veelal jonge mens van zijn bestemming is afgehaakt, vormt de diepste achtergrond. De hulpverlening door particuliere instanties verdient de voorkeur, maar de nood is zo groot, dat met name in de grote steden ook materiële en financiële steun door de overheid moet worden gegeven. Met name aan de christelijke opvangcentra, omdat de boodschap van het Evangelie het geestelijke probleem waarmee de verslaafde worstelt op afdoende wijze kan worden aangepakt. De overheid zal door middel van voorlichting op scholen en in jeugdcentra verslaving moeten trachten te voorkomen.

Daarbij moet er ook intensieve voorlichting aan ouders worden gegeven. Zij zijn in eerste instantie verantwoordelijk voor de opvang en opvoeding van hun kinderen.

Handel in zowel 'soft' als 'hard' drugs dient krachtig te worden bestreden. Het bezit van deze middelen moet verboden blijven en op het verhandelen dienen zware straffen te staan. De RPF dringt aan op een wettelijke regeling die de mogelijkheid opent tot een gedwongen opname ter behandeling van de verslaving. In een dergelijke voorgestelde wetgeving dienen de volgende rechtsbeschermende onderdelen te worden opgenomen:

- a gedwongen opname door rechterlijk bevel na kennisname van een medisch rapport,
- b periodieke rechterlijke toetsing van de rechtmatigheid van de opname,

c beroepsmogelijkheid van de verslaafde terzake van zijn/haar gedwongen opname.

De overheid zal meer voorlichting moeten geven tegen de snel toenemende verspreiding van geslachtsziekten als gevolg van ongebonden seksueel verkeer. Zowel in het belang van de betrokkenen zelf, van de directe omgeving, alsmede de volksgezondheid in het algemeen.

23 *Sensitivitytraining*

Deelname aan bepaalde bewustzijns-trainingen (b.v. yoga, sensitivitytraining) in het kader van beroep of opleiding, mag niet verplicht worden gesteld.

24 *Uitgangspunt*

De opdracht God te eren geldt wereldwijd. Het buitenlands beleid moet uitgaan van de erkenning dat aan Jezus Christus als Koning der koningen het gezag toekomt over alle regeringen in deze wereld (Mattheüs 28 : 18) en van de komst van Jezus Christus en Zijn Vrederijk als de geschiedenis van de mensheid zal zijn voleindigd.

De zondemacht is er oorzaak van dat dit rijk niet door de gezamenlijke inspanning der volkeren tot stand kan komen.

Levend in de eindtijd, waarin de noden van de volken zich vermenigvuldigen, er oorlogen en geruchten van oorlogen zijn en rampen zich aaneen rijgen, moet ook in het internationaal overleg en op de internationale platformen worden gewezen op de naderende voetstappen van Koning Jezus.

De overheid is geroepen zich in te zetten voor rechtvaardige en vreedzame internationale betrekkingen in de wereld om zich zo dienstbaar te maken aan dat Rijk. Hoe onvolmaakt dat handelen als gevolg van de zonde altijd zal blijven.

Tot aan het einde der aarde moet het Woord van God ongehinderd kunnen worden verkondigd. Daartoe moet alle vrijheid worden gegeven. Er vanuit gaande dat regeringen soeverein zijn en voor het gevoerde beleid in hun land verantwoording moeten afleggen tegenover de Here God, moeten regeringen van landen waar de mens op grond van godsdienstige- en politieke overtuiging of op grond van huidskleur of maatschappelijke afkomst in zijn vrijheid wordt beperkt, kunnen worden

aangesproken op hun opdracht van Godswege. Daarbij zal overigens zorgvuldigheid moeten worden betracht, zodat met name Nederland geen 'zedenmeester der volken' wordt. Ook de manier waarop getracht wordt invloed uit te oefenen, verdient zorg.

Pressiemiddelen als een economische boycot moeten in beginsel worden afgewezen en komen in uitzonderingssituaties pas in aanmerking bij een ernstige bedreiging van de wereldvrede die niet door overleg en gesprek kan worden weggenomen.

De humanistische opvattingen over mensenrechten overheersen de discussie over het tot gelding brengen van internationale rechtsbeginselen en op vaak beschamende wijze staan schijnheiligheid, politieke propaganda of eigenbelang eerlijk overleg in de weg. Op die manier komt men bijvoorbeeld tot een uitspraak dat zionisme gelijk te stellen is met racisme.

Met voorbijzien van de balk in eigen oog worden andere landen becritiseerd vanwege het gevoerde beleid inzake de beperking van de burgerrechten. Bij voorkeur wordt er dan slechts gesproken over het dwingend voorschrijven van burgerrechten in politiek gemakkelijker te isoleren landen als Israël en Zuid-Afrika.

Tegenover een dergelijke ontwikkeling moet Nederland bij de internationale organen zijn stem verheffen en met handhaving van de eigen verantwoordelijkheid van die landen voorstellen doen om deze ontsporingen tegen te gaan.

Met nadruk stelt de RPF, dat het ook in de internationale rechtsorde niet in de eerste plaats gaat om de mens, maar om de Here God.

Dat leidt de RPF tot de volgende actiepunten:

25 *Verenigde Naties*

Het lidmaatschap van de Verenigde Naties moet zeer kritisch worden beoordeeld. Uitgangspunt vormt immers de gedachte dat de mens-van-goede-wille de heilsstaat in het hier en nu zal kunnen bereiken.

Nederland dient de V.N. te verlaten indien deze organisatie haar karakter als platform voor interstatelijk overleg en besluitvorming verandert en een instrument wordt in het streven naar een wereldregering.

Nederland zal een uiterst kritisch gebruik moeten maken van zijn lidmaatschap van de V.N. Internationale rechtsbeginselen zijn afgeleid van nationale rechtsbeginselen. Deze kunnen onderling nogal verschillen. Daarom zal onze regering zich voortdurend bewust moeten zijn van het gevaar van de doorwerking van verwerpelijke staatkundige beginselen in allerlei VN-besluiten en VN-projecten, machtspolitiek en chantagepraktijken en daarvan blij moeten geven in haar stemgedrag.

Nederland moet, ondanks het gebrekkige functioneren, vasthouden aan het principe dat de Verenigde Naties een instituut moet zijn waarin alle soevereine staten in de wereld zijn vertegenwoordigd.

Volkenrechtelijke beginselen inzake het oplossen van geschillen, de bescherming van grondrechten en het zelfbeschikkingsrecht van de volken kunnen er worden besproken en tot gelding worden gebracht.

Steun verdient het nuttig werk van

diverse VN-organen op het terrein van de wereldgezondheidszorg, wereldvoedselvoorziening, hulp aan vluchtelingen etc.

Nederland zal zich moeten verzetten tegen de idee van een permanent VN-leger, dat onder volledige controle wordt gebracht van de Veiligheidsraad.

Verzoeken aan Nederland tot deelname aan een VN-Vredesmacht zullen van geval tot geval bekeken moeten worden waarbij het aanvaarden van VN-Vredestaken niet mag gaan ten laste van onze NAVO-taken. Daarom dient Nederland alsnog te voorzien in het op peil brengen van de parate NAVO-brigade of anders het UNIFIL-bataljon terug te trekken.

Nederland zal in de commissie voor de 'Rechten van de Mens' met voorstellen moeten komen om ontsporingen van het VN-beleid op onder meer het gebied van het zelfbeschikkingsrecht en van de emancipatie van de vrouw te bestrijden.

Gedacht moet worden aan de vergroting en versterking van de rol van het Internationaal Gerechtshof in deze. Zodoende kan de discussie over grondrechten van burgers uit de sfeer van de vertroebelde politieke besluitvorming binnen de VN worden gehaald.

Nederland moet met voorstellen komen die onnodige verspilling in allerlei opzicht bij het ontwikkelen van VN-projecten in het kader van de mondiale ontwikkelingsstrategie tegengaan.

Studies, aanbevelingen en hulp die een bijdrage kunnen leveren tot een grotere inzet en ruimer besef van eigen mogelijkheden en verantwoordelijkheden van de kant van de ontwikkelingslanden zelf, moeten bevorderd worden.

Nederland zal er in de V.N. voor moeten pleiten dat het niet betalen van de V.N.-contributie en het misbruik maken van kanalen en privileges van de V.N. voor spionage-doeleinden moeten leiden tot het opschorten van bepaalde rechten (b.v. het stemrecht).

26 Oost-West

Het Nederlandse beleid bij de besprekingen tussen Oost en West in het kader van de Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa moet er op gericht zijn, dat de zaak van de burgerlijke vrijheden niet terwille van de ontspanning naar de achtergrond wordt geschoven.

Nederland moet in het kader van een gemeenschappelijk Europees Veiligheidsbestel via de EEG en de NAVO streven naar een zo hecht mogelijke

samenwerking met de Verenigde Staten.

In dat licht gezien moet de vorming van een afzonderlijke en geïntegreerde Europese kernmacht worden afgewezen.

De bestaande Britse en Franse kernmacht moet van beperkte omvang blijven om te dienen als wissel op de Amerikaanse garantie tot bijstand aan Europa opdat wij in geval van een nucleair conflict niet volstrekt afhankelijk zullen zijn van de VS.

De Europese samenwerking op het gebied van de produktie en normalisatie van de conventionele bewapening en de logistiek dient sterk te worden verbeterd.

27 Europese samenwerking

De RPF staat positief ten opzichte van een voortgaande samenwerking binnen de Europese Gemeenschap op politiek, economisch, militair, sociaal en cultureel gebied. Een Europese staatkundige eenwording is onaanvaardbaar.

Nederland zal zich in de Europese politiek kritisch moeten opstellen ten aanzien van samenwerkingsvormen die de eigen verantwoordelijkheid van de afzonderlijke staten voor het oplossen van allerlei vraagstukken uithollen of afwentelen op de EEG.

De Benelux-landen kunnen, eventueel de Scandinavische landen daarin betreffend, op tal van gebieden van interstatelijke samenwerking een zeker tegenwicht leveren voor een te dominerende invloed van de grotere lidstaten binnen de Gemeenschap.

Het realiseren van doelstellingen van het nationale overheidsbeleid op tal van terreinen heeft zonder een gemeenschappelijk Europees beleid weinig kans van slagen.

De opvatting dat een Europese aanpak en optiek dé uitweg vormen voor de problemen, wijst de RPF af. In werkelijkheid gaat het in de Europese politiek om dezelfde grondvragen wat betreft de visie op overheid en samenleving op basis van de levensbeschouwing als in de nationale politiek.

Uitbreiding van de bevoegdheden van het Europees Parlement schept de mogelijkheid het beleid van de Europese Ministerraad beter te controleren. Aanpassingen dan wel structurele ombuigingen van het gemeenschappelijk beleid kunnen worden voorgesteld.

28 Christen-Turken

Nederland moet de tenachterstelling van de christelijke minderheid in Turkije aan de orde stellen in de Raad van Europa.

29 Suriname

Nederland is mede verantwoordelijk voor de zorgwekkende politieke en economische situatie waarin de Republiek Suriname zich bevindt.

Terecht krijgt de ontwikkelingssamenwerking met Suriname eerste prioriteit, maar dit land zal zeker moeten worden aangesproken op de eigen verantwoordelijkheid. Met name wat betreft de bescherming van de grondrechten van de burgers, de opbouw van een efficiënt bestuursapparaat, het besteden van overheidsgelden en het scheppen van een goede infrastructuur.

Terugkeer van Surinamers naar hun eigen land moet hoge prioriteit krijgen. Suriname heeft voor de economische en culturele ontwikkeling van het land en voor de handhaving van de staatkundige zelfstandigheid een voldoende bevolkingsomvang nodig binnen de eigen landsgrenzen.

30 Antillen

De les uit de geschiedenis met Suriname moet zijn dat onafhankelijkheid van de Nederlandse Antillen niet moet worden geforceerd. Temeer daar de meerderheid van de bevolking een snelle onafhankelijkheid afwijst. Maatregelen moeten worden genomen om rampzalige ontvolking van de Antillen te voorkomen.

31 Molukkers en Papoea's

Nederland heeft een bijzondere ereschuld tegenover de Molukse- en Papoea-volken. Terecht wordt naar Nederland opgezien voor wat betreft de erkenning van hun gewettigde verlangens naar zelfbeschikking. Zonder de eigen verantwoordelijkheid van de republiek Indonesië aan te tasten zal Nederland deze verlangens naar autonomie moeten ondersteunen en bespreekbaar stellen binnen de internationale gemeenschap.

32 Israël

Israël neemt een unieke huidige plaats in in de rij der volken. Ook al mag men de huidige staat Israël niet ver-eenzelvigen met het bondsvolk, toch leert de Bijbel dat God 'om der Vaders wil' met Israël speciale bemoeienis blijft houden. Immers uit het geheel van Bijbelse geloften en profetieën wordt duidelijk dat mens en wereld in dit gebied naar hun bestemming worden gevoerd.

Nederland zal Israël als volk en als natie, niet ten onrechte een Godswonder genoemd, alle steun en sympathie moeten geven die mogelijk is. Ook al gaat dat mogelijk ten koste van economische sancties.

Nederland zal er zich voor moeten beijveren, dat het bestaansrecht van de Staat Israël algemeen wordt erkend. Daarnaast zal Nederland waar mogelijk invloed moeten aanwenden om een oplossing te vinden voor het Palestijnse vraagstuk zonder dat de bestaanszekerheid van de staat Israël wordt aangetast.

De oplossing van het Palestijnse vraagstuk wordt dichterbij gebracht, als de Palestijnen zich zouden kunnen losmaken van de radikale koers van de PLO.

— Onze regering dient zoveel mogelijk zorg te dragen voor een onbelemmerd handelsverkeer tussen Nederland en Israël.

— De Nederlandse ambassade moet terug naar Jeruzalem, de hoofdstad van de Staat Israël.

— Onze regering zal samen met andere gelijkgezinde landen zich teweer hebben te stellen tegen pogingen van Arabische landen het oliewapen te gebruiken in de strijd tegen Israël.

— Bijzonder krachtig moet worden geprotesteerd en zo mogelijk opgetreden tegen de chantage-praktijken van het zogenaamde 'boycot-bureau', dat verwerpelijke pressiemiddelen gebruikt, zoals de negatieve goederenverklaring en de niet-Jood-verklaring om de handelsbetrekkingen tussen Europa en het Nabije Oosten te beïnvloeden.

— De Palestijnse terreur-organisatie PLO mag niet worden beschouwd als de enige wettige vertegenwoordiger van het Palestijnse volk. Zolang de PLO het bestaansrecht van Israël binnen veilige grenzen niet publiekelijk erkent moet de PLO van het vredesoverleg worden geweerd.

— De Nederlandse regering dient zich te onthouden — ook in de informele sfeer — van contacten met de PLO zolang deze de staat Israël niet wenst te erkennen.

— Nederland zal zijn invloed binnen de Europese Gemeenschap moeten aanwenden om zoveel mogelijk steun te geven aan de Camp-David-accorden en om de vredesbesprekingen uit te breiden met andere landen.

Naast het beleid van de EEG zal Nederland zo nodig een eigen beleid moeten voeren dat stoelt op bovengenoemde uitgangspunten.

— De radikaliserende invloed van be-

paalde stromingen binnen de Islam verstoort het op zichzelf toch al wankel machtsevenwicht in het gebied rond de Perzische Golf. Nederland zal, zich in het kader van een geharmoniseerd Amerikaans-Europees veiligheidsbeleid en met steun van gematigde Arabische naties, hebben in te zetten voor de onbelemmerde toelevering van olie uit het gebied van de Perzische Golf.

33 Zuid-Afrika

Er zijn verscheidene redenen om Zuid-Afrika met name te noemen. Vanwege de strategische ligging aan de Zuidpunt van het Afrikaanse continent en de rijkdom aan delfstoffen is Zuid-Afrika een fel begeerd object. De dreiging van communistische zijde is zeer reëel.

De problematiek van de veel-volkige samenleving is niet de enige reden waarom de wereld tegen Zuid-Afrika te hoop loopt.

Op grond van historisch-culturele banden met Zuid-Afrika moet het gesprek gaande blijven over het regeringsbeleid betreffende de bewoners van dat land. De RPF pleit voor het herstel van het culturele verdrag tussen Nederland en Zuid-Afrika.

De ontwikkeling van onafhankelijke staten voor de diverse zwarte volkeren verdient in alle opzichten te worden gestimuleerd.

Nederland zal de reeds tot onafhankelijkheid gekomen landen als Transkei, Bophutha-Tswana en Venda moeten erkennen en investeringen in die landen stimuleren.

De positie van de zogeheten 'stedelijke zwartman' verdient speciale zorg van de Zuidafrikaanse regering. Een systeem van wetgeving en beleid, waarin uitsluitend op huidskleur bepaalde bevolkingsgroepen in hun vrijheid als mens worden beperkt (bij voorbeeld huwelijkswetgeving) is in strijd met het christelijk-staatkundig beginsel. Zuid-Afrika doet daarmee inwoners onrecht en stelt zich zodoende onnodig kwetsbaar op binnen de internationale gemeenschap.

Gewelddadige acties tegen Zuid-Afrika verdienen niettemin geen enkele steun, mede gelet op de marxistische ideologie die de terroristische bewegingen als SWAPO en ANC aanzet tot daden. Financiële steun aan deze organisaties moet onverwijld worden gestaakt.

Het huidige beleid van steun aan de Frontlijnstaten (Angola, Zambia, Mozambique) zal drastisch moeten worden omgebogen in de richting van een Nederlandse bijdrage aan de ontplooi-

ing van een economische gemeenschap in geheel Zuidelijk Afrika.

Nederland zal de besprekingen tussen Zuid-Afrika en de V.N. moeten steunen om te komen tot de onafhankelijkheid van Zuid-West-Afrika langs vreedzame weg. De terroristische activiteiten van SWAPO moeten daarom worden veroordeeld. De SWAPO mag niet als de enige vertegenwoordiger van de bevolking van Zuid-West-Afrika worden gezien.

34 Ontwikkelingssamenwerking

De moderne media hebben de wereld verkleind. Meer dan ooit kunnen we in onze dagen op de hoogte zijn van de grote geestelijke en materiële nood in vele landen van de wereld. Het is een Bijbelse opdracht onze naaste te helpen. Bovendien geldt de wereldwijde opdracht van de Here God de aarde te ontwikkelen en te onderhouden. Wie daartoe, om welke reden dan ook, niet in staat is, verdient steun. Gelet op het vele dat moet worden gedaan moet ontwikkelingssamenwerking een hoge prioriteit krijgen dan ze nu heeft.

De RPF wil een ontwikkelingsbeleid, waarin de overheid aan de ene kant rekening houdt met de eigen verantwoordelijkheid van de ontwikkelingslanden voor het oplossen van hun eigen problemen en aan de andere kant dient de overheid te trachten iets te doen aan zaken, waaraan deze landen weinig kunnen veranderen, zoals de ongelijke verdeling van arbeid, de slechte concurrentiepositie, de lage prijzen van geleverde grondstoffen, het gebrek aan kapitaal enzovoorts.

Het instellen van een internationale ordening van het economisch leven waarbij gepoogd wordt alle arbeid, energie, productie, consumptie en welvaart gelijkelijk in de wereld te verdelen zonder rekening te houden met marktverhoudingen en dergelijke, lost volgens de RPF het probleem van arme en rijke landen niet op. Wel moet Nederland via internationaal overleg proberen op verantwoorde wijze veranderingen doorgevoerd te krijgen, die de ontwikkelingslanden meer in staat stellen om concurrerend mee te doen in de wereldhandel.

Alle materiële nood is ten diepste geestelijke nood, die niet los gezien kan worden van de culturele en religieuze situatie in de ontwikkelingslanden. Hulpverlening dient waar mogelijk gepaard te gaan met de verkondiging van het Evangelie van Jezus Christus. Steun aan kleinschalige projecten verdient voorkeur en daarbij kan

— zonder voorwaarden vooraf te stellen
— gebruik worden gemaakt van de kanalen en contacten van zending en missie.

Onze regering kan op de volgende manier een bijdrage leveren aan het bevorderen van een verantwoord ontwikkelingsbeleid:

a door het vaststellen van een vast percentage van het nationaal inkomen dat voor ontwikkelingshulp wordt bestemd.

b door het treffen van fiscale regelingen, opdat burgers worden gestimuleerd tot het geven van financiële hulp aan medemensen in nood.

c door het geven van prioriteit aan de hulpverlening t.a.v. landen als Suriname, Indonesië en de Antillen op grond van de banden die wij met deze landen hebben.

d door het geven van hulp aan landen die een zeer laag inkomen per hoofd van de beroepsbevolking hebben (zogenaamde 'concentratielanden').

e door te streven naar een goede samenwerking met particuliere instanties die goed werk leveren in het kader van de ontwikkelingssamenwerking.

f door terughoudendheid te betrachten in het geven van hulp aan landen die klaarblijkelijk de grondrechten van de burgers (waaronder de vrijheid van godsdienst) regelmatig schenden, of die uit zijn op machtsuitbreiding.

g door steun aan terroristische organisaties als SWAPO en ANC sterk af te wijzen.

h door drastisch het mes te zetten in het verlenen van subsidies aan instellingen en personen die in Nederland bezig zijn op het terrein van bewustwording en voorlichting op het gebied van ontwikkelingssamenwerking, gelet op de vele ontsporingen.

Ontwikkelingslanden kunnen zelf een goede bijdrage leveren voor het oplossen van hun problemen door:

a ervoor te zorgen dat kapitaalhulp niet hoeft te worden verleend om te korten op de begroting te dekken,

b zorg te dragen dat de hulp ten goede komt aan de gehele bevolking. Daartoe moeten de nodige garanties worden gegeven die controleerbaar zijn,

c te zorgen voor een goed werkend bestuursapparaat en goede verbindingen in het land omdat veel projecten en hulpprogramma's anders al bij voorbaat gedoemd zijn te mislukken,

d te komen tot een verantwoorde bepaling van de behoefte aan hulp (geen prestige-projecten),

e tijdig te zorgen voor het overnemen

van de verantwoordelijkheid (personeel, financiering) voor hulp-projecten die zijn opgezet.

Volgens de RPF dient het geven van zogenaamde 'Project-hulp' aan de volgende voorwaarden te voldoen:

a In het veldwerk moet alle ruimte zijn voor de hulpverlening aan de individuele mens,

b hulp-projecten moeten opgezet zijn voor tenminste drie jaar en passen in de sociaal-economische structuur van de plaats of streek waar het project zal worden uitgevoerd,

c de overheid van ontwikkelingslanden moet ingeval van grotere projecten (b.v. fabrieken) zorgen voor ondersteunende voorwaarden zoals scholen, medische en landbouwkundige voorzieningen en voorlichting en minimale verbindingen in die streek. Dan ontstaat een situatie waarin later ook op verantwoorde wijze kleinere projecten kunnen worden uitgevoerd.

Remigratie en herintegratie van hier geschoolde werkkrachten naar, respectievelijk in het ontwikkelingsland van herkomst moet worden bevorderd.

Een deel van de beschikbare gelden voor ontwikkelingshulp moet worden besteed voor de vestiging van vluchtelingen uit Zuid-Oost-Azië in daarvoor in aanmerking komende landen.

35 *Uitgangspunt*

Vrijheid is een kostbaar goed. Zeker de vrijheid om de Here God te dienen en het evangelie van Jezus Christus te mogen verkondigen. Ondanks het voortschrijdende morele verval in de Westerse wereld is de vrijheid, die we in ons land tegenkomen, het verdedigen waard. Daartoe draagt de overheid 'het zwaard' niet tevergeefs, zo leert de Bijbel.

Sinds de zondeval staat de ene mens de andere naar het leven en zullen er oorlogen zijn tot de jongste dag. Met alle goede bedoelingen is de mens niet in staat de oorlog uit te bannen. De zonde is er oorzaak van, dat er geen ware vrede tussen volken kan bestaan.

Ook in onze dagen is er sprake van een ernstige bedreiging van de vrede. Dat is geen zaak van 'aangepraat' wantrouwen, maar van een reële taxatie van de politiek die vanuit de Sovjet Unie wordt bepaald door de Marxistische leerstellingen van internationale klassenstrijd en wereldrevolutie. Die dreiging is de oorzaak van de spanning tussen Oost en West. Gelet op de jongste ontwikkelingen (Afghanistan) moet worden verwacht, dat de jaren tachtig zich zullen kenmerken door ernstige internationale spanningen. Zowel de schaarste aan energie, als de ernstige economische teruggang in de hele Westerse wereld en de toenemende sociale onrust kunnen daartoe in sterke mate bijdragen.

In die situatie heeft de Nederlandse overheid de roeping alles te doen om de burgers zo goed mogelijk te kunnen beschermen tegen eventuele agressie. Met het oog daarop moet er beschikt

worden over een modern uitgeruste, goed geoefende en gemotiveerde krijgsmacht. Daarbij dient het beleid van de overheid er voor alles op gericht te zijn oorlog te voorkomen. Mede door het vertoon van geloofwaardige kracht. Pacifisme is op Bijbelse gronden niet te verdedigen.

Het een en ander kan alleen op effectieve wijzen gebeuren in bondgenootschappelijk NAVO-verband. Het lidmaatschap van de NAVO kan dan ook niet ter discussie worden gesteld.

In onze dagen is evenwel de wapenwedloop beklemmend en vormt het probleem van de op steeds wijder schaal verspreide kernwapens een benauwend vraagstuk waarmee iedere burger te maken heeft.

Het gerechtvaardigde doel de vrijheid te verdedigen, heiligt niet elk beschikbaar middel. Gebruik en bezit van massavernietigingswapens gericht op steden en industriegebieden wijst de RPF af, omdat met het inzetten van deze wapens de door God gestelde normen voor de oorlogvoering worden overschreden.

Aan de andere kant moeten we onderscheid maken in de soorten kernwapens, die in steeds grotere verscheidenheid beschikbaar komen. Met name de wapens die gebruikt kunnen worden voor het uitschakelen of beschadigen van militaire doelen.

Gelet op de grote kracht van de Sovjet Unie om met kernwapens de Westerse (kern)wapensystemen te vernietigen, kan Nederland en daarmee ook de NAVO op dit moment onmogelijk afstand doen van dit soort wapens.

Eenzijdige afschaffing van de kernwapens is niet alleen naïef en irreëel, maar ook immoreel tegenover de ande-

re NAVO-bondgenoten en bovendien gevaarlijk omdat daarmee onze vrijheid rechtstreeks in de waagschaal wordt gesteld. De wijze waarop de Sovjet Unie zich op alle fronten bewapent, spreekt in dezen boekdelen.

Niettemin moet er alles aan worden gedaan om de NAVO-verdediging — zonder het machtsevenwicht te verstoren — minder afhankelijk te maken van het kernwapen. Onder andere met versterking van de conventionele strijdkrachten. In de besprekingen inzake wapenvermindering moet de ontspanningspolitiek worden ingepast in een alomvattend veiligheidsbeleid. Geestelijke en economische wapens zijn daarbij van even grote waarde. Wat het laatste betreft moet het Westen zijn voorsprong op het gebied van economie en technologie niet verkeerd gebruiken om het steeds falende communistische, centraal geleide produktiesysteem overeind te houden. Zodoende kan de Sovjet Unie het hoge bewapeningstempo volhouden.

Het beleid moet erop gericht zijn dat het oostblok zijn prioriteit moet verleggen van wapenproductie naar voortbrenging van consumptiegoederen.

De Sovjet-Unie moet waar mogelijk onder druk worden gezet om serieus te praten over wederzijdse wapenvermindering.

Dit alles brengt de RPF tot de volgende actiepunten:

36 *Krijgsmacht*

Ter verdediging van onze vrijheid moet de overheid een krijgsmacht in stand houden die zowel te land, ter zee als in de lucht goed geoefend en modern uitgerust in staat moet worden geacht

zich naar behoren van haar opdracht te kwijten.

37 NAVO

De verdediging van ons land kan alleen op effectieve wijze gebeuren in samenwerking met andere landen van West-Europa en Amerika.

Het lidmaatschap van de NAVO als defensief bondgenootschap is dan ook vanzelfsprekend. Nederland zal loyale steun aan de NAVO moeten geven, opdat het stabiliserende effect en de oorlogvoorkomende werking die van dit bondgenootschap uitgaat, in stand kan worden gehouden.

38 Kernwapens

De steeds verder gaande ontwikkeling van het kernwapen stelt de Sovjet Unie in staat grote nadruk te leggen op een verrassingsoorlog.

Eenzijdige afschaffing van alle kernwapens wijst de RPF dan ook nadrukkelijk af. Wel moet Nederland binnen de NAVO invloed uitoefenen om de bondgenoten te doen inzien dat het bezit en gebruik van het kernwapen als massavernietigingsmiddel gericht tegen bevolkingscentra volstrekt moet worden afgewezen.

In overleg met de NAVO-partners zal alles gedaan moeten worden om de rol van het kernwapen terug te dringen, zonder dat daardoor het machtsverwicht wordt verstoord. Opvoering van de conventionele bewapening verdient hoge prioriteit, ook al zal dit verhoging van de defensielasten met zich meebrengen.

Nederland moet pogingen om een verdergaande verspreiding van kernwapens in de wereld te voorkomen krachtig steunen.

Zolang er geen overeenkomst is gesloten met de Sovjet-Unie over beperking van de middellange en korte afstand-kernwapens (met name de tegen West-Europa gerichte SS-20 en Backfire bommenwerper), aanvaardt de RPF de noodzaak van vervanging van hier opgestelde verouderde kernwapens door de nieuwe kruisraketten en is van mening dat ook Nederland een evenredig deel van de totaal te plaatsen raketten op haar grondgebied moet toelaten.

Nederland moet de met de NAVO-partners gemaakte afspraak om de Westerse verdediging op peil te houden door de defensie-uitgaven jaarlijks reëel met 3% te verhogen in de komende jaren nakomen.

Nederland zal uitvoering moeten ge-

ven aan de — in NAVO-overleg opgestelde — eisen van het defensiebeleid op de langere termijn (LTDP), zoals:

a het legeren van een tweede brigade in de B.R.D.

b het nemen van maatregelen ter verkorting van de reactiesnelheid van het 1ste Legerkorps (o.a. aanschaf platte spoorwegwagons, opslaan van oorlogsvoorraden en materieel in West-Duitsland,

c het in versneld tempo op peil brengen van de minimum-voorraden oorlogsmunitie voor zowel de Koninklijke Marine als de Koninklijke Landmacht.

Bij het streven naar ontspanning tussen Oost en West dient te worden uitgegaan van een geïntegreerd veiligheidsbeleid, waarbij gebruik wordt gemaakt van de (nog bestaande) westerse voorsprong op economisch en technologisch gebied, om de Sovjet-Unie tot concessies te brengen t.a.v. de mensenrechten en haar te dwingen de prioriteiten te verleggen van de wapenproductie naar de consumptie, waardoor wapenbeheersing ook voor haar noodzakelijk wordt.

Nederland zal t.a.v. de inbreng van euro-strategische kernwapens in de zogenaamde SALT-III besprekingen de grootste voorzichtigheid en zorgvuldigheid binnen de alliantie moeten bepleiten nu het SALT-II akkoord op losse schroeven is komen te staan en de besluitvorming over het stationeren van moderne raketten voor de middellange afstand in Europa nog niet is afgesloten.

Nederland moet het gaande houden van de besprekingen in het kader van de wederzijdse troepenverminderingen in Europa (MBFR) bevorderen om tot concrete en evenwichtige (!) resultaten te komen.

39 Eigen land

Vanwege de strategische ligging zal speciale aandacht moeten worden gegeven aan de luchtverdediging van de Nederlandse zeehavens en vliegvelden. Deze zijn zeer kwetsbaar geworden door de sterk toegenomen slagkracht van de luchtmachten van de Warschau-Pact-landen.

De oefengelegenheid voor de gemechaniseerde eenheden van de Koninklijke Landmacht moeten in Nederland worden verruimd ook al liggen de mogelijkheden in ons overbevolkte land met zijn beperkte natuurschoon niet voor het opscheppen.

Om de burgers een maximale bescherming te bieden bij een vijandelijke verrassingsaanval met beperkt ge-

bruik van zowel kern- als chemische wapens moeten er de nodige voorzieningen komen.

Te denken valt aan schuilkelders tegen radio-actieve fall-out, brandenbestrijding, evacuatie- en verpleging van gewonden etc.

Het in 1979 opgestelde plan moet niet zoals de regering wil in twintig, maar in vijf jaar worden gerealiseerd.

40 Antillen

Krachtens het statuut van het Koninkrijk blijft Nederland ook verantwoordelijk voor de externe verdediging van de Nederlandse Antillen.

41 Dienstplicht

De militaire dienstplicht in de huidige vorm werkt onrechtvaardig, omdat vele goedgekeurde dienstplichtigen worden vrijgesteld. De RPF wil de invoering van een algemene sociale dienstplicht voor jonge mannen. Een deel van de dienstplichtigen zal bij de krijgsmacht worden ingedeeld, anderen bij de civiele verdediging, in de overheidsdienstensector of in het kader van ontwikkelingssamenwerking. Bij het vaststellen van zowel de duur van de dienstdienst als de bezoldiging zal worden gestreefd naar een rechtvaardige lastenverdeling over de diverse categorieën dienstplichtigen.

42 Aard krijgsmacht

Als verdedigster van de democratie heeft de krijgsmacht een eigen structuur die niet democratisch kan zijn. Een strakke bevelsstructuur is nodig om in wisselende situaties onder oorlogsomstandigheden doelmatig en snel te kunnen reageren.

Om echter te voorkomen dat de krijgsmacht geïsoleerd raakt van de maatschappij moet er wel de bereidheid zijn zich aan te passen bij veranderingen die zich in de maatschappij voltrekken. Maar de eigen structuur van de krijgsmacht mag er niet door worden aangetast.

Eigen militair straf- en tuchtrecht kunnen niet worden gemist. Om voldoende gemotiveerd te zijn en blijven, zal de militair naast lichamelijke training en vaktechnische opleiding ook een goede voorlichting moeten krijgen over het doel van de krijgsmacht en de taak die hij daarin vervult.

43 Gewetensbezwaren

Beroepsmilitairen die gewetens- of an-

dere bezwaren mochten hebben tegen bepaalde in de krijgsmacht in gebruik zijnde wapens en daar publiekelijk uiting aan geven, kunnen niet worden gehandhaafd en dienen de dienst te verlaten.

Dienstplichtigen die gewetensbezwaren hebben, kunnen zich beroepen op de Wet Gewetensbezwaren en om vervangende dienstplicht vragen.

44 *Geestelijke verzorging*

Het instituut 'Geestelijke Verzorging' is terecht ingesteld. Van geestelijke verzorgers mag worden verwacht dat zij zich kunnen verenigen met de doelstelling van de krijgsmacht.

Wanneer zij hun positie gaan misbruiken om eenzijdige (atoom)ontwapening te prediken, wordt de krijgsmacht als een 'koninkrijk dat tegen zichzelf verdeeld is'.

De RPF acht het gewenst dat van toekomstige geestelijke verzorgers een loyaliteitsverklaring wordt gevraagd, voordat zij hun functie bij de krijgsmacht aanvaarden.

45 *Uitgangspunten*

De mens heeft van Zijn Schepper als cultuuropdracht de aarde te ontwikkelen en te onderhouden. Te heersen als onderkoning en te werken als rentmeester.

Die opdracht geldt ook voor het beheer van geld en goed in de meest brede zin van het woord. Ongeacht meer of minder welstand.

Zowel burger als overheid dienen zich te realiseren dat alles wat ons ter beschikking staat in wezen slechts 'leengoed' is, waarmee moet worden gewerkt tot eer van de Here God. 'Om U te dienen'!

Daar waar de mens het zicht op die opdracht verliest, voeren egoïsme en materialisme de boventoon. Dat kan leiden tot een hebzucht die benauwend is.

Arbeid is een roeping en plicht voor de mens om in zijn levensonderhoud te voorzien. Wie door ziekte, handicap, ouderdom of anderszins niet in staat is te werken, heeft recht op hulp en bijstand.

Naar de normen van recht en gerechtigheid heeft de overheid de taak waar nodig corrigerend en regulerend op te treden.

Maar de overheid mag niet allerlei verantwoordelijkheden uit handen nemen van de burger. Dat is op grote schaal gebeurd in Nederland. We zijn daarmee ver opgeschoven in de richting van een verzorgingsstaat: de overheid regelt alles.

Meer dan 66% van het nationaal inkomen wordt uitgegeven aan collectieve lasten. Dat is veel te veel. Er is sprake van een structurele ontsporing met meer en meer uitschakeling van

de eigen verantwoordelijkheid van de burger als individu en van de samenlevingsverbanden, waarin hij leeft en werkt.

Dat in onze dagen de economie stagneert, steeds meer mensen werkloos worden en de inflatie doorwoekert, is toe te schrijven aan een drietal structurele ontsporingen in het economisch leven:

- het falen van het systeem van de overleg-economie. Werkgevers, werknemers en overheid overleggen wel, maar niemand is in staat de ander aan zijn afspraak te houden.

De resultaten van het overleg blijken bovendien af te hangen van de verwachtingen van de betrokken partijen, dat men er in zal slagen de kosten van de afspraak op anderen te kunnen afwentelen. Mede daardoor is er een beloningsstructuur ontstaan die niet in vergelijking staat tot de geleverde prestatie. We geven al jaren meer uit dan we verdienen.

- de rol van de overheid die teveel wordt gezien als de grote herverdelers van geld en goed, terwijl de overheid slechts een beperkte taak in deze heeft.

- het handhaven van de volledige werkgelegenheid tot elke prijs, hoewel dit primair geen overheidstaak is.

Dat alles vraagt niet om wat correcties of ombuigingen, maar om een andere structuur, zij het dat die slechts via de weg van de geleidelijkheid kan worden bereikt. Van de burger vraagt dit naast opofferingen en een meer sobere levensstijl ook meer zicht op de eigen verantwoordelijkheden die hij van Godswegen in de samenleving heeft. Werkend als rentmeester en dienstbaar in liefde tot de naaste.

Gelet op de zondige aard van de mens en de gebroken wereld waarin we leven zal de overheid om alles ordelijk en in goede banen te laten verlopen zowel corrigerend als stimulerend en aanvullend bezig moeten zijn.

Maar dat is een geheel ander overheidsbeleid dan nu wordt uitgevoerd. Vanuit deze uitgangspunten komt de RPF tot de volgende voorstellen:

46 *Levensstijl*

De mens is geroepen om op verantwoorde wijze met geld en goed om te gaan. Er is en er wordt nog te veel geleefd uit de gedachte dat 'het niet op kan'. Versobering van levensstijl en een verantwoord consumptiegedrag kunnen niet dwingend worden voorgeschreven, maar dienen terwille van de opdracht die we hebben wel op alle mogelijke manieren te worden gepropageerd en gestimuleerd.

De overheid moet in haar eigen beleid het goede voorbeeld geven.

47 *Andere structuur*

Er moet een structurele ombuiging komen in de richting van een markt-economie, waarbij prijzen en lonen meer worden bepaald door vraag en aanbod in het ruilverkeer.

Prijzen en lonen kunnen niet voor alle sectoren in het economische verkeer van hogerhand worden vastgesteld. Dit moet per onderneming gebeuren.

De overheid heeft in een stelsel van ondernemingsgewijze productie een aanvullende, corrigerende en desgewenst stimulerende taak.

De gedachte om te komen tot een

kaderwet voor een bedrijfstakgewijze overlegstructuur moet worden afgewez-zen.

Het aandeel van de overheidsuitga-ven in het Nationaal Inkomen moet aanzienlijk worden teruggebracht. De collectieve lasten vergen nu 66,1% van het nationaal inkomen. Dat is on-geveer twintig procent te hoog.

De beloning van het overheidsperso-neel moet worden losgemaakt van die in het bedrijfsleven. Er dient een eigen salaris- en arbeidsvoorwaardenbeleid voor ambtenaren te komen.

Een verdere nivellering van lonen en inkomsten moet worden tegengegaan. De uitgangspunten van het beleid wor-den teveel bepaald door het gelijk-heidsideaal. Nivellering neemt de prik-kel tot inspanning en het dragen van verantwoordelijkheid weg. In het hui-di-ghe beleid zijn de grenzen van de recht-vaardigheid overschreden.

Prestatie en ijver moeten de algeme-ne criteria van de loonbepaling zijn.

48 *Inflatie*

Inflatie is een groot kwaad in de sa-menleving. Een juiste afweging van baten en lasten in de economie wordt daardoor onmogelijk.

Met het oog op inflatiebestrijding moet de overheid alles doen om de be-groting sluitend te maken of in elk ge-val het financieringstekort te beperken tot enkele procenten. Bij voorkeur zon-der belastingverzwaring. Voorts moet zoveel mogelijk worden afgezien van monetaire financiering (geldschep-ping). Gelet op de economische terug-gang moeten de automatische prijs-compensatie en de vakantietoeslag kri-tisch worden bekeken.

49 *Belastingen*

Het belastingstelsel vraagt om herzie-nig. Daarbij kan onder andere het plan-Hofstra als uitgangspunt gelden. De progressie in de belastingen moet worden verminderd en een verschui-ving van de directe naar de indirecte belastingen is wenselijk.

Belastingontduiking, het onrechtma-tig gebruik maken van gemeenschaps-gelden en het in stand houden van het zwart-geld-circuit zijn verwerpelijk. De overheid moet deze zaken tegengaan en waar nodig zwaar straffen.

50 *Werkgelegenheid*

De toenemende werkloosheid is mede het gevolg van de falende overleg-eco-nomie en de verkeerde beloningsstruk-

tuur die het rendement van het be-drijfsleven hebben aangetast. De be-drijven moeten meer ruimte krijgen voor investeringen en de sociale lasten moeten worden beperkt.

Naast het kritisch bezien van het systeem van de minimum-jeugdlonen en het bevorderen van deeltijdbanen voor werklozen zal aandacht moeten worden gegeven aan het aanvullende werken beleid.

Bij het tewerkstellen zal de prioriteit moeten worden gegeven aan kostwin-ners. In het kader van de sociale verze-kering zal moeten worden nagedacht over het invoeren van een gezinsinko-men.

De overheid dient het geven van subsidies aan in nood verkerende be-drijven sterk te beperken. Het middel is erger dan de kwaal en leidt tot con-currentievervalsing. Wel moet de ove-rheid met het bedrijfsleven zoeken naar wegen kleinschalige bedrijven in stand te houden en het aantal uit te breiden. Het verstrekken van startsubsidies en investeringsfaciliteiten dient te worden overwogen.

51 *Export*

Export is voor Nederland van levensbe-lang. Onze exportpositie wordt niet al-leen bepaald door de kwaliteit van de produkten, maar ook de prijs. Het Ne-derlandse bedrijfsleven zal in ons aller belang meer armslag moeten krijgen. Zonodig met exportpremies en/of in-vesteringsfaciliteiten.

Voor buitenlandse bedrijven moet het aantrekkelijker worden zich in Ne-derland te vestigen. Een betere infra-structuur is daartoe noodzakelijk.

52 *Sociale uitkeringen*

Wie buiten zijn of haar schuld werk-loos wordt of arbeidsongeschikt raakt, mag met recht rekenen op een sociale uitkering. Misbruik van sociale voorzie-ningen moet krachtig worden bestre-den en zo mogelijk gestraft.

Met verruiming van het begrip 'pas-sende arbeid' en door middel van om-en herscholing moet echter meer wor-den gedaan om het aantal mensen dat niet actief is in het arbeidsproces te beperken. Dat vraagt ook inzet en op-offeringen van de betrokken burger.

Er moet worden gestreefd naar een geleidelijke ombuiging van het stelsel van volksverzekeringen naar een rege-ling die meer kans biedt aan de vervul-ling van de opdracht tot persoonlijke verantwoordelijkheid en de ontplooiing van de samenlevingsverbanden. De sa-

menleving dient zo ingericht te zijn, dat het voor ieder individueel mogelijk is om te zien naar 'wezen en weduwen in hun druk' (Jac. 1 : 27).

Tevens dient in de samenleving ruimte te zijn voor het 'draagt elkaars lasten' (Gal. 6 : 2), evenwel zo, dat het draagvlak van de premiebetalers eerder vergroot dan verkleind dient te wor-den.

Het ziekteverzuim in de ondernemin-gen kan worden bestreden door een verbetering van het arbeidsklimaat, een scherpere controle op ziekteklach-ten en de invoering van een eigen risi-co. Te denken valt aan het niet uitke-ren van loon en salaris over de eerste twee dagen van het ziekteverlof, en het herzien van zwangerschapsverlof voor de werkende gehuwde vrouw.

Financiële bijstand aan gescheiden niet-kostwinners en minderjarigen dient kritischer te worden bezien.

De mate waarin een onderneming bijdraagt tot goede arbeidsomstandig-heden moet tot gelding worden ge-bracht in het vaststellen van de hoogte van de premies ingevolge de arbeids-ongeschiktheidswet.

De sociale wetgeving moet worden vereenvoudigd. Concentratie van enke-le meeromvattende regelingen (b.v. ABW, AOW etc.) is zodoende moge-lijk. Dit kan de overzichtelijkheid be-vorderen, kosten besparen, inkrimping van administratief personeel tot gevolg hebben en de controle vereenvoudi-gen.

53 *Ondernemingsraden*

Bij het regelen van de medezeggen-schapsverhoudingen binnen de onder-nemingen moet rekening worden ge-houden met het eigensoortige karakter van het gezag in de onderneming. Me-debeslissingsrecht van de werknemers inzake sociale zaken is noodzaak.

Op economisch gebied moet de on-dernemingsraad het recht van advies hebben. Medebeslissingsrecht in deze is ongewenst, omdat op dit terrein snel en vertrouwelijk moet kunnen worden gehandeld. Wel dienen werkgevers hun grote verantwoordelijkheid tegen-over de persoonlijke belangen van de werknemers te beseffen. Vaak zijn er op dat terrein tekortkomingen te signa-leren.

In de huidige omstandigheden van economische recessie e.d. lijkt het niet wenselijk om te komen tot arbeidsver-korting zonder evenredige aanpassing van de lonen.

Gelet op de grote waarde van het midden- en kleinbedrijf zal de overheid gelijke economische voorwaarden moeten scheppen voor zowel het midden- en kleinbedrijf als voor het grootbedrijf. Samenwerking van ondernemingen uit het midden- en kleinbedrijf moet worden bevorderd.

De overheid dient prijsdiscriminatie en het verkopen van goederen als lok-artikel beneden de integrale kostprijs tegen te gaan.

De overheid moet het onderzoek naar nieuwe financieringsvormen voor het midden- en kleinbedrijf stimuleren. Vooral zal gezocht moeten worden naar financieringsvormen, waarbij rente en aflossing afhankelijk zijn van het bedrijfsresultaat.

Er moet voor de detailhandel een samenhangend geheel van dag- en avondonderwijs komen, dat gericht is op het verbeteren van het vakmanschap in de ambachtelijke en dienstverlenende sectoren. Regionale onderwijscentra moeten zoveel mogelijk rond de bestaande middelbare detailhandelscholen worden opgericht.

Om de voorlichting te verbeteren dienen de vele advies- en voorlichtingsinstellingen ten behoeve van het midden- en kleinbedrijf te worden gebundeld.

De uitbouw van regionale dienstencentra moet worden bevorderd.

55 *Land- en tuinbouw*

Land- en tuinbouw, alsmede de daarmee nauw verbonden ondernemingen, dragen niet alleen zorg voor de voedselvoorziening van eigen land, maar hebben zich ook ontwikkeld tot een zeer belangrijke exporteur van Nederlandse producten. Deze krachtige positie, waarmee zij in feite vergeleken kan worden met een speerpunt-industrie is opgebouwd door voortdurend intensief onderzoek, de ontwikkeling van nieuwe producten en de handhaving van zo hoog mogelijke kwaliteitsnormen.

Ondanks hevige buitenlandse concurrentie is de agrarische sector een wezenlijk steunpunt in onze volkshuishouding en levert een belangrijke bijdrage zowel aan de werkgelegenheid als de betalingsbalans van ons land. Wil ook deze tak van bedrijvigheid in de huidige economische situatie niet ten onder gaan, dan is het de hoogste tijd dat deze meer ruimte geboden wordt voor een evenwichtige ontwikkeling. Meer dan andere bedrijfstakken is de agrarische sector afhankelijk van de

niet door de mens te beïnvloeden weersomstandigheden en van sterk wisselvallige prijzen voor bepaalde producten. Men staat dan ook voor de noodzaak om voldoende te reserveren teneinde eventuele tegenvallers zelfstandig op te kunnen vangen, én voor de instandhouding van het voor het bedrijf noodzakelijke vermogen. Al sinds jaren laat het fiscale en economische klimaat in ons land dat niet toe.

Het ontbreken van voldoende inkomenszekerheid, bij lange arbeidstijden, grote gebondenheid aan het bedrijf, sterk gestegen energiekosten en andere lasten hebben er toe geleid dat er een te zware wissel wordt getrokken op de veerkracht van met name de kleine agrarische ondernemer. Deze is vaak gedwongen om 60 à 70 uur per week te werken samen met de gezinsleden, voor een inkomen dat rond het minimumloon ligt. Hierbij dient ook bedacht te worden dat de rendementen op land, gebouwen en inventaris reeds jaren op een veel te laag niveau liggen.

Het lastenniveau in de land- en tuinbouw dient te worden bijgesteld o.a. in de fiscale sfeer. Daardoor zal het mogelijk worden met het buitenland te concurreren op een vergelijkbare basis.

Het recht op grondbezit, de vrije beschikking over en de vrije verhandelbaarheid van grond moet zoveel mogelijk gehandhaafd blijven. Grond is schaars in Nederland. Bij de vaststelling van uitbreidingsplannen, de aanleg van wegen enz. moet elke verspilling van grond worden voorkomen. Bij onteigening moet aan de eigenaar en de gebruiker een reële vergoeding van de waarde en schade worden uitgekeerd.

In samenwerking met de landbouworganisaties moet de regering, de voorlichting, het onderwijs en onderzoek krachtiger ondersteunen en speciale aandacht geven aan:

- productontwikkeling en diversificatie
- verbetering van productieomstandigheden, intern zowel als extern
- kwaliteitsbeheersing en verbetering
- exportbevordering en markontwikkeling
- energiebesparing
- een doeltreffende aanpak van mestoverschotten
- een actievere rol van het Borgstelingsfonds voor de landbouw bij de realisering van de bovengenoemde doeleinden.

Bij de ontwikkeling van de landbouw heeft de EEG een belangrijke rol gespeeld. In het binnen EEG-verband

te voeren landbouwbeleid zal speciale aandacht moeten worden geschonken aan de volgende facetten:

- het uitwerken van uniforme kwaliteitsnormen, ook geldende voor in- en uitvoer
- het tegengaan van invoer tegen abnormale voorwaarden uit derde landen
- het harmoniseren van de concurrentie-voorwaarden binnen de EEG
- het beschikbaarstellen van producten die zich daarvoor lenen als voedselhulp in het kader van de ontwikkelingsamenwerking.

In het kader van het behoud van natuur en landschap moet de overheid er op toezien dat er voldoende armslag blijft voor de agrarische ondernemer om, onafhankelijk van overheidssteun, een optimale bedrijfsvoering te kunnen realiseren.

De agrarische ondernemer is en blijft de eerst aangewezen voor het in standhouden van een goed milieu in zijn omgeving.

Overheid en landbouworganisaties dienen daarbij zonodig corrigerend op te treden.

56 *Visserij*

De internationale positie van de Nederlandse visserij is door allerlei oorzaken ernstig verzwakt. De stijging van de brandstofprijzen (zo'n 80% van de exploitatiekosten) en de ingestelde vangstbeperking met alle administratieve rompslomp van dien zorgen voor grote problemen in deze oer-Nederlandse bedrijfstak.

De overheid heeft op internationaal niveau de visserijbelangen onvoldoende verdedigd en te weinig begrip opgebracht voor de specifieke problemen in deze bedrijfstak. Gelet op de ingewikkelde problemen is het aanstellen van een staatssecretaris voor visserijzaken noodzakelijk.

In nauw overleg met het bedrijfsleven zal de overheid tot een doelmatiger beleid moeten komen dat meer op de praktijk in de visserij is gericht. De registratieplicht dient te worden afgeschaft en de overmatige administratieve verplichtingen die de vissers worden opgelegd moeten drastisch vereenvoudigd worden.

Indien door factoren van buitenaf de visserij aan banden gelegd wordt, dient de overheid de getroffen op adequate wijze schadeloos te stellen.

Naast het onderzoek naar energie besparende technieken en vismethoden zijn maatregelen nodig om de brandstofprijzen voor de visserij op een werkbaar niveau te kunnen brengen en houden.

Op visserijgebied heeft de EEG nog weinig goeds gebracht.

De regelingen inzake de vangstbeperking zijn sterk in het nadeel van de Nederlandse visserij uitgevallen. Daarbij komt nog dat andere EEG-lidstaten niet zo streng toezien op het naleven van de regels. De Nederlandse visser is daarvan de dupe.

Onze overheid moet zich in EEG-verband veel meer inzetten voor de Nederlandse visserij door op te komen voor de historische zeerechten en de vangstgebieden.

Beschermende benadering van andere EEG-landen om de eigen visserijbelangen veilig te stellen verhindert een tot standkoming van een goed Europees visserijbeleid. Daarom moet Nederland die benadering aan de kaak stellen en bestrijden.

De overheid zal via overleg in EEG-verband dienen te voorkomen, dat andere landen hun visserijgrenzen naar willekeur vaststellen. Zeerechten en vangstgebieden van Nederlandse vissers worden daardoor aangetast. De eigen 12-mijlszône dient in dit verband beter te worden beschermd.

In samenwerking met de visserijorganisaties dient de regering te streven naar:

a Verdediging van de belangen van de Nederlandse visserij, beter dan tot nu toe in EEG-verband het geval is geweest.

b Verbetering van de positie van de visserij, o.m. door het visserij-onderwijs en het biologisch onderzoek te bevorderen.

In EEG-verband dient de regering de volgende punten van beleid na te streven:

a Europese viswateren moeten in principe open staan voor alle vissers uit deze lidstaten. Het claimen van exclusieve visserijzônes moet afgeschaft worden.

b Het vissen in Europese wateren door niet-lidstaten dient drastisch beperkt te worden.

c In het kader van de visstandbescherming zal aan de belangen van de consumptievisserij prioriteit gegeven moeten worden boven de industrievisserij.

d Een voor alle lidstaten geldende geharmoniseerde regeling voor de controle op de naleving van aan de visserij opgelegde maatregelen zal moeten worden ontworpen.

e Invoer van visserijproducten tegen abnormale voorwaarden uit derde landen dient te worden tegengegaan.

f Een voor ieder van de lidstaten rechtvaardig werkend vangstverdelingsbeleid zal tot stand moeten komen, waarbij de volgende zaken dienen te worden geregeld:

a Vaststelling van een maximum aantal vangstscheepen, gekoppeld aan een capaciteits- of PK-stop en een lengtemaximum van de boomkor.

b Vervanging van de registratieplicht door vaststelling van een maximum aantal visdagen en uitbreiding van de stillig-periode.

c Opheffing van de logboek-controle verdient ernstige overweging.

d Een doeltreffende en realistische biologische controle en begeleiding van de vissers, waarbij naast de biologische aspecten ook de sociaal-economische effecten tot hun recht komen.

Voor vissoorten, die in versterkte mate voorkomen en dus niet overbevist zijn, moet bevinging binnen redelijke grenzen mogelijk gemaakt worden.

V Om U te dienen in beheer over natuur en energiebronnen

57 *Uitgangspunten*

De mens kreeg van de Here God de opdracht de aarde te 'bebouwen en te bewaren'.

Het beheer over de schepping en de natuurlijke hulpbronnen die in de schepping liggen besloten, vraagt dan ook speciale aandacht. Om de Here God ook hierin naar Zijn Woord te dienen. Een verantwoord beheer laat geen ruimte voor verkwisting. Maar al te vaak is de mens overdadig en op onverantwoorde wijze omgesprongen met het pand dat hem is toevertrouwd.

Mogen we allerlei ontwikkelingen in ons leven als een zegen ervaren, we hebben ons te weinig beziggehouden met de schadelijke neveneffecten die met name de industriële ontwikkeling kent. Verontreiniging van lucht, water en bodem heeft verontrustende vormen aangenomen. Zowel de individuele burger als de overheid heeft de opdracht de schepping goed te beheren.

In het milieubeleid moeten de sociaal-economische belangen meer dan tot nu toe is gebeurd zorgvuldig worden afgewogen tegen de milieubelangen.

Nimmer heeft de mens het recht de schepping uit te putten en te gronde te richten terwille van het handhaven van de welvaart. In de discussie en ook de politieke besluitvorming speelt overigens in dit opzicht een geforceerde belangentegenstelling een te grote rol. Ook al mag de regel 'de vervuiler betaalt' worden gehandhaafd, in onze verzorgingsstaat worden de lasten van een ontwikkeling, waarvan we allemaal profiteren, al te vaak afgewenteld op b.v. ondernemingen en agrarische bedrijven. Mede omdat de burger in onze

dagen allerlei vormen van stank- en geluidsoverlast b.v. minder acceptabel vindt dan vroeger.

In het energiebeleid moeten we ons realiseren dat olie en gas opraken en duurder worden en daarmee ook een grotere rol zullen gaan spelen op het politieke strijdtoneel.

Energie is nodig om onze samenleving leefbaar te houden. Voor de toekomst is het een zaak van wijs beleid dat we niet afhankelijk worden van één energiebron. In dat verband is het niet reëel te veronderstellen dat alternatieve energiebronnen als zonne-, wind-, getijde- en kernfusie-energie ons op korte termijn uit de brand zullen helpen.

Het volledig overschakelen op steenkool levert eveneens problemen op van milieu-technische aard, zoals luchtverontreiniging en afvalstoffen zoals kolen-as.

Rest de kernenergie. Dat is een heet hangijzer in onze dagen vanwege de nog niet volledig opgeloste problemen rond de verwerking van het afval uit kerncentrales. Overigens is de voorlichting in deze vaak eenzijdig. Een maatschappelijke discussie, mits alle beschikbare informatie objectief ter tafel komt, is zeker zinvol. Wel moeten we er aan vasthouden, dat de beslissing en de verantwoordelijkheid over het te voeren beleid in deze zeer belangrijke zaak bij regering en parlement blijft. Genomen beslissingen moeten dan worden gerespecteerd. Het één en ander brengt de RPF tot de volgende actiepunten:

58 *Milieubeleid*

Een sluitende milieuwetgeving is zeer

gewenst. Alle tot vervuiling van het milieu aanleiding gevende activiteiten moeten worden beperkt. Een regelmatige rapportage van schadelijke vloeistoffen is noodzakelijk geworden, zonder dat het vrije ondernemerschap onnodig aan banden wordt gelegd. Bovendien moet er rekening worden gehouden met de markt- en eigendomsverhoudingen.

Goedlopende bedrijven, die tengevolge van milieuwetten in financiële problemen raken, dienen een tijdelijke subsidie te krijgen om de werkgelegenheid niet onnodig in gevaar te brengen. Milieukosten moeten zoveel mogelijk in de kostprijs van het produkt worden doorberekend. Niet alleen de producent, maar ook de consument die een bepaald produkt wenst, draagt verantwoordelijkheid.

Het storten van afvalstoffen zal moeten worden beperkt. Alleen afvalstoffen die niet op een andere manier kunnen worden verwerkt en ook geen schade toebrengen aan het milieu komen voor storting in aanmerking. Wettelijke maatregelen in deze moeten worden uitgebreid. De nakoming moet streng worden gecontroleerd. Mogelijk met als consequentie dat bepaalde bedrijvigheden moeten worden gestopt zolang er geen oplossing is voor het afval.

Onderzoek naar hergebruik van grond en afvalstoffen (recycling) dient van overheidswege zoveel mogelijk te worden gestimuleerd.

De overheid dient het voorlichtende werk te stimuleren van producenten- en consumentenorganisaties op het gebied van kwaliteitsverbetering van het produkt, en gebruik van duurzame, energiebesparende verbruiksgoederen.

De milieu-eisen in de internationale c.q. Europese milieuwetgeving dienen zoveel mogelijk op elkaar te worden afgestemd om concurrentiebevordering c.q. vervalsing te vermijden.

Het is gewenst dat het Europese Hof van Justitie bindende uitspraken doet ten aanzien van de naleving van internationale afspraken op het gebied van grensoverschrijdende milieuverontreiniging.

59 *Energie*

Onderzoek naar nieuwe energiebronnen en experimenten met alternatieve vormen van energievoorziening verdienen krachtige steun. Daarnaast moet de burger — waar mogelijk door de overheid gestimuleerd — bij het dragen van eigen verantwoordelijkheid alles doen om zuinig te zijn met energie. Minder royaal met gas, water en licht behoeft geen aantasting van het leefklimaat te betekenen.

Het energiebesparend beleid zal onder meer de volgende beleidsmaatregelen moeten bevatten:

- a* uitbreiding en stimulering van isolatie van verwarmde ruimten
- b* actief bevorderen van het toepassen van warmte/kracht-centrales bij de industrie
- c* vergroting van de financiële bijdrage aan energiebesparingsprojecten (zoals stadsverwarming, toepassen warmtepomp),
- d* invoering van etikettering van energieverbruik,
- e* vergroting van het budget voor energiebesparingsonderzoek,
- f* energieprijjs-tijdingen niet meer opnemen in de prijscompensatie, zodat de burger de stijging van de energiekosten zelf draagt.

De kerncentrales in Borsele en Dodewaard moeten in werking blijven om energie te produceren en de kennis alsmede ervaring met de kernenergie te vergroten. Zodra een aanvaardbare oplossing is gevonden voor verwerking en dumping van het afval uit de kerncentrales is een uitbreiding van het aantal kerncentrales aanvaardbaar. Het noodzakelijke geologische onderzoek naar de stabiliteit van de zoutkoepels in Nederland dient ter hand te worden genomen.

60 *Roken*

Het roken in openbare gebouwen moet zoveel mogelijk worden tegengegaan.

De maximumsnelheid op autosnelwegen moet op 120 km per uur worden gebracht, maar dient dan scherp te worden gecontroleerd.

Uit oogpunt van de openbare functie van de overheid in het kader van de energiebesparing dient de verlichting van de auto-snelwegen en verkeerspleinen tussen 23.00 u. en zonsopgang te worden aangepast aan het verkeersaanbod.

Om meer dan één reden is het wenselijk de mogelijkheid serieus te onderzoeken eenmaal per maand een auto-vrije zondag vast te stellen.

Bij nevelachtig weer en regen, alsmede gedurende het gehele etmaal in de periode van 1 november tot 1 maart, dient het snelverkeer zowel in als buiten de bebouwde kom dimlicht te voeren.

Bewoners van de Wadden-eilanden, alsmede die van Zeeuws-Vlaanderen dienen voor zich persoonlijk gratis gebruik te kunnen maken van de betreffende veerdiensten.

Initiatieven die beogen het particulier autogebruik tijdens de spitsuren te beperken, dienen te worden gesteund.

62 *Binnenvaart*

Gelet op de overbelasting van ons wegennet is het noodzakelijk het vervoer per schip en rail te bevorderen.

63 *Uitgangspunten*

Het behoort in principe tot één van de eerste verantwoordelijkheden van de burger voor eigen woonruimte te zorgen. Eigen woningbezit moet dan ook voor iedereen tot een reële mogelijkheid worden. Om U zodoende ook te dienen met huis en erf.

Na de Tweede Wereldoorlog waren overheidsbemoeiing en subsidies nodig om de woningbouw weer op gang te brengen. Na verloop van tijd is de noodzaak daartoe afgenomen, maar de diverse regeringen in de naoorlogse jaren hebben zich echter in onvoldoende mate gerealiseerd, dat de overheid ook op het terrein van de volkshuisvesting slechts een beperkte taak heeft.

Inmiddels is er een door subsidies en verordeningen overwoekerd beleid ontstaan, dat voor de gemeenschap onbetaalbaar is geworden. Bovendien is de burger ten onrechte een stuk eigen verantwoordelijkheid uit handen genomen.

Terwijl de reële inkomens van vrijwel alle burgers in de laatste dertig jaren enorm zijn gestegen, is het de burgers in het algemeen te gemakkelijk gemaakt in aanmerking te komen voor een gesubsidieerde woningwetwoning.

In het bestedings- en spaarpatroon moet de burger er van jongsafaan van uit gaan, dat er geld beschikbaar moet komen voor de koop van woonruimte. De overheid moet dit streven op allerlei manieren stimuleren, omdat uiteindelijk het eigen woningbezit de staat veel kosten bespaart en de burger meer gemotiveerd wordt zich in te zetten voor het verkrijgen van een waardevol bezit als een huis is.

Het beleid van de afgelopen jaren,

alsmede het ontlopen van een stuk eigen verantwoordelijkheid door de burgers is er oorzaak van dat er nu sprake is van een structureel verkeerd woningbouw- en volkshuisvestingsbeleid. Dat komt ook tot uitdrukking op het terrein van de huren.

Maar liefst 500.000 huurders wonen in Nederland te goedkoop, terwijl een even groot aantal mensen wordt gesteund met individuele huursubsidies die de overheid vele miljoenen kosten.

Nu de hoogconjunctuur voorbij is, loopt de overheid met dit volkshuisvestingsbeleid vast. Als het beleid niet wordt gewijzigd, zullen naar het zich laat aanzien de reeds aangegane verplichtingen een bijna volledige bouwstop en toenemende werkloosheid in de bouw veroorzaken. En dat terwijl er nog sprake is van ernstige woningnood.

De eis om de 'rechten' op woonruimte voor personen vanaf 18 jaar en ouder hoe dan ook te honoreren, legt daarbij een onaantvaardbare druk op het huisvestingsbeleid.

Daarnaast is er een toegenomen vraag naar gesubsidieerde woonruimte door het vergrote aantal echtscheidingen.

Het kraken van leegstaande woningen om met geweld het recht 'te halen' is ontoelaatbaar.

Woningbouw, uitbreiding van industrie enz., zijn onlosmakelijk verbonden met het indelen van de nog beschikbare ruimte in ons overbevolkte land. De overheid is vooral in de fase van de beleidsvoorbereiding op een sterk uniformerende wijze bezig de schaarse ruimte in te delen. Daarbij wordt gebruik gemaakt van wetenschappelijke

planningsmethoden (zoals blauwdrukplanning, Graviteitsmodel) plan-procedures, regels en verordeningen.

Hand-in-hand gaande met overspannen verwachtingen van de planologische en sociale wetenschap heeft het één en ander geleid tot de zogenaamde groeikern-ideologie. Daarbij wordt de ruimtelijke problematiek in het Noorden van ons land in principe op dezelfde wijze aangepakt als in de overbevolkte Randstad. In de fase van uitvoering worden burgers en vaak ook gemeenten en de bedrijven gereduceerd tot radertjes, waardoor de onderscheiden verantwoordelijkheden niet meer kunnen worden gedragen.

Onder de vlag van het 'algemeen belang' wordt alles wat ruimtelijke ordening betreft planmatig door de centrale overheid geregeld. Daartegen rijst meer en meer verzet van de kant van de burgers die zich in toenemende mate bewust zijn geworden van de problemen in de eigen directe leefomgeving.

Aktiegroepen maken soms terecht bezwaar tegen allerlei ontwikkelingen, maar ze verhogen de spanning in de afweging van belangen tussen b.v. de recreatieve, de natuurwetenschappelijke en de economische waarde van een beschikbare ruimte. Dat draagt niet bij tot een wezenlijke bezinning.

Bovendien wordt vaak een eenzijdig licht geworpen op 'deel-belangen'. Het pleiten voor meer inspraak van de burger kan zodoende zijn doel voorbij schieten. Daarom moet er ook op het terrein van de ruimtelijke ordening een andere aanpak komen. Hoe moeilijk dit ook mag zijn.

De RPF komt tot de volgende actiepunten:

Iedere burger moet in principe voor eigen woonruimte zorgen. De overheid moet daartoe stimulansen geven.

Het eigen-woningbezit zal krachtig moeten worden bevorderd mede door een goed spaarbeleid. Gedacht zou kunnen worden aan een nieuw woning-spaarplan (b.v. een woonzilervloot met extra overheidspremie) en het bevorderen van de bouw van zogenaamde optie-woningen (huurders met recht van koop) en afschaffing van de overdrachtskosten. Kopen moet zodoende aantrekkelijker worden dan huren.

Het aandeel van de woningwetbouw in de jaarlijkse netto uitbreiding van de woningvoorraad zal geleidelijk moeten worden teruggedrongen ten gunste van particuliere koopwoningen en premie-huurwoningen. Daarvoor moet een taakstellend bouwprogramma komen ten behoeve van de totale bouwnijverheid.

Naast een lastenverlichting voor de bedrijven in de bouw, moeten ook de stichtingskosten voor de goedkopere huur- en koopwoningen worden verlaagd. Dat kan via een verlaging van het BTW-tarief, de variatie in verkaveling en verschijningsvorm meer in overeenstemming te brengen met de huur- en koopprijs, het bevorderen van bepaalde woningbouw-technieken en door de bewoners zelf voor binnenafwerking laten zorgen. Voorts worden de stichtingskosten lager als bouwondernemingen rechtstreeks in opdracht werken van particulieren, gemeenten of particuliere woningbouwcorporaties.

Gelet op de ongelijke spreiding van het woningtekort zal in de toekomst meer gewicht moeten worden toegekend aan beslissingen van plaatselijke overheden voor wat het woningbouwbeleid betreft. Deze besluiten moeten dan stoelen op een deugdelijk onderzoek naar de woningbehoefte ter plaatse.

De RPF bepleit herinvoering van de fiscale aftrek voor onderhoudskosten aan de eigen woning tot b.v. een maximum van f 10.000,—. Van deze maatregel verwacht de RPF enkele positieve effecten, zoals de stimulans voor eigen woningbezit, bestrijding van het zwarte geldcircuit, zodat de fiscus niets tekort komt en bevordering van de werkgelegenheid.

65 *Huwelijk*

Bij toewijzing van woonruimte en het verstrekken van vestigingsvergunningen

verdiene zij die wettig zijn getrouwd een voorkeursbehandeling. De bestaande wetgeving moet daartoe worden aangepast.

Het huur (subsidie) beleid zal drastisch moeten worden veranderd. Geleidelijk aan moeten de huren worden opgetrokken tot het niveau van wat woningen kosten om ze te bouwen en te onderhouden. Dat komt ook een rechtvaardige verdeling van de beschikbare woonruimte ten goede.

De RPF stelt de volgende maatregelen voor:

- a afschaffing van de zogenaamde object-subsidie en een compenserende huurafdracht van de huurders aan de woningcorporaties,
- b een strakker beleid van plaatselijke gemeentebesturen bij het toekennen van individuele huur-subsidies,
- c het niet evenredig met de huurverhoging laten meestijgen van individuele huursubsidies,
- d om de doorstroming van bewoners van woningwetwoningen te bevorderen moet het invoeren van een huurbelasting worden overwogen voor huurders van met overheidsgeld bekostigde (woningwet)-woningen, indien de huur minder dan een/zesde deel van het inkomen bedraagt.

Gezinnen met lage inkomens moeten aldus op den duur in de voor hen bedoelde woningwetwoningen terecht kunnen komen.

Het verhuren van kamers c.q. woonruimte moet veel aantrekkelijker worden door:

- a inkomsten uit onderverhuur en verhuur van de zelfbewoonde eigen woning moeten worden vrijgesteld van inkomstenbelasting,
- b het scheppen van meer mogelijkheden voor de verhuurder om huurders die zich ernstig misdragen weer uit hun woning te krijgen,
- c het afschaffen van de huurbescherming voor kamerhuurders in woningen die door de verhuurders zelf worden bewoond.

Gelet op het bestaande woonruimte-tekort en het toenemend aantal kraakacties stelt de RPF de volgende maatregelen voor:

- a het opnemen van uniforme Anti-Kraak-bepalingen in de Algemene Politie-verordeningen der gemeenten zodat men overal terstond kan ingrijpen,
- b het verminderen van beperkende maatregelen bij de verkoop van woningen,
- c de afschaffing van de 6% overdrachtskosten voor woningen, waarvoor al reeds bij de bouw BTW is betaald,

d verlaging van het tarief van de belasting op het rechtsverkeer bij de overdracht van andere woonhuizen.

66 *Ruimtelijke ordening*

De eenzijdige technische benadering van de ruimtelijke problemen volgens een eenmaal vastgesteld plan moet worden afgewezen. Vaak ligt achter de beoefening van de planning, het vormgeven van de inspraak en het strijd voeren voor deelbelangen een verborgen levensvisie ten grondslag die in strijd is met de bijbelse visie op het rentmeesterschap en de taak van de overheid. Het omgaan met de ruimte moet door overleg tussen burger en overheid meer dienstbaar worden gemaakt aan de eer van de Schepper. Dat vergt een beleid waarbij de overheid én de burgers hun beperkingen kennen.

De rechtsgrond voor het ruimtelijk ordenen van publieke eigendommen (als binnenwateren, rivieren, natuurgebieden etc.) verschilt wezenlijk van de rechtsgrond voor ruimtelijke ordening van particuliere eigendommen (grond en huizen).

Wanneer er behoefte is aan ruimte voor huizen, fabrieken en wegen zal er meer rekening moeten worden gehouden met de redelijke belangen van grondeigenaren.

De overheid dient een zorgvuldig beleid te voeren over de beschikbare natuurgebieden in rijksbezit en daar geen overbodige wegen en woongebieden aan te leggen.

Gestreefd moet worden naar het behoud van geconcentreerde natuurparken (b.v. op de Veluwe) en niet naar het maken van landschapsparken in landbouwgebieden waarvoor offers gevraagd worden van bepaalde groepen (b.v. agrariërs) en bewoners van huizen.

De plaatselijke overheden moeten zelf hun eigen bevolking kunnen huisvesten en de gelegenheid krijgen daarvoor de nodige woningen te doen bouwen.

67 *Markerwaard*

Gelet op het grote gebrek aan ruimte is het wenselijk dat de Markerwaard wordt ingepolderd. Daarbij moet voorzover mogelijk op redelijke wijze rekening worden gehouden met de rechten van de binnenvisserij en het behoud van de natuurwetenschappelijke waarde van dit gebied.

a Door de veroudering van de bebouwing in de binnensteden, alsmede door slecht onderhoud hiervan (om van verwaarlozing nog maar niet te spreken) is het probleem van de stadsvernieuwing ontstaan.

Ook kan worden geconstateerd dat de oude bebouwing over vrijwel de gehele linie niet meer voldoet aan de hedendaagse normen betreffende kwaliteit en woonwaarde.

Herstel en verbetering zal bevorderd moeten worden. Een factor hierbij is ook dat deze werkzaamheden veelal zeer arbeidsintensief zijn en dus de werkloosheid kunnen bestrijden. Daarom zal serieus moeten worden gewerkt om op dit gebied tot een versnelde uitvoering te geraken.

b Bij de financiering van de stadsvernieuwing zal de eigen verantwoordelijkheid van de gemeenten meer tot uitdrukking moeten komen.

De Waddenzee moet gelet op de eigen specifieke waarde als natuurgebied behouden worden.

VII Om U te dienen met kennis en vorming

70 *Uitgangspunten*

Opvoeding en onderwijs geven ouders en opvoeders een geweldige kans de Here God te dienen door jonge mensen in staat te stellen zich beter dienstbaar te maken aan het koninkrijk van Jezus Christus. Ouders dragen de eerste verantwoordelijkheid voor opvoeding en onderwijs en moeten hun kinderen met een liefdevolle begeleiding stimuleren en motiveren om in afhankelijkheid van de Here God de weg naar de volwassenheid te vinden. Opvoeding en onderwijs kunnen daarom niet waarde vrij zijn. De vrijheid van onderwijs, verankerd in artikel 208 van de Grondwet, is een groot goed. Elke poging om door wijziging van dit artikel of op andere wijze die vrijheid aan te tasten, moet met kracht worden tegengegaan.

Bepalingen inzake schoolbegeleidingsdiensten en exameneisen mogen de vrijheid van richting en inrichting van het onderwijs evenmin aantasten.

Aan de andere kant moet worden geconstateerd dat christenen zelf door apathie of het loslaten van de Bijbel als absolute norm een uitholling van het christelijk onderwijs van binnenuit bewerkstelligen.

Het christelijk onderwijs bewijst zijn bestaansrecht door zich via het schoolwerkplan inhoudelijk te onderscheiden van het openbaar onderwijs.

Het onderwijs wordt door bepaalde groepen gezien als instrument om tot maatschappelijke hervormingen te komen. Denkbeelden die voortkomen uit een humanistische mens- en maatschappijvisie mogen echter niet tot onderwijsdoel worden verheven en het doorbreken van het zogeheten rollen-

patroon is geen onderwijsdoel.

De steeds meer om zich heen grijpende ontwrichting in vele gezinnen (gebroken huwelijken, verwaarloosde kinderen, afbraak van gezagsverhoudingen etc.) mist zijn uitwerking in het onderwijsveld niet. Dat legt een extra last op de schouders van de onderwijsgevers.

De onderwijs-experimenten van de laatste jaren dragen ook niet bij tot een evenwichtige ontwikkeling van het onderwijs. In verband met bezuinigingsoperaties moeten lopende experimenten worden afgebouwd.

Er mag pas tot invoering van nieuwe vormen van onderwijs worden besloten, wanneer de deugdelijkheid daarvan in de proeffase duidelijk is aangetoond en daardoor voor grote groepen jongeren betere ontplooiingskansen worden geboden dan voordien.

Het verbeteren van de keuzemogelijkheden voor de jonge mensen die de scholen verlaten en het zoeken naar aansluiting bij het bedrijfsleven om zo de man en vrouw op de juiste plaats in de maatschappij te krijgen is van groot belang. Het is te verwachten dat er in de toekomst minder plaatsen zullen zijn voor de schoolverlaters en daarom verdient een zorgvuldige beoordeling en plaatsing van deze groep alle aandacht.

De RPF komt dan tot de volgende aktiepunten:

71 *Vrijheid van onderwijs*

De vrijheid van onderwijs naar richting, inrichting en oprichting mag niet worden aangetast. De overheid mag van het bijzonder onderwijs een schoolwerkplan verwachten, dat zich

duidelijk onderscheidt van het openbaar onderwijs. Binnen het openbaar onderwijs mag geen bevoordeling zijn van welke levensbeschouwelijke richting ook.

Overheidseisen met betrekking tot de deugdelijkheid van het onderwijs dienen beperkt te blijven tot het niveau en de kwaliteit er van.

De christelijke school is de school van de ouders. De best denkbare vorm van medezeggenschap. Verplichte en verregaande vormen van medezeggenschap van oudercommissies zijn in het christelijk onderwijs onaanvaardbaar. Schoolbesturen die te maken hebben met adviserende oudercommissies moeten het recht hebben eisen te stellen aan de toelating van de leden tot dergelijke oudercommissies.

Het recht op vrijheid van onderwijs op levensbeschouwelijke grondslag moet in alle fasen en geledingen van het onderwijs gestalte kunnen krijgen, zoals in streekscholen voor beroepsbegeleidend onderwijs en onderwijs aan volwassenen.

Het christelijk onderwijs heeft recht op christelijke schoolbegeleiding. Waar de mogelijkheid voor een christelijke schoolbegeleidingsdienst bestaat, moet deze dienst met een bedrag per leerling uit de algemene middelen worden bekostigd.

72 *Integratie*

Bij de integratie van kleuter- en basisonderwijs mag de leerplichtgrens niet verder worden verlaagd en moeten de verworvenheden van het kleuteronderwijs niet in gedrang komen.

Aangezien opvoeden een taak van de ouders is, kan deze niet aan derden

worden overgedragen. Het stichten van peuterspeelzalen en kinderdagverblijven, anders dan voor gehandicapte kinderen, moet niet worden gestimuleerd.

De overheid dient speciale aandacht te geven aan onderwijs van leerlingen in achterstandsituaties en aan onderwijs van cultureel-anders-georiënteerde leerlingen. De positie van het bijzonder onderwijs dient hierbij te worden erkend.

73 *Leerplicht*

De leerplicht tot 16 jaar blijft bestaan. Een kritische bezuiniging op de aard en de uitvoering van de partiële leerplicht is gewenst.

74 *Voortgezet onderwijs*

De totale middenschoolgedachte zoals geschetst in de Contourennota, moet worden afgewezen. De verscheidenheid aan gaven en talenten van de leerlingen komt in de middenschool niet tot haar recht.

De middenschool is in het huidige onderwijsstelsel niet uitvoerbaar omdat daarmee een te zware last wordt gelegd op het onderwijzend personeel.

Het werken met bredere uniforme basispakketten verdient aanbeveling teneinde de keuzemogelijkheden na de eerste fase van het voortgezet onderwijs te vergroten.

Binnen het aanbod van keuzevakken bij het algemeen voortgezet onderwijs dient ruimte te worden geschapen voor het vak algemene technieken. Bewaking van het eindniveau van de verschillende schoolsoorten in het VWO is van groot belang. Het vergroten van het aantal examenvakken is wenselijk.

Maatregelen die leiden tot een hogere maatschappelijke waardering van het lager beroepsonderwijs moeten worden gesteund.

Het kort middelbaar beroepsonderwijs, zoals dit zich ontwikkelt in de verschillende streken moet een mogelijkheid krijgen als alternatief te dienen voor jonge mensen die geen langere MBO-opleiding willen volgen. De spreiding van deze onderwijsvoorzieningen dient te geschieden op basis van levensbeschouwelijke denominaties.

In het kader van het leerlingwezen moeten cursussen worden toegekend aan samenwerkingsverbanden van scholen voor beroepsonderwijs en vormingsinstituten op levensbeschouwelijke grondslag.

Gelet op het probleem van de afnemende werkgelegenheid voor school-

verlaters dienen er wettelijke kaders te worden geschapen voor een betere samenwerking tussen scholen, regionale organen van het leerlingwezen, arbeidsbureaus en werkgevers in de regio.

De oprichting van contactcentra onderwijs/arbeid (COA) verdient steun.

75 *Scholing leraren*

Meesterschap is vakmanschap. Er moeten ruimere mogelijkheden komen tot bij- en nascholing van leerkrachten. In principe worden de cursussen toegewezen aan de desbetreffende opleidende instanties voor leerkrachten.

Mede als maatregel ter bestrijding van werkloosheid in het onderwijs, maar vooral ook in het belang van de leerling, moet er een verruiming komen van de regeling voor vervanging van docenten die afwezig zijn wegens ziekte of voor het volgen van bijscholingscursussen.

76 *Hoger onderwijs*

Toelating voor het hoger onderwijs dient te geschieden op basis van een, op de gekozen opleiding afgestemd, toelatingsexamen in plaats van loting.

Wetenschap kan niet waarde vrij worden beoefend. Met de ethische aspecten van wetenschapsbeoefening zal rekening moeten worden gehouden.

Wijsbegeerte en wetenschapsethiek behoren een plaats in de wetenschappelijke opleiding te behouden.

77 *Werkgelegenheid*

Ter bevordering van de werkgelegenheid is het wenselijk dat de minimale klassegrootte wordt verlaagd. Zowel bij het benoemings- als afvloeiingsbeleid dienen kostwinners een voorkeursbehandeling te krijgen.

Per huishouding behoeft in beginsel slechts één persoon kostwinner te zijn.

Binnen de Europese gemeenschap wordt gestreefd naar een wederzijdse erkenning van getuigschriften en diploma's.

VIII Om U te dienen tot welzijn

78 *Uitgangspunten*

De Bijbel leert dat het echte wél-zijn alleen te bereiken is door de dienst aan de Here God en het onderhouden van Zijn geboden. Daarop rust zegen.

De overheid kan ondanks alle goede bedoelingen het echte welzijn niet geven. Niettemin heeft de overheid in onze verzorgingsstaat tal van taken in deze sector naar zich toetrokken. Met de bedoeling de burger te dienen worden er jaarlijks vele miljarden aan subsidies uitgegeven voor cultuur, recreatie en maatschappelijk werk. Maar dit kan alleen zinvol en heilzaam zijn als dit gebeurt in de dienst aan de Here God.

Maar helaas is het omgekeerde het geval. De Here God krijgt niet de eer. In tegendeel. Door allerlei cultuur-uitingen wordt de naam van God openlijk gesmaad, ook door cultuur-uitingen waarvoor de overheid subsidie heeft gegeven. Denk in dit verband aan radio- en TV-programma's, allerlei uitingen van kunst die bestaan bij de gratie van overheidssubsidies of -financiering.

In die situatie kunnen we vaststellen, dat ondanks alle welvaart en materiële voorspoed tallozen het ware wél-zijn en geluk missen. Ondanks allerlei zogenaamde openheid en communicatie is er vaak grote eenzaamheid.

Levens van mensen lopen dood in het ongeluk en de verslaving aan alcohol en drugs grijpt om zich heen. Vooral bij jongeren, die door het verdwijnen van geestelijke waarden en normen in het leven het uitzicht en toekomstperspectief missen.

In deze situatie is meer dan ooit be-

hoefte aan hulpverlening.

De huidige ontwikkeling van het welzijnsbeleid dat de overheid voert, vervult met name de werkers in de kring van de evangelische hulpverlening met zorg. Christelijke instellingen worden min of meer gedwongen tot samenwerking met hulpverleningsinstanties die afwijzend staan tegenover het Evangelie.

Terwijl er wordt gesproken over hulpverlening op kleine en overzichtelijke schaal, is de overheid bezig met schaalvergroting en koepelvorming. In dit verband is het merkwaardig dat het ministerie van CRM bepaalt, dat er in diverse opvangcentra o.a. een minimumformatie moet zijn om voor subsidie in aanmerking te komen. Daarbij moet men de opzet van het overheidsbeleid en wat men noemt de 'algemeen aanvaarde criteria van Maatschappelijke Dienstverlening' accepteren.

Hulp aan een medemens lijkt daarvoor een technische en uniforme zaak te worden. Dan is er nog de eis tot democratisering, die een gevaar inhoudt voor de identiteit. Dit kan leiden tot de absurde situatie dat verslaafden ('cliënten' genoemd) in het bestuur van een vereniging of stichting moeten worden opgenomen.

Tot slot vormt ook een opname beleid gericht op de eigen regio een handicap voor christelijk hulpverleningswerk.

De zelfstandigheid en de eigen aard van de verbanden die bij de dienstverlening zijn betrokken, worden door de huidige welzijnsplanning van de overheid aangetast.

Met name de eigen verantwoorde-lijkheid van de burgers om de hun van

God gegeven roeping in deze te vervullen.

Het welzijnsbeleid van de overheid moet afgestemd zijn op de ware dienst aan de Here God en aangezien daarvan in Nederland geen sprake is, moet het beleid in deze drastisch worden gewijzigd.

De RPF komt derhalve tot de volgende actiepunten:

79 *Cultuurbeleid*

De overheid moet een cultuurontwikkeling tegengaan, waarin de naam van de Here God en Zijn eer worden gelasterd. Juist cultuur-uitingen vallen onder de norm van het Woord van God. 'Alles wat adem heeft love de Here'.

80 *Mediabeleid*

Het democratische omroepstelsel dat Nederland kent, is uniek en iets om dankbaar voor te zijn. De overheid moet in wetgeving en beleid de ruimte waarborgen voor een open omroepbestel en vrije pers.

De vrije meningsuiting is een groot goed, maar er zijn normen en grenzen.

Omdat ook de overheid in dienst van de Here God staat, moeten er maatregelen worden getroffen ter voorkoming van programma's en geschriften waarin de geest van wetteloosheid en revolutie wordt verspreid of die gevaar opleveren voor de veiligheid van de staat, de openbare orde, de geestelijke volksgezondheid en de goede zeden. Het instellen van een code-commissie voor TV, radio en pers is noodzakelijk.

Financiële steun aan noodlijdende bladen is ongewenst.

De zendtijd van Hilversum 4 moet tot 24.00 uur worden uitgebreid. Meer landelijke radio-zendtijd is niet haalbaar, mede gelet op de personele bezetting. De uitbreiding van de totale TV-zendtijd moet beperkt blijven tot ten hoogste één uur per dag indien kan worden aangetoond dat dit de kwaliteit van de programma's ten goede komt. Een gedeeltelijke ontkoppeling van de programma's van Nederland I en II moet worden afgewezen.

Om het omroepstelsel niet uit te halen, zal periodieke toetsing van het totale programma-pakket moeten plaatsvinden.

Bij het voor het eerst of opnieuw verstrekken van een zendmachtiging zal kritischer moeten worden gelet op de al dan niet aantoonbare verschillen van levensbeschouwelijke aard in de diverse programmacategorieën.

De omroepwet moet zodanig worden gewijzigd dat alle radio- en TV-programma's op draadomroepinrichtingen kunnen worden doorgegeven. De overheid moet ook de bevoegdheid krijgen buitenlandse programma's aan te wijzen die in ieder geval via de kabel doorgegeven moeten worden (b.v. Nederlands-talige programma's uit België). Er moet een mogelijkheid komen de buitenlandse programma's te toetsen aan de eisen van non-commercialiteit.

Binnenlandse gegadigden voor toegang tot kabeluitzendingen dienen aan dezelfde voorschriften te voldoen als die voor de draadloze uitzendingen.

Commercialisering van de omroep moet worden afgewezen. De STER-zendtijd dient niet te worden uitgebreid. Strenge maatregelen zijn nodig bij het in de handel brengen van programma's op plaat en cassette zonder dat daarvoor rechten zijn betaald. Ook het verhandelen van deze programma's door omroeporganisaties zelf, dient aan voorschriften te zijn gebonden.

De NOS is geen zendgemachtigde en is in de eerste plaats ter beschikking van de omroeporganisatie voor het leveren van de faciliteiten. Daarnaast kan de NOS programma's verzorgen in de gezamenlijkheid zoals het Journaal en nationale programma's.

81 Open school

De Open School-uitzendingen behoren niet tot de taak van de NOS. Het geven van onderwijs is niet waardenvrij. Ook bij het geven van onderwijs via moderne media is artikel 208 van de Grondwet waarin de vrijheid van on-

derwijs is verankerd van toepassing. In het kader van het open omroepbestel behoort deze vorm van onderwijs op levensbeschouwelijke basis te worden verzorgd door de diverse omroeporganisaties.

82 Subsidies

Het subsidiebeleid van de overheid moet drastisch worden veranderd. Alleen instanties die een breed maatschappelijk belang dienen, komen voor financiële steun van de overheid in aanmerking. In geval de overheid besluit tot subsidiëring, zal zij zich moeten beperken tot het verschaffen van de ontbrekende middelen en zal zij bij de subsidie-verlening de zelfstandigheid van de gesubsidieerde organisaties stellig niet mogen aantasten.

Cultuuruitingen en activiteiten die in strijd zijn met het Woord van God, gezagondermijnend werken en zedenkwetsend zijn, mogen niet worden gesubsidieerd.

Geldelijke steun aan toneel, muziek en andere kunstvormen dient zoveel mogelijk beperkt te blijven tot de amateuristische beoefening en de educatieve sector.

83 Monumentenzorg

Monumentenzorg is een nationale zaak. Een goede onderhoudsregeling voor het vele culturele erfgoed dat ons land bezit, is gewenst.

84 Sport en recreatie

De overheid moet het financieel mogelijk maken dat er, waar nodig, accommodaties komen voor sport en recreatie.

De opzet dient sober te zijn. Ook bij sportmanifestaties waarvoor de overheid subsidie geeft. Initiatieven moeten worden ontplooid om de zondag te vrijwaren van alle publiektrekkende sportwedstrijden al dan niet in competitieverband beoefend.

Er is een gericht beleid nodig om te bevorderen dat de burgers in eigen wijk meer mogelijkheden hebben tot actieve en passieve recreatie, zoals groengordels en speelplaatsen.

De kampeervet moet worden veranderd om het mogelijk te maken dat het kamperen bij particulieren wordt gestimuleerd.

Recreatieterreinen moeten aan hun doel kunnen blijven beantwoorden. Ze mogen niet het domein worden van exploitanten van pretparken.

De plaatselijke overheden moeten

hebben inzake het openstellen van sportaccommodaties. Naaktrecreatie op de stranden en elders moet worden tegengegaan.

85 Welzijnsbeleid

De RPF wijst de totstandkoming van de Kaderwet Specifiek Welzijn in de huidige vorm af, omdat deze wetgeving:

a de eigen identiteit van de welzijns/hulpverleningsorganisaties aantast c.q. daartegen onvoldoende waarborgen biedt.

b veralgemenisering c.q. uniforme opvatting van hulpverlening via gehanteerde 'algemene' criteria,

c categoriaal opereert, i.p.v. de mens in al zijn levensfasen benadert,

d desintegrerend werkt, derhalve generatiekloof bevorderend, familie/gezinsverband ondermijnend, etc.,

e steunt op een welzijnsplanning die vanwege haar gerichtheid op sociale categorieën van mensen (bejaarden, WAO'ers, WW'ers, verslaafden, jongeren etc.) in wezen onlogisch en innerlijk tegenstrijdig uitwerkt,

f gelet op het eenzijdig financieel economisch karakter van de voorzieningen niets bijdraagt tot de geestelijke weerbaarheid van degenen waarvoor deze welzijnsvoorzieningen van toepassing zijn.

De RPF pleit in ieder geval voor een zorgvuldiger uitvoering van reeds in werking zijnde uitvoeringsbesluiten en zou graag zien dat de overheid met alle belanghebbende instellingen in overleg trad om te zien of men wel op de goede weg is met dit welzijnsbeleid.

De RPF bepleit in het algemeen een sterke besnoeiing van de overheids-subsidies ten behoeve van het welzijnswerk, opdat de verantwoordelijkheid voor maatschappelijke dienstverlening en gezinsverzorging in grotere mate bij particuliere instanties wordt gebracht.

86 Bejaardenbeleid

Bejaarden behoren zolang mogelijk in eigen huis en omgeving te blijven. In geval van ziekte of handicap moet bij een eventuele opname rekening worden gehouden met de huwelijkspartner. Daarnaast moet er meer oog komen voor de verantwoordelijkheid binnen het familieverband voor de ouden van dagen. Vereenzaming en isolering kunnen daarmee worden teruggedrongen.

87 *Gehandicapten*

Gehandicapten moeten een zo volwaardig mogelijk en zelfstandige plaats in onze samenleving hebben, liefst in gezinsverband. Voorzieningen ten behoeve van de gehandicapte moeten worden uitgebreid evenals de beroepsopleiding, waardoor de kansen op deelname in het arbeidsproces worden vergroot.

88 *Hulp aan verslaafden*

De overheid dient met betrekking tot de preventie van alcohol- en drugsverslaving een veel aktiever (voorlichtings) beleid te voeren.

Bij de subsidiëring dienen christelijke opvangcentra, gelet op de totaliteit van de hulpverlening, niet achtergesteld te worden met andere instellingen.

89 *Emancipatiebeleid*

Er wordt in onze dagen overdreven aandacht besteed aan de noodzakelijk geachte emancipatie van de vrouw. Een staatssecretaris voor deze zaken is overdadige luxe.

De vrouw moet gelijke ontwikkelingskansen en rechten hebben in de samenleving met erkenning van eigen taak en geaardheid. De gehuwde vrouw heeft bewust gekozen voor de taak in het gezin en kan zolang deze taak wordt vervuld van de overheid geen volledige plaats in het arbeidsproces opeisen.

De opvoeding van de kinderen is een taak van de ouders en kan niet aan derden worden overgelaten.

Rechtse Volkspartij

Wat de Rechtse Volkspartij wil
(Urgentieprogramma)

.

RVP

Rechtse Volkspartij
Bovenweg 18
6721 HW Bennekom
Tel. 08389-43 86

1 Begroting sluitend maken door besparing op Overheidsuitgaven, en niet door belastingverhoging.

2 Vrije woningbouw om de woningnood op te lossen en de werkgelegenheid in de bouwsector te herstellen.

3 Vrije belastingvoet aan loon, inkomen en salaris tot f 15.000,— om een ieder de gelegenheid te geven eerst zijn gezin te onderhouden.

4 Afschaffing van de extra belasting, en van het ongelijke schenkings- en successierecht voor ongehuwden. Afschaffing van de B.T.W., van onroerend goed belasting, van loonbelasting op overuren.

5 Afschaffing van P.B.O.'s en andere dwanginstellingen die het eigendomsrecht zowel van ondernemer als van de werknemer aantasten, de democratie ondermijnen, en onnodig zware heffingen opleggen aan bedrijfsgenoten.

6 Wijziging van de Kieswet zodat cumulatie van Openbare functies wordt uitgesloten en iemand die als lid van een politieke partij bedankt of door de partij wordt geroyeerd zijn openbare functie(s) voor die partij moet neerleggen.

7 Wijziging van de Ruilverkavelingswet zodat dit alleen mogelijk wordt op vrijwillige basis.

8 Verlaging der salarissen van Ministers, Kamerleden, Gedeputeerden, Wethouders enz., tot het behoefte-element en terugbrenging van het aantal 2e Kamerleden van 150 tot 100 en dat der 1ste Kamer van 75 tot 50 zoals voorheen het geval was.

9 Beëindiging van een EEG-beleid waardoor vele Nederlandse bedrijven door concurrentievervalsing en fraude te gronde worden gericht.

10 Zolang ons land met begrotings-

tekorten kampt, ontwikkelingshulp alleen op vrijwillige basis, en niet door middel van belastingheffing.

11 Beëindiging van radio, pers en T.V. activiteiten dewelke Godslasterlijk, gezagsondermijnd of in strijd zijn met eerbaarheid en goede zeden.

12 Naleving der bestaande wetten zodat de staatsburger niet alleen plichten, maar ook rechten krijgt, en bescherming wordt geboden voor personen en bezittingen.

13 Erkenning van de rechten tot onafhankelijkheid der Zuid-Molukken en Nieuw-Guinea en wat de Nederlandse Antillen betreft, moet de bevolking aldaar recht op zelfbeschikking worden gegeven.

14 Vrije Recreatie zodat uitneembare zomerhuisjes, caravans, tenten enz. geplaatst mogen worden op elk terrein wat eigendom is, of waarvan de eigenaar schriftelijk toestemming heeft verleend.

15 Geen kiesdrempelverhoging zodat elke groepering die de kiesdeler haalt tot de Kamer (of elk ander openbaar lichaam) wordt toegelaten, reststemmen worden toebedeeld aan partijen die het dichtste de kiesdeler hebben benaderd, en lijstnummering in volgorde van het bepaalde aantal stemmen.

16 Geen bevuiling van bodem, lucht en water, en industrie zodanig van omvang en constructie dat het leefmilieu niet wordt aangetast.

17 Geen aantrekking van buitenlandse werknemers zolang bij ons grote werkeloosheid heerst, er een groot woningtekort is, de ruimte in Nederland hoog nodig is voor eigen volk, en het economisch belang niet opweegt tegen de veelvuldige problemen van allerlei aard, die buitenlandse werknemers

met zich meebrengen.

18 Geen fluoridering van drinkwater.

19 Geen verdere verhoging van de leerplicht, en werkvrijheid voor afgestudeerden.

20 Loonsverhoging, vakantietoeslag en dergelijke niet in procenten maar voor iedereen in gelijke bedragen.

21 Geen wetswijziging tot verruiming van Abortus Provocatus.

22 Geen subsidie aan kranten, waarvoor de lezer geen belangstelling heeft.

23 Verlaging van lasten voor zelfstandige ondernemers.

24 Contrôle en strafbepaling op misbruik van sociale voorzieningen.

25 Opheffing van Gemeenten en Waterschappen slechts wanneer de betrokken inwoners en ingelanden dat zelf wensen.

Staatkundig Gereformeerde Partij

Verkiezingsprogramma 1981—1985

Gerechtigheid verhoogt een volk

SGP

Voorlichtingscentrum SGP
Laan van Meerdervoort 165
2517 AZ 's-Gravenhage
Tel.: 070-46 86 88

Inleiding

Aan alle kieskeurigen

Zonde, zegt men.

Zonde van kansen die verloren gaan

Zonde van geld dat in het water terecht komt

Zonde van stemmen die verknoeid worden

Zonde van de tijd die heengaat als u dit leest?

Zonde van het milieu dat bedorven wordt.

Wat is eigenlijk zonde?

Zonde is wat zijn doel voorbijschiet

Zonde is wat zijn bestemming mist

Zonde is niet luisteren naar wat God zegt

God, aan Wie wij alles te danken hebben

Alles, ons leven, onze gezondheid, onze mogelijkheden.

Zonde is een schandaal

Zonde is schande

Nationale zonde is een schandvlek voor een land

Zonde haalt een natie omlaag

Geestelijk, cultureel, sociaal, economisch, materieel.

Hoe komen wij er weer bovenop?

Hoe, wanneer zonde een land onderuit haalt?

Gerechtigheid verhoogt een volk

Gerechtigheid zal dan het tegenovergestelde zijn van zonde.

Gerechtigheid wil zeggen luisteren naar God

Naar Zijn Woorden en Wetten

Gerechtigheid is God geven wat God

toekomt,

De Overheid waar de Overheid recht op heeft

De medemens wat voor de medemens is

en de zwakken in de samenleving wat bij hen hoort.

Gerechtigheid daar snakt de wereld naar

Gerechtigheid, die met een kus de vrede begroet

Gerechtigheid, waarvan de welvaart afhangt

en zelfs het gedijen van de bodem.

Zonde is een schandvlek der naties en gerechtigheid verhoogt een volk

Daarom wil de Staatkundig Gereformeerde Partij

met haar politiek

van de zonde af

en naar de gerechtigheid toe.

Wat het ene en het andere concreet meebrengt

leest u in ons verkiezingsprogramma

dat wij u, op deze manier ingeleid, aanbieden

en ter kennisneming aanbevelen.

Het hoofdbestuur

van de Staatkundig Gereformeerde Partij

In dienst van de gerechtigheid

Nederlanders en hun bestuur

1 Hoe het is

Kraken, bezettingen, rellen, geweld, criminaliteit, vandalisme — het beeld van Nederland aan het begin van de jaren '80. In onze, zo prachtig uitgedachte verzorgingsstaat neemt de onrust, het onbehagen, het onlustgevoel onder jongeren en ouderen hand over hand toe.

Maar ook onrecht en ongerechtigheid grijpen schrikbarend om zich heen: abortus wordt geaccepteerd als de gewoonste zaak van de wereld, belastingontduiking en fraude nemen verontrustende vormen aan, het norm-besef vervaagt zienderogen, nietsontziende winstbejag en speculatie van enkelen op kosten van velen zijn schering en inslag.

De regering — de Hoge Overheid, zoals onze voorouders zeiden — is wankeelmoedig en berustend. Moet soms in onmacht toezien: goed bedoelde maatregelen werken niet meer of anders dan bedoeld. Maar laat ook veel zaken op hun beloop, veroordeelt zich zelf te vaak tot machteloosheid, staat toe dat het recht op de straten struikelt. De 'Grote Keyser' en andere panden kunnen maandenlang 'gekraakt' blijven, abortus krijgt vrij baan, belastingontduiking heet een moeilijk op te lossen probleem, woningspeculatie kan vrijwel onbeperkt doorgaan.

Wat aan de oppervlakte komt, heeft diepere oorzaken dan een afbrokkelen-de welvaart, een falend bestuur, een onbestemde angst voor de toekomst, een groeiende onzekerheid of een overheersend egoïsme. Stuk voor stuk zijn het uitingen van desoriëntatie. Het Nederland van 1981 is het spoor bijster. Wat goed is heet kwaad en

kwaad wat goed is.

Recht en gerechtigheid ontbreken. De zelfzuchtige en zondige mens waant zich de maat aller dingen. En staat nu voor de gevolgen.

2 Hoe het moet

Als Gods dienaar heeft de overheid een hoge roeping. Ons ten goede. Het doel van het bestuur is de ongebondenheid van de mensen in te tomen, er voor te zorgen dat iedereen een stil en gerust leven kan leiden, in alle eerbearheid.

Het is een dienende roeping — een roeping om de samenleving zo rechtvaardig mogelijk te dienen. Het goede bestuur staat in dienst van de gerechtigheid. Het wil land en volk tot zijn recht laten komen, te recht brengen.

De S.G.P. wil ernst maken met een overheidsbestuur dat zowel de enkele burgers als het gehele volk recht doet naar Gods bedoelingen, weer terecht brengt bij de Bijbelse gerechtigheid.

Bestuur, wetgeving en rechtspraak moeten daarom gebaseerd worden op de rechtvaardige Wet van God, zoals die in de Bijbel aan de mensen is openbaard. Dat wil zeggen dat de regering niet klakkeloos maatschappelijke ontwikkelingen volgt, maar ze toetst aan dat Bijbels getuigenis en in goede banen leidt. Dat wil zeggen dat het kwaad, het onrecht, de ongerechtigheid bestreden wordt.

Die taak om recht en gerechtigheid te doen vergt een actief overheidsop-treden. Wat de regering kan, behoort zij te doen. Wat haar geboden is, is zij verplicht te doen. Ook terwille van de vele Nederlanders die zich niet te buien gaan aan rellen en belastingontdui-

kingen, die zich nog wensen te houden aan wet en regel, die het goede nastreven.

Toch verwacht de S.G.P. niet alle heil van overheidsmaatregelen. Al was het alleen maar omdat de regering bescheiden mogelijkheden heeft om de samenleving weer op het rechte spoor te brengen. Naast de overheidsverantwoordelijkheid is er een persoonlijke verantwoordelijkheid om gerechtigheid te betrachten. Die verantwoordelijkheid mag de overheid niet aantasten en het volk niet afschuiven.

Alleen zo wordt het volk verhoogd.

De overheid als Dienaresse Gods is geroepen om de 'ungebondenheid der mensen in te tomen' (art. 36 der Ned. Gel. Belijdenis), ook op economisch en sociaal terrein. Opdat de burgers een stil en gerust leven mogen leiden en de zwakken de nodige bescherming ontvangen.

3 Landsbestuur

— De overheid, het bestuur is naar Bijbels getuigenis Gods dienaar. Die erkenning, die roeping en die afhankelijkheid behoren een vaste plaats in de Nederlandse grondwet te krijgen. Maar dat alleen is niet voldoende. Alle wetten en besluiten moeten in dat teken staan. In het hele bestuur — van hoog tot laag — moet de eerbiediging van het nationaal-christelijk karakter van Nederland tot uitdrukking komen. De bede in de troonrede en, waar het ontbreekt, het ambtsgebed moeten weer worden ingevoerd.

— De constitutionele monarchie, opgedragen aan het Huis van Oranje, verdient veruit de voorkeur boven andere regeringsvormen. Leden van het

koninklijk huis hebben recht op eerbied. Majesteitsschennis is niet te tolereren.

— Tegen alle ontluistering van het koningschap en de staatsinstellingen, tegen alle gezagsondernemingen dient de regering krachtig stelling te nemen.

— De rechtsstaat en de parlementaire democratie moeten evenzeer worden gehandhaafd als de dictatuur en de anarchie bestreden. Dit betekent dat voor iedereen zonder aanzien des persoons dezelfde rechten, plichten en vrijheden gelden, terwijl ook de overheid onderworpen is aan democratisch tot stand gekomen regels en voorschriften. De democratie is geen afgod, maar onder huidige omstandigheden nog de meest aanvaardbare staatsvorm om recht en gerechtigheid te doen.

— Staatsrechtelijke vernieuwingen, zoals de gekozen minister-president of burgemeester, worden afgewezen. Evenals het districtenstelsel. De evenredige vertegenwoordiging in parlement, staten en raden past het beste bij het Nederlandse volk.

Besef van verantwoordelijkheid jegens de samenleving en eerbied voor de van God gestelde gezagsverhoudingen zijn voorwaarden zonder welke de natie haar bestaansrecht verspeelt.

4 Binnenlands bestuur

— De gemeentelijke en provinciale indeling van ons land is niet onaantastbaar. In een beperkt aantal gevallen kan herindeling noodzakelijk zijn. De ontwikkeling naar zo groot mogelijke gemeenten en zo klein mogelijke provincies verdient krachtig tegenspel. Het historisch gewordene vraagt, zo veel het kan, om handhaving.

— In geen geval mag de bestuurlijke reorganisatie leiden tot een nieuwe bestuurslaag naast rijk, provincie, gemeente en waterschap. Onderzocht moet worden of het aantal gemeenschappelijke regelingen tussen gemeenten niet verminderd kan worden. Waar ze echt nodig zijn, moeten ze aan een betere democratische controle worden onderworpen.

— Bij de bestuurlijke reorganisatie moet voorop staan: het versterken van het lagere bestuur. De rijksoverheid moet ernst maken met het afstoten van taken en bevoegdheden naar provincies en gemeenten (decentralisatie).

— In de nieuwe opzet moeten de provincies een voldoende draagvlak hebben. Anders zijn provinciale besturen niet opgewassen tegen de taakuitbreiding die hen — als gevolg van de de-

centralisatie van rijkstaken en de versterking van de coördinatie, planning en controle op de gemeenten — te wachten staat.

— De kleine gemeente waarin het bestuur nog vrij dicht bij de burger staat, mag niet klakkeloos worden opgeofferd. Kleinschaligheid is een groot goed in een maatschappij waarin alles steeds massaler en ondoorzichtiger wordt.

— Niet alleen de provincies, maar ook de gemeenten hebben een gezonde financiële basis nodig. Om hun bestuurstaken goed te kunnen vervullen moeten de gemeenten financieel minder afhankelijk zijn van het rijk. Vergroting van het gemeentelijk belastinggebied is nodig — zonder de totale lastendruk te verhogen.

— Een voortgaand terugdringen van het aantal noodlijdende gemeenten ('artikel-12-gemeenten') dient voorrang te hebben.

— Openheid en openbaarheid van bestuur ten aanzien van direct belanghebbenden zijn vanzelfsprekend in een maatschappij waarin het bestuur voortdurend beslissingen voorbereidt, neemt en uitvoert die het doen van de burger direct of indirect raken. Zonder openheid zijn controle van het overheidsbeleid door de bevoegde organen en rechtsbescherming van de burger niet mogelijk.

5 Politie

— Zorg voor de veiligheid en handhaving van de rechtsorde — dat is de belangrijkste opdracht van de politie. Tegenover rellen en ongeregelde heden past een krachtig optreden. Aan de bestrijding van de toenemende misdadigheid moet de regering ook in de komende jaren groot gewicht toekennen om het gevoel van onveiligheid bij velen, zowel in de stad als op het platteland, te verminderen. Voor beide taken is een goed bemand en modern toegerust politie-apparaat een eerste vereiste.

— De politie heeft een zware — en soms ondankbare — taak. Vaak dreigt de agent of ME'er het stootkussen te worden tussen overheid en bevolking. Vooral bij politiek geladen conflicten. Voor het moreel van de politieman is het van belang dat, als hij zich aan de regels en instructies houdt, het bestuur en de justitie achter hem staan.

— Een verdere versterking en uitbreiding van de politie is onontkoombaar. Daarbij moet niet alleen op de kwantiteit (méér agenten), maar ook op de kwaliteit (grotere doeltreffendheid van

het politie-optreden) worden gelet.

Daarom is ook een verdergaande samenwerking tussen rijks- en gemeentepolitie hoog nodig.

— Het is niet alleen van belang dat de politie wetsovertreders betrapt en misdadigers in de kraag vat. Ook moet al het mogelijke worden gedaan strafbare feiten te voorkomen. Regelmatige surveillance is daarvoor nodig. De burger moet zien dat de politie op haar hoede is, al mag van hem worden verwacht dat hij het wetsovertreders niet al te makkelijk maakt.

— Er dient, ook in het belang van de politie zelf, zo spoedig mogelijk een wettelijke regeling van klachten over onbehoorlijk politie-optreden te komen.

— Het optreden van particuliere bewakingsdiensten ('privé-politie') moet aan strenge voorwaarden worden gebonden.

6 Justitie

Overtredingen en misdrijven moeten rechtvaardig vergolden worden door een passende bestraffing. Schuld, als beginsel van strafbaarheid en aansprakelijkheid, mag niet uit het recht verdwijnen.

— De wet moet het mogelijk maken dat in levensdelicten de doodstraf kan worden toegepast.

— De kleine 'criminaliteit' — winkeldiefstallen — moet door de justitie vervolgd blijven worden.

— Met alternatieven voor gevangenisstraf moet de overheid erg terughoudend zijn, zolang niet vaststaat dat dit soort straffen net zo veel uitwerking hebben als de traditionele straffen.

— In het belang van de rechtsstaat moet de uitvoering van (rechtsgeldig tot stand gekomen) beslissingen van de rechter gegarandeerd zijn.

— In gevangnissen moeten voldoende ruimten en bewakers zijn om veroordeelden zo snel mogelijk hun straf te laten ondergaan. Achterstand bij tenuitvoerlegging van vonnissen moet worden vermeden.

— Het gezin is een belangrijke steunpilaar voor de samenleving. Ouders zijn belast met de zeggenschap en de verantwoordelijkheid voor hun minderjarige kinderen. De overheid is geroepen dat ouderlijk gezag zo veel mogelijk te steunen. Zij die hun verantwoordelijkheid verwaarlozen of misbruiken, moeten uit de ouderlijke macht worden ontzet.

— Het huwelijk is van buitengewone waarde. Alternatieve samenlevingsvormen die op zedelijk onoirbare verhoudingen berusten, mogen door de over-

heid niet gelijkgesteld worden met het huwelijk.

— Tegen uitingen van prostitutie, pornografie en homofilie en tegen sexhandel moet de regering krachtige maatregelen nemen. De openbare zedelijkheid is een terrein waar de overheid een duidelijke taak heeft.

— Terwille van het grote goed van de rustdag, zal de regering de zondagsheiliging, tenminste de zondagsrust, moeten bevorderen.

— Het gokken dient krachtig te worden tegengegaan. De drie casino's op Nederlandse bodem (Zandvoort, Scheveningen en Valkenburg) moeten onmiddellijk worden gesloten.

— Alcohol achter het stuur vraagt om strenge bestraffing. Desnoods dient, naast de gewone straf, het rijbewijs voor langere tijd afgenomen te worden.

— Het misbruik van rechtspersonen (vooral besloten vennootschappen) dient krachtig aangepakt te worden. Maar evenzeer moeten aan rechtspersonen niet telkens opnieuw voordelen worden toegekend, waarvan de ondernemer die persoonlijke verantwoordelijkheid wil dragen verstoken blijft.

— De rechtsbescherming van de burgers tegen overheidsbeslissingen is onmisbaar in een verzorgingsstaat als de onze waarin de overheidsbemoeienis als maar groter wordt. Versnelling in de afhandeling van bezwaar- en beroepsschriften moet bevorderd worden.

— Een wettelijke bescherming van de persoonlijke levenssfeer ('privacywet') moet snel tot stand worden gebracht om verkeerd en onbevoegd gebruik van in computers opgeslagen persoonsgegevens te voorkomen.

— Een duidelijker en beslist optreden van de regering tegen massale wetsovertreding (burgerlijke ongehoorzaamheid) is vereist.

— Bestrijding van terrorisme en drugshandel vraagt om een internationale aanpak.

— Veel zorg en aandacht voor het slachtoffer van een misdrijf en vergoeding van de schade — hoe belangrijk ook — mogen niet leiden tot het kleineren of zelfs ongestraft laten van het door de dader aangerichte kwaad. Een misdaad blijft een schending van de rechtsorde.

II Alleen gerechtigheid

Nederlanders en hun welzijn

7 Hoe het is

Een nieuwe trend heeft zich baangebroken: honderden, misschien wel duizenden zoeken hun heil bij mysterieuze oosterse godsdiensten. Beklemd in een verstikkende verzorgingsmaatschappij waar liefde, geluk, warmte en welzijn steeds meer verkillen, bouwen steeds meer jongeren en ouderen hun verwachting op allerlei vreemde secten. Na de tallozen die zich wanhopig in de drugs gestort hebben, is het een nieuwe ontvluchttingspoging uit onze samenleving.

Na de oorlog is Nederland rap opgebouwd tot een welvaartsstaat, die naderhand kon worden uitgebouwd tot een verzorgingsstaat van hoog niveau. Handel en industrie beleefden vette jaren, de werkloosheid was te verwaarlozen, de lonen werden elk jaar hoger, de ene sociale voorziening na de andere kwam tot stand, goed onderwijs stond open voor iedereen. Een nieuwe Gouden Eeuw leek aangebroken.

Maar al ras kwamen de schaduwzijden van de welvaart aan het licht. De natuur werd ernstig bedreigd, lucht en water vervuilden, de sociale voorzieningen bleken de sociale problemen niet te kunnen oplossen. In de kolossaalheid van de maatschappij dreigden mensen ten onder te gaan. Velen verleenzaamden, anderen voelden zich radeloos. Jongeren kwamen in een kille samenleving.

Daar bovenop kwam in het midden van de jaren '70 de teruggang in welvaart, waardoor duizenden een beroep moesten doen op de WW, in de WAO werden gedreven of terug moesten vallen op de bijstand. Minderheidsgroepen werden weggestopt in achterbuur-

ten.

Oog in oog met zo veel nood volhardde de overgrote meerderheid van ons volk in zelfzucht en egoïsme. Het 'ik-tijdperk' zijn de jaren '80 al op voorhand genoemd. De in het nauw gebrachte mens denkt alleen nog maar aan zichzelf. Eigen ik en eigen willen zijn maatstaf geworden.

8 Hoe het moet

De eerste oogopslag is verblindend. Ons onderwijs is voortreffelijk, onze cultuur hoogontwikkeld, onze welzijnsvoorzieningen prima, onze sport aan de top, ons maatschappelijk werk goed georganiseerd. Maar wie dieper kijkt, komt al snel tot de ontdekking dat dit 'welzijn' het ware welzijn niet heeft gebracht.

Nederland heeft jarenlang de illusie gehad dat onderwijs, cultuur, recreatie en maatschappelijk werk geluk en voorspoed zouden brengen. Miljoenen en nog eens miljoenen zijn er aan uitgegeven. En wat is het resultaat? Het onderwijs vervlakt, de cultuur onttaart in demoraliserende prikkels en ongezonde oversexualisering, de recreatie is een massale vermaaksindustrie geworden, de sportverdwazing viert hoogtij, het maatschappelijk werk verwordt tot één groot loket, de sport degradeert tot een passief kijkspel en vergt van beoefenaars onmenselijke prestaties.

Het is hoog tijd met die overspannen verwachting af te rekenen. Hoezeer prima onderwijs, mooie cultuur, goede ontspanning, verantwoorde lichaamsbeweging en echt maatschappelijk werk ook gewenst zijn — het kan het menselijk ongeluk niet wegnemen, het brengt het ware welzijn niet. Het

laat de mens aan eigen lot over, het helpt slechts in schijn, het is surrogaat.

Te veel staat het 'welzijn-van-nu' in het teken van de menselijke zelfontplooiing. Te veel gaat het er om jezelf te kunnen zijn. Te veel benadrukt het eigen kennen en kunnen. Te weinig komt het tekort, de ontoereikendheid, de onbekwaamheid van de mens naar voren. Te weinig staat de afhankelijkheid van God en de liefde tot de naaste centraal. Te weinig wordt er op gewezen dat alléén gerechtigheid de weg naar het welzijn opent.

Zo'n invalshoek geeft richtlijnen voor onderwijs, cultuur, recreatie en maatschappelijk werk: het scheppen van voorwaarden voor oude en jonge mensen om — in recht en gerechtigheid — aan hun taak en roeping in het leven te kunnen werken, om rentmeester tegenover God en de naaste te kunnen zijn.

Opdat God geëerd en het volk verhoogd wordt.

9 Reformatorisch onderwijs

— Voor het onderwijs, in al zijn geleidingen en vormen, moet Gods Woord centraal staan. In de allereerste plaats als richtlijn. Maar ook vanwege de rijke inhoud en wijze lessen moet de Bijbel op de scholen altijd open liggen. In het onderwijs dient het besef te worden bijgebracht dat de verworven kennis tot eer van de Schepper en in dienst van de naaste gebruikt moet worden.

— Het is de taak van de overheid zulk Bijbels onderwijs te geven. Nu dit helaas wordt nagelaten en de openbare school niet meer onder het gezag van

dat Woord staat, moet er alle vrijheid zijn voor onderwijs dat zich op de Bijbel en de reformatorische belijdenis-geschriften baseert. De regering dient er voor te zorgen dat dit onderwijs zijn eigen inhoud ongeschonden kan bewaren en niet door allerlei bepalingen in moeilijkheden wordt gebracht. De grondwettelijk verankerde vrijheid van stichting, richting en inrichting van het onderwijs dient gewaarborgd te worden.

— Het reformatorisch onderwijs mag op geen enkele wijze worden achtergesteld. Als het aan de wettelijk vereiste voorschriften en getalscriteria voldoet, dient het zonder aarzelen in de gelegenheid te worden gesteld om scholen op te richten en in stand te houden. De stichtingsnormen dienen zo laag mogelijk te blijven, opdat er voldoende spreiding kan zijn. De regel dat het aantal op de S.G.P. uitgebrachte stemmen sleutel is voor het oprichten van reformatorische scholen, moet onverkort worden gehandhaafd.

— Ook binnen de toekomstige onderwijsvernieuwingen moet er alle ruimte blijven voor het reformatorisch onderwijs. Aan het onderwijs mogen, ook in de toekomst, geen eisen worden gesteld die wezensvreemd zijn aan het karakter van reformatorische scholen.

— Als vanzelfsprekend moet de regering een goed peil en een deugdelijke kwaliteit van het onderwijs na aan het hart liggen. Tegen eenzijdigheid dient te worden gewaakt. Het gaat tenslotte om de vorming van de mens, zijn toerusting tot alle goed werk.

— De verantwoordelijkheid van de ouders voor het onderwijs aan hun kinderen dient voorop te staan. Die moet tot uiting kunnen komen in de keus van de school.

— De oudercommissie of één of ander medezeggenschapsorgaan mag het schoolbestuur in zijn regelingsbevoegdheid niet van zijn plaats dringen. Zij hebben slechts een adviserende stem. De stelregel moet zijn dat het bestuur beslist.

10 Basisonderwijs

— De geleidelijke samensmelting van kleuter- en lager onderwijs tot één basisonderwijs verdient steun. Mits het niet ten koste gaat van de kleuter. Ook dient het peil van de basisschool er niet door omlaag te worden gehaald.

— Sexuele voorlichting is geen taak van de onderwijzer, maar van de ouders.

— Er moet plaats zijn voor levensbeschouwelijke schoolbegeleidings-

diensten. Zij moeten volwaardig kunnen functioneren. De te regelen subsidievoorwaarden dienen daarop te worden afgestemd.

— De verzelfstandiging van schoolbegeleidingsdiensten en andere 'randdiensten' (zoals het Centraal Instituut voor Toetsontwikkeling, C.I.T.O.) dient met kracht te worden tegengegaan.

— In al te grote scholengemeenschappen komt het onderwijs somtijds moeilijk tot zijn recht. Kleinere scholen verdienen de voorkeur boven hele grote. Op grote scholengemeenschappen is de leerling doorgaans één van de velen, terwijl op kleinere scholen de leraar of onderwijzer meer aandacht aan hem kan besteden.

— In dunbevolkte gebieden, met name op het platteland, is de kleine school gewoonweg onmisbaar. In een tijdvak van teruglopende leerlingentalen is het van belang dat kleinere scholen extra faciliteiten ontvangen, zodat ze niet in hun bestaan worden bedreigd.

— Samenwerkingsscholen, op neutrale leest geschoeid, dienen te worden afgewezen.

— Het onderwijs aan geestelijk en lichamelijk gehandicapte kinderen moet een bijzondere zorg zijn voor de regering.

— Schipperskinderen moeten, zonder noemenswaardige belastingen, in staat worden gesteld naar school te gaan. Goede internaten zijn daarvoor onmisbaar.

11 Voortgezet onderwijs

— Het voortgezet onderwijs mag niet te nivellerend zijn. Geschonken talenten moeten op school tot ontwikkeling kunnen komen. Onderzocht moet worden of de vakkenpakketten op de middelbare scholen niet te belemmerend werken. Het gevaar dreigt dat scholieren een te eenzijdige opleiding krijgen of een richting kiezen waarmee ze later niet uit de voeten kunnen.

— Naast algemene ontwikkeling is — zeker voor het lager en middelbaar beroepsonderwijs — een goede vakopleiding een eerste vereiste om aansluiting te vinden bij een toekomstige werkring. Goed vakmanschap is meesterschap. De initiatieven die de laatste tijd worden ondernomen om het vakonderwijs te verbeteren, verdienen krachtige steun.

— Proeven met nieuwe onderwijsmethoden en schooltypen zijn waardevol om het onderwijs bij de tijd te houden. Maar in het belang van het onderwijs moet de regering niet voortdurend al-

les willen vernieuwen en veranderen.

— Aan een middenschool, een vorm van voortgezet onderwijs voor iedereen, is geen behoefte. Het ontwikkelingsplan voor het voortgezet onderwijs (O.P.V.O.), dat een verkapte middenschool wil invoeren, verdient evenmin steun. Ook met het oog op de steeds beperkter wordende financiële middelen.

— De leerplicht moet niet verder worden uitgebreid. Anders komen er steeds meer jongens en meisjes tegen hun zin op school.

— Het leerrecht dient meer nadruk te krijgen. In het algemeen moeten mensen gemotiveerd worden tot meer studie en vorming.

— De vormingscentra voor werkende jongeren moeten het karakter krijgen van scholen met ruime mogelijkheden voor praktische vorming.

— Ouderen dienen grotere mogelijkheden voor herkansing te krijgen ('tweede kans-onderwijs'). Men is tenslotte nooit te oud om te leren.

12 Universitair onderwijs

— Zuinigheid op universiteiten, hogescholen en instellingen voor hoger onderwijs behoort, zeker in deze tijd van financiële en economische moeilijkheden, vanzelfsprekend te zijn.

— In het wetenschappelijk onderwijs valt, vanwege de hoge kosten, niet te ontkomen aan een duidelijke afbakening van de studieduur (fasering). Maar dit mag geen beletsel vormen voor het doorstuderen van studenten die door persoonlijke omstandigheden niet aan de gestelde eisen kunnen voldoen.

— Loting voor het hoger en wetenschappelijk onderwijs moet verdwijnen. Er dient een 'gewone selectie' in het leven te worden geroepen, waarbij ook gekeken wordt naar de eindexamencijfers van de aankomende studenten.

— Op universiteiten en hogescholen moet de nadruk in de allereerste plaats vallen op onderwijs en onderzoek. Het kostbare wetenschappelijke onderwijs mag onder geen beding schade ondergaan van de vergaande 'democratisering'. Politieke indoctrinatie dient te worden tegengegaan.

— De opleiding van onderwijzers en leraren moet degelijk zijn. In het belang van zichzelf en hun leerlingen moeten leerkrachten voortdurend worden bijgeschoold. Meer en meer moet er op worden gewezen dat — als gevolg van het teruglopende kindertal — niet elke onderwijzer of leraar em-plooi

zal kunnen vinden.

Voor verantwoord cultuurbeleid gelden onverzwakt de maatstaven van het Evangelie, te weten '... al wat waarschijnlijk is, al wat eerlijk is, al wat rechtvaardig is, al wat rein is, al wat liefelijk is, al wat wel luidt, zoo daar eenige deugd is en zoo daar eenige lof is, bedenkt dat'. (Fil. 4:8)

13 Cultuur

— Het welzijnswerk, meer in het bijzonder cultuur en ontspanning, moet zo veel mogelijk door de burgers zelf worden betaald. Dit verhoogd zowel de waardering als het verantwoord beheer. Subsidiëring door de overheid moet het karakter hebben van aanmoediging en aanvulling.

— Voor het bevorderen van de cultuur is de regering niet de eerst aangewezene. De overheidstaak is wel ont-aarding, uitspattingen en uitwassen te verhinderen en tegen te gaan. Als de regering — ten onrechte — geen zeden-meester wenst te zijn, dan mag zij zeker géén meester ter bevordering van de onzedelijkheid zijn.

— In een wereld die steeds meer uit steen, beton en asfalt gaat bestaan, is een goede en verantwoorde ontspanning onmisbaar. Ook om ledigheid en doelloosheid tegen te gaan. Tegen massale vermaaksindustrie en sportverdwazing dient te worden gewaakt.

— Aan de subsidiëring van het profvoetbal moet op staande voet een einde worden gemaakt.

— In het bijzonder bij sport en recreatie behoort de regering zondagsrust te bevorderen en zondagsonthelving tegen te gaan.

— De zorg voor monumenten en cultuurschatten uit het verleden moet grote voorrang krijgen. Daarbij verdient de restauratie van kerken speciale aandacht.

— De Friese taal en cultuur mogen niet verwaarloosd worden door de overheid.

— Radio, televisie en kranten dienen de goede zeden, gegrond op de Heilige Schrift, niet uit het oog te verliezen. De regering moet maatregelen nemen tegen uitzendingen en publikaties die godslasterlijk, zedenkwetsend of gezagsondermijnend zijn.

— Het steunen van noodlijdende kranten en tijdschriften — terwille van de verscheidenheid in meningsuiting — mag onder geen beding concurrentievervalsing werken. Er moet een regeling komen die alle persorganen gelijk behandelt.

— Een belangrijke taak van de rege-

ring is om misleidende en agressieve reclame tegen te gaan. De — tot weinig soberheid oproepende — STER-reclame op radio en televisie dient in elk geval afgeschaft te worden.

14 Maatschappelijk werk

— Voor de regering moet in het welzijnswerk helemaal voorop staan het in alle zachtmoedigheid en barmhartigheid verlenen van hulp en bijstand aan allen en nog eens allen die onder de wielen van onze welvaartsmaatschappij dreigen terecht te komen.

— In de maatschappelijke zorg moet het particulier initiatief worden hooggehouden. Niet alleen uit financieel oogpunt. Het is ook een goed tegenwicht tegen voortschrijdende verambtelijking en professionalisering. Daarom: voorrang voor het vrijwilligerswerk.

— De kerk moet van de overheid alle ruimte krijgen haar opdracht op het terrein van het maatschappelijk werk te kunnen vervullen.

— Het gezin is de pijler van de samenleving. Het onvolledige gezin — vooral de moeilijke positie van weduwen en weduwnaars — moet meer aandacht van de overheid krijgen.

— Krachtig tegenspel verdient het streven naar emancipatie, waarbij voorbij gegaan wordt aan de rijke verscheidenheid in gaven en capaciteiten tussen man en vrouw. Eenvormigheid is weinig aantrekkelijk, eerder een vloek, en is in strijd met de veelvormigheid in de schepping. God heeft man en vrouw een rijke variatie in aard, aanleg, wezen, karakter, hoedanigheid en gaven van hoofd en hart verleend.

— De grote werkloosheid, vooral onder de jongeren, vereist speciale maatregelen van de regering.

— Voorkomen dient te worden dat landelijk welzijnswerk op levensbeschouwelijke grondslag (o.a. jeugd- en bejaardenwerk) als gevolg van de afstoting van rijkstaken naar provincies en gemeenten tussen wal en schip valt.

— In het jeugd- en jongerenwerk moet voorrang worden gegeven aan de levensbeschouwing die zich wil richten naar de Bijbel.

— De regering moet een open oog hebben voor de problemen van bejaarden en gehandicapten. Niet als een voogd die hen in tehuizen of inrichtingen stopt, maar die hun zelfstandigheid ten volle eerbiedigt.

— Ouden van dagen moeten, als zij dat willen, zo lang mogelijk op zichzelf

kunnen blijven wonen. Bij hun verzorging kunnen vrijwilligers uitmuntende diensten bewijzen.

— De rechten van besturen van bejaardencentra en andere tehuizen moeten ten volle worden gehandhaafd.

— De vreemdelingen in onze poorten — buitenlandse werknemers, Surinamers, vluchtelingen — mogen niet achteraan en nog minder achterop komen. Zij moeten als volwaardige burgers behandeld worden, zonder gelijkgeschakeld te worden.

— Deze welwillendheid geldt in het bijzonder voor de Zuid-Molukkers en de Papoea's, tegenover wie wij een ereschuld hebben.

III Naar meer gerechtigheid

Nederlanders en hun welvaart

15 Hoe het is

De Nederlandse economie heeft het zwaar te verduren. Er zijn 300.000 werklozen. Een nog grotere stijging van de werkloosheid ligt in het verschiet. Steeds meer bedrijven komen in de rode cijfers. Vele kunnen slechts met moeite het hoofd boven water houden. De industrie, eens Nederlands paradepaardje, brokkelt af. De export stagneert. Economische groei is er nauwelijks meer.

Niet alleen in Nederland zit het tegen. Als gevolg van de duurdere olie kampt men overal ter wereld met economische moeilijkheden. Maar in ons land, zo blootgesteld aan internationale concurrentie, komt de klap harder aan. Alleen de opbrengsten van het Groningse aardgas versluieren dat nog.

Nederland leeft al jarenlang boven zijn stand. Maar regering na regering hebben de tering onvoldoende naar de nering gezet. De overheidsuitgaven — 'leuke dingen voor de mensen' — bereiken elk jaar een hoger peil. Daardoor is de belastingdruk in Nederland hoger dan in welk ander westers land ook, terwijl overheidstekort en staatschuld inmiddels tot astronomische hoogten zijn gestegen.

Ook veel werknemers, aangevoerd door hun vakbonden, weigeren te delen in de nationale verarming. Handhaving van de koopkracht tot het doorsnee inkomen (ruim 33.000 gulden in 1980) is nog altijd hun eis. Andere bonden zijn gematigder en eisen koopkrachthandhaving voor de minimuminkomens.

En dat terwijl de arbeidskosten — lonen en sociale premies — nergens ter

wereld zo hoog zijn als in ons land: van elke verdiende gulden blijft veel te weinig over voor de winsten van het bedrijfsleven.

De gevolgen zijn niet uitgebleven: ondernemingen kunnen de lasten nauwelijks meer opbrengen en vervangen (dure) arbeiders door (goedkope) machines. Andere bedrijven zakken nog dieper in het moeras.

Internationaal heeft Nederland zich met zijn hoge lonen, sociale premies en belastingen uit de markt geprijsd. *Soberder leven is christelijke roeping opdat aan de minderbedeelde naaste gerechtigheid in woord (= verkondiging van de woorden van het eeuwige leven) en in daad (= stoffelijke hulp) kan worden geboden.*

16 Hoe het moet

Arbeid is een zegen, werkloosheid een kwaad. Als schepsel van God is de mens geroepen de aarde te bebouwen en te bewaren, tot eer van zijn Maker en tot welzijn van zijn naaste. Werk stelt de mens in staat zijn verantwoordelijkheid beter te beleven — als een goed rentmeester.

De bestrijding van de werkloosheid moet daarom de hoogste voorrang hebben. Daarvoor is in de eerste plaats nodig een gezond en levenskrachtig bedrijfsleven, de basis van talloze andere activiteiten. Dat vergt de komende jaren een grootscheepse matiging: van de lonen, van de sociale lasten en van de overheidsuitgaven.

Ook al omdat de staatsschuld onbetaalbaar dreigt te worden, zal het mes nog dieper in de overheidsuitgaven moeten. Bij een schuld van honderd miljard gulden — en daar gaat het hard

naar toe — bedragen de rentelasten voor de schatkist jaarlijks minstens tien miljard gulden, net zo veel als we voor defensie uitgeven. Met bestek '81 gaf het kabinet-Van Agt een stoot in de goede richting. Maar het is nog te veel teruggeschrokken voor de onvermijdelijke maatschappelijke weerstanden, opgeroepen door kortzichtige belangengroeperingen.

Hoe spijtig dan ook, maar alle inkomensstrekkers zullen er de komende jaren een flinke stap op achteruit moeten. Uiteraard dienen de beterbetaalden een groter offer te brengen dan de laagste inkomens. De minimuminkomens en de laagste sociale uitkeringen zullen zo veel mogelijk ontzien moeten worden, maar ook voor hen kan geen keiharde koopkrachtgarantie worden gegeven. Met z'n allen moeten we door de zure appel heenbijten.

De bakens moeten hoognodig worden verzet. Te lang al zijn de zaken op hun beloop gelaten, bleven de noodzakelijke ingrepen beperkt tot gerommel in de marge. Elk jaar uitstel betekent dat de problemen groter en de oplossingen moeilijker worden.

Werkgevers, werknemers en overheid moeten de handen in één slaan om gezamenlijk de enorme economische moeilijkheden aan te pakken — en de grondslag te leggen voor een betere toekomst. Niet als doel. Maar als middel tot méér gerechtigheid, méér rechtszekerheid, méér rechtsgelijkheid. Terwille van de zwaksten in de samenleving. Van ons allen — stuk voor stuk — vraagt dat af te zien van eigenbelang en het belang van de ander in het oog te houden. Draagt elkanders lasten.

Dat moet de leidraad voor het financieel en sociaal-economisch beleid in

deze magere jaren zijn.

De inflatie van het geld is gevolg van de geestelijke en zedelijke ontwaarding. Een volk dat mag leven uit en bij de op de Bijbel gegronde waarden — en dat is ook gebiedende eis — zal ook de geldontwaarding binnen de perken weten te houden.

17 Economische en financiële sanering

Een weinig populaire, maar daarom niet minder noodzakelijke economische en financiële sanering is de komende jaren onontkoombaar om de werkloosheid terug te dringen en de overheidsfinanciën weer in orde te brengen.

De hoofdpunten van zo'n Nationaal Herstelplan moeten zijn:

- de overheidsuitgaven — met inbegrip van de sociale uitgaven — zullen weer in overeenstemming moeten worden gebracht met de inkomsten om het financieringstekort terug te dringen tot ten hoogste 4 procent van het nationale inkomen (12 miljard in '80) en de enorme staatsschuld te vermindere;
- de noodzakelijke besparingen op de rijksuitgaven vergen een kritische doorlichting van de verschillende overheidstaken. Met name bij C.R.M. valt nog heel wat te besnoeien. Metterdaad zal ook bekeken moeten worden of de departementen taken kunnen afstoten, bijvoorbeeld ze aan particulieren overlaten. Daarnaast zal de burger meer moeten gaan betalen voor overheidsdiensten (profijtbeginself);
- aan een langdurige inkomensmatiging valt niet te ontkomen. Een strikt eenmalige 'inleveringsronde' van gemiddeld 4 à 5 procent — naar draagkracht verdeeld over de verschillende inkomensgroepen — kan een belangrijke bijdrage leveren aan het herstel. De laagstbetaalden dienen in redelijkheid een steentje bij te dragen;
- lastenverlichtingen zijn nodig om het bedrijfsleven weer voldoende armslag te geven. Daardoor wordt een fundamentele bijdrage geleverd aan het herstel van de werkgelegenheid en het versterken van de Nederlandse concurrentiepositie in de wereld. Voor de zelfstandigen in de land- en tuinbouw en het midden- en kleinbedrijf geldt dit net zo goed als voor grotere ondernemingen;
- terwille van de broodnodige versterking van de structuur van het bedrijfsleven zullen de tijdelijke vloeiende aardgasbaten productief moeten worden gemaakt. Zo kan er blijvend economisch nut mee worden bereikt;

- de vernieuwing van het productie-apparaat en het uitdiepen van onze technische kennis (innovatie) dient met kracht ter hand te worden genomen. Nieuwe en hoogwaardige produkten versterken de Nederlandse concurrentiepositie en bevorderen de export. Ook dit verdient extra steun uit de gasopbrengsten;

- de betalingsbalans — de graadmeter van onze financiële verhouding met het buitenland — moet weer een positief saldo krijgen om de broodnodige investeringen te kunnen opbrengen en de ongetwijfeld nog verder stijgende energiekosten te kunnen betalen. Zelf kunnen we daar een belangrijke bijdrage aan leveren door beperking van de buitenlandse vakanties.

Herstel van vertrouwen van het bedrijfsleven in de overheid kan bereikt worden door de nodige armslag te geven, ook financieel. Dan moeten de politieke stokpaarden (hervormingsvoorstellen) in de ijskast worden gezet!

18 Economisch beleid

— Het bedrijfsleven moet vrijelijk kunnen opereren, met inachtneming van de verantwoordelijkheid en het rentmeesterschap in Bijbelse zin. De overheid moet daarbij 'randvoorwaarden' stellen, zoals geen zware milieuverontreiniging, geen nodeloze energie- en grondstoffenverspilling, goede arbeidsomstandigheden.

— De regering heeft in het economische leven een corrigerende taak. Zij moet inspringen daar waar de ondernemer verstek laat gaan of vergeet een goed rentmeester te zijn. Dit betekent ook dat de particuliere verantwoordelijkheid versterkt moet worden. Het beleid mag niet van bovenaf worden opgedrongen.

— De positie van het bedrijfsleven moet worden versterkt door — naast een forse lastenverlichting, met name voor beginnende ondernemers — de omschakeling van veel energie-kosten-de naar energie-arme productie aan te moedigen (o.a. via een energietoeslag op de investeringspremies), technisch hoogwaardige activiteiten te bevorderen, extra premies voor nieuwe of vervangingsinvesteringen uit te keren, speciale steun te verlenen aan bedrijven in zwakke gebieden (zoals het noorden, Zuid-Limburg, de binnensteden) en het beroepsgerichte onderwijs (technische scholen) beter af te stemmen op de behoefte van de ondernemingen.

— Noodlijdende ondernemingen met toekomstverwachtingen moeten door

de regering worden gesteund. Niet om de greep van de overheid op het bedrijfsleven te versterken, maar om ontslagen te voorkomen en werkgelegenheid in stand te houden. Alle bedrijven moeten bij steunmaatregelen over één kam worden geschoren. Daarom: algemeen werkende maatregelen die niet concurrentievervalsend werken.

— Met zulke 'globale' maatregelen moeten ook slecht draaiende bedrijfstakken (zoals de textiel) gesaneerd en opnieuw opgezet worden en zwakke regio's als het noorden, Limburg en Twente uit de put geholpen worden.

— De afgiften van vergunningen moet gestroomlijnd worden, zodat niemand van het kastje naar de muur wordt gestuurd.

19 Overheidsuitgaven

— Om de lasten van het bedrijfsleven te verlichten, de werkloosheid terug te dringen en de tekorten te verminderen zijn in de komende jaren verdergaande bezuinigingen op de overheidsuitgaven onvermijdelijk. Met name op uitgaven waar de overheid niet direct een taak heeft, zoals cultuur, recreatie en sport. Onderzocht moet worden of taakafstoting naar het particulier initiatief mogelijk is ('commercialisering van de kwartaire sector'). Ook valt niet te ontkomen aan een neerwaartse ombuiging van de uitgaven voor sociale voorzieningen. De zwaksten dienen uiteraard te worden ontzien.

— Er moet paal en perk worden gesteld aan de grote tekorten op de rijksbegroting. Daardoor dreigt niet alleen de staatsschuld onbetaalbaar te worden, maar dwingt de overheid er ook toe zo veel te lenen dat de rentelast schier ondragelijk wordt. Dat drijft weer de rente op, hetgeen een extra belemmering voor het bedrijfsleven betekent. De overheidstekorten moeten weer in de pas gaan lopen met de nationale bestedingen. Met man en macht dient te worden getracht het financieringstekort terug te brengen van 7 naar hooguit 4 procent van het nationale inkomen. In gulden van 1980: van 21 miljard naar maximaal 12 miljard.

— Om het kwaad van de inflatie te beteugelen dient geleidelijk aan een einde te worden gemaakt aan de monetaire financiering van de overheidsuitgaven (het vergroten van de geldhoeveelheid via de 'bankbiljettenpers').

— De overheid mag geen te grote 'schrokop' worden. Het deel van het nationale inkomen dat aan gemeenschapsvoorzieningen wordt uitgegeven

moet in redelijke verhouding blijven tot het deel dat voor de 'private sector' (burgers en bedrijfsleven) bestemd is. Anders kan de verantwoordelijkheid van burgers en bedrijven niet voldoende gestalte krijgen.

De polarisatie op sociaal-economisch terrein en de 'barbarij' op geestelijk-zedelijk terrein — gevolg van het verlaten en negeren van Gods heilzame geboden voor enkeling en samenleving — zijn alleen te overwinnen wanneer het woord van Christus: 'Zoekt eerst het Koninkrijk van God en Zijn gerechtigheid en alle andere dingen zullen u worden toegeworpen' werkelijkheid gaat worden.

20 Sociale zekerheid

— Van hoe groot belang ook, maar ook de sociale voorzieningen ontkomen niet aan ombuigingen. De kosten dreigen onbetaalbaar te worden, omdat steeds minder werkenden steeds meer moeten opbrengen voor steeds meer niet-werkenden.

— Bezuinigd kan worden door aanpassing van zowel de arbeidsomgeschiktheidsuitkeringen als de uitkeringen aan mensen die geen kostwinner zijn. Ook de bevrozing van de kinderbijslag voor het tweede kind is denkbaar. Het snoeimes dient echter zodanig te worden gehanteerd dat de werkelijk sociaal zwakkeren in de samenleving ontzien worden.

— Zowel het misbruik (in de hand gewerkt door het afnemend normbesef) als het oneigenlijk gebruik van sociale voorzieningen (gevolg van mazen in de wet) dient krachtig te worden tegengegaan.

— Door verruiming van het begrip 'passende arbeid' zullen werkzoekenden minder gemakkelijk een baan kunnen afwijzen.

— Gewetensbezwaren tegen elke vorm van verzekering moeten door de overheid verder worden erkend. Ook ten opzichte van de verplichtingen.

— In het algemeen moet de eigen verantwoordelijkheid van de burger versterkt worden. Ook dat kan forse besparingen opleveren.

Steun aan hen die het maatschappelijk moeilijk hebben is in de eerste plaats een taak voor kerken en maatschappelijke instellingen. Pas als de christelijke barmhartigheid te kort schiet, mag de overheid bijspringen.

21 Belastingen

— Bij de belastingheffing moet terwille van de verdelende rechtvaardigheid

voorop blijven staan: belasting naar draagkracht.

— De belastingdruk is in ons land veel te zwaar geworden. Dit werkt belastingontduiking — en het ontgaan er van — in de hand. Daarom moet de opzet van de loon- en inkomstenbelasting zo veranderd worden dat het hoogste tarief (72 procent) verlaagd kan worden. Een wezenlijke verlaging van dat tarief zal gepaard moeten gaan met een beperking van aftrekposten.

— De belastingheffing dient uit te gaan van het gezin als cel van de samenleving. Daarom: geen afzonderlijke belasting voor man en vrouw. Alleenstaanden dienen op billijke wijze te worden belast.

— Om ons land meer in de pas te laten lopen met de buurlanden moeten er minder directe belastingen (inkomstenbelasting) en meer indirecte belastingen (B.T.W.) worden geheven. Tot hoever deze verschuiving kan gaan wordt bepaald door het draagkrachtbeginsel.

— Rente op leningen voor de financiering van een (belastbare) inkomstenbron behoren in principe aftrekbaar te blijven voor de belasting. Aan deze regel mag alleen worden getornd als er door middel van nieuwe fiscale constructies onbedoelde aftrekken worden opgeëist.

— Beperking van de belastingaftrek voor persoonlijke bestedingen, zoals de aankoop van een eigen huis, moet nader onderzocht worden. Een zekere beperking van de fiscale aftrekbaarheid van hypotheekrente is aanvaardbaar. Wèl moet daarbij de invloed op de werkgelegenheid in de bouw in het oog worden gehouden.

— Het is de taak van de regering het ontduiken of ontgaan van belasting met alle ten dienste staande middelen aan te pakken. De 'reparatiewetgeving', het dichten van gaten in belastingwetten, moet worden doorgezet.

— Veel werk moet worden gemaakt van een beperking van het 'zwarte circuit', geld waarover geen belasting is betaald. De vlucht van zwart geld in spaarbrieven aan toonder moet voorzichtig, maar resoluut worden aangepakt.

— De onderhoudskosten van het eigen huis moeten weer fiscaal aftrekbaar worden gemaakt. Als tegenprestatie kan dan de huurwaarde, het bedrag dat de huiseigenaar/bewoner bij zijn inkomen moet optellen, enigszins worden opgetrokken.

Persoonlijke verantwoordelijkheid en rentmeesterschap behoren bij elkaar. Aan God als de enige Eigenaar moet

eenmaal verantwoording worden afgelegd van wat gedaan is, hetzij goed, hetzij kwaad.

22 Inkomensbeleid

— Nivellering van inkomens die niet te rechtvaardigen is, leidt tot aantasting van de inkomens van de midden-groepen en moet daarom vermeden worden. Inkomensverschillen dienen gebaseerd te zijn op ontvangen talenten, maatschappelijke behoeften, prestaties en verantwoordelijkheden.

— Terwille van de werkgelegenheid blijft in de komende jaren loonmatiging dringend geboden. Een strikt eenmalige gemiddelde teruggang van 4 à 5 procent — naar draagkracht verdeeld over hogere en lagere inkomens — zou een belangrijke bijdrage zijn. De jaarlijkse automatische prijscompensatie waardoor werknemers elk procent prijsstijging in het loonzakje vergoed krijgen, is aan herziening toe.

— Ook ambtenaren zullen een steentje moeten bijdragen aan de zo noodzakelijke inkomensmatiging.

— Loonsverhoging mag de mogelijkheid voor bedrijven om uit te breiden of te vernieuwen niet zodanig beperken dat de bedrijfsvoering onmogelijk wordt. Met verschil in sterkte van bedrijfstakken moet naar redelijkheid rekening worden gehouden.

— Er moet meer tijd over heen gaan voordat werknemers hun maximum bereiken. Op die manier kan voorkomen worden dat jaarlijks opnieuw looneisen worden gesteld.

— Een vermogensaanwasdeling — indien al nodig — moet ten goede komen aan werknemers van bedrijven waar de overwinst wordt afgeroomd. Dat betreft hen meer bij hun bedrijf.

— Zo veel mogelijk moeten de sociale uitkeringen gelijke tred blijven houden met de minimumlonen ('koppeling'). Dit noodzaakt wèl tot loonmatiging: anders worden de lonen en daarmee de uitkeringen te veel opgestuwd, waardoor het op den duur helemaal onmogelijk kan worden de sociaal zwakkeren financieel bij te staan.

23 Sociaal beleid

— Werkgevers en werknemers moeten in de onderneming samenwerken, in verantwoordelijkheid voor elkaar. Daarom: geen verplichte medezeggenschap of van bovenaf opgelegd overleg. Het betrekken van de werknemer bij het werkoverleg en het op de hoogte houden van het wel en wee in de onderneming komen ten goede aan de

werkgemeenschap. Ondernemingsraden die uit en door werknemers zijn gekozen en waarvan de directeur voorzitter is, kunnen daarbij goede diensten bewijzen.

— Loononderhandelingen moeten in eerste aanleg door werkgevers en werknemers worden gevoerd. Pas als zij het niet eens worden of tekort schieten in verantwoordelijkheid tegenover elkaar, ligt het op de weg van de overheid om in te grijpen.

— Werkstaking en bedrijfsbezetting zijn ongeoorloofde pressiemiddelen. Staking van ambtenaren is in feite opstand tegen het wettig gezag en mag onder geen beding worden toegestaan. Werkwilligen die vanwege stakingen niet aan het werk kunnen, mogen financieel niet in de kou blijven staan. Uitsluiting van werknemers is niet geoorloofd.

— De 'vermenselijking' van de arbeid moet, ook na de aanvaarding van de nieuwe arbeidsomstandighedenwet, doorgezet worden.

— De toelating van buitenlandse werknemers moet in verband met de hoge werkloosheid worden beperkt. Dat legt wel de verplichting op de regering om op alle mogelijke manieren mee te werken aan vergroting van de werkgelegenheid in de landen van herkomst van de gastarbeiders. Buitenlandse werknemers die in ons land een aantal jaren werken, dienen in elk geval zonder veel belemmeringen hun gezin te kunnen laten overkomen.

24 *Waardevastheid van het geld*

— De geldontwaarding, de inflatie is een groot sociaal onrecht. De bestrijding er van is een zeer belangrijke overheidstaak. Want inflatie treft juist de kleine man — het echtpaar met het kleine pensioentje, de kleine ondernemer — die de prijsstijging niet vergoed krijgt en de hogere prijzen moeilijk kan doorberekenen. Inflatie is ook de moeder van veel werkloosheid: veel bedrijven hebben werknemers moeten ontslaan, omdat ze de lonen die de prijzen op de voet volgden niet meer kunnen betalen. Inflatie is eigenlijk een uiting van moreel verval. Er spreekt een mentaliteit van egoïsme, het afwentelen op kosten van een ander, uit. Kortom — inflatiebestrijding is hard en hard nodig.

— Eén van de eerste maatregelen die tegen de inflatie moet worden genomen is de totale hoeveelheid guldens in overeenstemming te brengen met de voortgebrachte goederen en diensten. Te veel geld jaagt de prijzen al-

leen maar op.

— Over beperking van overtollige geldhoeveelheden moeten hoognodig internationale afspraken worden gemaakt.

— De prijzen moeten scherp in de gaten worden gehouden. Als de prijzen de pan uit rijzen, moet de regering onverwijld ingrijpen. De belangen van het bedrijfsleven mogen daarbij geenszins uit het oog worden verloren.

— De overheidstarieven mogen als regel de prijsstijging bij het bedrijfsleven niet te boven gaan.

Vrijheid, uiteraard gebonden aan Gods Wet, gedijt het beste waar het particulier eigendom wordt beschermd. Het onnodig hinderen van burgers (werkgevers, werknemers en zelfstandigen) in het gebruik van hun eigendom ter uitoefening van hun Goddelijk beroep, schaadt de gerechtigheid, schuift de persoonlijke verantwoordelijkheid af naar de ongrijpbare gemeenschap en doodt het particuliere initiatief.

25 *Midden- en kleinbedrijf*

— Een gezond en levenskrachtig midden- en kleinbedrijf is in het belang van de werkgelegenheid: het is goed voor een kwart van de werkgelegenheid in het bedrijfsleven. Het is ook goed werken bij de zelfstandige: de werkverhoudingen zijn er doorzichtiger, de contacten directer dan bij de grote bedrijven. Het midden- en kleinbedrijf kan om nog een reden een motor van onze economie worden genoemd: vernieuwing en groei vinden veelal daar plaats. Het particuliere initiatief, zoals dat in het zelfstandige ondernemerschap tot uitdrukking komt, verdient daarom de grootst mogelijke stimulering van de kant van de overheid.

— Vanwege de sinds 1972 achtergebleven inkomensontwikkeling, moet het herstel van de inkomens- en winstpositie van het midden- en kleinbedrijf grote voorrang krijgen. Matiging van de loonkosten is daarom onontkoombaar: de mogelijkheden voor loonstijging in het midden- en kleinbedrijf dienen uitgangspunt te zijn voor die in de rest van het bedrijfsleven.

— Reële kostenstijgingen in het midden- en kleinbedrijf behoren in de prijzen doorberekend te worden, juist omdat de noodzakelijke inkomensmatiging-over-een-breed-front zal leiden tot kleinere omzetten.

— Bij de belastingheffing moet er rekening mee worden gehouden dat de winst van zelfstandigen ook dient voor dekking van risico's en om het voort-

bestaan van het bedrijf te verzekeren.

— De mogelijkheden voor het midden- en kleinbedrijf om tot een gezonde financiering te komen, dienen verruimd te worden, o.a. door het ter beschikking stellen van vermogensversterkingskredieten. Participatie maatschappijen zullen ook toegankelijk moeten zijn voor eenmanszaken en firma's.

— Het midden- en kleinbedrijf moet in staat worden gesteld meer te profiteren van de technische vernieuwing (innovatie), waaraan in universitaire laboratoria en bij T.N.O. wordt gewerkt. Zo kan ook de export worden bevorderd.

— Aan vakopleidingen dient de regering alle aandacht te geven. Gebrek aan vakkennis is maar al te vaak de oorzaak van moeilijk vervulbare vacatures, met name in het ambacht.

26 *Land- en tuinbouw*

— De regering moet meewerken aan het totstandbrengen van gemeenschapsvoorzieningen die nodig zijn voor het doelmatig uitoefenen van land- en tuinbouw (zoals het aanleggen of verbeteren van verharde wegen, toereikende voorzieningen voor het aan- en afvoeren van water).

— Bij voortgaande versnippering (door vererving) of bij wijzigende produktiemethoden (mechanisatie, tankmelken) dient de regering hulp en steun te verlenen, evenals bij kavelruil, vrijwillige of wettelijke ruilverkaveling zonder dat de rechten van de betrokkenen worden aangetast.

— Onteigening van grond mag uitsluitend plaats vinden voor de aanleg van publieke werken (zoals wegen, dijken, kanalen, woningbouw). De onteigenden hebben recht op een schadevergoeding die overeenkomt met de gangbare verkeerswaarde van de grond, verhoogd met een passende vergoeding voor bedrijfsschade.

— Bij de vaststelling van de hoogte van de pachtprijzen moet het uitgangspunt zijn dat de pacht een belangrijke financieringsbron is en als zodanig behouden en mogelijk zelfs versterkt moet worden.

— In landelijke gebieden mogen land- en natuur niet verwaarloosd worden. Om die reden mogen evenwel de normale gebruiksmogelijkheden van landbouwgronden niet beperkt worden. Niet alleen omdat dit tot een minder efficiënte produktie leidt, maar ook omdat het de zelfstandigheid van landbouwers die tot 'parkwachter' worden gedegradeerd, aantast.

- De oliecrisis die nog steeds voortduurt, maakt duidelijk dat we onze afhankelijkheid van energie zo veel mogelijk moeten verminderen. Daartoe is in de eerste plaats nodig een grote energiebesparing; ook al uit een oogpunt van soberheid, kenmerk van een christelijke levensstijl. Daarnaast moet er voor gezorgd worden dat onze energie uit verschillende bronnen komt (diversificatie).
- De opsporing van nieuwe olie- en gasvoorraden in de Nederlandse bodem en het continentale plat moet onverminderd doorgaan.
- Onderzocht moet worden of nieuwe kolenlagen ontgonnen kunnen worden. In de overgangperiode van olie en gas naar nieuwe, toekomstige energiebronnen kunnen kolen een rol van betekenis spelen.
- Het zoeken naar praktische toepassing van 'alternatieve energie', zoals zonnewarmte en biogas, mag niet worden gestaakt.
- Zolang onze toekomstige elektriciteitsvoorziening niet is veiliggesteld, valt aan kernenergie — helaas — niet te ontkomen. Terwille van de technische kennis en ervaring kunnen de kerncentrales in Borssele en Dodewaard daarom niet worden gesloten. Maar wél dienen er strenge veiligheidsmaatregelen te komen tegen straling en sabotage. Ook moet er een oplossing worden gevonden voor de verwerking en opslag van kernafval.
- In de brede maatschappelijke discussie moet eerlijke en zakelijke voorlichting worden gegeven over het voor en tegen van kernenergie in het kader van onze totale energiebehoefte in de toekomst.

IV Handelen in gerechtigheid

Nederlanders en hun verlangens

28 *Hoe het is*

Wie kent het fraaie plaatje niet? Grazende koeien met op de achtergrond sombere torenflats. De verstedelijking, het gevolg van een uitdijende bevolking in een klein land, rukt op. Elk jaar wordt het weiland kleiner.

Veertien miljoen Nederlanders leggen erg veel beslag op de schaarse ruimte. Het is niet alleen een kwestie van méér woningen bouwen. Het gaat ook om ruimere woningen. Veel flatbewoners en stedelingen dromen van een eengezinswoning met een eigen tuintje. Jongeren gaan eerder op zichzelf wonen dan vroeger.

Dit is nog maar de helft van het verhaal. De mensen willen werken, moeten boodschappen doen, bezoeken familie en kennissen, gaan op vakantie, kopen een auto, willen een bushalte voor de deur. Hun kinderen moeten naar school. Ouden van dagen wonen niet meer bij hun kinderen in. Er moeten dus fabrieken, winkelcentra, scholen, speelplaatsen, spoorlijnen, wegen, bejaardencentra, ziekenhuizen — noem maar op — bij komen.

Maar zulke vanzelfsprekend lijkende uitbreidingen hebben vergaande, soms minder plezierige gevolgen voor het woon-, werk- en leefklimaat in ons land. Boeren en tuinders dreigen platgewalst te worden onder de uitbreidende stad, dorpen verliezen hun charme, natuurschoon gaat ten onder, lucht en water vervuilen zienderogen.

Nog even — en de koeien zijn verdwenen. Het plaatje laat dan alleen nog maar torenflats zien.

29 *Hoe het moet*

Niet alles kan in dit kleine land. Goed wonen, een auto, voortreffelijk openbaar vervoer, een winkelcentrum in de buurt, niet te ver van het werk af, geen files, veel natuurschoon, moderne wegen. Veertien miljoen Nederlanders willen veel. Te veel.

Er zal daarom gekozen moeten worden. De regering zal — in overleg met het parlement — de voorrang moeten geven aan het één boven het ander. Niet alleen omdat de ruimte schaars is, maar ook omdat de financiële middelen beperkter zijn dan ooit.

Stuk voor stuk zijn het moeilijke keuzen. Wie durft voor de vuist weg te zeggen wat beter is: de bouw van een nieuwe woonwijk òf het sparen van een mooi groen landschap. Voor de woningzoekende spreekt vanzelf dat er meer huizen gebouwd moeten worden, de boer wil liever niet van zijn land worden verjaagd, bij de natuurliefhebber staat het milieubehoud voorop. Zelfs als we burens zijn, kunnen onze verlangens tegengesteld zijn. De één wil een betere bus- en treinverbinding met zijn woonplaats, de ander ziet het geld liever uitgegeven aan de wegenbouw.

Elke dag opnieuw moet er gekozen worden. Voor het één, tegen het ander. Het is de overheid die scheidsrechter moet zijn. Daarbij verwacht de S.G.P. van haar dat zij in gerechtigheid handelt, dat zij de vele, vaak strijdige wensen en verlangens van ons veertien miljoenen op hun rechtvaardigheid toetst.

Voor de S.G.P. betekent dat in elk geval een niet aflatende bestrijding van het probleem van de woningnood, het tegengaan van de woningspecula-

tie, het krachtig aanpakken van de verontreiniging van Gods schepping, het vergroten van de verkeersveiligheid en het instandhouden van een goede, maar vooral ook betaalbare gezondheidszorg.

30 *Huisvesting*

— Zolang de woningnood niet is opgelost, moet de regering alles op alles zetten om goede en betaalbare woningen — niet al te saai en niet al te eenvormig — te bouwen. Op verschillende manieren moet de overheid bijspringen om het tekort aan woningen van goede kwaliteit weg te werken.

— Het eigen woningbezit moet door de regering worden bevorderd (o.a. door het weer fiscaal aftrekbaar maken van de onderhoudskosten).

— Als regel moet de huurder zelf in staat zijn de huur op te brengen. In uitzonderingsgevallen kan de overheid subsidie geven. Bijvoorbeeld wanneer de bewoner een te groot deel van zijn inkomen aan huur moet uitgeven.

— Er moet nauwlettend op worden toegezien dat de 'sociale woningbouw' uitsluitend ten goede komt aan de laagstbetaalden.

— Bij het bouwen op het platteland moet voorzichtigheid in acht worden genomen. Overmatige groei van kleine kernen schaadt de rust — inclusief de zondagsrust — en de aantrekkelijkheid van het platteland. Maar tevens moet voorkomen worden dat er in de dorpen te weinig wordt bijgebouwd: dat dwingt bij gezinsverdunding de plaatselijke bevolking naar de steden te verhuizen.

— De 'uitbouw' van steden dient evenwichtig te geschieden. Binnensteden mogen niet verwaarloosd worden.

Eenzijdige bouw en exploitatie door projectontwikkelaars dient — evenals woningspeculatie — krachtig te worden tegengegaan.

— Oudere woningen mogen niet als vanzelfsprekend aan gastarbeiders en andere minderheidsgroepen worden toegewezen.

— Het toewijzen van woningen aan — naar christelijke norm — ongeoorloofde samenlevingsvormen moet onmiddellijk worden gestopt. Een al te grote bouw van woningen voor één- en tweepersoonshuishoudens vergemakkelijkt echtscheidingen en werkt min of meer het samenwonen van ongehuwden in de hand. Het toekennen van vrijkomende grote huizen aan groeps-samenwonenden moet eveneens worden tegengegaan.

— Een gevarieerde combinatie van kleinere en grotere winkels in iedere stadswijk verhoogt de woonkwaliteit. Vestiging van supermarkten buiten de stad ('weidewinkels') moet zo veel mogelijk worden geweerd.

31 Verkeer en vervoer

— Het aanleggen en onderhouden van voldoende autowegen, prima spoorlijnen en een goed net van waterwegen — onmisbaar als ze zijn voor de opbouw van de samenleving — is een belangrijke taak van de overheid. Van de burgers mag een redelijke bijdrage in de kosten worden gevraagd voor deze gemeenschapsvoorzieningen.

— Zolang het aantal doden en gewonden in het verkeer groot blijft, moet alles worden gedaan om de verkeersveiligheid te vergroten. In elk geval zijn nodig:

- meer verkeersonderwijs op school alsmede verbetering van het rijgedrag en de verkeersopvoeding van weggebruikers;

- er moet strenger worden opgetreden tegen alcoholmisbruik op de weg en overschrijding van de maximum-snelheden;

- auto's, met name oudere, moeten van tijd tot tijd aan een verplichte keuring worden onderworpen;

- drukke wegen moeten zo veel mogelijk ongelijkvloerse kruisingen krijgen (net als bij Oudenrijn);

- in het verkeer en bij de wegeaanleg moet meer rekening worden gehouden met bejaarden, gehandicapten en kinderen;

- de beveiliging van spoorwegovergangen moet worden verbeterd. Ten minste met knipperlichten, maar het liefst met automatische spoorbomen.

— Het openbaar vervoer (bus, tram

en trein) moet door de regering worden bevorderd, o.a. door de bouw van parkeerplaatsen en beveiligde fietsenstallingen bij stations en haltes.

— De tekorten van het openbaar vervoer moeten uit de schatkist worden bijgepast, mits de bedrijfsvoering efficiënt is en er geen te lege trein-, bus- en tramlijnen in stand worden gehouden.

— Het openbaar vervoer dient de zondag, als de dag des Heeren, te eerbiedigen.

— Winkels in de steden moeten goed bereikbaar zijn voor het publiek en de bevoorraders. Parkeerkosten komen — mede ter beperking van het autoverkeer in de centra — voor rekening van de automobilist.

— De regering moet voorkomen dat het wegvervoer, het railvervoer en het vervoer over water in een oneerlijke concurrentiestrijd verwikkeld raken. Als de tekorten op het goederenvervoer per spoor voor rekening van het rijk komen, dan hebben goedgeleide wegtransportondernemingen en de binnenvaart recht op eenzelfde subsidie.

— Voor het transport van massagoederen verdient het binnenschip — als het meest milieuvriendelijke vervoermiddel — de voorkeur. Schippers moeten tegen onredelijke tarieven worden gevrijwaard, aan verladers dient zo veel mogelijk vervoerszekerheid te worden geboden.

— De regering moet maatregelen nemen tegen valse concurrentie op de internationale binnenvaart, zoals na de opening van het Rhein-Main-Donaukanaal van schepen uit Oostbloklanden ('rode vloot') te verwachten is.

— Ter bescherming van de zeescheepvaart moet de regering ook optreden tegen de oneerlijke concurrentie van Oosteuropese landen ('staatshandelslanden') en goedkope vlagstaten (zoals Panama).

32 Waterstaat

— De veiligheid van het land tegen overstromingen dient — onder het opzicht van de provincies — te worden toevertrouwd aan een goed georganiseerd waterschapswezen.

— De afsluiting van de Zeeuwse zeearmen, de Deltawerken, moet volgens het afgesproken tijdschema haar beslag krijgen. De belangen van de visserij, oestertelers, garnalenvissers en mosselkwekers daaronder begrepen, mogen niet uit het oog verloren worden. Andere bedrijven en bewoners die door de Deltawerken worden ge-

troffen, behoren op passende wijze schadeloos te worden gesteld.

— De overheid dient een doelmatig ontgrondingsbeleid te bevorderen. Voldoende zand, grind en klei — grondstof voor beton-, baksteen- en pannenfabricage — moeten gewonnen kunnen worden om de bouw van voldoende aantallen woningen en andere gebouwen niet te laten stagneren. Ontgrondingsvergunningen op het land mogen niet verleend worden dan na overleg met de gemeenten.

De ingewikkeldheid der maatschappij roept om ingrijpen van de overheid, via het scheppen van randvoorwaarden, als bepaalde belangen worden geschaad. Terwille van rechtsgelijkheid, van rechtszekerheid, van bescherming der zwakken. Dit ingrijpen moet corrigerend zijn en niet dirigerend. Zo wordt het beste gestalte gegeven aan de taak der overheid om het kwade, dat niet in de structuur maar in de mens zit, te beteugelen. 'Het geheim van alle zegen, o volk van Neêrland, hoort, is in Godes vrees te leven, Zijn Wet, Zijn Dienst, Zijn Woord' (Da Costa).

33 Milieu

— Om de milieuverontreiniging tegen te gaan — een scheppingsopdracht — zijn wetten voor de bescherming van water, lucht en bodem onontbeerlijk. Daarbij gaat het er in de eerste plaats om het milieu weer schoon te krijgen en nieuwe vervuiling te bestrijden.

— Onze 'wegwerpeconomie' dient geleidelijk aan omgebouwd te worden tot een 'reparatie-economie'. Een economie dus waarin de produkten van betere kwaliteit worden, minder weggegooid wordt en het repareren weer lonend wordt. Dit heeft bovendien het voordeel dat het werkgelegenheid schept.

— Waar afval een onvermijdelijk bijproduct is, moet naar wegen worden gezocht om het weer een zinvolle bruikbare bestemming te geven (zoals nu al uit oud papier nieuw 'recycled' papier wordt gemaakt).

— De regering moet zich er voor houden de milieuwetten al te zeer te verscherpen, waardoor bedrijven gesloten moeten worden.

— Waterschappen, enkele provincies en af en toe ook gemeenten hebben de plicht voor een goede waterzuivering te zorgen. Waar verontreinigingsheffingen of reinigingsrechten de pan uit dreigen te rijzen, moet gestreefd worden naar een technisch en financieel doelmatiger beheer. In uitzonde-

ringsgevallen is steun van het rijk onontbeerlijk.

— Ook bij de bestrijding van geluidshinder moet gestreefd worden naar een juist evenwicht tussen overmatig overlast en de hoogte van de 'antilawaakosten'.

— De voorlichting over de noodzaak van milieubehoud dient krachtiger ter hand te worden genomen. Iedereen moet duidelijk worden gemaakt dat hij geroepen is een verdere verloedering van de natuur tegen te gaan.

34 Gezondheidszorg

— De gezondheidszorg is een aangelegen punt voor de regering. Want de gave van gezondheid van lichaam en geest is een belangrijk goed en een grote zegen.

— Toch zijn er duidelijke grenzen aan de overheidsbemoeienis met onze gezondheid. Waar persoonlijke en gezinsverantwoordelijkheden in het geding zijn, is er voor de overheid geen taak. Daarom: geen regeling van het aantal geboorten of voorlichting over het voorkomen van zwangerschap (bevolkingspolitiek), geen anti-conceptiemiddelen op kosten van het ziekenfonds, geen fluoridering van het drinkwater of welk medicijn ook in de voeding, geen euthanasie, geen abortus, tenzij het leven van de vrouw gevaar loopt, geen wettelijk toegestane hulp bij zelfmoord.

— Voor een rechtsstaat is eerbied en bescherming van het menselijk leven, hoe pril of hoe oud, van wezenlijk belang. Het besef dat het leven een gave van God is waarover een mens niet vrij heeft te beschikken, dient voorop te staan. Met menselijke levens mag op geen enkele wijze worden 'gesold'. Bij elke medische behandeling en elk experiment moet domineren dat de levende mens een beeldrager van de Heere God is. Persoonlijke veranderingen ingrepen mogen niet verricht worden dan met instemming van de patiënt en/of de familie.

— De kosten van de gezondheidszorg dreigen de pan uit te rijzen. Besnoeiing en beheersing zijn onvermijdelijk om te voorkomen dat straks de volksgezondheid onbetaalbaar wordt. Meer nadruk zal moeten vallen op het bevorderen van de gezondheidszorg buiten ziekenhuizen en inrichtingen (extramurale zorg). Er mag niet klakkeloos bezuinigd worden. Zo is het voor het terugdringen van de kostbare 'tweede lijns-gezondheidszorg' (specialisten) een eerste vereiste dat de voorzieningen in de 'eerste lijn' (huisarts, wijk-

verpleegster) goed zijn. Adviserende en ondersteunende thuishulp, zoals wijkverpleging, gezins- en bejaardenzorg, moeten zo goed mogelijk worden uitgebouwd.

— Inrichtingen en ziekenhuizen met een eigen levensbeschouwelijke signatuur moeten die kunnen behouden.

— Tegen het gebruik en de handel van 'hard' en 'soft' drugs (opium, heroïne, marihuana, hasj) dient de regering actief op te treden. Brede voorlichting over de gevaren van het druggebruik is broodnodig. Voor verslaafden moeten er goede opvangmogelijkheden komen. Naast de aanpak van het drugprobleem mag de strijd tegen het alcoholmisbruik niet verslappen.

— Ernstige volksziekten (hart- en vaatziekten, kanker) verdienen grote aandacht, onderzoek en bestrijding.

— Alternatieve geneeswijzen dienen reële kansen te krijgen.

— Zieken mogen aanspraak maken op een persoonlijke behandeling. Het recht van de patiënt op informatie, inspraak en bescherming van de persoonlijke levenssfeer verdient regeling.

— Een toenemend gebruik van medicijnen is niet altijd het juiste antwoord op menselijke spanningen die vaak dieper liggende oorzaken hebben.

V Gerechtigheid verhoogt alle volken

Nederlanders en de wereld

35 Hoe het is

Afghanistan, Polen, Midden-Oosten, Cambodja, Centraal-Amerika, Zuidelijk-Afrika. Brandhaarden in de wereld aan het begin van de jaren '80. Oorlogen en geruchten van oorlogen zijn er alom.

De spanningen in de wereld hopen zich op. De grote tegenstelling tussen Oost en West, die door de ontspanning op de achtergrond gedrongen leek, is na de Russische inval in Afghanistan en de ontwikkelingen in Polen weer in volle hevigheid opgelaaid. In de Verenigde Staten is een president gekozen, Reagan, die vast van plan is het Amerikaanse overwicht in de wereld te herstellen.

Tussen Iran en Irak woedt al maanden een oorlog, die binnen de kortste keren het hele Midden-Oosten in vuur en vlam kan zetten en de oliestroom naar het Westen in gevaar kan brengen. Cambodja, onder de communistische laars vertrappt, hongert. In Middenamerikaanse staten als El Salvador en Guatemala komen mensen in opstand tegen dictaturen. Zuidelijk-Afrika, verscheurd door tegenstellingen, is een kruitvat.

Waar geen oorlog woedt, is nog geen vrede. Miljoenen mensen op de wereld hongeren en dorsten, worden onderdrukt door wrede en brute machthebbers, zijn het slachtoffer van genadeloze uitbuiting. Mooie plannen voor een nieuwe economische wereldorde, voor een rechtvaardiger verdeling van de welvaart tussen rijk en arm, zijn tot nu toe afgestuit op de hebzucht van het rijke Westen. En het Oostblok, dat altijd de mond vol heeft van solidariteit tussen volkeren, denkt

de hongerigen te voeden met wapens. Nederland staat midden in een wereld waarin onrecht en ongerechtigheid de overhand hebben.

Oorlogen zijn oordelen Gods, vanwege de zonden. Daarvan geldt het woord van God: 'Hoor de roede en Wie ze besteld heeft' (Micha 6:9). Onze verantwoordelijkheid brengt mee dat de geestelijke en de morele weerbaarheid wordt versterkt. Te zamen met een goede materiële uitrusting kan dat onder inwachting van de zegen des Heeren dienstbaar zijn aan de bevordering van 'een stil en gerust leven' der burgers.

36 Hoe het moet

De mens is naar Bijbels getuigenis geroepen om in vrede met zijn medemens de aarde te bouwen en te bewaren. Het voorkomen van oorlogen, het op vreedzame wijze beslechten van internationale geschillen, het bevorderen van de vrede en het bestrijden van onrecht en ongerechtigheid dienen daarom de belangrijkste doelstellingen van de Nederlandse buitenlandse politiek te zijn.

In geen geval leidt dit tot eenzijdige ontwapening of verwaarlozing van de defensie. Tegenover de aspiraties van de Sowjet-Unie is onverkorte waakzaamheid geboden. Juist terwille van vrede en vrijheid, met name de vrijheid om God te dienen naar Zijn Woord. Erkenning van onze afhankelijkheid van het Godsbestuur sluit onze verantwoordelijkheid niet uit. In dat licht kan het Atlantisch bondgenootschap, de N.A.V.O., onder Gods zegen aan de verdediging van dat grote goed dienstbaar zijn.

In een wereld waarin zo veel armoede en honger heersen, is ontwikkelingshulp een dure plicht. De Bijbel, ons richtsnoer óók in de internationale politiek, gebiedt de hongerigen te voeden, de dorstigen drinken te geven, de berooiden te helpen en de vreemdeling onderdak te geven. De gerechtigheid vergt — ook nu het ons minder goed gaat — dat wij een deel van onze welvaart afstaan aan de armen in de landen van de Derde Wereld. Onze moeilijkheden vallen in het niet bij de ellende in de onderontwikkelde landen.

Nederland is een klein land. Maar dit mag geen alibi zijn om ons neer te leggen bij onrecht, bij onderdrukking, bij uitbuiting, bij vervolging. Slechts waar goedertierenheid en waarheid elkaar ontmoeten, waar gerechtigheid en vrede elkaar kussen, zal God de Heere het goede geven (Psalm 85).

Die gerechtigheid verhoogt alle volken.

De Heere regeert, dat de volken beven. Aardbevingen, oorlogen en geruchten van oorlogen (spanningen tussen de volken) zijn tekenen der tijden, die wijzen op de wederkomst des Heeren.

37 Buitenlands beleid

— Het Atlantisch bondgenootschap, de N.A.V.O., blijft vooralsnog de hoeksteen van de Westeuropese — en dus ook de Nederlandse — veiligheid.

— Tegenover de onverminderde dreiging van achter het IJzeren Gordijn dient Nederland zijn N.A.V.O.-verplichtingen onverkort na te komen.

— De rol van de kernwapens in de westerse verdediging moet via onderhandelingen met het Warschaupakt

worden teruggedrongen. We mogen niet berusten in het bestaan van verschrikkelijke wapens die Gods schepping in één klap kunnen vernietigen. Wel brengt vermindering van kernwapens als consequentie mee dat er meer conventionele (niet-nucleaire) wapens aangeschaft moeten worden.

— Tegenover de steeds uitbreidende Sowjet-kernmacht (SS-20) valt onder de huidige omstandigheden — helaas — niet te ontkomen aan de modernisering van de N.A.V.O.-kernwapens via de plaatsing van middellange afstands-raketten in West-Europa (Pershings en Tomahawks). Dit ook om de 'afschrikking' tegenover het Warschaupakt niet te verzwakken. Nederland moet zich er krachtig voor inzetten dat dit N.A.V.O.-besluit onderwerp van serieuze bespreking met Moskou wordt om zo mogelijk een akkoord te bereiken over een wederzijdse vermindering van het aantal kernraketten.

— Het eenzijdig afstoten van kerntaken door Nederland legt een onbillijke last op de N.A.V.O.-bondgenoten en zal de ontspanning een slechte dienst bewijzen.

— De N.A.V.O. moet voorbereid zijn op aanvallen met chemische en biologische wapens.

— Minachting van de mensenrechten, zoals discriminatie wegens geloof, ras of huidskleur, tast de mens als beeldrager Gods aan. Nederland moet zich inspannen om via diplomatieke kanalen deze discriminatie — waar ook ter wereld — te bestrijden. Ook de ontwikkelingshulp kan soms als drukmiddel voor het beëindigen van onderdrukking worden gebruikt.

— De Nederlandse regering houdt zich verre van boycotacties die de werkgelegenheid in het geboycotte land grote schade berokkenen. In het bijzonder de zwaksten en weerlozen worden daarvan het slachtoffer.

— Economische samenwerking tussen landen en het verwijderen van internationale handelsbarrières (zoals in de E.E.G.) verdient steun. Maar de samenwerking mag nooit zo ver gaan dat de nationale zelfstandigheid in ge-drang komt.

— Stappen op weg naar een Verenigd Europa worden afgewezen. Niet alleen omdat dit ons reformatorisch erfgoed bedreigt, maar ook omdat politieke en militaire verzelfstandiging van Europa, los van de Verenigde Staten, gemakkelijk op gespannen voet komt te staan met de noodzaak van een hechte Atlantische samenwerking in de N.A.V.O.

— De Europese Gemeenschap mag

als supranationaal orgaan geen politieke dwang uitoefenen op lidstaten om het één te doen of het ander na te laten.

— Tot het toelaten van nieuwe landen tot de E.E.G. (Spanje, Portugal en op langer zicht ook Turkije) moet niet te snel worden besloten. Het zou een te zware belasting voor de Gemeenschap en ook voor de betrokken landen zelf kunnen betekenen.

— De staat Israël heeft recht op een eigen soevereiniteit binnen veilige en erkende grenzen. Zolang de Palestijnse bevrijdingsorganisatie Israël niet wenst te erkennen, mag ze niet tot het vredesoverleg over het Midden-Oosten worden toegelaten.

— Degenen van het oude bondsvolk die naar Israël, het beloofde land, willen emigreren, moet alle mogelijke medewerking worden verleend. Op landen die de Joodse emigratie willen verhinderen, moet krachtige druk worden uitgeoefend.

— Ten aanzien van Zuid-Afrika past zeer grote behoedzaamheid. In geen geval mag het westerse systeem als het enig mogelijke aan dit land worden opgedrongen. Met begrip voor de moeilijke situatie is in Zuidelijk-Afrika meer te bereiken dan met politieke of economische drukmiddelen.

'De overheid drage op doeltreffende wijze zorg voor de defensie van het land, doch zij dient te waken tegen toeloozende oprijving van de krijgslasten' (art. 16 Partijprogr.).

38 Defensie

— Gezien de dreiging van achter het IJzeren Gordijn, mag Nederland onder geen beding meewerken aan een eenzijdige verzwakking van de verdediging van het Westen, verenigd in de N.A.V.O. Onverkort dient te worden vastgehouden aan de afspraak om jaarlijks de defensie-uitgaven met 3 procent te verhogen.

— De vernieuwing van het defensiemateriaal moet versneld worden. De Nederlandse wapenaankopen dienen zo veel mogelijk bij Nederlandse bedrijven te worden gedaan.

— Voortdurend dient door de N.A.V.O.-landen te worden gestreefd naar standaardisatie dan wel onderlinge uitwisselbaarheid van de defensieuitrusting.

— Het eigen karakter van de Nederlandse krijgsmacht mag niet aangetast worden. Democratisering en vermaatschappelijking ondermijnen de morele kracht en de bereidheid om ingezet te worden.

— De discipline moet strikt rechtvaardig worden gehandhaafd. Er moet voor worden gewaakt dat militairen in gedrag, woord of kleding de krijgsmacht te schande maken.

— De dienstplicht heeft principieel de voorkeur. Voorkomen dient te worden dat de last van de dienstplicht als vanzelfsprekend op een kleine groep wordt afgewenteld.

— De geestelijke verzorging in het leger moet gebaseerd zijn op de Bijbel en de reformatorische geloofswaarheden. Het vaste uur voor geestelijke verzorging dient weer te worden ingevoerd.

— Er moet scherp worden toegezien op de naleving van het verbod Gods Naam door vloeken te onteren. Slechts in werkelijk onvermijdelijke gevallen mag zondagsdienst worden gevegd.

— Alleen aan dienstplichtigheden met godsdienstige gewetensbezwaren kan vervangende dienst (buiten de kazerne) worden verleend. Politieke bezwaren tegen de militaire dienst mogen niet worden erkend.

39 Ontwikkelingssamenwerking

— Ondanks onze eigen economische problemen dient de ontwikkelingshulp bij de noodzakelijke bezuinigingen op de overheidsuitgaven te worden ontzien.

— De hulp moet vooral de allerarmsten ten goede komen. Niet alleen door leniging van de directe noden. Alles moet worden gedaan om de armen in de Derde Wereld in staat te stellen zelf voor hun voedsel, kleding en huisvesting te zorgen.

— Het uiteindelijke doel van de hulpverlening is de onderontwikkelde landen uit hun achterstand op te heffen en economisch weerbaar te maken. Daarom is het van belang dat producten uit de Derde Wereld een ruimere toegang tot de Europese markt krijgen.

— Bij ontwikkelingshulp gaat het niet alleen om bestrijding van armoede, maar ook — en vooral — om de verkondiging van het Evangelie. Daarom moet de regering ontwikkelingsprojecten die van de zending uitgaan financieel steunen (door middel van goede medefinancieringsprogramma's).

— Uiteraard kan Nederland niet alle arme landen helpen. De hulp moet, terwille van een goede aanpak, gericht worden op een beperkt aantal 'concentratie landen'.

— Regeringen van de ontwikkelingslanden die de vrijheid van godsdienst vertrapten, komen niet in aanmerking

niet worden ingegeven door machtspolitiek, zoals wel gebeurt bij de hulpverlening aan de 'frontlijnstaten' in zuidelijk Afrika met de bedoeling Zuid-Afrika nog verder in het isolement te drijven.

40 *De Nederlandse Antillen*

- In het bijzonder heeft de Nederlandse regering de taak om de zes eilandjes van de Nederlandse Antillen, ons laatste overzeese rijksdeel, vooruit te helpen.
- Geleidelijk aan zullen de Antillen staatkundig op eigen benen moeten gaan staan. Maar Nederland mag de onafhankelijkheid nooit opdringen. Versplintering van de eilanden dient te worden tegengegaan.
- Bij de opbouw van een eigen defensie moet Nederland de Antillen op passende wijze helpen. Zolang de Antillen nog niet onafhankelijk zijn, dient Nederland de overzeese militaire verplichtingen, zoals vastgelegd in het Koninkrijksstatuut, na te komen.
- De Nederlandse ontwikkelingshulp moet er op gericht zijn de grote tegenstellingen tussen rijk en arm op de Antillen te verkleinen. Voor de laagstbetaalden moeten in de eerste plaats goede woningen worden gebouwd.
- De Nederlandse hulp dient aangewend te worden voor de economische verzelfstandiging van de Antillen. Industrie, scheepvaart, landbouw, visserij en toerisme zullen zo veel mogelijk op elkaar moeten worden afgestemd om de zwakke Antilliaanse economie te versterken.
- Bij de hulp moet vooral aandacht worden geschonken aan het onderwijs. Zo veel mogelijk jonge mensen moeten een voor hen passende opleiding in eigen land ontvangen.
- Voorkomen dient te worden dat met de Nederlandse hulp casino's op de Antillen in stand worden gehouden.

Socialistische Partij

Het roer moet om!

SP

Socialistische Partij
Vijverhofstraat 65
3032 SC Rotterdam
Tel. 010-67 31 50

Inleiding

Eigenlijk is ekonomie niet zo moeilijk. Economie gaat over bevrediging van behoeften. Die behoeften zijn velerlei. Eten, huizen, kleren, vervoer, onderwijs, gezondheidszorg, maar ook schone lucht, schoon water en schone grond. Om die dingen tot stand te brengen is arbeid nodig. Ja ook voor een schoon milieu is arbeid nodig. Ten eerste om het weer schoon te maken en vervolgens om het schoon te houden.

Arbeid dat is de basis van de ekonomie. Arbeid is de basis van alle voortgebrachte rijkdom. Nu zijn er op de wereld mensen genoeg die willen werken. Mensen die door te werken in hun onderhoud zouden kunnen voorzien en die iets nuttigs willen doen voor de maatschappij. In Nederland zijn er wel een miljoen mensen die nu gedwongen thuis zitten met een WW- of WAO-uitkering. Vaak geschoold en toch werkloos. Vakmensen in de metaal en in de bouw, mensen in het onderwijs en kantoorpersoneel om maar een paar in het oog springende groepen te noemen. Aan de ene kant een enorme behoefte aan woningen, onderwijs en dienstverlening en aan de andere kant zoveel werklozen juist in die beroepen.

Eigenlijk is dat onbegrijpelijk en toch gebeurt het. Dat komt door de organisatie van onze ekonomie. Of liever gezegd door het gebrek aan organisatie, want het kapitaal mag gaan waar het wil. Niet onze regering bepaalt waar kapitaal geïnvesteerd moet worden. In onze vrije ondernemingsgewijze produktie, zo heet de kapitalistische ekonomie, is alles geregeld behalve de

bewegingen van het kapitaal. Als de pensioenfondsen miljarden guldens naar het buitenland overhevelen dan doen we daar in dit land niets aan.

Het enige wat onze regeringen proberen te doen, is het zo aantrekkelijk mogelijk maken voor het kapitaal. Maar dan wel over de rug van de gewone man en dat is niet alleen slecht voor de mensen maar ook erg dom. Je kunt wel de inkomens drukken om de concurrentiepositie te verbeteren, maar als alle landen dat doen zijn we nog niks opgeschoten. Integendeel, als de koopkracht in de wereld daalt en dat is het geval, dan kan er ook veel minder gekocht worden. Het gevolg is dat er veel minder geproduceerd hoeft te worden en daaruit volgt weer snel een geweldige werkloosheid. Ondanks deze fatale spiraal roepen alle grote partijen dat de arbeiders nog meer moeten inleveren. Als dat doorgaat komen we regelrecht in een crisis van de jaren dertig terecht.

De strijd voor behoud van de koopkracht is niets minder dan het voorkomen van zo'n crisis. Maar bovendien moeten we het hoofd bieden aan de levensbedreigende vergiftiging van grond, lucht en water en aan de waanzin van de kernwapenwedloop. De Socialistische Partij heeft niet alleen de wil om deze problemen op te lossen, maar ook een weg. Een weg naar de toekomst. Een toekomst zonder vrees. Maar die weg is alleen begaanbaar met de inzet en de overtuiging van de mensen waarom het gaat. Gelukkig zijn er velen die uiting geven aan hun ongenoegen met de huidige gang van zaken. Mensen die een andere weg kiezen. Voor behoud van de welzijnsvoorzieningen, voor de vrede en tegen

atoombewapening, voor behoud van de koopkracht en ook de brede aanhang van de antikernenergiebeweging mag niet vergeten worden.

Al deze meningen vinden hun politieke vertaling bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer. Het parlement is niets meer dan een weerspiegeling van de machtsverhoudingen in de maatschappij. Het is een graadmeter voor het politiek bewustzijn van de bevolking. Eén keer in de vier jaar is de macht aan het rode potlood. U kunt partijen maken en breken. U kunt alles bij het oude laten of kiezen voor iets nieuws. De SP is in ieder geval een betrouwbare bondgenoot. We zeggen wat we doen en we doen wat we zeggen. Daarom verdient de SP zijn plaats in het parlement. U kunt op ons rekenen. Wij rekenen op u.

1 Werkgelegenheid

Alle partij-programma's spreken over de noodzaak van het scheppen van werkgelegenheid. Niemand geeft aan hoe dan wel. De PvdA zegt: Er moeten 300.000 banen geschapen worden. Dat zal best, dat weet iedereen, maar hoe?

De SP heeft een voorstel aan de grote partijen. Geef nu eens de garantie dat in 1982 alle bouwvakkers weer aan het werk zijn. Dat is konkrete taal. Dat is recht voor zijn raap en dat kan, want daarvoor zijn we niet afhankelijk van het buitenland. De sociale woningbouw kan zodanig gepland worden dat alle 50.000 werkloze bouwvakkers weer werk hebben. Het uitstralings-effect daarvan is natuurlijk net zo groot. Nieuwe huizen dat betekent vloerbedekking, gordijnen, meubels, grind,

zand, hout, metaal, stenen, schilderwerk en noem maar op. De woningbouw alleen al kan zo aan 100.000 mensen werk geven.

De investeringen van dat geld kunnen gevonden worden bij de verzekeringsmaatschappijen en de pensioenfondsen. Dat is ons geld en de overheid kan dat bij maatregel van wet op eisen voor een lagere rente, zodat de huren betaalbaar worden.

Bovendien is nog altijd het werkgelegenheidsplan geldig dat de SP in 1977 het licht liet zien. Werkloze mensen krijgen gemiddeld drievierde van hun verdiende loon als uitkering. Voor éénvierde meer kunnen ze nuttig werk doen. Onderwijskrachten, milieutechnici, PTT'ers, chauffeurs bij het openbaar vervoer, verpleegkundigen, wijkverpleegsters, gezinsverzorgsters, enz. Werk zat. Dat is wel even goedkoper dan de 100.000 gulden die men tegenwoordig voor het scheppen van een arbeidsplaats rekent.

Er is nog zoveel te doen op het gebied van energiebesparing met name in de bedrijven, die samen zo'n 75 procent van het totale energieverbruik voor hun rekening nemen. En op het gebied van het milieu dat weer schoon moet worden en schoon moet blijven. Allemaal werk dat de kwaliteit van het leven verbetert.

Al dit werk betekent een stijging van de koopkracht en dat heeft weer een positieve invloed op de inkomenspositie en de werkgelegenheid in het midden- en kleinbedrijf. Terwijl de energiebesparing een positieve invloed heeft op de betalingsbalans.

Niettemin kosten deze voornamelijk dienstverlenende banen geld. Maar dan is het voldoende om te wijzen op de 10 miljard voor defensie of op de extra winst, die de SHELL en de ESSO in hun zak steken door de verhoging van de aardgaspijzen. Trouwens de ESSO en de SHELL zijn al dik betaald voor hun aardgasboringen. Het is dus niet zo vreemd om alle aardgasbaten op te eisen en dat doet de SP dan ook. Om een injectie te geven aan de werkgelegenheid zouden we ook een paar jaar wat meer van ons aardgas kunnen verkopen.

Als speciale eisen voegen we hierbij:

- Het opheffen van de loonstop.
- Het ongedaan maken van de verlaging van de minimum-jeugdlonen.
- En het ongedaan maken van de uitsluiting voor een uitkering van jongeren.

2 Buitenland

Aangezien socialistiese politiek niet op houdt bij de grenzen van ons land, is de SP sinds jaar en dag actief in de Derde Wereldbeweging. Niet alleen ten tijde van de Amerikaanse oorlogsvoering in Vietnam. Met het comité Van Mens tot Mens bestreden wij ook het apartheidsregiem in Zuid-Afrika.

Maar de SP doet meer. In een rechtstreeks contact met de bevrijdingsbeweging van Bolivia geeft de SP financiële steun voor de vrouwenbeweging in Bolivia. In Mozambique helpen enige SP-kaderleden bij de opbouw van het land. Daarnaast werkt een team van SP'ers onder leiding van de arts Paul Pollmann aan een uniek gezondheidsproject in Nicaragua.

De SP staat dan ook in de buitenlandse politiek voor een beleid van vrede en vriendschap tussen de volkeren. Een beleid gericht op ontspanning tussen Oost en West, waardoor de bewapening kan worden teruggedrongen en de atoombewapening uitgebannen om te beginnen uit Nederland.

Wapenleveranties aan dictaturen dienen onmiddellijk te worden stopgezet. De SP eist een totale boycot van het racistiese apartheidsregiem van Zuid-Afrika. Opvoeren van de hulp aan de frontlijnstaten (landen om Zuid-Afrika). Tegelijkertijd dienen de bevrijdingsbewegingen van Namibië en Zuid-Afrika gesteund te worden.

3 Oorlog en vrede

De grootste bedreiging voor ons volk wordt gevormd door de waanzinnige atoombewapening. Miljarden guldens worden geïnvesteerd in allesvernietigende wapens. De namen van Hiroshima en Nagasaki liggen als eeuwigdurende herinnering hieraan in de geheugens van de mensen gegrift. De enige die voordeel van deze waanzin heeft, is de wapenproducerende industrie, die via haar talloze verbindingen met de regering, parlement en dergelijke er dan ook alles aan doet de bewapeningssgrens steeds verder naar boven te verschuiven. De gruwelijkste verhalen over mogelijke vijanden en de grootste leugens worden daarvoor over de bevolking uitgestort.

In het kader van het Noordatlantiese Bondgenootschap, de NAVO, is ons land opgezadeld met maar liefst zes atoomtaken. Het vervullen van een rol in de NAVO-atoombewapening kan alleen maar negatieve gevolgen hebben, die de kans op een uiteindelijke katastrofale wereldbrand alleen maar dicht-

terbij brengen.

Daarom moet ons land onmiddellijk alle atoomtaken afstoten. Ook de zogenaamde konventionele bewapening moet snel en doortastend teruggebracht worden. Het verhaal van 'vrede door afschrikking' is levensgevaarlijk en moet dan ook op alle manieren bestreden worden, zowel in Nederland als daarbuiten. Ook de deelname van ons land aan de NAVO brengt de vrede niet dichterbij. Integendeel: keer op keer wordt duidelijk dat juist deze gigantiese militaire en nauw aan de industrie verbonden organisatie een voortdurende bedreiging vormt, met name ook door de overheersende rol van de Verenigde Staten van Amerika in het bondgenootschap. Die bedreiging richt zich naar buiten maar ook naar binnen. De recente staatsgreep van Turkse NAVO-generaals is hiervan het zoveelste bewijs.

Terugtrekking van Nederland uit de NAVO kan ook andere volken aan het denken zetten over de deelname aan deze onkontroleerbare, miljarden verspillende supranationale organisatie.

4 Een land om in te leven

De bedreiging van ons milieu heeft ongekende vormen aangenomen. Wat de gevolgen ervan voor komende generaties zullen zijn, valt niet te voorspellen.

Wanneer echter nu niet krachtig ingegrepen wordt zullen water, grond en lucht op den duur zo smerig worden dat zelfs het menselijk leven op deze planeet bedreigd wordt. Nu al doen zich sterfte- en ziektegevallen ten gevolge van milieuvergiftiging voor. Het Italiaanse Seveso heeft op dit gebied geschiedenis geschreven, maar ook de methylbromide van het Nederlandse Westland, de loodvergiftiging in Arnhem enz. zijn lugubere begrippen geworden. De in de afgelopen jaren aan de oppervlakte gekomen vervuiliingsactiviteiten hebben aangetoond dat ondernemers een volledig brevet van onvermogen hebben verdiend. Derhalve dienen zij — in ieder geval op dit gebied — aan banden te worden gelegd.

Dat betekent voor ons dat:

- alle gekonstateerde gevallen van verontreiniging door de industrie door diezelfde industrie door middel van een nieuw in te voeren 'zuiveringsbelasting' bestreden moeten worden;
- er per regio afvalverwerkende overheidsbedrijven moeten komen, gefinancierd uit die zuiveringsbelasting, die zich met name gaan bezighouden met verwerking en recycling van chemies afval;

- er per regio en per bedrijf een overzicht moet komen van gebruikte, geproduceerde en als afval bestempelde chemische produkten, om zodoende een sluitend overzicht van chemische stoffen in ons land te krijgen;
- een drastiese uitbreiding van personele en materiële middelen moet komen voor gemeentelijke, provinciale en landelijke milieukontrolediensten;
- de straffen op vervuiling verhoogd dienen te worden, met een aansprakelijkheid voor afzonderlijke bedrijfsbestuurders;
- industrieën vooraf zullen moeten aantonen dat door hen gebruikte productieprocessen niet schadelijk voor milieu en gezondheid van personeel en omwonenden zijn;
- de huidige milieubelasting, die de burger voor de vervuiling door de industrie laat betalen, afgeschaft moet worden;
- Noordzee, Waddenzee, Lauwersmeer beschermde natuurgebieden moeten worden;
- waar mogelijk overgegaan moet worden op gebruik van milieuvriendelijke stoffen en dat recycling van gebruikte stoffen sterk bevorderd moet worden;
- klachtenprocedures van burgers tegen vervuilende industrieën bekort en kwa mogelijkheden uitgebreid dienen te worden.

5 Gezonde politiek

Een goede gezondheidszorg is in de letterlijke zin van het woord van levensbelang. Het is ontoelaatbaar dat zelfs de gezondheidszorg doelwit is van verrijking en winstbejag. Gezondheidszorg dient een taak voor de overheid te zijn.

Wij zijn dan ook voor handhaving van de bestaande voorzieningen, maar we staan een fundamenteel andere aanpak van de gezondheidszorg voor. De gezondheidszorg moet worden gericht op het voorkómen van ziekten: enerzijds door het vroegtijdig opsporen van ziekten en anderzijds door het opsporen van de oorzaken van ziekten — denk vooral aan kanker, hart- en vaatziekten en longziekten. De periodieke gezondheidstest voor alle Nederlanders is hiervoor het middel bij uitstek. Ziek makende factoren in werk- en woonomstandigheden komen tijdens zo'n test aan het licht. Een ander voordeel is dat iedereen een beter inzicht in de eigen gezondheidssituatie krijgt. Bovendien is voorkomen niet alleen beter, maar ook goedkoper dan genezen.

Als eisen hebben wij dan ook:

- een periodieke gezondheidstest voor iedereen, te beginnen met een landelijk baarmoederhals- en borstankeronderzoek voor alle vrouwen;
- geen bezuinigingen op de bestaande gezondheidsvoorzieningen;
- doelmatig en verantwoord voorschrijven van geneesmiddelen onder andere door invoering van een medicijnenpaspoort of een vergelijkbaar controlemiddel;
- alle artsen en specialisten dienen in loondienst werkzaam te zijn;
- er mag geen stop zijn op de studies medicijnen en tandheelkunde;
- de wijkverpleging en de gezinszorg moeten meer personeel en mogelijkheden krijgen om mensen zoveel mogelijk thuis te laten verzorgen, dit is zowel uit menselijk als ook uit financieel oogpunt een aantrekkelijke zaak;
- zolang er geen veranderingen in de opzet van de gezondheidszorg komen, moet het personeel in de ziekenhuizen aangevuld worden;
- extra aandacht moet besteed worden aan de bestrijding van het alcoholisme, die een nieuwe volksziekte dreigt te worden; in ieder geval moet er een onmiddellijk verbod op reclame voor alcohol komen;
- mediese tuchtcolleges moeten worden afgeschaft omdat zij ondoorzichtig en partijdig in het voordeel van artsen zijn.

6 Nederland onder dak

De woningnood heeft een na-oorlogse rekord-hoogte bereikt. Honderdduizenden Nederlanders staan als woningzoekenden ingeschreven bij gemeenten, woningcorporaties en particuliere verhuurders. Toch wordt er veel te weinig ondernomen om tot opvoering van de bouwproductie te komen.

Integendeel: pensioenfondsen en levensverzekeraars wordt niets in de weg gelegd om de door hun beheerde miljarden, opgebracht door de bevolking, in het buitenland te investeren.

Verhuurders krijgen de kans om vaak jarenlang welhaast systematisch het onderhoud van hun woningen te verwaarlozen. Bij renovatie wordt dit achterstallig onderhoud dan verricht op kosten van de huurders, die vaak enorme huurverhogingen te betalen krijgen. Grondspeculatie viert hoogtij en de prijzen van de bouwmaterialen mogen zonder belemmering alsmaar blijven stijgen.

'Er mee leren leven' is een kreet die weer opgeld doet. Maar in een der rijkste landen der wereld is dat natuurlijk falikante onzin. Natuurlijk kan er gebouwd worden, als er maar aangepakt

wordt. Wij stellen dan ook de volgende maatregelen voor:

- wettelijke verplichting voor pensioenfondsen en levensverzekeraars om de door hun beheerde gelden op zijn minst voor 20 procent in de sociale woningbouw te investeren, op die manier komt er geld vrij voor de bouw van honderdduizenden extra woningen;
- wettelijke vaststelling van de grondprijs op de gebruikswaarde, straf-sankties op speculatie;
- oprichting van overheidsbedrijven om een snellere en efficiëntere uitvoering van bouwplannen mogelijk te maken;
- aan banden leggen van particuliere verhuur, door preventieve controle op onderhoud en huurprijzen;
- wettelijke uitbreiding van de mogelijkheden van de huurder zijn verhuurder voor het doen van onderhoud aan te spreken;
- een agressief aanschrijvingsbeleid van de overheid om verhuurders tot onderhoud te dwingen;
- verandering van de bestaande renovatieregelingen, die immers tot veel te hoge huurprijzen leiden;
- extra bouwprogramma's voor bejaardenwoningen en -tehuizen.

7 Tijd voor veilige energie

De energievoorziening is een van de meest besproken zaken van het moment. Met name de discussie over de kernenergie is de laatste jaren in omvang en kwaliteit toegenomen. Onlangs besloten de Nederlandse werkgevers een twaalf miljoen kostende campagne vóór invoering van kernenergie te gaan voeren.

Natuurlijk is het zo dat er enorm veel grondstoffen, waaronder kolen, gas en olie, door de hedendaagse Westerse maatschappij verbruikt worden. Zuinigheid en verantwoord beleid is hier dan ook geboden. De paniekstemming zoals die echter wordt gekweekt als zou binnenkort alle energie op zijn en kernenergie dé enige oplossing bieden, is echter volkomen onjuist. Nog steeds worden gigantiese hoeveelheden 'fossiele' brandstof gevonden, in Nederland en in de rest van de wereld. De huidige olievoorraden hebben rekordhoogtes bereikt. De Nederlandse elektriciteitscentrales hebben nu al een enorme overcapaciteit. Daarbij biedt het onderzoek naar alternatieve energiebronnen — zonne-energie, windkrachtenergie en dergelijke — vele perspectieven. Onlangs ook kwam vast te staan dat het bedrijfsleven enorme hoeveelheden energie kan besparen

door zelf stroom op te wekken en de hierbij vrijkomende warmte in het bedrijf te gebruiken. Voor ons is er dan ook geen reden om overhaaste plannen op energiegebied aan te hangen. Integendeel:

- we vinden dat de bestaande kerncentrales onmiddellijk gesloten moeten worden en er geen nieuwe bij mogen komen;
- we vinden dat onderzoek naar alternatieve energie sterk bevorderd moet worden;
- het bedrijfsleven moet verplicht worden energie terug te winnen; om hierbij een economische prikkel te geven moet de aardgasprijs voor bedrijven verhoogd worden; het geld dat dat oplevert kan gebruikt worden om de gasprijs voor gezinnen te verlagen;
- de deelname van oliemaatschappijen als BP en ESSO in de Nederlandse Aardolie Maatschappij, NAM, — en daarmee de deelname in de winstdeling — dient onmiddellijk beëindigd te worden;
- de buitenlandse gaskontrakten, die tot stand gekomen zijn onder invloed van de oliemaatschappijen, dienen opgezegd te worden omdat er gas geleverd wordt voor veel te lage prijzen.

8 Verkeer en vervoer

Voor mensen met lage inkomens is een auto onderhand onbetaalbaar geworden. Met name de enorme prijsstijging van benzine is hier de oorzaak van. Tegelijkertijd wordt ook het openbaar vervoer duurder, terwijl de kwaliteit niet verbeterd wordt.

Natuurlijk is de verkeerschaos op de Nederlandse wegen uit tal van gezichtspunten een trieste zaak. Het aantal doden en gewonden tengevolge van verkeersongevallen spreekt wat dat betreft boekdelen. De vervuiling van het milieu door uitlaatgassen is enorm. De kapitaalverspilling vanwege het absurde aantal en de vele merken en typen auto's past niet in deze tijd.

Derhalve:

- zijn wij groot voorstander van gratis, snel en uitgebreid openbaar vervoer; de kosten die dit met zich meebrengt zullen zeker op wat langere termijn een nuttige investering in leven, gezondheid en milieu blijken, terwijl op den duur door verminderde investeringen in auto's en wegennet, openbaar vervoer zelfs kostenbesparend zal blijken te zijn;
- zijn wij tegenstander van verdere verhoging van de benzineprijs, die autorijden voor mensen met gewone inkomens onmogelijk maakt; immers, op

deze manier is niet de noodzaak van gebruik maar de hoogte van het inkomen of de mogelijkheid de kosten te deklarereren beslissend over wie wel en wie niet auto mag rijden;

- zijn wij ook van mening dat met name het gehandicaptenvervoer drasties uitgebreid moet worden; een plan hierover hebben we al geruime tijd geleden aan het parlement aangeboden.

9 Kinderen en de toekomst

Natuurlijk zijn er vandaag de dag enorme problemen. De grootste lijken echter nog te moeten komen. Dat betekent dat de kinderen van vandaag straks met enorme problemen af te rekenen zullen hebben.

Willen we die toekomst met vertrouwen tegemoet kunnen zien dan moet er nù alles aan gedaan worden om de volwassenen van straks een eerlijke en verantwoorde opgroei te bieden.

Enerzijds betekent dit dat zaken als dreiging van een kernoorlog of van een sluipende moord via de vergiftiging van het milieu op alle mogelijke manieren bestreden moeten worden.

Anderzijds dienen er speciale voorzieningen getroffen te worden om de 'kind-vijandigheid' die nu vele dingen in ons leefmilieu beheerst, te verwijderen.

Kind-vijandig, inderdaad. De cijfers bewijzen het. Het aantal kinderen met leerstoornissen steeg in de periode van 1952 tot 1970 met maar liefst 12 procent. Die ontwikkeling is daarna alleen nog maar verder gegaan. Veel leerstoornissen vinden hun oorzaken in maatschappelijke wantoestanden. Te noemen zijn de slechte woningbouw, de onregelmatige arbeidspatronen, de intensivering van het verkeer, relatieproblemen, maatschappelijke verwaarlozing, gebrek aan perspectief voor de jongste staatsburgers.

Volgens ons dienen in ieder geval de volgende maatregelen ondernomen te worden:

- alle kinderen die van school komen moeten de garantie hebben dat zij werk krijgen; wanneer het 'vrije bedrijfsleven' hierin niet kan voorzien, dient de overheid zelf werkprojecten op te zetten;
- het personeelsbestand in alle vormen van onderwijs dient uitgebreid te worden, enerzijds met onderwijzende krachten, anderzijds met technies personeel;
- veel schoolgebouwen zullen gemoderniseerd moeten worden om optimaal onderwijs mogelijk te maken;
- de onderwaardering voor 'lichamelijke

oefening' heeft ernstige gevolgen, bijvoorbeeld een slechte motoriek, die op zijn beurt weer tot leerstoornissen kan leiden; derhalve dient gymnas-tiek/sport in het onderwijs hoofdvak te worden;

- om eenzijdige opleiding te voorkomen moet ook technies onderwijs gegeven worden; het vergroot de mogelijkheden en de creativiteit bij kinderen;
- maatregelen zullen getroffen moeten worden tegen de drukte van het verkeer in woonstraten en tegen de verkeerssnelheid, bepaalde typen woningbouw moeten verboden worden; waar nodig dient slechte woningbouw aangepast te worden; speelvoorzieningen dienen op nivo gebracht te worden;
- bibliotheekvoorzieningen moeten worden uitgebreid; radio- en televisieprogramma's moeten verbeterd worden; reclame in de media moet verdwijnen;
- extra aandacht zal gegeven moeten worden aan kinderen in moeilijke situaties; gehandicapte kinderen moeten een eerlijke kans op maatschappelijke integratie krijgen.

10 Socialisme

Dit was het verkiezingsprogramma van de Socialistische Partij in hoofdlijnen. Het geeft de weg aan van een nieuwe, toekomstgerichte politiek. Grote groepen onder de bevolking staan zo'n weg voor, want het is geen tijd om behoudend te zijn. Er valt niets meer te verliezen en alles te winnen.

De Socialistische Partij geeft aan hoe de meest knellende problemen onder de huidige omstandigheden moeten worden aangepakt. Maar het doel van de SP is een socialistische maatschappij. Een maatschappij met een planmatige produktie afgestemd op de behoeften. Een maatschappij waarin het recht op werk geen vrome wens is, maar een garantie. Een maatschappij met gemeenschapsgevoel, vriendschap en solidariteit. Kortom een maatschappij die alle voorwaarden schept voor een gelukkig leven.

Volkspartij voor Vrijheid en Democratie

Ontwerp-verkiezingsprogramma 1981—1985

Samen aan 't werk

VVD

Volkspartij voor Vrijheid en Democratie
Koninginnegracht 57
2514 AE Den Haag
Tel.: 070-61 41 21

I Inleiding.

Naar 1985 en verder

De welvaart is sinds de oorlog sterk toegenomen. De welvaartsgroei maakte een grote uitbreiding van de maatschappelijke voorzieningen mogelijk, maar vroeg ook om beschermende maatregelen voor de ruimte en de leefomgeving. De welvaartsstijging heeft daardoor geleid tot een toeneming van de taken van de overheid. De VVD heeft aan deze ontwikkelingen van harte meegewerkt. Zo ontstond de huidige verzorgingsstaat, waarin de overheid met kracht optreedt om vele deelbelangen te beschermen.

Door aanhoudende olieprijsstijgingen is het kostenpeil sterk gestegen. De groei stukt. Het stelsel van indexerings- en koppelingsmechanismen is dolgedraaid. Dit stelsel staat de noodzakelijke aanpassing en de eerlijke verdeling van de welvaartsvermindering in de weg. Het gelag wordt betaald door werklozen en woningzoekenden, door ouderen die voortijdig hun baan kwijtraken en jongeren zonder vooruitzichten.

Toenemende werkloosheid, onmacht de woningnood afdoende aan te pakken, de werving van werknemers uit het buitenland terwijl hier grote werkloosheid heerst — het zijn allemaal verschijnselen die erop wijzen dat aan de verdere uitbreiding van de welvaartverdelende verzorgingsstaat een einde is gekomen. Ook op het niet-materiële vlak heerst grote onvrede: angst en verzet tegen nieuwe ontwikkelingen. Als vanzelfsprekend aanvaarden velen dat zij zelf onmachtig zijn oplossingen te vinden. Op het ogenblik dat een nieuwe probleem wordt onderkend, verwijt men de overheid al dat zij de oplossingen nog niet heeft aangedragen.

Een bewuste koersverandering is nodig. Gericht op het vinden van maatschappelijk en economisch nieuwe evenwichten, met behoud van onze sociale verworvenheden. Een koersverandering ook, die tot nieuwe bezieling leidt en nieuwe perspectieven opent. Zonder zo'n bewuste koersverandering dreigen steeds meer mensen hun baan te verliezen. De overheid blijft dan ondanks bezuinigingen met ongekende tekorten kampen. Het arbeidsverzuim blijft dan een stijgende, de wil om te werken een dalende lijn vertonen. De ouderen voelen zich dan steeds meer ter zijde gesteld, de jongeren zien geen levensdoel meer. Zonder bewuste koersverandering zal niet het roer maar de wal het schip keren en wordt het gebouw van onze sociale zekerheid steeds verder ondermijnd.

Ook onze samenleving, waarin mensen met verschillende culturen en leefgewoonten dicht bijeen wonen, vraagt om een nieuwe aanpak.

De vrijheid en eigen verantwoordelijkheid van burger en samenleving moeten worden versterkt. Het vertrouwen in eigen daadkracht en vindingrijkheid, het vermogen de problemen van deze tijd het hoofd te bieden, moeten een nieuwe injectie krijgen. De overheidsbevoogding, die de zelfstandigheid van de maatschappelijke groepen en de individuele mens heeft ondermijnd, moet worden verminderd. Zowel in economisch als in maatschappelijk opzicht. Het evenwicht tussen zelfstandige kracht en eigen verantwoordelijkheid en gemeenschapszorg moet worden hervonden. Dat is altijd een liberaal beginsel geweest. Het geldt nu sterker dan ooit.

Toen het kabinet-Van Agt-Wiegel op-

trad heeft Rietkerk het opgeroepen de tijdgeest te verstaan door de vrijheid en eigen verantwoordelijkheid van de burger te versterken en de overheidsbevoogding te verminderen. Het kabinet heeft die boodschap verstaan. Op verschillende terreinen heeft het de bestaande regelingen en verhoudingen aan een herwaardering onderworpen.

Het heeft de strijd aangeboden met een mentaliteit die als vanzelfsprekend van de overheid directe inwilliging verwacht van alle mogelijke groepsverlangens. Het heeft de moed gehad met zijn Bestek-beleid het mes te zetten in de overdrachtsuitgaven en van de hogere inkomens extra offers te vragen. Subsidies aan bedrijven zonder levensvatbaarheid zijn stopgezet. Een milieubeleid waarin ook met economische belangen rekening wordt gehouden, heeft gestalte gekregen. Het consumentenbeleid is verder ontwikkeld. In het onderwijsbeleid zijn de structuren meer naar de achtergrond verwezen en de leerlingen naar de voorgrond gehaald. Het emancipatiebeleid is in gang gezet. Het minderhedenbeleid komt steeds beter uit de verf. Het bezuinigings- en loonbeleid dat zoveel weerstand opriep, wordt nu in brede kring erkend als noodzakelijk in de strijd tegen inflatie en werkloosheid.

Die koers zal in de komende jaren moeten worden voortgezet: verscherpt en meer bewust. De werkloosheid kan alleen worden teruggedrukt als zowel in de collectieve als in de particuliere sector offers worden gebracht. Dat is ook redelijk: wij moeten allen delen in de vermindering van de welvaart.

De druk van de collectieve lasten moet omlaag door verlaging van de overdrachtsuitgaven. Op de investerings-

gen van de overheid valt weinig te bezuinigen als wij het voorzieningenpakket niet onaanvaardbaar willen aantasten of noodzakelijke uitbreidingen achterwege willen laten. In die sector ligt de oorzaak van de problemen niet.

Het arbeidsmarktbeleid moet de koppeling tussen werklozen en open plaatsen weer tot stand brengen en ervoor zorgen dat steeds minder mensen op sociale uitkeringen aangewezen zijn en steeds meer mensen een passende betrekking vinden. En daarmee hun zelfvertrouwen herwinnen.

De overheid zal alles moeten doen aan het herstel van de economische groei. Want groei is nodig voor vergroting van onze welvaart. En ons welzijn. Door de ondernemingen, het midden- en kleinbedrijf, de landbouw weer ruimte en perspectief te geven, initiatief en vindingrijkheid aan te moedigen, aan te moedigen tot technologische vernieuwingen, het concurrentievermogen te versterken, exportmogelijkheden te vergroten, investeringen in ondernemingen weer aantrekkelijk te maken, wordt de groei bevorderd. Door de werknemer in zijn werk meer tot zijn recht te laten komen, zijn mobiliteit te vergroten, deeltijdarbeid te stimuleren, worden groei en arbeidsvreugde bevorderd. Door bevordering van de bezitsvorming, van de woningproductie en van het eigen woningbezit worden welvaart en welzijn gestimuleerd.

Als wij daarentegen doorgaan op het collectieve spoor, zullen ook in de maatschappelijke verhoudingen de spanningen alleen maar toenemen en zullen de structuren de mensen steeds meer gaan overheersen.

Een bewuste koerswending is nodig, gericht op een nieuw evenwicht tussen overheid en particuliere sector, tussen staatsverzorging en eigen verantwoordelijkheid, tussen bureaucratie en vrijheid.

Dat is de weg naar 1985 en verder, de weg die de VVD in dit programma kiest.

II Hoofdpunten van het programma

1 *De belangrijkste punten waarop de VVD het beleid in de komende jaren extra wil richten zijn:*

- herstel van de economische groei en bevordering van de werkgelegenheid;
- goede, betaalbare en meer passende woningen;
- voortzetting van een krachtig en verantwoord milieubeleid;
- aandacht voor minderheden;
- minder centralisatie en bureaucratie;
- bevordering van vrijheid en de veiligheid.

Om deze doeleinden te bereiken zullen ongezonde ontwikkelingen moeten worden omgebogen, verstarringen moeten worden doorbroken en nieuwe initiatieven moeten worden ontwikkeld.

2 *Economie en werkgelegenheid*

Economisch herstel verdient volstrekte voorrang. Blijft herstel achterwege, dan zullen we een groot tekort aan werkgelegenheid houden. Garanties voor groei en werkgelegenheid kunnen in politieke programma's niet worden gegeven, omdat de groei in sterke mate afhankelijk is van de internationale bedrijvigheid en de waarde van de gulden in de internationale handel. Wel zal Nederland van zijn kant alles moeten doen wat mogelijk is om de economie en de werkgelegenheid zoveel mogelijk te verbeteren. De VVD acht een uitbreiding van de werkgelegenheid met 50 à 75.000 arbeidsplaatsen per jaar (het noodzakelijke minimum) uitgesloten zonder een duidelijke verlaging van het aandeel van de collectieve sector in het nationale

inkomen.¹⁾

Het volgende pakket van maatregelen zal nodig zijn om betere kansen op groei en nieuwe arbeidsplaatsen te krijgen:

- a Een hernieuwd industriebeleid, waarvan de hoofdlijnen in gezamenlijk overleg tussen de overheid en het bedrijfsleven worden vastgesteld, en dat vooral gericht moet zijn op produktie-vernieuwing en nieuwe produktie door middel van technische vernieuwingen en investeringen die leiden tot verhoging van de produktie;
- b Op het ministerie van Econ. zaken een bewindsman voor Technologie en Informatie, die in het bijzonder belast zal zijn met het bevorderen van de industriële vernieuwing (innovatie);
- c Het drastisch stroomlijnen van het vergunningstelsel en de versnelling van toestemmingsprocedures;
- d De versterking van landbouw, middenstand en vervoer;
- e Exportbevordering, ook door hulp aan ontwikkelingslanden waarin Nederlandse produkten en kennis een rol spelen, en het bevorderen van investeringen door het Nederlandse bedrijfsleven in de Derde Wereld;
- f Een energiebeleid gericht op besparing, met ontwikkeling van beschikbare andere bronnen van energie, waarbij de kernenergie niet wordt uitgesloten;
- g Geleidelijke vermindering van het financieringstekort van de overheid tot 4% van het nationale inkomen;
- h Vermindering van het aandeel van de collectieve lasten in het nationale

¹⁾ Die verhouding is nader uitgewerkt in de bijlage in paragraaf 60 samen met enkele andere belangrijke economische grootheden.

inkomen met 1% per jaar, onder meer door:

- a herwaardering van taken en grotere zuinigheid bij de overheid;
- b toepassing van het profijtbegin-sel op grotere schaal;
- c begrenzing van de uitbreiding van het overheidspersoneel;
- d opheffing van niet gerechtvaardigde verschillen in arbeidsvoorwaarden van ambtenaren en niet-ambtenaren, onder handhaving van het trendbeleid;
- e verbetering van de verhouding tussen werkenden en niet-werkenden door een onderwijsbeleid, een arbeidsmarktbeleid en een omscholingsbeleid dat meer plaatsingskansen biedt, met name voor jongeren;
- f vermindering van de overdrachts-uitgaven door middel van een grondige herwaardering en aanscherping van de voorwaarden die gelden voor sociale uitkeringen, bestrijding van fraude en misbruik van sociale uitkeringen, onder meer door een betere controle; tegengaan van oneigenlijk gebruik door verbeterde wetgeving;
- i Algemene tariefsverlaging van de inkomstenbelasting onder gelijktijdige vermindering van aftrekposten;
- j Regelmatig overleg tussen overheid, werkgevers en werknemers om te komen tot een zodanige matiging van de collectieve uitgaven en de loon- en inkomensontwikkeling, dat de arbeidskostenstijging niet groter is dan de stijging van de produktiviteit.

3 *Woningen*

De woningbouw stagneert. De woningnood is nog steeds groot. Dat komt omdat de overheid de werking van

vraag en aanbod heeft uitgeschakeld en er niet in is geslaagd een goed stelsel van verdeling tot stand te brengen. Dit kan niet van vandaag op morgen worden veranderd. Wel zal een nieuwe aanzet moeten worden gegeven om tot een oplossing te komen die tot een betere verdeling leidt.

Wij willen een nieuwe stoot geven aan de oplossing van de woningnood, de uitbreiding van de werkgelegenheid in de bouw en het betaalbaar maken van eigen woningbezit voor mensen met een smalle beurs, door onder meer de volgende maatregelen:

- a* er moeten ieder jaar 10.000 tot 15.000 huurwoningen worden gebouwd door pensioenfondsen, verzekeringsmaatschappijen en soortgelijke beleggers, voor wie het bouwen van huurwoningen weer aantrekkelijk moet worden gemaakt;
- b* er moet een speciaal huisvestingsprogramma komen voor een- en tweepersoonshuishoudens en voor gehandicapten;
- c* de bouwkosten moeten worden beperkt door vereenvoudiging van de bouwvoorschriften en een verantwoord verlaging van het uitvoeringspeil;
- d* betere afstemming van de huren op het huurgenot en op de plaatselijke omstandigheden (huurharmonisatie), ook om de doorstroming te bevorderen;
- e* verhoging van het inkomensdeel dat men gemiddeld voor het gebruik van zijn woning moet betalen (de woonlastenquote);
- f* de verhuur van kamers moet weer aantrekkelijk worden gemaakt;
- g* een nationale actie voor stadsvernieuwing waardoor onze steden weer een volwaardige functie krijgen voor eigen bewoners en omgeving.

4 Milieubeleid

Het milieubeleid blijft gericht op het waarborgen van de kwaliteit van onze leefomgeving, door de gevolgen van het menselijk handelen zoveel mogelijk in te passen in het stelsel van natuurlijke kringlopen. Een op de praktijk gerichte, uitvoerbare en controleerbare wetgeving moet berusten op een duidelijke normstelling. De financiële en economische gevolgen van deze normstelling zullen duidelijk zichtbaar gemaakt moeten worden voor overheid en bedrijfsleven, opdat bij de bepaling van de norm niet alleen met milieutechnische eisen rekening wordt gehouden maar ook met de gevolgen voor de internationale concurrentieverhoudingen en dus voor de werkgele-

genheid.

5 Minderheden

Aan het vraagstuk van de culturele en etnische minderheden zal ook in de komende kabinetsperiode extra aandacht moeten worden gegeven, als wij willen voorkomen dat op langere termijn onoplosbare problemen ontstaan. Het uitgangspunt van dit beleid is, dat wij de leden van die minderheden op voet van gelijkheid in onze gemeenschap moeten opnemen. Met name op onderwijs- en huisvestingsgebied zijn hiertoe de nodige voorzieningen nodig. Nederland zal overigens een strikt toelatingsbeleid moeten voeren.

6 Mensen zijn belangrijker dan structuren

De sterk toegenomen overheidsbemoeienis vraagt om een grondige herbezinning op tal van terreinen. In toenemende mate worden allerlei projecten door de overheid in gang gezet, die eindeloos doorlopen zonder dat zij aan een behoorlijke beoordeling worden onderworpen. De VVD is dan ook voorstander van het zgn. SUNSET-beginsel. Dit houdt in, dat overheidsprogramma's na een bepaald aantal jaren verdwijnen, indien de doelmatigheidstoetsing negatief uitvalt. In beginsel behoort het beschikbaar stellen van middelen en mankracht projectgebonden en tijdelijk te zijn. Voortzetting van deze beschikbaarstelling is slechts mogelijk op grond van een nieuw besluit daartoe, tot stand gekomen na nieuwe belangenafweging.

Voorts bepleiten wij:

- a* bestrijding van de bureaucratie;
- b* bevordering van verantwoorde decentralisatie en democratisering in het openbare en semi-openbare bestuur;
- c* een voortdurende herwaardering van overheidstaken, in het licht van het feit dat aan de maatschappij zo veel mogelijk moet worden overgelaten wat zij zelf aankan;
- d* versterking van de positie van de individuele burger, door grotere openheid van bestuur, meer informatie, verbetering van de rechtshulp en rechtsbescherming en verbetering van de patiëntenrechten;
- e* eerbiediging van de eigen wensen van de burgers in het onderwijs en in het maatschappelijk werk;
- f* bevordering van het vrijwilligerswerk om zo de eigen verantwoordelijkheid van de burger te versterken en te voorkomen dat de hand van de bevoogdende overheid zich naar alle le-

vensgebieden uitstrekt.

7 Vrijheid en veiligheid: nationaal en internationaal

Wij willen ons inzetten voor een doelmatige reorganisatie van de politie in één landelijke organisatie, die voldoende toegerust moet zijn met moderne hulpmiddelen voor haar belangrijke taak: de burgers veiligheid te verschaffen en het recht te handhaven, ook bij collectief verzet tegen de openbare orde.

De VVD wil een buitenlands beleid gericht op een doelmatige, niet discriminerende versterking van de mensenrechten. Daartoe wil zij onder meer de totstandkoming bevorderen van internationaal afdwingbare rechtsregels op dat gebied. In het beleid voor vrede en veiligheid zal de hoogste voorrang moeten worden gegeven aan het bevorderen van wederzijdse wapenbeheersing en wapenbeperking en het verminderen van de afhankelijkheid van atoombewapening.

Gelet op het feit dat dit streven alleen kans op succes zal hebben als het Westen eensgezind bereid blijft een geloofwaardige defensie-inspanning te leveren, zal Nederland zijn NAVO-taken onverkort dienen uit te voeren en in december 1981 zijn aandeel in de vorm van de plaatsing van een aantal kruis-raketten dienen te leveren, tenzij overleg met de Sovjet-Unie voordien tot voldoende vermindering van de Sovjet-kernwapens heeft geleid.

8 Rechtsstaat

Een belangrijk doel van de liberale politiek is dat iedereen naar zijn eigen aard en aanleg en volgens zijn eigen levensovertuiging tot een zo groot mogelijke ontplooiing komt. De waarborg voor die ontplooiingsmogelijkheid ligt in een zo groot mogelijke vrijheid. Vrijheid, geen ongebondenheid: ieder dient rechten en vrijheden van anderen te eerbiedigen. De overheid ziet daarop toe.

De inrichting van de staat en de rechtshandhaving zijn naar liberale opvatting overheidstaken bij uitstek, die de overheid namens de gemeenschap voor die gemeenschap en de individuele burgers uitoefent. Het overheidsgezag behoort te zijn ontleend aan het vertrouwen van de vertegenwoordigde lichamen. In een democratie mag van iedereen worden verlangd dat hij zich aan de spelregels houdt. Weigeren een of meer burgers dit, dan heeft de overheid de plicht de rechtsorde, die berust op de democratisch tot stand gekomen regels, te handhaven, zo nodig met de sterke arm.

Het recht zich vrij en onbedreigd te bewegen is een democratisch grondrecht. Het wordt door toenemend geweld en groeiende misdadigheid bedreigd. De handhaving van de rechtsorde is een onderdeel van de zorg voor individuele vrijheid en veiligheid. De organisatie van de politie, een vraagstuk dat nu al tientallen jaren sleept, dient nu zo spoedig mogelijk door een moderne aanpak te worden opgelost. Er moet een regeling komen die de doeltreffendheid van het politieapparaat en de veiligheid van de politiemensen ten doel heeft en die de verantwoordingsplicht van het desbetref-

fende overheidsgezag zo goed mogelijk aan zijn doel laat beantwoorden. Dit wordt bereikt door een landelijke organisatie, beheer door provincies en stedelijke agglomeraties en handhaving van de functie van de burgemeester als hoofd van de politie.

De beslissingsbevoegdheid met betrekking tot de toelating van vreemdelingen behoort bij uitsluiting aan de rijksoverheid. De maatschappelijke gevolgen van het toelatingsbeleid zijn groot, niet het minst met het oog op de gezinshereniging. De bevolkingsdichtheid van Nederland en de uitbreiding van de EG — met inbegrip van het recht van vrije vestiging van EG-onderdanen — maken een terughoudend toelatingsbeleid onvermijdelijk.

Vluchtelingen en asielzoekers worden, binnen de mogelijkheden van uitvoerbaarheid van de opvang, zo ruimhartig mogelijk toegelaten. Toegelaten vreemdelingen worden zoveel mogelijk op dezelfde manier als Nederlanders behandeld. Bij landelijke en provinciale verkiezingen blijft het kiesrecht gebonden aan het Nederlanderschap. Nederlanders in het buitenland krijgen kiesrecht.

De overheid dient voorwaarden te scheppen waaronder iedereen zich naar eigen aard en aanleg kan ontplooiën.

De ombudsman dient zo snel mogelijk te kunnen gaan optreden.

Overheidsvoorschriften moeten snel begrijpelijker en toegankelijker worden gemaakt.

De burger moet beschikken over voldoende doeltreffende rechtsbescherming.

De burger dient door de overheid in kennis gesteld te worden van zijn mo-

gelijkheden om in beroep te gaan in alle gevallen waarin de overheid een handeling verricht die voor beroep vatbaar is, zoals thans reeds het geval is indien AROB-beroep mogelijk is.

Iedereen is verplicht de wet na te leven; de overheid heeft de plicht aan-tastingen van de rechtsorde zo nodig met de sterke arm tegen te gaan.

Rijks- en gemeentepolitie worden samengevoegd tot één landelijke organisatie, beheerd door de provincies en stadsagglomeraties.

De zeggenschap van de burgemeester ten aanzien van de openbare orde wordt gehandhaafd.

De burgemeester moet over het plaatselijke politiebeleid goed overleg met de gemeenteraad bevorderen en het gevoerde beleid aan de gemeenteraad verantwoorden.

Voor het beleid inzake de openbare orde dienen de grenzen van het toelaatbare ruim, maar volstrekt duidelijk, te worden getrokken.

De afstand tussen politie en burgers moet worden verkleind, onder andere door versterking van de organisatie van wijkteams en wijkagenten.

De bevoegdheden en verantwoordelijkheden van particuliere bewakings- en beveiligingsdiensten moeten wettelijk geregeld worden.

De rijksoverheid beslist over de toelating van vreemdelingen.

Een terughoudend toelatingsbeleid is onvermijdelijk.

Illegale vreemdelingen moeten het land verlaten.

Het kiesrecht wordt toegekend aan in het buitenland wonende Nederlanders.

Het actief en passief kiesrecht voor de Provinciale Staten en de Tweede Kamer blijft voorbehouden aan Nederlanders.

De bestuurlijke organisatie moet dienstbaar zijn aan het behoud en de versterking van de democratische rechtsstaat. Die bestaat bij de gratie van de mensen. De bestuurlijke organisatie moet het bestuur dicht bij de burger brengen. Daarom zijn liberalen voor decentralisatie en moet het voortsluipen van het bestuurlijke centralisme worden tegengegaan.

De VVD blijft voorstandster van drie bestuurslagen. De plannen tot provinciale herindeling, die onder vorige kabinetten met te grote ambitie waren opgezet, zijn door het kabinet-Van Agt-Wiegel eerst tot veel kleinere afmetingen teruggebracht en vervolgens aan een uitgebreide inspraakprocedure onderworpen. De uitkomst daarvan lijkt te worden, dat het aantal nieuwe provincies tot het uiterste wordt beperkt. De VVD is vóór die beperking, maar wenst bovendien dat eerst klaarheid is verkregen over de overdracht van taken van het rijk naar de provincies vóór over de gewenste grootte en de herindeling wordt gesproken. Wel moet onderzocht worden of voor de grote stedelijke agglomeraties niet een apart statuut moet worden opgesteld zodat die agglomeraties aparte bestuurslagen kunnen vormen, zoals de provincies. Zo zouden onder het rijk provincies en los daarnaast staande stadsgewesten, als tweede bestuurslaag, kunnen ontstaan. Zowel provincies als stadsagglomeraties zijn onderverdeeld in gemeenten die de derde bestuurslaag, die het dichtst bij de burger blijft liggen, vormen.

Gemeenten moeten voldoende gewicht hebben om bestuurskracht, deskundigheid en doeltreffend beheer te waarborgen en als één bestuurslaag vlak bij de burgers te functioneren. Voor zover niet aan deze doelstellingen wordt voldaan, is herindeling van gemeenten nodig. Daartoe kunnen duidelijke maatstaven niet worden gemist, maar die moeten meer het karakter van aandachtspunten dan van bindende regels hebben. Het inwonertal is niet de enige maatstaf. Evenmin behoeven de maatstaven in elke provincie gelijk te zijn. Het toepassen van zulke maatstaven en het nemen van initiatieven tot herindeling zijn taken van de betrokken provincie, die ook voor de inspraak voldoende ruimte moet bieden. De Staten-Generaal dienen zich te beperken tot de beoordeling van de vraag of de herindeling redelijk is.

De samenwerking tussen de ministeries is onvoldoende. Dit leidt tot verspilling van geld en arbeidsuren. Beter coördinatie van taken en diensten op rijksniveau is dringend geboden en met moderne middelen van telecommunicatie en informatieverwerking ook uitvoerbaar.

Het optreden van de overheid jegens burgers en samenleving mag niet tot gevolg hebben dat een ondoorzichtig samenstel van wetten en regels ontstaat waarin de burger verstrikt raakt. Dat geeft hem immers een gevoel van machteloosheid, waarbij hij niet meer weet wat zijn rechten en plichten zijn, waarin grenzen tussen wat wel mag en wat niet vervagen. Er kan zo zelfs bewuste burgerlijke ongehoorzaamheid ontstaan.

De burgers moeten voldoende mogelijkheden hebben om in beroep te gaan tegen overheidsbeslissingen die hen in hun vrijheid beperken. Bestaan de regels moeten voortdurend worden getoetst aan zich veranderende behoeften: dood hout moet worden gekapt.

Er blijven drie bestuurslagen.

Een aparte regeling voor grote stedelijke agglomeraties wordt in studie genomen. Daarnaast blijven gemeenschappelijke regelingen tussen gemeenten en provincies mogelijk, als dat de bestuurlijke doelmatigheid bevordert.

Pas nadat duidelijkheid bestaat over de overdracht van taken van het rijk naar de provincie, wordt over de gewenste grootte en herindeling van provincies gesproken; het aantal nieuwe provincies wordt tot het uiterste beperkt.

Het beleid ten aanzien van de gemeenten is gericht op het vormen van bestuurskrachtige gemeenten en op het versterken van de plaatselijke democratie.

Geen negatieve lijst van taken, die niet door de gemeenten ter hand mogen worden genomen.

De sluipende centralisatie wordt tegengegaan. Het rijk draagt een aantal taken over aan lagere bestuursorganen. Het financieel beleid ten aanzien van provincies en gemeenten wordt verlegd van doeluitkeringen naar algemene uitkeringen.

Het bestuur van de waterstaat, zowel in kwantitatief als kwalitatief opzicht, blijft gekenmerkt door decentralisatie en beslissingsbevoegdheid door de belanghebbenden in de vorm van waterschappen als publiekrechtelijke doelcorporaties. Het concentratiebeleid wordt gevoerd aan de hand van doelmatigheidsnormen.

In een samenleving die zich snel ontwikkelt, moet de wetgever voortdurend alert blijven om de wetgeving tijdig te kunnen aanpassen en vernieuwen. De wetgeving hoort de spiegel van het maatschappelijk gebeuren te zijn. Het burgerlijk procesrecht is hard toe aan modernisering. Daarbij horen de volgende elementen voorop te staan: doeltreffendheid, kostenbesparing en het verschaffen van meer inzicht in wat er gebeurt.

De persoonsregistraties die nu plaatsvinden, brengen het liberale beginsel van erkenning van de persoonlijke levenssfeer in het geding. Daarom zijn wettelijke maatregelen nodig.

Wij verwerpen elke vorm van discriminatie. Daarom verlangen wij een gelijkwaardige positie van de vrouw naast die van de man, ook in het huwelijksvermogensrecht.

Voor mensen die niet getrouwd zijn maar wel samenleven, is een stelsel van vermogensrecht nodig dat ervan uitgaat dat de overheid ieders vorm van samenleving moet eerbiedigen. Zo veel mogelijke fiscale gelijkstelling is ook in dit opzicht geboden.

Er moet recht worden gedaan aan het feit dat jongeren zich geleidelijk ontplooiën, mondiger worden en dus ook meer verantwoordelijkheid moeten kunnen dragen. De ouderlijke macht, de voogdij en de adoptie moeten worden aangepast aan moderne opvattingen over mondigheid. Zij dienen te worden ontdaan van bevoogding. Zo moeten rapporten van de Raad voor de Kinderbescherming ter inzage komen van de betrokkenen. Ook de rechtshulp dient doeltreffender te worden georganiseerd, met handhaving van het recht van de rechtzoekende zelf zijn raadsman te kiezen, zowel in burgerlijke en administratieve als in strafzaken.

In het kader van de aanpassing van het recht aan veranderende opvattingen dient in het strafrecht te worden gestreefd naar andere straffen dan nu gebruikelijk. De belangen van het slachtoffer krijgen meer aandacht.

In velerlei opzicht maakt tuchtspraak — veelal door beroepsgenoten en vaak zonder wettelijke basis — een verouderde indruk. Een onderzoek naar een meer eigentijdse toetsing is nodig. Daarbij moet de klager, juist als deze niet zelf beroepsgenoot is, de zekerheid krijgen dat sprake is van objectieve beoordeling. Ook zal aan het bij gewone rechtspraak erkende grondrecht van openbaarheid de nodige aandacht

moeten worden besteed. Deze mag enerzijds niet een belemmering vormen voor het indienen van de klacht, anderzijds moet de nu bij sommige tuchtcolleges bestaande hang naar geheimhouding worden doorbroken.

Iedereen heeft het recht alle gegevens in te zien die zijn persoon betreffen, behoudens bij wet vastgestelde uitzonderingen.

In het huwelijksvermogensrecht dient de vrouw een gelijkwaardige positie aan die van de man te verkrijgen.

Voor buitenhuwelijkse samenlevingsvormen dient het vermogensrecht bij de wet te worden geregeld.

Fiscale gevolgen en andere rechten en verplichtingen die aan de huwelijkse staat zijn verbonden, worden zoveel mogelijk van toepassing verklaard op buitenhuwelijkse samenlevingsvormen als de betrokken partners deze samenleving als zodanig hebben laten registreren.

Nagegaan dient te worden in hoeverre de positie van minderjarigen ten opzichte van ouders en derden kan worden verbeterd, met als uitgangspunten dat de minderjarigen naar de mate van de groei van hun persoonlijkheid zich meer naar eigen inzicht moeten kunnen ontplooiën en daaruit voortvloeiende conflictsituaties in het uiterste geval door de kinderrechter worden beslecht.

Bij de opvang van minderjarigen binnen de Kinderbescherming wordt zo veel mogelijk gestreefd naar opnemingsverband in gezinsverband en andere verbanden van vergelijkbare grootte.

Er komt een recht van inzage voor belanghebbenden in de rapporten van de Raden voor de Kinderbescherming in zaken betreffende de ouderlijke macht, voogdij en dergelijke.

Adoptieprocedures worden vereenvoudigd en verkort.

Het burgerlijk procesrecht dient te worden gemoderniseerd en voor rechtzoekenden meer begrijpelijk te worden gemaakt.

Toereikende rechtshulp aan rechtzoekenden moet bevorderd worden. De kosten van procedures dienen te worden beperkt.

In het strafrecht moet met kracht gestreefd worden naar meer op het individu gerichte straffen en meer aandacht voor de slachtoffers.

De doodstraf wordt afgeschaft.

Herziening van de bestaande tuchtrechtspraak op allerlei terrein en onderzoek naar een nieuw, eigentijds, stelsel van toetsing, waarbij de klager (consument, patiënt, cliënt) de zekerheid heeft van onafhankelijke beoordeling.

Er wordt samenhang gebracht tussen de verschillende wetten op het gebied van de grondwaterhuishouding.

11 Antillen

Binnen de komende vier jaar zullen besprekingen gevoerd worden met de regering van de Nederlandse Antillen en vertegenwoordigers van de zes eilanden over de toekomst van de zes eilanden.

Daarbij moet Nederland open staan voor de op de Antillen levende wensen met betrekking tot een vorm van onafhankelijkheid.

Wij gaan daarbij ervan uit, dat ook in de toekomst banden met de Antillen blijven bestaan. Die banden kunnen per eiland of groep eilanden onderling verschillen al naar gelang van de verschillende wensen en mogelijkheden.

Als een wijziging van het Statuut voor het Koninkrijk voor een eventuele overgangperiode noodzakelijk zou blijken, moeten wij daaraan meewerken.

Nederland moet open staan voor de op de Antillen levende wensen met betrekking tot een vorm van onafhankelijkheid.

Er kunnen daarbij banden met de Antillen blijven bestaan, die per eiland of groep van eilanden onderling kunnen verschillen al naar gelang van de verschillende wensen en mogelijkheden.

12 Economisch beleid

De individuele ontplooiing, die liberalen voor iedereen verlangen, heeft een ondergrond van welvaart nodig. Wij leven in een geïndustrialiseerde verzorgingsstaat. Daarin is een uiterst ingewikkeld samenstel van koppelings- en indexeringsmechanismen tussen de verschillende soorten inkomens opgebouwd om de welvaart, die door de werkenden wordt verdiend, over de gehele samenleving te verdelen. Die verdeling gebeurt indirect door bijna alles wat de overheid doet, en direct door uitkeringen bestemd voor hen, die niet kunnen of hoeven te werken.

Het smeermiddel van het verdelingsmechanisme was de economische groei. Door het teruglopen van die groei is het systeem op allerlei plaatsen vastgelopen en mankementen gaan vertonen. Er is ook misbruik dat het systeem ondermijnt: belastingen worden ontdoken, van mogelijkheden tot belastingaftrek wordt een overtrokken gebruik gemaakt, er is misbruik en oneigenlijk gebruik van sociale verzekeringen en naast de normale geldomloop is een enorm zwart-geldcircuit ontstaan. De economie is ontwricht. De werkloosheid is onaanvaardbaar groot. Door een bewuste koersverandering moet een nieuw evenwicht ontstaan. Het nieuwe evenwicht moet worden bereikt om meer arbeidsplaatsen te verkrijgen en minder uitkerings-trekkers.

Dit is nodig om de werkloosheid terug te dringen, de sociale zekerheid te behouden, onze economie te herstellen en de inflatie te bestrijden. Daarop is de sociaal-economische politiek van de VVD gericht.

De maatregelen die wij voorstellen om die doeleinden te bereiken, zijn vaak ingrijpend en niet populair. Zij zijn geen doel in zichzelf, zij zijn het middel waarmee wij onze centrale doelstellingen willen bereiken. Alle inspanning moet worden gericht op de bevordering van de economische groei. Die groei hebben wij als Nederlanders maar zeer ten dele in eigen hand. De internationale bedrijvigheid speelt voor onze economie, die zo sterk van uitvoer afhankelijk is, een grote rol. Dat mag ons er niet van weerhouden de groeiprikkels die wij wél kunnen beïnvloeden volledig te gebruiken. Een nieuw industriebeleid, exportbevordering, een spaarzaam energiebeleid, verbetering van het ondernemingsklimaat en hogere winsten in de ondernemingen, moeten de investeringen mogelijk maken die in nieuwe werkgelegenheid voorzien.

De nationale schuldenlast dreigt ondraaglijk te worden. Daarom moet het tekort van de overheid worden teruggedrongen. Voor het bereiken van een nieuw evenwicht in onze economie is bovendien een matiging in de inkomensontwikkeling onontkoombaar. De overheidsuitgaven en de sociale uitkeringen nemen nu samen ongeveer twee derden van het nationale inkomen in beslag, te weten 65%. Die last moet bijna geheel door de werkenden worden opgebracht.

Dit percentage moet worden teruggedrongen. Dat is een uiterst zware, maar onvermijdelijke opgave. Alleen al voor de toeneming van de beroepsbevolking zijn jaarlijks investeringen voor 45.000 nieuwe arbeidsplaatsen nodig. Willen wij daarnaast ook de bestaande werkloosheid en arbeidsongeschiktheid

terugdringen, dan zijn daarvoor 20 à 30.000 arbeidsplaatsen per jaar nodig. Verder moet de daling van de ruilvoet worden opgevangen, de betalingsbalans weer in evenwicht worden gebracht en dient het financieringsstekort zonder drukverzwaring te worden verminderd. En laten wij eerlijk zijn: zelfs bij het meest terughoudende loon- en inkomensbeleid moet rekening worden gehouden met een zekere incidentele loonstijging, dat wil zeggen verhoging wegens bevordering, periodieken en dergelijke.

Dit alles vraagt meer dan 3% van de nationale bestedingen per jaar. Ook als stimulansen voor economische groei, zoals die in dit programma worden bepleit, worden uitgevoerd, dan nog is een economische groei van meer dan 2% per jaar niet realistisch te achten. Daarom zal een vermindering van de collectieve uitgaven onvermijdelijk zijn. Gestreefd moet worden naar een vermindering met 1% per jaar. Zelfs dan is er geen ruimte voor koopkrachtverbetering.

Het is daarom duidelijk dat naast het scheppen van nieuwe arbeidsplaatsen, de vermindering van de werkloosheid ook zal moeten worden bevorderd door deeltijdarbeid en andere vormen van arbeidstijdverkortung, zij het onder de voorwaarde dat daardoor de arbeidskosten niet verder mogen stijgen, terwijl de redelijke zekerheid moet bestaan dat de nieuwe arbeidsplaatsen ook zullen worden bezet.

Om weer voldoende werkgelegenheid te krijgen, is uitbreiding van de investeringen eerste voorwaarde.

Daarvoor moet met een pakket van beleidsmaatregelen naar een zo groot mogelijke economische groei gestreefd

worden. Bij de arbeidsvoorbereiding is het niet realistisch een groei van meer dan 2% te verwachten.

Een vermindering van de collectieve lastendruk van 0 tot 1 procent van het nationaal inkomen per jaar is daartoe onvermijdelijk.

Beperking van het financieringstekort tot vier procent van het nationale inkomen.

Om de werkloosheid te bestrijden is tevens invoering van deeltijdarbeid en andere vormen van arbeidstijdverkortening nodig, onder de voorwaarde dat toepassing daarvan niet mag leiden tot verdere stijging van de arbeidskosten. Bovendien moet redelijke zekerheid bestaan dat de nieuwe arbeidsplaatsen ook zullen worden bezet.

13 *Beperking rijksuitgaven*

Onder de uitgaven van de overheid en de sociale verzekeringsinstellingen zijn in het bijzonder de overdrachtsuitgaven als een vuurpijl gestegen. Daarom moeten de noodzakelijke ombuigingen vooral in de sfeer van de overdrachtsuitgaven worden gezocht. Dat neemt natuurlijk niet weg, dat ook de materiële overheidsuitgaven zo doeltreffend en zuinig mogelijk moeten worden gedaan.

Wij bepleiten invoering van het zogenaamde SUNSET-beginsel. Dit betekent dat voor nieuwe projecten te voeren wordt bepaald dat zij niet langer dan voor een bepaalde periode zullen gelden. Voortzetting van de uitgaven voor een dergelijk doel vindt niet plaats, tenzij daartoe opnieuw is besloten op basis van bewezen nut en afweging van prioriteiten. Daartoe moeten projecten op regelmatige tijden door de Kamers en de regering beoordeeld worden mede aan de hand van rapportering door de Algemene Rekenkamer.

Daarnaast zal zowel in de omvang als in de arbeidsvoorwaarden van het overheidspersoneel naar verantwoorde beperkingen moeten worden gezocht. Wij wensen het trendbeleid in beginsel te handhaven, maar achten het aanvaardbaar en gewenst herzieningen aan te brengen daar waar de arbeidsvoorwaarden voor het overheidspersoneel duidelijk gunstiger zijn dan die voor niet-ambtenaren. Zo valt niet in te zien waarom de ambtenaar geen premie voor bepaalde vormen van sociale zekerheid zou behoeven te betalen wanneer alle andere burgers daartoe wel verplicht zijn, of hogere dan gebruikelijke pensioenaanspraken zou moeten hebben.

De vermindering van de collectieve

lastendruk van 0 tot 1 procent van het nationale inkomen per jaar dient vooral in de overdrachtsuitgaven te worden gevonden.

In de overige overheidsuitgaven dient met volharding naar doeltreffendheid en bezuiniging te worden gestreefd. Het sunset-principe biedt een gezond uitgangspunt voor de herwaardering van taken.

De groei van het overheidspersoneel en het welzijnspersoneel dient ten hoogste gelijke tred te houden met de groei van de Nederlandse bevolking.

De voorwaarden waaronder betrekkingen in overheidsdienst worden vervuld, dienen onderling en in verhouding tot de niet-overheidssector gelijkwaardig te worden gemaakt.

Het toezicht op de rijksuitgaven moet krachtiger ter hand worden genomen. De bevoegdheden van de Algemene Rekenkamer dienen te worden versterkt. De comptabiliteitswet moet in die zin worden gewijzigd.

14 *Sociale zekerheid*

De sociale zekerheid geeft aan allen die door omstandigheden buiten hun wil niet in staat zijn om in hun eigen bestaan te voorzien, de garantie van een redelijk inkomen. De sociale zekerheid is daarom een van de belangrijkste verworvenheden van de verzorgingsstaat. Wij vinden dat, juist in een tijd van economische stilstand, alles moet worden gedaan om te voorkomen dat dit stelsel wordt uitgehold. Dat gevaar is niet denkbeeldig. Zo zijn de uitgaven voor de sociale verzekeringen in de periode van 1970-1980 van 16 tot 71 miljard gulden per jaar gestegen. In procenten van het nationaal inkomen is dit een stijging van 16 naar 24,7.

Het aantal niet-actieven is zo toegenomen, dat wij ernstig moeten betwifelen of deze uitgaven nog wel betaalbaar zullen blijven. Bovendien bestaat de indruk, dat op te ruime schaal gebruik van deze voorzieningen wordt gemaakt.

Een krachtig volumebeleid, gericht op een sterke vermindering van het aantal uitkeringstrekkers, samen met een doeltreffend arbeidsmarktbeleid, is dringend geboden. Als het terugdringen van het aantal uitkeringstrekkers niet slaagt, zal het scheppen van een grotere afstand tussen netto-loon en netto-uitkering onvermijdelijk zijn.

De laagste gezinsinkomens worden zoveel mogelijk ontzien.

De Wet Arbeidsongeschiktheid (WAO) en de Algemene Arbeidsonge-

schiktheidswet (AAW) worden herzien door het werkloosheidsdeel uit deze verzekeringen te halen, onder gelijktijdige uitbreiding van de verplichting tot plaatsing van minder validen bij overheid en bedrijfsleven.

In de ziekteverzekeringen wordt over de gehele linie een dag zonder uitkering (carendag) verplicht gesteld.

Kinderbijslag dient naar leeftijd te worden gediifferentieerd.

De werkloosheidswetten moeten tot één werkloosheidsvoorziening worden samengevoegd.

Zowel de sociale verzekeringen als de gemeentelijke sociale uitkeringen moeten worden gezuiverd van bepalingen die aanleiding geven tot misbruik en oneigenlijk gebruik.

Naast een kritische herwaardering van de manier waarop de toelatingseisen tot uitkeringsgerechtigdheid worden gehanteerd, is een betere, meer stelselmatige controle en registratie dringend geboden.

De uitvoeringsorganisatie moet doelmatig worden gereorganiseerd. Betere coördinatie tussen de uitvoeringsorganen van de sociale verzekeringen, de gemeentelijke sociale diensten en de arbeidsbureaus is geboden. Het bedrijfsleven dient binnen het kader van de door de overheid noodzakelijk geachte aanwijzingen zijn plaats bij de uitvoering te behouden.

15 *Arbeid*

Arbeid is een middel tot het verkrijgen van individuele en collectieve welvaart. Arbeid bevordert het harmonisch functioneren van samenleving en individu. Daarom dient in beginsel iedere burger in de actieve leeftijd door arbeid een bijdrage te leveren aan de welvaart. Ieder die wil werken, heeft het recht geholpen te worden bij het vinden van passende arbeid. De mogelijkheden hiertoe worden geschapen door evenwichtsherstel op de arbeidsmarkt.

Het beleid dient voortdurend gericht te blijven op verbetering van de arbeidsomstandigheden.

De kansen op werk voor minder validen moeten worden vergroot.

In de onderneming wordt bij voortdurend gestreefd naar het vergroten van de individuele verantwoordelijkheid, het betrekken van de werknemers bij het ondernemingsbeleid en het tot zijn recht doen komen van de werknemer in zijn werksituatie.

Dit dient onder andere te geschieden door bevordering van het werkoverleg, het zo goed mogelijk laten werken van de Nieuwe Wet op de on-

ondernemingsraden en door de invoering van vereenvoudigde ondernemingsraden in kleinere bedrijven met meer dan 35 werknemers.

Maatregelen worden bevorderd die het vertrouwen van werknemers in de raden van commissarissen vergroten.

Handhaving van de structuurwetgeving van 1971 verdient de voorkeur boven een directe benoeming van leden van de raden van commissarissen door werknemers en aandeelhouders, omdat de eenheid in dit belangrijke ondernemingsorgaan niet is gediend met directe belangenvertegenwoordiging in deze raad.

Het begrip passende arbeid dient strikt te worden toegepast en op bepaalde punten te worden aangescherpt, met name daar waar eerdere werkzaamheden beperkter beschikbaar zijn.

De verplichting tot passende om-, her- en bijscholing dient strikter te worden toegepast.

De kwaliteit van de arbeidsbemiddeling moet verbeterd worden.

De mobiliteit van de werknemer — zijn bereidheid om van betrekking en/of woonplaats te veranderen — moet bevorderd worden onder meer door maatregelen ter voorkoming van een te groot pensioenverlies bij het wisselen van werkgever. Bij de uitvoering van een pensioenverplichting, die wij willen instellen, dienen de particuliere verzekeringsmaatschappijen betrokken te worden. De verantwoordelijkheid voor de pensioengevolgen van salarismwijzigingen tijdens een dienstverband dient bij de desbetreffende werkgever te liggen en niet bij voormalige werkgevers.

Maatregelen moeten bevorderd worden die als resultaat hebben dat beschikbaar komende banen sneller worden ingenomen door werkzoekenden.

Herverdeling van arbeid, met name door deelarbeid, dient bevorderd te worden. Andere vormen, zoals vroegde uitreding, zijn acceptabel, mits dat niet leidt tot produktieverlies en mits er sprake is van een evenredige inkomensvermindering.

Er moet worden overgegaan tot een verplichte vacaturemelding.

Het verschijnsel 'Uitzendbureaus' mag niet beknot worden. Wel dient een deugdelijk toezicht gewaarborgd te zijn.

16 Jeugdwerkloosheid

Jonge mensen moeten een eerlijke kans krijgen een baan te vinden die zoveel mogelijk in overeenstemming is

met hun opleiding en met hun gerechtvaardigde wensen.

Wanneer nauwelijks of geen vooruitzicht bestaat op zo'n baan, dienen jongeren door om-, her- of bijscholing een herkansing te krijgen. Daaraan hechten wij meer waarde dan aan een langdurige uitkering die op zichzelf geen enkel uitzicht op werk biedt.

Goede startkansen zijn erg belangrijk. Die kunnen ertoe bijdragen, dat werkloosheid op jonge leeftijd wordt voorkomen.

Daarom moet voortdurend aandacht worden gegeven aan goed onderwijs, zinvolle vorming, gedegen beroepsopleidingen en vooral ook een goede vroegtijdige en objectieve beroepskeuzevoorlichting.

Om-, her- en bijscholingsmogelijkheden dienen verbeterd en uitgebreid te worden, ook voor jongeren.

De partiële leerplicht voor jonge werknemers moet worden vervangen door een wettelijk geregeld leerrecht.

Goede informatie is nodig over vraag en aanbod op de arbeidsmarkt, waartoe in goede banen geleide banenmarkten kunnen bijdragen.

Onnodige wettelijke belemmeringen van het werken door jeugdigen moeten worden weggenomen.

Plaatsingskansen voor hen die na hun lagere beroepsonderwijs willen gaan werken, moeten worden verbeterd.

Als de jeugdwerkloosheid onverminderd zou voortduren, dient ernstig te worden overwogen de jeugdlonen in stijging te doen achterblijven bij die van het algemene loonpeil.

17 Loon- en inkomensbeleid

De loonvorming blijft in eerste instantie voor verantwoordelijkheid van werkgevers en werknemers. De overheid heeft tot taak in gezamenlijk overleg met de 'sociale partners' tot afspraken te komen die voor alle partijen aanvaardbaar zijn. Alleen als de resultaten van het overleg in het bedrijfsleven voor onze nationale economie tot onaanvaardbare gevolgen dreigen te leiden, is de overheid verplicht regelend op te treden.

Wij zijn tegen een eenzijdige matiging in de loonsector die tot doel zou hebben dat daardoor de groei van de collectieve uitgaven onaangetaast zou kunnen blijven.

Eerst moet er evenwicht worden gebracht tussen de te sterk gestegen overdrachtsuitgaven en de particuliere bestedingen. Toeneming van de investeringen dient ter wille van de werkge-

legenheid voorrang te krijgen boven loonsverhogingen. Daarom is zowel matiging in de collectieve sector als in de particuliere inkomens onvermijdelijk.

In de komende jaren zal verdere matiging van de inkomensontwikkeling onvermijdelijk zijn.

Daarbij dient ernaar gestreefd te worden de arbeidskostenstijging in beginsel in gelijke tred te brengen met de ontwikkeling van de produktiviteit: (de waarde van de produktie per manuur) en gedurende de eerste tijd daarbij zelfs te doen achterblijven.

Bij mogelijke loonsverbeteringen dient voorrang te worden gegeven aan een betere beloning van vuil en onaangenaam werk.

Nu inkomensmatiging onvermijdelijk is, mag van hogere inkomens een grotere bijdrage aan de matiging worden gevraagd. Inkomensgelijktrekking ter wille van de nivellering wordt afgewezen, omdat inkomensverschillen, waarin onderscheid tussen prestatie, verantwoordelijkheid en schaarste voldoende tot uitdrukking komen, in een gezonde maatschappij niet kunnen worden gemist.

Er worden mogelijkheden geschapen om tot meer loondifferentiatie tussen de bedrijfstakken te komen.

Het trendbeleid wordt in beginsel gehandhaafd.

18 Belastingen

De druk van belastingen en premies is in verhouding tot de huidige welvaart te hoog opgelopen. Dit werkt het zoeken naar buitensporige aftrekposten en belastingontduiking in de hand. Ontplooiing, groei en ontwikkeling, en de belastingmoraal zijn gediend met een belastingstelsel dat doorzichtig, redelijk en rechtvaardig is.

De gezamenlijke druk van belastingen en premies dient zoveel mogelijk tot 1 procent van het nationaal inkomen per jaar verlaagd te worden.

Het tarief van de inkomstenbelasting moet beduidend verlaagd worden, onder gelijktijdige herziening van aftrekregelingen.

Het bezit van aandelen, ook in kleinere ondernemingen, moet fiscaal worden gestimuleerd. De dubbele heffing van de vennootschapsbelasting en de inkomstenbelasting op uitgedeelde winsten dient meer in overeenstemming met de heffing in de andere EG-landen te worden gebracht.

De heffing van inkomstenbelasting over de beloning van de meewerkende gehuwde vrouw moet gunstiger gere-

geld worden.

Een hardere aanpak is nodig van de zwart-geldomloop en van degenen die de belastingwetten ontduiken.

Tegen onnodige inmenging van de belastingdienst in de persoonlijke levenssfeer van de burger moet worden gewaakt.

De totstandkoming van wetten moet worden bevorderd, die de bestaande inflatieneutrale belastingheffing versterken, zoals onder andere door wijziging en in de voorraadwaardering en afschrijvingsmethoden.

Het fiscale winstbegrip wordt aangepast aan de bijzondere functie van het ondernemersinkomen.

In afwachting van een aanpassing van het fiscale winstbegrip wordt een rechtvaardige zelfstandigenaftrek in de inkomstenbelasting gehanteerd.

De huidige fiscale stakingsfaciliteit tot 65 jaar voor zelfstandigen dient behouden te blijven.

19 Export

Exporteren is voor Nederland een levensnoodzaak. De overheid bevordert de export op alle manieren die niet strijden met internationale normen en afspraken. Zij zorgt ervoor dat het Nederlandse bedrijfsleven de mogelijkheden, die door de ontwikkelingssamenwerking worden geboden, volledig kan gebruiken. De Nederlandse industrie moet even aantrekkelijke financieringsvoorwaarden kunnen aanbieden als haar buitenlandse concurrenten. De overheid moedigt het bedrijfsleven aan te investeren in de Derde Wereld.

De bundeling van de particuliere exportbevordering wordt door de overheid bevorderd.

De overheid bevordert de export op alle manieren die niet strijden met internationale normen en afspraken.

Het bedrijfsleven moet de exportmogelijkheden die door de ontwikkelingsamenwerking worden geboden, volledig gebruiken.

De overheid bevordert dat de Nederlandse industrie even aantrekkelijke financieringsvoorwaarden kan aanbieden als de buitenlandse concurrentie.

20 Technologische ontwikkeling

Steeds meer beïnvloedt de ontwikkeling van wetenschap en technologie ons leven en werken. Zo sterk soms, dat velen het gevoel hebben gekregen dat zij door deze ontwikkeling overrompeld worden en daardoor een zeker verzet ontwikkelen.

Liberalen menen dat deze ontwikkeling de mens ten goede kan komen, de kwaliteit van de arbeid belangrijk kan verbeteren en nieuwe, onvoorziene mogelijkheden kan openen. Het welvaarts- en welzijnspeil in ons land en werelddeel kan daardoor toenemen. De basis voor de hulp aan arme landen kan worden versterkt. Maar het is dan wel nodig dat de overheid, namens de gemeenschap, de ontwikkeling in goede banen leidt.

De overheid moet daarbij de voorwaarden scheppen voor een maatschappelijk verantwoorde toepassing van nieuwe technieken bij de voortbrenging van nieuwe produkten en diensten en ook in administratie en bestuur. Als dit op de goede manier gebeurt, kan de voortgang van de ontwikkeling ook als vooruitgang worden beschouwd. Alleen dan is er alle reden om, ondanks de sombere vooruitzichten voor economie en werkgelegenheid, deze kant van het toekomstbeeld optimistisch te bekijken.

De VVD wil op het ministerie van Economische Zaken een bewindsman voor Technologie en Informatie met als voornaamste taken:

- het bevorderen en stimuleren van onderzoek en de ontwikkeling van nieuwe takken van techniek met het doel tot industriële vernieuwing en tot verbetering van onze industriële basis

te komen;

- het ontwikkelen van een beleid voor de informatieverzorging.

De minister van Onderwijs en Wetenschappen blijft verantwoordelijk voor het zuiver wetenschappelijk onderzoek en het onderzoek dat aan universiteiten en hogere scholen wordt gedaan.

De besluitvormingsprocessen binnen het overheidsapparaat moeten nog kritischer worden beoordeeld op snelheid, doeltreffendheid en doorzichtigheid. Waar nodig wordt het toezicht op de beleidsvoorbereiding verbeterd. Waar nodig moeten voorbereiding en uitvoering strenger worden gescheiden.

Wij streven naar een stelsel van bevolkingsregistratie, waarbij samenvoeging van door verschillende overheden respectievelijk departementen beheerde gegevens wordt vermeden en waarbij de bescherming van de persoonlijke levenssfeer voorop staat.

Afdoende wetgeving ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer bij persoonsregistratie moet zo spoedig mogelijk tot stand komen.

Bij de ontwikkeling en toepassing van de zogenaamde biotechnologie moet voorkomen worden dat de industriële vernieuwing op dit gebied door te strenge eisen onmogelijk wordt gemaakt.

21 Informatiemaatschappij

Moderne methoden van informatieverwerking kunnen bij de voorlichting, ook door de overheid, en bij besluitvormingsprocessen worden toegepast en zo de besluitvorming ten goede komen. Het gevaar dreigt wel dat des-

kundigen een te grote, moeilijk te controleren invloed krijgen. Daarom moeten maatregelen worden ontworpen die het democratisch gehalte van de besluitvorming waarborgen.

In het onderwijs moet meer aandacht worden besteed aan de beginnende van het werken met computers, aan de mogelijkheden en gevolgen van automatisering en het leren omgaan met informatie. Het is belangrijk dat de jeugd wordt voorbereid op de toekomstige 'informatiemaatschappij'. De al eerder genoemde aanpassing van de wetgeving aan ontwikkelingen in de maatschappij dient ook betrekking te hebben op de ontwikkeling van de technologie. Voor dit alles is een samenhangend overheidsbeleid noodzakelijk.

Om leerlingen en studenten beter voor te bereiden op de toekomstige informatiemaatschappij moet de ontwikkeling van nieuwe onderwijsprogramma's en de aanpassing van bestaande gestimuleerd worden. Het vak computertechniek dient bij het voortgezet onderwijs te worden ingevoerd. Hierbij dient tevens aandacht te worden besteed aan de invloed van de automatisering op de samenleving en aan het omgaan met informatie.

Aan de verspreiding van buitenlandse televisieprogramma's met behulp van kabels en satellieten mogen geen belemmeringen in de weg worden gelegd; de Omroepwet en de Telegraaf- en Telefoonwet dienen aan de nieuwe technische mogelijkheden te worden aangepast.

Als de praktijkproef slaagt, wordt het stelsel van Viewdata ingevoerd. Dit mag niet leiden tot een monopolie van de PTT of enig ander overheidsorgaan.

De mogelijkheid om particuliere apparatuur op PTT-lijnen aan te sluiten moet worden vergroot. Er dient een onderzoek ingesteld te worden naar de doelmatigheid van het PTT-monopolie bij post, telefoon, telegraaf en telex.

Er komt een centraal 'informatica instituut', dat zich bezighoudt met de methoden van informatieverzorging en dat betrokken wordt bij overheidsprojecten op dit gebied.

22 Wetenschapsbeleid

De snelle veranderingen van wetenschap en techniek hebben een ingrijpende invloed op alle sectoren van de samenleving. Een krachtig wetenschapsbeleid is niet alleen nodig om wetenschapsbeoefening en de toepassing van nieuwe kennis en inzichten te bevorderen, maar ook om eventuele nadelige gevolgen van de technischwetenschappelijke ontwikkelingen op te vangen.

Het overheidsbeleid dient zich te richten op de kwaliteit, doelmatigheid en samenhang van het wetenschappelijke onderzoek.

Vormen van toetsing van en toezicht op wetenschappelijk onderzoek moeten verder ontwikkeld worden, waarbij in beginsel wordt uitgegaan van de vrijheid van onderzoek.

Universiteiten en hoge scholen moeten beter ingeschakeld worden bij wetenschappelijk onderzoek ten behoeve van de samenleving.

Op het gebied van de wetenschappelijke informatieverzorging is meer coördinatie noodzakelijk.

Voor de industriële research worden betere voorwaarden geschapen.

23 Energiebeleid

De voornaamste doelstellingen van een liberaal energiebeleid zijn: het veiligstellen van de energievoorziening in de toekomst en het verminderen van de afhankelijkheid van ons land van olieleveranciers. In de komende kabinetsperiode dient daarom het beleid te zijn gericht op energiebesparing, de bevordering van de verscheidenheid van energiebronnen op middellange en lange termijn, en het zoveel mogelijk bewaren van het aardgasveld te Slochteren als strategische reserve.

De ontwikkeling en — zo de energievoorziening daartoe aanleiding geeft ook de bouw — van kernenergiecentrales dient in de komende kabinetsperiode voortgang te vinden, evenals het zoeken naar mogelijkheden van ondergrondse en bovengrondse veilige op-

slag van radioactieve stoffen. Inmiddels moet de studie naar aanvaardbare oplossingen voor de bestaande problemen voortgaan. Er moet uitzicht bestaan op afdoende beveiliging tegen terreur en sabotage en op de veiligheid van de werking, van vervoer en opslag van radioactieve stoffen en de afvalverwerking. De verspreiding van de kennis van het maken van kernwapens moet worden voorkomen. Dat brengt met zich mee dat het zoeken naar mogelijkheden van ondergrondse en bovengrondse veilige opslag van radioactieve stoffen doorgang moet kunnen vinden.

De toepassing van chips en andere micro-electronica in Nederlandse producten wordt bevorderd, met bijzondere aandacht voor energiebesparing en de bescherming van het milieu.

De besparing van brandstof moet met kracht worden voortgezet door woningisolatie, zuiniger motoren en andere verbrandingsinstallaties, vermindering van energieverliezen en zuiniger gebruik. Middelen hierbij zijn voorlichting, heffingen en subsidies en demonstratieprojecten.

Er moet naar gestreefd worden de olie-invoer niet boven het peil van 1980 te laten stijgen. Zo nodig zal aardgas voor een langere periode voor vervanging beschikbaar moeten worden gesteld.

Ook de kleinere aardgasvelden zullen met voorrang moeten worden geëxploiteerd. De natuur moet daarbij worden ontzien. Door langjarige contracten voor de aankoop van aardgas moet geprobeerd worden de gasvoorziening voor langere tijd zeker te stellen.

De koppeling van warmte en kracht moet worden gestimuleerd; bestaande belemmeringen moeten zo snel mogelijk verdwijnen, zo nodig door speciale wetgeving.

Grote aandacht moet worden besteed aan een goede prioriteitsstelling bij, en een goede coördinatie van het energieonderzoek en daaruit voortkomende proefprojecten. Voor ons land ligt het voor de hand de aandacht in het bijzonder te richten op het ontwikkelen van milieuvriendelijke nieuwe kolentechnieken met inbegrip van kolenvergassing en op het ontwikkelen van technologieën die tot zuiniger energieverbruik leiden. Veelbelovende projecten voor de toepassing van wind- of zonne-energie moeten worden gestimuleerd.

De eerstkomende jaren zullen in nieuwe elektriciteitscentrales kolen moeten worden gestookt. De aanvoer

daarvan moet veilig worden gesteld. De nodige infrastructurele voorzieningen zullen moeten worden gebouwd.

In de komende kabinetsperiode zal, als de energievoorziening daartoe aanleiding geeft, een aanvang moeten worden gemaakt met de uitbreiding van het aantal kerncentrales.

Onderzoek naar verantwoorde werkwijzen- en opslagmethoden voor het afval en proefnemingen op dat gebied dienen te kunnen plaatsvinden.

24 *Zelfstandig ondernemerschap*

De door liberalen voorgestane sociale markteconomie, gebaseerd op vrije, gedecentraliseerde ondernemingsgewijze produktie, brengt met zich mee dat wij vinden dat investeringsbeslissingen in beginsel door de betrokken onderneming moeten worden genomen. Vraag en antwoord bepalen — binnen door de overheid gestelde randvoorwaarden — de mate en de richting van de investeringen. Wij verwerpen een ontwikkeling waarbij deze beslissingen in toenemende mate door de overheid, de vakbeweging of beide, zouden moeten worden gestuurd. Wij wijzen de gedachte af om daartoe op bedrijfstak- of sectorniveau commissies in het leven te roepen. De economie en de mensen zijn het beste gediend met ondernemingsgewijze beslissingen, waarin de vindingrijkheid van de ondernemers volledig tot haar recht kan komen. Daarentegen hoort sectorbeleid wel voorwaardenschepend en dus aanvullend te zijn.

De regering voert een sociaal-economisch beleid dat gericht is op de versterking van de concurrentiepositie van de particuliere ondernemingen.

Ingrijpen door de regering in afzonderlijke markten en steun aan individuele bedrijven moeten uitzondering blijven, omdat hierdoor de evenwichten eerder worden verstoord dan hersteld.

Investerings worden met globale maatregelen bevorderd.

Aanvullende steun dient zo veel mogelijk aan bedrijfstakken in plaats van afzonderlijke bedrijven gegeven te worden.

25 *Regionaal beleid*

Door de eenzijdige gerichtheid op bepaalde vormen van produktie is in sommige delen van het land door het verloren gaan van die activiteit structurele werkloosheid ontstaan met een bijzonder hardnekkig karakter. De oorspronkelijke onevenwichtigheid in de aard van het werk en de werkgelegenheid wrekt zich dan. Door bijsturing van de nationale ontwikkeling in bedrijvigheid en het aantrekken van nieuwe industriële activiteiten, moeten de regionale onevenwichtigheden worden verminderd. Die ontwikkeling wordt wel eens belemmerd door de speciale omstandigheden van de betrokken streek. Daarom moeten meerjarenplannen voor de regio's worden ontwikkeld, die erop gericht zijn de knelpunten in de streek-ontwikkeling op te heffen.

Die plannen moeten op gezette tijden opnieuw worden bekeken en beoordeeld, niet alleen om na te gaan of er sprake is van voldoende voortgang en of er wel resultaten worden geboekt, maar ook om belemmeringen in de structuur van de streek vast te stellen en die zo mogelijk op te heffen.

In het regionale beleid dient meer aandacht te worden gegeven aan versterking van de economische structuur.

Het regionaal beleid dient onlosmakelijk in het nationaal beleid gepast te worden.

Het inhalen van achterstanden behoort de voornaamste doelstelling van het regionaal beleid te zijn.

Er wordt een ruimtelijk beleid gevoerd waarbij met hulp van betere infrastructuur en een hoger voorzienin-

genpeil de ontsluiting van de regio's wordt bevorderd.

Bij de stimuleringsregelingen van afzonderlijke streken dient zowel de industrie als de dienstverlening te worden betrokken.

Regionale meerjarenplannen moeten op gezette tijden opnieuw bekeken en getoetst worden.

De samenwerking van de regio's met aangrenzende gebieden in de ons omringende buurlanden wordt, mede met het oog op het door de EG te voeren regionaal beleid, bevorderd.

Het toerisme is voor de probleemgebieden een belangrijke prikkel voor de economische ontwikkeling.

De doelstelling en de uitvoering van de spreiding van de rijksdiensten worden gehandhaafd met name om de zwakke landstrekken te ondersteunen, zoals het Noorden, Zuid-Limburg en ook Twente.

26 *Consumentenbeleid*

Een van de kenmerken van de sociale markteconomie is dat een actief consumentenbeleid een van de grenzen vormt waarbinnen het stelsel van vrije ondernemingsgewijze produktie werkt.

Bij alle belangrijke of ingrijpende beslissingen van de overheid waarbij het consumentenbelang betrokken kan zijn, dient de overheid dat belang als volwaardige factor mee te wegen naast sociaal-economische, milieutechnische en dergelijke belangen. Zo moet het consumentenbeleid een onverbreekelijk onderdeel vormen van het gehele overheidsbeleid. Een coördinerend bewindsman moet erop toezien dat deze belangen op alle betrokken departementen metterdaad worden meegewo-

gen. Daarnaast moet de overheid de positie van de consument versterken door de nodige voorwaarden te scheppen, zowel in de marktsector als in de collectieve sector.

Met betrekking tot het voorschrijven van waarschuwingen in reclame-uitingen dient de overheid zich terughoudend op te stellen.

Het stimuleren van consumenten-voorlichting en scholing, niet alleen aan volwassenen maar ook op scholen en via de massamedia onder meer door:

a het leren opzetten van een gezins-budget;

b het toegankelijk maken en leren hanteren van bestaande informatie.

De overheid moet zorgen dat goederen en diensten, die schade kunnen berokkenen aan de consument, verbeterd of verboden worden.

Bescherming van de consument door wettelijke maatregelen.

Invoering van de verplichting de inhoud op de verpakking te vermelden (informatieve etikettering).

Invoering van een eenvoudige kantongerechtsprocedure voor de behandeling van consumentenklachten.

Bevordering van de inspraakmogelijkheden van de consument, met name bij collectieve voorzieningen.

27 Midden- en kleinbedrijf

Het midden- en kleinbedrijf is niet alleen belangrijk maar zelfs onmisbaar voor onze samenleving. Dat komt door zijn dienstverlenende en distributiefunctie ten behoeve van alle burgers, zijn grote aandeel in de nationale produktie en als bron voor werkgelegenheid.

Om al die redenen dient het midden- en kleinbedrijf in stand te blijven en zich verder te kunnen aanpassen en ontwikkelen. Het ondernemerschap in deze sector moet worden aangemoedigd.

De overheid moet een actief stimuleringsbeleid voeren ten behoeve van de ondernemers in het midden- en kleinbedrijf. Dat beleid mag er niet toe leiden, dat aan bedrijven bestaans- en ontplooiingsmogelijkheden worden ontnomen.

Het onderwijs voor zelfstandigen dient op de praktijkbehoefte te worden afgestemd. Het dient in goed overleg tussen de departementen van Economische Zaken en van Onderwijs en Wetenschappen te worden geregeld.

De vestigingskeuze voor bedrijven is in beginsel vrij. Er is alleen ruimte voor een soepel vestigingsbeleid.

Zelfstandigen dienen op verantwoorde wijze in het stadsvernieuwingproces te worden betrokken. De mogelijkheden van schadevergoeding moeten worden verbeterd.

De bereikbaarheid van winkelcentra moet worden bevorderd.

Het prijsbeleid dient globaal en niet gedetailleerd te worden gevoerd. Minimumprijzen en verticale prijsbinding dienen bij hoge uitzondering te worden toegestaan.

Beunhazerij moet worden bestreden. De concurrentie van organisaties zonder winsttoegmerk met commerciële bedrijven (Para-commercialisme) wordt tegengegaan.

De Winkelsluitingwet moet aangepast worden door ruimte te laten voor plaatselijke gebruiken.

Branchegebijze inlichtingen- en klachtenbureaus verdienen de voorkeur boven overheidsregelingen

28 Land- en tuinbouw

De zelfstandige land- en tuinbouw is voor ons land van groot belang. Zij voorziet in betaalbaar voedsel van goede kwaliteit en zorgt voor een bijdrage aan de betalingsbalans van rond 10 miljard gulden per jaar. Een modern en goed toegerust produktie-apparaat is daarom onmisbaar. De overheid dient daar blijvend aan bij te dragen door onderwijs, onderzoek en voorlichting op hoog niveau.

De specifieke problemen van het marktinkomen in land- en tuinbouw vereisen een doelgericht nationaal en Europees overheidsbeleid. Een dergelijk overheidsbeleid dient met name gericht te zijn op het voortbestaan van zoveel mogelijk goed lopende, zelfstandige bedrijven, waarop degenen die er werken, onder sociaal aanvaardbare omstandigheden een redelijk besteedbaar inkomen moeten kunnen verwerven.

Het Europese markt- en prijsbeleid dient een stabiele marktprijsontwikkeling te bevorderen met instandhouding van economische en strategische voorraden, ook voor de wereldvoedselvoorziening. Nederland dient zich ook bij de komende uitbreiding van de EG krachtig in te zetten om de beginselen van het EG-landbouwbeleid in stand te houden. Wijzigingen dienen daarom — met behoud van de inkomensdoelstelling voor de producenten — een voor alle lidstaten gelijk karakter te hebben. Nationaal dient een compenserende lastenverlichting te worden gegeven indien de inkomensdoelstelling niet wordt gehaald.

In de tuinbouw dient de energiebesparing zoveel mogelijk te worden bevorderd. Bij produktiebeperking moet de nadruk op globale maatregelen worden gelegd, gebaseerd op gepre-mieerde vrijwilligheid. Gedwongen beperking van de produktie is voor de structuur van met name de zuivelsektor en de kleine bedrijven nadelig. Zij is bovendien verwerpelijk uit een oogpunt van zelfstandig ondernemerschap. Naast de bestaande medeverantwoordelijkheidsheffing is een beperkte heffing slechts aanvaardbaar, indien de op vrijwilligheid gebaseerde maatregelen tot produktiebeperking onvoldoende uitwerking hebben.

De agrarische ondernemer moet de ruimte houden om zijn bedrijf aan moderne inzichten aan te passen. Niet alle bedrijven zullen in stand kunnen blijven. Doeltreffende regelingen voor bedrijfsbeëindiging zijn noodzakelijk voor hen die daarvan gebruik willen maken.

Bij het ruimtelijk beleid zal in de agrarische produktiegebieden het belang van land- en tuinbouw zwaar moeten wegen. Verbetering van de produktieomstandigheden, arbeidsverlichting en het behoud van werkgelegenheid en een gezonde plattelandssamenleving dienen daar de hoogste voorrang te hebben. Uiteraard moet ook in deze gebieden aandacht worden besteed aan de landschappelijke belangen. In het bijzonder in minder specifieke agrarische gebieden is een zorgvuldige afweging van de verschillende belangen noodzakelijk. Onevenredige beperkingen in bedrijfsuitoefening dienen volledig te worden vergoed. Het beheersovereenkomstenbeleid zal alleen op basis van vrijwilligheid mogen worden gevoerd. Aan de onzekerheid voor vele betrokken ondernemers dient snel een einde te komen.

Met name voor jonge toekomstige land- en tuinbouwondernemers dient de overheid de mogelijkheden van vermogensvorming in het bedrijf te bevorderen en behulpzaam te zijn bij de bijzondere problemen die zij ondervinden bij de bedrijfsovername.

Voor de instandhouding van de pacht als bedrijfsvorm dienen de pachtprizen zoveel als redelijkerwijze mogelijk is periodiek te worden aangepast aan de ontwikkeling van de kosten die de eigendom met zich brengt.

Het beleid dient erop gericht te blijven dat de inkomens van de producenten in de land- en tuinbouw in de eerste plaats komen uit de prijs van de produkten.

Het overheidsbeleid moet gericht

zijn op het voortbestaan van het bedrijf en een grondslag bieden voor een verantwoord inkomensvorming.

Nederland dient zich krachtig in te zetten om de beginselen van het EG-landbouwbeleid in stand te houden.

Als oplossing van het overschot-vraagstuk, onder andere van zuivel, heeft vrijwillige, gepremieerde productiebeheersing samen met verbeterde beëindigings- en omschakelingsregelingen, de voorkeur boven contingentering.

De structuur van de landbouwbedrijven moet blijvend worden versterkt. De overheid mag daaraan niet minder geld uitgeven dan nu.

In het kader van het ruimtelijk beleid dienen de belangen van de landbouw en die van natuur en landschap zorgvuldig te worden afgewogen. Onverredige beperking in de bedrijfsvoering vanwege de belangen van natuur en landschap wordt volledig vergoed. Het beheersovereenkomstenbeleid dient op basis van vrijwilligheid gevoerd te worden.

Vorming en instandhouding van een eigen bedrijfsvermogen is noodzakelijk in verband met het voortbestaan van het agrarische bedrijf. Dit is met name van belang voor jonge toekomstige ondernemers en hun overnameproblematiek.

Voor de instandhouding van de pacht als bedrijfsvorm is een periodieke aanpassing van de pachtprijzen noodzakelijk.

bedrijf — als van oudsher voor ons land kenmerkende tak van bedrijvigheid — uitgeoefend door zelfstandige ondernemers. Ook zij kunnen in perioden van tegenslag aanspraak maken op sociale begeleiding.

Bij beschermende maatregelen zal aan de visserij voor menselijke consumptie voorrang worden gegeven boven die voor de vismeelindustrie.

De zogenaamde bijvangstregeling dient strikter te worden geformuleerd en gecontroleerd.

Bij het nemen van maatregelen gericht op vangstbeperking, spelen naast de biologische overwegingen ook de belangen van producenten en consumenten een rol.

Een veilplicht is alleen aanvaardbaar in EG-verband met de garantie dat in alle lidstaten dezelfde toepassing, controle en sancties zullen gelden.

In het nationale beleid vragen bepaalde blijvende visserijproblemen in bepaalde sectoren en landsdelen blijvend de aandacht van de overheid. De garnalenvisserij dient hierbij met name te worden genoemd.

De rechtszekerheid van de vissers in de kust- en binnenwateren dient te worden vergroot. De belangen van de beroepsbinnenvisserij enerzijds en de sportvissers anderzijds verdienen voortdurende en zorgvuldige afweging.

Het stropen dient krachtiger te worden bestreden.

29 Visserij

De Nederlandse zeevisserij ondervindt aanzienlijke problemen door de overbevissing van bepaalde vissoorten en het beleid dat de Europese Gemeenschap daartegen moet ontwikkelen. Maatregelen tegen overbevissing zijn niet alleen onmisbaar om de visstand en het milieu te beschermen, maar zijn op termijn ook in het belang van het zeevisserijbedrijf. Ofschoon het Europees beleid op dit punt nog onvolkomenheden vertoont, verdient een goed Europees beleid de voorkeur boven maatregelen van de lidstaten zelf, omdat zulke maatregelen zich zullen beperken tot de viswateren van de afzonderlijke landen.

De Nederlandse overheid zal haar inspanning moeten richten op een zo rechtvaardig mogelijk functionerend Europees visserijbeleid.

Verder zal zij haar aandacht moeten richten op de instandhouding van de door vangstbeperking en vangstverbod getroffen sectoren van het zeevisserij-

30 Ruimtelijke ordening

Nederland is een dichtbevolkt land in een dichtbevolkt deel van Europa. Het herbergt naast die talrijke bevolking de belangrijkste zeehaven die toegang geeft tot dat dichtbevolkte gebied en het verdere achterland. Het heeft op dezelfde plaats waar waterwegen en havengebonden industrieën gevestigd zijn, zeer vruchtbare grond.

Onmisbaar is dus een beleid, dat de ruimte voor deze met elkaar strijdige belangen ordent, en ook nog rekening houdt met de behoefte van de bewoners aan recreatie en de eisen die het milieu en de leefomgeving stellen. Toch mag deze dwingende noodzaak van soms verstrekkende ordening niet leiden tot een ruimtelijk beleid dat vrijwel alles wenst te regelen en zijn beperkingen niet kent.

Een ruimtelijk beleid in liberale zin wordt geleid door de gedachte dat ook in de toekomst nog zoveel mogelijk keuzemogelijkheden moeten blijven bestaan voor degenen die dan geroepen zijn naar de dan geldende verhoudingen, opvattingen en behoeften, de ruimte te verdelen. Een liberaal beleid is terughoudend als beslissingen een bijna onomkeerbare en eenzijdige bestemming ten gevolge hebben. De vrijheid van de mensen die na ons komen is gediend met een zo wendbaar mogelijk beleid. Daartegen moet telkens het noodzakelijke proces van verdeling van de ruimte voor verschillende bestemmingen worden afgewogen. Daarbij worden, zo enigszins mogelijk, ook voor de korte termijn de keuzemogelijkheden van de burger binnen de te verwezenlijken bestemming opgehouden.

De ligging van ons land brengt bovendien de noodzaak van een grensoverschrijdend ruimtelijk beleid met zich mee. Dit moet leiden tot een Europees ruimtelijk beleid en Nederland moet daarbij initiatieven tot overleg nemen.

Naast de belangen van de burger van nu en straks, die met het ruimtelijk beleid gediend moeten worden, moet natuurlijk ook de rechtszekerheid in acht worden genomen. Het belang van de burgers, zoals zij dit zelf zien en beoordelen, komt naar voren in hoorzittingen en inspraakprocedures. De overheid die er is voor de burgers, begeeft zich in een serieus gesprek met de burgers als de standpunten botsen en neemt haar besluit na afweging van die belangen. Maar inspraak kan nooit in de plaats treden van rechtsbescherming. De beroepsmogelijkheden — ook het beroep op de Kroon — worden gehandhaafd. Die procedure kan en moet worden verkort. Vereist het gemeenschapsbelang aantasting van particuliere belangen, dan moet de schade door de gemeenschap worden vergoed.

De wettelijke verplichting tot het vaststellen van bestemmingsplannen (buitengebied) moet worden nagekomen, omdat het onvoldoende produceren van bestemmingsplannen de woningbouw doet stagneren. Een ruime mogelijkheid tot woningbouw is van belang voor de woonbaarheid van de kleine kernen, waarin ook de belangen van natuurbeschoud en land- en tuinbouw tot hun recht moeten komen. Het verstedelijkingsbeleid mag niet ontaarden in het eenzijdig aan banden leggen van de uitbreiding van kleine kernen op grond van zuivere

kwantitatieve maatstaven. Kwaliteit dient voorop te staan. Bij de ontwikkeling van nieuwe kernen moeten wij zo veel mogelijk aansluiten bij de bestaande infra-structuur.

De ruimtelijke ordening is ook een middel tot een gericht spreidings- en stimuleringsbeleid in economisch zwakke gebieden.

De inspraak in de ruimtelijke ordening wordt nader wettelijk geregeld.

Bezwaar- en beroepsprocedures moeten aan kortere, strikte termijnen worden gebonden om tot spoedige eindbeslissingen te komen.

Gemeenten moeten genoeg bestemmingsplannen maken en uitvoeren om de woningbouw te stimuleren.

De regeling van de planschade moet worden verbeterd.

De leefbaarheid van de kleine kernen dient te worden gehandhaafd en uitgebreid.

Rechtstreeks overleg aan weerszijden van de landsgrenzen en overleg in de organen van de EG moeten worden bevorderd om goed Europees ruimtelijk-ordeningsbeleid tot stand te brengen.

De Waddenzee blijft open. Na de provinciale indeling van het Waddengebied dient zo spoedig mogelijk de gemeentelijke indeling te volgen. Een Waddenwet moet thans worden afgewezen.

Bij het nemen van een beslissing over de drooglegging van de Markerwaard staat de doelmatigheid voorop. Afgewogen moet worden wat de gevolgen van de te scheppen ruimte voor west- en midden-Nederland zijn.

31 Grondpolitiek

Grond is de eerste bestaansvoorwaarde

Grond is de eerste bestaansvoorwaarde voor leven, wonen, werken, verkeer en recreëren. Grond dient daarom gespreid te zijn in handen van de burgers. Concentratie van grondbezit, hetzij bij de overheid hetzij bij grote bedrijven, acht de VVD verwerpelijk. Dat zou immers een bedreiging van de vrijheid van de burgers vormen. De grondpolitiek mag de overheid geen instrument in handen geven waarmee zij een centraal bedrijfsontwikkelingsbeleid voor land- en tuinbouw kan voeren, of zich een monopolistische positie op het gebied van de woningbouw kan verwerven. De prijs van de grond moet — evenals voor de andere produktiemiddelen het geval is — in beginsel door vraag en aanbod worden bepaald. Indien in bepaalde gebieden een te hoge grondprijs ontstaat is een wettelijke bijsturing alleen dan aanvaardbaar, indien niet verwacht mag worden dat door de werking van het marktmechanisme binnen een redelijke tijd weer een meerwaartse ombuiging zal optreden. En wat overheidsingrijpen in de grondprijzen betreft, vinden wij de zogenaamde misbruikwetgeving die ook voor andere prijzen geldt, juist.

Gemeenten behoren van hun voorkeursrecht tot koop van grond alleen gebruik te maken als bestaande bestemmingen daardoor op korte termijn kunnen worden verwezenlijkt. In geval van onteigening dienen de rechthebbenden volledig schadeloos gesteld te worden.

De overheid mag bij verkoop of erfpacht van grond geen voorwaarden stellen die de vrije beschikking op onbillijke wijze aantasten.

Erfpacht mag niet worden afgedwongen behoudens in bijzondere gevallen.

Onteigening kan slechts geschieden tegen volledige schadeloosstelling op basis van de verkeerswaarde.

In de wetgeving over de grondpolitiek moeten de belangen van land- en tuinbouw op passende wijze tot uitdrukking worden gebracht. Een centraal geleid bedrijfsontwikkelingsbeleid dient vermeden te worden.

De prijs van de grond moet in beginsel worden bepaald door vraag en aanbod. Overheidsbijsturing om te komen tot lagere grondprijzen is alleen onder uitzonderlijke omstandigheden aanvaardbaar.

32 Volkshuisvesting

De individuele vrijheid, die een van de pijlers is van liberale politiek, vraagt uitbreiding van het woningbouwpro-

gramma, en in het bijzonder van het eigen woningbezit voor minder draagkrachtige mensen. Binnen het volkshuisvestingsbeleid krijgt deze uitbreiding de hoogste voorrang.

Het bouwen van huizen wordt steeds minder betaalbaar. Dat komt niet alleen doordat bij de bouw nog zo veel handwerk voorkomt maar ook door de vergaande overheidsbemoeienis met alle mogelijke bijzonderheden. Wij moeten enerzijds streven naar meer kostenbewust ontwerpen en een betere organisatie van de bouw, zonder in saaiheid te vervallen. Anderzijds moeten wij kappen in het oerwoud van overheidsvoorschriften. Verder zal het uitvoeringspeil van nieuw te bouwen woningen — vooral in stedelijke gebieden met grote woningnood — moeten worden teruggebracht. Wel dient de kwaliteit op peil te blijven: wij moeten niet de krotten van de toekomst bouwen.

Uit de erkenning van de individuele vrijheid als liberaal beginsel volgt de erkenning van vrijheid van woonplaatskeuze. Inbreuk op die vrijheid is alleen toelaatbaar als er een ernstig woningtekort bestaat, dat niet op korte termijn kan worden opgeheven.

Het eigen woningbezit is de hoeksteen van een liberaal volkshuisvestingsbeleid. Het vergroot de mogelijkheid om eigen verantwoordelijkheid te dragen; een andere pijler van liberale politiek. Omdat niet alle burgers een eigen woning willen of een eigen woning kunnen betalen, zullen zowel dure als goedkope huurwoningen gebouwd moeten worden. Door huurprijnsverschillen moet de doorstroming worden bevorderd. Voor de opheffing van de bijzondere schaarste aan woonruimte voor alleenstaanden of samenwonenden, moeten bijzondere programma's worden ontwikkeld. Naast de bouw van nieuwe woningen moet de splitsing of verbouwing van bestaande woningen worden aangemoedigd. Daarbij is wijziging van de huurwetgeving noodzakelijk.

Het kabinet-Van Agt-Wiegel heeft een goed sociaal huurrecht voorgesteld, maar door wijziging in de Tweede Kamer vertoont het onevenwichtigheden, die de bereidheid tot verhuren hebben doen afnemen. De nood van de woningzoekenden, in het bijzonder van kamers en woningdelen, is daardoor toegenomen.

Door het naoorlogse huurbeleid is de verhouding tussen woonkwaliteit en huur scheefgegroeid. Dat is onrechtvaardig en belemmert de doorstroming. Met het huidige stelsel worden

de onrechtvaardigheden alleen maar groter. Gekoppeld aan het bestaande woningwaarderingssstelsel — de zogenaamde puntentelling — dient er daarom een harmonisatieplan te komen. De jaarlijkse huurverhogingen moeten in overeenstemming zijn met de mate van inflatie en de stijging van de bouwkosten.

Het draagkrachtbeginsel eist, dat iedereen die de huur voor een passende woning niet kan betalen, recht heeft op huursubsidie. Daartegenover eist het profijtbeginsel, dat bij hogere woningkwaliteit de huurder ook zelf meer in de woonkosten bijdraagt.

Opvoering van het woningbouwprogramma met inhaal van het huidige tekort.

Meer vrijheid voor nieuwe bouwmethoden en eigen initiatief van de mensen, zowel in de nieuwbouw als in de bestaande bouw.

De bouwkosten moeten worden beperkt door te kappen in het oerwoud van overheidsvoorschriften en door een verantwoorde verlaging van het uitvoeringspeil.

In beginsel vrije woonplaatskeuze voor de woningzoekenden. Alleen gemeenten, waar het woningtekort niet op korte termijn kan worden opgeheven, hebben het recht vestigingsbeperkingen vast te stellen.

Iedere discriminatie tussen alleenstaanden, gehuwden en mensen in andere samenlevingsvormen moet worden afgewezen. Er moet een speciaal huisvestingsprogramma komen voor een- en tweepersoonshuishoudens en voor gehandicapten.

Kamerverhuur moet gestimuleerd worden en kwalijke huurpraktijken moeten bestreden worden. Knelpunten in de huidige huurwetgeving dienen te worden opgeheven.

Er moeten elk jaar tien- tot vijftien-duizend huurwoningen worden gebouwd door pensioenfondsen, verzekeringsmaatschappijen en soortgelijke beleggers, voor wie het bouwen van huurwoningen weer aantrekkelijk moet worden gemaakt.

Iedere woning moet de huur opbrengen die zij op grond van haar kwaliteit waard is; verhoging van het inkomensdeel dat men gemiddeld voor het gebruik van zijn woning moet betalen (woonlastenquote). Een huurbelasting is dan niet nodig.

Iedereen die de huur gezien zijn inkomen niet kan betalen, heeft een wettelijk recht op individuele huursubsidie.

De jaarlijkse huurverhoging moet in verband staan met de inflatie en de

ontwikkeling van bouwkosten. Daarenboven moet de doorstroming worden bevorderd door een betere afstemming van de huren op het huurgenot en op de plaatselijke omstandigheden (huurharmonisatie).

Het eigen woningbezit wordt krachtig bevorderd.

Aanpassing van subsidies om de eigen woning weer betaalbaar te maken met name de middelbare en lagere inkomensgroepen.

De aftrek van de hypotheekrente op het eigen huis wordt in beginsel gehandhaafd.

Huurders van woningwetwoningen wordt een wettelijk recht gegeven om hun woning te kopen, tenzij de plaatselijke woningsituatie hierdoor aantoonbaar wordt verstoord.

Aan huurders van particuliere woningen wordt een wettelijk voorkeursrecht gegeven.

Aan de omzetting van huur- in koopwoningen of andersom worden geen belemmeringen in de weg gelegd.

33 *Stadsvernieuwing*

Stadsvernieuwing is meer dan het verbeteren van de volkshuisvesting. Stadsvernieuwing is — of zou moeten zijn — de wedergeboorte van een stad in al haar schakeringen. Het beleid is tot nog toe te veel op de korte termijn gericht geweest. Het is kostbaar en weinig doeltreffend. Er dient een nationale stadsvernieuwingsimpuls te komen.

Stadsvernieuwing is ook nodig omdat in de aan vernieuwing toe zijnde stadswijken naast Nederlanders ook velen wonen die behoren tot etnische en culturele minderheden met een afwijkend leefpatroon en eigen gewoonten en gebruiken. In de wijken wordt een hoge wissel getrokken op de verdraagzaamheid. Door een betere woonomgeving te bevorderen draagt de samenleving bij aan het verdraagzaam naast elkaar laten bestaan van Nederlanders en minderheidsgroepen.

Bevordering van het eigen woningbezit — ook en vooral in de oudere buurten — kan een belangrijke bijdrage leveren tot de stadsvernieuwing. Wij moeten mogelijkheden scheppen voor mensen met lagere inkomens om zich in de steden een eigen woning te verwerven en die met steun van de overheid te verbeteren. Oude woonhuizen die te mooi of te merkwaardig zijn om te slopen, moeten behouden en hersteld worden. Wij moeten nagaan of zulke woonhuismonumenten ook in de sfeer van de sociale woningbouw in te

passen zijn.

Verbetering van de gemeentelijke regels heeft voorrang boven een aparte wet op de stadsvernieuwing.

Een dergelijke wet moet de voorwaarden scheppen voor de gewenste verscheidenheid.

Een wezenlijke bijdrage aan de stadsvernieuwing dient te worden geleverd door het bevorderen van het eigen woningbezit, ook in de stadsvernieuwingsgebieden.

De steun aan het midden- en kleinbedrijf in de stadsvernieuwing moet worden verbeterd.

Het stadsvernieuwingsbeleid moet vergaand gedecentraliseerd worden.

De regels voor de stadsvernieuwing moeten overzichtelijker gemaakt worden. De overheid mag zich niet met kleinigheden bemoeien.

De overheidsuitgaven aan stadsvernieuwing zullen op het peil van 1980 gehandhaafd worden.

Bij verkoop van een met subsidie gerestaureerd monumentenpand moet het subsidiebedrag, verrekend met waardeinstijging of -daling, weer aan de overheid terug worden betaald.

34 *Milieubeleid*

De vrijheid van de mens geeft hem ook recht op een leefomgeving van goede kwaliteit. Het milieubeleid moet daarom gericht zijn op het waarborgen van de kwaliteit, door de gevolgen van het menselijk handelen zoveel mogelijk in te passen in het stelsel van natuurlijke kringlopen.

Alle mensen samen en afzonderlijk zijn verantwoordelijk voor het tot stand brengen en het in stand houden van een goede leefomgeving. Beperking van de individuele vrijheid is dan ook alleen aanvaardbaar als die beperking het beoogde doel — bescherming van het leefklimaat — dient. De noodzakelijke bewustwording van de individuele burger voor zijn aandeel in de vervuiling — en dus het voorkomen daarvan — dient door doeltreffende voorlichting te worden vergroot.

De regels die op de bescherming van onze leefomgeving zijn gericht, ontwikkelen zich in een zo hoog tempo, dat voorkomen moet worden dat een onsamenhangend en ondoorzichtig geheel van regels ontstaat. De huidige milieuwetgeving dient van een beleid voor aparte onderdelen van milieuzorg te worden hervormd tot een samenhangend geheel van wetten. Die wetgeving paart praktijkgerichtheid, uitvoerbaarheid en controleerbaarheid aan betaalbaarheid.

Een dergelijk op de praktijk gericht, uitvoerbaar en controleerbaar stelsel moet berusten op een duidelijke normstelling. De financiële en economische gevolgen van die normstelling zullen, ook voor de langere termijn, zichtbaar gemaakt moeten worden voor bedrijfsleven en overheid, opdat bij de bepaling van de norm naast milieutechnische eisen ook rekening gehouden kan worden met de gevolgen voor de internationale concurrentieverhoudingen en voor de werkgelegenheid. Dit laatste geldt eveneens met betrekking tot het heffingenbeleid.

Er moet telkens gestreefd worden naar evenwicht tussen economische noodzakelijkheid, ecologische mogelijkheid en welzijnswenselijkheid. Soms zal het ene belang de doorslag geven dan weer het andere zonder dat ooit een werkelijk statisch evenwicht wordt bereikt. In haar totaliteit mag de leefomgeving niet verder worden aangetaast. Integendeel, bij voortdurende worden gestreefd naar werken, wonen en vrijetijdsbesteding in een verbeterde leefomgeving. De mens heeft in beginsel recht van vrije vestiging; ten behoeve van het milieu kan de gemeenschap daaraan echter beperkende voorwaarden stellen.

Een schoon milieu kan alleen ontstaan door samenwerking tussen overheid, producenten en consumenten.

De voorlichting over milieubescherming moet via de media en de scholen worden verbreed.

De directe kosten om vervuiling van het milieu te voorkomen of ongedaan te maken worden in beginsel gedragen door de veroorzaker van de vervuiling.

Heffingen kunnen slechts bij de wet worden ingesteld.

De Wet Algemene Bepalingen Milieuhygiëne moet zo spoedig mogelijk worden uitgebouwd tot een Milieukaiderwet.

Strikte voorwaarden moeten worden gesteld bij het verlenen van vergunningen voor het lozen en storten van milieuschadelijk afval.

Oplossingen moeten worden bedacht en uitgevoerd voor moeilijk verwerkbaar giftig afval.

Recycling van afval en het zuiniger gebruik van grondstoffen moeten gestimuleerd worden.

Het milieubeleid dient gericht te zijn op het bevorderen van nieuwe schone technieken die vanuit een oogpunt van energiebesparing verantwoord zijn.

Het milieubeleid moet ook op Europees niveau worden gevoerd in verband met het bestrijden van de grensoverschrijdende vervuiling en de zware

van de grens industriegebieden liggen.

De aandacht voor een schone Rijn mag niet verslappen.

Het storten van afval in zeeën en oceanen moet worden teruggedrongen.

35 *Natuurbescherming*

Voor het milieu en de recreatie zijn natuurgebieden in ons dichtbevolkte land zeer waardevol. Vanouds is het particulier initiatief actief geweest als het ging om het behoud van natuurgebieden. De overheid heeft naast het beheer van de staatsbossen en het nemen van planologische maatregelen tot taak het particulier initiatief op het gebied van natuurbehoud en natuurbescherming te stimuleren.

Wij staan een realistisch natuurbeschermingsbeleid voor, dat moet aansluiten bij de bereidheid tot medewerking van de bevolking en, zo mogelijk, bij de aanwezigheid van financiële middelen. Het planologisch beleid is scherp gericht op het behoud van de meest waardevolle gebieden.

Wanneer ten gevolge van planologisch ingrijpen planschade ontstaat, of door instelling van nationale parken nadelen voor landbouwers en andere belanghebbenden, dient een rechtvaardige schadeloosstelling te worden gegeven.

Het natuurbeschermingsbeleid wordt gericht op het behoud van de echt waardevolle gebieden.

Natuurgebieden worden goed en doelmatig beheerd. De organisatie van het natuurbehoud wordt hier meer op gericht.

Het Waddengebied verdient bescherming. Daartoe vindt voortdurend overleg plaats met de betrokken burgers, gemeenten en provincies in het Waddengebied.

Er dient een betere samenwerking te komen tussen het beleid op het gebied van de natuur- en landschapsbescherming en dat van de landbouw.

36 *Verkeer en vervoer*

De keuzevrijheid bij wonen, werken en ontspannen brengt met zich mee dat burgers ook vrij zijn in de keuze van hun vervoermiddel. Het openbaar vervoer moet een aantrekkelijk alternatief voor de auto zijn. Particulier en openbaar vervoer moeten elkaar aanvullen. Het taxivervoer kan in de steden een goede aanvulling zijn op ander openbaar vervoer of gebruik van de eigen auto. Het openbaar vervoer moet vooral gestimuleerd worden waar een over-

maat van auto's leidt tot verstoppingen en aantasting van het leefmilieu.

De bouw van goede en veilige wegen blijft van belang voor de verkeersveiligheid en de verbetering van de woonomgeving en ook voor de ontwikkeling van achtergebleven landstreken. De aandacht moet vooral gericht zijn op opheffing van knelpunten en op de verbetering van bestaande verbindingen. De aanleg van nieuwe wegvakken blijft in beperkte mate noodzakelijk, bij voorkeur langs milieuvriendelijke routes. Voor het veilig stellen van weg-aanleg en onderhoud is een apart fonds, gevoed door doelheffingen, noodzakelijk.

Een slagvaardig verkeersbeleid is noodzaak. Daarom dienen verkeersknelpunten te worden weggewerkt. De aanwezigheid van een modern wegennet zonder knelpunten is van doorslaggevend belang voor het behoud en de bevordering van onze nationale en internationale positie als transportatie, vooral in het beroepsgoederenvervoer over de weg. De vervoersbedrijven krijgen meer ontplooiingsmogelijkheden bij versoepeling van het vergunningstelsel.

Een eigen zee- en binnenvaartvloot met voldoende capaciteit is nodig voor concurrerende dienstverlening. Schiphol dient als nationale luchthaven zo goed mogelijk te worden gebruikt. Daarnaast horen regionale luchthavens, in het bijzonder Zestienhoven, een zelfstandige taak te vervullen.

De PTT moet zich concentreren op de bestaande hoofdtaken (de post, de telecommunicatie en de gelddiensten), die elk afzonderlijk kostendekkend moeten werken. Is in de ene sector tariefsverhoging onvermijdelijk, dan dient tevens te worden nagegaan of tarieven in de andere sectoren kunnen worden verlaagd.

Nevenactiviteiten wijst de VVD af: wat door de vrije burger op bevredigende wijze kan worden verricht, behoeft de overheid niet over te nemen. Een postbank dient dan ook afgewezen te worden.

Het verkeer moet vlot kunnen doorstromen, onder andere door het weer invoeren van de groene golf.

De aandacht voor het opheffen van knelpunten en voor het onderhoud van onze wegen mag niet verslappen. Daarvoor is een wegenfonds, gevoed uit doelheffingen, nodig.

Een goed uitgerust transportsysteem ten behoeve van het beroepsgoederenvervoer moet hoge voorrang hebben.

De zorg voor de zeevaart, de binnenvaart en de luchtvaart mag niet ver-

minderen.

De PTT richt zich op het vervullen van haar hoofdtaken. De postbank wordt afgewezen. De overheid dient geen assurantiebemiddeling te verlenen.

Een goed verkeersveiligheidsbeleid is onmisbaar.

De Westerschelde dient een vaste oeververbinding te krijgen.

37 Onderwijs

Liberalen hebben in onderwijs altijd het middel bij uitstek gezien om mensen de kans te geven zich naar eigen aard en inzicht te ontplooiën. Door goed onderwijs kan het best worden bereikt dat iedereen op latere leeftijd zelf zijn of haar richting kiest en die plaats in de samenleving, die het beste bij hem of haar past. Een liberaal onderwijsbeleid streeft naar gelijkwaardige mogelijkheden, maar gaat uit van de eigen aard en aanleg van iedere leerling.

De oorspronkelijke kernvakken (taal, rekenen, aardrijkskunde en geschiedenis), die tot vergroting van kennis moeten leiden, dienen onverminderd van hoge kwaliteit te zijn en zo mogelijk worden verdiept. De nadruk mag echter niet eenzijdig worden gelegd op kennisverwerving. Het onderwijs zal zich ook moeten toeleggen op het verbeteren van de uitdrukkingsvaardigheid. Ook op kunstzinnige vorming. Deze vakken richten zich niet uitsluitend op de ontwikkeling.

In de praktijk is bewezen, dat achterstanden in de beheersing van de taal tot de grootste maatschappelijke ongelijkheid leiden. Daarom moet zo vroeg mogelijk begonnen worden met het opheffen van die achterstanden. Radio en televisie kunnen meer ingeschakeld worden om het mogelijk te maken dat iedere Nederlander goed Nederlands leert spreken en met een uitgebreide woordenschat. Gedurende het hele leerproces, ook bij de opleiding van volwassenen, moet veel aandacht besteed worden aan het goed leren spreken en schrijven van onze taal, om zo ook op latere leeftijd nog bestaande

achterstanden op te heffen.

Naast het aanleren van kennis en vaardigheden moet het onderwijs de mens leren zo met informatie om te gaan, dat hij in staat is zich een eigen oordeel te vormen over het maatschappelijk gebeuren. Het vak maatschappijleer moet er op gericht zijn dat de leerlingen zelfstandig een eigen mening kunnen vormen.

Het onderwijs moet zich richten op de creativiteit van het kind, maar ook op het verwerven van kennis en inzicht in wat onze cultuur op deze gebieden aan waardevoets tot ons heeft gebracht en op het doorgeven daarvan aan volgende generaties.

Voorts is het van groot belang dat in dit verband ook aandacht wordt besteed aan andere cultuurpatronen, met name van hen die deel uitmaken van onze cultureel zo geschakeerde samenleving. Op die manier kan een positieve bijdrage worden geleverd aan het bevorderen van verdraagzaamheid en het voorkomen van discriminatie van culturele en etnische minderheden.

Wij zijn ons ervan bewust dat de financiële mogelijkheden, ook voor het onderwijs, in de komende tijd zeer beperkt zullen zijn. Voor het verwezenlijken van het gewenste beleid zal daarom des te meer aandacht gegeven moeten worden aan een zo doeltreffend mogelijke besteding van de beschikbare gelden. Daarom dienen ook de onderwijsexperimenten kritisch te worden beschouwd.

Achterstanden moeten vroegtijdig aangepakt worden, opdat ieder kind een zo eerlijk mogelijke kans krijgt. Aan individuele verschillen in capaciteit en ambities dient steeds recht te worden gedaan. Voor het opheffen van

achterstanden ten gevolge van het sociale milieu waaruit het kind komt, moet extra aandacht worden gegeven aan het taalonderwijs, daar verschillen in woordgebruik en achterstand in woordenschat tot verdere achterstanden aanleiding geeft.

Extra aandacht moet gegeven worden aan anderstalige leerlingen.

Er moet een samenhangend stelsel van onderwijs aan volwassenen komen.

Aan de kwaliteit van de opleiding van leerkrachten moet veel aandacht worden besteed. Het stelsel van salariering moet zo veranderd worden, dat het volgen van bij- en nascholingscursussen wordt bevorderd.

De rol van de onderwijsverzorgingsinstellingen mag niet zwaarder worden dan strikt noodzakelijk. Kennis van het onderwijs moet primair in de school zelf aanwezig zijn.

Het vak maatschappijleer moet inzicht verschaffen in het functioneren van ons staatsbestel en van de organisaties op sociaal, cultureel en politiek gebied.

De onderwijsvoorzieningen dienen zo goed mogelijk over het land gespreid te zijn.

Jonge mensen moeten in staat worden gesteld toe te groeien naar een samenleving waarin steeds meer informatie beschikbaar komt, die op talloze manieren kan worden doorgegeven en ontvangen. De rol van de onderwijs-technologie verdient bijzondere aandacht.

Het recht van de ouders om invloed uit te oefenen op hetgeen in de school gebeurt moet wettelijk worden vastgelegd.

De vrijheid van richting, inrichting

en oprichting wordt gegarandeerd evenals de vrijheid van de ouders voor hun kinderen ook buiten de eigen wijk een openbare school te kiezen.

Gezocht moet worden naar betere mogelijkheden om de gewenste schoolkeuze van de ouders te peilen.

38 *Basisonderwijs*

Aan het basisonderwijs kennen wij binnen de gegeven financiële ruimte hoge voorrang toe, omdat al op zeer jonge leeftijd het ene kind betere startmogelijkheden heeft dan het andere als gevolg van de gezinsomstandigheden waarin het is geboren. Om ieder kind een zo goed mogelijke beginkans te bieden is het van belang dat het zo jong mogelijk naar school gaat, waar achterstanden zo snel mogelijk kunnen worden opgespoord.

Kinderen dienen zo vroeg mogelijk naar school te gaan. Een uniforme leeftijd waarop kinderen naar school moeten gaan is, gelet op de verschillen tussen het ene en het andere kind, niet gewenst.

Tempo en leermethode in de nieuwe basisschool dienen aangepast te worden aan de mogelijkheden van de individuele leerlingen, zowel ten behoeve van de kansarme leerlingen als van de meer begaafde.

Voor kinderen met ernstige geestelijke en/of lichamelijke handicaps moeten, naast de nieuwe basisschool, verschillende vormen van buitengewoon onderwijs blijven bestaan. Een wettelijke regeling voor dit onderwijs is gewenst.

Aan het verwerven van kennis moet onverminderd grote aandacht worden besteed, naast de ontwikkeling van de creativiteit en het aanleren van sociale vaardigheden. Er moet een minimumpakket aan kennis en vaardigheden worden vastgesteld waaraan iedere leerling aan het eind van de basisschool moet hebben voldaan.

Aan de opstelling van het schoolwerkplan moeten alle geledingen binnen de school, met inbegrip van de ouders, een duidelijke bijdrage kunnen leveren.

Het onderwijsstimuleringsbeleid, gericht op hulp aan probleemkinderen, moet binnen het kader van de financiële mogelijkheden worden versterkt en uitgebreid tot het voortgezet onderwijs.

De deugdelijkheidseisen waaraan het onderwijs moet voldoen, behoren duidelijker te worden geformuleerd.

39 *Voortgezet onderwijs*

Basisonderwijs en voortgezet onderwijs

moeten op elkaar aansluiten om te zorgen dat de overgang vloeiend verloopt. Ook in het voortgezet onderwijs staat de ontwikkeling van de individuele leerling voorop. Ook hier is verscheidenheid in tempo en aanpak dringend gewenst. Onderzoek naar de mogelijkheid die wens te verwezenlijken en het daartoe bekwaamen van de leerkrachten krijgen voorrang.

Daarnaast moet ook de inhoud van het voortgezet onderwijs worden verbeterd. Verbetering van inhoud en aanpak dienen stap voor stap tot stand te worden gebracht. Bovendien moeten de veranderingen in het onderwijs in overleg met de onderwijsgevenzen tot stand komen en moet hun opleiding zo zijn ingericht, dat zij de ontwikkeling beter kunnen begeleiden. Aan de genoemde doelstellingen is de structuur van het onderwijs ondergeschikt.

De leerlingen dienen onderricht te krijgen in een zo breed mogelijk samengesteld vakkenpakket. Vaste basispakketten zijn gewenst.

Veel aandacht moet worden geschonken aan de beheersing van vreemde talen.

De school moet de leerlingen helpen met belangstelling en plezier te leren werken.

De veelvormigheid van het onderwijs blijft gehandhaafd. De middenschool wordt als enig type van voortgezet onderwijs afgewezen. Het gymnasium wordt gehandhaafd. Het beroepsonderwijs moet in al zijn vormen worden versterkt, opdat meer rekening wordt gehouden met de aansluiting op de praktijkbehoeften.

De brugklassen in het lager beroepsonderwijs moeten beter op elkaar worden afgestemd.

De partiële leerplicht moet worden afgeschaft, omdat hij niet in een echte behoefte voorziet.

Het kort middelbaar beroepsonderwijs moet versterkt en zo mogelijk uitgebreid worden.

Aan de uitval van lessen moet paal en perk worden gesteld.

40 *Wetenschappelijk en hoger beroepsonderwijs*

Het grote probleem voor het universitaire en hoger beroepsonderwijs is hoe de beperkte financiële middelen, bij handhaving van de goede kwaliteit van onderwijs en onderzoek, gebruikt kunnen worden om iedereen die daarvoor de bekwaamheid en de belangstelling heeft toch zoveel mogelijk toegang te verlenen tot het door hem of haar ge-

wenste onderwijs. Hoezeer liberalen de vrijheid om onderwijs te volgen overeenkomstig eigen aard en aanleg hoog willen houden, wij ontkomen er ook voor de komende jaren niet aan, de toelating te beperken.

Wij streven naar een samenhangend stelsel van verschillende onderwijsvoorzieningen dat beter aansluit bij de individuele en maatschappelijke behoeften.

Een twee-fasenstelsel moet worden ingevoerd om een gevarieerd aanbod in studieprogramma's te doen ontstaan.

Het hoger beroepsonderwijs dient ondergebracht te worden in een eigen wettelijke regeling.

De maatschappelijke en onderwijskundige noodzaak van wederkerend onderwijs vereist een samenhangend geheel van vervolg hoger onderwijs.

Er moet een rechtvaardiger en soepeler stelsel van aanmeldings- en toelatingsprocedures voor het gehele hoger onderwijs komen. Een beperking in de toelating dient te geschieden volgens vaste en objectieve normen.

De rechtsposities van de studenten bij het hoger beroepsonderwijs en bij wetenschappelijk onderwijs dienen gelijkwaardig te zijn.

Betere mogelijkheden voor deeltijdstudie om onder meer te kunnen voldoen aan de behoefte maatschappelijke ervaring aan te vullen met gerichte studie.

Bij spoedige oprichting van de Open Universiteit dient de minimumleeftijd voor toelating op 18 jaar te worden gesteld.

Het universitaire onderzoek moet openbaar en tevens verantwoord worden.

41 *Welzijn*

Welzijn is een strikt persoonlijke ervaring. Niemand kan of mag uitmaken of en hoe iemand anders zich welbevindt. Ook de overheid kan en mag dat niet. Wel kan en moet de overheid algemene voorwaarden scheppen die het persoonlijk welzijn van de mensen kunnen bevorderen. Naar liberale overtuiging moet de overheid bij het scheppen van die voorwaarden bevorderen dat de mens zich zo goed mogelijk in vrijheid naar eigen aard en inzicht kan ontplooiën.

De overheid dient ook daarbij bijzondere zorg te hebben voor de zwakken in de samenleving. Zij hebben in de allereerste plaats hulp nodig, omdat zij meestal niet in staat zijn zelf hun welzijn te bevorderen. Naar liberale over-

tuiging moet die hulp erop gericht zijn dat het zwakke wordt versterkt in die zin dat de betrokkenen in staat worden gesteld uiteindelijk wel op eigen kracht het eigen welzijn te bevorderen, waarvoor de hulp overbodig wordt.

De hulp is gericht op het totstandkomen van welzijnsvoorzieningen voor minderheidsgroepen die in een achterstandssituatie verkeren. De rijksoverheid treedt hierbij op voorzover lagere overheden de belangen van die groepen niet in voldoende mate behartigen.

Liberalen hechten veel waarde aan de rol van het particulier initiatief, georganiseerd of spontaan tot stand komend. Dit is nodig voor de verwezenlijking van het welzijnswerk, zowel in de beleidsvoorbereiding als in de uitvoering. Liberalen hechten zeer grote waarde aan het vrijwilligerswerk. Dit moet verder worden bevorderd. De taak van beroepskrachten moet zoveel mogelijk op het ondersteuningswerk zijn gericht.

De eigen identiteit van het particulier initiatief moet worden geëerbiedigd. Dit heeft aanspraak op overheidssubsidie mits het beleid van de desbetreffende instelling controleerbaar blijft en de eigen identiteit geen belemmering vormt voor goede kwaliteit en democratisering. De wet geeft voorschriften inzake de vorm van de democratisering. Democratiseringsregels worden per werksoort nader uitgewerkt, zodat rekening kan worden gehouden met specifieke omstandigheden.

Het is in overeenstemming met de liberale decentralisatiegedachte dat de lagere overheden zelf beslissen over de vraag of zij voor de uitvoering van het welzijnswerk een beroep doen op het particulier initiatief dan wel zelf de uitvoering organiseren. Daarom mag de rijksoverheid geen dwingende richtlijn geven, maar moet zij de keuze overlaten aan Provinciale Staten respectievelijk de gemeenteraad. De VVD bepleit als liberale partij echter uitvoering door particulier initiatief ook op provinciaal en gemeentelijk niveau. Gewaakt moet worden tegen het ontstaan van monopolieposities of andere onevenwichtigheden ten gunste van bepaalde groepen.

Over de spreiding van de onderscheiden bevoegdheden over de verschillende overheden moet een discussie komen die mede is gericht op de overdracht van beleidstaken door het rijk aan gemeenten. Daarna wordt met inachtneming van de uitkomst van de discussie een planingsstructuur in de

wet verankerd. De overheid die met welzijnsplanning is belast, zorgt ervoor dat burgers en belanghebbende organisaties bij die planning zijn betrokken.

Die burgers die in staat zijn aan welzijnsvoorzieningen mee te betalen behoren een redelijk deel van de kosten bij te dragen.

Iedere burger moet zelf uitmaken wat hij of zij als welzijn beschouwt. De overheid moet die keuze mogelijk maken. De overheid treft extra maatregelen voor hen die deze keuze niet of moeilijk kunnen maken.

Planning van welzijnsvoorzieningen is nodig. Eerst moet bekend zijn welke overheid een bepaalde taak op zich neemt. Alle belanghebbenden moeten bij de planning betrokken kunnen worden.

Bijzondere waarde wordt toegekend aan de rol van het particulier initiatief en het vrijwilligerswerk.

Het vrijwilligerswerk moet mede worden mogelijk gemaakt door regelingen tot vergoeding van kosten die verband houden met de vervulling van de vrijwilligersfunctie.

De door de overheid gesubsidieerde welzijnsinstellingen worden gedemocratiseerd.

De burger betaalt in beginsel zelf mee wanneer hij of zij gebruik maakt van de diensten van een welzijnsinstelling.

42 *Minderheden*

Het aantal culturele en etnische minderheden in ons land wordt geleidelijk aan groter. De tweede generatie daarvan krijgt daarbij te kampen met sterke identiteitsproblemen en zal het gevoel krijgen te worden gemengd tussen twee cultuurpatronen. Dit kan leiden tot grote spanningen in de maatschappij. Om deze zoveel mogelijk te voorkomen, dient de overheid een beleid te voeren dat ruimte biedt aan behoud en ontwikkeling van een eigen cultuur en een eigen identiteitsbeleving van de verschillende groeperingen, een en ander binnen de normen en mogelijkheden van de Nederlandse samenleving.

Een geleidelijke opnemings in onze samenleving moet mogelijk gemaakt worden via een aangepast onderwijsbeleid, gericht op onder andere het wegwerken van taalachterstand, mogelijkheden tot het uitoefenen van de eigen godsdienst, aangepaste vormen van dienst- en hulpverlening en eigen voorzieningen. Onze samenleving zal zich open moeten stellen voor de zeden en gebruiken van buitenlanders; voldoende voorlichting aan Nederlan-

ders over de culturele en godsdienstige achtergronden van de hier verblijvende buitenlanders is daartoe geboden.

Een zelfde voorlichting betreffende Nederland aan de buitenlanders is echter evenzeer geboden. Het beleid dient uit te gaan van wederzijdse verdraagzaamheid en gelijkwaardigheid onder verwerping van discriminatie: deze groepen zijn in onze rijkgeschakeerde samenleving volwaardige burgers met gelijke rechten — doch ook gelijke plichten — en dienen dan ook op alle terreinen als zodanig te worden beschouwd en behandeld.

De overheid dient een beleid te voeren dat ruimte biedt aan behoud en ontwikkeling van een eigen cultuur en de beleving van eigen identiteit van verschillende groeperingen, een en ander binnen de mogelijkheden van onze samenleving.

Geleidelijke opnemings in onze samenleving door aangepast onderwijs.

Bevordering van de ontvankelijkheid van onze samenleving voor zeden en gebruiken van buitenlanders.

Verwerping van discriminatie en erkenning van minderheden als volwaardige burgers met gelijke rechten en plichten in onze geschakeerde samenleving.

43 *Emancipatie*

De mogelijkheden voor vrouwen zelfstandig te zijn en deel te nemen aan het maatschappelijke leven op een wijze die gelijkwaardig is aan die van de man, zijn nog altijd te gering.

Ook in de komende regeringsperiode dient een bewindsman of -vrouw speciaal belast te worden met het emancipatiebeleid.

Ongelijkheden tussen man en vrouw in het personen- en familierecht moeten worden opgeheven.

In het onderwijs mag geen onderscheid worden gemaakt tussen meisjes en jongens in lesprogramma en leermiddelen.

In studie- en beroepsvoorlichting moet het onderscheid tussen mannen en vrouwenberoepen worden weggelaten.

Het volgen van opleidingen door meisjes om te kunnen voorzien in eigen onderhoud, dient te worden gestimuleerd, evenals het volgen van tweede kansonderwijs.

Er moeten voldoende kinderopvangmogelijkheden binnen en buiten de scholen komen.

Aan het individualiseren van het belastingstelsel en het stelsel van sociale

verzekering moet verder worden gewerkt, opdat de positie van man en vrouw op beide terreinen zo gelijk mogelijk wordt.

Op het terrein van het arbeidsmarktbeleid moeten maatregelen worden genomen die gericht zijn op een zo groot mogelijke keuzevrijheid van mannen en vrouwen en op gelijke deelname van vrouwen en mannen aan het arbeidsproces; opheffing van het verbod van nachtarbeid voor vrouwen; betere arbeidsbemiddeling voor vrouwen.

De overheid geeft het voorbeeld om de eenzijdige arbeidsverdeling tussen vrouwen en mannen te doorbreken.

Het beleid op het terrein van de ontwikkelingssamenwerking dient mede gericht te zijn op verbetering van de positie van de vrouw in de Derde Wereld.

44 *Jeugd en jongeren*

Liberalen streven naar een samenleving van mondig burgers, die zelf de verantwoordelijkheid willen en kunnen nemen om mede te bepalen hoe zij de samenleving willen inrichten. Daarom moeten jongeren door het onderwijs worden opgeleid tot maatschappelijk weerbare burgers. Daartoe is kennis nodig, leren omgaan met informatie en het leren zelfstandig zonder vooroordeel te oordelen. Naarmate jongeren ouder worden, hebben zij recht op meer vrijheid en zelfstandigheid, dienen zij ook meer verantwoordelijkheid te dragen.

De werkloosheid onder de jongeren is een van de ernstigste gevolgen van de huidige economische situatie. Langdurige werkloosheid kan diepe en blijvende sporen achterlaten, omdat er een gevoel van overbodigheid ontstaat wanneer de samenleving haar jongeren niet in het arbeidsproces opneemt. Daarom zijn naast de meer algemene maatregelen ter bestrijding van werkloosheid extra maatregelen nodig om de werkloosheid onder de jongeren tegen te gaan. Er moet een betere aansluiting tot stand komen tussen opleiding en praktijk. Het voltooiën van een bepaalde opleiding geeft overigens geen aanspraak op een betrekking die op de opleiding aansluit. Geheel ander werk dient ook als passend werk te worden aangemerkt.

Jongeren moeten worden opgeleid tot mondig, maatschappelijk weerbare burgers, die — eenmaal volwassen geworden — zelf medebeslissen hoe de maatschappij wordt ingericht.

De aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt moet worden verbeterd.

De partiële leerplicht wordt afgeschaft en vervangen door een partieel leerrecht.

De onderwijsmogelijkheden voor werkloze jongeren worden verbeterd.

De huisvestingsmogelijkheden voor jongeren moeten worden verruimd.

De kamerverhuur moet worden gestimuleerd.

45 *Gehandicapten*

Liberalen zien burgers met een handicap in de eerste plaats als gelijkwaardige medeburgers die volwaardig moeten kunnen deelnemen aan onze samenleving. Lichamelijke of andere drempels die aan het volwaardig deelnemen in de weg liggen, moeten worden geslecht.

De tijd dat er over en voor, maar zonder de gehandicapten werd gesproken, moet definitief voorbij zijn. De positie van de Gehandicaptenraad als gespreksdeelnemer over zaken die de gehandicapten betreffen, moeten worden versterkt.

De wet moet regelen dat alle nieuwe openbare en andere voor het publiek toegankelijke gebouwen toegankelijk worden voor gehandicapten. De bestaande gebouwen worden geleidelijk aangepast en toegankelijk gemaakt.

Bij de woningbouw dienen de mogelijkheden voor zelfstandig wonen voor gehandicapten te worden uitgebreid.

Het buitengewoon onderwijs wordt zoveel mogelijk geïntegreerd in het gewone.

De Wet Plaatsing Mindervalide Arbeidskrachten moet worden gemoderniseerd door middel van de zogenaamde 5%-regeling.

De Wet Sociale Werkvoorziening moet beter worden toegepast. De WSW mag en kan geen opvang worden voor anderen dan gehandicapten.

De mogelijkheden voor het volgen van een beroepsopleiding door gehandicapten moeten worden uitgebreid.

Er wordt naar gestreefd dat gehandicapten zoveel mogelijk gebruik kunnen maken van het openbaar vervoer. Onderzoek naar alternatieve vervoersmogelijkheden voor gehandicapten worden bevorderd; bij voorbeeld een poolingsysteem voor gehandicaptenbusjes.

Gehandicapten moeten in beginsel voor deze vormen van vervoer een eigen bijdrage betalen.

46 *Bejaarden*

Ook bejaarden zijn gelijkwaardige medeburgers en moeten daarom zoveel mogelijk zelfstandig vorm en inhoud

aan hun leven kunnen geven. Daarom vinden wij dat bevorderd moet worden, dat bejaarden zo lang mogelijk zelfstandig kunnen wonen. Daarvoor is wel nodig dat een samenhangend begeleidingsstelsel in het leven wordt groepen door samenhangend bejaardenwerk: bejaardenhulp, vrijwilligerswerk, gezinsverzorging, wijkverpleging en zo voort.

Elke bejaarde heeft er recht op, zonder vrees voor zijn of haar bestaan te leven. Elke bejaarde heeft recht op vrijheid, eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer en erkenning van gelijkwaardigheid.

Bejaarden worden in de gelegenheid gesteld zo lang mogelijk zelfstandig te blijven wonen.

De betrokkenheid van bejaarden bij het totstandkomen van beleidsmaatregelen, die op hun situatie zijn gericht, moet worden bevorderd.

Bewonerscommissies in bejaardenoord moeten inspraak krijgen in zaken die het bejaardenoord betreffen.

De toepassing van de 7%-norm moet soepel plaatsvinden. Bij de planning van bejaardenoord en verpleeghuizen moet meer rekening worden gehouden met de onevenwichtige spreiding van behoeften.

47 *Volksgesondheid*

Gezondheid is voor de mens een kostbaar bezit. Vrijwel altijd kan men zelf veel doen om de kansen op een goede gezondheid te vergroten. Het is een kwestie van eigen verantwoordelijkheid of men van deze vrijheid gebruik wil maken of niet. Voor de overheid ligt hier een belangrijke stimulerende en voorlichtende taak, naast die van allen die in de gezondheidszorg werkzaam zijn, gericht op het vergroten van het eigen verantwoordelijkheidsbesef. Deze gezondheidsvoorlichting wordt geïntegreerd in het welzijnsbeleid.

Verder heeft de overheid tot taak in nauwe samenwerking met hen die in de gezondheidszorg werkzaam zijn, het hoge peil van onze volksgezondheid te handhaven en de beschikbare gezondheidsvoorzieningen toegankelijk te houden voor ieder die dat nodig heeft. Een van de voornaamste doelstellingen hierbij moet ook zijn de gezondheidszorg betaalbaar te houden. De in de afgelopen jaren ingezette pogingen tot kostenbeheersing zullen met kracht moeten worden voortgezet. In het algemeen zullen zowel degenen die van de voorzieningen gebruik moeten maken als degenen die in de gezondheidszorg werkzaam zijn, veel meer

kostenbewust gemaakt moeten worden. De organisatie moet met behulp van moderne methoden zo doeltreffend mogelijk worden; kostbare voorzieningen worden per regio georganiseerd.

Nationalisatie van de gezondheidszorg, ook sluipende, moet worden verhinderd en een zo persoonlijk mogelijke verhouding tussen patiënt en arts versterkt. Inschakeling van vrijwilligers voor de vermenselijking van de gezondheidszorg moet worden vergroot. De rechten van de patiënt dienen te worden erkend en versterkt. Hieronder vallen het recht op voorlichting en inzage van gegevens in het eigen medisch dossier, en het recht een behandeling te weigeren.

Naar liberale overtuiging heeft iedereen het recht over eigen lichaam en geest te beschikken. Een wettelijke regeling van het abortusvraagstuk mag niet langer worden uitgesteld. Het is onaanvaardbaar nog langer de situatie te laten voortbestaan waarin met zorgvuldigheid toegepaste zwangerschapsafbreking door een ruime meerderheid toelaatbaar wordt geacht en in de praktijk op ruime schaal wordt toegepast, terwijl de ingreep nog steeds strafrechtelijk verboden is. Bij een regeling staat het vrije beslissingsrecht van de vrouw centraal.

Een zorgvuldige studie naar mogelijkheden op het gebied van euthanasie is nodig om op dit gebied verantwoorde beslissingen over de eventuele toelaatbaarheid van bepaalde vormen van euthanasie voor te bereiden. Daarbij zullen de onvervangbaarheid van het individuele leven en de waardigheid van de mens zorgvuldig in de afweging betrokken moeten worden.

Het drugbeleid moet gericht zijn op het voorkomen van druggebruik en op nazorg voor degenen die een behandeling hebben ondergaan. Dit beleid moet worden versterkt. Systematische verstrekking van vervangende middelen bevestigt het verslavingspatroon en dient niet plaats te vinden.

Versterking van de verantwoordelijkheid voor de eigen gezondheid door betere gezondheidsvoorlichting en -opvoeding in zo breed mogelijke zin.

Strikte kostenbeheersing opdat de gezondheidsvoorzieningen ook in de toekomst betaalbaar blijven en voldoende middelen voor de noodzakelijke medische vooruitgang beschikbaar blijven.

Handhaving van het particulier karakter van het bestuur en de organisatie van de volksgezondheidsvoorzieningen. Krachtige bestrijding van ontwik-

kelingen die de nationalisatie van de gezondheidszorg dichterbij brengen. Gelijkwaardige bejegening van vrije praktijken, gezondheidscentra en groepspraktijken.

Versterking van de eerstelijns gezondheidszorg.

Bevordering van poliklinische en dagbehandeling.

Versterking van de persoonlijke verhouding tussen patiënt en arts en van de inschakeling van vrijwilligers in de gezondheidszorg.

Versterking van de rechten van de patiënt onder meer door onvoorwaardelijke handhaving van de vrije artskeuze en betere informatie over zijn situatie. Recht op inzage van het eigen medisch dossier en op het verkrijgen van afschriften daaruit binnen door de wet te stellen grenzen.

Bescherming van persoonlijke gegevens in groepspraktijken, ziekenhuizen en gezondheidscentra. Meer inspraak in ziekenhuisbehandeling, en erkenning van het recht zelf te beslissen over eigen lichaam en geest.

Verbetering van het klachtenrecht en van de informatie daarover onder meer door meer openbaarheid m.b.t. de beslissingen van het medisch tuchtcollege. Herziening van tuchtrechtspraak als zodanig (zie 337). De intercollegiale toetsing wordt bevorderd.

Bevolkingsonderzoeken dienen meer op speciale risicogroepen te worden gericht.

De verbetering van de verzekering tegen tandbederf dient gebaseerd te zijn op het uitgangspunt dat de tandarts alle patiënten gelijkwaardig behandelt.

Het bestaande overschot aan ziekenhuisbedden moet worden weggewerkt.

Binnen de bestaande financiële mogelijkheden wordt een plaats ingeruimd voor het bouwen en verbouwen van psychiatrische ziekenhuizen.

Verbetering van de opvangmogelijkheden voor alcohol- en drugsverslaafden.

Spoedige totstandkoming van een abortusregeling, waarin het recht van de vrouw om zelf te beslissen centraal staat.

Verruiming van de mogelijkheden om tot verantwoorde euthanasie te komen op basis van zorgvuldige studies.

Onbevooroordeeld onderzoek naar alternatieve geneeswijzen.

48 Sport en ontspanning

De vrije tijd zal toenemen. De behoefte aan en de belangstelling voor sport daarom waarschijnlijk ook. Wij vinden

actieve sportbeoefening als vrije-tijdsbesteding van wezenlijk belang omdat die een uitstekende mogelijkheid tot individuele ontplooiing biedt en de gezondheid ten goede komt. De overheid richt haar beleid vooral op het scheppen van voorwaarden die de sportbeoefening ten goede komen zoals de aanleg van sportvelden, -banen en -hallen en de aanstelling van het bijbehorende personeel. In dit voorwaarden scheppend beleid wordt ook de topsportbeoefening ingebed. Hetzelfde geldt voor voorzieningen die sportbeoefening door gehandicapten en bejaarden mogelijk maken.

De recreatie is eveneens een belangrijke vorm van vrijetijdsbesteding waarbij de individuele mens zich naar eigen keuze kan ontplooiën en ontspannen. Daarvoor is een ruime schakering van voorzieningen vereist. De overheid stimuleert — al dan niet particuliere — initiatieven voor nieuwe voorzieningen. Concurrentievervalsing door instellingen die door de overheid worden gesubsidieerd, moet worden tegengegaan, mede omdat het geven van ruimte aan particulier initiatief voorwaarde is voor de vereiste ruime schakering. Een bijzondere taak heeft de overheid bij het tot stand laten komen van speciale voorzieningen voor bijzondere groepen zoals bejaarden en gehandicapten.

Sportbeoefening wordt door de overheid in samenwerking met de sportorganisaties bevorderd als vorm van vrijetijdsbesteding en in het belang van de volksgezondheid.

De overheid draagt zorg voor goede lichamelijke oefening op scholen.

Bijzondere groepen krijgen in het beleid bijzondere aandacht.

De overheid stimuleert het totstandkomen van een grote verscheidenheid aan recreatieve voorzieningen, zoals voorzieningen in de wijk, als uitloop van stedelijke gebieden en dag- en verblijfsvoorzieningen.

Nog meer aandacht moet worden besteed aan de voorlichting in binnen- en buitenland over de recreatieve en toeristische mogelijkheden van ons land.

49 Pers, radio en televisie

Het grondrecht van vrijheid van meningsuiting beperkt zich naar liberale opvatting niet tot de vrijheid een mening te koesteren en te verspreiden, maar het omvat ook de vrijheid inlichtingen, denkbeelden en uitingen van kunst en cultuur vrij door te geven en te ontvangen, ongeacht de landsgrenzen.

De liberale opvattingen over vrijheid en verantwoordelijkheid brengen mee, dat mensen in vrijheid moeten kunnen beslissen van welke informatie zij willen kennisnemen. Inmenging van overheidswege is hierbij uit den boze. Zowel als het gaat om het tegenhouden of belemmeren van nieuwe communicatievormen en betere technische mogelijkheden als wanneer bepaalde vormen van nieuwsvoorziening, die in onvoldoende mate waardering ondervinden, kunstmatig met subsidies in het leven worden gehouden.

Nieuwe mogelijkheden op het gebied van de communicatie worden door de overheid gestimuleerd en zo goed mogelijk ten nutte gemaakt.

De media worden meer dan voorheen gebruikt voor onderwijskundige doeleinden.

Het stichten van plaatselijke en regionale radiostations wordt verder gestimuleerd. De VVD blijft voorstander van financiering op commerciële basis.

De STER wordt gehandhaafd, omdat zonder reclame-inkomsten de omroepbijdragen te hoog zouden worden.

Satellietomroep wordt gestimuleerd.

50 Cultuur

De overheid mag niet alleen aan uitingen van kunst en cultuur geen belemmeringen in de weg leggen, zij heeft ook tot taak voorwaarden te scheppen waardoor de burgers uiting kunnen geven aan, en kennis kunnen nemen van, wat onze cultuur aan verworvenheden en nieuwe uitingsmogelijkheden in al haar geschakeerdheid te bieden heeft. De actieve en passieve keuzevrijheid is van wezenlijke betekenis. Pas dan kan elk mens bepalen hoe hij of zij als kunstenaar of als kunstgenieter het beste kan ontplooiën. De overheid moet daarom veel aandacht schenken aan voorlichting. Het onderwijs dient hierbij een bijzondere rol te spelen. De VVD vindt meer aandacht voor de cultuur in het onderwijs dringend nodig.

In onze Nederlandse samenleving groeit nu een tweede generatie op van mensen, die hier tot etnische en culturele minderheden behoren. Deze mensen groeien op in een omgeving die sociaal cultureel verschilt van de Nederlandse. Mede door het onderwijs moet over en weer kennis en inzicht worden verschaft in de culturen van deze minderheden en de Nederlandse, opdat de wederzijdse verdraagzaamheid groeit die nodig is voor een cultureel en etnisch geschakeerde en toch harmonische samenleving.

De overheid voert een zorgvuldig be-

leid ten opzichte van kunstenaars.

Subsidiëring van kunstenaars moet zo veel mogelijk geschieden via objectieve normen van kwaliteit en kunstwaardering. Vanuit deze gedachte dient de Beeldende Kunstenaars Regeling nader te worden gezien. Scheppende kunstenaars dienen een positie te krijgen die gelijkwaardig is aan die van uitvoerende kunstenaars.

Veel waarde hecht de VVD aan de kunstbeoefening door amateurs. Instandhouding en verbreiding van de Nederlandse cultuur wordt hierdoor bevorderd.

De Nederlandse taal en cultuur worden zoveel mogelijk in het buitenland uitgedragen.

De positie van de Nederlandse schrijver verdient meer aandacht. Mede ter bevordering van het juiste taalgebruik, moet het lezen van boeken worden bevorderd.

Het onderwijs moet meer aandacht aan cultuur besteden.

Onvervangbare cultuurschatten dienen voor Nederland bewaard te blijven. Behoud van monumenten verdient onverminderd aandacht. Het stuwmeer Monumentenzorg (aanvragen voor subsidies) wordt, indien mogelijk, zoveel mogelijk weggewerkt.

Een Museumwet wordt ingediend.

Ten aanzien van het toneel en het orkestenbestel richt de Rijksoverheid zijn subsidiëeringsbeleid vooral op een beperkt aantal gezelschappen met meer landelijke betekenis. Daarnaast krijgen bijzondere nieuwe vormen van toneel extra aandacht.

Voor het bijwonen van een cultureel evenement dient in beginsel een eigen bijdrage in de kosten te worden betaald.

51 *Buitenlands beleid*

Het liberale beginsel van buitenlandse politiek is het streven naar een internationale rechtsorde waarin de rechten van de mens worden geëerbiedigd. Daardoor kan vrede in vrijheid worden bereikt. Om dat doel te benaderen gelden voor de komende kabinetsperiode een aantal hoofddoelstellingen. De regering behartigt en verdedigt de belangen en waarden van onze samenleving. Als bondgenoot van andere vrije, democratische staten bevordert ons land de internationale vrede en vrijheid. Door wapenbeheersingsoverleg moet de regering onevenwichtige militaire machtsverhoudingen voorkomen.

Ons land strijdt voor de rechten van de mens. Als deelneemster aan de wereldpolitiek moet onze regering de rol en betekenis van ons land trachten te versterken en een bijdrage van goede kwaliteit aan de internationale besluitvorming leveren. Ons land streeft naar de eenwording van Europa en verbetering van de Europese samenwerking op grondslag van gelijkwaardigheid tussen de lidstaten.

Bij het verwezenlijken van deze doelstellingen moet het buitenlandse beleid voldoen aan drie maatstaven. Ten eerste doeltreffendheid: het middel moet kunnen leiden tot het beoogde doel. Ten tweede geloofwaardigheid: op dezelfde problemen moeten zoveel mogelijk ook dezelfde middelen worden toegepast; er mag niet met twee maten worden gemeten. Ten derde betrouwbaarheid; andere landen moeten er op kunnen rekenen dat ons land zijn verplichtingen nakomt en zijn standpunt niet zonder gegronde reden wijzigt.

De doelstellingen van ons buitenlands beleid zijn:

- behartiging van de Nederlandse belangen en verdediging van de waarden van de Nederlandse cultuur en samenleving;
- bevordering van internationale vrede en vrijheid in bondgenootschappelijk verband;
- strijd voor de rechten van de mens;
- het leveren van positieve bijdragen aan de internationale besluitvorming;
- de eenwording van Europa.

De maatstaven waaraan ons buitenlands beleid dient te voldoen zijn:

- doeltreffendheid: het middel moet kunnen leiden tot het beoogde doel;
- geloofwaardigheid: op dezelfde problemen worden zoveel mogelijk dezelfde middelen toegepast;
- betrouwbaarheid: ons land komt zijn verplichtingen na en wijzigt standpunten niet zonder gegronde redenen.

52 *Internationale rechtsorde*

Ons land moet in de internationale samenwerkingsorganen en daarbuiten krachtig blijven bijdragen aan de ontwikkeling van een internationale rechtsorde. De Verenigde Naties zijn in hun taak tekort geschoten. Hun geloofwaardigheid heeft door de onverdraagzaamheid van een aantal landen sterk geleden.

De noodhulpverlening bij internationale rampen schiet tekort door onvoldoende medewerking van bepaalde regimes. Daarom moet het internationale humanitaire recht worden uitgebreid en versterkt.

Grondregels van de internationale rechtsorde zoals de onschendbaarheid

van diplomatieke vertegenwoordigers, dienen door gezamenlijk optreden met andere landen te worden gehandhaafd.

Uitspraken van het Internationale Hof van Justitie en van het Europese Hof moeten door alle in het geding zijnde landen worden opgevolgd.

Nederland beijvert zich om de onpartijdigheid, het gezag en de doelmatigheid van de Verenigde Naties te vergroten en steunt de vredesoperaties van deze organisatie.

Nederland coördineert zijn optreden in de Verenigde Naties zoveel mogelijk met de andere lidstaten van de Europese Gemeenschap en de NAVO.

Nederland zet zich in voor een daadwerkelijke bestrijding van het internationale terrorisme.

Met voortvarendheid moet gewerkt worden aan de juridische vormgeving van het internationale noodhulprecht.

53 *Midden-Oosten*

Alle staten in het Midden-Oosten hebben recht op een bestaan binnen veilige en internationaal erkende grenzen. De Arabische staten dienen het bestaan van Israël te aanvaarden. Een uiteindelijke vredesregeling moet tegemoet komen aan de verlangens van het Palestijnse volk naar zelfbestuur, waarbij de veiligheid van Israël niet mag worden aangetast. Erkenning van de PLO kan pas plaatsvinden als zij werkelijk afziet van terreurdaden en haar doel, Israël te vernietigen, heeft opgegeven. Indien nodig, behoort West-Europa deel te nemen aan internationale garanties voor een algemene vredesregeling. Het beleid van de Europese Gemeenschap dient aan te slui-

ten bij dat van de Verenigde Staten.

Alle staten in het Midden-Oosten hebben recht op een bestaan binnen veilige en internationaal erkende grenzen; dus ook de Arabische Staten dienen het bestaan van Israël te aanvaarden.

Een uiteindelijke vredesregeling moet tegemoet komen aan de verlangens van het Palestijnse volk naar zelfbestuur, waarbij de veiligheid van Israël niet mag worden aangetast. Erkenning van de PLO kan pas plaatsvinden als zij werkelijk afziet van terreurdaden en haar doel, Israël te vernietigen, heeft opgegeven.

Ons land bevordert dat het beleid van de Europese Gemeenschap met betrekking tot het Midden-Oosten aansluit bij dat van de Verenigde Staten.

54 *Rechten van de mens*

Alle mensen hebben recht op vrije geestelijke en maatschappelijke ontplooiing, zonder discriminatie.

Schendingen van de rechten van de mens kunnen nooit worden gerechtvaardigd met een beroep op het peil van economische ontwikkeling. Wel past bij de beoordeling van politieke systemen in landen die aan het begin van hun ontwikkeling staan enige bescheidenheid. Werkelijke samenwerking met andere landen is alleen mogelijk wanneer daar het vooruitzicht bestaat op eerbiediging van de rechten van de mens. De slotovereenkomst van Helsinki en de vervolgconferenties zijn voor het verdedigen van de rechten van de mens van wezenlijk belang.

Liberalen veroordelen de Zuidafrikaanse apartheidspolitiek. In Zuid-Afrika moeten op korte termijn langs vreedzame weg ingrijpende hervormingen tot stand komen. Ons land moet maatregelen nemen en ondersteunen die de beëindiging van het apartheidsstelsel ten doel hebben.

Nederlandse ondernemingen die een vestiging in Zuid-Afrika hebben, moeten de in Europees verband overeengekomen gedragsregels in acht nemen. Economische dwangmaatregelen zijn alleen aanvaardbaar als duidelijk is dat zij de beëindiging van het apartheidsstelsel bespoedigen en de economie in de omliggende landen niet ontwrichten. Ons land moet de mogelijkheden tot het aangaan van de dialoog met Zuid-Afrika openhouden. Ons land moet aandringen op de onafhankelijkheidsverlening aan Namibië onder toezicht van de Verenigde Naties. Liberalen streven naar een democratisch en stabiel Namibië. Daarom moet ons

land steun geven aan de gematigde middenpartijen daar, die de afhankelijkheid van Zuid-Afrika afwijzen zonder de ondemocratische SWAPO te volgen.

Nederland bevordert eerbiediging van de rechten van de mens. Wij laten ons daarbij niet verleiden tot selectieve verontwaardiging. Wij keuren iedere schending van deze rechten gelijklijk af. Hierbij verdient gezamenlijk optreden met andere landen de voorkeur. De Europese Gemeenschap en de Raad van Europa kunnen in dit opzicht een waardevolle rol spelen.

Uitspraken van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens moeten worden nagekomen.

Nederland bepleit de aanstelling van een Hoge Commissaris voor de Rechten van de Mens. Nederland neemt ruimhartig deel aan de programma's van de Verenigde Naties ter leniging van de noden van vluchtelingen.

Alle pogingen het internationale verkeer van pers en omroep aan banden te leggen worden vastbesloten van de hand gewezen.

55 *Ontwikkelingssamenwerking*

Op grond van hun betrokkenheid met de mensen in de Derde Wereld en hun verantwoordelijkheidsbesef achten liberalen ontwikkelingssamenwerking ter bestrijding van armoede, honger, onderdrukking en ellende een belang van de hoogste orde. Van het begin af moet deze samenwerking zijn gericht op de ontwikkeling van de zelfstandige kracht van de betrokken landen en de mensen die daar wonen. Om de levenskansen van de mensen in de ontwikkelingslanden en hun levenspeil te verhogen, moet het ontwikkelingsbeleid worden afgestemd op de verscheidenheid van omstandigheden en eigen mogelijkheden van de mensen.

Ontwikkelingssamenwerking zal in de toekomst, ondanks de huidige inspanning, steeds noodzakelijker zijn nu de verwachting is dat de kloof tussen rijke en arme landen alleen nog maar zal toenemen en naar schatting 90% van de groei van de wereldbevolking zich in de arme landen zal voordoen.

Nederland dient zijn ontwikkelingshulp zowel groepsgewijs (multilateraal) als rechtstreeks (bilateraal) te geven.

Overheid, bedrijfsleven en particuliere organisaties moeten elkaar aanvullen. Daarnaast zal Nederland een samenhangende Europese ontwikkelingspolitiek moeten bevorderen en er actief aan moeten meewerken dat de ver-

schillende organen van de Verenigde Naties zo functioneren dat een zo doeltreffend mogelijke verdeling ontstaat, afgestemd op het ontwikkelingsvermogen van de donorlanden en de ontwikkelingsbehoeften van de ontwikkelingslanden. De ontwikkelingshulp zal de grootste resultaten opleveren als de ontwikkelde landen zich richten op projecten waarbij zij hun bijzondere bekwaamheden kunnen aanwenden en zich richten op samenwerking met die ontwikkelingslanden die deze speciale bekwaamheden nodig hebben. Het gaat daarbij ook om de natuurlijke hulpbronnen van de betrokken ontwikkelingslanden zo goed mogelijk ten nutte te maken. Ons land moet zich daarom vooral richten op de verbetering van omstandigheden voor leven en werken in de steden en op het platteland en bovendien op de verbetering van wegen, havens, watervoorziening en dergelijke, met behoud van ecologisch verantwoorde omstandigheden.

Ontwikkelingsprojecten moeten zoveel mogelijk vergezeld gaan van onderwijs, gezondheidszorg, gezinsplanning, voorlichting en begeleiding. Om de trek naar de steden tegen te gaan en de werkloosheid te bestrijden, worden vooral de kleinschalige landbouw, nijverheid en handel bevorderd.

Bij de keuze van landen waarop ons land zijn ontwikkelingsbeleid richt, worden die landen betrokken die onze hulp het meest nodig hebben en landen wier politiek blijkt geeft van de bereidheid tot ontwikkeling van eigen kracht tot verdere ontwikkeling.

Bij plotseling optredende noodsituaties en rampen zal Nederland passende bijdragen leveren in de vorm van voedselhulp, technische en materiële bijstand, in beginsel in de vorm van schenkingen.

Voor het welslagen van het Ontwikkelingsbeleid zal de vrouw in de Derde Wereld direct betrokken dienen te worden bij ontwikkelingsprojecten.

Ondanks de teruglopende economische ontwikkeling in ons land zelf moet ten minste de huidige inspanning gehandhaafd worden: het Nederlandse ontwikkelingsbeleid mag geen barometer zijn van de economische ontwikkeling in Nederland zelf.

Het ontwikkelingsbeleid wordt afgestemd op de verscheidenheid van omstandigheden en eigen mogelijkheden van de mensen en dient zowel langs multilaterale als langs bilaterale kanalen te verlopen.

De uitvoering van economische projecten dient samen te gaan met onderwijs, gezondheidszorg, gezinsplanning,

voorlichting en begeleiding.

Het ontwikkelingsbeleid moet zich richten op de meest hulpbehoevende landen, wier politiek blijkt geeft van de vaste wil om te komen tot eigen ontplooiing.

Nederland bevordert een samenhangende Europese ontwikkelingspolitiek.

De doelmatigheid van de hulp wordt waar mogelijk vergroot.

Nederland dient ook bij een economisch teruglopende ontwikkeling de huidige inspanning te handhaven.

56 Europa

De toekomst van de vrije Westerse politieke orde wordt bedreigd door onderlinge verdeeldheid. Daarom moet het zwaartepunt van ons buitenlands beleid liggen in de Europese Gemeenschap. De liberalen staat een Europese Unie van vrije burgers voor ogen, waarin aan nationale, regionale en plaatselijke beslissingsterreinen een nieuwe, Europese dimensie en daardoor ook een grotere betekenis wordt verleend.

Wij moeten streven naar versterking van de Europese instellingen en verbreding van hun werkterreinen. Het Europese monetaire stelsel moet gesteund worden met als uiteindelijk doel een economische en monetaire unie.

Vergroting van de bevoegdheden van het Europese Parlement is een noodzakelijke voorwaarde voor de verdere overdracht van nationale zeggenschap en de voortzetting van de Europese eenwording. Het budgetrecht van het Europees Parlement moet worden uitgebreid, evenals zijn wetgevende bevoegdheid. Het Europees Parlement dient in alle lidstaten te worden gekozen volgens het stelsel van evenredige vertegenwoordiging. Het Parlement moet de afstand tussen de Europese instellingen en de individuele Europeanen verkleinen.

De Europese Commissie moet weer als initiatiefnemer in de EG optreden. De commissarissen moeten verantwoording van het gevoerde beleid afleggen in het Europese Parlement. In de Europese Raad moet meer dan tot nu toe het beginsel van de meerderheidsbeslissingen worden gevolgd. Elke ontwikkeling naar een extra machtspositie van de grote landen van Europa moet worden tegengegaan.

Ons land moet actieve steun geven aan de uitbreiding van de Europese Gemeenschap met Portugal en Spanje. Nederland dient een vooraanstaande rol in de Europese politieke samenwer-

king te blijven spelen. Deze politieke samenwerking moet gelijktijdig en gelijkgericht verlopen met de politieke raadplegingen en de beleidscoördinatie van de NAVO-bondgenoten: het Europa dat ons voor ogen staat werkt nauw samen met de Verenigde Staten.

Liberalen uit alle landen van de Europese Gemeenschap werken al met elkaar samen in een federatie van liberale partijen — Europese Liberaal-Democraten (ELD). Zij onderschrijven de door de ELD uitgezette politieke hoofdlijnen en werken actief aan de verwezenlijking daarvan mee.

De VVD streeft naar versterking van de Europese instellingen en verbreding van hun werkterrein.

Het Europese Parlement dient in alle lidstaten te worden verkozen volgens het stelsel van evenredige vertegenwoordiging.

In de Europese Raad dient het beginsel van meerderheidsbeslissingen te worden gevolgd.

De Europese Gemeenschap dient te worden uitgebreid met Portugal en Spanje.

De aanwezigheid van Nederlanders in de hogere rangen van het Commissie-apparaat moet worden bevorderd.

57 Vrijheid en vrede

Voor de meest wezenlijke liberale grondbeginselen: vrijheidsbeleving en menselijke ontplooiing, zijn het behoud van vrede en veiligheid onmisbare voorwaarden. De bewapening moet op basis van wederkerigheid worden teruggedrongen en moet leiden tot evenwichtige verhoudingen op een lager peil van bewapening. Daartoe dienen tussen Oost en West verantwoordelijke afspraken te worden gemaakt en overeenkomsten te worden gesloten over wapenbeheersing en wapenbeperking.

Gezien in het licht van de huidige krachtsverhoudingen zal dit streven slechts kans van slagen hebben wanneer het Westen bereid is een geloofwaardige defensie-inspanning te leveren. De Nederlandse defensie-inspanning ontleent haar betekenis aan het bondgenootschappelijk verband waarin zij wordt geleverd, ter verdediging van de centrale sector van West-Europa en zijn aanvoerlijnen.

Ten einde het bovenstaande te verwezenlijken dient de krachtsverhouding tussen Oost en West niet verder ten nadele van het Westen te verschuiven.

Voorts dient Nederland zijn bondgenootschappelijk aandeel in de verdedi-

ging van het Westen te nemen.

Voor het behoud van vrede en veiligheid is het noodzakelijk dat de krachtsverhoudingen tussen Oost en West niet verder ten nadele van het Westen verschuiven. Daarom is het Nederlandse lidmaatschap van de NAVO nog steeds een hoeksteen van ons veiligheidsbeleid.

Het Nederlandse lidmaatschap van de NAVO eist van ons land de bereidheid zijn aandeel in de verdediging van het Westen te nemen.

De Europese NAVO-landen dienen in materiële zin bij te dragen aan de voor de veiligheid van Europa onmisbare aanwezigheid van de Amerikaanse strijdkrachten.

De NAVO-bondgenoten zullen hoge prioriteit moeten geven aan vereenvoudiging van procedures en standaardisatie van materieel.

Binnen de NAVO moet Nederland streven naar een stelsel van betekenisvolle politieke consultaties op een tijdstip waarop het beleid nog niet is vastgelegd.

De toetreding van Spanje tot de NAVO moet door Nederland bevorderd worden.

Het zal waarschijnlijk nodig zijn toe te laten dat ter zee ook buiten het verdragsgebied wordt geopereerd (contingency planning).

De nadruk van onze defensie-inspanning zal moeten liggen op een moderne conventionele bijdrage, mede van belang om de afhankelijkheid van kernwapens te verminderen.

Aangezien binnen de NAVO-strategie — de voorkoming van oorlog en de beheersing van crises — het deelnemen aan nucleaire taken van het bondgenootschap en de plaatsing van nucleaire middelen op Nederlands grondgebied momenteel — mede als teken van onderlinge solidariteit — niet kan worden gemist, pleit de VVD ervoor dat de regering in december 1981 haar goedkeuring verleent aan de plaatsing op Nederlands grondgebied van het overeen te komen aantal kruisraketten, tenzij het wapenbeheersingsoverleg met de USSR vóór die datum heeft geleid tot een voldoende vermindering van de Russische kernbewapening voor de middellange afstand.

De VVD streeft naar verantwoorde afspraken tussen Oost en West in het kader van de SALT en MBFR-onderhandelingen en pleit voor zo spoedig mogelijke onderhandelingen met het Warschaupact over de beperking van kernwapens voor de korte en middellange afstand in de USSR en overig Oost-Europa en in West-Europa.

Eenzijdige vermindering van de Nederlandse defensie-inspanning of eenzijdige ontwapening dient met kracht te worden afgewezen.

58 Defensie

Onze strijdkrachten moeten zo goed beoefend en inzetbaar zijn, dat zij in een conflictsituatie opgevangen zijn tegen elk vijandelijk optreden en een zo groot mogelijke kans op overleving hebben. Hun veiligheid dient door tijdige aanschaf van modern materieel en goed onderhoud van het bestaande, zoveel mogelijk gegarandeerd te worden. Naast de militaire bijdragen in het kader van onze NAVO-verplichtingen, zal extra aandacht gegeven dienen te worden aan de verdediging van het Nederlandse grondgebied en de beveiliging van onze aanvoerlijnen.

De civiele verdediging moet als onmisbare aanvulling van de militaire defensie zorg krijgen en dient een duidelijke functie in ons veiligheidsbeleid te krijgen.

Hoewel erkend moet worden dat er grote bezwaren klevan aan de werkelijke vervulling van de militaire dienst door slechts een deel van de mannelijke jeugd, blijven wij de dienstplicht de juiste maatschappelijke basis voor de krijgsmacht vinden. De achterstand die deze van gemeenschapswege opgelegde individuele vrijheidsbeperking voor de betrokkenen doet ontstaan, moet zoveel mogelijk worden gecompenseerd. Dit lijkt uit liberaal oogpunt meer aanvaardbaar dan ter wille van de gelijkheid de individuele vrijheid van de anderen nu ook maar te gaan beperken zonder dat dit — zoals bij de militaire dienstplicht het geval is — gerechtvaardigd wordt door het bewaken van de vrijheid van de gemeenschap als geheel. Niettemin verdienen alternatieve dienstplichtstelsels nadere studie. Variabele dienstdienst met dienstvervulling naar keuze sluit aan bij de gedachte aan individuele verantwoordelijkheid. Financiële gevolgen en het behoud van de operationele waarde van de krijgsmacht moeten bij de afweging worden betrokken.

Rechtszekerheid en bevrediging in de werkomstandigheden dienen in het personeelsbeleid hoge voorrang te hebben.

De Koninklijke Land- en Luchtmacht dienen over de nodige middelen te beschikken om tijdig in het hun toegewezen operatiegebied hun taken te kunnen vervullen.

De Koninklijke Marine dient zo te zijn uitgerust dat zij de verbindingen

ter zee die voor de Westerse wereld onmisbaar zijn, in Atlantisch verband veilig kan stellen.

De verdediging van het Nederlandse grondgebied verdient extra aandacht.

De civiele verdediging dient een duidelijke functie in ons veiligheidsbeleid te krijgen.

De dienstplicht moet als maatschappelijke basis voor de krijgsmacht behouden blijven.

Andere dienstplichtstelsels dan het huidige verdienen nadere studie; de integratie van de vrouw in de krijgsmacht wordt voortgezet.

De topstructuur van Defensie behoeft een kritische beschouwing.

59 De VVD biedt hierbij het verkiezingsprogramma aan van en voor Nederlandse liberalen. VVD'ers voelen zich verantwoordelijk voor zichzelf en hun gezinnen, hun landgenoten en hun medeburgers over de grenzen. Zij zijn van mening dat de burgers in de eerste plaats verantwoordelijk zijn voor zichzelf. Die verantwoordelijkheid moet voortdurend worden aangemoedigd. De overheid schept voorwaarden waaronder de vrijheid en verantwoordelijkheid van de burgers tot hun recht komen. De overheid ondersteunt de zwakken in de samenleving met als einddoel het zwakke te versterken zodat het ook in vrijheid eigen verantwoordelijkheid kan dragen. De overheid bevordert de verdraagzaamheid die vooral nodig is in een samenleving, waarin mensen van verschillende cultuur- en leefpatronen dicht bij elkaar wonen. De overheid draagt zorg voor een samenleving waarin sociale rechtvaardigheid bestaat. De overheid gaat uit van de gelijkwaardigheid van alle mensen en eerbiedigt hun vrijheid. Voor deze opvatting, uitgewerkt en omlijnd in het programma, zal de VVD in de verkiezingsstrijd een zo groot mogelijke aanhang proberen te krijgen.

De VVD weet dat zij dit programma niet alleen kan uitvoeren. Samenwerking is nodig. Daartoe is de VVD bereid. Zij sluit van de samenwerking geen enkele democratische partij bij voorbaat uit. Het is niet zinvol uit te weiden over het hoe en waarom van partijpolitieke uitsluitingen in het verleden. Deze hebben in die tijd, naar de toen bestaande inzichten, hun zin en betekenis gehad.

In een situatie waarin toenemende werkloosheid een bedreiging vormt

voor het voortbestaan van de verzorgingsstaat, waarin inflatie — onder het kabinet-Van Agt-Wiegel beheerst gebleven — telkens weer dreigt, waarin de economie ernstig is verzwakt; in een land waarin ondanks de beperkte middelen nog veel valt te verbeteren, en in een wereld waarin vrijheid en vrede op vele plaatsen en op vele wijzen worden bedreigd, moeten wij alle tegenstellingen die niet wezenlijk zijn, laten vallen: depolarisatie is geboden.

De VVD is bereid medeverantwoordelijkheid te dragen voor een beleid dat wordt gekenmerkt door depolarisatie, democratisering, decentralisatie en doeltreffend bestuur. De VVD is bereid de programma's van andere partijen zonder vooroordeel te bestuderen en op grondslag daarvan na te gaan of samenwerking mogelijk is. Dat eist van de VVD, maar ook van de andere partijen, de bereidheid bij de kabinetsformatie zakelijk op grondslag van de programma's te zoeken naar punten van overeenstemming. De VVD is daartoe bereid. Dat betekent dat de VVD, zoals zij dat bij het dragen van regeringsverantwoordelijkheid altijd heeft getoond, bereid is haar eigen standpunt niet tot iets absoluuts te verheffen; dat zij bereid is naar compromissen te zoeken die recht doen wederzijds aan de standpunten van alle betrokkenen. Die bereidheid mag natuurlijk niet zover gaan dat de eigen uitgangspunten en doelstellingen niet meer zijn terug te vinden in het te voeren beleid. Bovendien zijn er zaken van zo wezenlijke betekenis voor het voortbestaan van onze vrijheid en democratie dat daarover geen vergaande concessies mogelijk zijn.

Reeds in 1972 en 1977 heeft de

VVD geen enkele democratische partij formeel van samenwerking uitgesloten, al bleef de situatie voortbestaan dat praktisch geen samenwerking met de PvdA mogelijk was. Het is zeer goed mogelijk dat ook nu die samenwerking in de praktijk niet bereikbaar is, met name als het gaat om de aanpak van de sociaal-economische problemen en het defensiebeleid. Maar onder de moeilijke omstandigheden waaronder ons land geregeerd moet worden, gaat de VVD geen enkele verantwoordelijkheid uit de weg en maakt zij geen enkele weg tevoren onbegaanbaar.

Met dit programma en het daardoor geboden toekomstperspectief wil de VVD

Samen aan 't werk

XI Bijlage globale kwantificering verkiezingsprogram 1982–1985

Aangepaste versie — maart 1981

60 Claims op groei nationaal inkomen 1985

(in mld. gld. '81)

— vermindering financieringstekort (tot het structurele niveau van 4 pct van het NI; mede ter gezondmaking van de betalingsbalans en verlaging rentepeil) 6

— vergroting financiële ruimte voor nieuwe investeringen in de marktsector (door verlaging AIQ met 1 procent-punt p.a.) 8

— vergroting bouwproductie met 20.000 woningen 3

— extra energiebesparings- en milieu-investering 1

— totaal nieuwe claims 1985 18

61 Arbeidsplaatsen 1985

Behoefte aan nieuwe banen in 1985

— voor nieuwkomers op de arbeidsmarkt (uitgaand van een arbeidsaanbod in volledige banen van 40.000 p.a.) 160.000

— voor gedeeltelijke arbeidsgeschikten in WAO/AAW die (her)ingeschakeld worden in een deeltijdbaai (uitgaand van een vermindering van het volume van de arbeidsongeschiktheid met 10.000 personen p.a.) 40.000

— voor bestaande werklozen (uitgaand van een werkloosheid van 350.000 in 1981 en een aanvaardbare frictie-werkloosheid van 150.000) 200.000

— minimale behoefte aan nieuwe banen 400.000

Aantal nieuwe banen, dat middels het VVD-programma kan worden gerealiseerd in 1985 (bij 1 pct reële groei)

— in de publieke sector (door uitbreiding in gelijke tred met groei bevolking, d.w.z. met 40.000 i.p.v. met 60.000 zoals bij ongewijzigd beleid) 40.000

— in de bouwsector (door de directe en indirecte effecten van vergroting van het bouwprogramma met 20.000 woningen) 30.000

— in de marktsector (door vernieuwings- en uitbreidingsinvesteringen — gericht op exportvergroting en importvervanging — met 8 mld. gld.) 60.000

— door aanpak van de knelpunten op de arbeidsmarkt (uitgaand van bezetting van 10.000 moeilijk vervulbare technische en vol-continu vacatures, plus de indirecte effecten daarvan) 20.000

— totaal aantal volledige arbeidsplaatsen 150.000

— door uitbreiding van het bestaande aantal deeltijdbanen met 10 pct. p.a. (uitgaand van een opsplitsing van 100.000 bestaande of nieuwe volledige banen in deeltijdbanen) 100.000

— door arbeidstijdverkorting per week (uitgaand van evenredige inkomensvermindering en vermijding van productieverlies) pm *

— door technologische innovatie en productiviteitsverbetering

---

— totaal aantal arbeidsplaatsen — hetzij in deeltijd hetzij in volle tijd 250.000

* per saldo een verlies van 100.000 banen (bij 0,5 pct groei), neutraal effect (bij 1 pct groei) en een winst van 100.000 banen (bij 1,5 pct groei)

(in mld. gld. '81)

Groei scenario	I	II	III
1 groei nationaal produkt	1 pct	1,5 pct	2 pct
2 autonome en beleidsmatige ruilvoetdaling	0,5 pct	0,5 pct	0,5 pct
3 reële groei nationaal inkomen (1-2)	0,5 pct	1 pct	1,5 pct
4 toeneming reëel nationaal inkomen (1981-1985 cumulatief in mld. gld.)	6	12	19

Beleidsombuigingen

5 vermindering volume arbeidsplaatsen publieke sector (min 20.000)	1	1	1
6 efficiencyverbetering niet-personeelskosten publieke sector	0,5	0,5	0,5
7 intensivering profijtbe- gin- sel in de collectieve dienstverlening	2	2	2
8 volumevermindering volksgezondheid (o.a. door bedden-norm van 4 promil- le)	2	2	2
9 volumebeleid sociale zekerheid (jaarlijks 10.000 minder WAO/AAW-geval- len en lager ziekteverzuim van 0,5 pct-punt p.a.)	3	3	3
10 positieve bestedings- effecten arbeidsmarktbe- leid (inverdieneffecten van 10.000 technische en vol- continu vacatures, plus de indirecte effecten daarvan)	0,5	0,5	0,5
11 bestrijding belasting- fraude en zwartgeldcircuit (met 0,5 pct p.a.)	1,5	1,5	1,5
12 bestrijding misbruik sociale zekerheid (met 0,5 pct p.a.)	1,5	1,5	1,5
13 meeropbrengst exportaardgas (met name door Spierenburgonder- handelingen gerekend van af 1982)	2	2	2
	14	14	14

14 verhoging woonlasten
(door versnelde huurhar-
monisatie en huurverho-
ging tot 20 pct in 4 jaar)

2

2

2

15 koppeling op afstand
van uitkeringen met 0,5 à
1 pct p.a. (met ontzien
van de gezinsminima) en
vermindering van bestaan-
de voordelen in arbeids-
voorwaarden overheidsper-
soneel

3

3

3

16 totaal beleidsombui-
gingen (5 t/m 15)

19

19

19

Verdeling beschikbare middelen

17 totale beschikbare
middelen (4 + 16)

25

31

38

18 toename collectieve
uitgaven bij ongewijzigd
beleid (uitgaand van jaar-
lijkse toename werkloos-
heid (1980-1985 van
30.000 manjaren en bij
jaarlijkse reële bruto loon-
ontwikkeling van -2 pct)

13

13

13

19 nieuwe claims op
groei nationaal inkomen

18

18

18

20 ruimte beschikbare
middelen (17-18-19)

(6)

-

7

Inkomenseffecten

21 incidentele loonont-
wikkeling van 1,5 pct p.a.
(nodig voor een effectief
arbeidsmarktbeleid)

8

8

8

22 noodzakelijke ver-
mindering (bovenop reële
bruto loonontwikkeling
van -2 pct) van looninko-
mens in bedrijven, over-
heidssalarissen en uitke-
ring (21-20)

14

8

1

23 koopkrachtontwikke-
ling modaal looninkomen
in bedrijven (exclusief inci-
denteel)

-2 pct

-1,5 pct

-1 pct

24 idem (inclusief inci-
denteel)

-1 pct

-0,5 pct

0 pct

VVD: 62

449

Registers

Gebruikte afkortingen

CDA	Christen Democratisch Appèl
CPN	Communistische Partij van Nederland
D'66	Democraten '66
DS'70	Democratisch Socialisten '70
EVP	Evangelische Volkspartij
GPV	Gereformeerd Politiek Verbond
IKB	Internationale Kommunisten Bond
PPR	Politieke Partij Radikalen
PSP	Pacifistisch Socialistische Partij
PvdA	Partij van de Arbeid
R'81	Realisten '81
RKPN	Rooms Katholieke Partij Nederland
RPF	Reformatorische Politieke Federatie
RVP	Rechtse Volkspartij
SGP	Staatkundig Gereformeerde Partij
SP	Socialistische Partij
VVD	Volkspartij voor Vrijheid en Democratie

In de registers wordt de voorkeurspel-
ling gebruikt.

1 Rubricering van trefwoorden in groepen en sub-groepen

Groep I: buitenlands beleid, defensiebeleid, ontwikkelingssamenwerking en veiligheidsbeleid

Sub-groep I-a: buitenlands beleid

trefwoorden:

Antillen: zie Nederlandse Antillen;
 ANC: zie Zuidelijk Afrika;
 apartheid: zie Zuidelijk Afrika;
 buitenlands beleid;
 Europees Parlement: zie Europese samenwerking;
 Europese Commissie: zie Europese samenwerking;
 Europese Gemeenschap: zie Europese samenwerking;
 Europese ministerraad: zie Europese samenwerking;
 Europese samenwerking;
 gijzelingen: zie terrorisme, bestrijding van
 Indonesië;
 Internationaal Monetair Fonds (IMF): zie internationale monetaire samenwerking;
 internationale economische samenwerking;
 internationale monetaire samenwerking;
 Israël: zie Midden-Oosten;
 kapingen: zie terrorisme, bestrijding van;
 mensenrechten: zie rechten van de mens;
 Midden-Oosten;
 Molukkers: zie Zuid-Molukkers;
 multinationals;
 Namibië: zie Zuidelijk Afrika;
 NAVO;
 Nederlandse Antillen;
 Nieuw-Guinea: zie Papoea's
 Noord-Atlantische Verdragsorganisatie: zie NAVO;

Oost-West verhouding;
 Palestijnen: zie Midden-Oosten;
 Papoea's;
 PLO: zie Midden-Oosten;
 rechten van de mens;
 Rhodesië: zie Zuidelijk Afrika;
 Suriname;
 SWAPO: zie Zuidelijk Afrika;
 terrorisme, bestrijding van;
 UNIFIL;
 Verenigde Naties;
 Warschau-Pact: zie Oost-West verhouding;
 Wereldbank: zie internationale monetaire samenwerking;
 Zuid-Afrika: zie Zuidelijk Afrika;
 Zuidelijk Afrika;
 Zuid-Molukkers.

Sub-groep I-b: defensiebeleid

trefwoorden:
 beroepsleger: zie militaire dienstplicht;
 defensiebeleid;
 democratisering van de krijgsmacht;
 dienstplicht: zie militaire dienstplicht;
 geestelijke verzorging in het leger: zie militaire dienstplicht;
 gewetensbezwaren: zie militaire dienstplicht;
 krijgsmacht: zie defensiebeleid;
 militaire dienstplicht;
 vrijwilligersleger: zie militaire dienstplicht.

Sub-groep I-c: ontwikkelingssamenwerking

trefwoorden:
 concentratielanden: zie ontwikkelingsamenwerking;
 Derde Wereld: zie ontwikkelingssamenwerking;

Lomé, verdrag van: zie ontwikkelingsamenwerking;
 Nationale Commissie Ontwikkelingssamenwerking: zie ontwikkelingssamenwerking;
 Noord-Zuid relatie: zie ontwikkelingssamenwerking;
 ontwikkelingsschulp: zie ontwikkelingssamenwerking;
 ontwikkelingslanden: zie ontwikkelingssamenwerking;
 ontwikkelingssamenwerking.

Sub-groep I-d: veiligheidsbeleid

trefwoorden:

atoomwapens: zie nucleaire bewapening/ontwapening;
 bewapening: zie veiligheidsbeleid;
 kernwapens: zie nucleaire bewapening/ontwapening;
 kruisraketten: zie nucleaire bewapening/ontwapening;
 NAVO;
 neutronenbom: zie nucleaire bewapening/ontwapening;
 non-proliferatie: zie nucleaire bewapening/ontwapening;
 Noord-Atlantische Verdragsorganisatie: zie NAVO;
 nucleaire bewapening/ontwapening;
 ontwapening: zie veiligheidsbeleid;
 Oost-West verhouding;
 veiligheidsbeleid;
 wapenbeheersing: zie veiligheidsbeleid;
 wapenhandel: zie veiligheidsbeleid;
 Warschau-Pact: zie Oost-West verhouding.

Groep II: cultuurbeleid, mediabeleid, recreatie en sportbeleid

Sub-groep II-a: cultuurbeleid

trefwoorden:
bibliotheekbeleid;
cultuurbeleid;
kunstbeleid: zie cultuurbeleid;
monumenten: zie cultuurbeleid;
museumbeleid.

Sub-groep II-b: mediabeleid

trefwoorden:
advertenties: zie reclame;
Bedrijfsfonds voor de pers: zie mediabeleid;
dagbladen: zie mediabeleid;
kabeltelevisie: zie mediabeleid;
mediabeleid;
omroep: zie mediabeleid;
pers: zie mediabeleid;
radio: zie mediabeleid;
reclame;
redactiestatuut: zie mediabeleid;
STER-reclame: zie reclame;
televisie: zie mediabeleid;
weekbladen: zie mediabeleid.

Sub-groep II-c: recreatie

trefwoorden:
campings: zie recreatie;
kamperen: zie recreatie;
recreatie;
toerisme: zie recreatie;
volkstuinen: zie recreatie;
vrijtijdsbesteding: zie recreatie.

Sub-groep II-d: sportbeleid

trefwoord:
sportbeleid.

Groep III: economisch, financieel en sociaal beleid

Sub-groep III-a: economisch beleid

trefwoorden:
advertenties: zie reclame;
bedrijfssluiting;
chips: zie technologische vernieuwingen;
consumentenbeleid (zie ook reclame);
consumentenbonden: zie consumentenbeleid;
consumentenvoorlichting: zie consumentenbeleid;
economisch beleid;
economische macht: zie herstructurering Nederlandse economie;
economisch structuurplan: zie herstructurering Nederlandse economie;

herstructurering Nederlandse economie;
innovatie: zie technologische vernieuwingen;
investeringsbeleid;
investeringsaftrek: zie investeringsbeleid;
kapitaalvlucht;
klein- en middenbedrijf: zie zelfstandigen;
kleine zelfstandigen: zie zelfstandigen;
midden- en kleinbedrijf: zie zelfstandigen;
middenstand: zie zelfstandigen;
multinationals;
Nehem: zie regionale ontwikkeling;
noodlijdende bedrijven;
productiebeperking;
prijzbeleid;
Randstad: zie regionale ontwikkeling;
reclame;
regionale ontwikkeling;
regionale ontwikkelingsmaatschappijen: zie regionale ontwikkeling;
selectief investeringsbeleid: zie investeringsbeleid;
spreiding rijksdiensten: zie regionale ontwikkeling;
STER-reclame: zie reclame;
steun aan bedrijven: zie noodlijdende bedrijven;
technologische vernieuwingen;
VAD: zie vermogensaanwasdeling;
vermogensaanwasdeling;
verzekeringsmaatschappijen;
vrije beroepen: zie zelfstandigen (zie ook artsen);
winstdeling: zie vermogensaanwasdeling;
zelfstandigen.

Sub-groep III-b: financieel beleid

trefwoorden:
anti-inflatiepolitiek: zie inflatie;
banken;
belastingdienst: zie belastingen algemeen;
belastingdruk: zie belastingen algemeen;
belastingen algemeen (zie ook: belastingen en gehuwde vrouw; belastingen en eigen woning; inflatiecorrectie;
loon- en inkomstenbelasting; successierechten; vennootschapsbelasting; vermogensbelasting; zwart geld);
belasting en eigen woning;
belasting en gehuwde vrouw;
belastingontduiking: zie zwart geld;
belastingstelsel: zie belastingen algemeen;
besloten vennootschap;
Bestek '81: zie collectieve uitgaven;
bezuiniging overheidsuitgaven: zie collectieve uitgaven;
collectieve uitgaven;

financieel beleid;
fiscaal beleid: zie belastingen algemeen;
geldontwaarding: zie inflatie;
gemeenschapsvoorzieningen: zie collectieve uitgaven;
huurwaarde: zie belasting en eigen woning;
hypotheekrente, aftrek van: zie belasting en eigen woning;
inflatie;
inflatiecorrectie;
inkomstenbelasting: zie loon- en inkomstenbelasting;
loon- en inkomstenbelasting;
onderhoudskosten woningen: zie belasting en eigen woning;
overheidsuitgaven: zie collectieve uitgaven;
progressie in belastingstelsel: zie belastingen algemeen;
successierechten;
vennootschapsbelasting;
vermogensbelasting;
vermogenswinstbelasting;
zwart geld;

Sub-groep III-c: sociaal beleid

trefwoorden:
Algemene Bijstandswet (ABW): zie sociale voorzieningen;
Algemene Ouderdomswet (AOW): zie sociale voorzieningen;
Algemene Weduwen- en Wezenwet (AWW): zie sociale voorzieningen;
arbeiderszelfbestuur: zie democratisering in de bedrijven;
arbeidsbemiddeling: zie werkgelegenheid;
arbeidsbureau: zie werkgelegenheid;
arbeidsinspectie: zie werkomstandigheden;
arbeidsmarkt: zie werkgelegenheid;
arbeidsongeschiktheid: zie sociale voorzieningen;
arbeidsplaatsenplan: zie werkgelegenheid;
arbeidstijdverkorting: zie werkgelegenheid;
bedrijfsbezetting: zie stakingsrecht;
bedrijvenwerk:
zie werkomstandigheden;
vakbeweging;
bijscholing arbeid: zie omscholing arbeid;
Bijstandswet (ABW): zie sociale voorzieningen;
bijstandtrekkers: zie sociale voorzieningen;
deelarbeid: zie werkgelegenheid;
democratisering in de bedrijven;
gezinsinkomen: zie loon- en inkomensbeleid;

inkomensbeleid: zie loon- en inkomensbeleid;
 inkomensnivellering: zie loon- en inkomensbeleid;
 jeugdwerkloosheid: zie werkgelegenheid;
 kinderbijslag: zie sociale voorzieningen;
 koopkracht: zie loon- en inkomensbeleid;
 loon- en inkomensbeleid;
 loonmatiging: zie loon- en inkomensbeleid;
 loonsverhogingen: zie loon- en inkomensbeleid;
 maximum-inkomen: zie loon- en inkomensbeleid;
 minimum-inkomen: zie minimumloon;
 minimumloners: zie minimumloon;
 minimumloon;
 omscholing arbeid;
 ondernemingsraad (zie ook democratisering in de bedrijven);
 openbaarheid van inkomens;
 overwerk: zie werkgelegenheid;
 part-time werk: zie werkgelegenheid;
 passende arbeid: zie sociale voorzieningen;
 pensioenen;
 pensioenfondsen;
 pensionering, vervroegde: zie werkgelegenheid;
 prijscompensatie: zie loon- en inkomensbeleid;
 publicatieplicht bedrijven: zie democratisering in de bedrijven;
 Raad van Commissarissen;
 schoolverlaters;
 secundaire arbeidsvoorwaarden: zie werkomstandigheden;
 sociaal beleid;
 sociale premies: zie sociale voorzieningen;
 sociale verzekeringen: zie sociale voorzieningen;
 sociale voorzieningen;
 sociale werkplaatsen: zie werkomstandigheden;
 sociale wetgeving: zie sociale voorzieningen;
 stakingsrecht;
 trendbeleid: zie loon- en inkomensbeleid;
 tweelingbanen: zie werkgelegenheid;
 vacatures: zie werkgelegenheid;
 vakbeweging, vakbonden;
 WAO: zie sociale voorzieningen;
 werkgelegenheid;
 werkloosheid: zie werkgelegenheid;
 Werkloosheidswet (WW): zie sociale voorzieningen;
 werkomstandigheden;
 werktijdverkorting: zie werkgelegenheid;
 werkzoekenden: zie werkgelegenheid;
 Wet Werkloosheidvoorzieningen

(WW): zie sociale voorzieningen;
 winsten: zie loon- en inkomensbeleid;
 ziekteverzuim: zie werkomstandigheden;
 Ziektewet: zie sociale voorzieningen.

Groep IV: energiebeleid, grondstoffenbeleid en milieubeleid

Sub-groep IV-a: energiebeleid

trefwoorden:
 alternatieve vormen van energie: zie energiebeleid;
 brede maatschappelijke discussie: zie kernenergie;
 elektriciteitscentrales: zie energiebeleid;
 energiebeleid (zie ook kernenergie);
 Kalkar: zie kernenergie;
 kernenergie;
 kweekreactor: zie kernenergie;
 radio-actief materiaal, opslag van: zie kernenergie;
 snelle kweekreactor: zie kernenergie;
 stadsverwarming: zie energiebeleid;
 UCN: zie kernenergie;
 Ultra Centrifuge Nederland: zie kernenergie.

Sub-groep IV-b: grondstoffenbeleid

trefwoorden:
 aardgas: zie grondstoffenbeleid;
 bodemschatten: zie grondstoffenbeleid;
 grondstoffenbeleid;
 kolengebruik: zie grondstoffenbeleid;
 LPG: zie grondstoffenbeleid;
 mijnen, heropening van: zie grondstoffenbeleid;
 steenkoolgebruik: zie grondstoffenbeleid.

Sub-groep IV-c: milieubeleid

trefwoorden:
 afvalverwerking: zie milieubeleid;
 bodembescherming: zie milieubeleid;
 geluidshinder: zie milieubeleid;
 landschap;
 Lauwersmeer: zie landschap;
 Markerwaard: zie landschap;
 milieubeleid;
 milieubescherming: zie milieubeleid;
 milieuverontreiniging/vervuiling: zie milieubeleid;
 nationale parken: zie landschap;
 natuurbewoud/bescherming: zie landschap;
 natuurgebieden: zie landschap;
 Oosterschelde: zie landschap;
 recycling: zie milieubeleid;
 reparatie-economie: zie milieubeleid;
 ruilverkaveling: zie landschap;
 Waddengebied: zie landschap.

Groep V: grondpolitiek en landbouwbeleid (incl. tuinbouw, veehouderij en visserij)

Sub-groep V-a: grondpolitiek

trefwoorden:
 erfpacht: zie pacht;
 grondpolitiek;
 grondprijzen: zie grondpolitiek;
 grondspeculatie: zie grondpolitiek;
 onteigening van grond: zie grondpolitiek;
 pacht.

Sub-groep V-b: landbouwbeleid (incl. tuinbouw, veehouderij en visserij)

trefwoorden:
 bio-industrie;
 intensieve veehouderij: zie bio-industrie;
 landbouwbeleid;
 landschap;
 ruilverkaveling: zie landschap;
 tuinbouw: zie landbouwbeleid;
 veehouderij, intensieve: zie bio-industrie;
 veeteelt: zie landbouw;
 visserij;
 voedselproductie;
 voedselvoorzieningen: zie voedselproductie.

Groep VI: inrichting van de staat

trefwoorden:
 actie- en pressiegroepen (zie ook kraakacties);
 ambtenaren;
 buitenparlementaire oppositie: zie actie- en pressiegroepen;
 burgemeester: zie gemeentelijk bestuur;
 Burgemeester en Wethouders: zie gemeentelijk bestuur;
 burgerlijke ongehoorzaamheid: zie actie- en pressiegroepen;
 buurtraden: zie wijk- en dorpsraden;
 Commissaris van de Koningin: zie provinciaal bestuur;
 decentralisatie van bestuur;
 democratisering in de staat (zie ook Staten-Generaal);
 departementale indeling;
 dorpsraden: zie wijk- en dorpsraden;
 Eerste Kamer: zie Staten-Generaal;
 enquête-recht: zie Staten-Generaal;
 Gedeputeerde Staten: zie provinciaal bestuur;
 gemeentelijk bestuur;
 gemeentelijke herindeling: zie decentralisatie van bestuur;
 gemeenteraden: zie gemeentelijk bestuur;
 gewesten;

Grondwet;
 Grondwetswijziging: zie Grondwet;
 inrichting van de staat;
 inspraak: zie democratisering;
 kiesstelsel: zie Staten-Generaal;
 ministerraad, ministers: zie regering;
 monarchie: zie regering;
 ombudsman;
 openbaarheid van bestuur: zie democratisering in de staat;
 overheidspersoneel: zie ambtenaren;
 parlement: zie Staten-Generaal;
 pressiegroepen: zie actie- en pressiegroepen;
 provinciaal bestuur;
 provinciale herindeling: zie decentralisatie van bestuur;
 Provinciale Staten: zie provinciaal bestuur;
 regering (zie ook departementale indeling);
 Staatssecretaris: zie regering;
 Staten-Generaal;
 Tweede Kamer: zie Staten-Generaal;
 waterschappen;
 wijk- en dorpsraden.

Groep VII: onderwijs en wetenschap

trefwoorden:
 basisonderwijs: zie lager onderwijs;
 beroepsonderwijs (zie ook Hoger Beroepsonderwijs);
 buitengewoon onderwijs;
 bijzonder onderwijs: zie openbaar en bijzonder onderwijs;
 collegegeld: zie studiekosten;
 crèche: zie peuterspeelplaatsen;
 democratisering in het onderwijs;
 gratis onderwijs: zie studiekosten;
 herstructurering onderwijs;
 Hoger Beroepsonderwijs;
 Hoger Onderwijs: zie Wetenschappelijk Onderwijs;
 Hogescholen: zie Wetenschappelijk Onderwijs;
 integratie van kleuter- en basisonderwijs: zie herstructurering onderwijs;
 klassegrootte: zie school;
 kleuterleidsters: zie leerkrachten;
 kleuteronderwijs;
 lager onderwijs;
 leerkrachten;
 leerlingenschaalverlaging: zie school;
 leerplan: zie school;
 leerplicht;
 middenschool: zie herstructurering onderwijs;
 numerus fixus;
 zie Wetenschappelijk Onderwijs;
 Hoger Beroepsonderwijs;
 onderwijs aan buitenlandse kinderen;
 onderwijs aan volwassenen;
 onderwijs en wetenschap;

onderwijsgeevenden: zie leerkrachten;
 onderwijsvernieuwing: zie herstructurering onderwijs;
 onderwijsvrijheid: zie openbaar en bijzonder onderwijs;
 onderwijzend personeel: zie leerkrachten;
 openbaar en bijzonder onderwijs;
 open school: zie herstructurering onderwijs;
 Open Universiteit;
 Pedagogische Academie: zie leerkrachten;
 permanente educatie: zie onderwijs aan volwassenen;
 peuterspeelplaatsen;
 samenwerkingsscholen: zie openbaar en bijzonder onderwijs;
 school;
 schoolbegeleidingsdienst: zie school;
 schoolgeld: zie studiekosten;
 studentenstops;
 zie Wetenschappelijk Onderwijs
 Hoger Beroepsonderwijs;
 studiefinanciering: zie studiekosten;
 studiekosten;
 studieloon: zie studiekosten;
 tweede kans-onderwijs: zie onderwijs aan volwassenen;
 twee-fasenstructuur: zie Wetenschappelijk Onderwijs;
 Universiteiten en Hogescholen: zie Wetenschappelijk Onderwijs;
 Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs: zie Voortgezet en Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs;
 Voortgezet en Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs;
 vrijheid van onderwijs: zie openbaar en bijzonder onderwijs;
 wederkerend onderwijs: zie onderwijs aan volwassenen;
 Wetenschappelijk Onderwijs;
 wetenschappelijk onderzoek: zie wetenschapsbeleid;
 wetenschapsbeleid;
 Wet Universitaire Bestuurshervormingen;
 zie democratisering in het onderwijs;
 Wetenschappelijk onderwijs;
 WUB;
 zie democratisering in het onderwijs;
 Wetenschappelijk Onderwijs.

Groep VIII: verkeer en waterstaat (incl. posterijen)

trefwoorden:
 autobezit: zie autoverkeer;
 autoverkeer;
 autovrije zones: zie autoverkeer;
 binnenscheepvaart;
 fietsers en voetgangers;
 gemotoriseerd verkeer: zie autoverkeer;
 goederenvervoer;

koopvaardijvloot: zie zeehavens en zeescheepvaart;
 luchthavens en luchtvaart;
 luchtvaart: zie luchthavens en luchtvaart;
 maximum-snelheid: zie autoverkeer;
 metro: zie openbaar vervoer;
 motorrijtuigenbelasting: zie autoverkeer;
 openbaar vervoer;
 parkeren, parkeervoorzieningen: zie autoverkeer;
 Postbank: zie posterijen;
 posterijen;
 posttarieven: zie posterijen;
 PTT: zie posterijen;
 Rijkswegenfonds: zie autoverkeer;
 spoorwegen: zie openbaar vervoer;
 streekvervoer: zie openbaar vervoer;
 tarieven openbaar vervoer: zie openbaar vervoer;
 taxi's: zie openbaar vervoer;
 telefoon: zie posterijen;
 telegraaf: zie posterijen;
 tramwegen: zie openbaar vervoer;
 treinverkeer: zie openbaar vervoer;
 verkeer en waterstaat (incl. posterijen);
 verkeersveiligheid: zie autoverkeer;
 voetgangers: zie fietsers en voetgangers;
 vrachtprijzen: zie goederenvervoer;
 vrachtvervoer: zie goederenvervoer;
 waterstaat: zie verkeer en waterstaat;
 wegenbouw: zie autoverkeer;
 wegenfonds: zie autoverkeer;
 wegvervoer;
 zie goederenvervoer;
 openbaar vervoer;
 Welschap: zie luchthavens en luchtvaart;
 zeehavens en zeescheepvaart;
 zeescheepvaart: zie zeehavens en zeescheepvaart.

Groep IX: volksgezondheid (geestelijke en lichamelijke volksgezondheid)

trefwoorden:
 abortus;
 alcoholverslaving: zie verdovende middelen;
 Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ): zie gezondheidszorg;
 alimentatie: zie huwelijk;
 anticonceptie;
 apothekers;
 artsen;
 bedrijfsgeneeskundige diensten;
 bevolkingsonderzoek: zie preventie van ziekten;
 bijsluiters geneesmiddelen: zie geneesmiddelen;
 concubinaat: zie huwelijk;
 controlerend geneesheer: zie bedrijfs-geneeskundige diensten;

democratisering in de gezondheidszorg;
 drugs: zie verdovende middelen;
 echtscheiding: zie huwelijk;
 eerste lijnszorg: zie ziekenverzorging;
 euthanasie;
 farmaceutische industrie: zie apothekers;
 geboorteregeling: zie anticonceptie; geneesmiddelen;
 gezin: zie huwelijk;
 gezinsproblemen: zie huwelijk;
 gezondheidsopvoeding: zie preventie van ziekten;
 gezondheidsvoorlichting: zie preventie van ziekten;
 gezondheidsvoorzieningen: zie gezondheidszorg;
 gezondheidszorg;
 hard drugs: zie verdovende middelen;
 hennepproducten: zie verdovende middelen;
 huwelijk;
 kalmeringsmiddelen: zie verdovende middelen;
 kruisverenigingen: zie ziekenverzorging;
 medicijn: zie artsen;
 medicijnen: zie geneesmiddelen;
 medisch tuchtrecht: zie artsen;
 democratisering in de gezondheidszorg;
 onvolledige gezinnen: zie huwelijk;
 opwekkende middelen: zie verdovende middelen;
 patiënten: zie ziekenverzorging;
 pornografie;
 preventie van ziekten;
 psychiatrische instellingen;
 psychiatrische patiënten;
 zie psychiatrische instellingen;
 ziekenverzorging;
 roken: zie verdovende middelen;
 samenlevingsvormen anders dan huwelijk: zie huwelijk;
 slaapmiddelen: zie verdovende middelen;
 socialisering gezondheidszorg: zie gezondheidszorg;
 soft-drugs: zie verdovende middelen;
 sterilisatie: zie anticonceptie;
 stervensbegeleiding: zie euthanasie;
 tabaksverslaving: zie verdovende middelen;
 tandheelkundige verzorging;
 verdovende middelen;
 verpleegtehuizen: zie ziekenverzorging;
 verplegend personeel: zie ziekenverzorging;
 verslaafden: zie verdovende middelen;
 volksgezondheid (geestelijke en lichamelijke gezondheid);
 volksziekten: zie preventie van ziekten;
 voorbehoedsmiddelen: zie anticonceptie;
 Warenwet: zie preventie van ziekten;

wijkverpleging: zie ziekenverzorging;
 ziekenfondsen: zie gezondheidszorg;
 Ziekenfondsraad: zie gezondheidszorg;
 Ziekenfondswet: zie gezondheidszorg;
 ziekenhuizen: zie ziekenverzorging;
 ziekenverzorging;
 ziektekostenverzekering: zie gezondheidszorg;
 zwakzinnigen: zie psychiatrische instellingen;
 zwangerschapsafbreking: zie abortus
 zwangerschapsvoorkoming: zie anticonceptie;

Groep X: volkshuisvesting en ruimtelijke ordening

Sub-groep X-a: volkshuisvesting

trefwoorden:
 belasting en eigen woning;
 bouwvergunningen: zie woningbouw;
 democratisering in volkshuisvesting en ruimtelijke ordening;
 huurbeleid: zie woningbezit;
 huurliberalisatie: zie woningbezit;
 huursubsidie: zie woningbezit;
 huurwaarde: zie belasting en eigen woning;
 hypotheekrente, aftrek van: zie belasting en eigen woning;
 kamerverhuur: zie woningbezit;
 koopwoningen: zie woningbezit;
 kraakacties;
 krakers: zie kraakacties;
 leegstand: zie kraakacties;
 onderhoudskosten woningen: zie belasting en eigen woning;
 tweede woning;
 volkshuisvesting;
 woningbezit;
 woningbouw;
 woningnood: zie woningbouw.

Sub-groep X-b: ruimtelijke ordening

trefwoorden:
 bevolkingsoverloop;
 democratisering in volkshuisvesting en ruimtelijke ordening;
 overloop: zie bevolkingsoverloop;
 renovatie: zie stadsvernieuwing;
 ruimtelijke ordening;
 stadsuitbreiding: zie stadsvernieuwing;
 stadsvernieuwing.

Groep XI: welzijnsbeleid, vrouwenemancipatie en minderheidsgroepen

Sub-groep XI-a: welzijnsbeleid

trefwoorden:
 buurt- en clubhuiswerk: zie buurt- en dorpshuizen;
 buurt- en dorpshuizen;

democratisering in het welzijnsbeleid;
 gezinsverzorging: zie welzijnsbeleid;
 jeugdbeleid: zie jongeren;
 jongeren;
 Kaderwet Specifiek Welzijn: zie welzijnsbeleid;
 maatschappelijke dienstverlening: zie welzijnsbeleid;
 maatschappelijk werk: zie welzijnsbeleid;
 minderjarigen / minderjarigheid: zie jongeren;
 ouderlijke macht: zie jongeren;
 opbouwwerk: zie welzijnsbeleid;
 weduwen, weduwnaars: zie alleenstaanden;
 welzijnsbeleid;
 welzijnsinstellingen: zie welzijnsbeleid;
 welzijnsvoorzieningen: zie welzijnsbeleid.

Sub-groep XI-b: vrouwenemancipatie en minderheidsgroepen

trefwoorden:
 alleenstaanden;
 Antillianen;
 antisemitisme: zie vreemdelingenhaat;
 bejaarden;
 belasting en gehuwde vrouw;
 buitenlandse werknemers;
 discriminatie: zie vreemdelingenhaat;
 feminisme: zie vrouwenemancipatie;
 gastarbeiders: zie buitenlandse werknemers;
 gehandicapten;
 homofilie;
 invaliden: zie gehandicapten;
 man-vrouw, gelijkstelling van: zie vrouwenemancipatie;
 minderheden, etnische en culturele: zie buitenlandse werknemers;
 Molukkers: zie Zuid-Molukkers;
 ongehuwden: zie alleenstaanden;
 racisme: zie vreemdelingenhaat;
 seksuele voorkeur: zie homofilie;
 Surinamers;
 vreemdelingenhaat;
 vrouwenemancipatie;
 woonwagenbeleid;
 Zigeuners: zie woonwagenbeleid;
 Zuid-Molukkers.

Groep XII: wetshandhaving en politiebeleid (Justitie)

Sub-groep XII-a: wetshandhaving

trefwoorden:
 abortus;
 adoptie van kinderen;
 criminaliteit: zie wetshandhaving;
 democratisering in het gevangeniswezen;
 doodstraf: zie wetshandhaving;

drugs: zie verdovende middelen;
euthanasie;
gevangenis: zie wetshandhaving;
gezagshandhaving: zie wetshandhaving;
gijzelingen: zie terrorisme, bestrijding van;
hard drugs: zie verdovende middelen;
hennepprodukten: zie verdovende middelen;
Huis van Bewaring:
zie wetshandhaving;
politiebeleid;
jongeren;
Justitie:
zie wetshandhaving;
politiebeleid;
kapingen: zie terrorisme, bestrijding van;
kinderbescherming: zie jongeren;
kraakacties;
krakers: zie kraakacties;
leegstand: zie kraakacties;
minderjarigen/minderjarigheid: zie jongeren;
ouderlijke macht: zie jongeren;
pornografie;
prostitutie: zie zedelijkheidswetgeving;
rechtshulp: zie wetshandhaving;
rechtspraak: zie wetshandhaving;
reclassering;
soft-drugs: zie verdovende middelen;
stervensbegeleiding: zie euthanasie;
terrorisme, bestrijding van;
verdovende middelen;
verslaafden: zie verdovende middelen;
voogdij: zie jongeren;
vrijheidsstraffen: zie wetshandhaving;
wetshandhaving;
zedelijkheidswetgeving;
zwangerschapsafbreking: zie abortus.

kabinetsformatie 1981.

Sub-groep XII-b: politiebeleid

trefwoorden:
asielrecht: zie vluchtelingen;
christen Turken: zie vluchtelingen;
Justitie:
zie wetshandhaving;
politiebeleid;
persoonsgegevens;
politie-apparaat: zie politiebeleid;
politiebeleid;
privacy, bescherming van: zie persoonsgegevens;
uitwijzing: zie vluchtelingen;
vluchtelingen;
volkstelling: zie persoonsgegevens;

Groep XIII: diversen

trefwoorden:
financiële verantwoording van het verkiezingsprogramma;

2 Trefwoordenregister met verwijzing naar de verkiezingsprogramma's

De cijfers verwijzen naar de genummerde paragrafen van de programma's

aardgas:
zie grondstoffenbeleid

abortus:
CPN 11, 30
D'66 31
EVP 25
GPV 1, 40, 41, 111
IKB 7, 28, 36
PPR 64
PSP 6, 32, 36
PvdA 27, 55
RKPN 2
RPF 12, 21
RVP 21
SGP 1, 34
VVD 47

actie- en pressiegroepen (zie ook kraakacties):
CPN 27
D'66 2
DS'70 22, 29
GPV 8, 9
PPR 1, 4, 5, 31
R'81 25
RPF 1
SGP 6

adoptie van kinderen
D'66 6
DS'70 29
EVP 28
RKPN 2
RPF 10, 12
VVD 10

advertenties:
zie reclame

afvalverwerking:
zie milieubeleid

alcoholverslaving:
zie verdovende middelen

Algemene Bijstandswet (ABW):
zie sociale voorzieningen

Algemene Ouderdomswet (AOW):
zie sociale voorzieningen

Algemene Weduwen- en Wezenwet (AWWW):
zie sociale voorzieningen

Algemene Wet Bijzondere Ziektenkosten (AWBZ):
zie gezondheidszorg

alimentatie:
zie huwelijk

alleenstaanden:
CDA 38, 41, 75
D'66 5, 17
DS'70 16, 26
GPV 35
IKB 22
PPR 29, 49
RKPN 5
RVP 4
SGP 14, 21
VVD 32

alternatieve vormen van energie:
zie energiebeleid

ambtenaren:
CDA 14, 95, 98, 115
CPN 4
D'66 2, 6, 19, 20, 51
DS'70 18, 29
EVP 13

GPV 5, 88, 92, 93, 145
IKB 16, 17
PPR 3, 14, 26, 41
PSP 37, 38
PvdA 11, 12, 32, 37, 38, 52, 55
R'81 5, 7, 9
RPF 47
SGP 22, 23
VVD 2, 6, 13

ANC:
zie Zuidelijk Afrika

anticonceptie:
EVP 25
GPV 39
PPR 64
PSP 31, 32
PvdA 27, 55
RKPN 2
SGP 34

anti-inflatiepolitiek:
zie inflatie

Antillen:
zie Nederlandse Antillen

Antillianen:
CDA 75, 99
DS'70 47
PPR 49, 62

antisemitisme:
zie vreemdelingenhaat

apartheid:
zie Zuidelijk Afrika

apothekers:
CDA 51, 53
CPN 11
PPR 64
PSP 32
PvdA 27

arbeiderszelfbestuur:
zie democratisering in de bedrijven

arbeidsbemiddeling:
zie werkgelegenheid

arbeidsbureau:
zie werkgelegenheid

arbeidsinspectie:
zie werkomstandigheden

arbeidsmarkt:
zie werkgelegenheid

arbeidsongeschiktheid:
zie sociale voorzieningen

arbeidsplaatsenplan:
zie werkgelegenheid

arbeidstijdverkorting:
zie werkgelegenheid

artsen:
CDA 38, 50–53
CPN 11
D'66 31
DS'70 55
EVP 25
GPV 111
PSP 31, 32, 36
PvdA 12, 26, 27, 29, 55
RPF 12, 21
SGP 34
SP 5
VVD 47

asielrecht:
zie vluchtelingen

atoomwapens:
zie nucleaire bewapening/ontwapening

autobezit:
zie autoverkeer

autoverkeer:
CDA 17, 71, 73, 78–80
D'66 14–16
DS'70 10, 11
EVP 29
GPV 32, 65, 66, 143
PPR 32, 33, 40, 41, 45
PSP 12–15, 17, 41, 44
PvdA 8, 14, 18, 53, 55
RKPN 2, 5
RPF 61
SGP 28, 29, 31
SP 8, 9
VVD 36

autovrije zones:
zie autoverkeer

banken:
CDA 17
CPN 1, 8, 15
D'66 48
IKB 18
PPR 17, 29
PSP 2, 11, 39
PvdA 10, 38

basisonderwijs:
zie lager onderwijs

bedrijfsbezetting:
zie stakingsrecht

Bedrijfsfonds voor de Pers:
zie mediabeleid

bedrijfsgeneeskundige diensten:
CDA 16, 52
PPR 64
PSP 32
PvdA 27

bedrijfssluiting:
CPN 1, 26, 30
EVP 15
IKB 33
PSP 1

bedrijvenwerk:
zie vakbeweging
werkomstandigheden

bejaarden:
CDA 23, 24, 34, 50–52, 70, 74, 80, 84
CPN 10, 11
D'66 17, 31, 34
DS'70 52, 53, 55
EVP 14, 18, 26
GPV 37, 39, 63, 126, 128, 141
PPR 46, 49, 55, 69
PSP 2, 15, 33, 34
PvdA 14, 17, 26
R'81 12
RKPN 4
RPF 85, 86
SGP 31, 34
SP 6
VVD 46, 48

belastingdienst:
zie belastingen algemeen

belastingdruk:
zie belastingen algemeen

belastingen algemeen:
CDA 17
CPN 4, 15
D'66 18, 21, 27
DS'70 2, 15, 16, 57
EVP 16
GPV 71, 86, 128, 140, 145
IKB 17

PPR 27
PSP 3, 4
PvdA 12, 52, 53
R'81 2, 4–10, 13, 15
RKPN 4
RPF 48, 49, 55
RVP 1, 4
SGP 21, 25
VVD 12, 18

belasting en eigen woning
CDA 17, 77
CPN 8
D'66 17
DS'70 15, 16, 41, 57
EVP 20
GPV 62
PPR 27, 47
PSP 10, 11
PvdA 12, 13, 19
RPF 64, 65
SGP 21, 30
VVD 32

belasting en gehuwde vrouw:
CDA 17
D'66 5, 20
EVP 16
GPV 38, 145
PPR 27
PSP 9
PvdA 12
R'81 9
VVD 10, 18, 43

belastingontduiking:
zie zwart geld

belastingstelsel:
zie belastingen algemeen

beroepsleger
zie militaire dienstplicht

beroepsonderwijs (zie ook Hoger Beroepsonderwijs):
CDA 21, 59, 60, 66
CPN 9
D'66 24, 29
DS'70 35
GPV 77, 80, 101
PSP 29, 30
PvdA 24
RPF 74
SGP 11
VVD 16, 27, 39, 45

besloten vennootschap:
CDA 13, 94
DS'70 23
EVP 28
PSP 2
PvdA 3
SGP 6

Bestek '81:

zie collectieve uitgaven

bevolkingsonderzoek:

zie preventie van ziekten

bevolkingsoverloop:

CDA 71-73

D'66 16

PPR 37

PvdA 13

bewapening:

zie veiligheidsbeleid

bezuiniging overheidsuitgaven:

zie collectieve uitgaven

bibliotheekbeleid:

CPN 10

D'66 9, 10

PPR 66, 69

PSP 46

SP 9

binnenscheepvaart:

CDA 78, 80

D'66 16

DS'70 12

PPR 42

RPF 62

SGP 31

VVD 36

bio-industrie:

D'66 27

DS'70 8

EVP 19, 24

PPR 18, 21, 75

PSP 39, 40

PvdA 6

bodembescherming:

zie milieubeleid

bodemschatten:

zie grondstoffenbeleid

bouwvergunningen:

zie woningbouw

brede maatschappelijke discussie:

zie kernenergie

buitengewoon onderwijs:

CDA 58

D'66 29, 35

DS'70 34

PPR 66

PSP 30

PvdA 24

SGP 10

VVD 38, 45

buitenlands beleid:

CDA 2-6, 8, 13, 17-19, 22, 43,
46, 69, 70, 73, 74, 78, 80, 96,

102-110, 114

CPN 4, 15-22, 28

D'66 7, 9, 11, 15, 27, 28, 36-50

DS'70 5, 8, 12, 29, 43-45,

47-49, 64-69, 70-73

EVP 1-6, 19, 24, 28, 30

GPV 1, 5, 6, 19-26, 33, 49, 79,

80, 125, 132, 133, 135-137

IKB 6, 20, 21

PPR 15, 17, 26, 49, 61, 62,

70-74, 76-80

PSP 1, 2, 17-20, 23-26, 36, 38,
39

PvdA 1-3, 23, 25, 26, 38-44

R'81 19, 20, 22-24

RKPN 1, 6

RPF 24-35, 37, 38, 40, 55, 56, 77

RVP 9, 13

SGP 6, 14, 26, 35-40

SP 2, 3

VVD 7, 8, 11, 17, 23, 25, 28-30,
34, 51-58

buitenlandse werknemers:

CDA 14, 24, 37, 41, 45, 71, 75,
77, 97, 99-101

CPN 10, 11, 31

D'66 6, 7, 17

DS'70 25, 46, 47, 51

EVP 28

GPV 4, 16, 131

IKB 15, 31, 34

PPR 1, 3, 20, 47, 49, 50, 63

PSP 1, 2, 12, 32-34, 36, 38

PvdA 11, 21, 22, 28, 29, 36, 55

R'81 26

RKPN 4

RPF 6

RVP 17

SGP 14, 23, 30

VVD 5, 8, 33, 42, 50

buitenparlementaire oppositie:

zie actie- en pressiegroepen (zie ook
kraakacties)

burgemeester:

zie gemeentelijk bestuur

Burgemeester en Wethouders:

zie gemeentelijk bestuur

burgerlijke ongehoorzaamheid:

zie actie- en pressiegroepen (zie ook
kraakacties)

buurt- en clubhuiswerk:

zie buurt- en dorpshuizen

buurt- en dorpshuizen

CPN 10

PPR 66, 69

PSP 33, 34, 43

PvdA 26

bijbscholing arbeid:

zie omscholing arbeid

bijsluiter geneesmiddelen:

zie geneesmiddelen

Bijstandswet (ABW):

zie sociale voorzieningen

bijstandtrekkers:

zie sociale voorzieningen

bijzonder onderwijs

zie openbaar en bijzonder onderwijs

campings:

zie recreatie

chips:

zie technologische vernieuwingen

christen Turken:

zie vluchtelingen

collectieve uitgaven:

CDA 7, 9, 12, 17, 111, 114, 115

CPN 2, 4, 6

D'66 19, 51

DS'70 13-15

GPV 71, 84, 139, 140, 144

PPR 23

PSP 1, 3

PvdA 46-49, 51, 52, 54

R'81 3

RKPN 4

RPF 45, 47

RVP 1

SGP 15-17, 19

VVD 2, 12, 13, 17

collegegeld:

zie studiekosten

Commissaris van de Koningin:

zie provinciaal bestuur

concentratielanden:

zie ontwikkelingssamenwerking

concubinaat:

zie huwelijk

consumentenbeleid:

CDA 19, 104

D'66 2, 6, 15, 18, 26, 28

DS'70 58, 59

EVP 17

GPV 69

PPR 28-30

PSP 2

PvdA 9

RPF 58

VVD 26

consumentenbonden:

zie consumentenbeleid

consumentenvoorlichting:

zie consumentenbeleid

controleerend geneesheer:

zie bedrijfsgeneeskundige diensten

crèche:

zie peuterspeelplaatsen

criminaliteit

zie wetshandhaving

cultuurbeleid:

CDA 24, 45–47

CPN 10, 29

D'66 9–11, 16

DS'70 60, 61

EVP 27

GPV 122

PPR 66, 67, 69

PSP 45–47

PvdA 18, 21, 22, 55

RKPN 2

RPF 78, 79, 82, 83

SGP 8, 12, 13, 19

SP 9

VVD 50

dagbladen:

zie mediabeleid

decentralisatie van bestuur:

CDA 98

D'66 4

DS'70 25

EVP 7

GPV 27–29

PPR 1–3, 16

PSP 38

PvdA 32, 33, 55

RVP 25

SGP 4

VVD 9

deelarheid:

zie werkgelegenheid

defensiebeleid:

CDA 107, 109, 110

CPN 16, 20

D'66 46

DS'70 72, 73

EVP 6

GPV 5, 20, 24, 25

IKB 16, 17, 21, 37

PPR 1, 70, 72

PSP 18, 19

PvdA 15, 38, 43, 55

RKPN 6

RPF 35, 36, 38–44

SGP 36, 38, 40

VVD 57, 58

democratisering in de bedrijven:

CDA 7, 11–13

D'66 1, 2, 23

DS'70 23

EVP 15

GPV 92

IKB 37

PPR 14–17, 20

PSP 2

PvdA 3, 38

RPF 53

SGP 23

*democratisering in de gezondheids-
zorg:*

CDA 49, 50, 54, 84

CPN 11

D'66 31

DS'70 55

EVP 25

IKB 37

PPR 1, 64

PSP 31, 32

PvdA 27

SGP 34

VVD 6, 47

democratisering in de krijgsmacht:

CDA 110

D'66 46

DS'70 73

IKB 21, 37

PPR 1, 72

PSP 19

PvdA 38, 43

RPF 42

SGP 38

*democratisering in de staat (zie ook
Staten-Generaal):*

CDA 82, 98

CPN 26–28

D'66 1, 3, 4

DS'70 21, 22, 24

EVP 7

GPV 8

IKB 17, 25–30

PPR 1–5, 14

PSP 35, 37

PvdA 31, 32

SGP 3, 4

VVD 6, 8, 9, 21

*democratisering in het gevangeniswe-
zen:*

CDA 87

DS'70 29

PPR 9

PSP 36

democratisering in het onderwijs:

CDA 66, 67

CPN 9

D'66 29

DS'70 36

EVP 7

GPV 95, 96, 105

IKB 28, 37

PPR 1, 21, 66

PSP 28–30

PvdA 24

RKPN 3

RPF 71

SGP 9, 12

VVD 6, 37, 38

democratisering in het welzijnsbeleid:

CDA 27–29

D'66 30

EVP 26

GPV 119

PPR 69

PSP 33, 34

PvdA 26

RPF 78

VVD 6, 41

*democratisering in volkshuisvesting en
ruimtelijke ordening:*

CDA 71, 72, 76, 77

D'66 1, 2, 16, 17

EVP 20, 21, 27

IKB 22

PPR 47

PSP 10–13

PvdA 16, 20

RPF 63, 66

VVD 30

departementale indeling:

D'66 4, 15

DS'70 25

EVP 24

PvdA 32, 37

VVD 9

Derde Wereld:

zie ontwikkelingssamenwerking

dienstplicht:

zie militaire dienstplicht

discriminatie

zie vreemdelingenhaat

doodstraf

zie wetshandhaving

dorpsraden

zie wijk- en dorpsraden

drugs:

zie verdovende middelen

echtscheiding:

zie huwelijk

economisch beleid

CDA 7, 11–15, 17–20, 22, 39, 55,
56, 70, 72–74, 77, 85, 104, 112,
114

CPN 1, 4, 5, 11, 12, 14, 15, 22,
24, 26, 30

D'66 2, 4, 6, 9, 10, 15, 18, 19,
22, 23, 25–28

DS'70 1–6, 14, 16, 18, 31, 42, 58, 59, 68
 EVP 3, 12–19, 27, 30
 GPV 26, 56, 59, 69, 75–78, 88, 139, 141, 145, 146
 IKB 11, 16, 18, 20, 24, 33
 PPR 14, 15, 17–19, 21, 22, 24, 27–30, 33, 40, 45, 64, 68, 71
 PSP 1, 2, 4, 11–13, 17, 18, 20, 25, 26, 40, 42, 46, 51
 PvdA 1–4, 6, 7, 9–13, 15, 18, 23, 25, 40, 41, 44–52, 55
 R'81 1, 3, 5, 15, 25
 RKPN 4
 RPF 45, 47, 50, 51, 54, 58, 63, 80
 RVP 23
 SGP 13, 15, 17, 18, 22, 24, 25
 SP 1, 6, 9
 VVD 2, 3, 12, 15, 17–20, 24–33, 36, 49

economische macht:

zie herstructurering Nederlandse economie

economisch structuurplan:

zie herstructurering Nederlandse economie

Eerste Kamer:

zie Staten-Generaal

eerste lijnszorg

zie ziekenverzorging

elektriciteitscentrales:

zie energiebeleid

energiebeleid (zie ook kernenergie):

CDA 3, 7, 8, 11, 12, 14, 18, 22, 70, 71, 73, 74, 76, 79, 80, 103, 104, 113
 CPN 12, 16, 17, 23, 24, 26, 27
 D'66 12, 14–16, 18, 19, 23, 26–28, 37, 46, 47, 50
 DS'70 5, 8, 10, 43–45, 59
 EVP 12, 17, 23
 GPV 26, 52–55, 75, 79, 83, 86, 141, 143, 145
 IKB 19, 20, 28
 PPR 17–19, 30–32, 41, 75
 PSP 15, 19, 41, 42
 PvdA 1, 3, 4, 6, 8, 9, 14, 15, 41, 43, 46, 47, 49–51, 55
 R'81 21
 RKPN 5
 RPF 57–59, 61
 SGP 18, 27
 SP 1, 7
 VVD 2, 12, 23, 28, 34

enquête-recht:

zie Staten-Generaal

erfpacht:

zie pacht

Europese Commissie:

zie Europese samenwerking

Europese Ministerraad:

zie Europese samenwerking

Europees Parlement:

zie Europese samenwerking

Europese Gemeenschap:

zie Europese samenwerking

Europese samenwerking:

CDA 2–4, 13, 17–19, 22, 43, 46, 69, 70, 73, 74, 78, 80, 102–104, 114
 CPN 15
 D'66 9, 11, 15, 27, 28, 47
 DS'70 5, 8, 12, 43–45, 64, 65, 67, 69
 EVP 1–3, 19, 28
 GPV 26, 49, 79, 80
 IKB 21
 PPR 15, 18, 33, 70, 75
 PSP 25, 26, 38, 39
 PvdA 6, 12, 42, 44
 R'81 22
 RKPN 6
 RPF 26, 27, 32, 55, 56, 77
 RVP 9
 SGP 37
 VVD 8, 25, 28–30, 34, 51–56

euthanasie:

CDA 91
 D'66 31
 GPV 1, 41, 111
 PPR 64
 PSP 32, 36
 PvdA 27
 RKPN 2
 RPF 12, 21
 SGP 34
 VVD 47

farmaceutische industrie:

zie apothekers

feminisme:

zie vrouwenemancipatie

fietzers en voetgangers:

CDA 44, 73, 79, 80
 D'66 16
 DS'70 11
 EVP 29
 GPV 65, 68
 PPR 40, 41
 PSP 14, 15
 PvdA 13, 14
 SGP 31

financieel-beleid:

CDA 7–10, 12, 13, 17, 77, 94, 103, 111, 114, 115
 CPN 1, 2, 4, 6, 8, 14, 15
 D'66 5, 17–22, 27, 48, 51
 DS'70 1, 2, 5, 13–16, 18, 23, 41, 57
 EVP 16, 20, 28
 GPV 38, 62, 69, 71, 84, 86, 87, 90, 91, 128, 139, 140, 144–146
 IKB 17, 18
 PPR 17, 23, 26, 27, 29, 30, 47
 PSP 1–4, 9–11, 39
 PvdA 3, 7, 10, 12, 13, 19, 38, 46–49, 51–54
 R'81 2–10, 13, 15
 RKPN 4
 RPF 45, 47–49, 55, 64, 65
 RVP 1, 3, 4
 SGP 1, 6, 15–17, 19, 21, 24, 25, 30
 VVD 2, 10, 12, 13, 17, 18, 32, 43

financiële verantwoording van het verkiezingsprogramma:

CDA 111–116
 D'66 51
 PvdA 45–56
 VVD 60–62

fiscaal beleid:

zie belastingen algemeen

fondspatiënten

zie gezondheidszorg

gastarbeiders:

zie buitenlandse werknemers

geboorteregeling:

zie anticonceptie

Gedeputeerde Staten:

zie provinciaal bestuur

geestelijke verzorging in het leger:

zie militaire dienstplicht

gehandicapten:

CDA 24, 35, 44, 54, 73, 77, 80
 D'66 2, 17, 29, 35
 DS'70 11, 19, 51, 57
 EVP 9, 12, 20, 26
 GPV 37, 63, 129
 PPR 49, 58, 66, 69
 PSP 11, 15, 33, 44
 PvdA 14, 17, 24, 26, 27, 30
 RPF 72, 87
 SGP 14, 31
 SP 8, 9
 VVD 3, 14, 15, 32, 38, 45, 48

geldontwaarding:

zie inflatie

geluidshinder:
zie milieubeleid

gemeenschapsvoorzieningen:
zie collectieve uitgaven

gemeentelijk bestuur:
CDA 13, 42, 58, 74, 76, 77, 98
D'66 4, 8, 11, 16, 17, 35
DS'70 25, 57
EVP 7, 15, 20, 21, 26
GPV 30–32, 58, 123
IKB 26
PPR 2, 3, 7, 13, 35, 45–47
PSP 36–38
PvdA 7, 17, 19, 24, 26, 33, 34,
36, 55
RKPN 1
RVP 8
SGP 3, 4
VVD 8, 9

gemeentelijke herindeling:
zie decentralisatie van bestuur

gemeenteraden:
zie gemeentelijk bestuur

gemotoriseerd verkeer:
zie autoverkeer

geneesmiddelen:
CDA 48, 50, 53
CPN 11
D'66 34
EVP 17
PPR 64
PSP 31, 32
PvdA 23, 27, 55
SP 5

gevangenis:
zie wetshandhaving
democratisering in het gevangenis-
wezen

gewesten:
CDA 72
DS'70 25
EVP 7

gewetensbezwaren:
zie militaire dienstplicht

gezagshandhaving:
zie wetshandhaving

gezin:
zie huwelijk

gezinsinkomen:
zie loon- en inkomensbeleid

gezinsproblemen:
zie huwelijk

gezinsverzorging:
zie welzijnsbeleid

gezondheidsopvoeding:
zie preventie van ziekten

gezondheidsvoorlichting:
zie preventie van ziekten

gezondheidsvoorzieningen:
zie gezondheidszorg

gezondheidszorg:
CDA 48–54
CPN 11
D'66 15, 22, 30, 34
DS'70 54, 55
EVP 24, 25
GPV 85, 111, 145
IKB 7
PPR 48, 64
PSP 31, 32
PvdA 9, 12, 27, 28
RKPN 2
RPF 21
SGP 29, 34
SP 5
VVD 14, 47

goederenvervoer:
CDA 78, 80
D'66 16
EVP 29
GPV 67
PPR 42
PSP 13, 15
PvdA 14
SGP 31
VVD 2, 36

gratis onderwijs:
zie studiekosten

grondpolitiek:
CDA 22, 73
D'66 16
DS'70 41
EVP 19, 22
GPV 64
IKB 22
PPR 18, 34, 36, 47
PSP 10–13, 39, 40
PvdA 6, 13, 55
RKPN 5
RPF 55, 66
SGP 26
SP 6
VVD 28, 31

grondprijzen:
zie grondpolitiek

grondspectatie:
zie grondpolitiek

grondstoffenbeleid:
CDA 7, 8, 11, 18, 70, 78, 103,
113

CPN 14, 24, 25
D'66 14, 15, 23, 46, 50
DS'70 3, 5, 44, 45
EVP 16, 23, 24
GPV 47, 51, 54, 55, 75, 84, 134
IKB 19, 20
PPR 16, 17, 30–32, 75
PSP 2, 16, 17, 20, 41, 42
PvdA 1, 8, 9, 15, 41, 46–51
R'81 21
RKPN 5
SGP 15, 17, 18, 27
SP 1, 7
VVD 23

Grondwet:

GPV 2, 3
PPR 1, 3
PSP 49
RPF 1
SGP 3

Grondwetswijziging:
zie Grondwet

gijzelingen:
zie terrorisme, bestrijding van

hard drugs:
zie verdovende middelen

henneproducten:
zie verdovende middelen

*herstructurering Nederlandse econo-
mie:*

CDA 11
CPN 12
D'66 18, 23, 28
GPV 141
IKB 18, 24
PPR 14, 15, 17
PSP 1
R'81 1
RPF 45, 47
SGP 17

herstructurering onderwijs:

CDA 31, 55, 58–60
CPN 9, 26
D'66 29
DS'70 33–35
EVP 9–10
GPV 97–101
PPR 66
PSP 29, 30
PvdA 24, 55
RPF 70, 72, 74, 81
SGP 9–11
VVD 37, 39, 40

Hoger Beroepsonderwijs:

CDA 66
CPN 9
D'66 29
DS'70 35–37
GPV 102, 103, 107, 108
PPR 66
PSP 29, 30
PvdA 24
VVD 40

Hoger Onderwijs:

zie Wetenschappelijk Onderwijs

Hogescholen:

zie Wetenschappelijk Onderwijs

homofilie:

CPN 26, 28
EVP 28
GPV 63
PPR 50, 54, 66, 73
PSP 8, 9, 23, 24, 30, 35, 36
PvdA 21, 28, 29, 32, 35, 36, 42
RPF 13, 19
SGP 6

Huis van Bewaring:

zie wetshandhaving

huuradviescommissie:

zie woningbezit

huurbeleid:

zie woningbezit

huurliberalisatie:

zie woningbezit

huursubsidie:

zie woningbezit

huurwaarde:

zie belasting en eigen woning

huwelijk:

CDA 38, 75, 83, 93
D'66 6, 17, 20
DS'70 16, 27
EVP 16, 28
GPV 34–36, 38, 63
PPR 26, 47, 50, 54
PSP 5–7, 9, 35, 36
PvdA 35, 37
RKPN 2
RPF 7, 8, 10, 11, 19, 63, 65, 70
SGP 6, 14, 30
VVD 10, 32

hypotheekrente, aftrek van:

zie belasting en eigen woning

Indonesië:

CPN 22
GPV 133
PSP 23, 26
RPF 31, 34

inflatie:

CDA 8, 12, 103
CPN 14
D'66 19
DS'70 1, 2, 18
GPV 87, 90
PPR 23, 29, 30
R'81 3, 4
RPF 45, 48
SGP 16, 24
VVD 12, 32

inflatiecorrectie:

CDA 17
D'66 21
DS'70 16
GPV 86

inkomensbeleid:

zie loon- en inkomensbeleid

inkomensnivellering:

zie loon- en inkomensbeleid

inkomstenbelasting:

zie loon- en inkomstenbelasting

innovatie:

zie technologische vernieuwingen

inrichting van de staat:

CDA 13, 14, 42, 58, 67, 72, 74,
76, 77, 82, 95, 98, 115
CPN 4, 26–28
D'66 1–4, 6, 8, 11, 15–17, 19,
20, 25, 35, 51
DS'70 14, 18, 21, 22, 24, 25, 29,
43, 57
EVP 7, 13, 15, 20, 21, 24, 26
GPV 2, 3, 5, 8–10, 27–32, 58, 88,
92, 93, 123, 145
IKB 16, 17, 25–30
PPR 1–5, 7, 13, 14, 16, 17, 26,
31, 35, 41, 45–47
PSP 17, 35–38, 40, 49
PvdA 4, 7, 11, 12, 15, 17, 19, 24,
26, 31–34, 36–38, 44, 52, 55
R'81 5, 7, 9, 25
RKPN 1
RPF 1, 47
RVP 6, 8, 15, 25
SGP 3, 4, 6, 22, 23, 32, 33
VVD 2, 6, 8–10, 13, 21

inspraak:

zie democratisering

integratie van kleuter- en basisonderwijs:

zie herstructurering onderwijs

intensieve veehouderij:

zie bio-industrie

Internationaal Monetair Fonds (IMF):

zie internationale monetaire samenwerking

internationale economische samenwerking:

CDA 2, 3, 8
CPN 22
D'66 50
EVP 2
PPR 71
PvdA 1, 2, 39, 41
RPF 34
SGP 35, 37

internationale monetaire samenwerking:

CDA 3, 8
D'66 48, 50
DS'70 68, 69
PPR 71
PSP 26
PvdA 41

invaliden:

zie gehandicapten

investeringsaftrek:

zie investeringsbeleid

investeringsbeleid:

CDA 7, 12, 13, 17, 22, 112, 114
CPN 4, 15
D'66 19
DS'70 5, 16
EVP 14
GPV 139, 146
IKB 11, 18
PPR 14, 17–19, 30, 33
PSP 2
PvdA 1–3, 6, 7, 10, 12, 45–51, 55
R'81 15
RPF 50, 51
SGP 17, 18
SP 1
VVD 2, 12, 17, 19, 24

Israël:

zie Midden-Oosten

jeugdbeleid:

zie jongeren

jeugdwerkloosheid:

zie werkloosheid

jongeren:

CDA 14, 23, 25, 36, 52, 54, 74,
75, 77, 80, 83, 99
CPN 5, 8, 10, 13
D'66 6, 17, 18, 24, 33
DS'70 26, 27, 29, 51
EVP 1, 14, 15, 20, 25, 26, 28
GPV 42, 43, 63, 117, 123, 128
IKB 3, 15, 16, 22, 31, 34
PPR 20, 46, 47, 49, 53, 64
PSP 10, 30, 34–36
PvdA 5, 6, 11, 14, 17, 26, 55
R'81 16
RKPN 2

RPF 9, 11, 12, 22, 70, 78, 85
SGP 1, 6, 7
SP 1, 9
VVD 10, 16, 44

Justitie:
zie politiebeleid
wetshandhaving

kabeltelevisie:
zie mediabeleid

kabinetsformatie 1981:
CPN 32
EVP 30
IKB 35, 36
VVD 59

Kaderwet Specifiek Welzijn:
zie welzijnsbeleid

Kalkar:
zie kernenergie

kalmeringsmiddelen:
zie verdovende middelen

kamerverhuur:
zie woningbezit

kamperen
zie recreatie

kapingen:
zie terrorisme, bestrijding van

kapitaalvlucht:
CPN 4, 15
DS'70 2
EVP 16
IKB 18, 24
PSP 2
PvdA 10
R'81 5
SP 6

kernenergie:
CDA 18, 73
CPN 16, 17, 23, 24, 26, 27
D'66 14, 37, 47
DS'70 43, 45
EVP 23
GPV 54
IKB 19, 20, 28
PPR 32, 75
PSP 19, 41, 42
PvdA 8, 15, 41, 43, 55
R'81 21
RKPN 5
RPF 57, 59
SGP 27
SP 7
VVD 2, 23

kernwapens:
zie nucleaire bewapening/ontwapening

kiesstelsel:
zie Staten-Generaal

kinderbescherming:
zie jongeren

kinderbijslag:
zie sociale voorzieningen

klassegrootte:
zie school

klein- en middenbedrijf:
zie zelfstandigen

kleine zelfstandigen:
zie zelfstandigen

kleuterleidsters:
zie leerkrachten

kleuteronderwijs:
CDA 55, 58, 68
D'66 29
DS'70 34
EVP 9
GPV 100
PSP 30, 48
PvdA 24, 55

kolengebruik:
zie grondstoffenbeleid

koopkracht:
zie loon- en inkomensbeleid

koopvaardijvloot:
zie zeehavens en zeescheepvaart

koopwoningen:
zie woningbezit

kraakacties:
CPN 8, 26
D'66 17
DS'70 56, 57
EVP 20, 21
GPV 1, 13, 61, 117
IKB 17, 28
PPR 47
PSP 11, 35, 36
R'81 17
RKPN 1
RPF 1, 14, 63, 65
SGP 1

krakers:
zie kraakacties

kruisraketten:
zie nucleaire bewapening/ontwapening

kruisverenigingen:
zie ziekenverzorging

krijgsmacht:
zie defensiebeleid
militaire dienstplicht

kunstbeleid:
zie cultuurbeleid

kweekreactor:
zie kernenergie

lager onderwijs:
CDA 50, 55, 57–59, 68, 80
D'66 5, 29
DS'70 34
EVP 9
GPV 100
PPR 66
PSP 29, 30, 48
PvdA 24, 55
SGP 10
VVD 38, 39

landbouwbeleid:
CDA 3, 22, 24, 43, 44, 72, 73, 80
CPN 24, 25
D'66 15, 16, 18, 27, 46, 47, 50
DS'70 7–9, 11, 41–43, 63, 67, 73
EVP 14, 19, 22, 24
GPV 26, 45, 46, 51, 56, 64, 68, 75, 78–83, 143
IKB 3, 10
PPR 18, 21, 32–34, 37–41, 46, 71, 75
PSP 12, 13, 16, 17, 39, 40
PvdA 6, 13, 15, 41, 48, 55
RKPN 4
RPF 55, 56, 61, 66, 67, 69
RVP 7
SGP 26, 32
SP 4
VVD 2, 28–31, 35

landschap:
CDA 22, 24, 43, 44, 72, 73, 80
CPN 25
D'66 15, 27, 46
DS'70 7, 8, 11, 41, 43, 63, 67
EVP 22, 24
GPV 45, 46, 51, 56, 64, 68, 75, 81, 82
PPR 18, 32–34, 37, 39–41, 46, 71
PSP 12, 13, 16, 17, 40
PvdA 6, 13, 15
RPF 61, 66, 67, 69
RVP 7
SGP 26
SP 4
VVD 28, 30, 35

Lauwersmeer:
zie landschap

leegstand:
zie kraakacties

leerkrachten:
CDA 38, 55, 57, 58, 64–66
CPN 9
D'66 5, 9, 29
DS'70 32–35
EVP 9
GPV 39, 99
PPR 66
PSP 29, 30
PvdA 24, 28, 29
RKPN 3
RPF 74, 75
SGP 12
SP 9
VVD 37, 39

leerlingenschaalverlaging:
zie school

leerplan:
zie school

leerplicht:
D'66 29
DS'70 35, 37
EVP 8
GPV 100
PPR 66
PSP 30
RPF 72, 73
RVP 19
SGP 11
VVD 39, 44

Lomé, verdrag van:
zie ontwikkelingssamenwerking

loon- en inkomensbeleid:
CDA 7, 9, 11–15, 20, 22, 98, 111, 112, 114, 115
CPN 1–6, 11, 12, 15, 26
D'66 11, 18–22, 27, 51
DS'70 1–3, 13, 14, 16–18, 27
EVP 12–14
GPV 78, 87–89, 144–146
IKB 1, 2, 5, 13, 16–18, 20, 24, 28, 34
PPR 17–19, 23–27, 30
PSP 1–3, 7, 39, 40, 46
PvdA 1, 4, 6, 12, 46, 48–50, 52–54
R'81 3, 5, 8, 11, 13–15
RKPN 4
RPF 45–48, 50, 59
RVP 20
SGP 15–17, 21, 22, 25
SP 1
VVD 2, 12, 13, 16–18, 28

loon- en inkomstenbelasting:
CDA 17
D'66 21, 22
DS'70 15, 16
GPV 69, 86
PPR 26, 27
PSP 3, 4
PvdA 12
RPF 65
RVP 3, 4
SGP 21
VVD 2, 18

loonmatiging:
zie loon- en inkomensbeleid

loonsverhogingen:
zie loon- en inkomensbeleid

LPG:
zie grondstoffenbeleid

luchthavens en luchtvaart:
CDA 78, 80
CPN 25
D'66 15, 25, 50
DS'70 12
EVP 24
PPR 32, 33, 43
PSP 15, 17
PvdA 15
VVD 36

luchtvaart:
zie luchthavens en luchtvaart

maatschappelijke dienstverlening:
zie welzijnsbeleid

maatschappelijk werk:
zie welzijnsbeleid

man-vrouw, gelijkstelling van:
zie vrouwenemancipatie

Markerwaard:
zie landschap

maximum-inkomen:
zie loon- en inkomensbeleid

maximum-snelheid:
zie autoverkeer

mediabeleid:
CDA 19, 39, 85
D'66 1, 5, 7, 10, 11
DS'70 30, 31, 59
EVP 17, 27
GPV 69, 124
IKB 16, 25
PPR 1, 29, 40, 64, 68
PSP 17, 50, 51
PvdA 9, 23, 55
R'81 25
RKPN 2

RPF 78, 80, 81
RVP 11, 22
SGP 13
SP 9
VVD 21, 26, 37, 49

medici:
zie artsen

medicijnen:
zie geneesmiddelen

medisch tuchtrecht:
zie artsen

mensenrechten:
zie rechten van de mens

metro:
zie openbaar vervoer

midden- en kleinbedrijf:
zie zelfstandigen

Midden-Oosten:
CDA 2, 5
CPN 18, 20
D'66 49
DS'70 45, 67
EVP 5
GPV 136
IKB 20
PPR 76, 78
PSP 18, 26
PvdA 40
RPF 24, 32
SGP 35, 37
VVD 53

middenschool:
zie herstructurering onderwijs

middenstand:
zie zelfstandigen

milieubeleid:
CDA 3, 11–14, 18, 22, 24, 43, 44, 50, 54, 70, 72–74, 76–80, 86, 103, 104
CPN 11, 12, 24, 25
D'66 12, 14–16, 18, 23, 26–28, 46, 47
DS'70 7, 8, 10, 11, 41–43, 59, 63, 67
EVP 12, 14, 17, 22–24, 29
GPV 26, 44–51, 54, 64, 68, 75, 81, 82, 141
IKB 19, 20
PPR 16–19, 30–34, 37, 39–41, 46, 65, 71, 75
PSP 12, 13, 16, 17, 40–42
PvdA 1, 6, 8, 9, 13, 15, 35, 41, 47, 50, 51, 55
RKPN 4, 5
RPF 57, 58, 61, 66, 67, 69
RVP 7, 16

SGP 18, 26, 28, 29, 33
SP 1, 4, 8, 9
VVD 1, 4, 23, 28–30, 34–36

milieubescherming:
zie milieubeleid

milieuverontreiniging/vervuiling:
zie milieubeleid

militaire dienstplicht:

CDA 110
D'66 46
DS'70 73
EVP 6
GPV 5, 25
PPR 72
PSP 18, 19
PvdA 43
RKPN 6
RPF 41–43
SGP 38
VVD 58

minderheden, etnische en culturele:
zie buitenlandse werknemers

minderjarigen/minderjarigheid:
zie jongeren

minimum-inkomen:
zie minimumloon

minimumloners:
zie minimumloon

minimumloon:
CDA 12, 15, 16, 114
CPN 1, 3–5
D'66 19, 30, 51
DS'70 53
EVP 12, 13
GPV 139, 144, 146
IKB 16, 17
PPR 23, 24, 26
PvdA 1, 12, 52, 54
R'81 8, 13, 16
RPF 50
SGP 15–17, 19, 20, 22
SP 1
VVD 14

ministerraad, ministers:
zie regering

Molukkers:
zie Zuid-Molukkers

monarchie:
zie regering

monumenten:
zie cultuurbeleid

motorrijtuigenbelasting:
zie autoverkeer

multinationals:
CDA 13
CPN 4, 22
D'66 28
DS'70 5, 68
EVP 3
PPR 15, 17, 71
PSP 1, 2, 18, 20, 25, 26
PvdA 3, 40, 41, 44

museumbeleid:

CDA 47
PSP 46
PvdA 22, 55
VVD 50

mijnen, heropening van:
zie grondstoffenbeleid

Namibië:
zie Zuidelijk Afrika

Nationale Commissie Ontwikkelingssamenwerking:
zie ontwikkelingssamenwerking

nationale parken:
zie landschap

natuurbehoud/bescherming:
zie landschap

natuurgebieden:
zie landschap

NAVO:
CDA 106–110
CPN 20
D'66 39–46
DS'70 64, 66, 72, 73
EVP 1, 6
GPV 5, 21–24
IKB 6, 21
PPR 72
PSP 18, 19
PvdA 43
R'81 19, 20
RKPN 6
RPF 25, 26, 35, 37, 38
SGP 36–38
SP 3
VVD 7, 51, 52, 57, 58

Nederlandse Antillen:
CDA 2, 6

DS'70 70, 71, 73
GPV 33
PPR 62, 76
PvdA 41
RKPN 1
RPF 30, 34, 40
RVP 13
SGP 40
VVD 11

Nehem:
zie regionale ontwikkeling

neutronenbom:
zie nucleaire bewapening/ontwapening

Nieuw-Guinea:
zie Papoea's

non-proliferatie:
zie nucleaire bewapening/ontwapening

noodlijdende bedrijven:

CDA 13
CPN 12
D'66 23
IKB 18
PSP 2
PvdA 55
RPF 50
SGP 15, 18

Noord-Atlantische Verdragsorganisatie:
zie NAVO

Noord-Zuid relatie:
zie ontwikkelingssamenwerking

nucleaire bewapening/ontwapening:

CDA 106–109
CPN 1, 16–21
D'66 14, 37, 40, 41, 43–45
DS'70 66, 72
EVP 6
GPV 21–23
IKB 20, 21, 28
PPR 32, 72, 75
PSP 18, 19, 41
PvdA 43
R'81 20
RPF 26, 35, 38, 39, 44
SGP 37
SP 2, 3, 9
VVD 7, 23, 57

numerus fixus:
zie Hoger Beroepsonderwijs
Wetenschappelijk Onderwijs

ombudsman:
PPR 4
PvdA 32, 55
VVD 8

omroep:
zie mediabeleid

omscholing arbeid:

CDA 14
D'66 5, 24
DS'70 20
GPV 80, 142
PPR 20
PSP 6

PvdA 11, 55
RPF 52
VVD 2, 15, 16

onderhoudskosten woningen:
zie belasting en eigen woning

ondernemingsraad (zie ook democratisering in de bedrijven):

CDA 12, 13, 15, 29
EVP 14, 15
GPV 92
IKB 37
PPR 14, 21, 22, 24
PSP 2
PvdA 11, 38
RPF 53
SGP 23
VVD 15

onderwijs aan buitenlandse kinderen:

CDA 55, 57
CPN 9
D'66 29
DS'70 34, 35, 47
EVP 8
GPV 98
PPR 50, 66
PSP 29, 30
PvdA 24, 28
RPF 72
VVD 5, 37, 42

onderwijs aan volwassenen:

CDA 31, 50, 57, 68
CPN 9, 10
D'66 9, 29, 34
DS'70 35
EVP 7
GPV 38
PPR 66
PSP 6, 29
PvdA 24, 55
RPF 71
SGP 11
VVD 37, 43

onderwijs en wetenschap:

CDA 21, 23, 31, 33, 34, 38, 50, 55–68, 70, 80, 115
CPN 9, 10, 26
D'66 5, 9, 11, 24, 29, 30, 34, 35
DS'70 2, 4, 6, 32–39, 47, 65
EVP 7–11, 14
GPV 27, 38, 39, 42, 77, 80, 94–110
IKB 6, 15, 16, 28, 37
PPR 1, 20–22, 48, 50, 52, 59, 64, 66, 69
PSP 6, 9, 27–30, 32, 41, 42, 46, 48, 49
PvdA 1, 22, 24–26, 28, 29, 50, 51, 55
RKPN 3
RPF 70–77, 81
RVP 19

SGP 8–12, 25
SP 5, 9
VVD 2, 5, 6, 16, 20–22, 27, 37–40, 42–45, 48, 50

onderwijsgeevenden:
zie leerkrachten

onderwijsvernieuwing:
zie herstructurering onderwijs

onderwijsvrijheid:
zie openbaar en bijzonder onderwijs

onderwijzend personeel:
zie leerkrachten

ongehuwden:
zie alleenstaanden

onteigening van grond:
zie grondpolitiek

ontwapening:
zie veiligheidsbeleid

ontwikkelingshulp:
zie ontwikkelingssamenwerking

ontwikkelingslanden:
zie ontwikkelingssamenwerking

ontwikkelingssamenwerking:
CDA 1–3, 6, 13, 70, 102–104, 110, 111, 115, 116
CPN 1, 20–22, 26
D'66 27, 38, 47, 50
DS'70 49, 68, 69
EVP 1–3, 12, 30
GPV 33, 52, 76, 132, 134
IKB 5
PPR 16, 17, 32, 44, 70–73, 75
PSP 20, 21, 25, 26
PvdA 1, 2, 6, 8, 10, 39, 41, 44, 46, 54, 55
R'81 24
RKPN 6
RPF 6, 25, 29, 34, 41
RVP 10
SGP 36, 37, 39, 40
VVD 2, 19, 20, 43, 55

onvolledige gezinnen:
zie huwelijk

Oosterschelde:
zie landschap

Oost-West verhouding:
CDA 104, 105, 109
CPN 18–20
D'66 37–39, 42, 44, 47
DS'70 66, 67, 72
EVP 1, 6
GVP 19, 20, 22, 24
IKB 21

PPR 70, 72
PSP 18, 20, 24
PvdA 39, 42–44
R'81 19
RPF 26, 35, 38
SGP 35–38
SP 2
VVD 7, 57

opbouwwerk:
zie welzijnsbeleid

openbaar en bijzonder onderwijs:

CDA 56, 58, 61, 62, 65–67
D'66 29
DS'70 34, 37
EVP 7
GPV 42, 94–97, 100
PSP 30
PvdA 24
RKPN 3
RPF 70–72
SGP 9
VVD 37

openbaarheid van bestuur:
zie democratisering in de staat

openbaarheid van inkomens:
D'66 20
EVP 13
PPR 24
PSP 2
PvdA 12

openbaar vervoer:
CDA 35, 44, 73, 78–80
CPN 7, 12
D'66 14, 16, 25, 34, 35
DS'70 11, 53
EVP 22, 26, 29
GPV 65, 66, 143
PPR 32, 34, 37, 40–43, 58
PSP 12–15, 44
PvdA 1, 8, 13, 14, 55
RKPN 5
RPF 62
SGP 28, 29, 31
SP 8
VVD 36, 45

open school:
zie herstructurering onderwijs

Open Universiteit:
DS'70 36
GPV 109
PvdA 24

opwekkende middelen:
zie verdovende middelen

ouderlijke macht:
zie jongeren

overheidspersoneel:
zie ambtenaren

overheidsuitgaven:
zie collectieve uitgaven

overloop:
zie bevolkingsoverloop

overwerk:
zie werkgelegenheid

pacht:
CDA 22, 73
D'66 16
EVP 19, 22
GPV 64
PPR 18, 36
PvdA 13
SGP 26
VVD 28, 31

Palestijnen:
zie Midden-Oosten

Papoea's:
DS'70 67
GPV 133
RPF 31
RVP 13
SGP 14

parkeren, parkeervoorzieningen:
zie autoverkeer

parlement:
zie Staten-Generaal

part-time werk:
zie werkgelegenheid

passende arbeid:
zie sociale voorzieningen

patiënten:
zie ziekenverzorging

Pedagogische Academie:
zie leerkrachten

pensioenen:
CDA 16, 98, 113
D'66 20, 22, 34
DS'70 13, 18
GPV 39
PvdA 12, 50, 51, 55
VVD 15

pensioenfondsen:
D'66 17, 22, 23, 28
DS'70 57
PPR 14, 17
PSP 2, 4, 11
PvdA 10, 12, 49
SP 1, 6
VVD 3, 32

pensionering, vervroegde:
zie werkgelegenheid

permanente educatie:
zie onderwijs aan volwassenen

pers:
zie mediabeleid

persoonsgegevens:
CDA 50, 92, 98
D'66 9
DS'70 4, 25
EVP 28
GPV 6
PPR 13, 64, 68
PSP 35, 36
PvdA 3, 32
RPF 19
SGP 6
VVD 10, 20

peuterspeelplaatsen:
CDA 33
D'66 5, 29
IKB 15
PPR 20, 52, 66, 69
PSP 30
PvdA 26, 55
RPF 72

PLO:
zie Midden-Oosten

politie-apparaat:
zie politiebeleid

politiebeleid:
CDA 50, 88, 92, 96, 98, 99
D'66 6-9
DS'70 4, 25, 29, 47
EVP 7, 28
GPV 6, 17, 130, 131
IKB 17, 28
PPR 7, 13, 54, 63, 64, 68
PSP 9, 26, 35, 36
PvdA 3, 28, 29, 32, 34, 36, 55
R'81 17, 26
RKPN 1
RPF 5, 14, 15, 19, 28
SGP 5, 6, 14
VVD 1, 7, 8, 10, 20

pornografie:
CDA 90
GPV 11
PvdA 35
RPF 13
SGP 6

Postbank:
zie posterijen

posterijen:
D'66 28
DS'70 11

PvdA 10, 38
VVD 21, 36

posttarieven:
zie posterijen

pressiegroepen:
zie actie- en pressiegroepen

preventie van ziekten:
CDA 16, 19, 48-50, 52, 54, 74
CPN 11
D'66 26, 31
DS'70 59
EVP 17
GPV 111
PPR 29, 64
PSP 31
PvdA 9, 27
RKPN 2
SP 5
VVD 47

privacy, bescherming van:
zie persoonsgegevens

productiebeperking:
D'66 27
PPR 17, 18
PSP 40
PvdA 6
VVD 28, 29

progressie in belastingstelsel:
zie belastingen algemeen

prostitutie:
zie zedelijkheidswetgeving

provinciaal bestuur:
CDA 13, 67, 76, 98
D'66 4, 11, 16, 25, 35
DS'70 25, 43
EVP 7, 15, 26
GPV 32, 58
IKB 17
PPR 2, 3, 17
PSP 37, 38
PvdA 4, 7, 24, 26, 33, 55
RVP 8
SGP 4
VVD 8

provinciale herindeling:
zie decentralisatie van bestuur

Provinciale Staten:
zie provinciaal bestuur

prijsbeleid:
CDA 14, 18, 22
CPN 14, 24
D'66 19
DS'70 2, 14, 18
EVP 12, 17
GPV 78

IKB 20
PPR 30
PSP 2, 40, 42, 46
PvdA 6
R'81 3, 15
RKPN 4
RPF 47, 54
SGP 24, 25
VVD 27, 28, 31

prijscompensatie:
zie loon- en inkomensbeleid

psychiatrische instellingen:
CDA 54
CPN 11
DS'70 55
EVP 25
PPR 64
PSP 31, 32
SGP 34
VVD 47

psychiatrische patiënten:
zie psychiatrische instellingen
ziekenverzorging

PTT:
zie postertijen

publikatieplicht bedrijven:
zie democratisering in de bedrijven

Raad van Commissarissen:
CDA 12, 13
D'66 2
EVP 15
GPV 92
PPR 14
PvdA 38
VVD 15

racisme:
zie vreemdelingenhaat

radio:
zie mediabeleid

radio-actief materiaal, opslag van:
zie kernenergie

Randstad:
zie regionale ontwikkeling

rechten van de mens:
CDA 1, 2, 4, 106, 107
CPN 28
D'66 36
DS'70 47, 64, 67, 69
EVP 1, 2, 4, 28
GPV 135
PPR 70, 73, 74, 76
PSP 23
PvdA 39–43
R'81 23, 24
RPF 24, 25, 29, 34, 38

SGP 36, 37
VVD 7, 51, 54

rechtshulp:
zie wetshandhaving

rechtspraak:
zie wetshandhaving

reclame:
CDA 19, 39, 85
D'66 10
DS'70 31, 59
EVP 17, 27
GPV 69
IKB 16
PPR 29, 40, 64, 68
PSP 17, 51
PvdA 9, 23
RPF 80
SGP 13
SP 9
VVD 26, 49

reclassering:
PPR 9, 11, 13
PSP 36
PvdA 35

recreatie:
CDA 24, 40, 43, 44, 70–73, 80
CPN 15
D'66 30, 32, 35, 46
DS'70 40, 41, 62, 63
EVP 22, 26, 27
GPV 51, 57, 68, 75, 81
PPR 19, 39, 40, 65
PSP 12, 17, 43, 44
PvdA 13, 30, 55
RPF 78, 84
RVP 14
SGP 8, 13, 19
VVD 30, 31, 34–36, 48

recycling:
zie milieubeleid

redactie-statuuut:
zie mediabeleid

*regering (zie ook departementale inde-
ling):*
D'66 3, 4
DS'70 14, 25
GPV 3
IKB 17, 27
PPR 1–3
PSP 37, 38
PvdA 32
RVP 8
VVD 9

regionale ontwikkeling:
CDA 13, 72, 73, 77
D'66 23, 25
DS'70 3, 42

GPV 26, 56, 75
PSP 1, 2, 12, 13
PvdA 1–4, 11, 13, 15
R'81 25
RPF 63
SGP 18
VVD 25, 30, 36

regionale ontwikkelingsmaatschappij:
zie regionale ontwikkeling

renovatie:
zie stadsvernieuwing

reparatie-economie:
zie milieubeleid

Rhodesië:
zie Zuidelijk Afrika

roken:
zie verdovende middelen

ruilverkaveling:
zie landschap

ruimtelijke ordening:
CDA 14, 44, 70–77, 111, 113, 115
CPN 8
D'66 1, 2, 12, 15–18, 27, 28, 34, 46
DS'70 6, 11, 40, 41, 61
EVP 20–22, 27
GPV 56–60, 121, 141, 143
IKB 3, 22
PPR 16, 34–39, 41, 45, 47
PSP 10–13
PvdA 8, 9, 13–16, 18–20, 22, 47, 55, 56
RKPN 5
RPF 63, 66, 68
SGP 28, 30
SP 6
VVD 3, 27, 28, 30, 33

Rijkswegenfonds:
zie autoverkeer

*samenlevingsvormen anders dan hu-
welijk:*
zie huwelijk

samenwerkingsscholen:
zie openbaar en bijzonder onderwijs

school:
CDA 55–59, 61
CPN 9
D'66 5, 29
DS'70 33, 34, 37
EVP 14
GPV 27, 39, 95, 96, 98–101
PPR 59, 66
PSP 9, 29, 30
PvdA 24, 26

RPF 70, 71, 77
SGP 10
SP 9
VVD 37, 38, 48

schoolbegeleidingsdienst:
zie school

schoolgeld:
zie studiekosten

schoolverlaters:
CDA 16, 113
DS'70 20
IKB 14
PPR 20
PvdA 46
RPF 70, 74
SP 9

secundaire arbeidsvoorwaarden:
zie werkomstandigheden

selectief investeringsbeleid:
zie investeringsbeleid

sexuele voorkeur:
zie homofilie

slaapmiddelen:
zie verdovende middelen

snelle-kweekreactor:
zie kernenergie

sociaal beleid:
CDA 7, 9–16, 20–22, 29, 42, 55, 68, 71, 73–76, 95, 98, 103, 104, 111–115
CPN 1–6, 8, 10–15, 25–27, 31
D'66 1, 2, 5–7, 9, 11–13, 15, 17–24, 27, 28, 30, 31, 34, 35, 47
DS'70 1–5, 11, 13, 14, 16–20, 23, 27, 29, 37, 45, 53, 55–57
EVP 9, 12–15, 18–20, 22, 28, 30
GPV 17, 25, 38, 39, 43, 46, 50, 56, 62, 70, 71, 73, 74, 78, 80, 85, 87–89, 91–93, 111, 126, 128, 131, 139–142, 144–146
IKB 1–3, 5, 6, 9, 10, 12–20, 24, 27, 28, 30–34, 36, 37
PPR 14–27, 30, 38, 56
PSP 1–4, 6, 7, 11, 13, 16–18, 28–30, 32, 34, 36, 38–40, 46
PvdA 1–6, 10–13, 26, 27, 30, 35, 36, 38, 41, 45–55
R'81 3–5, 8, 11–16, 25
RKPN 2, 4
RPF 45–48, 50, 52, 53, 55, 58, 59, 63, 68, 70, 74, 77
RVP 2, 17, 20, 24
SGP 7, 8, 14–25, 33
SP 1, 4–6, 9
VVD 1–4, 12–18, 24, 25, 28, 32, 34, 44, 45

sociale premies:
zie sociale voorzieningen

sociale verzekeringen:
zie sociale voorzieningen

sociale voorzieningen:
CDA 7, 9–11, 14, 16, 20, 42, 111, 113
CPN 1, 4–6, 10, 15
D'66 2, 18–20, 22, 35
DS'70 2, 19, 20, 37, 53
EVP 12, 14, 15
GPV 38, 85, 91, 111, 126, 128, 139, 142, 144, 145
IKB 2, 6, 15–17, 24, 28, 33
PPR 20, 26
PSP 1–4
PvdA 1, 12, 46, 49, 54, 55
R'81 4, 11–14, 25
RKPN 2, 4
RPF 45, 50, 52
RVP 24
SGP 7, 8, 15–17, 19, 20, 22
VVD 2, 12, 14, 15

sociale werkplaatsen:
zie werkomstandigheden

sociale wetgeving:
zie sociale voorzieningen

socialisering gezondheidszorg:
zie gezondheidszorg

soft-drugs:
zie verdovende middelen

spoorwegen:
zie openbaar vervoer

sportbeleid:
CDA 40, 50, 87
CPN 10
D'66 32, 35
DS'70 62, 63
EVP 26, 27
GPV 118, 123
PPR 65, 77
PSP 43, 44
PvdA 30, 55
RPF 84
SGP 8, 19
VVD 48

spreiding rijksdiensten:
zie regionale ontwikkeling

staatssecretaris:
zie regering

stadsuitbreiding:
zie stadsvernieuwing

stadsvernieuwing:
CDA 14, 72, 73, 75, 77, 111, 113,

115
CPN 8
D'66 16, 17, 34
DS'70 6, 41, 61
EVP 20, 21
GPV 58–60, 141, 143
IKB 3, 22
PPR 36, 37, 41, 45
PSP 10, 13
PvdA 13, 18, 19, 22, 47, 55, 56
RKPN 5
RPF 68
SGP 28, 30
SP 6
VVD 3, 27, 33

stadsverwarming:
zie energiebeleid

stakingsrecht:
CDA 95
D'66 6
DS'70 29
EVP 28
GPV 17, 25, 93
IKB 27
PPR 14
PSP 2, 36, 38
PvdA 12, 38
SGP 23

Staten-Generaal:
D'66 3, 4
DS'70 14, 25
EVP 15
GPV 3, 8, 10
IKB 25–27
PPR 1, 3, 13, 14
PSP 37, 38
PvdA 32, 36, 44, 45
RKPN 1
RVP 6, 8, 15
SGP 3
VVD 10

steenkoolgebruik:
zie grondstoffenbeleid

sterilisatie:
zie anticonceptie

STER-reclame:
zie reclame

stervensbegeleiding:
zie euthanasie

steun aan bedrijven:
zie noodlijdende bedrijven

streekvervoer:
zie openbaar vervoer

studentenstops:
zie Hoger Beroepsonderwijs
Wetenschappelijk Onderwijs

studiefinanciering:
zie studiekosten

studiekosten:

CDA 66
CPN 9
D'66 29
DS'70 36, 37
EVP 10
GPV 108
IKB 16
PPR 66
PSP 30
PvdA 24, 50, 51, 55
RKPN 3

studieloon:

zie studiekosten

successierechten:

CDA 17
DS'70 16
PPR 27
PSP 4
PvdA 12, 53
RVP 4

Suriname:

DS'70 48, 49
GPV 132
PPR 62
PSP 26
RKPN 1
RPF 29, 30, 34

Surinamers:

CDA 75, 99
CPN 31
DS'70 48, 49
GPV 132
PPR 49, 62
RPF 29
SGP 14

SWAPO:

zie Zuidelijk Afrika

tabaksverslaving:

zie verdovende middelen

tandheelkundige verzorging:

CDA 51, 52
CPN 11
PSP 32
VVD 47

tarieven openbaar vervoer

zie openbaar vervoer

taxi's:

zie openbaar vervoer

technologische vernieuwingen:

CDA 12, 14, 17, 18, 55, 56, 70,
74
CPN 12

D'66 4, 9, 15, 23, 25
DS'70 1, 2, 4, 16
GPV 76
PPR 17, 21, 22
PvdA 3, 4, 7, 25, 47
SGP 17, 18, 25
VVD 2, 20

telefoon:

zie posterijen

telegraaf:

zie posterijen

televisie:

zie mediabeleid

terrorisme, bestrijding van:

DS'70 29
PSP 36
R'81 23
SGP 6
VVD 23, 52

toerisme:

zie recreatie

tramwegen:

zie openbaar vervoer

treinverkeer:

zie openbaar vervoer

trendbeleid

zie loon- en inkomensbeleid

tuinbouw:

zie landbouwbeleid

Tweede Kamer:

zie Staten-Generaal

tweede kans-onderwijs:

zie onderwijs aan volwassenen

tweede woning

CDA 73
EVP 16
PPR 27, 46, 47
PvdA 13, 49

twee-fasenstructuur:

zie Wetenschappelijk Onderwijs

tweelingbanen:

zie werkgelegenheid

UCN:

zie kernenergie

uitwijzing:

zie vluchtelingen

Ultra Centrifuge Nederland:

zie kernenergie

UNIFIL:

GPV 25
PSP 19
RPF 25

Universiteiten en Hogescholen:
zie Wetenschappelijk Onderwijs

vacatures:

zie werkgelegenheid

VAD:

zie vermogensaanwasdeling

vakbeweging, vakbonden:

CDA 11, 13, 14
CPN 5, 25, 27, 31
D'66 24, 28
DS'70 2, 4
EVP 13
GPV 92
IKB 16, 30–33, 36
PPR 14, 15, 21
PSP 2, 4, 18, 28
PvdA 2, 3, 38, 48, 52
SGP 15
VVD 24

veehouderij, intensieve:

zie bio-industrie

veeteelt:

zie landbouw

veiligheidsbeleid:

CDA 104–110
CPN 1, 15–21
D'66 14, 37–47, 50
DS'70 64, 66, 67, 72, 73
EVP 1, 6, 30
GPV 5, 19–24, 144
IKB 6, 20, 21, 28
PPR 32, 70, 72, 75
PSP 18–20, 24, 41
PvdA 39, 42–44
R'81 19, 20
RKPN 6
RPF 25, 26, 35, 37–39, 44
SGP 35–38
SP 2, 3, 9
VVD 7, 23, 51, 52, 57, 58

vennootschapsbelasting:

DS'70 5, 16, 18
EVP 16
PPR 27
PSP 3
PvdA 49, 53
VVD 18

verdovende middelen:

CDA 48, 50, 54, 85, 86
DS'70 29, 55
EVP 25
GPV 43, 112, 113, 117
PPR 29, 33, 49, 59, 64

PSP 36, 51
 PvdA 9, 23, 27, 35
 RKPN 2
 RPF 19, 22, 60, 78, 85, 88
 SGP 6, 7, 34
 SP 5
 VVD 47

Verenigde Naties:
 CDA 1, 4, 13, 96, 103, 106, 107, 109
 CPN 22
 D'66 36, 38, 44, 50
 DS'70 64, 67
 EVP 1, 6, 24
 GPV 135
 PPR 15, 70, 72–74, 77, 78
 PSP 17, 25, 26
 PvdA 40, 42, 43
 RPF 25
 VVD 52, 54, 55

verkeer en waterstaat (incl. posterijen):
 CDA 17, 35, 44, 71, 73, 78–80
 CPN 7, 12, 25
 D'66 14–16, 25, 28, 34, 35, 50
 DS'70 10–12, 53
 EVP 22, 24, 26, 29
 GPV 32, 65–68, 143
 PPR 32–34, 37, 40–45, 58
 PSP 12–15, 17, 41, 44
 PvdA 1, 8, 10, 13–15, 18, 38, 53, 55
 RKPN 2, 5
 RPF 61, 62
 SGP 28, 29, 31
 SP 8, 9
 VVD 2, 21, 31, 36, 45

verkeersveiligheid:
 zie autoverkeer

vermogensaanwasdeling:
 CDA 15
 DS'70 18
 EVP 13
 PPR 27
 PSP 4
 PvdA 10, 47
 SGP 22

vermogensbelasting:
 CDA 17
 DS'70 16
 PPR 27
 PvdA 12

vermogenswinstbelasting:
 D'66 21
 EVP 16
 PvdA 12

verpleegtehuizen:
 zie ziekenverzorging

verplegend personeel:
 zie ziekenverzorging

verslaafden:
 zie verdovende middelen

verzekeringsmaatschappijen:
 CPN 15
 IKB 18
 PPR 17
 PSP 2, 11
 PvdA 10, 49
 SP 1, 6
 VVD 3, 15, 32

visserij:
 CDA 22
 D'66 27
 DS'70 7, 9, 73
 EVP 19
 GPV 51
 PPR 18, 75
 RKPN 4
 RPF 56, 67
 SGP 32
 VVD 29

vluchtelingen:
 CDA 96, 99
 D'66 6
 DS'70 47
 EVP 28
 GPV 130, 131
 PPR 54, 63
 PSP 9, 26, 36
 PvdA 28, 36, 55
 R'81 26
 RPF 5, 28
 SGP 14
 VVD 8

voedselproductie:
 CDA 3, 22
 D'66 27
 GPV 80
 IKB 3
 PPR 18
 PSP 39, 40
 PvdA 6, 41
 RPF 55
 VVD 28

voedselvoorziening:
 zie voedselproductie

voetgangers:
 zie fietsers en voetgangers

volksgezondheid (geestelijke en lichamelijke gezondheid):
 CDA 16, 19, 22, 38, 48–54, 74, 75, 83–86, 90, 91, 93, 115
 CPN 11, 30
 D'66 6, 15, 17, 20, 22, 26, 30, 31, 34
 DS'70 16, 27, 29, 54, 55, 59

EVP 16, 17, 24, 25, 28
 GPV 1, 11, 34–41, 43, 63, 85, 111–113, 117, 145
 IKB 7, 28, 36, 37
 PPR 1, 26, 29, 33, 47–50, 54, 59, 64
 PSP 5–7, 9, 31, 32, 35, 36, 51
 PvdA 9, 12, 23, 26–29, 35, 37, 55
 R'81 10
 RKPN 2
 RPF 7, 8, 10–13, 19, 60, 63, 65, 70, 78, 85, 88
 RVP 21
 SGP 1, 6, 7, 14, 29, 30, 34
 SP 5
 VVD 6, 10, 14, 32, 47

volkshuisvesting:
 CDA 17, 71–73, 75, 76, 111–115
 CPN 8, 10, 11, 14, 26
 D'66 1, 2, 12, 13, 16, 17, 19, 22
 DS'70 13, 15, 16, 41, 53, 56, 57
 EVP 16, 20, 21, 27, 30
 GPV 1, 13, 44, 58, 60–63, 75, 86, 117, 139, 143, 145
 IKB 3, 6, 17, 22, 28
 PPR 27, 32, 34, 36, 45–47
 PSP 10–13, 35, 36, 41, 42
 PvdA 1, 3, 12, 13, 16–20, 47–49, 56
 R'81 10, 17, 21
 RKPN 1, 5
 RPF 1, 14, 63–66
 RVP 2, 17
 SGP 1, 21, 28–30, 32
 SP 1, 6, 9
 VVD 1, 3, 30–33, 44, 45

volkstelling:
 zie persoonsgegevens

volkstuinen:
 zie recreatie

volksziekten:
 zie preventie van ziekten

voogdij:
 zie jongeren

voorbestedsmiddelen:
 zie anticonceptie

Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs:
 zie Voortgezet en Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs

Voortgezet en Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs:
 CDA 31, 55, 57, 59–61, 68, 80
 D'66 11, 24, 29, 35
 DS'70 4, 35
 EVP 10
 GPV 101
 PPR 64, 66

- PSP 29, 30
PvdA 24, 55
RPF 74
SGP 11
VVD 21, 38, 39
- vrachtprijzen:*
zie goederenvervoer
- vrachtvervoer:*
zie goederenvervoer
- vreemdelingenhaat:*
CDA 1, 36, 92, 99
CPN 31
DS'70 47, 67
EVP 7
IKB 15, 34
PPR 1, 50
PSP 2, 35
PvdA 35, 39, 42
RPF 19
VVD 5, 33, 37, 42, 50
- vrouwenemancipatie:*
CDA 2, 3, 14–17, 41, 65, 70, 110, 113
CPN 9, 10, 13, 26, 30
D'66 1, 4, 5, 13, 20, 29, 30, 46, 47, 50
DS'70 26, 27
EVP 14, 16
GPV 38, 98, 118, 145
IKB 7, 14–16, 28, 31, 34
PPR 9, 16, 17, 19, 20, 49, 50, 52, 66, 71
PSP 1, 2, 5–7, 9, 26, 28–31, 34, 46
PvdA 11, 22, 24, 28, 29, 35, 37, 39, 41, 55
RPF 7, 19, 25, 70, 77, 89
SGP 14
SP 2
VVD 10, 43
- vrije beroepen:*
zie zelfstandigen (zie ook artsen)
- vrijtijdsbesteding:*
zie recreatie
- vrijheidsstraffen:*
zie wetshandhaving
- vrijheid van onderwijs:*
zie openbaar en bijzonder onderwijs
- vrijwilligersleger:*
zie militaire dienstplicht
- Waddengebied:*
zie landschap
- WAO:*
zie sociale voorzieningen
- wapenbeheersing:*
zie veiligheidsbeleid
- wapenhandel:*
zie veiligheidsbeleid
- Warenwet:*
zie preventie van ziekten
- Warschau-Pact:*
zie Oost-West verhouding
- waterschappen:*
PPR 2
PSP 17, 40
PvdA 15
RVP 25
SGP 4, 32, 33
VVD 9
- waterstaat:*
zie verkeer en waterstaat
- wederkerend onderwijs:*
zie onderwijs aan volwassenen
- weduwen, weduwnaars:*
zie alleenstaanden
- weekbladen:*
zie mediabeleid
- wegenbouw:*
zie autoverkeer
- Wegenfonds:*
zie autoverkeer
- wegvervoer:*
zie goederenvervoer
openbaar vervoer
- Welschap:*
zie luchthavens en luchtvaart
- welzijnsbeleid:*
CDA 14, 16, 23–32, 34, 36, 50, 52, 54, 57, 74, 75, 77, 80, 83, 99
CPN 5, 8, 10, 11, 13
D'66 5, 6, 17, 18, 24, 30, 33, 35
DS'70 26, 27, 29, 50, 51
EVP 1, 14, 15, 20, 25, 26, 28
GPV 42, 43, 63, 114–121, 123, 126, 128, 141, 145
IKB 3, 15, 16, 22, 31, 34
PPR 9, 19, 20, 46–50, 53, 64, 66, 69
PSP 10, 30, 33–36, 43
PvdA 1, 5, 6, 11, 13, 14, 17, 26–29, 47, 55
R'81 16
RKPN 2
RPF 9, 11, 12, 22, 70, 78, 85
SGP 1, 6–8, 14
SP 1, 9
VVD 6, 10, 13, 16, 34, 41, 44, 46
- welzijnsinstellingen:*
zie welzijnsbeleid
- welzijnsvoorzieningen:*
zie welzijnsbeleid
- Wereldbank:*
zie internationale monetaire samenwerking
- werkgelegenheid:*
CDA 7, 9, 11–16, 21, 22, 55, 68, 71, 73, 75, 76, 103, 104, 111–113, 115
CPN 1–5, 8, 10–15
D'66 5, 7, 9, 12, 13, 15, 18, 19, 24, 27, 31, 35, 47, 51
DS'70 1–5, 11, 13, 16, 45, 56
EVP 9, 12, 14, 18–20, 22
GPV 43, 46, 50, 56, 62, 70, 71, 73, 74, 87, 131, 139–142, 146
IKB 2, 3, 9, 10, 12–16, 19
PPR 16–20, 22, 25, 38, 56
PSP 1–3, 13, 16, 18, 29, 30
PvdA 1–6, 11–13, 26, 30, 36, 41, 45–50, 52, 54, 55
R'81 5, 15, 16
RKPN 4
RPF 45, 50, 53, 55, 58, 63, 68, 74, 77
RVP 2, 17
SGP 14–19, 21–25, 33
SP 1
VVD 1–4, 12, 14–17, 25, 28, 34, 44, 45
- werkloosheid:*
zie werkgelegenheid
- Werkloosheidswet (WW):*
zie sociale voorzieningen
- werkomstandigheden:*
CDA 12–14, 16, 50, 74, 104, 113, 115
CPN 11, 13, 15
D'66 5, 13, 15, 18–20, 23, 24, 28, 31
DS'70 4, 18, 20, 55
EVP 12–15
GPV 142, 145
IKB 12, 24
PPR 18, 20
PSP 1, 2, 16, 17, 32, 34
PvdA 1, 3, 6, 11, 12, 27, 35, 36, 55
RPF 52
SGP 18, 23
SP 4, 5
VVD 15
- werktijdverkorting:*
zie werkgelegenheid

werkzoekenden:
zie werkgelegenheid

Wetenschappelijk Onderwijs:

CDA 34, 66
CPN 9
D'66 29
DS'70 36, 37
GPV 102, 104–108
PPR 21, 66
PSP 27–30, 49
PvdA 24, 55
RKPN 3
RPF 76
SGP 12
SP 5
VVD 22, 40

wetenschappelijk onderzoek:
zie wetenschapsbeleid

wetenschapsbeleid:

CDA 55, 56, 66, 70
CPN 9
D'66 29
DS'70 2, 6, 38, 39, 65
EVP 11
GPV 106, 110
PPR 21, 22
PSP 27, 28, 32, 41, 42
PvdA 24, 25
SGP 12, 25
VVD 20, 22, 40

wetshandhaving:

CDA 14, 23, 25, 36, 48, 50, 52,
54, 74, 75, 77, 80–91, 97, 99
CPN 5, 8, 10, 11, 13, 26, 30
D'66 6, 17, 18, 24, 31, 33
DS'70 26–29, 51, 55–57
EVP 1, 14, 15, 20, 21, 25, 26, 28
GPV 1, 9, 11–17, 40–43, 61, 63,
84, 91, 111–113, 117, 123, 128,
144
IKB 3, 7, 15–17, 22, 27, 28, 31,
34, 36
PPR 6, 8–13, 20, 29, 33, 46, 47,
49, 50, 53, 59, 64
PSP 5, 6, 10, 11, 30, 32, 34–36,
51
PvdA 5, 6, 9, 11, 14, 17, 23, 26,
27, 35, 36, 55
R'81 16–18, 23
RKPN 1, 2, 5
RPF 1, 9–14, 17–19, 21, 22, 60,
63, 65, 70, 78, 85, 88
RVP 11, 12, 21
SGP 1, 2, 5–7, 34
SP 1, 5, 9
VVD 1, 7, 8, 10, 16, 23, 44, 47,
52

*Wet Universitaire Bestuurshervormin-
gen (WUB):*
zie democratisering in het onderwijs
Wetenschappelijk Onderwijs

*Wet Werkloosheidvoorzieningen
(WW):*

zie sociale voorzieningen

winstdeling:

zie vermogensaanwasdeling

winsten:

zie loon- en inkomensbeleid

woningbezit:

CDA 75–77, 115
CPN 8, 14
D'66 2, 17
DS'70 16, 57
EVP 20
GPV 58, 60–63, 145
IKB 22
PPR 46, 47
PSP 10, 11, 35
PvdA 16–20, 28, 56
RKPN 5
RPF 63–65
SGP 30
SP 6
VVD 3, 32, 33, 44

woningbouw:

CDA 71, 75–77, 111, 113–115
CPN 8, 10
D'66 2, 12, 13, 17, 19
DS'70 13, 41, 53, 56, 57
EVP 20
GPV 44, 60, 61, 63, 75, 86, 139,
143, 145
IKB 3, 6, 22, 28
PPR 32, 34, 36, 45–47
PSP 10, 11, 13, 41, 42
PvdA 1, 3, 13, 16–19, 28, 47–49,
56
R'81 10, 21
RKPN 5
RPF 63, 64
RVP 2, 17
SGP 28–30, 32
SP 1, 6, 9
VVD 1, 3, 30–32, 45

woningnood:

zie woningbouw

woonwagenbeleid:

CDA 77, 97
D'66 17
EVP 28
PPR 47, 57, 63
PSP 11

WUB:

zie democratisering in het onderwijs
Wetenschappelijk Onderwijs

wijk- en dorpsraden:

CDA 98
DS'70 25
PPR 3

PSP 38

wijkverpleging:

zie ziekenverzorging

zedelijkheidswetgeving:

D'66 6
GPV 11, 113
PPR 6, 50
PSP 5
PvdA 35
RKPN 2
RPF 13
RVP 11
SGP 6

zeehavens en zeescheepvaart:

CDA 78, 80
D'66 16
DS'70 12
PPR 44
PSP 13
PvdA 15
SGP 31
VVD 36

zeescheepvaart:

zie zeehavens en zeescheepvaart

zelfstandigen:

CDA 11, 15, 17, 20, 21, 77
CPN 5, 11, 12, 15
D'66 22, 23
DS'70 4, 6
EVP 14, 18, 19
GPV 59, 77, 88, 141, 145
PPR 17, 18, 21, 24, 29, 45
PvdA 4, 7, 12, 18, 47, 48, 52, 55
RPF 54
RVP 23
SGP 17, 25
SP 1
VVD 2, 18, 27–29, 33

ziekenfondsen:

zie gezondheidszorg

Ziekenfondsraad:

zie gezondheidszorg

Ziekenfondswet:

zie gezondheidszorg

ziekenhuizen:

zie ziekenverzorging

ziekenverzorging:

CDA 50–52, 54, 84
CPN 11
D'66 31
DS'70 54, 55
GPV 37, 111
PPR 64
PSP 31, 32
PvdA 27, 55
R'81 10

RKPN 2
RPF 12, 21
SGP 34
SP 5
VVD 47

ziektekostenverzekering:
zie gezondheidszorg

ziekteverzuim:
zie werkomstandigheden

Ziektewet:
zie sociale voorzieningen

zigeuners:
zie woonwagenbeleid

Zuid-Afrika:
zie Zuidelijk Afrika

Zuidelijk Afrika:
CDA 4
CPN 22
D'66 48
EVP 4
GPV 125, 137
IKB 21
PPR 73, 76, 77
PSP 18, 26
PvdA 42
RPF 24, 33, 34
SGP 37, 39
SP 2
VVD 54

Zuid-Molukkers:
D'66 7
GPV 133
PPR 49, 61
RKPN 1
RPF 31
SGP 14

zwakzinnigen:
zie psychiatrische instellingen

zwangerschapsafbreking:
zie abortus

zwangerschapsvoorkoming:
zie anticonceptie

zwart geld:
CDA 10, 17
DS'70 16
EVP 16
GPV 86, 91, 145
PvdA 7, 12, 49, 51
R'81 5, 9
RPF 49, 64
SGP 1, 21
VVD 12, 18